B/1576

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK.

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE.

A M. T. AKADÉMIA HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

PILCH JENŐ
M. KIR. HONVÉDŐRNAGY.

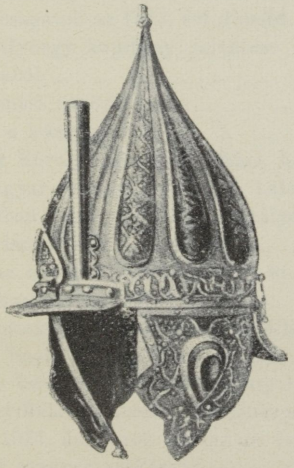

1914. TIZENÖTÖDIK ÉVFOLYAM.
(XV. KÖTET.)

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

BUDAPEST.
1914.

BABICS JÓZSEF 1880

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

TARTALOM.

Lap

Csaszkóczy Emil. Tankönyv a hadtörténelem tanulmányozásához a cs. és k. hadapródiskolák számára. Könyvismertetés ... 305

Demkó Kálmán dr. Felsőmagyarországi várak és várbirtokok a XVI. században ... 210, 423, 573

Dongó Gyárfás Géza. Wesselényi Ferencz nádor futólevele 1663-ból ... 158

Dormándy Géza. Magyar csapatok az 1813. évi drezdai csatában 76, 262, 442

Görgey Albert. Görgey György kapitány jelentése ezredéhez török fogságából ... 639

Gyalokay Jenő. A szászfenesi ütközet ... 34

Házi Jenő. Detrekő vára a középkorban ... 190, 363, 503

Hóman Bálint dr. Czimer Károly: Az Árpádházi királyok apródjai. A magyar királyok udvari katonái a XI—XIV. században. Az Árpádházi királyok várjobbágyai. Könyvismertetés ... 660

Iványi Béla dr. Adatok az eperjesi ágyúöntőház és puskapormalom középkori történetéhez ... 311, 484, 665

Kárffy Ödön dr. Megbizottak jelentése Árva vára állapotáról (1557.) ... 148

Kemény Lajos. Adalékok Kassa 1706-iki ostromához ... 135

Zoltay István szendrői kapitány levele 1566-ból ... 297

Lippay Balázs, Bocskay főkapitánya Kassa városához 473

Kropf Lajos. Adalék az 1523. évi török portyázás történetéhez ... 130

A régi magyar szekérvár ... 297

Zarobotana ... 471

Lukinich Imre dr. Katonai esküminták 1667-ből ... 474

Marczali Henrik dr. Gróf Zichy Károly levelezése 1809-ben O'Donnel József pénzügyminiszterrel ... 51

Márki Sándor dr. A magyar parasztháború 1514-ben ... 167, 386, 556

Palatinus József. Széchenyi Jenő gróf följegyzései az 1859. évi olasz hadjáratból ... 654

Pilch Jenő. A sinaiai kolostor védelmezése a 2. székely határőrezred által 1788. márczius 24-én ... 114

Évfordulót ünneplő magyar ezredek ... 123, 292, 465

*

Lap
Vitéz járőr ... 141
Kordás Mihály huszár zászlóvivő vitézi tettei ... 301
Ismertetések:
Mitteilungen des k. u. k. Kriegsarchivs ... 143
K. u. k. Kriegsarchiv: Befreiungskriege 1813—1814. ... 144
Biharvárad (folyóirat) ... 309
Külügy-Hadügy. Streffleurs Militärblatt.
Bal Jeromos: Szepes vára története ... 478
Relković Néda dr. Bakabánya hadi költségei 1683—1696-ig ... 132
Sebestyén József. Wesselényi Ferencz nádor patens levele Barkóczy István katonáihoz ... 299
Szendrei János dr. Az érsekujvári kapitányságban 1620-ban összeirt hadak ... 155
A Khevenhüller-féle hadi utasítás ... 164, 333, 498, 683
A Magy. Tud. Akad. hadtörténelmi bizottságából 166, 501, 691
Takáts Sándor dr. Thengöldi Bornemissza János ... 1, 234, 403, 528
Noszticzi Thurzó Kálmán. Gróf Széchenyi István szerepe a lipcsei csatában ... 335
A wippachi huszáremlék ... 476
Geschichte des k. u. k. Infanterieregiments Freiherr Kray Nr. 67. Könyvismertetés ... 304
Soós Elemér: Eger vár-város története, hadi és műleirása. Könyvismertetés ... 309
Tóth Zoltán dr. A magyar lovasság regulamentuma 1722-ből 160, 329, 496, 680
Vajticzky Emánuel dr. Evlia Cselebi feljegyzései a magyarok harczmodoráról és kat. jelleméről ... 282, 458
Závodszky Levente dr. Márki Sándor: Dósa György. Könyvismertetés 307
Zsinka Ferencz. Erdélyi Gyula: Veszprém város története a török idők alatt. Ismertetés ... 480
Mihóczi Rezső: Zrinyi és Montecuccoli polemiája. Tört. és Régész. Értes. Ismertetés ... 482
Képek jegyzéke ... 692
Név- és tárgymutató ... 694
Nekrolog:
Sárói Szabó Lajos ... 687
Noszticzi Thurzó Kálmán ... 689

II. RÁKÓCZY GYÖRGY.

THENGÖLDI BORNEMISSZA JÁNOS.

(Első közlemény.)

I.

mint a török a magyar földet megülte és várainkba állandó lakóul szállott, azon törte magát, hogy a meghódolt területen a paraszti szegénységet s a polgári kereskedőrendet megtartsa. A töröknek ugyanis nem urak és nemesek, hanem csépre és kapára termett emberek kellettek. A töröknek is volt magához való esze s jól tudta, hogy a szegénység tenyerénél gyümölcsözőbb föld nincsen. Ezért a míg a jobbágyságot és a kereskedőrendet marasztgatta, támogatta és védte: addig az urakat és a nemeseket megfosztván birtokuktól, elűzte. Imigyen egész sereg birtokavesztett nemes embernek kellett új otthont, új életet keresnie. S hová fogják a fejüket, kihez menjenek? Máshova nem tarthattak, mint a magyar király és a magyar urak szárnya alá. A családjukon, fegyvereiken és lovaikon kívül egyebet alig vihettek magukkal. Hogy családjuknak otthont és védelmet szerezzenek, mint *vitézlő atyafiak* (familiares), vagy mint *jargaló*

szolgák (évi zsoldra szegődött vitézek) a király vagy az urak szolgálatába álltak. E nemesek a dolognak mivolta szerint próbált katonák, kitünő könnyűháti lovasok voltak, a kik mestereknek bizonyultak a kardforgatásban és a kopjatörésben. A XVI. század írott emlékei kétségtelenül bizonyítják, hogy vitézlő nemeseink a személyes viadalokban a törökökkel szemben felsőbbségüket mindig megtartották. Aztán, mikor a végházakban kellett szolgálniok, állandó hadakozásban állván a törökökkel, hadi ismereteiket még inkább gyarapították. Megtanulták a magyarrendszerü palánkok és kastélyok védelmezésének a módját; ellesték a törökök harczmódjának minden titkát s mesterekké lettek a guerillaharcz minden fajában. S a hadakozásban soha meg nem fáradtak; mert a remény biztatta őket, hogy elvesztett otthonukat, ősi birtokukat még visszaszerezhetik; az izzó gyűlölet űzte őket a törökök ellen, a kik mindenüket konczra hányták; s végül az ujra éledt hazaszeretet lelkesítette őket a kitartásra. Mindez együttesen olyan küzdő osztályt teremtett nálunk, melynek mását ezeréves multunkban csak ritkán látjuk.

A XVI. század magyar hadtörténete csakugyan azt mutatja, hogy bőviben voltunk az olyan jeles kapitányoknak, a kik a végházakban és a csatamezőkön egyaránt megállották a sarat s hadi tudásukkal s vitézségükkel ott is, itt is szép sikert értek el. S ha nagyobb haderőt adnak a kardjuk alá, bizonyára még nagyobb sikert mutatnak föl. Azonban az udvar és a bécsi kormányszékek bizalmatlansága miatt a magyar kapitányok sem a XVI., sem a XVII. században nem juthattak vezéri bothoz. [1]

Tudjuk, hogy végbeli kapitányainknak az örökös hadakozás fáradalmain kivül úgyszólván állandóan fizetetlenséggel s így nélkülözéssel kellett küzdeniök. Szenvedtek a harczban s nélkülöztek mikor otthon veszteg ültek. S a küzdelmet még sem adták föl. Bár sokszor az asztalukat sem volt mivel táplálniok, a derék télben s a forró nyárban egyaránt küzdöttek. Nem várták az ellenség támadását, hanem ők mentek ki; ők erőltették a törököt, hogy viadalt adjon. S bármint fordult is a sorsuk, akaratuk meg nem hidegedett, lelkesedésük el nem ült.

[1] A XVI. századi lantosaink minden baj forrásának mondják a nagy fizetetlenséget s a «*vitézeknek meg nem szeretését*» német részről.

Tanácsbéli régi vitézeink vágyódásainak és törekvéseinek közössége egylelkűvé formálta a végbeli vitézlőrend vezető elemét. A kapitányoknak gondolkozása, lelkesedése, hazaszeretete és önfeláldozása megteremti a végbeli élet szellemét, mely aztán nemzeti életünknek folyton buzgó forrásává leszen. A legkiválóbb tisztjeink egyéniségéből táplálkozik a vitézlő rend; azoknak élete és működése teremt nemzeti közszellemet. S ez az ő életük legszebb dicsérete; ez az, a miért érdemes őket egyenkint is tollra vennünk.

A hódoltságból menekülő nemesek legnagyobbrészt fegyverviselő emberek lévén, csakis a harczmezőn kereshettek kenyeret. Veszendőbe ment ősi jószáguk helyébe uj birtokot csak itt szerezhettek; családjuk fényét és hírét itt emelhették. Tehát mindegyikük reá kelt a dologra s igyekezett, hogy olyant tegyen, a mi sorsát dülőre viszi. Nemzeti büszkeségük, nagy bizodalmuk és hiúságuk is erre ösztökélte őket. Igen! Nevet, jó nevet szerezni — ez volt minden végbeli vitéznek legfőbb vágya és czélja. A jó néyért és a jó hirért mindent odavetettek; az életet, a vagyont, a családot koczkára tették, fáradtak, harczoltak s áldoztak, a míg tisztes nevet sikerült szerezniök. De az ilyen név aztán tőke volt; az ilyen nevet a XVI. században jóbarát és ellenség egyaránt nagyra tartotta. Az ilyen név *eszme, példa és czél volt* mindazoknak, a kik a végházak kenyerén éltek, s a kiknek Isten a fegyverükön kívül egyéb értéket nem adott.

Jó Bornemissza Jánosnak [1] ősi jószágát: Thengöldöt és Ősit elfoglalván a török, vagyontalanul, de ifjú erővel s bizakodással a Dunántúlra ment, hogy fegyverével szerezzen magának nevet s a jó névvel együtt uj birtokot. Maga írja, hogy a török ellen

[1] Bornemissza Jánossal egyidőben még hat más Bornemissza János szerepelt. Ezek közül való volt a szendrői udvarbiró, a tokaji kapitány, a Báthory István hadában szolgáló Bornemissza János, a tihanyi főlegény és az Érsekujvárban szolgáló és sokat dicsért Bornemissza János. Mivel tehát egyszerre hét Bornemissza János szerepel, s mivel a hivatalos iratok az előnevet rendesen elhagyják, sokszor alig lehet megállapítani, melyik Bornemisszáról van szó. Ez életrajzban csakis azokat az adatokat használtuk föl, melyek kétségtelenül Thengöldi Bornemissza Jánosra vonatkoznak.

való harczot tette élete czeljává és ettől a czéltól nem is távozott sohasem. Közel félszázadon át szolgált a végházakban s a kardot csak akkor tette le, mikor az élete búcsúzófélben volt. Hosszú és küzdelemteljes pályáján sikerült is oly nevet szereznie, melyet mindenki ismert és tisztelt, a ki vitézi kenyéren éldegélt. Három veszedelmes végház, vagyis inkább düledező palánk: Pápa, Kanizsa és Palota multja hirdeti, hogy a mig Bornemissza János kapitánykodott bennök, a török sem nyilt erővel, sem lesvetéssel nem boldogult e palánkokkal. A mezőn épp oly derekasan és épp oly sikerrel küzdött a török ellen, mint a várszállások alkalmával. Az alsóőrsi szerencsés csatája mutatja, hogy négyszeres erővel is minden gondolkodás nélkül szembeszállott. A katonái mód nélkül ragaszkodtak hozzá. Nem is csoda, hiszen Bornemissza egy szív volt velük; szenvedte a szenvedéseiket és örült az ő örömüknek. A legnehezebb napokban, mikor a szegény katonák csak egy falat kenyérre sem virradhattak, Bornemissza János volt csak mellettük, s még a maga zsoldját is kiosztá köztük. Pápán, Kanizsán és Palotán szép számu német katonaság is volt a kardja alatt! És Bornemissza idején semmi baj nem volt velük. Békességben s jó egyetértésben élnek a magyar vitézekkel s mindig tisztelettel szólnak és írnak főkapitányukról: Bornemissza Jánosról. Többször megfordulván Bécsben, úgy a királylyal, mint a haditanács tagjaival megismerkedett. S Bornemissza igen kedvező benyomást tett a királyra, a mint ez Miksának a rendeleteiből is kiolvasható. Itthon, a nehéz végbeli szolgálatban, éberségével és józanságával tünt ki. Sohasem tartozott azon végbeliek közé, a kik ha a harcz szünetelt, azonnal az italnak ereszkedtek. Ő a mértékletességnek volt a hive mindétig. A mulatozásra különben sem volt benne hajlam. Úgy az ő levelei, mint a róla szóló jelentések rendkivül komoly, sőt búskomor embernek mutatják őt. Az egykorúak aczélizmú, vakmerő s kemény vitéznek mondják őt, a ki a félelmet s a rettegést nem ismerte. A szive csak a családja miatt volt rettegésben! Ő maga szivesen tűrt, játszva nélkülözött: ha tudta, hogy a családjának jól megvetett asztala vagyon. A mit életében megmondhatatlan vesződéssel szerzett, azt családja javára és rabok kiváltására fordította. Ha őfelségé-

től hátralékos zsoldját kéri, nem a maga, hanem a távollevő családja szükségét emlegeti. Bornemissza mindig veszedelmes végházakban szolgálván, feleségét és gyermekeit nem tarthatta maga mellett. Nagy ritkán, jobbára csak a takarás (aratás) idején láthatta őket, a mikor tudniillik szünetelt a harcz. De minél ritkábban lehetett köztük, annál jobban ragaszkodott hozzájuk. Öcscsét, a ki szintén a végekben katonáskodott, nagyon szerette. Hosszú pályáján mindössze egy kis falucskát sikerült szereznie; de ezt is minden gondolkodás nélkül eladta, hogy öcscsét a török rabságból kiszabadíthassa.

Egyenes szókimondó ember volt, a ki szavával sohasem játszott. A mit ő a végházak és a hadinép állapotáról jósolt és írt, az mind valóra vált. Komoly, békülékeny és emberszerető tiszt volt. Félszázadon át szolgált a végekben; jelentékeny katonaság volt a kardja alatt, de e félszázadon át soha egy hang panasz nem jött ellene a jobbágyok és a városi polgárok zsarolása és fosztogatása miatt. Pedig ő maga is, meg a katonái is kimondhatatlan szűk viszonyok között éltek. A XVI. században kevés főtisztünk akad, a kiről ilyen emberséget mondhatunk, s a ki a katonáit ilyen zabola alatt tudta tartani!

Sok szép magyar, latin és német levele maradt ránk; sok derék jelentést küldött Bécsbe, de a harczi sikereiről sohasem szólt, a maga érdemeit sohasem fitogtatta. Sőt mikor a király magasabb szert adott neki, mindig vonakodott azt elfogadni. Tehát bizonyos, hogy szerény ember volt őkigyelme; bizonyos, a hiúság szele a fejét nem járta. A mint a nagy Thúry Györgyről, úgy róla is elmondhatjuk a lantos szavával:

Kevélység őbenne semmi nem vala,
Isteni szolgálatra gondja vala.
Gondviselő és józan ember vala,
Minden dolgába álhatatos vala.

Sokat szolgált ez nyomorult országnak,
Rontója volt az hitetlen pogánynak.

II.

Bornemissza János, mint a hódoltsági nemesek legtöbbje, már ifjú korában kitünő könnyűháti lovas volt; a kopját s a kardot mesteri módon forgatta. A töröktől megszállt birtokának semmi hasznát sem vehetvén, öcscsével együtt a hadi életre szánta magát. A mi kevés vagyonkája maradt, azt a maga és a lovas szolgái fölszerelésére költötte. Aztán a kor szokása szerint odament, a hol zsoldot kiáltottak. Minden jel arra mutat, hogy mint Szaniszló pécsi püspök vitézlő atyafia (familiaris-e), Pécsett szolgált először. Ő maga írja, hogy gyermekifjú korában kezdte meg a szolgálatot. S mikor először találkozunk nevével Pécsett, már huszárfőlegény volt. Tudjuk, hogy Pécs fölötte veszedelmes végház volt; de a tanulni és harczolni vágyó vitézek mégis kivánatos helynek tartották, mert a török közelsége miatt kényük-kedvük szerint gyakorolhatták magukat a kopjatörésben, a törökűzésben; hányhatták a leseket s száguldhatták a török várak alját. S meg is tették. Azon a földön a délvidéki huszárság hős főkapitányának és bálványának a példája lebegett az ifjúság előtt! *Pekry Lajos* volt ez, a kinek bajviadalait, száguldásait és győzelmeit hét megye vitézlő népe beszélte! S ki volt az a vitézlő ifjú, a ki nem irigyelte az ő hírét és nevét? Melyikük nem igyekezett nyomába lépni?

Lelkesedés, vágy, merészség, bizodalom egyaránt üzte és sarkalta a pécsi vitézeket. S vagy magukban, vagy a páratlan *Verbőczy Imre* huszársággal egyesülve nagy dolgokat míveltek. A legendás harczok egész sorát vívták meg, a mig Baranyából, Somogyból sikerült a törököt visszaszoritaniok. S ki tudja elesik-e Pécs, ha a küzdőket nem hagyják magukra? A küzdők — a mint maga Verbőczy Imre írja — birtokukat vesztett s igy elszegényedett nemesek voltak, a kik zsold nélkül meg nem élhettek. S mivel a zsold rák háton járt, a fizetetlenség miatt a vitézek száma folyton apadt.

Szaniszló pécsi püspök a maga erszényéből több mint száz jó lovon való huszárt tartott. Nagy áldozat volt az tőle, de maga is látta a hasznát! Azonban volt idő, mikor a legnagyobb erőfeszitéssel sem tudta előteremteni a katonái fizetését. Az 1543.

év április 10-én is arra kéri a királyt, hogy legalább száz lóra adatna neki fizetést, mert egymaga nem birja a súlyos terhet. A török — írja — most is Walpó tövében áll s Murath bég kastélyt építtet, hogy az élelmezést lehetetlenné tegye.

Szaniszló püspök a jelentéséhez kimutatást is csatol a lovasairól. E kimutatás szerint Bornemissza János mint főlegény négy lóval szolgált Pécsett. Társai között több kiváló vitéz akadt. Ilyen például a jeles Istvánffy Pál, a jól ismert Állya Mátyás, Bocskay Ferencz, a nagy hírre vergődött Luka János, Magyar Bálint, Széplaky Balázs, Csernelházy Ambrus, Hegyi Mihály, Pécsvármegyei György stb.[1]

Pécs elfoglalása után e jeles tisztek és főlegények nagyobbrészt az urak zsoldjára állottak. A legtöbben közülök a dunántúli végházakba kerültek, a hol később már mint országos nevű vitézekkel találkozunk velök.

Bornemissza János Magyar Bálinttal egyetemben Nádasdy Tamás hadába szegődött s Nádasdy Kristóf huszárjai között szolgált. Nádasdy Kristóf korának egyik legjelesebb katonája volt. Eszes, vidám és vakmerő huszárnak mutatta magát mindenkor. A XVI. század közepén alig akadt küzdelem, melyben ő részt nem vett. Jeles tulajdonságai miatt a rendek őt országos főkapitánynak is ajánlották, de Nádasdy Kristóf nem vállalta e nehéz tisztet.

Bornemissza János tehát kitünő mester mellé került. E mellett ezernyi alkalma nyilt, hogy magát kitüntesse. Eleinte hét, majd kilencz lóval szolgált.[2] A kor szokása szerint ő is Nádasdy Tamás nádorispán vitézlő atyafia, vagyis familiarise volt.[3] Úgy látszik, hogy a nádorispán is, meg Nádasdy Kristóf is hamar megkedvelték az ifjú Bornemisszát. Ugyanis mindketten leveleznek véle s bizalmas természetű küldetésekre is használják őt. Az 1552. évben például Nádasdy Tamás levelét Paksy János komáromi főkapitányhoz ő vitte s választ is hozott reá, mit is

[1] *Cs. és k. áll. ltr.* Hungr. 1543 április 10.

[2] *Orsz. ltr.* Nádasdy iratok, C.) csomó 1558. és Lymbus II. sorozat XIV. fasc.

[3] U. o. 1558. Solutio equitum familiarium domini palatini in Rába köz sub Christophoro Nádasdy.

emberével továbbított Győrből Nádasdy Tamáshoz: «Kérem — írja ez alkalommal — mint nagyságos uramat, hogy te nagyságod énvelem szolgáltasson; mert *míg én élek, te nagyságod árvája és szolgája vagyok.*»[1]

Az 1556. évben Segesdről ír a nádorispánnak s e levelében már a feleségét is említi. Az 1558. évben Ságon van s onnét kér 35 forintot a nádorispántól. E levelében is örökkévaló szolgálatát írja Nádasdynak. A pénzért — írja — maga ment volna, «de Kristóf uram (t. i. Nádasdy) íra egy levelet, hogy minden dolgom elhagyván, Szilre menjek. Éjjel jött az levél s mindjárt elmentem.»[2]

Nádasdy Tamás Bornemissza Jánoshoz való jóindulatát többször kimutatta. Ha szükségben volt — a mi bizony gyakran megesett — szivesen küldött neki pénzt. Az 1561. évben maga Bornemissza János írja neki: «Az te Nagyságod levelét énnékem megadák, kiben énnekem te Nagyságod az énhozzám való jóakaratát megmutatta. Az pénzt, az 20 frt-ot Farkas uram megadá, kit én te Nagyságodnak megszolgálok, mint kegyelmes uramnak, hogy te Nagyságod engemet ilyen szükségemkoron meglátott . . . Isten tartsa meg te Nagyságodat mind asszonyommal őnagyságával és kis urammal egyetembe sok esztendeig.»[3]

Mondanunk sem kell, hogy Nádasdy Tamás szivesen vette igénybe Bornemissza szolgálatát. Neki is kellett gyakran olyan dolog, a mivel Bornemissza szolgálhatott neki, s így egész bizalommal fordult hozzá. Bornemissza János például kitünő lóismerő volt s mivel a hadakozás közben jó török lovakat szerzett, ilyenekkel másoknak is kedveskedhetett. Az 1561. évben a nádorispán arra kéri őt, szerezne néki egy «járó lovat». Bornemissza ez alkalommal sebes lévén, az ágyat nyomta s így

[1] *Orsz. ltr.* Nádasdy level. 1552. Szent Bertalan után való vasárnap, Győr.

[2] U. o. «Ez levél adassék az nagyságos Nádasdy Tamásnak, Magyarország nádorispánjának, nekem kegyelmes uramnak. 1558 január 6. Költ Ságon, Tengeldi Bornemissza János.»

[3] U. o. Pápa, 1561 aug. 8.

nem járhatott a Nádasdynak való ló után. De azért rajta volt, hogy a kivánt lovat barátai megszerezzék.[1]

Bornemissza János nemcsak a nádorispánnal, de a kapitányával: Nádasdy Kristóffal is igen jó viszonyban élt. A kényesebb megbizásokat ő is Bornemisszával végeztette. Nádasdy Kristófnak ránk maradt leveleiből azt is megállapíthatjuk, hogy az 1552—1566. terjedő időszakban minő végházakban tartózkodott Bornemissza s minő harczokban vett részt. Az 1553—1555. években Nádasdy Kristóf a hadával Pápán tartózkodott. Innét írja 1553-ban a nádorispánnak: «Isten akaratjából itt még jó egészségbe vagyunk, csakhogy igen kevesülünk az fizetéshez képest, nem hogy többülnénk.»[2] Hogy a vitézek Pápán nem ültek veszteg, azt mondanunk sem kell. Maga Nádasdy Kristóf írja 1554 okt. 24-én Pápáról: «*Itt mi minden éjjel reánk várjuk az törököt.*» Majd meg jelenti a nádorispánnak: «Az uraim kimentek jó szerencsével. Egy agát (a foglyok közül) Nagyságodnak küldenek. Vegye Nagyságod jó néven tőlük.»[3]

Bornemissza János Nádasdy Kristóf kardja alatt részt vett az 1556. évi táborozásban és Babolcsa ostromában. A bajomi táborból jelenti Nádasdy Kristóf a nádorispánnak: «Engem, Bálintot (Magyar Bálintot) és Török Ferenczet küldtek Korokna alá száguldani. Ki nem akartak jönni» (t. i. a törökök).

Az 1556. évben a nádorispán Kristóf uram seregét Kanizsára rendelte. Ez sehogysem tetszett neki. «Ne nyomoríts — írja a nádorispánnak — ne alázz meg ezzel!» Arra kéri aztán a nádorispánt, hogy a Kanizsán való lakással ne kisebbítse őt. Szigetvárra és máshová szivesen megy, de Kanizsára nem.

Úgy látszik, hogy a nádorispán teljesítette Nádasdy Kristóf kérését, mert a serege nem Kanizsán, hanem Győrött tartózkodott. Az 1557. év telén, innét Győrről hivatja haza Nádasdy Kristóf a vitézeit. E miatt a nádorispán megharagudott. Kristóf uram azzal mentegette magát, hogy ő Bornemissza Jánossal levelet küldött a győri generálisnak: Gall Ádámnak s kérte őt,

[1] U. o.

[2] U. o. 1553 decz. 2.

[3] U. o. Az uraim szón a vitézlő atyafiakat, vagyis a familiariseket értették. Ilyen volt Bornemissza János is.

ha már nincs szüksége a vitézekre, bocsássa őket szabadon. «Erre — írja Kristóf uram — énnekem Bornemisszától szóval választ is tett; jó néven is vette tűlem és szabad akaratján bocsátotta is őket haza. Azt is izené, hogy most nem annyira félő immár; mert az víz nagy, kit az uraim is mondanak. Én sem Ádám Gallnak, sem egyébnek nem tartozom oly köteles barátsággal, hogy Nagyságod szolgáit, híre nélkül Nagyságodnak, alá és fel hurczoljam, a mikor nem kell is... Csak győzzék az Nagyságod szolgálatját.» [1]

A következő években Nádasdy Kristóf hada Bornemissza Jánossal egyetemben Egervárott állomásozott. A végbeliek szokása szerint itt is portyázásokkal, száguldásokkal és lesvetésekkel háborgatták a törököt. Az 1561. év szept. 31-én írja például Nádasdy Kristóf, hogy a vitézei tegnap jöttek haza a *Duna mellől*. Földvár mellett találkoztak Kaszum pasa vajdájával. Nyertek kocsikat, lovakat s hoztak eleven és sebes török rabokat.[2]

Kitörvén a nagy török háború, Nádasdy Kristóf az elsők egyike volt, a ki sokat látott és sokat próbált vitézeivel Győrött a király táborában megjelent. Vele volt természetesen Bornemissza János is. Tudjuk, hogy a nagy császári tábor tétlenül heverészett Győrött s vak szemmel nézte Zrinyi Miklós hősi küzdelmét. Csak Thury György ment ki a táborból. Vele voltak Gyulaffy László, Enyingi Török Ferencz és Nádasdy Kristóf. A mint tudjuk, a fejérvári bég hadának szétverése után e magyar sereg Veszprémet, majd meg Vitánt és Tatát foglalta vissza. A szigetvári küzdelmen kívül ezek voltak a nagy hadjárat egyedüli lélekemelő jelenségei. Bár részletes tudósításaink nincsenek, joggal föltehetjük, hogy e küzdelemekben Bornemissza János is kivette a maga részét. Hiszen sebet is kapott s vére hullásával is szolgálta hazája ügyét.

Helyreállván a békesség, Nádasdy Kristóf búcsút mondott a hadi életnek s a birtokaira vonult. Bornemissza János azonban tovább is szolgált a kardja alatt lévő vitézekkel. Pápán, az ő régi állomásán találjuk őt Enyingi Török Ferencz országos

[1] U. o. Szil, 1557 január 15.

[2] U. o. Nádasdy Kristóf levele a nádorispánhoz.

főkapitány seregében. Ekkor már huszárkapitány volt őkigyelme s mint ilyen nagyobb hatáskörrel s nagyobb kedvvel hadakozhatott a török ellen. Úgy látszik, hogy ebben az időben esett a törökök rabságába. Az 1569. év deczember havában ugyanis Kenderessy István Bornemissza Jánosnak és Benedeknek hátralékos fizetését kéri, hogy őket a törökök tömlöczéből kiválthassa.[1] Vajjon ez a Bornemissza János a Tengöldi Bornemissza János-e, meg nem állapíthatjuk, mivel Kenderessy nem említi Bornemissza előnevét. Azonban maga Bornemissza János is említi török raboskodását. S bizonyos, hogy ez a raboskodás 1570 előtt történt; mert 1570-től fogva Bornemissza János már a dunántúli kerületi főkapitány helyettese s mint ilyennek minden dolga ismeretes.

Bornemissza János hadi pályájának az első fele 1570-ig terjed. Két évtizeden át az ifjuság lelkesedésével és erejével küzdött, hogy nevét ismertté tegye. Minden küzdelemben részt vett; mindenütt igyekezett magát kitüntetni. Isten a megmondhatója, hányszor tört kopját, hányszor száguldott a török végházak alá. Jól tudván a törökök harczmódját a mezei munkának nevezett portyázásokban is sikerrel forgolódott. Ő maga írja egyik folyamodásában, hogy sok sebet kapott, sok vére folyt, sokat szenvedett és nélkülözött, de azért meg nem restült, meg nem fáradt a küzdelemben. Élete czélja volt, hogy jó nevet és hírt szerezzen, s hogy elveszett ősi javai helyébe ujat szerezzen.

A sors azonban nem igen kedvezett neki. Török rabságba esett és a sarcz előteremtése azt is fölemésztette, a mit idáig szerzett. A zsoldján kivül tehát semmije sem volt; ez pedig — a mint tudjuk — ugyancsak ritkán látott dolog volt.

Ha a két évtizeden át folytatott küzdelmeiben vagyont nem is tudott szerezni, a nevét és hírét mégis sikerült ismertté tennie. Bár még nem volt vezető ember, a török basák és bégek ugyancsak jól ismerték a nevét! A magyar urak és főkapitányok is

[1] *Közös pénz. ltr.* 1569 decz. «Stefani Kenderessy Supplication anstatt und wegen Benedicti und Johannis Bornemissza seines Freund, umb Bezahlung ihrer ausstendingen Kriegssoldung zu Lösung ihrer Gefengnuss von Türggen.»

tudván, mi lakik Bornemissza lelkében, s minő mult van a háta mögött: hol itt, hol amott ajánlgatták őt magasabb tisztségre. Csoda-e, ha Bécsben is hallgattak a sokfelől érkező ajánlásokra?

A mikor arról volt szó, Enyingi Török Ferencz országos főkapitány mellé helyettest kellene adni, más mint Bornemissza János szóba sem került. És a király magához hivatván őt, fölajánlá neki a dunántúli főkapitányság helyettesi tisztségét. Bornemissza méltatlannak mondá magát e magas tisztségre s a többi között nagy szegénységével hozakodott elő. A király azonban biztatta őt s birtokot igért neki. A míg Isten engem éltet — mondá a király — nem kell kétségbe esned s a nyomorúságtól sem kell tartanod.[1]

Bornemissza tehát elfogadá a kitüntetést s az 1570. év kezdetétől fogva, mint Enyingi Török Ferencz helyettese, Pápán szolgált. Sok régi s jó bajtársával találkozott itt; mert hiszen Pápán szolgált a három Hathalmy testvér, Tallóczi Bánffy Ferencz, a jeles Gyulaffy Mihály, Horváth Gáspár stb. Mindannyi híres vitéz s jónevű huszárkapitány. Az ilyen vitézeket nem igen kellett nógatni a harczra. Hiszen vágyuk, czéljuk, örömük és szenvedélyük a harcz volt. A haza szeretete, a dicsőség után való vágy, a nemzeti hiúság s a megélhetés lehetősége egyaránt a folytonos küzdelemre űzte őket. Nem kell ez örökös harczot balitélet alá vennünk. *Hiszen a harcz a nemzet életét jelentette!* A tétlenség és a tehetetlenség nemzeti szempontból sokkal veszedelmesebb volt, mint az örökös harcz. A tétlenség ugyanis szélcsend a nemzeti élet tengerén, mely a hajót ugyan nem hajtja a sziklára, de ha sokáig tart, elveszti az embereket.

A pápai vitézlő rendet a végbeli szellemen kivül még Török Ferencz is erősen sarkalta a harczra. Ez a jeles ember ugyanis mód nélkül gyűlölte a törököt. Nem is csoda! Hiszen édes apja (Bálint) török rabságban halt meg; édes anyját pedig a férje rabsága vitte a sírba. Hogyne gyűlölte volna a jó fiú a törököt? És boszújának kitöltésére pompás czimborát talált Bornemissza Jánosban. A törökkel kötött friggyel egyikük sem törődött, s a mikor csak alkalom nyilott, mindketten gyöpre vetet-

[1] Bornemissza maga írja le a király ilyetén biztatását.

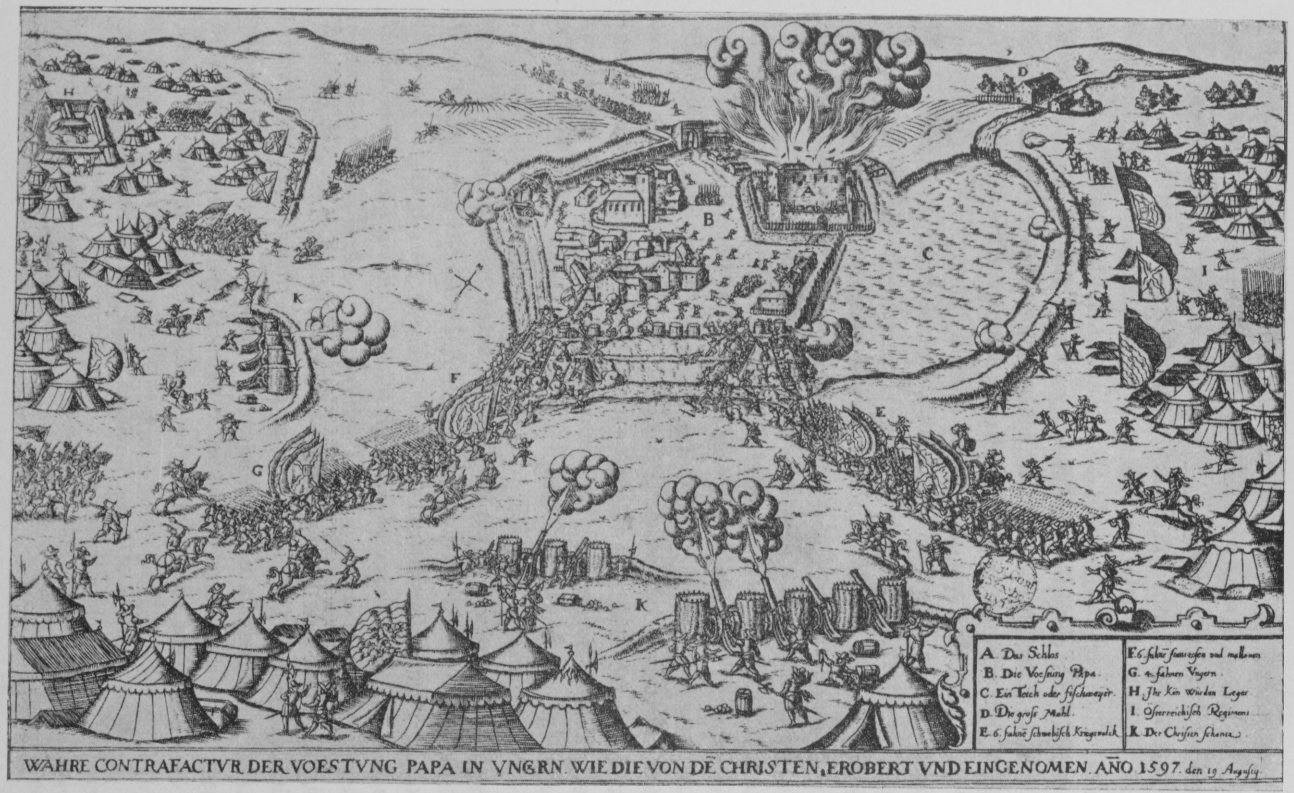

Pápa vára és ostroma 1597 augusztus hó 19-én.

ték a tánczot s a mezőn kisérelték meg, nekik vagy a töröknek kedvez-e a szerencse? És a pápai vitézeknek hírét, nevét az időtől fogva emlegették sűrűbben, hogy Török Ferencz és Bornemissza János kerültek az élükre. Alig van a budai basáknak levelük, a melyben a pápai vitézek kalandozásáról, száguldásáról és leshányásáról szót nem ejtenének. A Nádasdyak és Batthyányak családi levelezése is nagyon sokat foglalkozik Török Ferencz uram harczaival, melyekben Bornemissza már akkor is részt vett, mikor a pápai tisztet még nem ő viselte. Ugyanis ő is a Dunántúl szolgálván, már előbb Török Ferencz kardja alá tartozott. S ha nagyobb vállalkozásra indultak, Bornemissza is vele ment. Bizonyos dolog, hogy Bornemissza Jánosnak jelentékeny szerep jutott Török Ferencz uram 1566. és 1567. évi harczaiban is, melyeket az egykorú német ujságlapok is töviről-hegyire leírtak. Azt persze nem említik, hogy a sikerben minő része volt Bornemissza János bátorságának és hadi ismereteinek. Pedig hát a saját jelentése bizonyítja, hogy Török Ferencz a csatavezetést nem ritkán reá bízta s így a siker olykor jórészt Bornemissza Jánosnak köszönhető! Például szolgálhat erre az 1570. év őszén, az Alsó-Őrs mellett vívott csata. Itt is jelen volt Török Ferencz, de a csatát mégis Bornemissza János vezette.

A nevezett év (1570.) őszén az ifjú Homonnai Drugeth István leánynézőben Török Ferencz uram házánál járt. A kézfogás szép módjával meg is esett.[1] A Dunántúl legszebb leánya volt a Török kisasszony s még az édes anyja (Országh Borbála) is azt írta róla, hogy *«oly szép, mint az édes apja»*. Homonnai István boldogsága ugyan teljes volt, de mégis azzal a kívánsággal állott elő, hogy a dunántúli csatamezőket és véghelyeket látni szeretné. Ez a kívánság akkor természetesnek látszott. A XVI. században ugyanis a szép menyasszony és a csatamező együtt kisértgetett a vitézek szivében és fejében.

Ki ismerte volna jobban a dunántúli csatamezőket és les-

[1] *Körmendi ltr.* Missiles. Enyingi Török Ferencz 1570 aug. 30-án írja Batthyány Boldizsárnak: «Leányomnak Homonnai Istvánnal való kézfogására kegyelmed eljönne, hogy az több uraim és atyámfiai között ked is jelen lenne.»

helyeket Bornemissza Jánosnál? Ki lehetett Homonnai Istvánnak derekasabb kalauza, ha nem Bornemissza János? Bizony nem esett a porba annak a pecsenyéje, a ki reá bizta magát! S jó Bornemissza örült, hogy nem kell otthon füstölögnie, hanem kedvére fölhajszolhatja a török szomszédot.

És útra keltek kétszáz lovon való huszárral, azaz jó és friss lóhátisággal és száz magyar hajduval. Bornemissza járt elől, s Török Ferencz uram vezette a hátuljárókat. Már a Bakony lábas erdejében, a leshányások e legkeresettebb otthonában jártak, mikor Thury Márton kapitánynyal és huszárjaival találkoztak. Thury uram kitörő örömmel jelenté, hogy rabló török sereg közeledik. Mivel a törökök dandára Alsó-Őrsön áll, ő (Thury) elhatározta, hogy megtámadja a rabló törököt. Bornemissza János száz huszárt és száz hajdut vevén magához, elhatározta, hogy nem a rabló törököt, hanem az Alsó-Őrsön álló főseregét támadja meg. Thury Márton, a viadalra termett veszprémi kapitány is helyeselvén e tervet, egyesült Bornemissza hadával. Török Ferenczet száz lovassal tartalékul hagyván hátra, Bornemissza megindult a török ellen. A sereget egy paraszt kalauzolta. Mikorra Alsó-Őrs közelébe értek, az idő elhidegedett és estvéhez közeledett. Egyszerre láthatóvá lett a török sereg a kertek és a Balaton között. Bornemissza tíz lovast küldött ki martalékul, hogy a dandárban álló török sereget kicsalja s viadalra erőltesse. A török dandár azonban nem mozdult. Bár a török sereg (700 lovas) aránytalanul erősebb volt a magyar hadnál, Bornemissza bizván a sötétségben, habozás nélkül támadásra indult. A kor szokása szerint rettentő lármával csapott a megrezzent török dandárra. Ember-ember ellen kétségbeesetten küzdött. Egy órai kemény harcz után, a török sereg még mindig úgy állott, mint a kőfal. Ekkor érkezett meg lihegve Bornemissza száz hajduja. Ezek a csatavezető Bornemissza parancsára oldalba támadták a törököt s kemény tüzelés után szaladásra hozták. Bornemissza a sötét éjben két mérföldnyire űzte s vágta a szaladó törököt. A szomszéd falvakat rabló kétszáz török lovas meghallván, hogy a mieink szétverték a dandárt, úgy megijedt, hogy a rabok és a zsákmány hátrahagyásával szétfutott. Ezalatt Török Ferencz száz huszárja találkozott a török dandár részé-

ről még a csata előtt kémkedésre kiküldött 25 török lovassal. Ezeket is szétverték.

Nagy áldozattal csatát nyerni nem nehéz. Bornemisszának azonban ilyen győzelem nem kellett. Szerette a vitézeit s nem azért nevelte őket, hogy elhulljanak. A csatákban épp ezért igen óvatos volt. Óvatosságát eléggé hirdeti az alőrsi csata. Itt ugyanis Bornemissza hadából egyetlen katona sem veszett el. Sebes és véres volt ugyan majdnem minden katonája, de meghalni egy sem halt meg közülök. Ilyen eredményt csakis a váratlan éjjeli támadások alkalmával lehetett elérni! Nem ok nélkül siettette tehát Bornemissza a túlnyomó török sereg megtámadását a sötétség beálltával!

Az éjjeli csatában igen sok török elesett. Veszprém és Palota vidékén még másnapon is fogdosták a ló nélkül bujdosó török katonákat. A pápaiak 22 rabbal, sok török fejjel és lóval tértek haza. A veszprémi huszárok is hazavitték a maguk rabjait. Bornemissza jelentése szerint a fehérvári bég nem volt jelen a csatában. Helyettese: Musztafa alaj-bég vezette a hadat. Az elesettek között volt a vitéz Amhát aga, Zeffer aga és Murat aga gyalog menekültek. Jelen voltak a csatában: Murat fehérvári fővajda, Kizeffer aga, Alega, Bertham és Hamza agák. Az elfogott török rabok azt vallották, hogy ők szegény legények s azért mentek ki, hogy valamit szerezzenek maguknak.[1]

Az ifjú Homonnai István, amint látjuk, jó alkalmat választott a dunántúli végbeli élet megismerésére! Láthatta a szép török sereget a legjobb vitézekkel egyetemben. Hiszen ott volt a híres Musztafa alajbég, Murát fővajda s a fehérvári sereg legjobb agái (kapitányai), a kiknek nevét és vitézségét minden végbeli katona tudta! Aztán azt is láthatta Homonnai, mint veri szét a kis magyar csata a háromszor akkora török sereget. Ott fent, az északkeleti Kárpátok tövén, a hol Homonnai éldegélt, az ilyen harczot csak hírből ismerték.

Az alsóőrsi csata után Török Ferencz, a kor szokása szerint a zsákmányból *négy szép török zászlót* és egy főrabot küldött

[1] *Cs. és k. áll. ltr.* Turcica, Bornemissza János német nyelvű jelentése az alsóőrsi csatáról. 1570. okt.

a királynak. Az ajándékot a győztes kapitány: Bornemissza János és néhány tiszttársa vitte Bécsbe. Mivel a király távol volt, a küldöttséget Károly főherczeg fogadta. Úgy ő, mint a haditanács is töviről-hegyire elmondatta Bornemisszával az ütközet lefolyását. [1]

Bevett szokás volt, hogy az uralkodó az ilyen alkalommal hű vitézeit megjutalmazza. Bornemissza és társai azonban a jutalomra igényt nem tartottak, hanem a szintén jelenlévő Pribék Imre hadnagyot ajánlották Károly főherczegnek, mint a ki legjobban megérdemli a jutalmat. Ő szegény ugyanis tavval változott ki a török rabságból kétezer talléron, s ez összeg egy részével még most is adós. Mivel Bornemisszán kívül Salm generális és Török Ferencz is melegen ajánlotta Pribék Imrét, a ki már Palota megszállása alkalmával is kitüntette magát, Károly főherczeg ötven forintot adatott neki. Aztán megírta a királynak, hogy ez a Pribék Imre ismert vitéz [2] s így reméli, hogy őfelsége nem vesszi rossz néven az 50 frtnyi jutalmat. [3]

Érdemes megemlítenünk, hogy Török Ferencz több ismerősének megírta az alsó-őrsi győzelmet, de egy árva hangot sem említ Bornemissza Jánosról. Pedig hát Török Ferencz uram igazában részt sem vett a csatában, mert hiszen száz huszárjával tartalékul szolgált. A csatavezető kapitány pedig nem ő, hanem Bornemissza János volt.

Török Ferencz uram Batthyány Boldizsárhoz írt levelében [4] például csak annyit említ, hogy Gyulaffy Mihály és Horvát Gáspár vettek részt a viadalban. Thúry veszprémi kapitányt s Bornemissza Jánost nem említi. «Az úristen — írja — ilyen szerencsével szerete, hogy kimentünk vala oda Fejérvár felé és találkozánk Alsó-Őrsnél az egész fejérvári hadra, kik rablani jöttek vala ki. És estve felé sötétbe, miért hogy előbb nem juthatánk, megütöttük őket. Az úristen annyira megveré űket, hogy mind elfutamának és mind hátokon jártunk, annyira, hogy

[1] U. o.

[2] «ein bekannter ritterlicher mann ist».

[3] *Cs. és k. áll. ltr.* Turcica, Károly főherczeg Rudolfhoz 1570. okt. 30-án Bornemisszáról és Pribék Imréről.

[4] *Körmendi ltr.* Missiles 1570. (in festo Galli).

elevent im 29-et hoztunk és egy szép öreg zászlót. Egy fű agának, ki az basának is rokona volt, Amhát agának fejét vették. Annak fölötte sok fejet vettek. Az Balatonba is sok holt bennek, Palotára és egyéb végházakba is fogtak bennek».

Enyingi Török Ferencznek és Bornemissza Jánosnak az alőrsi csata volt utolsó együttes küzdelmük. Török Ferencz már az 1570. év végén erősen betegeskedett, úgy hogy a kerületi főkapitányság ügyét igazában nem ő, hanem Bornemissza János intézte. [1] A következő év elején Török Ferencz már elköltözött az élők sorából. Bornemissza János a katonáival együtt nagy tisztességgel kisérte őt utolsó útján. A dunántúli végházak vitézeinek színe-java részt vett a népszerű Török Ferencz temetésén. Még Salm generális is megjelent ott német katonáival. [2]

Török Ferencz halála után az ország hadnagyságának az ügyeit egy ideig Bornemissza János intézi. A viszonyok reá nézve némi tekintetben kedvezően alakultak, amennyiben volt gazdájának, Török Ferencznek özvegyét Salm generális nőül vette. Guthi Országh Borbála kezével együtt természetesen a pápai uradalom is Salm generális kezére került. Mivel mind a ketten jóindulattal voltak Bornemisszához és családjához, ezentúl is támogatták őt ügyes-bajos dolgaiban.

Ismeretes dolog, a magyar rendek mily sokszor sürgették az országgyűléseken, hogy őfelsége a kapitányságokat született magyarokra bízza. S mit látunk Török Ferencz halála után? Maguk a magyar urak kérik őfelségét, hogy Salm generálist nevezze ki dunántúli országos főkapitánynak. [3] Nemcsak a meg-

[1] *Közös pénz. ltr.* Hung. 1570. Graf Eggen von Salm Schreiben etc. Maga Salm generális írja, hogy *Bornemissza kerületi kapitányságának* népét fizetni kell.

[2] U. o. 14359. fasc. 1571. febr. 7-én írja Salm ő felségének: «Wie ich die Begräbnuss des Herrn Türgg Ferenczen seeligen jüngstlich neben anderer gethaner Fürsehung daselbst vermüg».

[3] *Cs. és kir. állami ltr.* Hung. A zágrábi püspök, az esztergomi érsek, a váradi püspök stb. mind Salm mellett írnak. A váradi püspök így jellemzi Salm grófot: «Non video, quis spectabili ac magnifico D Comiti Echio a Salmis anteferri possit aut debeat . . . quae enim virtutes capitaneorum sunt propriae, eae omnes sic eminent in Echio, ut quoniam omnium constanti sermone celebrantur, neque laudem neque testimonium

kérdezett urak és főpapok, de még a dunántúli megyék is Salm generálist óhajtják főkapitányuknak. Maga Salm is megkérdeztetvén ez ügyben, ő Nádasdy Kristófot ajánlotta főkapitánynak, a ki szerinte mindenkinél alkalmasabb erre a fontos állásra.[1]

Mivel már eddig is Salm gróf intézte a főkapitányság ügyét, s mivel mindenki őt ajánlotta, a király ki is nevezte őt.

Mondanunk sem kell, hogy Salm generálisnak a főkapitányságban nemcsak helyettese volt Bornemissza, hanem egyúttal legbizalmasabb és legkedveltebb embere is. Vakon bízott benne, s minden áldozatra kész volt érte. Ez volt az egyetlen dolog, a mi elviselhetővé tette Bornemissza állását. Tudjuk ugyanis, hogy ebben az időben kezdődött a magyar végházak hihetetlen nyomorúsága és fizetetlensége s mint ezeknek természetes következménye a végbeliek mozgolódása és fegyelmetlensége. Oly baj volt ez, melyen még Salm jóindulata sem segíthetett.

Ezekben a gondteljes években a vitézek minden végházunkban a kapitányaikat szorongatták s azoktól várták a nyomorúságuk enyhítését. Ha a kapitány gazdag ember volt, segített is a katonáin. Azonban Bornemissza János maga is a zsoldjából

desideret. *Est enim in Echio summa scientia rei militaris, est* eximia auctoritas, est incredibilis, in omni genere modestia et egregia fides est singularis munificentia et animi magnitudo ... quin miseris et egenis hominibus certissimum in eo est adversus insolentiam militarem praesidium». E magasztaláshoz még hozzáteszi, hogy minden megye őt kívánja főkapitánynak (1572. április 9.). Az esztergomi érsek ugyanezen a napon szintén Salmot ajánlja; mert sok kiváló tulajdonsága mellett *ő már úgyis magyar!*

[1] U. o. 1572. április 9.: «Ad officium vero, quod olim d. Franciscus Török habuit, opinione et judicio meo in istis portibus nostris nemo aptior videtur domino Christophoro Nádasdy» etc. A megyék (Omnes comitatus Cisdanubiani) így írnak Salmról: Már Prágába írtunk felségednek, hogy a főkapitányságot másnak mint Salmnak ne adja. «*De quo nos unanimi voto et consensu bene contenti sumus*, quoniam nullus dominorum qui meliorem haberet defensionis nostrae commoditatem, quam idem dominus Comes, qui postestatem habet etiam super gentes s. maj. vest. Jaurin. Papens. et Vesprimienses in quibuslibet earum partium confimis existentes». A megyék még azt is megirják a folyamodásukban, hogy Salm grófot különösen a köznemesség óhajtja főkapitánynak. (Alig hisszük hogy a magyar megyék német generálisról valaha így írtak!)

tengette magát, s ha a fizetése elmaradt, magának is nélkülöznie kellett. Sokat tehát nem lendíthetett a katonái sorsán. Fáradozása azonban világosan mutatja, hogy érző szíve volt, hogy a katonáinak a szenvedését ő maga is szenvedte.

A hadi fizetőmester kimutatása szerint Bornemissza János hátrálékos zsoldja már az 1570. év első hónapjában 3110 frt 56 kr-ra rúgott. A király elrendelte, hogy ezt az összeget készpénzben, ezüstedényekben és felszerelésben levonás nélkül adják meg neki.[1] Az ilyen fizetést abban a korban «*egy darab papirosnak*» hívták, a mely papirosért alig adtak valamit! Azt ugyanis mindenki tudta, hogy az efféle papiros-rendelet még nem jelent fizetést.

Mivel Bornemissza sem kapott pénzt, az 1570. év tavaszán többször megsürgette hátralékos zsoldjának kifizetését. Végre annyira vitte a dolgát, hogy május 19-én biztositékot kapott a fizetés ügyében. Ez sem ért semmit. Pénzt megint nem kapott. Erre csupán 100 forintot kért hátraléka fejében s hosszas tanakodás után a kamara adatott neki 50 frtot![2] Mivel az 50 frt még a pillanatnyi szükségletei fedezésére sem volt elég, június hónapban megint megkezdte a könyörgést és a folyamodást hátraléka kifizetése ügyében.[3]

Mivel a katonái épp oly fizetetlenek voltak, mint ő maga: a vitézei érdekében is folyton irogatott Bécsbe. Salm győri generálist, a ki nagy tisztelője volt, szintén megkérte, írna őfelségének az ő szegény katonái érdekében. Salm meg is tette, de minden eredmény nélkül. Pedig ugyancsak hangoztatta, menynyire kivánatos a pápai vitézek kifizetése a török közelsége miatt.[4]

A következő (1571.) évben a szegény pápai vitézek már alig bírták a nyomorúságot. Nem volt lelküknek hová lenni, elkeseredtek s a hová láttak menni, oda mentek. Bornemissza János minden követ megmozdított, hogy katonái fizetést kap-

[1] *Közös pénz. ltr.* Hung. k. 1570. január 28.

[2] U. o.

[3] U. o. Folyamodása juni 6.

[4] «Damit man — írja Salm — auch alsdann die Porten des Plattensee vor dem Feindt desto pesser besätzen möchte». etc.

janak. Egyik folyamodását a másik után bocsátja őfelségéhez és a kamarához.[1] Könyörög Salm győri generálisnak is, hogy közvetítse őfelségénél a kérését. Mindez keveset használt. Emiatt az 1571. év január havában — a végbeli szokás szerint — Bornemissza és hadi népe Somogyi Gergely hadnagyot *választották föl*,[2] hogy élőszóval sürgesse a kamaránál a fizetést. Ezenkívül Bornemissza külön is írt a magyar kamarának. A választ erre január 31-én kapta meg.[3] *A kamara azt feleli, hogy szivesen adna fizetést, ha volna pénze!* Különben is a pápai katonaság fizetése a hadi fizetőmester (pénzosztó) dolga. A kamara ezért azt ajánlja Bornemisszának, hogy a pápai vitézek és fölválasztott követük őfelségéhez forduljanak, s kérjék a dunántúli megyék rovásának (rovatalának) gyors behajtását.

Bornemissza megfogadta a szót s azt cselekedte, a mit a magyar kamara ajánlott. Emelett azonban Salm győri generálist is szorongatta ez ügyben. Február 23-án például imigyen írt Salmnak: «Kegyelmes, nagyságos Uram! Örökké való szolgálatomnak ajánlásának utánna. Im meghozák az nagyságod leveleit énnekem és elküldém mindjárást az ki Zongor Jánosnak szól és az Choron uramnak őnagyságának ki szól, azt is mindjárást elküldém neki. Im az Veszprém vármegyének ki levél szól, azt is neki küldöm az ispánnak. Te nagyságod arról is ír, hogyha *Hathalmy Miklós*[4] fölmenne oda, törekednejék te nagyságod az

[1] A haditanács 1571. február 21-én ugyan átír az udvari kamarának a fizetés dolgában, de eredmény nélkül. (Ex consilio bellico 1571. feb. 21. *Közös pénz. ltr.* 14359.)

[2] *A fölválasztás* bevett szokás volt a végekben a fizetetlenség idején.

[3] *Közös pénz. ltr.* Hung. 14359. fasc. «Egregio domino Joanni Bornemizza sive capitaneo Papensi, amico nobis honorando». A kamara a többi közt így írt ez alkalommal Török Ferencz haláláról: «Dolemus ex animo magnifici domini Francisci Törek capitanei partium cis Danubianarum mortem intempestivam, quem pro defensione adfflictae huius patriae adhuc vivere optaremus, sed cum voluntati et dispositioni divinae nemo resistere possit, aequo animo eius mortem ferre debemus».

[4] Jeles pápai huszárkapitány volt ez. Vele együtt szolgáltak a testvérei: Hathalmy Mátyás, Pál és István. Az egri püspök így jellemzi Hathalmy Miklóst: «*Vir optimus et miles Papensis insignis, cuius ductu hi, qui illi subsunt foeliciter et strenue rem gerunt.* Ille vero et ingenio et

egy hópénz felől. Hathalmy Miklós el nem mehetett vala az sok árvizeknek miatta, hanem visszatért vala. Hanem asszonyomnak őnagyságának volt akkor egy embere ott az Kamorásoknál és attúl írtak vala, mint az kit nagyságod előtt megolvastak. Im az uraim igen ígyekeznek el, kiváltképpen az gyalogok. Immár az gyalogban el is ment egy. Az többi még helyeken vannak. *Könyörgök te nagyságodnak, mint kegyelmes uramnak, hogy te nagyságod ne hagyja üket, ha többet nem lehet, szerezne nagyságod csak egy hópénzt nekik, hogy kivel tartóztathatnájok üket; mert én csak az nagyságod levelével biztatom üket és azzal marasztottam ekkoráig.* Kit nagyságodnak ezek megszolgálnak mint kegyelmes uramnak. Az palánknak való fa hordásért érte leszünk amennyire tűlünk lehet. Isten tartsa meg nagyságodat minden javaival. Datum Papae 23. die februarii 1571.

Nagyságod szolgája

Bornemissza János Tengöldi
császár űfölsége hadnagya
Pápán etc.

A következő napon (február 24-én) Bornemissza újra levelet írt a győri generálisnak. Történt ugyanis, hogy az az ötven pápai gyalog, a kiket Bornemissza, mint az országos főkapitány helyettese, Magyar Bálint segítségére küldött, Magyar Bálinttól megszöktek. Salm generális meghagyta Bornemisszának, hogy törvényt láttasson s a bűnösöket megbüntesse.

Bornemissza természetesen védte a pápai gyalogokat. Igaz ugyan — írja, hogy *ott tisztesség nincsen, ahol félelem nincsen*, de hát minek bocsátotta ki őket Magyar Bálint? Hiszen ő kezében vannak a kapu kulcsai!

viribus quantum scit et possit, Seremitas Vestra non a me sed ab aliis illistrius cognoscere poterit. Mihi inprimis militaris virtus in precio habenda esse videtur. *Nam regna nisi militum opere aut servantur aut acquirantur*». (Ezért jutalmat kér a kitünő Hathalmynak. *Közös pénz. ltr.* Hung. 1578. okt. 23. Pozsony az egri püspök Ernő főherczeghez.) A Hathalmy testvéreknek édes anyjuk a *Kolozsnémai Kolos János* győri vitéznek a testvére volt. Kolos János halála után a négy Hathalmy együtt kéri a nevezettnek hagyatékát: *Kolosnémát, Nagykeszit, Kiskeszit, Ekelt és Andrásházát*, melyek Komáromnegyében feküdtek.

Különben őfelsége azt rendelte, hogy a nevezett gyalogok csak addig maradjanak ott, míg a jég megolvad a Balatonban. Ez meg is történt. S ekkor is csak azért szöktek meg, mert a nagy éhség miatt igen megfogyatkoztak.

Mivel Magyar Bálint Salm generálishoz intézett levelében a gyalogok szökését Bornemisszának rótta fel bűnül s mivel csúfságos szókkal is illette a pápai gyalogokat: Bornemissza János Salmot kérte meg, hogy igazságot szolgáltasson. «Nagyságodat — írja — én is azon kérem mint kegyelmes uramat, hogy nagyságod menjen végére, ki legyen az oka? Én is megszolgálom nagyságodnak, mint kegyelmes uramnak. Ezen is könyörgök nagyságodnak mint kegyelmes uramnak, hogy ki levelet írt volt Magyar Bálint, kiben az gyalogokat vargáknak, csőszöknek, szabóknak és kovácsoknak írta volt, hogy azt az levelet nagyságod küldje énnekem, megszolgálom nagyságodnak, mint kegyelmes uramnak».[1]

Mivel Salm azt kívánta, hogy újra ötven gyalogot küldjön Magyar Bálint segítségére, Bornemissza e kérés teljesítését lehetetlenségnek mondotta. «*Ezek az gyalogok* — írja — *annyira fizetetlenek, annyira megszüköltenek, hogy itt az városon minden napon az polgároknak mívelnek pénzért, úgy élnek!* Ha elküldjük őket, sem itt nem leszen, sem pedig oda nem mennek; mert ezek egyenként mind elszöknek ugyanazon útból».[2]

Bornemissza folytonos sürgetésére Salm generális is többször írt őfelségének a pápai vitézlő rend fizetése ügyében. Február 7-én kelt fölterjesztésében például azt írja, hogy a pápaiak a *nagy drágaság*[3] és a fizetéstelenség miatt sem magukat sem lovaikat nem táplálhatják. Ezért írt a magyar kamarának s fizetést kért a pápaiak részére. Azonban a magyar kamara egy fillért sem adott. Erre a pápaiak Bornemissza főkapitányhelyettest és Hathalmy Miklós huszárkapitányt hozzám-

[1] Ha Salm Miklós tapintatosan el nem simítja ez ügyet, Bornemissza és Magyar Bálint bajviadalt vívtak volna.

[2] *Közös pénz. ltr.* Hung. 14359. f.

[3] Az 1571. évben a Dunántúl a rossz termés miatt kimondhatatlan drágaság volt. Erről a drágaságról a hivatalos iratok is elszomorító képet rajzolnak.

küldték Győrre, a kik kijelenték, hogy *a nagy drágaság miatt éhen kell halniok, ha fizetést nem kapnak.* Mindnyájan ott akarják hagyni a szolgálatot.

A legalázatosabban könyörgök fölségednek — írja Salm — adasson azonnal a pápaiaknak egy havi zsoldot s a hátralékukat is minél előbb fizettesse ki. Fölséged érdeke s a pápaiak végső szüksége követeli a gyors fizetést![1]

Bár a király febr. 21-én elrendelte, hogy a kamara a pápaiaknak egy havi zsoldot adjon, még márcziusban is hiába várták a pénzt.

Salm tehát újra írt őfelségének, s kérve kérte őt, legalább egy havi zsolddal lenditsen valamit a szegény pápaiakon, mert különben pusztán hagyják a várat.

Hogy e kérésének némi nyomatékot adhasson, Bornemissza Jánosnak két levelét is csatolja. Pápa — írja Salm — majdnem nyitva áll. Ha a kerületi főkapitányság népe távozik, az ellenség könnyen kézrekeritheti. Ha baj esik, én reám ne vessenek bűnt. Bornemissza János sem lesz hibás, mert ő eleget fáradozik, s ami tőle telik, szívesen megteszi. Ha felséged nem akarja Pápa romlását, azonnal küldessen egy havi zsoldot s gondoskodjék hogy a teljes fizetés is minél előbb itt legyen.»[2]

Salm e fölterjesztésének az lett az eredménye, hogy úgy az udvari kamara, mint a haditanács márczius hó 10-én elrendelte az egy havi zsold s később a teljes hátralék kifizetését. A rendeletet azonban nem volt a ki végrehajtsa! Azaz hogy nem volt pénz. Igy aztán a régi nóta járta: a haditanács az udvari kamarát, az alsóausztriait aztán meg a magyar kamarát szorongatta a fizetés dolgában. A magyar kamara meg nem tudott fizetni, mert a legjövedelmezőbb harminczadokat, a bányajövedelmeket ott mind kivették a kezéből. A különféle adó és taksa, aztán az uraktól s a főpapoktól kicsikart kölcsön stb.

[1] Sie müssen sambt iren rossen und diener durch die grosse theurung und armuth hungersnoth sterben, da ainiche bessere fürsehung oder zahlung nit zu hoffen, ist ihres begerens hinweg zueziehen.»

[2] U. o. 1571. márcz. 4. Győr. Élénk szinekkel írja le itt Salm a szegény pápai vitézek nagy nyomorúságát.

nem volt elég a kiadások fedezésére.[1] Ilyen körülmények között a végházak népének rendes fizetéséről szó sem lehetett. Még jó, ha olykor egy-két havi zsoldot adhattak nekik.[2]

Bornemissza János vagyontalan ember lévén, nem tudott a katonáin segíteni. Nem tehetvén egyebet, 1571 augusztus havában elbocsátását kérte.[3] Őfelsége azonban a haditanács ajánlatára nem mentette őt föl a szolgálat alól, hanem a kanizsai kapitányságot bízta rá. Az 1572. év elején már Kanizsán találjuk őt, a hol a nagy Thúry György örökébe lépett. Kanizsa veszedelmesebb állomás volt mint Pápa. Mivel távol esett, a fizetés és az élelmezés is rosszabb volt. Emellett maga a vár is csak épülő félben volt még. Bornemisszának tehát volt elég dolga és gondja. Folyton nyitott szemmel kellett aludnia, mivel a török folyton Kanizsa körül ólálkodott, hogy az építést lehetetlenné tegye. A harcz tehát úgyszólván szakadatlanul folyt. Bornemissza ugyan megvédte Kanizsát, de csak áldozatok árán. Sok jó vitézét elvesztette, sok meg rabbá esett.[4] Úgy látszik, hogy Bornemisszának igen ügyes kémei voltak, mert a töröknek minden mozdulatát tudta. Az 1572. év április havában is imigyen ír Salm generálisnak: «Ezen órában jöve egy emberem; bizonynyal izent be és ugyan fejét kötötte az ember, hogy az töröknek gyülekezeti nem az Sziget épüléseért lett volna, hanem Komárhoz félmélyföldre egy szentegyházhoz, kit *Simoninak* hínak, hogy azt akarják kastélynak megcsinálni. Immár azt mondják, hogy

[1] Az áldozatra kész Nádasdy Ferencz írja 1571 július 27-én: «*Bizony talán Szigetet úgy nem ostromlották, mint engemet ostromlanak német uraim!* Taksálnak engem, taksálják az egész magyar nemzetet. Az mi az én részem, megfelelek. Ha az többi magyarnak kell, hiszem megfelelnek. Isten ne juttassa az mi ügyenket reájok». (*Orsz. ltr.* Nádasdy lev.)

[2] Az örökös tartományok is folyton mentegetőztek, mikor a maguk védelmére tartott végbelieket kellett volna fizetniök. (*Köz. pénz. ltr.* Österreich 16721. fasc. 1572. január 8. N. Gemainer landschaft des Erzherzogtumbs Österreich Ob der Enns Verord. és ugyanazok 1573. august. havában őfelségéhez. (U. o. 16722. fasc. Österreich.)

[3] U. o. Graf Eggen von Salm Schreiben aufs Januschen Bornemissza Anlangen... auch von wegen erlassung seines Leitenantdiensts.

[4] U. o. Bornemissza János Ormándy Dénes más magyar rabok részére 1572. február havában állít ki levelet.

mind fája emelcsűjének s szerszáma készen vagyon. Im én is őfelségének megírtam».[1]

Mivel a végházak közelében épített kastélyok egész vidékre veszedelmet hozhattak, egyik fél sem tűrte az efféle fából készült kastélyok építését. Bizonyosra vehetjük, hogy Bornemissza János sem nézte összetett kezekkel, mint emelnek a törökök kastélyt Kanizsa szomszédságában.

Bár jelentést a dologról nem sikerült találnunk, Salm generálisnak Bornemisszát dicsérő sorai, meg a király elismerése azt mutatják, hogy Bornemissza János emberül viselte a kanizsai tisztet. Bizonyos, hogy ennek a következménye a király azon jóindulata is, mely Bornemisszának 25 jobbágyűlés adományozására tett kötelező igéretet. S míg ez igéretét beválthatja, évi 100 forintot rendelt neki.[2]

Ebben az évben (1573-ban) Kanizsán katonai zendülés tört ki. Mi volt ennek az oka, s minő volt a lefolyása nem tudjuk. Csak annyi bizonyos, hogy egyes besúgók úgy adták azt a király elébe, mintha Bornemissza lett volna annak az oka! Megtudván ezt Bornemissza, erősen tiltakozott az igaztalan vád ellen s egyúttal arra kérte a királyt, engedje meg neki, hogy személyesen adja elő a védelmét.[3]

A király megadta az engedélyt s Bornemissza Bécsbe ment. Ez alkalommal írta Salm generális és országos főkapitány a királynak: *Bizonyos dolog, hogy fölséged összes végházaiban nem sok Bornemisszát és nem sok hozzá hasonló vitézt lehet találni, a ki a török ellenében úgy megállná a sarat, mint ő.* Gondolja meg ezt fölséged, nehogy valami méltatlanság essék Bornemisszán!»[4]

[1] *Országos ltr.* Missiles, 1572. április 26. Kanizsa. Thengeldi Bornemissza János Salm grófhoz.

[2] *Közös pénz ltr.* Hungr. Denkbuch 397. köt. 27. lap, 1573. márcz. 7. «ad viginti quinque colonos expectativas literas ex cancellaria nostra Hungarica expediri iussimus.»

[3] «ut majestas vestra sacr. fusius rem intelligat, supplico humillime dignetur me personaliter exaudire» etc.

[4] *Közös pénz. ltr.* Hung. 14364. fasc.: »Weil dann gewisslich wahr, dass Eu. Kays. Maj. auf allen Gränitzen nit vill Bornemissza oder seines gleichen, wie er sonderlich zum Kriegswesen gegen diesen Feindt haben oder finden.»

Úgy látszik, hogy Bornemisszának kanizsai kapitánysága csak egyszerű helyettesítés volt, mert minden felsőbb rendelet nélkül tért vissza Pápára, s ott ismét elfoglalta régi tisztét. Éppen jókor jött arra, hogy a pápai őrség hihetetlen nyomorúságát a saját szemével lássa. Egyik levelét a másik után bocsátja Bécsbe, hogy szegény katonáinak valami kis előleget szerezzen, de hiábavalónak bizonyult minden fáradsága.[1] Erre — mint ő maga írja a királynak — a kapitánysága alatt lévő pápai őrség egyértelemmel Salm generális elé vonult s követelte a hátralékos fizetését.

Salm generálissal együtt — jelenti Bornemissza — nagy nehezen lecsillapítottuk a katonákat. Azonban nyilvánvaló dolog, hogy ez tovább így nem maradhat. A nyomorult katonáknak semmijök sincs; mindenüket zálogba vetették; még a mindennapi kenyeret is nélkülözniök kell. A szegények velem együtt nem tudtak annyi pénzt előteremteni, hogy én Bécsbe utazhattam volna! Kérve kérjük fölségedet, gondoskodjék fizetésünkről; mert különben lehetetlenség tovább itt szolgálnunk.

Salm generális anyagi támogatásával Bornemissza végre mégis útrakelt. Bécsbe érkezvén személyesen tárgyalt őfelségével a kanizsai zendülés és a pápai fizetés dolgában. Minden jel arra mutat, hogy a király igen szivélyesen fogadta őt. Hiszen maga Bornemissza írja, mennyire biztatta őt a király![2] Azonban fizetést maga és katonái számára még sem tudott kierőszakolni. Ő maga írja Bécsből Salm generálisnak: «Most is csak az a válasz, hogy egy pénzt sem adnak, hanem írnak nagyságodnak, hogy nagyságod az vitézlő népet biztassa: hamar való rövid nap hoznak pénzt, azt hiszem, hogy karácson felé leszen. *Azért kegyelmes uram csak annyi költségem sem lőn, hogy kivel egy*

[1] U. o. 1574 máj. dátum nélkül: «Non est mihi dubium — írja a királynak — quin majestatem vestram cæsaream *multis meis scriptis et supplicationibus interturbaverim*, sed ea mihi tentare nonnisi ipsæ necessitates cogunt».

[2] «Majestas Vestra clementer dixerat mihi non esse desperandum, vel timendum paupertatem, donec deus majestatem vestram cæsaream superstitem conservaverit, hac oblatione majestatis verstræ cæsareæ letus semper animum lactavi». *(Közös pénz. ltr.* Hung. 14364. 1574. máj.)

kocsit fogadhattam volna, kin te nagyságodhoz mehettem volna, hanem egy tikos (tyukos) kocsira ülék, azon kelle Bécsből kipironkodnom!»[1]

Bornemissza bécsi útja s az onnét hozott válasz teljesen megvilágítja a végbeliek kétségbeesett helyzetét. Hasztalan volt minden fáradságuk, hiába tárták föl minden bajukat és szenvedésüket, üres igéretnél egyebet nem kaphattak. Vajjon jellemezheti-e valami jobban a vitézlő rend állapotát, mint Bornemissza esete? Magyarország egyik kerületi főkapitányságának érdemes helyettese csak úgy juthat Bécsbe, hogy Salm gróf ad neki kölcsön húsz forintot. S elfogyván a költsége, tyúkos szekeren kénytelen hazajönni! S ha a vezető ember ilyen helyzetben van, minő sorsa lehet a szegény közvitéznek? Csoda-e ilyen körülmények között, ha a rend, a fegyelem és a tisztesség a végházakban bomlásnak indult?

Az elkeseredés, mely Bornemisszán bécsi útja után erőt vett, napról-napra fokozódik. Levelei, miket e nehéz napokban ír, a lelki küzdelemnek, a mély fájdalomnak és az elkeseredésnek minden árnyalatát magukon hordják. S katonáit még sem hagyja, a gondjaira bízott vár miatt mégis aggódik.

Bécsből Pápára érkezvén, azonnal írt egyetlen igaz támogatójának: Salm grófnak. Junius hó 5-én a többi közt ez érdekes és jellemző sorokat írja: «Bécsből megirtam vala nagyságodnak, minemű válaszim lettenek ott fent. Kikre akkor el nem jövék, hanem még újabban könyörgettem őfelségének. Az fejedelem azt mondá, hogy nem akarja, hogy fizetés nélkül jöjjek alá. Végre ugyan ismét az lőn az válasz, hogy nem adhatnak, mert nincsen pénzek. Azért kegyelmes uram én alájöttem semmivel. Annyi költségem sem lőn, hogy Győrré mehessek te nagyságodhoz. Két forintomnál több nem volt, azt is egy tikos szekeresnek adám. *Azért kegyelmes uram, az minemű válasszal az vitézlő néphez én jöttem, még azt ki nem mondottam nekik. Maguk ma hétszer jöttek mind lovag, mind gyalog hozzám. Kérdezék, hogy mi válasszal jöttem. Nem mondtam ki nekik; mert ha kimondom, ezekben egy sem marad meg!* Mert tegnap is, az

[1] U. o. Datum Viennæ, feria quarta post pentecostam 1574.

mely gyalogok az várban voltak (20 drabant), mihelen hazajüttem, azonnal kijüttek mind az várból, hogy megértették, hogy semmit nem hoztam. De ma ismét beküldtem őket számmal. Azért kegyelmes uram, nagyságod viseljen gondot reá, vagy írjon nagyságod mind az kapitánynak, mind az vitézlő népnek. Talán inkább maraszthatjuk üket; vagy penig külgye egy főemberét nagyságod közikben, tartóztassa nagyságod üket. Én magam is felmennék nagyságodhoz, de nincs itthon is mivel lennem, oda is mivel mennem. De mindazáltal ha nagyságod parancsolja, felmegyek, de ott is nem tudok egyebet mit mondanom. Nagyságodnak könyörgök mint kegyelmes uramnak, hogy te nagyságod megbocsássa, hogy *koldulnom kell* nagyságodnál. Mért sem pénzem, sem gabonám, sem borom semmim nincsen; annyira reászorultam, hogy az fűre az katonáknak sem adhatok.» [1]

Vajjon Salm generális adott-e valamit a pápaiknak a magáéból, nem tudjuk. Sokat nem adhatott; mert Bornemissza néhány nap mulva már megint kénytelen volt őfelségének írni s fizetést kérni. Mivel eddig kérő leveleiben már mindent föltárt, mindent elmondott, a mi a fizetés elódázhatatlansága mellett szólt, ujat most sem mondhatott. De előállt azzal, a miről eddig mindég hallgatott. Most először említi eddigi hű szolgálatát, véres csatáit, vére hullását, csonkulását, rabságát stb. Aztán megemliti, hogy őfelsége érdemei fejében huszonöt jobbágyülést igért neki. S míg ez igéretét alkalma lészen beváltania, évi száz forintot rendelt néki. A kamara azonban másfél év óta 25 forintnál többet nem adott! Kéri őfelségét, fizettesse ki a kamarával a hátrálékát.

Ugyane levelében elpanaszolja, hogy nincsen biztos szállása, a hol feleségét és gyermekeit elhelyezhetné. Mások birtokán, mások házában kénytelen szállást tartani. Kérve kéri őfelségét, adjon valami biztos helyet vagy rezidenciát, a hol családja meghúzhatná magát. Ő ugyanis — a szükség úgy kivánván — amíg él, a végházakban és csatákban igyekszik forgolódni.[2]

[1] U. o. 1574 juni 5. Pápa. Spectabili ac magnifico domino, Ecchio comiti a Salmis et Neuburg, consiliario capitaneoque supremo sacr. cæs majestatis cis Danubiar. præsidiique Jauriens.

[2] U. o. d. n. (kívül 1574 május 25.) Ugyane levelében írja Bornemissza, hogy neki csak havi 30 frt asztalpénze van, a mi egymagának sem elegendő.

Ennek a levélnek sem lett semmi foganatja. Junius hó 12-én tehát Salm generális próbál szerencsét. Őfelségéhez intézett levelében elmondja, hogy a kerületi főkapitányságnak Pápán lévő hadinépe érdekében már számtalanszor írt őfelségének. De hiába volt minden fáradsága, a végső nyomorúságban és szegénységben sínlődő vitézek nem kaptak fizetést. Bornemissza János is hiába járt Bécsben, pénz nélkül jött vissza Pápára. Most azonban — ez órában — hozzám jött Bornemissza János két más tiszttel, kiket a kerületi főkapitányság népe bocsátott ide. Ezek határozottan kijelentették, hogy a nagy nyomorúság miatt lehetetlen tovább Pápán maradniok. *Vagy éhen kell halniok és lovaikat veszni hagyniok, vagy el kell szökniök.* Ezért húsz napnál tovább nem maradnak Pápán. Én minden lehetőt elkövettem, hogy türelemre birjam őket, de a puszta szóra már mit sem adnak. *Már tizenöt hava nem kapták meg a fizetésüket!* Legalább két havi fizetést adatna nekik fölséged; mert ha a düledező s romlott Pápából kivonulnak, felségednek is meg az egész országnak is szégyenére és kárára fog ez válni. Bármi történik is Pápán, én nem felelek érte. Eleget protestáltam, eleget könyörögtem már fölségednek.[1]

Salm grófnak egyik utolsó levele volt ez, melyet a pápaiak és Bornemissza János érdekében írt. A kegyetlen sors a pápaiakat az egyetlen jóakaró támogatójuktól is megfosztotta. Hirtelenül, s váratlanul halt meg.[2] Egyike volt azon jeles német főtiszteknek, a kiket a XVI. századi végbeli élet hozzánk édesített, s a ki aztán nem röstelte magát magyarnak vallani. Igaz barátja volt a magyar katonaságnak és a magyar népnek. Alig van a XVI. században magyar fővitéz, a kiről az urak, a köznemesek és a megyék annyi szépet és jót írtak, mint Salm grófról. Mindezt azért említjük, mert egyik-másik egykorú krónikásunk s főleg Forgách Ferencz nem éppen igazságosan ítéli meg Salm működését és katonai szereplését. Az országos részvét, a mi

[1] U. o. Raab, 12. Juny 1574.

[2] *Cs. és k. áll. ltr.* Hung. 1574. Országh Borbála julius 28-án írja Győrből Trautson Brigitta asszonynak: «in unica hora præter omnem expectationem unicum meum dilectissimum dominum et maritum subito eripuerit cum magno et infelici merore et tristitia nostra».

Salm grófot a sírjába kisérte, azt hirdeti, hogy a magyarság nem osztotta Forgách Ferencz elfogult fölfogását.

Salm generális és a felesége: Országh Borbála igen becsülték s nagyra tartották Bornemissza Jánost.[1] Elég alkalmuk volt őt megismerni, s ha elhalmozták őt jóindulatukkal, bizonyára nem vaktában tették azt. Bornemissza — a mint a levelei is mutatják — jól tudta, hogy hivebb támogatója s igazabb pártfogója Salm grófnál nincsen. Elgondolhatjuk tehát fájdalmát, mikor hirtelenül és váratlanul Salm gróf halálát kellett hallania.

Bornemissza János és a pápai vitézek elkisérték jó urokat az utolsó útjára s bőven megsiratva helyezék őt a sírba.

Láttuk, hogy a pápai vitézlő rendnek minemű sorsa volt idáig. Vajjon jobbat várhatott-e ezután? Hiszen a legjobb barátja, a nagy befolyású Salm gróf immár nem volt az élők között. Bornemissza János tudta, érezte, hogy most még nehezebb idő száll reájok. Ezért mindjárt Salm halála után lemondott a tisztjéről. Még a kerületi főkapitányságra való kilátás sem tartóztatta őt vissza. A király azonban nem fogadta el a lemondást. Julius 22-én kelt rendeletében meghagyta Bornemissza Jánosnak, hogy — a míg be nem tölti az országos főkapitányságot erre alkalmatos emberrel — addig viselje gondját Pápa várának. Ugyancsak kijelenti a király, hogy Bornemissza János ezentúl őtőle és a haditanácstól fog függeni.[2] Az utasítást ezektől kell várnia. A szomszéd várkapitányokkal jó összeköttetésben legyen s velük levelezzen.

E rendeletre Bornemissza julius 25-én adja meg a választ. Kijelenti, hogy azzal az igyekezettel és kitartással viseli ezentúl is a tisztét, a melylyel ifjúságától kezdve mind mai napig szolgált. Azonban — írja Bornemissza — a katonái már a végső nyomorúsággal küszködnek. A szükségtől űzve most Szily Mártont választották föl őfelségéhez, hogy fizetést szerezzen nekik. A vitézlőrend — sajnos — még elegendő utiköltséget sem ad-

[1] Bornemissza családjának Országh Borbála adott ingyen szállást egyik kastélyában!

[2] A kerületi főkapitány halála miatt történt az intézkedés. A király rendelete s a haditanács intézkedése Bornemisszát illetőleg a *Közös pénz. ltr.* Hung. 1574-ben van.

hatott Szily uramnak. Alázatosan könyörögve kéri őfelségét, hogy Szilyvel a hátralékos zsoldnak legalább egy részét küldje le.[1]

Mint oly sok folyamodásának és kérésének, úgy ennek sem volt semmi eredménye. A pápai vitézek örülhettek, ha nagy huzavona után egy havi zsoldhoz jutottak. Arról szó sem lehetett, hogy teljes hátralékos zsoldjukat megkapják. Mit tehettek ily körülmények között a szegény pápai katonák? Napszámba jártak s takarás idején aratni mentek. Aztán a török végházak csordáit s nyájait dézsmálgatták, s ha alkalom kínálkozott, a török csatákat csalták lesre, hogy némi zsákmányt szerezhessenek.

Bornemissza János látván, hogy minden igyekezete hiába való, többször megkísérelte a pápai tiszttől való szabadulást. Annyira igyekezett Pápáról, hogy még a jelentéktelen tatai kapitányságot is szívesen vette volna.[2] Az érsekújvári kapitánysággal is szerencsét próbált. Erre az állásra a haditanács jelölte is őt;[3] de a király nem bocsátotta őt Pápáról, bár az 1574. év őszén két ízben is kérte fölmentését.[4] A kérését már csak azért sem lehetett teljesíteni, mert a király még nem nevezte ki az új dunántúli főkapitányt s helyettesnek Bornemisszánál jobbat nem igen kaphatott. Hiszen épp ez időben írta a haditanács, hogy Thengöldi *Bornemissza János a legidősebb és a legjobb magyar kapitányok egyike*, a kit nem szabad a szolgálatból elbocsátani.[5]

Az 1574. év végén azonban mégis teljesült régi óhaja: megszabadult a pápai kapitányságtól.

Az udvarnak és a haditanácsnak már régi kívánsága volt, hogy a dunántúli főkapitányság székhelye Kanizsa s ne Pápa legyen. Magyar részről ezt a kívánságot ellenezték. Nádasdy Ferencz például kimutatta, hogy a Dunántúl védelmezése sokkal könnyebben vezethető Pápáról, mint a távolfekvő és nehezen

[1] *Közös pénz. ltr.* Hung. 14365. f. 1574 juli 25. Pápa.

[2] *Hadi ltr.* Registr. Proth. 1574 szept. 9. Beschaidt für J. B. auf dass er umb die haubtmannschaft Tottes etc.

[3] *Közös pénz. ltr.* Reg. 1574 május 257. l.

[4] *Hadi ltr.* Regist. 1574 szept. és október 11-én.

[5] U. o. nov. 3. «der eltisten und pessten hungarischen haubtleut ainer».

megközelíthető Kanizsáról. Az udvar és a haditanács szeme előtt azonban nem a Dunántúl, hanem Steierország érdeke lebegett. Ez utóbbinak ugyanis nagy hasznára lett volna, ha a dunántúli főkapitány Kanizsán lakik, s ha imigyen a kanizsai őrség megerősödik.

A döntés azután Steierország érdekében történt. Az új országos főkapitányt 1574-ben már egyúttal Kanizsa főkapitányává tették. Mivel a dunántúli országos főkapitány helyettese: Bornemissza János volt, neki is Kanizsára kellett mennie. Mivel azonban igen jól ismerte a kanizsai állapotokat, minden módon vonakodott a kanizsai kapitányság elfogadásától. Erre a király Bécsbe hivatván őt, úgyszólván kényszerítette a kanizsai kapitányság elfogadására. Ha Bornemissza tudta volna, hogy minő sors vár reá Kanizsán, bizony sohsem hagyta volna el Pápát.

Takáts Sándor.

A SZÁSZFENESI ÜTKÖZET.

(1660 május 22.)

Az a büntető hadjárat, a melyet a török porta 1660 tavaszán Erdély, illetőleg II. Rákóczy György ellen indított, nagyjában két fejezetre osztható, melyek közül az első a szászfenesi ütközettel, a második Várad megvételével zárul be. Az utóbbival már ismételten foglalkozván, ezúttal a szászfenesi ütközetet akarom részletesebben tárgyalni.

Annak a küzdelemteljes három évnek történetét, a mely az 1657. évi lengyelországi hadjárat és a szászfenesi ütközet közé esik, megírták már elegen, nálamnál hivatottabbak. Nem akarván tehát a «szomorú időknek szomorú nótáját» elejétől-végéig ismételgetni, az előzményekkel csak annyiban foglalkozom, a mennyiben azokat, a Szászfenesnél lezajlott események megértéséhez szükségesnek látom.

Az 1659. év hadieseményei — mint tudjuk — azzal zárultak be, hogy Szejdi-Achmed budai basa deczember 12-én, Nagyekemezőn Barcsay Ákostól elválva, Temesvárra, téli szállásra, Barcsay pedig a hozzá hű Nagyszebenbe vonult, hova deczember 18-án érkezett meg.[1] Rákóczy ugyanazon a napon általános felkelést hirdetett s számra és minőségre egyaránt elégtelen hadával, 1660 január 7-én, Nagyszeben ostromához fogott.

Jóllehet Szejdi már 1659 őszén megigérte, hogy ha tavaszig sem lesz rend, újra bejön, de annak az árát Erdély adandja meg: Rákóczy, végsőkig vitt makacsságában, most sem akart tágítani s készebb volt országát a legnagyobb szerencsétlenségbe

[1] Erdélyi országgyülési emlékek: XII. 37—39. l.

dönteni, semmint a fejedelmi méltóságról lemondani. Határtalan elvakultságában azt hitte, hogy a török hadsereggel is meg tud birkózni, arra, hogy a dolog másképen is végződhetnék, már csak a legutolsó pillanatban gondolt. «Bízunk mi istenben, nem úgy adja dolgunkat, mint álmodják némelyek, s bizony budai vezér erejétül sem félünk», írja 1659 november 17-én.[1]

S bárha tudta, hogy Szejdi a tavaszszal megindítandó hadjáratra ugyancsak készül: országa védelmével mitsem gondolva, Nagyszeben hiábavaló ostromával töltötte tovább az időt. Pedig uralkodásának napjai már megvoltak számlálva, mert Szejdi 1660 április havában 25 ezer főnyi hadat gyüjtött a fönlaki táborba,[2] hogy a porta akaratát, a melylyel Rákóczy olyan sokáig daczolt, valahára végrehajtsa.

Kémei útján bizonyára értesült róla, hogy Rákóczynak Nagyszeben alatt csak jelentéktelen hada van, azért Erdélybe nem is rontott be, hanem előbb a hajdusággal akart leszámolni, a honnan Rákóczy leginkább várhatta erőinek gyarapodását.

Rákóczy Szejdi elindulása után sem mozdult Nagyszeben alól s csak Gyulai Ferencz váradi kapitányt útasította, hogy a hajdukat összegyüjtve, a törököknek útját állja. Ebből azután nagy baj támadt. Szejdi ugyanis, egyelőre kerülni akarván a vérontást, felszólította a hajdukat, hogy egy bizonyos napon, minden városukból «hiteles emberséges embereket» küldjenek táborába, «kik által megmaradások felől minden jót végezhetne».[3] A hajdúk maguk is szerettek volna a török háborútól jószerével szabadulni, ámde Gyulai Ferencz — Rákóczy utasítását követve — rájuk parancsolt, hogy Szejdivel megvívandó, Szoboszlóra gyülekezzenek.

A török sereg feltartóztatásából azonban semmi sem lett, mert Gyulai, bátorságát a döntő pillanatban elveszítvén, csapataival együtt Váradra vonult vissza, magukra hagyva az elámított hajdúkat, a kik ilyen körülmények között az ellenállást meg sem próbálva, szétfutottak. A török sereg április 28-án meg-

[1] *Szilágyi S.*: «Erdély és az északkeleti háború.» II. 563. l.
[2] *Bethlen János:* «Commentarii de rebus Transsilvanicis.» II. 119. l.
[3] *Szalárdi:* «Siralmas krónika.» 491. l.

rohanta és felgyujtotta Kabát és Szoboszlót, majd 30-án Debreczen alá vonult, a mely csak nagy váltságdíj árán tudta a végromlást elkerülni. Még szerencse, hogy Biharvármegye — Barcsay felszólítására — Boldvai Márton alispánt Szejdi táborába küldötte, mert különben az egész megye elpusztult volna. Így azonban Szejdi a további vérengzést és rombolást beszüntette, Várad számára oltalomlevelet adott, *Boldvai pedig a bihari lovassággal a török sereghez csatlakozott.*

Szejdi most Váradot elkerülve, az Érmelléken és a Szilágyságon át, lehetőleg gyorsan Kolozsvárra akart vonulni. Alig hagyta azonban el az Ér és Berettyó összetorkolásába épített s eddig nem bántott pocsaji várat,[1] a meggondolatlan várőrség (május 8-án) a törökök málhásvonatára csapott. Szejdi ezt hallva, másnap egész hadával visszafordult, a várat rohammal bevette s a benne lévőket felkonczoltatta.

Majdnem így járt Székelyhíd is, a melynek várát azonban egykönnyen meg nem rohanhatván, csak a város lakóit ölette le.[2]

Székelyhídról Krasznavármegyébe ment Szejdi; Nagyfalut és Szilágysomlyót felégette, onnan Zilahra, majd május 17-én a Meszes gerinczén átkelve,[3] előbb az Egregy, azután az Almás völgyébe, Magyarnagysomborra vonult.

Rákóczy május 10-éig folytatta Nagyszeben ostromát, akkor azután ő is megindult és pedig eredeti terve szerint, Váradra.[4]

[1] Pocsaj várát Bethlen (i. m. 122.) a Hortobágy folyó mocsarai közé teszi. Manapság a Hortobágy vizét (Pocsajtól 65 km nyugat felé) mesterséges csatorna vezeti a Berettyóba. Lehet azonban, hogy a régi világban, a Szoboszlón át húzódó Kösély és a Derecskén, Konyáron át húzódó Kálló ér útján, Pocsajnál függött össze a Berettyóval.

A pocsaji várat, egy régi földvár (alkalmasint pogányvár) helyébe, 1641-ben építtette öreg Rákóczy György. Közelében még három földvár (hídközi-, hosszúzugi- és leányvár) maradványai láthatók.

[2] *Jármy József* szerint («II. Rákóczy György szászfenesi csatája.» 15. l.) Szejdi a székelyhídi várat is leromboltatta volna, ez azonban a valósággal nem egyezik. Székelyhíd vára, az Ér 6—8 méter mély ingoványai közé, 1460-ban épült. (Bunyitay: «A váradi püspökség története.» III. 316. l.). 1595-ben a bástyarendszerre alakították át, («Hadtört. Közl.» 1890. 564., 565 l.); 1630 és 1632 között Zólyomi Dávid még jobban megerősítette.

[3] *Kraus:* «Siebenbürgische Kronik.» II. 62. l.

[4] *Hadt. Közl.* 1892. 126. l.

Még mindig tele volt reménységgel, «nem sokaság, Isten ver hadat s mi Istenben bízunk», írja 1660 május 14-én.[1] De már két nappal később, Szamosfalván, harczi kedve és a jövőbe vetett bizakodása alaposan megcsappant, s hallva a törökök túlnyomó erejéről szállongó híreket, kezdette belátni, hogy az a vállalkozás, a melybe fogott, könnyen fejébe kerülhet. Csakhogy most már késő volt.

Szamosfalván várta be Rákóczy, míg a Gyulai Ferencz küldötte váradi csapat megérkezett s itt csatlakozott hozzá az a hatszáz oláh paraszt is, a kiket a környékről György, a csürüllyei oláh pap toborzott össze.[2]

Majd hallva, hogy Szejdi már közeledik, nehogy Váradtól elvághassa, nyugat felé vonult s Nagykapus és Gyalu között ütötte fel táborát.[3] Szejdi ugyanakkor Szamosfalvát szállván meg, a két sereget talán 30 kilométer távolság választotta el egymástól. A táborban az immár rohamosan csüggedő Rákóczy haditanácsot hívott össze, a hol ő és vele együtt azok, a kik a helyzet válságos voltát most már belátták, azt javasolták, hogy Várad felé hátrálva, Biharvármegyéből újabb csapatokat vegyenek magukhoz. Ámde a főbb tisztek nagyobb része, közöttük a két Mikes,[4] Gaudi András, a székelyek és a zsoldoshadak kapitányai izgatottan követelték, hogy a fejedelem a csatát elfogadja. Sőt a valamennyi között legharcziasabb Gaudi András kijelentette, hogy egyszersmindenkorra leteszi a kardját, ha Rákóczy meghátrál.

A koczka tehát el volt vetve. Győzött a harczolni vágyók akarata s Rákóczy legalább most az egyszer elháríthatta magáról a felelősséget.

Minthogy azonban azt a helyet, a hol táboroztak, a harczra alkalmatlannak találták, visszafordították a sereget Gyalu és

[1] U. o. 1894. 56. l.

[2] Csürüllye, egykor Torda- most Tordaaranyos-vármegyéhez tartozó falu, Kolozsvártól dél-délnyugatra, légvonalban kb. 13 km távolságra fekszik.

[3] *Bethlen:* i. m. II. 124.

[4] Mihály és Kelemen.

Szászfenes közé, a hol május 22-én csakugyan csatára került a dolog.[1]

*

A csatatér, a hol a most elmondandó események lejátszódtak, a Kis-Szamos völgyében, Szászfenes és Szászlóna között fekszik.[2] Éjszakon a kis Kis-Szamos határolja, mely Szászfenes közelében több ágban folydogált és folydogál ma is az ú. n. «Berek réten» át.[3]

A csatatér déli oldalán eléggé meredek, 100—150 méter relativ magasságú, részben erdős hegyek húzódnak végig, melyek közé a Fenespatak és a Rókapatak völgye nyúlik. A Rókapatak Szászlóna keleti végén torkollik a Fenespatakba, a mely innen a válaszútig a Szászlónáról Szászfenesre vezető út déli oldalán folyik; a híd közelében azután két ágra szakad. Az egyik ág egyenesen éjszakra tart,[4] míg a másik a válaszútnál keletre fordulva, Szászfenes nyugati végén egyesül a Kis-Szamossal.[5]

Az egykorú leírásokból következtetve, a török és erdélyi sereget a nehezen átgázolható, szakadozottpartú, mocsaras, éjszakra tartó vízfolyás választotta el,[6] de mindjárt azt is hozzátehetjük, hogy csak részben. A Fenespatak ugyanis — mint a vázlaton láthatjuk — Szászlónától a válaszútig délnyugatról éjszakkeletre folyik s ezen a darabon partjai is ellaposodván, sem irányánál, sem mélységénél és mederalakulásánál fogva nem

[1] *Acsády* szerint (Milleniumi tört. VII. 95. l.) Rákóczy Kolozsvárt akarta volna fedezni. Ez azonban lehetetlen, mert Szejdi éjszak felől közeledvén, Rákóczynak — Kolozsvárt fedezendő — a várostól éjszakra, nem pedig nyugatra kellett volna állania.

[2] Szászfenes—Szászlóna: 2·7 km.

[3] A vázlaton: *Br.*

[4] A vázlaton: *a.* A részletes katonai térképen (1 : 75000) nincs meg, de az eredeti felvételen (1 : 25000) jól látható és mélysége (3 m) is fel van tüntetve.

[5] A vázlaton: *b.*

[6] «... contrarios exercitus fluviolus transitu difficilis interfluebat...» (*Bethlen:* i. m. II. 128.) — «Derweil aber ausserhalb der Szamos ein geringer aber mit hohem Ufer sumpfiger Fluss zwischen ihnen war...» (*Kraus:* i. m. II. 69.)

A szászfenesi ütközet 1660 május 22.

(A helyzet reggel 8h tájban.)

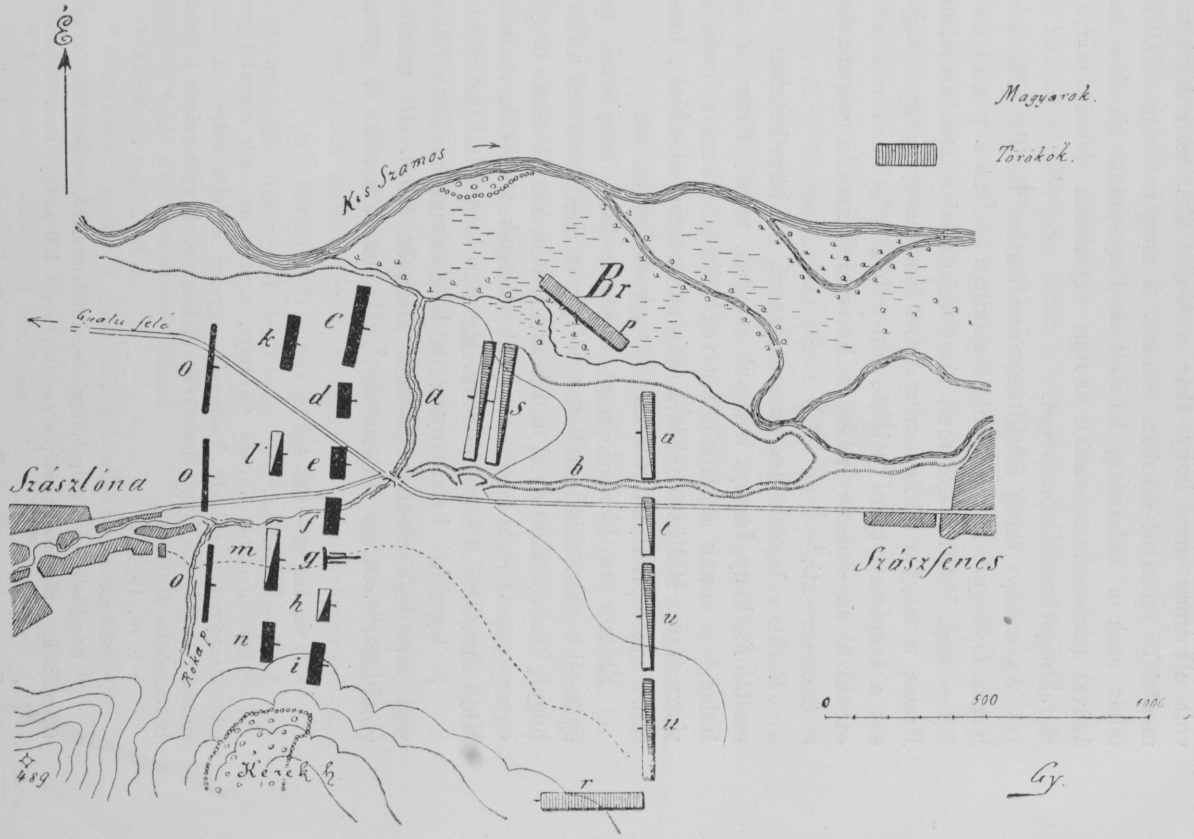

volt alkalmas arra, hogy akár a török, akár az erdélyi sereg megfelelő szárnyát arczban fedezze. A magyar sereg felállítása tehát csak a válaszútig lehetett a Fenespatak éjszakra tartó ágával párhuzamos, onnan azután egyenesen délfelé tartva, a Kerekhegy lábánál ért véget.

Az erdélyi sereg felállítását részletesen Bethlen János[1] és Kraus György[2] írja le. Hitelt azonban — ezt a pontot illetőleg — csak Bethlen érdemel, mert a katonai dolgokban járatlan Kraus, a magyar sereg harczrendjét összezavarva, egy és ugyanazt a csapattestet hol a jobb, hol a balszárnyon szerepelteti, s ezenkívül az első és második harczrendben álló csapattesteket is összetéveszti.[3]

Bethlen leírása azonban egyszerű és következetes lévén, csodálom, hogy Jármy, legalább részben, mégis Kraus nyomán halad,[4] s ennek szembeötlő tévedéseit és ellenmondásait sem veszi észre. Mellőzve tehát Kraus zűrzavaros előadását, lássuk, mint írja le Bethlen Rákóczy seregének felállítását.

Először is kiemeli, hogy Rákóczy hada Szejdiénél jóval gyöngébb volt, mindamellett a völgyet a Kis-Szamostól a Kerekhegyig[5] megszállotta, a minek azt volt a következése, hogy az egyes csapattestek között nagyobb hézagok, térközök, maradtak. Majd éjszakról délfelé haladva, így írja le a felállítást:

A legszélső balszárnyon (a Kis-Szamos mellett) Rákóczy régi kipróbált embere: Kovács Gergely állott, 10 zászlóalja (vexillum)[6] «mezei katonával»,[7] kik között a csíki és gyergyói

[1] I. m. II. 126—128. l.

[2] I. m. II. r. 67—69. l.

[3] Például előbb Kovács Gergelyt, azután az oláh csapatot teszi a jobb szárnyra; a székely katonaság egyszer a jobb szárnyon, másszor Kovács Gergely mellett, a balszárnyon, harczol. A gyalogságot a második harczrendbe állítja stb.

[4] I. m. 19. l.

[5] 1·3 km.

[6] Zászlóalja = vexillum, mai fogalmak szerint, századnak (vagy félszázadnak) volna mondható, a szerint, hogy 100 avagy csak 50 emberből állott.

[7] A vázlaton *C.* — *Jármy* szerint Kovács ezrede «veterán magyar harczosokból» állott volna (i. h.), holott *Bethlen:* «Gregorius Kovats . . .

székelyek is voltak.[1] Tőle jobbra, azaz délre, a háromszéki székelyek *(d)*, ezektől ismét jobbra az egy csapattestbe egyesített marosszéki és udvarhelyi székelyek[2] helyezkedtek el *(e)*.

A számra és minőségre egyaránt közepes gyalogság *(f)* az első harczrend közepén, tehát a válaszút közelében foglalt helyet;[3] tőle jobbra, valami halmon, nyolcz darab tábori ágyú *(g)* állott. Hogy a tűzérség a gyalogság jobb oldalára került, Bethlen előadásából nyilvánvaló, mert csakis így juthatott a gyalogság a felállítás közepére, éjszakra is, délre is három-három csapattest lévén tőle. De kitünik ez abból is, hogy Bethlen közvetlenül az ágyúk megemlítése után ezeket mondja: «A dextra ipsorum (t. i. tormentorum) stipendiarii equites... erant collocati.» Ha a tűzérség a gyalogságtól éjszakra áll, úgy tőle jobbra csak ez utóbbi, nem pedig a zsoldos lovasság lehetett volna. Különben is az országúttól éjszakra semmiféle olyan emelkedés nincs, a mit halomnak lehetne mondani, ellenben a válaszúttól délre, alig 200 méter távolságban, a 390 méter tengerszín feletti magasságot jelző rétegvonalat[4] láthatjuk az eredeti katonai felvételen. Ez tehát már 10—12 méterrel magasabb, mint a völgy talpa a török harczrend vonalában. A Bethlen említette «colliculus« ilyen formán csakis ennek a lankás hegylábnak valami jelentéktelen, a folytonos talajművelés folytán azóta alkalmasint már el is tűnt, kiemelkedése lehetett.

Mint már említettem, a tűzérség után délfelé, a zsoldos lovasság *(h)* következett, az ónodiak kivételével, a kiket Rákóczy saját védelmére tartott vissza. A legszélső jobb szárnyra a csürüllyei oláh pap került 600 főnyi gyülevész néppel *(i)*.[5]

A második harczrend felállítása a következő volt: A bal-

veteranus miles»-ről, Kraus pedig: «Kovacs Gergely... alter erfahrener Ritter»-ről, tehát nem veteránokról beszél.

[1] *Kraus:* i. m. II. 68. l.

[2] *Jármy* (i. h.) ezeket a «jobb szárny homlokvonalába» teszi, *Kraus* pedig a *balszárnyra Lóna mellé*, a mi nyilvánvaló képtelenség.

[3] *Kraus* szerint (i. m. II. 69. l.) egy kevés német is volt közötte.

[4] A vázlaton szakadozott vonal jelzi.

[5] *Bethlen* és *Kraus* szerint (i. h.) «rablókkal» («prædonibus» ill. «raubern»).

szárnyon a váradiak[1] *(k)*, tőlük jobbra az udvari csapatok *(l)* állottak, azután pedig az ónodi lovasság[2] következett *(m)*, míg az első harczrend jobb szárnya mögé az erdélyi vármegyék katonaságát állították *(n)*.

Mint látjuk, az első harczrendben hét, a másodikban négy csapattest állott, ezek tehát alkalmasint nem az első harczrend csapattesteire fedeztek, hanem úgy voltak elhelyezve, a mint azt a mellékelt vázlat mutatja.

Rákóczy és az ónodi lovasság a tűzérség mögött foglalt helyet, a mit különben Kraus is említ. Természetes, hogy Rákóczy olyan helyet választott magának, a honnan a völgyet áttekinthette, a mi azonban a 4—5 méterrel mélyebben fekvő válaszúttól nem lett volna lehetséges.

Hogy az erdélyi sereg nagyobbnak lássék, mint a mekkora volt, Rákóczy az összes markotányosokat, lovászokat, fuvarosokat stb. a második harczrend mögé állította *(o)*, hogy azok — legalább távolról — rendes katonaság látszatát keltsék.

A felállítás hosszúsága, miután Rákóczy serege csak a völgy talpát szállotta meg, legfeljebb 1300 méterre rugott.

Hány emberből állott Rákóczy serege? Pontosan nem tudjuk megállapítani. Jármy[3] 6000 főre becsüli. Bethlen szerint[4] Kovács ezrede és az ónodi lovasság egyaránt 10—10 zászlóaljból (vexillum), az oláh csapat pedig 600 főből állott. Kraus szerint[5] Kovács ezrede 1000 főből, vexillumonkint tehát 100 emberből alakult, a mi megfelel a régi magyar hadszervezetnek.[6] A váradi csapatot 500, az oláh csapatot 600 főre teszi. Figyelembevéve a harczter szélességét és Bethlen azon állítását, hogy a harczalakzatba fejlődött csapattestek között nagyobb térközök maradtak, továbbá azt a körülményt is, hogy az immár három év óta folyó háborúskodás a fegyverfoghatók számát alaposan megcsappantotta: a többi — itt nem említett — csapattestet

[1] *Kraus* szerint (i. m. 69.) 500 fő.
[2] 10 vexillum.
[3] I. h.
[4] I. m. II. 127. l.
[5] I. m. II. 68. l.
[6] *Takáts Sándor:* «A magyar gyalogság megalakulása» 74. l.

sem tehetjük átlag 500 (a tűzérséget 100—120) főnél erősebbre. Jármy számítása tehát alkalmasint közel jár a valósághoz.[1]

Lássuk már most a török sereg felállítását:

Bethlen és Kraus szerint Szejdi — eddigelé példátlan esetként — összes gyalogságát a sereg két szárnyára helyezte *(p, r)*,[2] a mely, a rendes kaptától eltérő intézkedés ugyancsak meglepte az egykorúakat. Pedig nagyon egyszerű oka volt és azt mutatta, hogy Szejdinek a terep kihasználására sokkal jobb szeme volt, mint Rákóczynak. A török sereg jobb- és balszárnyára tett gyalogság feladata ugyanis az volt, hogy egyrészt a Szamoson átkelve, a túlsó part csalitjain és ligetein át, másrészt pedig a Szászlóna melletti magaslatok felől Rákóczy seregének oldalába és hátába törjön.[3] Világos, hogy a gyalogság mind a két oldalon könnyebben haladhatott, mint a lovasság, s miután a megkerülő mozdulatok aránylag rövidek voltak, időveszteségről alig lehetett szó.

A Kis-Szamos és a magaslatok között tehát csak lovasság és tűzérség maradt, a következő felállításban:

Szejdi Hussein basát 20 lovasszázaddal előre tolta, még pedig — mint az a leírásokból kitűnik — a szászfenes-gyalui országúttól éjszakra, azaz a magyar balszárny ellen *(s)*. A többi lovasság, a melyet a völgy alig-alig volt képes befogadni, nagyobb térközök nélkül, egyetlen harczrendbe lőn tömörítve *(u)*. Maga Szejdi testőrcsapataival s Boldvai bihari lovasságával, ennek a harczrendnek közepetáján helyezkedett el *(t)*. A lovasság — kezdetben — mind a két szárnyon érintkezett a gyalogsággal.[4]

[1] Forrásainkból azt is lehetne következtetni, hogy az oláh csapat kivételével, az erdélyiek összes gyalogsága az első harczrend közepén foglalt helyet, a többi csapattest pedig — a tűzérséget leszámítva — lovas lett volna. *Bethlen* azonban csak a zsoldos lovasságot *(h)* és az ónodi ezredet *(m)* jelöli meg határozottan mint lovas csapattestet. Ezenkívül az udvari csapatot *(l)* «turma»-nak nevezi, a mi pedig csakis lovasságra alkalmazható. Ilyenformán a 11 csapattest közül csak hatról tudjuk bizonyosan, hogy melyik fegyvernemhez tartozott.

[2] «peditatum omnem inaudito antea apud nos exemplo in duo exercitus dividit cornua.» *(Bethlen:* i. m. II. 126. l.)

[3] *Bethlen* és *Kraus:* i. h.

[4] *Bethlen:* i. m. II. 126., 127. l.

Hol volt a törökök tűzérsége? Az idézett források egyike sem mondja meg, valamint hogy azt sem tudjuk meg belőlük, hogy a török sereg mekkora volt. Szalárdi szerint[1] Szejdi hada Rákóczyénál négyszerte volt erősebb, tehát 24—25 ezer főből állott volna. Ez azonban nem valószinű. Szejdi útja ugyanis be nem hódolt területen vezetvén át: kétségtelen, hogy nemcsak az elfoglalt pocsaji és somlyai várnak, hanem más fontos pontoknak megszállására is csapatokat kellett visszahagynia, a mely erőveszteséget a hozzá csatlakozott biharvármegyei lovasság alig pótolhatta.

Így tehát annak a 25 ezer főnyi seregnek, a melyet Szejdi, Bethlen szerint a fönlaki táborba gyüjtött, csak egy része harczolhatott Szászfenesnél.

Az a terület, a melyet a török sereg a harcz előtt elfoglalt, körülbelül 1300 méter széles, de ennek egyrészét is, mint tudjuk, eleinte a gyalogság vette igénybe. Tudjuk azt is, hogy Hussein — talán 2000 lovasra tehető — 20 századát leszámítva, az összes lovasság a völgy talpán, még pedig egyetlen harczrendben helyezkedett el. Miután pedig a lovasság zömének is úgy kellett állania, hogy mozgása és harczalakzatba való fejlődése akadályozva ne legyen: annak erejét 8000 főnél többre alig tehetjük. Ehhez Hussein lovasságát és — mondjuk — 4—5 ezer gyalogost hozzáadva, még mindig csak 15,000 főnyi állományt kapunk.

Magát a csatát, Bethlenen és Krauson kívül, Szalárdi is elbeszéli,[2] de részleteket inkább csak Rákóczy megsebesüléséről közöl. Leírása, ott a hol nem az általánosságok keretén belül mozog, a helyzettel és a terepviszonyokkal nem egyeztethető össze. Ellenben úgy az ütközet megkezdésének időpontjára, mint a harcz tartósságára, továbbá Rákóczy megsebesülésére vonatkozólag is, Kemény János 1660 május 29-én kelt levele[3] tartalmaz használható adatokat.

Mielőtt az ütközet leírásába fognék, meg akarom jó előre

[1] *Szalárdi:* i. m. 507. l.
[2] I. m. 506—508. l.
[3] *Tört. Tár.* 1880. 582., 583. l.

említeni, hogy a küzdelem — nemcsak Kemény határozott állítása szerint, hanem Bethlen és Kraus leírásából következtetve is — hamarosan véget ért. *Órákig tartó viaskodásról szó sem lehetett.*[1] *A döntés azonnal bekövetkezett, mihelyt az oldaltámadásra, illetőleg megkerülésre kiküldött janicsárok a magyar sereg két szárnyát és hátát megrohanták.*

A támadást, reggel 8 óra tájban,[2] Hussein kezdette meg a magyar sereg balszárnya ellen.

Tudva azt, hogy a Fenespatak medre épen itt volt legnehezebben átgázolható, talán különösnek fogjuk találni, hogy Szejdi épen ennek a kellemetlen akadálynak indítja neki lovasságát, s nem a jobb szárnyat támadja meg, a melyet pedig sem árok, sem másféle akadály nem fedezett.

Behatóbban vizsgálva a dolgot, rájövünk, hogy itt is azoknak a cselvetéseknek egyikéről van szó, a melyet a törökök lépten-nyomon alkalmaztak, s a mely, mint a következés igazolta, most is nagyon jól bevált. Szejdinek eszébe sem jutott, hogy a támadást a magyar balszárny ellen erőszakolja. Hussein feladata csak az volt, hogy azt biztos állásából a patak túlsó (jobb) partjára csalja át.

Rákóczy, látva, hogy a török lovasság a patakon csak nagy ügygyel-bajjal vergődik keresztül, ezt a látszólag kedvező pillanatot felhasználva, Kovács Gergelyt ellentámadásra indította. Ez sikerült is, s a törökök hamarosan a jobb partra húzódtak vissza. A küzdelem láttára a székelyek is megindultak, de a patakon nem tudván vagy nem mervén átkelni, egyideig csak farkasszemet néztek a törökkel. A harcz tehát itt megszünt, mert a hátráló Hussein be akarta várni, mig a magyarok utána erednek.

Szejdi, hogy a magyar jobb szárnyat még a janicsárok megérkezése előtt lekösse, lovasságának egy részét a hegylábak mentén Szászlóna felé indította, a hol az legelőször is az oláh

[1] *Rónai-Horváth Jenő* szerint azonban: «Daczára a fejedelem hada csekély számának, a küzdelem hosszas volt.» («Magyar hadikrónika» II. 203. l.)

[2] *Kemény* levele. i. h.

pap gyülevész hadára bukkant. Ez a fegyelmezetlen csapat — a török lovasságot megpillantva — rögtön kereket oldott, ijedtében azonban a sereg mögé állított lovászokat és fuvarosokat is ellenségnek nézvén,[1] visszafordult s akarva—nem akarva összeütközött a törökökkel, a kik a csapat legnagyobb részét levágták.[2]

Az oláhok közelében levő zsoldos lovasság s az erdélyi vármegyék e mögött álló csapata még akkor nem futamodott meg, bárha az oláh pap csapatának szétveretése őket is zavarba hozta. A jobb szárny teljes felbomlása azonban nem rajtuk, hanem azon múlott, hogy a török lovasság, a janicsárok megérkezésére várván, egyelőre megállapodott.

A Szászlóna alatt történtekkel egyszerre[3] az erdélyi sereg balszárnyán is beállott a veszedelem. Kovács Gergely ugyanis, nem gyanítván Hussein cselét, a váradi csapattal együtt a patak jobb partjára kelt át s a hátráló törökök után nyomult. Ezek azután a kedvező pillanatban visszafordultak s a derékhadból idekanyarodó lovasság segélyével, a magyar csapatok egy részét bekerítették, másik részét pedig a patak jobb partján Szászlóna felé űzték.

Ez utóbbiakra vonatkozhatnak Szalárdi azon szavai, hogy a székelység «megnyomaték és ugyan megfutamtaték fel a völgyön Oláh Fenes[4] felé, úgy hogy többször meg sem fordíttathatnék.»[5] Kovács ezredében ugyanis, mint tudjuk, csíki és gyergyói székelyek is voltak.

Rákóczy, a veszedelmet felismerve, Kovács segítségére sietett,

[1] *Kraus:* i. m. II. 69. l.

[2] *Bethlen:* i. m. II. 129. l. és *Kraus:* i. m. II. 70. l.

[3] *Bethlen:* i. m. II. 129. l. és *Kraus:* i. m. II. 70. l.

[4] A Fenespatak völgyében Szászlónától délre. A vázlaton nem látható. Most Magyarfenesnek hívják. («Földrajzi Közlemények» 1890. 490. l.)

[5] Hogy az ütközetben jelen nem volt s a terepet nem ismerő Szalárdi a szárnyakat összecseréli s a székelyeket a jobb szárnyra teszi, azon nincs mit csodálkoznunk. Mint láttuk, Kraus is ugyanabba a hibába esik. Régibb íróinknak topografiai meghatározásokhoz vajmi kevés érzékük volt, állításaikat tehát nagyon óvatosan kell fogadnunk.

de az ónodi lovasság — Bethlen,[1] Kraus[2] és Szalárdi[3] egyező leírása szerint — nem véve észre Rákóczy távozását, nem követte őt azonnal, s így történt, hogy a törökök közé csak kevesedmagával rontó fejedelem halálosan megsebesült.

Miután Rákóczy megsebesülésének helyéről és körülményeiről is sok szó esett már, szükségesnek tartom, hogy az általánosan elfogadott nézettől eltérő véleményemet meg is okoljam.

Történetíróink általában Szalárdi leírását[4] követik, mely szerint a hátráló *jobb* szárnyra sietö Rákóczy, a Fenespatakon átugratva, sisakját elveszítette, s így födetlen fővel rohant volna a törökökre, a kik kemény viaskodás közben négy sebet vágtak rajta.[5]

Szalárdi elbeszélése alapján, Rákóczy megsebesülésének színhelyét, a pataknak a válaszút és Szászlóna közé eső szakaszán keresik legtöbben.

Nekem azonban más a véleményem. Rákóczy, mint tudjuk, a második harczrend déli felén, a tűzérség mögött állott ónodi lovasaival együtt. Kovács Gergely és a váradi csapat a sereg balszárnyára lévén állítva, támadásuk csakis a Kis-Szamos déli ága és a Fenespatak keletre tartó medre *(b)* között történhetett.

Hogy Rákóczy a derékhadtól különvált Kovács Gergely és a váradiak, nem pedig valamelyik a jobb szárnyon álló csapat megsegítésére sietett, azt Bethlen és Kraus határozottan állítja.[6] A jobb szárnyon tehát nem volt mit keresnie.

[1] I. m. II. 130. l.

[2] I. m. II. 70., 71. l.

[3] I. m. 508.

[4] I. h.

[5] *Jármy* szerint (i. m. 20. l.) Rákóczy, menekülés közben a patakon átugratva, veszítette volna el sisakját. Ez azonban lehetetlen, mert Rákóczy az őt körülfogó törökök közül egyedül nem szabadulhatott, s mire az ónodiak kivágták, már harczképtelen volt s nem hogy ugratni, hanem a maga erejéből lovon maradni sem tudott.

Nem szándékozom Szalárdi hitelességét kétségbevonni, csak megemlítem, hogy a patak átugratását és a sisak elvesztését sem Bethlen, sem Kemény, sem pedig a különben eléggé bőbeszédű s ilyen részletekkel szívesen foglalkozó Kraus nem említi.

[6] «Dum hæc inter dextram Racocianorum sinistrumque Turcarum cornu gerentur, Hussain bassæ cum suis fugienti ac pæne perituro suc-

Rákóczy legkönnyebben úgy segíthette meg a jobbparton álló Kovács Gergelyt, ha az őt körülfogó törökök oldalába vagy hátába rontott, ez pedig szintén csak a patak jobbpartján volt lehetséges. Miután Rákóczy szükségképen ezen a parton állott, a Fenespatak keletretartó *(b)* ágán kellett átugratnia, hogy a bekerített magyar csapatokhoz férkőzzék.

Kemény szerint[1] azonban Rákóczy nem jutott el a patak tulsó partjára. Előbb ugyanis megpróbálta «megfordult seregeit téríteni» s csak miután látta, hogy azok nem hederítenek reá, indult «választott seregeivel» (vagyis az ónodiakkal) a küzdelembe. Mint már említettem, azok a magyar (székely) katonák, a kiket a törökök a patak jobbpartján be nem kerítettek, Szászlóna felé futottak, ott tudván csak könnyűszerrel a patakon átgázolni. Ezeket próbálta megállítani Rákóczy s ezeknek üldözőivel került szembe akkor, a midőn Kovács támogatására sietett. «Az űző ellenség, látván az succursust megtért» és valami ároknak szorulván, az ónodi lovasok közül kivált Rákóczy az itt hamarjában megrekedt török lovasok közé vegyült. Ez az «árok» csak a Fenespatak keletre tartó ága *(b)* lehetett. Rákóczy tehát, akár átugratott rajta akár nem, ennek a medernek közelében s alkalmasint a hídtól sem távol, sebesült meg.

Az ónodiak — véleményem szerint — nem maradhattak el messzire Rákóczytól, mert a magyarokat űző s fennebb már említett török lovascsapat, a fejedelem és néhány kísérője láttára, aligha fordult volna vissza. Rákóczy küzdelme csak nehány pillanatig tarthatott, s ha lovassága nincs elég közel hozzá, nem tudta volna őt még élve kiszabaditani.[2]

currit purpuratus Budensis, Gregorii Kovats ac Varadiensium cohortibus a toto exercitu seclusis circumventisque in orbem eas pugnare cogit. Quas princeps Racocius videns, extreme laborantes properat succurrere periculo.» *(Bethlen:* i. m. II. 129., 130. l.).

«Als des Kovats Gergely noht undt gefahr der Rakoczi ersehen ist er ihn eigenes perschon mit grosser Furi demselben zu eretten gerant...» *(Kraus:* i. m. II. 70.).

[1] Levele: i. h.

[2] Az a hely a hol az ónodi lovasság állott, a Fenespatak elágazásától valami 500 méter távol van. Rendes vágtában másfél percznyi út.

A küzdelem helyére érkező ónodi lovasság, csak a fejedelem kiszabadítására gondolván, Kovács Gergely megszorult csapatán mitsem segíthetett.

Mialatt a halálosan megsebesült Rákóczyt kivitték a harczvonalból, azalatt a török gyalogság is megkerülte az erdélyiek mindkét szárnyát.

Lehetetlen részletesen megállapítanunk, mi történt még ettől a pillanattól fogva a magyar sereg teljes felbomlásáig; annyi azonban bizonyos, hogy a csapatok ellenállását nem Rákóczy balesetének híre bontotta meg,[1] mert ahhoz, hogy azt a sereg megtudhassa, nem volt már idő. A háromfelől megrohant erdélyi sereg — emberi dolog — egyszerre elveszítette a fejét. Az ellenállásnak vége volt, futott mindenki esze nélkül arra, a merre még egérútat sejtett s így a törököknek sem volt nehéz a menekülőket levágniok vagy összefogdosniok.

Az egész gyalogság ott maradt a csatatéren; egy részét levágták a törökök, másik részét a menekülő lovasság tiporta össze. Kovács Gergely, ezredének legnagyobb részével elesett, a váradiaktól is alig egynehányan menekültek meg. A nyolcz ágyú[2] és az egész málhásvonat a törökök kezébe került.

Szerencsére az üldözés csak Gyaluig tartott, mert különben Rákóczy is foglyul esett volna.[3]

A magyar sereg veszteségét még csak hozzávetőlegesen sem állapíthatjuk meg;[4] mindenesetre nagyon nagy lehetett, mert az oldalról és hátulról is támadó törökök a menekülést ugyancsak megnehezítették.

[1] *Acsády* i. m. 96. l.

[2] A tűzérség — úgy látszik — nem játszott nagy szerepet az ütközetben; legalább az idézett források hallgatnak róla.

[3] *Szalárdi:* i. m. 508. l. — Rákóczy jun. 7-én, hajnali egy órakor halt bele sebeibe Váradon.

[4] «Die Zahl der Erschlagenen ist von keiner Part gewiss ausgesprochen worden —» (*Kraus:* i. m. II. 72. l.). *Jármy* (i. m. 21.) az elesettek számát háromezerre teszi, de a forrást, a honnan ezt az adatot vette, nem nevezi meg. — *Biharvármegye és Nagyvárad monografiájában* (514. l.) azt olvasom, hogy Rákóczy csak 350 lovast és 250 gyalogost veszített volna. A forrás itt sincs megnevezve.

Mint már a bevezetésben említettem, a harcz nagyon rövid volt s azonnal eldőlt, mihelyt a törökök Rákóczy seregét megkerülték. *Mivel pedig a megkerülő csapatokat útjukban senki fel nem tartóztatta, a csatatér maga nagyon szűk s a megkerüléshez szükséges út rövid volt:*[1] *a reggel nyolcz óra tájban kezdődött harczuak 1—1½ óra múlva alighanem vége szakadt.* Mert az, a mit itt egymásután mondottam el, a valóságban — legalább részben — egyszerre történt. Így például a jobb szárny szétveretése és Kovács ellentámadása, Rákóczy közbelépése és a sereg megkerülése — forrásaink szerint — csaknem ugyanazon időre esett.

Ha a katasztrófa okát kutatjuk, a törökök túlnyomó erején és sikerült cselén kívül, a magyar sereg ügyetlen felállításában találjuk meg azt.

Ha már a sereg balszárnyát a vízmosásszerű patakmeder mögé állították, nem lett volna szabad azt onnan — ellentámadás czímén — kimozdítani. Nagy hiba volt az is, hogy az annyira exponált jobbszárnyra épen a legkevésbbé megbízható csapatot állitották, a mely rémült ide-oda futkosásával a többiek fejét is megzavarta.

Már az 1657. évi hadjárat megmutatta, hogy se maga Rákóczy nem tud hadat vezetni, se más ahhozértő embere nincs. Bethlen Gábor halála óta ezen a téren állandó és rohamos volt Erdélyben a hanyatlás, a mely talán leginkább Kemény János 1661. évi, elejétől végéig hátrálásból állott, vértelen hadjáratából tűnik ki.

Bizonyos, hogy ha a haditanácsban Rákóczy akarata győz s a sereg gyorsan visszavonulva Váradot eléri, Szejdi feladata sokkal nehezebb lett volna, mert a vár vívására nem volt felkészülve. Ámde ez — úgy véljük — Rákóczy balvégzetét csak késleltette, de el nem hárithatta volna.

GYALOKAY JENŐ
tűzér százados.

[1] A megkerülő csapatok, a vázlaton látható helyzettől a harcz eldöntéséig, 2—2 kilométernél nagyobb útat aligha tettek meg.

GRÓF ZICHY KÁROLY LEVELEZÉSE 1809-BEN O'DONELL JÓZSEF PÉNZÜGYMINISZTERREL.

A gr. Zichy-család zsélyi senioratusi levéltárában találtam gr. Zichy Károly, akkori «hadsereg-miniszternek» (Armeeminister) levelezését gr. O'Donell József pénzügyminiszterrel, az 1809-i hadjárat tartama alatt. Az első levél április 21-én kelt, az utolsó jul. 17-én. Zichy leveleire reá van jegyezve O'Donell kezétől érkezésük ideje és válaszának rövid tartalma. Nemcsak könyveknek, leveleknek is megvan a magok végzete, mint Horatius mondja. A különben teljes sorozatból épen az Aspernre, Győrre és Wagramra vonatkozók tűntek el, bizonyára épen kiváló érdekességük miatt.

Zichy mögött, ki akkor 56 éves volt, már nagy és mozgalmas múlt állott. Ritka képzettsége, erélye és becsvágya már ifjú korában megszerezte neki József császár kegyét. Már 1787-ben élére állott a magyar kormányzásnak és elnyerte az országbirói méltóságot. E magas és felelős állás bő alkalmat nyujtott sokféle tehetsége kifejtésére. Eleinte kész eszköze volt az uralkodónak, de aztán élesen elleneszegült és egyike volt az alkotmány helyreállítása legfőbb előmozdítóinak. Ezáltal nagy népszerűséghez jutott, úgy hogy 1790-ben méltán remélhette a nádori méltóság elnyerését. Sándor Leopold főherczeg jelölésével szemben azonban készséggel visszavonult és alatta vele működött tovább a helytartótanács élén. Háztartása oly fényes, hogy irigyei nejét, szül. Khevenhiller-Metsch herczegnőt «magyar királynénak» szokták gúnyolni. A nádor halála után, midőn Thugut reactionarius politikája kerekedett felül, a József és II. Leopold iskolája többi államférfiával együtt őt is kitették hivatalából (1795). De nem sokáig élvezte a nyugalmat. A császár az udvari kamara

elnökévé nevezte ki. Szabadelvü és nemzeti nézetei rég elhalványultak, ifjusága költői ábrándjairól lemondott. Midőn egy új finánez tervet mutatott be, neki mondta Ferencz császár azokat a sokszor idézett szavakat: «Kedves Zichy, most csinján kell bánni a népekkel, most a népek is nyomnak a latban».

Egész felfogásával be kellett illeszkednie a központi főrangú bureaucratiába. Levelei is ennek a körnek nézeteit tükröztetik vissza és annál érdekesebbek, mert az uralkodó véleményét is ismerte. Gr. O'Donell, utóda a kamara elnökségében, a császár és király és gr. Stadion külügyminiszter távollétében a kormány élén állott Bécsben, majd a kényszerü visszavonulás után, Budapesten. A levelezés tehát a lehető leghivatalosabb. A szorosan véve hivatalos aktákat Colloredo és Ugarte miniszterek is aláírták. Ezek német nyelvüek. A levelek francziák, de ezeket is a kormány futárai vitték; néha önkéntes futárok is, mint gr. Chotek. A két államférfiú múltja és állása magyarázza, hogy a szorosan vett hadi események tárgyalásához igen sok pénzügyi kérdés megvitatása fűződik.

Mindjárt a megnyitó ügydarabba belejátszik visszhangja annak a pénzügyi nyomorúságnak, melyben Ausztria már évek óta sínylődött. A hadi költségek fedezésére angol segélypénzre, subsidiumokra is számítottak. Az angol váltókat azonban Augsburgba, az akkori Németország első pénzpiaczára kellett vinni, hogy készpénzhez juthassanak. Ezt a fontos várost tehát legkésőbb május elején el kell foglalni, különben az egész financziális terv dugába dől. «De mi történik, ha ez a foglalás később megy végbe? Mi történik, ha, a mi háborúban kétségtelenül lehetséges, fennakad a hadsereg előnyomulása, vagy ha csak néhány napig tart Augsburg megszállása?» Gr. Pergen miniszter, ki e bírálatot közli Zichyvel, igazi szédelgésnek (eine wahre Schwindeley) nevezi az egész financziális tervet. Ha ehhez hozzávesszük, hogy maga Károly főherczeg, a fővezér, később egész bajor hadjárata alaphibáját abban ismerte fel, hogy az egyenes úttól eltérve, Augsburg felé akart tartani, mindjárt belátjuk, minő vészes következései voltak a pénzügyi zavarnak az egész oly nagy lelkesedéssel és vitézséggel folytatott háborúra nézve.

Tudjuk, hogy Károly főherczeg, alig hogy bajor földre

jutott, Abensberg, Eckmühl, Regensburg táján már szemben találta Napoleonnak villámgyorsan odaszállított derékhadát. Ez a váratlan akadály mindjárt Zichy első levelében (Landau, Alsó Bajorországban, ápr. 21-én) érezteti nyomasztó hatását. Igaz, úgymond, hogy tegnap elfoglaltuk Regensburg városát, hol 2000 foglyot ejtettünk, de többi operatióink nem haladnak. A francziák egyrészt Hiller és Lajos főherczeg, másrészt Károly főherczegnek Kollowrath hadával megerősített hadtestei közé vetették magokat. Károly fhg. nem nyomulhat előre, Lajos fhg. pedig kénytelen Landshut felé visszahúzódni. «Nem tudom, mikor jutunk Augsburgba. Ha le nem győzzük őket, nem engednek odáig. Nem hiszem, hogy Regensburgban vagy Münchenben elhelyezhetjük váltóinknak csak egy részét is. Münchenben csak Jellasics áll 10.000 emberrel, de azt hallom, a tiróli felkelők hozzá készülnek csatlakozni. Minden a mai és a holnapi nap kimenetelétől függ, mert teljes erővel támadunk. Seregeink bámulatosan harczolnak, és hol Károly főherczeg jelen van, részt vesz minden veszélyben és buzdítja őket, győznek is, de a hol ő nincs jelen, máskép áll a dolog. Már több ízben vereségnek tették ki a csapatokat minden haszon nélkül.»

A hadsereget requisitiók útján iparkodnak ellátni élelemmel. De míg a Lech vizén át nem megyünk, nem biztos a helyzetünk. Stadionnal egyetértve, adót is akartunk kivetni a megszállott tartományra, de elhalasztottuk, mert a főherczeggel nem is szólhatunk: az napestig verekszik. Viszont czipőt, ökröt, lovat, lehető sokat harácsoltunk össze. «A lehetetlent is megteszem, csak szabadabban mozoghassunk.»

Ez azonban nem következett be. Harmadnapra már Schärdingből, a határról ir, hová vissza kellett vonulni. Egész nap hallották az ágyúdörgést Regensburg felől, Napoleon maga is ott volt. Egész nap tartott a csata, a két sereg egyaránt megfeszítette minden erejét, de végül a mieinknek hátrálniok kellett. Máris elvesztettünk több raktárat, podgyászt, sőt tűzérségünk egy részét is, és ha Lajos fhg-nek vissza kell vonulnia Linz felé, sok raktárunk odavész.

«A császár nyugodt, de én nem vagyok az. Károly fhg. gyilkos ütközetei már is több mint tizezer emberébe kerültek

mindegyik seregnek, minden haszon nélkül. Ha ma sem bírja legyőzni Bonapartet, valószínűleg Csehország felé veszi útját, a Duna balpartján. Úgy mondják, a francziák hadi állása bevehetetlen. Ha kitörnek, visszaverjük őket, de egy lépést sem mehetünk előre.»

Marbot tábornok elbeszélése e véres napokról bizonyára érdekesebb és részletesebb. De e sorok is nagyon tanulságosak. Azt látjuk, hogy mindjárt az első kudarcz után megingott a császár bizalma Károly iránt.

Egy haszon mégis következik a bajból. Külföldön készpénzen kellett volna eltartani a sereget. Már is oda rendelték. Eskeles udvari bankárt a kellő intézkedések megtétele végett. Itthon erre nincs szükség. Ausztriában elfogadják a conventiós pénzt is: a kongó rezet és az értékében egyre alább szálló fekete bankót. A visszavonulás már elkerülhetetlennek látszik. Zichy már is utasította a hatóságokat, hogy a pénztárakat helyezzék biztonságba.

Ez a visszavonulás elég gyorsan megy végbe. A következő levél, április 27-én már Ensben kelt. E szavakkal kezdődik: «Károly fhg. szerencsétlen átkelése a Dunán bennem nagy aggodalmakat kelt a monarchia sorsa felől». A linzi pénztárakat a Dunán és szárazon már elszállították Bécs felé, hová hat nap múlva minden megérkezik. Igaz, hogy Hiller, Lajos fhg. és Kienmayer hadtestei egyesültek, de nagyon kétséges, fel bírják-e tartóztatni az ellenséget addig, míg Károly fhg. ismét közreműködhetik. Minden attól függ: mennyi erőt fordít ide Napoleon.

Másnap Aichleutenből ir (Alsó-Ausztria) és hangulata valamivel bizakodóbb. Megérkezett ugyanis Károly fhg. futára, ki azt jelentette, hogy a főhadiszállás Chamban van, a Cseherdő hágójánál. Igaz, hogy sokat vesztett, de az ellenség vesztesége sem csekély. Még nem ment túl Schärdingen, a főherczeg seregét pedig alig üldözi.

Még 29-én is tart ez a bizalom. O'Donell a bulletinek ellen panaszkodott, melyek, mint a megérkezett rendőri jelentések is bizonyítják, nagy levertséget okoztak Bécsben és a papirok nagy esését idézték elő a tőzsdén. «Ma tehát kedvezőbb jelentéseket küldünk.» Nincs is veszve még semmi. Károly fhg-

nek oly nagy a serege, hogy naponként 170,000 adag élelemre van szüksége. Hiller erős állást foglalt a Duna jobb és a Traun balpartján, úgy hogy oda fordulhat hová akar. Linz, hol nagyon tartottak ellenséges portyázástól, ismét megnyugodott. Én még határozott diadalokra számítok. Egyszerre nem lehet mindenütt támadni. Elég, ha e hadjáratban meghódítjuk Olaszországot és megállítjuk őket Németországban.» Tirólba 200,000 forintot, lőport és lőszereket küldtek. Ott 20,000 felkelő ostromolja Trientet, János fhg. pedig eljutott az Etsch vizéig.

Május 1-én már Csehországban van, útban a főhadiszállás felé. Kaplitzból megírja, hogy nagyon aggódik Hiller hadtestének sorsa felett. Az nem állhat ellen Bonapartenak és az a két lovas ezred, melyet Károly fhg. Linzbe küld, nem sokat lendít az ügyön. Május 2-án Budweisba értek, hol nagy örömmel hallják, hogy másnap ott lesz a fővezér is. Az a szándéka, hogy 6-án vagy 7-én Linz körül egyesüljön Hiller seregével. «Másrészt, nem titkolhatom Excellentiád előtt, hogy a mint nagy fájdalommal hallom, a sereg elvesztette bizalmát a főherczeg iránt és hogy különösen az ő környezetével nagyon elégedetlenek. Ennek borzasztó következései lehetnek, ha az első ütközet nem állíthatja helyre tekintélyét. Eszköze ehhez van elegendő és a seregben megvan a kellő vitézség, csak jól vezessék.» Folyt tehát az aknamunka a főherczeg ellen.

Ekkor még azt remélték, hogy Napoleon Tiról felé fordul és így Hiller megmenekül és Bécs nem jut ellenség kezére. De már 3-án megtudták, hogy Hiller a túlnyomó franczia erő elől a Traun vize mögé hátrált, abban a reményben, hogy Károly főherczeg átkel a Dunán és egyesül vele. «De mivel a Regensburgtól fogva gyors menetekben ide vonuló sereg, mely még össze sem gyülekezett, további három napi gyors menetben volna kénytelen Mauthausenig menni, a főherczeg megparancsolta Hillernek, hogy vonuljon át a Duna balpartjára, csak egy kis dandárt hagyjon a jobb parton az ellenség lehető feltartóztatására. Az is bevárandó, vajjon az oldalt álló 100,000 ember nem állítja-e meg előhaladásában. De mivel Napoleon ismeretes merészségénél fogva nem bizonyos, átjő-e az innenső partra, vagy pedig kihasználja-e a helyzet kedvezését, világos,

hogy a fő- és székváros veszélyben forog. Lehető gyorsan végre kell tehát hajtani az őfelsége által megparancsolt mentési műveleteket. A póstaközlekedést Bécsből Olaszországgal azonban lehető soká fenn kell tartani, és csak ha ez már lehetetlen, kell azt magyar területre áttenni «és nekem minden intézkedéséről jelentést tenni. Nem tudom, őfelsége értesült-e már mindenről, ezért kérem, hozza ezeket a haditanács elnökének és a főkanczellárnak tudomására». Ezt a Hiob-póstát Zichyn kívül Colloredo és Ugarte miniszterek is aláírták.

Úgy látszik, a főhatóságok kivonulása Bécsből egyideig megszakította az összeköttetést. Csak tíz nappal később ír Zichy ismét, most már Morva-Budwitzból. Károly fhg. serege ugyanis Napoleonéval párhuzamosan vonult nyugat felé. Azt remélték a főhadiszálláson, hogy Bécs külvárosai egy ideig ellenállanak, mi megkönnyítette volna a felmentő sereg odavonulását. De az a hír, hogy az ellenség már a várost ostromolja és 11-e óta sok ágyúgolyót röpít oda. Hiller megszállva tartja ugyan a Lipótvárost és a dunai hidakat, de Károly fhg. alig érhet oda 15-ike előtt. A város bizonyára sokat szenved majd a három nap alatt, de viszont nagyon nehéz az egész seregnek hadirendben kibontakozni (débouclier), mikor a külvárosokat még az ellenség bírja. «Reménylem ezzel a mozdulattal egybevágóan jár el a magyar nemesi felkelés is. Holnap Znaimba megyünk és onnét közelről követjük a sereget. Ha Bécsben kedvez a szerencse, ismét könnyebbé válik összeköttetésünk. A főherczeg napiparancsban kijelenti, hogy a hadsereg meg fogja mutatni, mire képes az igazi vitézség az oktalan merészséggel szemben. Csak azt kívánjuk, hogy ez beteljesedjék.»

A hadsereg bizonyára megteszi kötelességét. Most azonban sietnie kell, hogy megelőzzük Bernadottenek és a szászoknak csatlakozását Bonaparteval. Olaszországból, mint a császár tegnap írta, kielégítő hírek érkeznek. János fhg. megigérte, hogy minden eshetőség ellen biztosítja a kikötőket és a Tiróllal való közlekedést. Stájerországban fegyverbe állott az egész nép. Néhány nap alatt eldől a monarchia sorsa.

Tudjuk, hogy a Károly fhg. támadásához fűződő remények ismét füstbe mentek. Május 15-én Napoleon bevonult Bécsbe és

még aznap kibocsátotta Schönbrunnból híres kiáltványát a magyarokhoz. Bécs elfoglalása által az összeköttetés a különböző seregek közt is megszakadt. Most még bajosabb volt egy közös terv megállapítása és végrehajtása, mint azelőtt.

E nehézségekkel foglalkozott O'Donellnek Budáról május 16-án küldött jelentése. Zichy 19-én felel Znaimból. Úgy tudja, hogy az éjjelre támadást terveztek, de a főhadiszállásból tegnap este elinduló futár még nem tudott róla. Sajnálja, hogy a nádor még nem szervezte a futárszolgálatot Olaszország felé, pedig már ő is küldött több oda szolgáló sürgönyt. Még bajosabbá válik majd a közlekedés, ha O'Donell Kassára volna kénytelen menni.

«Még mindig azzal kecsegtetem magamat, hogy Napoleon nem oszthatván meg erejét, nem küldhet jelentékenyebb erőt Magyarországba, és hogyha küld oda hadosztályokat élelmiszerek beszerzése végett, a nemesi felkelés azokat visszatarthatja.»

«E perczben értesülök, hogy Kollowrath Linz felé halad és hogy a francziák visszavonták előőrseiket. Ha sikerül átjutnia a Dunán és a fősereg mozdulatait combinálja Chasteler és Jellasics egyesült hadával (Tirólból) és a magyar insurrectióval, döntő eredmények várhatók.»

Az Aspern körül május 21. és május 22-én vívott nagy csata mégsem volt döntő eredmény. Az e csatáról való jelentés mint már említettem, elveszett. Helyette e napokban jelentések érkeztek Zichyhez a galicziai harcztérről. E jelentéseket gr. Wurmser május 20. és 21-én Bialából (a sziléziai határon) küldi «az állami, konferentia és hadseregminiszternek». Az oroszok és a varsói nagyherczegség lengyelei már betörtek Galicziába. Wurmser Ferencz főherczeg biztonsága érdekében Bialába vonult vissza. Sandomir már megadta magát. Ezáltal Krakó gyönge őrsége kerül veszedelembe, de el van vágva a Magyarországba vezető póstaút is. A lengyel betörés azért veszélyes, mert a varsóiak ujonczokat akarnak ott szerezni. «Az ifjúság lelkesedése és sok lakósnak előszeretete Lengyelország függetlensége iránt elősegítették e törekvéseket, de sok helyütt mégis erőszakhoz is kellett fordulniok. A paraszt nyugodt és elviseli a hadi terheket, csak a hegyi vidéken idézhet elő az ujonczozás zavargást,

de azt el fogom fojtani. Lengyelország veszélyben forog.» Nagyobb erő ideküldését kéri.

Zichy e jelentéseket azon megjegyzéssel küldi el O'Donellnek, hogy pénzt most nem lehet küldeni. «Be kell várni a további fejleményeket, különösen az ő cs. Fensége által kivívott dicső győzelemnek következéseit, csak azután lehet majd megállapítani a követendő tervet.» (Znaim, május 25-én.)

O'Donellnek május 27-én Pesten kelt levele, bizonyos tekintetben az egész gyüjtemény legérdekesebb darabja. Az Angliával kötött szerződés tartalmát ismerteti, oly szerződését, mely eddig ismeretlen. Legalább Wertheimernek e kort tárgyaló művében nincs nyoma sem. Futár érkezett ugyanis Angliából Zichyhez, kit tovább küldött Budára. O'Donell nem birta mindjárt elolvasni az iratot, mert chiffrekben volt szerkesztve és csak Hardenberg gróf közölte vele tartalmukat.

A szerződés ápr. 23-án jött létre. Az angol kormány és Walmoden császári követ a következő pontokban állapodtak meg :

1. A két udvar közt helyreáll a béke és egyetértés.

2. A londoni udvar a bécsinek segítséget bocsát rendelkezésére hadban és pénzben, úgy mint az a külön részletes egyezségben (conventió), meg lesz állapítva.

3. A két udvar kölcsönös megállapodás után lép csak békére. Ez a megállapodás a körülményektől függ.

4. E szerződést két hónap alatt kell megerősíteni (ratificálni).

Az angol kormány kijelenti, hogy most nem adhat pénzt, mert a spanyolok lefoglalták, a mi oda volt szánva. Kötelezi magát azonban arra, hogy a Maltából várt 250,000 fonton és a Cadizban letett 3 millió piasteren felül még 3 millió fontot bocsát rendelkezésünkre. Azon észrevételeinket, melyeket az első, nem kielégítő angol jegyzékre tettünk, mind tekintetbe vették és elfogadják váltóinkat. Mindezt annál fontosabb volt megtudnunk, mert hisz egyenes összeköttetésünk Angliával nincs.

Ezekből világos, hogy a bécsi és londoni udvarok közt a porosz diplomáczia közvetített. Hardenberg porosz miniszter meghajlott ugyan Napoleon túlsúlya előtt, de a felszabadulás

eszméjéről nem mondott le és a nemzeti lealázás ez éveiben sem szűnt meg az eszmét szolgálni.

Ennek a kölcsönös megértésnek udvarunk és a berlini udvar és közvélemény közt még ennél is nevezetesebb emléke foglaltatik e levélben. Az angol futár egy porosz tisztnek, Kleist úrnak kiséretében jött át a szárazföldre. Ez a tiszt nem a kormánynak, hanem a porosz hadtestparancsnokoknak megbízásából járt Londonban. Megkérdezte: vajjon azon esetben, ha Franciaország ellen fordulnának, számíthatnának-e angol segítségre? Igenlő válasszal tért haza és így most már képesek lesznek a Westfaliában (Napoleon öcscse Jeromos király ellen) kitört felkelést támogatni. «Ha sikerrel harczolunk és fenntarthatjuk magunkat, két hónap alatt hatalmas támogatásra számíthatunk Észak-Németország részéről. De Napoleon, ki bizonyára ép úgy meg tudja ítélni a maga helyzetét, mint a miénket, siettetni fogja a döntést.»

Zichy már előbb, május 26-án tudósítást küldött arról, hogy a Lobau szigetére szorult francziáknak mégis sikerült a menekülés. A főherczeg épen nem használhatta ki győzelmét, sőt elfordult Bécstől és egy ideig a magyar határ felé tartott, hogy a nemesi felkeléssel egyesüljön. Ez elhatározását a stájerországi eseményeknek, János fhg. visszavonulásának híre érlelte meg benne. Már nem látszott más remény a kedvező megoldásra. «Nagyon szomorkodom azon, hogy utolsó diadalainknak nem volt meg a remélt gyümölcse.» E levél hátsó lapjára följegyezte O'Donell, hogy 29-én futár által értesítette Zichyt Jellasics vereségéről Bruck mellett és a 30,000-nyi franczia sereg előnyomulásáról, mely nyomon követi János fhg. 10—11,000 emberét. A francziák Bruckon át Bécsbe sietnek, hová 30-ára várják őket. Látjuk ezekből, hogy a futárok 2—3 nap alatt tették meg a körülbelül 350 km-nyi utat Znaim és Budapest közt.

Csakhamar Tirólban is változott a hadi szerencse. O'Donell értesíti a királyt Chasteler hadának és a tiróliaknak vereségéről. A tiróli eseményeket tehát előbb tudták Budán, mint Znaimban, mi legjobban tanusítja, Bécs megszállása mennyire elvágta egymástól az osztrák sereg egyes részeit. Zichy ismét

kétségbeesik. «Halálos aggodalomban vagyok.» Szerinte most komolyan készülnek a Dunán való átkelésre, a főherczeg összegyüjtette a pontonokat, a Landwehrt (honvédséget) pedig Hollabrunn felé küldte. Ez az átkelés és a támadás annál szükségesebbek, mert Napoleont le kell győzni, mielőtt olasz hadserege megérkezik. «Most hallom, hogy mi sem történt. Talán más ponton akarnak átkelni. Lobau szigetén még vannak franczíák; velök Hiller áll szemben, Kollowrathot 17-én visszaverték a linzi hídfőnél. Abban bizott, hogy Chastelerral együtt működhetik. Vesztesége különben nem súlyos.»

«Megkértem a császárt, hogy rendesen bocsásson ki hadi jelentéseket. Meg is igérte. Jobb, ha a közönség megtudja még a rossz ujságokat is, hisz ha nem értesítik róluk, maga lehetőleg nagyitja azokat.» A császárnál és a főherczeg főhadiszállásán nagy tanácskozásokat folytattak. Meglássuk eredményöket.

«Legközelebb pontosan megtudjuk a franczíák veszteségét (Aspern és Esslingnél). 35,000 emberre becsülik, a foglyok bevallása szerint. Első nap, mikor alig jutottunk előbbre, elvihették halottjaikat, kiket a Dunába vetettek, és sebesültjeiket. Stipsics tábornok kimutatása szerint, melyet tegnap kaptam meg, 12,000 puska, 2000 vért és öt ágyú jutott kezünkbe. Első nap rettenetes lehetett a vérontás, mert egész nap 200 ágyuból összesen 51,000 lövés érte őket. Ezért mindenünnen új lövőszereket kellett hozatnunk, melyek már meg is érkeztek, úgy hogy mi sem áll már a leendő hadi műveletek útjában.»[1]

[1] Vécsey Péter tábornoknak Kazinczy Péterhez intézett, Stadt Enzersdorfban máj. 25-én kelt levele az asperni csatának elég élénk képét nyujtja és így e pontban kiegészíti czikkünk tartalmát.

A levél a Gr. Vay család berkeszi levéltárban maradt meg és így szól:

Mostanában pedig el nem mulaszthatom, hogy kedves urambátyámat tudósítsam azon szinte példa nélkül levő s hallatlan ütközetről, a mely pünkösd első és második napján volt köztünk és franczíák között. Az ütközet kezdődött 21. praesentis d. u. 3 órakor és megszünés nélkül tartott másnap, úgy mint 22. estvéli 9 óráig, még csak éczaka sem volt pihenés vagy nyugalom. — Bonaparte kimondhatatlan haragba volt, generálisait katonáit rútul szidta, mocskolta, látván, hogy rajtunk nem győzedelmeskedhetik. Ily véres ütközet ugyan nem volt embernek emlékezetire, mert a föld el volt borítva a holt és sebes emberekkel és lovakkal. A franczíák

O'Donell válaszának tartalma: Futárt küldött május 31-én. Jelenti, hogy a nádor táborkarával Pápára indult. Az oroszok jun. 1-én betörtek Galiciába. Ott utasítást kell adni a hatóságoknak és törvényszékeknek.

Zichy is Galiciával foglalkozik máj. 30-iki Nikolsburgban kelt levelében; Wurmsertől csak elkésve kap hírt, mert ő csak nagy kerülővel érintkezhetik a keleti Galiciában működő Ferdinánd főherczeggel. Az insurgensek ott nagy vereséget szenvedtek és remélhető, hogy ez a tartomány nemsokára megszabadul tőlük.

«Nem hiszem, hogy Napoleon, noha úgy tesz, mintha akarná, csakugyan bevonuljon Magyarországba. Győztes seregünk oldalt támadná és visszavonulása Olaszország felé egész serege romlá-

veszte, úgy mint a holtak és sebessek száma alkalmasint 36,000-re megyen, de bizony nekünk is sokba volt a győzelem, mert az elestek és sebessek száma 20,000 nél többre megy — hogy magam megmaradtam életben az valóban csuda, s különös isteni gondviselés, mert előttem, mellettem és megettem csak hulltak a katonáim, oly kimondhatatlan sürű kartácstűzbe voltam, a meddig pedig az ütközet tartott, szüntelen az ellenség ágyúinak czélja volt az brigádomban volt két lovas regement, úgy mint *Klenau* és *Vircent*; ez a két regement alig volt 1100 emberből álló s ezek mellett 12 ágyúm volt és ezekből a két lovasregementekből a holtak és sebessek száma ment 235 emberre, a melyek közt 22 stabális és más subalternus tisztek vannak, és 279 ló, az ágyúsok közül 21 ember és 40 ló — ebből itélhet kedves Uram Bátyám, melly tüzbe lehettem — és mégis egyébb nem történt rajtam, hanem a mellyembe kaptam egy kartácsgolyóbistúl contusiót, de mivel éppen a mappám volt összehajtva a mellyemen, még csak fájdalmat sem okozott. Már mostanában milészen belőlünk, vagy mi történik velünk, azt magunk se tudjuk, által ellenben vagynak velünk a francziák és nézünk egymásra. Felette sok nyomorúságot szenvedünk, bárcsak még 50,000 insurgens jönne segítségünkre.

Vécsey
brigadéros generális.

Vécsey, ki aztán Wagramnál elesett, testestől-lelkestől katona és azon van, hogy ha lehet, honfitársával is közölje érzését. A hadjárat megindulása előtt ugyancsak Kazinczynak Teschenből márczius 5-én írt levelében elmondja, mekkora volt ott a lelkesedés az urak közt és a föld népében. Így végzi: «Reménylem, hogy a mi magyar hazánk is fogja ezen jó és hasznos példát követni, mert különben szégyenleném magamat Magyarnak neveztetni.»

sát okozná. Pedig az ilyen vállalkozás nagyon a szája ize szerint való volna. (Des tours pareils soient dans son genre). Bécsben kiadott bulletinjében elismeri, hogy a főherczeg az első, ki őt legyőzte, bevallja, hogy 24,000 embert vesztett és megjegyzi, hogy mi sokkal többet vesztettünk. Hozzáteszi, hogy egyesitvén minden erejét, bosszút áll. Szeretném, ha Stájer felé fordulna, mert akkor szabad átkelésünk a Dunán, de azt hiszem, ott vár be és főhadiszállása nem ok nélkül van Laxenburgban. Híreim szerint két lovas ezredet küldött előre Petronellig (a magyar határ felé).

«Igaz, hogy mi is sokat vesztettünk: 4000 halottat és 16.000 sebesültet, de ezek fele csak könnyen sebesült és rövid idő múlva újra szolgálhat. A francziák vesztesége ellenben megközelíti a negyvenezret». A főherczeg tán már át is kelt volna a Dunán, ha a szörnyű árvíz meg nem gátolja. Úgy látszik a Morva vizén át Magyarországba készül indulni. A Lobau szigetén maradt francziák az árvíz miatt még nem menekülhettek és az éhség valószínűleg megadásra kényszeríti őket.

Stadion azt írja, hogy Angliából igen jó híreket vett. Csak Bécset kellene visszafoglalni, vagy megverni az olasz sereget, mindjárt lenne pénzünk. «Ha vissza lehetne jutni Bécsbe, egyszerre emelkednék bankóink értéke, mely nagyon alászállott. Erősen érezzük az apró bankók hiányát. Ha lehet Pesten gyártani, kérek 200,000 frt-nyit, oly gyorsan, mint lehet.»

Válasz (jún. 2.): József főhg. Győr felé indult, Károly fhg. mozdulata a Morva folyó felé. Tóth temesi táblabíró elfogatása.

Egyelőre még sem lehetett Bécsbe visszatérésre, győzelemre gondolni. Zichy (Poysdorf, jún. 1-én), a lehető legszomorúbbnak mondja a János fhg. és Jellasics serege felől érkezett híreket. Már nem lehet megakadályozni Eugén alkirály seregének egyesülését Napoleonéval Bécsújhely tájékán. «Innen minden nap nyugtalanítják valahol a francziákat, az éjjel elfoglalták a manswörthi szigetet. Néhány nap múlva lesz döntés, de nem hiszem, hogy Bonaparte még egyszer megkisérelje az átkelést, noha Lobau szigetén fenntartja állását. Újabb hírek is érkeztek az ellenség nagy veszteségéről és sok tábornoka és főtisztje haláláról. Ma este Wulfersdorfba megyünk és már rendelkeztem, hogy a Budára

menő futárok rövidebb úton járjanak Hohenau és Nagyszombat felé.»

Még ugyanaznap egy német nyelvű, tehát teljesen hivatalos levelet is írt Zichy. Már május 15-én előterjesztést tett a Magyarországon uralkodó jó hangulat felhasználását illetőleg, Őfelsége egyenes felszólítására elkészítette a legf. kézirat tervezetét, mely 20.000 új vitéz besorozását kívánja az abban felsorolt módozatok szerint. Elkészítette továbbá a második törvényes nemesi felkelés talpraállítására a nádor által kibocsátandó kézirat tervezetét is. Lóállításra nézve nem tett előterjesztést, mert a nemesi felkelésnek különben is sok lóra lett volna szüksége; mert az örökös tartományok különben is sok lovat állítottak és mert ez által a Magyarországon folyó bevásárlást megbénítanák; végre mert nincs semminő kulcs a felosztás helyes eszközlésére, Őfelsége határozatát még nem tudja.

Másnap már Wulfersdorfból ír. Nagy eseményekről nem adhat hírt. «A Duna árja és az a körülmény, hogy a téli zajlás elrontotta a pozsonyi töltést, megnehezíti a Dunán való átkelést. De mégis el vannak reá határozva és pedig holnaputánra, mint a főhadiszállásból hallom. Meg mindig van 6—8000 franczia Lobau szigetén, de tegnapi ágyúzásunk sokat megölt közülök, köztük egy főtisztet is, ki szemlevételre járt ott. Krems felé kevesen vannak. Holnap kora reggel a főhadiszállásra megyek a császárhoz és a főherczeghez de még este visszatérek. Ezt a levelet gr. Chotek mint önkéntes futár vitte Budára. Már 4-én válaszol O'Donell. A császárné Pestre akart jönni de ezt elhalasztották. Észrevételek a magyar ezredek és a felkelés kiegészítésére vonatkozólag. Miképen lehetne az ország jó akaratának hasznát venni?

Zichy még június 3-án csakugyan ír Wulfersdorfból. Járt Wolkendorfban a főhadiszálláson a császárnál. Az Oroszország felől jövő hírek nagyon aggasztók ugyan, de a császár és Stadion megnyugtatták a felől, hogy az oroszok bevonulásának nem lesznek vészes következései. Meglátjuk lehet-e bízni az orosz igéretekben? Károly főhg-et is felkereste Markgrafen-Neusiedelben, de mivel e község tegnap lőgégett, tovább kellett mennie Ober-Siebenbrunnba. A főherczeg magához vonja Kollowrath hadtestét is és

fontos támadásra készül, mivel Napoleon is magához vont mindent, mit lehetett. Soult tábornagy tegnap 1500 emberrel megtámadta a pozsonyi hídfőt. Visszaverték és Mosony felé fordult. «Reménylem János fhg. eddig egyesült a nádorral.» Mellékelve van egy kém jelentése, ki múlt szerdán távozott Bécsből és Győrön át jött ide. Arról szól, hogy a francziák szörnyen garázdálkodnak Magyarországon; a mit el nem fogyaszthatnak elpusztítják. Győrig mindent elpusztítottak. Bécsben a polgárok lázadoznak részben az inség miatt, részben mert a francziák igen rosszúl bánnak foglyaikkal, a kik többször 2—3 napon át nem kaptak élelmet. A francziák Kaiser-Ebersdorf körül egyesítik egész erejöket, a főtámadás Orth és Aspern közt várható. O'Donell válaszában jelenti, hogy a lengyel felkelők bevonultak Lembergbe.

Szinte csudálatos, hogy a Gaunersdorfban, jun. 6-án kelt levélben találunk először panaszt a futár késése miatt. Pozsonyban 5—6 óráig tartóztatták, a főhadiszálláson tíz órahosszant, úgy, hogy a 2-án elküldött posta csak 5-én éjjel érkezett meg. «Pozsonyba erősítéseket küldtek, még arról is van szó, hogy Rosenberg egész hadtestét odarendelik, de ez eddig meg nem történt. Kollowrath hadteste egy részével Korneuburgba érkezett. Néhány csapatot Csehország fedezetéül állítottak fel és ha a főherczeg magyar földön átkel a Dunán, elég lesz egy hadtestnek itt maradnia, mert nem hihető, hogy Napoleon derék hadával átkeljen, mialatt a főherczeg a másik partra lép át. Mégsem hiszem, hogy a főherczeg már végkép megállapította volna átkelése helyét. Azt mondta nekem, hogy legjobbnak tartja különböző helyeken nyugtalanítani az ellenséget és ott kelni át, hol legkevésbbé várják. Csak azt mondhatom, hogy a császár még tegnap a táborban volt, hogy elképzelhetetlen a lelkesedés és hogy a legénység és a tisztek egyaránt türelmetlenek és égnek a vágytól, hogy harczoljanak.»

Ime, milyen gyorsan változott az asperni siker hatása alatt nemcsak a sereg hangulata, hanem a császárnak s környezetének véleménye is a fővezér felől.

«Már megjegyeztem, mit mondott Stadion az oroszokra vonatkozólag. Azzal kecsegtetem magamat, hogy miután a törö-

kök oly rútul legyőzték őket, nem is állíthatnak jelentékeny erőt velünk szemben. Türelmetlenül várom a híreket bevonulásukról s viselkedésükről Galiciában. Gr. St. Julientől máj. 28-án kelt sürgönyt kaptam Varsóból, úgy látszik, még nem készül onnan elmozdulni.»

«Nem vagyok egészen megnyugtatva Bonaparte magyar kiáltványainak hatását illetőleg. Megvallva az igazat, azt hiszem csakugyan vannak rossz érzelműek, kik terjesztik és a gyengébbekkel elhitetik, hogy hasznukra válnak.»

«Én ajánlottam a nádornak azt a kéziratot, mely kettős kívánságot terjeszt Magyarország rendei elé. Úgy véltem, hogy a nádor czélszerűen jár majd el, akár egyenként akár együttesen terjeszti elő a két kívánságot. Azt hiszem a külügyi krizis e pillanatában nagy szőrszálhasogatás kell annak rosszallásához, hogy a nádor egy levelet írt a főispánoknak kettő helyett.»

«Türelmetlenül várom Exell-d megjegyzéseit az angol ajánlatokra. Ha e hó 15-étől fogva, Anglia, mint megigérte, együtt működik Poroszországgal, erős diversio készül javunkra Észak-Németországban és mi ezen az úton és Szilézián át támogatást nyerünk Angliától.»

A főherczeg megkapta Napoleon bulletinjét. «Hihetetlen, milyeneket hazudik.» Hisz a bécsiek jól tudják, hogy 23.000 sebesültje tölti meg a kórházakat. Nálunk több sebesült tábornok, tiszt, sőt közlegény is, már ismét szolgál a seregben. — Azzal a kívánsággal végzi, vajha ismét támadólag léphetnénk fel. — O'Donell válaszában híreket közöl a nádor seregéről, Bécsből és megírja, hogy az angol kormány felszólította, ne állítson még ki váltókat az angol kincstárra.

Következő levelében megjegyzi, hogy nem mindig áll futár rendelkezésére, mert most már a császár külön is küld postát Budára. Nagyon szeretné, ha mindennapos futárszolgálatot lehetne berendezni.

«Egy tirólit küldtek hozzánk azzal a hírrel, hogy Chasteler legyőzte Le Fèvre tábornokot, teljesen kiűzte a francziákat Tirólból és hogy elpusztulván a bajor hadak, ez a tábornok sereg nélkül jött Bécsbe.»

A hadseregnél azt hiszik, hogy a francziák még egyszer

megkisérlik az átkelést. Intézkedéseik valóban erre mutatnak. Attól tartok, hogy nem ez a szándékuk, hanem el akarják velünk hitetni, azért, hogy mi ne keljünk át, hogy ne csatlakozzunk János fhghez és a felkelő sereghez.

Tegnapelőtt jött ide az első franczia parlamentér. Három levelet hozott. Az elsőben a hadifoglyok kicserélését ajánlják, embert, emberért, rang szerint. Ezt elfogadtuk, kijelentve, hogy biztosokat küldünk e czélból egy semleges helyre. A második jelentette, hogy Metternich Bécsbe érkezett és hogy készek őt kicserélni Dodun franczia követtel, kit szerintök, a nemzetközi jog ellenére tartunk fogva Budán. Azt feleltük, hogy készek vagyunk, a két követség kölcsönös kicserélésére. A harmadik Chastelerre vonatkozott. (Ennek fejére vérdíjat tűzött ki a franczia kormány, mire az volt a válasz, hogy ha főbelövik, úgy bánunk mi is a fogoly franczia tábornokokkal.) Fenntartják állításukat, hogy Chasteler lázadó, kit haditörvényszék elé állítanak, ha kézre kerül. Ha mi megtorlással élnénk, a salzburgi érsekkel, Hardegg és Pergen grófokkal és még egy negyedikkel éreztetnék bosszújokat. Azt feleltük, hogy Őfelsége nagyon sajnálná, ha e személyiségek, kik nem is katonák, ártalanúl, minden jog ellenére, esnének áldozatúl. Chasteler ellenben a császár vezére Tirólban, ki mindenben az ő parancsa értelmében jár el. A válaszokat Stipsics adta. Volt még egy negyedik pont is, de azt titokban tartják.

Körülbelül egy hete egy csapatunk átkelt Kemmelbachnál, levágott vagy száz szász katonát, több foglyot ejtett, Linztől Bécsig felzavarta az ellenséget és szerencsésen visszajött. Tegnapelőtt a francziák csapatokat szállítottak hajókon: egy hajót ágyúink tönkre lőttek, úgy hogy mindenestől elpusztult.

Most portyázásokat készítünk elő Szászország és Bayreuth felé. Erre felé alig van őrség és Landwehrünk bátran előnyomulhat. Ez a hadi művelet combinálható az angol és porosz műveletekkel, Schill és a braunschweigi herczeg zászlóbontásával. Ha ez a combinatio sikerül, nagy következései lehetnek.

Hadaink türelmetlenek, alig várják a csata pillanatát. 130.000 emberünk van itt, beleértve az altiszteket is, de nem

számítva János fhg. seregét. Azt hiszem ekkora és naponként még gyarapodó erő alapos kilátást nyújt a győzelemre.

A galicziai ujságok még nem biztatók. A lengyeleknek számos párthíve akad. Fogadtatásuk Lembergben valóban botrányos volt. Igaz, hogy Schauroth tábornok visszaverte őket, de a Visztulán túl nem ment semmire. Wurmser és Ferencz fhg. Opatovban készülnek tanácskozni Ferdinand fhggel. Ha nem fejtünk ki rendkívüli tevékenységet, e tartomány közszelleme egészen megromlik s többé nem nyerünk onnan annyi segédeszközt, mint eddig. Úgy látszik a felkelők már Bukovinát is fenyegetik. Nem tudom mit csinál az erdélyi nemesi felkelés, melyről annyit beszéltek.

Válasz (11-én): A császárné elutazott. A nádor és János fhg. seregei egyesültek összesen 50.000 ember. 13—14-ére ütközet várható. Ennek kimenetelétől függ, megmaradhatunk-e Budán. Ha nem, a levéltár, az udvar és a kormány a Duna balpartjára vonulnának vissza.

Gaunersdorf jun. 8-án. Azt óhajtottam volna, hogy kiadják a jelentést, melyet már rég igértünk a közönségnek. De bármennyit sürgettem, sem ezt nem birtam kieszközölni, sem a napi bulletinek kiadását. Tegnap mégis elhatározták, hogy a bulletineket a császárhoz, főhadiszállására, mindenünnen érkező jelentésekből szerkesztik.

János fhg. mégis hozott magával 20.000 embert. Tegnapelőtt kellett egyesülnie a nádorral. Kollowrath megszállotta a Bisamberg magaslatát. (Bécstől É.-Ny.-ra, szemben a Kahlenberggel.) Minden együtt van, nagy eseményeket várunk. Steigenteset Königsbergbe (a porosz király akkori székhelyére) küldik. Remélik, már harczra készen találja a poroszokat és az angolok is addigra már kikötöttek a szárazföldön, hogy hatalmas diversiot készítsenek elő.

Svédországban szomorú események mentek végbe. Azt beszélik, hogy a királyt kivégezték, noha lemondott és e sorsában osztozott az egész királyi család.[1] (Öcscse) Károly herczeg kije-

[1] Ez nem áll. IV. Gusztáv királyt letették ugyan, de száműzték. Bécsben élt ő is és a hive. «Wasa» ezred neki köszöni nevét. Látszik, hogy még a legjobban beavatottak sem tudták meg mindjárt az igazat.

lentette, hogyha Sándor czár visszaadja Finnországot, őt ismerik el utódnak. Nem hiszem, hogy az oroszok higyjenek az ilyen igéretnek, de bizonyos, hogy ennek lehetősége is nagyon kedvezőtlen helyzetbe hozná Európát.

Wurmsernek jun. 4-én kelt jelentése szerint Egermann tábornoknak csatlakozása Schauroth tábornokhoz már megtörtént Dembiczában. Ferdinánd fhg. serege egy részével átkelt a Pilicán és proclamatiót bocsátott ki, melyben megfenyegeti a felkelőket. Hadának egy része Krakóban maradt, a felkelők pedig Lemberg felé nyomulnak. «Szörnyű türelmetlenül várom a további jelentéseket, különösen arról: sikerült-e megmenteni a raktárakat és mindent, minek fontos a megőrzése.»

«Tegnap az angol ügyről beszéltem Stadionnal. Reményli, hogy Poroszországon át nemsokára közvetlen érintkezésbe léphetünk. Ha a főherczeg döntő csatát nyerne, a tengeri kikötők is hatalmunkba kerülnek ismét. A hadsereg türelmetlenül várja a csatát, napról-napra erősödik, több zászlóalj csatlakozott hozzá 8000 emberrel. Holnap 1000 vadász jő; ezt a csapatot az utolsó két hét alatt alakították. Lovasságot is idevonnak mindenfelől. Remélhetjük, hogy ez a nagy erő helyreállítja ügyünket. A Duna partján mindenütt nyugtalanitják a francziákat. E miatt már vissza is vontak csapatokat Magyarországból.»

Jun. 12. óta nagy hézag van a levelezésben úgy, hogy a győri csatáról sem nyerünk közvetlen értesítést. Ez időszakból csak két irat maradt. Az egyik Suvansky krakói kapitány tudósítása. «Minden rablóbanda lengyel seregnek nevezi magát. Az oroszok bevonultak Lublinba, nagy rendet tartanak, úgy mint 1794-ben nyugati Galiczíában. Krakóban szerény, tartózkodó és általában legalább kielégítő a hangulat.» (Jun. 20.) Fontosabb gr. Bethlen József jelentése az erdélyi országgyűlésről (jun. 23). Az országgyűlés most kezdte munkáját. A három nemzet a nemzeti felkelés múlhatatlan előföltételének jelentette ki, hogy az armalis és egytelkes nemzeteket, valamint a székelyek közül a pixidariusokat és primipilusokat mindenkorra mentsék fel a hadi adó alól. Ezt a kívánságot Őfelsége elé akarják terjeszteni. A kormányszék hozzájárult e kívánsághoz. A királyi biztos

azonban szóval kijelentette, hogy a felterjesztést nem írhatja alá, nem lévén arra utasítása.

Gr. Mikes guberniumi tanácsos azt ajánlotta, hogy a szászok könnyítésére földjüket többé ne nevezzék királyföldnek, hanem legyen az valóságos tulajdonuk. «A fiscus directora azonban megigérte nekem, hogy ezt az indítványt a székely és a magyar nemzettel leszavaztatja. Ha az országgyűlésen tárgyalni akarnák, keresztülviszem elhalasztását, mert az egésznek csak a nemesi felkelésnek elodázása a czélja. Szomorú, ha királyi tisztviselő tesz ilyen indítványt, különösen ha azt a látszatot kelti, hogy ez által szavazatokat akar szerezni a főtisztség elnyerésére.»

Visszatérünk a háború színhelyére. Jun. 29-én Zichy már jobb híreket közölhet. Seregeink bevonultak Lembergbe, hol a polgárság örömmel fogadta őket, de a nemesség nagy része eltávozott. A császár Zichyt Pozsonyba küldi, a francziák ágyúzása által sujtott város sorsának lehető könnyítésére. Következő levele már Pozsonyban kelt (jun. 30). Ott általános az aggodalom. «Úgy mondják, hogy a francziák elfoglaltak egy szigetet, honnét bombázhatják a várat és megtámadták a hídfőt. Mondják, hogy Napoleon maga is itt van és átkelésre készül. János főherczeggel még nem beszéltem.» Érdekes, hogy O'Donell jul. 3-iki levelében szintén említi a pozsonyi sziget (Au) megszállását a francziák által. Másnap külön gyorsfutárt (Jagd Courier) küld azzal a tudósítással, melyet gr. Bánffy közölt vele, hogy t. i. a francziák jul. 1. és 2. közti éjjelen 20,000 embert szállítottak át Lobau szigetéről a Dunán.

Természetes, hogy Zichy közelből még hamarabb tudta meg ezt a fontos eseményt, a bekövetkezendő döntés bevezetését. Julius 1-én írja, hogy a francziák számtalan tutajon jöttek át egy rejtett üteg védelme alatt és visszaszoritották a Duna mellett felállított elővédünket. «Egyik hír szerint megtámadják őket mindjárt, a másik szerint már vissza is mentek, de ezt nem hiszem. Itteni állásunkat nem féltem, de igenis Pozsonyt és környékét, hol sokkal erősebbek nálunk. Kértem is oda erősitést, de Károly főherczeg mindig elhalasztotta. Csak ne legyen késő. Ha Pozsonyt megszállják, el vagyunk vágva Magyarországtól és élelmezésünktől. Akkor csak a Kárpátokon át lehetne

közlekedni nagy késéssel; az élelmezés pedig nem volna kielégítő, különösen a mostani galicziai állapotok miatt.» O'Donell jul. 5-én tudósitást küld arról, hogy Napoleon magához vonja magyar földön álló hadainak egy részét és a felkelő nemesség megszállja a tőlük elhagyott helyeket. A szlavon felkelés Zágráb körül gyülekezik.

Bővebb a jul. 2-iki híradás. A francziák tegnapelőtt két nagy, 36 ágyúnyi üteget állitottak fel Lobau szigetén és kereszttüzük fedezete alatt néhány ezer embert átszállitottak. Megtámadták őket, vissza is húzódtak, de sikerült nekik, bár erős volt az ágyúzás, tegnap hídfőt épiteniök, melyben 2000 ember maradt. A két üteg tüze akadályozta meg a támadást. Ma is erős az ágyúzás. Mégsem hiszem, hogy itt keljenek át, inkább Pozsonynál, vagy a Csallóközben. Mindent megteszek, hogy János főherczegnek erősítéseket küldjenek. Pedig mi sem volna könnyebb ennél. Hisz seregünk három nap óta csak Morvaország felől 10,000 emberrel erősödött.

Szász expediczionk is véget ért. Elfoglaltuk Drezdát és Meissent, Lipcséből már kivonultunk. A hollandusok a westfáliaiakhoz csatlakoztak és erősebbek nálunk. Ha győzünk is, lovasság hijján nem üldözhettük az ellenséget. Nem használtuk ki a kedvező helyzetet.

Galicziából nincs hirünk. Ha győzünk, nem lesz baj az oroszokkal, de ha a francziák legyőznek, mindenre képesek ellenünk.

Még julius 4-ének délelőttjén sem tud sokkal többet. Hallja az ágyúzást, de egyéb híre nincs. «Szászországból azt a hirt vettem, hogy a westfáliaiak csak az alkalmat várták, hogy hozzánk csatlakozzanak, ha támadunk. De nem volt lovasságunk.

«Károly főherczeg semmiképen sincs megelégedve a császár rendelkezésével. Megengedte ugyanis a nádornak, hogy Komárom mögé húzódjék és hagyja el a Csallóközt. Ennek következtében János főherczegnek sokkal hosszabb vonalat kell védenie, mihez nincs elég ereje. A főherczeg e tárgyban fel is szólalt, és a császár azt válaszolta, hogy ezt azért engedte meg a nádornak, mert annak seregét nem tartotta eléggé begyakoroltnak ahhoz, hogy magában szembeálljon az ellenséggel. A főherczegtől függ a felkelés egy részének alkalmas felhasználása. Nem

tudom, mikép veszi hasznát a főherczeg a császár e kijelentésének. Véleményem szerint kezdettől fogva nagy hiba volt, a felkelést nem vegyíteni a rendes sereggel. Az a szerencsétlen félreértés és féltékenység, mely Őfelsége különböző hadai közt uralkodik, még sok bajt okoz.»

«Néhány nap óta a francziák nem lövetik Pozsonyt, csak a hídfőt támadják. Tegnap jött egy kém, ki azt jelenti, hogy seregük java Bécs felé tart és czéljuk az átkelés kierőszakolása. Valóban a mai erős ágyúzás új ilyen kisérletre enged következtetni. Azt hiszem, hogy Gyulay és Chasteler megérkezése Pápa és Körmend vidékén és a nádor hadi állása Komáromnál, honnét a jobbparton előreküldi előhadát, eléggé biztosítják Budát és Pestet, ha csak Marmont és Boussières túlságos nagy erővel nem rendelkeznek. Nem tudom, miért vagyunk mindig védőállásban, a helyett, hogy egyszer már támadnánk is? Óhajtom, hogy Schwarzenberg herczeg[1] ne áltassa magát hiú reménynyel az oroszok valódi szándékát illetőleg. Császárjuk, meghajolva a franczia vessző alatt, határozottan rosszakaratú. Ha győzünk, elhiszem, hogy szívesen vonulnak ki Galicziából tisztességgel, de ha kudarczot vallunk, egy ellenséggel több lesz a nyakunkon. Néhány nap óta nincs hírem Galicziából. Hírt várok a Krakó és Lemberg közti közlekedésről és a főherczeg seregének állásáról. Azt hiszem, Wurmser kapott utasítást az oroszok élelmezésére vonatkozólag.»

«E pillanatban sürgönyt kapok Stipsics tábornoktól, hogy a francziák Kaiser-Ebersdorfnál tömörülnek és átkelésre készülnek. Azt hiszem, ez csak a reggeli ágyúzást illeti. Egyúttal azt is izeni, hogy a legújabb hírek szerint az oroszok előrenyomulnak. Ha ez igaz, meg kell őket támadni és megverni, vagy pedig abbanhagyni tartományaink védelmét, hisz mindenfelől be vagyunk kerítve. Holnap látom a császárt és arra iparkodom, hogy dolgaink előbbre menjenek, de annyira megfélemlítik Őfelségét, hogy nem mer határozott parancsot adni a támadásra.»

«Most kapok stafétát Prágából. Csapataink csakugyan visszavonulnak Szászországból és Bayreuthból. Nem is láttak ellen-

[1] A szövetséges hadak későbbi fővezére Napoleon ellen.

séget, kivéve azt a csapatot, mely Nürnbergbe ment. Eljutott oda, de visszajövet elvesztette két ágyúját.»

«Az a veszély fenyeget, hogy a westfáliai király nemsokára Prágába ér. Úgy látszik, hogy ennek a hadjáratnak, melyhez túlkésőn és túlkevés erővel fogtak, csak az az eredménye, hogy Csehországba is betör az ellenség. Pedig Morván kívül az egyetlen ország, melynek segédforrásai még egészen rendelkezésünkre állanak.»

«Napoleon terve mindjobban kidomborodik. Roppant nagy erőnket tüntetéseivel ideszögezi és ezalatt a westfáliai király, a lengyel felkelők, az oroszok, Marmont és Boussières minden hadunkat a monarchia közepe felé szorítják össze. Minthogy lehetetlen lesz őket élelmezni, vagy kétségbeesett vállalatba kell fognunk, vagy megsemmisítő feltételeket kell elfogadnunk. Jobb szeretném, ha a dolog végét nem látnám ily tisztán.»

«Az erdélyi felkelésről szóló hír csak olyan kétségbeejtő, mint a többi. Azt reméltük, hogy ez a felkelés nemsokára működni kezd, pedig még bölcsőben sincs meg.»

«Nem adhatok tanácsot, hová vonuljon vissza a kormányzat. Csak ellenséget látok mindenfelé és a monarchia veszélyét. Oly helyzet, melyből nincs menekvés, ha csak haladék nélkül nagy sikert nem aratunk.»

Utóirat: Nem áll az a hír, mintha a főherczeg beteg volna Igaz, hogy hat nap előtt fel kellett kelnie az asztal mellől, de ennek csak gyomorrontás volt az oka. Láttam őt 30-án és azóta jelen volt minden támadásnál.»

Ismét kétségbeesés váltotta fel az asperni csata után magasan szárnyaló reményt. Zichy, az államférfiú, tisztán látott, de katonai tekintetben nem volt ítélete. Tévedett azon hitében, hogy a francziák Pozsonynál kelnek át és tévedett, midőn azt hitte, hogy Napoleon csata nélkül akar győzni. Már e levél utáni napon, julius 5-én, átkeltek a francziák, szemben a főssereggel és julius 6-án megvívták és megnyerték a döntő csatát Wagram mellett.

Znaimban visszavonulás közben ir, kétségbeesve azon, hogy jobb ujságot nem írhat (júl. 8). «Csak azt mondhatom, megtettem ma mindent, hogy véget vessek szerencsétlenségünknek,

mely gyógyíthatatlannak látszik. Lichtenstein herczeg megteszi a kellő lépéseket, de nem hiszem, hogy meglegyen a kellő eredményük.» Megtanuljuk ebből, hogy Zichy a császárnál buzgó szószólója volt a békekötésnek, bárminő áldozatot követel is az.

«Ma a császárnál láttam Lichtenstein és Schwarzenberg herczegeket. Azt állítják, hogy a csatát könnyen meg lehetett volna nyerni, annál inkább, mert a jobbszárny győztes volt, sőt a hadsereg zöme is, hogy az ellenséget visszaszorították Lobau szigetéig, elvették ütegeit, 15 ágyúját és 3000 foglyot ejtettek, mikor megérkezett a parancs a visszavonulásra. Ezt a parancsot a balszárny hátrálása idézte elő; azon pedig lehetett volna segíteni.» Tehát ismét kezdődik Károly hadvezetésének elítélése. Különös, hogy a csata vesztésének igazi okát, János főherczeg táborának elmaradását, nem is említik.

Mégis bízik a békében; rövid idő alatt reméli a viszontlátást.

A július 10-iki, már Iglauban kelt jelentés, szomorú képét festi a visszavonulásnak. Károly főherczeg úgy mondja, a szerencsétlen ütközet után azért hátrált, hogy jobb hadiállásba jusson. A balszárnyat, melynek feladata lett volna Brünn fődözete, tegnap áttörték. A francziák, nagy tömeg lovassággal egész Znaim közelébe törve előre, mialatt a főhadiszállás még Jetzelsdorfban volt (Alsó-Ausztriában), rettegést idéztek elő Znaimban is.

A császár arra határozta el magát, hogy Olmützön, Jablunkán és Trencsénen át Magyarországba megy, hogy előre indítsa a nemesi felkelést és az összes most külön működő hadak élén vezesse a sereget. Nem lehet tudni, visszafelé szabad lesz-e a ma küldött futár útja. Ferdinánd főherczegnek kellene azt biztosítani, de nem tudjuk, mikor érkezik meg. Egyelőre, míg nem biztos, melyik útvonal szabad, ne küldjön dohányt.

Iglauban maradnak tovább is, de «lábbal a kengyelben.» Hadseregünk Znaim mögött, a Csehországba vezető országút mellett foglalt állást. Tegnapelőtt megtámadták és bekerítésére is küldtek egy hadoszlopot, de a támadók jelentékeny veszteséget szenvedtek. A főhadiszállás Wolframskirchenben volt (Morvában). «Tegnap mi történt? Nem tudom még. Rosenberg herczeg

(a balszárny vezére Wagramnál) Brünn környékére vonult vissza és az Olmützbe vezető utat födözi. Hohenzollern herczegnek és hadtestének feladata fenntartani az összeköttetést a két sereg közt. János főherczeg Gödingig ment előre. Parancsot vett, hogy Ferdinánd főherczeghez csatlakozzék, ki most Krakóban rendelkezik hadteste élelmezése ügyében. Főhadiszállása jul. 7-én a winiczai kastélyban volt. Az oroszok még nem jöttek Sandomiron és Tarnowon túlra. Trautenberg tábornok Woyadeczbe húzódott, Moller tábornok hadosztálya pedig Cseusztochau körül van. Ez seregeink állása. Óhajtom és reménylem, hogy mindkét részről való közeledés vessen véget bajainknak.»

«E pillanatban értesülök arról, heggy seregeinket erősen szoritják. Az éjjel Deutsch-Bródba (Csehország) készülök indulni.»

«Minthogy a sereg ellátását Cseh- és Morvaországban gr. Wallisra bizták, Őfelsége engem Magyarországba rendel, hol miniszteriumomnak nagyobb lehet a hatásköre. Mihelyt átadtam az ügyeket Wallisnak, a jablunkai szoroson át szándékozom utazni Őfelségéhez Komáromba, ha ugyan még szabad az út.» (Július 12.)

Még aznap fegyverszünet jött létre Znaimban és Károly főherczeg seregének Csehországba kellett visszavonulnia. Zichy vele ment, 17-én már Politzkából ir (Leutomischl közelében). Csak most küldheti el a fegyverszünet pontozatait, eddig útban lévén, nem ért rá azok lemásolására. Kitűnik belőlük, irja, mennyire meg lehetett ijedve a főherczeg, hogy ilyen szinte tűrhetetlen feltételekhez hozzájárult, miután Znaimnál visszaverték, Napoleon általános támadásra gyüjtötte össze seregét. Ettől megijedtek és megkötötték a fegyverszünetet, úgy Lichtenstein herczegnek, ki mint parlamentér volt Napoleon császárnál, mint a külügyminiszternek (Stadion), ki a főhadiszállásban volt, tudtán kívül. A békéről nincs is szó benne. A seregek Lichtenstein herczeget Komáromba küldték a császárhoz, és azt reménylik, kezdetét veszi a békülés munkája. Ez annál szükségesebb, mert félek minden halasztástól és csak a franczia seregek távozása mentheti meg országainkat a teljes tönkremenéstől. A francziák erősen sürgetik Fiume átadását, Károly főherczeg pedig nem akar beleegyezni. Nem tudom, mi lesz belőle. Egyelőre Iglau,

Olmütz, Csaszlau és Chrudim kerületében van a sereg elszállásolva, eléggé elszórtan. Várjuk a további híreket Őfelségétől.

«Seregeink még elég számosak és elég erőnk volna ahhoz, hogy ellenálljunk a francziáknak, sőt hogy legyőzzük őket. Hiányzik azonban a vezető szellem, hadi műveleteink egybevágása, mely egyedül biztosíthatja a mozdulatok sikerét.»

Zichy nagyon érdekesnek találja, hogy Napoleon futárt küldött az oroszokhoz, hogy megállítsa őket.[1] Érdekes azért, mert úgy látszik, mindvégig azt remélték, hogy az oroszok csak színre harczolnak, valójában azért jöttek, hogy az osztrákokkal együtt harczoljanak Napoleon ellen. «Ha az a hír, hogy a czárt megfosztották trónjától, nem való, és ha az orosz csapatok nem egyesülnek velünk a közös ellenség ellen, nem marad más hátra, mint a béke. Könnyen kiszámítható, hogy az nem lehet valami kedvező.»

«Galicziából ma szomorú híreket vettem. A felkelők Krakóhoz közelednek. Két zászlóaljunkat és egy szakasz huszárt legyőzték Zanovics mellett. Minthogy a fegyverszünetet megkötötték, helyzetünk annál rosszabb, mennél közelebb jutottak Krakóhoz.»

«Őfelségének megmondom, hogy tanácskozzék Excellentiáddal a békesség dolgában.»

Ez a levelek tartalma. Minden hézagosságuk mellett is szinte teljes krónikáját nyujtják a főhadiszálláson történteknek. Igazi értékük közvetlenségükben, jó értesültségükben rejlik. A változó szerencse a hangulatok egész skáláját kelti visszhangra. A mellett ennek a nagy háborúnak universalis volta tán sehol sem nyilvánul meg annyira, mint e levelezésben. Károly főherczeg főhadiszállásán nemcsak az ausztriai hadsereg külön részeinek állása felől nyertek értesüléseket, elértek oda az angol, a porosz, az orosz diplomáczia szálai is. És végre is ez az igazán nemzeti háború volt Napoleon bukása nagy drámájának méltó előjátéka.

Dr. Marczali Henrik.

[1] A fegyverszünet pótczikkei (articles additionnels) közt a második így szól: A fegyverszüneti szerződést elküldték az orosz hadsereg főparancsnokának.

MAGYAR CSAPATOK AZ 1813. ÉVI DREZDAI CSATÁBAN.

(Első közlemény.)

A napoleoni korszak századik évfordulója már hosszabb ideje foglalkoztatja a nyilvánosságot. Mintha újból feléledt volna a nagy korzikai dicsősége, mintha még egyszer ünnepelné diadalait, legalább az emberek lelkében.

Az 1913. évvel a nagy császár volt ellenfeleire jutott az ünneplés sora. A baljóslatú 1813. esztendőben dőlt meg a francziа világuralom, hogy két évvel később utolsót lobbanva, végleg kialudjék.

A hadtörténelmi emlékek tetőpontját a lipcsei csata alkotta. A csatatér németországi fekvése, valamint a német nagyság érzete, mely minden alkalmat megragad a megnyilatkozásra, az ünnepségek súlypontját Németországba helyezte. Bécsben is zászlót hajtottak a lipcsei csatában részt vett ezredek az akkori osztrák hadvezér, Schwarzenberg herczeg lovasszobra előtt. Magyarországon a felszabadító hadjáratok emléke csak a német folyóiratok és ujságok hasábjain szerepelt.

A felületes szemlélő ebből arra következtethetne, hogy az 1813. felszabadító hadjáratban Poroszországé volt a vezető szerep, hogy Ausztria csak másodsorban jött szóba s hogy *Magyarország* teljesen távol állott az eseményektől.

Mindez tévedés. A nélkül, hogy mások babérait akarnók csökkenteni, megállapíthatjuk, hogy 1813-ban Ausztria állásfoglalása volt a döntő, s hogy ennek az Ausztriának seregében harczoltak a *magyar* csapatok is. Megállapíthatjuk egyben azt is, hogy a lipcsei győzelem ünneplésénél szinte teljesen megfeledkeztek annak előzményeiről, melyek a döntő csata számára előkészítették a talajt. Ezen előzmények között talán legfontosabb a *drezdai csata*, Napoleonnak ez a kiaknázatlan győzelme,

melyet a sors szeszélye már az osztrákok visszavonulása közepette, a francziák részleges vereségévé alakított. Mondhatjuk, hogy a drezdai csata volt a fordulópont a hadjárat sorsában. Ha Napoleonnak ez alkalommal sikerül döntő csapást mérni Schwarzenberg seregére, akkor a lipcsei csatára, úgy a mint az később történt, nem kerül a sor.

A drezdai csata a mi szempontunkból még azért is érdekes, mert ez alkalommal a Napoleonnal szemben álló sereg legnagyobb része osztrák és *magyar* csapatokból állott s a főparancsnokság az osztrák hadvezér, Schwarzenberg herczeg kezében nyugodott. Nem lesz tehát hálátlan feladat foglalkoznunk: egyrészt a drezdai csatával, annak közvetlen előzményeivel és következményeivel, másrészt a *magyar* csapatokat magába foglaló osztrák sereg állásfoglalásának jelentőségével és a résztvett *magyar* csapatok részletes szereplésével.

A csata előzményei.

A francziákra nézve oly szerencsétlenül végződött 1812. évi orosz hadjárat után elérkezettnek látszott az idő, hogy a meggyengült napoleoni uralmat ledöntsék.

Poroszország volt az első, mely szövetkezett a Napoleont üldöző oroszokkal. A porosz segélyhadak, melyek York parancsnoksága alatt kénytelen-kelletlen kisérték a franczia sereget Oroszországba, egyesültek az eddigi ellenféllel. Ehhez a szövetséghez csatlakozott nemsokára Svédország is.

Ausztria-Magyarország nem foglalt mindjárt határozott állást. Schwarzenberg herczeg segélyhadteste az általános visszavonulás folyamán elhagyta ugyan a franczia sereg maradványait, de nem csatlakozott az oroszokhoz, hanem Galicziába vonult vissza. A Habsburg monarchia ebben az időben a fegyveres semlegesség álláspontjára helyezkedett.

Időközben Napoleon a legnagyobb erélylyel dolgozott a franczia hadsereg ujjászervezésén. Fáradozásának meg is volt az az eredménye, hogy az oroszországi hadjáratból megmentett 80—100,000 kiéhezett, lerongyolódott katona helyett, három hónap mulva, már megint majdnem 250,000 főnyi sereggel rendelkezett.

A Napoleonnal szemben alakított orosz-porosz szövetség tehát korántsem talált könnyü viszonyokra. Napoleon páratlan szervezőtalentumával szemben szertefoszlott a remény, hogy a franczia császár hatalmát népfelkeléssel és portyázó különítményekkel lehessen legyőzni.[1]

Viszont azonban Napoleon helyzete sem volt irigylésre méltó. Újonnan szervezett serege nem ütötte meg a korábbi hadjáratok győzelmes franczia csapatainak mértékét.

Mindazonáltal a megkezdődő hadműveletek Napoleonnak kedveztek.

A katonai helyzet 1813 április végén nagy vonásokban a következő volt:

Napoleon 200,000 emberrel, két nagy oszlopban a Saale mögött állt, Lipcsétől egy napi menetre nyugatra.

A szövetséges oroszok és poroszok Barclay és Blücher alatt körülbelül 120,000 emberrel Lipcsénél s attól délre Pegaunál álltak. Szándékuk volt a Lipcse felé előnyomuló Napoleont délről oldalba támadni.

Ez a szándék május 2-án Gross-Görschennél összeütközésre vezetett, melyben azonban Napoleon karolta át mindkét szárnyon a szövetségeseket; erre ezek egymásra neheztelve,[2] kelet felé visszavonultak és Bautzennél újból állást foglaltak. Május 21-én Napoleon itt ismét megtámadja és megveri a szövetségeseket.

E balsikerek után a koalicziό már már meginog, a mikor segitségül jön Ausztria-Magyarország, felvonultatván seregét Csehországban. Az osztrák-magyar hadsereg ezen oldalállása oly veszélyes volt Napoleon kifáradt seregére nézve, hogy a császár ellenfeleinek fegyverszünetet ajánlott, a melyet a szövetségesek elfogadtak.

Ez a fegyverszünet magában véve is igen érdekes momentum s ismét kidomboritja azt a fontos, hogy úgy mondjam, döntő szerepet, mely ebben a hadjáratban Ausztria-Magyarországnak jutott. A fegyverszünetet ugyanis nemcsak katonai, de talán még inkább politikai okokból kötötték. Utóbbiak közt első helyen az osztrák-magyar monarchia állásfoglalása szerepelt.

[1] *A. v. Horsetzky* Kriegsgeschichtliche Übersicht der wichtigsten Feldzüge in Europa seit 1792. 6. Auflage. Wien, 1905. 250. l.

[2] U. o. 252., 253. l.

A katonai okok mindkét félnél ugyanazok voltak s röviden a hevenyében felállított hadseregek kimerültségében találhatók.[1] Az eddigi hadműveletek után mindkét sereg szükségét érezte annak, hogy pihenjen, hogy eddigi veszteségeit pótolja, erejét növelje, hiányos kiképzését és felszerelését kiegészítse. A szövetségesek részéről még hozzájárult az a körülmény is, hogy visszavonulásukban már az utolsó talpalatnyi porosz területen álltak, s hogy Napoleon még egy támadása nemcsak kiszorította volna őket porosz területről, hanem esetleg az eddigi franczia győzelmeket végleg betetőzve, véget vethetett volna a további hadjáratnak.

Ez utóbbi tényezők, melyek a fegyverszünetet a szövetségesek szempontjából előnyösnek mutatják, viszont csodálatosnak tüntetik fel, hogy Napoleon a fegyverszünetet nemcsak elfogadta, hanem hogy ő volt az, a ki azt felajánlotta.

Sok történetíró ezért hibáztatja is Napoleont. Pedig ismerve a viszonyokat, érthető a franczia császár tette. Hadseregének fentemlített szomorú állapotán kívül katonailag befolyást gyakorolt elhatározására az osztrák-magyar haderő felvonulása Csehországban, ahonnan ez felettébb veszélyeztette összeköttetéseit, az Elba vonalát és Drezdát, mely utóbbi kettőre Napoleon nagy súlyt fektetett.

A fegyverszünet politikai hátterében — mint említettem — Ausztria-Magyarország állott, azonban a két ellenfélnél homlokegyenest ellenkező jelentőséggel. A szövetségesek Ausztria csatlakozását remélték elérni a fegyverszünet alatt, s ennek megkötésénél közrejátszott az is, hogy a szövetségesek ily módon akartak időt szerezni Ausztriának[2] hadi készülődései befejezésére. Az előbbi gondolatmenet szerint megint csodálkozhatunk azon, hogy miért adta meg Napoleon ellenfeleinek — melyek közé méltán sorolhatta a felette gyanusan viselkedő Ausztria-Magyarországot is — a fegyverkezésre szükséges időt? A magyarázatot megadja Napoleon egy levele, melyet junius 2-án írt[3] Jenő alkirálynak, s a melyben nyiltan kifejti, hogy Ausztria

[1] U. o. 252. l.

[2] *Friederich* Geschichte der Befreiungskriege 1813—1815. I. Band: Geschichte des Herbstfeldzuges 1813. Berlin, 1903. 3. l.

[3] *Friederich* i. m. I. k. 7. l.

készülődése miatt állott meg diadalmas útjában és hogy három seregének kell lennie, Laibachnál, a Regnitz folyónál s Pirnánál, hogy Ausztriával sikeresen szembeszállhasson. A császár tehát jelenleg nem érezte magát elég erősnek arra, hogy felvehesse a harczot a monarchiával is. A fegyverszünet ideje alatt akarta felállítani az említett három sereget. Napoleon persze tudatában volt annak, hogy a fegyverszünetet ellenfelei ép úgy felhasználják majd, mint ő; de mégis kevesebbre becsülte a szervezés alatt lévő porosz nemzeti ellenállást, nem hitte, hogy annak már csak rövid időre van szüksége, hogy mint hatalmas tényező felléphessen.[1] Ezzel szemben túlbecsülte Ausztriát, melynek harczi készültségét előrehaladottabbnak vélte, mint a milyen az tényleg volt. Ha módjában lett volna, hogy ezeket a viszonyokat is helyesen áttekintse, talán nem köt fegyverszünetet.

S a monarchia? Mi indította arra, hogy habozzék, hogy békeközvetítésekre szorítkozzék, a helyett, hogy mindjárt állást foglalt volna régi ellenfelével szemben, melynek 1812-ben csak a viszonyok kényszere alatt volt szövetségese és inkább névleg, mint valóban fegyvertársa? Metternich herczeget ebben két ok vezérelte. Egyrészt Ausztria és Magyarország még nagyon sinylették az eddigi Napoleon ellen folytatott hadjáratok következményeit, s ezért kényszerítő szükség nélkül nem akart újabb háborúba keveredni, melyre még nem is volt elkészülve. Másrészt remélte, hogy saját érdekeit, azaz a napoleoni háborúk előtti nagyhatalmi állását, békés úton is visszaszerezheti. Ugyanis annyira nyilvánvaló volt Ausztria-Magyarország állásfoglalásának döntő jelentősége, hogy méltán számíthatott az általa közvetítendő békében mindkét fél előzékenységére. Tényleg már eddig is mindent elkövetett a két küzdő fél, hogy a monarchia állásfoglalását a maga javára befolyásolja.

Az 1813. tavaszi hadjárat minden kétségen felül beigazolta, hogy Orosz- és Poroszország ereje nem elegendő Napoleon legyőzésére. Szövetségeseket szerezni pedig nehéz volt. A rajnai szövetség, dynastiái révén, túlságosan Napoleon befolyása alatt állott; Anglia Spanyolországban és Amerikában volt elfoglalva s így

[1] U. o. 5. l.

csak pénzbeli segítséget nyujthatott. Csak Svédország szövetségét sikerült megszerezni s ezt is csak azon az áron, hogy Dániát Napoleon karjaiba kergették. Csak Ausztria-Magyarország csatlakozása segíthette diadalra a szövetségesek ügyét. A szövetségesek meg is tettek minden tőlük telhetőt ennek érdekében. Nemcsak kedvező ajánlatokat tettek a monarchiának, hanem a bautzeni vereség után is, mellőzve a katonai szempontokat, az osztrák határ felé vonultak vissza, hogy ezáltal is megkönnyítsék Ausztria-Magyarország elhatározását a csatlakozásra.

Napoleon, bár szintén igyekezett Ausztria-Magyarország további szövetségét a maga számára biztosítani, inkább a már említett három sereg közvetett fenyegetésével akarta meggátolni Ausztria-Magyarország csatlakozását a szövetségesekhez; határozottan kevésbé előzékeny volt Bécscsel szemben, mint a szövetségesekkel. Napoleon egy lépéssel sem akart meghátrálni, nehogy az első lépést több kövesse, míg végül visszakerül a Tuilleriákba, honnan a franczia nép őt fogja kiűzni.[1] Ezért nem volt hajlandó a monarchia javára bármely hódításáról is lemondani.

Természetes, hogy ez az irány Ausztria-Magyarországot a koaliczió karjaiba vezette. A fegyverszünet alatti béketárgyalások tényleg eredménytelenül is végződtek s Ausztria-Magyarország aug. 12-én hadat üzent a franczia̋knak.

Ha ezek után összefoglaljuk a monarchia katonai és politikai jelentőségét, akkor a következőket állapíthatjuk meg:

1. Az osztrák sereg felvonulása Csehországban megállította Napoleon előnyomulását s ezáltal talán megóvta a szövetségeseket egy újabb, esetleg döntő vereségtől.

2. Napoleon fegyverszünetet ajánlott, hogy felkészülhessen Ausztria-Magyarország ellen s ezáltal megadta a szövetségeseknek a szükséges időt hadseregeik rendbehozatalára és erősbítésére.

3. Ausztria-Magyarország hadüzenete a szövetségesek javára billentette a katonai mérleget, egyben saját seregét téve meg abban a legjelentősebb tényezővé (lásd később).[2]

[1] *Friederich* i. m. I. k. 34. l.

[2] (Geschichte der Kämpfe Österreichs.) Kriege unter der Regierung

4. Ausztria-Magyarország politikai súlyát bizonyítja — bár az eseményekre gyakorlati befolyás nélkül — az a tény is, hogy kedvéért a küzdő felek belementek annak a békének tárgyalásába, melyet nem akartak oly feltételek alapján, mely érdekeiknek nem felelt meg.[1]

Általános jellemzés. Haderők.

I. Szövetségesek.

a) *Osztrák és magyar csapatok.*[2]

Az 1813. évi osztrák hadsereg mozgósítása úgyszólván a hadsereg új felállításának felelt meg,[3] még pedig súlyos viszonyok között.

Az eddigi napoleoni háborúk rendkívül megviselték Ausztria és Magyarország anyagi helyzetét. Különösen súlyos csapást mértek a schönbrunni béke feltételei, melyek nagy hadi kárpótlást róttak a Habsburgok országaira, melyeknek majd egyharmada ezenfelül idegen kézre is került.

Ilyen viszonyok között az államháztartásban a legmesszebbmenő takarékosságra volt szükség, melyet első sorban a hadsereg sinylett meg.[4] A csapattestek osztályai és alosztályai az eddigi szervezet kétharmadára, sőt felére szállíttattak le; ezenfelül még a létszámot is csökkentették. Az osztrák (német) gyalogezredek 3. zászlóalja csak keretben állott fenn; a száza-

des Kaisers Franz. Befreiungskrieg 1813 und 1814. Einzeldarstellungen der entscheidenden Kriegsereignisse. III. Band: Feldzug von Dresden. Wien, 1913. Von *Edmund Glaise von Horstenau.* 36. l.

[1] Az osztrák hadüzenet életbevágó jelentőségét bizonyítja, hogy az — Gersdorf szász altb. szerint — Napoleont még sohasem látott izgalomba hozta (U. o. 45. l.). Egyik marsallja, St. Cyr, a monarchia hadüzenetét a legnagyobb szerencsétlenségnek mondta Franciaországra nézve.

[2] *Friederich* i. m. I. k. 51—57. l.

[3] *E. G. von Horstenau* i. m. 11. l.

[4] Az osztrák hadsereg állapotára nézve felette érdekes adatokat foglal össze a *von W. Wlaschütz:* (Geschichte der Kämpfe Österreichs.) Kriege unter der Regierung des Kaisers Franz. *Befreiungskrieg 1813. und 1814. II. Band: Österreichs entscheidendes Machtaufgebot 1813.* című mű. Wien, 1913.

dok létszáma csak 50 fő volt. Kivételt alkottak ez alól a *magyar* ezredek, melyek az akkori alkotmány értelmében egyszer besorozott ujonczaikat békében sem bocsátották el s így teljes három zászlóaljjal és századonkint 120 emberrel rendelkeztek. Hasonló okból a *huszárezredek* (könnyü lovasság) az előbbi nyolcz századukból megtartottak hatot, mig a nehéz lovasezredek hat századát négyre szállitották le. Ebben leli magyarázatát az a jelenség is, hogy az 1812. évben Napoleon segitségére bocsájtott hadtest majdnem kizárólag magyar csapatokból állott.[1] Ezt a hadtestet, — mely az orosz hadjáratban meglehetős veszteségeket is szenvedett — valamint az ugyancsak 1812-ben Reuss herczeg parancsnoksága alatt felállított tartalékhadtestet mozgósitották 1813. év elején, habár nem is hadilétszámon. Összes állományuk 53 zászlóaljat és 86 lovasszázadot (kb. 60,000 gyalogost s 12,000 lovast) tett ki,[2] melynek *fele magyar* volt a fentiek szerint. Ez a haderő állott rendelkezésre első sorban Napoleon ellen. Természetesen nem volt elegendő, és pedig nemcsak azért, mert Napoleon várakozáson felül erős sereggel lépett fel Németországban, hanem azért is, mert a monarchiának déli határán Olaszország s a Duna mentén Bajorország ellen is védekeznie kellett. Ezért fokozatosan további csapatokat mozgósitottak. Nevezetesen mindenekelőtt hadi létszámra emelték a Schwarzenberg és Reuss hadtesteket, a *magyar* ezredeket ujonczok hijján, a német századok létszámára, századonkint 160 főre.[3] Szervezték a «csehországi megfigyelő hadtestet» 22 zászlóaljjal és 34 lovasszázaddal. Ezt később megerősitették további 14 zászlóaljjal és négy lovasszázaddal. Ezenkívül két tartalékhadtestet is alakitottak összesen 74 zászlóaljjal és 84 lovasszázaddal. Újból felállitották a csapattestek feloszlatott vagy csak kereten álló osztályait és alosztályait. Végül Ausztriában megalakitották a népfelkelő zászlóaljakat.

A csehországi helyőrségek és várvédő csapatok beszámitá-

[1] *Pilch Jenő:* Magyar csapatok az 1812. hadjáratban. Hadtört. Közl. 1913. 1. füzetének 1. és 9—11. l.

[2] *Friederich* i. m. I. k. 53. l.

[3] U. o.

sával Ausztria-Magyarország mindössze 220,000 embert állított síkra.[1]

A mozgósitás keresztülvitele azonban pénz és anyag hiányában nagy nehézségekbe ütközött. A felszerelésből a szó szoros értelmében a legszükségesebb dolgok hiányoztak. Főleg czipők és köpönyegek hiánya miatt később sokat szenvedtek a katonák.[2] Így pl. Schwarzenberg herczeg aug. 11-én jelenti Bellegard tábornagynak, a haditanács elnökének, hogy «nagymennyiségű tölténytáska hiányzik, hasonlóképen nehány gyalogezrednél a legénység egy része nadrág nélkül vonult ki.»[3]

A hiányok pótlása nagy nehézséggel járt. A csekély békekészletek mihamar elfogytak, részben czéljuknak meg nem felelően használtattak fel.[4] Bevásárlásra hiányzott a pénz, a katonai gyárakból és műhelyekből a takarékosság korszakában elbocsátották a munkásokat.[5]

Végre új papirpénz kiadásával és angol pénzsegélylyel[6] sikerült a legsürgősebb szükségletek anyagi fedezetét előteremteni.

A mozgósított osztrák hadsereg harczi értékét abban összegezhetjük, hogy legjobbak voltak azok a csapatok, melyek az 1812. hadjáratot végigharczolták.[7] A mint már említettem ezek legnagyobbrészt *magyar* csapatok voltak.

Nagyban és egészben a hadsereg egyharmada csupán 2—3 havi képzésben részesült, a melyet azonban a felvonulás hosszú menetei alatt is gyakoroltatni lehetett. A csapatok harczkedve tulajdonképen csak az ellenségeskedések megkezdésével ébredt fel, mert csak a fegyverszünet utolsó napjaiban tudták meg, hogy ki ellen szálltak táborba.[8]

[1] U. o. I. k. 55. l.

[2] U. o. 56. l.

[3] *E. G. von Horstenau* i. m. 12. l.

[4] *Auer altbgy.* aug. 13. jelentése szerint a katonai köpenyszövetből Sax törzsorvos a betegek számára takarókat csináltatott; sok katonacsaládhoz tartozó nő is katonaköpenyben jár, míg a katonák fáznak (Lásd *E. G. von Horstenau* i. m. 12. l.).

[5] *Friederich* i. m. I. k. 53. l.

[6] U. o.

[7] Friedrich Freiherr von Bianchi Duca di Casalanza k. k. österreichischer Feldmarschallieutenant. Wien, 1857. czímű mű. 343. l.

[8] *Friederich* i. m. I. k. 57. l.

Vessünk most már egy pillantást az osztrák és magyar csapatok 1813. évi fegyvertársaira is.

b) *Poroszok.*

A porosz hadsereg[1] háromnegyed része új alakulásokból állott. A hadsereg törzsét körülbelül 60,000 főnyi, teljesértékű, hadviselt, tényleges állományú csapatok alkották.

Az új alakulások felállítását részben a «Krümpersystem»[2] segítségével készítették elő. E tartalékezredek rövid idő mulva igen jól megfeleltek. A 100,000 főnyi népfelkelés (Landwehr) azonban csak ott állotta meg a sarat, a hol sem nagy megerőltetések, sem rögtöni vereségek nem hatottak bomlasztólag a fiatal csapatra.

Ezenkívül önkéntes vadász- és egyéb szabadcsapatok is alakultak. Előbbiek a porosz intelligenciát egyesítették magukban s minden tekintetben kiváltak. Tagjai nagyrészt később tisztekké lettek. A szabadcsapatok összeállítása sok kivánni valót hagyott hátra; nagy jelentőségre nem vergődtek.

A hadsereg nagy lelkesedéssel indult a «fölszabadító» hadjáratba, daczára annak, hogy az elszegényedett Poroszország még kevésbé tudta hadseregét felfegyverezni és felruházni, mint Ausztria-Magyarország.

A mozgósított porosz haderők teljes létszáma 270,000 fő volt.

c) *Oroszok.*

Az oroszok az 1813. hadjáratban kerek 300,000 emberrel vettek részt.

A hadsereg állománya a hosszú menetek és az 1813. évi tavaszi hadjárat alatt nagyon megfogyott. A pótlás az anyaország nagy távolsága miatt nehézségekkel járt. A mi azonban a fáradságos és hosszú menetelések után elérte a hadsereget, az kellőképen meg is edződött.

A felszerelés és fegyverzet kifogástalan volt.

Az akkori orosz hadsereget, mint európai haderőt, még

[1] U. o. 38—48. l.

[2] Bizonyos ideig kiképzett emberek tartalékba helyezése, s pótlása ujonczokkal stb. körülbelül a mi jelenlegi rendszerünknek megfelelően.

fiatalnak mondhatjuk. Szervezete, kiképzése, magatartása, nevezetesen pedig óriási málhavonata bizonyos ázsiai jelleget viselt magán.

d) *Egyéb szükséges csapatok.*

A koalició haderejét még körülbelül 40,000 főnyi svéd, anglo-német és mecklenburgi csapat erősbítette, melyek azonban a drezdai hadjáratban nem szerepeltek.

Végül lássuk a franczia csapatokat.

II. Francziák.

Az 1813. évi franczia hadsereg megalakításához Napoleon körülbelül 100,000 régi, teljesértékű tiszttel, altiszttel és katonával rendelkezett, kiket részben Oroszországból mentett meg, részben pedig az anyaország gyenge póttesteitől, a tengerészalakulásoktól, valamint a spanyolországi franczia seregtől vont el. Ez a 100,000 ember alkotta az új alakulások törzsét. Ezek kiegészítésére felhasznált körülbelül 80,000 nemzetőrt és besorozott 570,000 ujonczot.[1]

Napoleon szövetségeseinek, azaz Bajorországnak, Szászországnak, Dániának, a rajnai szövetségnek csapatai, valamint a lengyel csapatok szintén körülbelül 100,000 embert tettek ki.

Mindenestől együtt Napoleon haderejét 1813-ban a német hadszintéren 700,000 főre tehetjük. Ebbe azonban beleszámítottuk a megszálló csapatokat, várőrségeket, betegeket,[2] néhány még szervezés alatt álló seregtestet, útban lévő erősbítéseket s a szövetséges csapatokat, melyek nem álltak korlátlanul rendelkezésre, sőt később el is pártoltak.

A franczia hadsereg minősége — mint már említettem — meg sem közelítette az eddigi napoleoni seregek qualitását. Pár hónap alatt még Napoleon sem tudott ujonczokból teljesértékű katonákat faragni. A besorozottakat 2—4 hétig a franczia országi kereteknél oktatták s miután az illetők «négy vak és két éles

[1] *Friederich* i. m. I. k. 61. l. Ebből le kell számítani körülbelül 20% szökevényt és alkalmatlant.

[2] A fegyverszünet végén 90,000 ember! *Friederich* I. k. 67. l.

lövést tettek» (!)[1] gyalogszerrel útba indították őket Németországba. A gyakorlás a században és a zászlóaljban a menet alatt történt oly módon, hogy a csapat délelőtt 5—6 órát menetelt, délután pedig 2—3 órát gyakorolt. A szállítmányokat fokozatosan egyesítették századokba, zászlóaljakba és ideiglenes ezredekbe. A beérkező erősbítéseket megszemlélték és véglegesen beosztották.

Elképzelhető, hogy ez a kiképzés nem lehetett alapos és a részben csak 18—20 éves korukat elért katonákat rendkívül kifárasztotta és meg is tizedelte.

Különösen sok kívánni valót hagyott hátra a lovasság kiképezése, melynél ezenfelül nagy szükséget szenvedtek lovakban is.

A császár tapasztalt tisztjei a fegyverszünet alatt mindent megtettek ugyan, hogy e hiányokat megszüntessék, de fáradozásukat csak részben koronázta a siker, az idő, valamint a kellő számú és minőségű alantos tisztek és altisztek hiánya miatt.

A hiányos és rendetlen élelmezés terén nemcsak a marsallok nem tudtak rendet teremteni, hanem még maga a császár sem. Kárpótlásul ünnepségekkel, szini előadásokkal stb. igyekeztek a katonákat szórakoztatni[2]

A gyakran kelletlenül és elcsigázva bevonuló ujonczokban a harczi kedv mihamar felébredt Napoleon személyének varázsa alatt; a régi dicsőséges hagyományok is emelték a csapatok lelkesedését.

III. Összehasonlítás.

Általában véve, mondhatjuk, hogy a hadseregek minősége egyforma volt: erős, jól kiképzett törzsek, de legnagyobb részt csekélyebb értékű új alakulások; nemzetiségükre nézve mindkettő egyaránt vegyes. Az ellenfelek számbeli ereje körülbelül egyforma.

Napoleon hátrányban volt a szövetségesekkel szemben annyiban, hogy sokkal nehezebben pótolhatta emberekben és anyagban beálló fogyatékait, mint pl. a hazájukban, illetőleg annak

[1] U. o. I. 67. l.
[2] U. o.

közvetlen közelében lévő osztrákok, magyarok és poroszok. A franczia lovasság azonban határozottan rosszabb volt a szövetségesekéinél. E hátrányokkal szemben Napoleon mégis több tekintetben fölénynyel rendelkezett a szövetségesek felett. Vegyes elemekből összeállitott serege egységes franczia vezetés alatt s csak egy czélért harczolt, míg a koaliciós haderő e tekintetben a szövetséges seregek jellegzetes hátrányait mutatta. Továbbá jobbak, gyakorlottabbak és fiatalabbak voltak a franczia alvezérek. Végül pedig a szövetségesek sokfejű serege *Napoleonnal* állott szemben!

Az egységes fővezérlet kérdése a szövetségeseknél.

Általános irányelvek a szövetséges hadseregek számára.

Az 1813. évi őszi hadjáratban a német hadszintéren a szövetségesek három sereget alakitottak: a főseregetCsehországban (részletesen lásd később), a szileziai sereget poroszokból és oroszokból és az északi sereget poroszokból, oroszokból, svédekből stb. Ez a három sereg megalakulása az előzmények és a viszonyok következménye volt; az egész haderőnek egyesítése *egy nagy seregbe* szóba sem került. Hasonlókép meg sem kisérelték ennek a három seregnek egységes vezetését. Megelégedtek azzal, hogy egységes irányelveket állapitottak meg a három hadsereg számára.

A szövetségesek megállapodásának alapgondolata az volt, hogy a kezdeményezést átengedik Napoleonnak s csak arra törekednek, hogy a császárt kifáraszszák. A szövetséges seregek egyenkénti diadalokra törekedtek a velök szemben álló kisebb franczia erők ellenében; Napoleonnal szemben a döntő mérkőzés elől egyelőre ki akartak térni úgy, hogy ha Napoleon a szövetséges seregek egyikét megtámadja, a másik kettő Napoleon összeköttetési vonalaira tör s ezáltal közvetve támogatják a franczia császár által megtámadott sereget.

Ez az eszme részben feltalálható a trachenbergi (orosz-porosz) tervben is, de legjobban kifejezésre jut a Radetzky által kidolgozottban. Kétségtelen, hogy e nem épen vakmerő terv megszületésénél, egyebek között, Napoleon hadvezéri tehetségé-

től való félelem is nagy szerepet játszott. Feltételezhetjük azonban azt is, hogy a nem eléggé szilárd alapokon nyugvó koalició fenmaradását nem akarták koczkára tenni valamely nagyobb szabású balsikerrel.

A szövetséges hadseregek legkényesebb pontját, a közös fővezérletet, sikerült tehát elkerülni, a mennyiben az egész német hadszintér jött tekintetbe. Azonban a csehországi főseregnél, melyet fontosságára való tekintettel (lásd később) osztrák, porosz és orosz csapatokból állítottak össze, a közös fővezérlet nélkülözhetetlen volt. Ennek betöltése pedig nagy nehézségekbe ütközött, mert a közös fővezérnek nemcsak hadvezérnek, hanem elsőrendű diplomatának is kellett lennie, hogy megfelelhessen a százféle követelményeknek és hogy sikerrel betölthesse kényes és felelősségteljes állását.

Legegyszerűbb lett volna a fővezérletet a három nagy szövetséges állam egyik uralkodójára bizni. Ferencz császár azonban elvileg nem volt hajlandó a képességeinek meg nem felelő állást elvállalni. Frigyes Vilmos porosz király, bár több katonai hajlammal birt, úgy szerénysége, mint a hatalmi viszonyok következtében nem jöhetett tekintetbe. A tevékeny és élénk Sándor czárról mindeddig nem derült ki, hogy vajjon szivesen tért-e ki a fővezéri állással járó nagy felelősség alól, vagy hogy csak nehezen mondott le arról a dicsőségről, melyet az akkori helyzet a szövetséges hadak fővezérének igért. Katonai képességei is felülemelkedtek az átlagon, ha nem is ütötték meg a fővezérlethez szükséges mértéket. Tény, hogy a czár nem törekedett határozottan a fővezéri állásra.

A szövetséges hadak tábornokai között egy sem volt, kit hadvezéri tehetségei prædestináltak volna a fővezérségre.

Ezek után a közös fővezéri állásra nem igen jöhetett más számításba, mint osztrák tábornok. Ezt egyrészt Ausztria uralkodó politikai helyzete hozta magával, másrészt az osztrák és a magyar elem többsége a főseregben.

A választás Schwarzenberg herczegre esett s azt mondhatjuk, hogy az adott körülmények között nem találhattak alkalmasabb embert e kényes és sokoldalú állásra. Katonai képességei ugyan nem közelítették meg Napoleon tehetségeit, de hadi

tapasztalata és dicsőséges katonai pályafutása mindenesetre első sorban őt jelölte fővezérnek. Talán még nagyobb fontossággal birt azonban Schwarzenberg államférfiúi képessége és egyforma szeretetreméltósága bárki iránt is minden alkalommal. Kétséges, hogy a szövetséges hadak fővezérének nehéz helyzetében, más, kevésbé tapintatos ember, hasonló sikerrel szerepelhetett volna-e? A fővezérnek nemcsak az idegen hadseregbeli tábornokok érzékenységére kellett minden alkalommal figyelemmel lennie, hanem a három uralkodó jelenléte által amúgy is feszélyezett helyzetében összhangzást kellett létesítenie a katonai érdekek és más százféle körülmények között. Schwarzenberg sikeresen megküzdött minden ilynemű nehézséggel, a melyeket főleg a kissé impulziv, de a mellett nem elég határozott Sándor czár okozott.[1] Schwarzenberget e képességei még akkor is prædestinálták a fővezérségre, ha kevésbé jó katona lett volna is, mert ebbeli tulajdonságait elvégre a jó vezérkari főnök is pótolhatta. A jó vezérkari főnök pedig megvolt Radetzky személyében.

Radetzky kiváló katonai képességeit már akkor teljes mértékben elismerték. Nagy hadi tapasztalata és kimagasló jelleme mellett, kinevezése vezérkari főnökké a legjobb kilátásokkal biztatott.[2] Szerénysége és egyszerű fellépése azonban meggátolták teljes érvényesülését. Helyette, az ügy kárára, inkább a szász hadseregből átlépett Langenau tábornok, valamint Duka osztrák vezérőrnagy befolyása érvényesült.[3] Ezek fellépésükkel jobban tudtak érvényt szerezni nézeteiknek, a melyek nagyrészt még a Napoleon előtti időből származó módszeres és mesterkélt hadviselés elveire emlékeztettek.

[1] Találóan jellemzi a helyzetet Schwarzenberg aug. 20-áról Prisenből feleségéhez írt levele: «... A kotnyeleskedők tömege van körülöttem ...» «Sándor czár nem akar mellőlem tágítani, de még ezt a nem csekély feladatot is türelemmel fogom viselni s komolyan üzöm foglalkozásomat, semmivel sem törődve, mintha egyedül lennék.» *J. F. Novák:* Briefe des Feldmarschalls Fürsten Schwarzenberg an seine Frau 1799—1816. Wien, 1913. 331. l.

[2] *Friederich* i. m. I. k. 146—147. l.

[3] U. o. 147—148. l.

A főserég és helyzetének jelentősége.[1]

Már említettem, hogy az osztrák-magyar seregnek Csehországban való állása a bautzeni csata napjaiban már megtette hatását, a mennyiben veszélyeztetve a franczia hadsereg oldalát és hátát, megállásra késztette Napoleont. A meddig Napoleon nem vonult vissza legalább is a Saale mögé,[2] addig ez a hatás mindig érezhető maradt.

A mint akkor nevezték, a «cseh bástyából»[3] minden irányban lehetséges volt az előnyomulás: észak felé, az Elba bármelyik, avagy mind a két partján Napoleon ellen, — északkeletnek porosz Sziléziába, pl. az itt lévő orosz-porosz sereghez való csatlakozás czéljából, — végül nyugatnak, a Majna vidéke felé, az itt alakuló franczia erők vagy esetleg a bajorok ellen.

Az osztrákok szempontjából a csehországi felvonulás még azzal az előnynyel is birt, hogy közvetlenül elállotta Napoleonnak szászországi állásából Bécs felé vezető útját.

A felsorolt előnyök tehát elegendők voltak arra, hogy a szövetségesek hadi erejük súlypontját ide helyezzék. Ez tényleg meg is történt, a mennyiben a fegyverszünet vége felé körülbelül 120,000 orosz és porosz vált el a sziléziai hadseregtől, csatlakozott Csehországban az osztrák-magyar sereghez s Schwarzenberg parancsnoksága alá lépett.

A szövetségesek e tette azonban más okokból eredt, mint a fentemlített kedvező támadási viszonyokból.

Akkoriban alig volt talán egy ember is a szövetségesek között, ki biztosra ne vette volna, hogy Napoleon első sorban a csehországi hadseregre veti magát.[4]

Számos körülmény ezt mutatta valószinűnek. Nevezetesen, Napoleon eddig minden alkalommal első sorban Ausztriát sietett leverni.[5] Ez megokolt volt[6] s mindkét irányban döntő ered-

[1] *E. G. von Horstenau* i. m. 1. l.
[2] *Friederich* i. m. I. k. 125. l.
[3] *E. G. von Horstenau* i. m. 2. l. és *Friederich* i. m. I. k. 93. l.
[4] U. o. a 2. és 4., illetőleg a 76., 78. és 83. l.
[5] *E. G. von Horstenau* i. m. 3. l.
[6] U. o. 3. l. és *Friederich* i. m. 94. l.

ményre vezethetett a monarchia jelenlegi elsőrangú politikai és katonai fontosságánál fogva. A betörés Csehországba egy dunamenti és egy olaszországi támadással is egyesíthető lett volna. A háború, a teljesen kipusztított szövetséges Szászországból, a gazdag s e mellett ellenséges Csehországba jutott volna át. Végül pedig az osztrák hadsereg a «cseh bástyában» valósággal gátat vetett Napoleon cselekvési szabadságának[1] s nagyon veszélyeztette Drezdát, melyre, mint hadműveleti támasztópontra[2] és szövetségesének fővárosára, igen nagy súlyt fektetett Napoleon.[3]

Mindezen okok alapján szinte biztos volt, hogy Napoleon először is teljes erejével az osztrák seregre veti magát. E mellett szólott Wrede bajor hadtestének állása Münchennél és Augereau hadtestének gyülekezése Würzburgnál. Joggal az a gyanú támadhatott, hogy Napoleon két oldalról akar Csehországba betörni.[4] Ebben az esetben pedig az osztrák haderő nem lett volna elég erős arra, hogy Napoleonnak ellentálljon. Ezért erősbítették meg azt orosz és porosz csapatokkal,[5] ezért lett ez a *fősereg.*

Hogy a támadás nem következett be, szinte zavarba hozta a szövetségeseket. Nem bocsájtkozhatom Napoleon hadi terveinek és cselekvésének részletes taglalásába és nem kereshetem annak okait, hogy miért nem támadta meg tényleg az osztrákokat,[6] a mint azt pl. St. Cyr marsall tanácsolta,[7] s miért fordult inkább egyidejüleg az északi és sziléziai sereg felé. Legvalószínűbb az, hogy nem tudta az orosz és porosz csapatoknak nagyarányú elvonulását Csehországba.[8] Ellenségeinek főerejét Sziléziában vélte s ezért fordult ez ellen.[9]

[1] *E. G. von Horstenau* i. m. 3. és 39. l.

[2] *W. Wlaschütz:* Bedeutung von Befestigungen in den Kriegen Napoleons. (Supplement zu den «Mitteilungen des k. u. k. Kriegsarchivs.») Wien, 1905. 259. és 260. l., valamint *E. G. von Horstenau* i. m. 42 l.

[3] *E. G. von Horstenau* i. m. 3. és 42. l.

[4] U. o. 3. l.

[5] *Friederich* i. m. I. k. 84. és 87. l.

[6] *Friederich* i. m. I. k. 102. l.

[7] U. o. I. k. 133. l.

[8] *E. G. von Horstenau* i. m. 40. l.

[9] U. o. 38. l.

A főssereg hadrendje.*

I. Osztrák és magyar csapatok.[1]

A hadosztály száma	megjelölése	parancsnoka	Dandár	Csapattest	Zászlóalj	Lovasszázad	Összesen a hadosztályban: zászlóalj	lovasszázad	üteg	ember	ágyú	Megjegyzés
Jobb szárny: Schwarzenberg herczeg tábornagy.[2]												
1.	könnyű	Lichtenstein Móriczhg. altb.	Gr. Hardegg Ignácz vezérőrn.	1. Vadászzászlóalj	1							
				2. Vadászzászlóalj	1							
				1. Császár-chevaulegersek	—	6						
			Scheither Henrik br. vezérőrn.	I/7. Bródi határőrezred	1							
				7. Vadászzászlóalj	1							
				4. Vincent-chevaulegersek	—	6	4	12	2	5487	14	
2.	könnyű	Gr. Bubna Ferdinánd altb.	Gr. Klebelsberg vezérőrn.	6. Vadászzászlóalj	1							A drezdai csatában nem vett részt.
				Pétervaradi határőrezr.	1							
				6. Lichtenstein h. e.[3]	—	*6*						
			Gr. Neipperg Ádám vezérőrn.[4]	5. Vadászzászlóalj	1							
				1. Császár h. e.	—	*6*				kb. *(2100)*		
				6. Blankenstein h. e.	—	*6*	3	*18*	2	4400	12	
1.	sorhadi	Gr. Colloredo Mannsfeld altb.	Gr. Cniesa Ferencz vezérőrn.	*25. De Vaux gy. e.*[5]	2							
				54. Froon gy. e.	2							
			Br. Abele Ferencz vezérőrn.	35. Argenteau gy. e.	2							
				42. Erbach gy. e.	2							
			Andrássy Dávid vezérőrn.	9. Czartoryski gy. e.	2		*(2)*			*(2185)*		
				30. De Ligne gy. e.	3	—	13	—	3	13667	18	

* U. o. 342—368. l. és *Friederich* i. m. I. k. 563—574. l. E két forrásmunka adatai nem egyeznek mindenütt teljesen; az eltéréseknél *E. G. von Horstenau* adatait használtam.

[1] A dűlt betűvel (számmal) jelölt csapattestek Magyarországból nyerték kiegészítésüket; a horvát csapatok nincsenek külön megjelölve. [2] Eredetileg Hessen-Homburg örökös herczeg volt a parancsnok, augusztus 22-én azonban Schwarzenberg vette át személyesen. [3] h. e. = huszárezred. [4] Eleinte a távollévő Bubna helyett a hadosztályt vezette. [5] gy. e. = gyalogezred.

A hadosztály száma	A hadosztály megjelölése	A hadosztály parancsnoka	Dandár	Csapattest	Zászlóalj	Lovasszázad	Összesen a hadosztályban: zászlóalj	lovasszázad	üteg	ember	ágyú	Megjegyzés
3.	sorhadi	Gr. Civalart Károly altb.	Quosdanovich Károly vezérőrn.	17. Reuss-Plauen gy. e.	2							
				21. Gyulai Albert gy. e.	2							
			Giffing Samu vezérőrn.	24. Strauch gy. e.	2							
				44. Bellegarde gy. e.	2							
			Reichlin-Meldegg br. vezérőrn.	*37. Weidenfeld gy. e.*	2		*(6)*			*(5135)*		
				60. Gyulay Ignácz gy. e.	2	—	12	—	3	10856	18	
1.	tartalék	Chasteler János Agost altb.	Lovag Koller Ferencz vezérőrn.	Gránátos zászlóaljak; alakultak a következő gyalogezredek gránátos osztályaiból: 30., 41., 58.	1							*A Habinay vezette zlj. (32. és 39. ezredből) a császár udvarához volt beosztva.*
				34., 37., 60.	*1*							
				15., 28., 47.	1							
				17., 18., 21.	1							
			Gr. Murray de Melgum vezérőrn.	9., 24., *44.*	1							
				11., 25., 54.	1							
				35., 36., 42.	1	—	*($1\frac{2}{3}$)* 7	—	3	kb. *(1200)* 5639	12	
2.	tartalék	Lovag Bianchi Frigyes altb.	Fülöp Hessen-Homburg hg. vezérőrn.	*2. Hiller gy. e.*	2							
				33. Colloredo Hieronymus gy. e.	2							
			Máriássy A. vezérőrn.	*19. Hessen-Homburg gy. e.*	2							
				48. Simbschen gy. e.	2							
			Quallenberg Károly vezérőrn.	*32. Eszterházy gy. e.*	2							
				34. Davidovich gy. e.	2	—	*12*	—	3	*10285*	13	

A hadosztály száma	megjelölése parancsnoka	Dandár	Csapattest	Zászlóalj	Lovasszázad	Összesen a hadosztályban: zászlóalj	lovasszázad	üteg	ember	ágyú	Megjegyzés
Bal szárny: Gr. Gyulay Ignácz táborszernagy.											
3.	tartalék Gr. Creneville altb.	Greth Károly vezérőrn.	5. Varasdi határőrezred	1							
			6. Varasdszentgyörgyi h. ő. e.	1							
			8. Gradiskai h. ő. e.	1							
			12. Németbánsági h. ő. e.	1							
			13. Oláh-illyr h. ő. e.	1							
		Haecht József vezérőrn.	3. Rosenberg-chevaulegersek	—	6						
			6. Klenau-chevaulegersek	—	6	5	12	1	7485	6	
2.	sorhadi Gr. Weissenwolf Miklós altb.	Csollich Márton vezérőrn.	1. Császár gy. e.	2							
			41. Kottulinsky gy. e.	3							
		Grimmer Antal vezérőrn.	28. Frehlich gy. e.	2							
			36. Kolowrat gy. e.	2							
		Herzogenberg Ágost br. vezérőrn.	7. Würzburg gy. e.	2							
			8. Lajos fhg. gy. e.	2	—	13	—	3	11857	18	
4.	sorhadi Lichtenstein Alajos hg. altb.	Luzem Jakab ezredes	20. Kaunitz gy. e.	2							
			56. Colloredo Venczel gy. e.	2							
		Mecséry Károly br. vezérőrn.	18. Reuss-Greiz gy. e.	2							
			47. Vogelsang gy. e.	2							
		Mumb Ferencz vezérőrn.	11. Rainer fhg. gy. e.	2							
			16. Lusignan gy. e.	2	—	12	—	3	12620	18	

A hadosztály száma	megjelölése	parancsnoka	Dandár	Csapattest	Zászlóalj	Lovasszázad	Összesen a hadosztályban: zászlóalj	lovasszázad	üteg	ember	ágyú	Megjegyzés
Lovashadtest: Frigyes Hessen-Homburg hg. lov. tábornok.												
1.		Gr. Nostiz altb.	Rothkirch Lipót br. vezérőrn.	2. Ferencz fhg. vértes e.		4						
				4. Ferdinand trónörökös vértes e.		4						
			Kroyher Károly vezérőrn.	5. Sommariva vértes e.		4						
				8. Hohenzollern vértes e.		4						
2.	lovas	Lederer br. altb.	Gr. Desfours Ferencz vezérőrn.	1. Császár vértes e.		4						
				1. János fhg. drag. e.		4						
			Gr. Ragecourt Károly vezérőrn.	4. Levenehr drag. e.		4						
				6. Riesch drag. e.		6						
3		Schneller András altb.	Zechmeister Teophil br. vezérőrn.	2. Hohenzollern-chevaulegersek		6						
				3. O'Reilly-chevaulegersek		6						
			Gusztáv Hessen-Homburg hg. vezérőrn.	*4. Hessen-Homburg h. e.*		*6*		*(12)*		*(1299)*		
				8. Kienmayer h. e.	—	*6*	—	58	—	7899	—	
A fősereg tűzértartaléka.												
			—	—	—	—	—	—	18	4839	—	

A hadosztály száma	megjelölése parancsnoka	Dandár	Csapattest	Zászlóalj	Lovasszázad	Összesen a hadosztályban: zászlóalj	lovasszázad	üteg	ember	ágyú	Megjegyzés
Különleges csapatok.											
			Hidászok	¼					183		
			Utászok	1½					1229		
			Egészségügyi csapat	1					532		
			Törzsgyalogság	1					266		
			Törzslovasság	—	2				237		
Balszárnyhadtest: Gr. Klenau János, lov. tábornok.											
	könnyű Meskó József altb.	Lovag Paumgarten Miksa vezérőrn.	12. Németbánáti h. ő. e.	1							
			13. Oláh-illyr h. ő. e.	1							
			16. Oláh h. ő. e.	1							
		Szecse Ferdinánd vezérőrn.	*12. Palatinus h. e.*		*6*						
			58. Beaulieu gy. e.	3					*(1426)*		
			3. Ferdinánd fhg. h. e.		*6*	6	*12*	2	6643		
	sorhadi Lovag Mayer Antal altb.	Gr. Haugwitz Jenő vezérőrn.	*12. Lichtenstein Alajos gy. e.*	*3*							
			22. Koburg gy. e.	2							
		Best Albrecht vezérőrn.	3. Károly fhg. gy. e.	2							
			49. Kerpen gy. e.	2							
		Czerwenka József vezérőrn.	*61. Saint-Julien gy. e.*	2		*(7)*			*(6028)*		
			62. (?) gy. e.	2	—	13	—	3	12255	18	

A hadosztály száma	megjelölése	parancsnoka	Dandár	Csapattest	Zászlóalj	Lovasszázad	Összesen a hadosztályban: zászlóalj	lovasszázad	üteg	ember	ágyú	Megjegyzés
.	tartalék	Hohenlohe-Karlsruhen Lajos hg. altb.	Schäffer József vezérőrn.	15. Zach gy. e.	2							
				57. Colloredo József gy. e.	2							
.			Splényi Ferencz vezérőrn.	29. Lindenau gy. e.	2							
.				40. Würtemberg gy. e.	2	—	8	—	2	8383	12	
.	lovas	Mohr b. altb.	Kattalek Ferdinánd vezérőrn.	3. Albert vértesezred	4							
.				7. Lothringen vértes e.	4	—	—	8	—	1237	—	
Tűzértartalék.												
—	—	—	—	—	—	—	—	7	—	1265	—	

Az osztrák-magyar csapatok összefoglalása.[1]

Sereg	Seregrész	Gyalog hadosztály	Lovas hadosztály	Zászlóalj	Lovasszázad	Üteg	Ember	Ágyú	
Fősereg	Jobbszárny	5	—	(*22²/₃*) 48	(*24*) 12	14	(*18720*) 45934	108	
	Balszárny	3	—	30	12	7	31962	56	
	Lovashadtest	—	3	—	(*12*) 58	—	(*1299*) 7899	—	
	Különlegesek	—	—	2 ½	2	—	2447	—	
	Tüzér tart.	—	—	—	—	18	4839	112	
Kleinau hadteste	(tűzértartalékkal)	3	1	(7) 27	(*12*) 20	7	(*7454*) 29783	96	
	—	2. könnyű[2]	—	3	18	2	5292	12	
	Összesen	12	4	110 ½ (*292²/₃*)	122 (*48*)	48	128156 (*27473*)	384	

[1] A zárójelbe foglalt számok a magyar csapatok összegét mutatják.
[2] A drezdai csatában nem vett részt.

A mint látjuk, az osztrák seregtesteket nem osztották be hadtestekbe. Ezt, bizonyos határig, helyettesítette a *jobb- és balszárnyra* való felosztás. Eltekintve attól, hogy ez a beosztás nem volt állandó,[1] igen nehézkessé tette a szervezetet. Általában hiján volt az egyszerűségnek és egyöntetüségnek. Ez egyrészt abban leli magyarázatát, hogy Károly főherczeg 1809. évi újításait még nem hajtották végre egészen, másrészt pedig azokból a katonai kiváltságokból következett, melyeket pl. Magyarország, Tiról, a határőrvidékek stb. élveztek. A változó politikai és katonai helyzet, a meg nem állapodott viszonyok, a készülődés a több hadszintéren való hadakozásra s a fokozatos mozgósítás következtében nemcsak hogy állandósítani nem lehetett a magasabb kötelékeket, hanem gyakori eset volt, hogy még az ezredeket is szétszakitották. Nevezetesen az ezredek 3. zászlóaljait vagy az anyaországokban hagyták vissza, vagy a később elért menetkészültségük következtében, az olasz, vagy a dunamenti hadszintérre küldötték. Gyakori, hogy az ezredek gránátos osztályai Olaszországba vonultak, míg az ezred maga Csehországba jutott; ennek megfordítottja is megesett.

A kivonuló létszám sem volt egyenlő. Még a hadműveletek megkezdésekor is sok oly kiegészítő szállítmány volt útban, melyeket a nagy sietve Csehországba vonuló ezredek nem várhattak már be mozgósítási állomásukon.[2]

A *magyar csapatokat* illetőleg megállapíthatjuk, hogy a jobb szárnynak majd a felét s a Klenau hadtestnek egynegyedét magyar ezredek alkották. A már 1812-ben szerepelt Bianchi hadosztály tisztán magyar ezredekből állott.

A *32. és 39. magyar gyalogezred* gránátos századaiból alakított és Habinay János alezredes parancsnoksága alatt álló zászlóaljat érte az a kitüntetés, hogy az udvar főhadiszállásán teljesített testőrségi szolgálatot.

Feltünő, hogy a lovasságnak aránylag kis része magyar és

[1] *E. G. v. Horstenau* i. m. 345. l.

[2] Pl. a 62. sz. magyar gyalogezredet részben kocsikon szállították. Lásd: *W. Bichman:* Geschichte des k. u. k. Infanterieregiments Nr. 62. 2. Auflage. Besztercze, 1909. 91. l.

hogy különösen kevés magyar huszárezred volt a lovas hadtest kötelékében. Ez az akkori harczászati felfogásban leli magyarázatát, a mely szerint a lovasságot első sorban harczoló fegyvernemnek tekintették és az erőteljes lovasrohamok véghezvitelére alkalmasabbnak találták a nehéz lovasságot (vérteseket és dragonyosokat), mint a könnyü fegyverzetű huszárokat, ulánusokat és chevaulegerseket. Utóbbiakat inkább a portyázó hadviselésben, a határőrző, harácsoló stb. szolgálatban alkalmazták. Ez alkotta alapját annak, hogy a huszárezredeket a könnyű hadosztályok kötelékébe osztották be, a melyeket inkább nevezhetünk néhány gyalog zászlóaljjal megerősített lovas hadosztálynak, mint gyalog hadosztálynak.

A könnyű hadosztályok már a fegyverszünet vége felé a határokat őrizték.[1]

II. Orosz-porosz csapatok.

Főparancsnok: Gróf Barclay de Tolly orosz gyalogs. tábornok.

a) *Orosz hadtest. Parancsnok: Gróf Wittgenstein lovas. tábornok.*

Hadtest	Hadosztály	Dandár	Hadtest tüzérség (ágyú)	Zászlóalj	Lovasszázad	Kozákezred	Ágyú	A hadtestben: zászlóalj	A hadtestben: lovasszázad	A hadtestben: kozákezred	A hadtestben: Ágyú	Megjegyzés
1. gyalog. Gorcsakoff hg. altb.	5.	2		13	—	—	—					Lásd: *Friederich* i. m. I. k. 568. l.
	14.	2	36	8	—	—	—	21	—	—	36	
2. gyalog. Würtemberg hg. altb.	3.	3		12	—	—	—					
	4.	3	36	10	—	—	—	22	—	—	36	
Lovas. Gr. Pahlen III. altb.	huszár	2	—	—	19	—	—					
	—	ulánus	—	—	16	—	—					
	—	—	20	—	—	4	—	—	35	4	20	
				Összesen	—	—	—	43	35	4	92	Ehhez még egy utászszázad.

[1] *E. G. v. Horstenau* i. m. 10. l.

b) *Porosz hadtest. Parancsnoka: Kleist altábornagy.*

	Gyalogdandár	Lovasdandár	Zászlóalj	Lovasszázad	Ágyú	Megjegyzés
	9.	—	10½	4	8	Mindegyik gyalogdandár egy sorhadi-, egy tartalék- és egy honvéd- (Landwehr) ezredből állt.
	10.	—	10	4	8	
	11.	—	10½	4	8	
	12.	—	10	4	8	
	—	1	—	12	—	
Tartalék lovasság	—	1	—	8	—	
	—	1	—	8	—	
	—	tűzérség	—	—	16	
Tartalék tűzérség		—	—	—	64	
Összesen	4	3	41	44	112	Ehhez még 2 utászszázad.

c) *Orosz-porosz gárda és tartalékcsapatok.*

Parancsnok: Konstantin orosz nagyherczeg.

Hadtest	Hadosztály	Dandár	Zászlóalj	Lovasszázad	Kozákezred	Ágyú	Összesen: zászlóalj	Összesen: lovasszázad	Összesen: kozákezred	Összesen: ágyú	Megjegyzés
3. gyalog. (gránátos) Zajewski altb.	1. gránátos	3	12	—	—	—					
	2. gránátos	3	12	—	—	—					
	tűzérség	—	—	—	—	24	24		—	24	
5. gyalog. (gárda) Yermoloff altb.	1. gárda	2	13	—	—	—					
	2. gárda	2	10	—	—	—					
	tűzérség	—	—	—	—	36	23	—	—	36	

Hadtest	Hadosztály	Dandár	Zászlóalj	Lovasszázad	Kozákezred	Ágyú	Összesen: zászlóalj	Összesen: lovasszázad	Összesen: kozákezred	Összesen: ágyú	Megjegyzés
Tart. lovas. Galizin alth.	1. vértes	2	—	19	—	16					
	2. vértes	2	—	14	—	—					
	3. vértes	2	—	16	—	—					
	könnyű	—	—	18	1						
	könnyű	—	—	—	3	12	—	67	4	28	
Tart. tűzérs.	—	—	—	—	—	94	—	—	—	94	
Különlegesek	—	—	$\frac{3}{4}$[1]	—	7[2]	—	$\frac{3}{4}$	—	7	—	[1] Utászok. [2] Mint törzscsapatok.
Porosz gárdacsapatok	—	Gárda gyalog	$6\frac{1}{2}$	—	—	8					
	—	Gárda lovas	8	—	—	8	$6\frac{1}{2}$	8	—	16	

A mint az a fenti hadrendekből is kitünik, összehasonlításúl felemlítjük, hogy úgy a porosz, mint az orosz csapatok hadtestekbe egyesítettek; a poroszoknál nincsenek hadosztályok, hanem a dandárokat közvetlenül egyesítették hadtestekbe.

A szervezés a poroszoknál volt a legegyöntetübb. Ez annak tulajdonítható, hogy a porosz hadsereget úgyszólván teljesen újonnan állították fel; ezért hasonlit is ez elvben leginkább a modern szervezethez.

Az orosz hadsereg ez időben épen ujjászervezés alatt állott, a mely még nem volt befejezve.

A főserég összefoglalása.

Hadsereg		Zászlóalj	Lovasszázad	Kozákezred	Ágyú	Ember	
Osztrák és magyar		$110\frac{1}{2}$	122	—	384	128,156	
Orosz	Wittgenstein hdt.	45	38	5	92	34,926	79,273
	gárda és tartalék	47	67	11	182	44,347	
Porosz	Kleist hdt.	$41\frac{1}{2}$	44	—	112	38,722	45,813
	Gárda	$6\frac{1}{2}$	8	—	16	7,091	
Összesen		$250\frac{1}{2}$	279	16	786	253,242	

A drezdai csatában részt vett franczia csapatok hadrendje.[1]

Hadtest	Hadosztály	Dandár	Zászlóalj	Lovasszázad	Ágyú	Összesen: zászlóalj	Összesen: lov. század	Összesen: ágyú	Összesen: ember [1]	Megjegyzés
Császári gárda. Mortier táborn.	régi gárda	2	10	—	6					[1] *Friederich* i. m. I. k. III. melléklete szerint (597. l.).
	1. (ifjú gárda)	3	14	—	18					
	2. (ifjú gárda)	3	14	—	18					
	3. (ifjú gárda)	3	12	—	18					
	4. (ifjú gárda)	3	12	—	18					
	lovas gárda	6	—	47	24					
	testőrség	—	—	12	—					
	tart tűzérség	—	—	—	72	62	59	174	58,200	
I. Vandamme hadoszt. fnk.	23.	2	14	—	16					A drezdai csatában csak nyolcz zászlóalj és egy üteg vett részt. * Ebből 12 ágyú hadtesttűzérség.
	2.	2	14	—	12					
	1.	2	14	—	12					
	—	21 (könnyű lovas)	—	4	24*	42	4	60	33,300	
II. Victor táborn.	4.	2	16	—	12					[1] Az egyik dandár az I. hadtestnél volt beosztva. [2] Aug. 22-én átpártolt az osztrákokhoz. [3] Fele hadtesttűzérség.
	5.	2[1]	14	—	12					
	6.	2	13	—	12					
	—	22[2] könnyű lovas	—	6	24[3]	43	6	60	25,150	

[1] *E. G. v. Horstenau* i. m. 327—336. l.

Hadtest	Hadosztály	Dandár	Zászlóalj	Lovasszázad	Ágyú	Összesen: zászlóalj	Összesen: lov. század	Összesen: ágyú	Összesen: ember	Megjegyzés
VI. Marmont tábornagy	20.	2	14[1]	—	12					[1] 8 tengerész, 4 ideigl. és 2 könnyű zlj. [2] Kilencz tengerész, egy spanyol, négy könnyű zászlóalj. [3] Felerészben ideiglenes zászlóalj. [4] A csata napján ki volt különítve. [5] 30 ágyú hadtesttűzérség.
	21.	2	14[2]	—	12					
	23.	2	14[3]	—	12					
	—	25.[4] (könnyű lovas)	—	8	36[5]	42	8	72	27,754	
XIV. St. Cyr tábornagy	42.[1]	2	14	—	12					[1] Ki volt különítve. [2] Hadtesttűzérség. [3] Kb. fele ideigl. [4] Négy olasz.
	43.	2	13	—	12					
	44.	2	12	—	12					
	45.	2	12	—	12					
	—	10 (könnyű lovas)	—	12	24[2]	51[3]	12[4]	72	26,150	
I. lovas. Latour-Maubourg hadoszt.-tábornok	1. (könnyű)	3	—	22	—					[1] Egy dandár szász. [2] Négy század olasz. [3] Egy-egy üteg szász és olasz.
	3. (könnyű)	3	—	20	—					
	1. (nehéz)	3[1]	—	22	—					
	3. (nehéz)	2	—	21[2]	—					
	—	tart. tűzérség	—	—	36[3]	—	85	36	16,500	
I. lovas: L'Heritier* hadoszt.-tábnk	6. (nehéz)	?	—	5	—					* *Friederich* i. m. I. k. 600. l.
	5. (nehéz)	?	—	7	—					
	9. (könnyű)	?	—	8	6	—	20	6	3,000	
		Összesen — — —				240	186	480	210,000	Magában a drezdai csatában körülbelül 34,000-rel kevesebb.

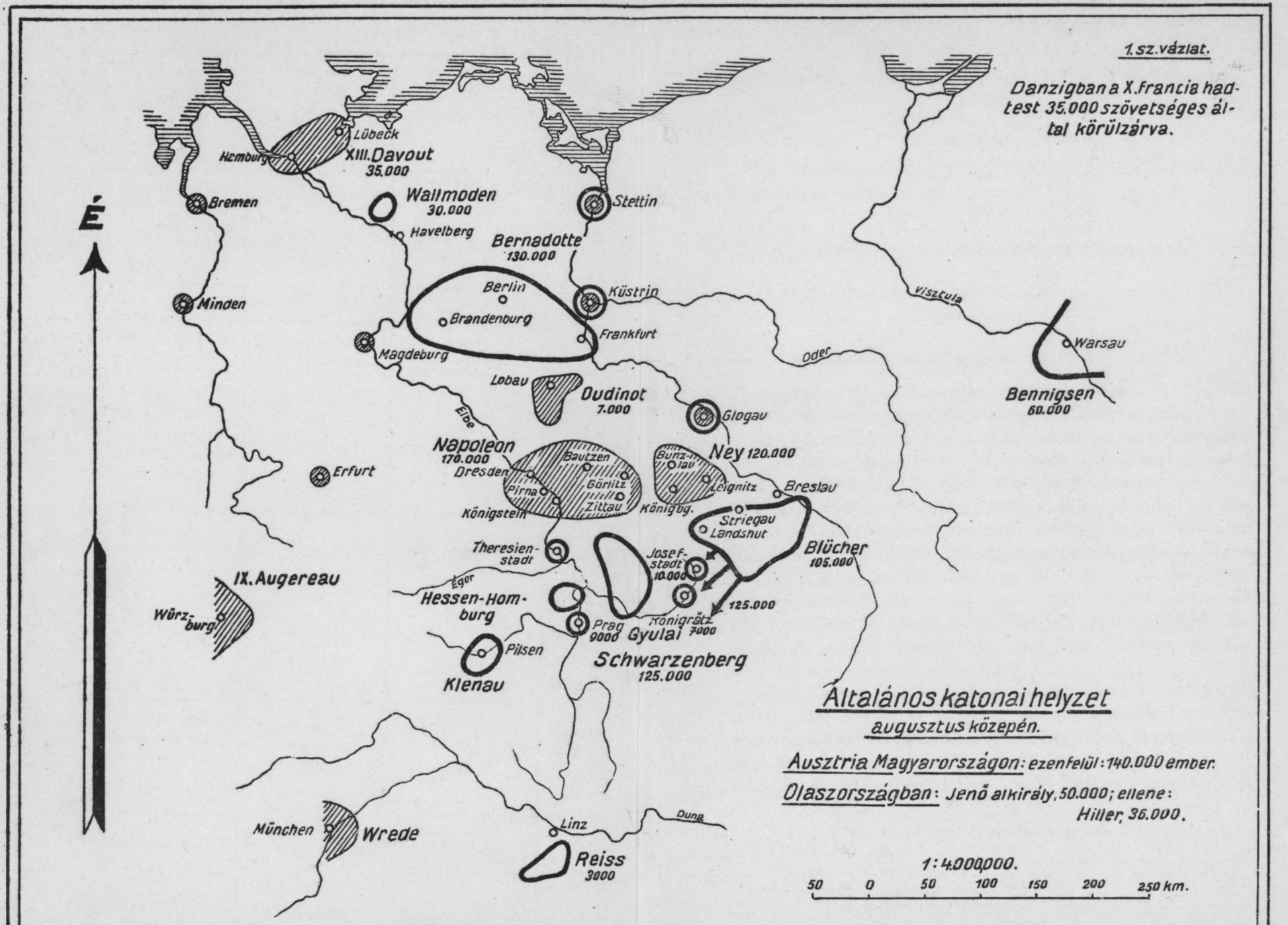
1. sz. vázlat.
Danzigban a X. francia hadtest 35.000 szövetséges által körülzárva.
É
Lübeck
Hamburg
XIII. Davout
35.000
Wallmoden
30.000
Stettin
Bremen
Havelberg
Bernadotte
130.000
Berlin
Küstrin
Minden
Brandenburg
Frankfurt
Magdeburg
Visztula
Warsau
Oder
Lobau
Oudinot
7.000
Glogau
Bennigsen
60.000
Elbe
Napoleon
170.000
Bautzen
Bunzlau
Ney 120.000
Dresden
Erfurt
Görlitz
Leignitz
Breslau
Pirna
Zittau
Königstein
Königsg.
Striegau
Landshut
Theresienstadt
Josefstadt
10.000
Blücher
105.000
IX. Augereau
Würzburg
Eger
Hessen-Homburg
125.000
Prag
9000
Königrätz
7000
Gyulai
Pilsen
Schwarzenberg
125.000
Klenau
München
Wrede
Linz
Duna
Reiss
3000
Általános katonai helyzet
augusztus közepén.
Ausztria Magyarországon: ezenfelül: 140.000 ember.
Olaszországban: Jenő alkirály, 50.000; ellene: Hiller, 36.000.
1:4.000.000.
50 0 50 100 150 200 250 km.

Általános helyzet 1813 augusztus 11-én a fegyverszünet lejártával.

Haditervek.

A középeurópai aug. 11-iki általános katonai helyzetet az 1. sz. vázlat mutatja.[1]

I. Haditervek a szövetséges főseregnél.

A) *A fősereg felvonulása a cseh Érczhegység délkeleti lábánál.*

Elhatározás az előnyomulásra Szászországba.

A fősereg megalakításának tárgyalásakor megemlítettem már a szövetségesek hadviselésének alapgondolatát:[2] a három szövetséges sereg bevárja Napoleonnak támadását; a megtámadott csoport kitér a döntő csata elől, ellenben a meg nem támadott másik két hadsereg Napoleon oldalába és hátába tör, a mi által arra kényszeritik, hogy velök szálljon szembe s az első csoport ellen kezdett hadműveleteivel felhagyjon. Ha erre azután Napoleon az előbbi kettő egyikét támadná meg, akkor ez tér ki s a másik meg nem támadott kettő működik a francziák oldala, háta és összeköttetési vonalai ellen. Ezt az eljárást óhajtották a szövetségesek ismételni mindaddig, míg Napoleon serege kifáradt és annyira meggyengül, hogy egy egyűttes támadás által végleges vereséget szenved.

Ezt a tervet — a mely hosszas tanácskozások[3] eredménye volt — első sorban a tétlenség jellemzi, a melylyel a kezdeményezést Napoleonnak engedték át. Legjobban megnyilatkozik ez a főseregnél, a melynek megtámadtatását szinte biztosra vették.[4] Ennek magatartására nézve tehát Napoleon támadása volt

[1] *E. G. v. Horstenau* i. m. 1. melléklete nyomán.
[2] Lásd a 91. oldalt.
[3] *Friederich* i. m. I. k.
[4] Lásd a 91—92. oldalt.

az irányadó, vagyis, hogy miként védekezzék a megtámadtatással szemben.[1]

Az 1. sz. vázlatból kitünik, hogy a Csehországban felvonult hadak legnagyobb része az Elbe jobb partján állott. Ennek a csoportosításnak kettős czélja volt;[2] egyrészt a Sziléziában álló franczia erők hátába, Zittau ellen intézendő támadás látszatát akarta kelteni, — másrészt fedezni akarta, a fegyverszünet alatt Sziléziából Csehországba vonuló orosz-porosz csapatok oldalmenetét.[3] Az oldalmenet végrehajtása után azonban a főseregeket az Elbe nyugati partjára, Laun-Budin vidékére[4] óhajtották vezetni, mivel Napoleon támadását itt, a cseh Érczhegységen át várták.

Igazolták e feltevést a kémek ama hírei is, hogy Napoleon serege Lipcsénél áll,[5] vagyis hogy a legközelebbi hadi események az Elbe nyugati partján várhatók.

A főseregeltolása az Elbe balpartjára augusztus 11. és 12-én rendeltetett el. 17-én a hadsereg legnagyobb része az Eger folyó mentén összpontosítva volt. Az Elbe jobb partján, Gabel vidékén, csak a két könnyű hadosztály maradt, melyet később a Pahlen vezette orosz hadtestnek kellett megerősítenie.[6]

B) *A melniki haditanács augusztus 17-én.*

Minden hadműveleti elhatározás leglényegesebb tényezői közé sorolnak: az ellenségről szerzett hírek. Mindinkább érvényesül ez az általános tétel akkor, ha a magunk elhatározása az ellenség magatartásán fordul meg. Tudjuk, hogy a szövetséges seregek Napoleonnak engedték át a kezdeményezést.

[1] Ez okból Csehországban erődítéseket létesítettek, helyreállították s kiegészítették a meglévőket; a várak erős védőrséget kaptak. *E. G. v. Horstenau* i. m. 13. l.

[2] *Friederich* i. m. I. k. 137—138. l. és *E. G. v. Horstenau* i. m. 9—10. l.

[3] Lásd a 91. oldalt.

[4] *E. G. v. Horstenau* i. m. 16. l.

[5] U. o. 16—17. l.

[6] U. o. 17—18. l.

A hírszolgálat mindkét részen gyenge lábon állott. A fegyverszünet alatt a hadvezérek kizárólag a kémek híreire támaszkodtak, a melyek igen csekély s a mellett gyakran hamis eredményekre vezettek.[1] Láttuk azt is, hogy a szövetségesek még a franczia főseregről hollétéről is tévedésben voltak.[2] Napoleon előtt legnagyobb részt titokban maradt a 120,000 főnyi orosz és porosz csapatok eltolása Sziléziából Csehországba. Az akkori idők haditervei és emlékiratai még azt is bizonyítják, hogy a hadviselő felek egymás erőviszonyait teljesen hamisan ítélték meg.[3]

Az egymásról szerzett hírek minősége még az ellenségeskedések megkezdésével sem javult lényegesen. Ennek oka abban rejlett, hogy a felderítés jelenkori eszközeit és módozatait nemcsak hogy akkor, hanem még sokkal később sem ismerték.

Az ellenség felőli hiányos értesültség sok mindent megmagyaráz e hadjáratban, a mit az ellenség helyzetének pontosabb ismerete mellett különben nem helyeselhetnénk.

Mindezekből természetesen az következett, hogy a Napoleonról beérkező hírek változásával a szövetségesek elhatározása is módosult. Így történt ez aug. 15. után a főseregnél is, a mikor t. i. hírek alapján leginkább arra lehetett következtetni, hogy Napoleon a szövetségesek északi serege ellen fordul.[4] Ennélfogva és alkalmazkodva a megegyezéshez, a főseregnek Napoleon hátába és összeköttetési vonalaira kellett törnie. Hosszas tanácskozások következményeként[5] elhatározták, hogy a fősereg aug. 20-án délelőttig az Érczhegység délkeleti lábánál felvonul, é. p.[6] Wittgenstein Teplitznél, Kleist Brüxnél, az osztrák-magyar csapatok jobbszárnya Komotaunál, a balszárny Kaadennél, Klenau pedig Karlsbadtól keletre; 20-án délután a hadsereg teljesen megközelíti a határt s 21-én betör Szászországba,

[1] *E. G. v. Horstenau* i. m. 15. l.

[2] Lásd a 106. oldalt.

[3] *E. G. v. Horstenau* i. m. 29. l. és *Friederich* i. m. I. k. 72—99. l.

[4] Ez persze csak részben volt igaz. *E. G. v. Horstenau* i. m. 25. l.

[5] U. o. 27—34. l. és II. mell., valamint *Friederich* i. m. I. k. 153—159. l.

[6] *E. G. v. Horstenau* i. m. 32. l.

irányt vévén Lipcsének.[1] Az ellenség[2] első ellenállását Freibergnél vagy Chemnitznél várták. Ennek megfelelőleg az Érczhegységen át több oszlopban előnyomuló sereg első esetben Mittelsaida és Marienbergnél, utóbbi esetben pedig Marienbergnél egyesült volna. Mindkét esetben a jobb oszlopnak (Wittgenstein) Pirna ellen tüntetnie kellett.

Ezen elhatározás végrehajtása közben beérkező újabbi hírek azonban ingadozást szültek és némi eltérést eredményeztek. A francziák támadása Neipperg hadosztálya ellen[3] ismét azt a gyanut keltették, hogy Napoleon a Lausitzból Prága felé akar előnyomulni. Különösen Sándor czár volt e nézeten, míg Schwarzenberg csupán tüntetésnek tartotta a francziák e megjelenését Friedlandnál, Rumburgnál és Gabelnél.[4] Ennek ellenére Neipperg támogatására a 2. orosz gránátos hadosztályt a melniki Elbehidak megszállására rendelték,[5] mert az előnyomuló Blüchernél levő Pahlen hadtestének beérkezésére nem számíthattak biztosan.[6]

Minthogy ezek folytán megdőlt az a föltevés, hogy Napoleon Berlinnek vette útját, képtelenség volt a főseregnek előnyomulása Lipcse felé. Schwarzenberg már aug. 20-án kifejezésre is juttatja ezt feleségéhez irott egyik levelében, mondván: «valószínüleg felkanyarodunk az Elbe felé».[7]

Egy napi halasztást szenvedett a betörés Szászországba, a pihenés nélkül menetelő csapatok kimerültsége miatt is.[8]

Aug. 19-én Wrannánál a három szövetséges uralkodó díszszemlét (!) tartott 65,000 gyalogos és 7000 lovas felett, a mi

[1] A Radetzky által javasolt ezen irányt erősen támadták és védték. *Friederich* i. m. I. k. 159—161. l. és *E. G. v. Horstenau* i. m. 31—32. l.

[2] Vagyis az Elbe védelmére visszamaradt francziák.

[3] *E. G. v. Horstenau* i. m. 64—69. l., valamint *Friederich* i. m. I. k. 163. l.

[4] *E. G. v. Horstenau* i. m. 70. és 75. l.

[5] *Friederich* i. m. I. k. 163. l., valamint *E. G. v. Horstenau* i. m. 76. l.

[6] *E. G. v. Horstenau* i. m. 75. l.

[7] U. o. 73. l.

[8] U. o. 71. l. és *Friederich* i. m. I. k. 162. l.

természetesen meglehetősen soká tartott.[1] Bianchi magyar hadosztálya pl. reggel 3 órától délután 2 óráig talpon volt,[2] más csapatok pedig egész éjjel meneteltek, csakhogy a szemle után elérjék éjjelezési állomásaikat.[3] A csapatok jutalmul bort kaptak.[4] Csakis ez után tudták meg a csapatok a hadüzenetet,[5] Schwarzenberg pedig a következő kiáltványt intézte hozzájuk:[6]

«Nagy napra virradtunk! Derék harczosok! A haza számít reátok!»

«Valahányszor hivó szavának engedelmeskedtetek, mindig méltónak mutatkoztatok bizalmára.»

«Hiábavaló volt császárunk minden fáradozása, hogy helyreállítsa Európában a régóta nélkülözött békét és szilárd alapon megerősítse a monarchia nyugalmát és jólétét, a mely szomszédaink nyugalmától és jólététől elválaszthatatlan.»

«Sem a türelem, sem a békítő javaslatok, sem a többi hadviselő hatalom bizalomteljes odaadása a császár tanácsai és rendszabályai iránt, semmi sem volt képes a franczia kormányt mérséklésre és méltányosságra birni.»

«Ama napon, a melyen Ausztria nyiltan védelmére kelt a jognak és a rendnek, kötelezettséget is vállalt, hogy harczoljon e legbecsesebb javainkért.»

«Nem egyedül szállunk síkra. Egy sorban állunk mindazzal, a mit hatalomban és nagyságban Európa békéje és nyugalma hatalmas ellenfelével szembeállíthat.»

«Ausztria, Orosz-, Porosz-, Svéd- és Spanyolország, valamint Anglia, mind egyesült erővel, közös czélra törekszik: szilárd alapon nyugvó, tartós békére, az államok erejének méltányos felosztására és függetlenségére.»

«Nem Franciaország ellen száll síkra ez a nagy szövetség,

[1] *E. G. v. Horstenau* i. m. 64. l.

[2] Friedrich Freiherr von Bianchi stb. már i. m. 134. l.

[3] *E. G. v. Horstenau* i. m. 68. l.

[4] *F. Ebhardt* Geschichte des k. k. 33. Infanterie-Regiment stb. Ung. Weisskirchen, 1888. 561. l.

[5] *E. G. v. Horstenau* i. m. 68. l.

[6] *F. Ebhardt* i. m. 561–562. l.

hanem a Francziaország határain kívül álló franczia fensőség ellen.»

«Spanyol- és Oroszország megmutatta, hogy mire képes a népek ereje és kitartása; hogy mire képes ennyi állam egyesült ereje, azt majd az 1813. év mutatja meg.»

«Az ily szent háborúban, még jobban mint valaha, kell megőriznünk ama erényeket, melyekkel hadseregünk nem egy korábbi hadjáratban és háborúban tündökölt. Feltétlenül szolgálatra készen áldozzunk fel mindent az uralkodóért és a hazáért; tünjünk ki: állhatatosságunkkal a jó és rossz napokban, a határozottsággal és kitartással a csatatéren, a mérséklléssel és a kimélettel a védtelenek iránt.»

«Bajtársak! Veletek oly éveket éltem át, a miket a haza szolgálatának szenteltem; ismerem és becsülöm közületek azokat a bátrakat, kik dicsőséges csatákban harczoltak és a kik ezek nyomába akarnak lépni; bízom bennetek! Közületek választott ki engem a fejedelem. Kegye a hadsereg élére állított, erőm az ő bizalma, mely egyesül a tiétekkel.»

«Hogy miként szolgálja mindenki az egészet, azt a számára előírt hatáskör szabja meg, de egyesítsen valamennyiünket, tegyen egyenlővé és emeljen fel bennünket ugyanazon magasztos czélhoz az az elhatározás, hogy minden rendeltetésben minden tekintetben, minden válságos órában a legjobbat és a legnagyobbat tegyük.»

«Császárunk köztünk marad, mert reánk bizta a legbecsesebbeket: nemzetünk becsületét, hazánk védelmét, utódaink biztonságát és jólétét. Gondoljátok meg, hogy az igaz ügyet el nem hagyó Isten előtt, atyailag érző uralkodótok, hálás polgártársaitok és Európa színe előtt indultok a harczba, s hogy a hosszú szenvedés után mindenki dicső tetteket és maradandó boldogságot vár tőletek. Gondoljátok meg, hogy győznötök kell, ha e várakozásoknak meg akartok felelni; küzdjetek, miként az Ausztria harczosaihoz illik és győzni fogtok!»

*

A fősereg helyzetét aug. 21-én este a 2. számú vázlat mutatja.

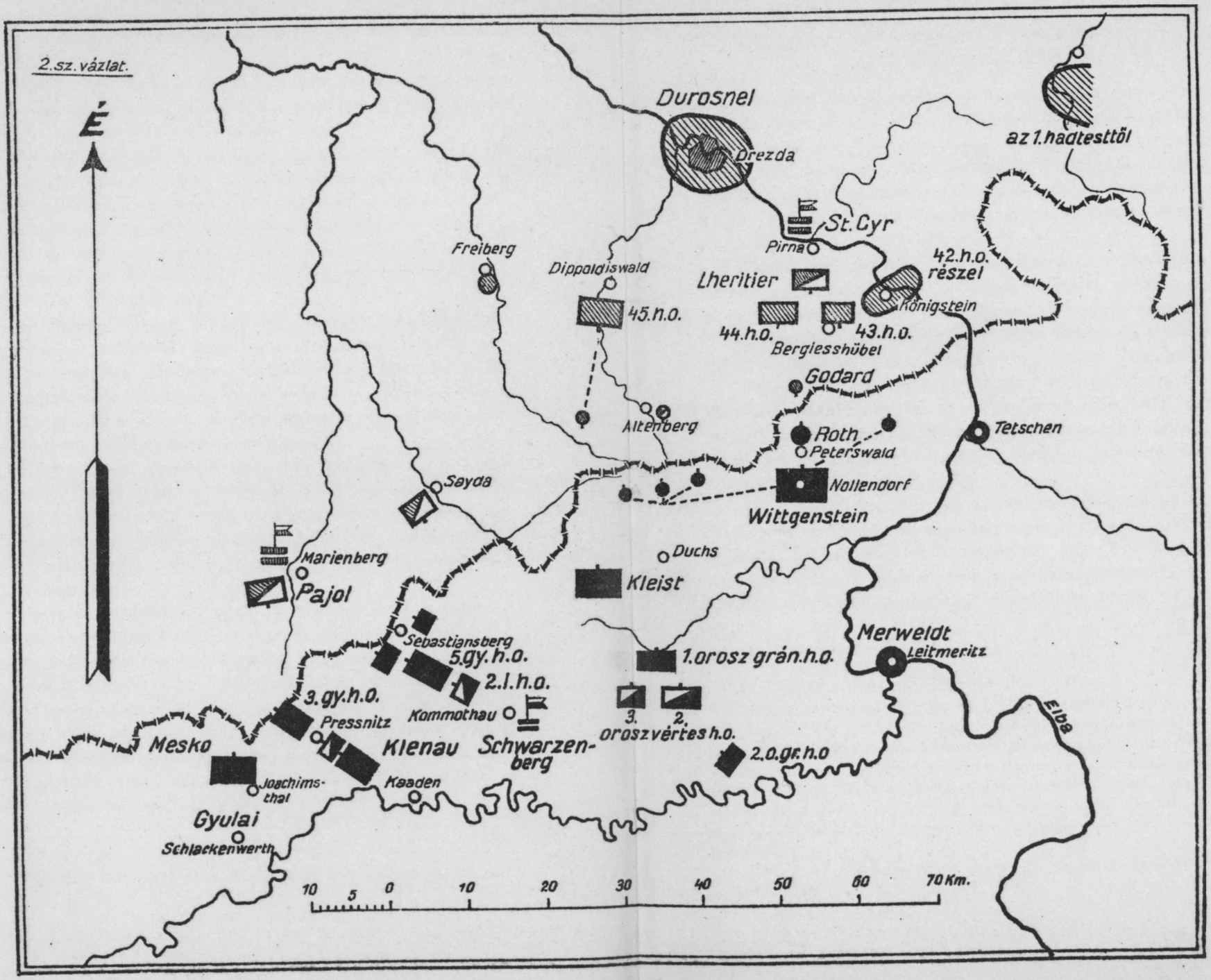
2.sz.vázlat.
É
Durosnel
Drezda
az 1.hadtesttől
St.Cyr
Pirna
Freiberg
Dippoldiswald
Lheritier
42.h.o.
részei
Königstein
45.h.o.
44.h.o.
43.h.o.
Bergiesshübel
Godard
Altenberg
Roth
Peterswald
Tetschen
Sayda
Nollendorf
Wittgenstein
Duchs
Marienberg
Pajol
Kleist
Sebastiansberg
5.gy.h.o.
1.orosz grán.h.o.
Merweldt
Leitmeritz
2.l.h.o.
3.gy.h.o.
Kommothau
Pressnitz
3.
2.
oroszvértes h.o.
Elba
Mesko
Klenau
Schwarzen-
berg
2.o.gr.h.o
Joachims-
thal
Kaaden
Gyulai
Schlackenwerth
10 5 0 10 20 30 40 50 60 70 Km.

II. Napoleon haditervei, elhatározása és rendszabályai augusztus 20-áig.

Napoleon Szászországban a három szövetséges seregcsoport között állott (lásd az 1. sz. vázlatot) s helyzetét elég kedvezőnek tartotta, mivel remélte, hogy ellenségeinek hibái alkalmat adnak neki azok egyenkénti leverésére.[1] Szándékát azonban szokásához híven nem passzive, hanem támadólag óhajtotta végbevinni. Csak az volt a kérdés, hogy melyik szövetséges sereg ellen forduljon?

Valamennyi támadási iránynak meg volt a maga jó oldala és baja a fennforgó katonai, politikai, földrajzi, személyi s egyéb okok következtében.[2] De mindegyiknél egyformán fennállott az a baj, hogy a míg az egyik szövetséges hadsereget megtámadja, addig a másik kettő a hátába és összeköttetése vonalaira törhet.

Végre arra határozta el magát Napoleon,[3] hogy Oudinot marsallt 70,000 emberrel az északi sereg ellen küldi, ő maga pedig Bauzen és Görlitz között egyesíti seregének zömét és a másik két szövetséges hadsereggel szemben egyelőre várakozó álláspontra helyezkedik.[4]

Hogy Napoleon pedig az említett hadműveleteket «*központi állásából*» eredményesen végrehajthassa, az Elbe vonalát kihasználhassa, hátát biztosítsa s magát egy időre összeköttetéseitől is függetlenítse, a hadszinteret, azaz Szászországot és az Elbe vonalát, mesterileg berendezte.[5] Magdeburg, Torgau és Witten-

[1] *Friederich* i. m. I. k. 101. l.

[2] U. o. 102—107. l.

[3] *Friederich* i. m. 107., 111—114. l.

[4] *E. G. v. Horstenau* i. m. 38. l. pl. azt olvassuk, hogy Napoleonnak már eleve az volt a szándéka, hogy egyidejüleg a sziléziai sereget is megtámadja, melyet ő a szövetségesek főerejének gondolt (lásd a 92. oldalt). *Friederich* (i. m. I. k. 189. l.) szerint ellenben ez az elhatározása csak akkor jött létre, mikor megtudta, hogy az osztrák seregnek Drezda elleni előnyomulása 4—5 napi időt ad neki, a mely alatt leverheti Blüchert. Napoleonnak aug. 13-án marsalljaihoz intézett levelei inkább az utóbbit igazolják.

[5] *E. G. v. Horstenau* i. m. 4—43. l., valamint *Friederich* i. m. I. k. 107—110. l.

berg várait erős védőrséggel látta el, Hamburgot és Drezdát megerősíttette. Legutóbbira különösen nagy figyelemmel volt, mint fontos hadműveleti pontra és szövetségese fővárosára. Mivel azonban a csak futólagosan megerősített Drezda nagy védőőrsége ellenére sem birt a kellő ellentálló erővel, Napoleon állandó védelmére szorult s így nemhogy elősegítette, hanem inkább hátráltatta mozgási szabadságát.[1]

Drezdától délre Königstein és Lilienstein erődítményei között új hidat is veretett Napoleon s ehhez csatlakozva új oszlopútat építtetett. A híd azért birt különösen nagy fontossággal, mert ezen át, Drezda elkerülésével, a legrövidebb irányban, Teplitz felé nyomulhatott elő Napoleon, egy esetleg Drezdát körülzáró ellenséges sereg hátába.[2]

Csehország határhegységeinek átjáróival szemben tábori erődítmények épültek. Hatalmas mennyiségű élelmikészleteket halmoztatott fel. Ezenkívül egészségügyi berendezéseket létesíttetett és térképeket készíttetett.

Végül számos szemrevételezése révén egészen otthonosan érezte magát Szászországban.[3]

Napoleonnak azonban nem igen sikerült áttekinteni ellenségei helyzetét, holott magatartását ezúttal igazán ellenfeleinek mozdulatai befolyásolták.

Aug. 18-án arról értesült, hogy 40,000 orosz Sziléziából Csehországba vonult. Ennek megörült s az ez által meggyöngült Blücherre akarta magát vetni.[4] Hogy ezalatt Csehország ellen biztositva legyen, elhatározta, hogy megszállja Csehország határterületeit: Gabel környékét, ezenfelül Littaunál — a mely irányból az osztrák-magyar sereg támadását várta — kiválasztott állásban 40,000 embert készenlétbe helyezett.[5] Ámde csakhamar

[1] *E. G. v. Horstenau* i. m. 42. l. és Supplement zu den «Mitteilungen des k. u. k. Kriegsarchivs» W. *Wlaschütz*: Bedeutung von Befestigungen in der Kriegsführung Napoleons. Bearbeitet nach der «Correspondance de Napoleon I.» 259. l.

[2] *E. G. v. Horstenau* i. m. 43. l. és *Friederich* i. m. I. k. 111. l.

[3] *E. G. v. Horstenau* i. m. 43. l. és *Friederich* i. m. I. k. 109. l.

[4] *Friederich* i. m. I. k. 183—184. l.

[5] U. o. 184. l.

ismét kétségbevonta az orosz csapatoknak fentemlített eltolását[1] s hogy a helyzetet tisztázza, aug. 18-án elhatározta, hogy betör Csehországba.

Ennek következtében az előnyomuló franciák Rumburgnál összeütköztek Neipperg hadosztályának részeivel, a mely alkalommal megerősítést nyert az oroszok oldalmenetéről szóló hír. Ekkor Napoleon arra gondolt, hogy Csehországba tör és megtámadja az oroszokat még oldalmenetük alatt.[2] Aug. 19-én személyesen kiséri Poniatovszky hadtestét, a mely Friedlandnál visszavetette Neipperg hadosztályának részeit (*2. huszárezred* és két vadászzászlóalj). Csakis ekkor állapíthatta meg Napoleon Schwarzenberg seregének az Elbe balpartjára vonulását s arról is meggyőződött, hogy a csatlakozó oroszokat sem érheti el.

Ebből azt következteti azután, hogy egyrészt immár czéltalan a betörése Csehországba, másrészt, hogy ha Schwarzenberg az Elbének bármely partján is nyomulna előre Drezda ellen, 4—5 nap előtt nem érhet oda.

Ha már most Drezda 60,000 főnyi franczia védőőrsége is pár napig tartja magát, akkor ő (t. i. Napoleon) a merészen támadó Blücherrel leszámolhat és tartalékaival még idejében Drezdához siethet Schwarzenberg visszavetése végett.

Augusztus 20-án tehát Blücher[3] megtámadására határozta el magát! Oldalának biztosítására, Gabel-Zittau irányában, Viktor tábornagy és Vandamme tábornok parancsnoksága alatt visszahagyott 80,000 embert, Drezda védelmére pedig St. Cyr tábornagyot rendelte ki a XIX. és az 5. lovashadtest (L'héritier hadoszt. tbnk.) részeivel (összesen kb. 23,000 ember).[4] E csoportok egymást támogatni kötelesek voltak. Aug. 20-iki helyzetüket a 2. sz. vázlat mutatja.

A XIV. hadtestre nézve meg kell jegyeznem, hogy ez majdnem csupán ujonczokból, újonnan alakított csapatokból állott. A vezérlő St. Cyr marsall tehát jogos aggodalommal várta a jövendő eseményeket.[5]

DORMÁNDY GÉZA
vezérkari testületi százados.

[1] U. o. 185. l. és *E. G. v. Horstenau* i. m. 54. l.
[2] U. o. 187. l. és *E. G. v. Horstenau* i. m. 57. l.
[3] *Friederich* i. m. I. k. 189—190. l.
[4] U. o. 190—191. l. és *E. G. v. Horstenau:* i. m. 57. és 68. l.
[5] *E. G. v. Horstenau* i. m. 59—63. l.

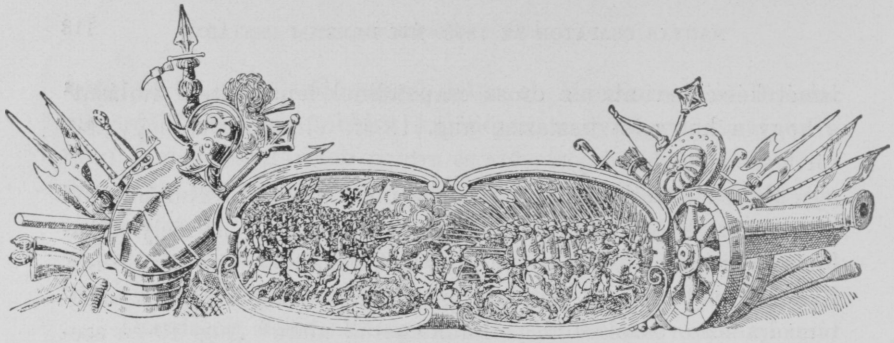

TÁRCZA.

A SINAIAI KOLOSTOR VÉDELMEZÉSE A 2-IK SZÁMÚ SZÉKELY HATÁRŐREZRED ÁLTAL 1788 MÁRCZIUS 24-ÉN.

véletlen kezembe játszotta az *Österreichische Militär Zeitschrift* 1834. évfolyamát. A 12. füzet 255. lapján «*Vertheidigung des Klosters Szinay durch den Hauptmann Niklas Freiherrn von Rauber gegen die Türken am 28. März 1768 (Nach den Originalberichten)*» című közlemény ragadta meg figyelmemet. A szerző azzal vezeti be czikkét, hogy «a hadjáratok tömegéből különösen kiemelt és lefolyásában részletesen tárgyalt egyes hadiesemény találóan megvilágítja az illető korszak harczmodorát és a régibb hadjáratokkal foglalkozóval alaposan megismerteti azon idők katonás szellemét; az ily események hű leírása kisebb csapatok parancsnokainak útmutatásokat is adhat hasonló körülmények közötti maguktartására nézve».

Az alkalmazó módszer eszméje — vagyis az, hogy a harczászati tanulmányokat, feladatokat és gyakorlatokat hadtörténelmi alapon oldjuk meg úgy, hogy az okulást, az elvet, a szabályt az eseményből vezessük le — nem új, hanem, a mint látjuk, elég régi keletű.

Az esemény, melyet a szerző okulás végett megismertet olvasóival, az a harcz, melyben a *2. számú székely határőrezred* egyik különít-

ményének legénysége tanusított dicséretes bátorságot 1788 márczius 24-én a Tömösi szoros védelmezésénél.

Minthogy a leírás megkapóan érdekes részleteket közöl, II. József császár török háborúira vonatkozó más munkákban is felkutattam az eseményre vonatkozó feljegyzéseket.

Elsőnek említem *Rónai Horváth Jenő Magyar Hadi Krónikáját.* Ennek 435. lapján, II. József 1788. évi hadjáratának ismertetésénél csupán ezeket olvastam: . . . *Hasonló volt a viszony az erdélyi hadtestnél, mely a határszorosokat tartotta megszállva; ez utóbbinak harczaiból felemlítendők a Vulkán szoros védelmezése márczius 21-én, továbbá a Sinaia kolostor megvédelmezése márczius 28-án a székelyek által, kik bár csak 300-an voltak, a török nagy erővel végrehajtott támadását visszaverték; az ütközet után 400 török holttest feküdt a kolostor előtt, míg a székelyek 60 főt veszitettek.*

Alphons Freiherr von Wrede: Geschichte der k. u. k. Wehrmacht, I. kötetének 153. lapján,[1] a mostani 6. számú cs. és k. gyalogezred történeténél azt mondja, hogy 1788-ban a székely határőrezred kisebb részekre osztottan ismételten kitünt a szorosok védelmezésében, nevezetesen két százada *Rauber báró* százados vezetése alatt a Tömösi szorostól nem messze fekvő sinaiai kolostort védelmezte hősileg 2000 török ellenében.

Oscar Criste: Kriege unter Kaiser Josef II.[2] című művének 164. lapján mostohán bánik el a székelyek e küzdelmével s csak ezeket írja róla: «A legelső heves támadást a törökök a tömösi szoros ellen márczius 24-én intézték 1500 lovassal és 800 gyalogossal, három nappal ezután a Vulkán szorost támadták meg stb.»

A cs. és k. 6-ik gyalogezred története sem nyújt elegendő felvilágosítást, sőt ellentétbe jut a többi forrásmunkákkal, a mennyiben ezeket mondja.

«Az 1788/89-iki török háborúban az ezred ismételten sikeresen megvédelmezte országa határait, a mi azért volt nehéz, mivel az ezred századait párosával szétszórtan alkalmazták».

«Márczius 24-én mintegy 2300 török megtámadta a sinaiai kolostornál *Rauber százados* vezetése alatt álló két századunkat. A *Geicz főhadnagy* vezette 100 emberből alkotott előcsapat a kolostortól nem

[1] A cs. és kir. hadilevéltár kiadványa. Wien, 1898.

[2] Nach den Feldakten und anderen authentischen Quellen bearbeitet in der kriegsgeschichtlichen Abtheilung des k. und k. Kriegsarchivs Wien, 1904.

messze fekvő csárdánál háromnegyed órán át útját állotta az ellenségnek, később azonban, kitéve a megkerülés veszedelmének, az erdő és a magaslat felé visszahúzódott. *Geicz főhadnagy*, ki a viaskodásban három törököt terített le, fogságba esett.»

«Közben a kolostortól száz katona érkezett *Geicz főhadnagy* segítségére, a kikkel az egyik magaslaton helyezkedtek el védelemre elszántan. Rauber százados osztályai ezután még akkor is hősileg védekeztek, mikor az ellenség a kolostort fölgyújtotta s ezt csak akkor hagyták el és vonultak vissza Tömösre, mikor a törökök 300 halottjuk visszahagyásával elvonultak». [1]

Mindezek arra ösztönöztek, hogy a cs. és k. hadilevéltár anyagában kutassak szavahihető adatok után. Kutatásomat a siker koronázta, mivel az 1788. évi hadjáratra vonatkozó iratcsomókban két okmány [2] elégséges adattal szolgál ahhoz, hogy leírjam e kis magyar csapatnak a honvédelem dicső feladatában tanusított magatartását.

Támpontot nyujtott még a magát meg nem nevező szerző tollából eredő *Ausführliche Geschichte des Krieges zwischen Russland, Österreich und der Türkey und des daraus enstandenen nordischen Krieges* című munkának II. kötete,[3] melyben bár röviden, a részletek mellőzésével, de a valóságnak hűen, vagyis a cs. és k. hadilevéltárban talált okmányokkal megegyezőleg olvashatjuk ezt az epizódot.

Mellőzöm a háború okainak részletes ismertetését, csak annyit említek meg mégis, hogy II. József császár a II. Katalin orosz czárnővel Poroszország ellen kötött szövetsége alapján, de akarata ellen és az orosz seregek győzelmének behatása alatt keveredett háborúba a portával.

1787 végével tekintélyes számú hadak állottak a monarchia határain Dalmácziától egész Galicziáig. A 250,000 főt meghaladó sereg fele, vagyis a zöm, a pétervaradi és zimonyi táborokban állott; a másik fele öt hadtestbe osztva, *szétszórtan* a következő helyeken várta a megindulás parancsát: Lichtenstein altábornagy *Horvátországban*, Mittrovsky altábornagy *Szlavóniában*, Wartensleben altábornagy a *temesi bánságban*, Fabris altábornagy *Erdélyben* és Koburg herczeg lovassági tábornok *Galicziában*.[4]

[1] Geschichte des k. u. k. Infanterieregiments Karl I., König von Rumänien Nr. 6., Budapest, 1908. 4. l.

[2] *Feldakten 1788.* Siebenbürgen, 3-ad 21. a. (Bericht) és 13—7.

[3] Wien, 1791. Gedruckt und verlegt von Joseph Georg Oehler. 1—15. és 20. l.

[4] Fabris hadtestének hadrendje a következő volt. Sorhad: 10 gyalog

Amíg a fősereg Nándorfehérvárt akarta elfoglalni s a míg a horvát és szlavon hadtestek Boszniába készültek benyomulni, addig az erdélyi hadtestnek védelmeznie kellett a szorosokat mindaddig, míg a galicziai sereg az oroszokkal felkeresvén az érintkezést, Erdélyen át az Olt mentén Viddin felé előrenyomul.[1]

A Száva és a Dráva menti seregek kudarczot vallottak; a puszta védelemre utasított erdélyi hadtestnél a szorosok védelmére rendelt kisebb erők pedig egymásután verték vissza a törökök támadásait.

Az ezred parancsnokságával Brassóban, vagyis a Törcsvári, Tömösi és Ó-Sánczi szorosokból vezető útak egyesülési pontjában állomásozó *2-ik székely határőrezred*[2] (kiegészítő kerülete akkor Háromszék és Udvarhely volt)[3] a Tömösi szoros közvetlen védelmezésére *Rauber báró* százados vezetése alatt két századot (300 gyalogost és egy ágyút) különített ki a sinaiai kolostorhoz, a mely Brassótól mintegy 30 km távolságra fekszik.[4]

A kolostor akkor még egymagában a magas hegység által határolt völgyben rohanó Prahova patak jobb partján azon a hegyoldalháton állott, a mely a Gura Piatrei arsa pataktól délre terül el és meredeken esik alá a Prahova medre felé. A kolostor négyszögletes kőépületének falain ablakok nem voltak; a szögleteken épített tornyok lőrésekkel bírtak az oldalfalak pásztázása végett. Az épület belseje nem volt valami tágas. A tetőzet fából való volt. Az északnak nyiló bejárat előtt czölöpökkel bekerített gazdasági udvar terült el; a kaput búvótorlasszal (Schluppverhack) zárták el.

Rauber századait a kolostor mögötti magaslatra, az ágyút ellenben a kolostor déli homlokzata előtt állította fel. A különítmény biztosítására szolgáló tábori-őrség a kolostortól délre mintegy 3000 lépés-

zászlóalj és 12 osztály lovasság (10,604 fő, 3711 lovas). Határőrök: az 1. és 2. székely határőrezred 2—2 zászlóalja (5057 ember), két zászlóalj az 1. számú oláh határőrezredtől (2217 fő) és a székely határőr huszárezred három osztálya 990 lovassal. Összesen: 16 zászlóalj és 15 lovas osztály; kereken 22,500 harczos. *Criste i. m.* 155. és 169. l.

[1] *Criste i. m.* 155—156. l.

[2] Tagozása: ezredtörzs, 3 zászlóalj, egyenként 6 századdal, zászlóaljanként 920 ember, 3 lövész-század, összesen 300 fő, 2 tüzér század (500 ember), vagyis az ezred 4185 harczost számlált. *Criste i. m.* 255. l.

[3] *Wrede i. m.* I. kötetének 151. l.

[4] Lásd a cs. és k. földrajzi intézet által kiadott 1 : 75,000 mértékben készült és 1875-ben kiadott Zone 24. Col. XXXIII. «Sinaia», valamint az 1881-ben készült 1 : 300,000 arányú térkép *0-9 (Kronstadt)* lapját.

nyire jó helyen állott ott, hol az út a Prahova bal partjára lép át. A *Neustädter* hadnagy vezette őrség ereje 50 fő volt, a mely az útat és a völgyet fatorlasszal zárta el; a fatorlasz mögé mellvéddel bíró sáncot ástak.

Márczius 23-án este oláh parasztok hírül hozták, hogy Comarnicunál (Sinaiatól délre körülbelül 14 kmnyire) török katonaság gyülekezik azon szándékkal, hogy másnap megrohanja a kolostort. Erre *Rauber* Geicz főhadnagyot 50 emberrel és nehány lövészszel táboriőrsége megerősítésére küldötte. A most már száz katonából álló őrség az egész völgyet megszállotta.

Másnap délelőtt (márczius 24-én és nem 28-án, mint a hogy ezt az Österr. Mil. Zeitschrift és Rónai Horváth Jenő mondja) félkilencz órakor mintegy 1200—1500 lovasból és 6—800 gyalogosból álló török had támadta meg őrségünket előbb az út mentén. A székelyek azonban vitézül tartották magukat és halomra lődözték az ellenséges sorokat. A kudarczot vallottak erre a Prahova jobb partjára keltek át és az erdő oltalma alatt oldalába kerültek a miéinknek és roppant nagy erejükkel kiverték a sánczból Geicz főhadnagyot katonáival együtt, bár ezek pusztító tüzeléssel árasztották el ellenségeiket. Mivel ezzel egyidőben a törökök az úton védekezők ellen is támadást intéztek, ezeket is kiverték állásukból; háromnegyed órai ádáz küzdelem után a kis magyar csapat a völgy nyugati oldalán elterülő erdő oltalma alatt a kolostor felé visszavonult.

A törökök vesztesége halottakban és sebesültekben meghaladta a háromszázat, a miéink közül többen elestek és megsebesültek, Geicz főhadnagy pár katonával pedig a törökök fogságába jutott.

A Rauber által őrsége segítségére küldött száz katona nemcsak hogy későn érkezett, hanem a törökök által megtámadva, ugyancsak az erdőbe veretett, a melyben most már összes szakaszaink a kolostor mögötti magaslat felé húzódtak vissza. Czéljukat azonban nem érhették el, mivel az ellenség utánuk nyomult, letérítette és elvágta őket a kolostorhoz vezető útról.

Ezután a törökök az erdővel borított hegyoldalhátak mögött rendbeszedték osztályaikat, a mi után megtámadták Raubernek a kolostor mögötti emelkedésen álló csapatát. Ez is vereséget szenvedett és a kolostorba menekült. Az ágyút megmentették és a gazdasági udvarba vontatták.

Élet-halál harcz kerekedett ezután a kisded magyar csapat és a nálánál tízszerte nagyobb ellenség között. A törökök körülfogták az épületet, a mely valóságos pokollá vált a védők számára, a mennyi-

ben a támadók hosszú dorongokra kötött tűzcsóvákkal fölgyújtották nemcsak a gazdasági udvar czölöpzetét, hanem a kolostor tetőzetét is. Az önmagában bízó csapat azonban nem esett kétségbe, nem mentette meg életét szégyen árán, hanem még négy órán át kitartott és védekezett, bár a kolostor tetőzete teljesen leégett, a bedőlt harangtorony az udvarra zuhant és víz hiányában attól is tarthatott, hogy a pusztító elem maga alá temeti őt.

Délután öt óra körül kifogyott az ellenség lövőszere, a mire abbahagyta az ostromot és visszavonult Comarnicu felé.

Rauber csapata sem maradhatott tovább a kolostornál, mivel kétszáz embere hiányzott, a megmaradt kevés katonával pedig a kolostort védelmezni amúgy sem tudta; hírül hozták azt is, hogy a törökök nehány száz katonája meg akarja kerülni a Tömösi szorost.

A hét órán át tartó küzdelemben elesett és az ellenség fogságába került Geicz főhadnagy, egy tizedes és 26 határőr; megsebesült Neidel másodkapitány és 33 ember. A törökök közül a csatatéren maradt holtan *egy binbási, egy aga és több mint 400 harczos.*

Mayersheimb ezredes, a székely ezred parancsnoka. Brassóban 1788 márczius 30-án kelt *Bericht*-jének végén ezeket írja: *Tekintettel az ellenség rendkívüli nagy számára, a legénység magatartása és bravourja dicséretre méltó; hizelgés nélkül mondhatom, hogy a székelyek felette bátran harczoltak!*

A magyar legénység, *az eszköz a parancsnok kezében*, ennek kitartása és vitézsége, csakugyan dicséretre érdemes volt; elsőrendű szerepet játszott mindvégig és betartotta azt a szabályt, hogy csak akkor szabad tüzelnie, ha kellő czélpontok kínálkoznak.[1] A vezetés azonban sok tekintetben kifogás alá esik. A különítmény parancsnoka még az akkori és az öntevékenységet korlátozó idők s a formákhoz görcsösen ragaszkodó harczászati elvek mellett is alkalmazhatta volna azt a sarkalatos tételt, hogy a védelmet, bár csak csekély erőkkel is, de a helyes pillanatban, meglepően, mintegy rajtaütésszerűen oldalból intézett erőteljes támadással kell egybekapcsolni! Ehhez a harcz tere alkalmat is nyújtott, mert különös harczczél által le nem kötve, a kolostornál, vagyis szabadon, jó állást választhatott volna csapatának a tiszta védelemre hivatott kisebbik része számára; ez itt nagy erőt fejthetett volna ki. A nagyobbik rész, bár számra nézve ez is gyengébb

[1] Lásd *Criste i. m.* 283. l. «Vorschrift nach welcher bei einem ausbrechenden Türkenkrieg die kommandierenden Generals der verschiedenen Korps etc. zu verhalten haben» czímű directivákat.

volt az ellenségnél, viszonylag nagy erőt képviselt, mivel a székelyek jól fegyverzett, jól képzett, lelkesült és fegyelmezett csapata fölért a törökök számbeli nagyságával. Bizonyosan nagy zavarba jut és valószínűleg futásnak is ered az ellenség rendezetlenül és vakon támadó tömege, ha a székelyek bár csak egy része is az oldalból és hátból tör elő.

Hibát követett el Rauber százados azzal is, hogy csapatát megosztotta, a mi által ez részletenként veretett meg. Ennek egyik oka, hogy a tábori-őrség igen messze állott. a minek azután természetes következménye volt az, hogy ezt és a támogatására sietó erőket is a törökök leszorították visszavonulási vonalukról.

Nem felel meg a valóságnak, mit az Österreichische Mil. Zeitschrift közleményének szerzője ír, hogy a kolostort körülfogó törökök csak akkor hagyták abba ostromukat, a mikor a tábori-őrségre és az ennek támogatására rendelt, de megvert részek sorakozván (mintegy 200 ember), a hátába törtek az ellenségnek. Erről Mayersheimb ezredes egy szót sem szól a már idézett Bericht-jében. Mindenesetre kötelessége lett volna ez azoknak és bár megtették volna, de úgy látszik kellő vezetés hiányában elvesztették harczi rendjüket s csak a menekülésre gondoltak az ellenséges nagy erő láttára.

A törökök támadási módjára nézve a cs. és k. hadilevéltár okmányai semmit sem mondanak. Ellenben a már idézett «Ausführliche Geschichte des Krieges zwischen Russland, Österreich und der Türkey, und des daraus enstandenen nordischen Krieges» czimű könyv II. kötetének 105—108. lapján ezeket olvassuk:

«Mavrojeni herczeg a háború kitörésekor saját költségén 3000 arnautát toborzott. Ezekhez a nagyvezir 7—8000 ázsiai katonát küldött, vagyis Mavrojeni szeraszkirja legföljebb 11,000 harczossal rendelkezett. Ezek közül 4000 embert a maga oltalmára visszatartott, a többit ellenben Erdély határaira küldötte azzal az utasítással, hogy szakadatlanúl nyugtalanítsák a szorosokban álló császári őrségeket. E harczosok csupán kétszersültet kaptak fizettség gyanánt. Vakmerőségük és dühödt támadásuk rugója egyedül az volt, hogy csengő pénzben jutalmazták meg őket minden ellenséges emberfejért és fogolyért; a zsákmány is az övék volt. Ha támadni készültek, négy napra való kétszersülttel látták el magukat. Ellenségüket minden oldalról bekeríteni igyekeztek. Minden akadályt legyőztek; a legmagasabb hegyet, a legmeredekebb sziklát is megmászták mászóvasaikkal. Kisebb csoportokra oszlottan egetverő kiáltással támadtak, a mi mellett ügyesen kihasználták a terepet s oltalmat kerestek a

fák, bokrok és egyéb födözékek mögött. Ez volt oka, hogy az ágyúk kevés kárt tettek bennök. Minden harczos arra törekedett, hogy ellenfelét lefejezze. Ha valakit elesni láttak, szinte vakon feléje rohantak és fejét vették. A ki ezt a zsákmányt megszerezte magának, menten abbahagyta a harczot, mit sem törődött az ütközet további kimenetelével, hanem hátrasietett, hogy biztonságba hozza zsákmányát és önmagát. Ha visszaverik őket, előre meghatározott helyen gyülekeznek, de nem sokáig állanak tétlenül, hanem más helyen próbálnak szerencsét. Óvatosak és titkolják szándékukat.»

Szóvá kell tennem még a törökök igen nagy számbeli erejét is. Mayersheimb ezredes idézett Bericht je szerint 1200–1500 lovas és 6—800 gyalogosból állott a támadó had. Ez a szám csupán a megtámadottak becslésén alapulhat, vagyis teljességében el nem fogadható, bár közleményem elején említett forrásmunkák mind egybehangzóan 2000—2300 emberben állapítják meg a törökök számát. Mint mindig, úgy ez esetben is valószínűleg sok haszontalan, rablásra és pusztításra kész ember csatlakozott a törökökhöz, kiknek zsákmányra éhesebb része a harczolók közé is keveredhetett. Az erdővel és sziklával körülzárt szűk völgyben igen nagynak látszott az a tömeg, mely az előbb említett harczmodor mellett, több csoportban, az erdő, a sziklák és más födözékek mögül tört előre egetverő kiáltással. Az ellenséges lovasságot csak annyiban szabad számításba vennünk, mint a mennyiben ez a hegyes vidéken és az emberi beavatkozásnak akkor még alig alávetett erdőségben számításba jöhet s a mennyiben ez lóról szállva, gyalog is harczolt akkor, mikor a gyalogság sorai nagyon megritkultak.[1]

[1] Erre nézve *De Ligne herczeg* a következőket írta: A törökök harczmódja inkább ösztönszerű, semmint módszeres; nagy gonddal és óvatossággal kerülik el azt, hogy zárt alakzatokban az ellenség tüzének kitéve legyenek s ha mégis megesik, hogy ily alakzatban az ellenség tüzébe kerülnek, soraik azonnal szétbomlanak s a törökök mély útakban, szakadásokban, cserjékben húzódnak meg, vagy a fákra is felmásznak és onnét tüzelnek, elég jól czélozva. Mezítelen karokkal harczolnak, hogy az ellenséget ijesszék s hogy azok fejeit könnyebben lekaszabolhassák. Sem inget, sem harisnyát, sőt néha még lábbelit sem viselnek s ruhájuk gyakran nem egyéb, mint a bő nadrág és egy mellényféle. A törököknél alig lehet lovasságról és gyalogságról beszélni; mert a lovas, ha lovát veszítette, azonnal a gyalogság soraiba megy s ott harczol tovább, a gyalogos pedig, ha lovat zsákmányol vagy vesz, lóra ül és a spahikhoz csatlakozik. Lásd: *Hadtört. Közlem.* 1896. évfolyamának 245. l.

Mindezek számításbavétele után valószínű, hogy a török csapat ereje jóval kevesebb volt a kétezernél és hogy a Geicz főhadnagy vezette tábori-őrséget csupán az ellenséges gyalogság rohanta meg. Ebbeli feltevésemet támogatja az a körülmény is, hogy a tábori-őrség állása körüli terep bármely lovasság számára is teljesen járhatatlan volt,[1] a mennyiben a völgyet alkotó magaslatok nemcsak hogy erdővel voltak borítottak, hanem össze-vissza szakadozottan meredeken estek alá a Prahova völgyébe éppen ott, a hol a tábori-őrségnek állania kellett. A megkerülést csakis gyalogság hajthatta végre. A lóról szállott török lovasság csupán a kolostor ostrománál játszhatott szerepet.

Az ellenfelek veszteségeinek aránytalansága abban leli magyarázatát, hogy a jól felfegyverzett székelyek értették a puskák kezelését, a tüzelésben fegyelmezettek voltak és födözékek mögül védekeztek. A törökök nagy veszteségének oka az, hogy irreguláris, rosszabb minőségű tüzelő fegyverekkel biró és rendetlenül támadó harczosaikból csakis az első sorok tüzelhettek; valószínűleg növelte veszteségük számát az a tulajdonságuk is, hogy vakon rohanták meg ellenfelüket.

Az elfogottakat a törökök Konstantinápolyba szállították, a hol sorsukra nézve felvilágosítást adnak *Geicz* főhadnagy és *Jeleky* százados levelei.

Geicz főhadnagy Konstantinápolyból 1788 junius 17-én kelt levelének tartalma szó szerint a következő:

«Tiz nap alatt értünk Konstantinápolyba. Árkon bokron keresztül rajta-rajtában lovagoltunk; lovammal kétszer felbuktam, de bajom nem esett. A foglyokat a törökök a lovak hátára kötött málhazsákokra ültették, kezüket a hátukon, lábukat pedig a ló hasa alatt összekötötték. Barbárokhoz méltóan durván bántak velünk minden alkalommal. Április 12-én értünk Konstantinápolyba. A bevonulás előtt 12 lemészárolt keresztény fejéből font koszorút akasztottak nyakamba. A lakosság ocsmány szavakkal illetett és gúnykaczajjal kisért. Még az asszonyok is az arczomba köpdöstek.»

Jeleky, ugyancsak a 2. székely határőrezred századosa, ki egy más alkalommal fogatott el, 1788 junius 26-án Konstantinápolyból kelt levelében pedig azt mondja, hogy minden képzeletet meghalad a barbárok kegyetlen eljárása; egyedüli vigasza megszabadulása, bármennyire is messze van az. Choiseul Gouffrier gróf franczia követ

[1] Lásd a már idézett 1 : 75,000 mértékben készített cs. és k. földrajzi intézeti térképet.

fáradozásainak köszönhették, hogy őt és Geicz főhadnagyot vasba nem verték. A legénység elsenyved a rablánczok súlya és a rabmunka alatt.[1]

PILCH JENŐ
őrnagy.

ÉVFORDULÓT ÜNNEPLŐ MAGYAR EZREDEK.

(Első közlemény.)

III. Károly magyar király a pragmatica sanctio érdekében az 1725-iki bécsi békével elismerte V. Fülöp spanyol király fia Don Carlos spanyol infánsnak jogát Toscanára, Parmára és Piacenzára. Fülöp azonban nem elégedett meg a puszta elismeréssel, hanem egyéb biztosítékot is keresett és Angliával, valamint Francziaországgal szövetségre lépett Károly ellenében azzal a meghatalmazással, hogy 6000 fegyveresével megszállhatja Livornót, Elba szigetét, Parmát és Piacenzát. Károly, ki a pragmatica sanctio békés elismerése érdekében minden elfogadható áldozatra kész volt, eltűrte e fegyveres beavatkozást. Ámde csakhamar csalódott, mivel Spanyolország jóval nagyobb haderőt szállított partra Itáliában, sőt Sardiniával is szövetséget kötött. Veszedelmessé váltak az állapotok Károlyra nézve akkor, mikor II. Ágost lengyel király halálával a lengyel trón betöltése körül a Francziaország és közte felmerült nézeteltérések alkalmából V. Fülöp még Francziaországgal is szövetséget kötött Ausztria ellen. Ily viszonyok mellett, minden eshetőségre készen és érdekeinek megvédelmezése végett, Károlynak meg kellett erősítenie nemcsak itáliai, hanem németországi hadait is. A birodalom kedvezőtlen pénzügyi viszonyai miatt azonban Károly országai főnemeseihez is fordult segítségért. A királyi fölhívás Magyarországon is termékeny talajra talált, amennyiben 1734 januáriusában *Pálffy Lipót gróf* egy hajduezredet, *Károlyi Sándor gróf* és *Hávor János Miklós gróf* pedig egy-egy huszárezredet szerveztek és bocsájtottak a koronás király rendelkezésére.

A száznyolczvan éves multra visszatekintő ezredek története gazdag nevezetes és olyan eseményekben, melyek hirdetői nemzetünk kiváló hadi erényeinek. Helyénvalónak találjuk tehát, hogy a menynyiben ezt folyóiratunk szűkre szabott keretei megengedik, az évfor-

[1] *Ausführliche Geschichte* stb. czímű munka II. kötetének 14. és 20. l., valamint *Criste i. m.* 170. l. a megjegyzések.

duló alkalmából kimutassuk eme csapattestek szereplését azokban a hadjáratokban, a melyekben hazánk fiai — miként ezt a 19. számú magyar gyalogezred története is mondja előszavában — a király és a haza iránti hű odaadásukban életükkel és vérükkel áldoztak.[1]

I.

A cs. és k. 19. számú, estei Ferencz Ferdinánd császári és királyi főherczeg trónörökös nevét viselő magyar gyalogezred.[2]

A Pálffy által saját költségén szervezett hajduezred toborzó kerülete 1809-ig a felsőmagyarországi vármegyékre (Gömör, Szepes, Abauj-Torna stb.) terjedt ki. Az ezredtörzs állomáshelye Kassa volt. A 15 rendes és 2 gránátos századból alakított csapattest parancsnokává és tulajdonosává Pálffy Lipót grófot nevezte ki a király. 1809-től a Dunántúlra is kiterjesztették toborzó kerületét, melynek székhelye Székesfehérvár lett. 1845-től kezdve Győr a hadkiegészítő kerületi parancsnokság székhelye.

1769-től kezdve gránátos osztálya más gyalogezredek hasonló osztályaival egy gránátos zászlóaljba egyesíttetett és pedig legelőször a 37. és 52. gyalogezredéivel, később 1775-ben a 2. és 34., 1779-ben az 53. és 37., 1799-től előbb a 34. és 39., később pedig az 52. és 61. magyar gránátos gyalogezred gránátosaival; 1810—1818-ig az első magyar gránátos zászlóaljba tartozott, 1818 után a 39. és 62., 1832 után pedig a 48. és 60. gyalogezred gránátos osztályával egyesíttetett.

Béke időkben állomásozott: Lombardiában, Cseh- és Magyarországban (Kassa, Nándorfehérvár, Zágráb, Komárom, Brassó, Pozsony), Galicziában, Stiriában, Dalmácziában, Tirólban, Wienben, Morvaországban, Velenczében, Rovignóban, Vicenzában, Triestben és Pólában.

Hadjáratok.

Alig alakult meg első zászlóalja, ezredtulajdonosa vezetése alatt máris Itáliába vonult, a hol az *1734—35. évi hadjáratban* oly nagy veszteségeket szenvedett, hogy az 1735 április 30-iki hadrendben csupán 269 főnyi állománynyal szerepel. 2-ik zászlóalja Tirólban a Monte-Baldón táborozott.

[1] Geschichte des k. k. Linien-Infanterie-Regimentes Kronprinz Erzherzog Rudolf Nr. 19. Graz, 1863. és Wien, 1878. évi kiadásai.

[2] U. o. és *Alphons Freiherr von Wrede:* Geschichte der k. u. k. Wehrmacht. I. kötet, Wien, 1898. 249. l.

1741-ben Felső-Ausztriába vonult az ezred.

Az osztrák örökösödési háborúban 1742-ben három zászlóaljjal előbb Caslaunál harczolt, később pedig Prága ostromában vett részt. 1743-ban Ingolstadnál vitézkedett. 1745-ben Olaszországba jutott, a hol 1746-ban Rottofrenónál és Genua falai alatt mérte össze fegyvereit az ellenséggel. Genuában, a deczemberi forradalom alkalmával, árulás következtében, egyik zászlóalját a felbőszült tömeg majdnem teljesen fölkonczolta; másik zászlóalja részt vett a forradalom leverésében. 1747-ben egyik zászlóalja a Provenceba nyomult, a többiek ellenben úgy 1747-ben, mint 1748-ban Genua ostromában vettek részt, a hol különösen a gránátosok tüntek ki a begnatói sánczok megrohanásában (1748 junius 13.).

Hétéves háború. 1757-ben két zászlóalja (csupán 780 ember erős) egy gránátos századdal a prágai csatában (május 6.) Schwerin csapataival szemben állotta meg a sarat azután pedig a görlitzi ütközetben (szeptember 7.) szerzett dicsőséget; vitézül harczolt még Schweidnitz ostrománál, a hol a csillagsánczot vette meg november közepén. *De Vins József* százados, a gránátosok parancsnoka, jutalmul a katonai *Mária Terézia-rendet kapta* és őrnagygyá neveztetett ki.[1] Küzdött még Boroszlónál és Leuthennél (deczember 5.). 1758-ban Hochkirchnél (okt. 14.) megint a gránátosok tüntek ki az egyik sáncz megrohanásánál, a mikor is 230 porosz katonát fogtak el. Neisse ostrománál is érdemeket szereztek a zászlóaljak. 1759-ben az osztrák fősereg kötelékében a gránátosokkal együtt a kunersdorfi csatában (augusztus 12.) egy tapodtat sem engedtek, bár soraik igen megfogytak.

1760-ban Loudon alatt az ezred Sziléziában Neustadt ostromában (márczius 15.) vett részt, Landshutnál pedig oly vitézül harczolt, hogy De Vins őrnagyot soronkívül alezredessé léptették elő.

Liegnitznél (1760 aug. 15.) nagy veszteségeket szenvedett a visszavonulás alatt.

1761-ben Schweidnitz ostrománál vérzett az ezred, a hol gránátosai oly elszántan rohanták meg az ellenséges védővonalat, hogy parancsnokukat De Vins alezredest ezredessé léptették elő.

1762-ben egyik különítménye Schweidnitz védelmezésében vett részt.

1773-ban *D'Alton Richárd gróf tábornok* lett az ezred tulajdonosa, az ezred parancsnokságát pedig *Alvinczy József ezredes* vette át.

[1] *Dr. J. Hirtenfeld:* Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder. Wien, 1857. I. kötet, 73. és 287. l.

1779-ben az ezred a habelschwerti rajtaütésben (január 18.) tünt ki olyannyira, hogy úgy *Alvinczyt*, mint *Davidovich őrnagyot a Mária Terézia-rend* lovagjainak sorába iktatták,[1] kilencz tisztet pedig dicsérettel illettek. Külön elismeréssel adózott az ezrednek II. József is, a ki 1781-ben megjelenvén a pesti táborban, személyesen is köszönetét nyilvánította az ezrednek, háromszáz aranyat osztatott ki a legénység között, az egész tisztikart pedig megvendégelte.

1786-ban az ezred tulajdonosa *Borbereki Alvinczy József tábornok* lett, míg az ezred parancsnokságát *Kolowrath-Krakowsky Károly* ezredesre bizták.

II. József török háborújában két zászlóalja a gránátosokkal együtt Zimonynál, a 3. zászlóalj pedig Erdélyben állott. Utóbbinál a Gabrieli százados vezette különítmény Gradistjenél zsákmányul ejtett több ellenséges uszályhajót, míg másfél százada augusztus 15-én a Vulkán szorosban visszaverte a törököket.

1789-ben az ezred a délmagyarországi főseregkötelékében Nándorfehérvár ostromában vett részt és annyira kitünt, hogy soronkívül előléptették az ezred parancsnokát Kolowrath gróf ezredest, valamint Plunquet Lukács gróf főhadnagyot ; a 3. zászlóalj előbb a Vöröstorony szorost védelmezte, majd Lazu-Mare alatt ütközött meg a törökkel. Az újonnan felállított 4. zászlóalját Orsova ostrománál alkalmazták. A gránátosok mindvégig Nándorfehérvár ostromában tüntek ki.

Franczia forradalmi háborúk. 1792-ben a 3. zászlóalj a gránátosokkal együtt a Németalföldre vonult, a hol a gránátosok tüntek ki Florennesnél. 1793. megint a gránátosok jutottak tűzbe Aldenhóvennél, Löwennél és Maubeugenél. 1794-ben az ezrednek három zászlóalja Itáliában Degónál harczolt, a gránátosok Landrecienél, Erquelinnél és Fleurunél vitézkedtek, míg a 3. zászlóalj Lüttichnél küzdött. 1795-ben S. Giacomónál derekasan állotta meg helyét és ugyanígy viselkedett Loanónál is a hadsereg balszárnyán. A gránátosok a Rajnamentén Gross-Fischlingennél és Frankenthalnál harczoltak.

A *franczia köztársaság ellen viselt háborúkban* és pedig 1796-ban a 2. zászlóalj Montenottenél és az ezt követő visszavonulásnál mérte össze fegyvereit a francziákkal míg az 1. zászlóalj Degónál küzdött. A Minció melletti csatában az ezred az utóvéd nehéz feladatában sokat veszített, majd Lipthay dandárában Dolcenél is harczolt. A Monte-Baldón, Castiglionénél, Cereánál és la Favoritánál vívott harczok után Mantuába szorult, melynek védelmezésében is részt vett. A 3. zászló-

[1] U. o. 217. és 225. l.

alj Tirólban állott, a hol Callianónál majdnem teljesen megsemmisült; megmaradt részei ezután vitézül harczoltak Segonzánónál, Piazzenél, Vigo-Miolánál, Calliano-Besenellónál és Rivolinál.

A gránátosok az északi hadszintéren hadakoztak Schweinfurtnál, Ambergnél, Würzburgnál és Kehlnél.

1797-ben hadiállományra kiegészített 3. zászlóalja Provera hadtestében előbb Bevilacquanál és Anghiarinál vitézkedett, a mi után St.-Giorgiónál a francziák fogságába jutott. A mantuai kapituláczió után Krajnában újjá szervezték az egész ezredet.

A gránátosok előbb Khel alatt, később pedig Károly főherczeg seregében az utóhadnál Neumarktnál szereztek érdemeket.

1799-ben két zászlóalja Itáliában Magnanónál jutott tűzbe, a mi után Brescia megrohonásában is részt vettek. Az egyik osztály Tirólban Vapriónál tűzött össze az ellenséggel, míg a 3. zászlóalja Orzinóvinál küzdött. Tortona körülzárolása után egyik zászlóalja Alessandria alá vonult, míg a másik kettő Bosco-St.-Giulianónál igen sok emberét vesztette el akkor, a mikor a Moreau vezette franczia osztályokat szétrobbantotta. A főserehez való vonulása után *Adorján ezredes* vezetése alatt Fossanónál, Beinettenél, Castelettónál, Ronchinál és még több kisebb ütközetben harczolt, a melyekben vesztesége halottakban és sebesültekben meghaladta a kétszázat. Genolánál (nov. 1.) is sokat veszített (1659 emberéből elesett 400, 23 pedig megsebesült és a francziák fogságába került).

A gránátosok Veronánál, Magnanónál, St.-Giuliánónál, a Trebbia mentén, Novinál és Genolánál tüntek ki.

1800-ban, miután az egész ezred a Bochetta ostromában vett részt (600 emberét veszítette el), Genua alá került, melynek kapitulácziója után egyideig itt állomásozott, majd Pozzoló-Valeggiónál vitézkedett (vesztesége halottakban, sebesültekben és eltüntekben kétszáz ember volt).

A gránátosok St.-Giacomónál, a Var mentén Gilettánál, Ormeánál, Marengónál és Pozzolónál harczoltak.

Napoleon elleni háborúk. 1805-ben az ezred öt zászlóaljával előbb Itáliába vonult, később pedig Dél-Tirólban a határokat őrizte. 1809-ben három zászlóalja, nemkülönben a gránátosok is, Itáliában Sacile mellett, a Piave vonalán, azután Magyarországon Pápánál, Győrnél és Pozsonynál viaskodtak a francziákkal. Érdekesek *Bartholémy Péter százados* tettei, a kit később a *Mária Terézia-rend* lovagjainak sorába iktattak. A május 8-iki Piave melletti csata után a János főherczeg vezette osztrák sereg visszavonult. E visszavonulás alatt Bartholémy, a ki az ezred 3.

zászlóalját vezette, nemcsak hogy megállította a miéinkre rohanó franczia lovasság két ezredét, hanem vissza is verte azokat. A Tagliamentónál, a mikor az osztrák sereg az elfogatás veszedelmének nézett elébe, Bartholémy, zászlóalja egyik századával, belevetette magát a megáradt és rohanó folyóba és átgázolt rajta. Példáját a többi csapatok is követték, a mi által megszabadultak a fenyegető veszedelemtől. Pápánál az utóvédet alkotta zászlóaljával, a melylyel önfeláldozóan védekezett mindaddig, míg az egész osztrák sereg elvonult.[1]

Az *1812. évi franczia-orosz hadjáratban* két zászlóalja Schwarzenberg hadtestében végigjárta Lengyelország pusztáit és különösen kitünt *Szent-Iványi őrnagy* vezetése alatt a poddubniei csatában, a Diwin körüli harczokban és Bialánál.

1813-ban *Hessen-Homburg Fülöp herczeg* tábornoknak adományozták az ezredtulajdonosi méltóságot.

Az *1813—14. évi fölszabaditó háborúkban* és pedig 1813-ban első két zászlóalja Dresdánál harczolt, a hol a *Fenyvessy* vezette 1. zászlóalj a francziák fogságába jutott, mivel vakmerően messzire előre rohant. Leipzignél Stutterheim ezredes vezetése alatt Markleeberg körül annyira kitüntek az ezred osztályai, hogy *Stutterheim ezredes a katonai Mária Terézia-rendet* nyerte el.[2]

A gránatosok a dunamenti hadsereg kötelékében Hanaunál jutottak tűzbe.

A következő évben előbb a Belfort ostromló csapatokhoz tartozott az ezred, később pedig a déli hadsereg kötelékében Maçonnál, St.-Georgesnél, Lyonnál harczolt. Utóbbi helyen különösen a *Kovesdy százados* vezette 3. zászlóalj tünt ki azzal, hogy a városba berohant, de körülfogott testvér zászlóalját kivágta a francziák kezéből. *Szent-Iványi ezredes a Mária Terézia-rendet* kapta.[3] Voreppenél is tűzbe jutottak a zászlóaljak.

A gránátosok Nangisnál és Charentonnál tűztek össze a francziákkal.

1815-ben Dél-Itáliában a visszavonulás alatt a Renó és Panaró mellett főként az ezred 2. zászlóalja viselkedett derekasan, a midőn kivágta magát az ellenséges csapatok közül.

Két század még Carpi bevételénél is közreműködött. Később nemcsak Itáliában, hanem Dél-Franciaországban is harczoltak a századok.

[1] U. o. 958. l.
[2] U. o. 1223. l.
[3] U. o. 1301. l.

1847-ben *Schwarzenberg Károly herczeg* lett az ezred tulajdonosa.

1848-ban a zászlóaljak több részre osztottan Tirólban (Triestnél, Rivánál, Stenocónál, Storónál, a Monte-Baldón, Calmasinánál és Spizzánál) hadakoztak. 1849-ben a második zászlóalj a novarai csatában vett részt; a Magyarországban állomásozó 3. zászlóalja Ó-Becsénél a szerbek ellen harczolt.

1850-ben az ezred Holstein megszállásában vett részt.

1858-ban azzal tüntette ki a király az ezredet, hogy tulajdonosává *Rudolf főherczeg trónörököst* nevezte ki.

Az *1859-iki olaszországi hadjáratban* a Schaffgotsche vezette 9. hadtest kötelékében mind a három zászlóalja a gránátosokkal együtt Solferinónál vérzett. A 4. zászlóalj eleinte Tirólban állott, majd a 8. hadtest kötelékében ugyancsak Solferinónál jutott tűzbe. Az 5. zászlóalj Triestnél a tengerpartot tartotta megszállva.

1866-ban az egész ezred Scudier dandárában Olaszországban Custozzánál szerzett dicsőséget.

1878-ban nemcsak az ezredet, hanem ennek tartalék csapatait is mozgósították, a melyek azonban csupán a Száva vonalát zárták el, majd a boszniai lakósság lefegyverezésében vettek részt.

A II. József által a legénység megjutalmazására alapított vitézségi érmekből az ezredben szétosztottak összesen: 15 arany- és 145 ezüstérmet. —*ő.*

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Adalék az 1523. évi török portyázás történetéhez. A British Múzeum könyvtárában egy nyolcz lapra terjedő XVI. századbeli latin nyomtatványra akadtam nemrég «Miracula quæ mense Decembri (1523) in Pannonia visa sunt (etc)» czím alatt, melyben C(hristopherus) Battus Parmensis két levele van közölve Rómából «pridie Calen. Martiis 1524» (február 29.) és «Calen. Martiis 1524» (márczius 1.) kelettel, melyben az író értesíti barátját Saulius Jeromost (Genuában?) egynémely magyarországi eseményekről. Ezeket a dolgokat «familiaris»-ától Berrustól hallotta, ki a pápai követtel (t. i. báró Burgioval) akkortájt beutazá Magyarországot és gyakrabban fölkereste őt leveleivel, megírván neki az érdekesebb dolgokat, amiket útjában látott vagy hallott.

A czímben említett csodadolgok, úgylátszik, egyszerű földrengések voltak, melyek 1523 deczember havában Belgrádot és környékét meglátogatták. Még a földrengés előtt, egy meg nem nevezett faluban, Belgrádhoz közel, éktelen lármát lehetett hallani éjszakának idején, amit a megriadt föld népe arra magyarázott, hogy a törökök megtámadták őket. A földrengés állítólag mintegy öt napig tartott kevés megszakítással éjjel-nappal és öt jeles várost vagy helységet (quinque oppida egregia) megrongált, ámbár ezek nagyobb távolságra voltak egymástól. Az ötödik napot követő éjszakán óriási tűzoszlop csapott föl a földből a földrengés kezdetével — állítólag kereszt alakban — egy «Severinum»-nak nevezett helységnél (oppidum); több keresztény és török súlyosan megsebesült. A várat (Szörény vára akkor még magyar kézen volt) csunyán megrongálta a földrengés (arcem munitissimam diruit); óriási kőtömbök elváltak a szikláktól és legördültek a Duna medrébe.

Mindez az első levélben olvasható.

A másodikban azután érdekes részleteket közöl az író a magyaroknak a törökök ellen a mult nyáron (superiori æstate) viselt dolgairól. Az elbeszélés szerint a török császár elküldte volt Belgrádba szandsák bégnek egyik hatalmas pasáját, ki nem sokkal azelőtt Rhodust hódította meg. A pasának «barbár hangzású nevét» Berrus nem írta meg s csak annyit mond róla, hogy a török vezér a szultán rokona volt s hogy a Belgrádban és szomszédságában állomásozott török hadakat összegyüjtötte és könnyű tábori ágyúkkal átkelt Magyarországba a Száva hídján, melynek őrizetére egy csapatot hagyott hátra. A magyar földre érve, tűzzel-vassal pusztította a vidéket. Ezt kémei útján meghallván a kalocsai fővezér (præsul), ki a magyar hadak élén állott és akkortájt éppen a Duna és Száva közötti vidéken tartózkodott, de betegeskedett. Bardus István nevű jeles hadvezérét négyezer és egynehány lovassal (cum exercitu quatuor millium equitum, aut paulo amplius) a Száva hídjának elfoglalására és lerombolására küldötte. Mit szerencsésen elvégezvén, visszajövet Bardus a portyázásból gondtalanul visszatérő és ellenségről nem is álmodó törököket megtámadni készült, kik három hadosztályban minden rend és óvszabály nélkül valának éppen visszaérkező félben. A magyarok podgyászukat egy közel fekvő halomnál a hajcsárok és szolgák (calones) fölügyelete alatt visszahagyván, szép tömött rendben nagy vitézen megtámadták az első török hadosztályt, melyet mintegy ötezer lovasra lehetett becsülni s mely messzire elválva a másik kettőtől érkezett meg. Ezt a csapatot a magyarok teljesen szétverték, szintúgy a második hadosztályt is, melynek száma körülbelül ugyanannyi volt «mint az elsőé, vagy a harmadiké». Mindkét alkalommal a győzelmet nem csekély részben a hajcsárok és szolgák magaviseletének lehetett köszönni, kik a támadás alkalmával edények csörömpölésével (concrepantibus undique vasis) és kurjongatással óriási lármát csaptak és a törökökkel ily módon azt hitették el, hogy a domb mögött egy nagyobb magyar hadosztály rejtőzik, mely oldalba készül támadni őket. A magyarok most már vígan de fáradtan és az elfoglalt dús zsákmánynyal megrakva, a saját podgyászuk és hajcsáraikkal együtt éppen haza készültek indulni, midőn egészen váratlanul megjelent a helyszínén a harmadik török hadosztály. Ez annyira elmaradt a többi kettőtől, hogy a magyarok már azt hitték, hogy végeztek a törökökkel és már fölbontották csatarendjüket, midőn a harmadik török csapat váratlanul leszállt a hegyekből a síkságra. Csakhamar élénk harcz fejlődött ki a két ellenséges csapat között. Evvel a harmadikkal nem végeztek ugyan oly könnyen a magyarok mint az előbbi kettővel, de elvégre mégis a keresztények

maradtak győztesek, mert irhájuk megmentésére kellett élet-halál harczot vívniok. A legyőzött törököket a Száváig kergették és miután a híd le vala rombolva, a pogányok hanyatt-homlok a folyóba rohantak; sokan közülök a vízbe fúltak. A magyarok győzelme azonban sok vérbe került, mert mintegy hétszázan pusztultak el (desiderati sunt) közülök és azonkívül sok volt a súlyosan sebesült is. A harcz oly heves volt, hogy alig volt valaki, ki el nem vesztette vagy podgyászát, vagy lovát, vagy pajzsát, vagy más valami holmiját. A diadalittas magyarok 12 elfogott hadi jelvényt (signa militaria = szandsákot) küldöttek el királyuknak és azonfelül egy a kereszt jelével ékesített gyönyörű keresztény zászlót — melyet a törökök Rhodus szigetén fogtak volt el — továbbá igen sok (permulta) ágyút és számos előkelő török fogolyt és más hadi zsákmányt. A török vezérek közül az egyik elesett a csatában, a másik ellenben sebes lován megszökött. Mi történt a harmadikkal, nem tudják. Így győzött le 15 ezer törököt négyezer, vagy valamivel több magyar, jegyzi meg a leírás legvégén a levélíró.

Az illető hatalmas pasában, kinek nevét elhallgatta az eredeti levélíró és ki a szultán rokona volt, könnyen Ferhád pasára ismerünk, ki mint tudjuk, a szultán nővérét bírta feleségül. A csata dátumát nem említi írónk, de ezt egy másik római levélből tudjuk meg, t. i. abból, melyet az angol követek 1523 szept. 14-én küldöttek haza Wolsey biboroshoz *(Calendar of State Papers* Henry VIII. a dátum alatt), melyben egy Budáról augusztus 24-éről kelt levélre hivatkozva azt írják, hogy «Perath» pasa u. a. hó 7-én Magyarországba tört 15 ezer emberrel, de egy alig 2000 (?) emberből álló csekély csapat visszaverte őt.

Ha pedig az elbeszélést egybehasonlítjuk hazai forrásainkkal, például Istvánfi versiójával, úgy azt találjuk, hogy sok részletben egészen másképen beszélik el az esetet. Említett írónk szerint például nem Thomory érsek, hanem Lőrincz szörényi bán (Laurentius dux Sirmii) betegeskedett és az érsek maga volt a magyar csapatok élén. Bardius István annyiban tüntette ki magát, hogy a csata folyamában párbajra kelt magával Ferhád pasával és megölte őt, a miért a király aranysarkantyús vitézzé avatta fel őt.

KROPF LAJOS.

Bakabánya hadi költségei 1683—1696-ig. Bécsnek 1683. évi ostroma, de még inkább Budavár visszafoglalása után a császári hadak elárasztották a felvidéket. A táborozó csapatok élelmezése a

lakosság kölelessége lévén, súlyos terhet rótt rájuk, főképen, ha téli szállásra maradtak.

A hét alsó bányaváros ugyancsak megérezte ennek mibenlétét. A városi számadások, jegyzőkönyvek részletesen felsorolják az összes hadiczélokat szolgáló kiadásokat: mely ezredre, századra mikor, mit és mennyit költöttek. Részletes kimutatása maradt meg Bakabánya város kiadásainak, melyeket 1683—1696-ig fordított a táborozó és átvonuló katonaságra. A felsorolt összegek erősen megviselhették a polgárságot, mely a város fekvésénél fogva már úgyis sokat szenvedett a török betörésektől. A Léva környékén portyázó csapatok elkalandozván a város határába, pusztítottak s nem egyszer felégetvén a várost, gazdag zsákmánynyal tértek haza.[1] Annál feltünőbb, hogy az ily módon megviselt polgárság egyáltalában képes volt ily mértékben adózni. A városnak 1689-ik évi okt. 23-ikán kelt felterjesztése részletes kimutatásban értesíti a katonai bizottságot az 1683-tól az irat keltéig felszaporodott hadi költségekről.[2] Kimerítően felsorolja a katonaságra fordított készpénzt, élelmiszereket és egyéb szükségleteket; egyúttal tájékoztat a táborozó csapatok felől is. Ennek értelmében:

1683-ban és *1684-ben* Bakabányára háramlott a Korponán téli szállásra maradt Kyrian-féle ezrednek gróf Salzburg alezredes vezetése alatt álló csapatjainak élelmezése. A kimutatás hangsúlyozza, hogy az ellátásra nem voltak kötelezve és hogy a parancsnok erőszakolta rájuk; megtagadás esetén a polgárságot bebörtönzéssel és megadóztatással fenyegette. A megijedt lakósság készpénzben 300 frtot fizetett és ugyanannyi értéket terményben szállított. A kimutatás hangsúlyozza, hogy nyugtát nem kaptak. Ezenkívül nyugta ellenében adóztak külön 5 márkával, majd 87 frttal. Ehhez járul még a megye által kirótt 34 porció élelmiszer szállítása és ugyanannyi porció a a lovak eltartására összesen 300 frt értékben. A szállítást a megye nyugtázta.

[1] *Hadt. Közl.* X. köt., 458—461. l. *Magyarország városai és vármegyéi:* Hont várm. története 321—322. l., *Johann Kachelmann:* Alter und Schicksale des ungarischen, zunächst schemnitzer Bergbaues. Pressburg, 1870., 174. l., *Péch Antal:* Az alsómagy. hét bányaváros bányászatának története. Budapest, 1887., II. köt. 386 l., *Matunák Mihály:* Korpona várkapitányai. Korpona, 1901. 42. l., *U. azon szerzőtől:* Véghles vára. Breznóbánya, 1904. 160—162. l., *Körmb. vár. ltár:* fons 26, fasc. 7, nro 1221, 1235.

[2] *Bakabányai városi levéltár*: curiale protocollum a XVII. század utolsó évtizedeiből, 16—17. l.

1685-ben és *1686-ban* a Dännewald ezred századjai készpénzben 1624 frt és 42 dénárba kerültek, beleszámítva a porciók értékét is. Ennek fejében a város külön nyugtát kapott.

Ugyancsak *1686-ban és 1687-ben*[1] Grosa hadélelmezési biztosnak 250 frtban törlesztették a téli szállás költségeit nyugta ellenében. Ugyanannyit adtak Prenner biztosnak is. A költséghez járul a téli szállásra maradt Lichtemann kapitány vezetése alatt álló század ellátása, mely körülbelül 1492 frt 58 dénárba került.[2] Szállítottak pedig: kenyeret, bort, méhsert, fűtési anyagot, vajat, szappant, gyertyának való faggyút; továbbá csirkét, tojást, hüvelyes veteményt, malaczot, halat, bárányt, zöldséget, húst, juhot, (?) tinót, tejet, üveget, gyümölcsöt, eczetet; mindennemű felszerelési eszközt, fűszert, az étkezéshez szükséges tálakat stb. Mikor a század elhagyta táborozása helyét, a szállástkészítők és a szekerészek újból követeltek mindennemű edényeket, sót, fűtési anyagot, eczetet, búzát, zabot, de nyugtát nem adtak róla. Ez évben Lotharingiai Károly herczeg lovai (kantárra, zabra) készpénzben összesen 90 frtba kerültek a városnak, mely összeget Korpona nyugtázta.

1688-ban és 1689-ben a Piccolomini ezredre 5502 frtot fordított a város. Természetben 54 porciót adtak élelmezésre és a lovak eltartására, a mi 2500 frtot tett ki.

Ugyancsak *1689-ben és 1690-ben* 40 porciót szállítottak, mely a kiállított nyugta szerint 1284 frtba került.

Ezek után a kimutatás a hét alsó bányavárosnak 1683—1689-ig terjedő összes hadi költségeit is felsorolja. E szerint fizetett:

Körmöczbánya	48	ezer	frtot
Selmeczbánya	58	«	«
Beszterczebánya	75	«	«
Bakabánya	14	«	«
Újbánya	24	«	«
Bélabánya	7	«	«
Libetbánya	6	«	«
Összesen	232	ezer	frt.

[1] A kimutatás nem számítja mindig január elsejétől a kiadásokat s így megesik, hogy egy év hadiköltségeit két részletben külön-külön felsorolja.

[2] A szám nem olvasható világosan. A végösszegből levonván a felsorolt kiadások összegét, a fenti szám az eredmény.

A felterjesztés ezzel végződik. A jegyzőkönyv, melybe bevezették, röviden a kilenczvenes évek hadiköltségeit is közli. A feljegyzés szerint Bakabánya polgársága szállított:

1690-ben és 1691-ben	28	porciót	1798	frt	85 d. értékben
1691-ben és 1692-ben	30	«	1890	«	— «
1692-ben és 1693-ban	61	«	1194	«	— «
1693-ban és 1694-ben	41	«	2147	«	— «

Az utolsó évben az átvonuló katonaságra borban, pénzben, baromfiban, egyéb szükségletekre, előfogatra költöttek néhány 100 frtot, mivel a közbeeső falvak kipusztultak s így az ellátás nagy része a városra háramlott. Végre *1694 és 1695-ben* 1480 frtot és 1695 febr. elsejétől 1696 április hónapig 2108 frtot fizettek.

Bakabánya tehát, valamint a társvárosok is nagyban hozzájárultak a hadak eltartásához.

Dr. Relković Néda.

Adalékok Kassa 1706-iki ostromához. Az 1706. évi nagyszombati béke-értekezlet befejeztével újra megindultak a hadműveletek a császáriak és Rákóczi között. A császári csapatok élére gróf Starhemberg Guidó tábornokot állították, kinek az volt a megbízatása, hogy együtt működjék az Erdélyben álló Rabutinnal. Rabutint a császár még június 23-án utasította, kezdje meg az előnyomulást, mihelyt a fegyverszünet lejár. Starhembergnek nyugatról, Rabutinnak pedig keletről kellett Felső-Magyarországba nyomulni, hogy két tűz közé szorítsák s agyon nyomják a fölkelést. Rabutin 12,000 katonából és 9 ágyúból álló seregével 1706 július 25-én indult el Erdélyből. Mivel a Péterváradnál álló Nehem tábornoknak 4000 ráczczal és császárival is hozzá kellett csatlakoznia, Rabutin Nagyváradon, Szentesen át vonult Szolnok felé, hogy itt fogjon kezet Starhemberggel. Rákóczi Rabutin feltartóztatására Bercsényit és Károlyit rendelte ki. Utóbbi Rabutin előtt és ennek nyomában haladt, feldúlva mindent úgy, hogy a császári sereg sehol sem talált élelmet. A Tisza jobbpartján haladva, szeptember elején ért Rabutin Szolnokra, de mivel Starhemberg ekkor még Pozsonynál volt, az erdélyi sereg nem Pest felé menetelt, hanem Jászberényen át Kassának tartott. Szeptember végén ért Rabutin Kassa alá és az ostromot nyomban megkezdette.

Az ostromra vonatkozólag Kassa város jegyzőkönyvében a következők olvashatók:

Die 21 Septembris 1706. In domo curiali præsente domino substituto Francisco Lengyel.

Méltóságos generális Károlyi Sándor uram ő nagysága beérkezvén városunkban és az ő nagysága köszöntéséről visszajövén a nemes város emberei, inter cætera jelentik, hogy értették volna ő nagyságától azt, hogy valamennyi nyelvet még eddig foghatott nemzetünk, mindenik egy nyomon járván, az ellenségnek ide való szándékát pro obsidione jelentette; melyekre nézve kívánván ő nagysága bizonyos provisiókat tenni, kegyelmes urunk parancsolatjából kelletett bejönni és azért a nemes város lakosának [1] is szükség annak idejében maga hívségét minden úton-módon hazájához s urához megmutatni s contestálni. Azt is parancsolta ő nagysága, hogy harmadnap alatt az egész lakos úgy alkalmaztassa magát, hogy fegyveresen compareáljon, másként vagy élete elfogy vagy penig a városból kiűzetik. A ki fegyveres lesz, ámbár magának fogyatkozása volna is, profontja fog lenni.

Item az nemes tanács consideratióban vévén a dolgot, occurált, hogy — Isten őrizzen — obsidiónak alkalmatosságával nemcsak fegyveres, sőt másféle emberek is kívántatnak, vigyázásra, tűznek oltására, töréseknek megcsinálására etc.; azért nem itéli tanácsosnak, hogy a férfi cseléd, ámbár fegyveretlen legyen is, kiigazítassék.

Die 25 Septembris in domo curiali.

Az egész lakos felszólítatván, pálinka arendator uraimék insinuálták magokat arról: Jól constálhat — úgymond — Kegyelmeteknél, hogy mi a pálinkának árendáját nem in omnem fortunæ eventum vállalták fel, hanem hadakozást és más interveniálható akadályokat excipiáltunk. Mostan penig már az ellenség közelgetvén, alkalmas időtől fogvást semmit be nem hoznak és tovább mi fog következni, csak a jó Isten tudja; azért mai napságtól fogvást declaráljuk magunkat, hogy mi a contractushoz magunkat nem tarthatjuk; tovább mitévő leszen Kegyelmetek, álljon jó tetszésében. Ezen dologról discurrálván alkalmas ideig ő Kegyelmek, pro hic et nunc semmi bizonyost róla nem végezhettenek. Eadem declaráltatott, hogy főtiszt uraimék a minemű pálinka tanáltatik arendator uraiméknál, azt erga condignum prætium a militia számára el akarják foglalni és commissarius Kochlács uram kezéhez adatni, hasonlóképpen a serbéli œconomiát is. Ezekben a szükséget látván, nincs módja a nemes tanácsnak, hogy contrariuskodhassék.

Eadem Károlyi Sándor uram ő nagysága parancsolatjából az város részére való főkapitánynak rendeltetett nemes Onody János uram a fertályos kapitányok felett. Az is parancsolatban volt, hogy

[1] Lakosságának.

ki-ki szénát, szalmát és szemes életet a padokról lehordasson, a minthogy annak utána a zsindelyek is leveretettenek. Arról is kemény parancsolat volt, hogy az idő úgy hozván, minden ember állandó légyen maga hivataljában, szófogadó, serény és a kit mire s hová fognak szükségnek idején rendelni, mind fogytig ottan maradjon.

Erről a lakos részéről kérdés támadott, hogy a városi lakosnak tempore obsidionis vagyon mindenikének bizonyos helye, úgy mint a czéheseknek a tornyok, a kereskedőknek a belső bástyák és nem conciviseknek ugyan a belső kőfalak, azért ha ezen parancsolat úgy értetik, hogy a lakos a militiával együtt promiscue a külső bástyákra is rendeltessék, ez nem lehet.

Diebus 26 et 27 Septembris. Az egész lakos főtiszt uraimék parancsolatjából præstált ilyen *juramentumot:*

Az igaz Isten, ki atya, fiú, szentlélek, teljes szentháromság, egy bizony örök Isten, engemet úgy segéljen, hogy noha az tekintetes nemes magyar haza statusinak lett egyben szövetkezésekor én is méltóságos vezérlő fejedelem felsővadászi *Rákóczy Ferencz* kegyelmes urunkhoz, hazánkhoz és nemzetünkhöz megesküdtem vala, mindazonáltal ezen mostani alkalmatossággal is szabad akaratomból megujítván ezen Kassa városa következendő obsidiójának idején fejem fennállásáig s utolsó csepp véremnek kiontásáig fegyverkezvén, megnevezett kegyelmes fejedelmünk s hazánk hívségében állhatatosan megmaradok, azok ellen sem titkon, sem nyilván semmit nem cselekszem, barátjának barátja, ellenségének ellensége leszek és ha másokban akár feljebb-, akár nálamnál alábbvalók legyenek, hazánk s kegyelmes fejedelmünk ártalmára s ezen Kassa városának veszedelmére szolgáló dolgokat tapasztalok, minden félelem, kedvezés és személyválogatás nélkül kinyilatkoztatom, el nem hallgatom; sőt ha én bennem is olyas találtatik, mint hazámnak árulója mások rettentő példájára főcommendáns által tétendő törvény szerint méltán büntettessem. Isten engemet úgy segéljen. Amen.

Ezen juramentum fordíttatván német és tót nyelvekre is, a kik magyarok voltak, magyarul, a kik németek, németül, a kik penig tótok, tótul præstálták.

Ezek után megértvén bizonyosan Károlyi Sándor uram ő nagysága és a mellette való magyar nemzet az ellenségnek ide való szándékát, azonnal az egész hostátokat, a nemes városnak élettel teli levő majorját, Miszlóka, Felső- és Alsó-Tőkés, Tehány és Szent István nevű faluit tűz által megemésztették és ő nagysága maga mellett levő magyar hadakkal a városból kiment.

Vigesima nona (29) penig Septembris, vagyis szent Mihály archangyal napján anni 1706.

A méltóságos generális Rabutin ő nagysága az Erdély országából kijött őfelsége ármádájával ide Kassához érkezvén, Lebenye felé az Hernád vize mellett levő alsó tractusra megszállott, ottan egy éjszakát töltvén, másod nap mindjárt egész ármádástól a Sepsi út körül fent a parton a minemű planities vagyon, odaköltözött és harmadnapon mindjárást délután a várost a téglaszín tájáról ágyúkkal lövetni kezdette; azon éjszaka a calvinisták templomán felül levő partban kilencz ágyúknak sánczot ásatván és mozsárágyúit a Forrás uczán felül levő nagy árkoknak belső részén szállítván, éjjel-nappal ágyúkkal és bombahányásokkal a várost szörnyűképpen lövette és ez idő alatt nagy számmal való kosárokat készíttetvén, fent a téglaszínnél ide alá az sánczna k ásatásához is serényen hozzáfogatott, úgy hogy csak rövid idő alatt mind az ágyúkat, mind penig mozsarakat lehozatván, oly közelről lövette a várost, kinél már közelebb aféle derék munitiót nem kellett volna szállítani.

Ezen obsidiónak eleintén, a bennlevő főtiszteknek és statusoknak is conferentiájok tartatván, adatott ki ilyen

Edictum:[1]

Primo. Valaki Isten ellen káromkodik, bemondván tisztinek, egynehány izben keményen megbüntettessék; ha ugyan meg nem tér, végre meghal érette.

Secundo. Senki az város feladása felől feje elvesztése alatt ne beszéljen.

Tertio. Senki az ellenséghez ne szóljon, se jót, se gonoszt egyszer adott hite szerént, hanem puskájával feleljen.

Quarto. Valaki tiszti ellen zugolódik s parancsolatját nem fogadja, meghal érette.

Quinto. Részegen a bástyára senki ne menjen.

Sexto. A hová rendeltetett egyszer, mindenféle rend ott legyen, más kapitányság vagy pedig commendans uram alatt való bástyára ne menjen, hanem ha az szükség kívánja vagy kapitányától, vagy penig commendáns uramtól küldetnék.

Septimo. Valaki az strázsán aluva vagy vigyázatlanul találtatik, meghal érette.

[1] Megvan külön is ily czimmel: «Kassai obsidioban levő edictumok».

Octavo. Ha valakinek valami fogyatkozása lészen akár micsoda fogyatkozásban, az olyatén az maga kapitányának vagy commendans uramnak jelentse meg és adja értésére a főkapitányoknak, vagy commendans uramnak, hogy idején igazítassék el az olyan fogyatkozás, ne zugolódjék, a seregben legkisebb okot se adjon a confusióra, mert akárki legyen, meghal érette.

Nono. A városban a ki nem deputáltatott fegyverkezésre, ki ne jőjjön, s ide s tova ne járjon, ha csak kapitány vagy pedig commendáns uraimék nem hivatják, se conventiculumokat ne tartson, mert a mi rajta esik, magának tulajdonítsa.

Decimo. Mindenféle rend között az egyesség megkivántatik, senki egymásnak kárt ne tegyen, lopással vagy városban való kóborlással, mert mihelyen abban valaki tapasztaltatik, meghal érette.

Undecimo. A bástyákon a zajgásnak minden ember békét hagyjon, hanem csendességben légyen, kiváltképpen ha ellenséget lát.

Duodecimo. Senki hamis hirt ne költsön és ha mit hall, akár jót, akár gonoszt, se titkon, se nyilván másnak ki ne jelentse, se hintegesse és zűrzavart ne indítson, hanem jelentse meg késedelem nélkül kapitányának vagy pedig commendans uramnak.

Actum Cassoviæ die 2-da Octobris 1706.

Az feljebb megírt mód szerint éjjeli és nappali sűrű lövésekkel s kegyetlen mintegy negyedfélszázig való bombáknak bebocsátásával obsideáltatván ezen város usque ad 11 Octobris, ezen napra virradólag az ellenség éjszakának idején kiszállítván munitióját a sánczokból, Kassa alól egész ármádával az Hegyalja felé vette útját. Micsoda kimenetele lesz tovább, Isten titkában áll.

Károkat penig mineműeket tett légyen mind a *szent Erzsébet nagy templomában*, egész Folgácz uczában.[1] külső és belső folgász bástyákban, mind penig szerén szerte ezen városban levő házakban az bomba- és ágyúlövések által, azok csaknem megbecsülhetetlenek. Mindazonáltal elmenetele után az ellenségnek megtekintvén Károllyi Sándor uram ő nagysága más becsületes úri rendekkel együtt mindazokat, csak præter propter szólottanak úgy hozzá, hogy ezen alkalmatossággal háromszázezer forintoknál több kárt vallott volna Kassa városa.

Ami penig a belső militiának számát, magaviselését és alkalmaztatását illeti, szám szerént volt az obsidió alatt ide be commendans *Radics* András uram egész regimentje, *Esze* Tamás uram regimentje

[1] Forgács; ma Deák Ferencz-utcza.

és az *Ölyvesi* uram regimentjével *Erdélyi* Miklós *Deák* nevű vice-colonellus bizonyos számú, de nem sokból álló lovas hadakkal és nemes *Szepes* vármegye részéről való hajdusággal, melyeknek totális száma extendáltatott circiter négyezer emberre. Mely vitézlő rend éjjel-nappal elosztatván, a külső bástyákon vigyázott, lőtt és fegyverkedett, a belső és kapuk között levő vigiliákat is el nem mulatván. A városi nép penig négy fertályos kapitányság alatt néha egész éjszakákon a nemes városházán mindnyájan, néha penig egy része ottan, más része a kapitányok szállásán és harmadik része az alsó kapu között is vigyázott, tüzet annak idejében oltott és mint olyan szükségben és félelemben levén, mindenekről provideált.

Ez is ezen obsidió alatt observáltatott: az egész harangokkal való harangozások, úgy az óráknak cursusa is interdicáltatott; a midőn tűz támadott, jele volt az harangnak félreverése; midőn penig az ellenség bombát bocsátott, hogy ki-ki vigyázhasson, mindenkor a dob háromszor megütetett. Belső nép, a mint observálhattam, Istennek csudálatos gondjaviselése után mindannyi ágyúlövések és bombáknak behányása után is több circiter tíznél el nem esett mind a vitézlő rendet, mind penig a lakost (=lakosságot) egyben számlálván, azok között is humanitus loquendo senki oly nevezetes ember nem volt és többire a vigyázatlanság és vakmerőség miatt is esett rajtok a szerencsétlenség.

A mi penig a czeitházhoz (Zeugshaus) tartozó vitézek és pattantyúsok dolgát illeti, ezek is — hízelkedés nélkül szólván — meg kell vallani, mind az ágyúkkal való lövésekben, mind penig bombáknak ellenségre való bocsátásában serénkedtenek, a mint ezt elmenetele után az ellenségnek feles földszinen hagyatott és eltemetetett testek is megbizonyították, kiknek számát mind ez mai napig sem tudjuk, mivel minden nap arra rendeltetett emberek keresik és sírban tevén, eltemetik őket és napról-napra accrescál numerusok.

Ezek meglévén 14 Octobris kegyelmes urunk méltóságos udvarával és bizonyos lovas regimentekkel, nemkülönben méltóságos főgenerális Bercséni Miklós urammal és más méltóságokkal városunkban beérkezvén, solenniter excipiáltatott, a városnak külső kapuja előtt nemzetes bíró uram és a nemes tanács által alázatosan köszöntetvén, belső kapujánál penig a vitézlő rend részéről commendans uram által és a cathedrale szent Erzsébet asszony temploma ajtajában nagyprépost Pettes András uram ő nagysága által, aholott szent misét hallgatván, Te Deum laudamus is cum solennitate et explosione tormentorum tartatott. A városi lakosok penig dobokkal és zászlókkal fertályonként

és turmatim compareálván, a felső kapuig két sort állottanak az uczának két során és egész a nagy templomig s vissza is szállására kisérték ő nagyságát.[1]

KEMÉNY LAJOS.

Vitéz járőr. A kitartásnak és a félelem nélküli és így még a nagy erővel szemben való sikernek is szép példáját mutatja az a harcz, melyet egy kis járőr vivott 1788-ban merész parancsnokának vezetése alatt, a ki nem veszítette el lélekjelenetét, hanem bizott önmagában, fegyverében és legénységében.

II. József török háborújának elején, a midőn 1788-ban az osztrák-magyar főserég a futaki és zimonyi táborokban összepontosult, a Duna mentének megfigyelésére járőröket küldöttek ki. Február 21-én a *német-bánáti határőrezred*[2] egyik gránátos őrvezetőjét három közvitézzel Nándorfehérvártól délre egy csónakon a Duna szemrevételezésére utasították. Hirtelen kerekedett szélroham a csónakot a Duna jobb partjára terelte úgy, hogy a járőr *Ritopek* falunál[3] az ellenséges területen volt kénytelen partraszállani. Nemsokára Nándorfehérvárból 100 török lovas jött a faluba. Minthogy a gránátosok e nagy erővel nyiltan szembe nem szállhattak, abba a helyzetbe jutottak, hogy védelemre felkészülten a legvégsőig küzdjenek. Oltalmat nyujtott a legközelebbi kávéház, melyet mind a négyen megszállottak. Az ellenség legott üldözőbe vette őket, ostrom alá fogta a kávéházat és igy útját vágta annak, hogy a járőr szétoszolva kisérelje meg a menekülést. A törökök egyideig hevesen ostromolták a házat; már 12 harczosuk elesett, de eredményt elérni nem tudtak. Ekkor más eszközökhöz folyamodtak: a míg egy részük folytatta a ház ostromát, addig a többiek felgyújtották a kávéházat környékező házakat azon meggyőződésben, hogy a kávéház is tüzet fog és a négy gránátos menekülni

[1] A város ostromára vonatkozó részleteket lásd *Ráth Károly* és *Thaly Kálmán:* II. Rákóczy Ferencz fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról 1703—1711 végéig stb. 3. kiadás. Pest, 1868. 190—193. l., — továbbá *dr. Sziklay János* és *dr. Borovszky Samu:* Magyarország vármegyéi és városai. I. kötet: Abauj-Torna vármegye és Kassa. Budapest, 1896. 120. l.

[2] Hadkiegészítő kerülete eleinte a Duna mente Pancsovától Kubinig terjedt, melyet 1770-től kezdve Új-Palánkáig kiterjesztettek; 1775-ben még a tiszamenti terület is hozzá tartozott egész Keresztúrig. Lásd: *A. Wrede* Geschichte der k. u. k. Wehrmacht stb. V. Band, 299. l.

[3] Szerbiában a Duna jobb partján Belgrádtól délkeletre mintegy 16 kmnyire.

lévén kénytelen, mégis megadja magát. Ámde a szél elterelte a lángokat úgy, hogy a kávéház tetőzete nem fogott tüzet. Az órákon át tartó puskázás azonban a *Homolicsban* (Pancsovától délkeletre a Duna közelében) állomásozó császári csapatok figyelmét is felköltötte. a melyek rosszat sejtve és a kölcsönös támogatás eszméjétől vezérelve, *Ogorelicza* zászlóst 24 emberrel három csónakon Ritopek alá küldötték, hogy állapítsa meg a lövöldözés és a tűz okát. Erre a törökök, kik a közeledő csapatot csakhamar észrevették, visszahúzódtak és Nándorfehérvár felé elvágtattak, mivel azt hitték, hogy a császáriak több osztálya is követi a segítségül jövőket.[1]

— *ch.*

[1] Ausführliche Geschichte des Krieges zwischen Russland, Österreich und der Türkei und des daraus entstandenen nordischen Krieges. I. Band, 118. l. A szerző ismeretlen.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

ISMERTETÉSEK.

itteilungen des k. u. k. Kriegsarchivs. Dritte Folge. Szerkeszti a cs. és k. hadilevéltár igazgatósága.

VI. Band. Wien, 1909. 8r., 420 l.

1. *Krajovai és topolyai báró Kray Pál táborszernagy levelei fivéréhez Kray Sándorhoz.* Életrajzi adatokkal bővítve közzé teszi: Dr. Just százados.

Megfelelő bevezetés kiséretében ama 214 levelet adja közre a szerző, melyet Kray Pál báró írt Sándor fivéréhez 1784—1804-ig. Nemcsak azért becsesek, mert fontos adatokat tartalmaznak nevezetes hadjáratok eseményeire vonatkozólag, hanem mivel belőlök egyik magas polczra emelkedett hazánkfiának lelkébe is bepillantást nyerhetünk. Tanuságot tesznek Kray báró magas általános és katonai műveltségéről, emberszeretetéről, arany szívéről és kiváló lelki tulajdonságairól; mint a hogy dr. Just is mondja, arra is kényszerítenek bennünket e levelek, hogy a megholt dicsőségére és az utókor okulására igazságos ítéletet mondjunk, vagyis elismerjük, megbecsüljük és meg is jutalmazzuk azt a nevezetes vezért, kinek a legnehezebb életpályán évtizedeken át szerzett kiváló érdemeit és szolgálatait a forgandó szerencse elhomályosította!

Az első fejezetben Kray származását ismerjük meg, a mihez a szerző a családfát is csatolja. Ezután következnek: Kray neveltetésére és katonai pályájának kezdetére vonatkozó adatok, majd azok a levelek, melyeket 1784 nov. hó 2-ától, 1793 február közepéig írt; a második fejezetben az 1793—1797 végéig terjedő hadjáratok folyamán írott leveleket olvassuk; a harmadik fejezet az 1797—1799 békeévek

alatt irottakat foglalja össze, míg a 4. fejezetben az 1799—1801-ig terjedő levelezések látnak napvilágot. Az 5. fejezet a táborszernagy életének utolsó éveiből származó írott emlékeket gyűjti össze. Mindezek bizonyságot tesznek Kraynak kiváló tulajdonságairól, nevezetesen: szerénységéről, a fényűzés iránti idegenkedéséről, egyszerűségéről mindenben, lelki nyugalmáról, mellyel a sors csapását viselte, hogy gyűlölte az érdemetlenek jutalmazását, de annál inkább istápolta és segítette a szerencsétleneket; személyes vitézsége, merészsége, határozottsága, szívós kitartása, lélekjelenléte, az, hogy a támadásnál mindenkor az elsők soraiban küzdött, a visszavonulásnál pedig önfeláldozóan a legvégsőig kitartott, megszerezte számára azt, hogy Itália «megmentőjének», kora legnagyobb hadvezére, a dicséretekben fukar Suvarow «hősnek», ellenségei pedig «le terrible Kray, le fils chéri de la victoire»-nak nevezték.

Dr. Just mondja, hogy a történetíró hivatása és legszebb feladatai közé tartozik a nemzet nagyjainak képein mutatkozó töredezett részeket kiegészíteni és a pemecseléseket eltüntetni, hogy azok azután régi tiszteletreméltó szépségükben ragyogjanak, — ezt el is érte.

Kray leveleinek közlésével a cs. és k. hadilevéltár igazgatósága gyarapította azon ösztönzésre, de különösen a fiatalság nevelésére alkalmas jó katonai életrajzok számát, melyekben ugyancsak szűkölködünk.

Az 1:864,000 mértékben készült térkép az 1792—1897 évek hadjáratainak idejéből szarmazó levelek megértéséhez szolgál.

2. *Die Zernierung und Erstürmung Wiens im Oktober 1848.* Írta: Czeike őrnagy.

Bécs körülzárása és ostroma 1848 október havában. Az október 6-iki forradalom után a császáriak által elvesztett fővárosnak visszafoglalására vonatkozó eseményeket és ezzel kapcsolatosan a Moga vezette magyar seregnek előnyomulását a Lajtához és ennek schwechati vereségét ismerteti a szerző.

Melléklet két darab térkép Bécsről és környékéről.

*

Geschichte der Kämpfe Österreichs. Kriege unter der Regierung des Kaisers Franz. Im Auftrage des k. u. k. Generalstabes herausgegeben von der Direktion des k. u. k. Kriegsarchivs. *Befreiungskrieg 1813 und 1814.* Einzeldarstellungen der entscheidenden Kriegsereignisse.

Ausztria hadtörténelme. Ferencz császár háborúi. A monarchia fegyveres ereje vezérkari főnökének meghagyása alapján kiadja a cs.

és k. hadilevéltár igazgatósága. *Az 1813. és 1814. évi fölszabadító háborúk.* A döntő események egyenkénti leírása.

Egész századra terjedő hosszú hallgatás után. végre Ausztria is megszólal az 1813. és 1814. évi fölszabadító háborúkban való szereplése tekintetében. A *Woinovich-Veltzé*-féle: Österreich in den Befreiungskriegen, inkább népszerű, — *J. F. Novák:* Briefe des Feldmarschalls Fürsten Schwarzenberg an seine Frau 1799—1816., — *Kerchnawe-Veltzé:* Feldmarschall Karl Fürst zu Schwarzenberg, der Führer der Verbündeten in den Befreiungskriegen című munkák után és a százéves forduló alkalmából a cs. és k. hadilevéltár a birtokában levő okmányok, valamint egyéb hiteles kútfők nyomán, katonai tudományos szempontokat véve alapúl, földolgoztatta az 1813. és 1814. évi háborúkban részt vett osztrák és magyar csapatok által véghezvitt hadi eseményekre vonatkozó adatokat.

A több kötetre terjedő mű L. W. Seidel kiadásában jelent meg és részei a következők.

I. Band. Österreichs Beitritt zur Koalition. Irta: Criste Oszkár alezredes. Wien, 1913. 134 l., 1 melléklet, ára: 6 K. 20 fill.

Bevezető kötet, mely magába foglalja Ausztriának a szövetségesekhez való csatlakozásának előzményeit. Az eseményeknek megfelelőleg szakaszonként megismerteti velünk a szerző: az európai hatalmaknak és Ausztriának szereplését a francziák ellen viselt háborúkban, az 1812. évi hadjáratnak kihatását Ausztriára, Bubnának küldetését Párisba, Poroszország szorult helyzetét, Ausztria fegyveres erejének állapotát a részbeli mozgósítás folyamán, Poroszország szövetségre lépését Oroszországgal, Ausztria békeközvetítését, Schwarzenberg herczeg küldetését Párisba, a rajnai szövetség magatartását, az osztrák csehországi megfigyelő hadtest felállítását, Ausztria békepontozatait, a porosz és orosz vereségek kihatását, a pläswitzi fegyverszünetet, Ausztria csatlakozását a szövetségesekhez, a reichenbachi egyezményt, Ausztria általános mozgósítását, Metternich diplomácziai sikerét Napoleon felett, a szövetségesek haditervét és a prágai kongresszus balsikerét.

A függelékben *Paldus József* őrnagy kimutatja az európai államok területi változásait a schönbrunni békétől fogva egészen az 1813. évben kötött fegyverszünetig bezárólag. Ehhez járul a cs. és k. földrajzi intézet által 1 : 3,500,000 arányban készült térkép, mely az európai államoknak kiterjedését mutatja az 1813. évben.

II. Band. Österreichs entscheidendes Machtaufgebot 1813. Irta: Wlaschütz Vilmos ezredes. Wien, 1913. 8 r., 334 l., benne 38 táblázat. Ára: 11 K. 20 fillér.

Nemcsak a hivatásos és a magasabb nézőpontból vezetésre hivatott katonák számára, hanem a nagyközönség részére is érdekes adatokat tartalmaz Ausztria-Magyarország hadseregének szervezésére, fejlesztésére és mozgósítására nézve. Mesterileg oldja meg a szerző felette nehéz ama feladatát, hogy kimutassa a schönbrunni békével számerejében és szervezetében mélyen alant álló osztrák fegyveres hatalomnak újjászületését az 1813. év első felében.

Az első fejezet az 1810. évben bekövetkezett állapotokat tárgyalja, a mikor a monarchia fegyveres hatalmának erejét annyira leszállították, hogy megszünt nagyhatalmi politikát űző állam lenni. Ezt követi Ausztriának az 1812. évi háborúban való részvétele és az ezzel kapcsolatos katonai intézkedések ismertetése.

A második fejezet a legfontosabb, mert ebben részletesen bemutatja a szerző azt, hogy az anyagi eszközökben szűkölködő monarchia miként állította lábra titkon félmillió emberből álló ama hadseregét, melylyel döntő szerepet játszott a Napoleon elleni fölszabadító háborúkban. Számításba véve a száz év előtti közlekedési viszonyokat is, bámulatos a katonai vezető körök munkájának abbeli sikere, hogy a Metternich halogató politikája által teremtett hathónapi, aránylag rövid idő lefolyása alatt a monarchia keleti széléről, majd ennek akkori egész területéről is ütésre képesen oly nagy haderő állott 1813 augusztusában az északnyugati, nyugati és déli határok mentén.

Helyszűke miatt sajnos, lehetetlen részletesen ismertetnünk az egyes fejezetek tartalmát, mert ezek nemcsak hogy a száz év előtti fejlett katonai viszonyoknak fényes bizonyítékai, hanem még a mai korra nézve is okulásra alkalmasak főként oly államok számára, melyek imperialistikus politikát óhajtanak űzni eszközök nélkül!

A harmadik fejezet a mozgósított hadseregben beállott fogyatékok mikénti pótlásáról számol be. Vagyis a szerző felsorolja azokat az osztályokat, melyeket teljesen újonnan alakítottak avégből, hogy a mozgó seregeknél a csaták, ütközetek, hadi fáradalmak stb. következtében beállott fogyatékokat pótolhassák. Ezek irányítására vonatkozó adatok sem érdektelenek.

A befejező részben érdekes statisztikát találunk az állományviszonyokra, a fegyveres erő és a monarchia mindkét államának lakossága közötti számerőre, valamint a hadsereg mozgósítására nézve.

A könyv függelékének 38 táblázatában óriási annyagot dolgozott fel a szerző a legkülönbözőbb szempontok szerint. A táblázatok címe a következő: a sorgyalogság hadkiegészítő kerületei, a gránátos zászlóaljak összeállítása, a lovasezredek kiegészítő kerületei, a főfegyvernemek

állománya 1810-ben, a főfegyvernemek hadi állománya, az ezredek vonata, a csehországi megfigyelő hadtest hadrendje, a Csehországban állomásozó helyőrségi csapatok hadrendje 1813 márczius 25-én, a csehországi tartalék hadtest és a Galiczíában állomásozó csapatok hadrendje 1813 márczius 13-án, a Schwarzenberg vezette segítő hadtest hadrendje 1813 márczius és április havában, a galiczíai csapatok hadrendje 1813 májusában, a galiczíai megfigyelő hadtest hadrendje 1813 május 15-től június 12-éig, a Csehországba menetelő galiczíai csapatok és a lengyelek menettáblázata, a tüzérütegek beosztásának kimutatása, a csehországi hadsereg hadrendje és menettáblázata 1813 május 20-tól junius 25-éig, a tartalékhadtestek szervezete, Klenau oszlopának hadrendje, a 2-ik tartalékhadtest menetrendje, a Galiczíában és Bukovinában állomásozó csapatok hadrendje 1813 junius 24-én, a dunai hadsereg menetrendje, a csehországi főssereg hadrendje, elhelyezése stb. augusztus 17-én, Klenau hadtestének hadrendje aug. 16-án, ugyanez a dunai hadseregre nézve, a belsőausztriai hadsereg szervezete, a csehországi megszálló csapatok, a tartalékhadtestek részére kiszemelt csapatok kimutatása, az egész hadsereg havonkénti állománykimutatása, a tényleges állomány összege, az összes ezredek és hadtestek növedékének és fogyatékának, nemkülönben tényleges állományának kimutatása az országok és a kiegészítés szerint, az 1813. évi fogyatékok, az 1812., 1813. és 1814. évek sorozásának eredménye, a monarchia országai és tartományai által sorozott embereknek bevonulása a hadseregbez, a fegyverbe szólított emberanyag aránya a lakósság számához, az alosztályok és osztályok száma az egyes hónapokban, a vonatosztályok beosztásának kimutatása.

Mindezek keretében pártatlanúl és részletesen kimutatva megtaláljuk Magyarország szereplését is a fölszabadító háborúkban.

Pj.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

I.

Megbizottak jelentése Árva vára állapotáról.

(1557 okt. 24.)

CTA commissariorum Georgii scilicet Hozzwthothi [1] et Petri Palchÿan, [2] iudicis olim Budensis, per cameram hungaricam ex commissione Sacræ Regiæ Majestatis ad visenda ædificia arcis Arvensis delegatorum, 24 die mensis Octobris anno domini M. D. LVII$_o$.

A kiküldöttek, úgymint Hoszszúthóthi György és Palchÿan Péter volt budai biró végzett dolgai, a kiket a magyar kamara a királyi felség rendeletéből Árva vára épületeinek megvizsgálására kiküldött. — 1557 október 24-én.

Quemadmodum reverendissima, ac egregii dominationes vestræ nos ex mandato Sacræ Regiæ Majestatis, domini nostri clementissimi in officio commissariatus ad castrum Arwa delegare et mandare volnerunt, ob id scilicet ut quæ et qualia ædificia in eo castro ædificanda essent diligenter consideramus, eisdemque referramus,

Minthogy főtisztelendő és nagyságos uraink bennünket a királyi felség, legkegyelmesebb urunk parancsából biztosi hivatalban kiküldött Árva várára, és kirendelt, azért, hogy jelentsük, hogy mely építkezések szükségesek abban a várban, ugyanazoknak jelentjük, hogy

Nos iuxta dominationum vestrarum commissionem hinc Posonio 24 die Octobris profecti, Arwam ad 29 diem eiusdem mensis pervenimus, ac illic iuxta instructionem omnibus ædificiis et fortaliciis perlustratis ac perspectis, illis

mi uraságtoknak megbízása szerint innen Pozsonyból október 24-ikén elutazva, Árvába, ugyanazon hó 29-ikén érkeztünk, és utasításunk szerint minden épületet és erődítményt megtekintve, még azokat is, melyeket nagyságos Thurzó

[1] Ekkor a pozsonyi kamara tanácsosa volt.

[2] Mint árvai főispán.

etiam ædificiis, quæ iam per dominum magnificum Franciscum Thurzonem essent facta, et quæ adhuc pro necessitate arcis fiere deberent, consideratis, ut singula vidimus et consideravimus hoc scripto fidelibus dominationibus vestris edocebimus eo modo.

Inprimis non dubitamus dominationibus vestris situm arcis Arwensis satis cognitum esse, ut tamen in memoriam revocatur, paucis perstringemus. Arwa est in optimo monte ædificata, cuius montis ea pars, quæ meridiei et occidentes partem respicit, est declivior et minus, ac saxo (sa?) est, altera vero pars, quæ solis ortum boreamque spectat, altissima petra, asperaque et ardua est. Habet circumcirca pro natura loci aliquid planitiei, præsertim trans fluvium Arwam, qui ab ortu rapido cursu sub ipsis radicibus montis præterlabitur. Extra hoc ad iactum maioris bombardæ montes sunt. huius arcis limites contermini sunt cum finibus Poloniæ et Silesiæ.

Castrum Arwa pro præsentis temporis conditione honeste propugnaculis et mœniis numitum esse iudicamus. Habet enim mediocria propugnacula rotunda quinque, quatuor ex ea arcis parte, ex qua, propter montis declivitatem magis accessibilis esset, unum habet intus in arce, ad secundam arcis portam serviens. Verum is arcis illius possessor, qui ædificare propu-

Ferencz úr építtetett még, — és megtekintve azokat, a melyek a vár szükségletére még teendők, — a mint egyenkint láttuk és észrevettük, ezen írással uraságtokat ily módon értesítjük.

Először is nem kételkedünk abban, hogy Árva vára helye uraságtok előtt eléggé ismeretes, de, hogy az emlékezetbe visszaidéztessék, röviden előadjuk. Árva igen jó hegyen épült, mely hegynek az a része, mely dél és nyugat felé tekint, menedékesebb, és kevésbbé sziklás, a másik része pedig, mely kelet és éjszak felé tekint, igen magas szikla, meredek és járhatatlan. A hely természetéhez képest, van körülötte némi síkság, különösen az Árva folyón túl, mely kelet felől ragadó rohanással a hegy tövénél folyik. Ezen kívül egy jó ágyúlövésnyire hegyek vannak, ennek a várnak határai közösek Lengyelország és Szilézia határaival.

Úgy itéljük, hogy Árva vára mai állapotában eléggé el van látva erődítményekkel és falakkal, mert van öt középszerű köralakú bástyája, — négy a várnak azon a részén, mely a hegy lankás volta miatt inkább megközelíthető, egy belől a várban, mely a vár belső kapujához szolgál. De a vár azon tulajdonosának, a ki a bástyákat és falakat építtetni kezdette, nagyon tudatlan vagy ha-

gnacula murosque exteriores construi fecit, valde ignorantem aut negligentem habuit et architectum, et fabrum murarium, id quod opus ipsum inepte ac sine bono fundamento factum aperte declarat. Nam quod bonum et firmum fundamentum positum non fuerit, mœnia et propugnacula ruinas egerunt, omniaque signa futuræ ruinæ apparaverunt. Hæc magnificus dominus Franciscus Thwrzo animadvertens, animo volvens etiam, quantis expensis et laboribus tantum opus si rueret denuo ædificare posset, cœpit ex re ipsa consilium, ac ratus est, firmo fulcimento adposito illa ædificia valitura et conservatura, quod et fecisse videtur. Nam duo propugnacula fissa, quorum alterum est ad primam seu exteriorem ab occidente portam, alterum vero ab eodem non longe ad secundam arcis portam eundo, per circuitum suffodi fecit, ac bono fundamento iacto, murum, qualis scilicet pro fulcimento construi solet, ad ulnas circiter duas supra fundamentum elevatum ædificare fecit, similiter murum inter hæc dicta propugnacula existencia, adeo ut videantur et propugnacula et muri consistere super illud propugnaculum, quod secundæ portæ vicinum diximus, ædificium ligneum in modum turris fastigiatum dicitur fuisse, totum illud voluntate domini Thurzonis detectum est, tum

nyag építésze és kőmívese volt, a mit az ügyetlenül és jó alapozás nélkül végzett munka nyilván megmutat. Mert mivel jó és biztos alap nem volt rakva, a falak és bástyák omlani kezdtek, és az eljövendő összeomlás minden jele mutatkozik. Ezt nagyságos Thurzó Ferencz úr észrevévén, és meggondolván azt is, hogy mennyi költséggel és munkával építhető újra az ilyen mű, ha összeomlik, a tényállásból elhatározta, és úgy vélekedett, hogy erős támfallal megtámogatva, ezek az épületek megerősíthetők és megtarthatók, és ezt úgylátszik, véghez is vitte. Mert két megrepedezett bástyát, melyek egyike az első, vagy külső nyugati kapunál van, a másik nem messze ettől, a második várkapu felé menve, köröskörül aláásatott, és jó alapozással olyan falat, a milyen a megtámasztásnál szokásos, körülbelül két ölnyire az alapra építtetett, hasonlóképen falat huzatott a két mondott bástya közt, annyira, hogy úgy a bástyák, mint a fal arra a bástyára támaszkodik, a melyet a második kapuval szomszédosnak mondottunk. Azt mondják, hogy ezen az épületen toronyalakú faépület volt, de az egész Thurzó úr akaratából lehordatott, egyrészt a tűzvész félelme miatt, másrészt mert úgyis nagyszámú faépítkezés van a várban, de azért is, mert úgy mondják, hogy a fa megrothadt. —

propter metum incendii, tum et alioqui ædificiorum ex lignea materia magna sit copia in ipsa arce, tum etiam, quod ligua putrefacta esse dicantur. Eiusque propugnaculi murus elevatus paululum tectum humile est, ei superpositum cœptum lapidibus planis, quorum magna est copia in illis locis.

Ennek a bástyának a felemelt falán van egy csekély kiemelkedésű tető, melyet lapos kövekkel kezdtek fedni, melyeknek helyben nagy a sokasága.

Est in arce superiori turris in modum propugnaculi forma hemicycli facta, quæ simile ædificium ligneum altissimum habuisse dicitur. Illud similiter deiectum est, ac murus paulum elevatus, et locus commodus pro falconeta paratus, eodem modo lapidibus tectus est, circa fundamentum iter, eique fulcimentum est constructum ac tectorio, arena scilicet et calce intermixta dealbata, et renovata est per totum.

A felső várban van egy bástyaszerű félkörű torony, a melyről azt mondják, hogy rajta egy hasonló igen magas faépítmény volt. Ez hasonló módon lebontatott és a fal kissé felemeltetett, valamint kisebb ágyúkra alkalmas hely készíttetett, és ugyanazon módon kővel födetett. Az alap körül út és annak támfala készült, mely habarcscsal, mészszel kevert homokkal meszeltetett és kijavíttatott egészen.

Hæc perscripta ædificia sunt in Arwa, quæ nos vidimus, et sane ea necessaria fuerunt secundum iudicium nostrum, cum enim malum fundamentum illa ædificia habuerint, omnino sine huiusmodi auxilio diutius consistere non potuissent.

Ezek a megírt épületek vannak Árvában, a melyeket láttunk, és valóban ezek szükségesek voltak a mi itéletünk szerint, mert mivel ezeknek az épületeknek rossz alapjuk volt és ezek ilyen segítség nélkül tovább meg nem állhattak volna.

Cæterum superiorem arcem diximus eam appelari, quæ in altissima petra constructa est, ad eam ex arce inferiore per scalas seu gradus itur, sunt autem gradus circiter 364, longitudo eius partis est ferme 45 ulnarum, latitudo autem fere quinque, ver-

Különben, úgy mondtuk, hogy a felső várnak azt nevezik, mely a magas sziklán épült, ehhez az alsó várból lépcsőkön mennek. Körülbelül 364 lépcső van. Ennek a résznek hossza körülbelül 45 öl, szélessége pedig 5, de a Kápolna felé kissé összeszorul, a

sus capellam autem constringitur aliquantulum, uti situs loci et natura postulat.

In hac superiore arce nullum est tale ædificium ubi quis commode habitare posset, neque etiam ubi victualia conservarentur, præter unicam testudinem, in qua et nunc victualia sunt. Supra muros habet ædificium ex lignis altum, undique asseribus pineis contabulatum et contectum, cuius ædificii ligna trabesque vetustate putrefacta, carie corrosa, multisque in locis confracta vidimus, iudificavimusque eius ædificii necessariam habere reparationem, una cum tecto. Dicunt etiam pedites, qui pro custodia eius partis illic conservantur, sese metuere ne per vehementiorem ventum, una cum aedificio illo convulso dejiciantur.

Illius partis reformationem et ædificationem magnificus dominus Thurzo hoc modo sui officiales proposuisse sibi retulerunt.

Quod cum ex multis lignis ædificare in arce periculum ob incendium esse videat, constituisset murum ambolens partibus superioris arcis duabus circiter ulnis elevare seu ædificare, intra hos parietes altius eductos palatium et alia habitacula commoda facere, tectum humile eodem modo inter parietes elevare, de qua aqua pluvialis in cisterna eiusdem loci confluat.

Intra hæc autem ædificia se-

mint a hely fekvése és természete megkivánja.

Ebben a felsó várban nincs olyan épület, melyben valaki kényelmesen lakhatnék, sem a melyben élelmi szerek megtarthatók volnának, egy folyosó kivételével, ahol most is élelmi szerek vannak. A falak felett van magas faépülete, mely mindenfelől fenyőgerendákkal van összeróva, mely épületnek fája és gerendái avultságuknál fogva, a mint mi láttuk, rothadtak és sok helyen töröttek, és úgy itéltük, hogy az épület a fedéllel együtt ujításra szorul. Mert a gyalogosok, a kik a hely őrzésére ott tartatnak, attól félnek, hogy a szél erejétől összeomló épülettel ők is lezuhannak.

Ennek a résznek a kijavítását és újra építését nagyságos Thurzó úr, — úgy mondják, a következő módon határozta el.

Minthogy a sok faépítmény a várban tűzveszélyesnek látszik, elhatározta, hogy a felső vár két oldalán körülbelül két ölnyi magasságig kőfalat emeltet és a felemelt falak közé palotát és más helyiségeket építtet, valamint felemelteti az alacsony tetőt, melyről az esővíz a vár cziszternájába csurog.

Ez épületek közt pedig folyosó-

cundum longitudinem arcis superioris forent testudines ad habitandum et victualium conservationem commodæ et aptæ, capellam quoque cum suis gradibus reparare, qui admodum angusti sunt. Ad hæc illas scalas seu gradus ligneas per quos ad superiorem arcem itur, ex lapidibus facere proposuisset.

Est etiam murus ad decem ulnas quasi longus prope portam primam, seu exteriorem arcis, qui itidem forti fundamento carere videtur. Ad hæc agger quoque intrinsecus ei incumbit, ruinas iam magnas egit, et nisi sufficienti obstaculo fulciatur, dubio procul collabetur, necessario igitur statim vere adveniente reparari debebit secundum iudicium nostrum.

Sunt et in plurimis locis alia, quæ instauracione et reparacione egeant, quæ nunc parvo labore, et minoribus expensis fieri poterunt, ruinamque et expensas maiores devitabunt.

Aedificatio et reparatio in arce prædicta multis in locis videtur opus esse, maxime tamen in arce superiori ubi omnino nihil est boni ædificii neque integri quidquam, et quanta ædificatione opus haberet arx Arwa, passim in se ad iam ædificationem non parva summa requirentur.

Verum cum illud castrum, licet Poloniæ et Slesiæ situm sit, hoc tamen tempore in loco pacifico et quieto sit, non videtur valde nekat építtetne a felső vár hosszához képest, melyek úgy lakóhelyeknek, mint élelmiszer raktáraknak alkalmasak, a kápolna lépcsőivel is megujíttatnék, melyek igen szűkek. Továbbá elhatározta, hogy azok a falépcsők, melyeken a felső várba mennek, kőlépcsőkkel cserélendők ki.

Van ismét egy fal, mely körülbelül tíz öl hosszú, az első, vagy külső várkapunál, a mely úgylátszik, szintén nélkülözi az erős alapozást. Hozzá még belülről sánez támaszkodik reá, a fal már nagy részben omladozik és ha csak erős támfallal meg nem erősíttetik kétségen kívül összeomlik, tehát szükségesnek véljük, hogy tavasz beálltával azonnal kijavittassék.

Van még sok helyen javítandó és ujítandó, ez most kevesebb munkával és költséggel lehetséges és elkerülhető a nagy munka és költség.

Építkezés és javítás a mondott várban sok helyen látszik szükségesnek, leginkább a felső várban, a hol egyáltalán nincs jó, teljes épület, a mennyi építkezésre Árva várában szükség van, nem kevés pénzzel fog eszközöltetni.

Mivel azonban ez a vár Lengyelország és Szilézia határán van, és jelenleg békés és csendes vidéken van, aligha látszik nagyon

cessarium esse, ut magnis laboribus et expensis muniatur.

Ea summa pecuniæ quam majestas regia in suis litteris ad cameram datis nominat, floreni scilicet 1662 præcipua et majoris necessitatis ædificia bono modo in ea arce absolvi et perfici poterunt, si ea pecunia ad id integre convertetur. Adeo ut castrum Arwa nullius unquam regni tempore ita munitum, præparatum, bono modo ædificatumque ac integrum fuerit.

Stat tamen in gratia et sapienti consilio sacræ regiæ majestatis, an eam summam totam, vel in parte saltem ad ædificationem eius arcis deputare et convertere dignabitur, hoc certum est, quod hactenus facta ædificia valde necessaria fuerunt, et ea, quæ restant, ædificantur, et quomodo ædificationis concepta est idea arcis superioris utilis et necessaria creditur, ea summa tamen, quantum absolvi possit, facile liquet, qui aliquando practicam in ædificando haberit.

Hæc sunt, quæ nos vidimus, consideravimusque in arce Arwa, quomodo ex voluntate et commissione dominationum vestrarum profecti eramus, quæ omnia bona fide verbo et scripto retulimus, credimusque dominationes vestras certo iam intelligere, eius statum arcis, necessitatemque ædificandi. Quæ omnia in clementi arbitrio sacræ regiæ maiestatis consistere

szükségesnek, hogy nagy munkával és költséggel erősíttessék.

Azon a summa pénzen, melyet a királyi felség a kamarához írt levelében említ, tudniillik 1662 forinton, a fő és legszükségesebb munka jó módon, abban a várban véghezvihető és elvégezhető, ha az a pénz teljesen erre a czélra fordíttatik. Annyira, hogy Árva vára egy uralkodó idejében se volt annyira erős, jól felkészült és hibátlan.

De őfelsége kegyelmétől és bölcs belátásától függ, hogy azt az egész összeget, vagy csak annak részét kegyeskedik-e a vár építésére rendelni és fordítani, az bizonyos, hogy az eddig eszközölt építkezések igen szükségesek voltak és hogy az is, a mi hátra van, felépíttessék, és minthogy az építkezésnek gondolata megfogamzott, a felső várra nézve szükséges és hasznos, a költség pedig, a melyen elvégezhető, mindenki előtt könnyen tudható, a kinek valaha építkezési gyakorlata volt.

Ezek azok, a miket Árva várában láttunk és megfigyeltünk, — mert uraságtoknak akaratából és megbizatásából utaztunk, — melyeket mind hűségesen szóval és írásban előadunk, és úgy hisszük, hogy uraságtok már megértették ennek a várnak az állapotát és az építkezés szükségét. Ezek mind úgy hisszük a királyi felség elbirálása alá esnek. Kelt Pozsony-

putamus. Posonii 14. novembris. Anno domini 1557.

Kívülről: Acta commissiariorum ad visenda ædificia arcis Arwa delegatorum. Relata cameræ 14 novembris anno domini 1557.

ban, november 14-én, az úr 1557. évében.

Az Árva vára épületeinek megtekintésére. kiküldött bizottság végzett dolgai. A kamarának előadatott november 14-én, az úr 1557-ik évében.

Országos levéltár. A pozsonyi kamarához intézett levelek. III. csomó.

Közli: Dr. Kárffy Ödön.

II.

Az érsekujvári kapitányságban 1620-ban összeírt hadak.

Az urak száma az Ujvári (Érsekujvári) Generálisséghoz. 1620-ban.

Palatinus Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	150
Érsek Uram Ő Nagysága Equ. (lovas)	250
gróf Forgách Ádám Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	40
gróf Csáki László Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	25
gróf Esztrehas (így) László Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	25
gróf Pálfi Miklós Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	15
gróf Erdődi Gábor Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	20
gróf Illésházi Gábor Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	50
gróf Illésházi György Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	32
Cancellárius Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	25
Esztrehaz Daniel Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	5
Szunyog Gáspár Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	10
Czobor Imre Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	15
Czobor Bálint Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	25
Esztreház Farkas Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	4
Amade János Ura Ő Nagysága Equ. (lovas)	4
Kalocsai Estók Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	7
Hoffmann Uram Ő Nagysága Equ. (lovas)	3
Zongor Sigmond Ur Ő Nagysága Equ. (lvas)	8
Balassa Simon Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	6
Balassa Ferencz Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	6
Forgács László Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	5

Osztrosich Urak Ő Nagysága Equ. (lovas)	20
Zay familia Equ. (lovas)	10
Révay Ferencz uram fiával (lovas)	10
Pongrácz János és Dániel Urak Ő Nagysága Equ. (lovas)	6
Keglevich Ferencz Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	3
Balassa Bálint Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	2
Dóczy familia (lovas)	6
Kolonich Urak (lovas)	4
Nyáry László Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	5
Eszterhas Ferencz Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	3
Pográni Ferencz Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	3
Peréni Pál Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	4
Illésházi István Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	2
Révay András Uram Ő Nagysága Equ. (lovas)	1
Pálfy András Uram Ő Nagysága Equ. (lovas)	1
Révay László Uram Ő Nagysága Equ. (lovas)	5 (8)
Prini Ferencz Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	3
Horeczky Gábor Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	2
Törös János Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	3
Petróczy Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	8
Barkóczy Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	1
Martini György Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	1
Ernraiter Uram Ő Nagysága Equ. (lovas)	2
Kohári István Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	5
Horváth Zsigmond Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	1
Balassa János Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	1
Szunyogh János Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	1
Szunyogh Miklós Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	1
Turóczi prépost Ur Ő Nagysága Equ. (lovas)	12
Össz. :	840

Özvegy asszonyok.

Forgách Miklósné asszonyom Equ.	6
Vizkeleti Mihályné asszonyom Equ.	6
Aponyi Balásné asszonyom Equ.	6
Balassa Imréné asszonyom Equ.	6
Voyszkóné asszonyom Equ.	3
Révay Pálné asszonyom Equ.	3
Listiusné asszonyom Equ.	6
Szunyogné asszonyom Equ.	6

Dóczy Mihályné asszonyom Equ.	3
Eszterhás Pálné asszonyom Equ.	6
Rottal Andrásné asszonyom Equ.	2
Pálfi Péterné asszonyom Equ.	1
Pongrácz Jánosné asszonyom Equ.	1
Balogh Istvánné asszonyom Equ.	2
Thurzó Mihályné asszonyom Equ.	2
Nyári Mihályné asszonyom Equ.	1
Össz.:	55

Cáptalanok.

Esztergomi cáptalan Equ.	8
Nyitrai cáptalan Equ.	3
Pozsonyi cáptalan Equ.	3
Össz.:	14

Vármegyék.

Pozsony vármegye Equ.	60
Nyitra vármegye Equ.	100
Trencsény vármegye Equ.	30
Zólyom vármegye Equ.	15
Hont vármegye Equ.	17
Bars vármegye Equ.	25
Turócz vármegye Equ.	25
Esztergom vármegye Equ.	4
Nográd vármegye Equ.	17
Liptó vármegye Equ.	25
Árva vármegye Equ.	5
Össz.:	323

Pest, Pilis, Solt és Heves kész pénzt adnak fl. 600.
Summa omniam Equitum: 1240.
Szabad városok gyalogokat adnak.

Pozsony városa gyalog Nro	50
Szombath városa gyalog Nro	25
Szentgyörgy várossa gyalog Nro	20
Bazin városa gyalog Nro	18
Latus peditum	113

Modor városa gyalog Nro	25
Szakolcza városa gyalog Nro	25
Trencsény városa gyalog Nro	25
Korpona városa gyalog Nro	30
Zólyom városa gyalog Nro	15

Bánya városok.

Körmöcz városa gyalog Nro	30
Selmecz városa gyalog Nro	50
Besztercze városa gyalog Nro	50
Baka Bánya városa gyalog Nro	25
Libeth Bánya városa gyalog Nro	7
Béla Bánya városa gyalog Nro	7
Breznó Bánya város gyalog Nro	35
Latus Peditum	311

Summa Equitum (lovas) Nro	1240
Summa Peditum (gyalogos) Nro	424
Summa omnisque ordinis Nro	1664 [1]

[1] *Orsz. Levéltár.* Limbus.

Közli: Dr. Szendrei János.

III.

Wesselényi Ferencz nádornak futólevele 1663-ból, melyben tudósítja a felsőmagyarországi tizenkét vármegyét a török- és tatár hadak mozdulatairól.

Comes Franciscus Vesselény de Hadad Perpetuus in Murany, Regni Hungariæ, Palatinus, Judex Cumanorum, Aurei velleris Eques, Comitatuum Gömör, item Pest, Pilis et Solt supremus Comes, necnon Sacratissimæ Cæsareo Regiæque Majestatis Intimus Consiliarius, Camerarius et per Hungariam Locumtenens.

Hadadi Wesselényi Ferencz, Murány örökös grófja, Magyarország nádorispánja, a kúnok kapitánya, aranygyapjas lovag, Gömör, úgyszintén Pest, Pilis és Solt vármegyének főispánja, úgyszintén legszentebb ő császári s királyi Felségének valóságos belső titkos tanácsosa és Magyarországban helytartója.

Adjuk tudtára mindeneknek, az kiknek illik, nevezet szerint peniglen Nemes Szepes, Sáros, Abaújvár, Torna, Gömör, Borsod, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Szatmár és Szabolcs vármegyéknek. Akaránk Kegyelmeteknek nagy sietséggel tudtára adnunk, ezen órában érkezik nemzetes és vitézlő Bezy Mihály úr őkegyelme Zólyomban lévő Táborból ilyenformán írt levele: A Pogány (t. i. török), a mint látszik, nem Szent kereszt felől jön, hanem erről Selmecz, avagy Corpona tájáról, mivel a Tatárságnak tegnap az eleje már Corponát is megszállatta, utána nyomódván a Török tábor is, a kinek a dereka még Barson túl fekszik; A munitiókkal maga is erre jönne a nagyvezér Lévára, avagy a Tatársághoz rendelt bizonyos népet, nem tudjuk, most indul egy csatánk *nyelv fogni* (t. i. csapatunk híreket szerezni), mihént érkezik Nagyságodat alázatosan tudósítom: azonban Kegyelmes Uram, mivel a Tatárnak előljárója (t. i. előhada) ily messzire jár, nagy a híre, hogy igen siet haza, talán nem ártana Nagyságodnak a Felföldre hírt adni vice Generalis Uramnak (t. i. Pethő Zsigmond grófnak, Zemplén főispánjának), valahogy készületlen azt a földet ne találja. És ezeket így értvén, nem akartuk elmulatni Kegyelmeteknek sietséggel ezen hírt tudtára ne adjuk; Kihez képest Kegyelmeteket szeretettel kérjük és intjük, legyen nagy vigyázasban, és ezen Patens Levelünket (t. i. nyitott levelünket) éjjel nappal egymásra promoveálja (vitesse előbbre), ha mi bizonyost értünk, vagy jót, vagy gonoszt, mely gonosztól Isten oltalmazzon, éjjel nappal tudtára adjuk Kegyelmeteknek. Datum in Arce nostra Murány Die 2. Novembris Anno 1663.

Servitor et amicus paratissimus

Comes Franciscus Vesselény mp.

Ps. Megbocsásson Kegyelmetek, hogy kinek-kinek külön Patens Levelet nem írtunk, mivel a híreknek és az időnek rövid volta miatt egyebet nem cselekedhettünk,

Külzet: Nemes *Szepes* vmegye megolvasván, ezen Patens Levelünket, mint sietőst külön küldje Sáros vármegyébe és Őkegyelmek onnan tovább hamarsággal. Cito, citissime.

Másolati példánya — mert az eredetivel Beregbe nyargalt a futár — Zemplén vm. levéltárában, a lajstromozatlan okmányok között.

Közli: Dongó Gyárfás Géza.

MAGYAR HADISZABÁLYZATOK GYŰJTEMÉNYE.

I.

A MAGYAR LOVASSÁG REGULAMENTUMA 1722.

ENERALIS Régula az melyet ki ki punctualis observantiában kötelesztetik tartani; ha az elejben titetik, avagy titetett Tiszte arestomban tétet valakit, ámbár méltatlan, ugyancsak engedelmeskedni kölletik először, és az után panaszkodni, és igy minden állapotokban cselekedni tartozik, ugy mint primo obedire et postea conqveri, mert ez az Subordinationak legh főebb czikkelje, s ha valaki nem observálya, immediate ell vesztette dolgát, ámbár legh nagyob igazságha lett volna is, sőtt satisfactiót sem kérhet s onnend törvényes boldogulását sem várhattya.

Sokfélék az Arestomok a minimő tudni illik az delictum; in Capitalibus és késsebbekben is az Profozhoz való tétetés, és kereszt vasban veretés, vagy vas nélkül, sokszor csak pro poena; más arestomok saját sátoriban, vagy qvartéljokban egy strásával karabinnyal vagy mezitelen karddal, hoc in passu nagy a delictum, ha valaki az Arestomot megh szegi az Strasátul elongállja maghát vagy ex loco assignato éppen ell megen.[1] Item mások házi árestomok s várassi arestomok, hollot in casu ultimo fegyvernélkül ki lehet járni pro placitu, de az Comendansa előt maghat ne mutassa annyival inkább hozza ne menyen, ha nem ha hévattatnék, méghis más Arestomok is vannak, a midőn valaki ab officio suspendáltatik, és akkor ide s-tova járhat.

Minden arestomok ordinarie az fölleb valótul az Adjutant, s mások altal is imponáltatnak, mellynek minden replica nélkül engedelmes-

[1] megyen.

kedni kölletik, ha pedigh meg nem cselekedni [1] s nem acceptálná valaki, propter inobedientiam megh büntettetik, ha hogy pedigh azt megh szegi pártütőnek tartatik, mert az arestom senkinek pro injuratione nem imponáltatik, hanem az meritum miért valaki oda tétetett, ha infame qvid, az adgya az arestomnak az qvalitassat, és nem az tulajdon maganyos arestatio s büntetis.

Az engedetlenség legh ártalmassab allapottya az militaris disciplinának, mell is in Delicti majoris vel minoris aggravatione négyféle képpen vétetik: Generaliter, maga elejben tétettetnek obediálni nem akarni, qvocunqve etiam sub prætextu, az Fő Tiszt Caracterinek ell véstisivel, az közönségessek illetekben [2] büntetettnek megh: hogy ha ezen engedetlenség Föllséges Urunk szolgálattyának nagy præjudiciumára esett, mint [3] Tiszt, mint Kösz katona életitt veszti: hanem [4] engedelmeskedhetett, mivel az parancsolat Föllséges Urunk szolgálattya ellen immediate volna s az után megh lehetne bizonétani: nem külömben ha az Rgnt Privilegiumi ellen valami parancsoltatnék.

Történhetnék, hogy valamel Tiszt vagy katona nem engedelmeskedhetnék, mind hogy a Superiorján mi infamitas vagyon, eo casu maga competens instantiájának megh köl jelenteni s representálni, s ha semmit sem vigeszhetne, más nagyob instantiához jarulljon, melly is oly képpen értetődik, ha valaki mi infamis actiora nézve magha böcsületitt elvesztette, de nem hogy valaki alacsonab rendő ember volna nativitássát tekéntvin, vagy nem egyenlő szolgálattyában s onnend mi prætextus formáltatnék, mert az authoritas, mellyet Föllséges Urunk annak adott, a ki az Caraktereket conferállja, az Comandohoz capabilissé teszi, kiért semmi más nem lehet az infamis actionál, melly azt incapabilissé teheti: Ha valamelj Tiszt maga Superiorjától expresse és positive mi szókkal injuriáltatnék, vagy pálcsával nyakon csapással és máskint orcsul ütissel tractáltatnék, az injuriatus in illo impetu az Subordinatióhoz nem tarhattya maghat, mivel az böcsület nagyobra æstimáltatik az életnél.

Noha ollyas casusok is estek, hogy az egymásnak subordináltattak visza vonyások eredtek azon okbul mindha valamelljke közülek toucheroztatot, vagyis böcsületiben taedáltatot volna, quo in accidenti kiki Tisztinek ell vesztése alat abstineallyon, az magha eleiben im-

[1] cselekedné.
[2] életökben.
[3] mind.
[4] kétszer írva.

mediate titetett ne injuriálja s attaqvérozni ne mérészelje, hanem annak rendi szerént két Pajtassa által explicatiót kérjen, vagy repartitióját prætendallja, és így okvetlen annak magát pro explicationevel satisfactione declarálni kölletik. Ha hogy pedig azt recusálná, tehát az ollyan magát az Oberstvachtmaisternél jelentse s fogh mód abban találtatni, hogy satisfactiojokhoz juthasson, a midőn tali ordine tudni illik dolgát folytattya, mert az másika az állapotnak kimeneteléig ab officio suspendáltatni fogh: Itt némeljek azt akarják mondani, nem illik explicatiót kérni, de igen nagy tévelgis, és csak amaz Grazdáknál vagyis Maszlagosoknál és Kocska pöröseknél (mely bizonyára legh gyalázatossab prædicatuma lehet valamely Tisztnek) vagyon szokásban, mert ugyanis akár mely emberséges Ember amit szóllot, ell nem tagadgya, vagy cselekedett s mondani akart. az eő értelmiben ésmit repetálni irtózni nem fogh; de ha az más fél azzal nem contentáltatnék, vagyis contentálni magát nem akarná, tehát igenis aszt szokták mondani, vegye ugy amint akarja, az illyeneknek mind azon által mi factiokbul, szövetkezisekbül s passiokbul eredni nem köll se ki hirdetődni, másként az Regiment elejben kerülvin sokszor által nézni nem lehet, hanem Processusokhoz és hoszas Törvényes folytatásokhoz lépni kintelenittetik, melyektül ugyanis minden Tiszt őrészkedgyék, mert a Processuskodás minden Tisztnek ártalmára vagyon, és nagyon tartóztattya s hátra vettyi elomenetelit, ámbár igassága légyen is, mellyre nézve minden képpen eltávoztatassék és afféle dolgokat extremitásra fakadni sohasem köll hadni, holott az Regimentnek sem válik Tisztesseghére midőn in simili materia valamelly Processusok interveniálnak.

De vannak mi ollyas casusok is mellyekben satisfactiót s kerezni [1] s kérni nem lehet, kiváltképpen ha az beszéd valakinek böcsületes neve elvételére céloz, ugy mint ha Selmának, árulónak mondatik, vagy szemire vettetik az ellensigh előtt való occasiokban maga kötelességhének eleget nem tett, mert ezekben suo ordine köll Törvényt kerezni és cum Rigore decidálni, másként soha vige nem szakadhat.

Az Tiszt valamely Köz Embert ipso facto megh ölhet, Föllséges Urunk szolgálattyában præjudicáló kárnak præventiójára nézve, az az, ha pártot ütnének, engedetlenkednének, vagy ellenségk előt ell szaladni akarnának, vagy pedig nyilván való sakmanyokban és ha ellene fegyvert fogna, de ennek in flagranti köll megh esni, és nem azután valamelly üdővel.

[1] keresni.

Mind Tiszteknél s mind közönségesseknél observaltatik, ha valamellyikének maga Superiorja ellen panasza vagyon, először annak elejben Tétetettetnek tartozik megh jelenteni, és pro Justicia instálni, nem találván pedigh adjustatiot, föllyebb valo Instantiához mehet, és olly képpen ha mi Tisztnek az Regiment Comendansa, vagy actualis Oberstere ellen némelly Gravamenyei volnának az Comendérozó Generalisnál instálhat, ha pedigh oda mennj nem engedni,[1] és azért arestomot imponálna neki, azt acceptálni nem tartozik; de ezt nem ugy köll venni, midőn az Comendans az Tisztet megh akarná büntetni, hogy azért nagyob Instantiánál panaszt tégyen, vagy ha az Comendans neki valamit parancsolna; a honnend ezt tantum Casus, ha hogy az Comendans az Tiszten nagy igasságtalansághott tett, és néki az Instantiát denegálná, hogy úgy méltán ellene panasolkodhatnék, de jól vigyázon, maga panaszát cum fundamento proponálja, másként az doloknak mivoltához képest rigoroze megh büntethetik, nem lévin eligh ámbár aszt panasz után revocálni kivánná is, vagy pedigh magát értetlenségel excusalni, holott igen gyalázatos dologh ha az Tisztnek magat szájára vettni (id est szovát visza hazudni) köllenik.

Az Császári General Adjutansok kivált a midőn a szolgálatbeli nap rajtok vagyon, præsumpte parancsolnak propter Principales suos, ha aszt mondgyák, hogy az Comendérozó Generalis parancsolattyábul vagyon, kéirt az abban mutatandó contrareuskodás az Subordinationak ellenire jár, és igy hasomló értetődik az Subalternáló Generalisoknak Adjutantairul: Ittem Trombitások, Dobosok, Seregek ha valakivel küldetnek Securitásokra s békességhes járásokra nézve, vagy valami in salvum küldetik hasomlóképpen a Salva Gvardiák is respectáltatnak, s ha valaki violálja és kárt tíszen nekik az Subordinatio ellen vétkezék.

Egyik a másikának az Caracterekhez képpest engedelmeskedni és pareálni tartozik, mindha saját Regimentbeli vagy Compagniabeli Tisztek volnának, következendő képpen az Comando, az az Parancsolat allapotyában szavát fogadgya s ellent ne álljon, se ellene öszve ne csoportozzék, s fegyvert ne fogyjon, és ha utazásban vagy strásálásban s affélékben valaki megh büntetetnék ne resistállyon, másként ugyanazon büntetisben esik, mintha maga Saját Regimentjebeli Tisztej lettek volna.

[1] engedné.

Ha valamel Stabalis Tiszt jön tehát, Tiszt Uraimék mindenkor fegyvert kössenek, valamint hogy mézzőben is csísma nélkül ne mennyenek azokhoz, és az eő jelenlétekben parancsolatot, reportumot föll ne vegyenek, senkit megh ne pérongassanak, annival inkáb megh ne büntessenek s büntetessenek: Ill képpen attendálják magokat az Staabbeli Tisztek magok köszt, és ezek az Generalissághoz.

Közli: Dr. Tóth Zoltán.

II.

A KHEVENHÜLLER FÉLE HADI UTASÍTÁS.

(Ötödik közlemény.)

Az ütközetrűl (1 Chargirung.)

N.

1 Az űtközetben a' Fő Tiſztek az ő Izekben lépjenek valamint föl oſztattak, a' Kapitányok az első Iz kőzben, a' Hadnagyok, az utólsó kőzben, a' kőz Tiſztek penig, a' máſodik és harmadik kőzben. hogy az embereket ne akadálozzák, de még-is kőteleſségekre őſztőnőzheſsék, és ha ſzűkségesképpen meg-lett oſztálon föllűl még némelly Fő, avagy kőz Tiſztek volnának, tehát azok a' Bataillon avagy Regement után állittatt avagy poſtiroztattnak, hogy igy a' népet annál jobban biztathaſsák bátoritván, hogy ſzivek el ne eſsék, hanem kőteleſségeknek eleget tegyenek.

2 Az állásban előſzőr a' [2] Battallion avagy Regement, fél diſtantiára az Izekkel, azutánn jobb és balra mind a' két ſzárnya felűl kőzepe felé bé zároltatik, és azonnal a' Comandó felé fordulnak.

3 Az első Iz a' Pagnetájjat (Bajonet) puskájja végire föl ſzegezi, miheleſt egy Iz, nyilás avagy [3] Diviſio, oſztál, Comandéroztatik,

[1] Chargiren bé vett zſokás ſzerint annyit téſzen, mint egy, tſatáznyi, viaskodnyi avagy vinyi az ellenséggel vagy-is eſzve menvén veſzekedni.

[2] Battaillonnak ugy az űtkőzetett, mint az űtkőzethez kéſzűlt Rendőléſt, ſzokták hivnyi: Battaillon, Agmen Pedeſtre, fele, harmad, vagy negyed réſze egy Regement gyalogságnak, mell három, négy vagy őt ezer emberbűl álló, a' ki ezeket Comandirozza hivatik ſergent de Bataille avagy penig Májornak.

[3] A' Tengeren Diviſiónak neveztetik, bizonyos ſzámu hadi-Gállya melly egy Generális Tiſzt alatt vagyon, némelkor egy Flottának harmad réſzét jelenti, mellett Escadrenak-is neveznek, némelkor kilentzed réſze

hogy Kéſzűllyetek, azoñal azon Izek, mellyek tűzelnyi nem Comandéroztattnak, letérdepűlnek jobb térdre, az első iz a' puska ágyát jobb térdihez teſzi, ugy hogy a' Pagnetta előtte fől felé allyon, a' többi-is ugy tſelekeſznek és fegyvereket jobb térdekhez állittyák.

4 Miheleſt mondatik: Tűzet, a' többi Izek azonnal fől állyanak, és a' Comandóra vigyázzanak, ez minden módgya ſzerint megtartaſsék, minden Izekben, ſzárnyokban, Nyiláſokban, Diviſiók és űtkőzetekben.

5 Ha az Iz, Nyilás, Diviſio, avagy ſzárnya Comandéroztatik, hogy kéſzűly Pofádhoz, mingyárt az utánna való-is kéſzűllyőn, és miheleſt az Comandéroztatik ki pofájjához fogta, hogy Tűzet, az megént a' mell el-kéſzűlt, Pofájjához fogja és ez áltollyában obſerváltoſsék.

6 A' nyomakodás avagy Avancirozásban, a' ſzárnyok, Diviſiók és nyiláſok, kik, hogy kéſzűllyenek, Comanderoztattnak, annyira lépjenek ki, hogy az utólsó iz, az lsőhöz alhaſſon, az utánn a' harom elsőbbek, azonnal térdre eſſenek, és az utólsó, kéſzſzen legyen: avagy mint a' Comandó adatik; ha penig az egéſz Battalionnak Iz ſorbán kőll űttkőznyi, miheleſt Comandéroztatik: Az utólsó Iz kéſzűllyőn, az első három Izek le-térdepűlnek, és a' negyedik jól bé lépjén, hogy az elsők főlőtt jól zárhoſſon, ugy.

7 A' midőn viſzã nyomakod avagy retiriroznak, miheleſt Comandiroztatik: Kéſzűly, az egéſz Batallion ſzemkőzben állyon, és le-térdepűllyőn, ha penig a' viſzſza nyomakodásban, az ſzárnyoſſan, Diviſióſſan, avagy nyiláſoſſan tſatáz, tsak azokat illeti, a' kik Comandiroztattnak, a' többi penig a' kik nem Comandiroztattak, laſſan laſſan lépésrűl lépésre viſzſza nyomakodnak.

8. A' kik tűzeltek őnnőn magoktul elő állanak, és az előbbi diſtantiájjok ſzerint, indul avagy Marchiroznak, ezekre következendő ſzárnyok, Diviſiók avagy nyilások mingyárt kéſzſzén legyenek, hogy ha Comandiroztattnának, előbbi mód-ſzerint, hogy tſatázhoſſanak.

Közli: Dr. Szendrei János.

egy Flottának és mindenike, 3. Diviſióra vagyon fől oſztva. Lengyel Orſzágban bizonyos réſze egy Armádának, mell egy Staroſz avagy Vojvoda által Comandéroztatik.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A Hadtörténelmi bizottság *Rónai Horváth Jenő* cs. és kir. altábornagy elnöklete alatt 1913. évi október hó 9-én az Akadémiában ülést tartott.

Ezen ülésben *dr. Szendrei János* a bizottság folyóiratának, a Hadtörténelmi Közleményeknek négy éven át, tehát a bizottság újból való megalakulása óta szerkesztője, ezen állásáról lemondott, minek folytán a bizottság szerkesztővé, az eddigi segédszerkesztőt *Pilch Jenő* m. kir. honvédszázadost választotta meg.

Dr. Szendrei János a bizottság előadói tisztét továbbra is megtartotta s ezen minőségében a szerkesztőnek is támogatására lesz. Az 1913-ik évben a bizottság november hó 28-án tartotta meg utolsó ülését, melyből, az Akadémia összes ülése útján azon kérelemmel fordult a honvédelmi miniszter úrhoz, hogy *Nosziczi Thurzó Kálmán* m. kir. honvédszázadost hosszabb időre ossza be az Országos Levéltárba az ottani hadtörténelmi anyag tanulmányozása és feldolgozása végett.

Ugyanezen ülésben tárgyalta a bizottság az 1914-ik évi költségvetését és határozta el, hogy folyóiratát, a Hadtörténelmi Közleményeket *a Magyar Történelmi Társulat tagjai, valamint a cs. és kir. közös hadsereg és a m. kir. honvédség zászlósai, tisztjei és tisztviselői féláron rendelhessék meg.*

DÓSA GYÖRGY

(Madarász V. festménye a Délm. Tört. és Rég. Múz.-Társulat temesvári múzeumában.)

A MAGYAR PARASZTHÁBORÚ 1514-BEN.

— A fölkelés 400. évfordulóján. —

(Első közlemény.)

I. Dósa György hadjárata.

AZ idén, április 24-én mult négyszáz esztendeje, hogy *Dósa György* a pápa szentelt zászlaját Budán kezébe vette s esküt tett, hogy keresztes vitézeit a törökök ellen vezeti. És július 15-én lesz négyszáz esztendeje, hogy a király és a nemesség hada őt Temesvárnál, mint esküszegőt, a jobbágyság föllázítóját, véres csatában legyőzte s pár hónap mulva a parasztságot örökös jobbágyságra kárhoztatta. Az események a székely vitézt hirtelen emelték ki az ösmeretlenség homályából és három hónapnál rövidebb idő alatt már összetörték. Katonai, sőt hadvezéri tehetségének jeleit csak ezen a három hónapon belül kereshetjük, mert életének korábbi adatai meglehetősen ismeretlenek. Ennek a három hónapnak adatai is töredékesek, de elég alkalmasak arra, hogy megállapítsák Dósa György katonai és hadvezéri jelentőségét, a melynél fogva nevét váratlanul és megdöbbentő módon írta be a magyar hadi történelembe.[1]

[1] A részletekre és forrásokra nézve lásd a Magyar Történeti Életrajzok 1913. XXIX. évf. 1—5. füzetében *Márki Sándor* dr. Dósa György-ét.

A politikai helyzet.

Miksa császár s XII. Lajos franczia és I. Károly spanyol királyok Cambraiben 1508 deczember 10-én Velencze ellen, sőt Velencze felosztására szövetkeztek. II. Gyula pápa csakhamar csatlakozott hozzájuk. Magyarországot azzal sürgették csatlakozásra, hogy így legkönnyebben szerezheti vissza Velenczétől Dalmácziát s azután Európa segítségével indulhat a török ellen. II. Ulászló magyar királynak a törökkel 1503 augusztus 20-án hét esztendőre kötött békéje éppen akkor volt lejárófélben. Remélhette, hogy Velencze, ha őt a cambraii liga ellen segíti, Dalmácziát önként visszaadja; ellenben a császár magukat a törököket biztatta ennek elfoglalására. Az esztergom-tatai országgyűlés 1511 július 5-én nagy lelkesedéssel határozta el, hogy Dalmácziát visszafoglalja s a ligához a török háború megindítása reményében csatlakozik. Azonban Ulászló nem ratifikálta a Konstanzban ez iránt már meg is kötött szerződést s az 1511 nyarán tartott országtanács önállóan akart föllépni a török ellen. Augusztus 22-én, a béke megszegésével, 2000 török már be is tört Horvátországba, 1512 nyarán pedig attól lehetett tartani, hogy az új szultán, *Szelim*, egyenesen Nándorfehérvárat vagy Péterváradot fogja megtámadni. Ulászló most Zsigmond lengyel királylyal egyesülten akart ellene indulni, de Zsigmond arra intette, hogy tartsa bizonytalanságban a törököket, ne bízzék a külföldben s a keresztes háborúban, hanem erősítse meg és szerelje föl a végvárakat. A király mégis a pápa segítségét kérte; s mialatt a törökkel a békealkudozások folytak, *X. Leó*, az új pápa, 1513 június 17-én *Bakócz Tamás* bibornokot, Magyarország primását, tizenhat európai országra nézve legátussá nevezte ki s felhatalmazta, hogy keresztes hadjáratot hirdessen a török ellen. Pártütőknek nevezte azokat, a kik ezt bármiképen akadályoznák s megengedte, hogy a király az egyházi tizedeket a háború czéljaira fordíthassa. A háborús hangulatot növelte, hogy ugyanakkor Szapolyainak Oláhországban, a szörényi bánságban és Szerbiában némi sikerei voltak a törökökkel szemben, *Beriszló* bán pedig Dubiczánál jól megverte őket. A törökkel fegyverszünetet kötöttek ugyan, de a Rómából

hazaérkezett Bakócz inditványára a király az országtanács többségével elhatározta, hogy a pápai bulla értelmében a török ellen a keresztes háborút csakugyan kihirdeti.

A keresztes hadjárat czélja.

A hadjárat közelebbi czélja Horvátország biztosítása, a távolabbi Dalmáczia visszaszerzése volt. Amannak érdekében csak a törökökkel, emennek érdekében a törökökön kívül a velenczeiekkel is meg kellett volna mérkőzni. A kormány a keresztteseket első sorban arra akarta használni, hogy azonnal a törökök ellen induljanak, kik a fegyverszünet megszegéséről korán értesülve, a támadást bevárni nem akarták s a dalmácziai Knint azonnal ostrom alá fogták.

A magyar haderő száma.

A papok buzgósága következteben csakhamar tekintélyes sereg gyűlt össze, de ennek számára nézve a történetírók nagyon eltérnek. Vannak, kik csak 3—10,000 főre becsülik; mások még július 10-én is csupán 30,000-et említenek; ismét mások 40—100,000 kuruczról (keresztesről) beszélnek. Csatlakozniok kellett volna a végvárak őrségének s azoknak a zsoldosoknak is, kiket a külföldről hajón indítottak lefelé a Dunán. Magának a nemességnek fölkelésére számítani nem lehetett. Mégis 40,000-re tették a Pest körül egybegyűltek számát, miből az következik, hogy az ország más részeiben gyülekezőkkel együtt a sereg megközelítette, ha meg nem haladta a százezeret. Nem hihetetlen szám; 1510 márcziusában a főurak esztergomi tanácskozásán többen hangoztatták, hogy ha a pápa elegendő pénzt ad, Magyarország a török ellen könnyen kiállíthat 200,000 embert. Oly önkéntes hadsereg volt ez, a melyhez hasonló erejűt a magyarok régóta nem állítottak fel. Olyan sereg, a mely Ulászlónak minden kérelme és fenyegetése nélkül jött össze s melyet a jámbor Capistrano hősivé lelkesített, Mátyásnak teremtő lelke katonasággá képezett s a rettentő Kinizsy Pál győzelemről győzelemre vezetett volna. A sereg szervezése s az ennek nyomában járó

siker ilyen népies seregnél valóban attól függött, ki lesz a vezére.

A vezérség kérdése.

1511 július 7-én Simon modrusi püspök nagy ünnepségek közt adta át *II. Ulászló* magyar királynak, a keresztes vitézek kiszemelt vezérének a pápa ajándékát, a szentelt süveget és kardot. Azonban *II. Gyula* pápa 1513 június 17-én kiadott bullájában kijelentette, hogy mihelyt alkalma nyílik reá, a török ellen *ő maga* vezet hadjáratot. Mikor a keresztes hadjáratot legátusa, Bakócz bibornok kihirdette, alkalmas hadvezér az akkori magyar urak közt nem akadt. Nem állottak Hunyadi János katonai és hazafiúi erényeinek magaslatán s akkor is megvetették a népet, mikor az ország megmentéséről volt szó. De nemcsak a nép fitymálása miatt nem vállalkoztak. Népfölkelés élére népszerű fővezér kellett. Azonban — talán *Beriszló Péter* horvát bánt kivéve — Perényi nádor, Báthory főkapitány, Szapolyai vajda, Bornemissza budai várnagy, Bebek vagy Szentgyörgyi neve inkább gyűlöletes, mint lelkesítő volt a nép előtt. Tizenhét esztendő mulva, a mohácsi veszedelem küszöbén is, alig lehetett vezért kapni. Akkor a választás egy barátra, Tomory Pálra, most egy egyszerű kapitányra, *Dósa Györgyre* esett.

A vezér egyénisége.

Dósa az Örlőcz-nemnek Szovátágán levő lófő-székely családjából Dálnokon, Háromszék vármegyében 1474 táján született. Szülőföldén, majd a marosszéki Makfalván nevelkedett, de úgy látszik, írni, olvasni sem tanult meg. Korán magába szítta az elégületlenség szellemét, mely akkor az egész Székelyföldet, sőt Erdély egy részét is eltöltötte. A történelemben először 1507 július 19-én tűnik fel, mikor *Barlabásy Lénárt* vajda őt több szebeni polgár kifosztásával s megölésével vádolta és Erdély nyilvánságos rablójának nevezte. Ekkor, úgy látszik, a végekre ment szolgálni s 1513 nyarán már mint lovaskapitány vett részt Szapolyai János erdélyi vajdának oláh- és szerbországi hadjáratában a török ellen. Mint a nándorfehérvári helyőrség tagja,

1514 február 28-án hadipárbajban legyőzte a szendrei lovas spáhik vezérét, az epirusi *Alit*, s pánczélos jobb karját egy csapással levágta. Ezért *II. Ulászló* király kétszeres zsolddal, aranyláncczal, biborruhával, sarkantyúval és karddal, a délvidéken pedig egy faluval ajándékozta meg és nemesi czímerét megújította. Ott volt Budán, mikor Bakócz Tamás bibornok, mint a pápa legátusa, 1514 április 9-én kihirdette a török ellen a keresztes hadjáratot s maga is jelentkezett a kereszt fölvételére. A legátus április 24-én nemcsak ezt a kívánságát teljesítette, hanem az oltár előtt kezébe adta azt a vörös kereszttel ékesített fehér zászlót is, melyet maga X. Leó pápa áldott meg s *őt nevezte ki a keresztes háború vezérének.* Mivel azonban a táborba gyülekező nép magatartása mind fenyegetőbb, a munkáskezek hiánya pedig az uradalmakban mind érezhetőbb lett, a király május 14-én meghagyta Dósának, hogy haladéktalanul induljon a törökök ellen, a pápai legátus pedig másnap eltiltotta, hogy az ő engedelme nélkül bárki is hirdethesse a keresztes háborút. Erre a keresztesek a pesti táborban még aznap megtagadták a törökök ellen indulást s Dósa Györgyöt most már *ők maguk választották meg fővezérnek.* Erre a legátus május 23-án végképen eltiltotta a keresztes hadjáratot s kiátkozással fenyegette, a kik haza nem térnek.

A hadjárat czéljának változása.

A nép a bibornok fenyegetésével többé nem törődött, mert a táborban hallott szónoklatok felizgatták s új czélt látott maga előtt. Akkor már a köztehermentesség, a nemesi javak lefoglalása, földosztás (a földközösség értelmében), gazdag zsákmány, részesedés a törvényhozásban s más eféle jelszavak járták. Az egyenlőséget Dósa valamivel később, a czeglédi beszédben, nyiltan hangoztatta. «Kövessék — úgymond — Istent, szabadságuk teremtőjét, ki ellenségeik bámulatára őket egyesítette és fölfegyverezte.» Támadják meg, öljék le vagy szalaszszák meg ellenségeiket. Tanítsák meg az elpuhultakat, hogy egyenlően éljenek jobbágyaikkal, polgártársaikkal. Küzdjék ki szabadságukat. — Mindezekből kitűnik, hogy Dósa a tűrhetetlen állapotok megszüntetése

végett első sorban a törvények átvizsgálását, a szabadság megszerzését, a vagyonközösséget s a teljesen demokrata királyság megalapítását sürgette. Tulajdonképen *az ősi székely szabadságot* akarta kiterjeszteni az egész országra; s így akarta helyreállítani a nemes (egy nembe tartozó) magyarság eredeti szabadságát. *Hadjáratának czélja tehát mostantól fogva nem Dalmátországnak, hanem a minden magyarra kiterjedő szabadságnak visszaszerzése volt. De ettől fogva a kuruczok többé nem a hit és az ország keresztes vitézei, hanem — az államhatalom szemében — egyszerű lázadók.*

A kurucz sereg szervezése.

A nagy feladat elé állított kuruczok fegyverzete kezdetben nagyon hiányos volt, mint minden népfölkelésé. Még a keresztes hadjáratra 1849-ben fölhívó kormány is azt rendeli, hogy a nép kaszával, baltával, bottal, kővel s más ilyesmivel védje magát. Dósa korában is kasza, kapa, csákány, ekevas, a boronának nyélhez erősített vasfoga a legközönségesebb fegyver; de kardot, puskát, lándzsát, bárdot, pajzsot, sisakot, pánczélt is viseltek, a mint a legyőzöttek fegyvereit elszedhették. Dósának gondja volt reá, hogy legalább az ahhoz értők kapjanak mindjárt eleinte puskát, lándzsát stb. s ezek a fegyverforgatásra a többieket is begyakorolják. A velük levő *deákok* kardosan jártak, mint a külföldi egyetemeken s a hazai főbb iskolákban is. Az első *ágyút* az Alföldön kapta s azontúl a várak elfoglalására különösen ágyúk megszerzése végett törekedett. Lippa, Solymos és Temesvár vívásakor már *ostromágyukat* is használt s *pattantyúsai* sok jelét adták ügyességüknek. Voltak *kürtösei* és *dobosai* is, a mi azt gyanittatja, hogy hadi népét nemcsak a kürtjelek és dobszó megértéséhez szoktatta, hanem a szabályos menetekben is gyakorolta. A legegyszerűbb eszközökkel fogott a *gyalogok* és a *lovasok* kiképzéséhez. Különösen ez utóbbihoz, mert az eke mellől kifogott lovaknak a hadi rendhez és zajhoz szoktatása mégis csak időbe került, akármilyen kevés idő maradt a *begyakorláshoz*. Ez, mint még az utolsó kuruczoknak, Rákóczi szabadságharczának idejében is, többnyire menetközben történt

s természetesen csak a legszükségesebb dolgokra szorítkozott. Az a biztosság, melylyel a rosszabb fegyverzetű parasztok utóbb egyes fényes lovaghadosztályokat megszalasztottak s erős várakat bevettek vagy szorongattak, legjobban bizonyítja, hogy Dósa igenis gondolt csapatainak begyakorlásával. Legalább a saját vezetése alatt álló hadak mozdulatai és haditettei korántsem mutatják azt a szánalmas látványt, melyet a csak rabolni vágyó rendetlen csoportok szoktak szolgáltatni. Ezt, saját katonai tapasztalatain kívül, annak köszönhette, hogy értett a fegyelem tartásához. Még a tőle távollevő csatatereken is az ő nevére hivatkoztak és egy egykorú olasz hagyta írva, de más adatok is igazolják, hogy parancsainak «körömszakadtig» engedelmeskedtek.

Hadserege kezdetben csupán két fegyvernemből állt: *gyalogságból* és a *lovasságból*. Mind a kettőnek legfélelmesebb és legügyesebb vitézei a *hajdúk* voltak, a szarvasmarha-karaván fegyveres kísérői, a kiknek jellemző fegyvere a kopja. Dósa György, még mielőtt kiért Pest vármegye határából, megszerezte a harmadik fegyvernemet is, tudniillik a *tüzérséget*. Egy Mihály nevű erdélyi «szelid jellemű» nemes barát volt az első, ki néhány ágyút ajándékozott a fölkelőknek, kik őt, ennek fejében, a vezérek sorába választották. Ez a Mihály gyakorolta be őket a csatakígyók kezelésébe is. Később ismét szereztek néhány kerekes ágyút. De Dósának *műszaki csapatai*, vagy legalább műszaki felügyelői is voltak, mint ez különösen Lippa és Solymos ostrománál s a Temesvár alatti sánczok készítésénél kétségtelen. Sőt Silyánovics István csapatainak csatlakozása Dósát egy kis *folyami hajóhadhoz* juttatta.

A *tisztek* nemes emberek, papok, tanulók, katonaviselt jobbágyok sorából kerültek ki. Dósát, a kit a pápai legátus és a király tett meg fővezérnek, az engedelmesség megtagadása után a nép választotta meg erre a tisztségre. Dósa azonban önállóan szervezte táborkarát s főbb tisztjeinek kinevezése körül teljesen belátása és tetszése szerint járt el. Így pl. testvérét, *Gergelyt*, azonnal alvezérré tette. A többi tisztséget alkalmasint csak fokozatosan, a vidéki hadak beérkezésének rendjében töltötte be, de tekintetbe vette, hogy ezek a csapatok otthon milyen tiszteket

választottak maguknak. A parancsnokságot azok tartották meg, a kik az illető vidéken összegyült kereszteseket a középponti (rákosi) táborba vezették. Valamennyi alvezérrel, legalább elvben, Dósa rendelkezett, nemcsak a saját táborában, hanem más táborokban is. Ennek több jele van; de természetes, hogy — különösen a hírszolgálat és a közlekedés nehézségei és bizonytalansága következtében — a fővezérlet nem válhatott igazi középponti hatalommá s az *alvezérek* többnyire saját elhatározásukra és belátásukra voltak utalva. Az alvezérek sorában különösen kitűnt a *világiak* közül: *Dósa Gergely*, Györgynek öcscse és helyettese, *Szászleresi Ambrus*, Fajszi *Nagy Antal*, *Sós Demeter*, *Silyánovics István* főkapitány; Aszalai *Kecskés Tamás*, *Bagol Ferencz*, Simándi *Hajnal István*, Harmathi *Sós Benedek*, *Halábory János*, *Györke Zsigmond*, Ivánházi *Vámos Gergely*, Németi *Barócz György*, Sárvári *Weres Gergely* (a titokzatos «körmös» hadnagy), *Nagy György* és *Nagy János*, *Jeromos* kántor, *Pogány Benedek*, *Balogh István* deák, *Nagy Radoszláv*, *Albert* erdélyi kapitány, *Kun Lukács*, *Viczei* varga és *Porczy János*, a kik többnyire nemesek voltak. Az *egyháziak* közül különösen kitűnt: Medgyaszai *Mészáros Lőrincz*, a «nagybotú» czeglédi (bácsi?) pap, továbbá egy másik *Lőrincz*, békési pap, *Turkevey Ambrus* dévaványai pap, *Borbás* (Barabás) pap, *Mihály* köleséri pap, *Máté* pap kapitány, *Mihály* barát, erdélyi kapitány, a pattantyúsok mestere stb.

A sereg mindjárt kezdetben s azután, a szükséghez és a körülményekhez képest, maga választotta magának a *tizedeseket*, *zászlótartókat*, *kapitányokat*, *hadnagyokat* a többi kisebbrendü parancsnokokkal együtt. A jobbágy helyettest is küldhetett a táborba, vagy pedig szekér, ló, pénz vagy fegyverek ajándékozásával válthatta meg magát a katonáskodás alól. A *fuvarosok*, kik a kuruczok után élelmiszereket s más szükségeseket szállítottak, sehol sem fizettek vámot. Becsületes *asszonyok* is követhették a kuruczokat, hogy ruháikat kimossák, süssenek, főzzenek és a sebesülteket ápolják. Tehát Dósa némiképen a *betegápolásról* is gondoskodott. Azonban minden szolgálatot ingyen kellett végezni s mindenért illendően megfizetni, mert büntetés érte, a ki erőszakkal vett el valamit a föld népétől. A falusi templo-

mok mellett levő kamarákból is csak kölcsön vették az élelmiszereket, ha a nép egyébként barátságos magatartást tartott. A hadi költségeket különben az ellenálló nemesektől és papoktól elvett kincsekből fedezték.

A királyi és a nemesi hadak.

A gyakorlatlan fölkelőknek a törvény értelmében első sorban mozgósítandó királyi zsoldosokkal s a főpapok bandériumaival kellett volna szembeszállniok, mert az urak és nemesek csak a veszedelem növekedése esetében tartoztak fölkelni. Azonban a zsoldosok a budai királyi palota őrizetét is alig tudták ellátni s a külföldről kért segítségre várakozni kellett. Ellenben helytállottak s már az első hetekben sorakoztak *Frangepani* kalocsai érsek, *Estei Hippolit* herczeg egri, *Csáky Miklós* csanádi, *Várday Ferencz* erdélyi, *Beriszló Péter* veszprémi és *Gosztonyi János* győri püspökök csapatai. A vármegyék közül Pest, Nógrád, Hont és Heves vármegyék nemesei már Szent György napja előtt fegyvert fogtak s ahol tehették, szétverték a gyülekező kereszteseket. Sopron, Vas és Zala vármegyék *Kanisay János* kapitánysága alatt szintén külön szövetkeztek a maguk védelmére. A király ismételten fölszólította az urakat, hogy összes cselédeikkel és hozzátartozóikkal örök hűtlenség büntetésének s minden vagyonuk elkobzásának terhe alatt a pesti táborba, vagy oda menjenek, a hova őket *Perényi Imre* nádor rendeli. A nádoron kívül *Szapolyai János* erdélyi vajda, *Báthory István* temesi grófi, Enyingi *Török Imre*, *Bornemissza János*. *Kanisay János* és *Bebek János* voltak a vezérek. *Alvezéreik és kapitányaik:* Andrássy Márton, Barlabásy Loránd alvajda, Batthyány Ferencz, Bánffy Jakab és János, Bodó Ferencz, Bonzagno de Reggio, Bruz Mátyás, Drágffy János, Gál Ispán, Héderváry Ferencz, Imre és István, Jaksics Péter, Kismarjay Lukács, Kornis János, Moré László, Nagy (Krupczy) Gergely, Oláh Balázs, Pakosi Paksy János és Mihály, Pathócsy Ferencz és Péter, Perényi Gábor és István, Petrovics Péter, Martonosi Pöstyéni Gergely, Ravazdy Péter, Ráskay Gáspár, Szokoly János, Thornallyay János, Thuróczy Miklós alvajda és Tomory Pál.

A május 31-én tartott országtanács első sorban *Szapolyay* vajdát utasította, hogy a magyarokat, székelyeket, szászokat, ráczokat s a keze ügyében levő zsoldosokat Temesvár, Nándorfehérvár, Orsova, Szörény és más várakból összegyüjtvén, a közvetlen fenyegetett Erdélyt megvédje, mialatt Bornemissza Pest, Báthory pedig Temesvár körül gyüjtse össze a németséget. Azonban a zsoldos sereg megbízhatatlanságát eléggé jellemzi, hogy négyszázan, a kiket a Dunán lefelé küldtek Dósa ellen, kapitányukat otthagyták s mindnyájan Dósához csatlakoztak. Hozzáállott a királyi naszádosoknak és a ráczoknak egy része is.

Hadiesemények.

Dósa főseregének alföldi hadjárata.

Dósa Száleresi Ambrust 3000 emberrel hagyta hátra a főváros szemmeltartására s a derékssereggel 1514 május 16-án megindult az Alföld biztosítására. Az egyik hadtestet ő maga, a másikat öcscse, Gergely vezette. Első állomását Pest és Gubacs közt, *Szentfalván* tartotta, hol 300 lovas csatlakozott hozzá. Május 17-én este ért *Czeglédre*, honnan másnap fegyverre szólította a népet, s a már körülötte levőkkel gyülést tartván, beszédben adta elő terveit. A föllelkesült nép megerősítette őt a fővezérségben, sőt hír szerint királynak is megválasztotta, a mit azonban semmivel sem lehet bizonyítani. Május 18-án Dósa már *Tiszavárkony*-ra ért honnan rögtönzött hordóhidon kelt át a Tiszán s *Varsány*nál szállt meg, hol megint 300 lovas és ugyanannyi gyalog csatlakozott hozzá. 19-én *Mező-* vagy *Nagytúron* 800-nál többen állottak melléje. Innen kezdve dob és trombitaszó mellett folytatta útját. Május 20-án *Dévaványán* Ambrus pap vezetése alatt még többen egyesültek vele. Május 21-én átkelt a Berettyó vagy Túr vizén, majd *Endrőd*nél a Hármas-Kőrösön s *Eye* mellett hadiszemlét tartott. Ekkor 2000 lovas és 3000 gyalog katonája volt. Május 22-én Mezőberényen át érkezett *Békés*re, hol hada már 20,000 főre szaporodott. Ott kapta meg a primás és az urak levelét, a melyben a keresztes hadjárat abbahagyását parancsolták meg.

«Nem vagyok én sem gyermek, sem bolond, hogy tréfát üzzenek velem» — szólt Dósa s folytatta hadjáratát. Május 24-én ostrom alá fogta *Gyulát*, György brandenburgi őrgróf uradalmainak középpontját, de azonnal elszállt a vár alól, mikor hírét hallotta, hogy Csanád táján a nemesség erősen gyülekezik. Azonnal előre küldte *Balogh* István lovascsapatát a Maros apátfalvi révéhez, de ezt a hadat Báthory István és Csáky Miklós csanádi püspök hadai kétszer is visszanyomták s *Nagylak*ig üldözték, hol tábort ütöttek. Első diadaluk at a Jaksicsok nagylaki várkastélyában lakomával ülték meg, a hol könnyelműen, *minden biztosítás nélkül*, vigan, cziteraszó és nádsípok hangja mellett dorbézoltak és iddogáltak, nem is gondolva arra, hogy a parasztok szétszórt hada összeszedhesse magát.

A nagylaki csata.

A nagylaki csata volt katonai szempontból egyik legtanulságosabb eseménye a hadjáratnak. Dósa ugyanis sikerei után nem állt meg tétlenül, hanem Balogh nyomában járt és Gyula felől szintén a csatatér közelébe ért. Magához csatolva Balogh vert seregét, május 28-án éjszaka Nagylak és Csanád között foglalt állást. Május 27-én hajnalban telehordatta a Maros partján álló várkastély árkait rőzsével s azt meggyujtatta. A tölgyfapalánk maga is égni kezdett s oly rettenetes füst támadt, hogy a kastélyban megmaradni nem lehetett. Báthory, a ki «a bőven élvezett szerémi bor miatt» még ágyban hevert, a veszedelem láttára s a zaj hallatára kiugrott az ágyból s úgy a hogy volt, mezítláb, süveg nélkül, csupán egy köpenybe burkoltan kiszökött a palánknak egyik kapuján. A nemesek hada aránytalanul kisebb volt a keresztesekénél. A síkon azonban, Nagylak és Csanád között, Báthory mégis rendezte csapatát s elfogadta a harczot, melyet a kuruczok részéről maga Dósa vezetett. Gyalogságát Dósának gyors rohamban támadó lovassága mindjárt kezdetben megzavarta s a kaszások is megtették a maguk kötelességét. A győzelem már-már a parasztok részére látszott hajlani, mikor Báthory ágyúi egyszerre megdördültek és roppant öldöklést vittek végbe köztük; bajukat növelte a rájuk szemközt fúvó szél is.

Estefelé tehát megfutamodtak s az odább nyugatra fekvő erdőség felé szaladtak, mely előtt azonban Dósa szavára nemcsak megálltak, hanem vissza is fordultak. Dósa, ki a háború természetét ismerte s a hadakozás alapelveinek lényegét tulajdonává tette, *éles tekintetével észrevette a támadó had gyengeségi pillanatát: vagyis azt, hogy ennek nagyobbrészt vezetők nélküli csapatai a győzelem biztos tudatában vakon utána rohantak a kuruczoknak, összekeveredtek és ki is merültek.* Dósa tehát visszavágott az ősi magyar szokás szerint ily esetekre tartogatott, harczban még ki nem fáradt és meg nem tizedelt tartalékával s ezzel a maga javára döntötte el a csata kimenetelét. Első sorban Csáky Miklós csapatait hozta rendetlenségbe, mire a püspök azonnal takarodót fuvatott és hadosztályainak romjaival Csanád felé menekült. Bátortalansága végképen reménytelenné tette Báthory ügyét. Lovasságát a kuruczok tönkreverték; hogy csapata az utolsó emberig el nem hullott, csak az erdőben korábban jelentkező alkonyatnak köszönhette.

Így boszulta meg magát a támadók gondatlanságán és könnyelműségén alapuló *czéltalan utánarohanás*, a melyben a harczban amúgyis kifáradt osztályok teljesen kimerülten és az esetleges visszacsapásokat fölfogó tartalékok nélkül bukkantak Dósa rendezett csapataira.[1]

Báthory egész éjjel a Maros nádasaiban lappangott; hajnalban egy bitang ló hátán átúsztatta a Marost és Temesvárra menekült. Dósa az üldöző haddal még az éjszaka elfoglalta Csanád városát s a várból csónakon menekülni akaró Csáky püspököt hatalmába kerítette. Őt, *Telegdy István* kincstartót, *Ravazdy Péter* alispánt, Nagybucsei *Dóczy György*öt, *Tarpay Miklós*t, *Orosz András*t, *Thornallyay Mihály*t stb. május 28-án Apátfalva táján kegyetlenül kivégeztette s így első diadalát félelmetes emléküvé tette.

A Maros vonalának biztosítása.

A május 31-iki országtanács szerint a parasztok «oly veszettül és dühösen támadtak, hogy ehhez foghatót a történelem-

[1] *Márki* i. m. 215—217. l.

ben sohasem lehetett hallani vagy olvasni». Mivel úgy látszott, hogy Erdélyt akarják hatalmukba keríteni, a nemesség első sorban ezt akarta megvédeni. Azonban a nagylaki diadal után Dósa főczélja is a Maros mentén Erdélybe vezető út biztosítása volt s ebből a király küldöttének, *Mikola Ferenczn*ek megérkezése után sem tért el. A Maros mellett Fábián várnagy *Zádorlak* várát azonnal feladta egyik kapitányának; *Csálavár* három kapitánya egy puskalövés nélkül meghódolt; Kun Lukács megadásra kényszerítette *Arad* megerősített monostorát; *Világos* vára feladta magát; *Lippa* vára önként hódolt Dósa Györgynek s két napi ostrom után, június 9-én *Solymos* vára is kapitulált. Ezt a várat (Lippával együtt György őrgróf tulajdonát) a kuruczok a király nevében követelték, mert «az őrgróf uradalmait a király Dósa Györgynek adta». Ennek a várnak a védelméről két naplószerű jelentés maradt fenn: *Prantner György* alvárnagytól és *Känisch* káplántól. Mind a kettő arról tanuskodik, hogy Dósa György az ostromlásban *rendszeresen* járt el, adott szavát pedig megtartotta. Hadai most már a Maros és a Fehér-Körös mentén Erdélyig portyáztak s ő nyugodtan térhetett át Temesvár ostromára, hogy Erdély vaskapui bejáratát, az egész Temesközt, a bácsmegyei hadakkal való érintkezést s a Törökországba vezető utat biztosítsa.

A pesti tábor.

Dósa a főváros szemmeltartására 3000 emberrel *Szálaresi Ambrus* pesti polgárt hagyta. Mikor Bakócz bibornok a keresztes hadjáratot május 23-án végkép betiltotta, ez a nagyon megnövekedett tábor másnap megtámadta s elfoglalta Buda városát. Maga a nádor is csak nagynehezen menekülhetett meg. Május 25-én Budán és Pesten fosztogattak; de nincs nyoma, hogy támadást intéztek volna a budai királyi vár ellen, a melynek védelmét *Bornemissza János* vezette. A nemességnek június 10-én *Pásztó*nál nyert győzelme után a parasztok hevesi tábora a Lőrinczinél őrködő nemeseket fenyegette, a várkonyi pedig a pesti, helyesebben a gubacsi sereggel együtt magát a fővárost készült megtámadni. *Bornemissza* megelőzte őket, június 21-én Budáról átkelt a pesti oldalra, *Tomory* Pált egy lovascsapattal

a parasztok gubacsi állásának kikémlelésére küldte, majd kegyelmet hirdetett azoknak, kik önként hódolnak. *Szaleresi* a kuruczok egy részével megadta magát, ötezer hajdú azonban elösmert vezér nélkül is helyt állott. Bornemissza ágyúkkal lövetett szekértáborukra, Tomory lovassága dob- és trombitaszó mellett támadt rájuk s Bornemissza nehéz lovasságának és gyalogságának megjelenése a csata sorsát rövid, de kemény küzdelem után eldöntötte. A futók egy része a Dunába veszett, a másik azonban az irsvaszegi erdőnél megszabadult, mert Bornemissza az üldözést abbahagyatta. Az elesett kuruczok számát 400-ra teszik.

A tiszáninneni hadjárat.

A gubacsi csata napján, június 21-én a Hevesről Eger ostromára sietö kuruczokat *Debrő* mellett Drágffy János verte meg. Dósa ugyanis segítséget küldött nekik, de Gian Bonzagno di Reggio, Hippolit egri püspök jószágigazgatója, 300 zsoldossal és a nemesekkel *Maklár* táján másodszor is legyőzte őket. Most már a Szikszón gyülekező nemesek is a főtáborba kívánkoztak, a mi nagyon aggasztotta Kassa és a többi város lakosságát, mert viszont Dósa György újabban is felszólította a tiszáninnenieket, hogy melléje álljanak és segítségére legyenek. Heteley Mihály a kuruczok ellen megvédte *Tokaj* várát. Az ungmegyei *Kapos*ban a nemesek foglyul ejtették a parasztok néhány kapitányát, de ezeket fegyveres erővel éppen egy nemes ember, Himi Borsvay Péter szabadította ki. *Beregben* a nemesek leverték a parasztok vezérét, Halábory János birtokos nemest; ellenben az ugocsai fölkelőknek sikerült bevenniök *Nyaláb* várát. Máramarosban a nemesség nagy része csatlakozott hozzájok. A tiszáninneni részek déli oldala tehát mindenesetre résztvett a fölkelésben, de nagyobb nyilt csatára csak Debrő és Maklár táján került a dolog.

A tiszántúli hadjárat.

Szabolcs vármegyében Máté pap és Nagy György a lázadást elterjesztették ugyan s erőszakoskodtak is, a falvakat rendre hódoltatták, de vért nem ontottak, sőt igazságot is szolgáltat-

tak; mi annak a jele, hogy az ellen nem állók kifosztását nem tűrték s maguk közt némi fegyelmet tartottak. *Biharban* az alföldön támadt erősebb mozgalom. *Keresszeg* várát a parasztok bevették s a visszafoglalására jött nemeseket Nagyváradig űzték, ölték, vágták. *Pocsaj*, *Nagybajom*, *Henczhida*, *Székelyhíd* várkastélyait szintén elfoglalták s *Nagyváradot* is bekerítették. A Szilágyságban széthányták az éppen akkor épülő *menyői* kastélyt. A békési, csanádi és az aradi események már Dósa hadjáratából ösmeretesek.

A dunatiszaközi hadjárat.

A Duna-Tisza közében először Mészáros Lőrincz szervezte a fölkelést. *Szeged* polgársága és 3000 fegyveres halásza nem eresztette be a kuruczokat, de a falusi és tanyai népség mellékök állott. Pogány Benedek Frangepani Gergely kalocsai és bácsi érseket s bácsi főispánt ostromolta *Bács* várában, hová sok úrral együtt menekült. Nagy Antal *Czoborszentmihály* (Zombor) és *Futak*, Nagy Radoszláv *Szalánkemén* és *Titel* környékén hódoltatott. A dunai révet Nagy Antal *baksafalvi* (újvidéki) tábora őrizte s a szemközt levő *Pétervárad* elfoglalásával biztosította. A kuruczok csupán *Szerémben hét várat foglaltak el*; köztük két olyat (Pétervárad, Szalánkemén), a melyek az ország legnagyobb erősségei közé tartoztak. *Kamanczn*ál Nagy Antal nyilt csatában is megverte Oláh Balázs nándorfehérvári hadait; azonban *Perlek* tiszai révnél az urak őt is elnyomták, foglyul ejtették s társaival együtt Budán kivégezték. Erre Silyánovics István szalánkeméni csajkásvajda, ki idáig a kuruczokkal tartott, most szintén ellenök fordult a naszádosokkal és a ráczokkal együtt. A Szerémség elveszett a kuruczokra nézve, de Bács- és Bodrog vármegyékben Borbás pap és Pogány Benedek folytatták a küzdelmet.

A dunántúli hadjárat.

Dósa György magának tartotta fenn az egész hadjárat vezetését, de a dunántúli hadjáratról a nagy távolság és a bajos közlekedés következtében egyenesen aligha intézkedett. Ott,

Fejér vármegyében, a fölkelők először is Kornis János csapatát verték szét. A *Bakony* vidékét Sós Demeter kuruczai nyugtalanították s egy kiugrott szerzetesnek is nagyobb serege volt hétezer embernél. A barát a tolnai *Anyavárát*, Bodó Ferencz birtokát szorongatta, de Héderváry Ferencz június vége felé ezt fölmentette. Nagy seregével többször csapott össze a kuruczokkal s végre is egyességet kötött velök olyképen, hogy ágyúikat és a zsákmányt visszaadták a királynak és csöndesen hazatértek falvaikba. A nyugati három vármegye: Sopron, Vas és Zala, formális szövetséget kötött a kuruczok ellen s Kanisay János főkapitánysága alatt fenn is tartotta a csendet. Győrben és Veszprémben azonban egyes kisebb kurucz csapatok egész nyáron át portyázgattak.

Az erdélyi nemesi hadak szervezése.

A kurucz háború Erdélyben tört ki legkésőbb. A nagyszebeniek a keresztes háborút kihirdető pápai bullát júniusban még nem ösmerték s azt máshol is csak megkésve hirdették ki. Némi mozgolódást júniusban csupán a Magyarországgal szomszédos nyugati vármegyékben s a *törcsvári* uradalomban lehetett tapasztalni. Azonban Budán s az országban mindenütt azt hitték, hogy Dósa György Erdély katonai megszállásával s a kincstári ércz- és sóbányák lefoglalásával akarja biztosítani magyarországi hadjáratának és politikai terveinek sorsát. Mialatt tehát Szapolyai János katonai szemleúton volt a szörényi bánságban, Thuróczy Miklós alvajda június elején *Dévá*nál már egy nemesi fölkelő sereg élén őrködött, hogy Dósa benyomulását megakadályozza. A vajda is hazasietett s június 18-ára *Medgyes*re fegyveres országgyűlést hirdetett. Azonban Lippa bevételének híre meggyőzte, hogy tanácskozásra többé nincs idő. Lemondott tehát a tervezett országgyűlésről s a legszigorúbban meghagyta, hogy a nemesek lóháton és gyalog, a szokott módon jobbágyaik tizedrészét is magukkal hozva, a kitűzött napon, június 18-án *Enyed*en gyülekezzenek össze s onnan az ország minden részének védelméről gondoskodjanak. Jöjjenek el a főispánok is; de az alispánok maradjanak otthon, járják be vármegyéiket s min-

den mutatkozó rendetlenséget azonnal nyomjanak el. Azonban többé nem szorítkozhatott csak Erdély védelmére, mert Báthory temesi gróf, Várday Ferencz erdélyi püspök útján, őt Temesvár fölmentésére s vele a magyar nemesség megszabadítására kérte meg. A püspöknek, Werbőczynek, sőt magának a királynak is sürgetésére, Szapolyai végre csakugyan elhatározta, hogy politikai ellenfelét, Báthoryt, megsegíti s «paraszt Dósa uram» ellen felkötötte szablyáját, melynél többet, saját nyilatkozata szerint, 26 esztendő mulva egy másik erdélyi lázadónak, «Majláth uramnak hitvány feje» sem érdemelt meg.

Az erdélyi hadjárat.

Szapolyai még el sem távozott Erdélyből, mikor a fölkelés már ottan is kitört. Mindjárt kezdetben nemesek is csatlakoztak hozzá. Vezérök egy névtelen erdélyi barát, talán a szászvárosi gvardián lehetett. Említenek egy Albert és egy Viczei varga nevű kapitányt is, a ki valamennyi közől legkésőbben (csak 1515-ben) került kézre. A fölkelők Alsófehérben elhamvasztották a *csanádi* várkastélyt és bevették *Kecskés* királyi várat, melyet azonban a nemesek visszafoglaltak és lerontottak. Tordában a fölkelőké lett *Toroczkó* városa és *Toroczkó-szentgyörgy* vára, melyet a benne lévő jobbágyok segítségével ejtettek meg. A parasztok néhány kapitánya megszállotta hadával *Kolozsvár* városát is, melynek tanácsa a főbbeket beereszteti falai közé, mert az odamenekült néhány nemes kedveért nem akarta feldúlatni a várost. Ezt az eljárást utóbb a király is helyeselte. *Dés* Nagy János kuruczkapitány mellé állott. *Bálványos* várából Ártándy Pálnak szintén számos jobbágya pártolt át hozzájok. A székelyek csak a *törcsvári* uradalomban háborogtak, sőt magában *Brassó* városában is voltak zavargások; de a város lovas és gyalog zsoldosai — más városok fizetett hadaival együtt — csakhamar minden nehézség nélkül csatlakozhattak a királyi hadakhoz.

A várak.

A fölkelők minden vármegyében legalább egy várat akartak elfoglalni, hogy azt tegyék parasztvármegyéik középpontjává és hadműveleteik alapjává; de éppen azért sok időt fecsérelnek el várak megszállására és mozdulataik nehézkesek lettek. Gyula, Temesvár, Szeged, Bács, Tokaj, Nagyvárad elfoglalása nem sikerült; ellenben *a kuruczok kezébe kerültek a következő várak és kerített helyek:* Anyavára (Tolna), Arad, Bálványos (Dés és Betlen közt), Bánmonostora, Becse, Becskerek, Csanád (Csanád várm.), Csanád (a mai Szászcsanád Alsófehérben), Csák, Cserőd (Szerém), Czoborszentmihály, Dés, Dombó (Szerém), Futak, Kamancz, Karom (Karlócza), Kecskés, Keresszeg, Kolozsvár, Lippa, Nagylak, Nyaláb (Ugocsa), Orsova, Perlek, Pest, Pétervárad, Solymos, Szalánkemén, Székelyhida, Szörénytornya (?), Titel, Világos, Zádorlaka, Zeble (Zsebely?). A bevett vagy felégetett várkastélyoknak száma ennél a 34-nél mindenesetre több volt. Némelyik, mint pl. Kolozsvár, csak föltételesen hódolt Dósának s az egész tábort nem fogadta be; de azalatt viszont a királyi seregnek sem tehetett szolgálatot. Kassa, Besztercze, Brassó s más városok viszont a nemesek befogadásával tették ki magukat nagy veszedelemnek s többnyire tűrniök kellett a körülöttük levő falvak kastélyainak fölperzselését. Megtorlásul s «a parasztok dühének megfékezése végett» az urak és nemesek is, annyi falvat perzseltek föl, hogy a leégettek nyomorúságán az ország (1514. évi LXXI. t.-cz.) csak adóelengedéssel segíthetett.

Temesvár ostroma.

Dósa György (némelyek szerint százezer főnyi) seregével június 15-én érkezett Temesvár alá s az új vártól északnyugatra, a nagy *Ulicsi* mezőn ütött tábort. Másnap már közelebb nyomult a városhoz. Hordóhidat veretett a Temes (Béga) folyón s átkelt a Nagypalánkba, mely a kettős sánczczal, kettős fallal megerősített várost félkörben övezte. A kerített várost és a várat a mai Gyárváros felől kerekes ágyukból kezdte lövetni s azt a hadi művészet minden szabályának megtartásával ostromolta.

Mindenekelőtt más mederbe akarta levezetni a Bégát és lecsapolni annak mocsarait, hogy száraz lábbal jusson a vár alá. Feladatát, miközben Báthory gyakran kirontott a munkásokra, a folyóra nézve meg is oldotta, de a mocsarak lecsapolásával nem boldogult. Ágyúi a falakat is nagyon megrongálták. *De nem kötötte le egész seregét az ostromra. Csapatai Becskerekig, sőt Szörénytornyáig portyáztak s a Temesközben minden ellenállást levert.* Ő maga nem mozdult Temesvár alól, hol táncz, tréfa, borozás felejtette a kuruczokkal a sánczásás, folyószabályozás és a mindennemű csetepaték fáradalmait. Ellenben a várbeliek az ostrom második hónapjának kezdetén már éhséget, szükséget szenvedtek. Az élelem annyira fogytán volt, hogy a helyőrség lóhúsra fanyalodott s némelyek a vár feladásáról gondolkoztak. Báthory egymaga tartotta bennök a lelket, de módját ejtette, hogy a királyt és Szapolyayt is gyors megsegítésre sürgesse.

A temesvári csata.

Szapolyay erdélyi vajda július 10-én a hunyadmegyei Vaskapunál vonta össze az erdélyi hadakat s onnan a Bisztra-Temes-Béga völgyén leereszkedve sietett Temesvár fölmentésére. Erős menetek után július 15-én érkezett meg s az erdő védelme alatt észrevétlenül teljes csatarendbe állította hadait. Ő maga a palotásokkal, székelyekkel s a végvidéki lovasokkal a középen maradt; a jobbszárnyat Lindvai *Bánffy* Jakabra bízta, a balt pedig, hol legedzettebb katonái álltak, *Kismarjay Lukács*ra. Hírnökök útján fölszólította a fölkelőket, hogy jöjjenek hozzá a hon védelmére, vagy szép csendesen oszoljanak haza. *Nagy Radoszlávot*, ki a vajdához akart átmenni, Dósa György a sereg szine előtt párbajban levágta, mire a kuruczok Jézust kiáltottak és támadni akartak. Dósa azonban alvezéreinek, *Dósa Gergely*nek és *Mészáros Lőrincz*nek segítségével csatarendbe állította őket. A támadást nem is ő kezdte, hanem a vajda, ki hosszas szembenézés után egyszerre villámgyorsasággal rohant a kuruczokra. A harcz, mely mindkét részről sok őseredeti magyar fölfogást tanusított, a legnagyobb elkeseredéssel és sokáig kétesen folyt. A parasztok sokkal jobban kitartottak, mint várni lehetett.

A küzdelem sorsa a középen dőlt el. A jobban fegyverzett és gyakorlottabb palotásokról, a székely könnyű lovasokról eleinte azt hitték, hogy a kuruczokhoz csatlakoznak. Ők azonban a végvidéki lovasokkal együtt oly erősen támadtak, hogy — bár a várban működésüket egyidejű kitöréssel Báthory nem támogatta, — a keresztesek csapatai lassankint engedni és hátrálni kezdtek. Különösen kitünt ez alkalommal *Andrássy Márton* (egy székely csapat parancsnoka) és *Bruz Mátyás*, a ki paraszt volt idáig. «Fuimus», hirdette a kivont kardú griff madár, melyet csakhamar ezért kapott czímerébe.

Dósa hiába akarta megállítani a futókat, hiában járt elől jó példával, egy csapással két pánczélost sujtván agyon. A vajda rokona, *Petrovics* Péter, sebes-vágtatva rontott reá, halálosan megsebezte és elfogta. Fogságba került a jobbszárny vezére, Dósa Gergely is. Egyelőre azonban csak a könnyű lovasság futott meg: a gyalogság helytállott s új küzdelemre készült. Mikor azonban az újból kihirdetett amnesztia következtében hajlandó volt meghódolni, «a nemesek a szegényeket ölni-vágni kezdték és sokat megkötözve vittek a vajda elé». Futás közben sokan vesztek el és sokan fúltak a Béga vizébe. A parasztok hiában vetették el fegyveröket; térden állva, összetett kezekkel hiában esdekeltek irgalomért; hiában könyörögtek, hogy ne bántsák a táborban levő feleségeiket, gyermekeiket. Többnyire halállal lakoltak, vagy fogságba esve, csoportosan hajtották őket a táborba, hol bilincs várt reájuk. *Mészáros Lőrincz*, a balszárny vezére, csak kevesed magával menekült meg. Szapolyay győzelme teljes volt. Sok ezer, némely adat szerint 20,000-nél is több paraszt esett el; a királyt tehát félrevezették, mikor azt irta, hogy Szapolyay vérontás nélkül szórta szét a sereget.

Pár nap mulva a vajda Dósa Gergelyt a temesvári táborban lefejeztette, Dósa Györgyöt pedig válogatott kínzásokkal, embertelen módon végeztette ki.

A külföldi segítség ügye.

II. Ulászló király július 24-én értesítette *Miksa* császárt a temesvári eseményekről, de egyúttal segítséget kért tőle, mert

Dósa György helyébe egy másik vezető lépett, egy barát (Mészáros Lőrincz) s most az folytatja a dolgot. A császár úgy vélekedett, hogy «ebből ránk, született fejedelmekre és nemesekre, sok szorongatás és baj következhetik». Elhatározta tehát, hogy «kedves testvérét, a magyar királyt, ilyen szorultságban és bajban nem hagyja el, hanem testvéri tanácsában segítségében és támogatásában részesíti». Első sorban a brandenburgi és bajor választófejedelmeket szólította segítségre; de megjegyezte, hogy nem csupán a magyar lázadás miatt fegyverkezik. Mert bármiképen alakul is ez a magyar lázadás, Ulászlónak szüksége lesz rájok a hitetlenek (a törökök) ellen. Időközben Podjebrad cseh király unokája, *Bertalan* münsterbergi herczeg is összegyüjtött egy 12,000 főnyi cseh és morva sereget, hogy azt a lázadók ellen vezesse. *X. Leó* pápánál és *Zsigmond* lengyel királynál szintén megsürgette a segítséget; azonban az idegen hatalmaknak már nem maradt idejök, hogy fegyveresen avatkozzanak be Magyarország ügyeibe, mert augusztus közepén ez a maga erejével is minden ponton leverte a fölkelést.

A hadjárat vége.

Szapolyay időt vesztett azzal, hogy vértörvényszéket tartott *s a helyett, hogy a menekülő Mészárost üldözte volna*, első sorban a maga részére követelt Lippa és Solymos várak visszafoglalására sietett. Magában Erdélyben, *Kolozsvár* közelében, augusztus elején Thornallyay, Barlabásy és Drágffy szétverte a gyalog-parasztokat. Bács vármegyében a ráczok most már a nemesekhez csatlakoztak, de irtózatosan pusztítottak. *Hájszentlőrinczet*, hol Barabás pap magát hősiesen védte, felgyujtották, feldúlták, sok ezer embert mészároltak le s Barabást a toronyból dobták le. Silyánovicsot, ki rablott jószágaikat *Péterváradnál* elvette, mint a király ellenségét Török Imre nándorfehérvári bán elfogatta és fölnégyeltette. Pogány Benedek Bánffy Jakab hadai közeledésének hirére abbahagyta *Bács* vár ostromát s *Apáti* (Apatin) felé menekült; de Bánffy két órai harcz után hadait szétverte s őt magát is elfogta. Hír szerint 25—32,000 halott fedte a csatateret; mire Madarasmező felől Bornemissza

segítőcsapatai más vidékek leverésére indultak vissza. *Sós Demeter* hadát a Dunántúl, ismeretlen helyen, Gosztonyi János püspök és Sitkay Gotthárd szétszórták, pedig az ágyukból csak vaktöltéssel lőttek reá. A futók Sós Demetert magát is elgázolták. A felvidéken Balogh István egy ideig még tartotta magát, de aztán *Munkácsról* átmenekült Lengyelországba. A Tiszántúl Krasznában a parasztok utolsó sikere az volt, hogy *Valkó* várát Porczy János átadta nekik. *Biharban* Tomory Pál idáig hiában próbálta helyreállítani a rendet. Mikor azonban a derékssereggel valahára Szapolyay is megérkezett, *a váradi hévvizeknél* augusztus vége felé megütközött Mészáros Lőrincz kuruczaival. A harcz kezdetén felhangzó mennydörgés hallatára a babonás és elcsüggedt sereg rövid, de makacs küzdelem után megfutott. A halottak számát 3000-re teszik. Mészáros Lőrincz most is megmenekült, de a zilahiak állítólag kiszolgáltatták a vajdának, ki őt augusztus 10-én Kolozsvárott máglyára kárhoztatta, vagy rostélyon süttette meg.

A hadjárat következései.

A váradi csatával a hadjárat véget ért. A négyhónapi közdelemnek szemmelláthatő jelei csak a karók, rudak, gerendák és az akasztófák lettek, a melyek annyi úrnak és jobbágynak életét oltották ki s a leégett várak és falvak, melyek annyi családi boldogságot semmisítettek meg. Negyvenezerre, sőt kétannyira is teszik az elesett parasztok számát; s bizonyára ezrekre ment a levágott nemesek száma. Az egész ország népessége, a legengedékenyebb számitás mellett is, valami egy százalékkal apadt. Az 1514 október 18-tól november 19-ig tartott országgyűlés 71 törvényczikke közül 62 foglalkozott a jobbágyok ügyeivel s a polgárháború következtében megzavart rend helyreállításával. Törvénybe iktatta Szapolyainak azt az érdemét, hogy «a temesi várat, melyet Székely (Dósa) György erősen megszállva tartott, megszabadította, Lőrincz papot legyőzte s a parasztsöpredékkel röviden elbánt». A károsult nemesek kárát megtéríteni rendelte, kivéve, ha váraik rossz őrizet vagy feladás következtében kerültek a parasztok kezébe. Külön adományt is kapjanak, ha fegy-

veresen vettek részt a lázadás elfojtásában, vagy ha a háborúban lovaikat, fegyvereiket s más jószágaikat elvesztették. Megengedte, hogy saját személye és vagyona védelmére minden nemes bástyákkal és sánczokkal védett kastélyokat s minden vármegye a nemesi közönség oltalmára egy-egy várat építsen stb.

Ellenben jobbkezének levágatásával büntette azt a parasztot, ki ezentúl is puskát tartana. Még a tanulókat is eltiltotta a fegyverviseléstől, magát a paraszt népet pedig a tanulástól. Kegyetlenül büntetett mindenkit, a ki részt vett «az átkozott zavargásokban». Mivel azonban «a parasztság nélkül a nemesek keveset érnek», úgy találta, hogy *egészen eltöröl*ni még sem lehet; tehát csak a parasztok kapitányait, hadnagyait, tizedeseit és egyéb lázítóit, a nemesek gyilkosait, a nők bántalmazóit rendelte megöletni és kiirtani. Egész városok és falvak helyett csupán a tetteseket lakoltatta. Az összes parasztokat, kik a fölkelésben részt vettek, hűtelenségök miatt azzal sujtotta, hogy «elvesztvén egy helyről más helyre való szabadon költözködésök jogát, földesuraiknak kizárólagos és örökös szolgái legyenek». Így a szegény nép valóban megtanulhatta, «milyen istentelen gonoszság az urak ellen föllázadni»; de viszont ez a szerencsétlen XIV. t.-cz. adott alkalmat arra, hogy alig 12 esztendő mulva már a jobbágy nép némi közönynyel fogadta a török hódítást.

MÁRKI SÁNDOR.

DETREKŐ VÁRA A KÖZÉPKORBAN.

(Első közlemény.)

Detrekő felépítésének évét, ámbár biztosan és határozottan megmondani nem tudjuk, mégis meglehetősen szűk időközbe szoríthatjuk. S ez az idő a II. Otakár ellenében vívott harczok idejére esik. A Babenberg-család fiágának 1246-ban bekövetkezett kihalásával az osztrák tartományok birtoklása felett IV. Béla és Otakár között meginduló versengés, majd pedig a csakhamar beállott fegyveres ellenségeskedés, a mely kisebb-nagyobb megszakitásoktól eltekintve több mint két évtizeden át tartott, elsősorban a határszélek kölcsönös pusztítását és pusztulását vonta maga után.

Míg az előző időkben, a mikor többnyire a németség ellen folyt a küzdelem, ennek színtere inkább Pozsonytól délre eső Moson, Sopron és Vas vármegyék határára szorítkozott, addig most, a cseh király elleni harczokban e küzdőtér némi eltolódással a Pozsonytól északra fekvő határszélre is áthelyeződött. Itt elsősorban a Morva és a Kis-Kárpátok között elterülő népes síkságot fenyegette az ellenség támadása, melynek biztonsága felett ez időben Dévény és Stomfa várak őrködtek.

IV. Bélának még sikerült Otakárt, kit már ő is az ország főellenségének tekintett, távoltartani a határoktól. Az ő uralkodása alatt a csehek csak egy izben törtek be Magyarországba, nevezetesen a kroissenbrunni csata után, mikor a menekülő magyarokat üldözték. Azonban e pusztítás rövid ideig tartott, mert Loránt nádor közvetítésével csakhamar béke jött létre, mely hogy tartós legyen, IV. Béla egyik főtörekvését képezte. Igyekezett mindenben II. Otakárnak kedvét keresni; feleségül adta neki unokáját, a gyönyörű szép Kunigundát, mely frigy a

békét még jobban megerősítette. Csakugyan IV. Bélának életében többé nem volt baja II. Otakárral.[1]

Az öreg király halala után, alig hogy V. István trónralépett, az ellentétek ismét kiélesedtek. A két uralkodó személyes találkozása inkább a háború kitörésének elhalasztását czélozta, mintsem annak végleges elsimítását. De még a fegyverszünet lejárta előtt lángra lobbantotta az izzó szenvedélyeket Henrik bán és társainak II. Otakárhoz való nyilt átpártolása. 1271 tavaszán már mindkét fél fegyverben állott s nagy előkészületeket tettek. A magyarok lassúsága miatt ezúttal II. Otakár támadott. Átkelt a Morván, hirtelen elfoglalta Dévényt és Stomfát, mely utóbbi várat Marczelfia Sándor ispán[2] védelmezett hősiesen; de a túlnyomó erő ellenében a gyönge vár nem sokáig tarthatta magát. A védők vitézül harczolva elestek, az ellenség pedig a drágán megvett várat a földdel egyenlővé tette.[3]

Pozsony meglepése és elfoglalása után Szentgyörgy, Bazin, Vöröskő, Nagyszombat és Nyitra egymás után kerültek az ellenség kezébe s a cseh csapatok a Garamig mindent elpusztítottak. II. Otakár most visszafordult és Pozsonynál átkelve a Dunán, V. Istvánnak Moson és a Rábcza közt összegyült seregét támadta meg, de vereséget szenvedett, mire sietve visszavonult Bécsbe. A magyarok nyomában voltak a hátrálónak és elözönlötték Ausztriát, maga V. István pedig az elfoglalt északnyugati vidéket hódította vissza,[4] egyúttal gondoskodott a határok biztosításáról. Elrendelte, hogy a lerombolt Dévény és Stomfa várak helyébe[5] alkalmas helyen erős várat emeljenek. *Ez az építendő vár pedig Detrekő volt.*

[1] *Huber* Ausztria története I. 441—42. és *Pauler* A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt II. 239—43. l.

[2] *Pauler* i. m. II. 287. l. hibásan Marczelfia Andrást említ.

[3] *Fejér* Codex Diplomaticus V/1. 130—131. l. és *Wenzel* Árpádkori új okmánytár VIII. 336—37. l.

[4] *Pauler* i. m. II. 287—290. l.

[5] Dévény és Stomfa még 1314-ben is romokban hevertek, mivel I. Károly király ez évben megerősíti egyik hivét a két vár tartozékai birtokában, de a várakról említés nem történik, már pedig kétségtelenül nem maradt volna el, ha azok fennállottak volna. *Anjoukori Okmánytár* I. 355. l.

Meg kell jegyeznünk, hogy V. István ezen intézkedésére közvetlen forrásunk nincs, tehát ez csak az akkori viszonyok mérlegelésén alapuló feltevésnek látszik. Azonban a feltevés helyességét közvetett adatokkal tudjuk igazolni.

Detrekő, helyesebben ekkor még *Detre*,[1] az 1273. évet megelőzőleg okleveleinkben nem szerepel seholsem, holott a későbbi tartozékait képező falvakkal már sűrűn találkozunk a vár felépítése előtti időben is, a mikor ezek a pozsonyi vár birtokaihoz tartozóknak vannak nagyrészt említve.[2] Ez a körülmény

[1] A vár eme legrégibb neve azt bizonyítja, hogy személynév eredetű, azonban a személynév tulajdonosára nézve semmi biztosat nem tudunk mondani. — Régente a XVII., XVIII. században Tetricus nevű római tisztre gondoltak, de ennek valószínűtlenségét már br. Mednyánszky Alajos kimutatta (*Tudományos Gyüjtemény* 1822. évf. VII. köt. 37. l.) és a ki, valószínűleg Lehoczky után, a vár nevét a Balassák ősével, Detrével hozza kapcsolatba s ennek megfelelőleg e családot teszi meg a vár első birtokosává. Ha tényleg a Balassák lettek volna a vár első tulajdonosai, úgy e feltevés ellen nem volna semmi kifogásunk; csakhogy ez az eset nem áll fenn és így e gyanításnak is csak annyiban tulajdoníthatunk valamelyes súlyt, amennyiben Detre tényleg élő személy volt és a vár felépítését nem sokkal megelőző időben élt. Sokkal valószínűbbnek látszik, hogy a névadó személy előkelő világi vagy egyházi méltóságot viselő férfiú lehetett V. István korában; csakhogy ilyen nevű előkelőt V. István idejéből egyáltalán nem ismerünk, közvetlen megelőző korból is csak egy ily nevű zágrábi ispánról van tudomásunk (1269., *Tkalčić* Monumenta episcopatus Zagrabiensis I. 140. l.), kevéssel később pedig a szászoknak volt Detre nevű ispánjuk (1274 febr. 18., *Hazai Okmánytár* VIII. 160. l.). A pozsonyi ispánok között sincs az egész Árpád-kor alatt egyetlen Detre nevű ispán (*Ortvay* Pozsony város története I. 357—66. l.). Mindezek után gondolhatunk még a vár felépítőjére, esetleg első várnagyára; azonban az biztos, hogy e kérdést véglegesen megoldanunk ilyen feltevésekkel nem lehet, legfeljebb a valószínűségnek a látszatát vitathatjuk. — Legvégül közlöm a vár nevének a változatait az egyes oklevelekben: *Detreh:* 1274 (négy izben), 1275, 1296, 1370, 1371 és 1394; *Dethreh:* 1274; *Detreih:* 1274; *Detryh:* 1274; *Detrih:* 1378; *Detruh:* 1274; *Dectruh:* 1366; *Detrehwar:* 1398; *Plawcz:* 1420, 1423 és 1431; *Blasenstein* 1394-ben és *Detrekő* 1434-ben fordulnak elő legelőször és ettől kezdve kizárólag a várnak e két utóbbi neve jön elő az oklevelekben a lehető legnagyobb változatosságú kiírással.

[2] *Fejér* C. D. III 1. 173. l., III 2. 466. l., IV/2. 389. l., V 1. 46. l.; *Wenzel* Á. Ú. O. II., 270. l., X. 18—19. l., XI. 230—34. l. és *Hazai Okmánytár* VI. 6—7. l.

csak úgy magyarázható meg, hogy Detrekő ekkor még nem létezett, mert különben az említett falvak nem a pozsonyi várhoz, hanem hozzá lettek volna csatolva és mint ilyenek említve, miként azt a vár felépítése után tapasztalhatjuk.[1] Ezen a nyomon 1256-ig haladhatunk.

Azonkívül bármily kevésre becsüljék is II. Otakár hadvezéri képességét,[2] azon hiba elkövetését még sem lehet róla feltételezni, hogy az 1271. évi hadjárata alkalmával Detrekőt, ha az létezett volna, megkímélje támadásától, a mikor *körösköril* mindent elfoglalt és elpusztított. A vár sokkal fontosabb és II. Otakárra nézve sokkal veszélyesebb helyen feküdt, sem hogy ezt számításon kívül hagyhatta volna, mert ez egyenlő lett volna azon taktikátlansággal, mely az ellenségnek alkalmat nyújt a hátbakerülésre. Igaz ugyan, hogy a vár őrsége aránylag csekély száma miatt valami nagy kellemetlenséget seregének nem okozhatott, de annál nagyobb kárt tehetett volna rablásaival a védtelenül hagyott országaiban!

Legvégül, az előbb említett állítások igaz voltát bizonyítja az 1273. évi hadjárat, a mikor is kimutatható, hogy mihelyt II. Otakár tudomást szerez a vár létéről, azonnal külön sereget küld annak elfoglalására.

Mindezek alapján tehát jogosan állíthatjuk, hogy a vár építését az 1271. évnél előbbre tenni nem lehet. A királyi parancs — mely valószínűleg szóbeli volt — megtörténte után mindenekelőtt alkalmas helyet kellett kiszemelni a vár építésére. A parancs végrehajtói nagy körültekintéssel jártak el a feladatuk sikeres megoldásában. A czél, melyet elérni akartak, tisztán állott előttük: a határok biztosítása és a Morva-Kis-Kárpátok közti síkság védelme. Oly helyet igyekeztek tehát keresni, a mely egyrészt ne essen messze a határoktól, másrészt a síkság lakossága számára is könnyen hozzáférhető legyen és a mellett a természet által is lehetőleg biztosíttassék a támadások ellen. Mindezen követelményeknek megfelelt az észak-

[1] Detrekő várbirtokainak kialakulásával külön fejezetben foglalkozunk.

[2] *Pauler* i. m. II. 219. l. és *Ortvay* i. m. I. 310. l.

keleti irányban húzódó Kis-Kárpátoknak Dürnkruttal szemben északra kiszakadó hegynyelve, főleg ennek végső kiszökellése, mely középponti fekvésénél fogva az egész alatta elterülő síkságon uralkodott és a honnan tiszta időben nemcsak a Morva folyóig, hanem azon túl is messze el lehetett látni és az esetleges ellenség mozdulatait könnyen figyelemmel lehetett kisérni. Azonkívül a hegycsúcs három oldalról meredeksége miatt teljesen hozzáférhetetlen volt; a déli negyedik oldal is csak nehezen közelíthető meg. Hozzáfogtak tehát e kedvező fekvésű helyen a várépítéshez talán még az 1271. évben, de legkésőbb 1272-ben és 1273-ban, ha a vár teljesen még el nem készülhetett is, mindamellett az építés oly előrehaladott állapotban volt már, hogy a csehek nemsokára bekövetkező ostromának sikerrel ellenállhatott.

A Rábcza és Moson közti győzelmet a pozsonyi béke követte, ez azonban V. Istvánnak váratlanul gyors halála miatt nem volt tartós. Egyed mesternek Gergely testvérével való elpártolása, másrészt Németújvári Henriknek visszatérése a király hűségére, végül Béla herczegnek, II. Otakár sógorának, erőszakos megöletése, a háborút kikerülhetetlenné tette. Jól tudták ezt a magyar királyi udvarban és siettek megelőzni a csehek támadását. Csák Máté 1273 elején már tűzzel-vassal pusztította Ausztriát és Stiriát s ezt a becsapást követte csakhamar a második is. De a visszatorlás sem késett sokáig és ez alkalommal Győr az ellenség kezébe esett. Igaz ugyan, hogy a magyar hadak kevéssel utóbb ismét visszafoglalták Győrt, azonban a hadjáratra ezalatt felkészült II. Otakár seregével nemsokára betört Magyarországba, mindenütt nyomában járván a neki Laa alatt nagy veszteségeket okozó magyar seregnek. Így jutott el a legrövidebb úton, az Egyed mester visszapártolása által ismét a magyarok kezébe került Pozsonyhoz és azt újból megvítta és a Vág folyóig elfoglalt minden erősséget. Majd pedig átkelvén a Dunán, hatalmába kerítette Győrt, sőt Sopron is meghódolt neki. A nélkül, hogy komolyabb ellenállásra talált volna, kivonult az országból.[1] A magyarok, miként V. István alatt, úgy most

[1] *Huber* i. m. I. 459—63. l. és *Pauler* i. m. II. 304—14. l.

is az elfoglalt erősségek visszavételét kezdték meg és elsősorban Nagyszombatot vették ostrom alá. Alig hogy a város bevétele sikerült, a seregnek sietnie kellett a már ekkor erősen szorongatott Detrekő felmentésére. Míg II. Otakár u. i. a Dunántúlt pusztította, azalatt Detrekő vitéz őrsége Ausztria és Morvaország egy részét bekalandozva, rabolt és gyújtogatott mindenfelé. II. Otakár Ausztriába visszatérve, értesült minderről s a merész portyázások feletti haragjában nagy és ostromszerekkel jól felszerelt sereget küldött át Detrekő megvételére és lerombolására. Az ostromló sereghez több, zsákmányra éhes osztrák nemes is csatlakozott. Azonban a vár őrsége vitézül tartotta magát, a támadásokat visszaverte s a vár feladására nem volt hajlandó, erősen bízva övéik felmentő seregének jövetelében. Nem is csalatkoztak! A felmentő sereg élén állottak: Dezső nádor, a ki Okics vár ispánjának is szokta magát írni, Joakhim, még ekkor tárnokmester és a király hűségére visszatért Egyed mester. Mellettük találjuk: a Hahót vagy Buzád nembeli Atyusz veszprémi és Sebestyén tornai ispánokat is népeikkel. A pozsonyi-, zalai-, nógrádi-, nyitrai- és a vasvármegyei várjobbágyok szintén a felmentő seregben voltak. Ez a tetemes számú segítő-csapat a cseheket nemcsak a vár további ostromában akadályozta meg, hanem nyilt csatára kényszerítve, a vár alatt elterülő síkságon keményen megverték őket. Számos holttest borította a csatateret, igen sokan fogságba estek, a kiket aztán a király elé vezettek, közöttük nyolcz cseh főurat. A magyarok közül a csatában vitézségükkel különösen kitűntették magukat a már említett Atyusz veszprémi és Sebestyén tornai ispánok,[1] Román és Pósa szegfalvi,[2] Benedek fiai: János, Péter és Pál okoli nemesek,[3] valamint Upocs fia Egyed nógrádi várjobbágy.[4] Mások számos foglyokra tettek szert: így Miklós ispán fiai: László és Miklós Kyrunguerth nevű német gróf egyik rokonát fogták el és sokakat megsebesítettek,[5] a Ják nembeli Ebed fiai: Kemény,

[1] *Wenzel* Á. Ú. O. XII. 91. l.
[2] *Hazai Okmánytár* VII. 147. l.
[3] *Wenzel* Á. Ú. O. IV. 40. l.
[4] *Fejér* C. D. VII 4. 150. l.
[5] *Hazai Okmánytár* III. 22. l. és *Wenzel* Á. Ú. O. IX. 64. és 68. l.

Radnót és Ják is egy előkelő fogolyra tettek szert, kivel aztán a királynak kedveskedtek.[1] De kiváltképen magasztalólag kiemeltetnek a Bés nemből származó Benedfia Bés érdemei, a ki a legyőzött ellenségből többeket elfogott és az egész harcz folyamán oly hősiesen viselte magát, hogy hírneve «az egekig elhat».[2] Azonban nemcsak a csehek, hanem a magyarok részéről is sokan elestek, vagy súlyosan megsebesültek, nevezetesen: a Hont-Pázmánynembeli Benedekfia Apa[3] és Olgyai Andrásfia Péter, Tamás, szlavóniai bán familiarisa, az Olgyay-család őse[4] és még mások. A győzelem híre nagy örömet keltett a királyi udvarban! Hisz — úgyszólván — ez volt az egyetlen nagyobb, nyilt mezőn megnyert csata a magyarok részéről, melyet e hadjáratban az ország területén kivívtak. IV. László sietett is a harczban kitűnteket megjutalmazni birtokok adományozásával, nemesítéssel, vagy birtokaik újabb megerősítésével.

A detrekői csata volt az 1273. évi hadjárat legutolsó mozzanata. Mindkét fél a nélkül, hogy tényleges békét kötöttek volna, abbanhagyta az ellenségeskedést. II. Otakár figyelmét teljes mértékben lekötötte a német királyválasztás, melyet nem tudott sem megakadályozni, sem pedig az erre vonatkozó előzetes tanácskozásokat az általa kivánt mederbe terelni. A választófejedelmek II. Otakárt még szavazati jogától is megfosztották és 1273 okt. 1-én Habsburg Rudolfot kiáltották ki királynak. II. Otakár mindjárt kezdettől fogva nem ismerte el Rudolfot és a pápához föllebbezett Rudolf pedig elhatározta a cseh király veszélyessé vált hatalmának megtörését, miután trónjában biztosnak érezte magát s a pápa elismerését is megnyerte, sőt ez II. Otakárral szemben a dolgoknak szabad folyást is engedett. A bekövetkezendő háború kimenetelének sikerét nagy mértékben befolyásolta a magyar királynak egyik vagy másik félhez való csatlakozása. Igyekeztek is őt mindketten megnyerni.

[1] *Kubinyi* Árpádkori Oklevelek I. 92. l. és *Wenzel* Á. Ú. O. IX. 59. l.

[2] *Hazai Okmánytár* VIII. 158. l. Ugyanezt Károly Róbert 1325 ápr. 23-án Folkusfia Miklós gr. kérésére privilegiális alakban átírja. *Magy. Nemz. Múz.* Törzsanyag.

[3] *Wenzel* Á. Ú. O. IX. 52. l.

[4] *Hazai Oklevéltár* 72. l. és *Wenzel* A. Ú. O. IX. 113. l.

Magyarország ez időben a legvadabb polgárháborúk színtere volt. Nem volt akkoriban az országban «semmi sem állandó, csak a fejetlenség». Míg Loránt nádor vezette az ország kormányzását, ez inkább hajlott II. Otakárhoz, mint Rudolfhoz, kivel csakugyan békét, sőt szövetséget is kötöttek. Alig hogy azonban Joakhim ismét magához ragadta a hatalom gyeplőit, Magyarország Rudolfhoz kezdett közeledni és ez az irány állandó maradt. Rudolf a magyarokban hűséges szövetségest nyert, kik nem hagyták cserben a döntő pillanatokban sem. A világtörténelmi jelentőségű csata Rudolf és II. Otakár között közvetlen az ország határa mellett, Dürnkrut és Drősing között, ép szemben Detrekővel folyt le 1278 aug. 26-án. A csatában II. Otakár halálát lelte, seregének nagy része a mezőt borította. S míg e győzelem a Habsburgok nagyhatalmának forrását képezte, addig az ifjú magyar király főemberei «politikátlan nagylelkűségükben beérték a dicsőséggel, hogy a római király talán kezet szorított velök, barátságáról biztosította őket és örök hálájáról a magyar nemzetet».[1] Nem is hirdeti más a magyar fegyverek győzelmét, mint csak a pozsonyi szent Ferenczrendiek temploma és rendháza, melyet IV. László a zsákmányból a diadal emlékére újjá építtetett.[2]

A dürnkruti győzelem hatása, mely a pártoskodó ország erejét egyesítette, nem tartott sokáig. Minden folyt tovább a régi rendetlenségben. Egyik polgárháborút követte a másik, az ország maga pedig pusztult és elszegényedett. A királyi hatalom mindinkább alásülyedt, az olygarchák hatalmával szemben nem birt érdemlegesebb eredményt elérni, ha akart is. Mind e szomorú állapotokat az ország nyugati határai is megérezték. Pozsonyt 1286-ban, a Pécz nemzetségből származó Apor, Németújvári Henrik fiai tanácsára és segélyével bevette, de a pozsonyvármegyei nemesek és várjobbágyok, Péterfia János vezetése alatt azt csakhamar visszafoglalták.[3] A mikor Albert osztrák herczeg

[1] Az idézet *Pór Antal* Trencsényi Csák Máté 28. l. véve, míg a többi rész *Huber* i. m. I. 496., 499—502., 520. l. és *Pauler* i. m. II. 318—20. l. alapján.

[2] *Ortvay* i. m. I. 337—42. l.

[3] *Wenzel* Á. Ú. O. XII. 451—453. l. Téved Ortvay, midőn való-

is fellépett a Henrikfiak ellenében, Pozsony most az osztrákok kezébe került, akiknek zsarolásaitól a pozsonyi polgárokat a haimburgi béke mentette meg, melyet III. Endre kötött 1291-ben Alberttel,[1] s a melyben ez utóbbi kötelezte magát a kezében levő összes magyar erősségek visszaadására.

A külellenségtől így megszabadult országban a békének nem sokáig örvendhettek. Henrik fiak révén, kik a haimburgi békét saját érdekeikre nézve sérelmesnek találták, a belháborúk ismét megindultak. Pozsony várát, sőt csaknem az egész vármegyét a Henrik fiak újból elfoglalták. Kezükbe került Detrekő is, melyet János és Miklós testvérek ostromoltak meg. III. Endre főlovászmesterét és egyúttal pozsonyi ispánját, Csák Mátét küldte a lázadók hatalmának megfékezésére és megtörésére. Csák Máté atyjától, Pétertől örökölte a Németújváriak ellen való gyülöletét s örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy haragját ellenfelein kitöltse. Csakugyan sikerült neki a Németújvári testvérek csapatait Pozsony vármegyéből kiszorítani, magát Pozsonyt pedig elfoglalnia, melynek megvételében Majnolt fia Vörös Ábrahám, Csák Máté «comes curialis»-a különösen kitüntette magát. Máté őt küldte Detrekő visszaszerzésére is, a mely feladatának megoldásában ismét tanujelét adta vitézségének. A várat «Isten segítségével, övéinek és saját vérének hullásával» elfoglalta 1292 derekán, a miért később jutalmul királyától Újvár kerületét nyerte adományképen.[2]

szinűleg Szabó: Kún László 133. l. alapján Pozsonynak 1287 elején vagy 1286 legvégén Aportól való visszavételét Csák Máténak tulajdonítja. Id. műve I. 351—52. l., mivel a fenti oklevél világosan mondja: «*castrum* eciam *Posoniense* per eundem Opur, auxilio et exacrabili consilio filiorum Henrici infidelium Regni nostri specialium, obsidione facta non modica captum et detentum, *idem Comes Johannes* non parcendo persone sue suorumque proximorum, nec amissioni possessionum sew rerum, laudabili sagacitate *recuperatum* personaliter ad nos accedens *nostre reddidit potestati*». *Pauler* helyesen adja elő a tényállást. Lásd i. m. II. 577. l. 329. sz. jegyzetét.

[1] *Pauler* i. m. II. 395. és 433. l.

[2] *Apponyi-cs. Oklevéltára* I. 32. és *Fejér* C. D. VII/2. 196. l. Újvár a a mai Holics, mely régente Pozsony, most Nyitra vármegyéhez tartozik. *Országos Levéltár*. Diplomatikai Osztály. 19047. sz. alatti oklevél így említi: «Holics alias Novum Castrum«.

Csák Mátének hírnevét a szerencsés hadjárat nagymértékben növelte. Ő ezt hatalmának gyarapítására, birtokszerzésre használta fel. E tekintetben nem igen volt az eszközökben válogatós. Míg eleinte törvényes formák között is került kezeihez egy-két birtok, így a cseklészi vár, majd 1296-ban Vöröskő felerésze,[1] később nem hederített a törvényekre. Mégis kezdetben befolyása az ország kormányzásában emelkedőben van. III. Endre vitézségére való tekintettel, mely a folytonos pártviszályok miatt ez időbeg főleg igen becses tulajdonság volt, nádorrá tette őt, de erőszakoskodó és kapzsi természete miatt csakhamar meg kellett fosztani e méltóságától s éreztetni a király haragjának súlyát is, a mennyire csak az akkori bomladozó állami viszonyok közt ez lehetséges volt.

III. Endre halála után bekövetkezett zavaros állapotok még inkább kedveztek Csák Máté érvényesülésének. Nem volt hatalom, melytől némileg is tarthatott volna.[2] Venczel, kit trónrajutásában hathatósan támogatott, neki adományozta Trencsén és Bajmócz várakat, valamint az egész Nyitra vármegyét, melyeket már eleddig is törvénytelenül, hatalmasul birt.[3] Csák Máté főgondját ezután kis birodalmának a szervezése képezte; az ellenkirályok küzdelmeibe nem igen avatkozott be. Hatalmának súlypontja Nyitra és Trencsén vármegyéken nyugodott, de uralta őt az egész ény. Felvidék. A nemességet vagy szép szóval, vagy pedig erővel vonta magához, a ki pedig az erőszaknak sem engedett, azt elűzte, birtokait meg elfoglalta.[4] Az így fennható-

[1] *Pór Antal* Trencsényi Csák Máté 30. l.

[2] III. Endre elhunytával beállott változást Csák Máté viselkedésében igen szemléltetően tárja elénk a következő eset: a Divéki nemzetségből származó Bánfiai Barleus és Iroszló perben állottak Divéki Istvánfia Istvánnal, ki bűnössége érzetében Máté oltalma alá helyezte magát, ki a két testvér birtokait erővel elvette, míg III. Endre a felperesek javára ítélt. III. Endre életében Barleus és Iroszló valahogy fenn tudták magukat tartani Máté ellenében, ki mégis tartott a királytól; de már 1302-ben Máté a két testvért kényszerítette a nyitrai káplán káraikat tárgyazó jelentéseinek és III. Endre ítéletlevelének kiadására, mit a két testvér akarva, nem akarva teljesít, de ez eljárás felett a pozsonyi káptalan előtt tiltakozott. *Magy. Tud. Akad. Ltára.* 1302 máj. 19.

[3] *Pór Antal* i. m. 46—48. l.

[4] Így jártak pl. a práznóczi nemesek. *Magy. Tud. Akad. Ltára.* 1326.

sága alá hajtott területnek korlátlan ura volt Máté. Magát okleveleiben nádornak írja, de hívei több ízben fejedelemnek is czímezték.[1] A királynak «de gratia et de jure» hatalmából folyó jogait Máté teljes mértékben gyakorolta. Birtokokat adományozott híveinek, vagy azokban megerősítette őket. A legfőbb bíró volt,[2] kihez az általa kinevezett bírák ítélete ellen fellebbezni lehetett. Az idézés pecséttel történt. Tartott nemesi összejöveteleket is. Zsoldos hadserege mellett[3] az általános felkelés alkalmával minden nemesnek fejenként kellett megjelenni táborában s ez alól felmentést csak Máté adhatott.[4] Valóságos királyi

[1] *Pór Antal* i. m. 108. l.

[2] A Divékiek «per permissionem magnifici viri domini Mathei palatini, domini ipsorum iuxta tenorem litterarum eiusdem» osztozkodnak a nyitrai káptalan előtt. *Magy. Tud. Akad. Ltára.* 1319 szept. 4.

[3] *Képes Krónika* 111. l. 96. cap. Toldy F. kiadása, Pest, 1867.

[4] *Magy. Nemz. Múz. Ltára* Ocskay-cs. ltár. 1316 szept. 26. Ezt az eddig ismeretlen oklevelet, mely a Mátyusföld belső életébe mély bepillantást nyújt, fontossága miatt közlöm egész terjedelmében :

«Nos Matheus palatinus tenore presencium significamus universis. Quod considerantes et attendentes fidelitatem comitis Stephani dicti Luee, quibus idem nobis studuit conplacere, villas Dub et Gerencher vocatas cum omnibus utilitatibus suis et pertinenciis universis (l. erre vonatkozólag u. o. 1302 okt. 6. és 1306 szept. 14-iki okleveleket) et molendinum, quod comes Aba in villa Gyos eidem contulerat et dederat (l. erre nézve u. o. 1306 nov. 8-iki oklevelet), ipsi comiti Stephano duximus iure perpetuo tenendum et habendum. Item universas possessiones eiusdem empticias, acquisitorias et quovis modo habitas in omnibus locis eidem Stephano permisimus tenendas, possidendas et habendas, ut hactenus habuit et possedit sine omni inpedimento. Addicimus eciam, quod idem Stephanus, suique jobagiones sigilla nostra in congregacionibus nostris recipere non teneantur, nec racione sigillorum ipsum vel ipsos permittimus infestare. Insuper nullius judicis nostri, saltim in presencia nostra in figura judicii stare teneatur, nec eciam idem exercituare nobiscum vel cum nostris hominibus sit obligatus, sed Nicolaus, filius suus, nomine ipsius ad exercituandum teneatur. Ad que omnia premissa observanda fide nostra prestito nostro iuramento in ligno domini vivifice crucis presentibus nos firmiter obligamus. Et nos comes Sdezlaus de Stribeng, Stephanus magister filius eiusdem, Simun filius Michaelis, Nicolaus filius Simonis, Felicianus, Rorandus, Dionisius comites et magistri. Item Stephanus filius Pauli, Jhohonnes (így!) de Zeuldvar, Martinus filius Geth, Nicolaus Nasutus, Herbordus Ablanch, Nicolaus filius Fultus, Nicolaus filus Buken, Aladarius

udvart tartott, a hol őt tárnokmestere, bírái és várnagyai vették körül.

Míg Máté ekként szorgalmatoskodott kis királyságában, azalatt az országban is nagy változások történtek. Károly Róbert Venczel távozása és Ottó kimenekülése után egyedüli ura lett az az országnak. Gentilis bibornok fáradozásai alapján 1310-ben (aug. 27.) a szent koronával Székesfehérvárott véglegesen megkoronázták. Gentilis Csák Mátét is igyekezett megnyerni és őt a király hűségére téríteni, azonban ez irányú törekvései végeredményükben czéltalanoknak bizonyultak; a szakításnak tehát meg kellett történni. Gentilis kiátkozta, a hatalmában mindinkább növekvő király pedig sereggel indult a hűtlen megfenyítésére, ki ekkor az egyházi birtokokat pusztította és az Amadefiakkal is szövetkezett. A döntő ütközet Rozgonynál volt (1312 jún. 15.), melyben Károly győzött és az Amade testvérek hatalmát teljesen megtörte ugyan, azonban Máté ereje kevésbbé rendült meg. Kölcsönös pusztítások váltották fel most egymást, a nagyobb hadi vállalattól mindkét fél tartózkodott, mivel figyelmüket Bajor Lajosnak és Szép Fülöpnek a német királyi koronáért való versengése kötötte le. Úgy Károly, mint Máté Szép Fülöp pártján állottak, kit mindketten segítettek is. Károly nagyobb sereget bocsátott Szép Fülöp rendelkezésére, Máté pedig végig pusztította a Lajos-párti János cseh király szomszédos területeit. Majd midőn János bosszút akarván állni a portyázásokért, Holics várát ostrom alá vette 1315-ben, Máté a vár falai alatt megverte őt.[1]

Ezen győzelem után Máté újabb hódításokra határozta el magát. Volt egy-két királyi vár még a Kis-Kárpátok nyugati lejtőjén, melyek mindeddig elkerülték figyelmét s ezeket akarta

et Martinus filius Bugar magistri, qui pro domino nostro Matheo palatino unaque cum ipso sacramentum similiter in ligno domini vivifice crucis prestitimus, hec omnia premissa et singula premissorum per eundem dominum nostrum dicto comiti Stephano promittimus teneri et observari fide nostra. In cuius rei testimonium, perpetueque stabilitatis firmitatem presentes dari fecimus sigilli nostri munimine roborando. Datum sub castro Joku, dominico die proximo ante festum beati Michaelis archangeli. Anno domini M.°CCC.°XVI.°

Hártya, a hátlapon nagy, kerek viaszpecsét nyomával.

[1] *Pór Antal* i. m. után.

most elfoglalni, hogy kárpótolja magát némileg azon veszteségekért, melyet Károly fegyverei okoztak neki Nógrád, Turócz és Zólyom vármegyékben. 1316 őszén Jókő várát ostromolja és foglalja el.[1] A következő évben Máté unokaöcscse, Cseh István Korlátkő ellen indult, melyben Károly egyik híve: Haschendorf Wolfing volt a várnagy és a ki vitézül a közeledő ellenség elé ment s ámbár halálosan megsebesült és szolgái közül is 13-an elestek, mindamellett győzelmet aratott felettük.[2] Máté ezen vereség után lemondott a további foglalásokról. Ereje kezdett megfogyni, s a királyi csapatoknak nem tudott többé ellenállni, a melyek elfoglalták tőle Visegrádot és Komáromot,[3] de a Mátyusföldet megtámadni még mindig nem merték.

Ama körülményből kifolyólag, hogy Detrekőt minden oldalról részint királyi, részint pedig királyhoz hű urak birtokai környezték,[4] azt következtetjük, hogy Detrekő is elkerülte Csák Máté uralmát, mit csakis kedvező fekvésének köszönhetett.

Miként Csák Máté szereplésének korából, ép úgy az Anjouk idejéből is a várra vonatkozólag alig maradt fenn egy-két adat. Csak azt tudjuk, hogy létezett, de közelebbi forrásaink nincsenek. Ennek okát azon két körülményben kell keresnünk, hogy egyrészt ez időszak alatt Károlynak 1328-ban az osztrák herczeg ellen való hadjáratát leszámítva, a nyugati határokon béke uralkodott és így az esetleges várostromokat, avagy vitézi tetteket megörökítő oklevelek e vidéket érintőleg nem is jöhettek létre, másrészt, mert Detrekő királyi birtok volt.

[1] *Magy. Nemz. Múz. Ltára* Ocskay-cs. ltár. 1316 szept. 26. A közzétett oklevél: «datum sub castro Joku» keltezése bizonyítja ezt.

[2] *Anjoukori okmánytár.* II. 116. l.

[3] *Pór Antal* i. m. 148—49. l.

[4] Nevezetesen északról Korlátkő, mely, mint láttuk, a király kezén maradt, — délen Dévény és Stomfa tartozékait Tellesbrunni Ruger fia Ottó bírta, miben Károly is megerősítette (*Anjoukori Okmánytár.* I. 355. l.), a Kis-Kárpátok keleti lejtőjén Szentgyörgyöt és Bazint pedig Szentgyörgyi Ábrahám fiai Sebös és Péter, Károly hívei tartották kezeikben (*Magy. Nemz. Múz. Ltára.* Törzsanyag 1397 nov. 18. átiratban tartalmazza Károly 1321 aug. 22. erre vonatkozó oklevelét), úgy hogy csak Vöröskő fele része volt Csák Máté hatalmában, mivel még északabbra már Korlátkő tartozékai terültek el.

A királyi birtokok képezték az uralkodó jövedelmeinek egyik főforrását, hatalmának alapját, miért is nagy gondot fordítottak felvirágoztatásukra, mivel ez a bevételek gyarapodását jelentette. Minden királyi vár élén állott egy, esetleg több várnagy (castellanus), a ki, ha a vár tartozékai nem voltak nagy kiterjedésűek, többnyire a birtokok igazgatását is vezette. Azonban a nagyobb és fontosabb váraknál ez utóbbi feladat teljesítését külön személy, az ú. n. «comes terrestris» végezte.[1] Mindkét állás betöltése a király jogát képezte, a ki ezt a jogát közvetlenül, avagy közvetve gyakorolta. A királyi birtokok kormányzása is a kir. udvarból történt, igen gyakran írásbelileg, csakhogy az ilyen oklevelek, akár honvédelmi, akár gazdasági intézkedést foglaltak magukba, «ad hoc» természetük miatt nem bírtak azzal a fontossággal, mint az ítélet-, avagy az adománylevelek. Értékük az intézkedés teljesítésével megszünt, ezért nem is igen őrizték meg az ilyen leveleket s így megsemmisültek, avagy elkallódtak, a miként teljesen elpusztult a középkori magy. kir. kanczellária levéltára is a mohácsi vész alkalmával a magyar történetírás pótolhatatlan kárára, a mely pedig gazdag anyagot szolgáltatott volna a királyi jövedelmek s azok kezelésére vonatkozólag is. Innen van aztán, hogy úgy a király, mint az ország méltóságainak adminisztrativ természetű oklevelei igen ritkák és elenyésző számúak s ennek a körülménynek tulajdonítható, hogy Detrekőre nézve is a XIV. század első feléből egyáltalán nincs adatunk, a század második feléből pedig csak néhány várnagyának neve maradt reánk.

Lehetséges, hogy Detrekő is azon uradalmak közé tartozott, melyeket István herczeg, Lajos király öcscse az osztrák és a morva határszéleken bírt, de ezt források hiányában biztosan eldönteni nem tudjuk.[2] De ha tényleg azok közé tartozott még így is 1354-ben István hg. halála után már a király közvetlen hatalma alá szállott volna, miként látjuk ezt a királyi várnagyok szereplésénél.

[1] *Magy. Nemz. Múz. Ltára.* Törzsanyag 1375 máj. 29. «Nos magister Ladislaus, filius Pousa, castellanus de maiori Kemluk ac Jacobus filius Iwank, *comes terrestris* loci eiusdem...

[2] *Pór Antal* Az Anjouk kora. 381. l.

1366-ban Detrekőcsütörtök határjárásánál, mely még II. Endre korától kezdve a Bazini és Szentgyörgyi család tulajdonát képezte, [1] ott találjuk Gergelyt és Mihályt, a detrekői és borostyánkői várnagyokat.[2]

1370-ben már a Bereg vármegyéből származo Sebestyént, Barnabási Miklós fiát találjuk a várnagyi tisztben, a ki hat évvel előbb atyafiával, Anarcsi Istvánfi Lászlónak fiával, Tamással egyetemben 200 arany forintért Csermeni Ellősfia Miklósfi Tamástól Kisbossány falut négy évre zálogba vette. Miklósfi Tamás külföldre készült utazni, mihez pénzre volt szüksége s ezért zálogosította el Kisbossány birtokát, a faluban levő két kerékkel bíró malmával együtt,[3] testvérének, Jánosnak beleegyezésével. A záloglevélben szavatosság és négy évi határidő volt kikötve, de azon korban is ritkaságok közé tartozott a zálogbirtokoknak a meghatározott időben való visszaváltása. Így most is már négy év helyett hat év is eltelt és Miklósfi Tamás még mindig nem mutatott hajlandóságot a zálogösszeg megadására, sem pedig János testvére. Végre is Lászlófi Tamás, ki időközben semptei várnagy lett, beleunt a várakozásba, a pénzre is szüksége volt valószínűleg és így örömmel vette rokonának, Sebestyén detrekői várnagynak ajánlatát, a ki hajlandó volt a zálogösszegnek ráeső részét, a 100 arany forintot neki kifizetni. E szerint Lászlófi Tamás a neki már kifizetett 100 arany forint ellenében Kisbossány birtokából az őt megillető zálogjogot Sebestyénre ruházza; [4]

[1] *Fejér* C. D. III 1. 173. és egészen pontosan megjelent a *Hazai Okmánytár* VI. 6–7. l.

[2] *Orsz. Levéltár.* D. O. 5446. A szöveg nem mondja meg világosan, hogy a kettő közül melyik a detrekői várnagy, csak sejteti, hogy Gergely «... ac *Gregorio* et Mychæle, castellanis castrorum *Dectruh* et Porostyan vocatorum...».

E helyütt fogadja hálás köszönetem *Dr. Csánki Dezső* orsz. főlevéltárnok úr, a ki a várra vonatkozó anyagát nagy előzékenységgel bocsájtotta rendelkezésemre; nevezetesen *Orsz. Ltár.* D. O. 10893, 11431, 13121, 13649, 15039, 20549 és a következő előttem még ismeretlen okleveleket: *D. O. 5446, 6582, 12755 és 17777.*

[3] «... et specialiter molendino, in fluvio Nitra ante ipsam villam Kis Bossan habito, duas rotas volventes, seu duos lapides currentes in se continente...».

[4] *Magy. Tud. Akad. Ltára.* 1370 júl. 13.

Sebestyén pedig a következő évben. 1371-ben megjelent a pozsonyi káptalan előtt és ott bevallotta, hogy halála esetén Kisbossány zálogjoga szeretett feleségére, Wask mester leányára, Erzsébetre szálljon át, ha ez túlélné őt, a ki azonban a zálogösszegért, a 200 arany forintért, köteles minden akadékoskodás nélkül Miklós fiai Tamás és János kezeibe azt visszabocsátani.[1]

Detrekő tartozékaiból királyaink hosszú ideig nem adományoztak senkinek. 1377-ben azonban Lajos király tekintetbe vévén Szentgyörgyi Sebös fia Péter fiainak Tamásnak és Péternek hű szolgálataik érdemeit, melyet ezek az ő részint szerencsés, részint pedig szerencsétlen vállalataiban szerzettek, hűségük «valamelyes» megjutalmazása fejében Detrekő birtokaiból Kislévár és Öregyháza üres és lakatlan területét adományozza nekik, valamint örököseiknek,[2] egyúttal meghagyja a pozsonyi káptalannak, hogy azok birtokába a szokásos módon vezessék és iktassák be őket. A káptalan siet eleget tenni a parancsnak, melynek teljesítésénél ismét ott látjuk a detrekői várnagyot, Cseklészi Lőkös fia Miklóst, úgyszintén alvárnagyát, Kápolnai Mátéfi Jánost.[3]

Pár évvel ez adományozás után következett be Lajos király halála (1382 szept. 10.), mikor a belküzdelmek, ha nem is rögtön, de nemsokára ismét felújultak és hatásukat a nyugati határok most is megérezték. Az ország királynője Mária lett volna ugyan, de helyette anyja, Erzsébet uralkodott, ki Zsigmondot, Mária jegyesét, nem szerette csélcsap, pazarló. főleg pedig uralomra vágyó természete miatt és igyekezett tőle megszabadulni. A diplomácziai lépéseket Erzsébet a mással való házasság ügyében tényleg meg is tette a franczia királyi udvarnál, mely eredményesnek mutatkozott s ha váratlan akadály közbe nem jön, úgy minden bizonynyal Lajos, orleansi herczeg lesz Mária férje, ki már Lajos király házassági politikájában is szerepelt. Azonban Zsigmond, miután látta, hogy az ünnepé-

[1] U. o. 1471 jún. 29. Eredetiben és két másolatban. Ugyanitt található az 1364 febr. 27. záloglevél is.

[2] *Orsz. Ltár.* D. O. 6432.

[3] *Orsz. Ltár.* D. O. 6582.

lyes kötésekben nem bízhat,[1] jogának érvényesítése érdekében fegyverhez nyúlt. Hogy megfelelő segítséget biztosítson magának, Brandenburgot átadta bátyjának Venczel cseh királynak, Józsa és Prokóp rokonainak, morva őrgrófoknak pedig a Mátyusföldet zálogosította el nagy pénzösszegért, mely még birtokát sem képezte.[2] Ép ily módon igyekezett magának a magyarok közül is többeket megnyerni.[3] Igy felkészülve és a siker reményében minden atyai örökségét feláldozva, megindult hadaival Magyarországba 1385 május végén. Pozsony város tanácsa jún. 1-én már arról értesíti Erzsébet királynét, hogy Niederspeuger János elfoglalta Éleskő királyi várat Detrekő szomszédságában s egyúttal katonaságot toboroz maga körül s jelenleg már 400 lándzsával rendelkezik. Hallomásból hírét vették annak is, hogy a legközelebbi szombaton (jún. 3.) 4000 gyalogos és 600 lándzsa fogja átlépni az ország határát, miért is kérik a királynét, hogy értesítse őket, mihez tartsák magukat, hogy hűségüket a szent korona és a királyi felségek irányában megőrizhessék.[4] Úgylátszik, hogy Erzsébet királyné, kinek figyelmét a délvidéki ügyek teljesen lekötötték, nem igen nagy fontosságot tulajdonított Zsigmond eme vállalkozásának, legalább nem maradt semmi nyoma az ellenében tett intézkedéseinek. Nyitra elfoglalása után Pozsony is meghódolt Zsigmondnak, Erzsébet pedig belátta, hogy az egybekelést el nem halaszthatja tovább, a mely ez év őszén csakugyan meg is történt.[5] Zsigmond törekvése ezután a hatalom elnyerésére irányult, s a viszonyok nagyon kedveztek czéljának.

[1] *Fraknói* V. Nagy Lajos házassági politikája. Budapesti Szemle 1913. jan. füz. 39—48. l.

[2] *Pór Antal* Az Anjouk kora 370. l.

[3] Igy Zsigmond 1386 jan. 13-án Brünnben kelt oklevelével megígérte Dubi Kraczen fiának Andrásnak és ennek érdemeire való tekintettel Pál, János, Mihály és István testvéreinek, hogy mihelyt elnyeri a magyar királyi koronát, hűségük megjutalmazására nekik fogja adományozni a nyitravármegyei Szentvid és Felsőszentvid nevű falvakat: «ita tamen, si in eisdem serviciis nostris se fideliter et constanter ad nostre voluntatis beneplacitum conservabunt». *Magy. Nemz. Múz. Levéltára*, Ocskay-cs. levéltár.

[4] U. o. Törzsanyag 1385 jún. 1.

[5] *Pór Antal* Az Anjouk kora 370. l.

A győri egyezség nagy haladást jelentett e tekintetben, a királynők elfogatásával beállott nyomasztó helyzet pedig a királylyá való koronáztatását tette szükségessé, a mi 1387 márczius utolsó napján tényleg meg is történt. Zsigmond, miként a korona elnyerése utáni fáradozásai alkalmával, úgy most a korona megtartása és biztosítása érdekében viselt harczokban is szertelen adományok által igyekezett magának híveket szerezni. Zsigmondnak ezt az eljárását legfeltünőbben bizonyítja Stiboriczi Stibor szereplése.

Stibor lengyel származású volt és eleinte Lajosnak, mint lengyel királynak a szolgálatában találjuk. A király halála után kevéssel utóbb Magyarországba jött és itt Erzsébetnek és Máriának szolgált hűséggel, majd pedig Zsigmondnak lett a leghivebb embere, ki mellett annak jó és balsorsában egyaránt kitartott és így trónjának egyik legkiválóbb támasza lett. Résztvett Mária királynőnek fogságából való kiszabadítását czélzó hadjáratban Horváti János és Palisnai János vránai perjel ellen, azonban ez alkalommal szerencsétlenül járt, mivel a lázadók fogságába esett, melybe csaknem belepusztult. Mária kiszabadulása alkalmával számára is megnyílt a börtönajtó és Zsigmond, hogy szenvedéseiért kárpótolja, megtette pozsonyi főispánná,[1] több nyitra- és pozsonyvármegyei falut, valamint Beczkó és Ugrócz várakat adományozta neki.[2] Midőn pedig Stibor és testvérei, Miklós és András, honfiúsításuk alkalmával 1389 jan. 16-án hűséget esküdtek a szent koronának s ez által Zsigmond királynak, Mária királynőnek és az ország rendeinek,[3] Zsigmond birtokok adományozásával halmozta el újból. Neki és örököseinek adta Mária királynő hozzájárulásával a nyitramegyei Vigvár helységet,[4] Torbágyot Fehér,[5] Savar helységet Pozsony megyében[6]

[1] *Történelmi Tár* 1907. 43. l.

[2] *Wenzel* Stibor vajda 48—52. és 54—55. l. Mária királyné Ugrócz adományához 1391-ben adja hozzájárulását. *Magy. Nemz. Múz. Ltára.* br. Mednyánszky letétemény.

[3] *Fejér* C. D. X/1. 561. l. Az eredeti *Orsz. Ltár.* D. O. 7470. sz. alatt, Miklós szép, függő pecsétével.

[4] *Wenzel* Stibor vajda 57. l.

[5] U. o. 59. l.

[6] *Magy. Nemz. Múz. Ltára.* Törzsanyag 1392 okt. 25.

és végül Csejte várát [1] tartozékaival egyetemben. Ily módon Stibor rövid idő alatt jelentékeny kiterjedésű uradalmakhoz jutva, csakhamar meggazdagodott, s midőn Zsigmond a mindinkább veszedelmesen fellépő törökök ellen készülődött, a kik már az ország területére is becsapkodtak, de a hadjárat költségeinek fedezésére elegendő pénzzel — mint ez nála megszokott körülmény volt — nem rendelkezett, Szucsán várát Stibornak és két testvérének, Miklós és Andrásnak, 3000 arany forintért elzálogosította 1393 őszén.[2]

Stibor ez időben már nagy hírnévnek örvendett az egész országban. Még javában folytak délen a harczok, melynek élén most a lázadó főuraknál sokkal veszélyesebb és hatalmasabb Tvartkó bosnyák király állott, a midőn a nyugati határon az osztrákok személyében ismét egy ellenség jelentkezett. Az ellenségeskedésekre okul az osztrák kereskedőkön elkövetett jogtalanságok szolgáltak, mit hogy megtoroljanak, egy nagyobb osztrák csapat váratlanul megtámadta a határokat, rabolt, fosztogatott és igen nagy zsákmányra tett szert, melylyel az országból kifelé igyekezett. Alig hogy értesült azonban Stibor pozsonyi főispán az osztrákok betöréséről, rögtön összegyűjtötte övéit és az ellenség után eredt s éjjet nappallá téve vette azt üldözőbe, mikor pedig utólérte őket, megütközött velük, s ámbár az ellenség számra nézve jóval felülmúlta seregét, mégis fényes győzelmet aratott felettük. Az osztrákok vezére fogságba esett 160 katonával együtt, kiket Stibor saját bilincseikbe veretett, sokak arczán pedig karddal jelet vágatva csúfosan elkergetett, hogy gyászos vereségük bizonyságai legyenek, egyúttal elrettentő például szolgáljanak azok számára, a kik hasonló rosszban törik a fejüket.[3]

Az osztrákok e veresége nagyban egyengette a békekötés útját, mit az osztrák herczegek csakhamar meg is kötöttek Zsigmonddal, sőt vele szövetségre is léptek.[4] Zsigmondnak fontos érdeke volt, hogy a nyugati határszéleken béke uralkodjon, mivel délen még a lázongókkal volt elfoglalva, mikor már is

[1] U. o. 67. l.
[2] *Wenzel* Stibor vajda 69. l.
[3] *Wenzel* i. m. 98. l.
[4] *Schönher* Az Anjou-ház örökösei 410. l.

újabb ellenség tűnt fel a törökökben, a kik ekkor már a Balkán nagy részén uralkodtak és a magyar határszélig nyomultak elő. Az összeütközések 1390 óta csaknem napirenden voltak és a király 1392-ben maga is ellenük indult és sikerrel harczolt. Zsigmond e hadjáratában jelen volt Stibor is, a ki ismét kitűntette magát úgy a török, mint a szerbek elleni harczokban és a király ez alkalommal, ha egy kissé elkésve is, de annál gazdagabban jutalmazta kedvelt hívének szolgálatait. 1393-ban több pozsonyvármegyei falut ajándékozott Stibornak, 1394 május 22-én pedig örökjogon Stibornak és utódainak adta Jókő, Korlátkő, Éleskő, Berencs és Detrekő várakat, valamint nagy kiterjedésű uradalmaikat, a Beczkóról szóló,[1] úgyszintén az előző évi adományait pedig újból megerősítette.[2] Mindez ugyanazon az egy napon történt, sőt még az iktatási parancsok is e napról vannak keltezve,[3] s nagyon valószínű, hogy még e napon küldték el azokat, mivel a pozsonyi káptalan már jún. 2-án jelenthette a királynak, hogy Stibort Detrekő és a hozzátartozó 17 helység birtokába beiktatta és bevezette minden ellenmondás nélkül.[4] A többi várak birtokába való beiktatásról szóló jelentés is csak kevéssel utóbb történt.[5] Az érdem ily bőkezű jutalmazása a maga nemében páratlan jelenség és csak Zsigmond pazarló természetével lehet megmagyarázni Kétségkívüi nagy érdemei lehettek Stibornak, de egy vár adományozása is elegendő lett volna azok megjutalmazására, azonban Zsigmond *öt* királyi várat ad neki egyszerre s egyúttal a pozsonyi főispánság mellé neki adja a trencsénit is.[6] Zsigmond örökös pénzzavarainak kulcsa tehát nem egyedül mulatós hajlamaiban keresendő, hanem azon eléggé megfontolatlan cselekvésmódjában is, melylyel a királyi várjavakat minden alapos ok nélkül eladományozgatta s ezzel a királyi hatalmat is aláásta.

HÁZI JENŐ.

[1] *Wenzel* i. m. 73—77. l. A jókői vár birtokába való beiktatás *Magy. Nemz. Múz. Ltár.* Ocskay-cs. ltár. 1394 júl. 20. alatt van.

[2] *Magy. Nemz. Múz. Ltára.* Törzsanyag 1394.

[3] *Wenzel* i. m. 77—79. l.

[4] *Wenzel* i. m. 80. l.

[5] U. o. 79—80. l.

[6] *Tört. Tár.* 1907. 171. l.

FELSŐMAGYARORSZÁGI VÁRAK ÉS VÁRBIRTOKOK A XVI. SZÁZADBAN.

(Első közlemény.)

Hazánk ezeréves története szakadatlan lánczolata a harczoknak. Amikor a német, kún, görög szomszédok egy kis lélegzetet engedtek volna vennünk, mindjárt beütött a magyarnak régi átka, a visszavonás, a pártoskodás és a nyomukban járó testvérharczok. Katona nemzet voltunk mindig, mert mindig a kard markolatán kellett tartanunk kezünket; akkor is, amikor külső ellenségek ellen kellett hazánkat védenünk, akkor is, amikor testvérvért kellett ontanunk. Pedig a régibb korokban is nem ritkán történt az, de a testvérharczoknak soha sem volt olyan sötét hátterök, mint a XVI. században. «Nem emlékszem — írja Toldi Ferencz Ghymesi Forgách Ferencz nagyváradi püspök: *Magyar históriájá*-hoz írt előszavában — hogy Tacitus káromoltatott volna, hogy a gaz kort olyannak festette, amilyen volt: s valóban a XVI. század bizton versenyezhete a cæsári első század gazságával; abban rabló féktelenség és zsarnokság, önzés és politikai jellemtelenség napirenden voltak.» Ezt a képet épen nem találhatjuk túlzottnak, ha ismerjük a XVI. század eseményeit, embereit és tetteiket.

Már a századnak első negyede a hatalmas olygarchák önkényeskedése szemben a királyi hatalommal és a néppel. Az előbbi még csak védekezni se tudott ez ellen, az utóbbi megkísérelte sorsán javítani, de az 1514-iki lázadás Dósa György és társainak vérében fojtatott el. Alig egy évtizeddel ezután következett Mohács. Nem II. Lajos királynak veszte, nem a huszonnégyezer magyar vitéznek, nem a vezéreknek, főpapoknak, főuraknak és nemeseknek elpusztulása volt a legnagyobb

baj, hiszen ennél nagyobb csapásokat is erősebb megrázkódtatás nélkül átélt már a magyar. A tulajdonképeni veszedelem a töröknek hazánkból visszavonulása után következett: a pártoskodás, az önzés, a féktelen rablókalandok, a főuraknak pártcserélgetése és mindezeknek legfőbb okozói, a gazdag várbirtokok, amelyekre mindenki éhes volt.

Egy jó kard, rettenthetetlenül vakmerően bátor szív és egy jókora adag politikai jellemtelenség vitték akkor az embereket a boldogulás útján fel a hatalomhoz és a mondhatni mérhetetlen gazdagsághoz. Ezelőtt jóformán szegény, eddig csaknem teljesen ismeretlen köznemesek, idegen országokból bejött katonák és politikai kalandorok magas rangokra emelkednek és rendkívül meggazdagodnak. A királyok báboknak látszanak kezükben. De csak látszanak; mert tulajdonképen akkor vetik meg a Habsburgok hatalmuknak alapjait Magyarországon, épen a «divide et imperas», a megosztás elvének gyakorlati keresztülvitelével.

Az ország előbb két, majd a török hódoltság beálltával három részre szakad. Egyik párt a másikat németnek, a másik az egyiket töröknek nevezi. Minden van akkor Magyarországon, csak magyar, hazáját igazán szerető, a hazát önző czéljainak alá nem rendelő magyar alig akad.

A mohácsi vész után csakhamar megindúl a versengés a koronáért. A gazdagok leggazdagabbja, a hatalmasok leghatalmasabbja, Zápolya János[1] és a Habsburg Ferdinánd a legkomolyabb trónkövetelők.

A mohácsi vész előtti és utáni időkben is voltak hazánkban igen gazdagoknak mondható főurak. Felsőmagyarországon: a Balassák, Bebekek, Csetnekyek, Derencsényiek, Dobók, Homonnay-Drugetek, Kompoltyak, Korláthkövyek, Lévayak, Palócziak, Perényiek, Podmanini-Podmaniczkyak, Szentgyörgyi-Baziniak, Rozgonyiak, Tornalyaiak stb. és a gazdagok közt is igen gazdag guthi Országh Imre, akinek csak itt hét vármegyében 10 vár-

[1] Zápolya magát mindig így írta alá: «Joannes de *Zapolya*.» A «de Zapolya»-t magyarul legfölebb «Zápolyai»-nak lehet mondani, de, amint azt az újabb írók általában teszik, «Szapolyai»-nak nem.

hoz 147 községben 476,628 kat. holdnyi birtokai voltak. De Zápolya Jánoshoz, vagy amint közönségesen nevezni szokták volt, a «szepesi gróf»-hoz mérten még Országh Imre is csak aféle szegényebb ember volt.

Zápolya János atyjának, Istvánnak és fivérének, Györgynek halála után egyedüli örökösévé lett 72 várnak és a hozzájuk tartozott uradalmaknak. Ezen valóban fejedelminek mondható birtoknak csak kisebb része volt Felsőmagyarországon. Itt 14 vármegyében 27 vára volt, 314 községben 1.113,113 kat. holddal.[1] Ezeken kívül volt még 12 önálló községben és Nyitra, Bars, Nógrád, Heves, Gömör, Abaúj, Zemplén vármegyékben 27 községben részbirtokai, pusztái és curiái. Csak a szorosan vett Felsőmagyarországon volt 353 községben mintegy 1.300,000 kat. holdnyi birtoka. Már ez is elegendő volt arra, hogy irigyeiben vágyakat keltsen s ellenfeleivé tegye azokat akkor, amikor birtokainak kezükre kerítésére alkalom nyilt. Habsburgi Ferdinánd meg nem fukarkodott az igéretekben. 1528 után kezeügyébe estek Ferdinándnak Debreczen, Szatmár-Németi, 11 község, 293,336 kat. hold. Szabolcsban 15 községben részbirtokok. Aradban Sólymos; Temesben Lippa; Veszprémben Csesznek, Pápa, Ugod; Valkóban Újlak (Ilok) és Németi várak mintegy 300,000 kat. hold területtel. Ezek együtt mintegy 1.900,000 kat. holdat tettek ki. Ha még hozzávesszük ezekhez a Zápolya párt-

[1]

Megye:	*Vár:*	*Megye:*	*Vár:*
Pozsony	Dévény	Torna	Torna
Nyitra	Bajmócz	Gömör	Krasznahorka
Trencsén	Kasza	«	Murány
«	Illava	«	Rákos
«	Sztrecsnó	«	Zárd
«	Trencsén	Szepes	Dunajecz
Árva	Árva	«	Gölnicz
Liptó	Likava	«	Késmárk
«	Liptó-Ujvár	«	Richnó
Turócz	Szklabinya	«	Szepes
Nógrád	Salgó	Sáros	Hertnek
Borsod	Vámos	Zemplén	Tálya
Abaúj	Boldogkő	«	Tokaj
«	Regécz		

ján volt urak és nemesek vagyonát, Ferdinándnak bőséges alkalma nyilt a birtokra éhes hívek kielégítésére.

Nem akarom itt felsorolni az adományozásokat, csak Zápolya János felsőmagyarországi várainak új urait említem meg. Legelső ezek között *Báthory István*, a Ferdinánd-párti nádor, Zápolyának halálos ellensége, akiről Pethő Gergely egykorú krónikájában így nyilatkozik: «Adta volna az felséges Isten, hogy ennek a két úrnak vagy egyike sem, vagy csak az egyike született volna, nem vesztünk volna ily szörnyen országostul miattuk», kapta: Tálya, Tokaj, Regécz, Boldogkő és Dévény várakat; *Batthány Ferencz* horvát bán: Késmárkot, Liptó-Újvárt; *Horváth Gáspár* főkamarásmester: Murány, Rákos, Zárd, Torna; *Macedoniai László* pécsi prépost és fivérei: Illava; *Thurzó Elek* tárnokmester: Bajmócz, Likava, Árva, Vámos, majd Gölnicz, Richnó, Szepes; bartfisi *Beran Bernát* idegen Hertnek; *Lengyel-Tóthy János* asztalnokmester Salgó várakat kapták. A többit, kis időre Ferdinánd magának tartotta meg vagy Zápolya adományozta el híveinek, hogy azokat maga iránt hűségben tartsa meg.

Zápolya Jánosnak és párthíveinek, de meg a Ferdinánd híveinek várai is — amint azt látni fogjuk — nem ritkán cseréltek gazdát. Amint a hadi szerencse változott, amint egyik vagy másik főúr pártot cserélt, amint egy-egy család férfiágon kihalt, vagy amint a királynak pénzre volt szüksége, — pedig igen gyakran volt szüksége, — az épen kéznél volt vár adományozásra vagy zálogba került.

A megerősített helyeknek három német különböztethetjük meg az: *arx*, *castrum* és *castellum* nevezetűeket. Noha törvényeinkben a háromféle elnevezés nem épen ritkán van összekeverve úgy, hogy ugyanazon hely hol «arx»-nak, hol «castrum»-nak, vagy ugyanez hol «castrum»-nak, hol «castellum»-nak van nevezve; azokat mégis megkülönböztethetjük egymástól. «*Arx*»-ok (az «arceo», feltartóztatok, visszatartok szóból) voltak a hegycsúcsokon épült tulajdonképeni várak. Nehezen voltak megközelíthetők, ostromlásuk a tüzérségi technika fejletlensége mellett igen nehéz volt. A «*castrum*»-ok (a latin castra = tábor szóból), leginkább sík területen levő, kívül vízárkokkal és palánkokkal

belül erős falakkal megerősített helyek. Ostromlásuk könnyebb volt ugyan, de ezek is rendszerint jó időre fel bírták tartóztatni az ellenséget. A «*castellum*»-ok vízárkokkal, palánkkal, erős falakkal körülvett úri lakások, amelyeknek négy sarkán rendesen köralakú bástyatornyok emelkedtek. Ezeknek magyaros nevük a «kastély». Erődöknek tekinthetők még a vízárkokkal, kettős fallal — Zwinger — és bástyákkal körülvett *városok*, meg az egyes községek lakóinak oltalmára szolgáló, erős fallal körített *templomok*.

Mindezekre nagy szükség volt a XVI. században, amikor a pártkirályok harczai, a pártoskodó urak, a rablólovagok, a szabad hajdúk, a német és más idegen zsoldosok, meg a török állandóan veszélyeztették a közbiztonságot.

Már az 1514. évi 57. t.-cz. megengedte, hogy személyének és vagyonának biztosítására minden nemes építtethet magának tornyokkal, bástyákkal, árkokkal ellátott erődítéseket. Minden vármegye a nemesség összességének biztosítására építhet területén egy várat.[1]

Ilyen, a megyei nemesség összessége részére épített várat, a Barsmegyében volt Kis-Tapolcsányt kivéve, Felsőmagyarországon nem ismerünk. A hegyek ormain épült várak — arx — mind az előző századból maradtak fenn. Védelmet nyújtó castrumok és megerősített kastélyok — castellum — nagy számmal épültek. Ha egyik-másik kastélynak, mint például Pozsony vármegyében Nebojszán a Balogh-család ősi fészke; Nagyszarván a várkastély; Máriavölgyben a régi pálos kolostorból alakított várkastély; Nyitra vármegyében Nagybossányban a Bossányiaké, Divékújfalun a Rudnayaké; Bars vármegyében Geletneken és Zsarnóczán egykor a Dóczyaké; Hont vármegyében Alsózsemberen a Zsemberieké stb. régibb építésűek is voltak, de úgy ezeket, mint a XVI. században nagy számmal épülteket mind a törökök hódításának idejében erősítették meg. Az ilyen megerősített kastélyok nemcsak a magánosok, de a köz védelmében is oly nagy fontosságúak voltak, hogy azok közül többet az országgyűlések véghelyeknek nyilvánítva, azoknak

[1] A törvényczikkek mind a «Corpus juris»-ból vannak véve.

erősítéséhez ingyenes közmunkákat rendeltek ki. A középbirtokú nemesek rendesen ilyen megerősített kastélyokban laktak, amelyekben a vidéknek kisebb birtokú nemessége és a föld népe vészes időkben nem ritkán talált menedéket.

A várak — arx, castrum — természetesen nagyobb biztonságot adtak, azért az urak oda hordták össze féltettebb kincseiket és veszély idején családjukat egy-egy, a harczok zajától és veszélyeitől távolabb eső várban helyezték biztonságba, a míg a férfiak a harczok mezején jártak. Mikor például Balassa Menyhért 1550-ben visszatért a Ferdinánd iránti hűségre, Castaldo tábornok és Nádasdy Tamás felvidéki főkapitány az eddig menedékül szolgált Létha vár helyett Ferdinánd király nevében más teljes biztonságot nyújtó várat igértek Balassa Menyhért neje és gyermekei részére.[1] 1556-ban Ferdinánd Lykava várát Báthory Andrásnak azzal a megokolással adta zálogba, hogy ez nejét és családját ott biztonságban elhelyezhesse, a míg ő mint főkapitány a felvidéki zavarokkal lesz elfoglalva.[2]

A várakhoz való nehezebb hozzáférhetés kényelmetlenné tette az állandó ottlakást, azért a főurak a vár alatt rendesen építettek családjuk részére rendes tartózkodási helyül szolgáló kastélyokat.

Felsőmagyarországon a XVI. században volt 124 vár közül 48 volt egyes családoknak ősi birtoka, a melyik csak hűtlenség vagy magszakadás esetén szállott a királyra és adomány vagy zálog czímen más főurakra. A 124 vár 1550 előtt — a királyt is beleértve — 47 családé vagy egyes úré; 1575-ben szintén 47-é; 1600-ban csak 37-é volt. Csak szegényebb ember számba ment az olyan főúr, a kinek csak egy vára volt, Thurzó Eleknek nyolcz vármegyében 13, Perényi Péternek hat vármegyében 12, Balassa Andrásnak 7 vármegyében 8, Serédy Gáspárnak négy vármegyében 9 vára volt. Országh Imre és utána fia, Kristóf 11 várral rendelkezett. Több főúrnak volt még 7—2 vára.

Az urak váraikat és megerősített kastélyaikat maguk tartották fenn, nem a király. Ezt a kötelességüket fenntartotta az

[1] Lib. reg. I. 529. old.
[2] Lib. reg. II. 216.

1593. évi 16. t.-cz. is. Súlyos tehernek látszik ez, de csak látszik, ha tekintetbe veszszük azt, hogy minden várhoz sok ezer holdas birtok tartozott, a melyiken sok jobbágy élt és ez mind köteles volt a váron szükséges munkát végezni, a várhoz szükséges anyagot szállítani, a mit a várúr birtokai bőven adtak. Egy egész telek után is csak heti egy napi jobbágymunkát számítva, Léva várnak 51740, Munkácsnak 49076, Diósgyőrnek 29068, Füzérnek 15548, Krasznahorkának 11648 igás és gyalog napszám állott rendelkezésére évenkint. Ez természetesen nem pontos adat, mert az úr nem ritkán dolgoztatott jobbágyaival hetenként 3—4 napot is. Munkácsnak 1570. évi urbariumában van, hogy a munkácsiak a vár erődítéséhez mindenkor tartoznak gerendákat szállítani, Vári lakosai évenkint 150, Beregéi évenkint 50 gerendát adtak és szállítottak a várba, a hova az erődítések munkáihoz hetenkint 2—4 embert kellett küldeniök. A gorondiak cser- és tölgyzsindelyt készítettek és kötelesek voltak a várhoz tartozó épületeket fedni. Lucskán két ács, egy kovács, egy kerékgyártó a várnak dolgozott. A pisztraháziak a vár kútjához évenkint 66 öl hosszú erős, és 400 darab rövidebb kenderkötelet készítettek és szállítottak. Az oroszvégiek szolgáltatták a deszkát. Így ment ez minden várban, úgy hogy az építés és fenntartás az úrnak semmijébe sem került. Elvégezték azt a jobbágyok.

A király által elzálogosított várakon is a zálogbavevő tartozott helyreállítani az épületeken történt károkat, úgy a jobbágyok által végeztetni szokott és kisebb költséggel járó javításokat is ő végeztette el. Uj építkezést ezekben csak a király beleegyezésével volt szabad csináltatni, a minél a királyi kamara rendesen igen szigorúan járt el. 1583-ban a király megengedte Salmis Gyulának, hogy Borostyánkő-Stomfa várat 556 tallér költséggel, a Stomfán levő házat 2000 forint költséggel javíttathassa, kikötötte azonban, hogy az engedélyezett összegeket csak szükséges és ne kényelemre szánt épületekre fordítsa; a 2556 tallérról pontos számadást vezessen, a melyikbe csak a valóban történt készpénzkiadásokat lehet felvenni, a jobbágyok által teljesített ingyenmunka nem számítható fel. Az épületeket idegen építészek fogják felbecsülni és a király a fenti összegnél többet

adni ebben az esetben sem tartozik, ha az építkezés többe kerülne. A dolognak csattanója meg az, hogy adja Salmis a pénzt, s ezt majd hozzá írják a 80,000 tallér zálogösszeghez.

A zálogbirtokos soha sem volt biztos abban, hogy a király nem fogja-e valami módokon felemelni a zálogösszeget, de még abban sem, hogy a zálogba vett birtok legalább a kikötött időn át birtokában marad-e? A királyok ebben a dologban nem igen voltak válogatósak, az elzálogosított várat birtokaival együtt hamarosan átadták a többet igérőnek, vagy annak, a kinek többel voltak adósai.

1527 és 1530 közt összesen 36 vár birtokaikkal együtt került Ferdinánd híveinek kezére a hűség jutalmául. Ezekből a királynak semmi haszna nem volt. Ezek magánbirtokokká lettek és fenntartásukról is az örökbirtokosok gondoskodtak.

A hűtlenségbe esés és a magszakadások folytán azonban a XVI. század folyamán még sok várbirtok került a királyoknak rendelkezésére. A magyar király ugyanis a hűtlenségi vétek eseteiben az elkobzott birtokoknak törvényes örökösévé lett és azzal szabadon rendelkezhetett, így a fő- és köznemesek magvaszakadása eseteiben is.[1]

Az így kezére jutott várakból I. Ferdinánd 1536—1564 közt elzálogosított vagy eladott 17-et, a melyeknek árául az illető uraktól összesen 403,549 magyar forintot vett be. Miksa király 10 várért és birtokaikért 363,282 magyar forintot kapott. Rudolfnak 1600-ig csak 8 vár és birtokai jutottak eladásra vagy elzálogosításra. Ő azonban és tanácsosai, illetőleg udvari kamarája jobban értettek az üzletekhez az elődöknél. A régebben elzálogosított várakra újabb és újabb inscriptiók és a 8 vár árának felemelése útján Rudolf 1.117,151 magyar forinthoz tudott hozzájutni. Okleveleiben nem egyszer nyiltan kimondja, hogy az ország nagy szükségleteinek fedezésére onnan veszi a pénzt, a honnan lehet.

1536-tól 1600-ig a királyok a várak és birtokaiknak elzálogosításából és örökáron eladásából összesen 1.883,982 magyar

[1] Tripartitum Pars I. tit. 16 és 10.

forintot vettek be. Ezért 35 várat 716 községgel, 2.004,770 kat. hold területtel juttattak híveik kezére.

Az elzálogosított és eladott várbirtokokért a királyok, a mai értékekhez viszonyítva, igazán csekélységet kaptak. I. Ferdinánd kat. holdankint 0·03 magyar forinttól, vagyis 3 denártól = 2¼ magyar krajczár, 2·36 magyar forintig — a melyik nagy árat Salgó vár eladásánál 1544-ben ért el — átlagosan 39½ magyar krajczárt kapott. Miksánál az árak kat. holdankint 0·17 denártól 2 magyar forint és 55 denárig váltakoztak, az átlag itt 57·2 magyar krajczár. Rudolf 0·10 denártól 3 m. frt 23 denárig emelkedett árakat ért el, nála az átlagos érték kat. holdankint 1 m. frt és 40·8 m. krajczár. Az egész században át a várbirtokok értékesítésénél a királyok által elért átlagos ár kat. holdankint 74 magyar krajczár volt.

Ha a pénznek XVI. századbeli vásárlási képességét magasan, a mainak húszszorosával számítjuk is fel, a földbirtoknak értéke a maiakkal szemben akkor is igen csekélynek fog feltünni. Itt azt lehetne felhozni, hogy a királyok, a mint azt inscriptionalis — elzálogosító — és örökáron eladó leveleikben rendesen emlegetik is, a várbirtokoknak kezeikre juttatásával híveiknek odaadó, nagy és hűséges szolgálataikat akarják jutalmazni, és azért olyan rendkívül alacsonyak az árak. De ha a magánosok adás-vételeinél elért árakat nézzük, királyainkat híveikkel szemben nem tarthatjuk valami igen nagylelkűeknek.

A magánosok vásárlásai között legolcsóbb volt Feledy Eustáché, a ki Ajnácskő várát és birtokait Parlaghy Lászlótól 1545-ben 7000 m. frtért vette meg. (1 kat. h. = 0·13 m. frt.) Pálffy Péter Erdődy Péternek 1535-ben Csábrág várért birtokaival 15,250 arany frt = 19,600 m. frtot fizetett (1 k. h. = 0·50 m. frt). Mágóchy Gáspár vingárthi Horváth Gáspár özvegyének Torna vára és birtokaiért 1559-ben 40,000 frt örökárat fizetett (1 k. h. = 0·80 m. frt). Bebek Ferencz Salgó várat birtokaival 1548-ban Derencsényi Farkasnak 8000 tiszta arany frtért = 12,800 m. frtért adta el (1 k. h. = 1 m. frt). A magáneladásoknál az átlag kat. holdankint 7·25 m. krajczárral alatta maradt az I. Ferdinánd király által elért átlagáraknál.

A csekély értéknek okai voltak a csekély közbiztosság, a

rablólovagok sűrű garázdálkodása és a török által folytonosan fenyegető veszedelem, a melyek miatt sohase tudhatta az a ki vet, hogy ki fog aratni. Például Muránynál és Krasznahorkánál megjegyezték a király biztosai, hogy mindkét várhoz bőven van szántóföld, de azokat a török miatt szántani nem lehet. A királyok a zálogba adásnál sokszor igen súlyos feltételeket kötöttek ki. Például a német várőrség tartása és fizetése, vagy a vár területén levő vagy esetleg találandó bányákra a király a jogot mindig fenntartotta magának, a bányákhoz szükséges fa- és vízhasználat szabad legyen stb. Az se volt ritka eset, hogy a zálogba vevő jóformán meg se melegedett új birtokában, a mikor a király azt már másnak adta át. Liptó-Újvárt 1551-ben I. Ferdinánd titkára az indigenatust nyert Malatesta Frigyes 14,000 rajnai forintért kapta meg, de 1554-ben Balassa János ráfizetett 3000 m. frtot és a vár birtokával az övé lett. Munkácsot Mágóchy Gáspár 1573-ban 42000 m. frtért vette zálogba s ehez az összeghez 20-, 30-, 40,000 frtjával 1586-ig már 103,000 m. frtot adott a királynak. Rákóczy Zsigmondra Munkács és uradalma már 111,048 m. forintért ment át.

A várak birtoka azonban ezen nagy bizonytalanság mellett se volt rossz üzlet. *Munkács*-nak jövedelmét 1570-ben az összeíró királyi biztosok 97,936 m. frt és 11 dénárra becsülték, ha azonban még hozzávesszük a rétek, halastavak jövedelmét és az egyes községek szolgáltatásait is, az összes évi jövedelem meghaladja a Forgách Ferencz püspök historiájában említett 100,000 arany frtot. Az évi jövedelem még akkor is meghaladta a 100%-ot, a mikor a vár 111,048 frtért ment át Rákóczy Zsigmond kezére, különösen a mikor ő mint kitünő gazda a vár óriási birtokaira 51 új községet alapított. *Füzér* vár jövedelmét 1567-ben 6620 m. frt 51 denárra tették. Báthori Miklós 1569-ben 50,500 m. frtba kapta azt és így pénze alacsony számítás mellett is 11·92%-ot hozott. *Diós-Győr*-nek 1563-ban összeirt 4939 frt 29 denár jövedelme Balassa Zsigmond 30,000 frtjának 16·46%-át hozta meg, a 18 szőlőnek jövedelmét is hozzávéve, elérte a 25%-ot. Más magán várak jövedelmei is hasonlók voltak. A királyi várakban kevesebb volt a jövedelem, mert azokban a XVI. században a német várkapitányok gazdálkodtak, — maguknak.

A végvárak.

A mit mi itt Felsőmagyarországnak veszünk, földrajzi és nem történelmi fogalom. A Dunától északra fekvő, régente Dunáninneni kerület és a régi Tiszáninneni kerület az a föld, a melyet ma Északnyugati- és Északkeleti felföld nevekkel nevezünk. Ezeket foglalták el: Pozsony, Nyitra, Trencsén, Árva, Liptó, Turócz, Zólyom, Bars, Hont, Kis-Hont, Nógrád, Gömör, Heves, Borsod, Abaúj, Torna, Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros vármegyék. Mikor a XVI. században a mai Magyarország három részre volt szakadva, a tulajdonképeni királyi Magyarország ezekből és az Ausztriával határos dunántúli vármegyékből állott. Az említett vármegyéknek egy része is vagy török hódoltság volt, vagy Erdélyhez tartozott. Ebben a szomorú időben a hazánkat uraló bécsi kormány a királyi Magyarországot úgy katonailag, mint pénzügyileg két csoportra osztotta. *Felső-Magyarország*nak nevezték a Gömörtől Máramarosig terjedő részt, a többit *Alsó-Magyarország*nak. Mi itt a Pozsonytól Máramarosig terjedő egész országrészt «Felsőmagyarország»-nak nevezzük.

Mielőtt a tulajdonképeni várakra, közöttük a végvárakra térnénk, megemlítem, hogy itt voltak a hadászati szempontból fontos erődített városok: az öt felsőmagyarországi szabad kir. város: Kassa, Eperjes, Bártfa, Kis-Szeben, Lőcse, a Szepességen a felsőmagyarországi hét bányavárossal és az alsómagyarországi szabad királyi és bányavárosok: Beszterczebánya, Selmeczbánya, Körmöczbánya, Bélabánya, Bakabánya, Libetbánya, Korpona. Ezeknek egyike-másika szintén végvár számba ment.

Az I. Ferdinánd és Zápolya János ellenkirályok közötti harczokban mindenik fél a váraknak elfoglalására törekedett. Ugyanezt tette később a török. A várak birtoklása ugyanis egész országrészeknek a birtokolását és befolyásolását jelentette. Képzeljük csak el, hogy Thurzó Eleknek 8 vármegyében levő 13 várához 891,181 kat. hold; a Homonnay-Drugeth családnak 713,539 kat. hold; Serédy Gáspárnak és Györgynek 707,806 kat. hold, Rákóczy Zsigmondnak 650,430 kat. hold, Báthori Andrásnak 700,000 kat. hold, Országh Imrének, majd fiának Kristóf-

nak 508,429 kat. holdnyi birtokaik voltak. Voltak 4—100,000 kat. holdas várurak és az már szegényebb emberszámba ment, a kinek várához csak 25—50,000 holdas birtokok tartoztak. Ezek a gazdag várurak uralták egész országrészeknek közép- és kisbirtokú nemességét annál is inkább, mert azok szükség és veszély idején nálok kerestek és találtak oltalmat és segítséget.

A váraknak ezen fontosságát törvényeink és az egykorú irók egyformán kiemelik. Az 1559. évi 18—26. t.-cz. kiemelik, hogy *Pelsőczöt* a RR. fenntartandónak itélik, mert a török Szepesvármegyébe arra mehet legkönnyebben; *Gömörmegye* többi várához és castellumához a megye urai és nemesei küldjék jobbágyaikat a hozzájok legközelebb esőhöz, a melyiktől védelmüket leginkább remélik. *Sárospatakon* Zemplénmegye lakói találhatnak szükség esetén menedéket. *Szendrődtől* Abaúj és Torna vármegyek védelme függött. *Tokaj* védte a Tiszán való átkelést. *Huszt* a Lengyelország felé vezető szorosok és a felső Tisza vidékének szempontjából volt fontos.[1] *Eger* védte az egész közép Tisza vidékét s ennek eleste az egész tiszai országrésznek pusztulását jelentette.

Fülek az alsó-magyarországi bányavidéknek kulcsa volt. Ezért Abaúj-, Zemplén-, Sáros-, Szepes-, Gömör-, Borsod és Tornamegyék 1552 decz. 29-én Gönczön gyülést tartottak s elhatározták, hogy a felvidék kulcsává lett Eger és Fülek várakban e megyék pénztárából állandóan tartassék Egerben 200, Füleken 100 lovas, az urak közül pedig mindenik javainak arányában egy-egy dandárt tartson e várakban. A király mint az ország javára szolgálókat megerősítette a határozatokat.[2] 1544-ben meg Sajó-Szentpéteren tartott gyülésükből a tiszavidéki vármegyék arra kérték a királyt, hogy a Frangepán Ferencz halálával megüresedett egri püspökségnek jövedelmeit Egervár erősbbitésére szedesse s fordítsa.[3]

Végvárak — confinia — általában azok voltak, a melyek valamely ellenséges hatalommal szomszédos területen feküdtek.

[1] Forgách Fer. Historiája.

[2] Kovachich: Suplementum ad Vestigia Comitiorum III. 221. id. Horváth Mih. Magyarország története IV. 264.

[3] U. o. 198.

Ezeknek elhelyezkedése igen változott. A XV. században a Duna és a Száva vonalán az országnak déli részén a török ellen, a nyugati vonalon Ausztria ellen volt fontosságuk. A XVI. század első negyedétől kezdve már csak a török ellen kellett védekeznünk velök. A déli végek hamar török kézre kerültek és 1541-től, a mikor a törökök Budát elfoglalták és — a mint Kisfaludi Sándor írta — «a magyar a töröknek másfélszázig rabja lett», 1543-ban kezükbe kerültek Esztergom, Tata, Székesfehérvár, 1544-ben Visegrád, Nógrád, Hatvan és a Dunántúl még számos vár; a török Magyarországon 15 szandzsákságot szervezett a budai beglerbég hatósága alatt. Ettől kezdve a végvárak mindinkább nyugat és északfelé szorúltak és folytonosan változtak a szerint, a mint egyik-másik várral egész vidékek behódoltak a töröknek, vagy azokat újra visszafoglalták a magyarok, illetőleg — mint akkor mondták — a császári hadak.

Felsőmagyarországon a hódoltságtól teljesen mentesek maradtak: Pozsony, Trencsén, Árva, Liptó, Turócz, Szepes, Sáros, Ung, Ugocsa és Máramaros vármegyék. A többi többé-kevésbbé, hosszabb vagy rövidebb időn át behódolt a töröknek. A fentieket a hódoltságtól megmentették a véghelyek.

Legerősebben ki voltak téve a török dúlásainak és így a behódolásnak, a mi egyetlen módja volt a menekülésnek, Bars, Hont, Nógrád, Heves és Borsod vármegyék. Az adózás czéljaira készült összeírások legmegbízhatóbb képet adnak erről.[1] Itt csak egy pár adatot hozok fel, a mik a végvárak és a honvédelem szempontjából fontosak. A szabad és a hódolt porták száma volt:

Vármegye	1549		1553		1554		1564		1570	
	szabad	hódolt	szabad	hódolt	szabad	hódolt	szabad	hódolt	szabad	hódolt
Bars	1156½	433½	1150½	425½	927	483	647¾	617¾	537	544
Hont-Kishont	947½	1186½	272	1548½	269½	1469	21½	1412	—	848½
Nógrád	1223	549	mind hódolt		mind hódolt		—	676	—	848½
Heves	581	919	nincs adat		—	1068	nincs adat		nincs adat	
Borsod	1611½	—	1513	—	690½	1656½	609½	656	209	1257½

[1] Országos levéltár: Dicalis conscriptiók.

A 15 éves török háború Barsban egészen megszüntette a hódoltságot Hontban 1597-ben csak $36^3/_4$ porta, 1598-ban 155 ház volt hódolt. Nógrádban 1596-ban még 287 $^1/_2$ hódolt porta van, de 1597-ben ez is megszűnt. Heves és Borsod azonban Egernek 1596-ban történt bevétele után rossz sorra jutottak.

Heves egészen behódolt, Borsodnak 1598-ban volt 2797 háza közül hódolt volt 2144.

Abaujban a hódoltság csak 1564-ben kezdődött $118^1{}_2$ portával, 1570-ben volt hódolt porta 132. Később ilyen már nincs.

Tornában 1564-ben van $206^1/_2$, 1566-ban $150^1{}_2$ hódolt porta. Később nincs.

Gömörben 1554 ben $69^1{}_2$ portával kezdődik a hódoltság, ez 1566-ban $981^1{}_2$-re emelkedett. Azután hanyatlott úgy, hogy 1596-ban csak $53^3{}_4$ hódolt porta, 1598-ban 4158 ház közül 775 volt még török uralom alatt.

Zemplénben csak 1576-ban találunk mindössze $85^1{}_4$ hódolt portát. Beregben 1564-ben volt 1217 hódolt porta. Az utóbbi két vármegyében a hódoltság csakhamar megszűnt.

A porta szolgált úgy az adónak, mint a katonaság kiállításának alapjául. 5—6000 jobbágyportának elveszítése 20—25,000 jobbágyteleknek elveszítését jelentette. Ezek után a királyi kincstárba nem folyt be adó, nem állították ki a lovas- és gyalogkatonákat, nem teljesítették az ingyenmunkákat a királyi területen levő várakhoz és a váraikat veszített urak sem támogathatták nagyobb erővel a királyt.

Felső-Magyarországon a török ezeket a várakat foglalta el: Budának 1541-ben történt elfoglalása után 1544-ben Visegrád, Nógrád, Hatvan; 1552-ben Drégely, Ság, Gyarmat, Szécsény, Hollókő, Buják; 1554-ben Fülek, Salgó; 1567-ben Dédes, Putnok, Hajnácskő; 1573-ban Kékkő, Diveny, Somoskő, végre 1596-ban Eger. Itt tehát 18 vár került a kezére. A 15 éves török háború alatt a magyarok visszavették: 1593-ban Fülek, Divény, Kékkő, Hajnácskő, Buják, Somoskő, Hollókő, Drégely, Szécsény; 1594 ben Nógrád; 1596-ban Hatvan várakat. Egyik-másik azonban már csak mint rom került vissza. Putnok már 1577-ben.

Véghelyekül említik törvényeink 1559-ben Nyitramegyében: Újvár (Érsekújvár), Nyitra várakat és Surány, Komjáti erősített

kastélyokat; Nógrádban: Somoskő, Kékkő, Devin (Divény); Hevesben: Eger; Borsodban: Szendrő; Zemplénben: Sárospatak; Gömörben: Pelsőczöt és általában a megye területén volt várakat és erősített kastélyokat; Abaujban: Kassa várost; Ungban: Ungvárt és Szerednyét. 1567-ben a fentieken kívül Gömörben: Gedő (Várgede) és Balog; Barsban: Léva várát; Hontban: Korpona várost; Hevesben: Sirok, Nána, Oroszlánkő; Zemplénben: Tokaj; Beregben: Munkács várakat. 1569-ben ezekhez járultak: Barsban: Szentbenedek, Kis-Tapolcsány; Hontban: Bozók vár és Bakabánya város. 1578 ban a török által már 1573-ban elfoglalt: Somoskő, Kékkő, Divény kiesnek a sorozatból, de a véghelyek határa kiterjed már Zólyom vármegyére is, ahol: Ó-Zólyom, Végles várak; Szászi (ma Szászfalu), Olchova (ma Ocsova), Zlatin (ma Nagyszalatna), Kozolnik (ma Kecskés) castellumok; Beszterczebánya, Breznóbánya, Libetbánya városok kerültek be; Gömörben: Putnok; Zemplénben: Tokaj lettek még végvárakká.

Ezeknek, mint a töröktől még mentes területeket biztosító véghelyeknek építéséről, javításáról, fenntartásáról, őrzéséről és élelmezéséről gondoskodnak törvényeink.

Említettük már, hogy saját személyének és vagyonának biztosítására minden nemes építhetett magának tornyokkal, falakkal, vízárkokkal megerősített kastélyt és minden vármegye a nemesség összességének védelmére egy várat. (1514-iki 57. t.-cz.) Minden úr és nemes saját várát vagy erősített kastélyát a maga erejével tartozott fenntartani (1593-iki 16. t.-cz.), a mihez saját jobbágyait felhasználhatta még abban az esetben is, ha azok más megyékben laktak, mint a melyikben a vár vagy kastély volt. Így volt ez mindig a végvárakhoz kirendelt ingyen munkánál is, a hol mindig kivételt képeztek a magánosok várához vagy kastélyához tartozók, mint a Forgáchok bars- és hontmegyei jobbágyai, a kik a Nyitra megyében levő Komjátihoz; az esztergomi érsekség, a szentbenedeki apátság, a turóczi, óbudai, sági és felhévízi prépostságok jobbágyai az érsekségnek Újvár várához. Országh Kristóf jobbágyai a saját: Sirok, Nána, Oroszlánkő váraihoz. (1567-iki 17. t.-cz., 1569-iki 19. t.-cz., 1578-iki 27. t.-cz.)

Ha egy várat vagy véghelyet több főúr vagy hozzátartozóik közösen bírtak, mindenik jövedelme arányában volt köteles a vár fenntartásához hozzájárulni. A jövedelemben való részesedést az ország főkapitánya az illető megye főispánjával együtt állapította meg. Ha valamelyik részes a hozzájárulást megtagadta, a többieknek jogukban állott az illetőnek részét lefoglalni és azt a vár fenntartására fordítani. (1563-iki 19. t.-cz.)

Az ilyen várközösség nem tartozott a ritkaságok közé. A XV. században történt, hogy Nyitra megyében Sempte várát egy Moszticz nevű poseni idegen úr zálogba vette Zsigmond királytól. 1420-ban hét évre elzálogosította azt György bazini grófnak 10,500 frtért. 1423-ban Moszticz testvérének fiai: Rachai Gergely és János pert indítottak Bazini György ellen, azt állítva, hogy Mosztícznak nem volt joga a várat elzálogosítani, mert egy 1410-iki oklevél szerint annak felerésze őket illeti. Garai Miklós nádor a vár felét nekik ítélte. Ekkor a pozsonyi káptalan előtt kötött egyezséggel a várat két részre osztották. A belső vár déli részét egy nagy teremmel a fölötte levő nagy kamrával és az alatta levő pinczével a Rachaiak; az északi részt, a melyik egy elhanyagolt palotából, egy nagy pinczéből és a kapu mellett épült három házból állott, Bazini György kapta. A külső várat a belsőnek megfelelően két részre osztották. A széles négyszögű torony közös maradt s ennek őrzésére mindenik birtokos 2—2 szolgát tartozott kirendelni. A várkapukhoz két-két kulcsot készíttettek és mindenik birtokosnál volt egy-egy. Közös a várban levő Szent Margit-kápolna és a kút. A várnak keleti rozoga külső falát közös költségen javítják meg.[1]

Bebek Imre és Ferencz 1527-ben közösen bírták Rákos és Zárd gömörmegyei várakat: Balassa (VI) János és fivére László Kékkőt; 1580-ban Rudolf király Bakyth Péter utódainak úgy adott új donatiót Holics és Saskő várakra, hogy ezeknek $^3/_4$ része Bakyth Annáé, $^1/_4$ része Mihályé legyen;[2] a Pilsberger-Czobor család tagjai — János, Mihály, Péter — 1579-ben Éleskő várat bírták együtt;[3] Dóczy Miklós és Gábor meg adományt kaptak

[1] Magyarország vármegyéi és városai. Nyitra vm. 494.
[2] Lib. regius III. 145.
[3] U. o. III. 95. és II. 125.

1563-ban Revistye vár közös birtokára;[1] Ghymes várat és Komjáthi castellumot a Forgách-család tagjai, 1550-ben László, Péter, János, 1563-ban Ferencz, Simon, Pál, Imre, János, Péter, János, István, Gergely, András, László[2] birták együtt; 1551-ben Nyáry Ferencz végrendelete értelmében Berencs várát Nyáry János, Toldy Gáspár, Zichy Bernát, Porkoláb Dénesné és Zichy Bernátné kapták közös birtokul stb. Ilyenkor a várhoz tartozó birtokok is közösek vagy megosztottak voltak, a vár fenntartásának terheit mindnyájan arányosan tartoztak viselni. Az olyan közösségben, mint a kistapolcsányi váré volt, a hol a megyei nemesek voltak a közbirtokosok, nem volt köszönet, mert ott annyira nehéz volt az érdekek összeegyeztetése, hogy az 1559-iki 28. t.-cz. Kis-Tapolcsánynak leromboltatását rendelte el. Úgy látszik azonban, hogy az 1563-iki 16. t.-cz. értelmében a felvidéki főkapitány annak fenntartását kivánta és így azt 1569-ben mint végvárat látjuk gondozni.

A hol a tulajdonosok kellően nem gondoskodtak, ott az országgyűlés rendelkezett. Az 1559-iki 26. t.-cz. elrendelte, hogy a Nyitra megyében levő Ondród, Tornócz, Vecse, Babicsháza castellumokat, a melyek minden erődítés és őrség nélkül oly elhagyatott állapotban vannak, hogyha azokat az ellenség elfoglalná, — a mi igen könnyűnek látszik, — azokból az egész megyére nagy kárt hozhatna; azonnal le kell rombolni.

Hasonló sors várt azokra a várakra és kastélyokra, a melyeknek birtokosai azokból rabolták, zsarolták a köznemeseket, a szegény népet és a környéket. Ezeknek haladéktalan lerombolását és a földszínéről eltörlését rendelte a kapitányoknak az 1543-iki 3. t.-cz. Ekkor romboltattak le Hangács, Sztropkó és a Serédy Gáspár által építtetett több erősített kastély. Ugyanígy jártak a király engedélye nélkül újonnan építettek, ha a királyi helytartó és a főkapitány szorgos vizsgálata nem állapította meg, hogy azoknak fenntartása közérdek (1547-iki 15. t.-cz.).

A pártviszályok közben is megtörtént, hogy a Ferdinándpárti seregek, nehogy erősséget hagyjanak hátuk mögött, az el-

[1] U. o. II. 557.
[2] U. o. II. 532.

foglalt várakat lerontották. Így tettek 1556-ban Tarkő és Nagyida várakkal.

A török ellen szolgáló várakat és erősített kastélyokat, még ha azok magános urak tulajdonai voltak is, gondjába vette a király és az országgyűlések. Az ilyen váraknál, ha azoknak nem lenne elég erdejük, az erődítendő hely szomszédságában levő erdőségekből minden úr és nemes köteles volt megengedni a fának szabadon való vágását és elszállítását a végvárak építéséhez (1563-iki 22. t.-cz.).

A végvárak erősítéséhez és jókarban tartásához minden úr és nemes tartozott jobbágyait úgynevezett ingyen munkára — gratuitus labor — elküldeni. Az ingyen munka idejét az 1554-iki 8. és 9., az 1557-iki 6., az 1559-iki 18., az 1563-iki 20. t.-czikkek minden jobbágyra nézve évenkinti 6—6 napban állapitották meg. Az 1567-iki 17., az 1569-iki 19. és az 1578-iki 27. törvényczikkekben 12—12 napra ajánlották fel a Rendek jobbágyaikat. 1595-ben úgylátszik nagyon megsokallották már a dolgot és kimondták, hogy az ingyen munkákra vonatkozólag mit sem határoznak, a míg előbb nem látják a háború menetét. Határozatukig az ingyen munkák szünetelnek (52. t.-cz.). 1599-ben a 28. törvényczikkel ismét megajánlottak 6—6 napot. Csaknem minden alkalommal kimondták azonban azt is, hogy ha a szükség hozná magával, a király a veszélyhez közelebb levő megyékkel több munkásról is tárgyalhat.

Az 1554-iki 8. t.-cz. úgy állapitotta meg az ingyen munkát, hogy minden úr és nemes a dica — rendes adó — alapjául összeírt porták szerint a legközelebbi szomszéd végvárhoz, a melyet a király kijelöl, küldi el munkásait. 1557-ben (6. t.-cz.) már a Rendek állapitották meg a helyeket is. *Ó-Zólyomhoz:* Liptó, Árva, Trencsén, Zólyom megyék; *Kassához:* Szepes, Sáros, Abaúj, Ung, Zemplén, Torna megyék; a többi felsőmagyarországi város mindenike saját erődítéséhez a saját jobbágyait; *Jászóhoz* a prépostságéi; *Tornához* a megyének Kassához nem küldött emberei mentek.

1559-ben (18—26. t.-czikkek) *Pelsőczhöz* Bebek György várához megy Szepes vármegye ingyen munkája, mert a török a Szepességre arra mehet legkönnyebben és mert Bebek a várat

nem lévén képes fenntartani, azt le akarja rombolni, a Rendek pedig azt fenntartandónak ítélik. *Kassához* Sáros megye; *Szendrőhöz* Abaúj és Torna megyék, mint a melyeknek védelme leginkább Szendrőtől függ. *Gömör megyében* több végvár és castellum lévén, mindenki a magáét erősítse jobbágyaival, a többi nemesek pedig a megye határozata szerint a hozzájok legközelebb esőhöz, a melyiktől védelmüket leginkább remélik, küldjék jobbágyaikat. *Egerhez* Heves, Borsod megyék és Nógrádnak két járása: *Somoskő, Kékkő. Devin* várakhoz Nógrád megyének többi része. *Sárospatakhoz* Zemplén vármegye, mert a megyeiek szükség idején csak ott találnak menedéket. *Ungvárhoz* Ung megye, kivéve a *Szerednyéhez* tartozó részeket. *Nyitra, Újvár* várakhoz, *Komjáti* és *Surány* castallumokhoz Nyitra és Trencsén megyék. Országh Kristófnak ezen két megyében és más megyékben levő birtokai az ő saját végváraihoz dolgoznak.

1567-ben (17. t.-cz.) *Kassához* Sáros m. *Szendrőhöz* Abaúj, Torna, Szepes m. *Gedő* és *Baloy* várakhoz Gömör m. *Egerhez* Heves, Borsod m. és Nógrádnak két járása. *Somoskő, Devin, Kékkő* várakhoz Nógrád m. többi része. *Sárospatakhoz* Zemplén m. *Nyitra, Újvár, Komjáti és Surányhoz* Nyitra, Trencsén m. Újvárhoz mennek még az esztergomi érsekség, a szentbenedeki apátság, a túróczi, óbudai, sági és felhévvizi prépostságok jobbágyai. Országh Kristóf jobbágyai ezen megyékből is Országnak *Sirok, Nána, Oroszlánkő* váraihoz. *Lévához* Bars és a két Hont m., kivéve a Forgáchék Komjátihoz szolgáló jobbágyait, továbbá Túrócz, Zólyom, Árva, Liptó m., a melyek részben *Korponához* is dolgoznak. *Tokajhoz* Szabolcs m. két járása. *Munkácshoz* Ugocsa és Bereg megyék. *Ungvárhoz* Ung m.

A mint nagyobbodik a veszély, a közmunkák is gyarapodnak az egyes helyeken. 1569-ben (19. t.-cz.) *Kassához* Sáros m. és Kassa, Eperjes, Lőcse, Bártfa, Kisszeben szab. kir. városok. *Szendrőhöz* Abaúj, Torna, Szepes m. *Gedő* és *Baloy* várakhoz Gömör m. *Egerhez* Heves, Borsod, Külső-Szolnok m. és az egri káptalannak Polgárdi és Szent-Margita városai. *Somoskő, Devin* (Divény) és *Kékkő* várakhoz egész Nógrád m. *Nyitra, Újvár, Komjáti* és *Surányhoz*, Országnak *Sirok, Nána, Oroszlánkő* váraihoz mint előbb. *Szentbenedek* és *Kistapolcsány* (újak)-hoz

az ezekhez tartozó birtokokból. *Lévához, Korponához Bakabánya* városhoz és *Bozók* várhoz (újak) Bars, a két Hont, Túrócz, Liptó, Árva, Zólyom m. *Tokajhoz* Szabolcs m. két járása, Zemplén m. és Debreczen város. *Munkácshoz* Ung, Bereg m.

1578-ban még szélesebb a kör (27. t.-cz.). *Kassa* saját erejével végzi a javításokat, a míg a király a város erődítéséről gondoskodni fog. *Szendrőhöz* Abaúj, Torna, Szepes, Sáros m. és Eperjes, Lőcse, Bártfa, Kisszeben sz. kir. városok. *Putnokhoz* és *Balogh*hoz (Gedőt már a törökök lerombolták) Gömör m. *Egerhez* Heves, Borsod, Pest, Külső-Szolnok, Solt m., Polgárdi és Szent-Margita városok. Minthogy Eger városnak megerősítése is igen szükséges, Heves megye munkáját előbb a város megerősítésére kell fordítani, a hol Eger város lakóinak is kell dolgozniok. (Somoskő, Divény, Kékkő várakat 1573-ban elfoglalta a török és így egész Nógrád m. kiesett.) *Ó-Zólyomhoz* a várhoz tartozók, *Végleshez* Liptó m. *Ó-Zólyom város, Szász* (ma Szászfalu), *Olchova* (ma Ocsova), *Zlatina* (ma Nagyszalatna), *Kozolnik* (ma Kecskés) castellumokhoz Zólyom m. *Nyitra, Újvár, Komjáti, Surány* mint előbb. *Libet-, Breznó-* és *Beszterczebánya* városok saját és a kir. kamara erejével. *Bakabányához* Túrócz, Árva megye. Ha Bakabánya be van végezve, ezek a megyék *Újvárhoz* mennek, a hova Pozsony m. is tartozik, ha ott nagyobb munkákat kellene végezni. *Bozókon* a kisebb javításokon segiteni kell, a míg végleges teljes megerősítéséről gondoskodás történik. *Korponához* mennek Hont és Nógrád megyék szabad részei. *Tokajhoz* ugyanazok, a kik fentebb.

A gyalogos munkások mellett a Rendek a végvárak erődítéséhez 1554-ben minden 10 portától 1 szekeret 6 ökörrel, 1556-ban meg minden 100 jobbágy után 3—3 napra kiállítandó 4 szekeret 4—4 lóval ajánlottak meg.

Csaknem minden egyes alkalommal kikötötték a Rendek azt, hogy a megajánlott munkásokat máshol, mint a fent megállapított helyeken alkalmazni nem szabad. Az 1567-iki 18. t.-cz. megállapította azt is, hogy ha valamelyik magyar vagy külföldi kapitány máshol, mint a hova meg van állapítva, alkalmazná az ingyen munkát, mindannyiszor 1000 frt birsággal sujtandó, a mit az illetőnek fizetéséből le kell vonni, vagy jószágaiból be

kell hajtani. A birságnak fele a királyi fiskust, másik fele azt illeti, a kinek jobbágyait máshova küldték dolgozni.

A várak kapitányainak és más tisztviselőinek bevett szokásuk volt az, hogy a végvárak erősítésére küldött gyalog és igás jobbágyokat saját fájok, szénájuk stbnek befuvarozására és más munkákra használták fel. Jellemző Rudolf királyra az, hogy a mikor a Rk. az 1597-iki 13 t.-czikkben kérték, rendelje el a főkapitányoknak és más tiszteknek, hogy a szegény népet a véghelyek építésén kívül saját munkájokra, fájok vagy más dolgaik szállítására ne kényszerítsék, azokat erejükön felüli munkával hiába ne terheljék, — a szentesítési záradékban nem hagyta jóvá. Az országgyülés többször felkérte a királyt, hogy ezt a visszaélést, valamint azt is, hogy a munkásokat verték, őket erejükön felüli munkára kényszerítették és a 6, illetőleg 12 napon, az igásokat a három napon túl is visszatartották, — szüntesse meg. Kérésük és a király rendeletei is keveset használtak. Az 1554-iki 9. t.-cz. végre úgy intézkedett, hogy a főurak és a nemesek munkásaikkal felügyelőket küldtek, a kik az embereket oda- és visszakisérték. Ezeknek kötelességük volt a munkavezetőtől — præfectus — bizonyítványt venni a teljesített munkáról, ők viszont a munkavezetőnek elismervényt adtak a munkások pontos kifizetéséről. Gondoskodtak arról, hogy a munkásokkal a munkaidő alatt senki ne erőszakoskodjék, őket ne verje. Gondoskodtak arról, hogy a jobbágyok, a kik a köteles munkát egyszer elvégezték, másodszori munkára ne kényszeríttessenek. Mindezeknek pontos végrehajtása végett a király megbízható magyar præfektusokat alkalmazzon. A végvárak német kapitányának a munkások fölött ne legyen semmi hatalmuk, csak arra ügyelhetnek fel, hogy a megyék pontosan küldjék el a munkásokat. A munkaidő leteltével őket visszatartani nem szabad.

A munkások hétfő reggeltől szombat estig tartoznak dolgozni. Élelmezésükre nekik a napszám, a bécsi napszámok szerint, mindennap kifizetendő (1554-iki 8. t.-cz.). Ha a napszámot nem kapják meg, a következő napon a munkát abbahagyhatják és őket a hazamenetelben akadályozni és munkára kényszeríteni nem szabad.

Az igás napszámokat hasonlóképen kell kezelni. Minden igavonó ökör után fele fizetendő annak a díjnak, a melyet Bécsben egy dolgozó lóért fizetni szoktak és pedig minden két lóért a kocsissal együtt naponkint 40 magyar dénárt (1554-iki 9. t.-cz.). Az 1556-iki 4. t.-cz. ugyanezeket a napszámokat állapitotta meg.

A végvárakon dolgozó munkások fizetésére a pénz több forrásból került elő. A végváraktól távolabb eső megyék, a honnan úgy a gyalog-, mint az igás-munkásokat nehéz lett volna beküldeni, rendszerint megváltották a munkát, pénzt fizetve azoknak, a kik dolgoznak. Az 1574-iki 6. t.-cz. szerint az ingyen munkát megváltani akaró megyék minden portától minden napért 10 krt fizettek. Az igás napszámért az 1554-iki 9. t.-cz. szerint fizetnek. Az így bejövő pénzt a király küldöttének kellett átadni és azt csak a végvárak épitésére volt szabad fordítani. A munka megváltására azonban nem lehetett senkit kötelezni, s ha a távolabbi megyék természetben akarták a munkát teljesíteni, azt tehették. (1582-iki 35. t. cz.) Az 1593-iki 15 t.-cz. annak megítélését, hogy hol váltassék meg a munka és hol teljesítsék azt természetben, a királyra és magyar tanácsosaira bízta.

A megváltott munkákért befizetett összegekről a jobbágyok nyugtát (scheda rationalis) kaptak. Úgy látszik, hogy ezt a szolgabirák külön fizettették meg maguknak, mert az 1574-iki 8. t.-cz. elrendelte, hogy azokat ingyen kell kiállítani.

A munka megváltása fejében fizetett pénzekben nem volt sok köszönet. Az 1563. évi 21. t.-cz. panaszolkodik, hogy a váltságul befolyt pénzeknek nagy részét egyesek magoknak tartják meg. Az ilyen hütlen kezelők ellen szigorú büntetésül első alkalommal a beszedett pénz ötszörösének, másodszorra tizszeresének megfizetését szabták ki, harmadszorra fejvesztéssel rendeli azokat büntetni, úgy mint a közönséges tolvajokat. Ez azonban inkább csak fenyegetésnek látszik, mert az 1574-iki 8. t.-cz. már csak arról beszél, hogy a melyik kapitány, alispán vagy szolgabíró a jobbágyoktól beszedett váltságpénzt magának tartotta meg, azt tőle be kell hajtani.

Az ingyen munka kiállításának és megváltásának meg-

tagadásában a főurak jártak elől a példával. Az 1557-iki 6. t.-cz. megbüntetni rendeli az ilyen ellenkezőket és kényszeríteni arra, hogy a kik a mult évről pénzzel vagy munkával hátrálékban vannak, kötelezettségük teljesítésére kényszeríttessenek. Az 1563-iki 20 t.-cz. határozottabban beszél, kimondván azt, hogy a ki az ingyen munkát vagy váltságot ki nem szolgáltatja, azt annyiszor amennyiszer 3—3 márka büntetéssel kell sujtani. A ki a bírság behajtásának ellent áll, az ellen a szolgabíró vagy az alispán karhatalmat alkalmazzon, ha az ő ereje nem elég, kérjen segélyt a főispántól, ha az sem elég, a főkapitánytól, a ki a szükséges erőt rendelkezésre bocsátani köteles. Az 1582-iki 29. t.-cz. azt mondta ki, hogy a kik munkásaikat nem küldik el, azok a munkadíjban marasztaltatnak el s a bejövő pénz fordíttassék a végvárak építésére.

A harmadik jövedelmi forrásnak kellett lennie az 1556-iki 4. t.-czikkel megállapított adózásnak. Az urak, nemesek és minden más birtokosok jobbágyaik száma szerint évenkint minden jobbágytól 50 denárt fizetnek az alispán kezéhez a végvárak erődítésére, amit más czélra fordítani nem szabad. Az 1596-iki 28. t.-czikkel a Rk. ezt az adózást portánkint egy forintra emelték és a viszonyokhoz mérten még többet is kilátásba helyeztek. Ez lett volna a legnagyobb és legállandóbb jövedelem, ha befolyt volna, de sajnos, a rendes szokás szerint ez is irott malaszt maradt.

A bajokon a királyi perceptorok intézményével akartak segíteni. A perceptorokat az illető vármegyék és azon országrészeknek főkapitánya együtt választották. Felsőmagyarországon egy perceptor volt. Ez minden vármegye alispánjától átvette a begyült pénzt s azt az illető vidék főkapitányának utasitása szerint szétosztotta az erődítések czéljaira. A pénzről évenkint számadást adott azon vármegyék alispánjai előtt, a kiktől a pénzt kapta és a magyar kamarának a király által ezen czélra kiküldött tanácsosa előtt, felügyelt arra, hogyan szolgáltatnak ki és hova fordíttatnak azok. Az állandó segély megadására is ő ügyel fel. (1582-iki 30—32. t.-cz.)

Szüret és aratás idején az ingyen munkák szüneteltek.

A végvárak ellátására legjelentékenyebb volt az az összeg,

amit egyes főurak adtak a királynak, amiért ők aztán jószágokat kaptak. Forgách Simon a végvárakra 161,000 frtot adott. Pálffy Miklóstól a király 86,112; Serédy Gáspártól 158,000; Rákóczy Zsigmondtól 189,205; Mágóchy Gáspártól 201,500; Mérey Mihálytól 13,000 frtot kapott ilyen célokra. Igy ment ez az egész századon át és, amint látni fogjuk, még sem voltak rendben a véghelyek.

A 15 éves török háború megváltoztatta a véghelyek elhelyezkedését. A töröktől visszafoglalt várak közül végekké lettek: Vácz, Gyarmat, Hajnácskő, Somoskő, Hollókő, Buják, Drégely-Palánka, Nógrád, Fülek. A régiek közül maradtak: Szendrő, Tokaj, Putnok, Balog, Újvár. Egernek török kézbe este után a Felső-Tisza vidéknek őreivé lettek: Ónod és Diós-Győr.

Az 1608-iki 21. t.-czikkben arra kérték a Rk. a királyt, gondoskodnék a végváraknak erődítésekkel, épületekkel, élelemmel és katonasággal ellátásáról. Az országgyülések azonban hiába alkották a törvényeket, a mikor az urak ezután sem teljesítették kötelességüket, a hazai és idegen tisztek ezután is csak magukról gondoskodtak, a király meg ezután is éppen olyan tehetetlen volt velük szemben mint eddig, mert megfékezésökhöz nem volt pénze és így ereje sem. Mutatják azt az 1659-iki 1. és 15. t.-cz. is.

Dr. Demkó Kálmán.

THENGÖLDI BORNEMISSZA JÁNOS.

(Második közlemény.)

III.

Miután Szigetvár a török kezére került, az előbb még jelentéktelen kanizsai palánk egyszerre nagy jelentőségű helylyé lőn. A király már 1566-ban nagyobb sereget vetett oda. Bár Kanizsa ekkor még Nádasdy Tamásné: Kanisay Orsika tulajdona volt, a császári sereg bevonult a várba s mindent fölemésztett ott.[1] Azontúl három éven át oly jelentékeny őrség volt Kanizsán, hogy bátran beillett az fővégháznak. Nádasdynéval a kincstár csak ezután kezdett alkudozni Kanizsa átengedése ügyében. S miután Nádasdyné 1569-ben megkapta Csejthe várát, Kanizsa királyi végházzá lőn. Mivel fekvésénél fogva igen alkalmatosnak látszott Steierország és az örökös tartományok ellen induló török hadak föltartóztatására: a király és a kormányszékek elhatározták, hogy kellően kiépíttetik s elegendő őrséget adnak belé. Először is harczon forgott s tapasztalt végbeli tisztet kerestek Kanizsa élére. Tahy Ferencz személyében hamar találtak ilyet. Úgy Tahy, valamint e tisztségben utódja nem csupán egyszerű kanizsai kapitány volt. Mikor ugyanis Kanizsa királyi fővégházzá lett, egyúttal egy új tisztséget is teremtettek. *Ezt a*

[1] A német tisztek és a katonák Nádasdyné tisztjeivel úgy bántak, mint az ellenséggel szokás. A vártartományt pedig Csáky szalmájának nézték. Szalay uram, Nádasdyné kanizsai kapitánya írja 1566 szept. 29-én, hogy zászlóval jönnek reá a németek. «Én — írja — inkább akarnám az török miá ölettetném meg üdvösségemre, hogy nem mint az németek miá .... Eleibe viszem vén fejemet, de az németekkel együtt meg nem maradok.» (*Orsz. ltr.* Nádasdy lev.)

tisztséget a Balatontól a Drávától és Murától terjedő vidék főkapitányságának nevezték.[1]

Számos kisebb kastély, góré, vigyázó ház és palánk tartozott alá, melyeknek legtöbbje Kanizsa védelmére épült. A mint tudjuk, maga Kanizsa magyar módra épült palánkerődítés volt. Legnagyobb erőssége a körülötte elterjedő hatalmas mocsár volt, melyet *Kanizsai tónak* hívtak. E mocsárból Bécs felé 250 öl hosszú híd vezetett ki. Kanizsának öt, fából készült s földdel töltött bástyája volt.[2] Maga Kanizsa városa, hol a huszárság tartózkodott, font és sározott palánkkal volt körítve. A város jó távolkán volt a vártól. A kincstár Kanizsát 1569. évtől kezdve állandóan erősítette és építtette. E mellett az egyes magyar kapitányok részint a mocsárban, részint Kanizsa körül vigyázó házakat, górékat és strázsahelyeket építtettek. Tahy Ferencz építtette például Csákánt és Szécsit; Thury György meg Szabort. Szentjakab, And, Móriczhely, Szent-Balázs, Szent-György, Kerecsén, Sárkányszigete, Rajk, Szent-Miklós stb. szintén Kanizsa védelmére készült kisebb-nagyobb palánkok voltak. Mivel mindezekbe a kanizsai őrségből vetettek népet, a kanizsai hadi nép sokfelé oszlott.

A török jól tudván, hogy Kanizsa a legfőbb akadék további hódításában, mindent elkövetett, hogy e várat csellel vagy erővel elfoglalja. Alig van végházunk, melyet annyi támadás ért, mint Kanizsát a XVI. század hetvenes éveiben. Nem hiába mondták tehát Kanizsát a legfontosabb és egyúttal a legveszedelmesebb várnak![3] Talán éppen ezért történt, hogy a király és a haditanács nagyon is gondul vették, kire bízzák Kanizsa védelmét. Nemcsak hadi, de gazdasági szempontból is fölötte fontos dolog volt, hogy vakmerő, éber és nagy tekintélyű kapitány álljon a

[1] *Orsz. ltr.* Nádasdy level. Tahy Ferencz levele Nádasdyhoz 1567 április 23. Kanizsa. Tahy kijelenti. hogy ő nem kanizsai kapitány; mert ezt a tisztet Szalay uram viseli. «*Aminek engem ő felsége ír, nyilván vagyon az.*» S levelét így írja alá: «*a lacu Balaton usque ad fluvios Dravae et Murae supremus capitaneus.*»

[2] *Cs. és k. áll. ltr.* Hung. Franciscus Wesentius építőmester jelentése 1570 aug. 17. «mit Erdreich und Reissen erbauet».

[3] *Közös pénz. ltr.* Hung. 1574 juni 28-i jelentés Kanizsáról.

várőrség élén. A hódoltsági falvakat ugyanis csak ilyen kapitány tudta az adófizetésre erőltetni; csak az ilyen kapitány tudta a törökhöz közel fekvő falvakat a behódolástól visszatartani. Világosan látszik ez Kanizsa multjában. A míg a nagy Thúry György állott Kanizsa élén, még Tolna, Ráczkeve, meg a Szigetvár tartományának falvai is a kanizsai kapitánynak adóztak s őt ismerték el uroknak. Nagy dolog volt ez, mert várat faluk nélkül fönntartani nem lehetett! Mikor Thúry György halála után a gyönge Alapy Gáspár lőn Kanizsa kapitányává, rövid idő alatt száznál több falu mondta föl a szolgálatot s állott a török botja alá.[1]

Alapy Gáspár, a kit Istvánffy Miklós gyámoltalan embernek mond, nem fordított elég gondot Kanizsa védelmére s nem is őrizte azt kellő éberséggel. *A régi magyar kapitányok mondása szerint a várnak sorsa a mezőn dől el.* Azaz, hogy a várak védőinek künt a mezőn kell az ellenséggel szembeszállaniok; nem kell megvárniok, míg az ellenség reájok jön, hanem föl kell őt a fészkükben keresniök. Ha ugyanis az ellenségnek sikerült a védőket a várba szorítania, akkor már félig nyert ügye volt. A palánkfalakat ugyanis könnyen bevágathatta, könnyen felgyujthatta. Aztán a védők a palánkfalak közé szorított lovasságuknak kevés hasznát vehették. Már pedig a magyar végházaknak főereje a lovasság volt.

Ez a körülmény teszi érthetővé, miért nem vették figyelembe a végbeliek azokat a királyi és hadi tanácsi rendeleteket, a melyek a törökkel való harczot kemény büntetés alatt tiltották. Ha ugyanis e rendeleteket megtartják s a várakba zárkózva veszteg ülnek, a maguk bőrét s vitézi nevét vetik koczkára s e mellett a zsákmánytól is elesnek. Erre pedig ugyancsak szükségük volt, mert zsoldot elég ritkán láttak.

Alapy Gáspár úgy látszik nem sokat adott a fentebbi, régen igazolt tapasztalatra. A királyi rendeletekhez tartván magát, bent ült a várban s még a várost sem őriztette eléggé. Így

[1] Tahy Ferencz után 1569—1571-ig Thúry György, az ő halála után egy hóig Majthényi László (komári főkapitány), aztán Bánffy Bálint s ő utána pedig 1574-ig Alapy Gáspár viselte a kanizsai kapitányi tisztet.

történt azután, hogy a szigeti és a pécsi szandsákbégek 1574 február havának egyik sötét éjjelén[1] egész hadukkal átkeltek a befagyott mocsáron s meglepték Kanizsa városát. A bévágott palánkon át az alvó városra rontottak s felgyujtván a házakat, mindent elhurczoltak. A polgárokon kívül 35 huszárt, 26 hajdút és 42 német gyalogot vágtak le. Az elesett vitézek között volt a jeles Takaró Mihály kapitány is, a ki csak véletlenül időzött Kanizsán, továbbá Egri János, Szabó Jakab, Vessey György stb. A rabul esett vitézek közt volt Pozsgay Tamás, Kathona Máté, Aga Imre vajda, Bekovics András stb.[2] A polgárok közül mintegy nyolczszázat hurczolt magával a török. Ezek között volt 41 német asszony és 23 német gyermek.[3]

Ez a támadás békesség idején történt. Egyenest nevetségesnek bizonyultak tehát a harczot tiltó királyi rendeletek; mert a veszteg ülő őrségre bátrabban ment a török, mint azokra, a kik állandóan harczban álltak véle. S mégis a kanizsai támadás után írta az udvar Budára, hogy a tokaji, a palotai, a fonódi, a tihanyi és a veszprémi kapitányokat megbüntette a portyázás miatt![4]

A magyar kapitányok persze egészen máskép gondolkoztak. Ezeket a kanizsai támadás egészen felbőszítette. A Dunántúl legjelesebb főtisztjei azon mesterkedtek, hogy a törökön minél előbb bosszút állhassanak. Zrinyi György például így írt ez ügyben Batthyány Boldizsárnak: «Adna őfelsége nékünk szabadságot reája, hogy ahol árthatunk nékik (t. i. a törököknek) hadd ártanánk mi is. *Bizodalmam vagyon Istenben, hogy az mostani kanizsai égetést megtorolhatnánk hamar idén.*»[5]

[1] Február 20-án.

[2] *Közös pénz. ltr.* Hung. 1574 márcz. 14. Kanizsa, Puchaimb hadi tanácsos hivatalos jelentése, továbbá az ehhez csatolt kimutatás: «Verzaichnuss der hungarischen Edelleut, so zu Kanisa nidergehauen und gefangen worden.» E jelentés szerint a kanizsaiak igen sok lovat és fölszerelést vesztettek.

[3] *Cs. és kir. áll. ltr.* Turcica, 1574 juni 1. Gutbedunken etc.

[4] U. o. Ezen kívül újra kemény parancsot bocsátott ki, hogy: «bei grosser Leibstraf niemandt auf die Cheta (csata) solle ausziehen oder sich in des Türggen Dition finden lassen.»

[5] *Körmendi ltr.* Missiles, 1574 márcz. 2.

Ilyen engedélyt azonban hiába vártak a mi tisztjeink a királytól. Hiszen a királyi rendeletek épp az ellenkező dologra nógatták a kapitányokat.

Kanizsa sikeres elpusztításán vérszemet vett a török. A diplomatiai tárgyalások e támadás miatt javában folytak ugyan, de a török katonaság ezzel vajmi keveset törődött. Folyton Kanizsa körül ólálkodott s leste az alkalmat, mikor csaphat reá. «Az terekek — írja Kapitányffy István — azóta fogva, mióta az Kanizsát megégették, mind készen vannak és még többen gyülekeznek. Hajókat sokat szekerekre Babolcsán felraktak. Untalan az partokat jargalják, nízik az vizet, ha nagy-e?»[1]

A törököknek ezen gyülekezése miatt Zrinyi György még az országgyűlésre sem mehetett föl. Ő maga írja a királynak, hogy a törökök a kanizsai csata óta állandóan gyülekeznek. A falvak rablására készülnek s kastélyokat szándékoznak megszállni. Kénytelen vagyok őrködni s figyelni, mert könnyen baj támadhat.[2]

A törökök folytonos gyülekezésén kívül még más baj is volt Kanizsa körül. A megfogyott katonai őrség minden bátorságát elvesztette[3] s a huszárságnak a városi palánk elégetése óta szállása sem volt. A király e bajok orvoslására Puchaimb hadi tanácsost küldé Kanizsára. Őt és Salm grófot bizta meg, hogy Kanizsa építése dolgában intézkedjenek, illetve eldöntsék, *vajjon újra építsék-e az elpusztult várost,* vagy pedig más helyen emeljenek huszárvárat a magyar katonaság számára. Ugyanekkor a király Zala- és Sopronmegyét is Kanizsa építésére rendelte.[4]

[1] U. o. 1574 febr. 28. Zrinyi Györgyhöz.

[2] *Cs. és kir. áll. ltr.* 1574 márcz. 8. «Varii rumores de Thurcarum conatibus post cladem Canisiensem sparguntur, qui nunc quoque turmatim una congregati esse dicuntur» etc. — Érdekes, hogy ugyanezen időben (márcz. 9-én) küldi meg Miksa Rudolfnak a budai basa bocsánatkérő levelét Kanizsa elpusztítása ügyében. (U. o.)

[3] Maga Miksa király írja: «dass gedachte Canisaer jetzt ein Zeit das Herz gar verloren.» (U. o. 1574 márcz. 23.)

[4] *Cs. és kir. áll. ltr.* 1574 febr. 28. Bécs, Miksa Rudolfhoz. A megyékre vonatkozólag ezt írta: «die weil die Noth so gross, dass sy auch

Puchaimb azonnal megkezdeté a munkát. Először is a város palánkjának a fonásához fogatott. Vas- és Zalamegye népéből ezer munkás dolgozott és száz szekér hordá a vesszőt. A munkások élelmet kaptak s a bevett szokás szerint magyar katonaság őrizte őket, hogy a török kárt ne tehessen bennök és az építkezésben.[1]

Az építkezés mellett a kanizsai őrség erősítéséről is tanakodtak. Miksa királynak márczius 23-án kelt rendelete már az őrség szaporítását sürgeti, mikor azt írja, hogy a törökök Szigetről, Pécsről és Koppányból két nap alatt hatezer emberrel Kanizsán teremhetnek. S Kanizsa sem Pápáról, sem Győrből nem kaphat hamarjában segítséget. Pedig az amúgy is csekély magyar őrségének a fele az őrházakban és a szomszéd kastélyokban szétszórva hever.[2]

Miksa király 1574 márczius 25-én Rudolfhoz fordult s tőle tudakozta, mint lehetne Kanizsa őrségét megerősíteni. Egyúttal száz német puskást rendelt Kanizsára.[3]

Ezzel ugyan keveset lendített Kanizsa sorsán. Sokkal helyesebb lett volna, ha a király a meglévő kanizsai őrség fizetéséről gondoskodik. De ebben a dologban semmiféle intézkedés sem történt. Pedig a bécsi kormányszékek is jól tudták, hogy Kanizsát a török közelsége s folytonos portyázása miatt csak nagy nehezen lehet megközelíteni! Az élelem tehát ott igen drága volt. Sokszor még pénzért sem lehetett semmit sem kapni. A kanizsai vitézlő rend tekintettel különleges helyzetére, azt kérte, hogy a huszár zsoldját havi 5 frtra, a hajdúét pedig havi 3 frtra emeljék.[4] Bár e kívánságukat teljesítették, nem sokra

da sy nit gehorsamb wollen laisten, mit Gewalt darzue getrieben sollen werden.»

[1] *Nemzeti Múzeum*, Folio Germ. 714. Vannak Kanizsa 1575. évi építkezésére vonatkozó számadások. Puchaimb 1574. évi jelentése pedig a *Közös pénz. ltr.* Hung.-ban vannak.

[2] U. o. 1574 márcz. 23. Bécs: «so vill Castell von Canisa aus mit der Wacht und Scart versehen, dass die hungerischen Trabanten mehr dann der Halbtheil daselbst hinausbracht müssen.»

[3] U. o.

[4] *Közös pénz. ltr.* Hung. 1574 márcz. 27.

mentek vele, mert hiszen fizetést csak papiroson kaptak. Az 1574. évben a kanizsai huszárok zsoldhátraléka 7225, a hajdúké pedig 9275 forintra rugott.[1] S mivel hasztalanul várták a fizetést, úgy a tisztek, mint a közlegények közül mindig többen és többen hagyták el Kanizsát. Mikor 1574 juni 8-án a fizető- és a mustramesterek Kanizsára érkeztek, hogy az őrségnek két havi zsoldot osszanak készpénzben s kettőt posztóban: a mustrát nem tarthatták meg, oly kevesen jelentkeztek. *A papiroson szereplő négyszáz huszárból csak tizenhatot találtak Kanizsán!* A fizetőmesterek tehát azt jelenték Bécsbe, hogy 8700 frtjuk megmaradt.[2]

És az eltávozott vitézek helyébe csak a legnagyobb nehézséggel tudtak új embereket szerezni. A kanizsai fizetésnek ugyanis olyan rossz volt a híre, hogy senki sem sóvárgott az után. Csak például említjük, hogy Tahy Gábor huszárhadnagy helyére az egész országban nem akadt vállalkozó.

Különben ez évben Kanizsa várának az őrsége *papiroson* elég jelentékeny volt. A hivatalos kimutatás szerint ugyanis Kanizsán 400 huszárnak, 400 hajdúnak és 300 német puskásnak kellett lennie. Ezenkívül a Kanizsa védelmére szolgáló palánkokban és vigyázó házakban, úgymint: Szentjakabon, Andon, Csákányban, Móriczhelyen, Szentgyörgyön, Kerecsényben, Sárkányszigetén, Isaboron és Rajkon még külön 52 huszár és 238 hajdú őrködött.[3]

Ha ez a szám tényleg meg lett volna, akkor a kanizsai

[1] U. o. 14,363. fasc. Ficsor Mihály hadnagy hátraléka 900 frt, Kecze Istváné 999 frt, Tahy Gáboré 687 frt, Bögöthey János helyettes főkapitányé 414 frt volt. Istvánffy István huszárkapitány e kimutatásban még nem szerepel.

[2] U. o. 1574 juni 8. A még Kanizsán lévő katonák csak oly feltétel alatt akartak tovább szolgálni, ha teljesen kifizetik őket.

[3] Móriczhely és Szentgyörgy lerontatván, helyükbe a Szent Miklós nevű palánkot építették. A hivatalos kimutatás szerint a kanizsai huszárság tisztjei ezek voltak: Istvánffy István, Kecze István, Ficsor Mihály és Tahy Gábor, a kiknek kardjuk alatt negyven nemes főlegény állott. A gyalogság vajdái ezek voltak: Fejér Gáspár, Mohácsy László, Rácz János, Ifjú Benedek, Fügi György, Hetey György, Aga Imre és Kröpfel Fülöp. (*Közös pénz. ltr.* 14,363. fasc. 1574. Verzaichnuss etc.)

őrség a magyar végházak között legelől állott volna. Azonban — mint láttuk — nagyon sokan hiányoztak. E mellett a tényleg meglévő őrség is fizetetlen, fegyvertelen s ruhátlan volt. Hogy ennek tetejébe még teljesen elkeseredett is volt, mondanunk sem kell.

Ilyen őrség alig tarthatta vissza a törököt a további támadásoktól. A szegény kanizsaiak még ki sem heverték a város elpusztítását, mikor újabb szerencsétlenség érte őket. Az 1574. év augusztus havában, Szent Bertalan napján, a török általjövén a berken, Szepetnekre, Sármásra, Esztregnyére s más falvakra ütött. Hírt kapván erről a kanizsaiak, a huszárok kimennek, hogy a rabló törököt elűzzék. A törökök szállongó lovasai erre megfutnak s a kanizsai sereget a török-lesre csalják. A huszárok két tűz közé szorulván, sem te, sem tova nem mehettek, hanem életre-halálra vívniok kellett. A győzedelem természetesen a törököké lett. A kanizsai vitézeket részint levágták, részint rabul ejtették. Hosszúthoty János jelentése szerint a törökök egy verembe másfélszáz testet vetettek s temettetlenül otthagyták. A főnépek — írja Hosszúthoty — mind elestek. *Ficsor Mihály* csatavezető kapitány, *Bögöley János* — a kit az egyik jelentés obrislieutenantnak mond — továbbá Keszi István a halottak között voltak.[1] Rácz Iván vajda, Aga Imre vajda, Pozsgay Tamás, Kathona Imre, Rátky Boldizsár huszár főlegények és Vetkovics András, Alapy Gáspár főkapitány fegyverhordozója Konstantinápolyba, a héttoronyba kerültek.[2]

Alig egy hónapra e véres vereség után a kanizsaiakat újra szerencsétlenség érte. Ez alkalommal a törökök a derék *Istvánffy István* kapitányt, a jeles történetírónak fivérét csalták lesre s többedmagával elfogták.

[1] *Körmendi ltr.* Missiles, 1574 aug. 28. Rohoncz, Batthyány Boldizsárhoz a kanizsaiak szerencsétlenségéről.

[2] *Cs. és kir. áll. ltr.* Turcica 1574. Rácz Iván folyamodása konstantinápolyi börtönéből Ungnádhoz. — A hivatalos jelentés szerint a kanizsaiak kétszáz embert vesztettek. A *Brevis Extractus* etc. 1574—1577-ig terjedő hivatalos kimutatás szerint Kanizsa égetése 1574 febr. 20-án történt, a lesvetés pedig augusztus hóban, a mikor is kétszáz kanizsai vitézt levágtak és elfogtak.

Kanizsa e folytonos zaklatása és támadása miatt őfelsége panaszos levelet írt a budai basának. Musztafa basa erre szeptember 7-én felelt.[1] Megértettük — írja — őfelsége levelét, melyben panaszkodik, hogy a törökök «*szüntelen Kanizsa felé csatáznak és leseket hánynak!* Mint im mostan is, hogy Istvánffy Istvánt másodmagával elragadták és hogy ottan tizenhárom személyt és három fejet vittenek el.» De ennek — írja Musztafa — Zrinyi György az oka; mert ő folyton támadja a törököket.

E szerencsétlen harczokban a kanizsai vitézlőrend színe-java elpusztulván, az őrséget újra kellett szervezni. Mivel az újjászervezést nem akarták a tehetetlen Alapy Gáspárra bízni, a kormányszékek új kapitány után néztek. Salm gróf halálával a dunántúli főkapitányság is üresedésbe lévén, a király a haditanácscsal egyetemben úgy határozott, hogy a dunántúli főkapitányság székhelye ezentúl Kanizsa lészen. Főkapitánynak Zrínyi Györgyöt szemelték ki, a ki ezt a tisztet rövid ideig már viselte. Tudjuk, hogy Zrínyi György tapasztalt, kiváló vezér volt, a ki a török harczmódját alaposan ismerte. E mellett a lelkes küzdők táborába tartozott, a ki a saját költségén is állandóan szép sereget tartott s folytonosan harczolt a törökök ellen. Hibája az volt, hogy hirtelen haragú, szeszélyes és ideges embernek bizonyult.

A király már 1573-ban fölajánlotta Zrínyinek a bánságot s vele együtt a kanizsai kapitányságot. De Zrínyi nem fogadta el. Trautson — valószínűleg a király nevében — junius 29-iki levelében újra kérte Zrínyi Györgyöt, hogy fogadja el a kanizsai főkapitányságot, Szép állás ez, — írja Trautson — s Kanizsa közel fekszik a Zrínyi birtokokhoz.[2]

Zrínyi július 26-án azt feleli, hogy a bánságot nem fogadhatja el, de a kanizsai főkapitányságot hajlandó magára vállalni. Azonban a föltételeket ő fogja megszabni. Szükséges ez,

[1] *Nemzeti Múzeum:* személy szerinti iratok. 1574 szept. 7. Buda, Musztafa basa levele Trautsohn Jánoshoz. — Istvánffy István később 5500 talléron váltotta ki magát a rabságból. (*Közös pénz. ltr.* Hung. 1577 szept. 16. a magyar Kamra őfelségéhez.)

[2] *Cs. és k. áll. ltr.* 1573 júni 29. Bécs, Trautson levele Zrínyihez.

mert a mostani viszonyok között már lehetetlenné válik a szolgálat. Annyi év óta a saját költségén tartja a katonáit és senkisem támogatja őt. Ilyen módon kénytelen lesz a szélnek bocsájtani kipróbált vitézeit. Ebből az országnak is, meg őfelségének is rengeteg kára lesz; mert ha nincs, ki a falvakat védje, ezek egymásután meghódolnak a töröknek.[1]

Trautson augusztus hó 12-én felel Zrínyi levelére. Azt írja neki, hogy tőle telhetőleg sürgette őfelségénél a segítséget katonái részére. Őfelsége erősen bízik, hogy Zrínyi elfogadja a kanizsai főkapitányságot. Azonban a kiszabott föltételeket őfelsége el nem fogadhatja. Ezért az lenne a leghelyesebb dolog, ha Zrínyi lemondana egyik-másik kikötéséről.[2]

Az alkudozás Zrínyivel tovább folyt. Végre is egyezség jött létre. Az 1574. évben a király aztán kinevezte Zrínyit dunántúli országos főkapitánynak és egyúttal kanizsai főkapitánynak. Zrínyi György az esküt augusztus hó 18-án tette le.[3]

Zrínyi a katonák rendszeres fizetésén kívül kikötötte, hogy tisztségét csak egy évig köteles viselni s ha egy éven belül lemondana, régi magyar szokás szerint ezt csak előzetes három havi felmondással teszi.

Meglévén az új országos főkapitány, most már csak a helyetteséről kellett gondoskodni. Mivel ezt a tisztet Bornemissza János eddig közmegelégedésre viselte, a király Bécsbe hivatta őt, hogy rábírja a kanizsai kapitányság elfogadására. Bornemissza fölment Bécsbe, de magának a királynak is megmondotta, hogy jelen körülmények között lehetetlenség a kanizsai tisztet elfogadnia. Nem üres vonakodás volt ez az ő részéről, Pápán ugyanis Török Ferenczné Országh Borbála szállást adott a családjának s más módon is támogatta őt. Családját nem vihette

[1] U. o. 1573 júli 26. Ozoly: «Sed iam video ultro inservire volenti nulla plane honesta conditio offertur, imo semel oblata non ita pridem adempta est. . . . Unde metuendum erit, ne miseri incolae abjecto animo Turcis censum præbeant» etc.

[2] U. o.

[3] U. o. Juramentum domini comitis Zrini supremi capitanei Cisdanubiani. 1574 aug. 18.

a veszedelmes Kanizsára, birtoka meg, a hol az övéit elhelyezhette volna, nem volt.[1]

A király biztatta Bornemisszát s megigérte, hogy gondoskodni fog a családjáról. Erre aztán Bornemissza is elfogadta a kanizsai kapitányságot, helyesebben a dunántúli országos főkapitányság helyettesi tisztjét.

Mivel az országos főkapitányi teendők Zrínyi Györgyöt folyton távoltartották Kanizsától, a vár védelmét és kormányzását igazában Bornemissza Jánosnak kellett intéznie. Az állása tehát sok gondot igényelt, sok felelősséggel és sok bajjal járt. Pedig még előre nem látott kellemetlenségek és csapások is seregével akadtak!

Bornemissza János a végbeli szokás szerint az önkényt vele menő lovasokon kívül magával vitte Kanizsára a kerületi főkapitányságnak Pápán elhelyezett hajduit is a jeles Kakat Pál vajdával együtt.

Zrínyi György a beigtató királyi biztosokkal és a magával hozott katonasággal vonult Kanizsára. A beigtatás a szokott szertartással esett meg. Csak egy dolog maradt el: a katonák fizetése. Már pedig a végbeli szokástörvény szerint a kapitányok beigtatásakor az őrségnek legalább is két havi zsoldot kellett volna kapnia. Zrínyinek igértek is e czélra kétezer forintot, de ezt az összeget még a következő év tavaszán sem kapta meg.[2] Mivel a beigtatás, a felszerelés költsége s a katonák némi fizetése imígyen egészen Zrínyire háramlott, ő — mint maga írja — kénytelen volt több birtokát zálogba vetni, hogy a kiadásokat fedezhesse.[3]

[1] Bornemissza János maga írja, hogy a király: «Me huc ad se accedere mandasset, atque *capitaneatum Canisiensem ut assumpsissem clementer postulabat. Ego me coram majestate sua sacratissima excusabam, non posse suscipire tale officium*». Őfelsége sürgetésére végül vállalta a tisztet, de kérte: «dignaretur mihi conferre talem locum, ubi uxorem cum liberis tuto conservare possem et sic paratus sum.

[2] *Közös pénz. ltr.* Hungr. Denkbuch. Az 1574. év aug. 20-án rendeli el a király, hogy Zrínyi Györgynek 2000 forintot fizessenek. November hó 23-án, majd deczember 8-án megismétli a rendeletet. Az 1575. év április 5-én pedig kijelenti őfelsége, hogy a kamara a 2000 frt-ot még mindig nem fizette meg Zrínyinek.

[3] U. o. Hung. 14365. fasc. 1574 nov. 11.: «ad tantorum sumptuum

Bornemissza János semmivel sem állt jobban, mint Zrínyi György. Nemhogy előleget kapott volna, de még a pápai hátralékos zsoldot sem fizették meg sem neki, sem a katonáinak. Így hát koldustáskával érkezett Kanizsára, a hol kiégetett, puszta város, félig kész palánk s elkeseredett, éhező katonaság várt reá. Mihez fogjon, kihez forduljon, miből táplálja a vitézeit? Olyan kérdések ezek, a mikre senkisem adhatott neki feleletet. S Bornemissza nem tehetvén mást, a régi nótát dúdolgatta. Irt, kért, könyörgött úgy őfelségének, mint a kamaráknak. Föltárta, mi mindent szenvednek katonái a mondhatatlan szűk időkben; szóvá tette a maga nagy nyomorúságát is; de igaz ügyét dülőre vinni még sem tudta. A kincstár üres volt s így hiába kiáltotta meg, mennyi gond, mennyi inség nyomja a katonáit.

Igaz ugyan, hogy a király Bornemissza sok írása után 1574 decz. 31-én elrendelte, hogy a kamara a hátralékos zsold törlesztésére azonnal ezer forintot fizessen neki, de hát ez is csak rendelet maradt.[1] Bornemissza egy fillért sem kapott s a király a következő év márczius 22-én rendeli el újra, hogy a kamara Bornemisszának és hajdúinak hátralékuk törlesztésére kiutalt 1000 forintot végre fizesse ki.[2] A kifizetés természetesen megint elmaradt. Július hó 5-én maga a király sürgeti Prágából Bornemissza és katonái hátralékos zsoldjának a kifizetését.[3] E sürgetésnek sem volt semmi eredménye. Bornemissza Jánosnak Pápáról magával hozott 50 hajdúja még két év mulva sem kapta meg hátralékos zsoldját. Végre is Bornemissza uram a magáéból fizette ki őket.[4]

Bármily szivesen szolgált is Bornemissza a közügynek, bár-

erogationem coactus sum bona mea impignorare, nolens inepte hanc provinciam exequi, quorum redemtionis terminus iam pro foribus est» etc. (Csáktornyán kelt e levél).

[1] U. o. Hungr. Denkbuch. 398. kötet. 202. l. 1574 decz. 31. Bécs: Capitaneo nostro Camsiensi Johanni Bornemissza.

[2] U. o. 1475 márcz. 22.

[3] U. o. 1575 július hó 5. Prága, Miksa rendelete Károly főherczeghez.

[4] U. o. 14371. fasc. 1577 márcz. 4. Kanizsa. Kakat Pál vajdának és társainak elismerő levele, mely szerint «mindazokat a legényeket Bornemissza János urunk egy pénzről másra megelégítette» . . «kiknek adóslevelei Bornemissza János urunknál vagyon».

mennyire igyekezett is Kanizsán rendet teremteni, az anyagi erő hiánya miatt nem boldogulhatott. Mihez is fogjon éhező és zúgolódó katonáival? Mint tartsa meg őket azon a puszta vidéken, a hol a reménységen kívül egyébbel nem igen táplálhatta?[1]

És az anyagi bajon kívül még más is bőven akadt Kanizsán. A jól értesült török bégek ismervén a kanizsaiak helyzetét, állandóan Kanizsa körül ólálkodtak; folyton a kanizsai palánkokat és falvakat pusztítgatták. A fizetetlen és elégedetlen kanizsai őrségnek tehát nyitott szemmel kellett aludnia, ha nem akarta, hogy a kanizsai égetés megismétlődjék.

A kanizsaihoz hasonló viszonyokat találunk a többi végházban is. S minél távolabb esett valamelyik erősségünk, minél jobban ki volt téve a törökök támadásának, annál inkább megfeledkeztek róla. Ilyen körülmények között valósággal csodaszámba ment, hogy a magyar végházak őrségei egymásután ott nem hagyták a szenvedések e tanyáit! Hogy ezt nem tették, az elsősorban a magyar kapitányok érdeme. Ezek ugyanis még a legnehezebb napokban is helytálltak. Buzdították, támogatták a katonáikat s jó példájukkal lelket és szivet adtak azokba. A kis Fonódnak például egész őrsége kapitányuk buzdítására hősi halált halt s a török csak a holttesteken át juthatott a palánkba.[2]

Kisserényi Gábor a Kanizsa mellett fekvő Komár kapitánya írja 1574-ben: «Rothadton rothad az vár. Az árok is oly igen mélytelen . . . Komárra tizenegy végház néz! Sok az ellenség

[1] U. o. Bornemissza maga írja ez évben (1575): «pauperrimi pedites in hoc agresti et plane desolato loco, fame et inedia plurimum macerantur, quos si hucusque bona spe sac. maj. vræ, non lactasse, profecto omnes servitio majestatis vestrae renunciassent» (keltezés nélkül, kívül 1575 júli 5.). Zrínyi György főkapitány ugyanezen napon viszont a kanizsai főkapitánysághoz tartozó Légrád érdekében könyörgött. A gyalogok ugyanis ott is fizetetlenek voltak. «Miseri — írja Zrínyi — propter seram solutionem plurimum fame et inedia cruciantur, quos si hactenus bona spe certissimae et effectivae solutionis non sustinuissem, profecto omnes deserto castello relicto abivissent . . . *miseri diuturnis vigiliis macerati et plurimis Thurcicis insecutionibus enervati* . . . maturum a majestate vestra sacr. implorant responsum».

[2] *Közös pénz. ltár.* Familienakten, 1575.

körülöttünk és szüntelen rabol s felesen jár. Az élés dolgában sem az békességes földről, sem az török birtokából semminemű eletet ide nem hoznak. Egyebet lábas marhánál ki nem ereszt az török. Az hodulatlan ember ide nem mer felénk jönni».[1]

A fenyegetett Veszprém kapitánya: Geszty Ferencz 1575-ben ilyen kijelentést tesz: «*Én tisztességem és tisztem szerint azmivel hazámnak és fejedelmemnek tartozom, azt jól értem és tudom. Isten segítségével abba fogyatkozást sem akarok tennem*... Gondoljátok hazánknak megmaradását, kik jószágos főurak vagytok.»[2]

Az ifjú Nádasdy Ferencz leírván Fonód elestét, így könyörög Batthyány Boldizsárnak: «Azért kegyelmedet kérem, mint bizott uramat és atyámfiát, hogy kegyelmed is cselekedje azt hazájáért, a mi megmaradására lehet; kegyelmed ne hagyja, azmi lehetséges kegyelmedtől.»[3]

A mint látjuk, a hangulat és a készség megvolt a török ellen való harczra, csak a mód hiányzott. Ebben azonban nem a mieink voltak hibásak. A bécsi kormányszékek és az udvar tagjai, mintha hályog ereszkedett volna a szemükre, sem a nyomorúságot, sem a veszedelmet nem látták. Hasztalanul könyörögtek a mieink; hiába ostromlották a kamarát fizetésért, üres biztatásnál egyebet nem kaphattak. Bizonyos dolog, hogy az ilyetén eljárásban a magyarok iránt való bizalmatlanságnak is volt némi része. Ugyanis az udvar és a bécsi kormányszékek körül ez a bizalmatlanság ez időben már mindinkább erősödőfélben volt. «*Mostan penig — írják 1575-ben — semmi tekintete, becsülete, tisztessége nincs az magyar nemzetségnek az németek előtt!*»[4]

Zrínyi György és Bornemissza János is a leglelkesebb harczosok közé tartozván, minden tehetségükkel azon voltak, hogy a törököt megfélemlítsék és így Kanizsát biztosíthassák. Mind-

[1] *Körmendi ltr.* Missiles, Kisserényi levele Batthyány Boldizsárhoz. Komár, 1574.

[2] U. o. Missiles, Veszprém 1575 július 3.

[3] U. o. 1575 aug. 6.

[4] U. o. Beyczy Gergely alispán levele Batthyány Boldizsárhoz. 1575 szeptember.

ketten egyúttal tapasztalt végbeli tisztek lévén, jól tudták, hogy Kanizsát csak akkor biztosíthatják, ha a vártartomány falvait a behódolástól visszatartják, s ha minél több hódoltsági falut kényszerítenek az adózásra. Kanizsai működésük tehát a harczra és a hódoltatásra irányult.

Mikor Zrínyi György Kanizsán a tisztjét elfoglalta, a végbeli szokás szerint külön-külön levélben tudatta a szomszéd török bégekkel, hogy Kanizsára érkezett s hogy őfelsége parancsa szerint a törökökkel jó szomszédságban és békességben fog élni. A szigeti bégnek írta például 1574 október 9-én: «Nagyságos, énnékem tisztelendő szomszédi barátom! Köszönetem után minden szomszédi barátságomot ajánlom. *Ez napokban jöttem ide Kanizsára*; kívánom kegyelmed jó egészségét és az többi vitézek egészségét hallanom.»[1]

Ez a levél olyan *udvariasság* volt, melyet a végbeli szokástörvény értelmében sem magyar, sem török kapitány el nem mulaszthatott. Az ilyen levélváltás azonban korántsem jelentette a békességet. Hiszen maga Zrínyi még okt. 9-én panaszolta a szigeti bégnek: «Nem tudom, micsoda az oka, hogy kegyelmed alattavaló vitézivel csatáztat. Ez elmult éjjel is az én kegyelmes uram jószágára: Sarmassy kastélyra rájöttek és erősen ostromlották, kinek Isten kegyelmességéből semmit sem tehettek. Akarnám kegyelmedtől megérteni, ha kegyelmed akaratjával mívelik-e vagy sem? hogy én is tudnám magamat hozzátartanom!»[2]

Mit válaszolt a levélre a szigeti bég, nem tudjuk. Zrínyi György bizonyára nem búsult a törökök támadása miatt, mivel imigyen ő is megkezdhette azt, a mi czélja volt, t. i. a török falvak behódoltatását. Még éppen csak néhány napot töltött Kanizsán, máris egymásután bocsáttatta ki a hódoltató leveleket. Tiszttartója: Kapitányffy István uram, a csurgóiaknak, a dopszai,

[1] *Cs. és kir. áll. ltr.* Turcica, 1574 okt. 9. Zrínyi levele Aly szigeti béghez.

[2] U. o. «Az nagyságos Zrinyi György, az hatalmas római császárnak, németországi, csehországi és magyarországi királynak tárnokmestere, tanácsa és Dunán innét Magyarországnak és Kanizsa várának főkapitánya.»

a tamási, az istvándi, a gárdonyi, az apáthi, az ágyi, a nagyvölgyi bíráknak és polgároknak küldött hódoltató leveleket, figyelmeztetvén őket, hogy ha be nem jönnek Zrínyi Györgyhöz s nem szolgálnak neki, tűzzel fogja őket megégetni. «Inkább égjetek el mind — írja — hogy sem mint nekem ne szolgáljatok.»[1]

Zrínyi magának a szigeti bégnek is megírta, hogy a pécsi és a soklyósi tartomány az ő édesatyjának a birtoka volt. «Énnékem is az én kegyelmes uram azonképpen adta az kanizsai birodalmat. Azért kérem kegyelmedet, ellent ne tartson kegyelmed ebben a dologban. Hadd jőjjön fel az szegénység; adják meg mind az királyét, mind az érsekét. *Mert ha kegyelmed ellentart, nyilván az falukat és városokat megégettetöm. és gyermeköket, feleségöket s ümagokat levágatom, hogy sem tinéktek, sem minékünk ne legyenek. Ezzel Isten legyen velünk.*»[2]

A mit itt Zrínyi írt, az nem puszta fenyegetés volt. A végbeli tisztek száz és száz jelentése hirdeti, hogy a hódoltsági magyar községeket csakugyan tűzzel-vassal pusztították — ha a magyar adót megtagadták. S mivelhogy a török is így cselekedett, a hódoltsági magyarság pusztulását igazában az adózásra való kényszerítésnek köszönhetjük. Nem a török pusztította a hódoltsági magyar falvak népét, hanem a végbeli magyar katonák és a szabad hajdúk! Ezt ezer és ezer kiadatlan magyar levél hirdeti. Sőt királyi és hadi tanácsi rendeleteik is vannak, melyek egyenest meghagyják a hódoltsági falvak égetését és pusztítását.

Zrínyi hódoltató leveleit a törökök a fényes portára küldték. Innét pedig egyenest Bécsbe bocsátották azokat, hogy a «bécsi királytól» elégtételt kapjanak.

A király deczember 24-én megírta Zrínyinek, minő panaszok érkeztek ellene a portáról. Egyúttal leküldte neki a török-

[1] Az összes hódoltató levelek a *Cs. és k. áll. ltr* Turcica gyüjteményben vannak (1574). A csurgóiakra maga Zrínyi György is küldött hódoltató levelet 1574 okt. 14-én. Ebben meghagyta nekik, hogy minden, várcsináláshoz való készséggel elébe jőjjenek.

[2] U. o. Kanizsa, 1574 okt. 9.

től felküldött hódoltató leveleket is s magyarázatot kért tőle. Zrínyi György január 17-én felel őfelsége levelére. A porta azzal vádol engem — írja Zrínyi — hogy Sziget egész tartományát hódoltatom s magam számára követelem. Falvakat égettetek. A békességet nem tartom meg. Kaposnál a katonáim lest vetettek a töröknek s rájövén a lesre, részben levágták, részben elfogták a törököket. A törökök — írja Zrínyi — az én hódoltató levelem szövegét meghamisították; mert én nem írtam azt, a mit a tőlük felségedhez bocsátott levélmásolat tartalmaz![1] Az igaz, hogy Kapitányffy írt azon falvakra adóért és szolgálat dolgában. A csurgói hódoltatás is igaz. Ám Csurgó vidéke az enyém. A lesvetésünk és a törökök szétverése megtörtént, de erről már előbb írtam jelentést. Ez akkor történt, mikor a törökök Szent Balázst elpusztították. Különben mióta itt vagyok Kanizsán, a vitézeket csakis az ellenség üldözésére bocsátottam ki. Nem én vagyok a hibás, hanem a szigeti bég. «Ipse est ille, qui fluvium conturbat et me innocentem oviculam devorore cupit!»

Jól tudjuk, hogy a török és magyar végbeli kapitányok a maguk hibáját soha be nem ismerték. A törökök állandóan a magyar kapitányokat vádolgatták frigytöréssel; a magyarok meg viszont folyton azt hirdették, hogy a törökök miatt lehetetlen veszteg ülniök. Így történt ez a kanizsai őrséggel is. Zrinyi Györgyről jól tudjuk, hogy nem tartozott a békességkedvelő emberek közé. A harcz volt az ő élete és gyönyörűsége. Ha viadalra volt kilátása, még az édes álmát is szivesen elmulasztotta. S mivelhogy helyettese Bornemissza János is ilyen szabású ember volt: Kanizsa körül a békességről szó sem lehetett.

Az 1575-ik esztendő is folytonos hadakozással tölt el. A törökök a kanizsaiak támadásairól hosszú lajstromot bocsátottak a portára, a mieink meg a török végbeliek portyázásait sorolták föl. Azaz, hogy a felek tollal és karddal egyaránt küzdöttek. A mieink kimutatása szerint a szigetvári törökök 1575 márczius végén éjjel átkelvén a kanizsai tavon, Egyeduta nevű

[1] U. o. Turcica, 1574 január 17. Vép: «dolose et fraudulenter literas meas transformare et corrumpere non erubuit» (t. i. a szigeti bég).

falut elégették.[1] Május havában hatalmas török sereg jelent meg Kanizsa táján s elpusztította Letenyét, Szentgyörgyöt, Bicsét, Becsehelyt stb. Júniusban ujra megjelentek a törökök s hat falut megraboltak. Augusztus 18-án a szigeti, a mohácsi és a koppányi törökök Kanizsa fölött négy mérföldre raboltak. September 24-én ugyancsak Kanizsa fölött tizenhat falut elpusztítottak és ezer embert elhurczoltak.[2] November hó 10-én a szigeti és a szomszéd törökök Szentbalázst, Kanizsa egyik vigyázó házát megtámadták és 50 embert elhurczoltak. A kanizsaiak azonban lest vetettek a visszatérő török seregnek s azt teljesen szétvervén, a rabokat kiszabadították s a zsákmányt elragadták. Valamivel később Moriczhelyt, majd meg Szentgyörgyöt kiséreltek meg, de a törökök eredmény nélkül voltak kénytelenek távozni. Erre a segesdi törökök Peleskét és Szentmihályt elpusztították s nagy zsákmánynyal és hatvan rabbal hazafelé tartottak. Azonban Zrinyi György ezúttal is találkozván velük, szétverte őket s a rabokat kiszabadította.[3]

Ezekben a küzdelmekben a kanizsai őrség ugyancsak helytállt magáért. Zrinyi és Bornemissza bátor föllépése nemcsak tömérdek magyar rab kiszabadítását jelentette, de egyuttal a törököket is megfélemlítette. Maguk az elfogott török vitézek vallották, hogy mióta Zrinyi György ül a kanizsai főkapitányságban, nem mernek annyit rabolni.[4]

A törökök szemében a kanizsai őrség természetesen tűrhetetlen szálka volt. Meg is próbáltak mindent, hogy gyöngítsék vagy megsemmisítsék azt. Maga Zrinyi György jelenti a királynak, hogy márczius 28-án háromezer török lovas Mindszent mellett lest vetett a kanizsaiaknak s hogy a lesre csalhassa őket, ravasz furfanggal írt magyar levelet bocsátott Kanizsa várába, melyben a magyarok nevében segítségül hívja a kanizsaiakat a csekély számú rabló török ellen.[5]

[1] Károly főherczeg levele a budai basához Egyeduta elpusztítása ügyében 1575 április 15. (Turcica.)

[2] *Cs. és k. áll. ltr.* Turcica: Extractus damnorum Turcicorum etc.

[3] U. o. Damna, quæ Thurcæ a mense Septembri fecerunt. (1575.)

[4] U. o. Fassio Thurcarum, quos comes Zrinius majestati Cæs. transmisit 1575 márcz. 20.

[5] U. o. 1575 márcz. 31. Kanizsa. Zrinyi György levele. Egyuttal föl-

Zrinyi György és Bornemissza János jól ismervén az efféle cselfogást, nem bocsátották ki a kanizsai őrséget.

A kanizsaiak harczai azt eredményezték, hogy a törökök a hódoltatással semmire sem mentek. Sőt a kanizsaiaknak sikerült számos meghódolt községet adófizetésre szoritaniok. Ez természetesen sehogy sem tetszett a törököknek. A budai basa panaszkodik is e miatt Bécsben. Ő — írja — nem tűri, hogy azon falukat, miket 30—40 éve fegyverrel vettek meg «és mostan is bírnak, *mindön csepkék és katonák azt ne mondhassák, hogy ez atyámtul maradott, vagy atyámfiától maradott örökségem és ott adóztatná és szolgáltatná őket*».[1]

A bécsi udvar és a kormányszékek jól tudták, hogy minő élet foly Kanizsán. Hiszen Zrinyi György is meg a budai basa is mindenről jelentést tett. Aztán a kanizsai vitézlőrend hol török rabokat, hol meg elfoglalt török zászlókat küldözgetett Bécsbe. Azt is tudták a kormányszékek, hogy a kanizsaiak folytonos harczai az örökös tartományok s főleg Steierország dúlásától tartják vissza a törököt. Tehát minden ok megvolt arra, hogy úgy Kanizsa várának, mint a kanizsai őrségnek a sorsát szivükön hordják. S a valóság mégis az volt, hogy semmit sem tettek Kanizsa érdekében. S mivel a Kanizsa körül fekvő falvak közül mindig több és több pusztult el: attól lehetett tartani, hogy Kanizsa élelem és ember nélkül marad.

Zrinyi György és Bornemissza János jól látták e veszedelmet, s Bécsbe küldött leveleikben megkapóan irják le a kardjuk alatt lévő őrség szomorú állapotát, de azért sem a maguk, sem a katonáik fizetését nem tudták kierőszakolni.

A kétségbeesett jelen s az aggasztó jövő Bornemisszát arra birták, hogy már 1574. év végén *elbocsátását kérte*.[2] Zrinyi György azonban nem bocsátotta őt el. Hogy Kanizsán való maradását biztosítsa, két falut is adott Bornemisszának. Az ud-

küldi a törökök részéről Kanizsába küldött levelet. («dolo ex cogitato has literas, quas in specie S. Majestati Vestræ mitto, ut eo facilius Canisienses evocare potuisset, misit.»)

[1] U. o. Musztafa budai basa levele Miksa királyhoz 1575 decz. 17. Buda.

[2] *Hadi levélt.* Regist. 1574. nov. 3.

vari kamara is parancsot kapott, hogy Bornemisszát elégítse ki. Ez azonban nem történt meg. Az 1575. év július 5-én írja Bornemissza a királynak, hogy sok kiadásával és megszámlálhatatlan kérésével semmit sem tudott a kamarától kicsikarni. Pedig szegény gyalogosait e puszta és elhagyatott helyen az éhség és a nyomorúság mód nélkül kinozza.[1]

Zrinyi György dolga még rosszabbul állott mint Bornemisszáé. Zrinyinek ugyanis mint országos főkapitánynak még több kiadása volt. Neki a kincstár már a kanizsai beigtatás előtt tizezer forinttal tartozott. S bár a saját költségen is elegendő katonát táplált, még a király zsoldján élő vitézek fizetését sem tudta kierőszakolni.

Zrinyi György amúgy is heves és hirtelenharagú ember lévén, a türelmét hamar elveszítette. Ő már nem kért, hanem fenyegetőzött.

Zrinyi már június elején elhatározta, hogy ott hagyja Kanizsát. Személyesen akarta ezt őfelségének elmondani, de a törökök folytonos támadása miatt nem mehetett Bécsbe. Ezért két szolgáló atyafiát (familiaris-át) küldé őfelségéhez s azokkal adatta elő a kanizsai állapotokat.[2] Úgy látszik, hogy Zrinyi végleges elhatározását jelenté be az udvarnak; mert július 14-én őfelsége már Károly főherczeget is értesítette Zrinyi lemondásáról. Károly főherczeg július hó 21-én felel a királynak Zrinyi György állásának betöltése ügyében. Levelében kijelenti, hogy a legfontosabb teendő most a kanizsai őrség fizetése és Kanizsa építése. *A törökök folyton támadják Kanizsát és szakadatlanul portyáznak körülötte. A mostani viszonyok mellett lehetetlen*

[1] *Közös pénz. ltr.* Hung. «Post infinitas præces et gravissimos sumptus hucusque nihil ab ea extorquere potui ... pauperrimi pedites in hoc agresti et plane desolato loco fame et inedia plurimum macerantur.» (1575. július 5. Kanizsa.)

[2] *Cs. és k. áll. ltr.* 1575. június 10. Kanizsa, Zrinyi György levele Trautson főudvarmesterhez és külön a királyhoz. Az utóbbiban írja: «quamvis æquissimæ rationes et infinitæ necessitates hujus loci desolati tum etiam militum ingentes ærumnæ me cogerent ut personaliter ad Majestatem accederem, easdemque lamentabili voce s. maj. v. explanarem» etc. A török mozgolódása miatt azonban nem mehet.

Kanizsát megtartani! Akárki lesz is a főkapitány, fizetetlen katonasággal semmire sem mehet.[1]

A kanizsai őrség gyors fizetése helyett a király Zrinyit igyekezett marasztalni. Arra kérte őt, hogy legalább addig maradjon Kanizsán, míg az új főkapitányt kinevezi. Zrinyi erre azt felelé, hogy esztendeje kitelt, s a lemondását kényszerítő okok miatt vissza nem vonhatja. *Lehetetlenség* — írja — *Kanizsán tovább maradnom, ha csak azt nem akarom, hogy fejemet koczkára vessem s hogy tisztes híremet és őseim erényével s apám dicsőségével szerzett jó nevemet tönkreteggyem. Mit tehetek itt e teljesen puszta és erősség nélkül való helyen? Hogyan védekezzem a napról napra támadó hatalmas ellenség ellen? Mi módon szálljak szembe az ellenség ezreivel, mikor csak kiéhezett, elgyengült és fizetetlen katonáim vannak?* Sokszor előadtam már a bajokat, számtalanszor kértem a megyéket is s mindkét helyen süket fülre találtam.[2]

A király ujabb sürgetésére Zrinyi kijelenté, hogy esztendejének kitelte után még egy hónapig hajlandó Kanizsán maradni, ha hátrálékos zsoldját kifizetik. Fizetés nélkül a katonák sem maradnak tovább Kanizsán. A mostani viszonyok között — írja Zrinyi — az országos főkapitányságban sem lehetek hazámnak javára. Azért ettől is mentsen fel fölséged. Lehetetlenség ugyanis az országot és Steierország határait úgy védenem, hogy a megyéknek és Steierországnak semmiféle költséget ne okozzak.

Zrinyi e bátorhangú és határozott kijelentéséhez csatolta a

[1] U. o. Károly főherczeg Miksa királyhoz 1575 julius 21. Károly főherczeg sejtvén, hogy Zrinyi elhatározása komoly, írt a kanizsai tiszteknek, s maradásra igyekezett őket bírni. *Orsych István* kanizsai huszárkapitánynak például így írt: A kanizsaiak felválasztott követei kijelentik, hogy az egész őrség távozni készül, nem törődvén azzal sem, hogy Kanizsa az ellenség kezére kerül. Most vesződünk a fizetés előteremtésével. Zrinyi helyébe más főkapitányt helyezünk. Addig maradjatok, míg az új főkapitány lejő; mert ő pénzt is fog hozni. A katonaságot bírjátok türelemre és maradásra, «eosque ut fortiter persistant, quibus possis modis ac rationibus persuadeas . . . qualiter virum fortem ac fidelem majestatis cæs. subditum decet, ac *patriae salus* suo jure expostulat.»

[2] U. o. «nihil aliud — írja Zrinyi — nisi summum odium et inimicitias conciliaverim.»

katonáinak a nyilatkozatát is.[1] A kanizsai őrség már szeptember hóban kijelentette, hogy ha nem fizetik, otthagyja Kanizsát.

Az őrség e nyilatkozatát maga Zrinyi vitte Bécsbe. A katonák okt. hó 1-én azt kapták feleletül, őfelsége nem teszi fel róluk, hogy Kanizsát esküjök ellenére otthagyják.[2]

Mivel a király e nyilatkozata csak olaj volt a tűzre, maga Bornemissza János is Bécsbe sietett, hogy a katonák több évi zsoldhátralékát kierőszakolja. De ő sem ment semmire. Hiába volt minden kérés; hiába hangoztatták a hadi tanács tagjai is, hogy Kanizsa elvesztése országos veszedelmet jelent: pénzt nem adtak.[3]

Mikor Bornemissza János is üres kézzel jött vissza Kanizsára, Zrinyi türelme is elfogyott. Mélységes harag és elkeseredés fogta őt el. Hiszen egy évi kemény küzdelem után azt sem tudta elérni, hogy a katonái kenyérre valót kapjanak. Most már ő állott az elégedetlenkedők élére. *És megtörtént az a páratlan szégyen, hogy az országos főkapitány éhező vitézeivel együtt a török szemeláttára kivonult Kanizsa váráből!* Zrínyi a kivonulás előtt Bornemissza Jánost is rá akarta venni, hogy vele együtt távozzék. Azonban Bornemisszát hajthatatlannak találta. Zrínyi tehát haraggal vált el tőle s visszavette azt a falut és kuriát, melyet előbb Bornemissza családjának adott. Ily módon Bornemissza családjának sem volt többé szállása.[4]

Ha Bornemissza a maga katonáival nem marad Kanizsán, Zrínyi távozása után a török mindjárt bevonulhatott volna Kanizsa várába!

[1] U. o. Universitas militum Canisiensium utriusque ordinis.

[2] A katonák erre kijelenték, ha több évi hátralékukat meg nem kapják, még a kapitányukat sem várják meg, hanem mindnyájan eloszlanak. (U. o.)

[3] Úgy látszik, hogy a hadi tanács és az udvari kamara komolyan vették Zrinyi elhatározását. A hadi tanács ugyanis már szeptember havában meghagyta Bornemissza Jánosnak, hogy minden követ megmozdítson a magyar katonaságnak visszatartása ügyében, ha Zrinyi csakugyan eltávoznék. (*Hadi ltr.* Regist. Proth. 1575. szept. 26.)

[4] *Közös pénz. ltr.* Hung. 1576 január 23. ex Canisa: «illam statim a me, postea una cum eo huic loco vale non dixi, reoccupavit, et ex ea uxorem et liberos allegavit» (Bornemissza levele őfelségéhez).

Batthyány István csákányi kapitány 1575 decz. 28-án jelenti Bécsbe, hogy a csákányi őrség semmi módon nem akar tovább szolgálni! «*Kanizsából* — írja — *az egész őrség távozott Zrínyi Györggyel egyetemben.* Isten után a kanizsai őrség védett eddig minket; most innét sem várhatunk segítséget. Pedig az ellenség folyton gyülekezik és mozgolódik. A szegény katonák nem élhetnek meg a mostani fizetésükből. Egy hó-pénz helyett egy rőf posztót kapnak, mit csináljanak ezzel? Én a jószágaimat mind zálogba vetettem már s amim volt, kiosztottam katonáim között![1]

Mikor Bornemissza január 17-én Zrínyi eljárását a királynak megírta, Miksa levélben vigasztalta Bornemisszát. A többi közt azt írta neki, hogy ne aggódjék, mert ő gondoskodik róla. A hadi tanácscsal Zrínyinek is iratott, hogy a nevezett falut ne vegye el tőle és családjától.[2]

Zrínyi távozása után egyedül Bornemissza János vezette a kanizsai főkapitányság ügyeit. Seregszámra kapja a királytól és a haditanácstól a rendeleteket; jó tanácscsal szolgálnak neki, mit kelljen tennie Zrínyi távolléte alatt; veszedelem idején mint forduljon az urakhoz; mint használja a jobbágyokat stb.[3] Csak a legfontosabb dologról, a fizetésről hallgatnak. E nélkül pedig Bornemissza vajmi kevés hasznát vehette a jó tanácsoknak. Bizonyos, hogy emiatt kellett neki a lemondását is többször megismételnie.

Zrínyi kivonulása után 1575 december 5-án bízták reá ideiglenesen a kanizsai főkapitányság vezetését.[4] S Bornemissza ahelyett, hogy örvendett volna a kitüntetésnek, elbocsátását kérte. A haditanács decz. 8-án felel Bornemissza Jánosnak,[5] s

[1] U: o. 14368. f. 1575 decz. 28. és 1576 jan. 5. Csákány.

[2] U. o. 1576 január 28. Bécs, Miksa császár Bornemissza Jánoshoz: «Comes Zrinio te ex villa antea tibi concessa ejicere velit. Requirimus illum ex consilio bellico, ne id faciat». — Ugyanez ügyben ír Rudolf is Pozsonyból 1576 febr. 10-én Miksának: «Weil Eu. Majest. Obristleutnant zu Kanisa, Johann Bornemissza des Güetls, so er von Graf Georgen Zerin gehabt, widerum entsetzt».

[3] *Hadi ltr.* 1575. Expedita.

[4] U. o.

[5] U. o. Antwort an B. auf das er abermals umb erlassung des.

mint azelőtt, úgy most is maradásra igyekezett őt birni. S minthogy a király is e mellett fáradozott, Bornemissza csakugyan maradt. A katonái azonban fizetés nélkül nem akartak tovább szolgálni. Abból az egy-két havi zsoldból ugyanis, — amit *léhenpénz* czimen előlegül kaptak, — megélni nem tudtak.

A hadi fizetőmester kimutatása szerint Zrinyi kivonulása után 150 lovas és 250 hajdú maradt Kanizsán.[1] A fizetetlenség miatt azonban ezek is napról-napra szökdöstek Kanizsáról, úgy hogy a kamara jelentése szerint az egész dunántúli kerületi főkapitányság összes lovassága nem volt több 150 főnél. Kanizsára rendeltek ugyan 200 német lovast, de ezek mindjárt otthagyták a puszta Kanizsát és a falvakra húzódtak. A Kanizsán levő német gyalogosok száma is napról-napra fogyott. Hatszáznak kéne ott lenni, de ötszáz sincsen.

Mivel a meglévő katonaságot sem tudták fizetni, a hiányzó helyek betöltéséről szó sem lehetett. Pedig elsősorban magyar huszárságra lett volna szükség; mert a portyázó török lovasság ellen csak a huszárságot lehetett használni. A német lovasságnak Bornemissza nem nagy hasznát vette. Innét van, hogy ő maga kérte a falvakat pusztító német lovasság elhelyezését.[2]

A haditanács 1576 január 18-án újra megsürgette az udvari kamaránál a szegény kanizsaiak fizetését. Szemére veti a kamarának, hogy a Károly főherczeg igérte fizetés (Vertröstung) mind ez ideig nem történt meg. Sőt a hátrálékos zsoldjukból is levontak. «Dadurch — írja a haditanács — die guten Leuth also für die Köpf gestossen!» Már senki sem akar Kanizsán szolgálni. Nem lesz, a ki a törökök portyázását megakadályozza. Lehetetlenné válik Kanizsa élelmezése. Az éhség miatt fog majd elveszni az örökös tartományok e bástyája![3]

Sok huzavona után végre az udvari kamara leküldte Kanizsára Schrott Kálmánt három havi zsolddal! Mikor a kanizsai őrség megtudta, hogy a rég várt és többször megigért teljes

[1] U. o. 14368. f. Kriegszahlmeisters Überschlag 1576 febr.

[2] U. o. 1576 január 23-án írja Bornemissza János a királynak a német lovasokról: «tanta alimenta exposuerunt, quod quadringenti milites cum tanto victu potuissent pertinere».

[3] U. o. Ex consilio Imp. bellico.

fizetés helyett három havi zsoldot kap, végső elkeseredés fogta el. Mindnyájan a fizetőmester köré gyültek s kijelenték, hogy a három havi zsoldot el nem fogadják. Ha a teljes fizetésüket meg nem adják nekik, mindnyájan távoznak Kanizsáról.[1]

Bornemissza János és a fizetőmester mindent elkövettek, hogy a katonasággal fölvétessék a három havi zsoldot, de fáradozásuk kárbaveszett. «Nem használ itt semmi beszéd — írja Schrott. — Csak egy dolog használ: a hiányzó 7301 frt leküldése!»[2]

A kanizsai magyar katonák ekkor a végbeli szokás szerint *embert választottak föl*, hogy Bécsben előadja az őrség jogos követelését. A jólelkű Schrott pedig ezalatt a saját zsebéből adott a szegény kanizsai vitézeknek minden lóra egy tallért. «E veszedelmes időben — írja Schrott — mindent szívesen adnék e szegény katonáknak! A végső veszedelem elkerülése czéljából sürgősen kell ide magyar katonaságot rendelni.[3]

Mint minden végházunkban, úgy Kanizsán is a német katonaságnak sokkal jobb dolga volt, mint a magyarnak. Neki ugyanis kijárt a prófunt (proviant)! De azért a kanizsai német katonaság is keservesen panaszkodott. «Kenyerünk — írják a németek — rossz és fekete; pedig a gabna és a liszt most olcsóbb. A bor gyenge és nem ad erőt az embernek, pedig a kis pintjét (mass) hat dénáron adja a proviant a katonáknak. A piaczon jobb és olcsóbb kenyeret kap az ember, mint a proviantban.»[4]

Mivel sem a Kanizsán lévő fizetőmester, sem a Bécsbe küldött követ nem boldogult, Bornemissza János maga kérte a királyt, engedje meg neki, hogy Bécsbe jöjjön s előadja a kanizsai állapotokat.[5]

[1] «Omnes unanimi consensu, tam equites quam pedites ad prædictum dominum Culmanum Schrodt accesserunt et uno ore professi sunt, nullos ex eis hic remanere, si illis emerita ac deservita eorum stipendia plene et integre non persolvantur, sed universi huic loco valedicere.» (Bornemissza János levele a királyhoz 1576 január 28.)

[2] U. o. Kanizsa, 1576 január 5.

[3] U. o. Kanizsa, 1576 január 7.

[4] U. o. Kanizsa, 1576 január. Joachim Rothuets Bericht és N. das ganze Fanndl in der Besatzung Canischa.

[5] U. o. 1576 január 23.

Az engedely megjövén, Bornemissza Bécsbe ment, a hol aztán a királylyal és a kormányszékekkel folytatott tárgyalásokban több mint két hónapot töltött. A király és a kormányszékek azt ajánlották Bornemisszának, hogy bocsássa szélnek az egész kanizsai magyar őrséget s helyébe fogadjon 800 huszárt és 800 hajdút.

Ezt az ajánlatot azért tették, hogy egyrészt megszabaduljanak az elégedetlen és zúgolódó kanizsai katonaságtól, másrészt meg hogy megtakarítsák a régi vitézek hátrálékos zsoldját. Bornemissza azonban kijelenté, hogy a hátrálékos zsoldot ki kell fizetni a távozó őrségnek. E nélkül ő vissza sem megy Kanizsára. Különben is a katonák kijelenték, hogy csak addig várnak, míg ő visszajön. Új katonaságot csak úgy tudna verbuválni, ha három hóra előre kiadják a fizetést.[1]

Mivel sem új katonák toborzására, sem a régiek fizetésére nem volt pénz, Bornemissza János hiába kért és tanácskozott Bécsben. «Már nyolcz hete költöm itt a pénzt — írja egy «replicatio»-jában — s háromszáz talléromnak a nyakára hágtam. Sem nekem, sem a katonáimnak nincs már mit költenünk. Ez utóbbiak megírták, ne késsek sokáig; mert ők nem várnak tovább. Az Istenre kérem fölségedet, küldjön pénzt a szegény kanizsai vitézeknek!»

Végre május hó 9-én megkapta Bornemissza a választ. E szerint az udvari kamara kijelentette neki, hogy az újonnan toborzandó katonaság számára három havi zsold kiutalása lehetetlenség. Ha ezt Kanizsán megkezdenék, akkor a többi végházban is lábra kapna ez a szokás. De különben is új katonaság fogadására mostan nincsen pénz. Ezért a kamara a régi katonaságnak két havi, az újonnan toborzandóknak pedig egy havi zsoldot rendel. A fizetés azonban csak akkor eshetik meg, ha majd pénz lesz![2]

Bornemissza János tehát hiába költötte a pénzét Bécsben, hiába kért és könyörgött. Eredmény nélkül, üres zsebbel kellett hazamennie elkeseredett katonái közé.[3] S míg ő Bécsben fára-

[1] U. o. 1576 márcz. 19. Bornemissza János jelentése.

[2] U. o. 1576 május 9.

[3] Pedig április 20-án Kanizsáról írják Bécsbe, hogy a kapitányok nem

dozott, azalatt a kanizsaiakat nagy szerencsétlenség érte. Bornemissza, mikor Bécsbe ment, Lengyel Lőrincz kapitányt tette helyettesévé. Úgy látszik, hogy Lengyel Lőrinczben nem volt meg az az óvatosság és ismeret, a mi a törökök ravasz támadásaival szemben föltétlenül szükséges volt. A törökök Komár és Kanizsa közt lest vetettek. Lengyel Lőrincz ráment a lesre s három vajdájával, egy hadnagyával és 40 emberével együtt a törökök kezére került.[1]

Mivel Bornemissza János, mint kinevezett *kanizsai főkapitány* jött vissza Kanizsára, a végbeli szokás szerint ünnepélyesen kellett őt e tisztségbe beiktatni. A beiktatáshoz azonban pénz kellett; mert a végbeli szokás-törvény szerint kapitányváltozáskor a katonákat fizetni kellett. A hadi tanács jól tudván ezt, május 4-én átírt az udvari kamarának, jelenté, hogy a Kanizsára rendelt győri és pápai vitézek a fizetetlenség miatt («aus gedrungener Noth und Armuth») mind elmentek. Bornemissza főkapitány beiktatása fizetés nélkül nem történhetik meg. Ezért pénzt kell előteremteni. *Más módon nem lehet Kanizsát megmenteni!*[2]

Mivel az udvari kamara hallgatott, a hadi tanács május 7-én újra megsürgette a kanizsaiak fizetését. A fizetőmester — írja a hadi tanács — azonnal Kanizsára menjen, s lehenpénzt vigyen a kanizsaiaknak azzal az igérettel, hogy a többi fizetést majd a főkapitány beiktatásakor kapják meg.[3]

Mivel a hadi tanács junius hó 11-én megismételte mindezt, bizonyos, hogy az udvari kamara nem tudott pénzt teremteni.

tudnak katonákat szerezni. Még a meglevők is mind elmennek. Alig várják Bornemissza visszaérkezését. De ha pénz nélkül jön, jobb, ha ott marad Bécsben. A törökök pedig mindenfelől gyülekeznek. A Pápáról és Győrből Kanizsára rendelt katonák már mind elszöktek. (Lengyel Lőrincz kanizsai kapitány levele Kamper pozsonyi főharminczadoshoz.)

[1] *Közös pénz. ltr.* Hung. 14,364. fasc. Ex consilio bellico, 1576 máj. 7.

[2] *Ex consilio bellico*, 1576 máj. 4. Ehhez van csatolva a hadi fizetőmester kimutatása. A fizetőmester már a tervezett létszámemelést vette figyelembe. Azaz 800 huszárt vett fel egy hóra 3700 frt és 600 hajdút egy hóra 1755 frt fizetéssel. E szerint egy hóra 5455 frt kéne a kanizsai magyar katonaság fizetésére, ha t. i. a létszám teljes volna.

[3] *Ex consilio bellico.* A hadi tanács ugyanekkor a Győrre rendelt 178 német gyalogost Kanizsára küldte.

Ily módon Bornemissza beiktatása folyton késett s a kanizsai őrség állapota folyton rosszabbodott. Ujlaky Sebestyén helyettes főkapitány írja junius hó 6-án Kanizsáról: A törökök aratás előtt még megtámadják Kanizsát; mert a budai basa a szigeti bég támogatására még két béget rendelt. Magát a basát is Szigetre várják. Kanizsára tehát gyorsan katonaságot kell küldeni. Az áradás sok kárt tett Kanizsán. A várárokban tizenhét oszlopot kidöntött a palánkból s majd beszakította a bástyát. *A város puszta és messze esik a vártól!* Kanizsához közel nincsen végház. A vár árkai bedőltek. Az őrség napról-napra kevesbedik. A veszély meg folyton növekszik.[1]

A hadi tanács Ujlaky e jelentésére június hó 11-én újra megsürgette a kanizsaiak fizetését. S mivel magyar katonát már nem kaphatott Kanizsára, július hó 30-án 200 horvát haramia beküldését határozta el. E czélra 600 frtot kért az udvari kamarától.[2]

Ilyen viszonyok lévén Kanizsán, Bornemissza Jánosnak ugyancsak talpon kellett lennie, hogy a vár török kézre ne essen s hogy a kanizsai őrség teljesen szét ne oszoljék. Ebben az igyekezetében egészen magára volt hagyatva. Zrinyi ugyanis a dunántúli országos főkapitányságról is lemondván, ez az állás is egy ideig betöltetlenül maradt. S mikor a király Nádasdy Ferenczczel alkudozni kezdett az országos főkapitányság elfogadása ügyében, Nádasdy föltételül kötötte ki, hogy az országos főkapitányság székhelye ne Kanizsa, hanem Pápa legyen. Nádasdy ugyanis jól ismerte a kanizsai szomorú állapotokat s akárhová szivesebben ment, mint oda.[3]

TAKÁTS SÁNDOR.

[1] *Közös pénz. ltr.* Hung. 14,364. fasc. 1576. juni 6. Kanizsa.

[2] U. o. 1576 juli 30. Ex consilio bellico. A többi közt ezt is írta a hadi tanács: «wie es leider auf der Kanisischen Gränitzen zuegeet, und die weil von hungarischen Dienstleuten schier niemandt mehr zuebekommen oder dorten zuerhalten, ist beschlossen» etc. kétszáz haramia beküldése. — Ugyanez ügyben Károly főherczeg rendelete Veitten von Hallegghez 1576 aug. 3.

[3] A Nádasdyval folytatott alkudozások 1576. évben történtek. Ez iratok a *Közös pénz. ltr.*-ban vannak.

MAGYAR CSAPATOK AZ 1813. ÉVI DREZDAI CSATÁBAN.

(Második közlemény.)

A szövetségesek betörése Szászországba.

1. Földrajzi méltatás.[1]

A melniki haditanács határozata értelmében a Szászországba betörő szövetséges hadaknak a cseh Érczhegységen kellett áthaladniok.

A cseh Érczhegység 8—900 m átlagos magasságú, legnagyobbrészt erdővel fedett középhegység, mely Csehország felé meredeken, Szászország felé azonban menedékesen ereszkedik alá.

A hegység járhatóságát a mélyen bevágott, meredek oldalú völgyek és folyók, az erdő és az agyagos talaj, mely esős időben valósággal péppé ázott, igen kedvezőtlenül befolyásolták. Ezenfelül abban az időben még az úthálózat is igen fejletlen volt. A 150 km kiterjedésű határhegységen csak hét út vezetett át, nevezetesen:

1. Az új teplitzi országút Teplitzről Nollendorfon, Berggiesshübelen és Pirnán át Drezdába.

2. A lipcsei országút Komotauból Marienbergen és Chemnitzen át Lipcsébe.

3. A régi teplitzi országút Marienscheinen, Theresienfelden, Ebersdorfon, Fürstenwalden, Breitenaun, Göppersdorfon, Seydwitzen át Dohnára, elágazással Fürstenwalderól Hausdorf, Maxenen át Ploschwitzra.

[1] *F. G. v. Horstenau* i. m. 64—66. l., valamint *Friederich* i. m. I. k. 160—161. l.

4. Teplitz, Altenberg, Dippoldswalde, Drezda.

5. Teplitz, Niklasberg, Frauenstein, egyrészt Tharandtra, másrészt Freibergre.

6. Dux, Grünwald, Rechenberg, Nassau, Freiberg.

7. Brüx, Johnsdorf, Sayda, Freiberg.

A fentemlített útak közül tulajdonképen csak az első és a hetedik volt épített út, a többi csak a helyi közlekedésre szolgált, a természetes talajon, műépítmények nélkül készült s éppen csak arra volt alkalmas, hogy könnyű parasztszekerek járjanak rajta.

Mindehhez még hozzájárult a határhegység szegénysége, mely a csapatoknak úgyszólván semmit sem nyujthatott. A falvak mind csak kicsi, nyomorult kunyhókból álltak.

A fent vázolt körülmények adják magyarázatát a szövetséges seregek lassú és fáradságos átkelésének.

2. Intézkedések az átkelésre.[1]

Augusztus 22-én este kapták meg a csapatok a határon való átkelésre az intézkedést.[2] Ez lényegében a következőket tartalmazta:

1. oszlop Wittgenstein parancsnoksága alatt Teplitzről a Drezda felé vezető úton.

2. oszlop Kleist parancsnoksága alatt Brüxről Johnsdorfon át Saydára.

E két oszlop főparancsnoka Barclay de Tolly tábornok volt.

Schwarzenberg hg. parancsnoksága alatt:

3. oszlop az osztrák-magyar jobbszárny Komotauról Marienbergre.

Gyulay parancsnoksága alatt:

4. oszlop az osztrák magyar balszárny Kaadenről Marienbergre.

Klenau hadteste a 4. oszlopot követi, mint tartalék.[3]

[1] *E. G. v. Horstenau* i. m. 78—80. és 369—373. l., valamint *Friederich* i. m. I. k. 164—165. l.

[2] *E. G. v. Horstenau* i. m. 77. l.

[3] Klenaut egy külön parancs Mildenaura irányította. *E. G. v. Horstenau* i. m. 78. l.

A valóságban a parancs sokkal terjedelmesebb volt; kiterjeszkedett a legapróbb részletekre, előírt minden részletfeladatot, külön intézkedett az elővédekkel, a felderítő osztagokkal, irányelveket adott az esetleges visszavonulásra stb. Mint leglényegesebbet ki kell emelnem a Wittgenstein vezette oszlop feladatát, nevezetesen, hogy fedezze a hadsereg jobbszárnyát.

Az intézkedések ilyen formája méltán csodálkozásba ejt s szembeszökő a különbség Napoleon világos és rövid parancsadásával szemben. Magyarázatul szolgál egyrészt a régi tudákos iskola szelleme, másrészt az a körülmény, hogy az osztrák-magyar seregben részben nem biztak az alvezérek önállóságában, a mit nem is igen óhajtottak.[1]

3. Átkelés a határon.

A fenti intézkedés értelmében augusztus 22-én reggel 5 órakor a főosereg megkezdte a bevonulást Szászországba.[2]

A kiterjedés légvonalban körülbelül 100 km volt, Wittgenstein leszámításával pedig még mindig 60 km. Rendes körülmények között ez a kiterjedés ekkora hadsereg számára nem lett volna nagy. De minthogy a vezetőség az első ellenállást közvetlenül a határ átlépése után várta,[3] és mert a hadsereg jobboldala Drezda, Pirna és Königstein felől veszélyeztetve volt, könnyen végzetessé válhatott volna, mert a sereg a közép felé csak 2, a jobbszárny felé csak 4—5 nap alatt volt egyesíthető. Ehhez járultak még az utánszállítás nehézségei a hegységen át. Schwarzenberg herczeg tudatában is volt mindennek, mert aug. 20-án azt írja nejének:[4] «Műveletem igen merész s ha nem sikerül, elitélnek és megátkoznak s ha sikerül, majd mindenki ezt akarta volna...» Mindazonáltal igen sajnálatos, hogy a

[1] U. o. 77—78. l.

[2] U. o. 81. l.

[3] Lásd *Hadtörténelmi Közlemények* 1914, I. füzet, 108. l., valamint *E. G. v. Horstenau* i. m. 81—82. l.

[4] *Johann Friederich Novák* Briefe des Feldmarschalls Fürsten Schwarzenberg an seine Frau 1799—1816. Im Auftrage der Gesellschaft für die neuere Geschichte Österreichs. Wien 1913.

herczeg nem a legrövidebb irányban nyomult elő Drezda felé, ha már a Drezda felé való felkanyarodás szükségességét aug. 20-án előre látta.[1] Sok időt nyert volna vele és sok fáradságtól kimélte volna meg a csapatokat. Valószínű, hogy a parancsok megváltoztatásával nem akarta az ingadozás jelét mutatni.[2]

Az átkelés maga rendkívül fáradságos volt. A kedvezőtlen talaj- és útviszonyokhoz még hozzájárult az eső s a legtöbb csapat számára még az éjszaka is. Találóan jellemzi a viszonyokat a 62. (magyar) gyalogezred története:[3]

«Szakadatlan esőben, egy gyalogösvényen, a legnagyobb veszélyek között keltünk át a hegységen. A sötét éjszakában szakadások álltak be, úgy hogy a menetet nem lehetett folytatni. Reggel két órakor megálltunk, hatalmas tüzeket gyujtottunk és sorakozót fujtunk, hogy a hegységben eltévedteknek jelt adjunk.»

A Szászországba betört szövetséges oszlopok közül csak Wittgenstein talált erősebb ellenállásra.[4] Elővédje már Hellendorfnál a franczia Claparéde hadosztály részeire bukkant és visszavetette ezeket előbb Dürrenbergre, majd a főállásra, a Ladenbergre. Itt St. Cyr tábornagynak ugyan már két hadosztálya állott rendelkezésre, de miután az oroszok mindkét szárnyon átkarolták, délután feladta ladenbergi erős állását, visszavonult Pirnára s még az éj folyamán tovább Drezda felé. Az üldöző oroszok elérték Pirnát. A Wittgenstein jobboldalában Königsteinnél álló Mouton-Duvernet hadosztály, mely az oroszokra nézve igen veszélyessé válhatott volna, nem lépett fel a kellő határozottsággal.

A többi oszlop csak jelentéktelen ellenállásra talált;[5] az elővédek és a határt őrző franczia lovasság egymással néhány jelentéktelen csetepatét vívtak.

[1] *Hadtörténelmi Közlemények* i. f. 108. l.

[2] *E. G. v. Horstenau* i. m. 74. l.

[3] *Wilhelm Buschmann* Chronik des k. k. Infanterie-Regiments Nr. 62 dermalen Ludwig Prinz von Bayern stb. Wien 1880. 121. l.

[4] *E. G. v. Horstenau* i. m. 107—113. l., valamint *Friederich* i. m. I. k. 165—167. l.

[5] U. o. 82—83. l., illetőleg I. k. 165. l.

A főseregnek sorsáról a Szászországba való betöréstől kezdve egészen a drezdai csata előestéjéig rendkívül nehéz tiszta képet adni, de különösen nehéz az események okát megállapítani. Utóbbiak tekintetében a kútforrások egyrészt nem elég világosak, másrészt gyakran homlokegyenest ellenkező álláspontot képviselnek. Sok tekintetben tehát puszta következtetésekre vagyunk utalva. Megnehezíti még az áttekintést az ingadozó vezetés, a melyet igen nehéz követnünk gyakran változó útjain.

Első közleményemben már szóvá tettem azokat a nehézségeket, a melyek bármely szövetséges hadsereg vezetésével együtt járnak s hogy milyen különösen súlyos viszonyokkal kellett Schwarzenbergnek megküzdenie. A fővezérlet azonban nemcsak azért volt határozatlan, mert nem volt szabad keze, hanem mert elejétől fogva hiányzott a határozott eszme. Az egész hadművelet szinte tapogatódzva indult meg, úgyszólván teljes tájékozatlanságban az ellenséget illetőleg. Magatartásukat az ellenségétől tették függővé, s így a viszonyok minden változása módosította az eddigi elhatározásokat is. E mellett szinte lerí a főhadiszállás magatartásáról a Napoleontól való félelem. Végül még nagy technikai akadályokkal is küzdött a fővezérlet.[1] Az összekötő szolgálat akkori eszközeivel egyrészt lehetetlen volt a főparancsnokot idejében az egyes oszlopok viszonyairól tájékoztatni, másrészt nehezen ment az ily nagy sereg kellő vezetése, különösen, ha a kiadott parancsok gyors módosításáról volt szó, a mi a jelen esetben napirenden volt. A futárokon kívül más jelentő vagy parancsot vivő eszköz nem volt s még ezek is csak nagyon korlátolt számban állottak rendelkezésre, nevezetesen: nagy volt a hiány vezérkari tisztekben.

A főseregmozdulatait aug. 22-től aug. 24-én délutánig az 1. számú vázlat mutatja. Az egyes napokat illetőleg a következőket kell tudnunk a helyzet megértése végett:

Aug. 22. Miután a fővezérlet meggyőződött arról, hogy vele szemben nincsen ellenség, aggódni kezdett Wittgenstein sorsa miatt, a kiről minden hír hiányzott.[2] Kínálkozott ugyanis

[1] *E. G. v. Horstenau* i. m. 93–94. és 98. l.
[2] U. o. 83. l.

1. sz. vázlat.

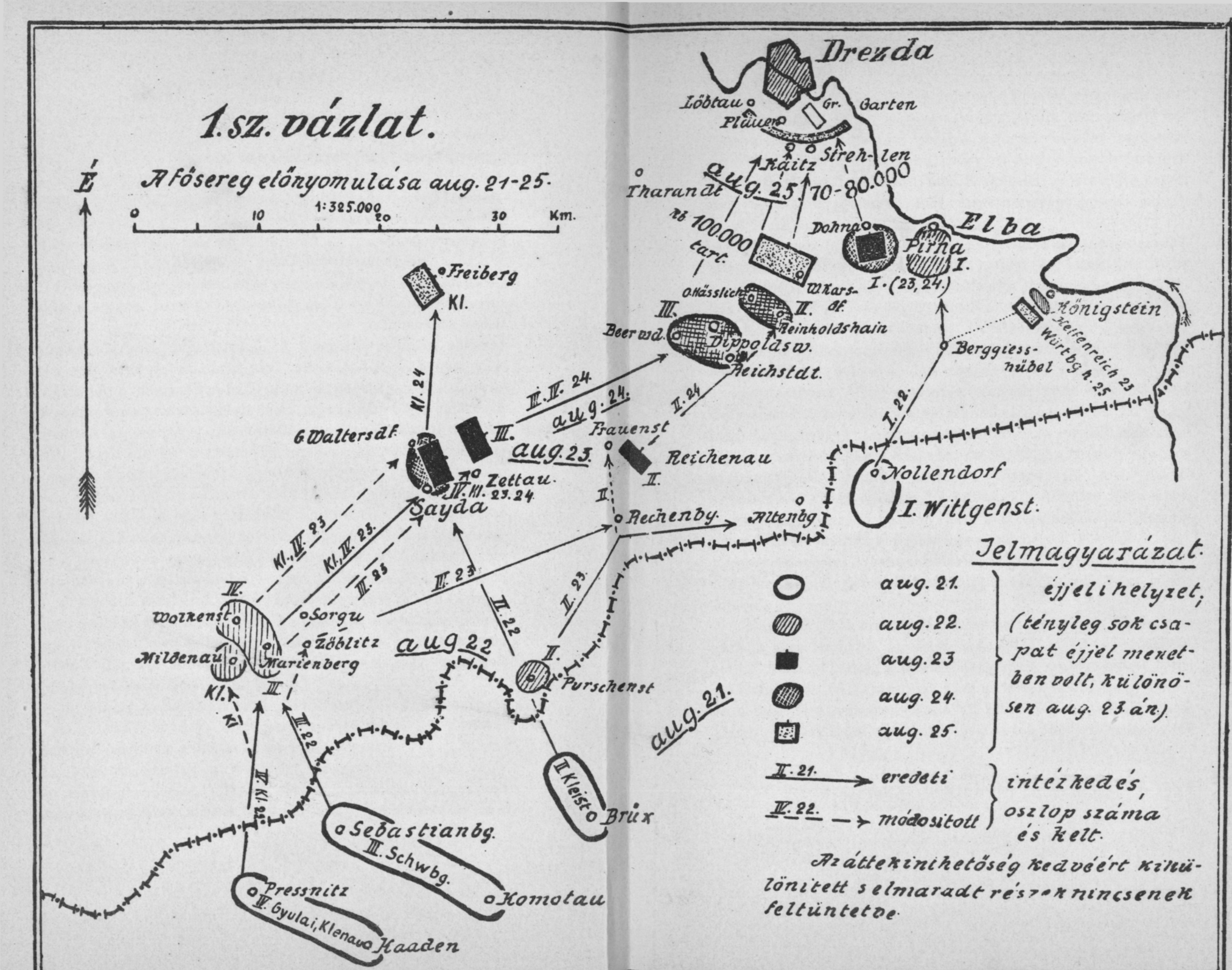
É
A fősereg előnyomulása aug. 21-25.
1:325.000
0 10 20 30 Km.
Drezda
Löbtau
Gr. Garten
Plauen
Strehlen
Räitz
Tharandt
aug. 25. 70-80.000
ill 100.000 tart.
Dohna
Pirna
I.
I. (23, 24.)
Elba
Königstein
Felsenreich 23
Würtbg h. 25
Bergiessnübel
Wilsdf.
Reinholdshain
Dippoldsw.
Reichstdt.
Beerwd.
Freiberg
Kl.
Kl. 24
III. II. 24
aug. 24.
II. 24
6 Waltersdf.
III.
aug. 23.
Frauenst
Reichenau
II.
Zettau.
IV. III. 23. 24
Sayda
I. 22.
Nollendorf
I. Wittgenst.
Rechenby.
Altenbg
Kl., IV. 23.
Kl., IV. 23.
III. 23.
II. 23.
IV.
Wolfenst
Sorgau
Zöblitz
Mildenau
Marienberg
III.
Kl.
aug 22
II.
Purschenst
II. 22
III. 22
aug. 21.
II. Kleist
Brüx
Sebastianbg.
III. Schwbg.
Komotau
Pressnitz
IV. Gyulai, Klenau
Kaaden
Jelmagyarázat.
aug. 21.
aug. 22.
aug. 23
aug. 24.
aug. 25.
éjjeli helyzet; (tényleg sok csapat éjjel menetben volt, különösen aug. 23-án)
II. 21. → eredeti
IV. 22. → módosított
intézkedés, oszlop száma és kelt.
Az áttekinthetőség kedvéért kihagyott s elmaradt részek nincsenek feltüntetve.

az a feltevés, hogy az ellenség, melyet a fősereg arczvonala előtt hiába kerestek, teljes erejével Wittgensteinre veti magát. Ezt ellensúlyozandó, az egész sereget a határ mentén ugyancsak északkeletnek el akarták tolni, hogy ez által közelebb jussanak a veszélyeztetett jobb szárnyhoz. E művelet előkészítése végett még a délelőtt folyamán más menetirányokat jelöltek meg a 3. és a 4. oszlop számára.[1]

A délután folyamán, St. Cyr egy elfogott parancsőrtisztjétől elvett iratokból megtudták, hogy nyugat és észak felé hiába keresnek ellenséget, mert Napoleon főereje még mindig a Lausitzban áll s Drezdát csak St. Cyr hadteste fedezi.[2] E megváltozott helyzettel a zöblitzi haditanács foglalkozott.[3] Mindenek előtt teljesen és nyiltan elejtették a Lipcse felé vezető irányt, e helyett elhatározták a felkanyarodást Drezda felé. Ily módon egyrészt a veszélyeztetett Wittgensteinhez akartak közeledni, másrészt kedvezőbb helyzetet óhajtottak teremteni azon esetre, ha Napoleon Csehországba törne be, végül Drezda veszélyeztetésével visszatartani remélték a császárt Prága, vagy a svéd trónörökös megtámadásától. Minden esetre a Wittgenstein sorsa feletti aggodalom állott első helyen,[4] s miután a haditanács határozatai a csapataiért aggódó Sándor czárt nem elégítették ki, komoly nézeteltérések merültek fel az intéző személyek között.[5] A czár Ferencz császárral kívánt találkozni, míg Schwarzenberg Metternich herczegnél panaszkodott, hogy a czár akadályokat gördít útjába.

Aug. 23. Schwarzenberg tekintettel a csapatok kimerültségére, a kora reggelre tervezett indulást d. e. 10 órára halasztotta.[6] Ezen időpontig a fővezérlet egyrészt megnyugodott Wittgenstein sorsa felől, másrészt attól se tartott többé, hogy Napoleon még 24-e előtt megjelenik az Elbánál, s így az előző este kiadott intézkedéssel szemben elhatározták, hogy a hadseregnek

[1] U. o. 83—84. és 126. l.
[2] *E. G. v. Horstenau* i. m. 91. l., valamint *Friederich* i. m. I. k. 168. l.
[3] U. o. 87—93. l., illetőleg 168—169. l.
[4] U. o. 126. l.
[5] U. o. 93. l.
[6] U. o. 89. l.

jobbra eltolása helyett, jobbra felkanyarodva, Dippoldswaldénél egyesítik azt, a mely pont ellenséges behatás nélkül elérhető volt s uralkodott úgy a drezdai, mint a königsteini Elba hiddal szemben.[1]

Ezalatt Wittgenstein arról győződött meg, hogy a vele szemben álló ellenség vele egyenlő erejű, jobb oldalát erősen veszélyeztetettnek látta s e mellett még azon hitben is volt, hogy a főseregmégmindig Lipcse felé nyomul elő.[2] Ennélfogva elhatározta, hogy arczot fordít Drezda és Königstein felé s Drezda felé csupán könnyű csapatokat küld. Ez utóbbiak apró csatározásokkal vissza is szorították a franczia előörsöket.

E nap estéjén a Komotauból visszatérő Sándor czár is fontos híreket hozott.[3] Tudomásul adta Wittgenstein győzelmes előnyomulását, a mit később Wittgenstein futárja is megerősített.[4] Ezzel szemben sok gondot okozott a vezetőségnek Neipperg jelentése, a mely szerint a francziák folytatják előnyomulásukat Csehországba. Az összehívott haditanács e veszély elhárításával foglalkozott. Miután az egész sereggel megfordulni nem lehetett, hogy Csehországba visszatérve Napoleonnak útját állják, legczélszerűbbnek látszott, az előnyomulás a francziák számára annyira fontos Drezda felé, hogy ennek veszélyeztetésével elvonják Napoleont Csehországtól. Drezda megtámadtatásának eszméje ekkor merült fel először, a mi azonban még nem öltött határozott alakot.[5] Schwarzenberg ezen este ezt írja nejének: «Holnap Dippoldswalden lesz főhadiszállásom s ha nem gátolnak meg benne, holnapután talán megtámadom Drezdát. Jelenleg csak St. Cyr hadteste áll az Elba balpartján; talán holnapig több csapatot küld ide Napoleon.[6]

Augusztus 24-ike. Az aug. 24-ére szóló intézkedéseket Schwarzenberg azon hitben adta ki, hogy a csapatok elérték a 23-ra meghatározott helyeket.[7] Ez azonban a kedvezőtlen idő-

[1] U. o. 89. és 126. l.
[2] *E. G. v. Horstenau* i. m. 111—114. l., valamint *Friederich* i. m. 170. l.
[3] U. o. 104—106. l.
[4] U. o. 105—106. l.
[5] U. o. 105. l.
[6] *J. F. Novák* Briefe Schwarzenbergs stb. 231. l.
[7] *E. G. v. Horstenau* i. m. 98—99. l.

járás, a nehéz útviszonyok és a csapatok kimerültsége miatt nem történt meg.[1] Az intézkedések teljesen megfeleltek a 23-iki elhatározásnak, nevezetesen, hogy a hadsereget Dippoldswaldenál gyülekeztetik.

24-én délelőtt Neipperg tábornok azt jelentette,[2] hogy két westfáliai huszárezred átpártolt a szövetségesekhez. Ezek parancsnoka, Hammerstein báró ezredes, végre világosságot derített Napoleon hollétére, a kiről ily módon megtudták, hogy Blücher ellen vonult. Eképen tájékozódva, a hadseregparancsnokság most már nem látta oly égetően sürgősnek a sereg egyesítését Dippoldswaldenál, s egyrészt engedett a csapatok kimerültségéről panaszkodó alparancsnokok óhajának és egynapi pihenőt engedélyezett,[3] másrészt Napoleon távollétében lehetségesnek tartotta az elszigetelt St. Cyr leveretését és Drezda bevételét.[4]

Az eszme kétségkívül kecsegtető volt. Nem véve számba Drezdának már több izben kiemelt fontosságát, bármely győzelem csakis hasznára lehetett a koalicziónak. Eleinte ugyan még kísértett az az aggodalom, hogy hátha Napoleon mégis közelebb áll az Elbához, mintsem gondolják, s talán csak a szövetségesek előnyomulására vár, hogy azután Königsteinen át azok jobb oldalába törjön.[5] E tekintetben megnyugvást keltett a délután folyamán beérkező Metternich herczeg, ki megbízható híreket hozott afelől, hogy Napoleon a szileziai sereg ellen fordult s hogy Blücher a francziák elől visszavonulóban van.[6] Kitünt ebből az is, hogy a szövetségesek előnyomulása Szászországba nem tudta visszatérésre birni Napoleont — a mennyiben erről egyáltalán tudomást szerzett — s hogy ezen czél elérése végett erélyesebb rendszabályokra van szükség. Erre Drezda megtámadása igen alkalmasnak látszott.

De mindez még nem volt elég, hogy végét vesse a hadvezetőség kételyeinek. Kérdés merült fel, vajjon elegendő-e tün-

[1] U. o. 94. l.
[2] U. o. 100. l.
[3] U. o. 106—107. l.
[4] U. o. 173—174. l.
[5] *E. G. v. Horstenau* i. m. 119. l.
[6] U. o. 119. l.

tetni Drezda ellen, vagy meg is kell támadni ezt, s ha igen, mily módon? Eredményes lehet-e a rajtaütés? Sem a védő erőviszonyairól, sem Drezda erődítményeiről nem voltak kellőképen tájékozva.[1]

E fontolgatások között a sokfejű hadvezetőség nem tudott elhatározásra jutni. Vártak aug. 25-én reggelig, hátha a helyzet változása megkíméli őket attól a fáradságtól, hogy önmaguknak kelljen határozniok.

Augusztus 25. Reggel végre mégis ki kellett adni az ezen napra szóló intézkedéseket.[2] Az ennek megfelelő helyzetet az 1. sz. vázlat mutatja. Lényegileg 70—80 ezer ember egy félkörben Drezda déli része ellen volt előre tolva. A közép mögött négy órányira kb. 100.000 ember állott mint tartalék, a szárnyakon, lépcsőben, egy-egy hadtest maradt vissza egynapi járásra.

A hadvezetőség szándékait ezen a napon nem lehet minden kétséget kizáró biztonsággal megállapítanunk. Az intézkedés (erőszakos) szemrevételezésről beszél; hasonló értelemben írt Schwarzenberg Barclaynek is.[3] Az előretolt oszlopok azonban nehéz tüzérséget is vittek magukkal s az előírt állásban harczkészen további parancsokat kellett bevárniok. Ez a két körülmény inkább azt mutatja, hogy Drezdát akarták megrohanni. Ily értelmű jelentést tesz Schwarzenberg Ferencz császárnak is.[4] Való igaz, hogy 25-én sem erőszakos szemrevételezésre, sem támadásra nem került a sor. Az egyes oszlopparancsnokok magatartása arra enged következtetni, hogy a főparancsnokság az intézkedésben nem adott parancsot a szemrevételezésre, sőt, a mennyiben ez szükséges volt, a mozdulatokat beszüntette.[5] A hol tehát 25-én összeütközésre került a sor, az a főparancsnokság hozzájárulása nélkül történt meg. Nevezetesen mivel Wittgenstein délelőtt 10 óráig nem kapott parancsot, elhatározta, hogy saját felelősségére szemrevételezi a várost. A Roth tábornok parancsnoksága alatt álló elővéde Drezdától délre a Grosser Gartennél össze-

[1] U. o. 119—120. l.
[2] U. o. 120—121. l., valamint *Friederich* i. m. 174—175. l.
[3] *Friederich* i. m. 177. l.
[4] *E. G. v. Horstenau* i. m. 123. l.
[5] U. o. 163. l.

ütközött a francziákkal s vissza is vetette ezeket. A Grosser Gartentől délnyugatra, Wittgensteinnak Kudaseff parancsnoksága alatt álló egyik különítménye a Rotes Haus birtokáért harczolt, de délután visszavettetett négy franczia zászlóalj által. Plauen helységnél (Drezdától nyugatra) az osztrák-magyar Crenneville hadosztály harczolt s a sötétség beálltával a helység egyik fele az övé lett, mig a másik fele a francziák birtokában maradt.[1]

A kritika igen sokat foglalkozott az aug. 25-iki eseményekkel. Bűnbakot kerestek ahhoz, hogy ki mulasztotta el a kedvező alkalmat Drezda bevételénél és az elszigetelten álló St. Cyr leverésénél; ez, a viszonyokat tekintve, tényleg lehetséges is volt. A történetirókat nevezetesen ez a két kérdés foglalkoztatta:

miért helyezte Schwarzenberg seregének csak egy harmadát készenlétbe a Drezda elleni esetleges támadásra és

miért nem következett be a támadás?[2]

Az első kérdésre *E. G. v. Horstenau* több izben idézett műve, az osztrák-magyar csapatok viszonyainak alapos tanulmányozása alapján azt adja feleletül (125. l.), hogy az osztrák-magyar balszárny és Klenau hadteste elmaradt s ezek beérkezésére nem számithattak biztosan; a rendelkezésre álló csapatok közül pedig, a kellő tartalék visszatartása mellett, lehetetlen volt többet az első vonalba állitani. Erre a körülményre valóban sok külföldi történetiró ügyet sem vetett, mert pl. *Friederich* (i. m. I. k. 173. l.) aug. 24-én este *Gyulayt* Dippoldswaldenál, *Klenaut* pedig Freibergnél mondja, holott mindkettő még csak Gr.-Waltersdorfnál volt.

A támadás elhalasztásáért *Horsetzky* (361. l.) és *Friederich* (i. m. I. k. 181. l.) is Sándor czárt okolják; utóbbi azonban Schwarzenberg herczeget is ép olyannyira hibásnak találja, mivel mint a fővezér, nem lépett fel határozottan. *Horstenau* ennek okát is a csapatok késői beérkezésében látja (162. l.). Ez a magyarázat sok valószinűséggel bir ugyan, de tagadhatatlan viszont, hogy a hadvezetőség hijján volt az erélyes cselekvéshez szükséges határozott akaratnak. Lehetséges, hogy az adott viszonyok

[1] U. o. 148—157. l., valamint *Friederich* i. m. 175—176. l.

[2] *Friederich* i. m. I. k. 178. l.

között tényleg lehetetlen volt 25-én Drezdát megtámadni, de ez a helyzet, a hibák sorozatának, a határozottság és erély hiányának volt a következménye.

A balszerencse, mely a főseregre hadműveletét már kezdettől fogva kisérte, sajnos, visszahatással volt a csapatokra is. A folytonos esőben és hidegben, rossz útakon és átázott talajon való hosszú menetek rendkivül fárasztók voltak.[1] A gyakori parancsváltoztatások következtében napirenden voltak az éjjeli menetek.[2] Az utánszállítás nehézségei miatt a csapatok éheztek, a gyalogság egy része mezítláb járt, vagy nyers marhabőrt kötött lábaira.[3] Az átázott kenyeret és puskaport a legénység eldobta. Még az alparancsnokokban is megrendült a bizalom a fővezérlet iránt![4]

Mindez bomlasztóan hatott a hadseregre. Napirenden voltak a fosztogatások és az erőszakoskodások[5] a lakossággal szemben; az el-elmaradozó katonák Csehországban még az udvari postaszolgálatot is megzavarták.[6] A hadsereg hátamögötti terület egészen a cseh Érczhegységig tele volt elakadt ágyúkkal és gazdátlan kocsioszlopokkal;[7] az élelmezőintézetek pedig még nagyrészt a hegység másik oldalán megrekedtek.[8]

A főparancsnokság ugyan elrendelt egyet-mást a rend helyreállítása végett, de általában tehetetlennek mutatkozott ennyi nehézséggel szemben.[9] Tagadhatatlan, hogy a főhadsereg hadműveleteinek anyagi előkészítése ép oly hiányos volt,[10] mint a milyen erélytelen a keresztülvitel.

[1] *E. G. v. Horstenau* i. m. 86., 94. és 100. l., valamint *Friederich* i. m. 172. l.
[2] *Horstenau* i. m. 96., 97. l.
[3] U. o. 100. l.
[4] *E. G. v. Horstenau* i. m. 101—102. l.
[5] U. o. 100. l.
[6] U. o. 117. l.
[7] U. o. 167. l.
[8] U. o. 86. l.
[9] U. o. 101. l.
[10] U. o. 116. l.

Napoleon visszatérése.[1]

Mialatt a szövetségesek főserege Szászországba tört, Napoleon főerejével Blücher ellen fordult. Ez aug. 21. és 22-én tervszerűen visszavonult előle, bár véres utóvédharczok árán.

Napoleon nem üldözte tovább Blüchert, nehogy túlmesszire távozzék az Elba vonalától. Ehelyett főleg a Csehországba való betörés tervével foglalkozott.

St. Cyr hírei a szövetségesek előnyomulásáról Szászországban azonban figyelmét mindinkább Drezda felé irányították, bár sokáig nem akarta elhinni, hogy a szövetségesek főereje az Elba balpartján működik. A Drezdából beérkező hírek azonban mindinkább meggyőzik erről. Ennek megörül, mert reméli, hogy így csatára kerül a sor. Elejti tehát a Csehországba való betörés tervét s aug. 23-án elhatározza, hogy a szövetségesek főereje ellen fordul, még pedig oly módon, hogy Drezda kézbentartása mellett Königsteinen át azok oldalába tör. Ennek megfelelően aug. 25-én kiadott parancsaival Vandamme hadtestét Königstein-Liliensteinhez, a gárdát, Marmont és Victor hadtesteit Stolpenra (Drezdától keletre) rendeli, Csehország északkeleti határa ellenében a biztosítást pedig Poniatowskyra bizta.

E hadművelet sikeres végrehajtásához azonban szükséges volt, hogy Drezda a szövetségesek támadásának legalább is addig ellentálljon, a míg támadása érvényesül. De ebben nem igen bizott meg. Előre küldötte tehát előbb Murat, majd saját segédtisztjét. Ezek jelentései meggyőzték arról, hogy a város támogatása nélkül nem tarthatja magát. Eltért tehát eredeti tervétől s aug. 25-én éjjel elhatározta, hogy főerejével közvetlenül Drezda támogatására siet s csak Vandamme hadtestét irányítja Königsteinen át a szövetségesek oldalába.

Helyszűke miatt nem foglalkozhatunk azzal a hálás feladattal, hogy Napoleon magatartását összehasonlítsuk a szövetségesekével, mert az események korántsem mutatják[2] Napoleont

[1] U. o. 127—138. és 173—179. l., valamint *Friederich* i. m. I. k. 207—222. l.

[2] *Friederich* i. m. I. k.. 220. l.

annak a már fáradt és megöregedett hadvezérnek, mint a milyennek néhány történetíró feltüntetni igyekszik. Napoleon ezekben a napokban ugyanolyan lángeszű, előrelátó és erélyes hadvezér volt, mint annakelőtte. Csakis a körülmények — Drezda csekély passiv ellentálló ereje — gátolták meg abban, hogy a hatásosabb, talán döntő eredménynyel kecsegtető támadási irányt válaszsza Königsteinen át. A véletlennek és ellenségei határozatlanságának köszönhette, hogy Drezda nem veszett el számára. De az ő személyes érdeme az, hogy nagyrészt újonczokból álló serege, a szövetségesekéhez hasonló nehézségek között, napi 40 kilométeres menetekben Drezda alá ért és itt győzött is!

Drezda 1813-ban.[1]

(Lásd a 2. sz. vázlatot.)

A szász fővárosnak, melynek ma kerek fél millió a lakossága, 1813-ban csak kb. 60,000 lakosa volt.

A város régi része az Elba bal-, az új része a folyó jobbpartján terült el. Ránk nézve csak az előbbi bír fontossággal, mert a csata kizárólag a balparton játszódott le.

Ezen az oldalon, a régi város előtt, elővárosok terültek el, számos kerttel, a melyeket nagyobbára kb. 2 m magas falak öveztek. A környék északnyugaton és délkeleten sík, nyugaton és délnyugaton azonban a várost félkörben övező magaslatok majdnem Drezda szegélyéig érnek.

Fontos a város déli szegélye előtt elterülő, eredetileg fáczánosnak készült, magas fallal körülvett, körülbelül két km hosszú és 1 km széles *Grosser Garten*, melynek védelmét nagyon is megkönnyítette a benne lévő kastély, ennek melléképületei, számos árok és fasor.

A város környékének járhatóságát számos körülmény igen kedvezőtlenül befolyásolta. A talaj a sikságon homokból, különben pedig agyagból állott; utóbbi esőzések után alig járható, szívós péppé ázott. Az épített útak azidőben igen rossz állapot-

[1] *E. G. v. Horstenau* i. m. 137—148. l., valamint *Friederich* i. m. I. k. 440—447. l.

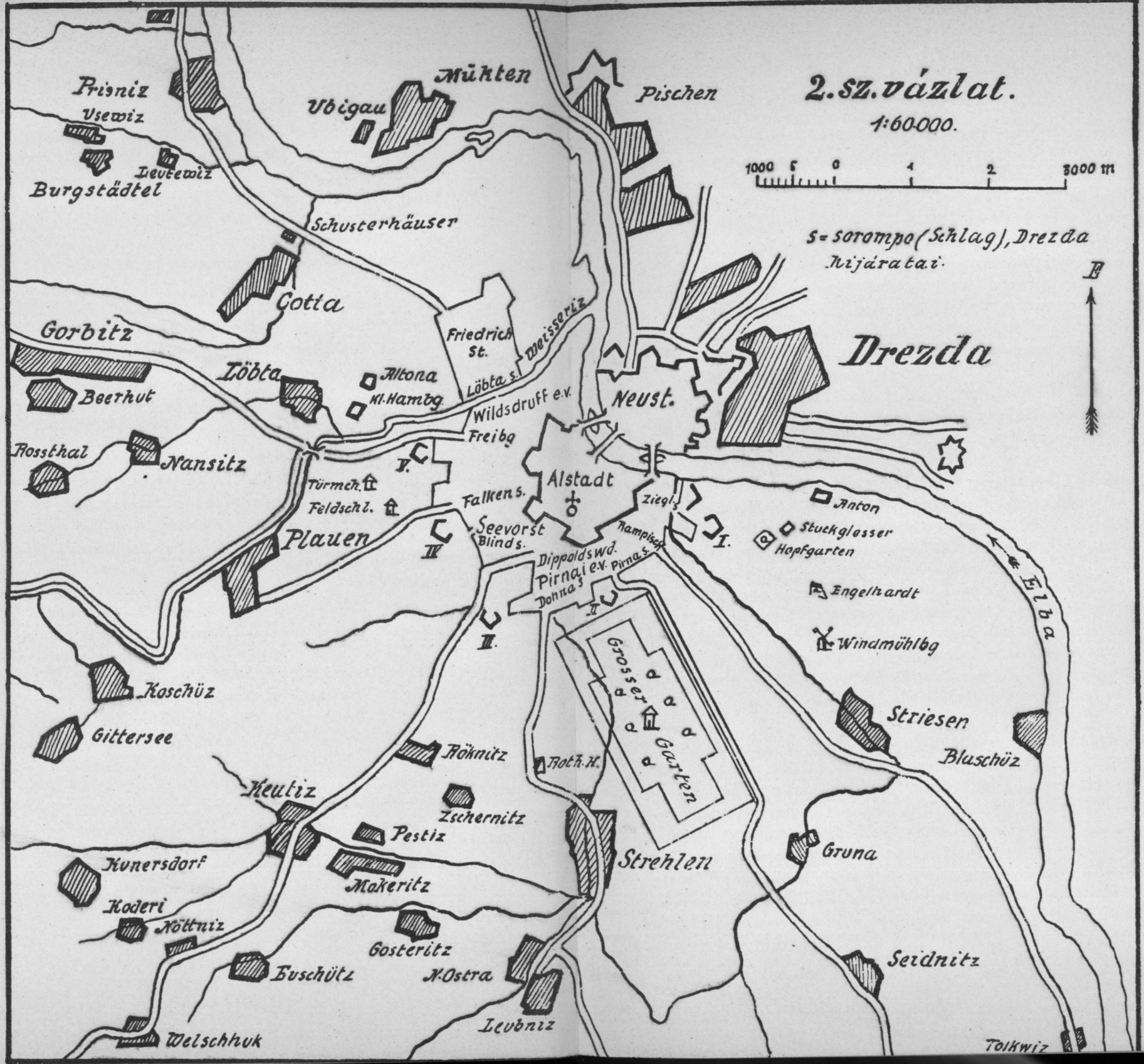
2. sz. vázlat.
1:60000.
1000 5 0 1 2 3000 m
S = sorompo (Schlag), Drezda
kijáratai.
E
Prisnitz
Vsewiz
Leutewitz
Burgstädtel
Mükten
Übigau
Pischen
Schusterhäuser
Cotta
Gorbitz
Friedrich St.
Weisseriz
Löbta
Altona
Kl. Hambg
Löbta s.
Wildsdruff e.v.
Freibg
Beerhut
Rossthal
Nansitz
Türmch.
Feldschl.
V.
Falkens.
Alstadt
Neust.
Drezda
Ziegl.
Anton
Stuckglosser
Hopfgarten
Engelhardt
Windmühlbg
Elba
Seevorst
Blinds.
IV
Plauen
Dippoldswd.
Pirnai e.V.
Donnas
Pirna s.
Rampisch
I.
II.
III.
Koschüz
Gittersee
Grosser Garten
Striesen
Blaschüz
Röknitz
Roth. H.
Keutiz
Zschernitz
Pestiz
Strehlen
Gruna
Kunersdorf
Makeritz
Koderi
Nöttniz
Gosteritz
Seidnitz
Euschütz
N. Ostra
Welschhuk
Leubniz
Tolkwiz

ban voltak; a mezei útak használhatóságát ezenfelül még a Szászországban használatos keskeny kocsinyomtáv is korlátozta. Még nehezebb volt a mozgás az útakon kívül. Számos, a talajba mélyen bevágott magas töltésekkel szegélyezett patak és árok, sok fasor és kerítés szelte át a vidéket; utóbbiak még az áttekintést is korlátozták. Különösen fontos volt e tekintetben a a Weisseritz folyó, mely rendes viszonyok között ugyan mindenütt átgázolható volt, de esőzések után hatalmas akadályt alkotott. A hidak gyakran csak gyalogszerrel voltak járhatók, egyrészt keskeny voltuk, másrészt gyakran igen meredek feljáróik miatt. Az említett akadályok a támadónak azonban módot nyújtottak a fedett közeledésre.

Drezda már régtől fogva erődített hely volt. A franczia háborúk idején a város belső részeit állandó bástyaszegély övezte. Különös, hogy ezen erődítményeket éppen a kritikus időben, vagyis 1811 és 1812-ben kezdték lerombolni.

1813-ban, a mikor Napoleon fontos szerepet szánt Drezdának, elrendelte ennek újbóli megerősítését. A munkálatokat Rogniat hadmérnöki főnök foganatosíttatta.

Elsősorban az új várost erősítették meg; az Elba jobbpartjának megerősítése csak akkor vált szükségessé, a mikor Ausztria-Magyarország is csatlakozott Napoleon ellenségeihez.

Ezt a feladatot azonban lehetetlen volt 8 nap alatt végrehajtani úgy, a mint azt Napoleon kívánta. Bár számos polgári munkás és több száz szekér segédkezett a munkánál, a számításba vett 8 napból 8 hét lett, sőt az erődítményeken még akkor is dolgoztak, mikor a szövetségesek már Drezda előtt álltak.

A városnak a folyó balpartján három védelmi vonala volt. A *külső* öt holdműből s néhány arczvonalból állott, 2—300 lépésnyire az előrosok szegélye előtt. A sánczok nyitott földművek voltak, hatalmas mellvéddel, köröskörül árokkal, melynek homlokfala czölöpözve volt. A torokvonalat hasonló czölöpzettel zárták el. Sok sánczban kis mentsvárakat is építettek. Védőőrségük 140—160 gyalogosból, néhány utászból és öt-hat ágyúból állott. A művek távolsága egymástól, az akkori fegyverek hatását tekintve, helyenkint túl nagy volt. E vonal

főgyöngesége azonban abban rejlett, hogy az előterep magasabb volt nálánál s hogy az ellenség sok helyütt fedve a sánczok közvetlen közelébe férkőzhetett.

Második védelmi vonalul az elővárosok szegélye szolgált. A kertek falkerítéseit lőpadokkal és lőrésekkel látták el s czölöpzetekkel egészítették ki. Az elővárosok kijáratait czölöpzetekkel zárták el, vagy ágyúkat állítottak mögéjük. A védelmi vonal mögött gondoskodtak: közlekedő útakról és a tartalékok számára fedett felállítási helyekről.

Harmadik védelmi vonal gyanánt a régi állandó erődvonalat állították helyre. A kilövést azonban az erődítmények előtt közvetlenül lévő elővárosok nagyon korlátozták.

Az állandó Elba-hídon kívül még két hajóhíd készült; valamennyinek bejáratát védőczölöpzet zárta el. A folyam partjának védelmére két ékerőd épült.

Drezda állandó védőőrsége Durosnal tábornok parancsnoksága alatt kb. 5000 emberből állott, úgy hogy St. Cyr csapataival együtt kb. 20—22,000 ember védelmezhette a szász fővárost, kb. 80 beépített és 20 mozgó ágyúval.

Említést érdemelnek még végül a hatalmas hadikészletek, a melyeket Drezdában felhalmoztak s a számos katonai intézet (sütődék, kórházak, szertárak, tüzérműhelyek stb), a melyek mind Napoleon parancsára létesültek.

Összegezés. Drezda erődítményei *ideiglenes jellegűek voltak, de a támadót a nehéz terep hátráltatta.* Mindent összevetve, legalkalmasabbnak látszott a támadás a Weisseritz folyótól északra, hol a Friedrichstadt nem is volt megerősítve.

Drezda erődítményeinek értékét abban az időben az irányadó intéző személyiségek nem ítélték meg egyöntetüen. A szövetségesek vezérei nem ismerték kellőképen s inkább túlbecsülték.[1] Napoleon maga több ízben oda nyilatkozott, hogy Drezda még a nagyobb erővel szemben is legalább 8—10 napig tarthatja magát, de valószinű, hogy e mondásával, szokása szerint, inkább a város védőit akarta kitartásra buzdítani. A hadműve-

[1] *E. G. v. Horstenau* i. m. 147. l.

letek alatti magatartásával azonban világosan kimutatta, hogy nagyon is ismerte Drezda gyengeségét.[1]

Sajnálatos, hogy a szövetségesek mindenképpen hiányos készültséggel indultak a hadjáratba. Jellemző pl. hogy ellentétben Napoleonnal, ki nemcsak a meglévő térképeket használta fel, hanem újakat is készíttetett, a szövetséges seregben a jó térkép nemcsak hogy ritka portéka volt, hanem még akkor sem használták azokat, ha kezükügyébe került egynéhány. A legtöbb tábornoknak szövetre nyomtatott térképe volt, mely egyúttal zsebkendő gyanánt is szolgált (!). Meskó tábornok az annabergi postamestertől kért térképet, mert a magáét elfelejtette. Az oroszok a weesensteini kastély kifosztása alkalmával minden lehetőt elvittek, csak Drezdának egy kitünő tervét hagyták ott.[2] A térképek e hiánya is megnehezítette a vezetést és számos félreértésre adott alkalmat.

Intézkedés augusztus 26-ra.

A határozatlanság — mely a szövetséges fővezérletet augusztus 25-én is visszatartotta attól, hogy Drezda megtámadása mellett döntsön — megnyilatkozik a 26-ára kiadott parancsokban is. A főssereg nagy részét, körülbelül 75,000 embert Drezda előtt csatarendbe állították és pedig nagyjában: Wittgensteint 15,000 emberrel az Elba és a pirnai országút között, tőle nyugatra, a Weisseritz folyóig, 130,000 porosz és osztrák-magyar csapat állott, végül a Weisseritztől északra 30,000 embert Gyulay vezetett.[3] Ezenfelül intézkedtek a visszamaradt csapatok előrevonása iránt is. E parancsokat még az éj folyamán kiegészítették annyiban, hogy a 25-én elmaradt szemrevételezés megtartását 26-ára rendelték el. Vagyis az elővédek elfoglalni kötelesek, é. p. *Wittgensteiné* a Windmühlberget és az ennek közelében lévő majorságokat, *Ziethen* tbk. a Grosser Gartent, a *Crenneville* hadosztály a löbtai hidat, a Feldschlösschent stb., *Meskó*

[1] U. o. 174. és 179. l.
[2] U. o. 147. és 148. l.
[3] U. o. 169. és 170. l.

hadosztáya pedig a Drezdától északnyugatra fekvő Schusterhäusereket.[1] Az északi szárny biztosítására Meskó egy dandárát Meissenbe rendelték.

Lehetetlen pontosan megállapítanunk azokat az okokat, a melyek a fővezérletet félrendszabályra vezették. Lehet, hogy csak arra nézve akartak intézkedni, a mire mulhatatlanul szükség volt, a többire nézve pedig a beérkező hírek eredményét várták. Közrejátszhatott a saját jobbszárny iránti félelem is.[2] Végül az sincs kizárva, hogy — a mint több történetíró állítja — Sándor czár már 25-én este teljesen lemondván a támadás eszméjéről, Schwarzenbergnek sem állott módjában határozottabb parancsokat adni.

A herczeg maga sajnálta a legjobban, hogy a támadás ismét elmaradt, mert szeptember 5-én ezt irja nejének: Köztünk legyen mondva, Drezdát nem támadták meg, a mikor én parancsoltam, Drezdát nem azon a napon támadták meg, a mikor én akartam, hanem a következő napon.[3]

E csatarendbe állított hadsereggel szemben Drezda védelmére kb. 22,000 ember állott az elővárosok szélén, részben még az előterepen is é. p.: a 44. Berthezéne hadosztály a város déli részén a pirnai országút mindkét oldalán, a 43. Claparède hadosztály a nyugati és délnyugati részen, végül a 44. Razout hadosztály a Friedrichstadt szélén. Lheritier lovassága, Napoleon parancsai szerint, a Grossenhayn-felé vonult, hogy a bautzeni országútat észak felé biztosítsa, mert Oudinot tábornagy Berlin elleni működéséről baljóslatú hírek keringtek.[4] Két üteg az Elba jobb partjáról oldalozó tüz alá vehette Drezda déli előterepét. Az egész védelmi vonal minden méterére két ember jutott, ami elég kevésnek mondható.

[1] *E. G. v. Horstenau* i. m. 172—173. l.

[2] U. o. 171. l.

[3] *J. F. Novák* Briefe Schwarzenbergs stb. 332—333. l.

[4] *E. G. v. Horstenau* i. m. 179—181. l., valamint *Friederich* i. m. I. K. 449—451. l.

Bevezető harczok augusztus 26-án délelőtt.[1]

Legelsőknek a poroszok támadták meg a Grosser Gartent s mihamar elfoglalták ennek felét és a benne levő kastélyt. A további támadást egy ágtorlasz akasztotta meg. Ziethen tbk. Kleist parancsára később be is szüntetette a támadást. Wittgenstein jobb szárnyáról ekkor már láthatók voltak a Drezda felé siető franczia segélycsapatok.[2]

Kevéssel ezután az oroszok is előnyomultak és délig elfoglalták a Windmühlberget és ennek közelében a majorságokat. Délfelé azonban a csatatér e részén is szünet állott be.

A középen az osztrák-magyar Crenneville hadosztály, a parancs értelmében, Meskó beérkezését várta. Utóbbi Schwarzenberg sürgetésére, a legnagyobb sietséggel igyekezett Drezda felé, s mivel összes előőrseinek bevonulását sem várta be, csak öt zászlóaljjal és hét lovasszázaddal indult el. Ezekből legelsőnek — és pedig egy órával megelőzve a gyalogságot — a tizenkettes Palatinus-huszárok érkeztek meg Illésy ezredes parancsnoksága alatt. A franczia előőrsök a magyar huszárok elől visszavonultak s csak az erősebben megszállott Löbta állította meg Illéssy századait.[3] Reggel hat órakor beérkezett Meskó gyalogsága is és délelőtt 9 óráig elfoglalta Cotta-t és Löbta-t, a mi alatt a Gosztonyi János ezredes vezette két század hármas huszár a Drescherhäuserekből üzte el az ellenséget.[4] Ezen eredmények után Meskó, engedelmeskedve Schwarzenberg parancsának,[5] Paumgarten tábornokot két zászlóaljjal és két lovasszázaddal Meissen felé indította az ottani híd biztosítására. Eképen meggyengülve, csupán három zászlóaljjal, öt huszárszázaddal és két üteggel kellett Meskónak a kb. 3000 m kiterjedésü területet tartania addig, a míg az elmaradt osztrák-magyar balszárny beérkezik. Ily viszonyok között természetesen nem folytathatta a támadást, hanem örülnie kellett, ha állását

[1] U. o. 181—191. l., valamint *Friederich* i. m. I. K. 451—454. l.
[2] *E. G. v. Horstenau* i. m. 184. l.
[3] *E. G. v. Horstenau* i. m. 158. l.
[4] U. o. 189. l.
[5] Lásd a 278. oldalt.

megtarthatja. A huszárok ugyan néhányszor a franczia ütegek közelébe igyekeztek férkőzni, de eredménytelenül.

Időközben a Crenneville hadosztály is megkezdte előnyomulását és a délelőtti órákban kemény harczok árán elfoglalta a Feldschlösschent, a Türmchent, a löbtai kőhidat és még néhány majorságot. A Feldschlösschenből a mieink pusztító puskatüzelést keztek a IV. számu sáncz ellen. A francziák ugyan megkísérelték ágyúkkal rombalőni vagy felgyújtani az épületet, de — a mint egy szemtanú állítja[1] — az ágyúgolyók simán átütötték a gyenge épületet úgy, hogy a benne lévő osztrák-magyar csapatok minden ilyen nyilást lőrésnek használtak fel s puskatüzük minden ágyulövés után még hevesebbé lett olyannyira, hogy végre a francziák hátbőröndjeikből készítettek maguknak födözeket.

Mindeme harczokban St. Cyr. «gyermek-katonái» derekasan küzdöttek.[2]

Időközben beérkeztek a hátulról előrevont csapatok is, csupán Gyulay csapatai hiányoztak még. A délben beállott helyzetet a *3. számu vázlat*[3] mutatja.

Délelőtt 10 óra tájban Meskó hadosztályának csapataihoz áthallatszott a francziák soraiból a «Vive l'Empreur!» kiáltás, a mi azt jelentette, hogy *Napoleon visszaérkezett Drezdába!*[4]

A franczia császár reggel 9 órakor az Elba jobb partjáról egy ideig szemlélte a csatateret,[5] majd Drezdába vágtatott, hol csapatai kitörő lelkesedéssel s az egész város örömmel és megkönnyebülten fogadta. Napoleon a legelőbb beérkező két hadosztályát a szorongatott 44. és 45. hadosztályok támogatására küldte a Rampisch sorompó, illetve a Friedrichstadt felé. Előbbi még éppen jókor érkezett, hogy az oroszok további előnyomulásának gátat vessen.

[1] *E. G. v. Horstenau* i. m. 187. l.
[2] U. o. 182. l., valamint *Friederich* i. m. I. K. 456. l.
[3] U. o. három szövegbeli vázlat nyomán.
[4] *E. G. v. Horstenau* i. m. 191. l.
[5] U. o. 191—192. l., valamint *Friederich* i. m. I. K. 455. l.

3. vázlat.

Helyzet aug. 26.-án.

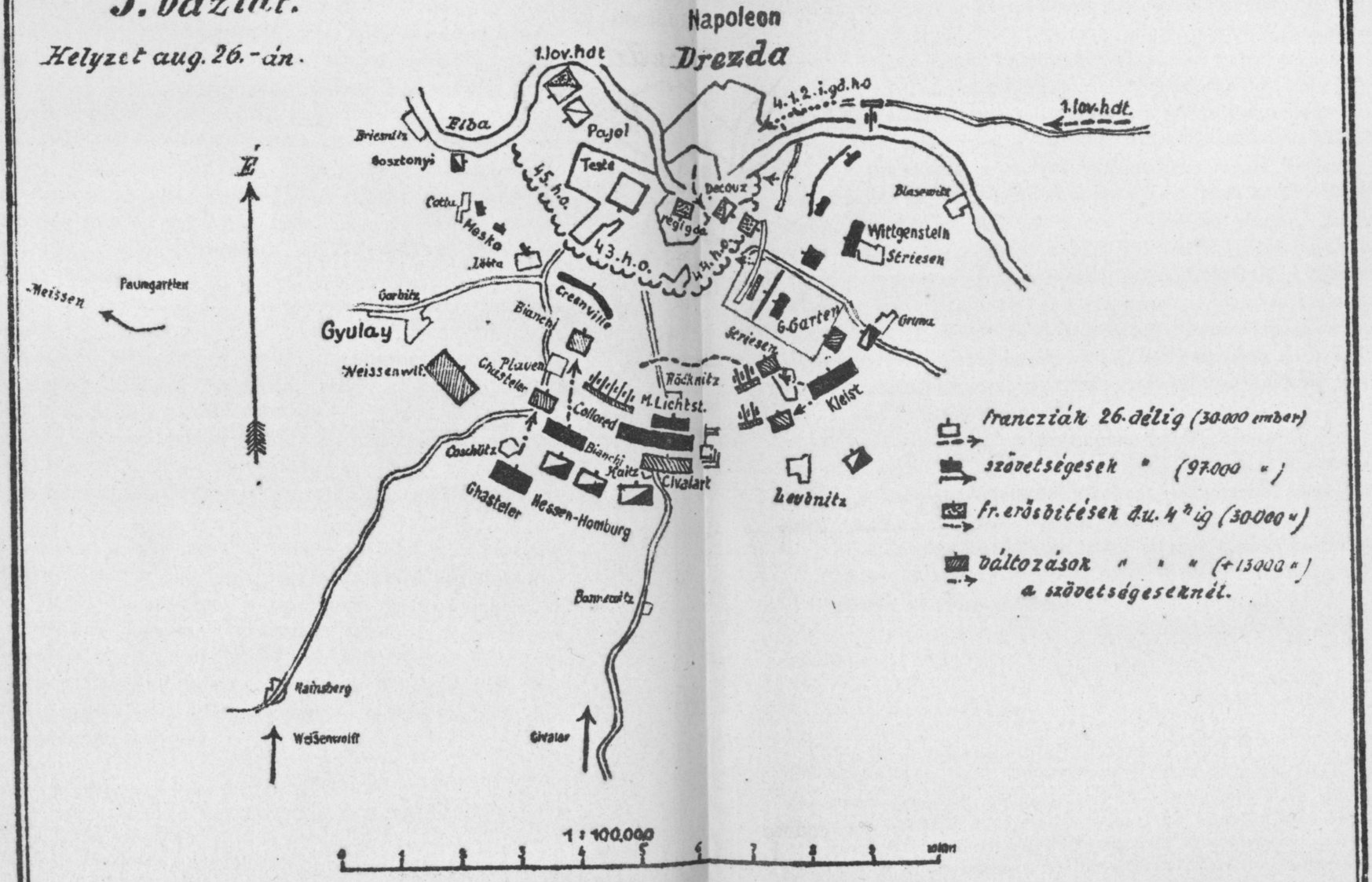

franczián 26-délig (30.000 ember)

szövetségesek " (97.000 ")

fr. erősbitések d.u. 4 h-ig (30.000 ")

változások " " " (+13000 ") a szövetségeseknél.

Intézkedések a támadásra.

A szövetséges sereg fővezérsége 26-án már a kora reggeli órákban megkezdte az eszmecserét a további tennivalók tárgyában.[1] Az értekezlet lefolyása nem állapítható meg bizonyosan, de úgy látszik, hogy Schwarzenberg s még nehányan az eddig elmaradt támadás megindítása mellett kardoskodtak, míg Sándor czár ellenezte ezt. Ezen ellentétes nézetek szülték azután azt az intézkedést, a melyben a támadás nincs határozottan kifejezve.

Az intézkedés, a melyet valószinüleg reggel 8 és 9 óra között adtak ki,[2] *öt támadó oszlopot alakit.* Ezek közül: *Wittgenstein* Blasewitz és Striesen, *Kleist* a Grosser Garten, *Lichtenstein Móricz* hadosztálya a III. sz. sáncz, *Crenneville* hadosztálya Plauen és *Bianchi* hadosztálya Löbta és a Schusterhäuser ellen rendeltetett. Lichtensteint a *Colloredo* hadosztály, Bianchit a *Schneller* lovashadosztály, Crennevillt ellenben a *Chasteler* gránátoshadosztály követi, mint tartalék. A *Nostitz* és *Lederer* lovashadosztályok, mint tartalékok, Kaitznél állnak fel; a többi csapat készenlétben táborában marad.[3]

Az intézkedés az előnyomulás czélját *tüntetésnek nevezi*, de meghagyja az oszlopoknak Drezda lövetését valamint azt is, hogy minden kínálkozó alkalmat ragadjanak meg ahhoz, hogy esetleg betörjenek Drezda elővárosaiba.

Az előnyomulást délután négy órakor kellett megkezdeni.

Ez a parancs kiegészitést nyert *Klenaut* illetőleg, a kit Tharandton át előre rendeltek.[4]

A fővezérlet a räcknitzi magaslatokra ment, hol állandóan haditanácsot tartottak.

DORMÁNDY GÉZA
vezérkari testületi százados.

[1] *E. G. v. Horstenau* i. m. 196. l.

[2] U. o. 196—197. l., *Friederich* (I. K. 447—448. l.) és több más forrás szerint ugyanezen intézkedést már 25-én este adták ki. *E. G. v. Horstenau*-nak 199—200. l. a cs. és k. hadilevéltár adatai alapján való bizonyitása nagyobb valószinűséggel bírnak, mint Friederiché.

[3] *E. G. v. Horstenau* i. m. 197—199. l., valamint *Friederich* i. m I. K. 447—448 l.

[4] *E. G. v. Horstenau* i. m. 201. l.

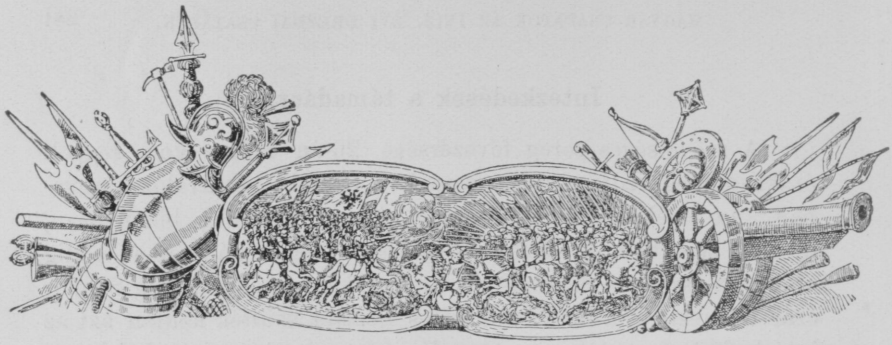

TÁRCZA.

EVLIA CSELEBI FELJEGYZÉSEI A MAGYAROK HARCZMODORÁRÓL ÉS KATONAI JELLEMÉRŐL.

(Első közlemény.)

EVLIA CSELEBI a XVII. század legkiválóbb török utazója volt, híresség̈ben az arab Ibn Batutával és az olasz Marco Pauloval vetélkedett. Előkelő családból származott, nagybátyja Melek Ahmed 1650-ben nagyvezír volt. Bizalmasa volt a pasáknak és vezíreknek, elkísérte őket csatáikban, nagy nyelvismeretéért és diplomácziai ügyességéért gyakran kényes megbízásokkal látták el és mint jó hazafi, azoknak mindig megfelelt. Megfigyeléseit, tapasztalatait feljegyezgette és később tíz kötetre terjedő útleírásban foglalta össze. Ennek a nagy munkának csak az első két kötetét ismerték maguk a törökök is, az egészet csak legújabban, 1896-ban fedezték fel kéziratban. Ezeknek a leírásoknak V., VI. és VII. kötete szól Magyarországról, melynek lefordításával és kiadásával a Tud. Akadémia *dr. Karácson Imrét* bízta meg, ki 1904-ben az V. és VI., 1908-ban pedig a VII. kötetnek rólunk szóló részeit le is fordította, jegyzetekkel kisérte és ezzel a török világról való történelmi ismereteinket igen bő adattárral gazdagította. (L. Török-magyarkori tört. emlékek. II. osztály: Irók. I. k. Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660—1664. II. k. U. a. 1664—1666. A M. Tud. Akad. megbízásából fordította és jegyzetekkel kísérte dr. K. J. Budapest, 1904. és 1908.)

Hogy mennyire fontos és a török világról való ismereteinket kiegészítő munkáról van szó, azt legjobban bizonyítja, hogy a «Sziá-

hátnáme» (ez a könyv eredeti czíme) VI. kötetének török kiadását is a Magy. Tud. Akadémia támogatása tette lehetővé. Ennek a kiadásnak előszavát *Vámbéry Ármin* írta meg, ki többek között e szavakkal fejezi ki Evlia Cselebi munkáinak fontosságát: «Azonfelül nagyon hasznos még nekünk Evlia Cselebi munkája az akkori oszmánok és magyarok közt folyó diplomácziai események tekintetében is, mert e híres utazó értelmességével és ügyességével a pasáknak, emireknek bizalmát megnyerte és sok fontos megbizatással a magyar főurakhoz és a császárhoz küldetett s *mostanáig nem is gyanított aprólékos részletekről értesült, a minek következtében történelmünket ez irányban kiegészíthetjük.*» (I. m. I. k. előszavának XIV. és XV. l.) Ezúttal vizsgálat tárgyává teszszük Evlia Cselebinek mindama feljegyzését, melyet a magyarok harczmodoráról és katonai jelleméről elbeszél.

Evlia először 1660-ban jön Magyarországba. Útja Belgrádból Nagyvárad felé vezet. (Ezt az útvonalat *földrajzi* szempontból a Történelmi Szemlében ismertettem.) Czélja az, hogy csatlakozzék Ali temesvári és Szidi Ahmed budai pasák seregéhez és részt vegyen Nagyvárad ostromában. A fordító megjegyzi (I. m. I. k. 3. l.), hogy Nagyvárad ostromát legalaposabban leírta *Rónai Horváth Jenő* a *Hadtörténelmi Közlemények* 1892. évfolyamában, de még ezt a leírást is «érdekesen kiegészíti a szemtanú Evlia Cselebi, a kinek munkája kútfőül szolgál eme nevezetes hadi eseményhez is.» Régebbi ismereteinkkel való egybevetés kedvéért *Salamon Ferenczet* szólaltattam meg (Magyarország a török hódítás korában), ki ezt az eseményt röviden a következőkép foglalja össze: «Nagy-Várad elvesztése annyival meglepőbb volt Erdélyre nézve, mivel Bethlen és I. Rákóczy György e vár javítására s csaknem merő újjáépítésére nagy gondot s nagy költséget fordítottak, úgy hogy az elsőrendű erősségek közé tartozott abban az időben. *Nem is az erődítési műveken, sem a helyőrség bátorságán és kitartásán mult a vár megmaradása* . . . Váradnak a nagy terjedelmű erődhöz képest csak megközelítőleg elegendő őrsége sem volt. Nyolczszázötven ember, többnyire nem gyakorlott katona tartá ki közel százannyi török erő ellen több ízben a rohamot, s a negyven napnál tovább folyt ostromot. Utoljára a harmadára leolvadt őrség tisztességes feltételekkel adta meg magát, bántatlan elvonulást nyervén.» (I. m. 2. kiad. 407. l.)

Midőn Evlia Várad alá érkezett, Ali pasánál, a főszerdárnál jelentkezett, a ki őt e szavakkal fogadta: «Hej! Evliám! Isten hozott!» (Id. m. I. k. 28. l.) A fővezérhez való bizalmas viszonyát még jobban jellemzik következő feljegyzései: «Az összes tanácsbeli emberekkel

szemben engem szegényt igen megtisztelt, kitüntetett és szívességgel halmozott el . . . Éjjel-nappal megtisztelt kitüntető társalgásával, én pedig a meglátogatott várakat és erődítményeket beszéltem el neki a mennyire tudtam; tőlem szegénytől (ez megszokott kifejezése) a környék részleteit, a harcz, a csatározás és ütközet nehézségeit és veszélyeit kérdezte és tudakolta; e mellett nem szűnt meg Várad várához a határszéli ráják közül kémeket küldeni.» (I. m. I. k. 28—29. l.) E szavak mögött a jól értesültségen kívül Evliában a jó török hazafit is kell látnunk, a ki kifürkészni igyekezte a magyarok harczmodorát, katonai szokásait, felszereléseit és hadi erejét, hogy ezzel szolgálatot tegyen hazájának. De vizsgáljuk az ostrom érdekesebb mozzanatainak és új adatainak feljegyzését! «Az előrelátó szerdár Várad várát egy ágyúlövésnyi távolban körülzárta s időt nem engedve, a muszulmán harczosokat szemük láttára (t. i. nyiltan, a várbeliek előtt), fényes nappal ostromsánczokba vezényelte. Azon napon hétszeres ostromsánczokat emeltek s a földalatti aknákat megszállván, egészen a vár ágyúi alá előrementek.» (I. m. I. k. 29. l.) A törököknek e gyors tempójú taktikájával szemben a várbeliek sem maradnak tétlenül. «A sátáni ellenség (t. i. a hős magyarság!) a vár öt bástyája fölé naftás és kátrányos ágytakarókból és vászonból fáklyákat készített s reggel és este a hitharczosok ellen hadakozott.» (I. m. I. k. 31. l.) Később a védők bátorságát és gyakorlottságát *(Salamon Ferenczével ellenkező adat)* így magasztalja: «Ámde az ellenség sem maradt hátra a vitézségben s egyszerre ezer puskából is lőttek», majd pedig (I. m. I. k. 33. l.) a védők magatartását így írja le: «Ámde a várbeli lakósoknak határtalan és mértéken felül való hadiszereik és készleteik voltak, maguk pedig a vadász kezéből kétszer kiszabadult vadállathoz hasonlítottak s különféle ravaszsággal, ördögséggel, fortélylyal és furfanggal éjjel-nappal szakadatlanul lövöldöztek.» Nemkülönben a magyarokat dicsérik e szavai is: «az ellenség a lerombolt helyeket teljes ravaszsággal, ördögséggel és mesterséggel kijavította és kiigazította.» (I. m. 36. l.) Még a várbeliek kitöréséről is tud Evlia; ez a tény tehát semmikép sem egyeztethető össze Salamon Ferencz ama véleményével, hogy a várőrség nem gyakorlott katonákból állott. Ez a hely a következőkép szól: «Ámde az ellenség ravaszsággal és ördögséggel a résekre naftát, kátrányt és lőport öntözött s a várbeli összes ellenség a felrobbant akna helyére ment és minden erejét összeszedve mint a szálámánder madár (a mely a hitrege szerint a tűzben él) megállott a tűzben s teljes négy órán keresztül ember-ember ellen való öldöklő véres harczot vívott ott katonáinkkal. *Végre az ellenség*

egy kis győzelmet nyervén, az akna helyén kijött a várból a várárokba, s a hitharczosokkal összekeveredve olyan csatát kezdett, hogy hasonlót Deli Huszein pasa harczában sem láttak. Mikor a harczolók ezt a helyzetet látták: «Hej! vitézek! segítsünk a társainknak!» mondák s életüket az igaz hitért feláldozva egy szájjal felkiáltottak: *Allah, Allah* s a tűzbe rohanva, nyilt támadással kardot rántottak s az ellenséget a várba visszaűzték.» (I. m. I. k. 37. l.) Ugyanitt egy magyar árulót is említ Evlia, ki azt jelentette a töröknek, hogy a várbeliek aknát készítettek a török tábor alá. Riasztó hír volt ez, féltek is a robbanástól, de erre nem került a sor. Ezen a napon, talán az árulás hatása alatt, tűzték ki a várbeliek a megadást jelentő fehér zászlót. Végül következik az ismeretes átadási és átvételi akczió hosszas elbeszélése. Az átadásról és a fegyveres elvonulásról szóló hitlevélről, mely az Erd. Múzeum-Egylet birtokában van, Evlia nem tesz említést, sőt ép ellenkezőleg «fegyvertelen kivonulás»-ról (I. m. I. k. 38. l.) beszél, ezúttal a történelmi igazságot bizonyára alárendelte a nemzeti hiúságnak.

A különböző nemzetiségű katonákkal megtöltött váraknál persze nem találjuk meg a védelemnek azt a hősies példáját, a melyet Várad ostrománál láttunk. Szamos-Ujvár például igen erős építkezésű vár volt. Ennek meghódítását így mondja el Evlia: «Fölszerelése és ágyúi voltak s hatezer harczedzett *német* katona volt benne, mégis mikor a győzelmes sereg alája érkezvén, megállapodott s napkeltekor az egész katonaság darázsraj módjára a vár négy oldalának nekiesett, a hitetlenek a várból alig tudtak egy ágyút elsütni s egy puskát kilőni. Egyébre nem is volt tehetségük. A papok a bástya fölé a béke zászlóit kitűzték s jajveszékelni kezdettek, mondván: «Kegyelem! Kegyelem!» (I. m. I. k. 80. l.) Ez az ellenféltől leírt meghódolási jelenet — szemben Várad hősies védelmével — megérzékíti a török várostromoknak azt az igazságát, hogy *az idegen várőrség ellenállás nélkül adta meg magát a töröknek, nem érezte a hazaszeretetnek és hősiségnek önfeláldozásra is késztető erejét.*

Szatmár várát még bevenni sem próbálták a portyázó csapatok, mert a mint a pokolra való hitetlenek (t. i. a magyarok) a várból látták a 20,000 török katonát, olyannyira ágyúztak, hogy az ég és föld rengett attól. A vár egy nagy síkságon épült, magaslata semmi sincs. Négy oldala tó s elfoglalása lehetetlen. Egyik oldalról sem lehet aknákat és lövősánczokat készíteni. «Az egetverő ágyúzás miatt — írja Evlia Cselebi — a várat nem szemlélhettem meg, csak kerületét, árkait és bástyáit nézhettem meg.» (I. m. I. k. 95. l.) Hosszasan írja

le ezután Kemény János mellett kitartó székelyek csatáját. (I. m. I. k. 121—133. l.) Egyik *éjjeli támadást*, a mely ugyan a támadókra nézve szerencsétlenül végződött, így jellemez Evlia: «Az első hajnali sugár idején, mikor még az egész sereg aludt, arab lovaink némelyike, melyeknek kötőfékjeit kezünkben tartottuk, felhorkant s orrát mozgatva hátát borzongatni kezdte. «Vajjon mi ez?», mondtuk és mindannyian felriadtunk. Valamennyi ló nagyon topogott a helyén s némelyik a lábfékjét és nyűgjét összetörte. Kényszerüségből valamennyi harczos kengyel nélkül a lovára ugrott s készen állott. Azonban a mi előőrseink a lovak e mozgolódásáról nem értesültek s gondatlanul mély álomban feküdtek. Azonnal néhány vitézt küldöttünk hozzájuk. Némelyek őrködtek, némelyeknél pedig a hét alvó eseményét látták. (Czélzás egy hitregére.) Ezek az álomból felébredtek s fegyveresen valamennyien lovaikra pattanván, egy szempillantás alatt hozzánk jöttek. Mialatt azonban lovaink rugdalózásaikkal egymást majdnem feldarabolták, egyszerre a hegyekben a gonoszindulatú magyar ellenség harsonáinak, trombita és luterián sípjainak, valamint dobjainak és harangjainak hangja hallatszott s azt láttuk, hogy zászlóik feltüntek; ők is megláttak bennünket s megállottak, a mi lovaink azonban megvadultak.» (I. m. I. k. 123—124. l.) Majd később így folytatja: «A szélgyorsaságú lovainknak lábaitól felverődő fekete por az égig emelkedetett s a por a világot beragyogó napot is elfedte. A fényes nappal sötét éjszakává változott át s a lárma hangja az égig hatott fel.» Végül győzelmüket a szokott keleti bőbeszédűséggel így magasztalja fel Evlia: «Ember ember ellen támadván, oly küzdelem lett, hogy még lovaink is hétfejű sárkánynyá változtak át. Hála Istennek! egy csillagászati óra alatt igazhitű seregünkről a sötétség eloszolván, a győzelem szellője az iszlám felé lengedezett s az ellenség összetörve megszaladt. Összesen 1060 fejet és 300 fegyveres ellenséget elfogván, győztünk és diadalmaskodtunk.» (U. o. 124. l.) Érdekes e helyen *a székely tábor* leírása is. «A magyarok — írja Evlia Cselebi (I. m. I. k. 125. l.) — életüknek és háznépüknek megszabadítása végett e székely hegyszoros völgyébe, az egyik hegytől a másikig, mináret nagyságú gályahajógerendákat s más nehány százezer különféle fát összetördelvén, felhalmoztak s egy nagy tábort ástak, melybe huszezer puskás magyar ment be és harczra készen állott. E táborba hét sorban hatvan-hetven *sáhi* ágyút helyeztek el és a táboron kívül, tőlünk oldalt félórányira a völgyekbe, halmokra, hegyekre, szőllőkbe igen sok magas fát letördelten felhalmoztak, az elkészített leshelyekre pedig katonaságukat elrejtették. Különféle ravasz-

sággal és ördögséggel, hegyet és völgyet torlaszszal eltöltvén, a hátul levő táborukba vezető utakat készítettek. Nemcsak táborukba menni, hanem a torlaszon bemenni is lehetetlenség volt.» Hogy mily nehezen és csak a torlaszok felgyujtása és teljes körülzárása után tudták ezt a tábort bevenni, azt Evlia így adja elő: «A mi ágyuinkba naftát, kátrányt és zsiros kanóczot tettünk s miután a táborra az ágyúkat hétszer-nyolczszor kilőttük, a tábor szélső fái itt-ott az erős szél miatt tüzet kezdtek fogni. Végtére már úgy harczoltak, hogy két katona egymást ragadta meg s az ellenségnek a tűz eloltására így nem maradt ereje; megállása futássá változott át s valamennyien a nagy táborba zárkóztak. Isten rendeléséből a külső torlaszok tüze a nagy tábor fenyőfáira is átharapódzott s a tábor is helyenként égni kezdett. A táborban levő ellenség ez állapotot látva, elbámult. Azonban minden erejét összeszedve, nagy harczot kezdett s még ágyúink sem nyitották fel az ellenség szemeit.» Majd később így folytatja: «A tábor teljes három óráig harczolt ily módon velünk s a közben a tábor belsején és keleti részén is egy-egy «Allah, Allah!» kiáltás hangzott fel. Az ellenség ezt hallván, hátrafordult s látta, hogy a székely vilájetokból egyfelől zöld és vörös zászlós iszlám katonaság, más oldalról az ellenségvadászó tatárság jön, másfelől pedig az oszmánlik támadnak. Helyükön meg nem állhatván, kényszerülve futásnak eredtek s táborukat elhagyván, a hegyek közé menekültek.» (I. m. I. k. 126. l.) A székely katonának az ellenfél által is magasztalt e hősiességére megjegyezhetjük, hogy újabb történetíróink a partikuláris honvédelem ilyen jeleneteiről nem igen tudtak ezideig. Igy pl. *Szilágyi Sándor* (Erdélyország története II. k. 301. l.) az egész székely mozgalomról csak ennyit jegyez fel: «Legelébb Marosszéknek eddigelé megkimélt részét, azután Csíkot boríták lángba, hol megvesztegetett kalauzok az ellenálló csapatok háta mögé vezették őket. Háromszék meghódolt.»

A mohácsi téren való átutazása alkalmával Evlia megemlékszik a mohácsi csatáról is és szokása szerint a fővezért is királynak nevezve, bizonyára Tomori sorsára vonatkozólag említi, hogy fejét lándzsára tűzve hordták körül az oszmán táborban ezzel a kiáltással: Ez a királynak a feje! Különben erre az elbeszélésre a fordító, *Karácson Imre* a következő megjegyzést teszi: «Evlia azt mondja, hogy a régibb íróknak téves előadását akarja helyreigazítani (t. i. a mohácsi csata elbeszélésével), azonban az ő elbeszélésében is csak egyetlen új adat van, mikor azt írja, hogy csata közben egy lándzsára tűzött fejet hordoztak körül a török táborban s azt hirdették róla, hogy az a

magyar királynak a feje, holott a király megfutott. Ezzel a csellel — ha igaz volt — úgy látszik a török csapatokat akarták bátorítani. Új adat az is, hogy ebben az időben, mikor Evlia Mohácson járt, a mohácsi csatatér a törököknek búcsújáró helye volt s emléképület jelezte az oit elesett törökök sírhelyét.» (I. m. I. köt. 171. l.)

Ujvár ostromát is nagy részletességgel írja le Evlia. (I. m. I. k. 287—305. l.) A török hidat épített a Dunán és őrizte a hidat. «Azon napon az ellenségnek várából, Komáromból néhány ezer fatörzs és tutaj, nehány fagerenda jött lefelé a Dunán s kicsibe mult, hogy a hidba ütközvén, azt össze nem törték. Azonban a dunai kapitányok gályákkal és tutajokkal elérték azokat s fejszékkel elvágták a kötelékeiket s minden fát egyenként a parthoz kötvén még abban az órában feldarabolták. A katonaság ezeket a fákat zsákmányul lefoglalta s a tábor fával gazdagodott.» (I. m. I. k. 289. l.) A fiatal hős Ibrahim pasa állott szemben a Komáromból kitörő Forgách kapitánynyal és seregével. «Közöttük és az ellenség között két ágyúlövés távolságnyi csatatér volt. Most már teljesen kivilágosodott és egészen jól lehetett látni. Az ellenség végtelen és határtalan serege oly feltünő lassúsággal jött, hogy mentében még a hangyát sem tiporta össze. Abból az irányból is, a melyet a korábban hírt hozó emberek mondtak, fekete vihar gyanánt egymás mellé sorakozott, egészen kék vasba öltözködött . . . hosszú olajos puskás, fortélyos harczos német, magyar, lengyel, kurul, eszlavon, duduska katonaság közeledett. Az előbbi lovasok és eme gyalogos ellenségek között két ágyúlövés távolságú hely volt. Ez a gyalogos ellenség is mintha épen nem haladt volna, mivel ágyúi és zenekara hátul mentek. Negyven darab ágyút azután lovas szekereken a gyalogos ellenség előre hozott s elrendezkedve felállott. Egész világos reggel lett s a gyalogosok és lovasok egymáshoz közeledni kezdtek.» (I. m. I. k. 294—295. l.) A török sereg az egyesülést igyekezett megakadályozni. Pedig ezeknek más czéljuk volt. Közre akarták fogni a törököt, de ez a hirtelen való támadás miatt nem sikerült. A török leverte a gyalogcsapatot és a menekülők megzavarták a lovasokat is. Forgách csak kis csapattal tud Ujvárra menekülni. Ujvár szomorú bukásából bennünket elsősorban a védelem minősége érdekel. Ügyesen írja le itt Evlia *az aknaút* készítési módját és hasznavehetőségét. «Aknaútnak nevezik, mikor a várárokban a vár falához jövés-menésre szolgáló útat készítenek. Azon út fölé vastag ágyútalpdeszkákat, tölgy- és fenyőgerendákat raknak s még azok fölé néhány ezer zsák földet öntöznek és elsimítják. Belül csatorna gya-

nánt egy szabad út van, azért *Kobur joli* (csatornaút, aknaút) néven nevezik. Ez a vár ágyúitól mentve van.

A vár lőréseiből, bástyáiról bármennyi követ és bombát dobnak is ez aknaútra, az aknaútban járkáló embereknek az semmi kárt nem okoz . . . Ha valamely vár elfoglalásában nehézség merül fel, akkor százezer fáradtsággal az említett aknaútat elkészítik s az aknaúton a vár falához mennek s félelem és baj nélkül a vár falát átlyukasztván, aknákkal a levegőbe röpítik azt és rohamot intéznek ellene. Igy Allah akaratából a vár elfoglalása könnyüvé lesz, ez az aknaút haszna.» (I. m. I. k. 323—324. l.) Ezután útleirónk azt a nem kevésbbé érdekes kérdést veti fel, hogy hogyan védekezhetik az ellenség az aknaút ellen? «Mikor az ellenség az aknaútakat meglátta s az aknákkal már a vár alapjához mentek, az összehordott föld pedig az árokban hegyek gyanánt felhalmozódott, a piszkos ellenség akkor (ismét a magyarság!) egyszerre mérges kigyóvá lett s éjjel-nappal lövöldözött, ágyú, puska, bomba, röppentyű füstjének sötétsége miatt a világos nappal a sötét éjszakától nem volt megkülönböztethető.» (I. m. I. k. 324. l.) Magából e várostromból kiemelkedő, a magyarság harczmodorát és katonai jellemét megvilágító mozzanat még a következő: «Mikor az ellenség látta, hogy a bástya elfoglaltatott s az egész török sereg az árok partjára jött, a falakon levő ellenségnek lelke fejébe ugrott s mondák: «Vajjon mit cselekedjünk?» s látták, hogy az árokban hét-nyolcz csónak egészen az ágyúk alatt járkál. «Hé! segítség! — mondák —. a török katonaság csónakokon a vár ellen rohamot intéz; s azon éjjel félelemből a várnak négy oldalán levő árok fölött a várban vaslánczos mécseseket s mécsbelekkel naftát és kátrányt, szurkos párnákat gyujottak meg s *a várat kivilágitották, nehogy a török katonák a vár ellen csónakokon rohamot intézzenek.*» (I. m. I. k. 320. l.) E kivilágításban én nem a védők félelmét, hanem okos taktikájukat látom, mert valóban ezzel meghiúsították az éjjeli támadást. Evlia megemlíti azt is, hogy a várból gyakran szöktek ki kémek és Komáromból üzeneteket hoztak és vittek, pedig erősen figyelték őket. «Ámde a kémek a várból kötélen leereszkedtek s a vízbe lebukván, a szájukba nádat fogtak s úgy vettek lélekzetet s ily módon a Nyitra folyón keresztül menvén, Komáromból hírt hoztak és visszajöttek. Káplán pása egy ilyen levetkőzött embert nádjával együtt mint nyelvet (a fogoly szokott neve) elfogott s a nagyvezírhez hozta.» (I. m. I. k. 341. l.) Hogy mily kétségbeesett volt ez a várvédelem, azt legjobban bizonyítja a Fehér-bástya elfoglalása után való hősi védekezés, a melyben az asszonyok is részt vettek. Ezt az

eseményt Evlia így írja le: «Most a vár belsejét is ostromolni kezdették, sőt délután az ebédjüket már a bástya fölött ették meg. Mikor alkonyat idején sötét lett, a várbeli összes kolostorok és templomok harangtornyaiból nagy harangozás és vészkiáltás hallatszott s az ellenségnek halottja, élője, férfia, asszonya, valamennyien minden erejüket összeszedték s az elfoglalt bástya ellen rohamot intéztek és újra nagy harczot kezdettek. Ali pasa ugyan ismét segítségül jött a bástyára, de az ellenségnek kézi bombái s az ablakokból lőtt bombái az iszlám sereget meggyengítették. Hátulról pedig épen semmi segítség nem jött. Minden érző ember vérkönnyeket sírt, mikor ezt a helyzetet látta! Végtére az összes hitharczosok, miután a bástyán annyit küzdöttek és harczoltak, segítséget pedig nem kaphattak, 160 fejjel és 10 nyelvvel, 200 megsebesült harczossal és 70 vértanuvá lett vitézzel visszatértek.» (I. m. I. 340. l.) Ezt a visszatérést csúf vereségnek nevezzük mi; a félig rombadőlt vár, a felényire fogyott és agyonfáradt várőrség utolsó diadala volt ez! 40 napi hősi ellenállás után a várbeliek megadásra szánták el magukat. Szerződés alapján szabad elvonulást kaptak a hősök és ezt a szerződést a törökök — bár nehezen — megtartották. Nehéz diadaluk volt!

Az Ujvár alatt táborozó török segédcsapatok között, a tatárok, moldvaiak és oláhok között ott látjuk Apafi Mihály fejedelmet és seregét is. Apafit és seregét Evlia így írja le: «Először 5000 válogatott magyar katonával a szász-magyar kormányzó jött. Ezután 5000 hitetlennel a székely kormányzó, utána pedig 5000 lovassal a Hajduság kormányzója. Ezután 5000 lovassal az erdélyi bán vonult fel. Valamennyinél tökéletesebben öltözködve és felfegyverkezve vonultak fel, mert mindegyiknek a kantárszárán, kezében, karján 5—6 darab kézi puska és 1—1 *talián karabin* forgós puska volt. Utána Erdélyország 776 várának birtokosai vonultak fel. Ezek után a királynak 10,000 főnyi felfegyverezett díszes kék vasba öltözött saját katonasága, futárjai, puskásai, vízhordozói vonultak fel, maga pedig arab lovon, prémes mentében, prémes, tollas magyar kalpaggal jött, mögötte 500 leomló hajú apródja volt s zenekaruk játszott utánuk.» (I. m. I. k. 326—327. l.)

Még egy várostromról kell megemlékeznünk, mint Evlia Cselebi személyes tapasztalatáról. *Ez Zerinvár, vagy Ujvár ostroma.* Evlia Szigetvár mellett való elvonulásakor alkalmasnak találja, hogy leírja a vár történetét. Híven mondja el Szulejmán halálát, Zrinyi Miklós hősi kirohanását is. Végül megjegyzi, hogy atyja az elhunyt szultánnak 48 éven át bizalmasa volt, tőle hallotta így ezeket az eseménye-

ket, elbeszélése tehát hű és igaz. (I. m. I. k. 490. l.) Valóban a fordító *Karácson Imre* is Evliának ad igazat más változatokkal szemben. mert Zrinyi halálának leírásánál ezt a megjegyzést teszi: «Úgy látszik Evlia elbeszélése a leghitelesebb.» (I. m. I. k. 489. l. 1. jegyzet.)

Zerinvár szomszédja, Kanizsa, török kézen volt már régen. A kanizsai vár szomszédságában azonban ez időben egy erős magyar tábor fészkelte be magát és kétségessé tette a vár biztosságát. «Ezeknek a határszélieknek nyelvén *tábornak* mondják az olyan helyet, a hol síkságon, vagy tó, vagy folyó partján egy-két százezer ellenség földből várat készít, körüle árkokat ás és abba bezárkózik», írja Evlia. (I. m. I. k. 502. l.) A kanizsai *tábort* pedig így jellemzi. «Ezek is hegyek módjára felhalmozott földhányásra ostromsánczokat ástak, köröskörül pedig szintén földből kilencz helyen nagy bástyákat készíttettek és minden bástyára 10–10 *báljemez* ágyút tettek. Három helyen sorompós kapukat készíttettek, az árkokba pedig ravaszsággal és ördögséggel, rézsutosan röppentyűket rejtettek el. Ilyen mély és keskeny gödröket azért ástak, hogy csata idején, mikor a török sereg a tábor ellen rohamot intéz, ezekbe beleessék. Néhány gödör mögött ágas-bogas fákkal zárták el a helyet és a tábor közepén egy másik kis tábort ástak, melybe az élelmiszereket és hadi felszerelést helyezték el. Valóban, ha a nagyvezír meg nem érkezett volna, lehet, hogy Kanizsát baj érte volna.» (I. m. I. k. 502—503. l.)

Hét oldalról kezdtek Zerinvár ostromához. Nagyon szép volt ez a vár, új is, gazdag is, közel feküdt Kanizsához, tehát nagyon veszedelmes is volt, mindenáron el kellett pusztítani. «A várbeli ellenség — írja Evlia — mind a legnagyobb erőlködést fejtette ki s elszántan akkora iparkodást és küzdelmet tanusítottak, hogy egymásba ezerszeres lelket adtak s minden fánál ezerszeres öldöklést tettek. A vár még új volt s mivel minden része erősen meg volt építve, *szívük ereje is megvolt hozzá.* Az átelleni oldalról éjjel-nappal jött a segítség, azért úgy állottak, mintha nem is ostromolták volna őket és ez okból félelem és rettegés nélkül harczoltak. A kapu bástyája fölé ágyúkat és taraczkokat állítottak. A kőzeledők visszatartása végett a bástyákra különféle ördöngős tárgyakat raktak fel. Azokon belül pedig a bástyákra köröskörül három ember termetének megfelelő mélységű árkokat ástak s azokba benn nagy gerendákra alabárdokat és vashorgokat tűzdeltek fel s különféle furfangossággal és ördögséggel akadékokat és romboló gépeket helyeztek el s még néhány ezerféle tűzszórót készítvén, a szétdobáló aknákat felrobbantották.» (I. m. I. k. 515—516. l.) Ugyancsak ebben a fejezetben nyilatkozik

meg Evlia őszinte véleménye a magyar katonai jellemről, midőn így szól: «*a vár őrzésében, a katonaság fegyelmezésében, harczra buzdításában, a csata megkezdésére való lelkesítésben mi azoknál hátrább vagyunk. Ebben a tekintetben ők igazán páratlanok.*» (I. m. I. k. 527—528. l.) Zerin-oglu, a mint Evlia a hős Zrinyi Miklóst, a költőt nevezi, nem tudta megakadályozni szép várának feldulását, nem kapott segítséget sehonnan. A török pedig haladt végzete, Szent-Gotthard felé. Ezzel végzi Evlia Cselebi magyarországi útleírásának I., saját nagy munkájának V. és VI. könyvét.

Dr. VAJTICZKY EMÁNUEL.

ÉVFORDULÓT ÜNNEPLŐ MAGYAR EZREDEK.

(Második közlemény.)

Artur connaughti és strathearni herczeg nevét viselő 4. számú császári és királyi huszárezred.[1]

A száznyolczvanéves multra viszatekintő magyar ezredek másodika a mostani cs. és k. 4. számú huszárezred, a melyet *Hávor Miksa gróf* szervezett és állított fel részben a maga költségén királyának 1733 november hó 5-én kelt pátenslevele alapján.

Az ezrednek már 1734 január 1-én kivonulásra készen kellett volna állania, azonban a legénység toborzása oly lassan haladt, hogy 1734 juniusában is csak öt százada állott hadműveletekre készen az ezrednek akkori törzsállomáshelyén *Zalaegerszegen*.

A felállítás óta lezajlott 18 évtized alatt legénységét Magyarország különféle megyéiből toborozta, illetőleg sorozta be kötelékébe, nevezetesen: 1781 után 1830-ig az 52-ik (Pécs), 1830-tól a 37. és 61. (Nagyvárad és Temesvár), 1853—1860-ig az ujvidéki 6-ik, 1860-tól a 6., 23., 29., 43. és 61., 1868—1875-ig a 6., 23., és 29., 1876—1883-csupán a 6. és 23., 1883—1889. a 6. és 38. gyalogezred területéről, 1889 óta pedig a 7-ik hadtest körletéből (Temesvár).

[1] *G. Ritter Amon v. Treuenfest* Geschichte d. k. k. Huszaren-Regimentes Freiherr v. Edelsheim-Gyulai Nr. 4. Wien, 1882.

Gräffer Kurze Geschichte d. k. k. Regimenter, Corps, Bataillons stb. Wien. II. Band, 1801. 161. l.

Alphons Freiherr von Wrede Geschichte der k. k. Wehrmacht. III. kötet. Wien, 1901. 249. l.

Hadjáratok.

1734-ben öt százada Itáliába vonult, a hol szeptember 15-én a quistallói rajtaütésben vett részt, majd pedig Luzzaranál, Reverenél és S. Lorenzónál harczolt. Sabionetta bevételénél is szerepelt.

1735-ben az ezred ugyancsak Olaszországban mérte össze fegyvereit az ellenséggel és pedig: Vescovatenél, Luzzarónál, Sabionettánál, S. Benedettónál, Reverenél, Sommacampagnánál, Castelnuovónál, S. Michaelenél és Páduánál.

Örökösödési háborúk. 1742 elején a *Molnár alezredes* vezette két század Olaszországból Bajorországba menetelt, a hol február 16-án, mint a főcsapat elővéde (300 lovas), megrohanta és szétverte a bajorok csekély gyalogsággal támogatott két lovasezredét. A kemény tusában levágtak 30 bajor katonát, elfogták Sessel tábornokot 9 tisztjével, 196 lovasával és 100 gyalogosával; ezenkívül zsákmányul ejtettek 3 zászlót és 129 lovat. Részt vettek még: a kehlheimi, hengersbergi, deggendorfi és frankenburgi ütközetekben. 1743 elején a Bajorországba kikülönített századok visszavonultak Itáliába, a hol a camposantói csatában harczoltak. 1744-ben a Nápoly ellen vonuló csapatokhoz osztották be az ezredet. Ezekkel augusztus 11-én résztvettek a Velletri ellen intézett rajtaütésben.

Ugyanezen évben *Desewffy József bárónak* adományozták az ezredtulajdonosi méltóságot.

1745-ben, a mikor a császáriak Genua ellen vonultak, csupán egyik elővédül kirendelt százada jutott tűzbe a Magra mentén, a mely százada a pandurokkal együtt két ellenséges tisztet és 300 katonát fogott el. 1746-ban *Vizeki Tallián Ignácz* ezredes vezetése alatt előbb több kisebb-nagyobb ütközetben vitézül állotta meg helyét az ezred, majd részt vett a piacenzai csatában, a hol a spanyolok által hevesen támadott császáriak jobbszárnyát segítette meg veszélyes helyzetében. 1747-ben Campofreddónál mérte össze fegyvereit az ellenséggel.

Hétéves háború. 1757-ben hét századával (kereken 1500 ember) Csehországban harczolt az ezred és pedig: Prágánál, Bihannál, Kolinnál, Moysnál, Schweidnitznél, Breslaunál és Leuthennél; egyik osztálya Prága védelmezésében is szerepelt. 1758 elején Morvaországban apróbb csatározásokban tüntek ki a századok, később Holitznál, Müraunál, Nachodnál, Arnsdorfnál, Hauswaldnál, Krossaunál harczoltak, végül pedig a hochkirchi rajtaütésben is kivették részüket. 1759-ben Beck hadtestében előbb kisebb vállalatokban, majd pedig a grünbergi és cöllni ütközetekben vett részt. 1760-ban a Losdorfot megrohanó csapatokhoz tartozott; még Hohenfriedbergnél is harczolt. 1762-ben a birodalmi had-

sereg kötelékében Szászországban Pretschendorfnál és Freibergnél ütközött meg az ellenséggel.

1773-ban *Graeven Márton bárónak* adományozták az ezredtulajdonosi méltóságot. 1778-ban Csehországban Libochowitznél és még sok kisebb hadi vállalatban küzdött.

II. József török háborúja. 1788-ban hat százada *Ottó ezredes* vezetése alatt Lazu-Marenél önfeláldozóan teljesítette az utóvéd nehéz feladatát; ezenkívül harczoltak még Armenisnél és Uj-Palánka alatt. A horvátországi hadtesthez tartozó négy század részt vett a dubiczai harczokban az Unna menti csetepatéban és Novi bevételében. 1789-ben nyolcz százada Berbir alatt küzdött; hat százada Nándorfehérvárnál tünt ki. 1790-ben egyik százada Szerbiában portyázott.

1791-ben *Hajnácskői Vécsey Siegbert báró* lett az ezred tulajdonosa.

Franczia forradalmi háborúk. 1793-ban hat százada a Rajna mellékére vonult, négy pedig Nyugat Galicziában a határokat őrizte. 1794-ben Schifferstadtnál, Schwegenheimnél és Weingartennél harczolt; különösen kitüntek a huszárok azonban akkor, mikor augusztus havától kezdve Hohenlohe porosz herczeg hadtestéhez osztattak be. *Spiegelberg ezredesük* Frankenthalnál parancs bevárása nélkül rárohant a századokkal a portyázásra előnyomuló francziákra és ezeket visszaverte. Szeptember 20-án Kaiserslauternnél egy század oly ügyesen támadta meg az erdőből kibontakozó francziákat, hogy ezek egy lépéssel sem juthattak előre. Ezután ezredesük vezetése alatt az egész ezred a hochspeieri magaslatra vágtatott, a honnan kiverte az ellenséget sánczaiból. Az üldözés hevében egy, négyszöget alakított franczia zászlóaljra bukkantak. Ezt is megrohanták és teljesen szétverték; két törzstisztet, sok főtisztet és 350 embert fogtak el.

Spiegelberg ezredest 1796-ban a *Mária Terézia-rend* lovagjainak sorába iktatták.[1]

1795-ben Mainz előtt a Hartbergen harczolt az ezred, egyes részei pedig Landstuhl-Trippstadtnál és megint Kaiserslauternnél vitézkedtek.

A franczia köztársaság elleni háborúk. Az alsó Rajna mentén 1796-ban a *Tevalle őrnagy* által vezetett két százada előbb a Nahe mentén, majd Wetzlárnál és Burgebrachnál harczolt; az ezred, a mely Mainz alatt Kray hadtestében állott, Sulzbachnál és Ambergnél mérte

[1] *Dr. J. Hirtenfeld* Der Militär-Maria-Theresien-Orden stb. czímű műve Wien, 1857. I. kötet. 486. l.

össze fegyvereit a francziákkal. Három százada később részt vett az aschaffenburgi ütközetben, egyik osztálya pedig Giessennél küzdött. *Wallmoden Lajos gróf* kapitány zsákmányul ejtette a bruchsali raktárakat. 1797-ben az *Ettinghausen Konstantin őrnagy* vezette két százada tünt ki Cambachnál (Limburg), a hol ezek ötszörös erővel szemben harczoltak és egymásután négyszer rohanták meg az ellenséges lovasságot. 1797 február 27-én Wirnheimban tartott szemlén 1297 embere és 1103 lova jelent meg. Az 1796. év vesztessége a következő volt: elesett 110, elfogatott 56, megszökött 87, eltünt 52 embere; lóállományából tönkrement 256, agyonszúrtak 81 paripát; elhullott 204 lova; a szökevények 68 lovat vittek magukkal. Ellenben bevonult az ezredhez 586 ember és 647 ló; hadifogságból megszökött 11, visszatért pedig 92 huszár.

1799-ben három osztálya (a 4-ik Galiczában maradt) a németországi hadsereghez tartozott és tűzbe jutott: Ostrachnál, Stockachnál, Schaffhausennél s több kisebb ütközetben. Julius 29-én, a mikor a francziák az egész előörsi vonalunkat megtámadták, a *Vécsey Ágoston báró kapitány* által vezényelt és Wehrnél álló század állhatatosan kitartott, bár három oldalról rohanta meg az ellenség. Mannheimnél, Neckarhausennél és Philippsburgnál is összetűztek a francziákkal.

1800-ban *29 ütközetben* szállottak szembe az ellenséggel!

A landshuti ütközet után négy százada a gyalogság visszavonulását fedezte. Később az egész ezred Ampfingnél, Hohenlindennél és Salzánál küzdött. Neumarktnál két századát az ellenség bekerítette, azonban keresztülvágták magukat.

A századok közül különösen a *Jünger Vincze* és *Horváth Antal kapitányok* által vezetettek tüntek ki annyira, hogy parancsnokaikat a *Mária Terézia-renddel* tüntették ki.

1803-ban *Hessen-Homburg Frigyes örökös herczeg* lett az ezred tulajdonosa.

Napoleon elleni háborúk. 1805. Merveldt hadtestébe osztottan a visszavonulásnál az Enns vonalánál különösen a *Vécsey Ágost báró alezredes* vezette két század tünt ki. Ez a két század ugyanis a szövetséges orosz csapatok utóvédét alkotta. A francziák három lovasezreddel támadták meg Vécseyt. Bár ez csak a második támadásra vonult vissza, az Enns mellett közvetlenül, a mikor a francziák a mi utóvédünket beérték s vele együtt egyszerre akartak a hidon átrohanni, Vécsey két századával a francziákra rontott, visszaverte és sakkban is tartotta őket mindaddig, míg az oroszok a szoroson átkeltek. Ezen kívül az egész ezred harczolt még Amstedtennél, Kremsnél és Schöngrabernnél. Az austerlitzi csatában a *báró Mohr ezredes* ezredparancsnok vezette két

század annyira kitünt, hogy vezetőjüket, valamint a fentebb említett *Vécsey bárót a Mária Terézia-renddel* tüntették ki.[1]

1809. Előbb Németországban csupán két osztálya mérte össze fegyvereit a francziákkal Landshutnál. Később Felső-Ausztriában Gallneukirchennél és Urfahr-Linznél harczoltak egyes osztagai. A wagrami csatában az egész ezred részt vett, míg Znaim alatt csupán egyik osztálya jutott tűzbe.

1812-ben Schwarzenberg segély-hadtestében többször kitünt az ezred, különösen: Kartuzskaja-Berezánál, Kobrinnál, Sielo-Wielikojenél és Moskonánál. *Hessen-Homburg ezredes* a *Mária Terézia-rend lovagjainak sorába jutott.*[2]

1813. A csehországi főseregggel Dresden alá vonult, a hol azonban alig szerepelt. A kulmi csata után a *Döry kapitány* vezette század Arbesaunál rárontott a francziákra, három százada pedig *Simonyi alezredes* vezetése alatt Dohnánál tünt ki. Vitézül harczolt az ezred még Leipzignél, majd a Rajnán való átkelés után Colmarnál. Egyik százada *Mensdorff-Pouilly* portyázó különítményénél szerzett dicsőséget a magyar fegyvereknek. *Döry József* kapitány és *Weiss János* főhadnagy a *Mária Terézia-rend* lovagjainak sorába jutott.

1814. Előbb Troyesnél és Moretnél harczoltak, később pedig a déli hadsereg kötelékében Bourg-en-Bressenél rontottak a francziákra. Lyon ostrománál, a mikor *Simonyi József báró* vezette az ezredet, szinte világhirűvé váltak! E csatának évfordulóját örökös emlékünneppé avatta a hálás utókor az ezred számára.

1815. Francziaországban kisebb csetepatékban vett részt.

1848-ban a márcziusi események folyamán Wienben állomásozott az ezred és részt vett a felkelés elnyomásában. Később Magyarországon a császáriak ellen harczolt.

1866-ban öt százada az északi hadszintéren Königgrätznél, Rudelsdorfnál, Schildbergnél és Dubnál jutott tűzbe.

Összesen 266 esetben mérte össze fegyvereit az ellenséggel! E mindvégig dicső harczokban elesett 42 tisztje és 1173 embere; megsebesült 126 tisztje és 3007 lovasa; az ellenség fogságába jutott 50 tiszt és 1266 huszár; az eltüntek számát az ezred történetének végéhez csatolt kimutatás 182 emberben állapítja meg.

A legénység vitézi tetteinek jutalmazására rendszeresített vitézségi érmekből *huszonegyen az arany*, kétszáztizennégyen pedig az ezüst érmet kapták. —*ő.*

[1] U. o. II. kötet 761. és 793. l.

[2] U. o. 1084. l. és *Pilch J.* Magyar csapatok az 1812. évi hadjáratban. *Hadtörténelmi Közl.* 1913. évf. 398. l.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

1566. Zoltay István szendrői kapitány levele. Köszönetemnek és magam ajánlásának utánna. Emlékezhették reá, hogy én az *Svendi* uram ő nagysága levelét én ti közöttetek elhordoztattam, hogy minden kaputól hat-hat fát hozzatok. Azért ez levél látván elkezdjétek az fa hordását, mert ha el nem kezditek, minden kovetetlen reátok bocsátom innét mind az lovagokat, mind az németeket és addig mind ott tartom közöttetek, míg az fákat teljességgel meg nem hordjátok.

Továbbá az mi dézsma buza ott az két falun vagyon, mindjárást beküldjétek. Ezbe egyebet ne tegyetek, mert bizony kárt vallotok.

Isten tartson meg. Datis ex Szendrő 27 Februarii anno 1566.

Stephanus Zoltay
capitaneus.

Kivül: Ez levél adassék az garadnai és forrói biráknak kezükbe.

Eredetije papiroson, zárlatán zöld pecséttel; a címeres pecsétben leveles koronából kinéző kardot tartó kéz; Kassa városa levéltárában, lajstromozatlan.

Közli Kemény Lajos.

A régi magyar szekérvár. Michael, Seigneur de Montaigne, ki 1533-ban született és 1592-ben halt meg, hírneves «Essais»-iben följegyzett valamit a régi magyar szekérvárról, ami úgy látszik elkerülte eddig történetiróink figyelmét.

Az illető passus a harmadik könyv 6-dik fejezetében található, melynek czime «Des Coches». Nála e szó, úgy látszik, kocsit vagy szekeret jelenthet, mert említi, hogy mindig rosszul érzi magát kocsin, hordozható ágyban, hajón vagy csónakban: és akár városban akár falun gyülöl bárminemű más utazási módot mint lóháton.

A hadiszekerek használatáról szóló szakaszt avval a megjegyzéssel vezeti be, hogy ha emlékezőtehetsége többet tudna a szekerek hasznáról a háborúban, nem átallaná többet irni róluk stb. és azután így folytatja:

«J'en diray seulement cecy, que tout freschement, du temps de nos peres, les Hongres les meirent tresutilement en besongne contre les Turcs: en chascum y ayant un rondellier et un mousquetaire, et nombre de harquebuses rengees, prestes et chargees, le tout couvert d'une pavesade, à la mode d'une galliote. Ils faisoient front, à leur battaille, de trois mille tels coches: et, aprez que le canon avoit joué, les faisoient tirer, et avaller aux ennemis cette salve avant que de taster le reste, qui n'estoit pas un legier advancement; ou descochoient lesdits coches dans leurs escadrons, pour les rompre et y faire jour; oultre le secours qu'ils en pouvoient prendre, pour flanquer en lieux chatouilleux les troupes marchant à la campagne, ou à couvrir un logis à la haste, et le fortifier.»

Meg fogom kisérteni a fordítást, mely körülbelül így hangzik:

«Csak azt akarom megemlíteni, hogy egészen újabb korban, apáink idejében a magyarok nagy hasznukat vették (a szekereknek) a törökök ellen; minden szekérben volt egy tárcsás és egy puskás, és számos nehéz puska csatarendben, készen és megtöltve; az egész födözve egy mellvérttel, mint egy hadi gályán. Csatáikban három ezer ilyen szekér képezte a harczvonalat; és miután az ágyúk dolgoztak volt egy ideig, a szekérvár sortüzet adott és időt engedtek az ellenségnek ezt az adagot elnyelni, mielőtt a maradékot megízleltették volna velük, ami nem volt egykönnyü előrenyomulás; vagy pedig a mondott szekereket az ellenséges hadsorok ellen szalasztották, hogy azokat fölbontsák és rést törjenek át rajtuk; azonkívül a harczba induló csapatok védelmére szolgáltak (a szekerek) amikor ezek csiklandós helyeken az oldalakat födözték, vagy pedig amikor valahol a csapatok megfészkelték magukat és e pozicziót gyorsan födözni és megerősíteni kellett.»

Rondelle tárcsát jelent és *rondellier* tárcsást (celui qui se sert d'une rondelle à la guerre). De a tárcsával együtt persze kopját is használt az illető vitéz.

Mint látjuk, továbbá, Montaigne a lőfegyverek három nemét különbözteti meg, t. i. canon, harquebuse és mousquet; tehát ágyú, öreg puska és puska.

A *pavesade* értelmét illetőleg «Pavoisade d'une galère» irja Nicot «c'est le grand nombre de pavois qui sont ez deux costez de la galère

pour couvrier et defendre ceulx qui rament.» Tehát *pavoisade* alatt nagyszámú pajzsot kell értenünk, melyek a gályának mindkét oldalán voltak fölakasztva, hogy az evezőket eltakarják és megvédelmezzék.

Sajnálatunkra Montaigne nem említi, hogy hol olvasta vagy hallotta azt, amit a régi magyar szekérvárról írt, de mint azt nemrég Pierre Villey kimutatta [1] ő Chalcocondylas azon franczia fordítását használta, mely Blaise de Vigenere tollából Párisban 1577-ben jelent meg. A fordító maga is bevallja, hogy nem követte vakon az eredetit hanem megbővítette. Montaigne azután toldott hozzá még többet is.

A görög eredeti, mint tudjuk, latin fordításban csak ennyit mond:

«In singulis curribus duo viri stabant, scutifer et bombardarius. In iisdem vehebantur bombardæ plurimæ quas zarobotanas nominant.»

Ha nem csalódom a «zarobotanas» szó alatt «sereg-bontó» ágyút kell értenünk, mely név a «Nyelvtörténeti szótár» szerint már Comeniusnál (1643) és Biró Márton «Prédikációiban» (1761) is megvan, tehát nem modern faragású. De e szóról és ágyúfajtáról alkalmilag valamivel többet.

Kropf Lajos.

Wesselényi Ferencz nádor patens levele Barkóczy István katonáihoz. Tekéntetes és Nagyságos Barkóczy István Ur, vagy más akárki kapitánysága alatt levő Kegyelmes Urunk eő Felsége mezei hadnagyinak, vajdáknak, zászló tartóknak, azoknak vicéinek és az egész katonáknak közönségesen köszönötünket, s az kiknek illik, szolgálatunkat is ajánljuk. Minémű hallatlan és keserves panaszt tegyenek az fölfüldről ti kegyelmetek ellen, bötürül-bötüre leírt ezen Patensünkbül büvebben megh érti, az ki így szonál.[2] Accedál az is hozzá, hogy mi kegyelmes urunk, bár ugyan az idegen nemzetségeknek rajtunk való uralkodása miatt nem sanyargattatnánk is, de az istentelen, Istentől elfajolt, minden gonoszságra hajlott, magunk hazánkban termett és nevelkedett hadaktul is, legh kéváltképpen az kik nagyságos Barkóczy István uram és mások kapitányságok alatt grasszálnak és tüzeskednek; annyira vagyunk és jutottunk, hogy már az szegénység érezvén, sőt még el sem viselhetvén kemény és istentelen

[1] Pierre Villey «Les livres d'histoire moderne utilisés par Montaigne.» (Paris 1908).

[2] Hangzik.

igájokat, sarczoltatásokat, üldözésseket, gyilkosságokot erűszak tételeket és csudálatos keresztény embertől, ki sem gondolható, kénzásokat, melyektül még az nemesség is ment nem lehet, csak azok is a mi megrontásunkra, nem lévén dependentiájok sem kapitányoktúl, sem másoktúl, sőt az Istentül is, kit szemtül-szembe megszidalmaznak, nem lévén semmi félelmek, lehetetlenség, ha nem compeskáltatnak, hogy éppen meg ne emésztessünk. És eddig vagyon a panasz. Igy lévén a dolog, az ilyen ellenetek való, istentelen s égben kiáltó csintalankottatástokot semmi lét uttal tovább henyélő szemmel nem nézhetvén, megírtuk föllűl meghnevezett tekéntetes és nagys. szalay Barkóczy István uramnak, kegyelmetek fő kapitányának, ha annak esméri és kéván ő kegyelmétül függni (amint hogy kiki, aki zászlója alá iratta magát, tartozik is jó rend szerént függni eő kegyelmétűl) egyátalán véget vetesse föl veletek azon fizetésteket, amely Kassán készen vagyon. (ha pedig mi praetensiótok s kérdezéstek vagyon, ez aránt Urotokkal s császártokkal lévén dolgotok, attól várjátok; s oly kegyelmes királyunknak esmérjük eő Felségét, igaz supplicatiotok meghallgattatik) Azt is megh hattuk ő Felségének, ha átalkodott latorságtokat, szófogadatlanságtokot látja eő kegyelme, úgymint kapitánytok, mint sem eő kegyelme, katonái jó hírneve, s kegyelmes ura előtt egyfelől, s másfelől nemes vármegyék és Urak feö Rendek előtt ártatlanúl gyülöltessék; egyet értvén az nemes vármegyékkel, s vice Generalis urammal, üzzön, kergessen benneteket, mint érdemlett latrokot, akik tudniillik szófogadatlanságban találtatnak. Ha penigh eő kegyelmét kapitánytoknak ösmervén, függtek eő kegyelmétűl, megh hattuk ilyen kapitány authoritásával s tisztivel, s az ilyen csinttévő latrokat fogassa, büntesse s ülesse, ha maga eő kegyelme becstelenséget szenvedni nem akar. Tudva légyen penigh nálatok, kegyelmes Urunk eő Fölghe parancsolatjábúl magunknak kell a föl füldre mennünk és ott generaliskodnunk, soha ne gondolja közületek a maga gondotlanja azt, azzal a fenyegetéssel, hogy ellenséghez megyen, minket meg éjeszszen, mert ott is eb lészen, rossz lészen, hiti szegett, s hitetlen magyar lészen az olyan, s több között örökké való számkivetett fogh az olyatén . . . lator Magyarországhban szenvedni és vármegyékbűl vármegyékbe, még maradékjok nevét is átkosom beírván protocollumokban, mígh magyar világ fennáll, az olyan hütiszegett ..... se becsek, se érdemek, maradások Magyarországhban soha nem lészen; kire nézve az nemes vármegyéknek is megírtuk, ha meg nem szünik az olyatén lator csintalankodó (tisztességh adassék az jámboroknak) támadgyanak fel ellene s büntessék érdeme szerént az olyan hazáját pusztító

latrot és tolvajt s tisztítassék a lator a jámboroktul: Valóban szép magyarság, az mikor kardot kell hazája mellett kötni s kivonni, s a pogányság ellen oltalmazni, akkor sokan nemcsak Istent káromló ellenségre, hanem magunk nemzetire és nemes vér atyánkfiaira, tején kenyerén, pecsenyéjén tartott gazda felebarátján tolvajol s kóborol és minden istentelenséget elkövet. Kihez képest, kegyelmeteket közönségesen intjük, sőt palatinusi authoritásunk, s tisztünk szerént erősen hadgyuk s parancsoljuk kegyelmeteknek, tekéntvén Istenét, teremtőjét s igaz magyarságának nemét, az ilyen csintalanságnak békét hagyván, kiki zászlója alá menvén, igaz katona nevét bujtatván magában, íljen csendesen, békességesen, amint illik; egyébaránt hidgye, soha bizony oly ország szegletire el nem bujhatik, hogy latorságának érdemlett bérét el ne vegye. In reliquo éltesse isten kegyelmeteket! Secus non facturi. Datum in Castello nostro Teplicze die 22 Aprilis Anno 1664.

Hadadi Vesselényi Ferentz
Palatinus.

A gróf Nádasdy levéltár másolati példányáról (az okirat külső címe: Paria pro Domino Comite a Rottal) I. nro 703.

Közli: SEBESTYÉN JÓZSEF.

Kordás Mihály huszár zászlóvivő vitézi tettei. *Kordás Mihály a cs. és kir. 12. huszárezred azon vitézei közül való, ki 58 éven át ténylegesen szolgált* és besorozásától fogva végig küzdötte mindazon hadjáratokat, melyeket Ausztria és Magyarország vívott külellenségeivel 1800-tól kezdve.

A cs. és kir. 12. huszárezred története szerint[1] *Kordás* 1800-ban lépett be az ezredbe akkor, mikor az I. Napoleon ellen kitört háború alkalmával a jász, kún és hajdú vármegyékből is toboroztak egy insurrectiós huszárezredet.[2]

Első érdemleges vitézi tettét 1813-ban a drezdai csatában vitte végbe. Itt ezrede a Meskó altábornagy vezette könnyű hadosztály

[1] *Gustav Ritter Amon von Treuenfest* Geschichte des k. k. Huszaren-Regiments stb. Wien, 1876. 210. l.

[2] Az ezredet már 1800-ban a rendes sorhadi huszárezredek közé sorolták; mint ilyennek az ország nádora lett a tulajdonosa és ezen időponttól kezdve «Palatinus huszárezred»-nek nevezték. *Alphons Freiherr von Wrede* Geschichte der k. u. k. Wehrmacht stb. III. Band 1. Hälfte. Wien, 1901. 296—299. l.

kötelékében Szecse Ferdinánd vezérőrnagy dandárához tartozott, a mely, a mint tudjuk, a cs. k. 58. gyalogezreddel és a Ferdinánd főherczeg nevét viselő 3. huszárezreddel együtt a szövetséges osztrák-orosz hadsereg balszárnyán küzdött halálmegvetéssel de balszerencsével. A mikor ugyanis a francziák gyalogsági és lovassági tömege megrohanta Meskó zászlóaljait és lovas osztályait, nagy kavarodás támadt. Ebben *Kordás* az egyik franczia üteg közé rontott, lekaszabolta a közelében álló tüzérlegénységet és az egyik ágyút zsákmányul ejtette. [1]

Szeptember havában nagyobb portyázó különítményeket alakítottak a szövetséges seregek azon czélzattal, hogy nyugtalanítsák I. Napoleonnak visszavonulási és összeköttetési vonalait s ahol csak szerét ejthetik, fogják el a franczia szállítmányokat és ejtsék zsákmányul a raktárakat és egyéb hadiszereket.

E portyázások alatt Altenburg városának ostromára is került a sor. Thielemann és gróf Platoff vegyes csapatokból alakított különítményéhez *Illéssy* huszárezredes is csatlakozott három 12-ik huszárezredbeli századdal. A mondott város alatt harczra került a sor, a hol meglehetős hosszú és heves küzdelem után a francziák Zeits városa felé visszahúzódtak. A tusakodásban a francziák körülfogták a lovát vesztett *Andóts János* közhuszárt. *Kordás*, a ki társa veszedelmét meglátta, gyors elhatározással és nagy dühvel rátámadt a francziákra, közülök egyet levágott, a többit futásba verte, egy lovat zsákmányul ejtett, a melyre társát felültetvén, elrobogott vele.

Később, a midőn a francziák megint védelemre készültek és tüzérségüket is fölvonultatták, *Kordás*, a roham után, az ellenséges tüzérség közé rontott, összekaszabolta az ágyúkat kezelő legénység egy részét, s a mikor a többi az ágyúk egy részével elmenekült, két ágyút lefoglalt és ezeket meg is tartotta. [2]

Jutalma az arany vitézségi érem volt.

A hosszú háborúkat követő békeévek alatt is úgy látszik kifogástalanúl viselkedő katona volt *Kordás Mihály*, mert a mikor már 33 évet szolgált egy huzamban, 1833-ban életfogytiglan ingyen zsoldban részesítették. [3]

1845-ben már mint zászlóvivőt említi ezrede története. [4]

[1] *Gustav Ritter Amon von Treuenfest* i. m. 77—78. l.
[2] U. o. 86. l.
[3] U. o. 163. l.
[4] U. o. 175. l.

1849. október 1-én a Sándor orosz czár által adományozott V. osztályú orosz Szent-György-rend keresztjével tüntették ki a vén vitézt. [1]

1857-ben abban a kitüntetésben részesült az agg harczos, hogy a mikor június 18-án a katonai Mária Terézia-rend százéves fordulóját ünnepelték meg Bécsben nagy pompával, az ezred őt is kiküldötte képviseletében. [2]

Meghalt 1858 április 16-án, vagyis 58 évi tényleges katonai szolgálati évében!

Díszes temetésén ezrede egész tisztikara és bajtársainak majdnem valamennyie megjelent, hogy megadják a végtisztességet annak a vén veteránnak, a ki egy félszázadnál is tovább hűséggel szolgálta királyát és hazáját. [3]

—*ch.*

[1] U. o. 197. l.
[2] U. o. 209. l.
[3] U. o. 210. l.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

ISMERTETÉSEK.

eschichte des k. u. k. Infanterieregiments Freiherr Kray Nr. 67. I. Band. 1860—1910. Verfasst vom Regimentscommandanten: *Rudolf Pfeffer.* Mit 3 Porträts und 36 Beilagen. Wien, 1912. Im Selbstverlage des Regiments 279+115. lap, 15 vázlat. Ára: 7 korona.

A cs. és kir. Kray báró nevét örök időkre viselő 67. sz. magyar gyalogezred története.

Az ötven esztendős fennállás emlékére. A szerző bizonyságot tesz arról, hogy a cs. és kir. közös hadseregben nemcsak katonai szempontból, de erkölcsi okok révén is nem felejtették el megbecsülni a tradicziók nevelő hatását. Az ezredtörténetek sorát is érdemes művel gazdagította.

A kötet *első fejezete* az 1860—1866-ig terjedő időszakot öleli fel. A cs. és kir. gyalogságnak 1860 előtti, majd ezen időpont utáni állapotát vázolja, ezt követőleg pedig az ezrednek szervezését és felállítását írja le.

A megalakulás leirása után a szerző előadja: az 1861—1865-ig terjedő időszaknak évenkinti történetét sorrendben, a szervezési változásoknak, az ezredet érintő beléleti adatoknak áttekintő összegezésével. A *II. fejezet* az 1866-iki hadjáratnak van szentelve. Az ezred 1—3. zászlóalja a harcztéren működik, a 4. zászlóalja Krakkó megszálló őrségéhez van beosztva, a háború tartamára felállított 5. (pót) zászlóalj pedig egyik felével Szegeden, másik felével Budapesten teljesít helyőrségi szolgálatot.

Az ezred első találkozása az ellenféllel a jun. hó 28-án lefolyt veszteségnélküli előőrscsatározásból állott; a tűzpróbán másnap, a *schweinschädeli* ütközetben esett át. Vesztesége volt: halottakban 1 tiszt és 34 főnyi legénység; sebesültekben 1 tiszt és 42 ember, elfo-

gottakban 11 katona. A königgrätzi csatában (Swiep erdő — Masloved — Svety) József főherczeg dandárában derekasan küzdött; 1 tisztje és 97 közembere halottan maradt a csatatéren, 1 tisztje és 187 embere megsebesült, fogságba került 1 tisztje és 206 főnyi legénysége.

A Krakkóban maradt 4. zászlóalja részt vett a Turzófalváig (Turzovka, Trencsén megye) benyomult Klapka legiójának üldözésében.

A pótzászlóalj egyes részeit a Duna vonalának (Florisdorfi hídfő) védelmére összevont erőkhöz rendelték.

Az 1867—1882-ig terjedő időszakot a *III. fejezet* öleli fel és pedig az I. fejezethez hasonló tárgyalási módon.

A IV. fejezetben megismerjük az ezrednek az 1882-ik évi herczegovinai felkelés leveretésében való részvételét.

A felkelők elleni vállalatokban az ezred részei tevékeny részt vettek. Igy a zágorjei portyázáson kívül (jan. 26.—február hó 26-ig) az ezrednek századai vagy zászlóaljai szerepeltek: a mókridoli és Trebinjica forrásnál vívott kettős ütközetben (január 17.), a koritoi (febnuár 17.), az uloki (február 26.) és a tientistai ütközetben (márczius 28.) és még kisebb csatározásokban. Ezekben vesztesége összesen 8 halott és 8 sebesült volt.

Az *V. fejezet* az 1883—1910. évi időszakot tárgyalja.

A 115 lapra terjedő szövegmelléklet értékes kiegészítő része a tulajdonképeni ezredtörténetnek. A herczegovinai vállalatok alkalmából irott harczjelentéseken kívül az ezred-tulajdonosoknak (báró Schmerling József táborszernagy, Liblói lovag Graef Ede lovassági tábornok és Krajovai és Topolyai lovag Kray Pál táborszernagy) életrajzai, a Schmerling és Kray-Zichy alapítványok alapszabályai és az ezred zászlóinak története hívják fel figyelmünket. A szövegmellékleteket az ezred tisztjeinek és zászlósainak az ezred egész fennállása idejéről szóló névjegyzéke zárja be.

A vázlatok az ezred helyőrség-változásairól, az 1866-iki és 1882-iki harczokról szolgáltatnak képet. *T. K.*

Tankönyv a hadtörténelem tanulmányozásához a cs. és kir. hadapródiskolák részére. Irta *Vedropoljei Mayerhoffer Eberhard* cs. és kir. vezérkari alezredes. A m. kir. honvédelmi miniszterium megbizásából magyarra fordította *Pilismaróthi Bozóky Gyula* m. kir. honvédszázados. Budapest, 1913. 8-r., 188 l., 14 melléklettel.

A hadapródiskolák tantervének megfelelően összeállított tankönyv régen érzett hiányt hivatott pótolni. Említett tanterv tanczélul a következőket tűzi ki: A hadügy fejlődése 1792 óta, különös tekintet-

tel a magyar-osztrák haderőre; evvel kapcsolatosan a monarchia részére tekintetbe jövő hadszinterek egyes részeinek általános ismerete katonai földrajzi szempontból. A tananyagul előírt hadjáratok katonai földrajzi alapon tárgyalandók az egyes hadszinterekre vonatkozólag. A hadtörténelem és katonai földrajz tehát együttesen oktatandó; de ehhez megfelelő tankönyv mindeddig nem állott rendelkezésre.

A 188 lapoldalra terjedő mű *I. fejezete* a hadügy fejlődését tartalmazza 1792-től 1815-ig, még pedig Ausztriára, Franciaországra, Poroszés Oroszországra nézve. Vagyis áttekinthetően tárgyalja a franczia forradalmi és napoleoni háborúkban legtöbbet szereplő államok hadseregeinek szervezetét, felszerelését, harcz- és hadviselési módját. A *II. fejezet* 26 lapoldala az 1809. évi dunavölgyi és olaszországi hadjáratról szól, különös tekintettel a Károly főherczeg előnyomulását befolyásoló földrajzi viszonyokra, a Regensburg körüli harczokra, valamint az asperni és wagrami csatákra.

A *III. fejezet* az északkeleti hadszintérre vonatkozólag az 1812. évi háborúból csak a Schwartzenberg vezette hadtest hadműveleteit ismerteti. A következő fejezetek az osztrák, porosz és piemonti, illetve olasz haderő fejlődéséről szólnak az 1815—1866-ig terjedő időben. Áttekinthetően és különösen a saját viszonyainkat illetőleg eléggé részletesen ismerteti a XIX. század közepén vívott harczokban küzdő államok erőit. A *VII. fejezet* az északi olasz síkságnak, e talán legtöbb vérrel áztatott hadszintérnek katonai földrajzi méltatásával foglalkozik. A *VIII. fejezet* Radetzky gróf tábornagynak 1848. és 1849. évi győzelmes és Károly Albert szárd király ellen viselt hadjáratait tartalmazza. A *IX. fejezet* 27 lapoldalán az 1866. évi csehországi és olaszországi hadjárat, valamint Tegetthoff lissai győzelme foglal helyet, meglehetős részletességgel tárgyalván a königgrätzi és custozzai csatákat. A *következő hadjárat* az 1870. évi német-franczia háború Sedánig bezárólag, a melynek ismertetése előtt az ellenséges hadseregek szervezetét, fegyverzetét és harczmódját is leírja. A *XIII. fejezet* az osztrák-magyar hadsereg fejlődését beszéli meg 1866 után, a következő fejezet pedig Bosznia és Herczegovina 1878. évi megszállását ismerteti e területek földrajzi méltatásával együtt. A *XVII. fejezet*, miután előzetesen a háborút viselő török és orosz hadsereg szervezetével ismerkedünk meg, — az 1877 78. évi hadjáratot és ezzel kapcsolatban az aldunai hadszinteret tartalmazza. Legvégül az 1904 5. évi orosz-japán háború rövid leirása fejezi be a könyvet. Az ügyesen és a tanczélnak tökéletesen megfelelően összeállított mű méltán sorakozik a kevés számú magyar nyelvű hadtörténelmi tankönyv mellé.

A fordító a német eredeti műnek néhány kifejezését néhol *nem egész helyesen szószerinti fordításban vette át.* A franczia forradalmi hadsereg tartalék élelmi készletét pl. az «*eiserne Portionen*» után «*vasadagok*»-nak nevezi, vagy az 1864-ben szabályozott tiroli honvédelem második felhivását «*éles lövész századok*»-nak (Scharfschützkompagnien). Viszont pl. a porosz gyalogság Füsilier zászlóaljainak «*puskás zászlóalj*» elnevezése *talán túl szabad fordítás.*

A könyv legértékesebb részét kétségtelenül a tárgyalt hadjáratokat tökéletesen megvilágító, igen áttekinthető, szines vázlatai alkotják, melyeken a legnevezetesebb csatáknak nagyobb mértékű rajzai s a küzdő felek hadrendjei is helyet találnak.

Megjelent a Pallas irodalmi és nyomdai r. t. kiadásában. *Cs.*

Márki Sándor: Dósa György. (Magyar Történeti Életrajzok XIX. évf. 1—5. f.) Budapest. 1913.

Négyszáz éves fordulója van ez évben a szomorú véget ért Dósaféle paraszt-lázadásnak. Az aktualis tárgynak megírására alkalmasabb író nem is lehetett volna, mint Márki Sándor, akinek ugyanezen tárgyú művét már három évtizeddel ezelőtt dicséretben részesítette a M. Tud. Akadémia. Azóta publikált anyag, és újabban ismertté lett oklevelek gondos felhasználásával 14-ről 32 fejezetre bővítette ki korábbi művét.

A Dósa-család megismertetése után hőse ifjúságát, illetve inkább annak erdélyi és főleg a székelységet érdeklő eseményeit rajzolja. Vitézi életre adja magát Dósa György és hőstette a megindítandó keresztes háború vezérségére ajánlja. A pápai bulla kihirdetése ezreket gyűjt a táborba, de napról-napra mind jobban beigazolódik az aggódók félelmének alapos volta, mire Bakócz Tamás a bullát visszavonja.

Széles alapon tárgyalva a külföldi és a magyar jobbágyság helyzetét és korábbi mozgalmait, az agrárviszonyok színezett beállításával mintegy szükségszerű folyamat következményeként kapjuk a lázadást. Részletesen foglalkozik az ország egyes részein dúló csapatokkal a Szerémségtől Mármarosig, a nyugati határtól a keletiig. Megismerjük a dúló csapatok vezéreit, Buda körül Száleresi Ambrust, Abaújban Aszalai Kecskés Tamást és Medgyaszai Mészáros Lőrinczet, Ugocsában Körmös hadnagyot, Szabolcsban Máté papot és Nagy Györgyöt, Biharban Mihályt a köleséri papot, a keresszegi bírót, Miklós deákot, a Duna-Tisza közén Mészáros Lőrinczet, Bács és Bodrog megyékben meg a Szerémségben Nagy Antalt, Pogány Benedeket, Borbás papot, Nagy Radoszlávot, Dunántúl Sós Demetert, Erdélyben Albert hadnagyot, Viczei nevű vargát stb., de természetesen legnagyobb teret

a fővezérnek, Dósa Györgynek szentel, aki mellett volt testvére, Gergely is.

Dósa a rákosi mezőt elhagyva Czegléd, Tiszavárkony, T.-Varsány, Mezőtúr, Dévaványa, Ege, Mezőberény, Békés, Gyula vonalán a Maroshoz siet, ahol Apátfalva és Nagylak között a vereségnek induló ütközetet tartalékja segítségével győzelemmel fejezi be. Elfoglalja Csanádot, elfogja püspökét Csáky Miklóst, kit Telegdi István kincstartóval és más fogoly nemessel együtt kivégeztet. A Maros vonalán felfelé haladva Lippa és Solymos várak kerületéig pusztít, majd a nagylaki csatából megmenekült Báthory István székhelye, Temesvár alá siet.

A veszedelem láttára megmozdul a kormány és a nemesség. A gubacsi csatában a fővárost fenyegető Száleresi seregét győzi le Bornemissza János, Pásztó, Debrő mellett, majd az Eger völgyén a hevesieket verik le a nemesek. Dunántúl Héderváry Ferencz, Imre, István, Kanizsai János és Sitkey Gothárd csillapítják le a mozgalmat, míg Biharban Martonosi Pesthyéni Gergely védekezik. A döntést azonban csak Dósa seregének leverése hozhatja meg. Szapolyai János erdélyi vajdát bizzák meg a fővezérlettel, aki Erdélyben sereget gyűjtve, személyes neheztelését elnyomva, siet a Temesvárban ostromlott Báthory felmentésére, Dósa leverésére.

Julius 15-ikén áldz és véres küzdelem után fut Dósa népe, de a vezér és öcscse számos hivökkel a vajda foglyai lesznek. Romboló lázadásukat befejező vereségük megpecsételte sorsukat. Kegyetlen büntetésüket még a valóságnál is jobban kiszínezték a forrásuk. Még csak a temesvári csatából megmenekült Mészáros Lőrincz adott nagyobb gondot, de Szapolyai a bihari csatában őt is leveri s az év végére kisebb küzdelmek után megszünik a nagy lázadás és a nemesség boszúja megalkotja a megtorló törvényeket, elvévén a jobbágy szabad költözködési jogát is.

Márki nagy szorgalommal hordta össze anyagát. Beolvasztott mindent, ami a tárgygyal közel vagy távolról is kapcsolatba volt hozható. Ez a körülmény nagyobb kitérésekre csábítja, mit könnyed stilusa csak elősegít. Forrásait nem mindig egyezteti össze, ami ellenmondásokat idéz elő. Színezése, jellemzése többször túlzott úgy Dósánál, mint a korabeli társadalom megitélésében. Igaz, hogy nem egyedül Dósa felelős a pusztításokért, nem lehet őt csak a mozgalom gonosz szellemének tartani, de jelentékeny rész mégis az övé, ki már a lázadás előtt «mint az ököljog embere jelent meg». *gl.*

Eger vár-város története, hadi és műleirása. Irta: Soós Elemér ny. áll. honvédezredes. I. füzet. Eger. Érseki nyomda. (Kiadja Stiller János tanár, Gyöngyös.) 1914. 8 r., 34 lap. Ára: 1 korona.

Egernek a legrégib kortól kezdődőleg 1526-ig terjedő és főleg a vár és annak tartozékait érintő történetét tárgyalja. Eger és környéke már a jazigok, a gepidák, majd avarok idejében is fontos hely volt, maga a várhely is, mint erődítés igen régi keletü. Fokozódott értéke és ennek következtében erődszerű jellege is Szent István korában. A tatárjárás után a vár csak 1261-ben kap új életre; IV. Béla és V. István bő adományaikkal az egri püspökség anyagi helyzetét és tehetőségét megalapozzák és a vár is fényes külsőt nyert, megújhódott, míglen a kúnok 1271-ben újból elpusztítják mind a kettőt és csak Telegdi püspöksége idején kel romjaiból új életre, a mikor gothikus stylben épül újra temploma. A tatárjárás utáni korban 1526-ig igen mozgalmas és országos hirű hely lesz Eger. Nagy Lajos szívesen időz benne, környékén vadászgat, Zsigmond itt látja vendégül Ulászlót, Hunyadi és Giskra küzdelmeiben Egernek is kijut a maga része. Mátyás alatt itt folyik az 1468-iki országgyűlés, ugyanekkor itt ülnek lovagi tornát. Maga a vár is fejlődik urainak, az egri püspököknek kezén úgy építkezési szempontból, mint a felszerelés, különösen a tüzérségi készséggel való ellátása tekintetében; lőpormalma keletkezik, salétromfőzde létesül, a várban puskákat gyártanak 1495 óta, stb. Az 1514. évi pórlázadás Egert is sujtja: elhamvad vára, annak belseje és megrongálják a várépítményeket.

Tizenkét ábra kiséri a szöveget, a mely a használt kútforrások bő jegyzékével zárul. • N. T. K.

Biharvárad. A biharvármegyei és nagyváradi régészeti és történelmi egylet jelentései Biharmegye és Nagy-Várad multjának felderítésére, emlékének megőrzésére folytatott fáradozásairól. E néven akarja az egylet ezentúl közölni: kutatásait, jelentéseit e nagy megye és város multjának emlékeit. Kiadja a biharmegyei és nagyváradi régészeti és történelmi egylet. Szerkeszti: Peszeki Ferencz egyleti titkár.

1. kötet. Nagy-Várad, 1913.

Embervadászat Biharban. Irta: dr. Karácsonyi János. A nagyszámú embervadászatok közül azt a legszomorúbb és legemlékezetesebbet ismerteti, a melyet Tököly Imre rendezett Wesselényi Pál, a magyarországi bujdosók választott vezére ellen. *Uj adatok a régi Várad helyrajzához.* Irta: Gyalokay Jenő. Szalárdi krónikája és emlékirata nyomán Várad 1660. évi helyrajzát reconstruálja a szerző.

Felolvastatott az egyesület 1910. évi május 16-án tartott közgyűlésén. Ezeket követik dr. Karácsonyi Jánosnak következő értekezései: *A Toldyak nagyfalusi kastélya, Szent László lovas szobrának alakja és elpusztulása és Kisérletek nagyváradi nyilvános könyvtárak* létesítésére. Közben megtaláljuk Gyalokay Jenő tollából az általa a nagyváradi várban 1911—12-ik években folyt ásatások eredményét. Az Apró közlemények című rovatban szó esik az Ábránfy család sirboltjáról, a nagyváradi aranyleletről, a váradi vár hibás feliratának helyreállításáról, a derecskei aranyleletről stbről.

A kötetet az egyesületet érintő hivatalos rész zárja be. —ő.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

ADATOK AZ EPERJESI ÁGYÚÖNTŐHÁZ ÉS PUSKAPORMALOM KÖZÉPKORI TÖRTÉNETÉHEZ.

(Első közlemény.)

Hadtörténelmi Közlemények 1913. évi folyamában a 113—122., továbbá 264—278. lapokon közöltük Eperjes város középkori ágyúöntőházának és puskapormalmának rövid történetét. Láttuk azt, hogy Eperjesen a XV. században majdnem állandóan folyt az ágyúöntés és puskaporgyártás munkája, a mely czélra a város mondhatni állandó műszaki személyzetet tartott. Azonban még sem volt állandóan tűzmestere a városnak, mert például: 1490 május 27-én Eperjes város tanácsa levelet intéz Kassa város tanácsához, melyben írja, hogy megtudta «wy das eyn puxen mayster ist bey ewer Weisheit», a kit azonban «ewer Weisheit yczúnt nicht bedarff», kérik tehát, hogy a mestert küldjék Eperjesre.[1] 1491-ben azután már volt tűzmestere a városnak, mert Gáspár «pixidarius» junius 26 án szolgálata és munkája díjazását illetőleg szerződik az eperjesi tanáccsal.[2]

1495 körül összeírják az eperjesi kapukat, falakat, tornyokat és ezeknek tartalmát. Ebből kitünik, hogy a felső toronyban van: két mázsa puskapor, 400 tüzesnyíl; azután *lőfegyverek*: 11 hakownicz, 2 haufnicz. A felső kapuban: 2 haufnicz, 3 hakownicz, 1 pisztoly. A Fillach nevű új toronyban: 3 hakownicz, 1 pisztoly, $^1/_8$ mázsa puskapor. A Brengeszen nevű új toronyban: 4 hakownicz, $^1/_8$ mázsa puskapor. Gáspár czipész tornyában: 1 félhaufnicz, 8 hakownicz, 3 pisztoly, 5 mázsa puskapor, 2 mázsa kén, 22 tüzesnyíl. A Moster

[1] Kassa város levéltára, nyilv. irreg. 638/*b* szám.
[2] Eperjes város levéltára: 510. szám.

nevű toronyban: Egy mázsa puskapor, 1 félhaufnicz, 2 hakownicz, 4 pisztoly. A Kewlichte nevű toronyban: 2 hakownicza, 2 pisztoly, 1 mázsa puskapor. Az új festett toronyban: 2 hakownicza, $^1/_{16}$ mázsa puskapor, 1 pisztoly. Az alacsony toronyban: $2^1/_2$ mázsa puskapor, 2 haufnicz, 2 hakownicz, 8 pisztoly.

Az alsó kapuban: 2 hakownicz, 1 haufnicz, 2 pisztoly. A fehér toronyban: Hakownicza, 4 pisztoly, $^1/_4$ mázsa puskapor. A vörös toronyban: 2 hakownicza, 2 pisztoly, $^1/_2$ mázsa puskapor. A középső toronyban: $^1/_2$ mázsa puskapor, 4 hakownicza, 2 haufnicz, 1 pisztoly.[1]

1497 junius 2-án az eperjesi «Boldogságos Szűz Máriá»-hoz czímzett testvérület megszorulva, fegyvereit zálogba adta. Az elzálogosított fegyverek jegyzékéből megtudjuk, hogy a confraternitás két kézi lőfegyvert is elzálogosított, még pedig olyant, a melyeknek faagyuk is volt, továbbá két puskaportartó szarut és végül egy harmadik kézi lőfegyvert is, ennek azonban faagya nem volt.[2]

Mindezen apró, de a tüzérség fejlődését és történetét mégis megvilágító adatok után közrebocsátjuk Eperjes város középkori számadáskönyveiből mindazon adatokat, a melyeket a fent említett rövidleges dolgozatunkhoz felhasználtunk abban a reményben, hogy a szakember többet fog abban találni a maga czéljaira, mint a mennyit avatatlan szemünkkel mi kiolvasni tudtunk.

Adatok Eperjes város számadáskönyveiből, az ottani ágyúöntőház és puskapormalom történetéhez.

1429.

Notanda sunt exposita *pro labore pixidum civitatis*, dedimus ipsis quoad ipsorum premium XL c denarios et iterum XII c denarios dedimus eisdem.[3]

1429.

Feljegyzendők azok a kiadások, melyek a *város lőfegyverei körüli* munkálatokra adattak ki, adtunk nekik jutalmul 400 dénárt, majd ismét adtunk nekik 1200 dénárt.

[1] *1495 körül.*

Registrum portarum et muri et contenta in eisdem.

Eperjes város 1424. évi számadáskönyvében a 9—17. lapon lévő s Keresztély babérkoszorus, eperjesi városi jegyző kezétől eredő bejegyzés. A Magyar Nemzeti Muzeum Törzslevéltárában.

[2] «Item due pixides manuales cum manubriis et *cornibus duobus* in quibus continebantur pulveres et una pixis tercia sine maubrio vel ligno, cum quo debeat teneri.» Eperjes város levéltára 605. szám.

[3] Az eredetiben az egész tétel át van húzva.

Item dedimus I c fl. et XXIIII florenos Cassovienses.

(Eperjes város levéltára 153. szám 2 *b* lap.)

Item dedimus den lemleckern I c denarios daz sy halfen den *büchsen mestern.*

(U. o. 5. lap.)

Ugyancsak adtunk 100 frt és 24 kassai forintot.

Ugyancsak adtunk az agyagmintázóknak 100 dénárt, mert az *ágyúmestereknek* segítettek.

1441.

Item pro prixidibus *magistro pixidum de Bartpha* XVI c ½ den.

Item pro pulveribus pro XXVI libr. per den. L facit II c den.

Item lapicide de sectione lapidum pixidum II c den.

Item [pro] deductione cuppri *ad Bartffam* pro pixidibus I ½ c den.

Item eidem pro adductione blumbi II cent. de Bartffa XL den.

(Eperjes város levéltára 210 *a* szám, 1 *b* lap.)

Item de labore pixidum fabro Mathie et Benedicto cultellifabro II c ½ den.

Item dedimus Domunkusch pro quatvor ferramentis pixidum XXIIII den.

Item pro cuppro et labore pixidum magistro pixidum duarum, que continent cent. VI. et XV libr. XLI½ fl. auri.

Item pro apportatione pixidum de Bartffa II c XVIII den.

Item pro una *rota ad pixidem* XVI den.

1441.

Ugyancsak a lőfegyverekért *a bártfai ágyúmesternek* adtunk 1650 dénárt.

Ugyancsak puskaporért, 26 fontért, (50 dénáronként) 200 dénárt.

Ugyancsak a kőfaragóknak a lőfegyverekhez való kőgolyók faragásáért 200 den.

Ugyancsak réznek *Bártfára* a lőfegyverekhez való szállításáért 150 dénárt.

Ugyancsak ennek a két mázsányi ólomnak Bártfáról való elszállításáért adtunk 40 dénárt.

Ugyancsak a lőfegyverek körüli munkáért Mátyás kovácsnak és Benedek késesnek 250 dénárt.

Ugyancsak Domonkosnak a lőfegyverekhez való négy vasalásért 24 dénárt.

Ugyancsak az ágyúmesternek rézért és 7 mázsa és 15 fontos ágyú körül teljesített munkáért 41½ arany forintot.

Ugyancsak lőfegyvereknek Bártfáról való szállításáért 258 dénárt.

Ugyancsak egy *ágyúhoz való kerékért* 16 dénárt.

Item pro lapidibus pixidum II c XXV den.

(U. o. 2 *a* és *b* lap.)

Item molendinatori Zacharie de labore pixidum II c den.

Item vectori, qui portavit dolea de Bartffa pro reparatione sal nitrii II c den.

Item pro XII lapidibus pixidum *Iodoco muratori* XLVIII den.

Item Pattin Greger pro ductura pixidum *de Lewtza* I c XL den.

Item Paulo *laboratori sal nitrii* XXXV den.

(U. o. 3. lap.)

Item pro pixidibus portatis de Lewteza LXXXXIII c den.

Item pro expensis ad Lewtczam portantibus pixides VI c den.

Item pro una parva pixide III c den. minus XXV.

Item magistro pixidum qui *fudit pixides* pro sollario, qui fudit centenarios XVII—LXXII c XXV den.

Item vectoribus qui adduxerunt dolea de Bartffa pro labore salnitrii et qui adduxerunt pixides et qui conduxerunt currus ad Bartffam X c den.

Item laboratori salnitrii per tres ebdomadas I c XLVI den.

Item eidem pro lignis siccis ad laborem salnitrii XXXI den.

Ugyancsak lőfegyverekhez való kőgolyókért 225 dénárt.

Ugyancsak Zakariás molnárnak a lőfegyverek körüli munkáért 200 den.

Ugyancsak a szállítónak, a ki salétromkészítéshez való (kádakat) hordókat szállított Bártfáról — 200 dénárt.

Ugyancsak 12 kőágyúgolyóért Jodok kőművesnek 48 dénárt.

Ugyancsak Pattin Gergelynek, a Lőcséről való lőfegyver szállításért 140 den.

Ugyancsak Pál salétromkészítőnek 35 den.

Ugyancsak a Lőcséről hozott lőfegyverekért 9300 dénárt.

Ugyancsak a Lőcsére lőfegyverekért menőknek útiköltségre 600 den.

Ugyancsak egy kis lőfegyverért 300 dénárt, levonva 25 dénárt.

Ugyancsak az ágyúmesternek, a ki az *ágyúkat öntötte* jutalmul; a ki 17 mázsát öntött 7225 dén.

Ugyancsak a szállítóknak, a kik Bártfáról a salétromkészítéshez kádakat hoztak, a kik továbbá lőfegyvereket hoztak és a kocsikat Bártfára kisérték 100 den.

Ugyancsak a salétrom készítőnek három heti munkáért — 146 den.

Ugyancsak ugyanennek a salétromkészítéshez való szárazfáért 31 den.

Item pro mortario uno ad pixidem XXII den.

Item Kroker transseunte pro quodam magistro pixidum transseunte I c den.

Item ad pixides *pro axis* sex XXIIII den.

Item Iodoco muratori de XVI lapidibus pixidum LXXX den.

Item pro *decem rotis* ad pixides II c den.

(U. o. 4. lap.)

Item de quatvor doleis portatis de Bartffa pro sal nitrio XLVIII den.

Item coadiutori salnitrii L den.

Item pro uno ½ cent. salnitrii et lib. VI½—XXVI c ½ den.

Item pro lignis magistro salnitrii XIII den.

Item pro servitori magistro salnitrii L den.

Item servitori magistri salnitrii per ebdomadam L den.

Item pro carbonibus pixides ferrendas III c LXXXIII den.

Item pro curru lignorum siccorum magistro salnitrii XVI den.

Item fabris pro bibalibus de reparatione pixidum XVIII den.

Item pro III cent. minus uno quartali ad pixides ferrendas, cent. emendo pro den. I c LX—IIII c XL den.

Item de ferratione rotarum pixidum VIII c den.

Ugyancsak egy a lőfegyverhez való mozsárért — 22 den.

Ugyancsak a lőfegyverekhez való *hat tengelyért* — 24 den.

Ugyancsak Jodok kőművesnek 16 kőágyúgolyóért — 80 den.

Ugyancsak az ágyúkhoz való *tiz kerékért* — 200 den.

Ugyancsak a salétromhoz Bártfáról hozott négy kádért — 48 den.

Ugyancsak a salétromgyártásnál segédkezőnek — 50 den.

Ugyancsak ½ mázsa és 6½ font salétromért — 2650 den.

Ugyancsak a salétrommesternek fáért — 13 den.

Ugyancsak a salétrommester szolgájának — 50 den.

Ugyancsak a salétrommester szolgájának egy hétre — 50 den.

Ugyancsak az ágyúvasaláshoz való szénért — 383 den.

Ugyancsak a salétrommesternek egy kocsi száraz fáért — 16 den.

Ugyancsak a kovácsoknak a lőfegyverek javításáért borravalóképpen — 18 den.

Ugyancsak 2¾ mázsa (vasért) a lőfegyverek vasalásához, mázsáját à 140 dénárba számítva — 440 dénár (helyesebben 438 dénár).

Ugyancsak az ágyúkerekek vasalásáért — 800 den.

Item lapicidis de labore lapidum ad pixides II c XXIIII c den.

Item pro geloke (?) ad pixides L den.

(U. o. 5. lap.)

Item servitori magistri salnitrii L den.

Item pro *caldari buliendum* salnitrii III c XII den.

Item pro cordis pixidum XXVI den.

Item coadiutori salnitrii per ebdomadam L den.

Item molendinatori de tribus pixidis lignandis III c LXXVIII den.

Item coadiutori sal nitrii L den.

Item magistri sal nitrii coadiutore L den.

Item pro pulveribus magistri zal nitrii XXIII c den.

Item coadiutori ipsius L den.

Item coadiutori zalnitrii L den.

(U. o. 6. lap.)

Item coadiutori zalnitrii L den.

Item pro XX lapidibus pixidum LXXX den.

Item pro uno centenario pulverum pixidum XLVIII c den.

Item pro medio centenario pulveris et quinque talentis XXVIII c den.

Item lapicide Iodoco pro VII lapidibus XXXV den.

(U. o. 7. lap.)

Item pro duobus saccis pulverum XXXII den.

Ugyancsak a kőfaragóknak ágyúgolyók faragásáért — 2240 den.

Ugyancsak egy ágyúöntésre alkalmas harangért (?) — 50 den.

Ugyancsak a salétrommester szolgájának — 50 den.

Ugyancsak a *salétromfőzéshez való üstért* — 312 den.

Ugyancsak az ágyúkhoz kötelekért — 26 den.

Ugyancsak a salétromgyártásnál segédkezőnek egy hétre — 50 den.

Ugyancsak a molnárnak három lőfegyver fába ágyazásáért — 378 den.

Ugyancsak a salétromgyártásnál segédkezőnek — 50 den.

Ugyancsak a salétrommester segédjének — 50 den.

Ugyancsak a salétrommesternek puskaporért — 230 den.

Ugyancsak ennek segédjének — 50 den.

Ugyancsak a salétromgyártásnál segédkezőnek — 50 den.

Ugyancsak a salétromgyártásnál segédkezőnek — 50 den.

Ugyancsak 20 kőágyúgolyóért — 80 den,

Ugyancsak egy mázsa puskaporért 4800 den.

Ugyancsak egy fél mázsa és 5 talentum puskaporért 2800 den.

Ugyancsak Jodok kőfaragónak 7 kőágyúgolyért — 35 den.

Ugyancsak két zacskó puskaporért — 32 den.

Item Ladislao nunccio ad Bartffam ex parte pixidum XXXII den.

Item pro uno centenario salnitri puri XX fl. auri.

(U. o. 8. lap.)

Item pro calibe ad terebellum pixidum XXVIII den.

Item Ladislao currenti cum litera versus Bartffam ex parte nostrarum pixidum L den.

Item pro ductione cuppri et pixide fracte versus Bartfam et pro ductione centenariorum trium cuppri ibidem III c den.

Item pro XVII c wlgo schrote ad pixides I c II den.

(U. o. 9. lap.)

Item Johanni Crause pro ductione XX centen. cuppri V c den.

Item magistro *Philippo Rotgisser et magistro nostro pixidum* pro expensis versus Bartffam in reformatione pixidum XI c den.

Item magistro Stephano pixidario Bartffensi ad rationem de reformatione et reparatione pixidum defractorum XX c den.

Item eidem (t. i. Gregorio de Kezmarg) *pro uno caldari ad salnitrum preparandum* II c den.

(U. o. 10. lap.)

Ugyancsak az ágyúk ügyében Bártfára menő László követnek — 32 den.

Ugyancsak egy mázsa tiszta salétromért 20 arany frt.

Ugyancsak a lőfegyverekhez való furóhoz aczélért — 28 den.

Ugyancsak a lőfegyvereink ügyében levéllel Bártfára küldött Lászlónak — 50 den.

Ugyancsak réznek és a törött lőfegyvernek Bártfára szállításáért és három mázsa réznek ide szállításáért — 300 den.

Ugyancsak 1700 db a lőfegyverekhez való «schrot» (sörét)-ért — 102 den.

Ugyancsak Krause Jánosnak 20 mázsa réz szállításáért — 500 den.

Ugyancsak Rotgisser (Rézöntő) Fülöp mesternek és *a mi ágyúmesterünknek* az ágyúk javítása miatt Bártfára tett útjuk költségeire 1100 den.

Ugyancsak István mester bártfai ágyúmesternek az eltört ágyúk helyrehozataláért és kijavításáért — 2000 den.

Ugyancsak ugyanennek (t. i. Késmárki Gergelynek) egy a salétrom preparálásához való üstért — 200 den.

1442.

Item magistro *Philippo* pixidario II c den.

(U. o. 18. lap.)

Item pro reparatione duarum

1442.

Ugyancsak *Fülöp* ágyúmesternek — 200 den.

Ugyancsak két lőfegyver kijaví-

pixidum magistro Stephano pixidario de Bartfall LVI c den.

Item Zacharie molendinatori pro impositione duarum pixidum III c den.

Item Jacobo cultellifabro pro terbello ad pixidum et ferramentis II c XXXIIII ad pixides wlgo schroeth et pro sagitis ignium wlgo fewerpfeyl IIII c den.

Item pro uno curru carbonum magistro pixidum I½ c den.

(U. o. 19. lap.)

Item Benedicto messersmit de ferratione pixidum II½ c den.

Item pro *sulphure* pro libris quinque II c den.

Item pro uno plaustro carbonum I c den.

(U. o. 20. lap.)

Item magistro pixidum pro panibus LXXX den.

Item pro ferro ad pixides L den.

(U. o. 21. lap.)

Item umb ein exe ad pixides XXV den.

Item magistro Phylippo per (így pro helyett) sepo *ad formas pixidum* LX den.

(U. o. 22. lap.)

Item pro straminibus ad glebationem domunculi magistri pixidum VI den.

Item Lischka pro ferro ad pixidum et horalegium III c den.

Item pro tribus plaustris cartásáért István bártfai ágyúmesternek 5600 den.

Ugyancsak Zakariás molnárnak két ágyú beágyazásáért 300 den.

Ugyancsak Jakab késesnek az ágyúkhoz való fúróért és vasalásért 234 den.; a lőfegyverekhez való «schrot»-ért és tüzes nyilakért, köznyelven «feuerpfeil» 400 den.

Ugyancsak az ágyúmesternek egy kocsi szénért — 150 den.

Ugyancsak Benedek késesnek ágyúk vasalásért 250 den.

Ugyancsak 5 font *kénért* — 200 den.

Ugyancsak egy szekér szénért — 100 den.

Ugyancsak az ágyúmesternek kenyérért — 80 den.

Ugyancsak a lőfegyverekhez való vasért 50 den.

Ugyancsak az ágyúkhoz való tengelyért 25 den.

Ugyancsak Fülöp mesternek az *ágyúformákhoz* való faggyúért — 60 den.

Ugyancsak az ágyúmester házacskájának kisározásához való szalmáért 6 den.

Ugyancsak Lischkának az ágyúkhoz és toronyórához való vasért — 300 den.

Ugyancsak a *lőfegyverek önté-*

bonum *ad fusionem pixidum* IIII c LIX den.

(U. o. 23. lap.)

Item pro duobus plaustris *lignorum pini ad pixidum fusionem* II c den.

Item pro ferro ad pixides I c LXXVII den.

Item pro capisteriis salnitrii XXXVI den.

Item pro uno caldari empta Philippo pixidario I c XXX den.

(U. o. 24. lap.)

Item Philippo magistro pixidum ½ fl. auri.

Item Philippo pixidum magistro ½ fl. auri.

(U. o. 25. lap.)

Item Philippo magistro pixidum dedimus ½ fl. auri.

Item dedimus Mathei Tyle de reparatione axis pixidum LX den.

Item dedimus Philippo magistro pixidum dominica post conceptionis beate Marie Virginis ½ fl. auri.

(U. o. 26. lap.)

Item solvimus pro sulphure talentis XXXI—LXX c den.

Item pro una sera ad pixides den. I c.

(U. o. 27. lap.)

séhez való három szekér szénért — 459 den.

Ugyancsak a *lőfegyverek öntéséhez* való két szekér fenyőfáért — 200 den.

Ugyancsak az ágyúkhoz való vasért — 177 den.

Ugyancsak a salétromhoz szórólapátért — 36 den.

Ugyancsak egy vett üstért Fülöp ágyúmesternek — 130 den.

Ugyancsak Fülöp ágyúmesternek — ½ arany frt.

Ugyancsak Fülöp ágyúmesternek — ½ arany frt.

Ugyancsak Fülöp ágyúmesternek adtunk — ½ arany frtot.

Ugyancsak Tyle Máténak az ágyúk tengelye javitásáért adtunk — 60 dénárt.

Ugyancsak Fülöp ágyúmesternek a boldogságos Szűz Mária fogantatása utáni vasárnap (deczember 9.) adtunk ½ arany frtot.

Ugyancsak 31 talentum kénért fizettünk — 7000 dénárt.

Ugyancsak az ágyúkhoz való egy kötélért — 100 den.

1443.

Primo solvimus magistro pixidum de Bartffa pro decem doleis salnitrii fl. auri 1.

Item magistro Philippo pixidum fl. auri ½.

1443.

Először is a bártfai ágyúmesternek t'z hordó salétromért fizettünk 1 arany frtot.

Ugyancsak Fülöp ágyúmesternek ½ arany frt.

Item Philippo pixidario fl. auri 1/2

Item solvimus Johanni fabro de ferramentis pixidum den. XII c.

(U. o. 29. lap.)

Item pro pulveribus pixidum lib. XV solvimus uni de Cassa fl. auri III1/2.

Item dedimus magistro pixidum fl. auri 1/2.

Item magistro Philippo pixidum dominica Esto michi fl. auri 1/2.

(U. o. 30. lap.)

Item solvimus Luce de Monsterberg pro una pixide fl. auri 1. den. XXV.

Item pro quatvor pixidibus wlgo *pyschczal* fl. auri II1/2.

Item Philippo magistro pixidum fl. auri 1.

Item magistro pixidum Philippo fl. auri 1/2.

Item nunccio Ladislao ad Smolniciam pro sulphure den. XXIIII.

Item magistro Philippo pixidario ffl. auri 1/2.

(U. o. 31. lap.)

Item eadem dominica (t. i. infra octavas Ascensionis Domini) uxori Philippii pixidarii den. I c.

Item magistro Philippo pixidario den. I c.

Item Iosth mawrer de sectione lapidum pixidum den. II c.

Ugyancsak Fülöp ágyúmesternek 1/2 arany frt.

Ugyancsak János kovácsnak az ágyúk vasalásáért fizettünk 1200 dénárt.

Ugyancsak 15 font puskaporért fizettünk egy kassainak 3 1/2 arany frtot.

Ugyancsak az ágyúmesternek adtunk 1/2 arany frtot.

Ugyancsak Fülöp ágyúmesternek Esto mihi vasárnapján (márczius 3.) 1/2 arany frt.

Ugyancsak Monsterbergi Lukácsnak egy lőfegyverért fizettünk 1 arany frt, 25 dénárt.

Ugyancsak négy lőfegyverért, melyet köznyelven *pisztoly*-nak neveznek — 2 1/2 arany frt.

Ugyancsak Fülöp ágyúmesternek 1 arany frt.

Ugyancsak az ágyúmesternek Fülöpnek 1/2 arany frt.

Ugyancsak László küldöncznek Szomolnokra kénért 23 den.

Ugyancsak Fülöp ágyúmesternek 1/2 arany frt.

Ugyancsak ugyanazon vasárnapon [t. i. az Úr mennybemenetelének nyolczadán belül (junius 2.)] Fülöp ágyúmester feleségének — 100 den.

Ugyancsak Fülöp ágyúmesternek — 100 den.

Ugyancsak Jodok kőművesnek kőágyúgolyók faragásáért — 200 den.

Item Jost mawrer de sectione lapidum pixidum XXV den. I c.

Item uxori Philippi pixidarii ffl. auri 1.

Item pixidario Philippo den. XXV.

(U. o. 32. lap.)

Item pro una pixide wlgo *pyschczal* den. I c.

Item Philippo pixidario dominica factus est Dominus — ffl. auri 1.

Item pro ferro uno pixidum wlgo *ladeysin* — den. VI.

Item dominica Exaudi ante Marie Magdalene Philippo pixidario ffl. auri 1.

Item duobus adiuvantibus pro labore pixidario tenentibus carbones — den. XXXVI.

Item pro duobus curribus Kerekesch Thomas ad pixides — den. I c.

Item fabro conburenti *carbones tilianos* pro pulveribus den I c X.

Item Philippo pixidario dominica ut supra (Dominus fortitudo) fl. auri $^1/_2$.

Item Paulo cimentario pro sectione lapidum pixidum per ebdomada den. II^1 $_2$ c.

Item duobus adiutoribus tenentibus carbones pro pulveribus den. XL.

(U. o. 33. lap.)

Item *Johanni steynmecz* pro

Ugyancsak Jodok kőművesnek 25 kőágyúgolyó faragásáért — 100 den.

Ugyancsak Fülöp ágyúmester nejének 1 arany frt.

Ugyancsak Fülöp ágyúmesternek — 25 den.

Ugyancsak egy közönségesen *pisztoly*nak nevezett lőfegyverért — 100 den.

Ugyancsak Fülöp mesternek Factus est Dominus vasárnapján (junius 23.) 1 arany frt.

Ugyancsak egy az ágyúkhoz való töltővasért, köznyelven: *ladeisen* — 6 den.

Ugyancsak Mária Magdolna előtti Exaudi vasárnapján (jul. 14.) Fülöp ágyúmesternek 1 arany frt.

Ugyancsak az ágyúmesternek a szén tartása körül segédkező két embernek munkadíja — 36 den.

Ugyancsak Kerekes Tamásnak két a lőfegyverekhez való kocsiért — 100 den.

Ugyancsak a kovácsnak, a ki a puskaporhoz hársfaszenet égetett — 900 den.

Ugyancsak Fülöp ágyúmesternek a fenti vasárnapon (Dominus fortitudo — julius 21) $^1/_2$ arany frt.

Ugyancsak Pál mészégetőnek kőágyúgolyók faragásáért egy hétre — 250 den.

Ugyancsak két a puskaporkészítés körül a szénnél segédkező embernek — 40 den.

Ugyancsak *János kőfaragó*nak

sectione lapidum pixidum den. I c XXV.

Item *Paulo Lapicide* de sectione lapidum pixidum den. II½ c.

Item Johanni lapicide de sectione lapidum pixidum den. I c.

(U. o. 34. lap.)

Item Philippo pixidario feria III post Nativitatis Marie fl. auri 1 2.

Item solvimus Valentino doleatori pro vasculis pulverum den. L.

Item Philippo pixidario dominica protector noster dedimus ffl. auri 1.

Item pro expensis hominibus transseuntibus ad Lewtczam pro pixidibus den. III c.

Item pro una pixide uxori Dreyssigerin den. II c.

Item solvimus Philippo pixidario dominica Justus es Domine ffl. auri 1.

Item solvimus Nicolao doleatori IX vasculis pulverum den I c minus den.

(U. o. 35. lap.)

Item exposuimus *pro salnitrio duobus centen. ffl. auri XLIIII.*

Item pro quarto dimidio cent. salnitrio et libris duabus solvimus ffl. camerales II c, IX c den., XXV den.

(U. o. 36. lap.)

kőágyúgolyók faragásáért - 125 den.

Ugyancsak *Pál kőfaragónak* kőágyúgolyók faragásáért - 250 den.

Ugyancsak János kőfaragónak kőágyúgolyók faragásáért - 100 den.

Ugyancsak Fülöp ágyúmesternek Mária születése (kisasszonynap) utáni kedden (szeptember 10.) 1 2 arany frt.

Ugyancsak Bálint bognárnak puskaporos hordócskákért fizettünk 50 dénárt.

Ugyancsak Fülöp puskaművesnek Protector noster vasárnapján (szeptember 15.) adtunk 1 arany frtot.

Ugyancsak a Lőcsére a lőfegyverekért menő emberek költségeire - 300 den.

Ugyancsak Dreyssiger nejének egy lőfegyverért - 200 den.

Ugyancsak Fülöp ágyúmesternek Justus es Domine vasárnapján (október 6) fizettünk 1 arany frtot.

Ugyancsak Miklós bodnárnak 9 puskaporos hordócskáért fizettünk 99 dénárt (100 1 den.).

Ugyancsak *két mázsa salétromért fizettünk 44 arany forintot.*

Ugyancsak négy fél mázsa két font salétromért fizettünk 200 kamarai forintot és 125 dénárt.

1444.

Item solvimus pro una pixide Nicolao Stokel fabro den. II½ c.

Item emimus unam pixidem ab uxore Zacharie molendinatoris pro den. VIII c.

Item Philippo pixidario dedimus in servitio ipsius solvendo ffl. auri 1.

(U. o. 38. lap.)

Item pro sulphure solvimus den. II½ c.

Item dominica Jubilate *pro carbonibus ad fusionem pixidum* den. II c XXXV.

(U. o. 39. lap.)

Item Philippo pixidario dominica predicta (Vocem iucunditatis) ffl. auri ½.

Item tribus carpentariis pro ligatione quatvor pixidum den. IX c.

Item fabro solvimus ad laborem pixidum den. XXV.

Item pro reparatione lapidum pixidum den. XXX.

Item lapicide de lapidibus pixidum den. LXXX.

(U. o. 40. lap.)

Item Jodoco lapicide de sectione lapidum pixidum den. 1½ c.

Item socio ipsius Andree lapicide — den. I c VIII.

Item currifici Joseph pro duabus rotis pixidum — den. LXX.

1444.

Ugyancsak Stokel Miklós kovácsnak fizettünk egy lőfegyverért 250 dénárt.

Ugyancsak vettünk Zakáriás molnár nejétől egy lőfegyvert — 800 dénárért.

Ugyancsak Fülöp ágyúmesternek szolgálatai jutalmául adtunk 1 arany frtot.

Ugyancsak kénért fizettünk — 250 dénárt.

Ugyancsak Jubilate vasárnapján (május 3.) a *lőfegyverek öntéséhez* szénért — 235 den.

Ugyancsak Fülöp ágyúmesternek a fentnevezett vasárnapon (Vocem Jucunditatis = május 17.) ½ arany frt.

Ugyancsak három ácsnak négy ágyú fába ágyazásáért — 900 dénár.

Ugyancsak a kovácsnak a lőfegyverek körüli munkáért — 25 den.

Ugyancsak a kőágyúgolyók javításáért — 30 den.

Ugyancsak a kőfaragónak a kőágyúgolyókért — 80 den.

Ugyancsak Jodok kőfaragónak kőágyúgolyók faragásáért — 150 den.

Ugyancsak (Jodok) társának András kőfaragónak — 108 den.

Ugyancsak József kocsigyártónak két ágyúkerékért — 70 den.

Item solvimus Andree lapicide pro reparatione lapidum pixidum den. I c XXXII.

Item duobus lapicidis de sectione lapidum pixidum den. I c LXXXVI.

(U. o. 41. lap.)

Item Josche lapicide pro lapidibus pixidum den. I c minus IIII.

Item solvimus duobus lapicidis de sectione lapidum pixidum den. $I^{1}{}_{2}$ c.

(U. o. 42. lap.)

Item solvimus Roschbir pro carbonibus ad pulveres pixidum den, I c.

Item solvimus *Casparo pixidario* den. III c.

Item solvimus pro carbonibus pro pixidibus fundendis — den. LXXX.

Item solvimus etiam pro carbonibus magistro pixidum *pro formis* den. LXXX.

(U. o. 43. lap.)

Item solvimus *Thome pixidario* de secundo quartale ffl. auri VIII.

Item solvimus Philippo pixidario supra ipsius servitium ffl. auri V.

Ugyancsak András kőfaragónak a kőágyúgolyók javításáért — 132 den.

Ugyancsak két kőfaragónak kőágyúgolyók faragásáért — 186 den.

Ugyancsak Jodok kőfaragónak kőágyúgolyókért — 96 dénár. (100 4 den.)

Ugyancsak fizettünk két kőfaragónak kőágyúgolyók faragásáért $100^{1}{}_{2}$ dénárt.

Ugyancsak Roschbirnek puskaporhoz való szénért fizettünk 100 dénárt.

Ugyancsak *Gáspár ágyúmesternek* 300 den.

Ugyancsak az ágyúöntéshez való szénért fizettünk — 80 dénárt.

Ugyancsak szénért az ágyúmesternek, *öntőformákért* fizettünk — 80 dénárt.

Ugyancsak fizettünk *Tamás* ágyúmesternek a második negyedből 8 arany forintot.

Ugyancsak Fülöp ágyúmesternek szolgálatán felül fizettünk — 5 arany forintot.

1445.

Item solvimus Philippo pixidario — ffl. auri 1.

Item Philippo pixidario dominica in excelso throno ffl. auri 1.

(U. o. 46. lap.)

1445.

Ugyancsak Fülöp ágyúmesternek fizettünk — 1 arany frtot.

Ugyancsak Fülöp ágyúmesternek In excelso throno vasárnapján (január 10.) 1 arany frt.

Item solvinus pro funis (!) Philippo pixidario den XXV.
(U. o. 48. lap.)
Item coadiutoribus *pixides fundere* iuvantibus den. XXXVI.
Item iterum pro cervisia iterum circa fusionem pixidum den. LXX.
(U. o. 49. lap.)

Ugyancsak Fülöp ágyúmesternek kötelekért fizettünk 26 dénárt.
Ugyancsak a *lőfegyvereket önteni* segítőknek 36 den.
Ugyancsak újólag sörért, újra a lőfegyverek öntése körül (segédkezőknek) 70 den.

1446.

Item solvimus pro lapidibus pixidum Josth mawrer den. XX.
(U. o. 52. lap.)
Item solvimus carpentariis pixides imponentibus den. LX.

Item solvimus pro carbonibus pro labore pixidario den. XXXII.
(U. o. 53. lap.)
Item coadiutori Philippi pixidarii den. VIIII.
(U. o. 54. lap.)
Item solvimus pro ferro Lucas Monsterberg ad pixidem fl. auri 1.
(U. o. 58. lap.)

1446.

Ugyancsak Jodok kőművesnek kőágyúgolyókért fizettünk 20 dénárt.
Ugyancsak a lőfegyvereket fába ágyazó ácsoknak fizettünk 60 dénárt.
Ugyancsak az ágyúmesternek szénért, munkáért fizettünk 32 dénárt.
Ugyancsak Fülöp ágyúmester segédjének 9 dénárt.

Ugyancsak Monsterberg Lukácsnak lőfegyverhez való vasért fizettünk 1 arany forintot.

1447.

Item solvimus Philippo pixidario de sollario anni preteriti fl. auri I den. II c XVI minus.
(U. o. 67. lap.)
Item solvimus Philippo pixidario de reformatione pixidum iudicis fl. auri $I^1{}_2$.
(U. o. 68. lap.)
Item solvimus Nicolao Gwmann iudici pro una pixide *fl. auri LX.*
(U. o. 71. lap.)

1447.

Ugyancsak Fülöp ágyúmesternek mult évi járandósága fejében fizettünk 1 arany forintot 216 dénárt minus.
Ugyancsak Fülöp ágyúmesternek a bíró lőfegyvereinek megjavítása fejében fizettünk $1^1{}_2$ arany frtot.
Ugyancsak Gúmann Miklós bírónak *egy lőfegyverért fizettünk 60 arany forintot.*

Item solvimus Philippo pixidario fl. auri XXIIII.
(U. o. 72. lap.)

Ugyancsak Fülöp ágyúmesternek fizettünk 24 arany forintot.

1448.

Item magistro pixidum pro panno fl. II^{1} 2.
(U. o. 73. lap.)

1448.

Ugyancsak az ágyúmesternek posztóért 2^{1} 2 frtot.

1449.

Item dy Buxe ynczubinden — den. XX.
Item dem Steynmetcz buxensteyn zcu hawen den. L.
Item vor buxensteyn zcu hawen — den. I c II.
Item vor Salniter ffl. VIII. den. L.
Item eynnem *pulverreyber* den. IX.
(U. o. 80. lap.)
Item eynnen Czymmerman an der Buxen gearbeytt den. XXXII.
Item czween arbeyttern zcum pulvermachen den. XX.

Item dreyn arbeytern zcum pulvermachen den. XXIX.
(U. o. 81. lap.)
Item vor Rade und Achszeln zcur Buxen den. I c XXV.
Item vor dy pulver ffas den. L.
(U. o. 82. lap.)
Item vor eyn pischtczall den. L.

Item Stockeln Buxen zcu besloen den. II c.
(U. o. 83. lap.)

1449.

Ugyancsak az ágyú beágyazásáért — 20 den.
Ugyancsak a kőfaragónak kőágyúgolyók faragásáért — 50 den.
Ugyancsak kőágyúgolyók faragásáért — 102 den.
Ugyancsak salétromért — 9 frt 50 dénár.
Ugyancsak egy *puskaporőrlőért* (v. dörgölő) — 9 den.

Ugyancsak egy ácsnak, a ki az ágyúknál dolgozott — 32 den.
Ugyancsak két munkásnak, a kik a lőporgyártásnál működtek — 20 den.
Ugyancsak három munkásnak, a kik a lőporgyártásnál működtek — 29 den.
Ugyancsak az ágyúkhoz való kerék és tengelyekért — 125 den.
Ugyancsak a puskaporos hordókért — 50 den.
Ugyancsak egy pisztolyért — 50 den.
Ugyancsak ágyúk vasalásáért — 200 den.

Ezenfelül Fülöp «Buxenmeister» kap 1449-ben összesen 8 frtot és 200 dénárt.

1450.

Dominica Trinitatis. — Item vor IIII lb. Salniter XLVIII.

(U. o. 87. lap.)

Dominica ante festum Sancti Johannis. — Item vor Salniter den. LXX.

Dominica post festum Sancti Johannis. — Item vor Salniter den. XLII.

(U. o. 88. lap.)

Dominica vor Michaelis. — Item vor Salniter den. LII.

Dominica ante festum sanctorum Symonis et Jude. — Item vor II *Hantbuxen* den. III c. XII.

(U. o. 90. lap.)

Ekkor Fülöp «buxenmeister» kap összesen 3 frt 16 dénárt.

1450.

Szentháromság vasárnapján (május 31.). — Ugyancsak 4 font salétromért — 48 den.

Szent János előtti vasárnapon (junius 21.). — Ugyancsak salétromért — 70 den.

Szent János utáni vasárnapon (junius 28.). — Ugyancsak salétromért — 42 den.

Mihály előtti vasárnapon (szeptember 27.) — Ugyancsak salétromért — 52 den.

Szent Simon és Juda előtti vasárnapon (október 25.). — Ugyancsak két *kézi lőfegyverért* — 312 den.

1451.

Dominica nach Invocavit. — Item vor Kolen dem Buxenmeister den. L.

(U. o. 85. lap.)

Dominica Pentocostes. — Item Yoseph Wagner vor eyn exe zur buxen den. LXXV.

(U. o. 97. lap.)

Dominica Deus in loco. — Item ins *gyshaws* vor byr den. XVII^{1} $_{2}$.

(U. o. 99. lap.)

1451.

Invocavit utáni vasárnapon (márczius 21.) — Ugyancsak szénért az ágyúmesternek — 50 den.

Pünkösd vasárnapján (jun. 13.) — Ugyancsak József bodnárnak az ágyúhoz való egy tengelyért — 85 den.

Dominus fortitudo vasárnapján (julius 25.). — Ugyancsak három mázsa kénért — 10^{1}/$_{2}$ frt

Deus in loco vasárnapján augusztus 29.). — Ugyancsak az *öntőházba* sörért — 17^{1} $_{2}$ den.

Dominica Memento nostir. — Item dem Buxmeyster Philipp ffl. auri XXVI.
(U. o. 102. lap.)

Memento nostri vasárnapján (deczember 19.). Ugyancsak Fülöp ágyúmesternek — 26 arany frtot.

1452.

Dominica cantate. — Item vor eyn pischczal den. XXXII.

Cantate vasárnapján (május 7.) — Ugyancsak egy pisztolyért — 32 den.

Dominica Pentecostes. — Item vor blech und ketten an dy puxze den. XXV.
Item drey hantreychern den Buxmeyster den. XXVII.
(U. o. 109. lap.)

Pünkösd vasárnapján (május 28.) — Ugyancsak az ágyúhoz való bádogra és lánczra 25 den.
Ugyancsak az ágyúmester három segédjének — 27 den.

Dominica Domine in tua misericordia. — Item vor byr in das *gyshaws* den. XXIII.

Domine in tua misericordia vasárnapján (junius 4.), — Ugyancsak az *öntőházba* sörért — 23 den.

Dominica Exaudi Domine. — Item vor lyndin holcz zum pulwer kolin den. X.

Exaudi Domine vasárnapján (julius 2.). — Ugyancsak a puskaporszénhez való hársfáért — 10 den.

Domnica omnes gentes. — Item Andrasch mewrer buxinsteyn zu hawen den. I c.

Omnes gentes vasárnapján (julius 16.). — Ugyancsak András kőművesnek kőágyúgolyó faragásért — 100 den.

Dominica suscepimus. — Item Andrasch steynmecz von buxinsteyn — den L.

Suscepimus vasárnapján (julius 23.). — Ugyancsak András kőfaragónak kőágyúgolyókért — 50 den.

Dominica ecce Deus adiuvat me. — Item Andrasch steynmecz von buxinsteyn den. I c.
(U. o. 110—111. lap.)

Ecce Deus adiuvat me vasárnapján (julius 30.). — Ugyancsak András kőfaragónak kőágyúgolyókért — 100 den.

Dominica Deus in loco. — Item Vrban smyde vor arbeth an buxen etc. den. II c XXV.

Deus in loco vasárnapján (aug. 13.). — Ugyancsak Orbán kovácsnak az ágyúkon végzett munkákért stb. — 225 den.

Dr. Iványi Béla.

MAGYAR HADISZABÁLYZATOK GYÜJTEMÉNYE.

I.

A MAGYAR LOVASSÁG REGULAMENTUMA 1722.

Az Tisztek Qualitássirul.

OGY az ájtatosságh annyival is inkáb gyarapétassék és az köz Ember az Isteni Tisztelethez nagyobb fervorral hozattassék, méltó volna ha Tiszt Uraimék is az mindennapi szokott könyörgéshez, nem csak egy s mászor, hanem mennél többszer, annyival job példával megh jelenninek, mert ha az Regiment Comendansa oda mégyen, azon kévül is kötelességek hozza magával, valamint hogy vasárnap s más ünnepekben is az szent Mésénél minden Tiszt arra kötelesztetik, ámbár más Religióbeli legyen is, az Poston aholl all, az szent Sacramentumot az megh parancsolt Tisztelettel illetnj, és ha valaki ezek közül az mi Templomunkban mégyen az Elevationál, mint más le térdepellyen s minden respectussal és Tisztelettel visellye ottan maghát, vagy éppen azon kévül maradgyon, az zászlótartókat kivívin, mert ezeknek hivatallyiok, hogy az Compagniát oda vezessék s avval együt ott legyenek mindvégig; ki ki hogy tellyességgel perfectionáltassék fundamentummal vegye az Isteni félelmet, s mind kévül belül Embersighes és böcsületes Ember légyen, mert ugyanis bizonyos, hogy az derekas magaviselisnek és Emberkedisnek mi nagyob ellenire nem lehet, az rosz lelki ismiretnél, holot világhos dologh hogy büntetlenül sem hagyatik, és akár melj gonoz ember is, ugyancsak az maga üdvösséghérül meditállódik, nyilván tudván, hogy az halál ell kerülhetetlen ahonnénd ha mi occasióra kell könnyen megh történhetik, hogy veszedelme ott éré, s azonban az lölki ismíreti fundálása eszi-

ben jutván, mi debilitást követett ell, melly miát, maga directióját ippen elveszi, s az által mind személyinek, mind Föllséges Urunk szolgálatinak praejudiciumot és kárt tíszen. Ez azért az, igaz út, mellyel maghat corigálhattya, és allattya valóit.

Tiszt Uraimék mindenkor azon épparkodgyanak, hogy magoknál nagyobbakkal lehessenek és magokat úgy producálhassák, hogy az Generálisságnál ésmiretsigben essenek. s az által valamit tanulhassanak holot sok derik Tisztek találtattak, mellyek elő nem mehettek, mivel szenki sem tudot felülek, mert öröki oda haza ültek és sehol magokat megh nem mutattak, azonban az Regimentnek böcsületire válik, ha valamely Tiszt meritumira nézve más Regimentben vitetik és promoveáltatik.

Naponként elig rendes Tisztek latatnak nevelkedni az kék magok szolgállyattyokat s professiojokat in Theoria igen jól fölvették s megh tanulták és onnend alkalmaztatásokra nézve mindenben cum bono judicio magokat adinveniálni tudgyak, ellemben in praxi megh semmit vagy igen keveset láttak, noha nem az eő vítkek, ha nem hogy alkalmatosságh nem adatott ahoz; ha azért azon nem igyekeztek volna. hogy régi tisztekhez s náloknál nagyobbakhoz tartottak magokat, se informáltak, olvasztak vagy az féle dolgokrul beszélni nem hallottak volna, se egyik se másikat megh nem tanulhatták, de mégh csak valósághos idaeájok sem let volna azokrul, mert ollyasok az kiknek jó fundamentumok vagyon az után in praxi mingyart adinveniálhattyák magokat.

Az bizonyos, hogy ennihány esztendőtül fogyva miulta tudni illik olly in actioban töltetett az üdő sok állapotokat még az régi próbált Tisztek is el felejtenik; holyot az henyéllés az restelkedés által introducáltatik s némellyek nyugodalomra adgyak, magokat, mások pedigh Debaucherozásra. gondatlanságra, gaszdálkodásra, vagy más proprietásra, hogy kevés üdő alatt. ha az Regiment Comendansa arra nem vigyáz, s talan maga is olly constitutióban vagyon, inkább parasztokhoz, hogy sem Hadi Emberekhez hasonléttatnak.

Minden Tiszt az Regimentnek Rangját és jó hérit nevit annak törtinetivel s alkalmatosságával főképpen manuteneállja és abban maga se praejudicállyon s mást se engedgyen praejudicálni.

Az üdősbbék az iffiabbat oktassa s megh mutassa mi légyen kötelességhe és az Hadi szokásokra tanítsa, mellyet Tiszt Uraimék magok köszt is observályiák s meg ne engedtessék, hogy amint sokszor esik a midőn valamely iffju közikben jön, aki talán vagy Annyatul, vagy Oskolaibul recenter érkezet és a szolgálatokhoz keszd, azt

külömb féle képpen rea szedgyík, s avval divertállyák magokat, melly dologh bizonyára magoknak sem eshetik tisztességekre, mert ugyan csak mindenkor az eő Páitássok marad s vélek együtt kölletik szolgálni, kiért inkab oktassák és bátorítsák, mert egy tudós sem esik az éghbul, holott sokszor az afféle Iffjak kétségben ejtetnek, s az által okoztatik, hogy kedvek ell essik, vagy éppen nem proficiálhatnak, melyre az Oberstvachtmeister méltán végyázhat, hogy avertáltassék.

Minden nagy, vagyis Summás gyatik, [1] kévált képpen hitelben, hasonlóképpen tilalmas tiszt Uraiméknál, ahonnend az játikbul eredett adósságok az hátra hagyot substantiábul megh nem füzetettnek; Ha Tiszt Uraimék egymástul pinzt kölcsönyösznek, mindenkor erga obligatoriales creditáltassék, akkor mely[2] kécsin légyen is a summa, különben pro nihilo reputáltatik, ámbár valakinek bizonsága lígyen is, és ezt a sok féle extravagantiáknak evitatiójára nézve; Az kik az jatikbul professiót csinálnak és continue csak az kerezkedist üzik jövendőbeli avancementumokhoz magokat ippen nem meritáltattyák, valamint hogy azok sem akik az adoságokbul soha ki nem fejtőczdnek, mert ugyanis aki az magait megh nem tarhattya, anival inkáb incapaxnak tartatik, hogy valamel Compagniá, vagy Rgnt oeconomiáját visellye.

Ha valamely Tisztnek megh engedtetik in particulari suo magát absentálhassa, kötelességhe, hozza magával, hogy vissza jövetelivel az feő Staabbeli Tiszteinél magát jelencse; in casu pedigh pizonyos időre volna engedelme, tehátminden Holnapban tartozik tudósítást tenni, és az Terminussát de redditu punctualiter observálni, vagy ha in negociatione sua mi impedimentuma occurálna, tempestative de prolongatione emansionis irni és instálni; Az praefigált terminusát ellenben ell mulatván az Gageja pro tempore, hogy engedelmen kívül absentálta maghát in poenam az Regiment Cápolnájában adatik; de ha igen sok ideigh kimaradna, annak rendi szerint csitáltatik és Tisste ell vestisiben periclitáltatik.

Tiszt Uraimék valahanszor paradára kinyomakodnak, marcsban vannak, Strására, vagy Comandóra mennek, mindenkor az uniformisban öltözenek, mely az Regimentnél tartatik; némellek azt hiszik, hogy magoknak uniformist csináltatni nem tartoznak, mivel az eő pénzek arra s onnénd csak az Oberster complacentiájára esnek. de nem úgy vagyon, mivel Föllséges Urunk és az Tekéntetes Hadi Tanács

[1] játék.
[2] akármely.

ezén tisztessiget approbálta és helben hatta, hogy Tiszt Uraiméknak egyéranzó uniformissa légyen és az fekete selemmel és arannyal egyvelített öveket mezzei jelül viszellik, mert valami az Generálisságtul introducáltatot és approbáltatott jövendőre nézve is pro Lege tartatik; Hanem az Oberster Cimerit ha Fő Tiszt Uraimék az Czafrangjain viselik azt ex Complacentia cselekszik noha nem szentén approbáltatik s ha ugyancsak valamivel ki kellene czifrázni az czafrangokat inkáb az dupla fejü sast lehetne azokra csináltatni, egyébként az kölcsignek megh kimilisire nézve job mi pasományost viselni: hogy pedigh az Oberster Csimere az all Tisztek és közönségessek czafrangjain viselltetik heljessen s méltán essik, hogy egy regiment az másiktul melytul mely talán hasomló szényü öltözetben vagyon distingváltathassék.

Azonban noha az Fő Tiszteknek, hogy megh ne Házasodgyanak nem tiltatik ha böcsületes személt kivánnak elvenni (mert ha prostituta volna, az Tiszt ipso facto Tisztitül amoveáltatik, holott senki vele nem szolgál) mindazon által Kötelességbe hozza magával, hogy Szabadsághot ahoz az Regiment Comendansatul kérjen; mivel pedigh sokszor történik, hogy az Iffjak mi hértelen szeretettül visseltetvin, minden Consideratio nélkül megh házasodni kivánnak, azírt igen jól cselekszik az Comendans, ha az ollyast impediallya kiváltképpen ha csak egyedül az Gagera kölletik támaszkodni, mellyet szokan post recollectionem megh köszönnek, némellik pedigh megh bánnyák, hogy a jó tanácsot nem fogadták s onnéd nyomorutul el olvadtak s előmeneteleket ell vesztettik: omni casu ellemben valamely Tiszt engedelem nélkül megh Házasodnék tehát pro Capella megh büntethetik, és a mellyet [1] annak mivoltához képpest hogy az Feleséghit maga mellet ne tarcsa megh tiltathatik, mert az Regiment avval nem tartozik, hogy valakit akarattya ellen protectioja alá vegyen és quo ad Forum privilegiálljon, s nem is illeti az ollyant az három grationalis Holnap, az Ura halála után.

Közli: Dr. Tóth Zoltán.

[1] amellett.

II.

A KHEVENHÜLLER FÉLE HADI UTASÍTÁS.

(Hatodik közlemény.)

A' Schántz-avagy [1] Retrenchementbul lévö tsata.

N.

1 A' Battalliom (Battaillon) leg-alább tiz-lépésnyire a' Báſtyázot avagy sántzoláſtul állyon és miheleſt az ellenség az apró tűz avagy lövés alá jönn mindenik nyilásbul egy ſor kövétkezendőképpen, ha négyivel áll 4. ſor, ha hármával, tehát harom ſor vetetthetik.

2 Ha az Ellenség közelebb nyomódik, azonnal az egéſz első nyil, a' Báſtya mellékezettyére, mellet [2] Parapetnek hivnak, Puskájjokra föl-ſzegezett Pagnétákal lépjen, és ha ez elégséges nem vólna, a' Granatiros Compániák, ha még-kivántotnék, az egéſz Battallion előbb nyomakodik, es annak az egész első Ize, az egész Granatiroſokkal-együtt, föl ál, és a' föl tolódó ellenséget tartóztattya, ezenn utólsó, tſak a' nagy ſzükségben obſerváltatik.

3 Külömbeñ a' Battallionnak első Ize alhotatoſſan meg-allyon a' Mellékezeten, és a' többi három ize a' Battallionnak ugy a' Granatiros Compagnia tartóztaſsék, hogy azokkal ha a' ſzükség magával ugy hozná, valamint az alkalmatoſság kivánná, minden felül lehetne

[1] Retrenchementnak hivatik az ollas árok melly, mell oltalom (Bruſtvehr) avagy partolattal vagyon föl-hányva, nem külömben fűldel bé födött pözsök avagy hoſzſzas rőzsék veſzſzőbül tſinált kolbáſzok, és földel megtöltött font Kaſokkal, (Gabions) ugy mind azonn, melly a' járáſt vagyis Paſſuſt meg-erősitti, és az ellenség bé-tſapásától oltalmazza, 's-bé födi annak mondatik. Az Erősségekben azoñ tſinálmány neveztetik, kit az ember más erősittetett alkutmány után tſinál, mellyet az ellenség hamarébb oſtromolhat, ugy hogy bár az előtte lévő munka el-foglaltatott is, de azonnal a' belül lévők magokat ebben veſzik és ujra oltalmazzák. Példának okáért hogy ha az ellenség a' ſzeglet Bástyának némell réſzét puska-Porral föl-vettette, és aztot meg-hágta, azért az egéſz ſzeglet Báſtya nékie nem engedtetik; hanem az el-foglalt Báſtyán belül uj-linea (Tenaille) áſottatik, a' földet ki felé hányván, hogy ennek partyával magát ujra oltalmazhaſſa, és az ellenséget, vagy viſzſza nyomhaſſa, vagy tartóztatthaſſa.

[2] Parapet, annyit téſzen miñt egy-mellékezet, mellel az ember a' mellét védelmezi: ez föl hányottatik, vagy földbül, vagy kűbül, ezen Báſtya magaſsága 6. lábnyi a' város felül, a mező felül penig, tſak 5. lábnyi némelkor hat lábnyi-is: Evvel ſzokta az ember mind a' népet mind az Agyukat oltalmazni; ha földből vagyon tſinálva tehát 18. vagy 20. lábnyi, ha penig kübül rakra 6. vagy 8. lábnyi vaſtagsága ſzokott lennyi.

fordulnyi mell a' Comandérozó Tiſzt diſpoſitiójjára hagyattatik miként és hogy, magokat jobban oltalmazhattyák, az Oſtromlás avagy [1] Attaquerozásban.

Közli: Dr. SZENDREI JÁNOS.

[1] Attaquenak hijják azon munkát, mellben az Oſtormlók fárodoznak, hogy igy az ellenségjek által meg-ſzallott helet, el-nyerheſsék: ez penig ſzokott lenni.

a) *Trenchèennel* melly munka elő vetetődik midön az erőſség Arka vagy annak más réſze meg-vevésén dolgoztatik, mell-is a' földhöz alkalmaztatik: ha az Erőſség tájja kő-ſziklás, tehát a Trenchèe Pőzs, vagy Föld, avagy Gyapjuval töltött Zsákbul, ugy földel Töltőtt font-koſarakbul (Gabions) álló magaſság: ha penig a földét lehet ásnyi, tehát a' Trenchée ázon ut, melnek az erőſség felűl lévő oldala, mellékezettel meg-erőſittetik, ſzéléſsége leg-alább 7. vagy 8. lábnyi, mélsége penig 6. avagy 7. lábnyi (Schuch) ſzokott lenni; gőrbén és hajlóſsan áſotik, hogy a' Várbul az Agyukkal igyeneſſen hoſzſzattyára belé, ne lővetheſsék: A' városbul penig ebben magányoſſan el-kéſzitett glóbitſokat ſzoktak hánnyi, mell fábul vagyon tſinálva alul és oldalul gömbőlű, belűl űres és főllűl fődele vagyon, mellben ſzáros por őntetik és arra kézi Granátok töltettnek, mellek közi, romlott puska-porral tőrőtt ſzénnel, glóbits és ſzegekkel meg-tőmetnek; azutánn bé-tſináltotik erőſſen: alul penig luk furatik a' ſzáros porra, tséve nedves porral belé erőſittetik, tűzben meg engedtetett vas Dróttal háló formára bé fonyatik, és a' Tranehéeben vettetik.

b) *Minával.* Ez űreſség avagy kamara, és ásás a' föld alatt, mell az ellenség által az Erőſségnek vagy ſzegletes Báſtyájja, vagy egyéb réſze, vagy Puska-por tornya alá, áſatik, és ennek ſzegletes és gőrbe menetele vagyon: minek utánna az ember jól ki-mérte Diſtantiájját azon hellnek, mellet föl-akar vettettni, tehát a' föld alá bé-ásván magát, mind addig nyomakodik és véſi a' földet, meddig azon kivant objektum alá ér, azutánn bé-köttettlen Zsákok avagy hordókban Puska-Por bé vitetik és ugy gántárra le-rakatik, hoſzſzú kanót belé alkalmaztatik, a' por penig a' föld-vagy Terh-magaſságához rakatik, mell a bólt föllött vagyon, a' Kanot vége a' bé ásás végén kivűl meg-gyujtatik, és föl lobbantatik.

c) *Galeriával*, ez Kitſiny folosó, avagy menetel, melly minden felűl, föllűl, és alul erős vaſtag Deſzkával bé-vagyon fődve, mellett az Oſtromlók minek utánna az Erőſség árka pőzzel meg volna rakva, ugyan azon-föllőtt által tſinállyák, hogy a 'Minirozó veſzedelem nélkűl az erőſséghez közelitheſſen.

d) *Brechével* ez a' le rontott báſtyának omláſa, mellét az ellenség Agyu lűvőldözésſel okozott, mellen-is az Oſtromlás gyakran meg történik. A' mint-is ha azonn Erőſségben lévő Guarnisonnak azoñ le mennyi az el-foglalás utánn, meg-engedtetik, igen nagy bőtsűletire válik. A' Fő Attaque az, midőn telles erővel az Erőſség leg-gyöngébb réſze vittatik. A' hamis Ataque az, midőn az ellenség magát tetteti, hogy igy az Erősségben lévők ereje más-felé válódgyék, és ő fortélyoſſabban neki mehessen.

BIANCHI FRIGYES BÁRÓ,

cs. kir. altábornagy,

az 1812. és 1813. években magyar csapatokból alakított gyalog hadosztály parancsnoka.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN SZEREPE A LIPCSEI CSATÁBAN.

(1813 október hó 16—19.)

A LIPCSEI győzelemnek századéves fordulója és az ennek emlékére megtartott ünnepélyek újra emlékezetünkbe hozták ama kort, a melyben úgyszólván egész Európa csatasíkra szállott, hogy leszámoljon eddigi kényurával.

Azon férfiak között, a kiknek emlékét s nevét a lipcsei napok újólag felidézték mindnyájunk emlékvilágában, ott találjuk a legnagyobb magyart is, *gróf Széchenyi Istvánt.*

A köztudat rendszerint csak a felszinen szánt és igaznak veszi azt, a mit *képzelete* festett; rendszerint mondjuk, mert hiszen különösen *katonai* kérdésekben és főleg ha azok *érzelmi* elemekkel is függenek össze, nem a meggyőződés és mérlegelés ura a közvéleménynek, hanem sokszor a véletlen látszatából, *a hírből* és az ennek nyomába szegődő, rokonszenves személyek egyéni tetteit kisérő kedvezésből táplálkozik, erősödik bizonyos

vélemény. Ezt a valóságra ébreszteni igen hálátlan feladat, de mindenkor az *igazság* követelménye marad. Széchenyit illetőleg is így vagyunk. A lipcsei harczok történetét érintő napilapok[1] nagy része, de más ünnepi alkalmak is[2] Széchenyi szereplésére nézve hol burkoltan, hol egész határozottsággal[3] hangoztatják azt a vádat, hogy nem részesült méltó és megérdemlett elismerésben, annak daczára, hogy *világtörténeti jelentőségű*[4] volt, a mennyiben igen veszélyes körülmények között, az ellenség területén át, esős éjszakán történt lovaglás után, nemcsak Blüchernek, a szileziai hadsereg parancsnokának kézbesitette a parancsot a másnapi csatára, hanem *saját kezdeményezéséből felkereste Bernadotte svéd trónörököst is és ezt fellépésével rábírta arra, hogy szintén részt vegyen a másnapra tervezett csatában és így annak sorsát el is döntse.*[5]

[1] Pl. *Budapesti Hirlap* 1913. évi október hó 12-iki száma: Széchenyi István gróf a lipcsei csatában.

[2] *Gróf Zichy Viktor* beszéde az 1906. évi február hó 4-én tartott Széchenyi-lakomán. A nemzeti kaszinó évkönyve. 1906. Nyolczadik évfolyam. Budapest, 1907. 124. és a köv. lapok.

[3] *Zichy Antal* Gróf Széchenyi István életrajza. Budapest. A Magyar Történelmi Társulat kiadása. 1896. Első kötet. Első fele. 1791—1831. 69. l.: A mindig nógatásra szoruló svéd trónörökös egy hatalmas, 65,000 főnyi hadsereggel rendelkezett s kétséget alig szenved, hogy *a csata harmadik napján, kora reggel való megjelenése döntötte el a lipcsei ütközetet;* a mi Széchenyink hadi pályájának e fénypontjait mindig büszkeséggel emlegethetjük. *Csakis szégyenkezve teszszük hozzá, hogy ezért kapta a svadronyos kapitányi rangját, és uram bocsá', az orosz Vladimir-rendet!*

[4] *Dr. August Fournier*, udvari tanácsos, bécsi egyetemi tanár czikke a Pester Lloyd 1913. évi márczius hó 8-iki számában: Graf Stephan Széchenyi vor hundert Jahren.

[5] *Österreichischer Soldatenfreund.* VII. Jahrgang. 1853. 84. száma: Erinnerung an den 18. Oktober 1813.

Militärzeitung 1860. von *Dr. J. Hirtenfeld.* XIII. Jahrgang. No. 32. 254. l.

Wurzbach Biographisches Lexicon des Kaiserthums Österreich etc. Wien. 1880. 41. Theil. 251—289. l.

Illustrierte Geschichte der k. k. Armee von Gillbert Anger. Wien. 1887. II. Band. 1246. l.

Teuffenbach Neues Illustriertes Vaterländisches Ehrenbuch. Wien.

Széchenyi István mindenben dicső emléke ép úgy megkívánja, hogy e vélemények alaposságáról meggyőződést szerezzünk, mint a hogy a történeti igazság is megköveteli, hogy kimutassuk: mi volt Széchenyi szerepe a lipcsei napokban, mily jelentőséget kell és szabad tulajdonítanunk tetteinek, ezeknek elismerése pedig mennyiben talált vagy találhatott igazságtalan érdemesitésre, mellőzésre?

Az alig 22 évet mult Széchenyi mint a Mehrveldt (ma cs. és kir. 1. számú) dzsidásezred II. oszt. századosa [1] Schwarzenberg herczegnek, a csehországi szövetséges hadseregek főparancsnokának főhadiszállásához parancsőrtiszti minőségben volt beosztva és ebben a szolgálati állásban működött az egész 1813—1814-iki hadjáratban.

A Lipcse körüli hadműveletek idején is mindig a tábornagy közvetlen rendelkezésére állott mint annak 8-ik parancsőrtisztje.[2]

Prochaska. 1890. II. rész 351. l. *Eichinger Franz:* Stephan Graf Széchenyi, Staatsmann.

Maximilian Ritter von Thielen Erinnerungen aus dem Kriegerleben eines 82-jährigen Veteranen der österreichischen Armee etc. Wien. 1863. Braumüller, 74. és köv. l.

Ennek nyomán: *Hadtörténelmi Közlemények* 1888. 319. l. és

Maximilian Ritter v. Hoen Befreiungskrieg 1813 und 1814. V. Band: Feldzug von Leipzig. Wien. 1913. 571. l.

[1] Ma már nem áll fenn ez a megkülönböztetés a századosi rendfokozatban; a legujabb időkig (1896-ig) megtartott ily megjelölés csak fizetési osztályba sorolást jelentett, akkor, 1813-ban, azonban a szolgálati alkalmazást is jelentette, t. i. századparancsnoki hatásköre nem volt, hanem az 1769-iki szabályzat határozványai értelmében az I. oszt. századosnak (Rittmeister und Commandant) alá volt rendelve ő a «Rittmeister en second». (Lásd *Wrede:* Geschichte der k. u. k. Wehrmacht etc. III. Band. 1. Hälfte. Wien. Seidel, 1901. 96. l.) Egész helyes kifejezése a megjelölésnek másodkapitány. (Tulajdonkép 1852-ben rendszeresitették az I. és II. oszt. kapitányi rendfokozatot.)

[2] *Parancsőrtiszt* (Ordonanzoffizier) magasabb parancsnokságot viselő katonai személyiséghez beosztott tiszt, a kinek rendeltetése bizalmi jellegű és háborúban különleges megbízásokra, parancsoknak, jelentéseknek közvetítésére terjed ki. A szolgálat igen kiváló lovastulajdonságokat, gyors elhatározó képességet, nagy testi kitartást, jó itélőképességet és széleskörű katonai ismereteket kiván meg.

A lipcsei harczok döntő napjai az október 16—19-iki időre esnek és itt szükséges megállapítanunk, hogy mely napokon volt Széchenyinek alkalma szerepelni.

Október hó 16-án Schwarzenberg a csehországi hadsereggel a franczia állásokat Lipcsétől délre azon szándékkal támadta meg, hogy a Libertwolkwitz—Wachau—Markkleeberg vonalában történő támadó műveletek révén Napoleont lekösse, hadereje másik részével pedig Connevitznél a Pleisse folyót átlépje és Napoleon visszavonulási vonalát Schönau—Lindenau felé elvágja.

Napoleon viszont a délről támadó csehországi hadseregnek keresztültörésére törekedett Wachaunál, a mi oka volt délután 2 óra tájt azon hatalmas lovasrohamnak, melyben egyes források szerint 8000, mások szerint 3000 lovas[1] élén Murat a Wartbergen időző három fejedelmet is veszélyes helyzetbe hozta úgy, hogy maga Schwarzenberg kérte a fejedelmeket, vonuljanak biztosabb helyre,[2] maga pedig[3] a kiséret nagy részével[4] és az orosz czár személyes védelmére szolgáló gárdalovassággal a támadás visszaverésében vett részt. Schwarzenberg harczjelentésében[5] erre nézve a következő adatokat találjuk: «Schwarzenberg herczeg parancsnokló tábornagy kiséretéből gróf Paar alezredes és vezérhadsegéd, valamint Böhm őrnagy szárnysegéd a Gossánál október hó 16-án vívott igen kemény lovasharczban igen kiváló vitézséget tanusítottak, a császárhuszárezredbeli gróf Castiglione, a Merveldt-dzsidásezredbeli *gróf Széchenyi* és a Hessen-Homburg huszárezredbeli Paar gróf kapitányok *igen tevékeny részt vettek*».

Így tehát *gróf Széchenyi István a lipcsei csaták alatt*

[1] *Hoen* i. m. 479. oldal.

[2] *Hoen* i. m. 480. l.

[3] *Prokesch* Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Feldmarschalls Fürsten Carl von Schwarzenberg. Wien. Schaumburg. 1823. 207. l.

[4] *Hoen* i. m. a kiséréthez beosztott Böhm őrnagy naplójegyzeteiből közli ezen epizod lefolyását.

[5] *Cs. és kir. hadilevéltár.* Feldacten. Hauptarmee 1813. 10—766. (Relation der Schlachten bei Leipzig am 16. und 18. Oktober 1813. Wien. Hof- und Staatsdruckerei. 1813.) 28. oldal.

legelőször október hó 16-án a gossai (Wachautól délre kb. 2000 lépésre) *lovas csatában szerepelt.*[1]

Széchenyi szülőinek meglehetős sok levélben[2] számolt be az 1813. évi hadjárat eseményeiről. Ezekben sok érdekes, egyéni megfigyelés és felfogás mellett értékes, általános adatot találunk a főhadiszállás és ennek vezető egyéniségeire és az egész főhadiszállás életére vonatkozólag, a saját maga személyét érintőleg azonban igen sokszor csalódunk és pedig ott, a hol a fiúnak szülőihez írott leveleiben az egyéni igazság értékével bíró és érdeklődésünket jogosan felkeltő beszámolót várunk. A lipcsei napokra nézve is ezt tapasztaljuk; csak okt. hó 22-én írja az első sorokat a lipcsei csatáról:[3] «Kedves atyám, hála az égnek, sok veszedelmen túl vagyunk és a sors ezen megpróbáltatásait (diese Probe der Vorsicht!)[4] is szerencsésen és egészségben éltem át. Immáron csak előre megyünk most, én is, személyemet illetőleg, átestem szerencsésen egy csatán, minthogy semmi bajom sem történt és az egész kiséret egy fokkal előlépett, azaz én most már elsőkapitány vagyok . . .»

Ezt követi november 9-én már Frankfurtban írt levele, melynek idevágó része csak ennyi:[5] «. . . A Lipcsénél töltött két szörnyű nap alatt — a hol majdnem 2000 ágyú mérkőzött egymással és a hol nem volt ember, a kit nem ért volna baj szerencsével együtt egyszerre — semmi bajom sem lett, *mindössze a lovamat lőtték agyon és egy rohamnál*, a melyben a

[1] Széchenyi nevesebb életrajzírói közül: *Wurzbach* (i. m. 271. l.) erről egyáltalában nem emlékezik meg; *Zichy* (i. m. 67. l.) minden közelebbi meghatározás nélkül tesz róla említést; *Dr. Max Falk* Graf Stephan Széchenyi und seine Zeit (Österreichische Revue, 1866. I. kötet, 11. és köv. l.) szerint pedig (összetévesztve ezt a lovascsatát az október hó 18-iki eseményekkel), maga is *századjával egyetemben* résztvett a döntő csatában. (Mint már említettük, *a másodkapitánynak* sem századja nem volt, sem pedig parancsőrtiszti mivoltánál fogva ilyen szerepre alkalma nem lehetett.)

[2] *Zichy Antal* Gróf Széchenyi István levelei szülőihez. Budapest, 1896. Athenæum. 60—105. l. (31. levél.)

[3] *Zichy* i. m. a 18. levél. (88. l.)

[4] A levelek eredetiben német nyelven íródtak.

[5] *Zichy* Széchenyi levelei. 19. levél. (88. l.)

szegény Schlick egy orosztól oly gyalázatos arczvágást kapott,[1] *egy hatalmas, megjegyzem: lapos vágást kaptam a hátamra (szó sincs róla, elég tisztességes sérülés).* Különben örvendek, hogy alkalmam lett *tábornagyom bizalmát és bajtársaim szeretetét kivívnom.*»

Térjünk vissza azonban a lipcsei eseményekhez.

Napoleonnak nem sikerült a Wachaunál tervezett áttörés; mindazonáltal a szövetségesek főhadiszállása is azon meggyőződésre jutott, hogy a franczia császárt a 16-iki harcz, ha nem is törte meg, de mindenesetre kimerítette; megtörésére azonban a még csak közeledő Benningsen és Colloredo hadtesteit is be kellett várni, melyeknek beérkezése legkésőbb másnapra, 17-ikére, remélhető volt.

Ebben a tudatban másnapra a támadást el is határozták, 17-én reggel azt egyes részek meg is kezdették, azonban a várt hadtestek időre való beérkezése kétessé válván, a *Sestevitzen* délután 2 órakor összeült hadi tanács arra a határozatra jutott, hogy a döntő támadást *másnap,* azaz október hó 18-án fogja megindítani, a melyben az immár beérkezett, de az erőltetett menetektől kifáradt Colloredo és Benningsen hadtestek is részt vesznek.

A hadi tanács ülése közben jött meg a Blücher küldötte gróf Goltz ezredes az előtte való napon (16-án) kivívott *möckerni győzelem* hírével.

Schwarzenberg a hadi tanács végeztével, kb. 3 óra 30 perczkor, Goltz őrnagyot visszairányította Blücherhez, írásban közölvén vele, hogy a csehországi hadsereg a támadást másnap *délelőtt 9 órakor megkezdi* és kéri részvételét, támogatását, a mely együttes működésnek feltétlen következménye csak az ellenfél visszavonulása lehet.[2]

[1] Bassanói és Weiskircheni gróf *Schlik Ferencz Henrik* a császárhoz beosztott, Klenau vértesezredbeli százados és parancsőrtiszt. A császár parancsából Schwarzenberget kereső és fehér köpenyeget viselő tisztet az orosz lovaskatona francziának vélte, megtámadta és oly súlyos sebet ejtett rajta, hogy hét hónapig betegen feküdt, jobb szeme világát pedig örökre elvesztette. 1848-ban nevezetes szerepet játszott; meghalt 1862-ben mint a kat. Mária Terézia-rend középkeresztese és lovassági tábornok.

[2] Schwarzenberg levele Blücherhez. Közli *Hoen* i. m. 354. l.

Alighogy a hadi tanács a támadás másnapra halasztásában határozott, megérkezett Benningsen jelentése, hogy előcsapatai *Grimmába*, ő maga pedig, délután 2 órakor, Klenauhoz (Klein-Pösnába) ért. Bár a czár értesítette Bennigsent arról, hogy a támadást (a melynél az ő parancsnoksága alá helyeztetett a csehországi hadsereg jobb szárnya: Klenau, Bubna, Ziethen és Platoff hadtestei) a következő napra halasztották, mindazonáltal Schwarzenberg attól tartott, hogy valamely véletlen folytán, ez a parancs nem érkezik be idejében rendeltetési helyére és a jobb szárny egyedül, elszigetelten támadásba megy át. Bevárandó az eseményeket, a harctéren maradt és csak miután a beálló est[1] csendje megnyugtatta arra nézve, hogy Benningsen támadása nem következik be, távozott a harczmezőről. Hogy azonban a másnapi mindenfelől megindítandó együttes támadás lehetőségét biztositsa: a különben közel álló Benningsenhez (kb. 9—10 km-re volt) Latour ezredest küldötte, viszont a Blücherhez juttatandó értesítés elvitelére (a tábornagy Goltz ezredes esetleges elkésését, lemaradását nem tartotta kizártnak) *önként vállalkozott Széchenyi István.*[2]

Az október 18-iki eseményeket tudjuk. A szövetségesek főhadiszállásán előző napon történt megállapodások szerint a támadás keresztülvitetett, Blücher északról, Bernadotte pedig Blücher és a csehországi fősereg között fennállott hézagon át északkelet felől nyomultak elő; a késő este meghozta azt a tudatot, hogy Napoleont hadiszerencséje elhagyta, csapatai minden vonalon visszavonulóban vannak.

Október 19-én a szövetségesek bevonultak Lipcsébe.

Október 20-án jutottak nyilvánosságra[3] a fejedelmek adta kitüntetések és jutalmazások.

Ezek szerint a főhadiszállás nagy része (pl. *Thielen nem*) egy fokkal előlépett; csak kisebb része nyert kitüntetést magától Ferencz császártól.

Így kapta *Széchenyi István* is (s a gossai lovasharczban

[1] Kiemeljük mint következő fejtegetéseink fontos időbeli adatát.

[2] *Hoen* i. m. 556. és 557. l.

[3] *Cs. és kir. hadilevéltár.* Hofkriegsrat-Acten 1813. G—I, 7/1459.

való részvételért dicsérőleg említett Castiglione lovaskapitánynyal együtt) *az elsőkapitányi és századparancsnoki* rangot,[1] az orosz czártól pedig a IV. osztályú Wladimir-rendet.[2]

Lássuk már most, mily adatok állanak rendelkezésünkre az érintett okmányszerű forrásokon kívül, hogy Széchenyinek október hó 17-éről 18-ára tett parancsőrtiszti lovaglását méltathassuk.

Szülőihez intézett levelei — a mint az eddigiekből láttuk — a lipcsei csatát érintőleg csak nagy általánosságban szólanak. Ezen időkből származó 3-ik levelében[3] csupán a Wladimir-rendet érinti, az ezt követőben pedig[4] a nála megnyilatkozó humorral indokolja kidült lovának szükségét.

[1] *Cs. és kir. hadilevéltár. Feldacten.* Hauptarmee. 1813. 10/760. 33. (35.) oldal.

[2] U. o. 35. (37.) oldal, valamint Feldacten 1813. Hauptarmee 11 390. (Armeebefehl No. 231.) és Feldacten etc. 13/47. (Armeebefehlsprotokolle.)

[3] *Zichy* i. m. a 20-ik l.: . . . a mely most már az én kis alakomat is diszíti és nekem valóban — másképen kifejezni nem tudom — kiváló érdekességet kölcsönöz; nekem ez kétszeresen kellemes, minthogy senki fiát — legalább akarattal — nem bántottam, hanem mindig defensif positurában maradtam, ha azonban valaki nagyon közel jutott hozzám, úgy magának tulajdoníthatta, ha a körmére koppintottam . . .

[4] U. o. a 21. levélben (93. és köv. oldal). Ebben a hadjáratban már három lovam ment veszendőbe, ezek közül azt a bizonyos szürkét, a melylyel kegyelmességed (rendesen «euer Gnaden» szólítja édes atyját) ajándékozott meg, a *Kösen* melletti kis csetepaté alkalmából halálra lovagoltam, miután a szegény állat — szinte hihetetlen — 48 óra hosszat, éjjel-nappal pompásan hordott mindig, a nélkül, hogy csak fél font szénát is kapott volna. Az egész főhadi szállás sajnálja, minthogy minden emberfia ismerte kitartása folytán, a milyennel lovaim egyike sem rendelkezett és szürke uraságát nagy becsben tartották: így tehát, minthogy egy lovat, a mint Kegyelmességed is tudja, Appel kapitánytól vettem, öt lovam maradt: ezekből az egyiket én lovagolom, három két lovászomat, vadászomat, az egyik podgyászomat hordja, így tehát váltásra egy se marad. Ez az állapot természetesen felette kellemetlen rám nézve, főleg minthogy tetejébe még az öt közül kettő sánta: én Kegyelmességednek nem is írtam volna erről, minthogy már eddig is a hadjáratban annyi kegyességét élveztem és valamennyi bajtársam is így van és én vágta helyett mindössze csak kis ügetésben lovagolgattam volna, abban a szép reményben, hogy valami zsákmány lóra majd csak szert teszek. Minthogy azonban Kegyelmességed maga kívánja, hogy őszintén szóljak, hát meg kell vallanom Kegyelmességednek, hogy egy jó szolgálati ló igen boldoggá tenne, minthogy így

Nagysokára (közben hat levél semmi oly adatot nem tartalmaz, a mi a lipcsei lovaglással összefüggne) decz. hó 27-én felel[1] atyjának kérdésére, hogy mikép érdemelte ki a Wladimir-rendet: «Kegyelmességed felszólít, hogy részletesen mondjam el, mikép történt, hogy a Wladimir-rendet megkaptam». A felelet erre igen rövid: «*hát igen sok szerencsével és érdem nélkül*, a miként azt kedves bajtársaim legtöbbje is megkapta» . . . stb.

Valószínű, hogy atyjának a Wladimir-rendre vonatkozó kérdése nem csupán a Széchenyi István által nov. hó 17-én írt, a jegyzetben előbb már érintett 20. számú levélnek a Wladimir-rendjel elnyeréséről szóló tudósításából fakad, hanem az a levél keltette fel és pedig méltán az apa figyelmét, melyet Zichy Ferdinánd, Széchenyi István sógora írt,[2] Széchenyi István lovaglására vonatkozólag körülbelül talán ugyanakkor.

Az érdekes levelet egész terjedelmében ide iktatom:[3] «Lampertheim a Rajnánál, közel Mannheimhoz, 1813 nov. hó 15. . . . . Érthetetlen, hogy Stepherl[4] semmit sem mesélt el, ergo én teszem meg. Neipperg nem tehette, mert nem tudott semmiről. Stepherlt Schwarzenberg herczeg a *16-áról 17-ére való éjjel*[5] Blücher tábornagyhoz küldötte, hogy ezt a 18-iki

szolgálatomat ismét kényelmesen végezhetném és esetleg a mi Theresia keresztünk második felét is — a melyért az első lépést mégis csak megtettem már és egyik felét majdnem ki is érdemeltem — kivívjam. Ajándékozza meg tehát, kedves Atyjám, fiát és egyuttal a hazát is egy jó harczi paripával . . . stb. A «Theresia kereszt» (kat. Mária Terézia-rend keresztje) szintén a megszokott tréfás évődésből ered. A *kat. Mária Terézia-rend levéltárában sem felterjesztésnek, sem pedig a szokásos személyi kérelemnek semmi nyoma sincs.*

[1] Levelei *Zichy* i. m. a 28., 103. l.

[2] Gróf Zichy Ferdinánd (a vázsonyi Zichy-ágból) 1813-ban ezredes s a Lichtenstein (ma cs. és kir. 7. számú) huszárezred parancsnoka volt. Ezredének a lipcsei csatában (október 18-án) való körültekintő vezetéséért a harczjelentés dicséröleg említi. Felesége, Széchenyi Zsófia grófnő, István nővére volt.

[3] *Zichy* Széchenyi levelei stb. 142. l. (58. számú levél). Eredetiben németül van; feleségének írja.

[4] T. i. Széchenyi István; beczéző neve.

[5] Tudjuk, hogy valójában október hó 17-éről 18-ikára való éjszaka történt.

csatához meghívja (így szokás ez nálunk, politikusan ebédre meghívni az urakat). Megbizatásában eljárt és azt a parancsot is hozta Blüchernek, hogy a svéd trónörökös is hivassék meg. Blücher, de még inkább Kreisenau (Gneisenau) kétségbe vonták annak lehetőségét, hogy ezt az ingadozó félbolondot (a ki mindig mást tesz, mint a mit kellene) ily lépésre rábírhassák; ekkor Stepherl határoz és így szól Blücherhez:

— Adjon exellencziád egy lovat!

— Mit akar, fiatal ember? — volt a felelet.

— Rábirom a trónörököst az eljövetelre, bármibe is kerüljön!

Tetszett ez az öreg harczosnak, lovat ad és áldását a szükséges vállalkozáshoz. Stepherl odalovagol a trónörököshöz, szállása előtt több porosz tisztet talál, ezekkel közli azt a szándékát, hogy a trónörököst a két császár és a porosz király nevében felszólítja, hogy Lipcse ellen vonuljon. Egyike a tiszteknek megkérdezi, hogy van-e erre meghagyása, a mire Stepherl megvallotta, hogy az nincs, de hogy legföljebb a maga fejét koczkáztatja, — erre ez azt felelte:

— Fiatal ember, ön sokat mer, de bejelentem. A bejelentő valami porosz herczeg volt, a kinek keresztnevét elfeledtem. Stepherl bátran szól a trónörökössel, de a trónörökös megtagadja a menetelést, mentegeti magát és mindenféle kitéréseket tesz. Stepherl nem veszti el hidegvérét és írást kér arról, hogy a három fejedelemnek meghívását Lipcsébe átadta, a trónörökös ezt megteszi, később töprenkedni kezd, visszaszólítja Stepherlt, magához hivat egynehány generálist, Stepherl megszabja neki az utat, a trónörökös megy, jó időben beérkezik és eldönti a csatát, a mely különben menthetlenül elveszett volna. Bocsáss meg, hogy nem tudom neked úgy leírni az esetet, a hogy tudom, de Schwarzenberg egész főhadiszállása bizonyíthatja a dolgot. Ez a tett ebben a háboruban megtörtént valamennyinél többet ér. Isten veled .....»

Széchenyi István életében — kimutathatólag — csupán egyszer érintette nyilvánosan lipcsei lovaglását.

Az 1844. évi dietán, a közteherviselés tárgyalásakor, október hó 28-án abban a tudatban szólalt fel, hogy a javaslat el-

fogadtatik. Ez alkalomból díszes öltönyben, rendjeleivel ékesítetten jelent meg és beszédét így vezette be:[1]

«Tizenegy napja és *30 éve* ma — és megvallom itt, hogy ezen 30 esztendő sokkal kellemetlenebb rám nézve, mert 11 nappal nem törődöm, — hogy a *lipcsei csata másodnapján* a hős Blücher táborába küldettem. *Szürkületkor*[2] érkeztem oda és midőn bemegyek, az előszobában találom katonáját a tükör előtt, ki éppen haját rendezte és hajporozta; csudálkoztam. Tovább megyek és találom apródját, ki szinte hajával bibelődik; végre bemegyek az öreg *hős bajnokhoz,* szinte őt is a tükör előtt, haját rendezve és porozva, értem.[2]

— Uram, — úgy emlékszem, ezt mondám a hősnek, — én azt hittem, hogy karddal és puskaporral fogtok foglalkozni, de látom, hogy a hajpornak is van kelete!

Mire azt felelte a hős tábornok:

— Ma,[2] azt reméljük, hogy ünnepet ülünk; vannak sokan, kik legszebb ruhájokat parádéra szokták kitűzni, mi pedig mindnyájan legjobb öltözetben és a lehető legcsinosabban akarunk ma[2] megjelenni az ütközetben!

És ugyanaz nap a porosz tábornak diadalmi zászlói Lipcse falaihoz jöttek . . .» stb.

Még egy értékeléseink körébe eső forrást találunk. Ez *Thielen,*[3] a főhadiszálláshoz akkor vezérkari szolgálatra beosztott főhadnagy emlékirata.

Ennek ide vonatkozó része így szól: «Gróf Széchenyi István az 1813-ik évi hadjáratban mint a Merveldt dzsidások másodkapitánya és Schwarzenberg herczeg tábornagyhoz beosztott parancsőrtiszt emlékezésre méltó lovaglással tűnt ki. Lipcse előtt, 1813 október 17-én a tábornagy kisérete előtt azt a kijelentést tette, hogy kívánatos lenne, ha akadna valaki, a ki Blücherhez juttatná azt a felszólítást, hogy a következő napon az ellenséget a maga oldala felől is megtámadja; minthogy a

[1] *Gróf Zichy Antal* Gróf Széchenyi István beszédei. A M. T. Akad. megbízásából összegyűjtötte és jegyzetekkel ellátta — — —. Budapest, 1887. Athenaeum. 418. l.

[2] Ezt kiemelem további fejtegetéseim érdekében.

[3] Kezdetben idézett munkája adott helyen.

sziléziai hadsereggel az összeköttetést csak nagy kerülővel lehetett elérni, egyedül a franczia hadseregen át irányított lovaglás segíthetne. Széchenyi rögtön vállalkozott a lovaglásra. Jó lovában bízva, szerencsésen átröpülte az egyes franczia csapatokat és *este felé*[1] szerencsésen elérte Blüchert, a ki rögtön kész volt követni a herczeg felszólítását. Blücher azonban kétségesnek látta a svéd trónörökös (Bernadotte) résztvételét, — a kiről hamisítatlan Blücher-féle módon nyilatkozott — hacsak erre határozott felszólítást nem kap és azt kérdezte Széchenyitől, nincs-e neki szóló meghagyása is. Széchenyi nemmel felelt, de késznek nyilatkozott, hogy saját felelősségére ilynemű felszólítást közöl a trónörökössel. Blücher részéről új lovakkal láttatván el, ezt a dolgot is elintézte Bernadottenál, a hajnal első sugaránál újra átlovagolt a franczia hadseregen és 18-án reggel jelentette a herczegnek küldetése sikerét, a melyet nemsokára a Lipcsén túlról jövő ágyúdörgés igazolt . . . . . Széchenyi az okt. 18-iki csatanapon történt lovaglásáért elsőkapitánynyá lett és a IV. oszt. Wladimir-rendet nyerte el».

Széchenyi megbizatása kétségkívül nem jelentett könnyü feladatot; maga az a körülmény, hogy Schwarzenberg *önként* jelentkezőre kívánta bízni a Blüchernek viendő tudósítást, arra mutat, hogy *veszedelmes kiküldetésről* van szó, másreszt pedig kellő *önbizalommal* rendelkező egyén kell, hogy sikert lehessen remélni.

Mert mit jelentett e vállalat?

Megkeresni Blüchert (a ki 17-én reggel még kb. Schkeuditz táján volt,[2] hogy azonban most, estefelé, mikor Széchenyi elindult, hol van, azt senki sem tudhatta a főhadiszálláson) minél gyorsabban, tehát a lehető legrövidebb úton haladni, a mikor nincs kizárva, hogy az ellenséges csapatok közé keveredik; viszont igen óvatosan végezni a feladatot, nehogy esetleges elfogatásával küldetése czélját meghiusítsa; mindezt az *éjszaka*

[1] Ezt is kiemelem későbbi fejtegetéseim érdekében.

[2] Onnan jött a délután két óra tájt beérkezett gróf Goltz ezredes Blücher möckerni győzelmének jelentésével. Okt. 17-én reggel indult onnan.

folyamán,[1] *meglehetős ismeretlen, esőtől átázott talajon,*[2] *meglehetős átszegdelt terepen* (terepegyenetlenségekkel (árkok) bővelkedő terület), *kerülve természetszerüleg az útvonalakat,* a melyeken a francziákkal való találkozás eshetősége nagyobb valószinűséggel bír!

Arra nézve, hogy mily útirányt követett Széchenyi, nincs biztos adatunk.

A lehető legegyenesebb útja, a valahol Lipcsén túl sejtett Blücherhez, a *Pleisse* folyó jobbpartján, Sestevitz-Markkleeberg-Connevitz-Lipcsén át lett volna nagyjából, de ez az ellenség szivébe juttatta volna, ennek szinte kellős közepén kellett volna átszáguldania; *feladata* egyenesen kizárta azt, hogy ezt az irányt kövesse.

A távolság és a francziák kevésbbé uralta terület szempontjából számbajöhetne még a Lipcsétől délnyugatra és azután nyugatra, a *Pleisse és Elster* folyók balpartját kisérő terület, a mely majdnem egészen *Lindenauig* a csehországi hadsereg csapatainak kezében volt s a melyek Blücherrel is összeköttetésben voltak.[3]

Ezen útirány éjjel való használatának lehetőségét kizárta a két folyónak egész Lipcsén felülig cserjés, meglehetős járhatlan és a tartós esőtől még inkább felázott, mocsaras parttája.[4]

[1] A nap már délután 5 óra 7 perczkor nyugszik okt. 17-én; akkor még hozzá esőfellegek is borították az eget.

[2] Az összes tudósítások megegyeznek abban, hogy okt. hó 17-ikén, nappal is, de a 17-ről 18-ára való éj folyamán is esett, eltekintve attól, hogy az előző napokon is esős idő uralkodott.

[3] A csapatok részletes elhelyezését lásd *Hoen* idézett munkája 16. mellékletén. (Helyzet a lipcsei csatasíkon okt. 17-éről 18-ára való éjjel.)

[4] A 16-án megkisérlett támadásban Connevitzre a csapatok egy része innen indult a harczba. A folyómedrek nehéz járhatóságát így Széchenyi a beérkezett jelentésekből közvetve ismerhette (*Hoen* id. m. 453., 454., 459., 501. és 503. l. *Friedrich Rudolf* Der Herbstfeldzug 1813. Berlin, 1912. II. kötetének 294. lapján leírja a terepnek a katonai működésre visszaható nehézségeit), de minden körülmények között tudta Goltz ezredes révén, hogy Knackfusz százados, kit Blücher még október 16-án, a möckerni harcz eldőltével rögtön a győzelem hírével éppen ezen az úton küldött Schwarzenberghez, még akkor, vagyis 17-én délután még be nem ért. (*Hoen* id. m. 542. l.)

A Széchenyi által használt útvonalat *tehát feltétlenül Lipcsétől keletre kell a valószínüség szerint keresnünk.*

Vázlatunk [1] feltünteti a franczia hadsereg állásait október 17-éről 18-ikára való éjszakán. A Connevitztől Klein-Pöszna-ig terjedő, körülbelül 13 kilométer hosszú félkörben 23 gyaloghadosztály és kilencz lovashadosztály,[2] összesen kb. 110,000 fővel helyezkedett el (kilométerenkint kb. 9000 ember) úgy, hogy egy meglehetős zárt arczvonalat tételezhetünk fel.

Napoleon ezen állásától keletre és észak-keletre egynehány kisebb különítmény volt, de Lipcsétől keletre már — a déli arczvonaltól kb. nyolcz kilométerre és egy alig kétkilométernyi körön — Reynier, Souham és Marmont hadtesteit találjuk (kilencz gyaloghadosztály) kb. 45,000 fővel és végül Ney lovashadtestét Lipcse alatt.

Ha még számbavesszük azt, hogy Napoleonnak már 17-én délután elhatározott visszavonulása,[3] az ennek következtében elrendelt és az éjszaka folyamán foganatosítandó csapateltolások (pl. Mortier két gyaloghadosztályával és két lovashadosztálylyal állásából Lipcsén keresztül Lindenauba rendeltetett, az összes vonatok pedig még az est folyamán Lipcse felé gyülekeztek),[4] a francziák birta harcterületen elég mozgalmas életet keltettek, *igen kevés lehetőséget tulajdoníthatunk egy, körülbelül a franczia felállítás közepén át megkisérelt vállalatnak.* Ha erre Széchenyi vállalkozott is, azt valószínüleg olykép módosította, hogy az útirányától észak és északkeletre tudott és észlelt franczia csapatok elől mindinkább kelet felé ki-kitért mindaddig, a mig *azok közvetlen veszélyétől tartania nem kellett.*

Ily szempontok mellett *valószínünek látszik*, hogy a francziáknak Klein-Pösznáig terjedő *balszárnya előtt* elhaladva, a

[1] *Hoen* id. m. 16. melléklete alapján.

[2] Lefoi 1, Ponyatovszky 2, Augereau 3, Curial 1, Oudinot 2, Victor 3, Lauriston 4, Mortier 2, Macdonald 4, Friant 1 gyaloghadosztálya, Lataur-Maubourg 4, Sebastiani 3, Szokolniczky 2 lovashadosztálya. *Hoen* id. m. alapján.

[3] *Hoen* id. m. 577. és köv. l.

[4] U. o. 581. l.

francziák által ugyan megszállott, de kevésbé veszedelmes területen át és pedig *Sommerfeld-Mockau* irányában ért a Parthéhez (ez is egész hosszában Taucháig meg volt szállva két franczia zászlóaljjal és több lovasszázaddal[1]) a melynek szerencsés meghaladtával már a túlparton találhatta Blücher csapatait, a melyek vezérük hollétéről is felvilágosíthatták.

Hogy Széchenyi ezen *valószínűnek vett* útját illetőleg a már ismert adatokon kívül[2] még egy támasztópontot szerezzünk, szükséges még a minden katonai működésnél fontos idő- és térbeli tényezőket is megvilágítanunk. Kérdésünk tehát:

1. mennyi idő alatt ért Széchenyi Blücherhez?[3]

2. mily hosszú útat tett meg ezen idő alatt?

Az első kérdést illetőleg kétségen felül áll,[4] hogy *elindulása* a főhadiszállásról megközelítő pontossággal megállapítható. Schwarzenberg a sestevitzi haditanács végeztével újra kiment a harcztérre és addig várakozott, míg kizártnak látszott minden harczműködés, azaz Bennigsennek elszigetelt támadása, a mely bekövetkezik, ha a másító parancsot idejében meg nem kapja.

Teljes bizonyosságot neki erre — egyéb híjján — csak az a körülmény adhatott, hogy bekövetkezett az est, megszüntetője akkoriban minden harcznak. Csak *ezután indítja útjára* Latour ezredest Bennigsenhez, Széchenyit pedig Blücherhez.[5]

Az «ezután» tehát alkonyattájt kb. 5—6 óra között lehetett.[6] *Thielen* (lásd levelét) az indulást illetőleg semmit nem mond, *Zichy* levele szerint a kiküldés *éjjel* történt.

A Blücherhez való beérkezést illetőleg Széchenyi idézett beszédében azt mondja, hogy «*szürkületkor*» érkezett a hőshöz. *Thielen* azt írja, hogy «*este felé*». *Hoen*[7] a beérkezést esti 10 órára teszi.

[1] U. o. 569. l.

[2] *Hoen* munkájára való utalások a lovaglást illetőleg, *Széchenyi, Zichy* levelei, *Thielen*.

[3] A lovaglás idejét (napját) illetőleg *Zichy* tudósításának (levele szerint 16-áról 17-ikére éjjel) téves volta bizonyitást nem követel.

[4] *Hoen* i. m. 556. és 557. l.

[5] U. o.

[6] A nap nyugszik: 5 óra 7 perczkor. Az idő borult volt!

[7] Idézett munkája 571. l.

Széchenyi beszédében (a melynek ezen bevezetését, ezen bevezetés részleteit nincs miért önkényesen választott szóvirágnak, szónoki formának és ezért tartalmában költöttnek tartanunk!) azonban Blücherrel való találkozásának leírásában papirra veti a tábornagynak és környezetének parádés öltözködését, készülődését a «*ma*» elkövetkezendő csatához. Ez a «*ma*» pedig csak 18-ika lehetett. A díszes készülődés nem a 17-ikéről 18-ára való rövid nyugváshoz, hanem a 18-iki csatához volt szükséges; Széchenyi tehát a *reggeli szürkületkor ért Blücherhez*, nem pedig este felé, a mint azt *Thielen* írja. A reggeli szürkület pedig körülbelül 4—6 óra reggelt jelent.[1]

Azaz Széchenyi *este 5—6 órától másnap reggel 4—6 óráig* lehetett útban Blücherhez, vagyis körülbelül 11—12 óra alatt *ért el Sestevitzről* (a főhadiszállásról) *Widderitschre*, a hol Blücher főhadiszállása volt október hó 17-ről 18-ikára.[2]

A második kérdésünket illetőleg azt találjuk, hogy a Sestevitz—Widderitsch-i távolság légvonalban 17 kilométer, a valószínűnek vett út pedig (Sestevitz—Klein-Pöszna—Engelsdorf—Mockau—Widderitsch) 25 kilométer kereken.

Összevetve az idő- és térbeli tényezőket a fentiek szerint, azt találjuk tehát, hogy Széchényi a *valószínű útnak 25 kilométerjét* közepesen számítva 12 óra alatt tette meg, azaz *óránkint átlag két kilométert!* Viszont ha a legegyenesebb, a légvonalban számított 17 kilométernyi útat vesszük, mint a megtett út távolságát, az óránkinti átlag még kevesebb: 1 és $^4/_{10}$ kilométer!

A *Hoen* adta adatok szerint (indulás délután öt óra, érkezés este 10 óra) a *valószínűnek vett útvonalon* öt órai lovaglást számítva, az óránkinti eredmény *öt kilométer*, a legegyenesebb (légvonalon) számított teljesítmény pedig (17 kilométer öt óra alatt) 3 és $^4/_{10}$ kilométer!

Első tekintetre ezek a lovas teljesítmények nem elégítenek ki bennünket, különösen akkor nem, ha a legkedvezőbb idő- és

[1] Október 18-án napkelte 6 óra 24 percz.

[2] *Pertz* Das Leben des Feldmarschalls Grafen Neithardt von Gneisenau. Berlin. 1869. Reimer. III. Band. 456. l. és *Hoen* i. m. 542. l.

VÁZLAT
SZÉCHENYI LIPCSEI LOVAGLÁSÁHOZ.

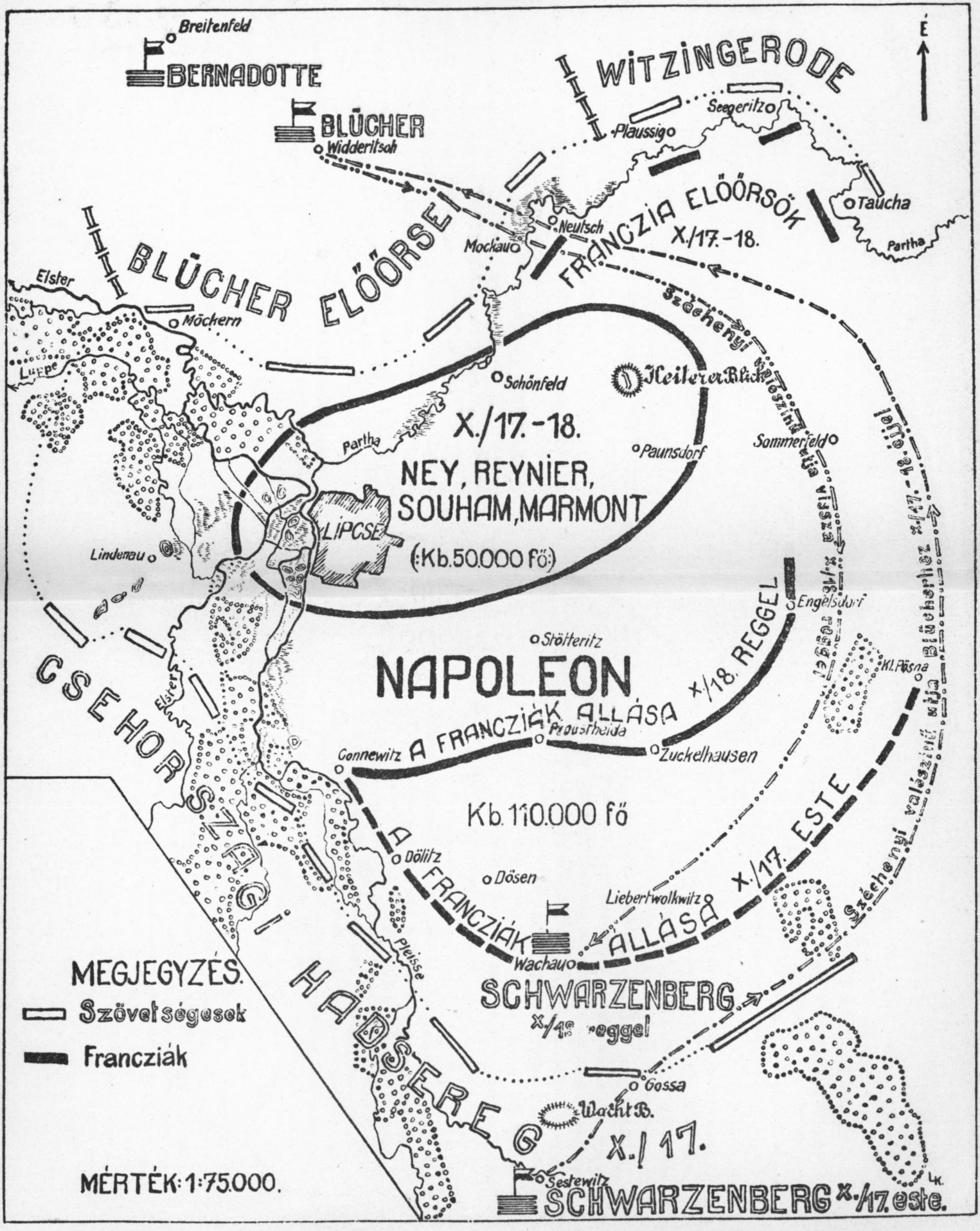

térbeli tényezőkre helyezkedünk: öt órai út alatt 17 kilométer. (*Hoen* szerinti idő; az út légvonalban számítva Sestevitz—Widderitsch.) Ezt az útvonalat, a már tárgyalt okok miatt, tekintetbe nem vehetjük, az időadatot pedig, Széchényi elbeszélését véve hitelesnek, önkényesnek kell vennünk.

A valószínűnek vett útvonalat tekintve, ennek 12 órai megtétele *igen kicsiny teljesítmény* ugyan, de nem szabad elfelejtenünk, hogy Széchenyi a *valóságban* is nem határozottan egyenes vonalat követhetett, mint a milyet számításunkban az elméletben feltételezünk, hanem kénytelen volt néha talán igen erősen is, hol jobbra, hol meg balra kitérni ezen egyenesnek képzelt útról és pedig a franczia csapatok és a terepakadályok kikerülése miatt; sőt talán esetleges ellenséges megtámadtatás vagy üldöztetés esetén még visszatérni is kényszerült. Mindezek a valóságban belovagolt távolság mértékét a számított távolság 2—3-szorosára is felemelik, a mivel együtt az időtényezők is kedvezőtlenül befolyásoltattak és magyarázatot szolgáltatnak arra nézve, hogy a teljesítmény *látszólag alatta áll a katonailag követelt átlag-teljesítménynek*,[1] ámbár megközelítő példát[2] találunk a hadtörtenelemben.

[1] A *gyakorlatoknál* óránkint a parancsőrtiszt teljesítményét 10—12 kilométerrel számítják, a mi nagyobb távolságoknál azonban leszáll 8—10 kilométerre. Itt összehasonlítási alapul vennünk azonban nem szabad a *sport* érdekében és jegyében végzett *parancsőrtiszti* lovaglásokat. Ezeknél többnyire határozottan kijelölik az útvonalat, ellenséges behatások lehetősége pedig (a milyenek Széchenyi lovaglásánál erősen közbe játszhattak) egyáltalán abszolut itélet tényezőjeként természetszerűleg nem is tételezhető fel. Így pl. a Budapesten 1909. évi szeptember hó 16-án 50 kilométer távolságra lefolyt parancsőrtiszti lovaglás 71 indulója közül az első 10 lovas teljesítménye *óránkint 20 kilométer!* (*M. Kat. Közlöny.* 1909. X. füz. 931. l.)

[2] Laucken gróf százados Blumenthal egy levelével, a melyben ez a szász trónörökös támogatásra hívja fel, 1870 szeptember hó 1-éről 2-ára való éjjel Chméryből Mouzonba 16 kilométert lovagol három óra alatt (óránkint tehát 5·33 kilométert), *de nem az ellenség birta területen keresztül*; szintígy Finkenstein gróf alezredes 1866 junius 2-áról 3-ikára való éjjel a főhadiszállás parancsát Jicinből a Königinhofban levő porosz trónörökösnek (36 kilométer) 12 órától 4 óráig tartó útja után kézbesítette, tehát óránkint kilencz kilométert tett meg, de szintén *ellenséges be-*

Bármint alakultak is azonban a valóságban Széchenyire nézve a lovaglását befolyásoló viszonyok, *elvitázhatatlan érdeme az, hogy a 18-iki harczhoz való intézkedést ő kézbesítette Blüchernek és ő biztosította a* ***sziléziai hadseregnek*** *részvételét a csatában azáltal, hogy a szövetségesek főhadiszállásáról hasonló parancscsal már előbb elküldött Goltz gróf ezredest megelőzte! Ezen érdemét megörökítette az a szerződés, melyet Blücher október 18-án kötött Bernadotteval Breitenfeldben,*[1] s a mely a két hadsereg együttműködésének feltételeit körvonalozta.

Az okmány így hangzik:

«Miután Schwarzenberg herczeg tábornagy *Seezeny* (így!) gróf századossal tudatta azt, hogy ő felségeik, Sándor czár, az ausztriai császár és a porosz király az ellenséget meg akarják támadni és azzal a kívánsággal vannak, hogy az éjszaki hadsereg és a sziléziai hadsereg ebben a nagy vállalatban részt vegyenek, és minthogy továbbá Blücher tábornok a hozzá intézett felszólítás következtében a trónörökös főhadiszállására érkezett, a következő megállapodás jött létre.»

«I. *Blücher* tábornok a svéd trónörökösnek hadseregéből 30.000 főnyi gyalog-, lovas- és tüzérségből álló haderőt enged át; a svéd trónörökös ezen, az északi hadsereghez csatlakozott csapatokkal Napoleon császárt Taucha felől megtámadja. Blücher tábornok seregének többi részével Lipcse előtt birt állását megtartja és abban a pillanatban, a mint a csata általános lesz, minden erejével a város elfoglalására törekszik.»

«II. Ha Napoleon császár egész erejével a sziléziai és az északi hadseregre veti magát, a két hadsereg együtt küzd mindaddig, a míg a főhadsereg segítségére jön. Az utóbbi esetben a trónörökös és Blücher tábornok egyetértésben működnek és a két hadvezér a hadműveletekre nézve megegyezik.»

Keltezése az okiratnak: Breitenfeld, 1813. október hó 18-án reggel 8 órakor.[2]

hatástól ment területen. (*Studienbehelf der k. u. k. Kriegsschule.* Verbindungsdienst. Wien. 1910. 4. l.)

[1] Közlik: *Pertz* i. m. 467. l. és *Hoen* i. m. 573. l. a jegyzetben.

[2] Kiemelem mint következő fejtegetéseim fontos adatát.

Az okirat létrejöttének előzményei — egyben Bernadotte magatartásának történeti tényekből folyt magyarázata — a következők:

Az északi hadsereg október hó 16-án Landsberg környékére ért. Késő este kapta itten Blüchertől az értesítést a möckerni diadalról, egyszersmind azt a tudósítást is, hogy Blücher egy erős franczia hadtest oldaltámadásától tart Düben felől. (Északkeletre Lipcsétől, a Mulde folyó mellett.) Bernadotte még az éj folyamán, két órakkor azonnal elrendeli, hogy hadserege útnak induljon; az oroszok — az ő vezetése alatt — Kölsára, mögöttük a poroszok, a svédek pedig Landsbergre a következő közlés kiséretében:

«Tudomására hozom a parancsnokló tábornokoknak, hogy a főhadsereg és a szileziai hadsereg tegnap Lipcse környékén igen élénk harczokban vett részt, hogy a szövetségesek ugyan elértek sikereket, de mulhatatlanul szükséges, hogy a szileziai hadsereget támogassuk, mert azt minden valószinűség szerint napkeltekor Düben felől egy hadtest meg fogja támadni.» [1]

Blücher főhadiszállásán időközben felmerült az az eszme, hogy — a Düben felől jelzett ellenség vak hír lévén — Taucha felől kiséreltessék meg egy erőteljes támadás, a mennyiben a Parthe folyónak természetes akadálya és Blüchernek a mökkerni csatában szenvedett veszteségei az északról való támadást igen koczkáztatott kisérletnek tüntetik fel, egyben ehhez az északi hadseregnek közremüködése is biztosíttassék.

Bernadotte azonban nem hajlott erre a kisérletre. A Düben felé végrehajtott felderítés ugyan megállapította azt, hogy onnan semmi támadás nem fenyegeti a Parthétől északra elhelyezkedett szövetségeseket, mindazonáltal a svéd trónörökösnek azon előre megalkotott véleménye, hogy Napoleon császárnak egyedüli menekülése csak az Elba és Magdeburg felé lehetséges, az együttes működést kizárni látszott. Bernadottenak ugyanis tudomása volt arról, hogy Gyulai táborszernagy hadtestével 16-án Lindenau elfoglalására volt kiküldve és meggyőződése az volt, hogy a szoros megtörtént elfoglalásával a franczia hadsereg

[1] *Hoen* i. m. 564. és 565. l.

egyedüli visszavonulási vonala nyugat felé el volt zárva. Hogy Napoleon egy második csatát is megkoczkáztasson 18-án, azt kizártnak tartotta, ellenben arról volt meggyőződve, hogy 17-én a szövetségesek gyürüjének áttörését, még pedig Ellenburg-Torgau-Magdeburg irányában fogja megkisérelni. Ezzel szemben pedig a vélt franczia visszavonulási vonalat legjobban veszélyeztetheti oldalállásával Lipcsétől északra, annál is inkább, mert 65.000 főnyi hadseregével a menekülés egyedüli lehetőségétől üzött 200.000 főnyi franczia hadsereget egy arczátmadás szándékában meg nem akadályozhatja.[1]

Október 17-én Bernadotte a délután első óráiban hadseregének előcsapataival Breitenfeldre ért. Időközben úgy látszik meggyőződött arról, hogy a franczia hadseregnek az északi irányban várt kitörése igen kétséges, azonkívül tudomást szerzett arról Wintzingerode jelentései nyomán, hogy Napoleon hadserege meglehetősen tömör felállitást vesz Lipcse körül. Levelet irt tehát Blüchernek, ebben üdvözli őt a möckerni diadal alkalmából és arról biztosítja, hogy egyedül az a szándék vezette Lipcsére irányuló meneteiben, hogy a szomszéd hadseregnek támogatására lehessen; ő maga is belátja, hogy egy egyenes támadás északi irányból a Parthen át alig hozna sikert, minthogy pedig arczban már ott áll Blücher, csak az ő hadseregének juthat az a feladat, hogy Taucha felől a támadást megkisérelje. Minthogy azonban ez az irány Napoleon valószinű visszavonulási irányával egybeesik, kéri, hogy Blücher számottevő erősítést adjon rendelkezésére. Ez annyival is fontosabb reá nézve, mert svédjeire tekintettel kell lennie. Mert mit használ az ő ügyének, ha ezek feláldozásával a szövetségeseket győzelemre segíti? A közhangulat Svédországban ellene fordulna, ő maga is, csekély haderejének megfogyásával a koaliczióban minden befolyástól elesnék; «közöltem önnel kivánságaimat, hogy mindenki a következendő hadműveletekben a neki jutó szerepet betölthesse. Az én kötelezettségem Svédországgal szemben, az a lovas tömeg, mely Westphaliában van, egy egész hadsereg és kikülönített hadtestek az Elba jobb part-

[1] *Friedrich* i. m. 329. l.

ján, az akeni híd és ezer más katonai indok és érdek azt az élénk óhajtást szólaltatják meg bennem, hogy Ön ne helyezkedjék ezekkel ellentétes álláspontra.»[1]

Blücher a levélre nem is adott választ, csupán azt mondotta a parancsőrtisztnek, azon gyanu hitében, hogy a svéd trónörökös a Parthe mögötti biztos állásban a csatarend jobb szárnyán maradva, a sziléziai hadseregnek szánja az összeütközés véres munkáját: «Ha a herczeg svédjeit nem akarja koczkáztatni, hát mondja meg neki, hogy ezekre nincs is szükségem és ő maga is elmaradhat, de a poroszokat és az oroszokat, a kik nála vannak, azokat engedje el.»[2]

A másnapi személyes találkozás aztán kiküszöbölte a félreértéseket és szerződési okiratban megörökitette az együttműködés feltételeit.

A mint láttuk, úgy gróf *Zichy Ferdinánd*, mint *Thielen*, valamint az idézett művek nagy része is, Széchenyinek tulajdonítja azt, hogy Bernadotte október hó 18-án résztvett a lipcsei csatában. De élőtrajzirója, *Zichy, már kétkedik ebben*, habár közelebbi vizsgálódásokba nem is bocsátkozik.[3]

A *berlini*[4] cs. és kir. hadilevéltár, a *stokholmi* királyi svéd hadilevéltár[5] értesítései szerint Széchenyi lovaglásáról *egyáltalában semmi adat* nem található az 1813. évi hadjáratra vonatkozó okmányok és iratok között; a *svéd történeti irodalom* ezen korszakára vonatkozó munkái[6] *szintén hijján vannak minden ilynemű adatnak.*

[1] *Hoen* i. m. 570. l.

[2] *Hoen* i. m. 571. l.

[3] *Zichy* Széchenyi életrajza. I. köt. 71. l.

[4] *Grosser Generalstab-Kriegsarchiv* 253. számu értesítése. Birtokomban.

[5] *Kungl. Kriegarkivet* értesítése. Birtokomban.

[6] *Dr. Stille Arthur*, lundi egyetemi tanárnak dr. Marczali Henrik egyetemi tanár úr révén vett értesítése. A számba vett művek a következők:

1. Minnen az Sveriges nyare historia, samlede af *B. von Schinkel*, förfallede och ulrigna af *C. v. Bergmann*. Del VII. (1812—1814.) Stokholm. 1855.

Széchenyi maga Bernadottehoz való lovaglásáról soha semmi alkalommal, még családja körében sem tett említést![1]

Időrendi sorrendben az első értesülés *Zichy Ferdinánd* levele. A mint a levél hangja, tartalma mutatja, írója Széchenyi egész lipcsei szereplését *hallotta*. (A lovaglást október 16-ról 17-re teszi.) Mint a Bubna hadosztályhoz beosztott Lichtenstein (ma cs. és kir. 7. számú) huszárezred parancsnoka a hadosztály csapataival együtt csak 18-án reggel 7 óra felé ért a harctérre; mindig ezredénél maradt, azzal együtt küzdött 18-án is (mint már említettük, működéseért meg is dícsérték); 19-én a Bubna hadosztály csapataival együtt az ő ezrede is[2] már Lindenáu felé előre rendeltetik. A mi tehát a főhadiszálláson történt, azt nem közvetlenül, hanem csupán elbeszélésből tudhatta. Ez áll a levelében mondottakra nézve is.

Thielen ugyan be volt osztva a főhadiszálláshoz, de nem a tábornagy közvetlen környezetéhez tartozott, hanem mint vezérkarhoz beosztott főhadnagy Langenauhoz, a hadműveleti osztály főnökéhez volt utalva.[3] Széchenyit is, családját is személyesen jól ismerte még 1810-ből, a mikor mint a hennequini és cureli gróf Fresnel altábornagy, lovashadosztályparancsnok személyes segédtisztje Sopronban állomásozott. Az altábornagy révén Sopron és vidékének legelőkelőbb családjaihoz bejáratos volt és Czenken is megfordult.

Október hó 18-án reggel — akkor tehát, a mikor Széchenyi a csata kezdetén (kb. 9 órakor[4]) küldetésének eredményét jelenthette, azaz visszaérkezett — Thielen szintén Lan-

2. Sveriges Krig och politik aren 1808—1815. af *G. Swederus*. Stokholm. 1864.

3. Napoleon och Carl Johann neder Krigil i Tyshland, 1813 tin och med slaget vir Leipzig. Kriegshistoriska betrahteter af *Gusztav Lagerhjelm*. Stokholm. 1891.

[1] *Gróf Széchenyi Ödön pasa* (Széchenyi István fia) török császári táborszernagy levele. Birtokomban.

[2] *Cajetan Pizighelli* Geschichte des k. u. k. Husaren Regiments Wilhelm II. etc. 1798—1896. Wien, 1896. Lechner. 281. l.

[3] *Thielen* i. m. 108. l.

[4] Ebben az időpontban az összes adatok (és a következő fejtegetéseinkből levont következtetés) egyeznek.

genau tábornokkal együtt a Wachaunál tartózkodó Schwarzenbergtől távol, állandóan a harczvonalban volt[1] és így sem Széchenyi beérkeztének szemtanuja nem lehetett, még kevésbbé hallhatta Széchenyi jelentését. Vagyis ő is csak hallomásból tudhatta meg azt, a mit jóval később (1863-ban jelent meg műve) leírt.

A többi források pedig szemlátomást mind Thielen nyomán — sokszor szószerinti egyezéssel — közlik a Bernadottehoz való lovaglás körülményeit.[2]

Honnan és hogyan eredhetett tehát ez a hír, ez a tudósítás?

Feltünő talán, hogy úgy Zichynek, mint Thielennek Széchenyi ugyanazon, de csak hallomásból tudott lovaglásáról szóló értesülései — legalább érdemileg — egyeznek.

Honnan, hogyan magyarázható ez meg?

Nem tudunk kitérni egy adat elől, melynek talán bizonyos szempontból kétes értéke lehet, de[3] a mely mégis valami nyomot adhat. Naplójának egyik adata ugyanis ezt mondja:

«. . . De most jönnek ama számtalan ostobaságok, a melyek egyedül csak reám hatnak vissza. *A lipcsei ütközetről egy regényt gondolok ki, elvágva az út, agyonlőve a ló stb. s feltálalom Schwarzenbergnek, Metternichnek s a ki csak hallani akarja, egy szó sem igaz belőle . . .*»[4]

Ki van-e zárva, kérdezem, hogy a 22 éves ifjú, az egész főhadiszállás «Stepherl»-je[5] és kedvencze, a ki azt mindig

[1] *Thielen* i. m. 142. és köv. l.

[2] *Fournier* is Thielenre támaszkodik. (Levele birtokomban.) Úgy látszik, hogy az osztrák-német katonai folyóiratokban Széchenyi lipcsei lovaglására vonatkozó legkorábbi czikkek (*Österreichischer Soldatenfreund* 1853. és *Militärzeitung* 1860. idézett czikkei) is Thielen tollából eredtek, a ki ebben az időben már több katonai munkát írt.

[3] Igen gyakori Széchenyinél az önvád megnyilatkozása.

[4] *Zichy Antal* Gróf Széchenyi István naplói. Adalék a nagy hazafi jellemrajzához. A M. Tud. Akadémia megbizásából összeállította Z. A. Athæneum. 1884. 623 l. Melancholia.

[5] Még Ferencz császár is e néven ismerte. *Zichy* Gróf Széchenyi István életrajza. Budapest. Történelmi Társulat. I. kötet. 68. l.

egyenlő jó humorával oly kellemesen szórakoztatja,[1] a kérdezőknek és a kiváncsiaknak tréfás színben ecsetelte lovaglását, annak eseményeit, a mit aztán a tovább adott hír kitöltött egészen odáig, hogy még Bernadotte is belekerült?

A valóság az, hogy Bernadotte tényleg húzódozott attól — sok oka volt is rá[2] a mint a szerződés előzményeinek vázolásaiból is megérthetjük — hogy a lipcsei támadásban részt vegyen. Mindazonáltal az angol katonai felhatalmazott, Sir Charles Stewart (a későbbi Lord Londonderry) személyes fellépése[3] október 16. és 17-én, valamint Blücherrel való előbb irásbeli, majd okt. 18-ának kora reggelén a Széchenyi hozta értesités alapján történt személyes tárgyalás[4] és az ennek alapján megismert harczhelyzet kedvező változást eredményeztek felfogásában és további eljárásában.

A találkozás a két vezér között 18-án kora reggel folyt le *Breitenfeldben*, a hova Blücher Vilmos porosz herczeg, a porosz király öcscse kiséretében érkezett[5] *Widderitschből*, mig a svéd trónörökös *Hohenthurm* felől jött, a hol főhadiszállása volt 17-én.

[1] Schwarzenberg herczeg maga írja Széchenyi szüleihez Troyesből, 1814. márczius 8-án kelt levelének utóirataként «Éppen most keltettem fel Stepherlt, hogy Excellenciádnak és legkegyelmesebb grófné ő Excellenciájának kegyébe ajánljam magamat. Igen boldoggá tesz engem az, hogy kedves és szeretetreméltó fiuknak társaságában lehetek, a ki minket mindig egyenlő jó humorával oly kellemes módon szórakoztat. De végeznem kell, mert ki akarja ragadni kezemből a papirt és Steigentesch ezredes úr — hála az égnek — nem rám, hanem a helyemre akar ülni. Kegyelmességed legalázatosabb Schwarzenbergje. *Zichy* Levelek. 127. l. 46. levél.

[2] *Friedrich Rudolf* Der Herbstfeldzug 1813. Berlin, 1912. Mittler. II. kötet 329. és köv. old.

[3] *Pertz* i. m. 455. l.

[4] *Hoen* i. m. 670. l.

[5] *Hoen* i. m. 572. l. — *Bernhardi* Denkwürdigkeiten des russ. Gen. Carl Friedrich Grafen von Toll. Leipzig. 1866. Wiegand. III. köt. 506. l. — *Quistorp* Geschichte der Nordarmee im Jahre 1813. Berlin, 1894. Mittler. II. Band. 212. és köv. l. — *Pertz* i. m. III. köt. 467. l. *Geschichte der Kriege in Europa* etc. 11. Theil. I. Band. Berlin. 1843. Mittler 110. l. Zichy levele szerint Széchenyit valami porosz herczeg, kinek nevét elfeledte, jelenti be Bernadottenál.

A tárgyalás hosszabb ideig tartott[1] és a már érintett szerződésben végződött, *a melynek keltezése: 8 óra reggel.* Maga Blücher nem várta be a szerződés elkészültét, hanem már előbb távozott.[2]

Ha azonban Blücher *már 8 óra előtt* távozott Breitenfeldből, ezt megelőzőleg pedig hosszabb tárgyalást folytatott a svéd trónörökössel (a mely tárgyalás, tekintettel a megbeszélt kérdések sokféleségére, legalább is félórát tartott, ha nem többet), úgy az innen körülbelül 3 kilométerre lévő Widderitschből félórával előbb, vagyis körülbelül 7 órakor reggel kellett indulnia.

Széchenyit illetőleg két lehetőséget vehetünk számba:

vagy rögtön a Blücherrel való találkozás és tárgyalás után, körülbelül fél 6 óra tájt lovagolhatott Breitenfeldre,

vagy pedig — a mi czélszerűség szempontjából meggyőzőbbnek látszik, mert hiszen ekkor már a két vezér tárgyalásainak eredményével térhetett volna vissza, a minek tudata pedig Schwarzenbergre nézve felette fontos volt — *Blücherrel együtt lovagolt* Bernadottehoz.

Az első esetben körülbelül 6 óra tájt érhetett volna Breitenfeldre és rögtön visszafordulva a körülbelül félórára feltételezhető megbeszélés után, 7 óra felé ujból Widderitschen lehetett volna.

Widderitschből azonban hátra volt még a Schwarzenberg főhadiszállására megteendő körülbelül 17 km-es út, melynek valószinű iránya: Mockau—Sommerfeld—Liebertwolkvitz—Wachau.[3]

Ha beérkeztének időpontját a csata kezdetén — a mint azt az összes adatok egyezőleg mondják — tehát délelőtt körülbelül 9 óra tájt elfogadjuk, az előbb mondott távolságot körülbelül 2 óra alatt kellett volna belovagolnia.

[1] *Hoen* i. m. 672. l.

[2] Ugyanott 573. l.

[3] A francziák állása ekkor már kisebb körre szorítkozott (lásd a mellékelt vázlatot) és így Széchenyi útja is megrövidült az estélivel szemben.

Összesítve már most a feltételezett távolságokat (útakat):

Widderitsch—Breitenfeld _ _ _ _ _ _ 3 kilométer,
innen vissza Breitenfeld—Widderitsch_ 3 «
azután Widderitsch—Wachau _ _ _ _ 17 «
összesen: 23 kilométer;

azaz Széchenyi reggel 6—9 óráig, tehát 3 óra alatt 23 kilométernyi útat, óránkint tehát majdnem 8 kilométert tett volna meg.

Ha a már vázolt időjárási és talajviszonyokat, a Parthetől kezdve Wachauig még mindig fennálló ellenséges (a mi még fokozottabban mérlegelendő, mert már nappal van) behatásokat [1] mérlegeljük, ez a lovas-teljesítmény (már az előző éjszakai fáradságos, teljes szellemi és physikai követelményt jelentő út után) *igen jónak* mondható.[2]

A második eshetőséget illetőleg, t. i. hogy Széchenyi Blücherrel együtt indult volna a Bernadottéval való tárgyaláshoz, az elméleti alapon tett számítás még kedvezőbb eredményt kellene hogy számba vegyen.

A tárgyalás csak röviddel nyolcz óra előtt fejeződvén be, Széchenyi is — hogy annak végső eredményét megvigye Schwarzenbergnek — kb. nyolcz óra tájt indulhatott volna el és így a Breitenfeld-Widderitsch-Wachau-i útat (kb. 20 kilométer) körülbelül *egy óra alatt* kellett volna hogy belovagolja. Ez már oly teljesítmény, a minőt a hadtörténelem nem mutat fel és a minőt csak a sport jegyében, békés időben és a Széchenyit ért időjárási és talajviszonyoknál sokkal kedvezőbb körülmények között lehet elérni.[3]

[1] *Reynier* hadosztály lovassága és egy szász lovasdandár *Tauchánál*, a Marmont hadosztály lovassága és a würtembergi Normann lovas hadosztály a *Heiterer Blicknél* állott, *Neutschnél* (Mockau mellett) még délelőtt 10 óra tájt is franczia tüzérség volt. *Hoen* i. m. 589. l.

[2] V. ö. az 1866. és 1871-ből vett hadtörténelmi példákkal, a melyek jóval kedvezőbb feltételek alatt alig térnek el az itt mutatkozó teljesítménytől.

[3] *Waldbauer-Sárossy* Messze lovaglás és a budapest-bécsi distánczverseny (Bécs, 1909. Blancz) czímű műve igen számos, a távolság szem-

Szólnunk kell még Széchenyi lipcsei szereplésének elismeréséről, érdemeinek méltánylásáról is.

A mint tudjuk, első kapitány lett és a IV. oszt. Wladimir-rendet kapta.[1]

Kétségtelen, hogy jutalmazásának alapjául valami érdemnek kellett fennállania, mert — a mint már előzőleg érintettük — a *főhadiszállás nem minden tagja* részesült akár előléptetésben, akár rendjellel való kitüntetésben.

Széchenyi érdeme, *a mely őt mind a kétféle elismeréshez* juttatta, a Schwarzenberg herczeg harczjelentésében érintett és az október hó 16-iki lovasharczra vonatkozó «*tevékeny részvétel*».

Széchenyinek a Blücherhez való lovaglására vonatkozó eddig ismert összes adatait és az egész lipcsei szereplésére vonatkozó felfogását ismerjük; erről és ennek részleteiről soha közelebbi közléseket nem tett, noha máskor, különös körülmények között történt parancsőrtiszti lovaglásainak veszedelmes helyzeteit mindig körülírta a maga humoros felfogásával.[2]

Bernadottehoz való küldetéséről, Bernadotteval való találkozásáról *soha semmiféle* említést nem tett. Már pedig lehetetlenség, hogy szülőinek erről, ilyenről nem írt volna.

De ha már ettől el is tekintünk, lehetetlen, hogy ha Bernadottenak befolyásolása tényleg Széchenyi műve volt, *erről akár közvetett, akár közvetlen bizonyítékunk ne maradt volna.*

Hogy közvetlen bizonyítékunk nincs, azt — Széchenyinek e kérdéssel szemben kimutatott magatartásán kívül — az összes, rendelkezésünkre álló források és támpontok felhasználásával igyekeztünk bizonyítani.

pontjából összehasonlításra alkalmas példát sorol fel, de ezekben is a 20 kilométernél nagyobb órateljesítmény *igen kiváló eredményt* jelent. (32—75. l.)

[1] Később még a porosz katonai érdemrendet is elnyerte.

[2] Pl. Troyes-ből február hó 10-én írt levelében leírja, hogy előző éjszaka kiküldetvén az előőrsökhöz, útjában egy mocsárba téved és abban majdnem lovastúl elmerül (*Zichy* Levelek. 49. számú levél); Bar-sur-Aubeből kelt levelében Blücherhez küldetvén, útjában franczia katonák és parasztok üldözik s ezer bajjal küzd stb. (U. o. 42. levél.)

Közvetett bizonyítékul pedig lehetetlen elmellőznünk azon személyes vonatkozásokat, melyek Széchenyit a főhadiszállás minden egyes tagjához kötötték, az ilyen személyi nexusnak éppen és első sorban a katonai érdemek megitélésében nyilvánuló hasznát, előnyét.

Maga a császár Széchenyiben a «Stepherl»-t látja, kiérdemesült tanácsosának a fiát, — az egész főhadiszállás kedveltjét; a Hessen-Homburgi trónörökös [1] és Constantin orosz nagyherczeg [2] saját ezredeikhez való átlépését akarják: lehetetlen, hogy ennyi egyéni előny mellett az esetben, ha valóban kiváló tettről lett volna szó, Széchenyi a méltó elismeréstől elesett volna, hogy Széchenyitől a megérdemelt jutalmat megvonták volna!

Nemkülömben kizárt dolog, hogy Radeczky — 1813-ban Schwarzenberg herczeg vezérkari főnöke és így szintén közvetlen ismerője Széchenyi lipcsei szereplésének — abban a bizonyítványban,[3] melyet 1829-ben állított ki Széchenyinek, az esetben, ha valóban kiemelkedő és kiváló működésről lehetne szó, *éppen a legkiválóbbnak minősíthető katonai tettét*, a mely még a világtörténelemre is kihatással volt, elhallgatta volna.

Meggyőződés vezette tollamat e sorokban és az a tudat, hogy Széchenyi dicső emlékének koszorújában csak tiszta leveleknek van méltó helye.

Ő maga írta azt, hogy «Il n'y a pas de bonheur sans vertu . . .»[4]; és mi a legnagyobb magyar katonai emlékét is csak úgy becsülhetjük meg, ha a maga igazi erényében idézzük magunk elé.

N. THURZÓ KÁLMÁN.

[1] *Zichy Antal* Levelek, a 14. számú levél.
[2] U. o. 22. számú levél.
[3] Magy. Tud. Akadémia: Széchenyi Múzeum 896. szám.
[4] 1830-iki naplójának jelmondata.

DETREKŐ VÁRA A KÖZÉPKORBAN.

(Második közlemény.)

Detrekő tehát, miután több mint száz évig koronabirtok volt, Zsigmond adománya által magántulajdon lett 1394-ben, a mely adományát Zsigmond a következő évben kettős pecsét alatt is kiadta közvetlen a török elleni hadbaszállását megelőzőleg.[1] Ugyanebben az évben, 1395-ben nyerte el Stibor az erdélyi vajdaságot,[2] és mint ilyen az ország kormányzásában is igen jelentékeny részt vett. Ez év őszén a budai királyi udvarban megforduló mantuai követ urának, Gonzaga Ferencznek küldött jelentésében Zsigmond királyi hatalmát igen kevésre becsüli, mert a főurak akaratához kell neki mindenben alkalmazkodni. Ezek közül a legbefolyásosabbak egyike Stibor vajda, kit a király is szeret és kedvel.[3]

Az 1396-iki török hadjáratban Stibor vajda urát nemcsak karddal, hanem pénzzel is segítette. Zsigmond kérésére 3000 arany forintot bocsájtott ismét rendelkezésére, mely összeg fejében Oroszlánkő várát kapta tőle zálogba.[4] Midőn pedig a ma-

[1] *Wenzel* i. m. 83. l.

[2] *Fejér* C. D. X/2. 340. l. alapján Wenzel Stibort jún. 10-én (hibásan 71-ét ír) már erdélyi vajdának említi, de ez oklevél hibás keletű, mert még szept. 17-én is Széchenyi Frank a vajda, tehát csak ezután lehetett vajdává kinevezve Stibor. Eme első vajdaságának legelső említése 1395 okt. 9. és utolsó említése 1401 ápr. 8. *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen.* III. 158—9. l. *Zichy-Okmánytár* V. 242. l.

Fejér C. D. X/2. 340. l. hibás keletű oklevelet helyes dátummal és teljes szöveggel közli C. D. X/2. 341—3. l.

[3] *Wenzel* i. m. 15. l.

[4] *Wenzel* i. m. 85. l.

gyar hadsereg királyával élén nagyszámú idegen, főleg franczia segélycsapatok által támogatva Temesváron át Bulgáriába nyomult, Stibor erdélyi vajda, szintén összegyűjtvén népeit, Oláhországon át vette útját, keresve királya seregével az összeköttetést. Azonban Vlád, beszarábiai vajda, ki a töröknek köszönhette trónját, csapataival megtámadta, de vereséget szenvedett. E harczban maga a vajda Stibortól, kivel párbajt vívott, halálos sebet kapott és kénytelen volt menekülni hadseregével egyetemben, Stibor pedig minden további akadály nélkül csatlakozott a Nagy-Nikápolyt ostromló sereghez. A szerencsétlen véget ért nikápolyi ütközetben Stibor királya környezetében küzdött s mint bátor bajnok sűrűn osztogatta súlyos csapásait; azonban a csata kimenetelét megváltoztatni már nem lehetett. A francziáknak a magyarsággal való egyenetlenkedése és azoktól való elszigetelődése sokkal végzetesebb hiba volt, semhogy azt helyrehozni lehetett volna. Így történt, hogy a franczia sereg megsemmisülése után a magyarok sem állhattak ellen: menekülniök kellett. A király Stibor és több híve által fedezve szerencsésen elérte a Dunát, a hol hajóra szállva a Fekete-tenger felé vette útját. Nem messze a tengertől a király Stibort néhány főúrral együtt visszaküldte az országba, hogy a végeket őrizzék és az esetleges zavaroknak elejét vegyék. Stibor a beléje helyezett bizalomnak fényesen megfelelt, Erdélyt megvédte minden külső és belső ellenségtől, sőt Vlád álnokságát még eszében tartva, hadi népeivel megtámadta Havasalföldön annak Dombovicza várát, melyet hosszú ostrom után bevett, a vajdát pedig elfogva, a magyar király hűségére kényszerítette és Budára vitette.[1]

Stibornak mindezen kiváló haditettei nem maradtak hatás nélkül. A magyar előkelők megkedvelték, nagyrabecsülték, mindannak ellenére, hogy Stibor lelkében haláláig idegen maradt a nemzetre nézve. A temesvári országgyűlés, mely az ország belső viszonyait volt hivatva rendezni, erősen kikelt a király környezetében nagy számmal levő idegenek ellen és a király a rendek kívánságára beleegyezett, hogy az összes idegen és jövevény emberei az országból távozzanak, kivéve Stibor vajdát, Eberhard

[1] *Wenzel* i. m. 100—101. l.

zágrábi és Makárius erdélyi püspököket. A király egyúttal a két említett püspököt és Stibor vajdát bízta meg ezen határozat végrehajtásával, az idegenek távozására három hónapnyi határidőt engedvén.[1]

Zsigmond a temesvári országgyűlés Stibort érintő végzésének sietett eleget tenni. Még Temesvárott időzve, parancsolta meg főkanczellárjának, Kanizsai János esztergomi érseknek, hogy Stibor kiváltságleveleit erősíttesse meg újból,[2] melyet kevéssel utóbb tényleg foganatosítottak is. Ebben Stibor érdemei, kiváló haditettei hosszasan vannak méltatva, melyeknek alapján a király a rendek határozata értelmében minden előbbi adományát, általánosan, összefoglalóan újólag jóváhagyja és azokat örökérvényűeknek ismeri el.[3] Majd pedig 1398 jan. 21-én kelt kiváltságlevelében Zsigmond felsorolja az egyes várakat is névszerint, jelentékenyebb helységeikkel egyetemben — ezek közt Detrekőt Detrehely nevű faluval — melyek Stibort és utódait örökjogon illetik. Mivel pedig e birtokokra vonatkozólag az előzetesen megejtett vizsgálat kiderítette, hogy azok a királyi fiscus jogos tulajdonát képezték s nagyrészt hűtlenség vétkében elmaraszta1taltak birtokai voltak valaha, nehogy a hűtlenek utódai esetleg birtokukban levő okleveleikkel Stibornak avagy örököseinek a jövőben kellemetlenséget okozzanak, ép ezért ezeket az okleveleket Zsigmond hitelüktől megfosztja, egyúttal a hűtlenek ivadékainak a felsorolt birtokokat illetőleg örökös hallgatást parancsol. Végül a király, hogy a felsorolt várak és helységek békés birtoklását biztosítsa, magára és örököseire nézve is kötelezőleg szavatosságot vállal és ezt kiterjeszti az uradalmak területén belül létesitendő új telepítvényekre nézve is.[4]

Ámbár Zsigmond ezen két kiváltságlevele által Stibor birtokaiban teljesen biztosítva volt, mégis azt a sajátságos jelenséget tapasztalhatjuk, hogy 1399 legvégén Stibor az egyes vá-

[1] *Knauz Nándor* Az 1397-iki országgyűlés. Magyar Tört. Tár. III. 226—7. l.

[2] *Wenzel* i. m. 94—95. l.

[3] *Wenzel* i. m. 96—102. l. 1397 decz. 8.

[4] *Wenzel* i. m. 103—108. l.

rakra külön-külön kap ismét adománylevelet, valószínűleg «pro superflua cautela.»[1]

Stibor vajda Zsigmond bőkezűsége folytán csakhamar az ország leggazdagabb főurai közé tartozott. Alig tíz éves szereplésével 15 várnak, 3 várkastélynak és több mint 200 falunak birtokába jutott, melyek részint örök-, részint pedig zálogjogon illették meg.[2] Nagy kiterjedésű uradalmai, valamint várai kivétel nélkül a Vág mentében feküdtek és így egészen jogosan vette fel czímei közé: «az egész Vágvölgy ura» czímet,[3] miután azok birtokában érdemeire való tekintettel a temesvári országgyűlés is megerősítette.

Míg így a temesvári országgyűlésnek az országban tartózkodó idegenekre vonatkozólag hozott végzései egyik részét Zsigmond ily pontosan, mint láttuk, teljesítette, addig a másik rész végrehajtása ügyében, mely a többi jövevény elbocsátását mondotta ki, jóformán semmi sem történt. Magának Stibornak testvérei, Miklós és András, sem hagyták el az országot, hanem tovább kormányozták testvérük nagyterjedelmű birtokait,[4] a kit vajdai méltósága Erdélyhez fűzött. De Zsigmond nemcsak hogy tovább is megtűrte maga körül az idegeneket, hanem azoknak ezentúl is adományozott birtokokat. Azonban törvénysértéseinek hosszú lánczolata tekintélyét az országban nagyon megingatta és előkészítette és egyúttal egyik főoka volt annak, hogy 1401 ápr. 28-án a főurak közmegegyezéssel fogságra vetették ép akkor, a mikor Zsigmond véget akarván vetni özvegyi állapotának, Stibor vajdát fényes kisérettel már útnak indította menyasszonya, Margit briegi herczegnő elhozásáért. A király elfogatását országos belső zavarok követték, melyet csak növeltek a trónkövetelők támadásai; nevezetesen északon Jagelló Ulászló, nyugaton Józsa morva őrgróf és Vilmos osztrák herczeg, délen pedig Nápolyi László veszélyeztették a határokat. Józsa csakhamar támadólag

[1] *Wenzel* i. m. 111—116. l. Savar helységre vonatkozó adomány átírása *M. N. M. Ltára.* br. Mednyánszky letétemény.

[2] *Wenzel* i. m. 37. l.

[3] *Fejér* C. D. X/2. 393. l.

[4] *Wenzel* i. m. 117. l.

lépett fel és foglalásokat is tett.[1] Fenyegető előhaladása miatt a csallóközi nemesség összejövetelt tartott, hol a védelmi intézkedésekre nézve tanácskoztak és a határozataikat Gútori János által tudatták az Esztergomban székelő országos tanáccsal, a mely válaszában buzdítja őket a határaik és a Duna kapujának gondos őrzésére, egyúttal megigérték, hogy Bebek Detre nádor, Széchenyi Frank vajda és Marczali Miklós temesi gróf rövid időn belül a csehek ellen hadba szállnak, legyenek tehát felkészülve, hogy a kölcsönös segélyadás lehetséges legyen, ha a szükség úgy kivánná.[2]

Stibor, alig hogy értesült ura fogságbavetéséről, gyorsan visszafordult menyasszony nélkül s e közben több levelet írt Csehországba, segítséget kérve, hogy a királyt fogságából kiszabadíthassa. A segélycsapatoknak szívesen felajánlotta várait, melyekből — szerinte — igen könnyen lehet a harczot megkezdeni és sikeresen folytatni.[3] Stibor letette a vajdai tisztséget is, hogy ez czéljában akadályul ne szolgáljon és összetoborozott csapataival a hűtlenek kezén levő Nyitrát fogta ostrom alá, melynek falaira személyesen vezette fel katonáit és azt szerencsésen elfoglalta. A pártütők csábítgatásaira nem hallgatva, ezután Surány várát ostromolta meg, melyet saját várnagya, Turóczi Benedek, nem félve urának haragjától, a hűtleneknek átadott. Surány bevételét Skatsán várkastély elfoglalása követte, mely Péter, nyitrai püspök tulajdona volt, majd pedig a két Korompát és Krakovánt vette el a morváktól, a kik e helységeket csellel hatalmukba kerítették.[4] Míg Stibor a pártütökön egymásután győzelmeskedett az északnyugati vidékeken, addig Zsigmond többi hívei is jelentékeny eredményeket értek el a Dunántúlon. Legfontosabb szerepe azonban Garai Miklósnak volt, a ki a felkelőket igyekezett kibékíteni a királylyal. Ezek csakugyan hajlandóknak is mutatkoztak egy feltétel alatt, ha az idegenek a

[1] *Schönherr* Az Anjou-ház örökösei. 447—48. l.

[2] *M. N. M. Ltára.* Törzsanyag. 1401 máj. 22, és *Hazai Okmánytár* II. 167. l.

[3] *Wenzel* i. m. 19. l. jegyzet.

[4] U. o. 129—30. l.

kezeiken levő összes várakat átadják, kivéve Stibor várait.[1] Nevezetes nyilatkozat ez ismét Stiborra nézve. Mikor a felkelők hatalma a királyt fogva tartja, mikor az idegeneket mindenükből kifosztva, mint a «barmokat», kiűzték az országból,[2] mikor Stibor tulajdonkép ellenük küzdött, számára mégis kivételt tettek. Az ő érdemeit méltányolták most is, melyet Józsa hadainak kiszorításával szerzett és nem feledték el a régebbi szolgálatait sem. Kétségkívül a temesvári végzések is éreztették hatásukat, aztán meg Stibor ez országgyűlés óta semmiféle új adományban nem részesült, mint pl. Eberhard zágrábi püspök; másrészt félhettek hatalmától is, kardjának súlyát több izben tapasztalhatták az ellenséggel szemben. Mind e körülmények megfontolása indíthatta a felkelőket arra, hogy Stiborral kivételt tegyenek. Garai Miklós fáradozásai alapján a király és a felkelők kölcsönös engedékenysége végre megegyezést tudott létrehozni. Zsigmond félévi fogság után ismét szabad lett és király maradt. Zsigmond kiszabadulása után minden figyelmét családi ügyei kötötték le. Csehország kormányát akarta magának megszerezni és hogy pénze legyen terve keresztülviteléhez, Stibor által Neumark területét a német lovagrendnek zálogba adta.[3] Míg Stibor e küldetésében járt el sikerrel, azalatt Magyarországon ismét felfordult minden. Zsigmond a főurakat maga ellen lázította azáltal, hogy a trónörökösödésről önkényűleg rendelkezett és csak utólag hozta ezt az ország rendeinek tudomására, az országos jövedelmeket pedig újólag idegeneknek adta zálogba. Míg Zsigmond a morva őrgróf elleni harczokkal volt elfoglalva, azalatt az ország legtekintélyesebb főurai, élükön Kanizsai János esztergomi érsekkel, elhatározták, hogy Nápolyi Lászlót emelik a királyi székbe, Zsigmondot pedig megfosztják királyi méltóságától. Az elhatározást követte a tett és Zsigmond ügye veszve látszott; azonban híveinek gyors fellépése és az ellenkirály lassúsága újólag biztosította számára a trónt.[4] Az első, a ki Zsigmond érdekében ez

[1] *Schönherr* i. m. 450—51. l.

[2] «velut pecora». *Knauz* Az 1397-iki országgyűlés. Magyar. Tört. Tár III. 227. l. 3. jegyzet alatt idézi Windeck e szavait.

[3] *Wenzel* i. m. 119—23. l.

[4] *Schönherr* i. m. 455—58. l.

alkalommal is a leghatározottabban fellépett, ismét Stibor. A Vágvölgy teljesen Stibor kezén lévén, ez oldalról tehát biztonságban volt és így egyenesen Dunántúlra tette át a hadakozás színhelyét. A Dunán hajókra szállva, seregét Győr alá vezette, melyet a hűtlenek tartottak hatalmukban és ezt elfoglalva, Garai János őrizetére bízta. Nápolyi László érdekében felkelt magyar főurak seregét pedig Pápócz mellett Sebesnél (Sopron m.) meglepte és teljesen szétverte a Garai testvérek segítségével; majd Székesfehérvár és Buda alá nyomult, bátorítva e városokat, hogy hűségükben állhatatosak legyenek, a királynak az országbajötte alkalmával csapataival fedezetet nyújtott és Esztergom megvétele, hogy sikerült, ebben szintén neki volt oroszlánrésze. Ő az első, ki a vár falait megközelítette, ostromlétrákat vitetve oda, ezeken felhágott és így alkalmat adott a többi ostromlónak is, hogy a városba benyomuljanak. Zsigmond a vár őrizetét Stiborra bízta,[1] ki embereivel jól megrakta a várat, maga pedig a további küzdelmek folyásában vett tevékeny részt. Ludány várát Tamás egri püspök testvéreitől, Istvántól és Lászlótól, honnan ezek a vidéket pusztították, elfoglalta. A további harczokban is ott voltak Stibor csapatai,[2] mely küzdelmek Zsigmond kegyelemlevele alapján mindinkább kisebb területre szorítkoztak, míg végre egészen elsimultak. Zsigmond az országgal véglegesen megbékült és bár feledést igért az uraknak a multra nézve, egyes intézkedései mégis magukon hordták a felkelés részeseivel szemben való bizalmatlansága jeleit.

Legszembetünőbben nyilvánult meg e bizalmatlansága Kanizsai János esztergomi érsekkel szemben, ki helyett főkancellárjává Éberhard zágrábi püspököt tette meg, a királyi

[1] *Kollányi Ferencz* Visitatio Capituli E. M. Strigoniensis anno 1397. T. T. 1901. 80. l.... Casu autem quo aliqua ex hiis privilegiis demonstrari non possent, hoc ideo est, quia ipsa ecclesia Strigoniensis fuit pluries violenter capta et vastata, et ab inimicis spoliata, *maxime tempore, quo magnificus Stiborius Wajvoda Transilvaniae castrum Strigoniense tenuit, quia tunc sacristia in nocte fuit confracta et multae res ecclesiasticae et privilegia ablata.*» E mondat második része nyilvánvalóan a későbbi másoló betoldása, mert Stibor szereplése a visitatio után, 1403-ban történt.

[2] *Wenzel* i. m. 130—32. l.

pecséteket pedig, melyeket az érsek őrzött, megsemmisítette és ujakat készíttetett,[1] és meghagyta, hogy mindenki köteles kiváltságai elvesztésének terhe alatt nemcsak az általa, hanem Erzsébet és Mária királynők által megpecsételt, valamint Lajos királynak csupán titkos pecsétjével ellátott okleveleiket is a kanczelláriában felmutatni, a hol az okleveleket, ha a vizsgálat folyamán hitelességük ellen semmi jel sem mutat, az új pecséttel ismét megerősítik. Egy évi határidőt szabott Zsigmond az oklevelek ilyetén való megerősítésére,[2] mely idő alatt kiki törekedett a parancsnak eleget tenni. Stibor is, ki ez időben Lengyelországban járt diplomácziai megbízatásokat teljesítve,[3] miután hazatért útjából, sietve szolgáltatta be Zsigmond királytól kapott nagyszámú adományleveleit, melyeket — az 1399-iki megerősítő okleveleket véve alapul — a kanczellária külön-külön leírt és az 1401. és az 1403. években tanusított érdemei révén egyúttal meg is erősített.[4]

Stibornak ezen ismételt megerősítések folytán minden egyes várára, így Detrekőre nézve is, háromszoros adománylevéllel rendelkezett,[5] melyek őt a nyugodt birtoklásban végérvényesen biztosították. De szükséges is volt az ily fölöslegesnek látszó nagy óvatosság, mivel Stibornak magának ritkán nyilt alkalma birtokain személyesen tartózkodni, mert a folytonos harczok, másrészt a diplomácziai küldetések idejét nagyon lekötötték. Az úr távolléte pedig mindig alkalmas volt a szomszédok szá-

[1] Zsigmond azon szándékát, hogy új pecséteket készíttet, 1403 okt. 8-án kelt kegyelemlevelében fejezte ki először nyilvánosan. *Kolosvári-Óvári* Corpus Juris Hungarici I. 198. l. 7. §.

[2] 1405 ápr. 24. — 1406 ápr. 24.

[3] *Wenzel* i. m. 125. l.

[4] U. o. 127—36. l. Az 1397 decz. 8. és 1398 jan. 21-iki összefoglaló kiváltságlevelek 1406-iki megerősítései *Orsz. Ltár.* D. O. 8283. és 8295. sz. alatt. A megerősítő részben foglalt érdemek felsorolása teljesen megegyező az egyes várak birtokában való megerősítések érdemfelsorolásaival. Berencs vár és Vigvár helység kiváltságleveleinek megerősítése *M. N. M. Ltára.* br. Mednyánszky letétemény.

[5] Megjegyzem, hogy Detrekő 1399. és 1406-iki megerősítőlevelét nem sikerült felfedeznem, de a dolog természetéből következik, hogy róla is állítottak ki mindkét esetben megerősítő oklevelet.

mára, hogy a határok miatt és más esetleges hatalmaskodásokkal a birtokosnak kellemetlenséget okozzanak. Azonban Stibor hatalma, a király előtt való tekintélye és különösen annak szavatossága mind oly körülmény volt, mely főleg a kisbirtokos nemesség perlekedő természetét féken tartotta. Ez a magyarázata annak, hogy Stibornak rendkívül kevés ízben akadt dolga a bíróság előtt, a mi azon korban valóban meglepő. De nemcsak ez a jelenség hívja fel figyelmünket, hanem egy másik még érdekesebb körülmény is.

Stibornak az országban levő helyzete nem tükrözi híven mindig vissza azt a nagy befolyást, melyet pedig Stibor úgy a királyra, mint az ország ügyeire elhatározólag *folytonosan* gyakorolt.

Stibor pályafutásában két korszakot különböztethetünk meg, melyek közt a határvonalat az 1401-iki év vonja meg élesen. 1401-ig tekintélye, hatalma megszakítatlan folyamatban emelkedik, miként azt már vázoltuk. A király két kézzel halmozza el javadalmakkal és méltóságokkal. Alig tíz év alatt oly gazdagságra tesz szert, minőt legtöbb család százados törekvései után sem tud megközelíteni, egyúttal az országos világi méltóságok közül a második helyen álló erdélyi vajdai tisztet tölti be, mely méltósághoz hozzá szokott ugyan tartozni a belsőszolnoki, de nem egyúttal a pozsonyi főispánság is. A királyi kegy elárasztja még, érdemeire való tekintettel, Stibor testvéreit is, Miklóst és Andrást. Az adományokban mindenütt szerepelnek ők is másodsorban, sőt Kazza várát Zsigmond kifejezetten Miklósnak adja.[1] Kisebb tisztségek viselői: András trencsénmegyei kapitány,[2] míg Miklós Stibornak a pozsonyi főispánságban helyettese. Az 1401-iki forradalommal azonban fordulat állott be. Andrásnak és Miklósnak múlhatatlanul távozniok kellett az országból, Stibor pedig, ha birtokait veszély nem is fenyegette, jónak látta méltóságairól lemondani. Hosszú ideig nem is szerepel másként a közélet terén, csak mint vitéz katona, szerencsés hadvezér. Zsigmond az 1401. és az 1403-iki válságos években nagyrészt Stibornak

[1] *Wenzel* i. m. 86—88. l. 1397 május 16.
[2] U. o. 12. l.

köszönhette, hogy trónja nem omlott össze, mert Stibor érezte, hogy léte Zsigmond személyéhez van kapcsolva, az ő bukása előbb-utóbb a saját bukását is eredményezi, ezért tesz ura érdekében mindent koczkára, nem kimél sem pénzt, sem fáradságot. Másrészt Zsigmond is jól tudta, hogy Stibornak mit köszönhet és még sem jutalmazza meg, méltóságokkal nem halmozza el — csak idővel. Kiváló példa Zsigmond jellemének megváltozására. A csél-csap, lobbanékony hevét az előtérbe lépő óvatossága mérsékli. Észreveszi, hogy helyzete még nem alkalmas az idegenek számára való kitüntetések osztogatására. Kerüli e hibák elkövetését, melyek a közelmultban oly keserű tapasztalatokat szültek, még azon idegen híveivel szemben is, kiknek érdemét a magyarság is méltányolja. A mellett Zsigmond mindjobban megismeri a magyar jellemet és meggyőződik arról, hogy a kormányzás minden ágában megbízható magyar elemet alkalmazhat. Az idegenek iránt való szeretete ugyan mindig megmaradt, udvarában folyton számosan voltak ilyenek, de többnyire ezek csak az udvara fényét emelték, fontos állásokat ritkán kaptak és ekkor is csak olyanok, a kik tényleg megérdemelték. Zsigmond hatalma minél nagyobb területre terjedt ki, személyében annál magyarabbá vált.

Zsigmond jellemének eme átalakulásában kell keresnünk Stiborral szemben tanusított eljárását is. Még 1406-ban is megelégszik a megerősítő oklevelekben Stibor újabb érdemei felsorolásával. Úgyszintén észrevehető Zsigmond ama törekvése, hogy Stibor erejét, képességeit saját czéljaira minél jobban felhasználja. 1407 őszén Zsigmond oldala mellett részt vett Stibor a boszniai hadjáratban,[1] mely csak rövid ideig tartott. A következő év tavaszán Stibor a nyugati határszélek biztonsága felett őrködött egy nagyobb sereggel az osztrákok becsapásai ellenében,[2] így Zsigmondnak ez évi boszniai győzelmes hadjáratában nem lehetett jelen, ellenben e hadjárat emlékére alapított Sárkányrend tagjai közé elsők közt Stibort is felvette a király.[3] Stibor

[1] *Schönherr* i. m. 478. l.
[2] U. o. 473. l.
[3] *Fejér* C. D. X/4. 682. l.

újabb emelkedése itt kezdődik. Ő, a ki 1401 tavaszától semmiféle méltóságot nem viselt, most újból erdélyi vajda lesz másodizben, Laczkfi Jakab és Tamási Jánost váltván fel e tisztben; ez alkalommal haláláig megtartotta az erdélyi vajdaságot.[1] A belsőszolnoki főispánság mellett egyúttal a trencséni, nyitrai, beszterczei, majd a borsodi főispáni tisztet is bírja, úgy hogy több évi mellőztetés után az országban állásánál fogva is a legelőkelőbb szerepek egyikét vitte újból. Mindezen méltóságok mellett igen fontos követségeket vezet és megbízatásokat teljesít. 1410 elején Garai Miklós nádorral együtt a német lovagrend és a lengyel király közt igyekszik békét létrehozni, a mely törekvés a midőn meghiusult és a két fél között a háború kitört, Zsigmond, a német lovagrenddel szövetségben lévén, a lengyelekkel szintén háborúba keveredett és serege vezérévé Stibor vajdát nevezte ki. Stibor e hadjárata azonban nem volt eredményes. Némi siker elérése után kénytelen volt visszavonulni, de az ellenség Bártfa közelében csatára kényszerítette és megverte; sőt a Bártfa falai közé szorult Stibort ostrom alá is fogta, mely alól azonban nemsokára megszabadult.[2] E kedvezőtlen kimenetelű hadakozás után Stibor vajdát csakhamar követségben talál-

[1] Stibor másodizben való vajdaságának határait csak megközelítőleg lehet megvonni. A feladatot megnehezíti ama körülmény, hogy Stibor használta a vajdai czímet már akkor is, mikor még Laczkfi Jakab és Tamási János voltak a tényleges erdélyi vajdák (*Wenzel* i. m. 140. l. és *Urkundenbuch* etc. III. 329., 399., 470. l.), kiknek legutolsó említése, a mennyire adataim alapján ezt megállapítani tudom, 1409 jún. 17-én történik; így tehát valószínű, hogy az egri káptalan 1409 szept. 15-én jogosan nevezi Stibort erdélyi vajdának. Az első kétségtelen biztos adat erre vonatkozólag 1410 febr. 6-ról való. 1414 május 1-én Stibor még vajdának van említve, úgyszintén május 27-én is, ellenben júl. 24-én már e méltóság üresedésben van, tehát Stibor halálát is e két utóbbi időpont közé kell helyeznünk annál is inkább, mivel Stibort Zsigmond júl. 26-án már néhainak említi. Ebből egyúttal kitünik az is, hogy *Tört. Tár* 1896, 515. l. közölt parancsa Borbála királynénak 1414 szept. 9-ről csakis Stibor hasonnevű fiának szólhat. (*Fejér* C. D. X/8. 493—4., *Wenzel* i. m. 142., *Teleki-cs. Oklevéltára* I. 354., *Fejér* C. D. X/5. 465., *Wenzel* i. m. 161—2., *Teleki-cs. Oklevéltára* I. 402. l., *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. III. 523—45., 552., 612. l.)

[2] *Wenzel* i. m. 27. l.

juk Venczel cseh királynál, ki rábeszélésére a római királyságról Zsigmond javára lemondott,[1] kevéssel utóbb pedig 1411 őszén Ozorai Pipó és Ortemburg Frigyessel együtt Zsigmond parancsára Velencze ellenében Friault és az aquilejai patriarchaság területét szállotta meg.[2] Itteni szereplését nem igen ismerjük. A hadsereg tulajdonképeni vezére Ozorai Pipó volt, míg Stibor vajda maga egy lovas bandériumot vezetett.[3] Ez volt Stibor vajda utolsó működése a *hadügy* terén, a melynek felemelkedését köszönhette. 1412 nyarán rövid ideig Erdélyben tartózkodott, hol távolléte alatt és halála után is még Nadabi László alvajda helyettesítette[4] mindaddig, míg a vajdai méltóságot a király Csáki Miklósra nem ruházta.

Stibor életének utolsó éveit birtokain töltötte el, hol fontos megbizatásai és állása folytán oly keveset tartózkodhatott. Jótékonyczélú és egyházi alapítványai ezen időből valók. A közügyek terén többé szereplésével nem találkozunk. Mintegy érezve halálának közeledtét, teljesen visszavonult s mint az alapítványai mutatják, vallásos érzelmeit követve, csakis lelkének üdvével törődött. Halála esetén Krakót jelölte ki sírhelyéül. Lengyel földben kívánt nyugodni az, a ki egész életén át szivében lengyel maradt, bár működésének színtere Magyarország volt. Idegen szokásait, mely még okleveleiből is kisugárzik,[5] mindig megtartotta, a magyar környezet nem tudott e tekintetben rá hatással lenni. Sírkápolnája Krakóban — hova 1414 nyár elején bekövetkezett halálával temették — hosszú ideig fennállott és sírfeliratának első mondata jellemzi legtalálóbban Stibort:

[1] U. o.

[2] U. o. 145. l.

[3] *Fejér* C. D. X/6. 129. és *Századok* 1876. 857. l.

[4] *Wenzel* i. m. 31. l., *Sztáray-cs. Oklevéltára* II. 114. l., *Teleky-cs. Oklevéltára* I. 384. l. és 361—404. l., *Urkundenbuch* stb. III. 523—554. l.

[5] Így pl. Drág, máramarosi vajda kérésére Stibor vajda Szilvási Iván fiainak adja a Hátságban fekvő Szilvás, Közép- és Alsószilvás nevű birtokokat, valamint Szabadfalu fele részét: «ymmo damus, donamus et conferimus virtute presencium *omagionaliter* possidendum, tenendum et utifruendum *usque ad placitum nostre voluntatis.*» Ez nyilvánvalóan hűbéri jellegű adományozás, a mi pedig a magyar joggyakorlatban nem volt szokásos. *M. N. M. Ltára.* Törzsanyag. 1396 nov. 13.

«*Olvasó, tanuld meg tőlem, hogy vitéz férfiúnak mindenütt van hazája.*»[1]

Mint vitéz katona szolgálta Stibor Zsigmondot s ennek révén több ízben az országnak is tett kiváló szolgálatokat, azonban nem a tiszta hazaszeretet volt tetteinek indítéka, hanem az önérdek, melyért szülőföldjét is otthagyta, sőt nem egyszer ellene is támadt. A szerencselovagok tiszteletreméltóbb tipusának tekinthetjük és nem egyébnek.

Míg Stiborról, személyét illetőleg, forrásaink elég gazdagon csörgedeznek, addig birtokainak, várainak külső és belső életéről vajmi keveset tudunk. Detrekő sem képez kivételt, pedig körülötte ezen idő alatt sokszor dühöngött a harcz. Maga a vár aligha került az ellenség kezébe, mert különben ennek nyoma lenne az oklevelekben, melyek e harczok apróbb részleteit is megörökítették számunkra. Ismét csak egy várnagyának a neve az, mely e 20 évi időköz elejéről fennmaradt igen sajátságos eseménynyel kapcsolatban. Pozsony város érdemes bírája: Rauhenborter Ulrik és esküdtjei bizonyos Briccius nevű gonosztevőt, mivel ez egy tisztességes asszonyt meggyalázott, fejvételre ítéltek, azonban Stiboriczi Bydgowski Miklósnak közbelépésére, a ki testvérét a pozsonyi főispánságban helyettesítette, Scharfeneck Herman, Tonpeck János, Diósi Domonkos detrekői várnagy és még mások jelenlétében az ítéletet módosították, még pedig úgy, hogy Bricciust kitiltották nemcsak Pozsony város, hanem Pozsony vármegyének a területéről is. Azonban Ulrik biró és esküdtjei kikötötték, hogy ha Bricciust mindennek ellenére is megfognák az említett területen, úgy a fejvételt minden további haladék nélkül rajta végrehajtják.[2]

Pár évvel később találkozunk ismét Diósi Domonkos nevével, még pedig egy pör végső folyamatában. Stibor vajda és várnagya Domonkos mester Szentgyörgyi Péterrel perben állottak, de a pereskedés okát nem ismerjük; valószínűleg hatalmaskodás lehetett, mit Péter követett volna el. A nádor, Bebek

[1] *Wenzel* i. m. 30. l.: «Qui legis, disce a me, viro forti ubique patriam esse.»

[2] *M. N. M. Ltára.* Törzsanyag 1396 okt. 23.

Detre, esküt itélt Szentgyörgyi Péternek ez ügyben, mit Szent-Mihály nyolczadán a pozsonyi káptalan előtt lesz köteles letenni 25-öd magával. Péter mester csakugyan le is tette az esküt 25 nemessel együtt a kijelölt helyen és időben ártatlansága bizonyítására, miről a káptalan oklevelet állított ki.[1] Ez a Szentgyörgyi Péter volt különben az egyetlen, kivel Stibor több ízben perben állott. Évekkel később, más sérelemből kifolyólag ismét perlekedik a két fél egymással.[2]

Stibor vajda halálával hasonnevű egyetlen fia lett örököse a nagykiterjedésű birtokoknak és a számos várnak. Anyja ifjabb Stibort[3] teljesen lengyelnek nevelte, míg az apjánál megvolt a törekvés, hogy magyarrá tegye. Magyar feleséget is keresett számára és fiát eljegyeztette Széchenyi Frank Dorottya nevű leányával. Azonban az anya hatása sokkal erősebb volt. Lehet, hogy e körülmény is befolyással volt az atya és fiú egymástól valo elidegenedésére. Annyi tény, hogy az atya szigorúan tartotta az ifjúvá felserdült fiát, birtokaiból semmit sem bocsájtott fia kezelése alá, sem pénzt nem adott neki, a ki így szükséget szenvedett és mulatozásainak, kedvteléseinek fedezésére rokonától, Stibor egri püspöktől kért több ízben kölcsön pénzt. A püspök szánalommal viseltetett az ifjú iránt nehéz helyzetében, mindig készséggel segítette, sőt megigérte neki, hogy évenkint 720 magyar forintot fizet neki mindaddig, míg atyja birtokaiból nem fog róla kellően gondoskodni.[4] Az atya nemsokára bekövetkezett halála megmentette a fiút szorult helyzetéből, a pénzszűkös állapotot gazdagság váltotta fel. Ily körülmények közt érte Zsigmond király felszólítása, hogy csatlakozzon kíséretéhez, és hogy a konstanzi zsinaton legyen környezetében. Stibor szívesen hajlott a megtisztelő felhivásra, annál is inkább, mivel láthatta a főurak lázas készülődését, melylyel a királyuk meghivásának igyekeztek minél méltóbban eleget tenni. Sok főur

[1] *Wenzel* i. m. 118. l. 1400 okt. 7.

[2] *Tört. Tár.* 1884. 228. l. 1410 máj 13.

[3] Ezentúl egyszerűen csak Stibornak fogjuk nevezni.

[4] 1413 febr. 14. *Wenzel* i. m. 157. l. «tercentas sexagenas grossorum.» Mivel 25 garas egy magyar frt, így 300 hatvanad garas = 720 magyar forint. (Schönherr i. m. 511. l., jegyzet.)

még adósságba is verte magát e buzgalma folytán. Igy tett Lévai Cseh Péter királyi fólovászmester és borsodi főispán is, a ki Anna nővérétől, Szentgyörgyi György gr. feleségétől 3000 arany forint értékű arany és ezüst ékszereket, drágaságokat kapott kölcsön.[1] Maga Stibor sem kerülte el ennek szükségét. Konstanzban tartózkodván, kénytelen volt Wolfart Ulriktól 1000 arany forintot kölcsön kérni, mit valóban meg is kapott és Schaffhausen város tanácsa közvetítette kezéhez a kért pénzösszeget.[2]

Máskülönben Stibor, miként az adatok bizonyítják, jól értett a gazdálkodáshoz és mindig nagy pénzösszeggel rendelkezett. A királyi pár fel is használta többször a jó alkalmat, hogy tőle kölcsön kérjen, vagy készpénz ellenében neki valamely birtokot zálogba adjon. Mikor Zsigmond király 1420-ban első ízben indult a husziták megfenyítésére, Árva várát Stibornak zálogba adta,[3] hogy a hadjárat költségeinek némi fedezése ez által lehetséges legyen. Pár évvel később Borbála királyné volt nagyobb összeggel Stibornak adósa.[4] Igaz ugyan, hogy Stibor maga is birtokaiból egyes falvakat elzálogosított, azonban ezek csekély összeg erejéig történtek mindig és a husziták ellen való folytonos küzdelmei kényszerítették rá, mivel Zsigmond a csapatait nagy ritkán fizette pontosan. Így látjuk például, hogy Stibor 1420-ban Grumberg Timon detrekői várnagyának 240 magyar forintért elzálogosítja ugyan e várhoz tartozó Malaczka nevű birtokát és egyúttal szavatosságot is vállal.[5] Egy-két évvel utóbb pedig Malaczka már 360 forinttal van terhelve.[6]

Stibor azonban nemcsak jó gazdálkodó, hanem egyúttal vitéz katona is volt. Bátorságát, hadvezetésben megnyilvánuló ügyességét és jártasságát atyjától örökölte. Míg azonban az atya

[1] *Orsz. Ltár.* D. O. 10262.

[2] *Wenzel* i. m. 165—6. l.

[3] *M. N. M. Ltára.* br. Mednyánszky letétemény 1420, kivonatolva kiadta *Wenzel* i. m. 171—2. l.

[4] *Wenzel* i. m. 183. l.

[5] *Wenzel* i. m. 172—3. l. Grimberget ír, holott az eredetiben (*Orsz. Ltár.* D. O. 10893) világosan Grumberg olvasható.

[6] *Wenzel* i. m. 176—7. l.

hadakozásainak színtere a körülményekhez képest nagyon változott, a pártos magyarok ellen ép úgy harczolt, mint az oláhok, bosnyákok, törökök, lengyelek és az olaszok ellen, addig a fiú ezen tevékenységét a husziták elleni harczok teljesen lekötötték.

A huszita mozgalmak rémületben tartották a szomszédos országok lakosait, melyet a későbbi nagy kegyetlenséggel űzött rablásaik és pusztításaik csak még inkább erősbítettek; Zsigmond hatalma nem volt elégséges megtörésükre. Első két támadó hadjárata nem eredményezett megfelelő sikert. Végeredményük kudarcz volt; s míg ez a német birodalom harczi kedvét nagy mértékben csökkentette, addig a husziták önbizalmát fokozta. Zsigmond a támadások helyett védelmi intézkedésekre törekedett ezután, mivel a törökök elleni harczok hosszú ideig lekötötték erejét. A cseh királyságból csak Morvaország egy része képezte tényleges birtokát, de ezek védelmére sem volt a saját erejéből képes. Elzálogosította tehát e területek nagy részét Albert osztrák herczegnek azok védelmi kötelezettsége alatt, egy-két határszéli várat pedig Stibornak adott át, nevezetesen Bisenz, Wessely, Blatnitz és Puchló várakat, melyek őrizetére Stibor 135 lándzsát[1] igért állandóan fegyverben tartani és a király három havi zsold fejében Bisenz, Weszely és Puchlo tartozékait adja neki zálogba, minden további hónapra pedig 1000 arany forint fizetésére kötelezi magát.[2] Kevéssel utóbb pedig Stibor megkapja Ostra, Buchlau[3] és Hodonin várakat is ugyanilyen czélból Albert osztrák herczegtől, miket később Stibor hasonló kötelezettséggel morva urak gondjaira bízott.[4]

A magára hagyott Csehországban ez alatt rettenetes polgárháború dúlt. A kelyhesek és a táboriták közös erővel pusztították a katholikusokat, de azért ugyanekkor egymás ellen is harczoltak. E belső zavarok ellenére egyes kisebb csapataik már ez

[1] Egy lándzsa alatt 10 lovas katonából álló csoportot kell érteni. (Hadtört. Közlemények. 1892. 605. l.)

[2] 1422 decz. 2. *Wenzel* i. m. 174—5. l. és *M. N. M. Ltára.* br. Mednyánszky letétemény.

[3] Grumberg Timon 1423 nov. 5-én már buchlaui várnagy. *Orsz. Ltár.* D. O. 11431. és *Wenzel* i. m. 176—7. l.

[4] *Wenzel* i. m. 194. l.

idő alatt is ellátogattak a szomszédos országokba zsákmányolni. Magyarországban is megjelentek és még nagyobb városok, mint Pozsony, sem voltak tőlük teljesen biztonságban. A pozsonyi káptalan 1425 elején összes egyházi ékszereiről, ruhakészleteiről és könyveiről elővigyázatból pontos leltárt készíttet,[1] hogy szükség esetén minden késedelem nélkül egy veszélytelenebb helyre szállíthassa azokat. Stibor eleinte, mikor még kisebb csapatok ellen harczolt, azt hitte, hogy szép szóval is lehet velük szemben boldogulni és a hæresisből az igaz hitre téríteni őket. Zsigmond király meg is engedte neki, hogy mindazokat, kik megtérnek, familiarisai körébe veheti fel;[2] azonban alig érhetett el e módszerrel Stibor valamelyes eredményt. A husziták most már egyrészt, mert elpusztult hazájukban magukat nem igen tarthatták el, másrészt az elért sikereken felbátorodva, támadó hadjáratokra határozták el magukat és vezérük, Prokóp, elbizakodottságában az egész világot fegyverrel akarta a maga hitére téríteni.[3] Az első nagyarányú támadásukat 1428 tavaszán intézték Magyarország ellen és a Vág völgyét egészen feldúlták. Zsigmond békítő kisérletei meghiusultak, mire a husziták tovább folytatták rablásaikat, Zsigmond pedig erélyesen készült újból ellenük támadni. Addig is, míg a támadáshoz szükséges haderő együtt lesz, Stibort bízta meg a határok védelmére fegyverben álló serege vezetésével, a ki egyrészt eleddig is a magyar urak közül egyedül küzdött folytonosan ellenük, másrészt elsősorban ő volt érdekelve leginkább birtokai fekvése miatt, hogy a husziták az országtól távol legyenek. Mikor tehát Kudelnik Velek és Prokupek vezetése alatt körülbelül 10,000 főnyi árva ismét betört az országba és 1430 tavaszán a Vág völgyét rabolták, Stibor Nagyszombatnál megtámadta őket s bár vereséget szenvedett állítólag egyik, Matik János nevű vezérének hanyagsága miatt, de az árvák sem nagyon örülhettek a győzelemnek. Kudelnik Velek a csatában elesett és 6000 magyar mellett 2000 cseh holtteste borította a csatatért. Siettek is az árvák Magyarország-

[1] *Magyar Sion.* 1866. 61—62. l.
[2] *Fejér* C. D. X/6. 871. l. 1427 jún. 3.
[3] *Schönherr* i. m. 572. l.

ból kitakarodni,[1] Zsigmond pedig hálával emlékszik meg Stibor érdemeiről, áldozatkészségéről és szigorúan meghagyja Németországból Pozsony városának, hogy minden további késedelem nélkül fizesse ki Stibornak azon összeget, melylyel hátralékban vannak, nehogy pénzhiány miatt a nyugati határok védelme elhanyagoltassék.[2]

Detrekő tartozékai, ha e pusztító hadjáratok alkalmával talán az ellenség zsákmányául szolgáltak is — adataink erre nézve nincsenek — maga a vár mindvégig ellenállt a rabló huszitáknak. És ez természetes is. A husziták sikerei múlékony jelenségek voltak, mivel a fontosabb helyek birtokába még Csehországban sem tudtak jutni. Éger, Ellbogen, Brüx, Pilsen és Budweis városokat nem tudták bevenni. Albert és Stibor által megszállt morva várak is szerencsésen tartották magukat;[3] így Detrekő általuk fedezve volt. Mikor Stibor a tausi vereség után az emberi élet múlékonyságára való tekintettel végrendeletet tesz, ebben különösen hangsúlyozza az adományleveleket illető vigyázatot. Mivel minden birtokra háromszoros kiváltságlevele van, ezért nagyobb biztonság czéljából meghagyja, hogy azok három részre osztassanak: egyik részt Beczkón, a másikát Csejtén, a harmadik részt pedig Detrekőn helyezzék el megőrzés végett.[4] Stibor eme rendelkezése azt bizonyítja, hogy Detrekő számos várai közül a legerősebbek egyike volt, sőt fekvésénél fogva a legbiztonságosabb, mivel a husziták szokásos hadi útjától félre esett.

A tausi csata után a harcz mindkét fel részéről még ádázabb kegyetlenséggel folyt tovább. A husziták rögtön a győzelem után ellepték a szomszédos ellenséges területeket, így a Vágvölgyét is, sőt a következő 1432-ik évben még tovább hatoltak az ország belsejébe. Körmöczbányát hatalmukba kerítették, Nagyszombatot és Szakolczát szintén elfoglalták, sőt Pozsonyt is erősen ostromolták.[5] A veszélyt növelte ama körülmény, hogy az

[1] *Schönherr* i. m. 573. l.
[2] *Fejér* C. D. X 8. 622. l. 1430 aug. 12.
[3] *Huber* Ausztria története. II. 420. l.
[4] *Wenzel* i. m. 197. l. 1431 szept. 4.
[5] *Schönherr* i. m. 578. l.

ország területén is számosan voltak olyanok, a kik Husz tanaihoz szítottak. Zsigmond, még mielőtt egyetemlegesen fellépett volna ellenük, már is üldözte azokat, a kikre bebizonyosodott, hogy az eretnek tanok követői. Az ilyenek hűtlenségi perbe estek, birtokaikat elkobozták, saját maguknak pedig menekülniök kellett, ha életüket megmenteni akarták.[1]

A török és a husziták térfoglalása bírta rá a királyt a főurakkal egyetemben ama honvédelmi szabályzat elkészítésére, a mely többek közt az ország haderejét is pontosan összeírta és működésük körét is megszabta. Itt olvashatjuk, hogy Stibor 1000 lovast köteles az ország határainak védelmére kiállítani, és e had elsősorban a husziták ellen harczol. A lovasok számából egyúttal Stibor gazdagságára is lehet következtetni. Vele csak az esztergomi érsek, az egri püspök és a Hédervári urak versenyezhetnek.[2]

Stibor a husziták ellen haláláig nem szünt meg küzdeni. E harczokban tanusított vitézségéért kapta Zsigmondtól Majthényi Gergely, mint Stibor egyik bandériumának vezére, Kesselőkő várát Nyitra megyében.[3] Zsigmond 1434 tavaszán Stibort, Lévai Cseh Péter volt macsói bánnal együtt ép a husziták ellen összegyűlt seregeinek fővezérévé tette meg — melynek hivatása volt a baseli zsinat compactatumait elfogadó cseh nemességgel egyetemben a táboritákat és az árvákat leverni, főleg pedig Magyarországból őket kiszorítani — midőn hírül hozták neki Stibor halálát. Erre helyébe Hédervári Lőrincz királyi főlovászmestert nevezte ki a király társvezérnek.[4]

Ifjabb Stiborban kihalt Stibor vajda fiága, mivel fia csak egyetlen leányt hagyott maga után. Az a család tehát, mely a magyar főúri családok közt abban az időben a leggazdagabb volt, csak rövid virágzásnak örvendhetett. Befolyását az ország ügyeire mindvégig

[1] Így Zsigmond Zsoldos Jánost és Lipneki Kerek Tamásfi Pétert megfosztja birtokaiktól, mert Husz tanainak hívei voltak és azokat Bossányi Simon fia Györgynek és Spáczai Tamás fia Mártonnak adományozza. *M. T. A. Ltára.* 1432.

[2] *Hadtört. Közlemények.* 1892. 605. l.

[3] *Századok.* 1875. 575. l.

[4] *Fejér* C. D. X/7. 552. l. Basel, 1434 ápr. 8.

megtartotta, ámbár Stibor nem viselt oly előkelő méltóságot, mint atyja. Nyitrai, majd pedig máramarosi főispán és a Vágvidék kapitánya volt,[1] de a huszíták elleni harczokban tanusított buzgalma által atyjának katonai dicsőségével méltán vetekedhetett. Azonban Stibor is, ép úgy mint atyja, sőt még szembetünőbben idegennek maradt egész életében a magyar társadalomra nézve, melyhez magyar feleségén kívül semmi sem kapcsolta. Környezetében németek és morvák tartózkodtak mindig és a magyar főuraktól teljesen elszigetelte magát. Egyetlen leányát, Katalint is idegennel, Przemko tesseni herczeggel jegyezte el; de a házasságból Stibor közbejött halála miatt nem lett semmi.

A számos vár és uradalom Stibor halálával egy ideig örökös nélkül maradt, mivel a javában folyó huszita harczok miatt a bíróság ez ügyben össze nem jöhetett, sem az örökösre nézve nem dönthetett. A birtokok igazgatását tehát Stibor végrendeletében megnevezett végrehajtók Rohowi Bess Ádám, Mozurowi Jakus és Jablonai Pasko vezethették egy évig egészen zavartalanul, a kiknek a többi várnagyok és gazdatisztek engedelmeskedni tartoztak a végrendelet értelmében. Ezen rövid átmeneti korszakból ismét fennmaradt egy detrekői várnagynak, illetőleg kapitánynak a neve Schellendorf Konrád személyében, a kinek Lévai Cseh Péter 400 arany forinttal volt adósa. Cseh Péter ez összeget csakhamar lefizette, miről Konrád detrekői kapitány nyugtatványt állít ki számára.[2]

Stibor hagyatéka felett 1435 márcz. 28-án ült össze a birói szék dönteni, melynek feje Pálóczi Máté nádor, birótársai pedig a tárgy fontosságához képest nagyszámú és a legelőkelőbb egyházi és világi méltóságokat viselő férfiak voltak. A felek közül Stiboriczi Nikolajko megjelent személyesen, a kiskorú Katalint a végrendeletben megnevezett három végrehajtó képviselte, míg

[1] *Wenzel* i. m. 33. l. és *M. N. M. Ltár.* Ocskay-cs. ltár 1428 május 3.

[2] *Orsz. Ltár* D. O. 12628. Pozsony, 1434 nov. 4. Schellendorf Konrád már Stibor vajdának bizalmas és hű embere volt, a kire egy izben az erdélyi szászok ügyében a király számára átadandó jelentését bízta: «Relatio Stiborii vaivodæ per Conradum Schellendorfer facta.» 1411 ápr. 16. *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen.* III. 505. l.

a király érdekeit Raveni Mihály mester volt hivatva védeni. A bíróság első sorban Stibor végrendeletét — melyben Stibor általános örököséül Katalin lányától és Przemko tesseni herczegtől születendő gyermekeit, ezek nem létében pedig nővérét, Jachma bánnét és unokaöccsét Nikolajkót nevezte meg — semmisnek nyilvánította két okból: először, mert Stibor pecsétje a végrehajtók kezébe került és így a végrendelet hitelességéhez nem kis gyanú fér, másodszor az ország törvényeivel ellenkezik Stibor ama eljárása, hogy ily fontos rendelkezéseket tartalmazó irat megpecsételőiül oly egyszerű személyeket, mint a végrehajtók, kért fel. A bíróság eme végzése után a felmutatott számos adomány- és megerősítő-levelek érvényességét vizsgálta át nagy pontossággal. A vizsgálat alapján Beczkó, Modor, Kazza és Szakolczára vonatkozó okleveleket szintén érvényteleneknek minősítette, mivel Beczkó és Modor birtokába való beiktatás az adományozás után nem történt meg a kellő időben, hanem csak évekkel később, miért a megerősítések is értéktelenek; Kazza várát pedig a király Stiboriczi Miklós és örököseinek adta és csak ezek kihaltával juthat az Stibor ágának birtokába, de az adomány megerősítése már Stibor vajda és nem Miklós számára történt, a kit tehát még életében mellőztek; végül Szakolczát, mely a husziták hatalmába került, a király csak nagy áldozatok árán tudta tőlük elfoglalni és ezért az ország törvényei és szokása értelmében a király jogos tulajdonát képezi Beczkó, Modor és Kazza birtokával egyetemben és ezekből Katalinnak a király még leánynegyedet sem tartozik fizetni; ellenben a többi várak és birtokok után Katalint megilleti a leánynegyed, ennél több azonban jogát nem képezi és csak a zálogjogon bírt Árva vára maradhat kezén továbbra is.

Mivel azonban Beczkó és Kazza várak, valamint Modor és Szakolcza városok kivételével minden más birtok adománylevelébe be volt véve ama feltétel, hogy Stibor vajda fiágának kihaltával azok András és Miklós testvéreit és utódaikat illetik, ennek alapján Miklós fia Nikolajko magának követelte azok birtoklását. Ezzel szemben Raveni Mihály, a király ügyvédje azt vitatta, hogy Miklós és következésképp fia Nikolajko is elvesztették az adománylevelekben biztosított jogukat hűtlenségi bűn terhe

alatt, mert Miklós azon időben, mikor a király háborúban állott a lengyelekkel, az ellenséghez csatlakozott és azokkal együtt pusztította az ország határait és e ballépése miatt a királytól sohasem törekedett kegyelmet kieszközölni; Nikolajko pedig mindezideig a királynak semmiféle szolgálatokat nem tett, hanem gyermekségétől kezdve Lengyelországban tartózkodott és a lengyeleket a Magyarország elleni támadásaikban tehetsége szerint folyton támogatta. Mikor pedig Korybut Zsigmond[1] dölyfösségében szövetkezett a huszitákkal és azokat segítette, Nikolajko csatlakozott az igaz hit és a császári és a királyi felség ily főellenségéhez. Majd midőn Nikolajko értesült Stibor haláláról, anélkül, hogy a királytól, vagy annak helyetteseitől engedélyt kért volna, lengyel és más nemzetbeli csapatokkal lopva átjött a határon és Szakolczát hatalmában tartó huszita Berwensky János segítségével Stibornak két határszéli várát meglepte, a várnagyokat fogságba vetette, a várakat pedig a szomszédos falvakkal együtt elfoglalta és most is hatalmasul bírja. Mindezeken kívül Nikolajko Berwenskyvel szövetségre is lépett és Holics várának elfoglalása czéljából Péterfalut[2] megszállotta, annak paróchiális templomát megerősítette és ide saját, valamint Berwensky embereit helyezte el, a kik a szomszédos területeket, falvakat dúlták és rabolták, végül a Nagyszombatot megszállva tartó huszitákkal is jó barátságot, sőt szövetséget is tartott. Az elmondottak alapján Nikolajko tehát hűtlenséget és felségsértést követvén el, a birtoklás jogától fosztassék meg és a királyra ruháztassék az át.

E vádbeszéd alapján, mivel az igaznak bizonyult, a bíróság Nikolajko jogait megsemmisítette, Beczkó és Kazza várakat, valamint Modor és Szakolcza városokat teljesen, a többi birtokoknak pedig $^3/_4$ részét a királynak ítélte oda, melyek azt az ország törvényei és szokása szerint jogosan megilletik, az $^1/_4$ rész pedig Stibor leányának, Katalinnak tulajdonát képezi Árva várral egyetemben.[3]

Nikolajko ezen ítélet alapján Stibornak gazdag örökségétől

[1] Az oklevél szövegében «Sigismundus de Lythvania» néven szerepel.
[2] Holics közelében Egbell és Letnicz között fekszik.
[3] *Wenzel* i. m. 201—7. l.

teljesen elesett. Kárpótlást zsákmánylásban és fosztogatásban keresett, melyre a még mindig belzavaroktól hányatott Csehországban bőven volt alkalma. Ilyen úton nem nagy fáradságba került gazdagságra szert tenni, csak kedvező politikai viszonyokat és nem csekély merészséget tételezett az fel. Albert király, midőn a cseh pártütők majd a törökök ellen készült, Nikolajkotól is vett fel 7000 arany forintot kölcsön oly kikötéssel, hogy ha a megállapított határidőre ez összeget le nem fizetné, úgy Nikolajkónak szabadságában áll az ország határait pusztítani, sarczolni, rabolni. A kikötés nagyon szokatlan és igen szomorú képét nyújtja a királyi hatalom sűlyedésének, mert bár Nikolajko kapzsi természete volt ennek értelmi szerzője, a király egészen nem menthető még sem. Ugyanakkor, mikor Albert ez összeget az ország déli határának megvédésére igyekezett fordítani, a nyugati határ egyik részét egy rablólovag kényének vetette ezért oda. Enyhítő körülmények Albert szorult helyzete, a pénznek nehezen való szerezhetősége, s a király ama gondoskodása, melylyel Nikolajko részéről fenyegető veszélyt igyekezett elkerülni azáltal, hogy neki a kölcsönkért összeget idejében megtéríteni törekedett. Pozsony városát nyomatékosan figyelmezteti Albert, hogy a pozsonyvármegyei érseki soltészek tizedéért járó 4000 arany forint haszonbért haladék nélkül fizessék le e czélból, mert Nikolajko nem nagyon messze tartózkodik tőlük és halasztgatásaik árát könnyen megadhatják.[1] Albert közbejött halála miatt a lefizetés elmaradt, de nem sokkal később Erzsébet királyné hasonló értelmű parancscsal keresi meg Pozsony városát.[2] Hogy ez ügyet utóbb miként oldották meg, nem tudjuk, de nem is tartozik ide. E kis kitéréssel igazolni akartuk, hogy Nikolajkonak birtokjogától való megfosztása valóságos szerencse volt hazánkra nézve. A két Stibor, ha lényegében idegen is volt, az ország királya érdekében, mely legtöbbször a haza javával volt kapcsolatos, mindig készek voltak küzdeni, de Nikolajko nyilt ellenségként viselkedett volna az országban és mint ilyen méltó társa lett volna a később oly hirhedt Giskránák.

HÁZI JENŐ.

[1] *Fejér* C. D. XI. 217. l.
[2] *Wenzel* i. m. 211—2. l.

A MAGYAR PARASZTHÁBORÚ 1514 BEN.

— A fölkelés 400. évfordulóján. —

(Második közlemény.)

II. Európa s az 1514-iki magyar paraszthábor ú.

Dósa Györgyről írt könyvemben nem foglalkozhattam külön azzal a kérdéssel: hogyan fogadta Európa a keresztes háború, majd a parasztfölkelés hírét, s hogy Németország beavatkozását mennyiben gátolta az a paraszthábor ú, mely Dósa fölkelésével egyidőben pusztította Baden és Württemberg területét? Erre a kérdésre az alábbiakban kívánok megfelelni.

I. X. Leo pápa s a magyar keresztesek.

X. Leó még 1513 julius 15-én értesítette Magyar-, Cseh-, Lengyel-, Dán-, Norvég- és Svédországok királyait, hogy a keresztény köztársaság javára és hasznára Bakócz Tamás esztergomi érseket és konstantinápolyi patriarchát a szentszék nevében mint a béke angyalát küldi hozzájok, hogy a törökök és tatárok ellen szent háborút indítson s e végből mint oldalkövetét felruházza az oldalköveteket megillető minden joggal.[1] Megengedte neki, hogy nemes vagy egyetemi fokozatú s más ilyen minőségű papi személyeket fölmentsen a kettős javadalom összeférhetetlensége, egymással negyedízbeli rokonságban állókat pedig a házasság akadálya alól, az egyházi férfiakat a hit-

[1] *Hergenröther* Leonis X. pontifici maximi regesta. I. 216. l. 3633. sz.

tudomány vagy a jog tanulása végett az egyetemekre bocsássa, őket tanuskodni engedje, perbe idézze, a pereket törölje, követsége területén a javadalmakat adományozza, az egyházi javakat zálogba vetni, eladni engedje, alapítványokat elfogadjon, az alapítóknak kegyúri jogot adjon, vagy annak a jognak ellenmondjon, a bírákat áthelyezze, a szabályzatukat módosítsa és megerősítse, az ellenmondókat egyházi és jogi eszközökkel megfenyítse, vádak és ítéletek alól fölmentsen, negyven szentszéki jegyzőt, ugyanannyi káplánt, ugyanannyi palotagrófot és tíz borostyánkoszorús költőt nevezzen ki, az eskütételt elengedje stb.[1] Harmadnap[2] reá bízta a legatiója területén levő férfi- és női kolostorok apostoli megvizsgálásának a jogát, s felhatalmazta a szükséges javítások és újítások megtételére, hogy az erények bőségesebben teremjenek és gyümölcsözzenek. Hogy követsége annál sikeresebb legyen, széleskörű hatalommal ruházta fel.[3] Így pl., hogy maga vagy megbízott papja templomokat, kolostorokat, temetőket szenteljen föl, bizonyos föltételek mellett szabadalmat adjon hordozható oltárokra, melyeknél még kiközösítés idején is lehessen misézni. Újjáalakíthatja az egyetemeket és kollégiumokat, szabályzataikat pedig eltörölheti s másokkal helyettesítheti. Bizonyos esetekben fölmentéseket adhat a szent egyházi rendek fölvételének szabálytalanságai alól. Ünnepies nagymiséken az ott megjelent királyokat, fejedelmeket és bűnbánó híveket teljes bűnbocsánatban részesítheti. Adott esetekben 25 egyházi és világi férfiút doktorrá vagy mesterré avathat. Egyháziaknak — szerzetesek kivételével — bizonyos esetekben megengedheti, hogy javaikról tisztességes célokra végrendeletet tegyenek. Azokat a szerzeteseket, a kik papi ruhájokat eldobva, a kolostort hittagadó módjára elhagyták és a világban csavarognak, a rájuk mért vezeklés után a kiközösítés és más fenyítékek alól feloldozhatja. Legatiója területén apostoli jegyzőket nevezhet ki. Tiltott és hamis eskü alól a vádlottakat fölmentheti, ha ebből egy harmadiknak kára nincs s ha

[1] Julius 15. U. o. 3634. sz.
[2] Julius 17. U. o. 3687. sz.
[3] Julius 16. U. o. 219. l. (Hat külön rendelet. 3688—3703. sz.)

a vádlottak a magukéból valamit áldoznak a török háború czéljaira. Ha legatiója területén pontifikál, hat évre adhat bűnbocsánatot; ha más kiválasztott prelátusa pontifikál, három évre s ha ő maga körmenetben először vonul be egy városba, egy esztendőre. A pápa szabadalmakban részesítette kisérőit és háza népét is, mert szintén sok bajnak és veszedelemnek vannak kitéve. Engedelmet adhat bármely rendűeknek, az egyetemeken időzőknek is gyüjtésekre. Saját legatiója területén vizsgálatot indíthat bármely eretnek, schismaticus, simoniacus és az apostoli levelek hamisítója ellen s őket — ha kell, világi karhatalom segítségével — megbüntetheti. Általában véve mindent tehet, a mit az egyház javára, a katholikus hit védelmére s az apostoli szentszék tiszteletére jónak lát. A pápa még azt a jogot is megadta Bakócznak,[1] hogy a házassági, javadalmi és bárminemű egyházi ügyekben egyszerüen, minden bírósági formaság nélkül, csupán a megismert igazság alapján mondjon itéletet s ne engedje meg, hogy itéletét bármely más bírósághoz vagy apostoli követséghez megfelebbezzék.

Mindezek után joggal hihette mindenki, hogy a pápa a magyar kereszteshábórú sorsát Bakócz primás kezébe tette le s hogy a magyarság nagyobb buzgalommal tódul a hazafi Bakócznak, mint tódult valaha az idegen Capistranonak táborába. De ehhez az kellett volna, hogy Bakócz is úgy lelkesedjék, mint Capistrano lelkesedett s úgy ismerje és szeresse a népet, mint az a külföldi ismerte és szerette. S az alsó néposztályon kívül az alsó, lelkészkedő papság is tőle várhatta boldogulását, a keresztes hadjárat hirdetésében való buzgólkodása miatt gyors megjutalmazását.

A vállalat anyagi elősegítését a pápától alig lehetett remélni, hiszen a Fuggereknek, a Magyarország pénzügyeire nézve is végzetes augsburgi bankároknak egy 5000 aranyforintos kölcsöne fejében épen most[2] kötötte le a Magyar-, Lengyel- és Németországból várható annatákat. De azokon az apróbb kedvezéseken kívül, a melyekben Bakóczot részesítette,[3] s azon a

[1] 1513 julius 18. U. o. 220. l., 3706. sz.

[2] Julius 24. U. o. 226. l., 3791. sz.

[3] U. o. 233. l., 3901., 254. l., 4193. és 4197. sz., 266. l., 4370. és 4374. sz., 305. l. 4951. sz., 314. l. 5098. sz.

nagy dolgon kívül, hogy megerősítette[1] VIII. Bonifácz pápának az esztergomi érseki egyház primatusi jogát biztosító bulláját, reá bízta a zengi[2] és az ottocsáczi püspökségek kormányát is,[3] hogy a török ellen ezeknek jövedelmét is felhasználhassa.

A pápa a S. Maria de Populo római templomában 1513 augusztus 30-án nyilvános és ünnepies könyörgést tartott, hogy Isten győzedelmet adjon a magyar királynak «a hitetlen skythák ellen»,[4] szeptember 3-án pedig encyclikákban buzdította Magyar-, Lengyel-, Cseh-, Porosz-, Oroszország stb. uralkodóit a török háborúra. A törökök kicsapongásairól, Szelim szultán kegyetlenségéről s Magyarország és a szomszédos országok veszedelméről értesülve, tudatta velök,[5] hogy Tamás bibornokot a legszélesebb körű hatalommal ellátva küldte hozzájok legatusnak, bűnbocsánatot adott a harczosoknak s a vállalat megsegítőinek, a papokra tizedet vetett ki s kiátkozással fenyegette meg azokat, kik a szent háborúra gyüjtött pénzt más czélra fordítják. Mivel pedig — úgymond[6] — a Pannoniában, Russiában és Lengyelországban a török ellen harczoló keresztényeken segíteni kell, meghagyta *Bellanti* Andrásnak és társainak, a keresztesek timsó gyárai igazgatóinak, hogy erre a czélra Spanyol- és Olaszország összes timsótelepeit lefoglalják s a timsót mentől kedvezőbb föltételek mellett adják el a szentszékeknek, hogy ezek a keresztteseknek mentül gyorsabban és bőségesebben küldjék el a kivánt mennyiséget. Mariano di Chisio örökösei küldtek is két hajórakományt Flandriába, hogy a bejövő pénzt majd a hadjárat czéljaira adják át, egy Bernát nevű kalóz azonban, a ki magát János-lovagnak mondta, az egészet lefoglalta s eladni nem engedte, a miért a pápa társaival együtt büntetésre méltónak nyilvánította s a hatóságokat vele szemben a legszigorúbb eljárásra utasította.[7]

[1] Augusztus 3. U. o. 237. l., 3945. sz.
[2] Szeptember 23. U. o. 283. l., 4637—4643. sz.
[3] Szeptember 28. U. o. 290. l., 4729—4736. sz.
[4] U. o. 261. l., 4305. sz.
[5] U. o. 264. l., 4347. sz.
[6] 1513 szeptember 3. U. o. 265. l., 4348. sz.
[7] Deczember 24. U. o. 377. l., 5943. sz.

Annyit tett, a mennyi tőle telt; de Ulászlót, ki tőle segítséget kért, voltaképen csak általános szavakban biztathatta,[1] hogy az ország védelme s az ellenség visszaüzése érdekében semmit sem mulaszt el, csak azután a királyok is egyetértsenek. Különben arra intette a királyt, hogy legfőbb reménységét Istenbe helyezze.

1513 szeptember 17-én a pápa elpanaszolta, hogy megbízható értesítések szerint Szelim szultán Magyarország megtámadására készül s azt maguk a törökök, Lengyelországot pedig a tatárok akarják tűzzel-vassal elpusztítani. Legfőbb ideje tehát, hogy visszaszorítsák a kereszténység ellenségeit. Mivel azonban a keresztény fejedelmek viszálykodásai miatt maga a pápa nem vezetheti a vállalatot, Bakóczot küldi, mint a béke angyalát, hogy az akkora veszedelemben forgó országokon segítsen. E végből azt is megparancsolta neki, hogy Cseh- és Morvaországban véget vessen azoknak a tévedéseknek, a miket már a konstanzi és baseli zsinat is kárhoztatott, az eretnekeket kibékítse, a dolgot megvizsgálja, s a bűnbánókat feloldozza, hogy azután az egységes hitre visszatérők a törökök és tatárok ellen a katholikus hit védelmére szintén zászlót emeljenek. A bibornokot is buzdította, hogy Isten dicsőségére, a lelkek üdvösségére és a keresztény hit felmagasztalására fölvállalt terhet serényen viselje.

A csehek visszatérítésének tehát meg kellett volna előznie a keresztes hadjáratot, s a pápa ebben a tekintetben utasításokkal látta el a bibornokot.[2] Ezek szerint az áldozásra nézve[3] elrendelte, hogy ha a csehek egyebekben kibékülnek az egyházzal, a baseli és a laterani zsinatokban megengedett módon áldozhatnak; de a gyermekeket és gyöngébb eszüeket föl kell világosítani az áldozás ezen módjának helytelenségéről. Az előljárók-

[1] Szeptember 5. U. o. 266. l., 4370. sz. és Continuatio operis collectanei epistolarum Turcicarum. Ex recensione Nicolai Reutneri Lecrini. (Frankfurt, 1599.) 32.

[2] 1513 szeptember 20. *Hergenröther* Regesta I. 281. l., 4597. sz. Egész terjedelmében kiadta *Theiner* Monum. Hung. Eccl. II. 610—612. l. (807. sz. oklevél).

[3] *Hefele* Konzilien-Geschichte, VII. 568. és 618.

tól megvizsgált s erre fölhatalmazott papok és leviták szabadon prédikálhatnak, ha a pápa tekintélyét tiszteletben tartják. Az egyházi javakra nézve, mik miatt a csehek az eretnekséggel szakítani vonakodnak, olyanforma egyességet lehetne kötni, hogy a megtérők néhány templomot emeljenek, vagy a leromboltakat fölépítsék, a püspökök és papok tisztességes ellátásáról gondoskodjanak és az egyházi vagyon eddigi bitorlása fejében kárpótlásul egy esztendőre 5000 vagy 10,000 főnyi sereget küldjenek a törökök ellen.

Mindenesetre jellemző dolog, hogy a pápa a husziták kibékítését szintén a tervezett magyar keresztes hadjárat érdekében akarta felhasználni. Szándéka az idő rövidsége következtében nem sikerült; de nem valószínűtlen, hogy azok a csehek és morvák, kik 7—8 hónap mulva Dósa Györgynek s még helyesebben Bakócz primásnak táborába kerültek, ebben a rendeletben bízva hagyták el huszita hitöket. Ahhoz azonban a tábor forró levegőjében megint csak visszatértek, a mint látták, hogy a primás leveszi kezét a keresztesekről, ezek pedig a papok és szerzetesek ellen fordulnak.

Alig történik mindez, ha a pápa nem Bakóczra bízza, hanem magának tartja fenn azt a jogot, hogy a keresztes hadjárat vezérét kinevezze. *Dósa* György talán névtelenül hal meg, ha a pápa *Beriszló* Péter veszprémi püspököt állítja a hadak élére, vagy legalább is olyan ellenőrző és mérséklő befolyást biztosít neki a vezér mellett, a milyen valaha Adhemar puyi püspöké volt Bouillon Gottfried mellett. Hiszen ő maga dicsérte meg Beriszlót,[1] hogy neki, az ő buzgóságának van legnagyobb érdeme abban, ha a keresztények dolgai a törökökkel szemben jól és szerencsésen folynak. Nem csak kitartásra lelkesítette, hanem teljes búcsút is adott neki s mindazoknak, a kik a török ellen fegyvert fognak. Ugyanakkor *János* korbáviai grófnak, vagyis

[1] 1513 november 5. U. o. 328. l., 5268. sz. «Tisztelendő testvérünk és prælatusunk, az ottocsáczi püspök értesített bennünket, — írta — hogy ezekben a veszedelmekben és rémítő dolgokban, a mikkel a leghitetlenebb törökök hazádat és az egész kereszténységet fenyegetik, te úgy végzed a dolgodat, hogy saját személyednek és a papi méltóságnak, melyet viselsz, egyaránt a legnagyobb becsületére válsz vele.»

Karlovics Torkvát Jánosnak köszönetet mondott a küldött ajándékokért s viszonzásképen meghagyta az ottocsáczi püspöknek, hogy a Szent-Péter-templom építésére kivetett összegből hatszáz aranyat adjon át a grófnak, kinek a határszéleken fekvő várait a törökök folytonosan fenyegetik. Egyúttal neki s mindazoknak, a kik a hit védelmére a törökök ellen harczolni fognak, teljes búcsút adott.[1] A keresztes háborúban tehát, melynek Dalmáczia területén kell vala lefolynia, szóba jöhetett volna Karlovics Torkvát János korbáviai gróf is, a kinek a Zrinyi Miklóssal 1509-ben kötött örökösödési szerződés szerint Lika és Krbava megyékben sok vára és birtoka volt. Sokat harczolt ezeknek megtartásáért, de mint Velencze híve, velenczei pénzen.[2] Rangjánál, czíménél, birtokainál fogva a pápa tekintélyével megindítandó keresztes háborúban nagyobb feladatokra volt hivatva; még sincs nyoma, hogy a pápa vagy a legátus reá gondolt volna.

Pedig X. Leó az 1513. év utolsó napjaiban is több levelet írt a háború érdekében. Miksa római királynak, mint kijelölt német-római császárnak, föltárta azokat a veszedelmeket,[3] a mikkel a törökök a veszekedő kereszténységet fenyegetik. Figyelmeztette, hogy nincs dicsőségesebb a legyőzöttnek adott békénél, mindig szomorú a hívek, ellenben dicsőséges és örvendetes a hitetlenek legyőzése. Elmélkedjék róla, hogy a törököket csak a keresztény királyok egyesült erejével verheti le és cselekedjék a szerint. Hasonlóra buzdította a hét választó fejedelmet,[4] a kiket szintén arra intett, hogy minden igyekezetöket és erejöket a keresztény népek kibékítésére és a törökök ellen való védelemre fordítsák. Írt Ferdinánd spanyol és VIII. Henrik angol királyokon kívül II. Ulászló magyar királynak is, kinek lelkére kötötte, hogy fegyvert fogjon a törökök ellen s más királyokat is ha-

[1] November 5. U. o. 328. l., 5269. sz.

[2] *Meszics* Hrvati nakon bana Berislavića do muhačke bitke. (A horvátok Beriszló bán után a mohácsi vészig.) Rad, XXII. 1873. 77—164. l. Ismerteti Margalits, Horvát tört. repertorium, I. 324—325. l.

[3] Deczember 28. *Hergenröther* Regesta, I. 379. l., 5971. sz.

[4] 1513 deczember 29. U. o. 380. l., 5972. sz.

sonlóra buzdítson.[1] Manuel portugál királyt is üdvözölte egyik győzelme alkalmából. Szent Ágoston templomában a bibornokokkal együtt kérte Istent, hogy kegyelmét áraszsza reá, s engedje meg, hogy Fezt és Marokkót a mohammedánok babonaságaitól megtisztítsa és az igazság megismerésére vezérelje.[2] A benedekrendieket ugyan eltiltotta attól,[3] hogy a hitetlenek ellen küldött vagy küldendő keresztesek közé beálljanak, azonban készségesen megerősítette[4] VI. Sándor és II. Gyula pápáknak a ragusai egyház részére búcsút engedő bulláit, mivel Ragusa a hitetlenek torkában van s a maga védelmére nemcsak anyagi, de szellemi fegyverei sincsenek. Sőt, a hogy II. Ulászlót értesítette, Lénárt salzburgi érsek mellé is azért rendelt coadjutort, mert az érsek már öreg, egyházmegyéje pedig ki van téve a törökök támadásainak.[5]

X. Leó tehát fél év óta többször adta jelét, hogy komolyan veszi a szent háborút, melynek nemcsak a törököket, hanem az arabokat, a Földközi-tenger partjain lakó összes mohammedánokat támadnia kell vala. Annál meglepőbb, hogy azután hónapokig nem foglalkozott a keresztes háborúval, mintha annak minden gondját Bakócz Tamásra hagyta volna. Áldását adta a palermói Giovanni del Riora, ki a törökök és szaraczénok üldözésére több hajót szerelt föl s teljes búcsút engedett mindazoknak, kik részt vesznek vállalatában;[6] de mindez csak az olasz partok védelmére volt jó, a mint az sem érdekelte a Magyarországban már kihirdetett keresztes háborút, hogy a pápa a Fez és Marokkó ellen folytatott szent háború czéljaira a portugál királynak átengedte a papi tized harmadrészét,[7] s Jézus

[1] Deczember 30. U. o. 380. l., 5984. sz. *Rentner* id. h. 40. l. *Pray* Epist. Proc. I. 45. l. (de hibás — 1503. — évszámmal).

[2] 1514 január 18. *Hergenröther* Regesta, I. 403. l., 6327. sz.

[3] 1514 január 16. U. o. 401. l., 6302. sz. Ez a rendelet aligha szorítkozott csupán a montecasinoi barátokra.

[4] Február 13. U. o. 430. l., 6795. sz.

[5] U. o. 430. l., 6790—6791. sz.

[6] 1514 április 3. U. o. 492. l., 7750. sz. Az engedély visszavonása junius 10-én. 601. l., 9556. sz.

[7] Április 29. U. o. 519—520. l., 8235. sz. És május 29., u. o. 576. l. 9155. sz.

Krisztus ottani katonaságát egyéb kedvezésekben is részesítette.[1] Mind a mellett a még 1512-ben megnyilt ötödik lateráni zsinat május 5-iki kilenczedik ülésén is kijelentette,[2] hogy főczélja a háborúk lecsillapítása és az egyházi fegyelem megjavítása. Azt szeretné, ha életök megjavításával híveit egyetlenegy nyájba gyüjthetné és a béke kötelékével fűzhetné egybe, hogy annál könnyebben felbuzdíthassa a keresztény hit közös ellenségei ellen. Főképen ennek a szent vállalatnak (tehát a keresztes hadjáratnak is) érdekében akarja folytatni a lateráni zsinatot, hogy a keresztény fejedelmek és követeik, valamint a világ minden részéből összejövő főpapok segítségével a fejedelmeket békére és az eretnekségek kiirtására bírván, érett tanácskozások után mindent megtegyenek, a mi a szent vállalatnak és a hit emelésének érdekében szükséges. Ezért könyörgéseket rendelt el, búcsút engedett, a fejedelmeket és főpapokat pedig felszólította, hogy vagy személyesen jöjjenek el a zsinatra, vagy pedig követeket küldjenek maguk helyett. A legközelebbi ülés idejét azután deczember elsejére tűzte ki,[3] a mi eléggé mutatja, hogy a tervezett szent háborúban a már kihirdetett magyar keresztes hadjáratnak nagyobb jelentőséget nem tulajdonított.

Még juniusban sincs semmi nyoma annak, hogy Leó pápa tudott volna ennek elfajulásáról; az egész hónapban csak négyszer[4] foglalkozott magyar ügyekkel, de azok is távol állanak a keresztes hadjárattól. Pedig gondjai csekélységekre is kiterjedtek; pl. hogy a kalocsai érsek a rhodusi priorral együtt tartson vizsgálatot a jánosvitézek ellen, a kik egy kalózt fegyveresen szabadítottak ki a rhodusi hatóság kezéből.[5] Csakhogy mire ez a parancs megérkezett, a kuruczok az érseket már javában ostromolták a bácsi várban. S az ország vagy legalább az udvar a pannonhalmi apátság kiváltságainak — különben nevezetes — megerősítésénél[6] most mindenesetre sürgősebbnek tartott volna

[1] U. o. 520. l., 8236. sz.
[2] U. o. 532. l., 8494. sz. és 567. l., 9031. sz.
[3] 1514 május 5. U. o. 533. l., 8496. sz.
[4] U. o. 9239., 9344., 9999. és 10,000. sz.
[5] Junius 3. U. o. 599., 9314. sz.
[6] Junius 1. U. o. 582—583. l., 9239. sz.

olyan intézkedést, a mely valami módot nyujt *Dósa* kuruczainak lecsendesítésére. Titkos megbízatással junius 27-én már talán valóban ez ügyben küldte II. Ulászlóhoz egyik belső emberét, Pietro *Bergnanót.*[1]

Mindenesetre csak ezekben a napokban értesülhetett arról a kegyetlenségről, melylyel Dósa a csanádi püspököt kivégeztette s arról, hogy kuruczai az egri, kalocsai, bácsi, nagyváradi egyházmegyék székhelyeit ostromolják. Az első tudósítást alkalmasint *Bernát* egri éneklőkanonok vitte meg neki s talán az ő élőszóval tett jelentése alapján küldte Bergnanót magához a királyhoz. Már tudnia kellett, hogy *Dósa* György Temesvár felé nyomul, mert julius 4-én egyenesen *Báthory* István temesi grófhoz küldte vissza Bernát kanonokot, az ő belső emberét és kamarását. Kérte, hogy teljes hitelt adjon neki mindazokban, a miket az ő nevében mond neki, hogy azokra a nagy botrányokra nézve, a mik abban a nemes országban támadtak és a mik az ő szent es jámbor szándékaival annyira ellenkeznek, necsak sajnálkozását tudassa vele, hanem azokat a módokat is, a mikkel a bajon segíteni lehet.[2] Utasításai nem maradtak ránk, pedig oly pillanatban, mikor Báthory egyszer már megfutván *Dósa* György elől, most újra szembefordul vele, nagyon fontos volna annak megitélésére, a pápa akart-e egyházi fenyítékeket alkalmazni Dósa és keresztesei, különösen pedig a lázító papok és szerzetesek ellen, vagy csak a háború katonai befejezésére kivánt tanácsot és segitséget adni.

Ha tehát későn is, észrevette a magyar jobbágyok véres fölkelését, míg leveles könyvében nincs adat arra, hogy az ugyanakkor dühöngő német parasztlázadással egyáltalán törődött volna. De természetes is, hogy inkább érdeklődött a magyarok iránt, mert ezek fölkelését mindenki a pápai fölhatalmazással kihirdetett keresztes hadjáratnak tulajdonította. A nép le-

[1] U. o. 630. l., 9999. sz.

[2] Datum aprid S. Petrum sub annulo piscatoris die iiij Julii MDXIIIJ. Pontificati nostri anno II. Ellenjegyezte Jacopo Sadolesti bibornok, a levélstilus mestere. Az irat hátán vörös viaszpecsét. *(Collectio Prayana* LIV. kötet, 46—47. l., a budapesti egyetemi könyvtárban.) Hergenröther regestái nem említik.

csendesítésére az egyház szelid, sőt szigorúbb eszközeit sem tartotta elegendőnek, a mi abból is látszik, hogy julius 18-án — tehát oly időben, mikor Dósa fölkelésének sorsa már körülbelül eldőlt — segítségre szólította *Zsigmond* lengyel királyt s a livlandi kardos testvérek lovagrendjének mesterét. Hallotta, — úgymond[1] — hogy Pannoniában bizonyos nagy zavargások és lázadások támadtak, miknek következtében igen sok embert megöltek. Krisztusban szeretett fia, Ulászló pannoniai király ellen olyan belső háború támadt, hogy ha ezt idején le nem csillapítják, félni lehet, hogy tőszomszédja, a török, az alkalommal élve, megtámadja és feldúlja. Már pedig ez az ország és ez a nemzet mindig mintegy sáncz és igen erős gát volt, mely elválasztotta a törököket a keresztényektől s ha a pápa hallgatna is, a tények önmaguk mondják, hogy onnan háríttották el a kereszténység veszedelmét. Minthogy ezek így vannak, Zsigmond király birodalma pedig szoros összeköttetésben áll Magyarországgal, melynek veszedelme a többi igazhitű népnek, elsősorban a lengyel király népének veszedelmét is jelenti, felszólítja Zsigmondot, hogy segítse meg a magyar királyt, a ki különben is testvére. A pápa tehát nagyon szivesen venné, ha a muszka háborút valamiképen abbahagyná, vagy, ha máskép nem megy a dolog, fegyverszünetet kötne, Magyarország határára menne és testvére országát lecsillapitaná; mert a király — mint mondják — egyedül reá hallgat. Tanácskozzék tehát a magyar királylyal, hogy a kereszténység közös ellenségének alkalma és módja ne kinálkozzék először is — mit Isten távoztasson — Magyarországnak, azután pedig más államoknak elfoglalására. Erre serényen buzdítja az Úrban, kinek dicsőségét és javát szivén hordozza.

A pápa azonban, mint akkor a legtöbb fejedelem, egy kortársának jellemzése szerint,[2] valóban két iránytűvel vitorlázott

[1] U. o. 657. l., 10498—10499. l. Közli *Pray* Epist. Procerum, I. 90—91. l. Acta Tomiciana, III. 142—143. *Hurmuzachi* Documente, II. 3. 164—165. l. *Kemény* Apparatus epistolaris ad historiam Transsylvaniæ, I. 44. l. (Kézirat az erdélyi nemz. múzeumban.)

[2] *Muratori* Annali d'Italia. 2. kiadás, XIV. 131. l.

s politikája, különösen az Olaszországra törekvő hatalmakkal szemben, őszintének semmiesetre sem mondható.[1] Fennen hangoztatta, hogy az angolok és a francziák kibékítése után általános békét akart kieszközölni, hogy a törökök ellen a keresztény fejedelmek összes erejével indulhasson. Írni készült tehát a magyar királynak is, hogy a még fegyverben álló királyok kiengesztelésére tekintélyét latba vesse; s Bakóczot atyailag intette, hogy a királyt erre szorgalmasan buzdítsa.[2] Két hét mulva Ulászlót, a kit még mindig a fölkelés nyomoruságai kötöttek le, azzal kecsegtette,[3] hogy ötvenezer aranynyal segíti, ha megfelelő sereget szervez és megszáll, vagy bevesz valamely nevezetesebb török várost; ha pedig beéri néhány végház visszavételével, 20,000 aranynyal gyámolítja. Egyúttal[4] Bakócz bibornok útján a királyt behatóbban és szabatosabban tájékoztatta, hogyan gondolkozik Magyarország helyzetéről s az egyetemes béke megkötése után az *új szent háború* megindításáról.

Az a győzelem, a melyet a törökök augusztusban Izmael Szofi perzsa sah ellen nyertek,[5] kivánatossá is tették, hogy a keresztények közös erővel lépjenek föl; de néhány hét mulva maga a pápa írta a tizenhárom svájczi kantonnak, a firenzeieknek és a genovaiaknak,[6] hogy a magyar király igen nagy veszedelemben forog, seregét belső lázadás köti le s így nem mehet a török ellen, pedig idáig — a lengyelekkel együtt — a magyarok kardja védelmezte meg a keresztény köztársaságokat. Most

[1] *Pastor* Gesch. der Päpste, a IV. kötet 64—72. lapján jellemzi ezt a politikát, melyet XII. Lajossal szemben (70. l.) becsületesnek sem tart. U. o. 146—174. lapon ismerteti a pápa keresztes hadjáratainak terveit, de csak futtában érinti az 1514. évieket és bővebben csak az 1517—1518. évieket ismerteti.

[2] Szeptember 7. *Hergenröther* Regesta, 708. l., 11474. sz.

[3] Szeptember 21. U. o. 730. l., 11826. sz. Közli *Pray* Epist. Proc. I. 94—96. és *Huzmuzachi* Documente, II. 3. 189—190. l.

[4] Ugyanakkor Bakóczhoz intézett levelében. *Hergenröther* 730. l., 11827. sz.

[5] A pápa levele november 3-án a spanyol, franczia, portugál és svájczi nunciusokhoz és november 5-én Miksa császárhoz u. o. 765. l., 12519—12523. sz. és 767. l., 12554. sz.

[6] November 3. U. o. 765. l., 12524—12526. sz.

azonban, ha le nem győzi a lázadókat, a legkegyetlenebb ellenség uralma alá juthat.

Ehhez a veszedelemhez az ország valóban közelebb állt, mint önmaga hitte; s hogy ide jutott, része volt benne annak a könnyelmüségnek, a melylyel a keresztes hadjárat egyházi megindítói annak eltiltása után teljesen az államra hagyták, hogy a reá zúdított vihart lecsillapítsa. A pápa, mint az eddigiekből kitünt, csak hiányosan és későn értesült a történtekről, különben aligha tartotta volna elegendőnek, hogy csupán segitségkérő leveleket küldözgessen más országokhoz. Hiszen majdnem épen a lázadás kitörésének évfordulóján, a fölkelés elnyomása után hónapokkal írta *Báthory* István temesi grófnak, hogy elméjének milyen nagy fölháborodásával értesült, mi történt vele *a mult napokban*. Mert — úgymond[1] — *egy ember* konkolyt hintett s a jóért rosszal fizetett, a béke helyett viszályt teremtett s a csend és egyesség helyett lázadást szitott. Örült, hogy a lázadók erejét megtörték s a velejáró botrányokat megszüntették; s az ország megtartása iránt atyai hajlandósággal viseltetvén, áldása kiséretében 20,000 aranyat küldött az ország védelmére.

Ha egy esztendővel azelőtt küldi, sok veszedelmet elhárithat vele, s *Dósa* György, az az «egy ember», kinek nevével a pápa irataiban seholsem találkozunk, «konkolyhintés» helyett a kijelölt helyre, Dalmáciába s talán győzedelemre vezeti a keresztteseket; a pápa pedig azzal dicséri meg, a mivel most Báthoryt magasztalta, hogy a katholikus hit, a király és az ország védelmében nem riadt vissza semmiféle munkától és veszedelemtől, hanem minden igyekezetét a munka elvégzésére, a veszedelem elhárítására szentelte. Igy azonban csak legyőzőjének adhatta azt a jó tanácsot, hogy a jobbágyokat atyai szeretettel igazgassa és kormányozza, segítse, tanáccsal és munkával támogassa, jámbor szeretettel legyen irántuk. Ne felejtse el, hogy Isten azokat is a maga hasonlóságára teremtette s azok Krisztus

[1] 1515 május 13. Collectio Prayana. LIV. 47—49. (Kézirat a budapesti egyet. könyvtárban). *Pray* Epist. Proc. I. 100—103. l. *Hurmuzachi* Documente, II. 3. 217—218. l.

katonái, az országok pedig nem lehetnek el alattvalók nélkül.[1] Mindenesetre más hang és felfogás, mint a mit a világ tíz esztendő mulva hallott, hogy a lázadó parasztokat agyon kell verni, mint a veszett kutyákat; mert a lázadás nem méltó törvényes megitélésre vagy kegyelemre. X. Leó, a ki a veszedelem napjaiban nem avatkozott be *Dósa* György kuruczainak dolgába, mert ezt legátusa feladatának tartotta, a fölkelőket, a kik pedig egy püspököt felnyársaltak, kolostorokat és egyházakat feltörtek, de tábori miséket és prédikációkat becsületesen hallgattak,[2] soha semmiféle egyházi büntetéssel nem sujtotta.

II. Velencze magatartása.

Mikor a magyar király 1514 februárius 4-én a pápától a keresztes háború czéljaira 12,000 aranyat kért kölcsön,[3] ennek a czélját Velencze semmiképen sem értette. Hiszen akkortájban[4] értesült dr. *Giustiniani* portai követtől, hogy Szelim szultán békét kötött a magyarokkal, különösen tekintetbe véve Olaszországot, mely iránt nagy jóakarattal viseltetik. Márczius közepén Velencze különben is azt hallotta, hogy a törökök elszálltak Krim alól, követjük Budán jár s márczius 22-én maga a magyar követ jelentette Velenczében, hogy csakhamar meghosszabbítják a békét.[5] Hír szerint meg is hosszabbították;[6] a signoria annál kevésbbé érthette, hogy miért tesznek hát neki szemrehányást azért, mert ő már megbékélt a törökkel, miért kivánják tőle, hogy kezére járjon a Dalmáczіába menő keresztteseknek[7] s miért kérnek tőle még kölcsönt is, holott tudják,

[1] *Pray* Epist. Proc. I. 102—103. l.

[2] Adjunxere se illis plurimi quoque ex ordine minorum sacerdotum ac sacrificulorum, qui quotidie in castris magno multitudinis concursu sacra facere consueverant. *Istvánfi* 41. l.

[3] *Marino Sanuto.* M. Tört. Tár. XXVI. 246. l.

[4] Giustiniani jelentése februárius 7. *Albèri* Le relazioni degli ambasciatori veneti al senato. III. 48. l.

[5] Márczius 19—22. hírek. *Marino Sanuto* 246—247. l.

[6] Márczius 25. és április 5. jelentések u. o. 248. l.

[7] Suriano márczius 17. és 21. jelentése erről április 18-án érkezett Velenczébe. U. o.

hogy az öt esztendei háború következtében nincs felesleges pénze.[1] De *Moré* Fülöp magyar követ május 26-án is személyesen járult a velenczei kollégium elé, hogy pénzt vagy hitelben a katonáknak való posztót kérjen tőle.[2] Kapott is 4000 aranyat,[3] holott — a velenczei követ jelentése szerint[4] — a magyarok maguk is öt arany adót vetettek ki minden telekre. Junius 9-én Móré a király számára újabb hitelt sürgetett, Beriszló horvát bán pedig 30,000 aranyat kért: tizezret készpénzben, a többit ékszerekben, posztóban, gabonában, ágyúban, puskaporban, a mi mind a dalmáczíai vállalatra kell.[5] A köztársaságot azonban jobban érdekelte a két Frangepaninak: Bernátnak és Kristófnak quarnerói ellenséges magatartása,[6] melyet Miksa császár érdekében ellene tanusítottak; s rossz néven is vehette Magyarországtól, hogy ezen alattvalóinak idegen zsoldba állását megengedte. Azonban Frangepani Kristóf elfogatása után engedékenyebb lett. Junius 14-én már a magyar követ is beérte 6000 aranynyal[7] s harmadnap azt az intézkedést kérte, hogy a posztót a bán egyik titkárával Horvátországba küldjék, mit azonban újból sürgetnie kellett.[8]

A signoria határozottan, de akkor is német forrásból, csak julius elsején[9] értesült arról, hogy Magyarország bárói fölkeltek a parasztok ellen s fegyveresen mentek Budára. A keresztesek hír szerint 60,000-nél többen indultak ellenök s el akarták fogni a királyt oly szín alatt, hogy békét kötött a törökökkel, a mit nem türhetnek. A signoria azonban bizonyosat nem tudott, mert budai követétől két hónap óta nem kapott levelet. Végre julius 5-én *Moré* magyar követ kihallgatást kért a tizek tanácsától, hogy a magán úton hallott rémhírekről hivatalos tájé-

[1] Suriano április 7-én kelt jelentését május 12-én tárgyalták.
[2] Május 26. följegyzés. U. o. 250. l.
[3] Május 30. U. o.
[4] Május 13., előterjesztve junius 3. U. o. 250—251. l.
[5] U. o. 253. l.
[6] Erről több adat u. o. 253—256. l.
[7] U. o. 255. l.
[8] Junius 16. és 29. U. o. 256.
[9] U. o. 256. l.

koztatást nyerjen. Azonban a tanács is csak magánhíreket közölhetett vele; pl. hogy a parasztok már 13 főurat és négy püspököt végeztek ki; az esztergomi primásról azt sem tudják, hol van; a fölkelők megjelentek Buda előtt, hogy a várban lakó királyt kézrekerítsék, mert nem akarják tűrni, hogy a király békét kötött a törökökkel stb.[1] Másnap a követ, Moré Fülöp bejelentette, hogy hazatér a királyhoz; mit a tanács, jó szolgálatainak elismerése mellett, tudomásul vett s megajándékozta őt. 10-én a követ bizonyos ügyben még egy látogatást tett. A Contarina nevű gályára akart szállani s a királynak szánt ajándékokkal Zengbe szeretett volna menni.[2] Azonban a keresztesekről Giovanni *Moro* szállító Vegliából még aznap újabb riasztó híreket közölt a köztársasággal. Az urak egy része — ezek szerint — nagyon költségesnek találván a tervezett háborút, a keresztes hadjáratot letiltották, a király pedig s a legfőbb urak békét kötöttek a törökkel. Erre 30,000 paraszt fölkelt, levágott néhány főurat és egy püspököt, a budai várban levő király ellen indult s a horvát bánt választotta meg a maga kapitányának. A primásról azt sem tudják hol van; azt hiszik, a budai várban, a királynál tartózkodik.[3]

Ily körülmények közt a magyar követ újra kérte elbocsátását[4] s erősen panaszkodott, hogy a San Stefano-templom mellett levő szállásán több szolgája meghalt pestisben s most vesztegzár alatt a Giudecca-szigeten van. Mivel pedig fontos közléseket akart tenni, a köztársaság Luca *Trun* és Gasparo *Malipiero* tanácstagokat küldte hozzá, kik sokáig értekeztek is vele; de helyettök Giovanni Jacomo Caroldo államtitkár tett jelentést a köztársaságnak, hogy a követ Frangepani Kristóf érdekében akar közbejárni.[5] A vesztegzár megszüntével, augusztus 7-én újból személyesen sügette elbocsátását, hogy Magyarországba menjen, hol talán a keresztesek fölkelése miatt meg-

[1] Julius 5. U. o. 256—257. l.
[2] Julius 6. és 10. U. o. 259. l.
[3] Julius 10. U. o. 257. l.
[4] Julius 12. U. o. 257. l.
[5] Julius 25. U. o. 257—258. l.

ürült csanádi[1] püspökséget szerette volna megszerezni magának.[2] Tiz nap mulva a köztársaság kiállította a bizonyítványt Moré részére, hogy követségének egész ideje alatt okosan, szeretetreméltóan járt el s ki sem mondhatja, mennyire sajnálja távozását. A királynak pedig megírta, hogy örül ugyan, ha igérete szerint továbbra is barátja és szövetségese marad, de kéri, bizonyítsa be ezt azzal, hogy alattvalóit — a Frangepaniakat — visszatartja Velencze megtámadásától.[3]

MÁRKI SÁNDOR.

[1] A helynév üres. (Il Uescoado di....)

[2] Augusztus 7. U. o. 258. l.

[3] Mindkét levél augusztus 17-ről. U. o. 258—261. l. (Augusztus 19-i följegyzés.)

THENGÖLDI BORNEMISSZA JÁNOS.

(Harmadik közlemény.)

Bornemissza Jánosnak ez időben sok gondja akadt a családjával is. Hosszú szolgálatával ugyanis idáig annyit sem tudott szerezni, hogy a családjának legalább lakóházat vásárolhatott volna. A király kedveskedni akarván Bornemisszának, 1576 április 13-án négyezer forintnyi hátralékos zsoldja fejében Kemle falut és vidékét adományozta neki, hogy a családját elhelyezhesse.[1] Ez adományozásnak kétségtelenül az volt a czélja, hogy Bornemissza Jánost továbbra is Kanizsához kössék. Tehát igazában nem az ő érdemeinek a jutalmazása volt az! Az aggódó családapának azonban azért mégis jól esett; mert ezentúl a családjának nem kellett a más kegyelméből idegen házban laknia. Ott a kies dunamenti falucskában kényelmesen ellakhatott Bornemisszáné a gyermekeivel. Május havában maga Bornemissza is megnézte Kemle falut s ámulva látta, hogy az adománylevele és a valóság homlokegyenest ellenkezik egymással. Ő szántóföldeket, réteket, halastavakat s halászó vizeket kapott,[2] s a valóságban ezeknek javát az óvári kapitány (Braun Rézmán) tartotta a kezén. Kemle falu legértékesebb része volt a *Salamon-*

[1] *Közös pénz. ltr.* 14,414. fasc. Az adománylevél így magasztalja Bornemisszát: «contra Turcos Christiani nominis hostes non parcendo laboribus et fatigiis, vitæ suæ discrimini, alacriter et indefesso studio summa cum fidelitate exhibuit» etc. Miksa király 1576 január 31-én meg akarta Bornemisszát jutalmazni, írván róla: «Nach dem wir vill gemelten Bornemissza umb seiner Redlichkeit und standhaften Gemütswillen wolgeweegen» etc.

[2] Az adománylevél ezt mondja: «cum antiquis metis, terrisque arabilibus, cultis et incultis, agris, pratis, fenilibus, piscinis, picaturis» etc.

földe nevű szántóföld, melyet Braun Rézmán Halászi faluhoz csatolt. Természetes dolog, hogy Bornemissza János ezt az adománylevél értelmében a maga számára követelte. Május 21-én Kemléről ő felségéhez intézett folyamodásában töviről-hegyire elmondja e Salamonfölde nevű szántó multját. Kemle szegény jobbágyai — írja — semmit sem mertek tenni a hatalmas óvári kapitány ellen s úgy nekik most alig van földjük. *Neki, mint Kemle urának, annyi szántóföldje sincs, hogy egy süvegnyi gabnát vethetne. Kaszálója annyi nincs, hogy a lovának egy napra való szénát gyüjthetne.* Ily módon semmi értéke sincs Kemle falunak; mert ha a jobbágyoktól veszi el az amúgy is kevés földet, ezek mind elfutnak. Ezért kéri ő felségét, hogy adassa meg neki az óvári kapitánytól jogtalanul elfoglalt földeket.[1]

Mivel a Kemle falutól elvett földek jövedelme igazában az udvari kamarát illette, előre látható volt, hogy Bornemissza fáradozása hiábavaló. Az egész ügynek csak annyi eredménye lett, hogy Bornemissza és Braun Rézmán közt kemény villongás támadt. S mivel Bornemissza kénytelen volt Kanizsára visszatérni, az óvári kapitány mindazt megtehette, a mi tőle kitelt. Így például elkoboztatta a szegény kemlei jobbágyoknak a marháit. Bornemissza elégtételt, a marhák és az elfoglalt földek visszaadását követelte. Ha ez meg nem történik — írja Bornemissza a királynak — elviszi mindenét, a mit Kemlére vitettetett s ott hagyja a községet. Puszta falu neki nem kell.[2]

Az óvári kapitány a kemlei jobbágyok marháit ugyan visszaadta, de Bornemisszának tovább is kellemetlenkedett. Így például Bornemisszának két halastavából a halakat mind kifogatta és eladta! Az efféle dolgok aztán annyira elkeseritették Bornemissza Jánost, hogy Kemlétől mindenáron szabadulni óhajtott. Arra kérte tehát ő felségét, hogy fizettesse meg neki négyezer forintnyi követelését s ő visszaadja Kemlét.[3]

[1] *Közös pénz. ltr.* Hung. 14,370. f. 1576 május 21. Ugyanilyen tartalmú levelet írt Teuffl Györgyhöz, a haditanács elnökéhez.

[2] U. o. 1576 okt. 21. Kanizsa: «mihi non opus est sola villa deserta, ego quas res habeo ibi, ist hinc iubebo anferri.»

[3] U. o. Kelet nélkül, a hátirat szerint 1577 márcz. 7-én kapta meg erre a választ.

A kamarának erre az volt a válasza, hogy a Kemlétől elfoglalt s a Halászihoz csatolt földeket nem adhatja Bornemisszának.[1] Ilyenformán az egész adomány csak bosszúságot és kellemetlenséget okozott Bornemisszának. Nem csoda tehát, hogy mindenáron szabadulni igyekezett Kemle falutól. Hiszen baj és kellemetlenség Kanizsán is elég akadt, minek szaporította volna azokat még a kemlei viszálykodásokkal is?

Kanizsán ezenközben az őrség sorsa napról-napra rosszabbra fordult. A várban ugyan történt holmi toldozás-foldozás; a katonaság is kapott olykor egy-két havi zsoldot, de hát ez csak annyit ért, mint a nádszál a vízbehalónak.

Miksa király ez időben Regensburgban időzött. Úgy látszik, hogy a magyar végházak szenvedő népének a kiáltása odáig hallatszott. Miksa király, hogy e bántó hangtól szabaduljon, 1576 augusztus hó 8-án Károly főherczeget bízta meg a végházak ügyének a rendezésével. Miksa király a Károly főherczeghez intézett rendeletében Kanizsa várának az ügyét is szóváteszi. A mi Kanizsát illeti — írja Miksa — helyesli, hogy Bornemissza János helyeztetett oda főkapitánynak. Azonban fájdalommal és keserűséggel hallja ezen végház rossz ellátását és veszedelmes állapotát. Helyesli azokat az intézkedéseket, a miket Károly főherczeg Kanizsa érdekében sietve tett. Kétszáz haramia beküldése, valamint Nádasdy és Batthyány fölszólítása, hogy huszárjaikat egyidőre bocsássák Kanizsa várába, igen helyes dolog.[2]

Vajjon Nádasdy és Batthyány csakugyan küldettek-e lovasságot Kanizsára, nem tudjuk. Bornemissza János Batthyány Boldizsárhoz intézett levelében erről mit sem szól[3] s a haditanácshoz és a kamarákhoz intézett jelentéseiben sem említi.

[1] Természetesen e határozat Braun Rézmán jelentése alapján készült. Braun ugyanis azt írta, hogy Halászi falu igen szép jövedelmet hajt a kincstárnak s ezt elajándékozni nagy botorság volna. (U. o. Braun Rézmán az udvari Kamarához: 1576 jun. 16. és novemb. 8. Óvárról.)

[2] *Hadi ltr.* Feldakten. Regensburg, 1576 aug. 8. Miksa Károly főherczeghez.

[3] *Körmendi ltr.* Missiles. Bornemissza János szép magyar levele Batthyány Boldizsárhoz 1576 julius 25. Zrinyiről tudjuk, hogy ő csakugyan küldött Kanizsára huszárokat. De nem sokáig hagyta őket ott.

Bornemisszának, magyar és német katonáinak a folyamodásaiból az olvasható ki, hogy Károly főherczegnek Kanizsa érdekében tett intézkedései javarészt csak a papiron szerepeltek. A Kanizsát fenyegető veszedelem és a kanizsai őrség elégedetlensége tehát napról-napra fokozódott. Míg künt a törökök napról-napra jobban gyülekeztek s támadtak, bent a várban rongyos és éhes katonák dideregtek. A kanizsai német katonák maguk írják Ernő főherczegnek, hogy strázsát-vártát nem állhatnak, mert mezítelenek![1]

Mivel a király a kanizsai vitézek több panaszos levelére még választ sem adatott, úgy a magyar, mint a német katonák közös értelemmel elhatározták, hogy egy-egy társukat küldik a királyhoz panaszuk előadására. Mivel Bornemissza János ekkor éppen Pápán volt, magyar katonái ez ügyben oda írtak neki. Érdekes és tanulságos levelük így szól:

«Szolgálatunkat írjuk kegyelmednek, mint bizott urunknak és kapitányunknak. Továbbá emlékezhetik kegyelmed, hogy mi mind az egész seregül, német és magyar sokszor megkiáltottuk minden nyavalyánkat és szükségünket, hogy az mi kegyelmes urunk császár őfölsége az fizetést ennyire elhalasztá. Immár ezelőtt éhel haltunk, ezután minthogy ruhátlanok vagyunk, nincsen mivel ruházni magunkat, hideggel kell meghalnunk. Kegyelmed jóllehet eleget irt őfölségének, *de az levelet ha megnézik, esmég félreteszik!* Azért könyörgünk kegyelmednek, mint urunknak s kapitányunknak, hogy kegyelmed válasszon egy emberét oda fel, ki viselné gondját, hogy őfelsége küldené meg szolgálatunkat mindenestül; mert ha őfölsége meg nem fizet, mi éhel és hideggel nem halhatunk, ez hitvány fizetést ennyi ideig várván. Ha mind odavész is, el kell mennünk. Hol penig kegyelmed gondját nem akarja viselni, írja meg kegyelmed. Kegyelmednek ellene ne legyen, mi embert választunk német közül egyet, magyar közül mást és felküldjük őfelségéhez, ezt megjelentsék őfelségének. Isten éltesse kegyelmedet sok jó

[1] *Közös pénz. ltr.* Hung. 1576 nov. 23. Kanizsa: «aller nackendt und plos sein... die wach noch auf die straif sich nicht gebrauchen khonden.»

esztendeig. Költ ez levél Kanizsán, 12. napján Szent András hónak 1576.[1]

Választ várunk.

Hadnagyok és vajdák Mind fejenkint az magyar szolgáló nép, lovag és gyalog.

Lienhartt Martin
haubtmann.

A mint a német katonáknak Ernő főherczeghez intézett folyamodásából kitünik,[2] Bornemissza készséggel megengedte, hogy katonái embert válaszszanak föl. Ez is meg is történt. A németek Wecker Mártont és Martin Jánost, a magyarok Silkó Menyhárt hadnagyot választották föl.

Mielőtt Silkó Menyhárt és társai a bécsi útra fölövezték volna magukat, a kanizsaiak Ernő főherczegnél és a haditanácsnál még egyszer megkisérlették a fizetésük kierőszakolását. Ebben a fáradozásukban nagy segítségükre volt Bornemissza János. Kétségtelen dolog ugyanis, hogy a magyar őrségnek Ernő főherczeghez és a haditanácshoz intézett komoly, de kemény hangú leveleit igazában Bornemissza János fogalmazta.[3] Ezenkívül a katonáival egyidőben ő maga is írt úgy Ernő főherczegnek, mint a haditanácsnak is. Írásának az volt a czélja, hogy a katonáinak keserves panaszait és fenyegetését mindenben megerősítse. Ő szegény ugyanis azt gondolta, hogy imígyen a kormányszékeket mégis csak ráveheti a fizetésre.

A kanizsai magyar őrség először Ernő főherczegnél próbált szerencsét. November hó 14-én a következő levéllel fordult a főherczeghez:

«Fölséges kegyelmes Urunk! Az mi holtunkig való alá-

[1] U. o. Hung. Egregio domino Joanni Bornemissza de Thengöld S. C. Regiæ Majestatis capitaneo in Canisa — nunc in Papa (hat pecséttel).

[2] «Doch mit vorwissen meines obristen und der ungar. gesandten mit namen Silkó Menyhárt.» (U. o.)

[3] A saját leveleiben ugyanis szóról-szóra ugyanazon kifejezéseket találjuk.

zatos hív szolgálatunkat ajánljuk fölségednek, mint kegyelmes urunknak!»

«Nincsen semmi kétségünk abban, hogy fölségednek az mi kapitányunk: Bornemissza János uram egynéhányszor levelei által megjelentette az mi nagy szükségünket és fogyatkozásinkat, mivelhogy fölséged ennyire halasztá az fizetést. *Mind ennyi sok szükségünket fölséged értvén, semmit nem küldé fölséged!* Nem lőn mit tennünk, hanem levelünk által akarjuk meglölni fölségedet. Könyörgünk fölségednek, mint kegyelmes urunknak, fölséged viseljen gondot reánk és küldjön teljes fizetést; mert ez szűk helyen éhel is meg kell halnunk. Minden marhánkat, fegyverünket, ruházatunkat zálogba vetettük; annakfölötte hitünket, tisztességünket és avval éltünk. Immár sem hitünkre, sem tisztességünkre nem találunk. Azminemű kenyeret másutt egy pénzen vesznek, itt hármon vehetni meg; mert sehonnajd élést nem hoznak. Fölséged immár sokszor parancsolt az vármegyékre, hogy élést hoznának, de ők elhallgatták és semmit sem hoztak sem lovunknak, sem magunknak. Ha hoznának sem volna mivel vennünk. Mind magunk s lovunk éhelhalunk meg! Ím az hideg tél is rajtunk vagyon. Ruhátlanok vagyunk. Az ki éhel meg nem hal, hideggel is meg kell halnia! Könyörgünk mégis alázatossan fölségednek mint kegyelmes urunknak, fölséged küldje meg ez ideig való szolgálatunkat mindenestül; mert ha fölséged meg nem küldi, nem hogy másunnan ide jönnének, de közülünk is sok el megyen; mert éhség miatt és ruhátlanná válván, nem lehetünk elegendők az fölséged végháza oltalmára; mert ha fölséged csak valami kevés fizetést küld, azt az adósoknak kelletik adnunk. Mivel éljünk azután? Lehetetlen, hogy itt maradhassunk!»

«Azért fölségednek alázatosan könyörgünk, fölséged reánk bűnt ne vessen, ha mi vétek esik az szolgálat dolgában. *Mert im mi minden szükségünket és nyavalyánkat tudtára adtuk fölségednek. Éhség miatt megszakaszkodtunk és — fölséged megbocsássa — meztelen, fegyvertelen házat nem őrizhetünk!* Mert az mint fölül megírtuk fölségednek, mind ruhánkat, fegyverünket, hitünket, tisztességünket mind zálogba hánytuk, avval tápláltuk napról napra az mi életünket. Immár sehun semmi

nincsen! Fölségedtől kegyelmes választ várunk. Az hatalmas Isten éltesse fölségedet mint kegyelmes urunkat minden javával, sok jó szerencsével. Iratott Kanizsán 14. nov. Anno 1576.»

«Az fölséged alázatos, hív szolgái Kanizsán az magyarok, lovag és gyalog mind fejenként kicsiny és nagy.»

Mivel a vitézlő rend e levélre semmi választ nem kapott, november 23-án újra írt Ernő főherczegnek, s tudtára adta neki, hogy az őrség közakarattal fölválasztotta Silkó Menyhártot, a kitől szóval is megizente minden nyomorúságát. «Könyörgünk azért alázatosan fölségednek — írják ez alkalommal a kanizsaiak — mint kegyelmes urunknak, fölséged úgy higyje meg szavát, mintha fejenként fölséged előtt állanánk és magunk kiáltanók az mi nyomorúságunkat.»[1]

Sem Silkó Menyhárt fölválasztása, sem a kanizsai vitézek könyörgő levelei nem hozták meg a várva-várt eredményt. Nem volt pénz, s így egyelőre szó sem lehetett fizetésről. Ha még csak Kanizsa várának a népét kellett volna fizetni, a kamara talán módját ejtette volna. Azonban valamennyi végházunk fizetetlen volt, s a legtöbbnek fölválasztott követe Silkó Menyhárttal együtt könyörgött fizetésért. Úgy látszik Bécsben mégis sejtették, hogy Kanizsán van a legnagyobb baj. A magyar katonaság jelentéseit és leveleit nem vették ugyan készpénznek, de éppen ekkor Kanizsán járt a haditanács embere: Sticzl József fizetőmester, a ki aztán mindenben megerősítette Bornemisszának és a kanizsai tiszteknek jelentéseit. Sticzlnek Ernő főherczeghez intézett jelentése szerint[2] Kanizsán oly kevés a magyar katonaság, hogy mikor odajött, csupán tizenhárom gyalogost kaphatott kisérőül; távozásakor pedig csupán harminczat adtak mellé; lovast egyetlenegyet sem kaphatott. A legutóbbi mustrakor nem volt több ötven huszárnál és ugyanannyi gyalognál! A tisztek kijelenték, hogy a mostani fizetés mellett Kanizsára katonát

[1] *Közös pénz. ltr.* Hung. 14,370. fasc.
[2] U. o. Tschabring, 27. nov. 1576.

egyáltalán nem kaphatnak. Kanizsa emiatt nagy veszedelemben van. Mindenáron fizetést kell rendelni, hogy a távollevő katonaság visszajöjjön s állandóan Kanizsán maradjon.

E jelentés alapján Ernő főherczeg deczember 6-án a királyhoz fordult, s előadván néki a kanizsai állapotot, gyors fizetést sürgetett; persze minden eredmény nélkül.[1]

Mivel a kanizsaiak a válaszra hiába vártak — nem tehetvén egyebet — újra írtak Ernő főherczegnek és külön a haditanácsnak. Hogy írásuknak nagyobb nyomatéka legyen, Bornemissza János is két jelentésében tárta föl a kanizsaiak állapotát. Ugyanazon napon tehát egyszerre négy panaszos levél ment Kanizsa várából Bécsbe. Az elsőt a kanizsai hadnagyok és vajdák[2] írták Ernő főherczegnek. Ünnepélyesen megjelentik neki, hogy a vitézlő nép újévnél tovább nem akar Kanizsán maradni. Ő reájok tehát ne vessenek bűnt, ha Kanizsa pusztán marad. A szegény katonákat — írják a tisztek — eddig is a magukéból táplálták, de most már maguknak sincs mivel élniök. A katonák tehát távozni fognak. «*Minden vitézlő ember — írják — az urak fizetésére siet; mert az urak az ő szolgáik fizetésében el nem vesztnek, hanem pénzről-pénzre nekik megfizetnek. Annak fölötte jószágokat is sokat közikben osztnak. Ha melyik gonosz szerencsével kártvall, mindennel segítik s nem hagyják megszegényedni.*[3] Az mi dolgunk, penig és fizetésünk, ki fejünkre járna, nemhogy öregbednék, de minden mustrán alábbszáll és elvesztnek benne; nemhogy gazdagodnánk az fölséged fizetésén, de ugyan elnyomorozunk inkább!»[4]

Ez a nyugodt és igen mérsékelt hangú levél alig érezteti velünk a kanizsaiak elkeseredését. Azonban ugyanazon napon a haditanácsnak is írtak. Ez a levél már kemény igazságokat mond s fenyegetésnek is beválik. A levél elején elmondják, hogy számtalan könyörgésük ez ideig igen haszontalan volt. Most is

[1] U. o. Bécs, 1576 decz. 6. Mellékeli Sticzl jelentését is.

[2] Azaz a lovag és a gyalog tisztek.

[3] Ez igaz! Az egykorú iratok kivétel nélkül ezt bizonyítják.

[4] A levelük végén megemlítik még, hogy a lovagok havi öt rénes forintot, a gyalogok havi három forintot kérnek, máskülönben nem maradnak. (*Közös pénz. ltr.* 1576 decz. 12.)

azt hallják, hogy Silkó Menyhárt hadnagyot őfelsége csak könnyű válaszszal akarja alábocsátani. «*Tudja azt ti nagyságtok — írják folytatólag — hogy angyal természetén nem vagyunk, széllel nem élhetünk, ruhátlan nem járhatunk; innunk és ennünk kell, mind ruházat is kell s ő felsége még sem akar róla emlékezni,* hogy ő felsége házának szükséges korában jöttünk be ez szük és nyughatatlan helyre.[1] Egy néhányan, kik bejöttünk, nem volt volna szükségünk az ő felsége fizetésére; mert volt mivel házunknál is élnünk, de akartuk jelenteni az mi hűséges szolgálatunkat. Mikor mások megunták és visszahatták az ő felsége fizetését és az végházból kimentenek, akkor jöttünk mi be. Immár nem hogy ő felsége megjobbétotta volna fizetésünket, de ezt is az kevés fizetést nagy éhezéssel és sok költséggel nem győzzük várni, hogy megadják. *Az mi fizetetlenségünknek, éhel és hideggel halásunknak mind nagyságtok oka!* mert valamint nagyságtok elrendeli, mind abban az mi dolgunk. Azért nagyságtok úgy rendelje el, hogy az mi eddig való szolgálatunk adassék meg nekünk. Azután nagyságtok rendeljen oly népet ide, az kiknek sem enniek, sem inniok nem kell, sem ruházat nekik szükséges nem leszen, hanem angyaltermészeten valók legyenek, kik fizetést sem kívánnak. Nagyságtok tudjuk, hogy talán nem hiszi, de az mi hitünkre mondjuk, hogy immáron sokan koldulással élnek. Ez hírek hallván, ki kívánna ide jöttét? Annyira félnek, ha csak említik is az kanizsai fizetést, mint az pokoltól; mert nyilván értik és jól tudják, ha kit ide egyszer ide bevehetnek, nem viselnek gondot reájok, vagy élnek, vagy halnak.»

Ezután elmondják, hogy a vitézlő nép a mostani fizetés mellett meg nem marad Kanizsán. S a kapitány és a hadnagyok magukban elégtelenek Kanizsa őrzésére. Erővel pedig senkit sem tartóztathatnak vissza. «Mind kapitány uram — írják — és mind mi hadnagyok kik vagyunk, elég bút látunk mindennap és pironkodunk az hitvány fizetés miá.»[2]

[1] Ez abban az időben történt, mikor Zrinyi György kivonult Kaniżsa várából.

[2] «Egy lanczkenetnek — írják — többet ad ő felsége, hogy nem mint egy katonának (t. i. huszárnak) lovastúl, magástúl. Azért ugyan

E kitünően megírt, komoly és elkeseredett hangú levéllel egy napon Bornemissza János is írt Ernő főherczegnek. Arra kéri őt, hogy a fölválasztott Silkó Menyhárt hadnagyot teljes fizetés nélkül ne bocsássa alá Bécsből, mert a vitézlő rend türelme immár teljesen elfogyott s mind eltávozóban van. Engem — írja Bornemissza — egyedül hagynak e veszedelmes végházban! Én Isten és a világ előtt elhárítom magamtól a felelősséget. Fölséged nevezzen ki helyettem mást kapitánynak!

Ugyanezen napon Teuffl Györgynek, a haditanács elnökének így írt Bornemissza János: A kanizsai vitézek a nagy fizetetlenség és az elviselhetetlen nyomorúság miatt épp úgy fognak ismét kivonulni, mint tavval Zrinyi György katonái! Ha baj történik, nem én leszek az oka. Már kinevezésemkor vonakodtam a kanizsai tisztet elfogadni, s őfelségének kijelentettem, hogy méltatlan vagyok ez állásra. *Az élő Isten szerelmére kérem nagyságodat mint kegyelmes uramat, s mint őfelsége egyik tanácsadóját, szabadítson meg engem ettől a tisztségtől és bilincstől, s vegye gondul, hogy Kanizsa végháza el ne vesszen! Ha már őfelsége semmit nem adott nekem, legalább e végházból bocsásson el, hogy szégyennel ne kelljen innét távoznom!* Immár nincs semmim, a mit a katonáimnak adhatnék![1]

A kanizsaiak és Bornemissza János kétségbeesett könyörgéseinek és Silkó Menyhárt hadnagy szóbeli előadásának csak annyi eredménye volt, hogy Ernő főherczeg deczember 17-én újra írt a királynak. Levelében kifejti, minő nagy jelentősége van Kanizsa várának s minő rossz ott a katonaság ellátása. A vitézeknek lehetetlenség ott maradniok! Könyörgök felségednek — írja a főherczeg — gondolja meg Kanizsa nagy szükségét s végső veszedelmét s haladék nélkül gondoskodjék a fizetésről, valamint a kanizsai vár kijavításáról és megerősítésé-

általánfogva tovább nem maradunk... Mostan is azt mondjuk, és nyilván írjuk, hogy ez jövendő kiskarácson napjáig itt leszünk, de tovább nem, hanem kimegyünk. (*Közös pénz. ltr.* Hung.)

[1] Levelét így fejezi be: «Propter amorem dei supplico, vestra magnif. ad talem miserum servitorem habeat V. m. curam, quia ego in manibus V. m. me commendavi, et si alium non miserit loco mei, et peribit ista finitima arx, ego ne sim in causa.» (U. o. Hung. 1576 decz. 12. Kanizsa.)

ről. A szigeti törökök e hó 3-án lajtorjákkal s más hadi felszereléssel megjelenvén, a mieinket lesre akarták csalni. De nem sikerült nekik. Ha fölséged kanizsai és kiskomári hadi népe teljes számban a várban lett volna, a törököket bizonyosan szétverte volna. De most minden akadály nélkül jöhetnek és mehetnek a törökök. Ennek oka a nagy fizetetlenség, mely miatt a magyar katonaság szétoszlik![1]

Ezenközben Silkó Menyhárt nem valami biztató híreket írván Kanizsára, Bornemissza János deczember 20-án újra Ernő főherczeghez fordult. Levelében elmondja, hogy Kanizsa várának a falai (különösen a nyugati részen, a hol a német katonák laknak) erősen düledeznek. A mit emberi erővel lehetséges volt kijavitania és újraépítenie, azt ő végrehajtotta; de ily nagy pusztulás helyrehozására az ő ereje nem elégséges! Most jelenti török kémem — írja Bornemissza — a ki a törökök titkos tanácskozásában részt szokott venni, hogy a törökök a mostani fagyos időt Kanizsa megtámadására akarják fölhasználni. A düledező nyugoti részeken kisérlik meg a támadást. Bizonyos *Pribék Gáspár* nevű renegát, a ki Alapy kapitánysága idején, Kanizsa fölégetésekor is vezette a törököket, biztatja és nógatja őket az újabb támadásra. Pribék Gáspár a fejére esküszik, hogy Kanizsát megszerzi nekik!

A veszedelmet azonnal jelentém Halek Vitus szlavoniai főkapitánynak és segítséget kértem tőle. Nem tudom, hajlik-e majd kérésemre. A kik — magyarok és németek — itt a várban vagyunk, folyton őrködünk és *szemünket még éjjel sem adjuk álomra.* Mivel a város távol fekszik a vártól, ha az ellenség berontana a várba, segítségül nem jöhetnénk.[2] *De mivel ezen várnak eleste nyomorult országunknak nagy kárára volna, ma bevonulok a várba s a mig élek, a mig a lélek bennem tart, szolgálok őfelségének.*[3]

[1] U. o. Wien, 17. decz. 1576.

[2] E szerint — legalább ekkor — Bornemissza a városban volt s nem a várban.

[3] Hodierna die ingredior in arcem, et usque superstes ero, et in hoc miserabile corpus anima mea inerit, paratus sum meum fidele servitium declarare v. s. et suæ maj.» (*Közös pénz. ltr.* Hungr.)

Ezen leveléhez még egy külön lapot is csatolt, melyen jelenti, hogy a török biztosan meg fogja támadni. Ha baj történik, nem ő lesz az oka. Oly kevés embere van, hogy a vár és a város védelmére sem elég. Ha elegendő katonája volna, a törökök elébe menne s maga venné őket űzőbe. Sajnos, most ezt nem teheti meg!

Deczember hó 22-én a kanizsai vitézek ismét levelet bocsátottak Ernő főherczeghez. Rövid és határozott kijelentést tartalmaz ez a levelük. Mivel — írják — minden könyörgésük és költségük hiábavaló, fölválasztott társukat: Silkó Menyhártot visszahívták. Elunták már az örökös halogatást s tovább nem akarnak Kanizsán éhezni. Újévkor tehát mind elmennek; de nem a török támadásától való félelmükben mennek el. «*Azt ne mondja fölségtek — írják — hogy féltünkbe megyünk ki. Nem féltünkbe megyünk ki, hanem az éhelhalás viszen ki bennünket!*»[1]

E levéllel egyidőben a Bécsben fáradozó Silkó Menyhárt hadnagynak ezt írták: «Köszönetünket, szolgálatunkat írjuk te kegyelmednek, mint jó urunknak és barátunknak. Megértettük az kegyelmed levelét, mit ír kegyelmed minekünk. Azért kegyelmed ez levelet látván, mindjárást jöttön jőjön alá. Ott tovább pénzünket ne költsed heába; mert látjuk, hogy semmi haszna nincsen könyörgésünknek. Te kegyelmed ne késsék, hanem jöttön jőj; mert általán fogva minket Kanizsában nem találsz, ha sokat késel. Ugyan bizonnyal írjuk, hogy kiskarácson napján kimegyünk belőle! *Senkinek ne könyörögj,* hanem csak jöttön jőj; mert látjuk, hogy heába vagyon könyörgésünk. Ugyan bizonnyal higyje kegyelmed, hogy itt nem találsz, ha csak egynéhány napot késik is kegyelmed. Isten tartsa meg te kegyelmedet. Datum ex Kanizsa 22. die decemb. 1576.

Az kanizsai vitézek mind lovag, gyalog fejenkint, mennyien vannak.»

[1] U. o. Mind fejenként az vitézek, lovag és gyalog kanizsaiak mind kicsin és nagy. (Nyolcz czímeres pecséttel ellátott sürgős levél Ernő főherczeghez.)

Bornemissza János látván a katonáinak végső elkeseredését, minden kitelhető módon türelemre s maradásra igyekezett őket birni. De — mint maga írja Ernő főherczegnek — közbenjárásának és kérésének semmi eredménye sem lett.[1] Én — úgymond — nagy gondot fordítottam ez őrség szervezésére, még a magam fizetését is nekik osztottam. *Gyalogságot olyat szereztem, a milyen itt még nem volt!* Ha újévig nem fizetik, a lovassággal együtt a gyalogság is itt hagy engem egyedül. *Mindenemet, a mim volt, kiosztottam már közöttük, hogy az elégedetlenséget csillapítsam. Magamnak annyim sincs, hogy napról-napra élhetnék, s mégis reám kiáltanak, mondván: én hoztam őket Kanizsára és én miattam kell élhenhalniok!* A mi fölséged azon kijelentését illeti, hogy én május hó 1-ig köteles vagyok Kanizsán maradni, arra nézve kijelentem, hogy a boldog emlékezetű királyunkkal úgy egyeztem meg, hogy esztendőm január 1-én kezdődik. S én ehhez tartom magamat! Az okot, a miért tovább itt nem maradhatok, elégszer megírtam. De hogy is maradhatnék itt magamban? Hiszen mindenki itt hagy! *Ahhoz becsületes nevemet nem adhatom, hogy ez a végház én miattam és az én vezetésem alatt menjen tönkre!* Az idevaló pósta vezetője megy most fölségedhez. Őtőle megtudhatja fölséged, minő állapotban van Kanizsa és Kanizsa őrsége. Könyörgök felségednek, rendelje el, hogy a kamara pápai hátralékomat, melyet idáig hiába kértem, kifizesse.

Ernő főherczeg és a bécsi kormányszékek nem vevén tréfára a kanizsai jelentéseket, eléggé mozogtak, hogy valahogy pénzt teremtsenek elő. De hát ehhez idő kellett. Baj volt az is, hogy éppen e nehéz időben halt meg Miksa király, s így a kormányváltozással járó teendők is hátráltatták a végbeliek kifizetését, helyesebben a szükséges pénz előteremtését. De azért az udvari kamara felsőbb nyomásra minden követ megmozdított, hogy a kanizsaiak számára tízezer forintot szerezzen.[2]

[1] «Welliches aber auf mein vielfeltig anhalten und freundlich bitten, bei ihnen wenig statt gehabt. Haben sich alspaldt in meinem beisein gegen einander verschworen, lenger in der festung nicht als bis aufs neujahr zubleiben.» (Bornemissza Ernő főherczeghez 1576 decz. 22. Kanizsa.)

[2] Ezt az összeget Steierországban próbálta előteremteni.

Addig, míg a kamara a szükséges pénzt előteremti, Ernő főherczeg igéretekkel, biztatásokkal és fenyegetéssel igyekezett a kanizsai tiszteket és katonákat maradásra birni. Deczember hó 28-án például azt írja Bornemissza János főkapitánynak, hogy a kamara — nagy sajnálatára — idáig nem tudott pénzt szerezni; de ő reméli, hogy a fizetés hamarosan meglesz. Fölötte kívánatos — írja Ernő főherczeg — hogy te mint főkapitány minden erőddel rajta légy Kanizsa megvédésén. Őfelségének is az a kemény parancsa, hogy te semmi szín alatt ott ne hagyd most a tisztedet, hanem a magyar katonasággal egyetemben ott maradj. Igaz, hogy a fizetés késik keveset, s hogy szegénység és nélkülözés nyomja a katonákat, dehát vannak végházak, melyek e tekintetben még rosszabbul állnak s még sem csapnak oly kiabálást, mint Kanizsa! Írtunk a kanizsai vitézeknek — magyaroknak és németeknek — valamint Zrinyi György grófnak is, hogy szükség esetén segítségedre legyen. Ezenkívül Dornberg Jánossal száz német karabélyost küldünk neked. Írd meg, a magyar huszár és gyalogtisztek népéből mennyi hiányzik. Hogy te magad, mikor távozhatsz Kanizsáról, s mikor telik ki az esztendőd, azt másik végzésünkben adjuk tudtodra.[1]

Ernő főherczegnek ez utóbbi kijelentése Bornemissza János szegődséglevelére vonatkozik. A XVI. századi magyar szokástörvény szerint a végbeli kapitányok a tisztet csak bizonyos, előre megállapított időre vállaltak. Még azt is kikötötték, hogy ostrom idején tisztességük sérelme nélkül meddig kötelesek a várat védelmezni. Bornemissza szegődsége 1577 január 1-ig szólott. De hogy a magyar katonasággal egyetemben el ne mehessen Kanizsáról, Ernő főherczeg ezt az időt önkényüleg 1577 május 1-ig tolta ki.

A mint említők, Ernő főherczeg a kanizsai vitézlő rendnek is írt ez alkalommal. Levelében igéri, hogy a fizetésről sürgősen gondoskodik. De mivel őfelsége szükséges elutazása jött közbe, a fizetés kissé késni fog. Őfelsége nevében intelek és buzdítlak — írja — hogy ilyen rövidke késedelem miatt oly nagy

[1] *Közös pénz. ltr.* Hung. 1576 decz. 28. Bécs: An Johann Bornemissza Obrister zu Kanischa.

gyalázatot ne tegyetek s Kanizsát, az ellenség föltartóztatására szolgáló ezen utolsó végházat el ne hagyjátok. Eskütök kötelez benneteket Kanizsa hűséges védelmére. Kapitánytoktól, Bornemissza Jánostól megtudhatjátok, hogy jó fizetéstekről sürgősen gondoskodunk.[1]

S Ernő főherczeg igazat mondott; mert ő csakugyan mindent megtett, hogy a kamara a szükséges pénzt előteremthesse. E mellett magának a királynak is újra írt és erős, megkapó vonásokkal festette le a kanizsaiak helyzetét, hogy végre tettre erőltesse őfelségét. Én — írja — a kamara útján örömest és gyorsan adattam volna a kanizsaiaknak fizetést, de nincs itt kéznél most pénz! Végső szükségből, mert más nem állott rendelkezésemre, írtam a kanizsaiaknak, hogy katonai tisztességük és a hazájuk szüksége birja őket türelemre s maradásra. De kevés a reményem, hogy ennek valami hatása lesz; *mert a kinek nincs mit ennie, s a ki oly sokszor hiába könyörgött, annak nem is lehet bűnül felróni, ha elkeseredésében távozik!* Pedig az ellenség nagyon fenyegeti most Kanizsát s fölséged tudhatja, mit jelent e vár az örökös tartományoknak. Hiszen ez az egyetlen végház, mely az ellenséget Steierország és Ausztria elpusztításától visszatartja. Isten a megmondhatója, minő romlás száll ezekre, ha Kanizsa véletlenül az ellenség kezére száll. Gondoljon felséged e veszedelemre s intézkedjék, hogy a kanizsai őrség a fizetését rendesen kapja; mert ez őrség addig irogat, tiltakozik és jósolgat, míg végre csakugyan valóra válik minden s Kanizsával együtt Steierország és Ausztria is elvész.[2]

Rudolfra e levél nem nagy hatással volt. Hiszen napról-napra kapott efféle jelentést a végházakból! Aztán pénz Prágában sem volt, mert különben nem kölcsönkért pénzen temették volna el Miksa királyt! Ernő főherczeg sürgetésére az udvari kamara mégis kerített annyi pénzt, hogy a kanizsaiaknak — mielőtt távoztak volna — négy havi zsoldot adhatott. Így tehát

[1] U. o. 1576 decz. 28.: «Capitaneis waywodis, decurionibus et universis militibus Hungaris in præsidio Canisiensi constitutis.» — Ugyanily rendeletet küldött a kanizsai német katonaságnak is. (An teutschen Haubtmann zu Kanischa.)

[2] U. o. Bécs, 1576 decz. 28. Ernő főherczeg Rudolfhoz.

sikerült a kanizsai őrséget maradásra birnia. A fizetés vagy 1576 deczember utolsó napján, vagy a következő év első napján eshetett meg.[1] Ugyanekkor határozott igéretet kaptak a kanizsaiak, hogy február hó végén teljes fizetésüket megkapják. Úgy látszik, hogy e jó hírre sok oly vitéz visszajött Kanizsára, a ki már más kenyér után nézett volt.

A hadi fizetőmestertől ez alkalommal készített hivatalos lajstrom szerint[2] Kanizsán *(papiroson!)* 400 huszárnak és 400 magyar hajdúnak kellene lenni. Ezeknek a hátralékuk 14,500 forintra rugott. Az ötszáz főnyi német gyalogságnak ugyanitt 13,120 forint volt a hátraléka. A Kanizsához tartozó kisebb palánkok (vigyázóházak) közül Kéthelyen 20 gyalog (hajdú), Rajkon 40 hajdú, Peleskén 35, Csákánban 30 huszár és 70 hajdú, Semenyén 25 ló és 30 hajdú állott. Ezeknek hátralékos zsoldjuk 3814 forintot tett ki.

A Kanizsán székelő kerületi főkapitányságnak volt még külön 100 huszárja és *50 janicsár-lovasa*, valamint száz hajdúja. Ezeknek a hátraléka 5400 forintra rugott. A kanizsai kapitánysághoz tartozó Légrád, Zalavár és Kapornokkal egyetemben, a kanizsai főkapitányság egész őrségének hátralékos zsoldja 39,915 forint.[3] Valamennyi magyar végháznak, palánknak és kastélynak a fizetési hátraléka ez időben 253,175 forintra rugott. Oly összeg volt ez, melyet a kincstár képtelen volt előteremteni. Azokat a jövedelmi forrásokat ugyanis, a melyekből elég pénz folyt be, Rudolf udvartartása emésztette föl. Az óvári főharminczad egymagában százezer forintnál többet jövedelmezett, de ebből a magyar katonaságnak úgyszólván semmi sem jutott. Rudolf korában a marhakereskedésünk páratlan virágzásnak indult s óriási jövedelmet hajtott. S míg ez a jövedelem a hosszú háború kitöréséig állandóan emelkedett, addig a végházak őrsé-

[1] *Közös pénz. ltr.* Hung. 14,371. fasc. Január 4-én már a mustra- és a fizetési lajstromot kérik a Kanizsán *minap* megesett fizetésről.

[2] Ez a lajstrom az eltávozott katonákat is a Kanizsán lévőkhöz számítja, mivel az eltávozottaknak a hátralékos zsoldját is fizetni kellett.

[3] *Közös pénz. ltr.* Hung. 14,371. fasc. Extract, was die Kay. Maj. dem teutsch und hungr. kriegsvolk zu Kanizsa und deren zugethonen granitzen zu endts febr. 1577. zu bezahlen schuldig sein.

geinek a fizetése évről-évre rosszabbodott s mindig többször és többször teljesen elmaradt. A hihetetlen nyomorúsággal együtt növekedett aztán a fegyelmezetlenség, a szabad legénykedés, a koborlás és a fosztogatás. Ha mindezt észbe veszszük; ha figyelemre méltatjuk, a mit a kanizsai vitézek s derék kapitányuk írásban előadtak volt, úgy előttünk áll végházainknak szomorú állapota Miksa király utolsó éveiben s Rudolf uralkodása idején. Nem a mi katonáink teszik tönkre a végbeli életet, hanem a fizetetlenségük a kútforrása minden bajnak, minden hanyatlásnak és romlásnak. Nem volt, a ki a végbeliek szenvedő kiáltását meghallotta volna; nem akadt, a ki roskadozó várainkat újraépítette volna. Csoda-e, ha a pusztulás futó szabásban terjedt mindenfelé?

S kik azok, a kik e pusztulást megállítani igyekeznek? Kik biztatják, kik táplálják, kik tartják össze váraink őrségeit e nehéz időkben? A Bornemissza Jánoshoz hasonló kapitányok! Ők voltak az ország igazi támaszai s védői, a régi vitézi szellem őrei, a török ellen való harcznak lelkei. Nem az életfenntartás ösztöne, hanem hazájuk szeretete s kötelességtudásuk tartotta őket a helyükön. Pihenés, remény és vigasztalás nélkül fáradoznak és küzdenek ők a düledező végházakban. Az emberségről, a vitézségről ők adnak példát s ők a letéteményesei és őrzői annak a nagy historiai erőnek, mely a legnehezebb időben is fenntartotta és megtartotta nemzetünket.

Bornemissza Jánosnak és katonáinak írásaiból láthattuk, minő nagy nyomorúságban voltak ők. Azt is megérthettük tőlük, hogy minél jobban kevesedett a számuk, minél inkább növekedett a nyomorúságuk, a török annál nagyobb hévvel támadta őket. Küzdelmeikről és sikereikről azonban — mint láttuk — semmit sem szólanak. Pedig hát alig mulik el hónap, hogy a törökkel összetűzésök ne lenne. Bornemissza János azonban ezekről csak akkor írt, ha kérdezték.[1] Innét van, hogy a kanizsai

[1] E hallgatásnak az oka többféle volt. Egyike valószínűleg az volt, hogy a vitézek attól tartottak, hogy a zsákmányt elveszik tőlük, vagy hogy azt a fizetésükből levonják. Erre számos példa volt. Ezért inkább elhallgatták a csatázásokat.

őrségnek Bornemissza kapitánysága alatt folytatott küzdelmeiről csak mások jelentéseiből tudhatunk meg egyet és mást. Az 1575. év végén például a törökök Kanizsa mellett súlyos vereséget szenvedtek. A kanizsai vitézek győzelmének a híre Bécsbe is eljutott, s a haditanács Bornemisszától kimerítő jelentést kért arról, mint történt az ütközet, s mit mondanak a török rabok?[1]

A következő (1576.) évben a törökök többször megkísérlették Kanizsát, de minden eredmény nélkül. Szent Jakab górét azonban, melyben csak két strázsa volt, sikerült elégetniök.[2] Julius hó 18-án a szigeti bég hajnalban And kastély alá ment s azt kiégettette, a falakat porral szétvettette. A bent lévő őrség hősi halált halt. A törökök négy szekér halottat vittek magukkal. Nemsokára — írja Ujlaky kanizsai hadnagy — Kanizsa is így fog járni![3]

Miksa király 1576 aug. 27-én Mehemet nagyvezérnek a miatt panaszkodik, hogy a törökök julius hó 12-én Kanizsa körül 15 falut megraboltak.[4] Erre a budai basa azt felelte, hogy a törökök Sziget épülésére hajták a falvakat s a Sziget körül lévő törököket a magyarok támadták meg.

Ugyanilyen kitérő válasz jött arra a lesvetésre is, melyet a törökök Kanizsa és Komár közt hánytak a mieinknek. Lengyel Lőrincz (obristleutenant) Bornemissza János helyettese rámént e lesre s lovasainak jó részével rabságba esett. A törökök folytonos támadása Kanizsa és vidéke ellen 1576-ban csak az ősz beálltával szünt meg. Ekkor ugyanis országszerte a pestis kezdett

[1] *Hadi ltr.* 1575 nov. 14. Regist. Proth. Bornemissza jelentése hiányzik.

[2] *Cs. és k. áll. ltr.* Turcica 1576 juli 7. Kisserényi Gábor jelentése Komárból.

[3] U. o. 1576 juli 18. Kanizsa. Ujlaky Sebestyén kanizsai hadnagy jelentése. Segítséget — írja Ujlaky — nem küldhettünk nekik, mert tizenhat lóval semmit sem csinálhatunk az ellenség ellen.

[4] U. o. A *Cathalogo delli Damni* című kimutatás írja: «Li begi Sigeth, Copan, Peczen andorono 8 legne sopra Canisa, fin a Egersek et Egervar dove durante la grand guerra non e venuto Turco nessuno saccheggiorono et bruscionoro 16 ben habitate ville menorono via 1000 persone et animali senza conto.»

dühöngni. S mivel a döghalál a törökök közt is bőven aratott, a harczi kedvük egyidőre teljesen megszünt.[1] A mint azonban a meleg hidegre tért s a pestis enyhült, a török mozgolódása újra kezdődött.

E folytonos harczok között Kanizsa népe az 1577. év elején örömünnepre készült. Bornemissza János főkapitány családja Kanizsára jött. A családapa ugyanis itt a várban, a katonái között akarta Anna nevű egyetlen leánya lakodalmát kiszolgáltatni. A vőlegény az ifjú *Batthyány István* volt. E jeles huszártiszt Bornemissza János tanítványa volt. Jó ideig Kanizsán szolgált, mint huszár-főlegény. Aztán a kis Csákán várának a kapitánya lett. Ezt a tisztet viselte vőlegénysége idején is.[2]

Bornemissza János, kora szokása szerint, a királyt és Ernő főherczeget is meghívta leánya lakodalmára. A meghívó-levél szerint Bornemissza a lakodalom kiszolgáltatását február hó 10-ére tűzte ki.[3]

Rudolf király január 31-én kelt átiratában Ernő főherczeget bizta meg, hogy Bornemissza leányának a lakodalmán való képviseltetést, valamint az ilyen alkalommal szokásos ajándék küldését elintézze.[4] Ernő főherczeg aztán díszes ezüstserleget készíttetvén Bornemisszának, két nemes emberrel képviseltette magát és őfelségét a lakodalmon.[5]

A lakodalom a szokásos szertartással és ünnepséggel esett meg. Az új pár boldogságának mindenki örült, de leginkább az

[1] U. o. 1576 szept. 25. A győri püspök jelentése: «pestis ubique locorum atrocissime sevit et non minus apud Turcas, quod in causa esse puto ut nunc minus excurrant.»

[2] *Közös pénz. ltr.* Hung. 1573 okt. 7. Kanizsa. *Thóti Lengyel István* kanizsai huszárhadnagy lemondván tisztéről, őfelségét arra kérte, hogy az ő hadnagyságát Batthyány Istvánnak adja, «cum — írja Lengyel — et hactenus a prima usque ætate in arce ista finitima sub fidelitate maj. v. s. strenue militaverit.»

[3] A meghívó-levelek Kanizsán 1577 január 10-én keltek. Úgy Bornemissza, mint Batthyány István külön-külön hivták meg a királyt és Ernő főherczeget. (*Közös pénz. ltr.* Familienakten.)

[4] U. o. Prága, 1577 január 31. Rudolf hibásan írja a vőlegény nevét Bottyán Sebestyénnek; mert István volt az!

[5] U. o. Credenz an zwen vom adl. 1577 febr. 8.

édes apa, a ki egyetlen leányát mód nélkül szerette. A lakodalomra jött vendégek egy része még Kanizsa várában mulatott, mikor márczius hó 24-én, zivataros éjen, villám csapott a puskaporos toronyba. Az ott elhelyezett nyolczvan mázsányi lőpor iszonyú zajjal fölrobbant. A robbanás ereje oly rettentő volt, hogy szétvetette a bástyafalakat s ledöntötte a palánkot.[1] E mellett emberben, állatban és jószágban is nagy kárt okozott. Az eltemetett emberek között volt maga Bornemissza János is! A hű magyar vitézek a robbanás után egy pillanat alatt a romok között voltak, hogy eltemetett főkapitányukat s annak családját kiássák. Nagy munka után még élve sikerült Bornemisszát a kőhalmazból kiásniok. A reá hullott kövek azonban össze-vissza-zúzták őt, s csontjait is megtörték. *Aztán egymásután kerültek elő a romok közül Bornemisszáné és leánya, a daliás Batthyány István és a főkapitány egész házanépe — mindannyian holtan!* Velük együtt negyvenöt jó vitéznek a testét ásták ki. A sebesülteknek se szeri, se száma nem volt.

A kanizsai veszedelmet legelőször a törökök tudták meg. A reájuk nézve örvendetes hírt gyors futár vitte Konstantinápolyba. A törökök szerint Kanizsa vára mindenestől fölrobbant, ezer ember elpusztult benne Bornemissza Jánossal egyetemben.[2] Bécsbe is túlzott hírek érkeztek, a mi nem is volt baj, mert legalább gyors cselekvésre kényszerítette az udvart és a kamarát.[3]

TAKÁTS SÁNDOR.

[1] «Den thurm und fast das ganze schloss und losamenter zersprengt und bey zweiundvierzig personen todter bliben, daneben auch vast allen vorrath von profandt verwüsst und verderbt. Also dass an proviant derzeit grosser mangl ercheint.» (*Közös pénz. ltr.* Hung. 14,372. f. Wien, 1577 márcz. 27. Joachim Rothuet jelentése őfhez.)

[2] *Hadi ltr.* Feldakten: Copia, Herrn David Ungnads schreiben an die r. kay. maj. 16. und 17. Mai 1577.

[3] A kanizsai szerencsétlenség híre külföldön is hamar elterjedt. Még az egykorú költőket is foglalkoztatta ez a tragikus esemény. Az egyik verses munka, mely Kanizsa romlásával foglalkozik, 1577-ben ilyen czímen jelent meg: «*Einer erbärmlichen und kläglichen geschicht, so sich begeben hat im Ungerlandt, an der festung Kanisi, welchs aus verhengniss Gottes durch ein wetter vom himmel ist angezündt worden den 24. marc. 1577.*» (Ulmitz, gedr. 6. Hans Günther.)

FELSŐMAGYARORSZÁGI VÁRAK ÉS VÁRBIRTOKOK A XVI. SZÁZADBAN.

(Második közlemény.)

A várak őrzése rendes körülmények között a várbirtokos uraknak kötelességök volt. A királyok ezt a várak zálogba adásánál rendesen kikötötték. Mikor Magóchy Gáspár 1573-ban Munkács várát és birtokait zálogba vette, kötelezte magát arra, hogy a vár őrizetére mindig fog tartani 36 lovast és ugyanannyi gyalogost, vagy 2 lovas helyett 3 gyalogost. Ostrom vagy arra való kilátás esetén a király saját belátása szerint küldhet oda a saját költségén hadat a vár és birtokai védelmére.[1] Krussitt Jánosnak Likava várában (1569) békében tartania kellett várnagyot, a ki őt távollétében helyettesitse, két tisztet — Štarši — tíz lovast, négy őrt és kellő számú cselédséget. A várnagy és a tisztek hűséget esküsznek a királynak. Háborús időben a tulajdonos köteles kellő időben jelentést tenni a királynak s attól megfelelő őrséget kérni.[2] Thurzó Elek Trencsént (1534), Dobó Ferencz Sárospatakot (1573) kapta hasonló feltételek mellett. Szádvárban Dersffy Ferencz sajátjából tartotta és fizette a kapitányt, a concionatort (házi pap), az artellaricust (tűzmester), két tűzért (pixidarius), egy kovácsot, a kik mind a királynak tartoznak hűséggel s azok közül Dersffy egyet se bocsáthatott el, vagy nem vehetett fel újakat a király generális kapitányának beleegyezése nélkül. A király tartott 60 német gyalogost, a kik a zászlót is őrizték. A király német

[1] Lib. regius II. 753.
[2] U. o. 639.

katonáinak Dersffy a más helyőrségekben szokásos áron tartozott élelmet, gabonát adni. A vár kulcsai Dersffynél, ha meg ő nem volt otthon, a német kapitánynál voltak. (1596.)[1] Ugyancsak 1596-ban zálogba kapta Dersffy Ferencz Sáros várat, a hol saját költségén kellett tartania őrségül 25 német katonát egy viczekapitánynyal, tűzmesterrel és dobossal.[2]

A nem elzálogosított, de örökös várakban minden úr kizárólag saját költségén tartotta az őrséget. Erre a czélra rendesen saját jobbágyaikat használták fel, vagy a *szabad hajdúkat.*

A XVI. század pártháborúi meg a törökkel való csaknem folytonos háborúskodás és a hódoltság igen sok jobbágyot meg szegényebb nemest is teljesen tönkretett, kiforgatott csekély vagyonkájából. Az ilyenek háborúban akarták visszaszerezni, a mit tőlük a háború elvett. Egyes kisebb-nagyobb csapatokba összeállva, saját kapitányaik alatt saját szakálukra viseltek háborút, betörtek a török területre, de a királyi Magyarországot se kímélték, mindenütt raboltak, pusztítottak úgy, hogy valóságos rémei voltak az egyes vidékeknek. Ezek voltak a *szabad hajdúk.* Nem ritkán egész sereg felajánlotta szolgálatát annak, a ki jobban fizette őket, válogatás nélkül a királynak, az erdélyi fejedelemnek, vagy a töröknek is a keresztények ellen. Bakyth Pál már a XVI. század közepe táján így nyilatkozott róluk: «Sohasem láttam oly bátor és ravasz gyalogosokat, mint a magyar hajdúk, pedig sokat harczoltam a török császárral.»[3] Gróf Illésházy István nádor[4] így nyilatkozik róluk: «E közül a futott nép közül, kiknek vagyonát elpusztította a török és a német és a fizetetlen végbeli gyalogok közül kerültek ki a szabad hajdúk, a kik csak itt Felső-Magyarországon többen voltak 3000-nél. Ezek sokszor nagy kárt tettek a törökben.»

A főurak és nemesek váraik és castellumaikban sok szabad hajdút tartottak. Ezek az erődített helyekből gyakran kimentek rablásra s a török hódoltság területén lakó keresztény jobbágyok-

[1] Lib. regius III. 176.

[2] U. o. 179.

[3] Szerémy György emlékirata Magyarország romlásáról 1484—1543. 203 old.

[4] Följegyzései 1592—1603. 55 old.

nak marháit is elhajtották. Az általok elkövetett hallatlan gazságok, méltatlanságok és erőszakoskodások ellen több törvényt hoztak az országgyűlések. Az 1577-iki 23. t.-cz. azt mondja, hogy mindazon urak, nemesek és hivatalnokok (tisztek), a kik ilyen rablókat tartanak váraikban vagy máshol és azoknak rablásait büntetlenül hagynák vagy arra alkalmat adnának: a király vagy helytartója által minden hosszasabb tárgyalás nélkül a törvények értelmében büntetendők. Hogy ennek a törvénynek mennyi foganatja volt, mutatja az 1595-iki 31. t.-cz., amelyik 40 év után hűtlenségi vétekben — nota infidelitatis — rendeli elmarasztalni azokat az urakat vagy nemeseket, a kik szabad hajdúkat tartanak; a hajdúkra pedig fejvesztést mond ki. Az 1597-iki 24. t.-cz. meg arról beszél, hogy egyesek csak azért tartanak szabad hajdúkat, hogy azok kirohanásaikkal őket gyönyörködtessék. Kimondja, hogy minden úr, nemes vagy kapitány, a ki ezután ilyen rablókat tart, veszítse el jószágait s azokat koboztassa el a király.

A végvárak őrzésénél a Habsburg-királyok szívesen vették figyelembe azokat a törvényeket, a melyek a végvárak őrzését a magyarokra bízták. Ilyen törvényünk bőven volt, de a magyar urak maguk voltak benne hibásak, ha a királyok azokat nem mindig tartották meg.

Az ország régi törvényei értelmében a végvárakat a király saját banderiumaival tartozott védeni. Ezt megújította az 1523-iki 18. t.-cz. A török hódítás következtében azonban a véghelyek az ország déli részeiről az ország belsejébe és mindinkább északra tolódtak el. Az itt volt várak magán birtokosok tulajdonai voltak és így az ezekről való gondoskodás is elsősorban reájok hárult át. A folytonos támadásoknak kitett helyeken a tulajdonosok nem voltak képesek a végvárakban kellő őrséget tartani és ellátni, azért az 1563-iki 18. t.-cz. elrendelte, hogy az urak és nemesek, úgy az egyháziak, mint a világiak minden 100 jobbágy után tartoznak a velök szomszédos végvárban 3—3 lovast tartani. A kiknek magoknak vannak a törökkel határos végváraik, azok a 3—3 lovast ott tartsák és máshova ne küldjék. Hogy az így kiállíttatni rendelt lovasok melyik végvárakban legyenek, azt az ország szükséglete szerint a király

állapítja meg (1566-iki 15. t.-cz.). A Rk. csak 1567-ben állapították meg, hogy a Dunáninneni vidéken lovasok tartassanak: Újvár, Surány, Léva, Komjáti, Korpona, Devin és Kékkő végheljeken; a veszélynek szomszédságában levő más helyeken ott, a hol azt a király kívánja (art. 20.).

A lovasoknak a végvárak őrzésére kiállítása igen sok esetben csak írott malaszt maradt. Már az 1566-iki 15. t.-cz. mondja, hogy a lovasokat eddig némelyek tartották, mások nem, ezentúl a 3—3 lovast az egész országban mindenki köteles tartani. A főurak közül azonban sokan azután sem állították ki a lovasokat s példájukat követte az alsóbb nemesség is. Sokan meg a küldött lovasokat visszavonták a végvárakból. Ezeknek kétszeres bírsággal megbüntetését rendeli az 1567-iki 21. t.-cz. 1569-ben megújították a fenyegetést. Fenyegetés volt az 1574-iki 10. t.-cz. is, a melyik ismét azon panaszolkodik, hogy a nemesek vonakodnak a lovasokat kiállítani, ha a főpapok és bárók ezt nem teszik meg. Hiába való volt az 1578-iki 8. t.-cz., a melyik az állandó lovasok tartását nem teljesítő főpapokat és bárókat az 1555-iki 4. és az 1567-iki 10. és 21. t.-czikkek értelmében úgy rendeli büntetni, hogy az alispánok az illetőknek vagyonát foglalják le és mindaddig lefoglalva tartsák, a míg a mulasztottaknak kétszeresét meg nem veszik rajtok. Hiába rendelte az 1578-iki 9. t.-cz., hogy ezentúl az állandó lovasok biztosabb kiállítása végett a porták jegyzékét a főkapitány a magyar kamarától kapja meg. Hiába való volt az 1593-iki 16. t.-cz. is, a melyik meghagyta, hogy a katonaság kiállításában, tartásában hanyagokat, vagy a katonákat a végvárakból kivonókat a főkapitány megkeresésére az alispán egy szolgabiró által intse meg. Ha valaki az intés után 15 napon belül nem küldi lovasait, annak vagyonából, legyen az a király, vagy a főkapitány, az esztergomi érsek, az egri püspök vagy ennek káptalanja; a főispán vagy ennek nem létében az alispán s ha ennek ereje nem elegendő, a főkapitány hajtsa be a bírság kétszeres összegét és az illetőt az állandó katonaság tartására birtoka elvesztésének terhe alatt kényszerítse.

Ilyen körülmények közt alig csodálkozhatunk azon, ha a királyok a veszélyeztetett végvárakba zsoldos őrséget helyeztek,

különösen a mikor arra a törvények egyenesen utalták is. Az 1542-iki 7. t.-cz. kimondta, hogy ha az ellenség pusztításának kitett vidéken levő végvárat a birtokos úr kellő őrséggel ellátni nem lenne képes, abba a király küldjön megfelelő őrséget, a melyikkel a várat megvédeni és a vidéket az ellenség pusztításaitól megóvni lehet. Ezen általánosságban tartott törvény mellett az 1567-iki 17. t.-cz. 27. §-a Egerre vonatkozólag külön is felkérte a királyt arra, hogy ennek az ország egyik legfőbb védőbástyájának (propugnaculum) munkáiról, erősítéséről és elegendő katonai őrséggel ellátásáról gondoskodjék.

A királynak rendelkezésére leginkább a külföldi zsoldosok állottak, ezekből és a szabad hajdúkból adta tehát a végvárak őrségeit. Hogy a királyi őrség többnyire idegen katonaság volt, mutatja az 1608-iki koronázás előtti 12. t.-cz., a melyikben a Rk. arra kérik a királyt, hogy Murány, Divény, Léva, Lipcse várakból és más helyekről, *a melyek nem végvárak*, a német és más külföldi katonaságot vigye ki.

Az adott körülmények között azt is természetesnek tarthatjuk, hogy a királyok a német és más külföldi katonákhoz német és más külföldi kapitányokat és tiszteket adtak a végvárakba.

A szabad hajdúkra vonatkozólag az 1563-iki 23. t.-cz. azt mondja, hogy azokat a végvárakban semmiképen sem lehet nélkülözni, mert ilyen gyalogságot kell kiküldeni a töröknek behódolt jobbágyok engedelmességben tartására és őfelsége jurisdictiójának fenntartására. Azért szabad hajdúkat a végvárakban meghatározott számban és zsoldért kell tartani. Ezeket csak a kapitányok engedelmével lehet kiküldeni. Ha azonban a szegény népet méltatlanul elnyomnák vagy károsítanák, a kapitány őket azonnal és szigorúan büntesse.

A várakat őrző katonaságot a váruraknak és a királynak kellett fizetniök. Egy lovasnak díja havonkint (30 napos hónapot számítva) kezdetben 4 frt, a gyalogosé 3 frt volt. 1596-ban a lovas díját havi 5 frtra (20. t.-cz.), 1601-ben havi 6 frtra (8. t.-cz.) emelték, a gyalogos fizetése megmaradt havi 3 frt. Ezen kívül kellett kapniok az élelmezést és lakást.

A katonáknak a fizetést mindig a hónap elején kellett meg-

kapniok, arra nyolcz napnál tovább várni nem kötelesek, hacsak előre nem történt velök más megállapodás. A nyolcz nap elteltével a katona becsülettel elhagyhatja urát, a ki neki a nyolcz napot is tartozik megfizetni. Ha ez nem történnék meg, a katona kapitányánál panaszt tesz s ez gondoskodik róla, hogy az úr fizessen.

A katona kapitányától írást kap arról, hogy becsületesen távozott el. Ha a kapitány nem akarna írást adni, a katona 2—3 társával jelentkezik a kapitány előtt, távozását bejelenti s aztán szabadon elmehet. Ha nem talál más urat, jelentkezhet a generalis-kapitánynál, a ki őt felveheti a király zsoldjába vagy elbocsátja a szolgálatból. (1552-iki 10. t.-cz.)

A katonák fizetésére a pénzt az urak és nemesek nem szolgáltatták be rendesen.

A katonák a végvárakból maguk jártak ki uraikhoz kérni a zsoldot, a minek következtében a végvár nem egyszer maradt őrség nélkül. Ennek az állapotnak akart véget vetni az 1578-iki 7. t.-cz., úgy intézkedvén, hogy az állandó lovasok fizetésére a zsoldot mindenki három havonkint küldje az állomás helyére, nehogy a zsoldért kimenők hosszabb ideig elmaradjanak.

A király által felfogadott katonáknak, akár a végvárakban voltak, akár máshol, a zsold után várniok kellett és a várat vagy a tábort nem hagyhatták el. (1552-iki 10. t.-cz.)

A törvényeket rendesen a közszükség szüli s rendszerint azok az egyes korok szellemének, az emberek gondolkodásmódjának legmegbízhatóbb mutatói. Még az olyan korban is, a milyen a XVI. század volt, sokszor felhangzanak a Rk. panaszai az országgyűléseken. És ha kárhoztatnunk lehet a főpapokat, főurakat és köznemeseket azért, hogy az ország java helyett inkább önérdekeiket szolgálták, nem lehet a vád alól felmentenünk a királyi kormányt sem és még kevésbbé annak német és más idegen származású fő- és alsóbbrendű katonatisztjeit. A legtöbb bajnak ugyanis ezek voltak okozói. A királyok minden módon igyekeztek előteremteni a végvárak és a katonaság szükségleteinek ellátására való pénzt. Mikor nem volt eladni vagy elzálogosítani való várbirtok, vagy a királyra szállott valami jószág, még törvénytelen úton is igyekeztek pénzt szerezni. Az

1557-iki országgyűlés alkalmával Miksa király személyesen eljött Pozsonyba. Az összegyült Karok és Rendek nem akartak tanácskozni addig, a míg az ország sérelmei nem orvosoltatnak. Panaszolkodtak a katonák és tisztjeik rablásai és kegyetlenkedései miatt; panaszolkodtak a miatt, hogy a tisztek több nemesnek jószágait tetszésük szerint elfoglalták, maga a *császár* is, mikor Tokajt elfoglalta, elfoglalta olyan nemes uraknak birtokait is, a kik a háború egész idején át saját költségükön harczoltak, és birtokaikat nem akarta visszaadni. A Rk. másodszori felterjesztésére a király azt válaszolta, hogy az elfoglalt jószágokra a végvárak védelme végett volt szükség. Így aztán, mondja Forgách Ferencz,[1] mindenki retteghetett attól, hogy jobbágyait azon a czímen, hogy azokra a végváraknak van szükségük, elszedhetik.

A várak őrségeinek, és a mezei hadakéinak is, kapitányai a katonaság fizetése czéljából hozzájok juttatott pénzt, ha nem egészen, jórészben maguknak tartották meg, saját czéljaikra használták fel. E tekintetben a magyar tiszteket is éri a vád. A katonaság néha hónapokon át nem kapott zsoldot. Olykor egész éven át csak 2—3 hónapi zsoldját kapta meg. Illésházy István gróf nádor egykorú «följegyzései»-ben így ír erről a korról: «Ez időben a szolgáló népnek oly nagy szabadsága volt, hogy személyválasztás nélkül minden úr és nemes marhája préda vala. Csak a várakban maradhatott meg valami, de a nemes udvarházakban, majorokban, a mit kaphattak, mind prédára vetették, sőt az asszonyokat is, a hol kaphatták, erővel is megszeplősítették, embereket öltek, a fejedelmek, kapitányok parancsaira mit sem adtak. A kiknek a király a kamarával fizettetett, a tisztek nem fizettek, így a végbeli fogadott népnek is egy esztendőre, ha 2—3 hópénzt adtak. E miatt minden ember jószágán pénz nélkül éltek, kóboroltak szabadon, megbüntetni nem volt szabad senkinek.»[2]

Forgách Ferencz meg ezt írta: «A katonai fegyelem régen felbomlott, a katonák faluról-falura kóboroltak, raboltak, zsák-

[1] Magyar históriája 375 old.
[2] 99 old.

mányoltak, a parancsnak nem engedelmeskedtek, zsoldot ritkán kaptak, az volt a legkedvesebb előttök, a ki leghatalmasabb volt arra, hogy a katonaságnak minél több zsákmányt adhat. Mindenféle gonoszságot eltűrtek, igazságot szolgáltatni nem volt szokásban.»[1]

Minden országgyűlés előállott e panaszokkal, mindenik hűségesen meghozta a törvényt a kapitányok és más garázdálkodók büntetésére és — minden maradt a régiben. A kapitányok garázdálkodását nem büntette senki, az urak nem küldték a pénzt, a katonák elhagyták a végvárakat és ostoraivá lettek egész nagy környéknek.

Az 1568-iki 16. t.-cz., a melyik elrendelte, hogy a főkapitányok utasításaik értelmében gyakran vizsgálják meg a végvárakat a hozzájok adott tapasztalt magyar és német katonaviselt emberekkel; ha a bizottság azt tapasztalná, hogy a veszélynek kitett és a környék védelmére szükséges erődnek nem lenne elég őrsége, erről gondoskodjék a bizottság; megismerve az illető úrnak jövedelmét, ha az elégséges, kényszerítsék az illetőt elegendő katonaság és védelmi eszközök tartására; ha az illetőnek nincs elég jövedelme s a várat a környék és az ország veszélyeztetése nélkül nem lehetne lerombolni, de fönntartását szükségesnek vélik, az ilyen várról gondoskodjék a király; szintén kárba veszett, mert senki sem tartotta meg, illetőleg senki sem hajtotta azt végre.

Így történhetett meg aztán, a mit Istvánffy 1599-re így írt meg: «A török Drégely-kastélyt felégette, a várban volt németek azt pusztán hagyták és a török sem ment bele. A törökök egy hada a Nyitra, Garam, Ipoly mellékét Tapolcsányig, Csejtéig felégette és 20,000-nél több embert vitt el. A vezérbasa visszavonult Köbölkút felé. «Újvárat akarta megvenni, kit egy nap is megvehette volna, mert sem népe, sem por, sem élés, mindent Esztergomba takartak volt belőle, és ha az úristen zablyát nem vetett volna az szájába az pogánynak, nemcsak Újvárat, de mind Pozsont, Galgóczot, Smentét (Sempte), Csejtét és egyéb várakat pusztán találta volna, csak előbb-előbb jött volna» stb.[2]

[1] 258 old.

[2] 72—74 old.

Várak élelmezése. A magánbirtokosoknak nem sok gondot okozott a váraikban tartott őrségnek élelmezése. A nagyterjedelmű birtokoknak legnagyobb része erdőterület volt ugyan, de szántóföld, rét és szőlő rendesen volt annyi, a mennyit a jobbágyok munkaereje megművelni bírt. Munkács várához, például, az 1625-iki összeírás szerint a várhoz közvetetlenül tartozott földekbe összesen 1163 köböl vetés ment. Léva vár földesurának jobbágyai évenkint mintegy 5000 hold szántóföldet míveltek be. Diós-Győr urának évenkint mintegy 990 kassai köblöt vetettek. A rengeteg erdők sok sertést hízlaltak, Munkács részére évenkint 45—50,000 darabot, Diós-Győr egyik erdője 5 mérföld hosszú, 4 mérföld széles volt. Füzér várhoz Füzéren volt 3 és még ennél is több mérföld hosszú, egy mérföld széles makkos erdő és még 4 községében voltak makkos erdők, Diós-Győrben Balassa Zsigmond 1540-ben jobbágyaitól kapott: termés kilenczede fejében 3372 kassai köböl életet, fele őszi, fele tavaszi; 150 drb ökröt; 151 drb sertést; 108 drb tyúkot; 31½ drb sajtot; 212 drb tojást; 150 drb kenyeret; saját termése volt mintegy 1925 kassai köböl őszi és ugyanannyi tavaszi. Füzér várban 1576-ban a kilenczed váltság 229·5 köböl élet és 750 frt készpénz volt. Munkácsnak 1570-ben saját termése volt 7623 köböl, azon kívül a jobbágyok termésének kilenczede és tizede. Fája, szénája, bora mindenkinek bőven volt. Murány várban az összeíró biztosok 1564-ben 270 ökröt, 13 fejős tehenet, 7 üszőt találtak; az ottani mészáros abban az évben már levágott 70 ökröt és vágni való volt még 72 darab. Munkácson 1625-ben volt 302 szarvasmarha. Murány urának 1564-ben a juhadózás 208 juhot, 154 bárányt és 90 darab sajtot jövedelmezett. A bormérés Léva urának évenkint több mint 4000 frtot hozott be. Füzér birtokosának évi bortized jövedelme 4000—4500 frt volt. A lovasok alá való lóban sem volt sehol hiány.[1]

A jól jövedelmező várak urai, kivált a hol a vár támadásoknak nem igen volt kitéve, könnyen elláthatták a 15—20 főből álló őrséget, míg Munkácsnak rendesen 72—75 főnyi őrsége sem szenvedett szükséget, annyira nem, hogy a vár ura Magóchy

[1] *Orsz. levélt.* Urbariumok.

Gáspár 1579-ben 3000 frt, 1580-ban 16,900 frt értékű élelmiszert, Thurzó György 1595-ben 2750 frt értékű zabot szállított a katonaság részére.[1]

Az uraknak és nemeseknek a törvény is kedvezett. Az 1563-iki 11. t.-cz. megengedte nekik, hogy saját szükségleteikre jobbágyaiktól rendes áron vásárolhatnak élelmiszereket, meg az adó kifizetésére és más szükségletekre jobbágyaiknak kölcsön adott pénz fejében elfogadhatnak azoktól bort, gabonát és más élelmiczikkeket.

Hogy ők szükséget nem igen szenvedtek, mutatja az 1596-iki 24. t.-cz., a hol a katonaság részére szükséges élelmiczikkek hiányáról beszélve mondják, hogy az urak és nemesek nem tartoznak az élelmiszereket előre összevásároló és azzal nyerészkedést űzők közé, mutatja az, hogy ők a szegény népnek, a melyiket részint az ellenség, részint a katonák kiraboltak, a sajátjukból adnak gabonát.

A királynak a végvárak ellátását illetőleg sokkal nehezebb helyzete volt. Említettük már, hogy a melyik úrnak nem volt elegendő jövedelme a végvárnak kellő őrséggel ellátására, annak várába a király küldött katonákat. Így csaknem minden végvárban királyi őrség volt. A végvárak vidékei mindig ki voltak téve a török pusztításának annyira, hogy sokszor se szántani, se vetni nem lehetett, a hol termett valami, ott arathatott a török. A végvárak kapitányai és katonái sem maradtak hátra ezen a téren, ott raboltak, a hol csak tehették. A jobbágyok által a piaczra vitt élelmiszereket erőszakkal elrabolták, vagy jobbik esetben hitelbe vették, de soha sem fizették meg. A jobbágyok aztán nem vittek a piaczra semmit. A katonák azzal védekeztek, hogy zsoldjukat nem kapják rendesen. Ez volt az élelem hiányának egyik oka. Az 1563-iki 10. t.-cz.-ben a Rk. nem tehettek egyebet, mint kérték a királyt, gondoskodjék róla, hogy a katonák rendesen megkapják a zsoldot s a kapitányokkal együtt tartózkodjanak a rablástól. Másik oka volt az élelmiszerek hiányának az előre vásárlás. Egyesek ugyanis a gabonaneműeket és más élelmiszereket jóelőre összevásárolták, hogy

[1] U. ott. Lib. reg.

C

aztán drágán adják el azokat. Az 1563-iki 11. t.-cz. felhatalmazta a főkapitányokat arra, hogy az előre vásárlóktól az összes élelmiszereket becsáron elszedhetik. Ennek a törvénynek azonban nem volt hatása, mert több végvárban maguk a kapitányok tettek úgy, hogy a szegény néptől elrabolt vagy a legalacsonyabb áron kikényszerített élelmiszerekkel kereskedtek. Ezeket a törvény tisztségük elvesztésével és zsoldjuk elvonásával rendeli büntetni. További ok volt az, hogy — a mint a Rk. az 1596-iki 24. t.-czikkben kimondták — a katonák tekintet nélkül arra, hogy főpapé, főúré, nemesé vagy közemberé volt-e valami, a mit el nem fogyasztottak, azt lovaikkal lelegeltették, eladták, elpocsékolták. A katonákkal szemben hatástalan volt minden törvény. A várakba, a táborba szállított élelmiszereket útközben elrabolták. A fuvarosoknak állataikat elszedték, szállító ökreiket minden kártérítés nélkül levágták. A fuvarosok fizetést nem kaptak. A német fővezérek a profoszokkal — élelmező-tisztek — együtt az élelmiszerek árát épen úgy tetszésük szerint állapították meg, mint a többi kapitányok, és a szállítóktól pénzt és élelmiszereket zsaroltak ki. (1596-iki 24. t.-cz.) Igazuk volt tehát a Rk.-nek, a mikor méltatlan dolognak mondották azt, hogy az ország felszabadítása végett jött idegenek a magyar kapzsiságról panaszolkodtak.

Az országgyülések egyre-másra alkották a törvényeket arra, hogy a katonaság élelmezésének bajain segítsenek. 1554-ben minden vármegyében kihirdették, hogy a jobbágyok kellő időben szállítsanak élelmet. A szállítók minden vám és harminczad fizetésétől mentesek. Az alispánok két-három választott nemessel sorra járták a falukat, mindenütt összeírták, hogy a jobbágyok számához képest melyik község mennyi élelmiszert szolgáltathat. A főpapok, főurak és nemesek köteleztettek élelmiszereiket eladás végett a várakba, a táborba szállítani. Szigorú büntetéseket szabtak az ellenkezőkre s azokra, a kik árúikkal máshova mennek és a kik e szállítmányokat elrabolják. (28—30. t.-cz.)

Az élelmiszereket szállítók díjátmegállapították az 1552-iki 14., az 1553-iki 17. és az 1557-iki 7. t.-czikkek. E szerint a jobbágyok a katonaság számára élelmiszereket szállítva a következő díjakat kapták:

1 bécsi urna bor után	1 mérföldre	1 magyar dénárt,
1 köböl rozs után	1 «	1 « «
1 « zab, árpa után	1 «	1 bécsi numust (krajczár),
más élelmiszerek mázsája után	1 «	1 magyar dénárt.

Megújították ezt 1559-ben (16. t.-cz.) és 1563-ban (14. t.-cz.) kimondva, hogy a főszállító-præfectusok fizessék meg a szállítóknak a díjakat és a szállítottak fizettessenek meg. Ugyanakkor felkérték a királyt (49. t.-cz.), parancsolja meg az élelmező-biztosoknak — præfectus annonæ — hogy haladék nélkül tárgyaljanak a lakókkal, és ha van valaki, a kinek csűrében van valami készlet, azt a kellő ár mellett tartsák vissza a király részére a háború szükségleteire.

Az 1563-iki 13. t.-cz. az élelmiszereknek a terméshez mért árainak megállapítását a végvárak kapitányaira bízta, a kik azt az illető megye alispánjával és egy szolgabiróval együtt végzik. Az 1596-iki 24. t.-czikk is szükségesnek tartja, hogy az élelmiszerek árának az idők változása, a gabonaneműek és élelmiszerek bősége vagy szűk volta szerinti megállapításánál a tanácskozásba bevonassanak a fővezérek és főkapitányok is, nehogy egyesek azokat a királyi élelmező-biztosoknak tetszésök szerinti árakon adják el, vagy a német fővezérek a biztosokkal egyetértve azokat tetszésök szerinti árakon vásárolják.

A főélelmező-biztos — generalis annonæ magister — mellé magyar biztosokul rendelte az 1597-iki 25. t.-cz. Joó János királyi személynököt és Nagyváthy Ferenczet, Felső-Magyarországra Joó János mellé Paczot Ferenczet vagy Dengelegy Miklóst és Várady Gáspárt, a kiknek kötelességük volt Joó János felszólítására — a kit viszont a főélelmező-biztos vagy helyettese keresett meg — a gabona szállításához szükséges szekereket azonnal kiállítani és küldeni. A fuvarok előállításáról a vármegyék gondoskodtak úgy, hogy a rendes adózás — dica — alapjául szolgáló minden 25 porta után ki kellett állítani egy-egy, a szállításra alkalmas jó szekeret 4—4 lóval vagy 6—6 ökörrel. A főélelmező-biztos fizessen egy-egy szekérért egy napra egy tallért attól a naptól kezdve, a melyiken a szekeret megrakták.

Be kell számítani azokat a napokat is, a melyeket a biztos rendeletére a fuvaros a táborban töltött. A biztosok a fuvarosoknak ingyen tartoznak bizonyítványt — scheda — adni a teljesített szállításról s azokat kellő katonai fedezet mellett bocsátják haza.

Sok nehézséggel járt tehát úgy a királyi végváraknak, mint a tábornak élelmezése. De azért a várak őrsége nem igen szenvedett szükséget. Murányban, például 1564-ben egy katona kapott naponkint egy font húst, egy és félkenyeret és két pint sört. A kapitány urak, meg a legénység is gondoskodtak róla, hogy mindig legyen mit enni és inni. A murányi kapitány némely számadásokat még a király biztosainak se mutatott meg, mondván, hogy ő számadásra csak a kamarával szemben van kötelezve. A bizottság működéséig már kapott a kapitány 95 hordócska sört, a katonaságnak kimértek 688 hordócskával s a murányi vámból — mintegy 100 frt — és a katonaság részére pénzért kimért borból és sörből befolyt jövedelmet 2726 magyar forint és 26 dénárral lehetett felszámítani.[1]

A vöröskői várban 1550-ben 1250 akó sört ittak meg.[2]

A végvárak katonaságát illetőleg a király úgy is segített magán, hogy az őrség élelmezését egyszerűen ráhagyta a kapitányra s az ez által felszámított összegekért confiscált birtokokkal elégítette ki az illetőket. Így szerzett például a kezdetben kisbirtokú nemes Rákóczy Zsigmond, mint szendrői kapitány akkora vagyont, a melyik őt a XVII. század elején Erdély fejedelmi trónjára emelte.[3]

Várak, birtokosaik és birtokaik.

A források mindig megújuló folytonos idézései helyett itt adok számot arról, honnan vettem a felhozandó adatokat. Az országos levéltárban nagy számmal levő adóösszeírások pontosan megnevezik a várakhoz tartozott egyes községeket, az azokban

[1] *Orsz. levélt.* Urbarium.

[2] Magyarország városai és vármegyéi. Pozsony vm.

[3] *Orsz. levélt.* Lib. regiusok.

volt adózó — és gyakran a nem adózó — portáknak, illetőleg házaknak számát. Kiegészítik ezt az urbariumok. A királyi könyvek — Liber regius-ok — az adományozásnál legtöbbször szintén részletezik az adományozott birtokokat. Ezekből meg lehet állapítani az egyes várakhoz tartozott községeket.

A terület kiszámításánál az 1900-iki területi viszonyokat vettem alapul. A tévedés igen csekély lehet és ha van, az csak a várbirtok nagyságának rovására lehet, mert a legtöbb várnál hiányzik ma a XVI. sz.-ban megvolt 1—2 község és a Felső-Magyarországnak vett területen volt 21, illetőleg Kis-Honttal 22 vármegyében a XVI. században a községek száma összesen 484-el volt kisebb a mainál, míg az összes terület ugyanaz, és gazdátlan föld akkor már nem volt. Az egyes községekre vett terület tehát legalább is akkora volt, mint a mai.

Pozsony vármegyében.

1. *Dévény vár:* A XVII. sz. elején Zápolya Jánosé, 1527-től Báthori István nádoré, ennek 1535-ben történt halálától a század végéig királyi birtok. Tartozékai voltak 1596-ban:[1]

Dévény	ad. p.	7	t.	k.	h.[2]	4,039
Dévényújfalu	« «	12	«	«	«	4,296
Hidegkút	« «	2	«	«	«	1,318
Ligetfalu	« «	10	«	«	«	1,451
Récse	« «	$5^3/_4$	«	«	«	3,885
5 község	ad. p.	$36^3/_4$	t.	k.	h.	14,989

2. *Stomfa, másképp Borostyánkő-Peilenstein-vár.* A XVI. sz. elején a Bazin-Szentgyörgyi grófoké, akik azt 1543-ban 11,333 rajnai frtért zálogba adták Preysing Boldizsár német lovagnak, ettől a vár tartozékaival együtt Salmis Ecciusra szállott, ettől Serédy Gáspár vette zálogba 28,094 r. frtért. Örökösétől, Serédy Györgytől az előbbi tulajdonos királyi engedélylyel visszaváltotta azt és utódai Miklós, majd Gyula birták a családnak 1603-ban

[1] Pozsony vmegyére vonatkozólag az adatok mind 1596-ból valók.
[2] ad. p. = adózó porta; t. k. h. = területe katasztrális holdakban.

történt kihalásáig, a mikor azt Pálffy Miklós 180,000 magyar forinton szerezte meg.[1] Tartozékai voltak:

Besztercze	16 p.	6,301 k.	h.
Gajár	12 «	8,863 «	«
Kislévárd	3 «	3,708 «	«
Láb	14 «	4,840 «	«
Lozorno	10 «	8,658 «	«
Magasfalu	8 «	5,873 «	»
Miszt	12 «	2,095 «	«
Stomfa	18 «	9,133 «	«
Zohor	16 «	3,671 «	«
Pozsony-Borostyánkő Zsellérek			
10 község,	109 p.	55,869 k.	h.

3. *Detrekő vár.* A Balassa-család ősi vára, a melyik némi megszakítással, a mikor azt a király Balassa Menyhért árulása miatt elvette, 1564-től kezdve szakadatlanul a Balassáék kezén volt. Tartozékai voltak:

Almád	6¾ p.	7,372 k.	h.
Detrekő-Csütörtök	5¼ «	5,233 «	«
Detrekő-Szent-Miklós	2 «	4,685 «	«
Detrekő-Szent-Péter	6¼ «	2,975 «	«
Dimburg	2 «	2,788 «	«
Jakabfalu	10½ «	3,625 «	«
Kiripolcz	7½ «	2.924 «	«
Konyha	10 «	9,445 «	«
Magyarfalu	4 «	2,237 «	«
Malaczka	17¾ «	12,353 «	«
Pernek	5 «	6,729 «	«
Rohrbach	2½ «	8,116 «	«
Szentistván	1½ «	11,057 «	«
Zoloznicza (ma Széleskút)	8 «	7,282 «	«
14 község,	89 p.	86,823 k.	h.

[1] 1 rajnai-rhénes-frt = 80 magyar dénár, 1 magyar frt = 100 magyar dénár; vagy 1 r. frt = 60 magyar kr. 1 magyar frt = 75 m. kr.

4. *Éleskő vár.* A Czobor-Pilsberger-családé. Tartozékai voltak:

Bikszárd	4	p.	4,221 k. h.
Binócz	1 1/2	«	1,354 « «
Búrszentgyörgy	16	«	6,902 « «
Búrszentmiklós	13	«	4,642 « «
Búrszentpéter	8	«	7,922 « «
Kukló	7	«	3,250 « «
Laksárújfalu	2 1/2	«	5,996 « «
Szentjános	9 1/2	«	6,897 « «
Székelyfalu	3	«	4,056 « «
Závod	6	«	4,757 « «
10 község,	70 1/2	p.	49,997 k. h.

5. *Pozsony vár.* Királyi birtok volt 1599-ig, a mikor a Karok és Rendek egyhangú kérésére a király Pálffy Miklóst örökös gróffá tette s Pozsony várát összes birtokaival neki adományozta. Tartozékai voltak:

Beketfa	2	p.	518 k. h.
Benkepatony	2	«	1,750 « «
Bögölypatony	2	»	1,200 « «
Csentőfa	3	«	313 « «
Csécsénypatony	1	«	1,589 « «
Diósförgepatony	2	«	3,000 « «
Dunaszerdahely	1 1/2	«	2,691 « «
Egyházgelle	1	«	486 « «
Előpatony	1	«	1,488 « «
Hegysúr	1 1/2	«	1,073 « «
Kislúcs	3	«	1,140 « «
Lögérpatony	2	«	2,463 « «
Maczháza	3	«	561 « «
Nagybodak	5	«	3,319 « «
Nagyfödémes	14	«	7,273 « «
Nagypaka	8	«	1,563 « «
Ógelle	4	«	893 « «
Pénteksúr	1	«	539 « «

Pósfa	6	p.	770 k. h.
Regencze	1		ma nincs
Somorja	20	«	5,458 « «
Zoncz	1	«	441 « «
22 község,	85	p.	38,628 k. h.

6. *Bazin vár.* A Bazin-Szentgyörgyi-család birtoka. Ezen család kihalta után Serédy Gáspár és György, majd örökösük ifj. Serédy Gáspár birta. 1575-ben Krusith Miklós vette meg. Tartozékai voltak:

Bazin	20	p.	5,035 k. h.
Botszeg	3	«	ma nincs
Csataj	1½	«	2,235 « «
Czajla	1	«	5,717 « «
Gocznód	½	«	375 « «
Királyfa	8	«	2,998 « «
Limbach	1¼	«	2,671 « «
Nagysenkvicz	11	«	3,836 « «
Németgurab	5	«	4,097 « «
Sárfő	6¼	«	2,837 « «
Schweinsbach	7¾	«	1,668 « «
Tótgurab	6	«	1,768 « «
Zyzek, jobbágyok,			ma nincs
13 község.	71¼	p.	33,237 k. h.

7. *Szent György vár.* Tulajdonosai ugyanazok, akik Bazinnál. Tartozékai voltak:

Alsószeli		4	p.	4,564 k. h.
Beke		1¼	«	1,544 « «
Grinád		5	«	1,895 « «
Horvátgurab		8	«	2,270 « «
Ivánka		2	«	1,357 « «
Szentgyörgy		25	«	5,620 « «
Lakpaka (Kispaka)	zsellérek			1,308 « «
Neustift (Újfalu)	zsellérek			626 « «
8 község,		61¼	p.	19.184 k. h.

8. *Vöröskő vár.* A XVI. sz. elején Thurzó Eleké volt, a ki azt 1527-ben More Lászlónak 20,000 m. frtért elzálogosította. 1536-ban eladta azt Fugger Antal, Rajmond és Jeromos testvéreknek. Fugger Mária révén a vár 1583-ban annak férjére, Pálffy Miklósra és utódaira szállott át. Tartozékai voltak:

Alsódiós	12¾ p.	3,110 k. h.	
Bogdány	15 «	1,946 « «	
Cseszte	30 «	6,122 « «	
Harangfalva	10¼ «	1,433 « «	
Hosszúfalu	20 «	2,052 « «	
Istvánfalu (új telep)		1,168 « «	
Istvánlak (új telep)		1,265 « «	
Kosolna	8 «	1,666 « «	
Ottóvölgy	20 «	3,918 « «	
Pudmericz	19½ «	5,227 « «	
Selpőcz	14 «	1,767 « «	
Szárazpatak	20 «	2,500 « «	
Szentjános (új telep)		6,897 « «	
Vistuk	23 «	3,482 « «	
14 község,	192½ p.	42,553 k. h.	

9. *Szomolány vár.* A güthi Országh-családé volt. 1533-ban azt I. Ferdinánd Országh Imre hűtlensége miatt hívének thallóczi Bánffy Boldizsárnak adta ideiglenes birtokul, 1560-ban már új adományt tett arra Országh Kristófnak. Ennek fiutód nélkül történt halála után 1569-ben azt Ungnad Kristóf zálogba vette a királytól és a század további folyamán ő birta. Tartozékai voltak:

Felsődiós	4¾ «	3,748 k. h.	
Igrám	2 p.	1,443 « «	
Nahács	6¼ «	3,419 « «	
Szomolány	2½ «	4,243 « «	
Losoncz csak jobbágyok		4,120 « «	
5 község,	15½ p.	16,973 k. h.	

10. *Eberhard vár* (a Csallóközben). A Bazin-Szentgyörgyi-család kihaltáig ennek tulajdona volt, 1545-ben Ferdinánd király

zálogba adta Mérey Mihálynak, a ki azt 1533-ban örökbirtokul kapta. Tartozékai voltak:

Csötörtök	ad. p.	27	5,549	k. h.
Éberhard		—	2,554	« «
Felistál	« «	3	1,291	« «
Fél	« «	11	3,104	« «
Hidas	« «	3	2,581	« «
Kürt	« «	3	2,566	« «
Madarász		—	342	« «
Miserd	« «	5	1,796	« «
Nyárasd (ma Alsó-, Felső)	« «	10	7,267	« «
Szemet	« «	4	1,597	« «
Torcs	« «	2	888	« «
Tósnyárasd	« «	6	1,088	« «
Vámosfalu	« «	3	2,012	« «
Tamásháza, Vizköz		ma	nincsenek	

14 község, 77 porta, a portákra több adat nincs; nemadózó porta volt 93. 32,835 k. h.

Pozsony vármegye összesen 298 községéből és 759,441 k. h. területéből várbirtok volt: 115 község, 390,088 kat. holddal. A Nyitra vmegyében volt várakhoz tartozókkal együtt: 145 község, 474,094 kat. holddal.

Dr. Demkó Kálmán.

MAGYAR CSAPATOK AZ 1813. ÉVI DREZDAI CSATÁBAN.

(Harmadik közlemény.)

A szövetségesek támadása.

A délfelé beállott szünet részben összefüggött a kiadott harczintézkedéssel, a mennyiben az alparancsnokoknak rendelkezniök kellett csapataiknak támadáshoz való csoportosítása tekintetében.[1] Ennek következtében még a támadásra kitűzött idő, vagyis délután 4 óra előtt helyenkint újból megkezdődött a harcz.

Wittgenstein sikertelenül kísérelte meg a Hopfengarten és a Lämmchen major elfoglalását.[2]

Kleist már délután 2 órakor ismét megtámadta a Grosser Garten ágtorlaszát és kemény harcz árán négy órára sikerült is visszaszoritania a kert védőit a kert városfelőli végére. Ezalatt Kleist hadtestének főereje rendbe sorakozott.[3]

A *Mesko* és *Crenneville* hadosztályok lassú tüzelést folytattak, de mihamar lőszerhiány állott be, sőt *Mesko* tbk. erősbitéseket is kért.[4] *Gyulay* késői beérkezése miatt a herczeg mármár aggódni kezdett a bal szárny miatt, de a mikor 3 óra tájban a *Weissenwolf* hadosztály élei beérkeztek, megszüntek aggodalmai.[5] Ezzel szemben a freibergi s a Falkenschlagnál franczia csapatok gyülekeztek, egyidejűleg az ellenség megkísérelte a

[1] *Horstenau* i. m. 202. l.
[2] U. o. 202—203. l., valamint *Friederich* i. m. I. k. 452—453. l.
[3] U. o. 203—204. l., valamint *Friederich* i. m. I. k. 460. l.
[4] *Horstenau* i. m. 205. l.
[5] U. o.

Feldschlösschen visszafoglalását is. Ennek ellensúlyozására Schwarzenberg a *Bianchi* hadosztálynak azt a parancsot adta, hogy egész erejével, Plauenen át a Weisseritz jobb partján, Löbta felé nyomuljon elő, szállja meg nagyobb erőkkel az előcsapatok által már elfoglalt házakat s erélyes támadással igyekezzék lehetőleg az elővárosok közelébe jutni.[1] A *Weissenwolf* hadosztálynak e támadást támogatnia kellett, míg a *Chasteler* hadosztályt, esetleges balsiker esetére, készenlétbe helyezték.[2]

Délután 4 órakor hatalmas ágyútüz vezette be a támadást,[3] egy órával később pedig már teljes erejével tombolt a gyalogsági harcz.

Wittgenstein oszlopánál néhány major birtokáért folyt a küzdelem, de az időközben megerősödött francziákkal szemben boldogulni nem tudtak s néhány időleges siker után este 6 órakor ott állottak, a hol délben voltak.[4]

Egyidejüleg Wittgensteinnak *Roth* tbk. által vezetett oszlopa egyesült *Kleist*nak Ziethen tábornok vezette elővédjével s egyesült erővel megtámadták a dohnai sorompó környékét. A harcz itt is igen elkeseredetten folyt, de döntő eredmény nélkül. Az erők egyensúlyozták egymást.[5]

Ez alatt a középen hatalmas tüzértömegek vonultak fel: az osztrák-magyar tartaléktüzérség a räcknitzi és zsernitzi magaslatokon, a porosz nehéz tüzérség pedig a Rotes Hausnál. Mind a kettő hatásosan lődözte a III. és IV. sz. sánczot.[6]

Kleist egyelőre meglehetősen tétlenül maradt, szigorúan ragaszkodván az intézkedés betűihez.[7]

A középen kifejlődtek: a *Colloredo*, *Lichtenstein Móricz* és *Bianchi* hadosztályok, és pedig a már harczban álló *Crenneville* hadosztály mögött, azután a plauení magaslaton megjelent *Chasteler* gránátos hadosztálya (kis részben magyar) és a

[1] U. o. 206. l., valamint *Freiherr v. Bianchi* stb. i. m. 344. l.
[2] U. o.
[3] U. o. 212. l., valamint *Friederich* i. m. I. k. 462. l.
[4] U. o. 211—215. l., valamint *Friederich* i. m. I. k. 453., 457—458. l.
[5] *Horstenau* i. m. 214—215. l., valamint *Friederich* i. m. I. k. 459. l.
[6] U. o., valamint *Friederich* i. m. I. k. 462. l.
[7] U. o. 215—216. l.

tartalék lovasság. Miután az ellenség a Seevorstadtban tétlenül állott, Schwarzenberg — a ki a Colloredo ($^1/_4$ részt magyar) hadosztálynál tartózkodott — *ennek,* valamint a *Bianchi* (színmagyar) hadosztálynak meghagyta, hogy ejtsék hatalmukba az előnyomulási körletükbe eső sánczokat.[1]

Bianchi haladéktalanul támadásra rendelte Máriássy dandárát, és pedig a következőképen: a *19. Hessen-Homburg (magyar) gyalogezredet* a Weisseritztől keletre *arczban,* míg a *48. Simbschen (magyar) gyalogezredet* arra utasította, hogy vonuljon át a löbtai kőhidon, foglalja el a Klein-Hamburg és Altona majorságokat, azután pedig átgázolván a Weisseritzen, az oldalába és a hátába támadjon a sánczoknak.[2]

A *19. magyar ezred,* a melyhez a *Crenneville* hadosztály egyes részei is csatlakoztak, halálmegvetéssel nyomult elő a sánez ellen, de pusztító keresztttűzbe kerülvén, visszaveretett, még mielőtt a *48. magyar ezred* átkarolása érvényesülhetett volna. Utóbb megjelölt ezrednek az első harczvonalban előnyomuló 1. zászlóalja azonban előzte ugyan az ellenséget a fent említett majorokból,[3] de az ezrednek a Weisseritzen átkelt egyes részeit néhány franczia zászlóalj a löbtai sorompó felől oldalba kapta és vissza is vetette úgy, hogy a már elfoglalt Altona is elveszett. Bár ezt a 2. zászlóalj ismét visszafoglalta, hosszas küzdelmek után mégis kénytelen volt átengedni a franczíáknak. Ezek után a *48. ezred* legnagyobb része csatlakozott a hadosztályhoz, míg a többi, a melyeket északnak a Drescherhäuserek felé szorítottak, Weissenwolf hadosztálya vett magához.[4]

Ez alatt a Hiller nevét viselő 2. magyar gyalogezred a Holzhof ellen nyomult, melynek szegélyét erősen megszállották a franczíák. *Turtsek 5. századbeli tizedes* önként ajánlkozott, hogy 25 önkéntessel megtámadja a legközelebbi házat. Bár a védők sortüze 8 katonáját leteritette, a többivel halálmegvetéssel folytatta az előnyomulást, puskatussal betörette a ház ajtaját s

[1] U. o., valamint *Freiherr v. Bianchi* stb. i. m. 244. l.

[2] U. o. 216—217. l., valamint *Freiherr v. Bianchi* stb. i. m. 245. l.

[3] U. o., valamint *Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regimentes Nr. 48.* stb. Graz, 1897. 88. l.

[4] *Horstenau* i. m. 217. l.

magyar legényeivel betört a házba, a mi közben három szuronydöfést kapott. A védők legnagyobb része elesett, a fennmaradók pedig megadták magukat. A vitéz tizedes jutalma az arany vitézségi érem volt.[1]

A *2. ezred* néhány ugyancsak önkéntes csoportja egészen a freibergi sorompóhoz ért, de a franczia erősbítések visszavetették őket a Weisseritzig. Itt *Melchior őrmester* vette át a 12. század parancsnokságát, ennek elesett parancsnoka helyett, s addig tartotta a hidat, míg az ezred 2. zászlóalja megérkezett.[2]

E hősiesen küzdő magyar csapatoktól délre a Crenneville határőrcsapatokból álló hadosztályának részei támadták meg a IV. sánczot és ennek közelében a lőpormalmot. Előrevont ágyúink, valamint gyalogságunk puskatüze is igen hatásosan érvényesült a mélyebben fekvő sánczczal szemben. Egy gránát szétzúzta a sánez czölöpkapuját, a mire a megtizedelt védőőrség, néhány tiszt és altiszt kivételével, elmenekült a sánczból a Falkenschlag felé. Most azonban közbelépett a régi franczia gárda egyik csapata, a mely nemcsak hogy visszazavarta a megvert csapatot, hanem kiverte a mieinket a sánczból és vissza is szorította a Feldschlösschenig. Erre Bianchi altábornagy a visszavonulók felvételére a *33. számú Colloredo magyar ezredet* a Feldschlösschenbe parancsolta és közelebb vonta tartalékát, a Quallenberg dandárt (32. Esterházy és 34. Davidovich magyar ezredek).[3]

E visszacsapás nyugtalanságba ejtette a fővezérletet, majd a visszavonulók támogatására utasították Chasteler gránátos hadosztályát, sőt még rendelkezésére bocsájtották a Nostitz és Schneller (utóbbi két magyar huszárezredből állt) lovashadosztályokat is. Chasteler közvetlenül Plauentől délkeletre vonult fel s egy-egy zászlóalját előre tolta: a Holzhofhoz, Plauen helység elé, és a Hahnenbergre a Feldschlösschen mellé. A lovasság a

[1] Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regimentes Nr. 2. stb. Wien, 1883. 346—347. l.

[2] U. o., valamint Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regimentes Nr. 34. stb. Kassa, 1900. 468. l.

[3] *Horstenau* i. m. 217—218. l., valamint *Friederich* i. m. I. k. 462—463. l.

kartácstűz ellenére, Crenneville bal szárnyán fölvonult s néhány huszárszázad oldalba fogta a határőrezredeket üldöző franczia vadászokat. A helyzet már-már aggasztóvá vált, de Bianchi és Crenneville bátor zászlóaljai a Feldschlösschen és a Holzhof vonalában oly elszántan tartották magukat, hogy a francziák visszafordultak.[1]

Ezalatt a középen Colloredo oszlopa támadást intézett a III. számú sáncz ellen. Az első harczvonalat, Lichtenstein Móritz vezetése alatt, vadászok és határőrcsapatok alkották; ezt követték tartalék gyanánt a Colloredo és Lichtenstein hadosztályok többi csapatai, köztük a 25. *de Vaux magyar* gyalogezred is. A hadosztály- és dandárparancsnokok is a rohamoszloppal mentek. A terepet ügyesen felhasználó vadászok a sánczról 300 lépésnyire befészkelték magukat egy árokba s innen a tüzérséggel együtt, hatásos tüzelést indítottak a sáncz s a város szegélye ellen. De a mint az oszlop rohamra ment, a francziák oly heves puskatűzzel fogadták, hogy kétszer is visszaveretett. Ekkor előre rendelték a tartalékokat. Minden oldalról előretörve, végre sikerült a sánczba betörni, hol a védőrségnek kifogyott a lövőszere.[2] *Feldegg* 25. ezredbeli főhadnagy volt az első a mellvéden, a ki rettenthetlensége mellett megmentette a rohamoszlop veszélyben forgó parancsnokát Schneider alezredest is. (A katonai Mária Terézia-rend lovagjává lett.[3]) A csapatok folytatták előnyomulásukat s a város szegélyénél még véresebb harcz keletkezett. Az előrevont tüzérség rést lőtt a III. sáncz közelében a falkerítésben s csapataink betörtek. De ekkor a védőőrség két zászlóaljnyi erősítést kapott, a mely visszaverte a támadást s csapataink kénytelenek voltak visszahúzódni a sáncz s a dippoldswaldi sorompó közelébe.[4]

Az eddig várakozó Kleist tábornok, a ki látta az osztrák-magyar csapatoknak hősies küzdelmét a III. sáncznál, most

[1] *Horstenau* 218—219. l.

[2] U. o. 219—221. l., valamint *Friederich* i. m. 463—464. l.

[3] U. o., Kivonat a cs. és k. 25. gyalogezred történetéből stb. Losoncz, 1903. 46. l. és *Dr. J. Hirtenfeld* Der Militär-Maria-Theresien-Orden stb. Wien, 1857. 1184. l.

[4] Mint 2 alatt.

támadásra határozta el magát a dohnai sorompó felé, hogy legalább közvetve támogassa fegyvertársait.[1]

A támadás azonban a kertfalak alatt megakadt. A porosz ostromló csapat parancsnoka, Jagow alezredes, egy ideig várta, hogy a sáncz birtokába jutott osztrák-magyar csapatok a poroszokkal szemben álló francziák hátába kerülve, megkönnyítik előnyomulását; de mivel ez nem következett be, megelégedett azzal, hogy a város szegélyének közvetlen közelében kitartson, a mi magában véve is elég veszteséggel járt.

Időközben Weissenwolf hadosztálya is megkezdte előnyomulását, hogy a parancs értelmében Bianchit támogassa. A mikor azonban a hadosztály Löbta vidékén kifejlődött, a *48. magyar gyalogezred* már visszavonulóban volt Klein-Hamburg felé, a Friedrichstadt előtt pedig hatalmas ellenséges lovastömegek gyülekeztek. Ily viszonyok közt Gyulay táborszernagy is veszélyesnek találta az előretörést a síkságon.[2]

Mesko hadosztálya Weissenwolf hadosztályának beérkezése után Cotta és Schusterhäuser vonalában összpontosult. Bár e két hadosztály tulajdonképen nem is állott harczban, mégis sokat vesztett az ellenség ágyútüze miatt.

Ez volt a helyzet, a mikor a szövetséges sereg fővezérsége franczia foglyoktól biztosan megtudta, hogy Napoleon Drezdában van.[3] E hír kétségkívül nagy befolyással lehetett a szövetségesek további elhatározására. Mert ha Napoleon megérkezett, főereje sem lehetett messze; a franczia főerő elől pedig, a közösen megállapított haditerv alapján, vissza kellett vonulni.[4] Schwarzenberg azonban a támadás folytatása mellett döntött, mert, a mint Ferencz császárhoz írt jelentésében is kifejti,[5] a középen és a jobb szárnyon, a hol az előnyomulás sikerrel járt, folytatni kellett a támadást, hogy elterelje a francziák figyelmét a szövetségesek nagyon is gyenge balszárnyáról, a melylyel szemben

[1] *Horstenau* i. m. 221—222. l., valamint *Friederich* i. m. I. k. 461. l.

[2] U. o. 222—223. l.

[3] Az időpont nem határozható meg biztosan. *Horstenau* i. m. 194—195., 223—224. l., valamint *Friederich* i. m. I. k. 455. l.

[4] Lásd: *Hadtörténelmi Közlemények.* XV. 1. f. 105. l.

[5] *Horstenau* i. m. 224. l.

jelentékeny erők fejlődtek fel, mert még mindig késett Klenau hadteste és Lichtenstein Alajos hadosztálya és most a csatavonal közepéből sem küldhettek csapatokat a balszárnyra a plaueni szakadék miatt!

A szövetségesek támadása tehát este 7 óráig nem hozta meg a kivánt eredményt. A balsiker okai nyilvánvalók. Mindenekelőtt hiányzott: az erős akarat a támadásra. A fővezérlet sehogy sem tudta rászánni magát arra, hogy hatalmas seregét egészében teljesen latba vesse Drezda ellen. Hosszas habozás és ingadozás után megtámadták ugyan a várost, de csak tüntetésképen s a rendelkezésre álló 120,000 emberük helyett csak körülbelül 70,000-et vetettek harczba,[1] a többit ellenben visszatartották. E mellett hiányzott: a támadó oszlopok között az összhang,[2] az együttműködés, a kölcsönös támogatás, a közös czél! Ezt a csapatok vitézsége sem pótolhatta, a mely néhol még a támadás hiányos előkészítése következtében sem érvényesülhetett. A legnagyobb veszteségek árán a város szegélye alá vergődött csapatok nem mászhatták meg a falakat, mert nem volt létrájuk.[3]

Mindezeknek csodás ellentétjét látjuk a francziáknál és vezérüknél Napoleonnál![4]

Reggel 9 óra óta szinte özönlenek Drezdába a franczia segítő csapatok, a régi s az ifjú gárda és a Latour-Mobourg lovashadtest. A császár valamennyit azonnal a megfelelő pontokra irányította. Napoleon minden mellette elvonuló ezredet bátorította szavaival s a gyakran futólépésben közeledő, fáradt és éhező csapatok a császár láttára mindent elfeledtek. A régi gárda még ahhoz is időt talált, hogy felöltse díszruháját! Bár helyenkint csendőrök kergették vissza a harczba a franczia csapatokat s igaz az is, hogy a csapatok mögött ágyúk álltak azzal a rendeltetéssel, hogy a gyáván menekülőkre tüzeljenek, végeredményében mégis a francziák ujonczserege győzött, mert vezéré-

[1] *Horstenau* i. m. 226. l.
[2] *Friederich* i. m. I. k. 454. l.
[3] U. o. 449. l., valamint *Horstenau* i. m. 222. l.
[4] U. o. 455., 456. l., illetőleg 211—213. l.

ben meg volt erre az erős, rendíthetetlen akarat és a kellő erély a keresztülvitelhez!

A szövetségesek részben sikeres támadásai közepette Napoleon nem jutott ahhoz, hogy főerejét egy bizonyos irányban latba vetve, régi szokásához híven, egy ponton keresse a sikert. E szerint részemről is feleslegesnek tartom annak tárgyalását, hogy a franczia ellentámadás a jobb- vagy a balszárnyon lett volna hatásosabb.

Este 7 és fél órakor Napoleon körülbelül 60,000 embert helyezett készenlétbe a város különböző kapuinál és pedig:[1] a Teste-hadosztály 8 zászlóalját és a Latour-Mobourg lovashadtestet a Friedrichstadtban a már ott lévő Razout-hadosztálylyal együtt Murat parancsnoksága alatt, — az ifjú gárda Barrois és Dumuster hadosztályát a már harczban álló Bertezène-hadosztály mögött a Seevorstadtban Ney tábornagy alatt, — a pirnai elővárosban, hol az oroszokkal szemben amúgy is a francziák előnyben voltak, Mortier tábornagy vezényelte az itt álló Claparède-hadosztályt és az ifjú gárdának időközben beérkezett Decouz és Roguet hadosztályait. Mindhárom csoportnak támadnia kellett. A császár maga a dippoldswaldi sorompóhoz ment, hogy tanuja legyen Ney ellentámadásának.

A franczia ellentámadás.

Esti fél 8 óra volt, mikor majdnem egyidejűleg a város minden kijáratából kibontakoztak a franczia csapatok. A legelső támadás az oroszokat érte, kik mihamar feladták elfoglalt állásaikat s előbb a Windmühlbergre, majd Striesenre vonultak vissza. Wittgenstein ugyan erősbítést kért, de a Klüx dandár már csak a visszavonulás fedezésére érkezett jókor. Később az oroszok véres éjjeli harczok után még Striesen falut is feladták. Roth és Ziethen egy ideig tartották magukat a Grosser Garten északkeleti részében, de később a középen beállott válságos helyzet következtében visszavonultak a nagy keresztfasorig.

A III. sáncznál a francziák a Lichtenstein- és a Colloredo-

[1] *Horstenau* i. m. 225—226. l., valamint *Friederich* i. m. I. k. 455. l.

hadosztályok részeit támadták meg. Az osztrák-magyar csapatok — köztük a *25. magyar gyalogezred* — késő estig hősiesen ellenálltak, de végül legyőzte őket a nagyobb erő. A visszavonulásnál már az ellenség sorain vágták át magukat, a mi közben a lelőtt lovak helyett emberek húzták az ágyúkat. A sánczban álló ágyúkat ugyan beszögezte a legénység, de ő maga a francziák fogságába jutott (mintegy 400).[1]

Drezda nyugati részében Ney tábornagy egyrészt arczban megtámadta Bianchi hadosztályát, másrészt pedig a Bianchi- és Colloredo-hadosztályok közötti résbe iparkodott betörni.[2] Mindkét hadosztályparancsnok felismerte a veszélyt s rendelkezésre álló tartalékait a támadó francziák oldalába irányította. Ez az ellentámadás, melyet legnagyobbrészt a Bianchi-hadosztály magyar csapatai, továbbá az eddig tartalékban lévő *19., 32. és 34. ezredek hajtottak* végre, meg is hozta a kivánt sikert, a mennyiben a harczvonal áttörése meghiusult. A mint azonban az ilyen oldalozó támadásoknál igen gyakran megesik: egyes részek az ellenség hátába kerültek s ennek visszavonulásakor, saját csapataiktól elvágatva, fogságba estek. Így járt a *19. ezred 1. zászlóalja Fenyvesy százados* parancsnoksága alatt. Még a zászlójuk is az ellenség kezére került.[3] Veszélyben forgott a *32. ezred* zászlója is, melyet kiragadtak ugyan a megsebesült zászlótartó kezéből, de *Soltész György* őrmester visszaszerezte azt.[4]

Elkeseredetten harczolt Bianchi hadosztályának arczcsoportja is. Altonából a francziák elűzték ugyan a *48. magyar ezred* egyik zászlóalját, de a másik megint visszafoglalta a helységet.[5]

A Holzhofot a *2. magyar gyalogezred* védelmezte. Bár a támadó francziák egy része be is nyomult, Dubszky Iván br. százados útjukat állta. E vitéz tisztet a francziák megszúrták és el

[1] *Horstenau* i. m. 226—234. l., valamint *Friederich* i. m. I. k. 458—465. l.

[2] *Horstenau* i. m. 229—230. l., valamint *Friederich* i. m. I. k. 464. l.

[3] Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regimentes Nr. 19. Wien, 1878. 246. l.

[4] Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regimentes Nr. 32. Budapest, 1900. 510. l.

[5] Freiherr v. Bianchi czímű és i. m. 345. l.

akarták hurczolni; de Fröhlich Ferencz őrmester nyolcz emberrel útat nyitott a francziák sorain át úgy, hogy Podharatszky őrmester megmenthette a sebesült tisztet.[1] Mindkét őrmestert az ezüst vitézségi éremmel tüntették ki. Közben Wojtsek százados százada az ellenség oldalába támadt. A százados elesett ugyan, de Jellsitz őrmester átvévén a parancsnokságot, kiűzte a francziákat a Holzhofból s ezenfelül önszántából még tüzérségünket is oltalmazta.[2]

A *33. ezred* ezalatt a Feldschlösschent védte s a tüzérséget is fedezte.[3] Bár a francziák támadására kivonultak a Feldschlösschenből, ezt a *19. ezred 2. zászlóalja* ismét visszafoglalta.[4]

A francziák második támadása azonban visszavetette Bianchi vitéz magyar csapatait,[5] közben be is esteledett, a mire Schwarzenberg visszarendelte Colloredo és Bianchi hadosztályait eredeti állásaikba, s így Bianchi zöme Plauen felé visszavonult.[6]

Ney támadásával egyidejűleg Murat is előnyomult a Friedrichstadtból. E támadás Gyulay táborszernagyot a löbta-cottai állásban érte.[7] A franczia gyalogság azonban nem ért el sikert, a mire Murat Pajol és Latour-Mobourg lovastömegeit rendelte rohamra a Weissenwolf- és Mesko-hadosztályok közötti hézagba.

A lovastömeg élén egy lengyel ulánusezred száguldott, maga előtt üzvén egy század 12-es huszárt. Az ellenség azonban ezúttal csapdába került. Illésy ezredes ugyanis egy másik 12-es huszárszázaddal az ellenség hátába került, a 8. huszárezred a lengyelek oldalába intézett rohamot,[8] Gross főhadnagy pedig a 4. huszárezred egy oldalbiztosító különítményével szétugrasztott

[1] Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regimentes Nr. 2. Wien, 1853. 347. l.

[2] U. o. 348. l.

[3] *Franz Ebhardt* Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regimentes Nr. 33. Ung.-Weisskirchen, 1888. 564. l.

[4] Freiherr v. Bianchi czímű i. m. 346. l.

[5] *Horstenau* i. m. 230. l., valamint *Friederich* i. m. I. 464. l.

[6] U. o. 233—234. l.

[7] U. o. 230. l.

[8] *Horstenau* i. m. 230—231. l., valamint *Amon:* Geschichte des k. u. k. 12. Huszarenregimentes. Wien, 1876. 74—75. l.

egy csapat ellenséges lovas vadászt. A véres harcz a francziák vereségével végződött.

Ez alatt Pajol lovassága több izben megtámadta Löbtát, de az 1. gyalogezred mindannyiszor visszaverte.[1] A visszavonuló franczia lovasságot a 4-es és 8-as huszárok üldözték. Előbbi még egy ellenséges zászlóalj négyszögét is szétugrasztotta, a minél *Sághy János* és *Thót Ferencz* közhuszárok elsőknek ugrattak be a francziák soraiba s elfogták a zászlóalj parancsnokát.[2]

A mikor Mesko altábornagy észrevette, hogy a francziák el akarják vágni Weissenwolf hadosztályától, Cotta felé visszavonta csapatait, úgy hogy egy időre szabad lett a Meissen felé vezető út. Murat erre rögtön egy lovasezredet küldött ebbe az irányba. Hoditz gróf alezredes a 12-es huszárok egy századával útjukat akarta ugyan állani, a mi azonban nem sikerült. A franczia lovasok támadását végre az 58. ezred állította meg, az időközben beérkezett osztrák lovasság pedig Drezda felé visszavonulásra kényszerítette őket.[3]

Schwarzenberg aggódva látta a francziáknak a csatavonal közepén és az osztrák balszárnyon elért sikereit, de mivel beesteledett s a támadást újra kezdeni nem lehetett, visszarendelte a támadás előtti állásokba: Kleist hadtestét, Colloredo és Bianchi hadosztályát, továbbá, minden eshetőségre elkészülve, közelebb vonta tartalékait, a melyek azonban az ágyútűzben már eddig is sokat veszítettek.[4]

Az ellenfelek éjjelezését (augusztus 26-án) az 1. sz. vázlat mutatja.

Az első csatanap tehát nem hozta meg a döntést; végeredményében azonban a francziák sikerével végződött. Napoleon gyors és erélyes cselekvése és fiatal csapatainak elismerésreméltó bátorsága meghiusította a nagyobb erővel rendelkező szövetségesek erélytelen próbálgatását, a melyet támadásnak alig nevezhetünk. Ezenfelül a császár tért nyert a város előtt s ezzel

[1] *Horstenau* i. m. 231. l.

[2] U. o., valamint Geschichte des k. u. k. Huszarenregimentes N. 4. Wien, 1882. 389. l.

[3] *Horstenau* i. m. 232. l.

[4] U. o. 232—233. l.

mozgási szabadságot is másnapra. E mellett a francziák veszteségei is sokkal kisebbek voltak, mint szövetségesekéi, a mennyiben a francziák körülbelül 4—5000, a koalicziós seregek pedig kerek 13,000 embert veszítettek.[1] Tekintve a harczban állott csapatok állományát, a veszteség a francziáknál 5%, a szövetségeseknél pedig majdnem 13%-nak felel meg.

A szövetséges csapatok vezetésével nem igen büszkélkedhetünk, de annál nagyobb elismeréssel kell adóznunk a csapatok hősiességének. A *magyar csapatok ezúttal is felütöntek harczi derékségükkel*;[2] vezetőik, karddal kezükben, hősileg, mindenütt legelől harczoltak; Gyulay és Máriássy meg is sebesültek.[3] A seregnél levő angol tisztek és a parancsnokok nem is fukarkodtak a dicsérettel; az orosz czár a hullákkal sűrűn borított csatatér láttára elismerte, hogy a *magyar csapatokból álló Bianchi hadosztálynál dúlt legelőször a harcz*,[4] Schwarzenberg herczeg pedig ezt jelentette róla: «*dicsőségéhez híven viselkedett.*»[5]

De sok magyar harczos vitézségét is megörökítette a krónika. A *41. magyar gyalogezred* gránátos zászlóalját megdicsérte a hadosztályparancsnok.[6] A *33. ezred* legénysége e napon öt ezüst vitézségi érmet szerzett. Nevezetesen kitüntették *Fitzey őrmestert*, ki egy félszázaddal nemcsak feltartóztatta a franczia csatárokat, hanem még néhány franczia ágyút is visszakergetett, sőt megsebesülése ellenére tovább előnyomult mindaddig, míg a vérveszteségtől össze nem esett. *Winter István őrmester* megmentett egy üteget, melynek parancsnoka elesett. *Günther Antal tizedes* és *Matuschka András közvitéz* megmentették sebesült századosukat s este rajtütöttek egy franczia tiszti őrségen, a melyből néhány embert el is fogtak. *Brandwein Mátyás* kivágta megsebesült főhadnagyát az ellenség soraiból. *Richter György*

[1] U. o. 236. l.

[2] Freiherr v. Bianchi czimű és i. m. 347. l.

[3] *Horstenau* i. m. 237—238. l.

[4] Freiherr. v. Bianchi czímű és i. m. 347. l.

[5] Freiherr v. Bianchi czímű és i. m. 347. l.

[6] Geschichte des k. u. k. Infanterieregimentes Nr. 44. Wien, 1875. 195. l.

tizedes pedig sebesülése mellett a legvégsőig védelmezte és azután biztos helyre is vitte azokat az ágyúkat, a melyeket őrizetére bíztak. Jutalmul két aranyat kapott.[1] A 34. gyalogezredben ezüst vitézségi éremmel tüntették ki bátor magatartásáért *Eötvös János őrmestert,* valamint a zászló megmentéséért *Szalay István tizedest.* Társai közül: Czakó János hat, Matbe István négy aranyat kapott.[2]

A huszárok is öregbítették régi hírnevüket. A 4-es huszároknál ezüst vitézségi érmet kapott *Pákozdy Mihály őrmester,* mert megmentette iszapba rekedt két ágyúnkat. Hasonló kitüntetésben részesült *Berényi József közhuszár,* a ki kivágta az ellenség közül kapitányát s e közben maga is megsebesült. *Farkas István* és *Varga Ferencz* közvitézek megmentették a század trombitását és még egy társukat. *Pataky Ferencz közhuszár* pedig Gyulay táborszernagynak ajánlotta fel a lovát.[3]

A 12. huszárezredben ezüst vitézségi érmet kapott *Petrovszky Imre közhuszár,* a ki sebesült hadnagyát ültette a maga lovára s azután gyalogosan karabélyával védekezett tovább. *Szikra András huszár* szintén hadnagyának adta lovát, a mikor ez alól kilőtték a sajátját. *Kovács Tamás huszár* hasonló módon mentette meg sebbe esett hadnagyát. Mindketten négy aranyat kaptak jutalmul.[4]

A seregek helyzete augusztus 26-áról 27-ére virradó éjjel. Elhatározások és parancsok augusztus 27-ére.

A 26-iki sikertelen támadás után, ha ugyan az intézkedésben is csak tüntetésnek mondott mozdulatokat annak lehet neveznünk, a szövetséges fősereg vezetőségének augusztus 27-ét illetőleg nagyban három elhatározás között kellett választania. Vagy megtámadja immár erélyesen Drezdát, vagy bevárja Napoleon támadását a magaslatokon Drezdától délnyugatra, vagy

[1] Geschichte des k. u. k. Infanterieregimentes Nr. 33. 565. l.

[2] Geschichte des k. u. k. Infanterieregimentes Nr. 34. Kassa, 1900. 468. l.

[3] Geschichte des k. u. k. Huszarenregimentes Nr. 4. Wien, 1882. 389. l.

[4] Geschichte des Huszarenregimentes Nr. 12. 75. l.

1.sz. Vázlat.

Helyzet aug. 26.-an éjfélkor.

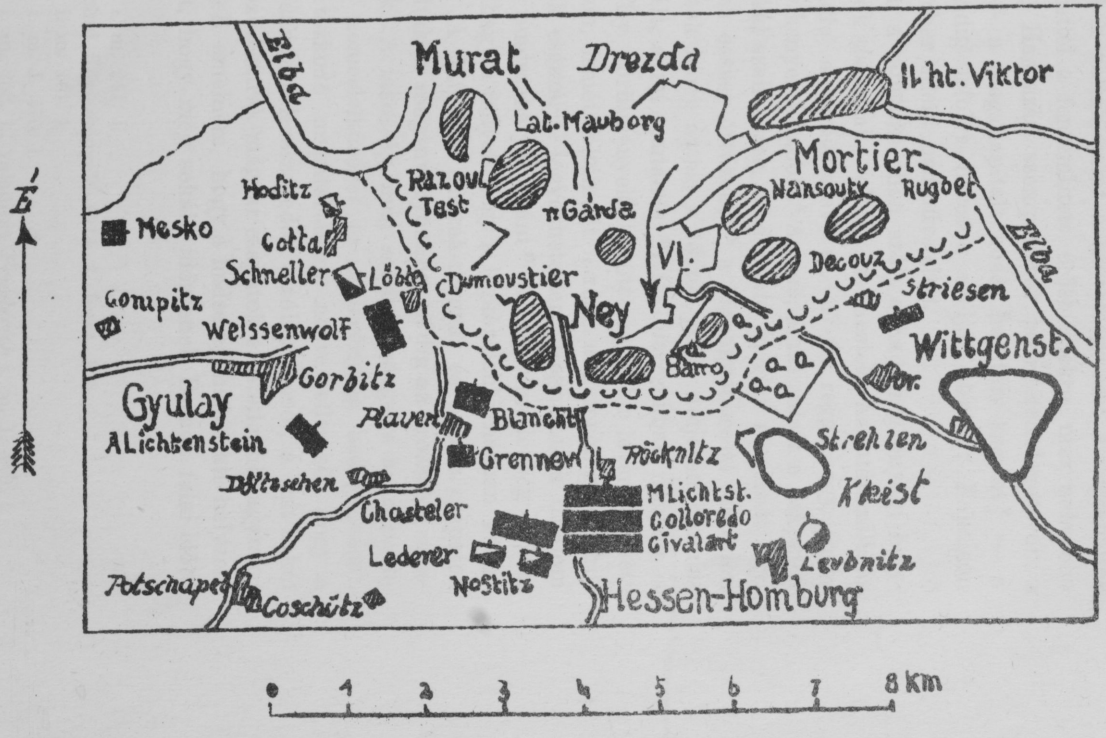

visszavonul. A támadás mellett szólt az a körülmény, hogy a francziák még a 26-án beérkezett erősbítések ellenére is számbelileg gyengébbek voltak, mint a szövetségesek.[1] A végrehajtás azonban, tekintettel a fentemlített erősbítésekre, már nehezebb volt mint 26-án. Hadászati szempontból pedig felesleges volt a támadás, mert — a megállapított közös haditerv szerint[2] — a Drezda előtt eddig lefolyt harczok czélját elérték: Napoleon abbahagyta Blücher elleni hadműveleteit.

Még inkább a támadás ellen szólt a hadsereg anyagi helyzete.[3] A csapatok fáradtak voltak és éheztek. Az utánszállitás teljesen felmondta a szolgálatot; pl. 27-én reggel egy egész század csak egy kenyeret kapott.[4] Az eső, a mi miatt a csapatok már eddig is sokat szenvedtek, 26-án este megint megeredt úgy, hogy eloltotta az összes őrtüzeket,[5] a legnagyobbrészt szabadon táborozó csapatok bőrig áztak, a lőszer pedig teljesen használhatetlenné vált, a mi azután a 27-iki harczokban nagyon is érezhető volt. Ily körülmények között nagyfokú levertség vett erőt a csapatokon, ismét feltámadt a régi, alig megingatott hit, hogy a francziák császárja legyőzhetetlen. Megingott a bizalom a hadvezetőség rendszabályai iránt[6] s fegyelmetlenség kapott lábra. Sok őr elhagyta helyét, hogy a legközelebbi házban keressen menedéket. A míg az osztrák-magyar és porosz csapatok hozzá sem nyúltak a magánvagyonhoz, addig az oroszok szabadon fosztogattak. A lakosság még sokáig emlegette az osztrák-magyar tisztek nemeslelkűségét és a legénység kedélyességét. A csapatok tartózkodó magatartására nézve jellemző, hogy a francziák egyik dandára lerészegedett attól a bortól, a mit a két napig ott táborozó osztrák-magyar csapatok érintetlenül hagytak.[7]

Végül ki kell emelnem, hogy a hadsereg hadászati helyzete sem kívánta azt, hogy még sokáig időzzenek Drezda falai előtt.

[1] *Horstenau* i. m. 241. l.
[2] Hadtörténelmi Közlemények, 1914. 1. füzet. 105. l.
[3] *Horstenau* i. m. 241. l.
[4] *Friederich* i. m. I. 470. l.
[5] *Horstenau* i. m. 253. l., valamint *Friederich* i. m. I. 469. l.
[6] *Friederich* i. m. I. 469.
[7] *Horstenau* i. m. 254. l.

Az előzményekből ismeretes, hogy a francziák a königsteini Elbahidon át úgy a főserég jobb szárnyát, mint a legegyenesebben Csehországba vezető visszavonuló vonalat, a pirnai országútat veszélyeztethették. Ép e miatt hagyták Würtemberg herczeget a königsteini híddal szemben, mint oldalbiztosító-seregtestet. Vandamme 26-án nagyobb erővel megtámadta a herczeget és nyugat felé vissza is szorította.[1] Ha Vandamme erélyesebben támad, a Würtemberg feletti győzelme könnyen végzetessé válhatott volna a főseregre nézve. A veszély azonban továbbra is fennállott, mert a herczeg, aránylag csekély erejével, képtelen volt biztosítani *úgy a fősereg oldalát mint hátát és a pirnai útat.* Bár ezen oldalt álló csoportot az orosz gárdával, valamint az orosz és porosz tartalékcsapatokkal meg is erősíthették volna, a czár, nemkülönben az orosz alvezérek, túlságos kedvezően ítélték meg a helyzetet és a mikor a herczeg többször erősbítéseket kért, alig adtak neki valamit; nevezetes az, hogy Schwarzenberget, a fővezért sem tájékoztatták kellőképen balszárnya e helyzetéről.

Mindent egybevetve tehát, a körülmények határozottan a visszavonulás mellett szólottak.

A védelem esélyei sem voltak igen biztatók. Egyedül a terep kedvező alakulata szólott mellette, míg a fentebb, a támadásnál említett gyöngék, mind megmaradtak; sőt a védelem sem hozhatta létre a támadás esetleges gyümölcsét, a győzelmet, mivel Napoleon, sikertelen támadása esetén, Drezdába húzódva, a szövetségesek tulajdonképen semmit sem értek volna el!

Rendkívül nehéz ezúttal is a fővezérlet elhatározásait minden kétséget kizárólag megállapítanunk, de még nehezebb követnünk gondolatmenetét. Csakis a kiadott parancsokból következtethetünk a hadvezetőség szándékaira. Úgy látszik, hogy a fővezérlet először mégis a támadásra határozta el magát.[2] Legalább erre vall az a körülmény, hogy a még hátul levő csapatokat — az orosz és porosz gárdát és a tartalékcsapatokat, valamint az osztrák-magyar Klenau-hadtestet — előrevonták. Később azon-

[1] *Horstenau* i. m. 242. l., valamint *Friederich* i. m. I. 465—467. l.
[2] *Horstenau* i. m. 244. l., valamint *Friederich* i. m. I. 471. l.

ban a fővezérlet mégis aggódni kezdett a jobb szárny sorsa miatt s így elhatározták, hogy a hadsereget csak készenlétbe helyezik.[1] Az erre vonatkozó parancsok,[2] nagyjából, hasonló csoportosításban állították csatarendbe a sereget, mint 26-án, mégis azzal a különbséggel, hogy Wittgensteint jobban visszavonták, a mi által Roth tábornok jutott veszélyes helyzetbe megmaradt csekély csapataival.[3] A középre vonták Gyulay hadtestét is; valószínűleg azért, hogy 27-én itt ismételjék meg a támadást, ahol ez már 26-án is némi sikerrel járt. Gyulay helyét a Weisseritztől északra az előre rendelt Kleist hadtestének kellett volna elfoglalnia.[4]

A szövetségesek nem ismerték el vereségüket,[5] mert Schwarzenberg intézkedésében, egyebek között, azt is említi, hogy bár a francziák visszaszorították a szövetséges seregek balszárnyát, a tartalékok ismét helyreállították «a dolgok rendjét.»[6]

Ezekkel ellentétben, Napoleon azt hitte, hogy reggelre elvonulnak a szövetségesek Drezda falai alól.[7] Ezért inkább az üldözésre gondolt, mintsem új csatára. Hadseregét csak készenlétbe helyezte[8] s a midőn másnap, várakozása ellenére, mégis szemben találta magát a szövetségesek csatarendbe állított tömegeivel, igen megörült s biztos volt győzelmében.[9] Csapatait is némileg másképen csoportosította s seregének felállításából arra következtethetünk, hogy a szövetségeseket, ezek nagyobb ereje ellenére is, mindkét szárnyon átkarolólag akarta megtámadni. Igaz ugyan, hogy utólag azt mondta, miszerint támadását az ellenség közepe ellen akarta intézni és ezért összpontosította főerejét a középen, de a rossz idő meggátolta ennek kivitelében.[10]

Dormándy Géza
vezérkari testületi százados.

[1] U. o. 246. l.
[2] U. o. 247—248. l., valamint *Friederich* i. m. 470. l.
[3] U. o. 250. l., valamint *Friederich* i. m. 476. l.
[4] *Horstenau* i. m. 248. l.
[5] U. o. 245. l.
[6] *Friederich* i. m. 470. l.
[7] *Horstenau* i. m. 238. l., valamint *Friederich* i. m. 474. l.
[8] U. o. 239—240. l.
[9] U. o. 254. l.
[10] U. o. 255. l.

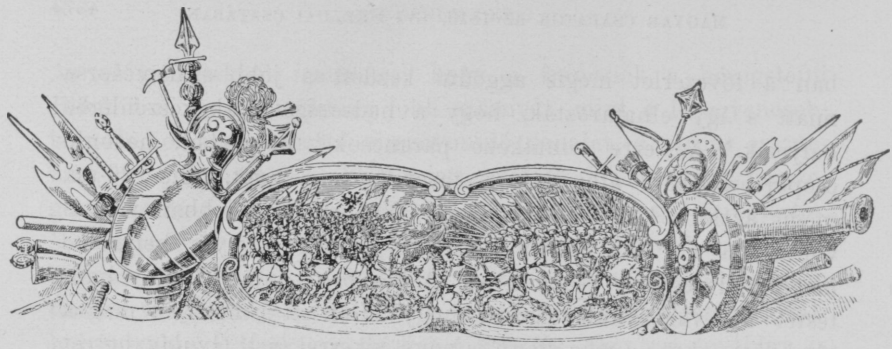

TÁRCZA.

EVLIA CSELEBI FELJEGYZÉSEI A MAGYAROK HARCZMODORÁRÓL ÉS KATONAI JELLEMÉRŐL.

(Második közlemény.)

EVLIA magyarországi utazásáról szóló II. kötete az 1664—66. évek eseményeit tárgyalja. Ennek az útleírásba foglalt krónikának két kimagasló része van: az első a szentgotthardi ütközet leírása, a második pedig a török követség bécsi útja, fogadtatása és tárgyalása. Mindkét eseményben Evlia mint szemtanu vett részt, így leírása forrás az illető esemény történetéhez, másrészt további gazdag adattár a magyar harczmodor és katonai jellem megrajzolásához. Ezúttal már nem tisztán várharczok, hanem síkságon történő, a harczászat egészen új modorát követő összecsapásokról is lesz szó; ilyen volt maga a szentgotthardi ütközet is. A főeseményeket ezúttal is a harczászat szempontjából tanulságos apróbb portyázások szakítják meg. Ilyenekben Evlia Cselebi igen szeretett részt venni. Társai előtt, bizonyára a vezérekkel való ösmeretsége, jó viszonya, rokonsága és írástudása miatt is, nagy tekintélyre tett szert, rendesen ő osztotta el a rablott jószágot, szívesen hallgatták meg véleményét és tanácsait; a csatatervek, portyázások nem egyszer Evlia tervei, a melynek sikerültekor a jóleső dicsekvéstől sem tartózkodik. Kövessük tehát a krónikást ismét az ő útjain!

Küprili Ahmed nagyvezír Zerinvár elfoglalása után rövid ideig

Kanizsán pihent, de csakhamar a Rába mentén felfelé, egyenest Bécs ellen indul. Közben engedélyt ad Ahmed Gerajnak, a tatár khán fiának, a portyázásra. Evlia Cselebi azonnal a portyázó sereghez csatlakozik. A Rába mentén, Komár vára közelében (mai neve ismeretlen), a portyázók ellenségre bukkantak. «Mi 350 fegyveres vitézt csárkhádsinak (= les v. kém) előre küldöttünk — beszéli Evlia — s mikor ők előre mentek, nyomban az ellenség csapatai is feltüntek. Mi azonnal összegyülekeztünk és sűrű csapatban haladtunk. Én szegény a győzelmi imádságot olvastam fel szép hangon, miközben a csárkhádsijaink az ellenséghez közeledtek. Az ellenség előcsapatában 100 gyalogos puskás volt s mellette jobb oldalról egy kék selyem zászló alatt csupán 200 főnyi ellenség, bal oldalról pedig egy aranykeresztes, sima, vörös zászló alatt 150 főnyi ellenség jött előcsapatul, de mind nagyon tiszta vitézek voltak. Ily helyzetben a mi csárkhádsijaink azok előcsapatára sortüzet lőttek ki, *azok lovasai pedig kivont karddal a mi csapatainkra rohantak* s ezek a harczot nem tudván tartani, hátrálva felénk tartottak, a mire az összes ellenség disznócsorda gyanánt tört ránk.» (I. m. II. k. 23. l.) A végbeli vitézek e hősi támadásában egy mai roham török időbeli mását kell látnunk. Persze a török túlerő győzött ezuttal is és Evlia leírását a maga szokott nagyításával így végzi: «Négy óráig harczoltunk és 586 főnyi ellenségből egyetlen egy ember meg nem szabadult.» (I. m. II. k., 23—24. l.)

Harczászati szempontból talán legérdekesebbek Evlia Cselebinek a szentgotthardi ütközetről szóló feljegyzései. Itt török vereségről és keresztény győzelemről van szó. Hogyan számol el erről Evlia? Mielőtt az ütközet taktikai eljárásait vizsgálnók, bocsássuk előre a fordítónak Evlia hitelességéről, leírásának őszinteségéről írt megjegyzését. *Karácson Imre* szerint «a keresztény sereg győzelmét a török írók közül egyedül Evlia Cselebi mondja el őszintén. A többi török írók, még Rásid efendi is, csak annyit vallanak be, hogy a Rába-folyó balpartjára átment janicsár csapatot, mely csak csekély része volt a török haderőnek, a keresztények legyőzték ugyan, de a sereg zöme, *a megszámlálhatatlan iszlám sereg* — amint Rasid írja — *erősen megállott a helyén, hogy Isten segítségével a hit ellenségén bosszút álljon, de a hit ellensége a tulsó partra átmenni nem merészelt.* Sőt a jelenlegi török történetírók is a szentgotthardi vereséget nem tartják nagynak, mert a békekötés olyan volt, mintha a török haderő győzött volna.» (I. m. II. k. 60. l. jegyzet.) *Marczali Henrik* történelmében (Magyarország története, Budapest 1911. 486. l.)

az egész ütközetről csak ennyit jegyez fel: «Zerinvár bevétele után északra indul a nagyvezír. Szent-Gotthárdnál a Rába átkelőjénél, útját állja Montecuccoli, kihez már a franciák is csatlakoztak. A török merész támadása zavarba hozta eleinte a keresztyén tábort. de a franciák heves rohama, melyre nem is kaptak parancsot, megállítja az ütközetet, s a sorakozó vasas németek pedig teljesen szétverik a folyón már átkelt török sereget. (1664 aug. 1.) *Mátyás ideje óta magyar földön ez volt az első döntő győzelem.* De nem magyarok vívták ki és ezért nem is ők szabták meg a béke föltételeit.» Milyen új adatot csatol ehhez Evlia, ad-e szerepet a magyarságnak ebben az ütközetben is? «Az ellenséget a tulsó oldalon sehol sem lehetett látni, készületeket tettek tehát a folyón való átkelésre és a nagyvezír 300 vitézt a tulsó partra küldött. Észrevették, hogy a folyón csak a kengyelig ér az átjáró vize. Az összes divántagok és öregek tanácskozásra gyültek össze s megállapodásuk így szólt: A Rába-folyón hidat kell készíteni és Német-Ujvár alól Bécs városához menjünk s azt ostrom alá vegyük. Azt azonban egyik sem gondolta meg, hogy a téli napokban hogyan fognak majd Bécsig és Prágáig elmenni, mikor a katonaság a tél óta már a harmadik hadjáratot végezte s nagyon elgyengült». (I. m. II. k. 55. l.) Tehát Evlia már jó előre előkészíti a szerencsétlen helyzetet és kutatja annak okait és mentségeit. Az átkelés tényleg megtörtént. A janicsárok és a gyalogság egy része átkelt, míg a nagyvezír a tartalékcsapattal a folyó innenső oldalán táborozott. «Az ellenségből — írja Evlia — egyszerre 10,000-en mentek ki a csatatérre s ez a csatatér igen tágas volt, négy oldalról azonban sűrű erdők övezték. Ebből az erdőből hirtelen 5—6000 főnyi ellenség lovagolt elő s ezek erősen nekikészülődtek az ütközetnek. Az előcsapat az előcsapattal összekeveredett s egy szempillantás alatt kardot rántottak egymásra... Hála Isten! A hitharczosok győztek.» (I. m. II. k. 60. l.) Ez az első győzelem ugyanis, a mely megvan Marczali történelmében is. Ekkor hozzák a vészhírt a nagyvezírnek, hogy az ellenség hat oldalról közeledik. A nagyvezír még több segédcsapatot küld át a folyón. Evlia a folyó túlsó partjáról a nagyvezír közeléből nézi a kifejlődő ütközetet. *A felvonuló ellenség között az elsők között a magyarokat említi.* «Bal oldalon[1] mintha piros vérbe mártva lettek volna, piros ruhás, zöld bársonyos, fehér parókás franczia katonák tüntek fel s csapatokban felvonultak. Azután Zerin-Oglu (Zrinyi), Battyán-Oglu (Battyányi), Nádazs-Oglu (Nádasdi), Gepán-

[1] T. i. a bal szárnyon!

Oglu (Frangepán) szlavóniai, mekemóriai (muraközi) bőrdolmányos, zöld posztókalapos, kettőslovú, kovaköves puskás csapataik jöttek és Rába-folyó jobboldalán állottak meg. Azután báljemez ágyúkkal 40—50,000 gyalogos német katona vonult fel csapatonként s ezeknek vezéreik Zuze (Souches) nevű vezér és Mantikukule vezér voltak.» (I. m. II. k. 63. l.) Evlia tehát tényleg említi azt a vakhírt, a mi a török seregben elterjedt, hogy Zrinyi Miklós is részt vett a szentgotthárdi csatában.[1] Történelmi tény azonban, hogy Zerinvár felmentésére menni nem akaró Montecuccoli seregéhez Zrinyi sem akart csatlakozni. De a vakhír jellemző. A mint *Karácson* is oly szépen mondja, Zrinyinek csupán a neve is felér egy hadsereggel, oly félelmes alak volt a törökök előtt. A jó hazafi Evlia a felsorolás után ismét az előre megérzett vereség mentségeihez fordul, midőn így szól: «Az iszlám sereg már az előbbi ütközetben részt vett s fáradt és elgyengült volt; húsz nap óta tűrték az esőt; lovaik is, maguk is elerőtlenedtek.» (I. m. II. k. 63. l.) A török haderő elhelyezkedése a következő volt: Iszmail pasa a budai katonasággal és más határszéliekkel az előcsapatot alkotta; jobb szárnyon a halebi pasa, Güdsi és Szalik pasák, *középen a nagyvezír katonaságával a boszniai és Iszmail alajbég mentek. Középen voltak* még a nagyvezírnek 10,000 válogatott vitézei és 20,000 puskás janicsár. «Azonban helytelen intézkedést is tettek — írja Evlia — midőn a katonasággal 40—50 sáhi ágyút nem vittek. Másik helytelen intézkedés az volt, hogy a janicsárok a sánczokból kimentek s gyalogos katonaságot küldtek harczba sík helyen ellenség ellen.» (I. m. II. k. 64. l.) Az előbbi a sereg általános elgyengültsége mellett ez már elfogadhatóbb taktikai hiba volt a török sereg részéről.

Az első általános összecsapás ismét a töröknek kedvezett. «Az ellenség az ütközet kezdetén — írja Evlia — csapatonkint összezúzódni kezdett. Az ellenségből a német hadosztály mindjárt kezdetben megbomlott s a hegyek felé futott, úgy, hogy csak Német-Ujvárnál vett lélekzetet. A hitharczosok ezt a megbomlást örömmel adták hírül egymásnak s az ellenséget nyomon üldözve, szétszóródtak.» (I. m. II. k. 65. l.) Ekkor jött a francziák híres támadása, amely megváltoztatta a csata kimenetelét. «Hat órán át tartott az ütközet», — meséli tovább a krónikás (U. o.). — «Az ellenségnek folytonosan

[1] Magyar csapatok csakis a küzdelem végén értek be a csata terére. *Rónai Horváth Jenő* Az 1664. évi Mura-Rábamelléki hadjárat stb. cz. értekezése. *Hadtört. Közlem.* 1891. évf. 646. l.

friss segélycsapatai érkeztek s a győzelemtől megittasodott ellenség hét irányból olyan ágyú- és puskagolyó-záport hullatott, hogy a nagyvezír száridseinek felénél több mindjárt a csata kezdetén vértanu lett.» A megfutamodott német sereg üldözéséből visszatért török csapatok is így jártak, a vértanuság serbetjét itták meg. A szegény Evlia, ki időközben átjött a Rábán és egész közelről nézte a csatát, folyton a Koránt énekelte, majd, midőn a vereséget látta, búsan ment vissza a nagyvezír dombjára és jelentette a csapást. A visszavonulók alatt a kötélhíd leszakadt és tömegestül a folyóban pusztultak el. A tulsó oldal a nagyvezírrel együtt mindezt tehetetlenül nézte, legfeljebb kötelekkel igyekeztek kimenteni a folyóból, a kiket lehetett. Az ellenség (már t. i. Evlia szempontjából) oldalán rekedt Iszmail pasa 10,000 emberével kétszer is újból kezdte a csatát, oroszlánbátorsággal harczoltak, mégis mindannyian vértanukká lettek. «Az ellenség ezt a helyzetet látva, azt mondá: Az alkalom a a mienk! s az iszlám katonaságot üldözte és egész a Rába-folyó partjáig eljött vele, de ott megállott. Ennyi iszlám katonának elmerülését látva, még az ellenség is elnémult.» (I. m. II. k. 70. l.) A nagyvezír hősiesen tűrte a csapást, megmenteni igyekezett legalább azt a látszatot, hogy nem teljesen tört meg a törökség. Ezért egy napig még a Rába partján maradt. Az elesettek felsorolása után bánatosan jegyzi meg a jó Evlia, hogy «*ez a szerencsétlenség a vezető emberek önhittségének s tanácskozás nélkül való helytelen intézkedésüknek eredménye lett*». (I. m. II. k. 72. l.) A fordító *Karácson Imre* a szentgotthardi ütközet eme előadását a következő nevezetes megjegyzéssel kíséri: «*A török hadsereg vereségét Evlia Cselebi a török íróknál szokatlan őszinteséggel bevallja. Az ő előadásából nyilván következtethető az is, hogy a császári hadsereg fővezére, Montecuccoli maga sem reménylette ezt a győzelmet, mert a megzavart török sereget nem merte üldözni, hanem időt engedett a nagyvezírnek, míg szétfutott csapatait összeszedte, azután pedig békességesen hagyta elvonulni. A török haditanácsban igazuk volt azoknak, kik Montecuccoli megfélemlítésére számítottak azáltal, hogy Székesfehérvár felé vette az útját a nagyvezír*». (I. m. II. k. 73. l. jegyzet.) E szavak alapján, de Evlia Cselebi egész őszinte és pontos elbeszéléséből kiolvasható történelmi igazság következtében is egy nagy történelmi tévedést kell helyreigazítanunk, mely vörös fonálként végighúzódik az összes történelmi könyveinkben: *Montecuccoli nem érdemli meg a vasvári béke miatt azt az erős szemrehányást, a melylyel a magyar történetirók illetik* (Marczali is!), *nem ösmerte*

fel győzelme értékét és így nem is használhatta ki azt teljesen. Ez a szentgotthárdi ütközetnek Evlia Cselebi előadása nyomán levonható legnagyobb tanulsága.

A békekötésben is nyoma van Evlia tanácsadásának. A békének egyik pontjában Lipót császár egyik követe kimondatni kívánta, hogy a Várad közelében levő Székelyhid vára leromboltassék, mivel «az ott levő magyar és német katonaság sokszor összegyülekezik s ha egy nap a békével ellenkező dolgot tesznek, a béke újra megbomlik». (I. m. II. k. 91. l.) De ezt Evlia tanácsára a nagyvezír nem fogadta el, azzal a megokolással, hogy a kérdéses vár nem a császáré, hanem Erdélyé.

Midőn a békekövetség Bécs felé haladt, a határon alkalmat vesz magának Evlia, hogy a magyar nép jelleméről elmélkedjék. A muszulmán író mintegy búcsúzik attól a helytől, a melyet — bár ellenség földje — szívből megszeretett. Ehhez a helyhez a fordító a következő megjegyzést teszi: «Ez a leírás a magyar nép természetéről egyik legérdekesebb fejezete az éleselméjű török írónak s az összehasonlítás (t. i. a némettel) igen meglepő». (I. m. II. k. 147. l. jegyzet.) Maga az egész kis fejezet egész terjedelmében, mert minden gondolata jellemző, fontos és találó, a következőkép hangzik: «Ime, itt végződik a magyar vilájet. Innen nyugat felé egész Bécsig, Prágáig és Londsát (ma ismeretlen helységnév) vilájetig német és álámán vilájetek vannak. A magyarok innen oda fegyveresen nem mehetnek, hacsak a németek segítségül nem hívják őket a harczba. Olyankor a magyarok fegyveresen jönnek, csakhogy melléjök ekkor még a magyar katonáknál is több német katonát tesznek őrizetül.»

«A németek és magyarok között a békességes együttélés sohasem volt meg. Egymással nem egyeznek meg s egymásban nem bíznak, mivel a magyarok néhányszor az oszmánoknak meghódoltak s a németek tartományát és népét Szulejmán khánnal feldúlatták. Mind a ketten messiási vallásúak ugyan, de azért egymást éppen nem szeretik. A németek Esztergom és Székesfehérvár felé sem fegyveresen, sem fegyvertelenül nem mennek, mert a magyaroktól félnek és csak nagy csapatban járnak s egymással csak dárda végével beszélgetnek. A németek birodalma azonban erős és terjedelmes, a magyaroké pedig Szulejman khán idejétől fogva, midőn Esztergom vára és a «korona» kezükből kiesett, igen elgyengült s a német a magyarok fölött hatalmaskodva, rájákká tette őket. A németek a magyarok mellett olyanok, mint a zsidók, bátorságuk nincs és kardosan lóra

nem ülnek, hanem csupán gyalogos puskások és gránátosok. Övükön rövid pózna van s mikor lőni akarnak, akkor ezt villa alakban felállítják s azon lőnek. Az ozmán vitézek módjára kézből nem lőnek, hanem szemeiket becsukják s úgy lőnek. Fekete sapkájuk nagy, czipőik orra hosszú, sarka magas, télen-nyáron a keztyűt kezükről le nem teszik».

«A magyar nép országa gyenge, de jó asztaluk van s a vendéget igen szeretik. Országuk gabonatermő ország s a nép földmíves. Való igaz, hogy vitéz nép s a tatárok módjára mindenfelé kettős lóval nyargalnak; öt-tíz paripájuk is van s övükön kardot viselnek. Olyan ruhájuk van, hogy a mi végbeli katonáinktól alig lehet őket megkülönböztetni. Kuhejlán lóra ülnek, tisztán járnak, tisztán étkeznek, a vendégre különös figyelmet fordítanak. Foglyaikat nem kínozzák, mint a németek s a kardot az oszmánlik módjára forgatják. Szóval: a magyarok jótermészetűek, reggelenkint épp úgy tisztára megmossák az arczukat mint az oszmánlik». (I. m. II. k. 147—148. l.)

Mennyire ellenkezik ezzel a jellemzéssel Montecuccoli beszéde, ki a török követnek — Evlia feljegyzése szerint — a császár előtt így szólott: «A mi magyar katonáinkat semmi módon féken tartani nem lehet; azok tolvajok; ha határaitokon találjátok őket, fogjátok meg s húzzátok őket karóba». (I. m. II. k. 183. l.) Magáról a híres bécsi követségről, melyet Evlia oly részletesen elbeszél, nincs külön feljegyezni valónk, nem érinti tárgyunkat.

Evlia Cselebi könyveit ugyanaz a történelmi szellem lebegi át, a mely *Salamon Ferencz* Magyarország a török hódítás korában czímű könyvét jellemzi. Párhuzam kedvéért álljon itt egy-két jellemző vonatkozás, általános szemlélődés a jeles magyar történetíró munkájából is, a mely 30 évvel Evlia műveinek feltalálása előtt jelent meg. Salamon így ír a török hódításokról: «A törököt nem hasonlíthatjuk népvándorlások nemzeteihez. E nemzetek új hazát kerestek a megtelepedésre s magukkal vitték asszonyaikat, gyermekeiket minden felkelhető vagyonukkal. A török hódítás Magyarországon csak katonai foglalás volt. A nagyobb harczok után a janicsárok és zsoldos szpáhik tömegesül visszatértek. Tetemesek lehettek azon rendetlen csapatok is, melyeknek foglalkozása a rablókalandok, az ellenséggel folytatandó kisebb fárasztó csatározások.» (I. m. 133. l.) Arról a honvédelmi rendszerről pedig, mely a kényszer hatása alatt felváltotta a bandériális hadrendszert, így nyilatkozik: «Míg a rendes katonaságnál a veszély és bajok nőttével fogyton-fogy az önérzet s vele a bátorság és gyakran a fegyelem, mindez a nemzeti hadak soraiban annál

természetesebben emelkedik. A hazafi háta mögött számos egyéb kedves érdek áll (l. Evliánál a várvédelmek történetét). melyek mentől nemesebbek, annál nagyobb erkölcsi erőt adnak. Minél nagyobb a veszély, annál nagyobb az önfeláldozás s annál számosabbak a hősi tettek példái.» (I. m. 164. l.) Valóban ezeket a bölcseleti igazságokat bizonyítja Evlia Cselebi is, ki 6 évi itt időzése után — mint nemes e lenfél — szent meggyőződéssel jelenti ki, hogy a magyar vitéz nép és jó katona.

Dr. Vajticzky Emánuel.

ÉVFORDULÓT ÜNNEPLŐ MAGYAR EZREDEK.

(Harmadik közlemény.)

II. Vilmos württembergi király nevét viselő császári és királyi 6. számú huszárezred.[1]

1734. január 13-án kelt legfelsőbb pátenssel *Károlyi Sándor* gróf állította fel saját költségén és pedig 10 kompánia erőben Sopronban és Pozsonyban.

Legénységét a következő toborzó, illetőleg sorozó járásokból kapta: 1781-től Nagyváradról, 1830-tól Debreczenből, 1860-tól Debreczenből, Szatmárról és Kassáról, 1867-től Kassáról, Ungvárról és Nyiregyházáról, 1873-tól Losonczról, Kassáról és Eperjesről, 1883-tól Losonczról és Egerből, végül 1889 óta a kassai hadkiegészítő kerületből.

Ezredtulajdonosai voltak: *Károlyi Sándor* és *Ferencz* grófok, *Pálffy Rezső* gróf, *Hadik András* gróf, *Blankenstein Ernő* gróf, *Vilmos* württembergi trónörökös és később Württemberg királya, *I. Károly* és végül *II. Vilmos* württembergi király.

A 18-ik században, mikor hadi tetteinek legszebbjeit vitte végbe, ezredparancsnokok voltak: *Baranyay János* báró, *Károlyi Ferencz* gróf, *Forgách Ferencz* gróf, *Szluha György* gróf, *Haller Gábor* gróf, *Reviczky János*, *Semnyey Imre* báró, *Gombos György*, *Ternyei János*,

[1] *Alphons Freiherr von Wrede* Geschichte der k. k. Wehrmacht. III. kötet. Wien, 1901. 260. l.

Gräffer Kurze Geschichte d. k. k. Regimenter, Corps, Bataillons und andere Militär-Branchen stb. Wien. 1801. II. kötet 177. l.

Szerelem József, *Hadik Károly* gróf, *Szent-Keresztv Zsigmond* báró és *Vogl Antal.*

A legénység szőrzsinórral díszített vörös atillát, mentét, köpönyeget, kék nadrágot, sárga csizmát és vörös leffenytüs barna kalpagot viselt. A tisztek ruházata abban különbözött a legénységétől, hogy a zsinórzat aranyból volt, a főtisztek kalpagját sastoll, a törzstisztekét pedig kócsagtoll díszítette. Ezenkívül az altisztek farkasbőr, a tisztek pedig párduczbőr kaczagányt kaptak az ezredtulajdonostól, a mit azonban csakis díszkivonulásoknál viselhettek. Akik azonban foglyul ejtettek valakit az ellenségből, azok kitüntetésképen minden alkalommal viselhették e kaczagányokat. [1]

Az ezred zászlóinak szentelése 1734. május 20-án ment végbe *Köpcsényben*, a hol Károlyi Sándor többek között e szavakkal is üdvözölte daliás huszárjait:

«Fordítom beszédem alsórenden levő vitézeimre, kik zászlóm alá Fölséges Királyom szolgálatjára nem erőszakkal, sem hajtogatva, hanem önönakaratjukból, magukat fegyverviselésre szives indulatjukból beadták és iratták, legyenek engedelmesek felsőbb tisztjeikhez, állhatatosak fölséges Urunkhoz s hozzám; a szép csendességet, egymás szeretetét maguk között igyekezzenek megtartani s úgy az elejekbe olvasandó articulusokat és haditörvényt megtartani s Isten ellen való káromkodást eltávoztatni, hogy Istennek szent nevének dicsérésével, édes magyar nemzetünk hajdani dicsőséges szép híre-neve, magok jóviselésével s engedelmességükkel s a hol szükség hozza, bátor vitézi szivvel bennök tündököljön, nevelkedjék és terjedjen». [2]

Hadjáratok.

Diszesen és festőien öltözködve, miként őseik s más hasonló ezredbeli társaik, úgy ennek az ezrednek vitézei is, mindig elől, elszántan, halálmegvetéssel, gyorsan, miként a villám, majd itt, majd ott tüntek fel és rohanták meg az ellenséget elől, oldalból, sőt néha hátulról is; messzire megelőzve saját seregtesteiket, rettegést okozó hírnökök gyanánt nem egyszer szélvészként csaptak le az óvatlan ellenségre. A lovas szellem fennen lobogott mindegyikükben; senki sem kerülte a harczot, a viadalt, a mely örökké való dicsőséget hozott számukra és nemzetükre!

Állományának kiegészítése után az ezred azonnal a Rajna mel-

[1] *Raggambi Fluck Béla* A cs. és k. 6. huszárezred története 1734—1896. Gyöngyös, 1905. 7. l.

[2] U. o. 7—8. l.

lékére vonult, a hol szeptember havában a *Baranyay báró* alezredes vezette 210 vitéz Offenburg mellett egy völgyben, támogatva a schwarzwaldi parasztok által is, a mintegy ezer katona fedezete alatt takarmányozó 1500 ellenséges emberre rontott, a kik közül négyszázat lekaszaboltak, 1 tisztet és 27 lovast elfogtak, 111 lovat zsákmányul ejtettek, a többi gyáván megfutamodottakat pedig hadoszlopuk táboráig üldözték. *Oly gazdag zsákmányra tettek szert e hadjáratban, hogy a legénység állítólag 160,000 frtot küldött haza a Pozsonyban és ennek környékén lakó rokonaihoz.* [1]

1735. október 6-án Stein tábornok különítményének elővédét alkotta mintegy 300 huszár ugyancsak *Baranyay* vezetése alatt. Ez alkalommal Schmiedebergnél, amúgy gyalogosan, megrohanták Galhau alezredes és Pauli kapitány franczia portyázó különítményét, levágtak belőle 6 tisztet és 280 embert, a vezetőket pedig elfogták 14 tisztjükkel és 120 emberükkel együtt.

Egyik kisebb csapata Nieder-Olmnál mérte össze fegyvereit az ellenséggel.

III. Károlynak a törökök ellen viselt második háborújában, 1737-ben Hildburghausen hadtestével julius 15-én átkeltek a Száván és Banjalukánál harczoltak. 1738-ban a korniai és mehádiai harczokban azonban csak alárendelt szerepet játszottak.

1739-ben Groczkánál jutottak tüzbe a századok.

Osztrák örökösödési és sziléziai háború. 1741-ben Csehországba vonult az ezred, a mi után Sziléziában Rothschlossnál viaskodott egyik különítménye. 1742-ben Deutsch-Bródnál tűzött össze az ellenséggel, majd Prága ostromában vett részt. 1743-ban Kötzingnél (Regensburg közelében) három kompániája a franczia fogságába esett. 1744-ben a Németalföldre vonult, 1745-ben pedig a Rajna- és a Majnamenti hadműveletekben szerepelt. 1746-ban Rocournál a Németalföldön harczolt, míg 1747-ben a lawfeldi csatában vett részt.

Hétéves háború.

1756- és 1757-ben Csehországban és Sziléziában állomásozott. később pedig részt vett: a troppaui (az ellenséges Stechow dragonyosezredet támadták meg osztrák dsidásokkal és horvát huszárokkal: 1 őrnagyot, 8 tisztet és 260 ellenséges katonát fogtak el) és liitaui (130 lovat és nagymennyiségű lisztet zsákmányoltak) ütközetekben, a főseregged pedig a hochkirchi csatában. 1759-ben, a mikor Pálffy Rezső volt az ezred tulajdonosa, Schmiedebergnél, Plasdorfnál és

[1] *Gräffer* i. m. II. kötetének 177. l.

Goldenelsenél tüntek ki; 1760-ban Landshutnál harczoltak, 1761-ben pedig Schlesisch-Neustadtnál vitézül kitartottak az ellenség nagyobb erejével szemben; előőrsei Grebischaunál és Jägerndorfnál verekedtek. 1762-ben részt vett a Neisse melletti ütközetben. 1778 szeptember 4-én, a Kálnoky huszárezredből is kiválogatott 80 huszár Daubánál Usedom huszárjaival tűzött össze, a kik csakis elkeseredett tusakodás után adták fel a harczot.

Franczia forradalmi háborúk.

1792-ben egyik osztálya Bavaynál és le Cocqnál harczolt, az egész ezred pedig a jemappei csatában vett részt. A *Keglevich gróf* őrnagy vezette két század még az agneaui és corioulei ütközetben is szerepelt.

1793-ban részint elosztottan, részint egyesítetten, kisebb és nagyobb ütközetekben *mindenkor oly vitézül viselkedett, hogy rettegéssel említették nevét az ellenségnél.* Berlaimontnál nyolcz ágyút zsákmányoltak. Október havában Maubeugenél elfogták *Drouet* János Baptistet, a franczia kormány biztosát,[1] ugyanazt a ki 1791-ben mint st.-menehuldi postamester elárulta XVI. Lajos és felesége Mária Antónia menekülését Párisból és átszolgáltatta őket a varennei nemzetőrségnek.

Ez évben az ezred szerepelt még Aldenhóvennél, Neerwindennél, Löwennél, Condénál, Valenciennél, Poperinghennél, Hondschootennél, Maubeugenél és Bassuyannál. Gróf *Hadik Károly ezredes* ezredparancsnok Maubeugenél csupán maroknyi gyalogságból és lovasságból alakított elővédével oly eredményeket vívott ki az ellenség felett, hogy a katonai *Mária Terézia-rend lovagjainak* sorába jutott.[2]

1794. Három osztálya Landrecienél, Tournaynál és Ypernnél harczolt, míg az egyik Mœscrœnnél jutott tűzbe. 1795-ben az ezred az Alsó-Rajnánál állott, a hol a höchsti csata után az ellenség üldözésében vett részt (elfogtak 300 katonát és zsákmányul ejtettek pár ágyút és 16 puskaporos szekeret), majd harczolt még Maynz alatt. Kirchheimnél, Kreuznachnál, Meissennél, Draisnél, Fintheimnél (itt háromszor ugrattak bele az ellenséges csapatokba!) stb.

1796-ban Wartensleben hadtestében Herborn, Kircheip, Amberg. Würzburg (két osztálya a Karáczay chevaux-legersekkel két ellenséges

[1] *Gräffer* i. m. II. kötetének 178. l.

[2] *Dr. J. Hirtenfeld* Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder. Wien, 1857. I. kötet 518. l.

zászlóaljat vert tönkre), Giessen és Altenkirchen alatt mérte össze fegyvereit a francziákkal.

Kehl ostrománál *Fóky hadnagy*, küzdve számtalan veszélylyel, egyedül megkerülte a várat és betörésre alkalmas helyet keresett. Ő vezette aztán azt a különítményt, a mely az általa kiválasztott helyen megrohanta a vár egyik erődjét. Csupán 30 gyalogossal elfoglalta az erődöt a benne álló nyolcz ágyúval együtt, a mi után még a Rajnán átvezető hídnak erősségét is hatalmába ejtette. E vitézi tett jutalma a *Mária Terézia-rend lovagi keresztje* volt.[1]

1797-ben az ezrednek csupán egyik osztálya harczolt Grüningennél.

1799. Németországban a Rajna mentén az oberkirchi, oberkappeli, bietigheimi és philippsburgi ütközetekben szerepeltek a századok.

1800-ban megint Kehl alatt vitézkedtek a huszárok, a mi után a biberachi csata befejeztével az utóvédet alkották. Tűzbe jutottak még Dillingennél, Ulmnál és az Ausztriába végrehajtott visszavonulásokban.

Napoleon elleni háborúk.

1805. Egyik százada Günzburgból kiverte a francziákat, mig a többi három a Palatinus huszárokkal nyilt mezőn rohanta meg az ellenséget. Egyik osztálya, más csapatokkal együtt, Wartensleben ezredes vezetése alatt, Vorarlbergből, vagyis a franczia hadsereg háta mögül, fárasztó menetek és folytonos harczok árán keresztülvágta magát Csehországba.

1809. Az osztrák I. hadtest kötelékében végigküzdötte az amberg-ursensolleni, asperni és wagrami csatákat; később, a visszavonulás alatt, harczba keveredett Hollabrunnál, Schöngrabernnél és Znaimnál.

Wieland György alezredes[2] és *Nedeczky József százados*[3] a katonai Mária Terézia-rend lovagjává lettek.

1812-ben a Schwarzenberg herczeg vezette osztrák segítő-hadtest kötelékében kitüntek Signiewiczinél, Pruszanynál, Kobrinnál, Ljubomlnál, Stara-Wizwánál stb.[4]

[1] U. o. 615. l.

[2] U. o. 990. l.

[3] U. o. 1044 l.

[4] *Pilch J.* Magyar csapatok az 1812. évi hadjáratban. *Hadtört. Közlem.* 1913. XIV. évfoly. 1—3. füzet.

Az *1813-ik* évi fölszabadító háborúkban a Bubna vezette hadosztályban részt vett a gabeli, stolpeni és lohmeni ütközetekben. Lipcsénél csak közvetve szerepelt. Napoleon üldözése alatt *Nánássy Gáspár főhadnagy*, egy fél századdal ügyesen rajtaütött a grossobringeni ellenséges táboron és ezt teljesen szétverte.

1814-ben az egyik velites osztályával együtt Dél-Franciaországban aratott dicsőséget több ütközetben; a 2-ik velites osztálya Auxonne ostromában vett részt. 1815-ben különösen a *Balogh őrnagy* vezette osztálya tünt ki a Rajna mentén Strassburg alatt.

1848-ban a császári csapatok ellen harczoltak a századok.

1859-ben egy-egy százada Ulmban és Rastattban állomásozott. Az ezred többi százada Felső-Ausztriából csak későn vonult le Itáliába, a minek következtében harczba nem is jutottak.

1866-ban öt századával az északi hadsereg kötelékében Sandhübelnél és Königgrätznél mérte össze fegyvereit a poroszokkal.

A legénység vitézi tetteinek megjutalmazására összesen *34 arany és 195 ezüst érmet* osztottak ki az ezredben.

Ezzel befejezzük azon még ma is fennálló magyar ezredek történetének rövid ismertetését, a melyeket 180 évvel ezelőtt alakítottak Magyarország harczra vágyó fiaiból.

Az utódok alatt is kövesse a szép és fényes multat egy épp oly szép és dicső jövő!

—ö.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Zarobotana. — Chalcocondylas az 1448-iki rigómezei hadjárat leírásánál említi a magyar szekérvárat és hogy a szekereken «vehebantur bombardæ plurimæ quas Zarobotanas nominant» (t. i. több ágyút vittek, melyeket zarobotanáknak hívták).

Arra nézve, hogy miféle ágyúfajta volt ez, fölvilágosítást kaphatunk *Francesco di Giorgio Martini* XV. századbeli írónak munkájából, melyet *Carlo Promis* egy régi kéziratból 1841-ben adott ki Turinban, a ki azonkívül egy másik munkájában *Dell' arte dell' ingegnere e dell' artigliere in Italia* (Torino 1841.) külön fejezetet szentelt a «Cerbottana» nevű régi ágyú fajtának, amint ezt olaszul hívják. Szerinte ilyenek («cerbottane» a régi szövegben) már Bresciának 1438-iki ostrománál szerepeltek (Muratori, *Rerum italicarum Scriptores* XXI. 803, 852.). A következő adatot Chalcocondylasból meríti 1448-ból (lásd fönnebb) és azonkívül idéz egy másik XV. századbeli író, *Paolo Santini*nek kézirati munkájából, melyet Párisban őriznek s melyben a negyedik fejezet «De cerbotanis et bombardis» szól. E szerző szerint «bombarda cerbotana ad longe pilulas suas expluit quia virtus unita est fortior (quam) dispersa, quia habet tubam longam». A cerbotana ágyú a golyóit messzire veti ki, mert (a lőpornak) egyesült hatása erősebb, mint szétoszolva, mert hosszú csöve van. Később 1476-ban Orso degli Orsini ez ágyúfajtának kétféle nagyságát említi, nagyobbat és középszerűt (cento carrecte con le ducento *çarbactane*, cento grosse et cento mezane) és az ágyús nevű nála «çarbactanero». Még 1483-ban is a Ferrara városának rendeleteiben megtaláljuk említve a nevet (cerbottane), de már 1540-ben Biringuccio szerint a cerbottana, spingarda és cacciacornacchie (varjúfogó) nevű ágyúfajtákat elavultaknak tekintették és kijöttek már a használatból. Helyüket a colubrina fajták foglalták el. Mindezt Promis említett könyvéből idézem, kinek régi kéziratokból való idézeteit persze csak az illető könyvtárakban

lehetne ellenőrizni. Ugyancsak *Promis* szerint volt *cerbottana ambulatoria* is poggiata sur una forcina che fa funzione di ceppo (egy villára helyezve, mely állványul vagy talpul szolgál).

A cerbottana leírását más ágyúfajtáéival együtt szintén megtalálhatjuk *Francisco di Giorgio Martini*nek említett *Trattato* című munkájában, a mely szerint:

«La settima (machina) e chiamata Cerbottana, lunga piedi 8 in 10, la pietra (di piombo) libbre 2 in 3 (tavola IV. 10.).» Tehát 8 egész 10 láb volt a hossza és a golyónak (ólomból) súlya 2 egész 3 font. A szöveg nincsen nagyon tudományosan kiadva és azért nem itélhetjük meg, valljon a két szó «di piombo a régi kéziratban van meg, vagy pedig csak a modern kiadónak toldása. A régi szerzőknél ugyanis a golyónak neve «kő» (így példának okáért Chalcocondylasnál is *lithos)*, mert ebből az anyagból készültek eredetileg. Ugyancsak Martini szerint a cerbattana és más hasonló fajta ágyúknál használt lőpor 8 rész salétromból, 3 rész kénből és 2 rész szénből készült és a töltésre használt pornak súlya a golyó súlyának egy tized részét képviselte (10 per 100 la proporzione della polvere al peso della pietra). Az ágyúnak rajza is közölve van, mely egyszerűen egy hosszú vékony csövet ábrázol számos abroncscsal, melyek valószínűleg a csővel együtt voltak öntve. Ezt a hosszú, vékony alakot különben már az ágyú nevéből is kitalálhattuk volna, mert *cerbottana* tulajdonképen még mai napság is *fuvó csövet* (spanyol *cerbatana*, franczia *sarbatane* vagy *sarbacane*, német *Pusterrohr)* vagy *szócsövet* jelent; különösen a francziában a *szócső* jelentés egészen a felszínre került. Angolul *peashooter* a neve, azaz *borsólövő*, mert a pajkos gyerekek borsóval töltik meg a csövet. Furcsa, hogy *Bartal Antal Glossariumában* a *zarabona* szó alatt csak a *szócső*-t jegyzi fel és csak *Ducange* révén tudja, hogy ez lövőszerszámfélét (machinæ jaculatoriæ species) is jelentett valaha.

Az ágyúcsőnek súlya nincsen megmondva sem Martininél, sem pedig a következő századbeli Nicolo Tartalea vagy Tartaglianál, a ki nem is említi a cerbottanat, a mi szintén a mellett látszik bizonyítani, hogy az ő idejében ezt az ágyúfajtát már nem használták *(Quesiti et inventioni diverse,* Venezia, 1546.). Ez az író egy három fontos ólomgolót lövő falconettonak hosszát $5^1/_2$ lábnak és az ércznek súlyát 400 fontnak mondja.

Mint már volt alkalmam nemrég e folyóiratban említeni a «seregbontó ágyú» névnek használatára nézve Comeniusnál (1643.) régibb adatunk eddig nincs: ezért nem tudjuk mi volt a zarobatana neve

nálunk és hogy eshetőleg a *seregbontó* szó a *zarobotana* szóból eredt-e vagy nem.

Takáts Sándor említ két seregbontó ágyút öt csővel egy 1660-iki összeirásból (*Magyar tüzes- és lövőszerszámok* című czikkében a *Századok* 1908-i évfolyamában, 136. lap), de ezek nyilván az ú. n. Todtenorgel fajtához tartoztak.

KROPF LAJOS.

Lippay Balázs, Bocskay főkapitánya Kassa városához. Az igaz hit mellett s Magyarország mellett s az Istennek templomi mellett felfegyverkezett magyar keresztyén vitézlő rendeknek, kik mivelünk vannak, ezeknek főkapitányok.

Én Lippay Balázs tisztességes szolgálatom magam ajánlásának utánna Istennek szent fiáért minden csendességet s békességes megmaradást kivánok ő kegyelmeknek mind az mi keresztyén országunkban levő atyánkfiaival egyetemben.

Továbbá tisztelendő nemes uraim, kik az vármegyének feje és tanácsi vagytok, kérem ti kegyelmeteket, gondoljátok meg az mi keresztyén nemzetségünknek s édes hazánknak eddig való nagy inségét, nyomoruságát, holott ti kegyelmetek közül becsületes nemes uraim csak egy sem vala, az ki a német nemzettől áruló nevet nem hall vala, viszontag tudjátok, hitünkben s keresztyéni vallásunkban és az gonosz lelkiismeretű gonosz pogány ember, miut háboríta; ezeknek okáért hogy közülünk az Úristen szent fiának egyszer való áldozatjáért kigyomlálja őket mind az ő cselekedetekkel s hamis tudományokkal mi közülünk, erre indultattunk fel. Minket Isten úgy segéljen, Atya, Fiú, Szentlélek egy igaz Isten, hogy mi Magyarország mellett, az igaz hitnek vallásáért kezdettük el ezekkel a hadakozást, hogy az igaz hit köztünk megmaradjon, Magyarország békességre forduljon. Frigyünk az török császárral, tatár császárral így vagyon, három esztendőtől fogván valamennyi rabot elvittek, ezeket im nekünk, az hol feltaláltathatjuk, mind visszaadják, tíz esztendeig semmi adót rajtunk nem kivánnak, tiz esztendő elmulván, tízezer forintot kiván Erdély s Magyarországon; ily ok alatt megigértük ezeket, hogy az mi határinkra szabad ne legyen őnekiek jőniek se rablásképen, se csataképen, mivelhogy erről ily erős kötést tett hite s fogadása szerint, záloga közöttünk lévén, kivánta azt, hogy az német nemzetség mellett föl ne fegyverkezzünk, ellene török császárnak kardot ne vonjunk, erről is fogadást tettünk, ez alatt országunknak, határunknak czélja tovább megyen, azon igyekezem, Isten engemet úgy segéljen, ez az

végezésünk. Azért hagyom, parancsolom, hogy az mi keresztyén országunknak megmaradása mellett felfegyverkezzetek, hozzánk jöjjetek, mi tőlünk békességet, Istentől tisztességet vesztek, ha ezeket cselekeszitek; de ha ebben mást gondoltok, mindjárt hozzánk nem jőttök, tudományt teszek, protestálok az egy élő Isten előtt, az én hitem megszabadulását veszem, hogy semmi romlásnak én oka nem leszek, de valamely ti közületek fel nem fegyverkezik az igaz hit mellett, bizony maradása nem leszen sem vármegyéjében, sem városában, sem várában, mert tartozunk az mi édes hazánknak s nemzetségünknek, hogy szabadulása legyen ez sok inségtől, mindnyájan fölkelni, együtt élni-halni, valaki ennek az szép elkezdett dolognak velünk terhét együtt akarja viselni, hogy Magyarország békességben maradjon világ végezetéig, az Úristen mivelünk egyetemben áldjon meg.

Valaki ezt nem cselekszi, vagyon Isten, vagyon ember, vagyon tőr, az ki az embereket megrontja; az emberi dolgot, az tőrt mireánk magyarázzátok, hogyha mindjárást mi hozzánk nem jöttök, az kiknek irtunk, bizony fejenként meg kell halnotok. Kelt Gönczön Mindszent havának 28. napján anno 1604.

Lippay Balázs magyar keresztyén vitézlő rendeknek főkapitánya szolgál kegyelmeteknek, az kiknek illik.

Az kiknek az mi levelünk szól, bizonyos választ várunk ötöd napra, hogy jöttök-e avagy nem; ha az napra hozzánk nem jöttök, bizonyára megakarunk keresni benneteket.

Kivül. Adassék az kassai nemes uraimnak közönségesen az városbeli rendeknek kezekben.

Alatta más kézzel: Die 28 Octobris exhibitæ in curia et ibidem apertæ hora II. noctis. (Tehát éjjeli két órakor a városházán bontották fel.)

Eredeti papiroson, rányomott pecséttel, Kassa város levéltárában 5099 39. sz. a.

KEMÉNY LAJOS.

Katonai esküminták 1677-ből. Mióta Nagyvárad török kézrejutott (1660.), a török hódoltsággal érintkező erdélyi részek végvárrendszerében változás állott elő. Azok a végvárak, melyek eddig Erdélyt nyugat felől védelmezték, most vagy török őrséget nyertek, mint pl. Váradon kívül Borosjenő, Szalonta, Léta, Bajom stb., vagy pedig leromboltatván (pl. Székelyhid), várjellegüket véglegesen elvesztették. 1660 óta Erdély nyugati védelmi vonala már a tulajdonképeni fejedelemség területén húzódott végig, s így lett itt végvárrá *Kolozs-*

vár és *Somlyó*. Hadászatilag Kolozsvár volt jelentékenyebb s főleg Bánffy Dénes főkapitánysága alatt a kolozsvári őrség éberségén és ellenállásán tört meg nem egyszer a törökök hódoltató politikája.[1] Bánffy Dénes bukása után *Rhédey Ferencz* lett a kolozsvári főkapitány, de már jóval kisebb hatáskörrel; az ő idejéből származik az alább következő két esküminta:

A kolozsvári őrparancsnokok eskümintája. (Forma juramenti magistrorum vigiliarum civitatis Colosvár.) Én N. N. esküszöm az élő Istenre, ki Atya, Fiú, Szentlélek egy bizony örök Isten, hogy az strázsamesterségnek tisztiben az mlgos úrtól tek. nemzetes kisrédei *Rédei Ferencz* kolozsvári főkapitány uramtól és ugyan nemzetes kerestarcsai *Vér Mihály* viczekapitány uramtól előmben adandó instructióm szerént mindenekben teljes tehetségemmel eljárok, azoknak exequalója leszek, ha mit én kglmes uram s édes hazám és ez véghelynek javára s megmaradására való dolgokat előttem való tisztem rám biznak, azokat igazán, híven és tökélletesen elkövetem és elkövetni igyekezem és minden rámbizatott és bizatandó dolgokban, expediálásokban, relatoriák irásiban és expeditiókban, executiókban, törvénytételekben, strásáltatásokban és egyéb militaris dolgokban fő- és vicekapitány uramék parancsolatjokból igazán, híven és tökéletesen eljárok és igaz rendet tartok; az én kglmes uramnak és édes hazámnak s ez véghelynek barátjának barátja, ellenséginek ellensége leszek, ha mit az ország s ez véghely és haza romlására, ártalmára, veszedelmére értenék, azoknak ellene állani tehetségem szerént igyekezem és az olyat, ha mit érthetek, titkon vagy nyilván valókat, fő- és vicekapitány uraiméknak, vagy ő kglmek itt nem lévén, ő kglmektől substituált tiszteknek minden haladék nélkül megjelenteni el nem mulatom, titkon, nyilván, se haza s az véghely és az én kglmes uram ellen senkivel írás, izenet és semminemű prætextus alatt nem colludálok, tractálok és practicalok és az mit ez Kolozsvár város megmaradására, securitássára feltalálok, elkövetni igyekezem, az nemességet és annak szabadságát nem rontom, sem igyekezem rontani, hanem kit-kit az ő rendiben, törvényében és hivataljában megtartok. És magamat mindenekben úgy viselem s alkalmaztatom, mint az szegény haza java és előttem levő tiszteim parancsolatjok fogja kévánni, melyre meg is Isten engem úgy segélyjen s úgy adja lelkem üdvösségét.

Kivül megjegyezve; Pókai Márton in anno 1677. esküdt erre meg.[2]

[1] V. ö. *Az Erdélyi hódoltság és végvárai* cz. dolgozatommal. Hadtört. Közlem. 1912.

[2] Kolozsmegye 1605—41-iki jegyzőkönyvébe kötve.

A somlyai kapitányok eskümintája. Én N. N. esküszöm az élő Istenre, ki Atya, Fiú. Szentlélek egy bizony örök Isten, hogy az somlyai kapitányságnak tisztiben előmben adott, vagy adandó instructióm szerént mindenekben igaz és hű leszek, az nemes országnak s az mi kglmes urunknak s ez véghelynek mindenekben javára, az előmenetelire s megmaradására teljes tehetségem szerént igyekezem, az mi kglmes urunknak s az véghelynek ellenségének ellensége, barátjának barátja leszek, idegen nemzettel, vagy az hazán kül valókkal, vagy akárkikkel is az országnak, s fejedelmemnek és ez véghelynek romlására, elidegenítésére sem titkon, sem nyilván, írás, izenet (így!) nem colludálok, tractálok, sem practicálok, az nemességnek rendit és annak szabadságát nem rontom, sem rontani igyekezem, hanem kitkit az ő rendiben és hivataljában, törvényében megtartok és megtartani igyekezem, megadván kinek-kinek illendő becsületét, dependentiám lévén mindazokban az mi kglmes urunktól és őngától, előmben rendeltetve méltóságos úri és főrendektől, sőt ha valamit az országnak s az mi kglmes urunknak s ez véghelynek romlására valakiktől, vagy idegen nemzettől értenék, mindeneket idején korán az én kglmes uramnak, vagy ő nga után az kiknek illik, hírré adom és megemlítem, melyre etc.[1]

Dr. Lukinich Imre.

A wippachi huszáremlék. Jenő alkirály 1813 szeptember közepén Laibachig történt előnyomulása megakadt a *Hiller* vezette hadsereg támadó műveletei miatt. nemsokára pedig a franczia sereg a Száva és a Dráva vonalának feladására és az Isonzo mögé való visszavonulásra kényszerült.

A szeptember 29-én Laibachból elvonult franczia oszlopot az osztrák *Rebrovich* dandár követte. A dandár élővédjéhez beosztott 5. számú Radeczky huszárezred egyik közvitéze hőse történetünknek.

Október hó 3-án ugyanis az élővéd élén lovagolt *Rostás Pál* 5. huszárezredbeli közhuszár négy társával. Wippachnál (Laibach és Trieszt között) váratlanul a francziák utóvédjére bukkant e kis csapat.

Az öt huszár, Rostás buzdító szavaira, vakmerően nekirontott a meglepett francziáknak és belőlük nehányat levágtak. Csakhamar azonban 60 főnyi gyalogcsapat és hét lovas vette körül huszárjainkat; *Erdődy Ignácz* nevű huszárt egy golyó leterítette, a többieket pedig megszalasztották. Egyedül *Rostás* tartott ki s egynegyed órán át

[1] Kolozsmegye id. jegyzőkönyvében.

hősiesen küzdött. míglen lovát alóla kilőtték, ő pedig sebektől elborítva, leroskadt. *Harmincz lövés érte a derék vitézt!*

Wippach lakói a távolból szemtanui voltak a hősies harcznak. *A francziák távoztával a halott vitézt díszes temetésben részesitették, sirja fölé pedig emléket emeltek!*

Az emléket 1836-ban lovag *Gramont* nyug. százados — a ki *Rostással* együtt, mint ennek káplárja szolgált és szintén szemtanuja volt vitézi tettének — megújíttatta s a történet színhelyéhez közel, egy magas nyárfa csoport alá helyezte.

1845-ben ezrede újíttatta meg újólag az emléket és ezt október 16-án ünnepély keretében leplezte le a környék lakosságának nagy részvétele mellett. Ez alkalomból Rostás porait exhumálták, díszes koporsóba tették, a melybe egy tokban tettének leirását elhelyezték, miután ezt a temetésre összereglett közönség előtt felolvasták.

A sir fölé helyezett márvány emlékszobor egy életnagyságú huszárt ábrázol, a mint balkezével egy kőre támaszkodik, jobb kezével pedig kardját védőleg maga elé tartja. A négy láb magas talapzat egyik oldalán *magyarul*, másikán pedig *németül* a következő felirat örökíti meg *Rostás Pál* magyar huszár hőstettét:

ROSTÁS PÁL

a cs. kir. 5. huszárezred közhuszárja, a ki

1813 október 3-án

négy társával a hátráló ellenfél állását kikémlelvén, annak utócsapatát bátor elhatározással megtámadta, 60 gyalog és 7 lovas ellenségtől körülvéve LEONIDÁSként egy negyed órán át küzdött, a míg

30 lövés kioltotta fejedelméért és hazájáért hősi életét.

A vitéz bajtársnak méltó emlékéül emelte a cs. kir. 5. huszárezred.[1]

T. K.

[1] *G. R. Amon von Trauenfels* Geschichte des k. k. Feldmarschall Graf Radetzky Husaren — Regiment No. 5. Wien, 1885.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

ISMERTETÉSEK.

ÜLÜGY-HADÜGY. Heti szemle, szerkeszti Szilágyi Lajos nyug. m. k. honvédszázados. Ez évi április havában indult meg és vasárnaponként jelenik meg. Tárgysorozatát, melyet rövidnek és határozottnak nevez a szerkesztő, a folyóirat első számának bevezető czikkében, a következőkben foglalja össze: A külföldi eseményekről, különösen pedig a nemzetek között felmerült érdekellentétekről tájékoztató közleményeket hozni; az aktuális kérdéseket vázlatokkal, katonaföldrajzi méltatásokkal megvilágítani; a külügyekről, különösen pedig a mi nemzetközi helyzetünkből levezetni a hadügy megmérhetetlen nagy fontosságát és a saját hadseregünkről, annak tagjairól és intézményeiről helyes tájékozottsággal írni. Kétségtelen, hogy erre Magyarországon nagyon is nagy szükség van. Sehol olyan tájékozatlanság külügyi és katonai kérdésekben, sehol annyi képtelen közlemény a lapokban, mint hazánkban. Országos érdek tehát, hogy ezen változtassunk, hogy a művelt olvasóközönséget a külföldi események figyelésére és azoknak magasabb szempontból való vizsgálására szoktassuk. Csak a külföldi események hatása alatt értheti meg az állam adófizető polgársága, hogy egy nagy, erős és modern hadsereg fenntartása állami létünk életfeltétele és csak így ismerheti el az eddig tagadott tételt, hogy a hadseregre fordított milliók tömege nem áldozat, hanem az állam egyik leghasznosabb befektetése. Ez alapon elindulva s a hadseregről helyes közleményeket hozva, hiszi, hogy a polgárságot és a katonaságot közelebb hozza majd egymáshoz; gondoskodni óhajt a lap, hogy hasábjain mindent megtaláljon a polgárság, mit katonáékról máshol hiába keres, s a tisztikar is megkapja vele azt a régen várt hetilapot, mely a magyar katonai írói gárda előteremtéséhez s a már kész katonai írók fényes tehetségeinek érvényesüléséhez elodázhatatlanul szükséges volt!

Nagy és nemes czélok szolgálatának tudatában indult meg tehát a folyóirat, de feladata mostoha társadalmi és egyéb viszonyaink mellett igen nehéz, a miért is kiváncsian várjuk, vajjon csakugyan eléri-e kitűzött czélját?

Eddig megjelent számai változatos összeállításúak és sok érdekes kérdést világítanak meg. A magyar hadi történelemből vett értekezései a következők: A Hadik-huszárok ünnepe (1809. Eggmühl), Aspern 1809, Magenta 1859, Kolin 1857 (?) június 18, Custozza 1866 június 24. stb.

E közlemények kissé rövidek és nagyon is nagy vonásokban tárgyalják az eseményeket. Örömmel látnók a tárczaszerű czikkeket, a melyek eseményekben oly gazdag hadtörténelmünk oly epizódjait tárgyalnák meleg és vonzó előadásban, a melyeket valószínűleg nagyobb érdeklődéssel olvasna ez irányban amúgy is tájékozatlan és valljuk meg őszintén, némileg el is fásult magyar olvasóközönségünk.

Streffleurs Militärblatt (Wochenausgabe). L. W. Seidel und Sohn wieni cs. és k. udvari könyvkereskedő kiadásában megjelenő és a katonai körökben általánosan ismert *Streffleurs Militärische Zeitschrift* katonai tudományos folyóirat által kiadott új lap ez idén indult meg április havában. Főszerkesztője *Grzesicki Viktor ezredes.* Teljesen a nagy német *Militär-Wochenblatt* mintájára elsősorban is szószerint közli a cs. és k. közös hadsereg és mindkét honvédség személyes ügyeit tárgyaló Rendeleti Közlönyöket, azután kivonatosan megismerteti a fegyveres erőre vonatkozó szabályrendeleteket, tárgyalja a katonai kérdéseket és pedig nemcsak a monarchiára, hanem a külállamokra vonatkozókat is; összefoglalja továbbá a katonai irodalom legújabb termékeit is. Eddigelé megjelent számaiban, kiváló katonai írók tollából, sok érdekes közleménye ragadja meg figyelmünket. A 8. és 9. füzet krónikája szerint a cs. és k. hadügyminiszter pályázatot hirdetett *legénységi olvasókönyvekre.* A czél az, hogy pár fillérért vásárolható, avagy ünnepélyes és más alkalmakkor ingyen szétosztott kisterjedelmű oly irodalmilag is kifogástalan könyveket kapjon a katona, a melyek a hadi erényeket dicsőitik, fejlesztik és meg is szilárdítják, a melyek megerősítik a kapcsolatot a haderővel, és a polgári életbe visszakerült harczos katonát emlékeztetik a fegyveres erőre, arra a nagy családra, melyhez tartozik védkötelezettsége egész idejére. A könyvek terjedelme egy vagy két nyomtatott ív. Tárgyai lehetnek valamely csekélyebb fontosságú esemény is, de föltétlenül szükséges, hogy az író a haderő történetéből vegye tárgya

anyagát. Lehetőleg altiszt, vagy közvitéz álljon a cselekmény középpontjában. A feldolgozás módjában tekintettel legyen az író az egyszerű emberek lelkére. A beérkezett anyagot vegyes bizottság bírálja meg. A pályázati feltételek részleteit a már idézett számban olvashatja az érdeklődő.

Úgy halljuk, hogy a magyar nyelven kiadandó anyagot, a cs. és k. hadügyminiszterium *a Magyar Tudományos Akadémia útján, hozzáértő tudományos férfiakkal* óhajtja felülvizsgáltatni, a mi mindenesetre biztosítéka annak, hogy a könyvecskék meg fogják ütni a mértéket és hazafiasságuk mellett irodalmilag is kifogástalanok lesznek.

—*ő.*

Szepes vára története. Irta: Bal Jeromos. Kiadta a Szepesmegyei Történelmi Társulat 13. évkönyvében az 1913. évi tagilletmény fejében. 8-r. 116 l. Pályadíjat nyert a Szepesmegyei Történelmi Társulattól. Méltán sorakozik ama hiteles adatok alapján készült munkák sorába, a melyek Magyarország történetében oly nevezetes szerepet játszott várak történetét foglalják össze. Kifogástalan képekkel és egy alaprajzzal díszített értekezés korszakonként tárgyalja a vár történetét. Fejezetei a következők: a várkapitányság kora (kezdetei, feladata, történeti események, átmeneti idők, a husziták és a Thurzók ideiglenes birtoklása), a Szapolyaiak kora, a Thurzók kora (kettős adományozás, a XVI. század), a Csákyak kora, belső élete és a vár leírása. A mint látjuk, teljes képét adja a vár eredetének, feladatának, berendezésének, hogy kik éltek s fordultak meg benne, kiknek a kezén ment át s milyen körülmények között s milyen történeti eseményeknek volt koronként színtere. Melegen ajánljuk a könyvet *azon katonáknak és a Felső-Magyarországon tanulmányutazásokat végrehajtó magyar tiszti tanfolyamoknak,* a kik hazánk hadtörténelmével is foglalkoznak. *Pj.*

Erdélyi Gyula: Veszprém város története a török idők alatt. Veszprém, 1913. Egyházmegyei könyvnyomda. 8° 217 l. Fönt írt czím alatt tetemes részben Veszprém körüli végbeli harczokat ad elő a dolgozat szerzője, melyek sokkal élénkebbek, mint a püspökség hosszadalmas birtokküzdelmei, vagy az egyház ingóságának fárasztó fölsorolása.

Veszprém a török és magyar érdekek szempontjából egyaránt értékes vár volt; ez magyarázza meg azt a gyakori, szinte szakadatlan küzdelmet, mely birásáért folyt.

De a török támadást megelőzőleg már harczolt ellenséges fegyver Veszprém falai alatt. Az első támadás a mohácsi vész után 1528 júniusában érte a várat János király részéről; de János katonái az elfoglalt várat nem sokáig tudták megtartani. A többször megújult küzdelem csak rövid ideig tartó birtoklást engedett mindkét pártnak és csak János élete vége felé csendesedett meg egy kissé, hogy újra megújuljon és a harcz folytatását átvegye a török. A török nem egyszerre foglalta el Veszprémet, hanem lassan nyomult előre; először a vidéket pusztította el és élte ki s csak azután került sor a rendszeres ostromra. Ezt Veszprém számára az 1552. esztendő, a várháborúk éve hozta meg. Ali budai pasa jött megboszulni a várbeliek vakmerő portyázásait. A támadás azonban nem találta elszánt védelemre felkészülve a várvédőket. Az épen ekkor kapitányul rendelt Pető Pétert megakadályozták hivatala elfoglalásában; az őrség egymással is czivódott; száma sem volt nagy; az erődítés pedig egyáltalán elemi fokon állott. Igy Ali könnyű győzelem árán olcsó boszút vehetett gyönge ellenfelein.

Az elfoglalt várat hamarosan rendbehozta és megerősítette a török, megtöltötte elegendő számú katonasággal. Különböző időben a várban levő török katonaság száma ingadozó; volt 286 is, de volt idő, mikor 700 emberről beszéltek, míg a magyar sereg 1552-ben alig 232 emberrel védte Ali ellenében a várat. A török őrség ily nagy számából bőven jutott portyázásra is. Nem is vártak erre buzdítást. Hamarosan rémei lettek a vidéknek. A szomszédos várak magyar őrségei természetesen karddal fizették vissza a kard jogtalanságait és ezáltal állandó harcz honosodott meg. A harcz harczi erényeket váltott ki és gyökereztetett meg, bizonyos formák közé szorította mindkét fél harczos vitézeit. A párviadal volt e formák kifejezője, a mit országszerte nagy buzgalommal üztek, de tán sehol sem oly intensiven, mint a Dunántúl. A Veszprém vidéki csetepatékban és párharczokban szép hírre jutottak Káldy Miklós nándorfejérvári vitéz, Takaró Mihály tihanyi kapitány és Rátóti Gyulaffy László. Ezek olykor-olykor a vár visszafoglalását is megkisérelték, de siker nélkül. Sokkal eredményesebb volt az a vállalat, mit Salm Eckhard gróf indított a dunántúli várak érdekében; neki 1566-ban sikerült is keresztyén kezekbe juttatni Veszprémet. A vár további sorsa eléggé változatos: majd a törökök, majd a keresztyének parancsolnak benne. 1593-ban Szinán budai pasa foglalta el Speciacasai Samaria Ferdinánd kapitánytól; 1598-ban a keresztyének, Bocskay hadjárata idején 1605-ben ismét a török foglalja el, de alig három esztendeig birja. 1620-ban rövid

ideig Bethlen vezérei is kezükben tartják. A török uralom az 1683. évben szünt meg Veszprémben; ugyanez az év a magyarországi török uralom bomlását is meghozta. Ettől kezdve a török hatalom mind szűkebbre szorul és Veszprém is állandóan keresztyén kezek gondozása alá kerül.

Zsinka Ferencz.

Mihóczi Rezső: Zrinyi és Montecuccoli polemiája. Budapest. 1914. 8° 51 l. A doktori értekezésnek szánt dolgozat, mely az Angyal Dávid egyet. tanár tanítványainak dolgozatait egybefoglaló «Történeti Értekezések» 6-ik számaként jelent meg, a XVII. század második fele e két kiváló alakjának vitáját ismerteti. A polemiára — tudjuk — Montecuccolinak 1661-iki erdélyi vállalata szolgáltatta a közvetlen okot. Ez a vállalkozás hadi szempontból eredménytelen volt, mert nem tudta megakadályozni, hogy a török Erdélyt újra végig ne pusztítsa s azonkívül a vele összekötött politikai feladatot: Kemény János trónja megerősítését sem tudta keresztül vinni. E miatt Magyarországon Montecuccolit kárhoztató hangulat keletkezett, melyre Montecuccoli röpiratban válaszolt. E röpiratra felelt Zrinyi, melyben a magyar nemzetet sértegető generálist éles szavakkal bírálta. Még állt a vita, midőn a török Várad és Érsekujvár elfoglalása után 1664-ben újra támadott. E hadjárat részben boszúló hadjárat volt Zrinyi Miklósnak a törökre mért támadásaiért. A török le is rombolta Zrinyi várát, a nélkül, hogy a nem messze táborozó Montecuccoli segítségére ment volna az ostromlott várnak. Ez nagy alkalom volt a további ellenségeskedésre, a mit betetőzött a vasvári béke, mely magyar szempontból nem állt arányban a szentgotthárdi csata jelentőségével. Ez események teszik keretét röviden a Zrinyi és Montecuccoli közti vitának, mit értekező a két ellenfél lehető objektiv szembeállításával és jellemük rajzával igyekszik bemutatni. A polemia a két ellenfelet mint két teljesen ellentétes iskola követőjét mutatja be, a mi nagyon megnehezíti a perben a végleges és mindenben megnyugtató itélet kimondását.

Történelmi és Régészeti Értesítő XXIX. (új) évfolyam III—IV. füz. Milleker Bódog: A törökök első betörései Délmagyarországba Zsigmond és Albert királyok idejében. Keve és Krassó vármegyék megszünése (1393—1439) Chronologikus rendben való összeállítása azon adatoknak, melyek a délvidéki török-magyar harczokról szólnak. A rigómezei csata után kezd veszedelmessé lenni a török (1389) a délvidékre. Ettől kezdve szakadatlanul folyik a küzdelem, majdnem

évről-évre, melynek kiemelkedőbb emlékei Nikápoly, Galambócz. Új várak keletkeznek, melyek a meglevőkkel együtt jórészt a király kezén vannak. Legnagyobb szerepe volt e harczokban Ozorai Pipónak, a ki 18 éven át és Rozgonyi Istvánnak, a ki 16 évig volt temesi főispán. Jó törökverő volt Maczedoniai Péter fia Miklós, a ki 1416—18 ban temesi alispán volt. Ellenére azonban e vitézségnek, a török mind tovább terjeszkedett. Részletes összeállítást kapunk a dolgozatban Zsigmond délvidéki tartózkodásáról. *Dr. Singer Jakab: A temesvári zsidók az 1848 49-iki szabadságharczban.* Eddig kiadatlan kútfőkből merítve megírja azokat a nehézségeket, mikkel a szabadságharcz idején a temesvári zsidóknak meg kellett küzdeniök. Eleinte nemzetőrnek sem alkalmazták őket. Vér- és pénzáldozattal szolgálták a szabadság ügyét; ujonczokat szereltek fel és gondoskodtak ellátásukról; az osztrák hadsereg zsarolása miatt sokat szenvedtek; többszörösen megadóztatták őket. Felsorolja a czikk név szerint azokat a temesváriakat, a kik a szabadságharczban résztvettek. *Zs. F.*

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

ADATOK AZ EPERJESI ÁGYÚÖNTŐHÁZ ÉS PUSKAPORMALOM KÖZÉPKORI TÖRTÉNETÉHEZ.

(Második közlemény.)

1453.

OMINICA Quasimodo etc. — Item Philipp buxmeyster vor hawsczins fl. III.

(U. o. 120. l.)

Dominica Exaudi Domine. — Item Paul mwlner buxin antczuscheften den. XI.

Dominica Trinitatis benedicte. — Item von II buxin Thwzel Janusch den. LXI.

(U. o. 121. l.)

1453.

Quasimodo vasárnapján (április 16.). — Ugyancsak Fülöp ágyúmesternek házbérre — 3 frt.

Exaudi Domine vasárnapján (május 21.). — Ugyancsak Pál molnárnak lőfegyverek beágyazásáért — 12 den.

Szent Háromság vasárnapján (június 4.). — Ugyancsak Thuzel Jánosnak két lőfegyverért — 61 den.

Fülöp «buxmeyster» ez évi fizetése $14^1/_2$ frt.

1454.

Dominica adorate Deum. — Item *Cristan* buxmeyster den. IXX c.

Keresztély az új «buxmeyster» át hetenként 120 dénárt kap. (U. o. 130. és kk. ll.)

1454.

Adorate Deum vasárnapján (január 27.). — Ugyancsak *Keresztély* puskaművesnek — 120 den. ebben az esztendőben 12 héten

Dominica Salus populi ego sum. — Item vor bir in das *gyshaws* den. XII.
(U. o. 141. lap.)

Salus populi ego sum vasárnapján (október 20.). — Ugyancsak az *öntőházba* sörért — 12 den.

Dominica ad te levavi animam etc. — Item vor Vrban eyn pyschczal den. LXXV.
(U. o. 142. lap.)

Ad te levavi animam stb. vasárnapján (deczember 1.). — Ugyancsak Orbánnak egy pisztolyért — 75 den.

Dominica memento nostri domine. — Item Zedlaczko vor pulwer und eyn buxe den. III c.

Memento nostri Domine vasárnapján (deczember 22.) — Ugyancsak Zedlaczkonak puskaporért és egy lőfegyverért — 300 den.

1455.

1455.

Dominica circumdederunt me.— Item dem Buxmeyster den. XXV.

Circumdederunt me vasárnapján (február 2.). — Ugyancsak a puskamesternek — 26 den.

Dominica esto michi in Deum.— Item *Augustino* buxmeyster den. XXV.

Esto michi in Deum vasárnapján (február 16.). — Ugyancsak *Ágoston* puskamesternek — 25 den.

Ágoston «buxmeyster» kap összesen ebben az évben 515 dénárt. (U. o. 147—151. lap.)

1463.

1463.

Dominica da pacem Domine.

Da pacem Domine vasárnapján (október 2.).

Item Meyster Hannus und Jorg kangisser von den Buxen und glocken fl. XXII[1] 2.

Ugyancsak János mester és György kannaöntő az ágyúk és harangok öntéseért — 22½ frt.

(Eperjes város számadáskönyve, 339. levélt. szám. 1. lap.)

1464.

1464.

Dominica Occuli mei.

Oculi mei vasárnapján (márczius 4.).

Item Johannes kangisser von den buxin fl. III.
(U. o. 7. l.)

Ugyancsak János kannaöntő az ágyúkért — 3 frt.

Dominica Deus in adiutorium.

Item Jorg kangisser an den glokin und buxin fl. II.

(U. o. 11. l.)

Dominica da pacem Domine.

Item Niclos Mẅlner dy Buxe in czu fassin fl. $^1/_2$.

(U. o. 13. l.)

Dominica infra octavam Omnium Sanctorum.

Item vor kupper eyn alder morser fl. $^1/_2$ ort $^1/_2$.

Dominica memento nostri Domine.

Item vor fünff *slos* off tẅrin und bẅxin ort 1.

(U. o. 14. l.)

Deus in adiutorium vasárnapján (augusztus 12.).

Ugyancsak György kannaöntőnek, a ki a harangok és ágyúk körül dolgozott — 2 frt.

Da pacem Domine vasárnapján (szeptember 23.).

Ugyancsak Miklós molnárnak a lőfegyver beágyazásáért — $^1/_2$ frt.

Mindszentek nyolczadán belüli vasárnapon (november 4.).

Ugyancsak egy öreg mozsár rézanyagáért $^1/_2$ frt és $^1/_2$ ort.

Memento nostri Domine vasárnapján (deczember 23.).

Ugyancsak ajtóra és lőfegyverre való öt závárért — 1 ort.

1466.

Dominica Dominus illuminatio.

Item Gerger smyden vor arbeth czum *gyshaws* fl. I den. XX.

(Eperjes város számadáskönyve, 349. levélt. sz. 7. lap.)

Dominica in voluntate tua.

Item Bernhard bender *vor refin zw der forme* den. VIII.

(U. o. 10. lap.)

1466.

Dominus illuminatio vasárnapján (május 22.).

Ugyancsak Gergely kovácsnak az *öntőházban* végzett munkáért — 1 frt 20 den.

In voluntate tua vasárnapján (október 19.).

Ugyancsak Bernát bodnárnak a *formákhoz való pántokért* — 8 den.

1469.

1469.

Ebben az évben «Jorg kangisser buxmeyster» áll a város szolgálatában, a ki 12 héten át hetenként $^1/_4$ frtnyi fizetést kap.

(Eperjes város számadáskönyve, 365/*a* levéltári sz. 2—4. l.)

1497.

Sabbato ante Reminiscere.

Pro pixide ad vinum — — — XXXIIII den.

1497.

Reminiscere vasárnapja előtti szombaton (február 18.).

A borhoz (?) való lőfegyverért — 24 den.

(Eperjes város számadáskönyve, 598 *a* levéltári sz. 98. l.)

1498.

Sabbato post assumptionis.

Pro pulveribus bombardarum Thome Schreter — XLIII den.

(U. o. 122. l.)

1498.

Nagyboldogasszony utáni szombaton (augusztus 18.).

Schreter Tamásnak ágyúkhoz való puskaporért — 43 den.

1499.

In vigilia Trinitatis.

Pro una pixide optimi valoris — den. LV.

1499.

Szent Háromság vasárnapjának előestéjén (május 25.).

Egy legjobb minőségű lőfegyverért — 55 den.

Ebben az évben máj. 18-án, továbbá máj. 25-től aug. 3-ig az ágyukhoz való puskaporkészítőknek puskaporgyártásért kifizettek 6 frt 25 dénárt.

(Aug. 3.) Laborantibus pulveres pidixarum finalis solutio den. LXXXXII½.

A puskaporgyártóknak végleges fizetés — 92½ den.

Pro renovatione globorum pixidarum — den. III.

A lőfegyverek golyóinak kijavításáért — 3 den.

In profesto Egidii Abbatis et confessoris.

Szent Egyed apát és hitvalló előünnepén (augusztus 31.).

Andree doleatori pro vasculis pulverum den. XXI.

András bodnárnak puskaporos hordócskáért — 21 den.

Sabbato post Franciscis confessoris.

Ferencz hitvalló utáni szombaton (október 15.).

Pro una sera ad pixides — den. III.

A lőfegyverekhez való kötélért — 3 den.

Sabbato post Galli confessoris.

Gál hitvalló utáni szombaton (október 19.).

Pro clavis ad pixides — den. X.

In vigilia conceptionis Marie.

Magistro pixidarum den. XVIII.

Sabbato post Lucie virginis.

Johanni pixidario *pro una campana* — den III c.

(U. o. 147—154. és 156. ll.)

A lőfegyverekhez való kulcs-(zár-)ért — 10 den.

Mária fogantatása előestéjén (december 7.).

A puskamesternek — 18 den.

Lucza szűz utáni szombaton (deczember 14.).

János ágyúmesternek *egy harangért* — 300 den.

1500.

Sabbato, ipso die conversionis S. Pauli.

Pixidario Johanni — den. 1 c (=100).

In vigilia Appolonie Virginis.

Magistro Johanni pixidario — den. 1 c (=100).

Mensatori *pro forma pixidum* — den. X.

In die festo Petri Cathedra.

Pro una pixide — den. L.

Sabbato post Ascensionis Cristi.

Suflatoribus ad fusionem pixidis — den. IX.

Sabbato ante Margarethe virginis.

Johanni pixidario super fundatione pixidis den. I c (=100) prius tulit den. II c (=200).

Sabbato ante Elizabet vidue.

Pixidario accomodati sunt — den. L.

(U. o. 164., 165., 169., 171., 176. ll.)

1500.

Szombaton azaz Szent Pál fordulása napján (január 25.).

János puskamesternek — 100 dénár.

Apollonia szűz előestéjén (február 8.).

János puskamesternek — 100 dénár.

Az asztalosnak *lőfegyver formákért* — 10 den.

Szent Péter széke napján (február 22.).

Egy lőfegyverért — 50 den.

Áldozócsütörtök utáni szombaton (május 30.).

Az ágyúöntésnél fujtatóknak — 9 den.

Margit szűz előtti szombaton (július 11.).

János ágyúmesternek ágyúöntésért — 100 den., már előbb kapott — 200 dénárt.

Erzsébet nap előtti szombaton (november 14.).

Az ágyúmesternek adatott 50 den.

1504.

Ante Oculi mei semper ad Dominum.

Doleatori pro reformatione vasorum ad pulveres den VIII.

(U. o. 247. l.)

1504.

Oculi mei semper ad Dominum vasárnap előtt (márcz. 10. előtt).

A bodnárnak a puskaporos hordók javításáért — 8 den.

1505.

Domine ne longe facias auxilium etc.

Magistro Johanni pro purgatione certarum pixidium den. I c (=100).

Sabbato post Viti et Modesti.

Mensatori pro manubriis pixidarum — den. XII.

In profesto Sancta Margarethe.

Duobus pixidariis den. II c.

1505.

Domine ne longe facias auxilium stb., azaz virágvasárnapján (márczius 16.).

János mesternek bizonyos lőfegyverek megtisztításáért — 100 dénár.

Vitus és Modestus utáni szombaton (június 21.).

Az asztalosnak a lőfegyverek nyeléért (agyáért) — 12 den.

Szent Margit előestéjén (júl. 12.).

Két puskásnak — 200 den.

(U. o. 267., 270., 271., 273., 274. ll.)

1505 július 12-ikétől deczember 20-ig János puskamester kap összesen 400 dénárt.

1506.

Sabbato post Thiburcii alleluia.

Pro duodecim pixidibus barbatis et XV c (= 1500) *ferreis globulis* et VI cuspidibus summa facit den. XI c (=1100).

Sabbato post Sophie vidue.

Magistro Johanni pixidario pro lignis den. VI.

In vigilia pentecosten exposita.

1506.

Tiborcz (alleluja, mert húsvét harmadnapja volt) utáni szombaton (április 18.).

Tizenkét szakállas puskáért és 1500 *vasgolyóért* és hat lándsáért összesen 1100 den.

Zsófia utáni szombaton (május 16).

János ágyúmesternek fákért — 6 den.

Pünkösd előestéjén kifizettetett (május 30.).

Magistro Johanni pixidario pro lignis den. XXVIII[1 2].

Sabbato post Dionisii confessoris.

Pro una pixide *manuali* den. XX.

(U. o. 287., 288., 291. ll.)

János puskamesternek fákért — 28[1 2] den.

Dénes hitvalló utáni szombaton (október 10.).

Egy *kézi* lőfegyverért — 20 den.

1509.

Die saturni post Viti et Modesti.

Pro una tunella ad retentionem pulverum den. IIII.

In profesto dive Magdalene.

Sagittariis in subsidium ut cum pixidibus manualibus se usitarent — den. L.

Sabbato post Laurencii martiris.

Pixidariis pro mundatione pixidarum civitatis den. L.

Die saturni ante Elizabet vidue.

Pro una pixide manuali den. XLIII.

Ambrosio dyack ad rationem pulverum den. L.

(U. o. 81., 82., 83., 86. l.)

1509.

Vitus és Modestus utáni szombaton (június 16.).

Puskaportartónak való hordóért — 4 den.

Magdolna nap előünnepén (július 21.).

Az ijjászoknak segélyképen, hogy a *kézi lőfegyverekkel való* bánásban magukat gyakorolják — 50 den.

Lőrincz vértanú utáni szombaton (augusztus 11.).

A puskásoknak a város lőfegyverei tisztításáért — 50 den.

Erzsébet nap előtti szombaton (november 17.).

Egy kézi lőfegyverért — 43 den.

Ambrus deáknak puskapor fejében — 50 den.

1510.

Ebben az évben részint Monkos Jánosnak, részint Gál trombitásnak kifizettek február 2-ától november 5-ig 1355[1 2] dénárt és november 9-én egy lőfegyverért 3 dénárt.

(U. o. 34., 35., 36., 39., 40., 41. ll.)

1511.

In dive Lucie virginis et martiris.

1511.

Lucza szűz és vértanú napján (deczember 13.).

Pro uno *mortario ad contritionem pulverum* den L. minus obolo.

Egy a *puskapor töréséhez való mozsárért* — 50 den., levonva egy obulust.

(U. o. 63. l.)

1515.

Die solutionis post exaltationis S. Crucis.

Szent kereszt felmagasztalása utáni fizetőnapon (szept. 15.).

Johanni pixidario ad rationem mortarii fl. 1.

János ágyúmesternek a mozsár fejében — 1 frt.

Sabbato ante Dionissi confessoris.

Dénes hitvalló előtti szombaton (október 6.).

Magistro Johanni ad rationem mortarii fl. I. In hoc iterum fl. II.

János ágyúmesternek a mozsár fejében — 1 frt. — Ezért ujólag — 2 frt.

Die solutionis post Luce evangeliste.

Lukács evangelista utáni fizetőnapon (október 20.).

Pro una pixide manuali cum suis pertinentiis fl. I.

Egy tartozékaival együtt megvett kézi lőfegyverért — 1 frt.

Die festo conceptionis Marie virginis.

Boldogasszony fogantatása ünnepén (deczember 8.).

Pro septem pixidibus manualibus fl. IX.

Két kézi lőfegyverért — 9 frt.

Ugyanezen évben szept. 1-én és decz. 22-én kifizettek Zettek János ágyúmesternek $1\frac{1}{2}$ frtot.

(Eperjes város levéltára 890 *a*, 16., 17., 18., 22., 23. ll.)

1516.

Ezen évben három ízben (márczius 1., okt. 11. és decz. 20.) kap János puskamester összesen 1 frt 75 dénárt. Puskaporért (kézi és szakállas puskákhoz) kiadnak összesen 16 frt 84 dénárt. Egy talentum puskapor ez évben 14 dénárba kerül.

Die solutionis ante conductum Pasce.

Fehér vasárnap előtti fizetőnapon (márczius 29.).

Pro quingentis globulis ad pixidum fl. II den. X.

A lőfegyverekhez való 500 golyóért — 2 frt 10 den.

Sabbato ante divi Thiburcii.

Tiborcz előtti szombaton (április 12.).

Pro laminibus ferri ad reformationem pixidum fl. I den. XV.

Die solutionis post Valeriani martiris.

Pro vasculo ad retentionem pulverum den. VI.

Sabbato ante rogationum alleluja.

Civitatis fabro ad rationem, quos solvit cum pixide fl. I den. XXV.

Pro duabus pixidibus et globulis fl. VIII.

In vigilia Pentecostes exposita.

Pro una pixide ad rotalium den. V.

In die sancte Petronelle virginis.

Pro una pixide barbata *ad novum modum* — fl. IIII.

Sabbato post beati Barnabe appostoli.

Pro una pixide barbata fl. $^1/_2$.

Pro uno libro artis militae den. LXXV.

In profesto dive Margarethe virginis.

Fabro pro pertinentiis reformatis ad pixides — fl. I den. LXXV.

In vigilia beati Andree appostoli.

Pro quatuor manualibus pixidibus cum suis pertinentiis fl. IIII minus orthone.

Fabro civitatis pro introligatione unius pixidis fl. II.

Vaslemezekért a lőfegyverek javításához — 1 frt 15 den.

Valerián vértanú utáni fizetőnapon (április 19.).

Puskaporos hordócskáért — 6 dénár.

Keresztjáró vasárnap előtti szombaton (április 26.).

A város kovácsának a lőfegyverrel járó költségei fejében — 1 frt 25 den.

Két lőfegyverért és golyókért — 8 frt.

Pünkösd előestéjén (május 10.) kifizettetett.

Egy lőfegyverért — 5 den.

Szent Petronella szűz napján (május 31.).

Egy *az új mód* szerinti szakállas lőfegyverért — 4 frt.

Barnabás apostol utáni szombaton (június 14.).

Egy szakállas lőfegyverért — $^1/_2$ frt.

Egy a katonai tudományt tárgyaló könyvért — 75 den.

Margit szűz előünnepén (júl. 12.).

A kovácsnak a lőfegyverek tartozékainak javításáért — 1 frt 75 den.

András apostol előestéjén (november 29.).

Négy kézi lőfegyverért és tartozékaiért — 3 frt, — levonva egy orth.-ot.

A város kovácsának egy lőfegyver beágyazásáért — 2 frt.

Currifero pro reformatione currus ad pixidem den. LXIIII.

Circa rationem infranotata exposita sunt.

Tubicinatori Gallo pro duabus pixidibus manualibus fl. 1 den. LXXV. (U. o. 32—44. ll.)

A bodnárnak a lőfegyverhez való kocsi megjavításáért — 64 den.

Az évzáró számadások idején a lent feljegyzett kiadás tétetett.

Gál trombitásnak két kézi lőfegyverért — 1 frt 75 dénár.

1517.

Sabbato ante dominicam Reminiscere.

Pro sulphure empto ad usum civitatis fl. IIII.

In vigilia sancti Laurencii exposita.

Pro duabus pixidibus barbatis in arietibus fl. VII.

Sabbato ante exaltationis benedicte Crucis.

Pro una pixide manuali cum suis pertinentiis fl. 1.

Die saturni ante Galli confessoris.

Pixidario novello pro pulveribus pixidum manualium fl. II.

Sabbato ante Luce evangeliste.

Pro duabus pixidibus emptis fl. VII minus ortone.

Pixidariis in propinatum datis fl. II$^{1}{}_{2}$ den. II.

Pro una pixide manuali fl. I.

Die solutionis ante Simonis et Jude.

Pro uno $^{1}{}_{2}$ *centenario* pulverum Barbatarum fl. VI.

Sabbato ante Martini episcopi.

1517.

Reminiscere vasárnap előtti szombaton (márczius 7.).

Kénvásárlásért a város használatára — 4 frt.

Szent Lőrincz előestéjén kifizettetett (augusztus 9.).

Két faltörő szakállas lőfegyverért — 7 frt.

Szent kereszt felmagasztalása előtti szombaton (szept. 12.).

Egy kézi lőfegyverért és tartozékaiért — 1 frt.

Gál hitvalló ünnepe előtti szombaton.

Az *új puskaművesnek* kézi lőfegyverekhez való puskaporért — 2 frt.

Lukács evangelista ünnepe előtti szombaton (október 17.).

Két vásárolt lőfegyverért — 7 frt, levonva egy ortot.

A puskaműveseknek italra adatott — 2$^{1}{}_{2}$ frt 2 dénár.

Egy kézi lőfegyverért — 1 frt.

Simon és Juda előtti fizetőnapon (október 24.).

Szakállas lőfegyverhez való félmázsa puskaporért — 6 frt.

Márton püspök ünnepe előtti szombaton (november 7.).

Johanni pixidario ad rationem fl. $^{1}/_{2}$.

In vigilia divi Andree apostoli.

Pro novem pixidibus barbatis *ad novum modum* et quatuor manualibus pro civitate emptis fl. XXXII den. XXV.

Pro pixide manuali empta den XXV.

Pro triginta quatuor talentis pulverum pixidum manualium fl. IIII den. XXV.

In die divi Johannis ewangeliste.

Pro pulveribus pixidum manualium fl. III den. XXV.

In die divi Johannis ewangeliste etc.

Pro quatuor millibus globorum ad pixides barbatarum fl. IX.

János puskaművesnek járandósága — $^{1}/_{2}$ frt.

András apostol előestéjén (november 29.).

Kilencz, az *új módszer szerint készített* szakállas s a város számára vásárolt négy kézi lőfegyverért — 32 frt 25 den.

Egy kézi lőfegyver vásárlása — 25 den.

Harmincznégy talentum kézi lőfegyverhez való puskaporért — 4 frt 25 den.

János evangelista napján (deczember 27.).

Kézi lőfegyverekhez való puskaporért — 3 frt 25 den.

János evangelista napján stb. (deczember 27.).

Szakállas puskákhoz való négyezer golyóért — 9 frt.

János puskamesternek és Gál trombitásnak ebben az évben puskaporért kifizettek összesen 3 frt 71 dénárt.

(U. o. 52., 56., 57–62., 65. ll.)

1518.

Sabbato ante Crucis exaltationis (*helyesen:* inventionis).

Pro plumbo ad pixides manualium den. IIII^{1} $_{2}$.

In vigilia individue trinitatis.

Pro pulveribus pixidarum manualium emptis fl. IIII den. XXXVII^{1} $_{2}$.

Die saturni ante Nativitatis Marie.

Pro pulveribus ad usum civitatis den. IIII.

1518.

Kereszt feltalálása előtti szombaton (május 1.).

A kézi lőfegyverekhez való ólomért — $4^{1}/_{2}$ den.

Az oszthatatlan Szent Háromság előestéjén (május 29.).

A kézi lőfegyverekhez vásárolt puskaporért — 4 frt 37^{1} $_{2}$ den.

Kisasszony napja előtti szombaton (szeptember 4.).

A város használatára való puskaporért — 4 den.

Ante exaltationis Sancte Crucis etc.

Pro pulveribus pixidum manualium fl. II den. XXIIII.

Tempore solutionis ante Mathei apostoli.

Pro melioratione unius pixidis barbatorum den. X.

Sabbato post Simonis et Jude apostolorum.

Sagittariis in subsidium ad sagittandum ex pixidibus barbatis fl. I.

In die divi præsulis Briccii.

Pro una pixide ad rotalium den. IIII.

Magistris pixidum de Nova Villa (= Igló) ob reformationem certarum pixidum manualium vel potius barbatarum fl. IIII.

Marie presentationis in templum.

Szent kereszt felmagasztalása előtt stb. (valószínűleg szept. 11.).

Kézi lőfegyverekhez való puskaporért — 2 frt 24 den.

Máté apostol ünnepe előtti fizetőnapon (szeptember 18.).

Egy szakállas puskának megjavításáért — 10 den.

Simon és Juda apostolok utáni szombaton (október 30.).

Az ijjászoknak a szakállas lőfegyverekkel való lövés (megtanulására) segélyül — 1 frt.

Bereczk püspök napján (november 13.).

Egy lőfegyverért — 4 den.

Az iglói tűzmesternek bizonyos kézi vagy inkább szakállas puska javításáért — 4 frt.

Boldog Asszony bemutatása napján (november 21.).

Dr. Iványi Béla.

MAGYAR HADISZABÁLYZATOK GYÜJTEMÉNYE.

I.

A MAGYAR LOVASSÁG REGULAMENTUMA 1722.

Az Regiment Jurisdictiójárul, Privilegiumárul s authoritássárul etc.

INDEN némő személek, mellyek az Regimentnél vannak, nagytul fogva kicsinig (azon kívül amint az Oberstlaidinant és Oberstwachtmaister helein emlitetet) akár arra köteles légyen s akár voluntarius Asszonyok, vagy szolga rend az Regiment Jurisdictiója alá tartozandók mindenestül immediate azon [1] az Oberster in omnes absolute cum imperio mero et mixto exerceálván annak rendi szerint tellyes Jus-Gladiumja lévin az Regimentnek, valamint az Gyalokságnál és Daragonosoknál, ugy hogy az Sententiáját az Comendérozó Generalisnak vagy Quartéljokbul ahol magányosan áll, az Föllséges Bellicumnak bé nem küldi ad ratificandum mind Cuirazirosok, hanem az Oberster ratificálja és hogy executióban vétessik megh parancsolja, egy nappal mindazonáltal előb megh nem jelenti az Generalisságnak akar vesztis s akar veszősztetis vagy farmotringaztatás, kengyel széjasztatás légyen; hogy ha pedigh gratiát akar adni valamely halálra condemnált személlének az is de jure aggraciandi sibi concesso hatalmában vagyon az Obersternek: excepto tamen solo casu, midőn mezzőben vagy Gvarnizonban valaki az comendirozó Generalis fogságában esik, holot az annak reservált huszonnégy órája alat attul megh büntettethetik, vagy perdonáltathatik de azonkivül az Regimentnek semmiben sem praejudicálhat.

[1] azonképen.

Hogy ha ellenben az comendirozó Generális valamely delinquenst az Regimentnek conditionate kiszolgáltatna, hogy arra törvént tartasson és a sententiát executioban vitesse, exempli gratia, ha munitio vagy afféle dolose subtraháltatnék, vagy máskint eő Fölséghe interesse ellen mi practicáltatot s onnend példát statuálni szükséghes volna, tehát az Regiment ne recusállya, hanem véghez vegye, mi ok ne találtassek, hogy az Regiment Privilegiuma legh kissebben is debiliáltassek.

Megh livin azonban az Executio in copÿs communicáltatik az Processus egészlen, mely által az Regimentnek semmisem decedál, csak hogy Jus aggratiandi non retinet. de ha az comenderozó Generális Perdonot adni akarna neki az Regiment böcsülettel reqvirálni kölletik, quo passu nem denegáltatik soha s nem is lehet; Ez mellyet pedigh tudni köl, hogy egy Regiment mitigálhattya ugyan az hadi törvények Pronunciatumát s perdonálhattya is, de nem aggraválhattya vagy exasperálhattya soh is.

Authoritassában vagyon az Regimentnek az tisztsígeket Oberstlaidinantul fogva legh késsebbig conferálni s törvény által ismét cassálni is Kapitántul kezvén Kaprálig, az első mindazonáltal Interessatio nélkül legyen holot más(ké)pen avagy másként tapasztaltatván, mind az Oberster s mind az promotus Tiszt ellveszti. Ezen authoritás pedigh azért engedtetet meg eő Fölséghetul, mével minden Regiment ismeri legh inkáb az maga allatta valoit (noha minden más Fejedelmektül magoktul adattatnak) más az hogy az vacantiák sokáig fönt ne maradgyanak, hanem mentül előb restauráltassanak, és ollyformán az udvar kisedelmes vallására ne köllessék várakozni s ugyanis szokszor az idő s alkalmatosság sem engedi az ollyatin dilatiot mi káros conseqventiáknak el tavoztatására nézve; nem külömben

Az Oeconomiát tractallya dispositioja szerint s minden fél esztendőrül fél esztendőre számot vett az Hadi Commissariátussággal de Competentia perceptione ex restantia és az compagniákkal is, perceptiot annak szüksége szerint doceáltatván, Mundért, Fegyvert, Standarokat s Dob-Zászlókat pro genio csináltat valahányszor kivántatik, s a mire qvoad reqvisita alia szüksége vagyon, az közönséghes Interesre mind öszvöséggel, magában mind pedigh separative az Compagniára főképpen vigyázván, ez lévén az Regimentnek tartalékja.

Mind feö s all Tisztek és köz Emberek dimissioit, hogy az Oberster expediállja az is az Privilegiumok közé való, mert noha ugyan eö Fölséghe nem régen emanált Parancsolattyábul mi az Kapralokat s köz Embereket illeti, egy hadi Commissarius is subscribállya az utolsó felén, de az csak a vígre való, hogy az dimitált embernek

marchroutája ott föl tétessék s avval maga hazájában s helségében inviáltassék directe, mashova ne fordulon, simi [1] kóborlásra ne adgya magát.

Ha valakinek administratiójából vagy superperceptiójából az Regiment vagy Compagnianak restantiája marad, tehát azon magának tartozó pénzek prae ceteris qvibuscumqve Praetensoribus secundum Privilegialem rationem Primpili megh s ki fizettetnek sőt ha idengen kéznél volna is az ollyannak substantiája ott is hasomlóképpen mindenek előtt isto Jure revindicáltatnak.

Valami az császári hadi Articulusokban, ugy mint Ferdinandi Tertÿ et Leopoldi primi mellyek az Regimenteknek kiadattak, compraehendáltatik pro Privilegio tartatik.

In casu decessus alicujus Officialis az Oberstert illeti az legh jobb Paripája, Parada Czafrangja, nyerge szerszáma, s pár Puskája; Az régi szokások is azonban megh tartatnak az Regimentnél, mellyeket az Föllséges Bellicumon kévül más nem tollálhat: Mindazonáltal ha valamely comenderozó nagy Tiszt másként kivánnya, egyben vagy másban azok közül disponálni, mivel az stricta Subordinatiót praetereálni nem lehet engedelmeskedni köll ugyan méglen comandója alat vagyon, de mihelt föl szabadul ismint az Regiment szokásihoz alkalmaztattya ki ki magát.

Közli: Dr. Tóth Zoltán.

II.

A KHEVENHÜLLER FÉLE HADI UTASÍTÁS.

(Hetedik közlemény.)

A' Méll-utban lévö Tſata avagy viaskodásrul.

N.

1 A' Nyiláſok ſzoroſſan egymás utánn nyomakodgyanak, és Nyilás ſorban tűzellyenek, az utánn jobb és bal felűl meg-ſzűnnyenek, ha a' főld fekvéſe engedi, ha penig nem, tehát viſzſza felé mozdullanak, és mind a' két-felűl vagy penig az utólsó nyilás, Battallion Diviſiojja utánn magokat rendőlljék, a' többi Iz és nyiláſok ſzűntelen tovább nyomakodnak, és tűzelnek.

[1] semmi.

2 A' midőn a' Nyiláſok által nyomakodtak, jobb és bal felé való lódulálſſal, ismét kőnnyen rendben hozathatnak.

3 Ha penig ſe egyik ſe máſik felűl helek nem volna, tehát kőlletik azon Nyiláſoknak, mellyek jobb és bal felűl ſor ſzámra által nyomakodtak a' Battallium utánn, magokat megénten rendben venni.

Hidat vinyi, hogy azon által mennyi és viſzſza leheſſen térnyi.

1 Az egéſz Battallion telles ſzemkőzzel (Fronte) a' Hidhoz nyomakodik ugy hogy a' Zaſzlók feléje, igyeneſſen állyanak, azonnal mind a' két-ſzárnya tſatáz, és a jobb-kéz felűl lévő első nyilás, a' hidra nyomódik, ki-is előbb-ne-lűjjőn, meddig azonn által nem ment, és magát helben állitotta (*Postirt) a' holl-is Iz sorral tűzel,

* Poſtirom Lineának ſzokott hivatnyi, a' hadi-nép elött áſotott árok, midön valamelly Paſſusnál, meg-allapodik, és magát bé keritti, avagy sántzollya.

ugy hogy az első Iz mindétig reſervában, avagy leg-utóbbra tartaſsék.

2 A' meg-nevezett első Nyiláſt, mingyárt a' Záſzlók mellett, bal felűl lévő, kőveſſe: aſztot ismét máſika, jobb-felűl, tovább megént, bal felűl, és ugy egy más utánn, meddig mind által-nem-takaroſznak a' hidon.

3 Midőn már mind az egész nyiláſok a' hidon tul magokat formálták, és helt vertek, az Oberſter vagy a' Comendánt a' Zálzlokkal őket kőveti, és a' Battallionnál megént az előbbennyi helekre állanak.

4 A' mikor a' Hidon viſzſza nyomakodnak, avagy magokat retirirozzák, tehát a' Záſzlók előre mennek, és a' nyiláſok jobb és bal ſzárnyrul az utólsó három Izekkel, tſatáznak: az utánn egy ſzer ismind, jobbra-fordulnak, egyike a' máſika után, viſzſza mennek a' hidon és megént ugy oda állanak, mint az előtt állottak, minek előtte Avanciroztak volna, mell mint egy 8. lépésnyi Diſtantia, megént ſzemkőzben állanak, és az Ellenséggel viaskodnak.

5 Azonn Nyiláſok, mellek előre-a' Hidon viſzſza-nyomakodvagy-is repaſſiroztak, tartoznak amazokat tűzőkkel oltalmaznyi, kik az Arriere-Guardet tartyák, és az Oberſter vagy-Comendant az illen történetben minden tehetségéből azon legyen, miként a' Záſzlókat leg-jobban meg-oltalmazhattya.

Bokros Tűzet tſinálnyi.

Ez ſor ſzerint ſzokott lenni, midőn minden nyilásbul egy vagy két ſor, már minémű erősnek kőll a' Tűznek lennyi, jobb vagy Ballra a' Bokor felé ki nyomódik, és tſatáz ugymint, a' Nyilás jobb-ſzárnya ſorja, három lépésre elő-lép, jobb lábbal a' balon kivűl; a' ball ſzárnyon lévő-ſor penig, ball lábbal a' jobbon kívűl, és Tűzelnek jobbra, vagy Ballra a' mint ki-léptek egymás után, azután meg-fordulnak jobbra, és az előbbi Diſtantiájjokra mennek, a' holmingyárt artzal állonak, el-ottan ezek mellett lévő ſorok ugyan az előbbi mód ſzerint, ki-nyomakodnak, és tſatáznak, a' hol mindétig egy kőz Tiſzt előre a' Bokornál állyon, ki a' népnek mondhaſſa hogy hová Tűzellyenek, a' Fő Tiſztek penig arra vigyázzonak, hogy a' ſorok rendel a' tſatázáſra ki-nyomakodgyanak.

Közli: Dr. Szendrei János.

A MAGY. TUD. AKADÉMIA HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A hadtörténelmi bizottság *Rónai Horváth Jenő* cs. és kir. altábornagy elnöklete alatt 1914. évi május hó 29-én az Akadémiában ülést tartott, számos bizottsági tag részvételével.

Ezen ülésben *dr. Szendrei János* előadó több folyó ügyet referált, *Pilch Jenő* őrnagy szerkesztő pedig a folyóirat ügyeiről tett jelentést és bemutatta a 2-ik füzet kefelevonatát. Ugyanő jelentette, hogy a folyóirat által hirdetett pályázat határideje május hó 1-én lejárván. Nádasdy Ferencz tábornagy életrajzára három és a hadtörténelmi tárgyú fali kép tervezetére két pályamű érkezett.

Az első mű bírálatára a bizottság dr. Márki Sándor egyetemi tanár rendes és Gyalokay Jenő tüzérszázados, bizottsági segédtagot, a másodikra nézve pedig dr. Szendrei János előadót és Gabányi János százados bizottsági segédtagot kérte föl.

A szerkesztésért felelős **Pilch Jenő** *honvédőrnagy.*

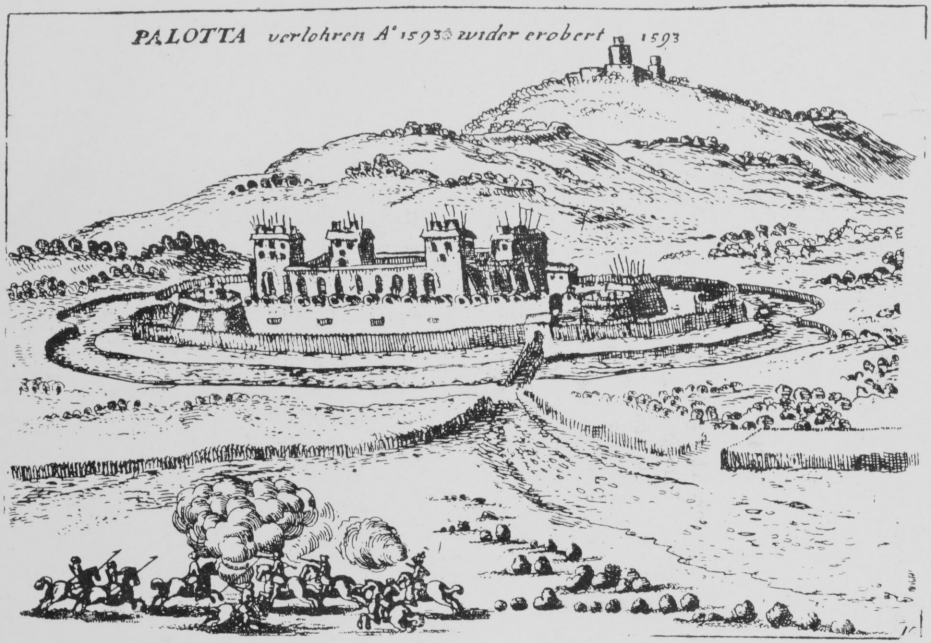

PALOTA VÁRA. 1593 BAN.

DETREKŐ VÁRA A KÖZÉPKORBAN.

(Harmadik közlemény.)

TIBOR halála és a bírói szék ítélete alapján Zsigmond váratlanul nagy vagyonhoz, újabb pénzforráshoz jutott. Az egész Közép-Európát uraló hatalmas fejedelem sohasem szünt meg pénzben szűkölködni, mivel pazarló, bőkezű természetét haláláig megőrizte. Stibor hagyatéka tehát alkalmas eszköz volt ismét kezében, hogy gondtalanul mulathasson és nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a Pozsonyban hosszabb ideig tartózkodó király napjai kellemesen teltek el. A várak örökös eladományozásától Zsigmond kezdetben tartózkodott, e helyett a zálogbaadás megszokott módját alkalmazta. Ha szüksége volt pénzre, kedvteléseinek kielégítésére, eléggé telt a kezére jutott birtokokból. A hitelezők a kölcsönzött összeg nagyságához képest kisebb-nagyobb birtokokat, falvakat nyertek zálogba és a káptalanok alig győzték az iktatásokat. Mihelyt azonban Zsigmond megszabadult a hitelezők befolyása alól, a magyar főurakról sem feledkezett meg és a közvetlen környezetében levőknek most már örökös adományokat is adott. Guthi Ország

Mihály főkincstárnoknak adományozza Jókő és Csejte várakat, mely által alapját vetette meg e család hatalmának,[1] Alsólindvai Bánfi Pál főlovászmesterét pedig, a ki később Stibor leányát, Katalint feleségül vette, Beczkó várával jutalmazza meg hűségeért.[2]

Detrekő tartozékain, mely 40 éves magánbirtok után rövid időre ismét királyi kézre került, eleinte hasonlókép zálogos birtokosok telepedtek meg szokatlan nagy számmal. Midőn Zsigmond alig félévvel a bíróság ítélete után Malaczkát, Detrekő birtokai közül már ekkor is a legjelentékenyebbet, Grumberg Frigyesnek és Anna nevű feleségének adja zálogjogon 150 prágai hatvanad garasért, a beiktatásnál megjelentek Stieger János fia Mátyás, Pfennigmandel György fia Miklós, Pongstelcz Konrád fia János, Ramftel Márton fia Jakab és Halas György fia János, mindmegannyi zálogbirtokos, de hogy mely falvakat birták, nem tudjuk meghatározni.[3] Azonban e jelentéktelen zálogbirtokosokat csakhamar kiszorították Rozgonyi István és György pozsonyi főispánok, a kiknek Marczali Imre országbíró közbenjárására a nagybeteg király ép egy héttel halála előtt Detrekő, Éleskő, Korlátkő és Holics várakat, valamint Nagyszombat körüli királyi falvakat ugyanolyan nagyságú zálogösszegért, a melyért az egyes záloglevelek tanúsága szerint bizonyos emberek azokat birták és hasonló feltételek alatt zálogba adja. Egyúttal Zsigmond megparancsolja a számos zálogbirtokosnak, hogy területeiket, miután a két főispántól zálogösszegeiket megkapták, minden vonakodás nélkül engedjék át a két Rozgonyinak záloglevelekkel egyetemben.[4]

Zsigmond halálával a viszonyok Detrekőre nézve megváltoztak. Rozgonyi Simon veszprémi püspök hajthatatlan magatartása, melylyel Erzsébetnek megkoronázását régi jogok alapján magának követelte és a melyre Erzsébetnek, valamint Pálóczi György esztergomi érseknek végül is engedniök kellett, nem kis mértékben ártott a többi Rozgonyiaknak is. A királyné nehez-

[1] *Wenzel* i. m. 208. l.
[2] *Wenzel* i. m. 209. l.
[3] *Orsz. Ltár.* D. O. 12742 és 12755.
[4] *Orsz. Ltár.* D. O. 13121.

telését, melyet nagyravágyásán esett sérelme idézett elő, éreztette Simon püspök rokonaival is és a hol csak lehetett, ártani törekedett nekik. Albert király jóindulatát a Rozgonyiak ugyan nem vesztették el, de mert Albertet a német, később pedig a cseh ügyek csaknem egy évig távoltartották az országtól, a hol a kormányzás élén addig Erzsébet állott, így tehát kezdetben ez idő alatt mellőztetést szenvedett a Zsigmond által annyira kedvelt hatalmas család. Ennek a körülménynek kell tulajdonítanunk, hogy Zsigmond ama intézkedése, melylyel Detrekő, Éleskő, Korlátkő és Holics várakat, úgyszinten Nagyszombat körüli falvakat Rozgonyi István és György pozsonyi főispánoknak adja zálogjogon, csak részben teljesült. Éleskő birtokában Korompai Pált találjuk, Korlátkő területéből Szomolányt elkülönítik és Bazini György gróf, visegrádi kapitány, kapja örökjogon,[1] hasonlókép ő bírja Detrekőt is eleinte «pro honore» czímen. Nem sokkal később azonban Erzsébet királyné hathatós közbenjárására Albert király örökjogon György grófnak és utódainak adományozza Detrekő várát, egyúttal 1438 okt. 6-án meghagyja a pozsonyi káptalannak, hogy iktassák be az említett György grófot és utódait annak birtokába, mit a káptalan nov. 5-én tényleg foganatosít is. Az iktatás ellenmondás nélkül történt.[2] György gróf érdemei közül, melyek Albert királyt Detrekő adományozására bírták, különösen ki van emelve Galambócz ostrománál tanúsított vitézsége, a mely alkalommal egy nyíl annyira megsebesítette, hogy életbenmaradása kétes volt. Majd később a sebéből felgyógyulva, a husziták ellen harczolt kitartó buzgalommal, a kik az ország ény. vidékét pusztították. Végül, és ez a legfontosabb érdeme, hogy Albert királylyá választásánál és megkoronáztatásánál nagy eredménynyel közreműködött és minden más ügyében hű embernek mutatta magát.[3]

[1] *Orsz. Ltár.* D. O. 13223.

[2] *Pozsonyi káptalani országos ltár.:* Capsa 1. fasc. 13. nro. 3.

[3] Detrekő adománylevelét nem találtuk meg, így az érdemek felsorolását Albertnek 1438 júl. 28-án kelt és Szomolány birtokának adományozását tartalmazó okleveléből vettük. A két adománylevél közt alig van két havi időkülömbség, így az érdemek sem szaporodhattak meg, mert erre nem volt alkalom.

György gróf eme legutolsó érdeme közvetve annak jele, hogy Albert trónrajutásánál voltak, — ha nem is oly nagyon veszélyes — ellenző áramlatok, különben nem jutalmazná a király hívét oly jelentékeny várral; mert, hogy a török és a husziták ellen tanúsított vitézségének a felemlítése a tulajdonképeni indíték elfedésére szolgál, az adománylevél tartalmából egészen világosan látszik.

A Hont-Pázmány nemből származó Bazini- és Szentgyörgyi-család Albert említett adománya révén még inkább megerősödött Pozsony vármegyében, a hol már több mint két évszázados és mindeddig dicső multra tekinthetett vissza. A család őse Tamás, a ki Imre király idejében szerepel a bolgárok elleni harczokban, majd később II. Endre alatt 1205—6. évben vezére volt a cseh király segélyére küldött magyar seregnek. Ő kapja Endrétől Szakolczát, majd a névadó Bazin és Szentgyörgy birtokokat. Tamás utódai a XIII. század folyamán az oly sokszor megújult német küzdelmekben mindannyiszor vitézül megállták helyüket és nagy érdemeket szereztek a határok védelmében. Országos méltóságok viselői, többen a család tagjai közül megyei ispánok, főpohárnokok, sőt egyik közülök Tamás, Kún László idejében Csák Péter nádorsága alatt rövid időre országbíró, majd pedig tótországi bán lett. Az ország legelőkelőbb családaival rokonsági viszonyban állottak. A Cseklészy-ág — melynek a Szentgyörgyi-családdal egy közös őse volt — egyik ivadéka, Bökény, II. Endre király unokatestvérét, Erzsébetet, bírta feleségül. A Bazini- és Szentgyörgyi-családot annyira jellemző perlekedési és erőszakoskodó hajlamokat már e században észrevehetjük.

A XIV. század nagy részében a család a közügyek terén nem szerepel, országos méltóságokat nem visel, kizárólag birtokaik igazgatásával foglalkoznak tagjai, a melyek Csallóközben és a Kis-Kárpátok két lejtőjén terültek el nagy kiterjedésben. A pereskedés még inkább meghonosodik körükben, így Sebős e miatt már 100 márkával volt adósa az országbírónak.[1]

A század második felében a család ismét emelkedőben van

[1] *Karácsonyi* Magyar nemzetségek II. 212—19. l.

a hatalmat, az ország ügyeire való befolyást illetőleg. Tagjai közül kimagaslik Tamás, a ki pályafutását a holicsi várnagysággal kezdi és ugyanakkor a zsidók országos bírájának tisztét is viseli.[1] A királyi várnagyok állása a mellett, hogy jövedelmező tisztség volt, egyúttal a nyilvános pálya kezdetét jelentette ama korban. Az uralkodó bizalmát egy ügyes várnagy könnyen megnyerhette és a további előmenetele ez által biztosítva volt. Ámbár a várnagyság nem volt országos méltóság, különösen a kevésbé fontos fekvésű várak esetén, mégis a legelőkelőbb családok tagjai is szívesen vállalták el annak betöltését, mivel mint már említettem, az a további emelkedés alapját képezte. Így Pálóczi Máté is a diósgyőri várnagysággal kezdi és a nádori méltósággal fejezi be pályafutását.[2] Hasonlókép történt Szentgyörgyi Tamással is, a kit Lajos király kedvelt és a kinek több birtokot is adományozott. Detrekő tartozékaiból megkapta, mint már ezt a megfelelő helyen előadtam, Kislévár és Öregyház nevű lakatlan területeket, nem sokkal utóbb pedig a hűtlenségbe esett Oszlopi Trochman Oszlop nevű erősségét nyeri adománykép, a melyet tulajdonosa közönséges zsivány volta miatt vesztett el.[3] Tamás még Lajos király életében tárnokmester lett,[4] majd a nagy király halála után a királynők bizalma dalmát-horvát bánná tette meg, Laczkfi Istvánt váltván fel e méltóságban[5] és meghagyták neki, hogy a forrongó Dalmáczián teremtsen rendet, Tvartkó hiveit pedig nyomja el. Zára kezéhez hűséget esküdött a magyar koronának és a királynőknek, de maradandóbb hatást elérni itt nem tudott, mivel nem egész egy év mulva országbiróvá lépett elő, hogy e méltóságát még rövidebb ideig viselje és azután a beálló zavarok idején teljesen leszoruljon a közügyek teréről.[6] Zsigmond alatt Józsa

[1] *M. N. M. Ltára.* Törzsanyag 1377 decz. 14. *Tört. Tár.* 1907. 36. és 338. l.

[2] *Bánffy-cs. oklevéltára* I. 526. l.

[3] *Sopron vm-i oklevéltár* I. 444—6. l. 1377 decz. 27.

[4] *Tört. Tár* 1907. 163. l.

[5] *M. N. M. Ltára.* Törzsanyag 1384 júl. 19. és *Tört. Tár* 1906. 593. l.

[6] *M. N. M. Ltára.* Törzsanyag 1385 ápr. 8-ról három oklevele, — *Turul* 1889. 164. l. — és *Tört. Tár* 1907. 35. l.

morva őrgróf ellen több ízben folytatott határszéli harczokban tevékeny részt vett, de szerencsétlenül járt, mivel az őrgróf fogságába esett és csak 6800 forint lefizetésével tudta magát kiszabadítani, a mely pénzösszegért kénytelen volt a nemrégiben kapott Oszlop várát Kanizsaiaknak eladni.[1]

A XIV. század második felében erős befolyást gyakorol már a családra a német hatás, a mely e családnál később állandósult és előidézte a család nemzetietlen irányú viselkedését. Birtokaik nagy része nem messze feküdtek az osztrák határoktól, a csaknem megszakítatlan béke, a mely Magyarország és Ausztria között fennállott ez időben, a két nemzet szomszédos előkelőségei közti kapcsolatot elősegítette. Családi összeköttetésekbe kerültek egymással s e század vége felé a magyar főurak közt divat volt német leányt feleségül venni.[2] Legfeltünőbben láthatjuk ezt a Szentgyörgyi- és Bazini-családnál. A férfitagok Meissau, Eckartsau, a leányok pedig Forchtenstein-Mattersdorf, Polheim, Pottendorf német családok ivadékaival kötnek frigyet. Ezen közvetlen hatás folytán nyelvileg is németekké válnak. Családi irataik, levelezéseik német nyelvűek,[3] az idegen nyelv pedig lassankint maga után vonta hazafiatlan érzésüket, a melyet a nemzet válságos pillanataiban ezentúl mindig kimutattak.

Míg Zsigmond, majd pedig míg Albert ült a királyi székben, kiknek uralma alatt Németországgal a legszorosabb kapcsolat állott fenn, addig a Bazini- és Szentgyörgyi-család németes irányban való fejlődése sem tünt fel, sőt vitézségük, hősiességük hírneve ez időben az egész országot betöltötte. Galambócz ostromában nemcsak a család fiai vettek részt és tüntették ki magukat bátorságukkal, hanem ott volt Rozgonyi István, temesi főispán, hőslelkű felesége, Szentgyörgyi Péter gróf leánya, Cze-

[1] *Sopron vm-i oklevéltár* I. 512. l.

[2] *Pór Antal* Nagy Lajos király 614. l.

[3] *M. N. M. Ltára.* Törzsanyag 1378. évnél van beosztva Bazini Jánosnak, ki a családban I. János név alatt szerepel, Pozsony városához intézett két keltezés nélküli levele, mely egyúttal az általam talált első emlék a család német levelezésére nézve. Ez időponttól kezdve, csaknem kizárólag e nyelven írják, avagy iratják magánleveleiket.

czilia, a ki «egyéb úrasszonyoknál bátrabban és derekabban» Galambóczczal szemközt fekvő Szentlászló várához merészelt jönni és egy fegyveres gályán, «nemcsak leküzdve az asszonyi és női nemmel járó gyenge, remegő, megijedő lelki állapotot, de sőt lelkesedéssel és katonai bátorsággal» az ellenség ellen több győzelmes rohamot intézett és a várat sikeresen lövette.[1]

A család a XV. század első éveiben kezdi használni a grófi czímet, melyhez, hogy hogyan jutottak hozzá, nem tudjuk megállapítani.[2] Műveltség tekintetében magasabb fokon állottak, mint a többi magyar főuri családok. Írni-olvasni a család férfitagjainak többsége tudott, azonban a felsőbb tudományok elsajátításáig ők sem emelkedtek.[3] A hatalmaskodó, perlekedő természetük e korban éli virágját. Valóságos csapásai a szomszédaiknak és erőszakoskodásaikkal nemcsak magánegyéneket, hanem oly hatalmas várost, mint Pozsonyt is folytonosan zaklatnak. Pereiknek, melyet a pozsonyi káptalannal, Héderváriakkal, a pókatelki Kondé-családdal és még más, jelentéktelenebb egyénekkel, sőt gyakran önmaguk között folytattak, számtalan okleveles emléke van.[4] Természetesen, mivel a bántalmazók, a jogtalanul hatalmaskodók nagyrészt mindig ők voltak, ennélfogva a pereikben, a melyet kitartó szívóssággal folytattak és húztak-halasztottak, többnyire veszítettek. Nagykiterjedésű birtokaikból alig tudták a perköltségeket fedezni és a család későbbi zilált

[1] *Orsz. Ltár.* D. O. 12220., 13223. és *Magyarország melléktartományainak oklevéltára* II. 79—81. l.

[2] Szentgyörgyi Péter 1400-ban még csak «magister», 1410-ben pedig már «gróf». 1409 ápr. 22-én György pozsonyi főispán is grófi czimmel van az ország méltóságai közt felsorolva. (Wenzel: Stibor vajda 118. l., Tört. Tár 1884. 228. l., Zala vm-i oklevéltár II. 365. l.)

[3] Egyedül Szentgyörgyi Mártonról tudjuk kétséget kizárólag, hogy egyetemi tanulmányokat folytatott. 1402-ben a bécsi egyetem hallgatója volt. (Schrauf: Magyarországi tanulók külföldön II. 25. l.) Ez a Márton volt egyúttal egyetlen a családban, a ki papi pályára lépett.

[4] L. erre vonatkozólag *Knauz Nándor:* «A pozsonyi káptalan és a Szentgyörgyi grófok» cz. értekezését Magyar Sion 1865. évf.-ban. A többi pereik néhányának pedig csak a kezdetüket jelzem: *M. N. M. Ltára.* Törzsanyag 1384. év alatt Pozsony város panaszainak jegyzéke a királyi felséghez, *Tört. Tár* 1908. 518. l., *Sopron vm-i oklevéltár* II. 109. l., stb.

pénzügyi viszonyai innen veszik eredetüket. Apáról fiúra szállt az adósság, a nélkül, hogy azokat véglegesen törleszteni törekedtek volna.

A család hatalmi állására is a Zsigmond által kiadott honvédelmi szabályzat alapján következtethetünk, a melynek értelmében a Szentgyörgyi grófok egy bandériumot, azaz 500 lovast kötelesek háború esetén táborba vezetni, még pedig elsősorban, miként Stibor, úgy ők is a husziták ellen.[1]

Zsigmond uralkodásának utolsó éveiben a Bazini- és Szentgyörgyi-család legkiemelkedőbb alakja Miklós fia György volt, a ki Albert királylyá választása és megkoronáztatása körül nagy tevékenységet fejtett ki. Albertnek iránta való bizalmát semmi sem mutatja jobban, mint az, hogy Györgyöt megtette Visegrád kapitányává, egyúttal a szent koronát, valamint a koronázási jelvényeket őrizetére bízta. Albert király halála után György gróf Erzsébetnek kívánságára több országnagy jelenlétében nov. 9-én átadta a szent koronát és a koronázási jelvényeket az özvegy királynénak, a ki azokat Garai László gondjaira bízta, György grófot pedig felmentette e terhes és fontos kötelesség további teljesítése alól.[2]

Ulászló és Erzsébet között megindult küzdelmekben György gróf mindvégig az utóbbi pártján állott és a törvényes királyhoz hű urak birtokait nagy kegyetlenséggel pusztította. A pártosok ellenében győzelmesen előrehaladó király György grófot méltán illette a hűtlenség vádjával, őt birtokaitól meg is fosztotta és az ország törvényei szerint annak ily úton a koronára visszaszállt összes várait és birtokait kedvelt és áldozatkész hívének, Rozgonyi Simon egri püspök és királyi kanczellárnak, számos érdemére való tekintettel, neki és testvéreinek, György és István pozsonyi főispánoknak, úgyszintén Guti Ország Mihály királyi kincstárnoknak, valamint utódaiknak adományozta. Egyúttal a király szavatosságot is vállalt minden jogtalan követelővel szemben és megígérte, hogyha szavatosságát bármely okból érvényesíteni nem tudná, úgy kötelezi magát György gróf bir-

[1] *Hadtört. Közlemények* 1892. évf. 605. l.
[2] *Fejér* C. D. XI. 329. l.

tokainak kiterjedésével teljesen hasonló nagyságú területtel őket kárpótolni. Az oklevelet a nagyobb hitelesség kedveért Ulászló sajátkezűleg aláírta, pecsétje mellé pedig Újlaki Miklós erdélyi vajda és Marczali Imre somogyi főispán is rányomták pecséteiket.[1]

György gróf a királya részéről fenyegető birtokelkobzástól nem nagyon ijedt meg, pedig komoly aggodalmakra adhatott volna ez okot, azonban a mindinkább előtérbe lépő házassága egy időre eltakarták szemei elől a vészesen tornyosuló felhőket. Választása sógorának, Wolfart Pálnak özvegyére, Gitka herczegnőre esett, Vilmos troppaui herczeg nővérére. A kiszemelt jövendőbeli életpár nem volt már fiatal, de annál kecsegtetőbbnek látszott György gr. szemében az előkelő származása és a gazdag özvegyi illetéke, a melyet így könnyen megszerezhetett. György gr. nem is habozott sokáig, hanem rövid időn belül, pápai felmentéssel, házasságra lépett Gitka herczegnővel,[2] a ki Vöröskő várát hozta magával jegyajándékul, míg ennek ellenében Gyögy gr. morvaországi szokás szerint lekötötte és használat végett átadta neki a nemrégiben megszerzett Detrekő várat és Ruszt falut, valamint Csallóközcsütörtökön levő teljes birtokrészét és oly megállapodást létesítettek, hogyha György gr. halna meg előbb, — mitől őrizze meg a jó Isten — úgy felesége Vöröskőt, Detrekőt és Rusztot sajátjának vallhatja és szabadon rendelkezhetik vele, azonban a Csallóközcsütörtökön levő birtokrészt csak György gr. életében használhatja, halála után az örökösök 1000 aranyforinton megválthatják. Ha Gitka találna előbb meghalni, ez esetben Detrekő, Ruszt és Csütörtökhely György grófra visszaszáll, egyúttal Vöröskő is örökjogon

[1] *Orsz. Ltár.* D. O. 13620., 1441. ápr. 18.

[2] *Orsz. Ltár.* D. O. 22623. Péter gr. országbíró végrendelete, mely főleg a család birtokaira nézve igen fontos adatokat tartalmaz. Innen tudjuk, hogy György gr. első felesége, kitől János és Zsigmond fiai születtek, nem Eckartsaui Ágnes, mint azt Wertner: Die Grafen von St. Georgen und Bösing 49. l. állítja, — hanem Wolfart Pál testvére volt, a kivel 6000 magyar forintot kapott. Ennek halála után vette el Pál özvegyét — ezért kellett a pápai felmentés, — kire Zsigmond és Albert kiváltságai révén férje birtokai szálltak: Vöröskő, Óvár és Sárfenék, mely aztán Györgynek maradt, miben V. László is megerősítette.

tulajdonát fogja képezni. E szerződést Erzsébet királyné is megerősítette a maga és László fia nevében György grófnak tetszését kiérdemlő szolgálataira való tekintettel.[1]

A szerződés feltételei György grófra nézve nem voltak kedvezőek, de mert élete delén állott még, így György gr. erősen remélte, hogy túléli feleségét, mely esetben nagy birtokhoz jut minden egyéb fáradságon kívül. Nemesebb motivumot, a kor szellemét tekintve, nem tételezhetünk fel e házasságot illetőleg sem.[2] Míg György gr. ilyen módon igyekezett birtokainak számát gyarapítani, azalatt hűtlensége miatt a veszélyek tetemesen megszaporodtak. A családban ama ritka eset következett be, hogy az, politikai okok hatására megoszlott. Péter gr. fiai Imre, László és István azon szoros rokoni kapcsolat révén, melyben Imre felesége Ilona által, a Rozgonyiakkal állottak, Simon egri püspök rábeszélésére Ulászló mellé csatlakoztak, a mely állásfoglalásuk miatt viszálykodásba keveredtek rokonukkal György gróffal, és ez csakhamar egymás birtokainak kölcsönös pusztítására vezetett. Időközben Ulászló Vöröskő várát Hédervári Lőrincz nádornak és fiának, Imre macsói bánnak adományozta.[3] Nagy szerencse volt tehát György grófra nézve az a körülmény, hogy a király és az egész ország figyelmét és erejét török háborúk tartották lekötve, különben aligha kerülte volna ki a teljes megaláztatást, avagy birtokaitól való megfosztását. A szerencsétlen kimenetelű várnai csatában Ulászló király elesett, Rozgonyi Simon egri püspök pedig a csatatéren tünt el, ennélfogva György grófot ez oldalról nem fenyegette semmiféle veszély sem, rokonaival pedig nemsokára kibékült, igérve mindkét részről, hogy az okozott károkra a feledés fátyolát borítják.[4]

[1] *Sopron vm-i oklevéltár* II. 306—8. l. 1441 nov. 2. Az eredeti *Orsz. Ltár.* 13649. sz. alatt található rendkívül finoman kidolgozott hártyára írva.

[2] E szokás már Lajos király idejében széltében divatos volt. *Pór* Nagy Lajos király 611. l.

[3] Csakis így magyarázható meg, hogy 1443. jan. 25-én Vöröskő Hédervériak birtokai között van felsorolva. *Hédervári-cs. oklevéltára* I. 209—11. l.

[4] *Orsz. Ltár.* D. O. 13950. 1446 aug. 16.

György gr. nevével az események folyásában hosszú ideig nem találkozunk, de máskülönben egyéb ügyeit illetőleg is csaknem teljesen tájékozatlanok vagyunk. Visszavonult birtokaira és idejét Pozsony városával való egyenetlenkedései tették változatossá, a mely mindkét oldalról hatalmaskodásokkal egybekötve folyt kitartó szívóssággal. György gr. fiai Zsigmond és János ezen viszálykodás alkalmával tűnnek fel először és mint nagyszombati és szakolczai kapitányok hova-tovább előtérbe lépnek atyjuk mellett, minden tekintetben annak nyomdokaiba lépve.[1]

Mátyás egyhangú megválasztása feletti öröm alig mult el, már is nehézségek merültek fel, melyek a trón biztosságát fenyegették, Mátyás uralkodói képességét pedig próbára tették. Giskra és a török mellett Frigyes császár személyében új és nemkevésbbé veszélyes ellensége támadt. Néhányan a magyar főurak közül, a kik Mátyást részint sértett nagyravágyásuk, részint pedig a nemzeti törekvésektől való idegenkedésük miatt királynak elismerni nem akarták, Frigyest hívták meg a magyar trónra és választották meg királylyá. E főurak mindössze csak huszonöten voltak, köztük négyen László, György, János és Zsigmond grófok, a Bazini- és Szentgyörgyi-család ivadékai,[2] szomorú bizonyságául annak, hogy a családban teljesen hazafiatlan szellem uralkodott. A megindult küzdelemben ők támogatták Frigyest a legnagyobb kitartással és buzgalommal. Pártállásuknak nemcsak a család hatalma kölcsönzött súlyt, hanem egyúttal főleg János és Zsigmondnak kiváló egyénisége is. Zsigmond ügyes hadvezérnek is bizonyult. A körmendi csatában ő vezette Frigyes seregének bal szárnyát. A magyarok vereséget szenvedtek, de pár nappal később visszaadták a kölcsönt, fényes győzelmet aratva az ellenségen. E szerencsés csata nagy hatással volt a pártütőkre. Frigyes iránti hűségükben meginogtak és kevéssel utóbb Mátyásnak meghódoltak, a ki hűtlenségüket megbocsátotta. Azonban a Bazini és Szentgyörgyi grófok

[1] *Dr. Moriz Wertner* Die Grafen von St. Georgen und Bösing. Wien, 1891. 48. l.

[2] *Teleki.* Hunyadiak kora III. 109. és 128. l.

továbbra is kitartottak Frigyes mellett, a melyre — eltekintve hazafiatlanságuktól — anyagi körülmények is késztették őket. Ausztriában számos zálogbirtokuk volt, melyet Frigyes adott nekik jelentékeny pénzkölcsönök ellenében s ha Frigyestől elpártolnak, úgy a császár megfosztja őket egyrészt zálogbirtokaiktól, másrészt a pénzt is hiába várták volna. E körülményt nem szabad figyelmen kívül hagyni a grófok későbbi kétszínű viselkedésének megítélésénél sem, mert döntő befolyásúnak bizonyult. Egyelőre a Bazini és Szentgyörgyi grófok Frigyes pártján állottak, a ki őket igyekezett minden módon szorosabban magához lánczolni. Frigyes 1459 június 19-én két díszes oklevelet állított ki György és fiai János és Zsigmond grófok számára, a melyek egyikében azon érdemeikre való tekintettel, melylyel őt magyar királylyá választották, majd pedig személye körül azután is folyton tanúsítottak, főleg a körmendi csatában, hol Zsigmond az ellenség legerősebb harczsorait áttörte, czímerbővítést engedélyez nekik és utódaiknak, még pedig olyformán, hogy régi czímerükhöz: kék mezőben hatágú aranyvörös csillaghoz sisakdíszül a császárihoz teljesen hasonló koronát használhatnak.[1]

A másik oklevél szószerint tartalmazza az előzőt, de a szöveg végén hozzá van kapcsolva ama kiváltság is, a melylye Frigyes császár György, János és Zsigmond grófoknak és utódaiknak elsőbbséget ad az ország összes világi zászlós urai felett, nem véve ki még a nádort sem és megengedi nekik, hogy vörös viaszszal pecsételhessenek.[2]

Ámbár Frigyes ezen kitüntetései a maga nemében páratlanok voltak, a grófok tudták jól, hogy mindez csekély jelen-

[1] *Orsz. Ltár.* D. O. 15371. A legérdekesebb az, hogy a leírás nem megegyező az oklevél közepén levő gyönyörűen festett czímerképpel. A szöveg «scutum flaveum»-ról (sárga paizs) beszél, holott a czímerben a paizs *kék* mezővel bír és ez tulajdonkép a helyes.Azonkívül László gr. nincs említve a kitüntettek között. Okát nem tudjuk, a dolog pedig feltűnő, mivel Frigyes mellett volt még 1463-ban is, a ki megigérte, hogy a békekötésben őt névszerint beveszi. *Fraknói* Mátyás király 126. l.

[2] *Teleki* Hunyadiak kora X. 621—4. l. Az eredeti *Orsz. Ltár.* D. O. 24832. sz. alatt található, az oklevél közepén még az előbbinél is szebb czímerrel.

tőséggel és — a mi fő — haszonnal bír rájuk nézve. Frigyes Mátyás erélyével szemben nem tudott a harczban eredményt felmutatni, csak makacskodása volt az egyetlen eszköz, a melylyel ellenfele türelmét végsőkig felcsigázta s ezzel tényleg később czélt is ért. János és Zsigmond grófok szolgálataik jutalmazására értékelhetőbb, kézzelfoghatóbb kiváltságot kívántak Frigyestől, a kinek ép ez időben is 3500 magyar dukátot adtak kölcsön, a mely összegért a Lajta melletti Bruck várát és tartozékait kapták zálogba.[1] Óhajtásuk teljesült. Frigyes, azon feltétel alatt, míg János és Zsigmond grófok hivei lesznek, vele tartanak és ameddig nála szolgálnak, Magyarországon szabad pénzverési jogot adományozott nekik, melylyel minden veszély nélkül élhetnek és oly pénzt verethetnek, a minő Frigyes alatt jelenben és jövőben forgalomban van és lesz.[2]

Zsigmond és János grófok ezen kiváltságok révén Frigyes mellett hűségesen és állhatatosan kitartottak még akkor is, mikor e tekintetben teljesen magukra maradtak. Mátyásnak nem sikerülvén őket hűségre téríteni, birtokaikat, mint pártütőkét, eladományozta másoknak, de a végrehajtást, miként Ulászló idejében, úgy most is a török háborúk késleltették. Frigyes beleunva a Mátyás elleni harczokba, a grófok tevékenységének másfelé nyitott teret. Zsigmondot 1460-ban Vitovecz János szlavoniai bán oldala mellett látjuk harczolni Görzi János gr. ellen a Cillei örökség érdekében. Ez alkalommal, mint Frigyes főkapitánya vett részt a harczban, a mely alig hogy véget ért, Gravenegger és Baumkircherrel együtt Fronauer Konrád rablólovagot támadta meg, — a ki Frigyes ellen fegyvert fogott — és verte le. A következő évben pedig a császár érdekeit képviselte azon az olmützi összejövetelen, a melyen Podjebrád György cseh király a császárt Albert testvérével, majd Mátyás királylyal igyekezett kibékíteni.[3]

János gr. működéséről ezen pár év alatt alig tudunk valamit; úgy látszik Frigyes környezetében tartózkodott és az események

[1] *Wertner* i. m. 53. l.
[2] *Orsz. Ltár.* D. O. 15405. 1459 okt. 1.
[3] *Wertner* i. m. 55—56. l., *Teleki* i. m. III. 225. l.

csendes szemlélője volt. Ilyen minőségében hamar észrevehette Frigyes és Mátyás közeledését a szent korona kiadása tárgyában és be kellett látnia, hogyha magyarországi birtokaikat végleg elveszteni nem akarják, úgy tovább Frigyes pártján saját érdekeik koczkázata nélkül nem maradhatnak. Ezért 1462 elején jól megfontolt elhatározás után, melynek útjába Frigyes császár sem gördített akadályt, Mátyástól kegyelmet kért a két testvér, kérve hűtlenségük megbocsátását és igérve a jövőben a király és az ország ügyei iránt való feltétlen ragaszkodást. Mátyás örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy Frigyes utolsó párthiveit megnyerje, mivel inkább kegyesség, mint szigor által akarta a főurakat személye iránti hűségben megtartani, másrészt a grófok önkéntes közeledését kedvező jelnek tekintette Frigyessel való elintézetlen kérdései szerencsés megoldására. 1462 febr. 10-én tehát Mátyás két kegyelemlevelet adott ki János és Zsigmond grófok számára. Egyikben, melyet a királyon kívül Szécsi Dénes esztergomi érsek és főkanczellár, Vitéz János váradi püspök, Guti Ország Mihály nádor, Dengelegi Pongrácz János erdélyi vajda, Rozgonyi János tárnokmester és Zápolyai Imre kincstartó is megpecsételtek, a király a grófok hűtlenségi vétkét megbocsátja, őket kegyelmébe és védelmébe fogadja és egyúttal megigéri, hogy e kegyelemlevelét megkoronáztatása után megújítani és sajátkezűleg ismét aláírni fogja.[1] A másik oklevelében Mátyás érvénytelennek nyilvánítja mindazon adományt és ítéletet, melyeket a grófok ellenében és azok kárára ő kiadott.[2]

Mátyás király azt hitte, hogy e tényével a grófokat maga számára teljesen megnyerte, de ebben csalódott, mivel ezek megtérése későbbi szereplésük után ítélve, csak színleges volt, a viszonyok kényszerítő hatása birta őket e lépésre, nem pedig büneik beismerése és azok jóvátétele. Frigyessel összeköttetéseiket még akkor is fenntartották, a mikor az Mátyással szemben mint nyilt ellenség állott és mihelyt alkalom kinálkozott a lázadásra, azt azonnal megragadták. Mátyás király csak erős

[1] *Orsz. Ltár.* Oklevél-kiállítás 38. sz.
[2] *Orsz. Ltár.* D. O. 15696.

kezének köszönhette, hogy e tehetséges, de a hazára s annak érdekeire nézve mindig idegen érzésű főurak nagyobb kárt nem tettek az országnak, mert ebben a királyi hatalomtól való félelmük megakadályozta őket.

Kezdetben a grófok tényleg igyekeztek hűséget mutatni, ez azonban nem akadályozta meg őket abban, hogy Frigyesnek is szolgálatokat ne tegyenek: Zsigmond 1463-ban közbenjáró volt a császárnál Albert herczeg egy-két híve érdekében, a kik megtérni óhajtottak és ez okból Zsigmond grófot kérték fel szószólónak, ki Bécsújhelyt sikerrel is járt el ez ügyben.[1] Általában Ausztriában sokszor megfordult a két testvér, többnyire birtokaik igazgatása, szerződések, zálogkötések stb. czéljából, de hogy kizárólag nemcsak ilyen dolgokkal foglalkoztak itt, hanem politikai czélok is előtérbe léptek, ezt sejtjük, de igazolni nem tudjuk, csak egy-két esetben. Mindaddig, míg Frigyessel legalább formálisan fennállott a béke, a grófok e járása-kelése feltűnést nem keltett. Magyarországon élvezték a király változatlan kegyelmét, a kinek főtörekvése volt a két értékes főúr minél teljesebb megnyerése s ezért elhalmozta őket kiváltságokkal, kitüntetésekkel.

A király megkoronáztatása után Zsigmond és János grófok számára adott két kegyelemlevelét megerősítette.[2] Midőn Zsigmond késznek nyilatkozott személyesen elkísérni a királyt a török elleni hadjáratba, ez a felesége számára teendő végrendelet intézkedéseit jóváhagyta és azt látatlanul megerősítette.[3] Kevéssel utóbb Mátyás János és Zsigmond grófokat Monyorókeréki Elderbach Bertolddal együtt erdélyi vajdákká tette meg. Ez a kinevezés kapcsolatos Mátyás politikájának a megváltozásával. Figyelmét délről nyugatra fordítja a király és törekvésének súlypontját ezen időtől fogva nem a török hata-

[1] *Wertner* i. m. 56. l.

[2] *Orsz. Ltár.* D. O. 15699. 1464 jún. 8.

[3] *Orsz. Ltár.* D. O. 16033. 1464 júl. 14. Zsigmond gr. német nyelvű végrendelete ez év aug. 11-ről keltezve megvan a győri káptalan hiteles átírásában D. O. 16045. sz. alatt. Ebben Zsigmond feleségének Borbálának, János gr. hozzájárulásával, halála esetén Reckendorf nevű falut hagyja.

lom megtörésére, hanem a német császári korona elnyerésére helyezi. Mátyás eme újabb politikájának készséges támogatóira országos méltóságok viselését ruházza és így emelkednek a Bazini és Szentgyörgyi grófok is a vajdai tisztre.[1]

Míg a két Bazini és Szentgyörgyi gróf az ország kormányzásában ily módon csakhamar vezérszerepet vitt, addig hatalmi állásuknak alapját képező vagyoni helyzetük ez időben nem volt valami kedvező. Meglátszik ez Detrekő helyzetén, melyet János és Zsigmond grófok közösen bírtak.

Még Frigyessel tartottak a grófok, mikor Detrekőt Neydeck Jánosnak elzálogosították, de a feltételeket nem ismerjük.[2]

1464 őszén a két testvér, hogy ismét pénzhez jusson, kénytelen volt egy bizonyos összegért két évre Detrekőt és birtokait Zaari Smitkovszky Henriknek újból zálogba adni, a ki ígéretet tett, hogy a várnak és a birtokoknak úgy fogja gondját viselni, mintha saját tulajdonát képeznék azok. Két év elteltével pedig, mihelyt a zálogösszeget hiány nélkül megkapja, a várat minden késedelem nélkül a két testvér kezébe szolgáltatja.[3] Azonban a két grófot nemcsak a pénzszerzés szükségessége bírta rá a vár elzálogosítására, hanem annak egyúttal a morváktól való megvédésének a gondolata is. Mátyás és Podjebrád között a béke sohasem volt őszinte, csak látszólagos. Míg

[1] Méltóságuk elnyerésének idejét csak nagyon pontatlanul tudjuk meghatározni, de kimutatható, hogy Mátyás 1465 okt. 2-iki elhatározásával — melynek értelmében a cseh király ellen hajlandó volt fellépni — kapcsolatos. 1465 ápr. 18-án Dengelegi Pongrácz János még az erdélyi vajda, okt. 23-án pedig már Bazini és Szentgyörgyi János gr. említtetik. (Teleki-cs. oklevéltára II. 86. és Fraknói: Mátyás király 159. l. jegyzet.) Megjegyzendő, hogy ez időben egyszerre többen bírták a vajdai méltóságot, de hogy hatáskörük mi módon volt megosztva, nem tudjuk. Mindenesetre érdekes körülmény, hogy az oklevelekben mindig csak egy vajda jő elő, pl. Pongrácz mellett Újlaki Miklós, János gr. mellett Zsigmond gr. és Bertold nem említtetnek. A Székely oklevéltár I. 200. és 249. l. János gr. 1464 okt. 24-én, majd 1484 nov. 17-én vajdának van említve. Úgy vélem, hogy ez hibás keltezés, esetleg hamis oklevél révén lehetséges, mivel egyik esetben Dengelegi Pongrácz, a másik esetben pedig Báthori István voltak a vajdák, kiknek társa János gr. sohasem volt e tisztségben.

[2] *Wertner* i. m. 57. l.

[3] *Orsz. Ltár.* D. O. 16075. 1464 okt. 26.

a két uralkodó a nyilt ellenségeskedést hosszasabb időn át éles levelezéseikkel vezették be, addig a feszült viszony a határszéleken többször fegyveres összeütközésekben nyilvánult meg mindkét részről, még a nyilt harcz kitörése előtt. A közvetlen határszélen levő Detrekő fekvésénél fogva magára vonta a morva urak támadásait, ezért felettebb kívánatos volt a grófok szemében, hogy biztos kézben legyen annak birtoka. Smitkovszky Henrik pedig ilyen ember volt. Híres rablólovag, kiváló katona, kivel a grófok szoros baráti összeköttetésben állottak. Most is, midőn Frigyes császár Perchtoldsdorf erősségét Zsigmond gróftól visszakövetelte, melyet ez Albert herczegtől kapott zálogba, a gróf Smitkovszkyra bizta a vár őrizetét, mivel a császár a zálogösszeget megtéríteni nem akarta. Frigyes a várat ostrom alá vette, melyet 800 katona védelmezett. A császár seregének támogatására a bécsi polgárok is kivonultak, de a várat csak védőjének halála után tudták elfoglalni, a kit az ostrom közben egy golyó halálosan talált.[1]

Smitkovszky halála következtében a vele Detrekőre nézve kötött zálogszerződésből így nem lett semmi, pedig eközben Neydeck Jánossal, a ki — úgy látszik — nem igen akart a vártól megválni, az alkudozások kedvező kimenetelt igértek és a végleges megállapodáshoz közeledtek.[2] A grófok nemsokára tényleg meg is egyeztek Neydeck Jánossal a várról való lemondást illetőleg és más zálogbirtokos után néztek, kit Fronaui Bamrét személyében csakhamar meg is találtak. Ennek 1466 elején a várat Szeleskút helységgel egyetemben elzálogosították. A feltételeket itt sem ismerjük. Forrásunk csak a vár birtokába zálogjog alapján való beiktatásáról tudósít.[3]

A grófok ez alatt Erdély kormányát nagy gonddal és körültekintéssel vezették. A szászok bizalmát élvezték, mivel tulajdonkép ők is németek voltak, mikor pedig János gr. a sepsi, kézdi és orbai székelyek Zabolán tartott közgyűlésének végzéseit, melyben ezek kiváltságaikat körvonalozták, megerősítette

[1] *Wertner* i. m. 56. l.

[2] U. o. 57. l.

[3] *Pozs. kápt. orsz. ltár.:* Capsa 1. fasc. 13. nro 4.

és kiadta, ennek révén a székelyek ragaszkodását is megnyerték.[1] Mátyásnak 1467-iki adóreformja országszerte elégületlenséget keltett s főleg Erdélyben öltött ez nagy méreteket, mert ez legtöbb kiváltságot élvezett az adózás tekintetében. Farnosi Veres Benedek szította főleg a Mátyás elleni lázadás tüzét, melyhez Erdély három nemzete lassankint csatlakozott.[2] Mátyás értesült e mozgalomról, de hagyta fejlődni. Egyedül csak a cseh király tanácsosához, Kostka Alberthez iratott, melyben kéri annak megakadályozását, hogy Podjebrád Zsigmond grófot, a ki ekkor birtokain tartózkodott, az áruló János gr. testvérét, pártfogásába és oltalmába fogadja, mivel a fennálló béke értelmében ő sem hallgatta meg a hozzáfolyamodó morva urak kérését.[3] Eme levélből közvetve kiviláglik, hogy az erdélyi ügyekben Podjebrád keze is közreműködött, bár a lengyel királyon kívül a császárnak is kellett titokban a lázadókkal, nevezetesen a Bazini és Szentgyörgyi grófokkal összeköttetésben lenni. Adatunk nincs erre nézve, de bajos elképzelni, hogy a cselszövényeket annyira kedvelő Frigyes ily nagyobb arányú mozgalomnál passziv szerepet vitt volna.

Az erdélyi lázadás időközben mindjobban általános jelleget öltött és a három nemzet legkiválóbb képviselői nevezetes lépésre szánták el magukat. 1467 aug. 18-án megjelentek a kolozsmonostori konvent előtt és a következő nyilatkozatukat foglaltatták irásba: «Látván és megfontolván az elnyomatást, a mit ők és velök egész Magyarország lakói szenvednek; úgy szintén az alkalmatlan és gyalázatos állapotot, a mit a régi szent királyoktól eredő kiváltságoknak Mátyás király által való eltörlése vont maga után: elhatározták, hogy az ország szabadságait és kiváltságait minden nyelvű, rendü és állású emberek-

[1] 1466 jan. 20. *Tört. Tár.* 1900. 135—8. l., részben kiadva *Székely oklevéltár* I. 205—6. l., egész szövegében u. o. III. 82—86. l.

[2] *Bonfini* Decades rerum Hung. Lipsiae, 1771, 555. l. Nincs okunk Bonfini eme adatában kételkedni, — ha e lázadásra nézve további elbeszélését (János gr. beszéde stb.) óvatosan lehet is csak használni — mert ezt okleveles adat igazolja.

[3] *Fraknói* Mátyás király levelei I. 201. l. és *Teleki* Hunyadiak kora XI. 340. l.

kel szemben fönntartják, megvédelmezik, megőrzik és az ellenszegülők ellen erőhatalommal lépnek fel mindaddig, míg a jó és boldog állapotot vissza nem állítják.» Hogy e czélt elérhessék, megválasztották a Bazini és Szentgyörgyi grófokat, Jánost és Zsigmondot, valamint Elderbach Bertold erdélyi vajdákat és székely ispánokat, úgy szintén Zápolyai István és Imre szepesi grófokat «igazgatóikká és előljáróikká», nekik engedelmességet fogadtak, adófizetést igértek, egyúttal kötelezték magukat, hogy a király támadása esetén nagy számmal zászlaik alá fognak seregleni. Mindezeknek megtartására megesküdtek, az esetleges esküszegőkre pedig egyházi kiközösítés büntetését mondták ki, a mely alól sem a pápától sem pedig más forumtól felmentést ne nyerhessenek.[1]

Az összeesküvés élén tulajdonkép János gróf állott, a kit párthivei Erdély királyának nevezgettek. Csakhogy dicsősége sokkal hamarabb szétfoszlott, mintsem azt sejthette volna. A király közeledésének hirére ugyan gyülekeztek egyes csapatok táborába, de ezeket Mátyás, hirtelen meglepve őket, szétverte; János gr. pedig a további ellenállás sikertelenségét látva, sokkal tanácsosabbnak tartotta a feltétlen meghódolást és csak az életbenmaradásáért könyörgött. Mátyás kegyesen megbocsátott neki és Zsigmond testvérének, azonban a vajdai méltóságtól megfosztotta őket és újból Dengelegi Pongrácz Jánost tette meg erdélyi vajdává, a ki társul Monoszlai Csupor Miklóst kapta. János gr. így tehát még szerencsésen járt, mivel a főkolomposok egy részét Mátyás kivégeztette, másrésze pedig birtokaikat vesztette.[2] A lázadás eme gyors elfojtása félelemmel töltötte el a többi, összeesküvésben részes főpapokat és főurakat és nem mertek felkelni. Zsigmond gr., ki a nyugati határon tartózkodott, meg sem mozdul, csak Elderbach Bertold és a Szapolyaiak

[1] *Székely oklevéltár* I. 207—11. l. Az idézőjel közti rész: *Fraknói* Mátyás király 170. l. után. Ez oklevélben említtetik Farnosi Veres Benedek is.

[2] Az eddig kiadott oklevelek hiányos képet adnak a lázadás leveretéséről és a lázadók büntetéséről. Tudjuk, hogy Luki Mihályt kivégezték, Somkereki Erdélyi István pedig jószágait vesztette, de csakhamar ő is kegyelmet nyert. *Teleki cs. oklevéltára* II. 89—94. l.

bontottak zászlót; azonban nemsokára ők is kegyelmet kényszerültek kérni.[1]

A Bazini és Szentgyörgyi grófokra mély hatással voltak ezek az események. Ha valaha, úgy most érezniök kellett a király iránt való hálájukat és tényleg addig, míg ez az érzelem uralkodott felettük, igyekeztek is jó hazafiaknak mutatni magukat. Mikor Mátyás király megindította a harczot a cseh király ellen, oly nagy áldozatkészséget tanusítottak az előkészületekben, hogy Mátyás király magasztalásokkal halmozta el őket[2] és kegyét más ügyekben szintén éreztette ő is velük. Vöröskő birtokáért már régóta folyt a per a Bazini és Szentgyörgyi grófok és Hédervári Imre, Miklós és ezek testvérei között; Mátyás átvizsgálván a grófok iratait és jogaik törvényességéről meggyőződve, rövidesen beszüntetett ellenük minden e várat illető pert, egyúttal kijelentette, hogy a peres ellenfelek igazukat csak a királyon kereshetik.[3] Az egész hadjárat folyamán Mátyás oldala mellett tartózkodott a két gróf, hogy hűtlenségük emlékezete is ezáltal feledésbe menjen. Az 1468. őszén tartott pozsonyi országgyűlésen résztvesznek személyesen és Zsigmond gr. azon huszonegy főur között van, a kik kezességet vállalnak az országgyülési végzéseknek a király részéről való megtartására.[4] A cseh háború további folyásában is serényen közreműködött a két gróf. Zsigmond, mint kiváló csapatvezér, János pedig mint ügyes diplomata nem kis szolgálatokat tettek Mátyásnak. Jutalmuk sohasem maradt el. Mátyás mindig nagy gondot fordított arra, hogy a két gróf iránta s nem pedig ő legyen a grófok iránt lekötelezve. Midőn 1470 körül a Gutkeled nemzetségből származó Maróthi Mátyás macsói bánnak magvaszakadt, ennek birtokait a király a Báthori, Czobor és a

[1] *Fraknói* Mátyás király 172. l., *Teleki* Hunyadiak kora XI. 285. l.

[2] *Fraknói* Mátyás király 179. l. 1. jegyzet. Az Orsz. Ltárban Fraknói által jelzett 1468 ápr. 14-iki keltezés alatt nincs oklevél. Lehet, sőt valószínű, hogy Mátyás a grófok egyik régibb kiváltságát erősítette meg s ezt a régi kiváltság kelte alatt osztották be.

[3] *Hédervári cs. oklevéltára* I. 337. l. 1468 ápr. 11.

[4] *Fraknói* A Hunyadiak és a Jagellók kora 240. l.

Bazini—Szentgyörgyi grófok családjainak adományozta.[1] Mátyás e többszörös jóindulata eredményezte egyrészt, hogy a grófok az 1471-iki összeesküvés részesei nem lettek, másrészt az erdélyi lázadás szomorú kimenetele feletti keserűség a grófoknak élénk emlékezetében volt még, és nem voltak hajlandók még egy ilyen megaláztatásnak magukat kitenni, a mely hiuságukon oly mély sebet ejtett. Szolgálták tehát tovább tettetett nagy hűséggel a királyt, kinek vaskeze alól szabadulni nem tudtak. Ez év őszén Mátyás János grófot, mint kedvelt hívét, Frigyes ligniczi és János sagani herczegekkel Boroszlóba küldi követségbe,[2] mikor pedig a király jövendő felesége elhozataláért indít fényes követséget Nápolyba, ennek tagjai között találjuk ismét János grófot is, a ki jelen van Beatrix nászajándékából kiadott összegek átvételénél[3] és a kit Ferdinánd király Szűz Mária rendjével is felékesít.[4]

Azonban a jó viszony a grófokkal csak addig tartott, míg Mátyás Frigyes császárral nyilt háborúba nem elegyedett. Frigyessel Mátyásnak mindig merültek fel ellentétei, a béke idején sem voltak mentek a határszélek a kölcsönös surlódásoktól. A két uralkodó jellembeli különbsége még csak fokozta a számos politikai ok miatt növekedő ellenséges érzületet. Mátyás nem tudott teljesen megbízni a császárban még akkor sem, mikor látszólag a legjobb barátság állott fenn közöttük. Ezért a nyugati határokat biztosítani törekedett és az itteni zálogban levő várakat egymásután visszaváltotta, hogy azok megbizható emberei kezén legyenek.[5]

Zsigmond gr. kevéssel a háboru kitörése előtt a császár hivására Bécsben járt, a ki a maydburgi gróffal akarta Hardegg várára nézve megegyeztetni; azonban ez nem sikerült. A magyar urak gyanusnak találták a grófnak Bécsben való időzését és

[1] *A Bács-Bodrogvármegyei Történelmi Társulat Évkönyve* XXVIII. évf. 3. füz. 109. l.

[2] *Fraknói* Mátyás király levelei I. 259. l.

[3] *Magyar dipl. emlékek Mátyás korából* II. 277. l.

[4] U. o. 330. l.

[5] Így a sárfenéki várat megváltotta 1469-ben a Bazini és Szentgyörgyi grófoktól. *Századok* 1871. 376. l.

mert közöttük mindig számosan akadtak olyanok, a kik részint irigységből, részint pedig nem minden ok nélkül hatalmuk megtörését igyekeztek elősegíteni, bevádolták a király előtt és azt állították, hogy Zsigmond a császárnak azon ajánlatot tette volna, hogy ha Frigyes Hardegg várát, melyet maydburgi gróf bír zálogjogon, neki adja, úgy kész Mátyás ellen őt támogatni és segíteni. Zsigmond ezúttal tisztázta magát a vád alól és ez ügyben magát Frigyes császárt kérte fel az igazság megvédelmezésére, a ki az 1478-iki országgyűlésen együttlevő országrendeknek tényleg írt is és elmondotta Zsigmond gr. bécsi útjának valódi czélját és hangsúlyozta, hogy a gróffal a király személyének és ügyeinek rovására egy szót sem váltott, miért a gyanusítások teljesen alaptalanok.[1] Csakhogy a későbbi események ennek ellentmondanak, mivel Frigyes a két grófot 1480-ban elpártolásra birta és azokkal Mátyás ellen szövetkezett.[2] A grófok ezen hitszegése ismét csak megaláztatással végződött, Mátyás újból megkegyelmezett nekik, de kegyét többé irántuk más irányban nem mutatta ki. Környezetéből száműzte őket és ezen időtől kezdve nem is szerepelnek ők többé sem Mátyás háborúiban, sem más irányú ügyeiben. Mindketten visszavonultak birtokaikra és ott elmélkedhettek terveiknek, törekvéseiknek sikertelensége felett. A kegyvesztettséget mi sem mutatja jobban, mint a Vöröskő várára nézve Hédervári Miklóssal felújult per, melyet a király évekkel előbb a két gróf kérésére oly erélyesen beszüntetett, most pedig ismételt hűtlenségük után újból való megindítását elnézte.[3]

Mátyás halála után látjuk csak rövid ideig szerepelni ismét

[1] *Magyar Tört. Tár* XI. 71. l.

[2] *Teleki* Hunyadiak kora V. 158. l. és *Joseph Chmel* Regesten des Römischen Königs Friedrich IV., II. köt. 699. l.: 1480 jún. 19. »Kaiser Friedrich schliesst mit den Brüdern Johann und Sigmund, Grafen zu St. Görgen und Bösing, einen Frieden.» E mondat nem egészen világosan bizonyítja a fent elmondottakat és Lichnowsky: Geschichte des Hauses Habsburg VIII. k. 269. sz. alatt (DLVIII. l.) szintén csak Chmel regestáját idézi. De az események bizonysága szerint nemcsak békét, hanem *szövetséget* is kell értenünk »Friede« alatt, melynek éle Mátyás ellen irányult.

[3] *Hédervári-cs. oklevéltára* I. 427., 449. l.

a grófokat. A királyválasztó országgyűlésen Zsigmond gróf jelen van és itt a főurak hangulata szerint ő is Ulászló mellett foglal állást és azon követségben is résztvesz, a melyet Ulászló fogadtatására küldöttek ki a rendek.[1] János gr. ezen az országgyűlésen öregsége és betegeskedése miatt nem jelenhetett meg, ellenben a király megkoronáztatására eljött és az arany almát tartotta a fényes szertartás alkalmával.[2] Utolsó említésük az 1492-iki országgyűlésen történik,[3] a hol régi hajlamaikhoz híven Miksa és utódai örökösödési jogának elismerését elősegítették és ahhoz hozzájárultak.[4]

Ezzel fejezték be méltóan a grófok a közügyek terén való működésüket. Megérték ama irány győzelmét, a melyért egész életükön át hiába fáradtak és hiába koczkáztatták több ízben életüket és birtokaikat.

Az utolsó évek visszavonultsága alatt a két gróf kizárólag birtokaik igazgatásával foglalkozott. Igyekeztek zilált anyagi viszonyaikat rendbehozni. A sok zálogbirtokost kielégítették és saját kezeikben egyesítették földjeik gondozását. Detrekő már régebben megszabadult Fronaui Bamrét zálogbirtokosától s midőn Mátyás király a szomszédos Éleskő vár birtokába Csernai Csernenszky András és Tamás testvéreket a székesfehérvári keresztesek konventje által, mint megvásárolt birtokba, 1476 tavaszán bevezettette, ennél a törvényes cselekménynél a két gróf részéről többek közt megjelent Csesztei János detrekői várnagy is, hogy urai érdekei felett őrködjék és hogy azokon sérelem ne essék.[5]

János gr. midőn Mátyást egy ízben elkisérte ennek török hadjáratára,[6] a kor szokása szerint végrendeletet készített, mely-

[1] *Századok* 1885., 99. l. és *Bonfini* 686. l. (1771. lipcsei kiad.)

[2] *Bonfini* 694. l.

[3] *Kolosvári-Óvári* Corpus Juris H. I. 492. l. 21. §.

[4] Miksához való viszonyukra l. *Friedrich Firnhaber* Beiträge zur Geschichte Ungerns 1490—1492., 88. l., ugyanitt közölve a Miksa örökösödési jogát ünnepélyesen elismerő okleveleik 121. és 149. l.

[5] *Orsz. Ltár.* D. O. 17777. 1476 ápr. 17.

[6] Az oklevél szövegéből nem tudjuk megállapítani, hogy ez melyik évbeli török hadjárat volt.

ben feleségének, Montfart Borbála grófnőnek sorsáról gondoskodott. A hadjáraton Jánost semmi baj sem érte és ő épen tért haza családja körébe. Azonban kevéssel az 1492-iki országgyűlés után János gr. meghalt és így előző intézkedéseinek kellett volna érvénybe lépni, a melyekben felesége özvegyi illetékét határozta meg, kijelölvén e czélra Detrekő és Vöröskő várakat és azok tartozékait. Csakhogy Zsigmond gr., a ki testvére életében mind ez ellen kifogást nem emelt, most akadályokat gördített az intézkedések végrehajtása elé, úgy hogy az özvegy nyilt ellentétbe került vele, mert jogait ez sem hagyta megsérteni. A rokonoknak, Péter grófnak és Elderbach Jánosnak, végre is sikerült a két fél közt barátságos egyezséget létrehozni, melynek értelmében Detrekő birtokainak jövedelme az özvegy tulajdonát fogja képezni, a ki ezt haláláig élvezheti. Vöröskőről Borbála grófnő lemondott, de ennek ellenében Zsigmond megengedte neki, hogy Óvárott eddigi lakosztályait megtarthatja és itt oly nagy háztartást vihet, mint néhai férje életében. Rendelkezésére 16 főnyi személyzet áll, a kik részint szobalányok, részint pedig társalkodónők. A háztartás költségeire Zsigmond minden negyedévben 50 font pfenniget és 5 «dreyling»[1] bort köteles adni. Hogyha pedig a grófnő Óvár helyett inkább Detrekőn kiván tartózkodni és lakni, itt háztartására ugyancsak 50 font pfenniget fog kapni negyedévenkint, de ezenfelül két ökröt és 12 dreyling bort is, a melyből kettő szentgyörgyi lesz és ha Borbála látogatást kiván tenni Óvárott, Zsigmond gr. őt egész személyzetével együtt körülbelül 3—4 hétig tartozik megvendégelni.

Borbála grófnő pedig megengedte, hogy halála után hozománya: 2000 font pfennig Zsigmond tulajdonába menjen át, a melyre nézve Elderbach János és Péter gr. vállaltak szavatosságot. Ez összegből az özvegy csak 700 fonttal rendelkezhetik szabadon.

A detrekői várnagy Zsigmondnak esküt tesz, hogy úrnője halála után a várat neki átadja minden felszólítás nélkül.

[1] *Du Cange* Glosarium II. 940. l. (1842. kiad.) így értelmezi: «dolium communi ter tanto maius». U. i. közölt adat szerint 1515-ben két dreyling bor ára Csehországban 25 hatvanad garas volt.

Legvégül érvénytelennek nyilvánították néhai János gr. összes Detrekő és Vöröskőre vonatkozó intézkedéseit, a melyet felesége számára életében bármikor csak tett és egyuttal kimondották, hogy eme szerződésüket a káptalan által is irásba foglaltatják, a jelen két iratot pedig, mivel a két fél külön-külön oklevélben igérte a szerződés pontjainak saját részéről való megtartását, a két közvetítő Péter gróf és Elderbach János is megpecsételik a nagyobb hitelesség czéljából.[1]

Ez a szerződés nem sokáig maradt érvényben, mivel Zsigmond gr. kevéssel e megállapodás után meghalt, fiára, Tamásra nézve pedig annak kötelező erejét nem terjesztették ki.[2]

Amily nagy hírnévvel kezdte meg a két gróf pályáját, oly elfeledten élték annak utolsó napjait. Hogy a családjuk oly hirhedtségre tett szert, nagyrészt az ő szereplésük idézte ezt elő, ámbár már atyjuk, majd később utódaik is ugyanazon irányban működtek. Igaz ugyan, hogy koruk feltünően kevés szilárd jellemet tud felmutatni, de az ő ingatagságuk méltán keltett feltünést. Hogy Mátyás iránt több ízben hűtlenség vétkét követték el, a magyar urak még meg tudták volna bocsájtani, mivel e tekintetben ők sem voltak kivételek, de hogy a Habsburg-ház feltétlen hívei voltak már akkor is, mikor ez az ország határozott kárát jelentette, ezt feledésbe sohasem engedték. A kortársak úgy tekintettek a családra, mint a melyre a németség ellenében támaszkodni nem lehet, viszont az osztrák uralkodó ház Magyarországon mindig alkalmas politikai eszköznek ismerte fel azt. Ezért volt a két gróf is népszerűtlen és ezért voltak velük szemben bizalmatlanok a gyakran ép oly nagy hibákkal biró főurak. Bár sok mentő körülményt lehetne védelmükre felhozni, adataink alapján mi sem tudjuk a két grófot felmenteni, csak sajnálhatjuk, hogy fényes tehetségeiket, melyekhez hasonlóval a világi kortársaik közül egy sem rendelkezett, nem a haza javára, hanem annak romlására használták fel.

HÁZI JENŐ.

[1] Borbála grófnő oklevele *Orsz. Ltár.* D. O. 19877. és 1492 augusztus 23-án kelt Magyaróvárott, Zsigmondé pedig két nappal később augusztus 25-én *u. o.* D. O. 19878.

[2] 1493 jan. 30-án Zsigmond gróf néhainak van említve *Orsz. Ltár.* D. O. 20259.

THENGÖLDI BORNEMISSZA JÁNOS.

(Negyedik közlemény.)

Minő állapotban lehetett az amúgy is elhanyagolt Kanizsa vára a robbanás után, nem nehéz elgondolnunk. Az első jelentések szerint maga a főkapitány: Bornemissza János is oly súlyos sebeket kapott, hogy a halálát várták.[1] Szerencsére az ő állapota bár lassan, de mégis javulni kezdett. A testi bajoknál jobban nyomta őt a lelki szenvedés. Mert van-e nagyobb csapás, nagyobb fájdalom annál, a mi őt sújtotta? Szeretteit, a kikért idáig élt s a kiknek örvendett, egytől-egyig elvesztette. Legjobb vitézei közül közel félszáz elpusztult, maga a vár jórészt tönkrement s az ellenség előtt tárva-nyitva állott. Bent a várban megszomorodott és elkeseredett katonák várták a február végére igért zsoldot, a mely még márczius hó végén sem érkezett meg. Zürzavar, romlás, elégedetlenség és gyász bent, s kívül a török részéről fenyegető veszedelem! Mindenki a fejét vesztette, csak Bornemissza János nem. Még súlyos betegen is az volt a főgondja, hogy a várat addig megtarthassa, míg segítség jön. Ezért, a mint kissé magához jött, azonnal iratott Ernő

[1] *Közös pénzügyi* ltr. Stitz József jelentése Kanizsáról Ernő főherczeghez 1577 április 5. Jelenti, hogy a munitióval április 3-án éjjel érkezett Kanizsára. A pusztulás és a kár valóságban sokkal nagyobb, mint hitte volna. Idáig 45 ember halt meg, legnagyobbrészt magyarok, köztük Bornemissza családjának a tagjai. *Bornemissza halálát naponkint várják!* Zrinyi György, Halleck és Károly főherczeg is küldött csapatokat. Komáromból okvetlenül kell még kétszáz puskás. *A palánk ugyanis nyitva áll, a bástyák a földön hevernek.* A hadi népet fizetni kéne; a haldokló Bornemissza is fizetést sürget.

főherczegnek s a katonáinak gyors fizetést sürgetett. Az április 2-án kelt levélben a többi között azt írja, hogy Sticzl (Stitzl) József kommisszárius bizonyosan előadta már Kanizsa veszedelmét. «Az is jól juthat fölségednek eszében, egy néhányszor adtam fölségednek tudtára az szegény vitézlő népnek minden szükségét. Most kedig, mert hogy látjuk ez háznak nagy romlását, igeny megtébolyodott az község! Mind én, mind az fölséged hadnagyi eleget fogadunk nekik, hogy hamarnap esmég fizetés jő, de ők abban nekünk semmit nem hisznek. *Azért fölséges uram ezt ne gondolja fölséged, hogy én az magam hasznáért írok vagy törekedem. Nem! mert nincs nekem kit féltenem. Az kiket én féltettem, az Isten elvevé én előlem!* Hanem az fölséged javaiért írok; mert kegyelmes uram, itt nincsen embernek ellensége ellen mi erősség mellett megmaradni immár, az míg esmég megépitik. Addig, ha reá jő az ellenség, az oda leszen. Tudja fölséged, az végházak mind frigy alatt vesztek! Ha fölséged az hadnagyoknak is asztalpénzeket meg nem adatja, az mint reá feleltem volt nekik, félek megoszolnak. Fölséged én reám bűnt ne vessen, mert én tartozom igazán jelentenem. Immár ha fölséged gondot nem visel reá, nem az én bűnöm leszen. Most is az ellenség igen gyül és készül. Fölséged úgy viseljen gondot, hogy az kivül való segítség nem sokat használ; mert ha mi oly dolog esik, jobb volna, hogy azok lennének itt, az kik itt voltak az előtt is, hogy nem mint idegen, az ki nem tudja az itt való helynek módját.[1] Végezetre fölséges uram! *tudom fölségednek tudtára vagyon az én nagy törődésem és nagy sebeim az pornak és kőfalnak romlási miatt. Im én sem élhetek, sem halhatok!* Hanem im az én esztendőm eltelik. Az nap előttem, mely napot fölséged hagyott az én esztendőmnek.[2] Fölségednek könyörgök, mint kegyelmes uramnak, fölséged adna szabadságot, hogy mehetnék el valahová, hon magamnak orvos találnék, vagy hévízben,

[1] Bornemissza itt régi kipróbált vitézeire gondolt, a kik a nagy fizetetlenség miatt távoztak Kanizsáról. (Az idegenek a segítségül küldött német csapatok, a kik akkor már Kanizsa felé tartottak.)

[2] Esztendeje május 1-én telt ki.

doktoroknál. Addig vicehadnagyomat[1] itt hagyom, ki az fölséged hadnagyival úgy viseli gondját az fölséged házának, mintha én magam itt lennék. Semmi fogyatkozás nem leszen!»

A levele végéhez csatolt utóiratban még megemlíti, hogy Kápra Ferencznek ötven lóra való hadnagyságot adott az ő (t. i. Bornemissza) kétszáz lovagján kívül. Derék ember ez a Kápra, s nem véli, hogy ilyent hamarjában találnának. Végül arra kéri Ernő főherczeget, hogy a meghalt Batthyány István csákányi tisztét adná az öcscsének, Batthyány Farkasnak, a ki Kanizsán mint hadnagy szolgál.[2]

Bár Bornemissza a levelében igen kérte Ernő főherczeget, hogy minél előbb választ adjon, sem fizetés, sem válasz nem érkezett. Ehhez a bajhoz járult még, hogy Kanizsán nem lévén orvos, Bornemissza nem gyógyíthatta magát s így állapota rosszabbra fordult. Április 5-én Stitzl kommiszárius már azt jelenti Bécsbe, hogy Bornemissza János halálát napról-napra várják.[3]

Néhány nap mulva az egészsége megint jobbra fordulván, ismét írt Ernő főherczegnek. E levelét közvetlen és megkapó hangja, mesteri fogalmazása és gondolatgazdagsága a végbeliek egyik legszebb levelévé teszik. Nagy kár, hogy latin s nem magyar nyelven iródott. «Bizonyára tudja felséged — írja Bornemissza — hogy Isten minő ostort bocsátott ránk. Méltán sújt vele minket az ő szent akaratából, nem mintha el akarna magától taszítani, hanem azt akarja, hogy megismerjük őt, az igaz Istent, az egész világ mindenható alkotóját. Tudva vagyon fölségednél, hogy az én sorsom és állapotom olyan, mint Jób prófétáé, vagy mint a nyomorult Lázáré. Egyetlen pillanat alatt

[1] Kápra Ferencz volt Bornemissza János helyettese. Igen jeles vitéz volt s Bornemissza távozása után Kis-Komár kapitánya lett. Mint ilyen nagy nehézségek között újra építette Komár várát. (Országos Ltr. Nádasdy level. Kápra Ferencz jelentése Kis-Komár építéséről Nádasdy Ferenczhez 1585 szept. 13. «kit — írja — az magam költségeimmel és kit az magam rabjaimmal csináltattam, kiért őfelsége nekem még ez ideig egy pénzt nem adatott»).

[2] *Közös pénz.* ltr. Hung. 14372. fasc.

[3] U. o. 1577 április 5. jelentés Ernő főherczeghez.

elveszítettem édes jó feleségemet, drága lányomat és vőmet. Nincs immár senkim s nincs semmim! A mit gyermekkorom óta megtakarítgattam s az én kedves lányom menyegzőjére idehozattam, mind de mind oda van. Jó magamat az Isten jósága a reám hullott nagy kövek közül kimentett ugyan, de nagy sebekkel borítva, törött csontokkal fekszem itt, mint a mindenétől megfosztott, s mindent nélkülöző Lázár».

A bevezető sorok után arra kéri a főherczeget, fizettesse ki a hátralékait, hogy legyen mivel gyógyíttatnia magát. A betegség és a fájdalom ugyanis napról-napra jobban elhatalmozik rajta s pénze meg nincsen. A mit a szegény katonái között kiosztott, nem kérheti tőlük; mert amúgyis nagy nyomorúságban vannak.[1]

A következő napon (április 10-én) körülbelül ugyanazon dolgokat írta a haditanács elnökének: Teuffl György bárónak.[2]

Bornemissza János e kérő leveleire úgy az udvari kamara, mint a haditanács kijelentette, hogy méltányosnak tartja ugyan Bornemissza kérését, de mivel nincs pénz, az udvari kamara mit sem tehet az érdekében.[3]

Bornemissza sorsa Bécsben semmi részvétet sem keltett. Az előterjesztéseire mit sem adtak. Beteg ember volt, s így vele már mit sem törődtek. Azonban Kanizsa várának a megtartása annál nagyobb gondot okozott. Ennek a várnak a végzetétől függött Steierország és Ausztria sorsa, s így Kanizsa védelmére most sokat tettek. Szinte csodaszámba megy, minő gyorsan s minő buzgósággal intézkedtek a bécsi kormányszékek a robbanás után Kanizsa érdekében. A király Ernő főherczeg,

[1] A kémek tartására rendelt pénzből — írja — idáig csak 100 forintot kapott. «Meas proprias pecunias dedi sexquialterum centum florenum, hos quoque mihi recusaverunt dare magistri lustratores.» (*Közös pénz.* ltr. 14372. fok.)

[2] U. o. «omnibus humanis auxiliis destitutus sim et percussus flagello dei maximo nullas prorsus expensas habeo; quas habui, divisi ad servitores suæ majestatis et prorsus nihil possum ab illis extorquere» etc.

[3] Az udvari kamara azt is elmondja ez alkalommal, hogy a mit Bornemissza a robbanás alkalmával elvesztett, azt jobbára megint mind kézhez vette; mert a romok közül kiásták.

a haditanács és az udvari kamara egyik rendeletet a másik után bocsátják ki s lóhalálában küldik a hadi szereket, az élést és a segélycsapatokat Kanizsára. Szép és okos javaslatokat dolgoztatnak ki Kanizsa rendszeres élelmezése dolgában.[1] Elhatározzák, hogy a kanizsai főkapitányságot német emberre bizzák. Meg is alkusznak Kielmann András komáromi főkapitánynyal s a vele kötött egyesség szerint határozattá vált, hogy Kanizsán ezentul állandó zsoldon hatszáz huszárt, négyszáz magyar hajdut, száz német nehéz lovast, száz német karabélyost és ötszáz lanczkenétet tartanak. Kielmannak, a leendő kanizsai főkapitánynak havi 400 frtot (négyszer annyit, mint Bornemisszának) biztosítanak.[2] Ezen határozat szerint az összes magyar végház között Kanizsán lett a legnagyobb őrség!

Gondoskodtak arról is, hogy a robbanás okozta károkat a várban minél előbb rendbehozzák s a várárkait kitisztítsák. E czélra természetesen a falvak jobbágyságát Kanizsára rendelték.

Mindezen intézkedés nagy sürgéssel és forgással járt s a máskor elhagyott Kanizsa vidékén zajos életet teremtett. Steierországból nehéz lovasokat és tartományi haramiákat, Komáromból 100 német puskást, Ausztriából tüzérséget s lövőszerszámokat küldtek Kanizsára.[3] Zrinyi György meg magyar katonaságot

[1] U. o. «Eliasen Grimming schreiben wie es umb das proviantwesen zu Kanischa etc. beschaff. 1577 márcz. 27. Továbbá Joachim Rothhueten gehorsambs guet bedunken, wie dem ganzen profandtwesen mit sonderm der kays. majest. nutz geholfen werden müg». etc.

[2] U. o. «Mit der kays. maj. rath und obristen zu Komorn: Andre Kielmann von Kielmansegg ist über annehmung des obristen bevelchs zu Kanischa geschlossen worden wie volgt.» (1577 április 19.) Kielmannak tetszésére bizták, kit válasszon kanizsai helyettesének. Csak annyit hagytak neki meg, hogy oly *magyar tisztet* válasszon helyettesének (obristlieutenant-nak) aki ismeri az ottani viszonyokat. Ilyen ember pedig — mondja az egyezség — a jeles *Kápra Ferencz, az eddigi helyettes főkapitány, a ki derék és nagyhirü vitéz.* Kielmannak azt is megengedik, hogy két német prédikátort vigyen Kanizsára, mivel a magyar vitézlőrendnek is van ott prédikátora.

[3] E segélycsapatok április hó 3-án éjjel érkeztek Kanizsára s a budai basa a következő napon már tudta a dolgot!

menesztett Kanizsa várába. A lóhalálába érkező csapatok mindenfelé nagy feltűnést keltettek. A törökök szentül hitték, hogy ellenük készül valami. Ezért a szigeti bég összevonta a csapatait s Kanizsa vidékét figyelte. Musztafa budai basa hírt vevén a kanizsai mozgalomról, azonnal a bécsi udvarhoz fordult s megkérdezte, mi a czélja a Kanizsára gyűlt katonaságnak? Ernő főherczeg megnyugtatta őt. Nem készül — úgymond — a törökök ellen semmi sem. A szomszédos végbeli kapitányok azon kanizsai vitézek helyére küldöttek katonákat, a kiket a robbanás eltemetett, s kiket a törökök újabb időben megöltek. A kanizsaiaknak azonban eszükbe sem jut Berzencze megtámadása.[1]

A kanizsai robbanás okozta első meglepetés után e végház érdekében tett intézkedések hamar elcsendesültek. Az első ijedelem elmult. A török a rombadőlt végházat nem foglalta el. A bécsi kormányszékek tehát a siető munkával felhagytak. Elégnek tartották, hogy Kanizsát katonával megrakták. A fizetést a jövőre bizták.

Említők, hogy az udvari kamara február hó végére igérte a régi kanizsai őrség teljes kifizetését. A vitézek ezt most annál inkább várták, mivel a robbanás az élelmüket és egyéb ingóságukat megsemmisítette. Közben elmult márczius hava is, de a várva-várt fizetés csak nem jött. Erre a magyarok is, meg a németek is követet választottak föl, hogy Bécsben a fizetést kierőszakolják.[2] A jó kanizsaiak követei Bécsben meglepetve látták, hogy ott egész csomó végház fölválasztott követe várakozik és könyörög (hiába) a fizetésért. Mulnak a napok s folyton újabb követek érkeznek Bécsbe, hogy előadják a végházak és a végbeli vitézek tarthatatlan állapotát. A jelentéseikből oly dolgok tüntek ki, hogyha azokat a török tudja, kardcsapás nélkül foglalhatta volna el végházaink jórészét! És e súlyos napokban a kamarák kénytelenek voltak bevallani, hogy a végbeliek fizetésére nincsen pénz! Ernő főherczeg sietve ír a

[1] *Cs. és k. áll. ltr.* Turcica, 1577 ápr. 19. Bécs (Latin levél fogalmazványa a budai basához).

[2] A magyar vitézek követe Somogyi Bálint volt.

királynak és pénzt sürget. Rudolf április 16-án azt feleli Prágából, hogy pénz nincs; a birodalmi segélyből semmi sem folyt be. Nincs más mód, mint magánemberektől kölcsönt szerezni a birodalmi segélyre.[1]

Ernő főherczeg erre azt felelé, hogy semmi kilátás a kölcsönre.[2] A bányavidéki végházak követei — írja Ernő főherczeg a királynak — itt vannak és várnak. Közben máshonnan is jöttek fel. Ezek mindnyájan azt mondják, hogy a magyar vitézlőrend tovább nem vár és elvonul. Valamennyiök más kenyér után néz! A zászlókat már letették; a hajduk (gyalogok) már mind világgá mentek; a huszárok most huzódnak el s fűre bocsátják a lovaikat.[3] A végházak tehát a legnagyobb veszedelemben vannak. A győri német zászlóalj föllázadt s Teuffel András leköszönt generálist nem engedi el; Zeltinget, az újonnan kinevezett generálist pedig nem bocsátja a várba! A bán hadi népe teljes négy éve nem kapott fizetést. Komárom magyar és német őrsége a végsőig elkeseredve Isten tudja mire készül. Kanizsán is így áll a dolog. A kanizsaiaknak teljes fizetés kéne s csak négy havi zsoldot akarnak nekik adni. Pedig új huszárokat és hajdukat is kéne oda toborozni. Aztán az építésre is sürgősen kell a pénz.[4]

Mivel Kanizsa népe napról-napra jobban zugolódott, leküldték oda a mustra- és a fizetőmestert négy havi zsolddal. Mikor az őrség (magyar és német) megtudta, hogy megint nem kapja meg a teljes fizetését, fölzendült s a szolgálatot megtagadván az őrködést és a vártállást abbanhagyta. A mint már ilyenkor szokott történni, a katonák haragjuk derekát a mustra-

[1] *Közös pénz. ltr.* Hung. 1577 április 16. Prága.

[2] U. o. április 23. «hab ich hirauf schlechten oder gar kain trost».

[3] «die zaigen lautter an, dass die hungerischen dienstleuth weitter nit warten, gleich alle abziehen wollen, und ir narung anderstwo suchen müssen. Haben auch die fahnen von sich gelegt, die trabanten sein vast alle darvon; die hussarn ziehen auf gras». etc. (Ernő főherczeg Rudolf királyhoz.)

[4] «kain tag, kein stund lenger verzogen» — írja Ernő főherczeg. Szerinte a várépítésen dolgozó jobbágyságot folyton őrizni kell s a török inselkedése miatt katonai őrséggel kell felhozni és hazakisérni.

és a fizetőmester ellen fordították. Ez ártatlan embereknek még az életük is koczkán forgott s egyikük (Stitzl) a nagy ijedtségtől komolyan megbetegedett.[1]

A mustra- és a fizetőmester a saját bőrüket féltvén, alkudozni kezdettek a kanizsai vitézekkel. És sikerült is nekik egyezséget kötniök. A katonák kötelezték magukat, hogy a várta-állást és a végbeli szolgálatot megint megkezdik, ha teljes fizetésig *léhent*[2] kapnak. A fizetőmesterek a 2000 frtra rugó léhent csakugyan megadták nekik. Ezt az összeget a kiskomári őrség fizetésére kellett volna ugyan fordítaniok, de hát remélték, hogy az udvari kamara hamarosan leküldi a 2000 frtot,[3] s így a kanizsaiaknak adták azt, a mi a kiskomáriaknak járt volna.

Az egyezség után Stitzl mégegyszer írt az udvari kamarának s föltárta Kanizsa veszedelmes állapotát és a katonaság nagy nyomoruságát. És ajánlotta a kamarának, hogy a mostani elkeseredett s zavargó katonaság helyébe mást küldessen, vagy a meglevőt rendesen fizettesse.[4]

A mint látjuk, a budai fizetőmester más szemmel nézte a kanizsai őrséget, mint Bornemissza János, a ki még súlyos betegsége idején is magasztalta a vitézeit! S ezek csakugyan rászolgáltak a magasztalásra; mert hiszen három nappal a nagy robbanás után, mikor épp a halottak temetésével foglalkoztak s mikor a számuk is igen megfogyott volt, fényes győzelmet arattak a törökön. Az 1577 év márczius 27-én ugyanis — mikor a segélycsapatok még nem értek Kanizsára — 1500 török lovas és 1000 gyalogos jelent meg Kanizsa alatt. Mivel a bástyák és a falak nagyobb része az árokban hevert, a törökök azt hitték, hogy könnyű lesz bejutniok. A török lovasság tehát megszáguldotta Kanizsa alját. Erre a mieink kijöttek a várból s megtámadták a török sereget. Jó vitézeink mintha csak érezték volna, hogy ágyában vergődő kapitányukért kell

[1] Stitzl fizetőmester jelentése Kanizsáról 1577 április 9-én. Betegsége miatt arra kéri a kamarát, hogy Kanizsáról távozhassék.

[2] Előleget.

[3] Colman Schrott és Joseph Stitzl jelentése Kanizsáról, 1577 ápr. 10.

[4] U. o. 1577 április 10. Kanizsa.

küzdeniök, páratlan emberséggel harczoltak. Háromszor kellett a harczot megujitaniok, mig végre sikerült nekik a törököt szaladásra hozniok. Százötven török vitéz hagyta ott a fogát.[1]

A mint az új főkapitány és a segélycsapatok Kanizsára értek, Bornemissza távozott, hogy gyógyíttassa magát s hogy a hévizeket használja. Egyetlen elismerő szót nem kapott sem az udvartól, sem a kormányszékektől! Pedig hát ugyancsak nem régen még a legkiválóbb végbeli kapitánynak mondották őt!

Az új kanizsai főkapitány: Kielmann András hasonló minőségben már hosszabb ideje szolgálván Komáromban, a végbeli viszonyokat eléggé ismerte. Megtanult magyarul is és eléggé jól érezte magát közöttünk. Csöndes ember és buzgó protestáns volt, a ki nagy vizet sohasem zavart. A törökben sem tett nagy kárt. A katonáit nem a harczra, hanem a prédikáczióra vezetgette! Ki nem járt, a mezei munka (vagyis a portyázás) nem volt az inyére. Tehát olyan kapitány volt, a milyent a törökök szoktak követelni a bécsi udvartól: *német és csöndes*, a ki miatt ők kényükre-kedvükre kóboroltak. A törökök tehát örvendhettek, hogy Bornemissza János örökébe Kielmann került; mert a régi «*versenyös*» főkapitány helyett, most békeséges és a várban ülő kapitány került Kanizsa élére.[2]

Az udvar és a kormányszékek azonban nagyon csalatkoztak, mikor azt hitték, hogy most már Kanizsa miatt két fülre alhatnak! Maradt minden a régiben! Az őrség épp oly elégedetlen volt, mint azelőtt; épp úgy zugolódott, mint Bornemissza idején, és épp annyit alkalmatlankodott Bécsben, mint azelőtt. A régi és a mostani állapot között csak annyi különbség volt, hogy Kielmann vesztegült s nem ingerelte harczra a törököt.

Alighogy Kielmann megszemlélte Kanizsát, már elment a

[1] U. o. Jelentés Kanizsáról 1577 április 5-éről. A *Cs. és k. áll. ltr.* Turcica gyüjteményében levő Extractus damnorum Turcicorum magis primipilium 1574—1577. czímű kimutatás a támadó törökök számát háromezerre teszi. Ugyanezen kimutatás szerint április hó 20-án újra 5000 török indult Kanizsa ellen s lest vetettek a városban lévőknek. Mivel pedig ezeket ki nem csalhatták, «speculam destruere et delere conati sunt».

[2] A törökök azokat a magyar kapitányokat nevezték versenyösöknek, a kik szóval, tollal és karddal örökké hadakoztak ellenük.

kedve az ottmaradástól. Sietve ment Bécsbe, hogy előadja a kanizsai állapotokat, s ha lehet szabaduljon e kényes és veszedelmes tisztségtől. Azonban nem bocsátották őt el. Ezért tehát azon fáradozott, hogy fizetést szerezzen az őrségnek meg magának, s hogy a hiányzó katonák helyébe újakat toborozzon. Ez utóbbi ügyben a dunántuli magyar főtiszteket is megkereste levelével. Batthyányi Boldizsárnak például imigyen írt volna: «Hiszem, hogy kegyelmednél nyilván vagyon, mivelhogy *üfelségétől kényszerítettem az kanizsai tisztet felvenni.* Im ez elmult napokban látni mentem vala be. Látám az szolgáló népnek kevés voltát benne lenni. Igyekezvén azon, hogy mennél hamarabb lehetne, az vitézlő népet meggyüjteném, miérthogy hazánknak és az keresztyénségnek oltalmára az szükség szorgalmatosképpen megkívánja . . . kérem tehát kegyelmedet . . ., hogyha mely vitéz embernek, az kegyelmed birodalma alatt valókban kedve lenne bejönni, kegyelmed ne lenne ellentálló benne».[1]

Kielmann azonban hiába irogatott, s hiába kiáltatott zsoldot, a kanizsai fizetésnek oly rossz híre volt, hogy alig akadt ember, a ki oda bekívánkozott. Mivel a robbanás okozta károkat is helyre kellett hozni, s mivel a meglévő katonaság fizetéséről és élelmezéséről is gondoskodni kellett, sok pénzre lett volna szükség. A kamara azonban még keveset sem adhatott! Így aztán Kanizsán ismét a régi állapot kapott lábra. Sereg számra megy a sürgető levél Bécsbe, hol fizetésért, hol meg épitési költségért. Kielmann csakúgy irogat a kanizsai állapotokról, mint nemrég Bornemissza János. Nem egyszer kifejti, hogy fizetés nélkül nem birja szolgálatra erőszakolni a katonáit. Hiszen oly nyomorultak a szegények, hogy a lovaknak szénát sem tudnak szerezni; abrakot még kevésbé. S mit csináljanak a lovaikkal télen?[2]

Az udvari kamara az 1578. év őszén — nem lévén egyebe — bort és élést küldetett Kanizsára. Mivel sem Kanizsa

[1] *Körmendi ltr.* Missiles, 1577 juni 17. Bécs. Kielmann Batthyány Boldizsárhoz.

[2] *Közös pénz.* ltr. Hung. 1578 szept. 29. Kanizsa. Kielmann levele Ernő főherczeghez.

sem Peleske kapitánya nem adott katonai kíséretet (convoy-t) a török martalóczok Peleske közelében megtámadták az élést szállító karaván̂t. A kísérők közül tizenegyet levágtak, kilenczet rabul ejtettek s a kocsikat a hatvanhat lóval s minden egyébbel együtt elvitték. *Csak a boroshordókat hagyták ott.* Igazhitű muzulmánok lévén, a bor nem kellett nekik. A kétszáztizenkét akó bort aztán sikerült is Kanizsára juttatni.[1]

Hogy Kanizsa vidékét és a steierországi határokat megmenthessék a portyázó török csapatoktól, egyrészt új *górék*, vagyis vigyázó végházak építését határozták el,[2] másrészt meg az útak és átkelők elzárásához fogtak. Ezt az erdőknek széles sávban való kivágásával vitték véghez. Magyarul ezt *bevágásnak* vagy *gyepünek* hívták. A német neve *Pässverhackung* volt. Latinul *obstructio viarum et passuum*, vagy pedig röviden *resecatio*-nak hitták.[3] Mivel a Kanizsa körül fekvő útak és átkelők elrekesztése elsősorban Steierország érdeke volt, a steier rendek egy kapitány vezetése alatt ezer favágót küldöttek Magyarországba és ezek rendes napszám mellett a munka egy részét elvégezték.[4] Azonban Kielmann azt óhajtotta, hogy a Zala és a Rába gyepüjét is megcsinálják. Erre a czélra Vasmegyét hirdették föl s Nádasdy Ferencz meg Batthyány Boldizsár segítségét kívánták igénybe venni.[5]

A magyar főtisztek és urak jól tudván, hogy az erdők és útak bévágása Steierország érdekében történik, semmi kedvet

[1] U. o. 1578 okt. 11. Szombathely. Kammer György jelentése Kielmann okt. 11-én írt levelében mentegeti magát Ernő főherczeg előtt.

[2] A górékról hivatalosan írják, hogy azok nem egyebek, mint kisebb vigyázó kastélyok. Ernő főherczeg jelenti például 1586 május 19-én Rudolfnak: «Mit der Komornerischen ist man alberait so weit kummen, dass dieselb inner zweier Tagen sambt dem angehegten *klainen Kastell oder Gori* auch zu endt und rechter Perfection wirdet mügen gebracht werden. (Kanizsáról szól.)

[3] *Tagányi Károly* erről kimerítő és magas szinvonalon álló nagy tanulmányt írt a *Magyar Nyelv*-ben. Ez a jeles czikk hadtörténeti szempontból is elsőrendű nyeresége az irodalomnak.

[4] *Steierorsz. Landesarchiv* 1578 Kriegswesen, 567. fasc. (Verhackung der Kanisischen Päss-wald.)

[5] *Közös pénz. ltr.* 1578 okt. 11. Verhackung der Päss.

sem mutattak a dologhoz. Különben is *ők czéltalannak tartották ezt a nehéz és sok költséget igénylő munkát!* Poppendorf 1578 őszén őfelsége rendeletére, több biztos jelenlétében tárgyalt ez ügyben a magyar urakkal. November 8-án kelt jelentésében azt írja, hogy a kanizsai mocsár bévágására Bajcsánál Nádasdy Ferencz, Batthyány Boldizsár, Teuffenbach és Sarau rendeltettek. Nádasdy és Batthyány Nádudvarnál táborozván — írja Poppendorf — előadtuk nekik, hogy *a Murától egészen a Záláig meg kell csinálni a bévágást, hogy a török hadak át ne jöhessenek. Nádasdy és Batthyány azt felelték, hogy ők nem favágók, hanem vitézek; azért jöttek ide, hogy a törökkel harczoljanak; a seregükben csak nemesek vannak!*

Még minket is hívtak, — jelenti Poppendorf, — hogy menjünk velük Segesd ostromára. Mikor az országgyűléssel és őfelsége parancsával állottam elő, Batthyány Boldizsár félvállról felelé: ő szabad úr s neki nem parancsol Ernő főherczeg. Steierországgal meg semmit sem törődik; mert soha egy embert sem adott idáig a török ellen. Így beszélt Nádasdy Ferencz is, a ki még hozzá haszontalannak (laborem inutilem) mondá az egész munkát.[1]

Néhány nappal Poppendorf jelentése után Kielmann is szóvá tette a kanizsai bevágás ügyét. Ő is azt jelenti Ernő főherczegnek, hogy Nádasdy, Batthyány, Pataky, Gergely, Megyeri Imre és Csempesz Bertalan szidalommal illették őt, mikor a «Passverhackung» ügyét előhozá. Ők — kiálták a magyar urak — nem erdőt vágni jöttek, hanem török várakat akarnak megszállni s ha ez nem lehetséges, akkor hazamennek.[2]

[1] *Cs. és kir. áll. ltr.* Poppendorf jelentése Ernő főherczeghez 1578 nov. 8.

[2] U. o. 1578 nov. 14. Kielmann jelentése. A biztosok (*«ad obstructionem viarum et passuum ad Canisam ducentium destinati»*) ugyanazt jelentik, a mit Kielmann. Szerintök Batthyány és Nádasdy ezt felelték: «Non esse se rusticos, neque ad hoc venisse ut ligna cæderent, vel alios labores obirent, quin potius cum hoste manus consererent».

Batthyány Boldizsár, mikor a biztosok Ernő főherczeg parancsával álltak elő, így felelt: «Posse serenissimum archiducem scribere quidquid vellett, se parum id curare! Serenitatem nullum in ipsum habere imperium!»

A gyepü készítése a magyar urak ellenállása miatt tehát nem sikerült. Nem is volt az oly fontos dolog, mint Kanizsa erősítése és az őrség rendes fizetése! Sajnos, ezzel a kormányszékek kevesebbet törődtek, mint Nádasdy és Batthyány nyilt szókimondásával. A kanizsaiak fizetése és ellátása tehát még mindig késett. S mivel semmi kérés és sürgetés nem használt, Kielmann egyszerűen bejelenté Ernő főherczegnek, hogy ő itt hagyja Kanizsát. A király parancsára Ernő főherczeg sietve írt Kielmannak, s minden kitelhető módon maradásra igyekezett őt bírni. Kielmann hajlott a kérésre, s kijelenté, hogy még egy évig Kanizsán marad, de csak úgy, ha őt is meg a katonáit is rendesen fizetik.

Ernő főherczeg erre sürgős levelet bocsátott a királyhoz s föltárta előtte az okot, a mi miatt Kielmann távozni akar.[1] A kanizsaiak fizetése — írja — immár tizenhárom hava késik; az élelmezés fölötte rossz s még annyi pénz sincs, hogy a gabonát Szombathelyről Kanizsára lehetne szállittatni. A lovaknak nincsen télre való szénájuk és abrakuk, ezért sem a huszárok, sem a karabélyosok nem maradhatnak ott. A szükséges épitkezésre is hiányzik a költség. Ezek a dolgok kényszerítik Kielmannt a távozásra.

Ernő főherczeg azt ajánlja a királynak, hogy 5—6 ezer forintot engedélyezzen kegyelemképpen Kielmannak a birodalmi segélyből; ez esetben ugyanis remélni lehet, hogy Kanizsán marad! Az ajánlatra az udvari kamara kijelentette, hogy a birodalmi segély — még ha rendesen és teljesen befolyna is — a végházak szükségleteire sem elegendő. De mivel más forrás nem áll a rendelkezésére, nem ellenzi, hogy két év lefolyása alatt Kielmann megkapja a jelzett összeget.[2]

[1] U. o. 14,374. fasc. 1578 okt. 14. Bécs. «Er hat gleichwohl seines Abzugs nit allein privat Ursachen, sonder andere, mehr erhebliche und hohe Bedenken, denn neben dem dieser sein Bevelch grosse Sorg, Gefahr, Mühe und Verantwortung bei dem in Pau- und Kriegswesen auf sich tregt, so erscheinen auch sonsten ander viel Mengel, die ine zu seinem Begern verursachen» etc.

[2] U. o. okt. 25. («Placet imperatori» aláírással) 14,372. f. 1578. Persze Kielmannak azért évekig kellett várnia, míg ezt az összeget meg-

A míg imigyen a kanizsai állapotok minden téren igazolták Bornemissza Jánosnak és katonáinak előbbi eljárását: azalatt a volt kanizsai főkapitány teljesen fölgyógyult. Kanizsára — be lévén töltve a helye — vissza nem jöhetett, de azért tovább is szolgálhatott a hazájának; mert hiszen Nádasdy, Zrinyi és Batthyány Boldizsár, a kik ezidőtájt a dunántúli harczokat intézték, örömmel látták az olyan próbált és harczon forgott embert, mint a milyen Bornemissza János volt. A dunántúli magyar seregek küzdelmeiről szóló magán és hivatalos jelentésekben csakugyan azt olvassuk, hogy Bornemissza János együtt szerepel Nádasdy Ferenczczel, Zrinyi Györgygyel és Batthyány Boldizsárral. Az 1577. év őszén például együtt portyázott a nevezettekkel.[1] A következő (1578.) évben ugyanazokkal a fejérvári bég hadai ellen küzdött.[2] Musztafa basának ez évi levelei is több oly portyázást említenek, a mikben Bornemissza János is résztvett.[3]

Ez időben ujra Kanizsán találjuk őt. Innét íija leveleit Nádasdy Ferenczhez és Batthyány Boldizsárhoz. Az 1578. év augusztus 15-én például a többi közt ezt írja a hős Batthyány Boldizsárnak: «Im urunk császárunk őfelsége ír, hogy az mi hireim lesznek, mindeneket ti nagyságtoknak tudására adjak es nagyságodtul várjak segítséget. Azért im ma jöve hozzám egy ember, ki azt beszélé, hogy az török kiszállott volna Babolcsához és ágyúk is volnának velök, úgy hogy házat szállanának. Azért im mindjárást bizott emberimet bocsátottam alá, ha ez dolog felől mi bizonyos hirt hoznak, azonnal ismég nagyságodnak tudására adom. De én inkább hiszem azt, azmint ennekelőtte is bizott emberim által értettem, hogy az török inkább megyen rablani, mint ennekelőtte is megírtam nagysá-

kapja. Pedig az udvar több izben meghagyta a kamarának a jelzett 6000 frtnyi jutalom kifizetését. (*Közös pénz. ltr.* Hungr. Denkbuch 397. köt. 1579 márcz. 31.)

[1] *Hadi ltr.* 1577 decz. 11. Reg. Nádasdy, Geszthy, Bornemissza, Thury és Pálffy Tamás portyázásából a haditanács.

[2] *Cs. és k. áll. ltr.* Turcica 1578. Fogoly Ambrus deák levele.

[3] *Orsz. ltr.* Akadémiai iratok: Musztafa levele Ernő főherczeghez 1578 máj. 6. Budáról.

godnak, hogy elvégzett tanácsok volt ez, hogy Felső Lindváig felmenjenek rablani avagy Kéménd alá. Azért ha te nagyságodnak akaratja volna, bocsátaná alája nagyságod szolgáit valahová ide közel, hogyha az török felmenne, lenne tudtomra az nagyságod szolgái lövése. Egymást értvén, Istennek segítségével szolgálhatnánk mind urunknak őfelségének, mind nagyságodnak, mind az nyomorult földnek.»[1]

Mivel a harczokban többször bebizonyította, hogy a vitézi szolgálatra még mindég alkalmatos, ismét a király zsoldjára akart állani s a veszprémi kapitányságot kérte magának.[2] Miért nem kapta ezt a tisztet, nem tudjuk. A tárgyalás iratai ugyanis elvesztek.

Mivel a kincstár Bornemisszának még mindig adósa volt, többször megsürgette a hátralékos zsoldját s ezenkívül arra kérte őfelségét, engedné meg neki, hogy Kimle falut eladhassa. A pénzre azért volt sürgős szüksége, mivel testvére: *Bornemissza Ádám* a veszprémiek egyik portyáján rabbá esett, s kiváltására sok pénz kellett. Teuffl jóindulattal viseltetvén Bornemissza iránt, pártolta a kérését.[3] A haditanács ugyanezt tette.[4] E jóindulat mellett is háromszor hiába ismételte meg a kérését. Pedig arra is hajlandó volt, hogy 1700 frtot elenged a követeléséből, ha az ő és a rab öcscse zsoldját kifizetik.[5]

Sok huzavona után rendeztetvén a követelése, az udvari kamara 100 frtot utalványozott neki Bornemissza Ádám kiváltására.[6] Úgy látszik, Kimle elzálogosítását is megengedte

[1] *Körmendi ltr.* Missiles. Több ilyen tartalmú levele is van itt. Batthyány Boldizár igen sokra tartotta Bornemisszát. Védte és támogatta őt minden téren. Amig például Bornemissza a török ellen küzdött, jószágát és marháit Batthyány Boldizsár védelmezte. Ezt a jószágát Bornemissza lelkendezve köszöni meg 1576 szept. 8-án Kanizsáról kelt levelében. (U. o.)

[2] *Hadi ltr.* Exped. 1578 juni 14.

[3] *Közös pénz. ltr.* Hung. 1578 április. Teuffl sürgeti, hogy a hadifizetőmester Bornemissza hátralékairól kimutatást csináljon, s kéri, engedjék meg Bornemisszának Kimle eladását.

[4] *Hadi ltr.* 1578. Exped. április 28. «Ime an seinen aufstandt nichts abzuziehen ... und das dorf Kemle zu verkaufen» etc.

[5] *Közös pénz. ltr.* E. 1578 április.

[6] U. o. E. 1578 április.

neki, mert Bornemissza a nevezett falut 4000 frtért zálogba vetette.[1]

Bornemissza Ádám hadnagyot ezenközben Konstantinápolyba hurczolták s a szultánnak ajándékozták. S mivelhogy a császár rabját pénzen nem lehetett kiváltani, Bornemissza János hiába vesződött és hiába költött öcscse kiszabadítása ügyében.[2]

Ezenközben a kanizsai főkapitányság megint megüresedett. Kielmann visszament Komáromba, s ott várta, mikor fizeti meg a kincstár 17,356 frtnyi zsoldhátralékát.[3] Bár Bornemissza János vállalta volna a kanizsai kapitányságot, nem bizták azt többé magyarra. A gyámoltalan *Braun Rézmán* magyaróvári kapitányt nevezte ki a király. A török torkában fekvő Kanizsára tehát oly ember került, a kinek akkor még fogalma sem volt a törökök harczmódjáról. Szerencsére ott volt a jeles Tarnóczy Farkas, a ki már Kielmann idejében is a helyettes főkapitányi tisztet viselte.[4] Az egész ifjúságát a törökkel való harczban töltvén, értette a módját, mint kell a portyázó és a száguldó török csatákkal elbánnia. Mikor a törökök Kanizsa ellenében *Újudvaron* és *Galambokon* kastélyt akartak építeni, Tarnóczy a galamboki és újudvari templomokat lerontotta. Erre a török bár 4—5000 emberrel volt, nem merte megépíteni a tervezett kastélyokat. A törökök helyett Tarnóczy Farkas építtetett (*magyar módra*) górékat a kanizsai mocsárban.[5] Ez mindenesetre nagy érdeme Tarnóczynak. Mert tudnunk kell, hogy a kanizsai őrség ezidőtájt is nagy nyomorúsággal küzdött, a jobbágyság helyzete meg egyenest kétségbeejtő volt. A fizetetlen katonák

[1] U. o. 1578. juni 25. (A kamara szerette volna Kimle falut visszaváltani.)

[2] *Cs. kir. áll. ltr.* Turcica. Bornemissza Ádám még 1591-ben is raboskodott. Ez év julius 4-én írja róla Szinán basa: «*Bornemissza Ádám nagy úr;* nem illik azért, hogy olyan hitvány rabokért ötet kiadják» (Szinán levele Ernő főherczeghez.).

[3] *Közös pénz. ltr.* Hungr. Denkbuch 397. köt. 437. lap.

[4] U. o. Kielmann nagyon dicséri e Tarnóczy Farkast, a ki Tarnóczy András naszádos főkapitánynak a fia volt. Azt írja róla 1579 okt. 29 én, hogy egész vagyonát a hadi szolgálata emésztette föl («dass er bei denselben sein ganz patrimonium zugesetzt und aufgewendt hat»).

[5] Ő csináltatta a szentmiklósi kastélyt is.

ugyanis a törökökkel együtt versenyezve pusztították Kanizsa vidékét.[1] Az elviselhetetlen nyomoruság vitte őket erre!

Ernő főherczeg ugyan mindent megtett a maga hatáskörében Kanizsa védelmére, de pénzhiánya és Rudolf közömbössége miatt nem sokra ment. Kanizsán — írja Ernő főherczeg a királynak — rendes fizetés nélkül meg nem maradhatnak a katonák! Ezért voltam mindég azon, hogy Kanizsa népét a többi végházak előtt fizessék. Igyekezetem azonban hiábavaló volt. Most is tizennégy hava már, hogy a kanizsaiak fizetést nem kapnak. Hat havi zsoldot ugyan vittek Kanizsára, de a katonák ezt nem fogadták el. S most nemcsak a huszárok, de a német karabélyosok is kivonultak Kanizsáról. S nemcsak Kanizsát tették ki veszedelemnek, hanem Kanizsa falvait is; mert hisz ezeket szállta meg a katonaság. S nincs ember, a ki a szegény jobbágyság hihetetlen állapotát nem keserülné. Az egész vidék elpusztul és néptelen lesz! S e bajon nem lehet más módon segíteni, mint a katonaság gyors fizetésével.[2]

Bornemissza János, a ki Nádasdy Ferenczczel, Batthyány Boldizsárral és Zrinyi Györgygyel együtt állandóan Kanizsa vidékén harczolt, igen jól tudta, minő állapotok vannak a várban s igy nem nagyon bánhatta, hogy a mezei szolgálatra adta magát, s hogy nem ő az úr a veszedelmes Kanizsában. Egyébként az udvar méltányolván Bornemissza előbbi és mostani érdemeit, az 1580. évben az örökös tartományoktól fizetendő évi 300 tallér pensio-t rendelt neki.[3] A mikor Bornemissza János e háromszáz tallér kifizetését kérte, az udvari kamara azt felelte neki, hogy nem tudja, miért és micsoda czímen illeti meg

[1] *Cs. és k. áll. ltr.* Zala megye egyik fölterjesztésében (kelet nélkül) arra kéri őfelségét, adna parancsot Pethő János országos főkapitánynak, *Thengöldi Bornemissza János kanizsai* és Majthényi László pápai főkapitányoknak, hogy a zalamegyei jobbágyok elköltözését akadályozzák meg! (Ez a fölterjesztés az 1585. évi iratok közt van ugyan, de bizonyos, hogy nem 1585-ben kelt.)

[2] *Közös pénz. ltr.* Hung. 14,377. f. Bécs, 1579 nov. 8. Ernő főherczeg Rudolfhoz.

[3] *Hadi ltr.* Reg. 1580 febr. 18. Bornemissza werden 300 taller als ain jarliche pension bis auf weiteren befürderung angetragen. — U. ez a *Közös pénz. ltr.* Hung. 1580 márcz. 9.

őt a 300 tallér? Egyuttal átküldötte Bornemissza folyamodását a haditanácsnak.[1] Erre Ernő főherczeg meghagyta Alsó-Ausztria «Landschaftsverordneten»-jeinek, hogy Bornemisszának utalják ki a jelzett 300 tallért.[2] Két évvel később pedig 100 tallérral fölemelte Bornemissza eddigi provisio-ját.[3] Ekkor Bornemissza már Győrött szolgált. Mikor s minő uton jutott Győrbe, nem tudjuk. A neki szóló rendeleteket ezentul a győri generális kapja meg, s Bornemissza folyamodásai és levelei Győrben vannak keltezve. Innét Győrből kéri 1582-ben a megüresedett újvári vagy a palotai kapitányságot. A király azonban nem teljesíti a kérését.[4] A következő évben megengedték Bornemisszának, hogy Kimle falut, mely miatt idáig igen sok kellemetlensége támadt, Illésházy Istvánnak eladhassa.[5] Úgy látszik, hogy ezen adás-vevés lebonyolítására kapta a négy heti szabadságot.[6]

Az 1584. évben megüresedvén az érsekujvári kapitányság, a legkiválóbb magyar vitézekkel együtt Bornemissza Jánost is ajánlották a kormányszékek. Ezúttal együtt jelölték őt a nagy Nádasdy Ferenczczel és Batthyány Boldizsárral. A király azonban nem a magyar tisztek közül választott ujvári kapitányt. Tehát Bornemissza tovább is Győrött maradt.

Több sikertelen kisérlet után azonban mégis sikerült révbe jutnia. Az 1584. év végén ugyanis hirtelenül meghalt az ujonnan kinevezett palotai főkapitány: Istvánffy István.[7] Erre a tisztes, de veszedelmes állásra több hires magyar főtiszttel egyetemben a vén Bornemissza Jánost is jelölték, még pedig

[1] *Közös pénz. ltr.* 1580. márcz. 9. «dass die Hofkammer nit wissen könne, warumb ime diese provision geraicht werden soll, derwegen sie nichts verordnen kann».

[2] U. o. 1580 márcz. 26.

[3] *Hadi ltr.* R. 1582 febr. 20.

[4] U. o. Bornemissza ezt a választ kapta: «Caes. Majest. Sacr. tempore cum aliis personis super repositione istorum capitaneatum est in tractatu et proinde ipsi de istis nulla nunc fieri potest promissio».

[5] *Közös pénz. ltr.* Hung. 1583 április 17.

[6] *Hadi ltr.* 1538 aug. Expedit.

[7] A jeles Istvánffy Istvánt 1584 okt. 3-án nevezte ki a király palotai kapitánynak. De alig hogy a tisztét elfoglalta, hirtelenül meghalt. (*Orsz. ltr.* Benignæ resolutiones.)

az első helyen. Eddigi sikertelen kisérletein okulván, most a tisztelőit és jó barátait is megkérte, hogy támogassák igaz ügyét Bécsben. Ír például a hős Pálffy Miklósnak és figyelmezteti őt előbbi igéretére, hogy t. i. szivesen támogatja őt. Személyesen akart — írja Pálffynak — hozzá menni, de a kapitányához kellett hirtelen mennie.[1]

Pálffy bizonyára megtett volna mindent a jól ismert Bornemissza érdekében, de erre nem volt szükség. Mikor ugyanis Bornemissza a fentebbi levelet írta Pálffynak, akkor már kinevezett palotai kapitány volt. A király ugyanis a hat jelölt közül már január 28-án Bornemissza Jánost választotta s nevezte ki palotai kapitánynak.[2]

Bornemissza megtudván kinevezését, azon fáradott, hogy a kamaránál és a helytartónál pénzbeli segélyt eszközöljön ki. Jól tudta ő, hogy a kapitányok beiktatásakor a katonaságot fizetni kell, tehát nem akart üres kézzel Palotára menni. Ez ügyben írta Hosszúthoty Györgynek: Legyen jó törekedő mellettem, hogy őnagysága adna vagy kétszáz forintot; mert im őfelsége házába (t. i. Palotára) kelletik mennem s egy pénz költségem nincs. A vitézlő népet magamnak kell fizetnem, mihelyt bémegyek, mig őfelsége megfizet. Mert csak egy hópénzt akarna most adni.[3]

Pedig hát pénz ugyancsak kellett; mert a végbeli szokás szerint Bornemissza is magával akarta vinni Palotára régi kipróbált vitézeit. Ezt annál inkább meg kellett tennie, mert a kapitányváltozás miatt Palotáról is sok régi katona eltávozott.[4]

A király május 7-én állította ki Bornemisszának a szokásos

[1] Győr, 1585 juni 6.

[2] *Hadi ltr.* Exped. A jelöltek közt volt Batthyány, a nagyhirű Huszár Péter, Ormándy Péter, Paksy, Thury Farkas és Bornemissza János.

[3] *Orsz. ltr.* Missiles, 1585 április 11. Győr.

[4] Thury Márton írja például Pálffy Miklósnak, hogy Folthy Gábor főlegény, a ki hét évig szolgált Palotán három lóval, s a ki a koppányi béget elfogta, Bornemissza János alatt nem akar szolgálni. Vele együtt többen is távozni készülnek Palotáról. Thury ajánlja Pálffynak, hogy ezeket fogadja szolgálatába.

«bestellungsbrief»-et. Ünnepélyes beiktatására a hadifizetőmester julius 11-én kapta meg az utasítást.[1]

Valamint Kanizsán, úgy Palotán is a nagy Thúry György örökébe lépett Bornemissza János. Egyformán veszedelmes volt mind a két végház! Hiszen tudjuk, hogy Palotára folyton fenekedtek a budai, fejérvári és a simontornyai törökök. Kevés végházunk van, a melyiknek annyi támadást kellett volna kiállania, mint Palotának. Pedig mint a legtöbb végházunk, úgy Palota is igen omladozó állapotban volt. S Bornemisszának ugyancsak sokat kellett fáradnia és írnia, míg úgy-ahogy rendbehozhatta.[2]

Mivel Bornemissza János azon végbeli kapitányok közé tartozott, a kik nem várták be a török támadását, hanem maguk keresték föl az ellenséget: a harcz mindjárt odaérkezése után megkezdődött. S jó Bornemissza ugyancsak helytállt magáért. Alighogy beiktatták őt a tisztébe, már (szept. 4-én) jelenthette Bécsbe, hogy a törökök támadását visszaverte. Aztán ő maga kereste föl a törököket, s a hol érte, ott űzte őket. A budai basa emiatt panaszt is emelt ellene Bécsben, megírván, hogy: «*ez Bornemissza János az frigy ellen jár*».[3] Bornemissza bátor föllépésének az lőn a következménye, hogy 1586-ban maga a budai basa támadta meg Palotát. Bornemisszának azonban sikerült a várost nagyobb veszteség nélkül megvédenie.

Mivel a török támadásától napról-napra tartania kellett, jó kémeket tartott s maga is folyton jó vigyázásban volt. A Palotához szolgáló falvakat és pusztákat csakis így tarthatta meg. A jelentéseiből látszik, hogy a mint a törökök gyülekezni kezdtek, Bornemissza már tudta s így meg is tette a szükséges intézkedést.[4]

[1] *Hadi ltr.* juli 11-én rendelnek Bornemisszának zászlót a beiktatására. Október 1—3. kelt Stitzl jelentése Bornemissza János palotai beiktatásáról az akkor készült mustralajstrommal együtt.

[2] A hadi levéltár Kriegsraths-Prothok. mutatják, mily sokat írt Bornemissza fizetésért, épületanyagért, élelemért stb. Az elenchusok telvék Bornemissza fölterjesztéseivel.

[3] *Cs. és k. áll. ltr.* Turcica, 1586 szept. 3. (Ali budai basa levele.)

[4] *Hadi ltr.* Exp. 1586 jún. 7. Bornemissza a kémség ügyében és 1587 júl. 6. Bornemissza és Huszár Péter jelentése a törökök gyülekezéséről.

Mint palotai kapitány a vártartomány két falvát évi 2000 frt-ért bérbevevén, azokban maga gazdálkodott.[1]

Jó gazdának kellett lennie, mert a földmívelést és az állattenyésztést szép sikerrel űzte. Mivel Palota is a nehezen élelmezhető végházak közé tartozott, szerencseszámba ment, hogy Bornemissza elegendő gabnát termelt; mert imigyen legalább a katonái élelmezéséről is gondoskodhatott. Bizonyára a katonaság élelmezése vitte rá Bornemisszát, hogy az elpusztúlt malmokat helyrehozza s hogy a puszta malomhelyeken újakat építsen.[2] Sokszor járván az ellenség Palota vidékét, sok malom elpusztúlt. A XVI. századi szokás szerint az ellenség először a malmokat perzselte föl; mert ezzel árthatott legtöbbet. E szokás ellen a malomtulajdonosok úgy védekeztek, hogy az ellenség közeledésekor a malmokat elsülyesztették. Mondanunk sem kell, hogy Bornemissza Jánosnak malomépítései a vidéknek nagy hasznára voltak.

Részint a portyázások alkalmával, részint az adóbehajtáskor sokat járván kívül, Palota vidékét pompásan ismerte. Akármilyen faluról vagy pusztáról volt szó, ő bőséges felvilágosítást tudott adni. Még a tolnamegyei és a baranyai falvak dolgában is tőle kértek útmutatást. Az 1585. évben például *Berenhidai Huszár Péter* a XVI. század e tüneményszerű vitéze, a ki Bornemissza Jánossal jó barátságot tartott, több falu adományozását kérte Ernő főherczegtől. Ez utóbbi aztán Bornemissza Jánostól és a veszprémi kapitánytól kért felvilágosítást.[3] Mivel maga Huszár Péter is megkérte Bornemisszát, ez természetesen az ő inye szerint tudósította Ernő főherczeget. A Huszár Pétertől kért hódoltsági falvak ezek voltak: *Püspökszékhely, Parasztszékhely, Czétány, Alegres, Kölesd, Bán* és *Bikád.*

[1] *Orsz. ltr.* Benignae Reseol. 1585 szept. 12. Abad és Soponya faluk azok, melyeket előtte Istvánffy bírt bérben.

[2] Számos folyamodása van ez ügyben és sok puszta malomról szól. Így például 1587-ben a berenhidai puszta malmot kéri a kamarától és három új malom építésére kér költséget. (K. p. ltr. 1587 márcz. 21.)

[3] *Közös pénz. ltr.* 1858. 14387. fasc. Ernő főherczeg július 21-én a palotai és a veszprémi kapitányokhoz.

E hódoltsági falvakban kétszázhatvan adófizető jobbágy lakott.[1] E falvak jövedelmét egykor a hős Thúry György húzta. Az ő halála után Salm győri generális, Huszár Péter pápai kapitánynak és Fekete Máté veszprémi hajdúvajdának adta. Mivel a nevezett falvak hódoltságiak voltak s a magyar végházaktól nagy távolságra feküdtek, *a magyar adót rajtuk csakis fegyverrel lehetett megvenni.* Ez az adóbehajtás természetesen életveszedelemmel járt; mert a török az ilyes dolgot nem nézte vak szemmel. De hát az olyan vakmerő kapitányok, mint Thúry György, Huszár Péter és Fekete Máté behajtották azon falvak magyar adóját, akárhogy őrködött is a török. Mondanunk sem kell, hogy az eféle adóbehajtás a végbeli kapitányok legveszedelmesebb vállalkozása volt, mely véres harcz nélkül nem igen eshetett meg. A Konstantinápolyba hurczolt huszár-rabok jórésze azokból a csapatokból való volt, melyek adószedésen lévén künt, a töröktől elfogattak. Az adószedés az eféle bajon kívül nagy hatással volt a hódoltsági magyar falvak pusztulására is, mert hiszen a harcz ezen falvakban majd minden adószedéskor megújult.

Bornemissza János Ernő főherczeghez intézett német nyelvű fölterjesztésében fölsorolván a nevezett falvak előbbi birtokosait, azt írja, hogy Huszár Péter és Fekete Máté régi és hű szolgálataik fejében kapták azokat s immár tizenkét éve bírják. A nevezett falvak igen messze esnek Palotához s az urbáriumok szerint nem is tartoznak e várhoz. Ő tehát igen méltányosnak tartja, hogy ő fensége azokat Huszár Péternek és Fekete Máténak adja.[2]

A kamara is ugyanily véleményen lévén, Huszár Péter kérése csakugyan teljesült.[3]

Valamivel később *Pisky István*, Tihanynak merész kapitánya, ugyanígy Fad nevű helységet kérte. Ez alkalommal is

[1] Püspökszékhelyen száz jobbágyülés volt. (Tarnóczy Farkas jelentése Ernő főherczeghez, Veszprémből 1585 augusztus 21-én.)

[2] *Közös pénz. ltr.* Hung. 14387. fasc. 1585 okt. 12. Palota, «Bornemissza Janusch von Tengöld. Oberhauptmann zu Palota» Ernő főherczeghez.

[3] U. o. «placet», 1585 decz. 23.

Bornemissza véleményét kérték ki.[1] S ő ezuttal is jóindulatú fölterjesztéssel válaszolt.

Mivel Bornemissza a palotai magyar és német őrség élelmezésére sok gabnát és lisztet adott a visszatérítés reményében s mivel fizetési hátraléka is nagy volt, az 1586. évben ő is szerencsét próbált. Aba és Soponya falvakat kérte, melyeket idáig bérben birt. Mivel azonban a két falu Palota várához tartozott, a király nem teljesítette kérését.[2]

Birtokot nem kaphatván, legalább a hátralékos zsoldját igyekezett megszerezni. Mivel a katonaság fizetése Palotán is a lehető legrosszabb volt, a hadinép követelése napról-napra növekedett. Bornemissza a katonái érdekében egyik kérő- és sürgetőlevelét a másik után bocsátotta Bécsbe. A haditanács a sok sürgetésre 1586 június havában elrendelte ugyan a fizetést, de az udvari kamarának nem állt módjában a rendelet végrehajtása. Erre a haditanács július havában megsürgette a palotaiak kifizetését.[3] Annyit ért ez, mintha serpenyőre nyilat lövöldözött volna! Pedig a fizetésen kívül még másra is kellett volna pénz. Palotán az épületek nagyrésze födetlen volt s a palánkok is rothadó félben düledeztek. Bornemissza erősen dolgoztatott az épületek s a palánkok javításán, de a költségekre pénzt csak nagy nehezen kaphatott. Mivel gyakran kellett portyáznia, mezei ágyúkat is kért. A bécsi fegyvertárban nem lévén ily ágyú, újak öntését rendelték el.

Az 1586-ik esztendőben valami történt Bornemissza és a palotai őrség között. Bornemissza ellen ugyanis panaszt emeltek Bécsben. Minő természetű lehetett ez a panasz, nem tudjuk. Az illető iratok ugyanis elvesztek.[4] Annyi azonban bizonyos, hogy Bornemissza János 1587. decz. 8-án a katonáival való eljárása revizióját kérte a megnyitandó országgyűlésen.[5]

[1] *Hadi ltr.* E. 1586 febr. 5.

[2] *Közös pénz.* ltr. 1586. máj. «Sua majestas eas arci Palothensi omnino applicatas esse velit.»

[3] *Hadi ltr.* E. 1886. júl. 16.

[4] Csak a *Hadi ltr.* és a *K. p. ltr.* elenchusai említik. Ezekből azonban nem lehet kivennünk, mik voltak a panaszok.

[5] *Hadi ltr.* K. 1587. decz. 8. «B. J. bitt unter vorstehenden hunga-

Majd meg az ellene emelt sérelmek ügyében maga terjesztette föl a védelmét.[1]

Mivel az ügyet megvilágosító iratok mind elvesztek, nem állapíthatjuk meg, mi lehetett az oka annak, hogy Bornemissza a palotai kapitányságról lemondott. Lemondását a győri generálisnak (Teuffl Andrásnak) jelentette be. A haditanács azonban meghagyta Teuffl-nak, hogy Bornemissza maga kérje az elbocsátását.[2] Még mielőtt Bornemissza e kívánságnak eleget tett volna, ő felsége elfogadta a lemondást oly kikötéssel, hogy Bornemissza két hónapig még Palotán marad. Ő felsége Bornemisszához intézett rendeletében kijelenti, hogy kegyelemmel bocsátja őt el, de az új palotai kapitányt meg kell várnia.[3]

Bornemissza engedelmeskedett a parancsnak s tovább is vezette a palotai kapitányság ügyét. Közben azon is fáradozott, hogy a katonáinak fizetést erőszakoljon ki. Aztán, bízván a győri generális jóindulatában, azt kérte, hogy fiának: *Bornemissza Istvánnak*, a ki idáig szintén szolgált, Győrött adjanak tíz lóra való szert.[4] Ez utóbbi kérését teljesítették is.[5]

Ezalatt a király a győri magyar vitézek között keresett olyan embert, a kire a palotai kapitányságot bízhatta. Január havában már magához hivatta *Ormándy Pétert* s vele sikerült

rischen landtag sein handlung mit den palotischen kriegsleuten zur revision kummen zu lassen.»

[1] *Közös pénz. ltr.* 1588 márcz. 14. «E. Bornemissza Janusch antwort auf underschidliche wieder ime fürkommene beschwär.» Az eredeti akta hiányzik.

[2] *Hadi ltr.* 1588 január 21. Teuffl dem Bornemissza anzudeuten, dass er seine erlassung selbst ersuche.

[3] U. o. Feldakten, Expedito 1588 januar, nr. 68. «Auf dein p. anhalten wollen wir in dein ablassung mit gnaden bewilligt haben und würdest deine sache dahin zustellen wissen, damit du dein abzug innerhalb zweier monat nehme und des neuen künftigen haubtmanns einsetzung statt thuen mügest».

[4] *Közös pénz. ltr.* 1587 aug. 18. E. Bornemissza István palotai fizetését kéri. — Az 1588 máj. 19-én a győri generálist kérdezi a haditanács: «ob zu Raab soll B. J. sohn daselbst mit etlichen pfärdten mit gelegenheit unterbringen.»

[5] *Hadi ltr.* 1588 decz. 20.

is megszerződnie.[1] Márczius hó 29-én Ernő főherczeg már jelenti a palotai vitézeknek, hogy ő felsége Bornemissza János helyébe Ormándy Pétert nevezte ki kapitánynak.[2] Ő pedig ő felsége nevében meghagyja a palotaiaknak, hogy Ormándyt kapitányuknak ismerjék, neki engedelmeskedjenek s őt tiszteljék.

A felsőbb utasítás szerint Palota őrségét Bornemisszának kellett egyelőre éléssel ellátnia. Mikor pedig Ormándy megérkezett, a bérlet és a vetések dolgában vele kellett alkudoznia.[3]

Megtörténvén Ormándy beiktatása, Ernő főherczeg és a haditanács még a Palotán lévő török rabok, három fogoly pribék, továbbá az ugyancsak ott fogvatartott ráczok ügyében intézkedett. Ez utóbbiak dolgában a haditanács azt rendelte, hogy Bornemissza köteles őket sarcz nélkül elbocsátani.[4]

Bornemissza távozván Palotáról, Győrre ment, a hol a fia: István szolgált. Innét intézi kérő leveleit ő felségéhez és a kamarához fizetési hátraléka és a már előbb jóváhagyott 400 frtnyi penziója ügyében. Bornemisszának zsoldhátraléka ekkor 3043 frtra rúgott. Ő felsége úgy határozott, hogy ez összegnek felét a magyar kamara, felét pedig a hadipénztár fizesse.[5] Ez rendjén lett volna, de sem a kamara, sem a hadipénztár nem fizetett. A hadifizetőmester a kamarától ugyan még 1588 júl. 13-án felvette az

[1] U. o. Exp. Acta 1588 jan. 26. Nr. 69.

[2] *Közös pénz. ltr.* Hung. 14393. fasc. Érdemes megemlítenünk, hogy Ernő főherczeg e rendelete így szól: «*in locum defuncti vestri capitanei, magnifici quondam Joannis Bornemisszae!*» Ez természetesen tévedés, mert Bornemissza még élt ekkor. Későbbi írással ki is javították e hibát. — A palotai német katonáknak szóló rendelet (Gehorsambrief) is elköveti a fentebbi hibát, írván «anstatt unsers abgeleibten haubtmanns weilandt Janus Bornemissza». — Ugyanitt van Ormándy Péter utasítása 1588. ápr. 1.

[3] U. o. 1588 máj. 27. «wegen vergleichung mit dem Petern Ormándy der statt (Palota) halber».

[4] *Hadi ltr.* 1588 máj. 10. «B. J. soll Johannem Zentgyörgyi und Pauln Doronia auch sonst andere drei rasciander ohne schätzung alsbaldt wider ledig lassen.» (Expedit.) A pribékek ügyében először azt tudakolták, vajjon a palotaiak kivégeztették-e ezeket? (U. o. Expedit Act. 1588. nr. 59.)

[5] *Österr. Denkbuch* 149. köt. 85. l. Johann Bornemissza Verweisung mit 1521 Fl. auf die hungr. Kammer. Wien, 1588 juli 13. és juli 15.

1521 frtot,[1] de abból Bornemissza semmit sem látott. Bornemissza erre azért folyamodott, hogy hátralékos zsoldját a rováspénzből fizessék meg. A kamara ezt a kérését kereken megtagadta.[2] Bornemissza sehogysem tudván a pénzéhez jutni, többször megismételte kérését. Mindössze azonban csak annyit tudott elérni, hogy olykor adtak neki néhány forintot.[3]

Mivel Bornemissza Jánosnak egyetlen fia: István ez időben nősült, a menyegzője kiszolgáltatására nagyon kellett volna a pénz. Ernő főherczeg meg is hagyta a kamarának, hogy haladéktalanul elégítse ki Bornemisszát. Erre a magyar kamara a nagyszombati harminczadosnak jelentette, hogy Ernő főherczeg 3043 frt kifizetését parancsolta Bornemissza részére. A nagyszombati harminczad hivatal fizessen neki 250 frtot![4] Megtörtént-e ez vagy nem, nem tudjuk. Bornemissza János nyugtája csak annyit mond, hogy 1589 aug. hó 15-én 200 frtot vett föl a kamarától 3043 frtnyi követelése fejében.[5] Mivel pedig a nyugta kiállítása után rövid időre meghalt, keservesen megszolgált pénzéhez sohasem jutott. Közönséges dolog volt ez a végbeli életben! Csak addig adtak valamit az emberre, a míg a szolgálatának hasznát látták. Ha megöregedett és elbetegeskedett, senki sem törődött többé véle.

Valamivel szerencsésebb volt Bornemissza János a saját nyerge alatt lévő lovasaival, azaz, hogy a maga szerével. Tíz régi és sokat látott huszár volt ez a szer. Ezeket a fiának, Bornemissza Istvánnak a kardja alá adta, s ő felségét arra kérte, hogy vegye be azokat a győri magyar seregbe. Ez meg is történt. A haditanács 1589 márczius hó 16-án értesíti Nogarolla győri generálist, hogy Bornemissza János szerét és az ezért járó évi 480 frt penziót vegye be a győri mustralajstromba.[6]

[1] *Nemzeti Muzeum* Folio Germ. 816. Egidius Gattermair nyugtája.

[2] *Közös pénz. ltr.* 1588 juli 13. A dicából — mondja a végzés — nem fizethetik; mert ez «in alios usus et ad praesentes confiniorum necessitates deputata est et proinde ex illa eiusmodi restantiae solvi nequeunt».

[3] *Nemzeti Muzeum*, Folio Germ. Például 1589 febr. 9-én 34 frtot, aug. 16-án pedig 50 frtot kapott.

[4] U. o. Folio Latin. 129. l. 1589 aug. 15.

[5] U. o. E nyugtát a fia is aláírta.

[6] *Hadi ltr.* Reg. 1589 febr. 27., márcz. 16. és ápril 6.

Ezt a 480 frtot sem kapta meg Bornemissza János. Az 1589. év deczember 23-án már a fia folyamodik *boldogult édesatyja* proviziójának a kiutalásáért.[1] Bornemissza János tehát az 1589. esztendő végén halt meg Győrött.

Négy évtizednél tovább szolgált a legveszedelmesebb végházakban. Évek hosszú során át az országos főkapitánynak volt a helyettese. Pápát, Kanizsát és Palotát a legnehezebb időben megvédte és megtartotta. Tömérdek csatában vett részt és mindig az elsők között küzdött. El is halmozták őt dicsérettel, de azért szegényen halt meg. A fiának nem hagyhatott egyebet jó névnél. Közös sorsuk volt ez a végbeli kapitányoknak. Csak igen kevés oly szerencsés ember akadt köztük, aki vagyont hagyhatott maga után.

Nemsokára, hogy Bornemissza Jánost elföldelték, testvére és egyetlen fia is meghalván, a Thengöldi Bornemissza-család czímerét is megfordították.[2] Vagyon nem maradt utánuk. Tolnamegyei ősi birtokuk a török kezén lévén, annak hasznát senki sem láthatta. De azért mégis akadtak, a kik a magyar részről gazdátlanná lett birtokért törték magukat. Ezek közül *Szerdahelyi Györgynek*, a Thengöldi Bornemissza-család egyik rokonának sikerült arra adománylevelet szereznie.[3] Úgy látszik, hogy Szerdahelyi az udvari kamara hajlandóságát az adományozásra sarkantyú nélkül is késznek találta. Nem is csoda. Hiszen oly birtokról volt szó, melynek hasznát csak fegyverrel lehetett megvenni.[4]

Thengöldi Bornemissza János neve hamar feledésbe ment. Az oly sok küzdelem árán szerzett név nem élt tovább a gazdájánál. Rendes sorsa volt ez a végbeli vitézeknek. Emlékállításra a XVI. században idő és pénz nem igen jutott. Dicséretes

[1] *Közös pénz. ltr.* E. 1589 decz. 23.

[2] Szerdahelyi György kamarai irnok 1607 júli 11-én írja, hogy a Thengöldi Bornemissza-családnak immár magva szakadt. (K. p. ltr. 14432. fasc.)

[3] *Közös pénz. ltr.* Hung. 14434. fasc. Az adománylevelet 1608 január 10-én állították ki Tengöld és Ősi tolnamegyei falvakra.

[4] Tengőd és Ősi birtokok sorsáról felvilágosítást ad a *pápai pálosok* iratainak 278. csomója. (Orsz. Levélt.)

emlékezetben jobbára csak azok maradtak, a kiket a lantosok megénekeltek. Az ének ugyanis hosszú ideig szállt ajkról-ajkra, fülről-fülre a végházakban. Bornemisszának azonban nem volt lantosa. Csak német költő akadt, a ki kanizsai szerencsétlenségét megénekelte. Ezt az éneket azonban nálunk sohasem ismerték. Ő kigyelméről hamar megfeledkeztek. Bornemissza János nevét csak akkor emlegették még egyszer, mikor rövid idővel halála után Pápa, Palota és Kanizsa a török kezére került. Akkor bizonyára azt az igazságot is hangoztatták, hogy Bornemissza János kapitánykodása idején ez a szégyen meg nem történhetett volna!

TAKÁTS SÁNDOR.

A MAGYAR PARASZTHÁBORÚ 1514-BEN.

— A fölkelés 400. évfordulóján. —

(Harmadik közlemény.)

III. Török-magyar viszonyok.

Dósa Györgyről írt könyvemben részletesen foglalkoztam azokkal a diplomácziai mesterkedésekkel,[1] a melyek a magyar kormányt egyrészt a törökökkel való alkudozásokra, másrészt az ellenök való kereszteshábórú előkészítésére ösztönözték.

A magyar viszonyok Törökországgal szemben mindenesetre nagyon sajátságosan alakultak. *Bélay* Barnabás követségét, melyben Petánczy Félix, Zolthay János és Czobor Márton is résztvett, *Szelim* szultán már második esztendeje hitegette és a hogy a követség iródeákja, keseji Székely Tamás feljegyezte, még 1515-ben is ott tartotta Konstantinápolyban, Ali basa tyúkpiaczi karavánszerájában.[2] Időközben — mint ösmeretes — a törököktől is érkeztek követek és futárok s az 1514. év elején a törökök mégis támadtak Knin körül, alkalmasint annak következtében, hogy valamiképen értesültek a pápának a keresztes-hadjárat érdekében még 1513 július 15-én és szeptember 17-én tett intézkedéseiről. A kurucz lázadásnak egyik oka viszont

[1] Dósa György, 36—56. l.

[2] Babinger, Konstantinápolyi rovásirásos magyar nyelvemlék 1515-ből. Ethnographia, 1913. 129—139. *Sebestyén Gyula*, Glosszák a konstantinápolyi nyelvemlékhez. U. o. 139—146. l. A rovásos felirat olvasása: «1515. esztendőben írták ezt. László király öt követét váratták itt, Bilaji Berlabás kettő esztendeig. Nem tőn császár (?). Keteji Székely Tamás írta innét. Szelim török császár ütött be száz lóval.»

valóban az lehetett, hogy a török ellen összecsődített keresztes-eseket hazaparancsolták, egyrészt mivel féltek tőlük, másrészt mivel — hír szerint — a törökkel a király már békét kötött s így nincs szükség a háborúra. A nép eleinte haragosan követelte, hogy a török ellen vezessék; de később — úgy látszik — azzal rémítette az országot, hogy épen az ellenséggel akar szövetkezni.

Dósa szándékát a világ nem ösmerte. Abból, hogy nem egyenesen szűkebb hazájába, Erdélybe nyomult, hanem Temesvárnak került, olyasmire lehetett következtetni, hogy ebben az erős várban biztos táborhelyet és hadműködési alapot keres, honnan végső veszedelem esetében török földre menekül. Egy külföldi már június 15-én aggódott, hogy a török szultán segítségével akarja megvalósítani terveit.[1] Egy másik is[2] úgy tudta, hogy Temesváron akart kitelelni, hogy, ha a királytól méltányos békét nem nyerne, a törökhöz mehessen át. Még alaposabb volt az a félelem, hogy az ország zavaros viszonyait a törökök hivatlanúl is felhasználják berohanásra.[3] És több mint valószinű, hogy Dósa számot vetett egyik vagy másik ilyen lehetőséggel; állami dolgokban való járatlansága következtében alkalmasint azzal, hogy az ország délnyugati részét megnyitja a török előtt; mert ennek berohanása a most ellene készülődő és harczoló királyi csapatokat legalább is kétfelé osztotta volna. Egyébiránt június közepén már híre futott, hogy a szultán a végek lovasait mind magához rendelte.[4] Mi végből, akkor hamarjában nem-igen tudhatták; de csakhamar kitűnt, hogy Szelim szultánnak akkor több gondot okozott Izmail perzsa sah, mint a magyar ügy.

Mindenesetre jellemző, hogy a török szövetség első tervezetét ennek a nagy magyar népforradalomnak s talán Dósának egymagának tulajdonítják. S ezt a közvélemény épen a paraszt-

[1] *Betinus* a Tört. Tárban, XIII. 251. l.

[2] Jovius, 91. levél.

[3] *Betinus*, Id. h. és *Mart. Thyrnavinus:* «Nunc etiam Thurcas conatur præda peracta, ulterius vestros extenuare lares stb. *e* levél, 15—16. v. Lefordítottam az Erdélyi Múzeumban, 1904, 163. l.

[4] *Betinus* id. h.

fok hazafiatlanságának és elvetemültségének bizonyítására hozza tel. Természetesen ki gondolt volna arra 1514-ben, hogy alig 12 esztendő mulva ennek a tervnek megsemmisítője, a törökverésre készülő Szapolyay, mint immár I. János magyar király, «a legkeresztényibb» franczia királylyal a töröknek szövetségese lesz? Ilyen szövetséget maguk a törökök előbb Mátyás királynak, azután neki kináltak! Dósa lett volna az első, a ki azt magyar részről készült felajánlani a szultánnak. És valóban kérdés. 1526 előtt egy ilyen confœderatio olyan káros lett volna-e, mint az után, mikor azt egy csatavesztés következéseképen kellett elfogadni. Megint csak bevált, hogy a politika valóban az exigentiák tudománya; és Szapolyay egy Dósapártinak, ha az évek mulva megkérdezi tőle, mostan miért barátja a töröknek, csakugyan a közmondással felelhetett volna: «Hja, paraszt, az más kérdés». Egyébiránt Dósa a töröknek csak kerülő úton való segítségére, t. i. arra számolhatott, hogy betör az országba s leköti a magyar hadsereg egy részét. Rossz és hazafiatlan számítás; de egy magyar jakobinus szerint[1] Szapolyay utóbb «nagyobb kárt tett a magyar nemességben, mint ezek a nyomorúságtól kényszerített pártosok, midőn Mohács mezején az ő késedelme, azaz a királyi trónusra vágyó kevély lelke elvesztette Lajos királyt és vele együtt az ország nemes fiait.» «Hol van — kérdezte utóbb[2] — az előbbi tüzes vastrónus és a tüzes királyi korona? Be igen illenék a te nyughatatlan agyvelődre, kegyetlen és embertelen Zápolya!»

IV. Lengyelország magatartása.

A lengyel királyt akkor az orosz háború kötötte le. Vaszilij nagyfejedelemmel 1508-ban békét kötött ugyan, de határvillongások Vaszilijt már 1512 deczemberében újabb háborúra késztették. 1514 márczius[á]ban mégis békére hajlott, mikor épen a császári követnek, Schnitzenpaumer Györgynek megjelenése ettől

[1] Az 1795 május 20-án kivégzett Laczkovics. (A magyar történetek rövid rajzolattya, 113. — Névtelenül jelent meg.)

[2] U. o. 121. l.

a gondolattól eltéritette.[1] A pápa Bakóczot bízta meg, hogy kibékítse a nagyfejedelmet, a lengyel királyt és a német lovagrend nagymesterét. A bíbornok e végből II. Ulászló nevében *Piso* Jakab királyi titkárt küldte Lengyelországba,[2] a nagyfejedelem azonban juniusban már újabb sereget küldött Szmolenszk ellen, a melyet árulással el is foglalt, Miksa császár pedig augusztus 4-én ünnepiesen megerősítette követének az oroszokkal kötött szövetségét s a nagyfejedelemnek először adta meg a minden oroszok császára czímet.[3] Ily körülmények közt Zsigmond Minskből csak július 27-én válaszolt Ulászlónak,[4] többnyire a császár ellen panaszkodván levelében. Nemkevéssé zavarta őt meg a Magyarországban beállott mozgalmaknak híre; azonban igen sajnálja, hogy a muszkákkal való folytonos harczai miatt nem ajánlhatja föl közreműködését. Pedig igen nagy örömmel tenné azt és sem életét, sem a rendelkezésére álló eszközöket nem kímélné, hogy országának összes erejével segítségére legyen. De ha úgy állanak is a dolgok és sok mindenféle súlyos gond nyomja is a vállát, még sem várhatott tovább jelen levelének elküldésével. Óhajtja, hogy a királynak és gyermekeinek jóegészségéről, azután pedig országa állapotának javulásáról mielőbb értesülhessen.

Másfél hónap mulva érkezett meg *Virlej*, a szandomiri palatinus fia, azzal az örvendetes hírrel, hogy a lengyelek Orsánál (Szmolenszktől nyugatra) döntő csatában megverték az oroszokat. Most már lehetett beszélni a magyar-lengyel-német szövetségről s nemcsak beszéltek róla, hanem 1515 április 2-án

[1] *Uebersberger*, Österreich und Russland seit dem Ende des 15. Jahrhunderts. I. 73—74. *Márki*, Orosz-magyar érintkezések Mátyás és a Jagellók korában. Erd. Muzeum, 1893. 563—564. l.

[2] Tomiczkij Péter lengyel kanczellár levele 1514 május 19. Acta Tomiciana, III. 87. *Bauch*, Caspar Ursinus Velius. (Ungar. Revue, 1887. VII. 15.) *Seivert*, Nachrichten von Siebenb. 327. l. *Abel*, Magyarországi humanisták, 83. l.

[3] *Schmeizel*, De titulo imperatoris, quem tzarus Russorum sibi dari prætendit. (Jena, 1722.) 48—49. l.

[4] *Engel*, Aktenmäss. Skitze der Unternehmungen Joh. Zápolya's v. J. 1507—1515. (*Schedius*, Zeitschrift von u. für Ungern, 1802. I. 319—320).

meg is kötötték; ez azonban nem változtat azon a valóságon, hogy Zsigmond lengyel király részben épen Miksa császár miatt nem segíthette meg bátyját, Ulászlót, Dósa György felkelésének elnyomásában.

V. Miksa császár s a magyar és német parasztháború.

A *német-római császár* Ulászlóban nemcsak a magyar, hanem a cseh királyt is látta, a birodalom egyik választófejedelmét, kinek szorult helyzete iránt közömbös nem lehetett. Miksa császár május 5-én érkezett Bécsbe. A magyar királyhoz küldött követe, *Cuspinianus* János, a ki harmadnapja tért meg Budáról, azonnal jelentést tehetett neki a magyar keresztes hadjárat kihirdetéséről; de maga Cuspinianus is csak a hónap végén jegyezte föl naplójába, hogy a parasztoknak kereszttel jelölt rendezetlen sokasága Magyarországban fellázadt s hallatlan kegyetlenkedéseket vitt végbe.[1] Ennek biztos hírét Ulászló követe, kövesdi *Székely* Miklós vitte meg a császárnak,[2] a ki segítségét föl is ajánlotta.[3] Hiszen — a hogy az országtanácsban *Perényi* nádor mondotta[4] — nem is lehetett tűrni, hogy a világ legveszedelmesebb latra, Székely György, megerősödjék. Véres kardját így is meghordozta már az illyr folyóktól kezdve a törökök vérétől pirosló Száváig, Karinthiáig és Krajnáig. Nemcsak Ausztriát ragadta félelemre, hanem nyugtalanítja a szép Bécset is. A Phidiasra emlékeztető Szent-István-toronynak a csúcsán a győzhetetlen császár győztes sasával ékesített lobogót, melyre Miksa császár sokszoros diadalai vannak fölírva, egy csapással összezúzza. A nép már Svájcznak égbenyúló ormai közt is kardot csinált a görbe sarlóból.[5] A svábok is sátrak

[1] Tagebuch Johannes Cuspinianus. Fontes rerum Austriacarum, Scriptores. I. 406. l. Suriano levele május 13-ról. *Marino Sanuto*, II. 251.

[2] Történelmi Tár, 1891. 337—338. l.

[3] *Istvánfi*, 43. l.

[4] *Taurinus*, III. 231—327. v. *Engelnél* 151—154. l.

[5] A svájczi parasztlázadás 1513 nyarán Luzern kantonban kezdődött s onnan terjedt át a solothurniba és a bernibe. Bernben csak két urat végeztek ki, de kiforgatták valamennyit a tisztségökből s a nemesek kel-

alatt tanyáznak.[1] A bajorok fegyveres hajókkal lepték el a Dunát;[2] a zabolátlan csehek a dobzódó Prága körül gyülekeznek, tábort járatnak az Elbe mellett s ott, a hol a Morva öntözi a morvák[3] kövér földjeit; s Olmütz, a melyet bástyatornyok és kettős sánczczal védett falak körítenek, a husszita ellenséggel szemben kénytelen védelmezni magát.[4]

Az országtanács tehát ösmerte és nem kicsinyelte azt a veszedelmet, a mely a parasztok lázongásai következtében különböző pontokon magát a német-római szent birodalmat is fenyegette s a mely Miksa császárt visszatarthatta Magyarország megsegitésétől. Ennek az érdekében mégis azonnal megkereste, de a császár követe csak egy hónap mulva irhatott határozottabb biztatásokat a magyarok számára.[5] Egyelőre saját birodalmának parasztlázadása aggasztotta. Csehországtól a magyar urak nem mint a szent római birodalom választófejedelemségétől, hanem mint velök ugyanazon király alatt álló országtól kértek és vártak segitséget. Podjebrád cseh király unokája, *Bertalan* münsterbergi herczeg gyűjtött is egy 12,000 főből álló sereget, de azzal elkésve, a forradalom leverése után jelent meg, úgy, hogy Ulászló mindjárt vissza is küldte. Egyébiránt nem is

letlenül nézték «az olyan játékot, a hol a disznó szúrja le a királyt». Július 8-án a parasztok a luzerni, egy hónap mulva pedig a solothurni urakat egyességre kényszerítették, de még azután is megkínoztak egynéhányat. Mivel az urak ezt az egyességet nem vették komolyan, mindenszentek napján a parasztok újból szövetkeztek s még félesztendeig maradtak fegyverben. (*Zimmermann*, I. 57—60. *Eccardus* 461.) Perényi tehát az országtanácsban még joggal szólhatott lázadásukról (Stauromachia, III. 267—269. v. 152. l.).

[1] A badeni és württembergi parasztok lázadására czéloz.

[2] Ez az ulmi és az augsburgi parasztlázadásokra vonatkozhatik.

[3] A markománok.

[4] Prágában 1483 szeptember 24-én volt az utraquisták utolsó véres fölkelése, a mely 1485-ben a kuttenbergi országgyűlésen a harminczegy éves vallásbékével ért véget. Ez a béke még nem járt le, de apróbb torzsalkodások már is mutatkoztak. Erre mutat Taurinusnak (*Engelnél*, 460. l.) az a megjegyzése, hogy ha Olmützben nem kellene bajlódnia a schismatikusok cselszövéseivel és a nép pártoskodásával, nem tudja megmondani, szerencsésebbnek, vagy boldogabbnak nevezze-e inkább?

[5] Suriano június 10-i levele *Marino Sanutonál*, II. 261.

tartotta tanácsosnak, hogy Cseh- és Morvaországból minden hadat kivonjon, mert ott a parasztság még rosszabb helyzetben volt, mint itten és könnyen követhette volna a magyarországiak példáját. Hiszen a cseh parasztok szabad költözködési jogát már 1487-ben elvették, őket magukat az úri szék bíráskodása alá vetették s adókkal, robotmunkákkal annyira zaklatták, hogy sokan mint szegénylegények bújdostak az erdős hegyek közt, loptak, raboltak, gyilkoltak s néhol a falu népe a földesurakra támadt. Egykorú följegyzés szerint a pogányok és a törökök is jobban kímélték őket, mint a cseh nemesek.[1] Hiszen 1508-ban még azt is csak erős küzdelmek után engedték meg, hogy a városok az országgyűlésre képviselőket küldjenek. Korlátlan arisztokráczia, gerincztelen polgárság, röghöz kötött parasztság volt az ő eszményképük; s valóban szemébe is vághatták Ulászlónak, hogy «te vagy a mi királyunk, de mi vagyunk a te uraid».[2] Szökött jobbágyaik közül néhányan Magyarországba mentek, fölvették a keresztet s annak eltiltása után is Dósa mellett maradtak. Számosan nem lehettek, mert különben a tótokat is beleviszik a lázadásba; de nem is a magyar, hanem a cseh jobbágy-viszonyok megjavítása volt az ő titkos vágyuk.

A német birodalmat szintén saját jobbágyaik forrongása tette habozóvá a magyarok megsegítésében. *Badenben* a bühli korcsmában 1514 junius 7-én egy *Gugelbastian* nevű jobbágy adott jelt a fölkelésre. Poharazás közben keményen kifakadt a jobbágyok elnyomatása ellen s a régi jogokat emlegette. Azután néhány társával a népet összecsődítette s a szomszédos községeket is csatlakozásra szólította fel. Hamarjában nyolcz pontban foglalta össze a nép főbb kívánságait, a mik közül azonban egyik sem emlegette sem a régi jogokat, sem pedig a jobbágyság eltörlését. Csak afféléket kivánt, hogy ha a vad kárt okoz a szőllőskertben, a gazda lelőhesse, megfoghassa vagy valamiképen ártalmatlanná tehesse s megtarthassa húsát magának, vagy pedig a tiszttartónak adhassa a nélkül, hogy ezzel bűnbe essék. Kérte, hogy töröljék el az örökösödés új rendjét, melynélfogva egyik

[1] *Istvánfi*, 47. l.

[2] *Huber*, Ausztria tört. III. 401—405. l.

jobbágy házastárs a másik után ne örökölhessen. Ha valakinek a felesége jóreménységben van, számára büntetés nélkül egy étkezésre való halat foghasson a patakból stb. A többi öt pont is ilyen szeliden és épen nem forradalmi módon hangzott; s mégis egy kis forradalom lett abból, hogy Gugelbastianné megkívánta a halat. Az öreg becsületes bühli tiszttartó június 14-én elképedve hallotta, a jobbágyok miben törik a fejöket; de nem tudta megakadályozni, hogy az ujjongó tömeg lecsapolja a halastavat s ki ne fogja az uraság finom pisztrángjait és kecsegéit. Azonban csakhamar megjelentek az őrgróf vértesei, megszállották Bühlt és Bühlerthalt s lecsöndesitették a népet. A főbb kolomposok elmenekültek s néhány hétig a Schwarzwaldban bujkáltak; de azután Freiburg vidékén kézrekerültek, mire zendülés és összeesküvés miatt kivégezték őket.[1]

Ezalatt Württembergben tovább tartott az *armer Konrad* forrongása. Jotz Fritztől, a ki a mult ősszel Svájczba menekült át, egy obsitos katona, a *Beutelhans* (Zacskó Jankó) vette át a vezetést, mivel türhetetlennek találta, hogy olyan bortermelő vidéken akkora legyen a bordézsma s hogy az ottani rengeteg erdőségekben a szegény ember még csak száraz gallya se szedhessen magának, kutyái pedig az őzek, nyúlak miatt kolonczczal járjanak. Idejárult a sok mindenféle illeték, a mit fizetni kellett, hogy az eladósodott *Ulrik* herczeg pénztára ne legyen mindenkor üres. Untertürkheimban egyszerre csak félreverték a harangokat és az utczán futkosó emberek fegyverbe hítták a népet, mert itt van a Szegény Konrád! Legyen *egyenlőség* és gazdag gazemberek osszák meg vagyonukat a szegényekkel! A weinsbergiek a leggazdagabbakat is kényszerítették, hogy velök tartsanak s lobogósan, trombita- és sípszóval ötszázan indultak a táborba. A Szegény Konrád czédulái, felhivásai nagyon sok más faluban hasonló dolgokra lelkesítették a parasztokat. «Bár csak két felesége lenne minden parasztnak — sóhajtoztak a blaubeureniek, — hogy több parasztgyerek lenne a világon!» Északon *Schorndorf*, délen — a Schwarzwaldban —

[1] *Eccardus*, Gesch. des niederen Volkes in Deutschland, 465—467. l. *Zimmermann*, Gesch. des grossen Bauernkrieges, 111—113. l.

Leonberg volt a mozgalom középpontja, A leonbergi Engelbergen kitűzött zászló alá 16,000 ember összegyülekezését várták és svájczi, pfalzi, badeni csatlakozókra is számítottak.

A Szegény Konrád most már Württemberg, sőt Németország hűbéri és társadalmi viszonyain sokat változtathatott volna, ha — Dósa módjára — egy ember áll a mozgalom élén. Mert hiszen ott sem anachronismus, hanem valóság és nem a modernizálni akaró történetiró találmánya, hogy a parasztok a *teljes szabadság, az általános egyenlőség jelszavai* után indultak és a szabadságnak ezt a jelszavát zászlaikra is fölírták; de az alkalmazkodók és a kicsinyhitűek beérték volna kisebb jogokkal is, a mik azonban polgári szabadságukat biztosíthatták volna. Ezek közt a leghathatósabb bizonyára az a kivánat, hogy a kormány alkotmányellenes követeléseit alkotmányosan megtagadhassák s ellene állhassanak.[1] Ulrik herczeg ezzel szemben régi, megszokott módon, a császár és a szomszédos tartományok fejedelmeinek fegyveres segítségében és beavatkozásában bízott.

A császár s a pfalzi, würzburgi és badeni herczegek követei valóban megjelentek a stuttgarti tartománygyűlésen, mely június 18-án az igen nagy számban megjelent parasztképviselők jelenlétében nyilt meg. Milyen másképen folytak volna a dolgok Magyarországban, ha Dósa népének ott is alkalmat adnak, hogy saját képviselői magán az országgyűlésen mondhassák el panaszaikat és sérelmeiket s javaslatot tehessenek azok orvoslására! Mindenesetre sajatságosan hangzott, hogy Ulrik herczeg épen a többségben levő parasztképviselőktől nemcsak adósságainak fedezésére, hanem a parasztfölkelés leverésére is kért pénzt. Amazt a magyarok bizonyosan megadták volna királyuknak, kinek szegénységén szánakoztak; a württembergiek azonban a maguk herczegétől előbb azt követelték, hogy hagyja abba tékozló életét s küldje el rossz tanácsosait, a kik helyett ezentúl egy tizenkéttagú (4 nemesből, 4 polgárból, 4 parasztból álló) kormánytanácsra hallgasson. Udvartartása költségeit (a civillistát) a tartománygyűlés ezután évről-évre határozott összegben

[1] *Zimmermann*, Gesch. des grossen Bauernkrieges, I. 84. l.

szabja meg. A kolostorok nagy részét el kell törölni s fölösleges jövedelmeiket a kincstár bevételeihez kell csatolni.

Követeléseiknek súlyt és nyomatékot adott, hogy a parasztok Leonbergben és a Rheimsthalban a fővárostól alig 3—4 órajárásnyira táboroztak s hogy a főváros polgárságának egy része is velök tartott. A herczeg tehát jónak látta, hogy a június 20—21. közti ködös éjszaka udvarával és gyűlölt tanácsosaival együtt átszökjék a biztosabb Tübingenbe, a hová a követeket is maga után rendelte. De csak a papok és a polgárok követték; a parasztkövetek még július elején is kérték, hogy térjen vissza Stuttgartba és hallgassa meg panaszaikat. Július 4-én maguk a stuttgarti polgárok is tűntettek mellettük. A *tübingeni szerződést* azonban — az új alkotmányt — július 8-án az ő meghallgatásuk nélkül kötötték meg. Ennek értelmében a parasztok nyakába sózták a herczeg egy milliónyi adósságából magukra vállalt 910,000 forintot. Érdekökben csak annyit mondtak ki, hogy a jobbágyi terhek ezentúl mindenütt egyenlők és elviselhetők legyenek s ha valaki pénzen váltja meg magát a robottól, ne szorítsák mégis robotmunkára, néha még az előbbinél is terhesebb dologra. Megigérték, hogy a kegyes alapítványokat ezentúl — rendeltetésökhöz képest — csakugyan alamizsnára, a szegények gyámolítására fordítják; az erdészeknek nem szabad a parasztok földjein kényök-kedvök szerint lovagolniok; a vinczellérek a szőllőkből kereplővel s másképen elűzhetik a kártevő madarakat s a kanczelláriában a szegény ember panaszát is meghallgatják és elintézik. Azt azonban kimondták, hogy a parasztok képviselőinek ezentúl a tartománygyűléseken nincs helyök.

Voltak, akik talán ennyivel is beérték; de a haladni, fejlődni akarókat csak elkeseríthette, hogy egy lépést sem tehetnek előre s még a törvényhozásból is kizárják őket. Úgy hitték, hogy a tübingeni csonka parlamentben róluk, nélkülök hozott határozatoknak nem is kötelesek engedelmeskedni; s így le sem tehetik azt a hódolati esküt, a melyet a tartománygyűlés és a herczeg az új alkotmány megtartására országszerte megkövetelt. A tiszttartók és az elüljárók mégis sok helyütt rendben beszedték az esküt; csak a kisebbség várt rendületlenül, hogy micsoda

intés jön a schorndorfi és leonbergi táborból és mit csinál Beutelhans, a ki a dettingi várhegyen akart összegyűjteni egy újabb csapatot.

Merész és férfias elhatározással Ulrik herczeg július 26-án fegyvertelenül, csupán kevés kisérettel lovagolt át *Schorndorfba*, remsthali uradalmának székvárosába, hogy legrégibb, de folyton elégedetlen jobbágyaitól maga vegye be ez esküt. S talán be is veszi, ha magával nem viszi a leggyűlöltebb három tisztviselőt is: a kanczellárt, az udvarnagyot és a tartományi jegyzőt, hogy ezek összeírják a parasztokat, míg maga a városban kissé megpihen. Beutelhans hétezer parasztja kardokkal, nyársakkal, puskákkal, pánczélokkal jól fölfegyverkezve, harczrakészen, de nyugodtan várakozott; csak azután zúdult fel, mikor látta, hogy épen ez a három akar végezni vele. Elmondták őket árulóknak, tolvajoknak, a kik az ország pénzén szép házakat építenek maguknak. Szidták a herczeget is, mert fiaik, gyermekeik az ő pazarlásai miatt éheznek és minden nyomorúságuknak ő az oka.

A herczeg, kinek erről jelentést tettek, lóra kapva, közéjök vágtatott. Útat nyitottak neki, mire vérszemet kapva, szidta őket engedetlenségök miatt, de kijelentette, hogy eddigi lázadó beszédeiket és tetteiket megbocsátja és elfelejti, ha szépen, nyugodtan hazamennek. Néhányan daczosan kiáltották oda, hogy beszéddel ő sem teszi jóvá hibáját; az ő miniszterei, érsekei, udvari naplopói, vadászai és kutyái okozzák a nyomorúságot. *Thumb* udvarnagy erre fölhítta őket, hogy a ki a herczeggel tart, álljon erre az oldalra. Ennek az a váratlan hatása lett, hogy az egész tömeg messzire húzódott tőle s a herczeg, a ki kékült, zöldült dühében, udvarával maga maradt. Ott akarta hagyni a parasztokat, kik panaszkodni mertek; de *Schlechtlins-Klaus* megragadta lova kantárszárát, a buochi *Veit* majdnem fölnyársalta, s mikor ezeket ellökdösték, egy harmadik utána lőtt, de nem találta.

A herczeg ugyan megszabadult, de Schorndorfba már nem mehetett be, mert a parasztok becsukták a kapukat előtte. Hazavágtatott tehát Stuttgartba s onnan három napot adott a schorndorfiaknak a hódolatra. A parasztok azonban jól gyanították, hogy ezt a három napot csak hadai összevonására akarja hasz-

nálni; hiszen a pfalzi választó zsoldosai már meg is érkeztek Maulbronnba. A parasztok egyesülete, klubja, mely az ellenállást idáig is szervezte, a lázadás folytatását kivánta, a másik népgyűlést akart összehivni, hogy az határozzon, hódoljanak-e vagy sem. *Pregizer* Gáspár és mások mégis többséget szereztek a forradalmi pártnak, Hans *Hirschmann* pedig kibontotta a Szegény Konrád zászlaját, hogy a parasztok ismét fegyvert fogjanak s julius 24-én a *kappelbergi* táborba vonult velök. Aznap már 15,000-re növekedett a számuk.

Három pontba foglalták össze követeléseiket. 1. Württemberget s a környező tartományokat föl kell szabadítani a herczegek, püspökök, várurak és városi urak igája alól s el kell törölni minden adót, illetéket és robotot, hogy azután szabadon éljenek. 2. Ha 20—30,000 fegyveresök lesz, megkezdik a harczot az egyházi és a világi urak ellen s elveszik a kolostorok és a nagyurak fölösleges földjeit, hogy azokkal segítsenek a szegény embereken. 3. A herczeget, ha kivánságaikat nem teljesíti s melléjök nem áll, elfogják vagy megölik.

Mindjárt el is látták magukat eleséggel s más szükségesekkel, többnyire a legközelebb lakó papok és barátok rovására. S nem 20—30,000, hanem 100,000 emberök is lett volna, ha nem maradnak mozdulatlanul a Kappelbergen, hanem végighordozzák a Szegény Konrád zászlaját a sváb tartományokban. Jörg *Tiegel* megigérte, hogy a fővárost, Stuttgartot is megnyitja előttük, s a hatóságnak csak pár órája maradt a terv megakadályozására. Egyre gyűléseztek és egyre veszekedtek a táborban; a viszályt alattomban a herczeg titkos megbizottjai s a tartományi követek is szították, s a népet annyira megijesztették és megpuhították, hogy ennek kapitányai s a herczegnek és a tartománygyűlésnek megbizottjai 1514 julius 27-én a beutelspachi korcsmában végre egyességet kötöttek, melynek értelmében mind a két fél békében marad mindaddig, míg a stuttgarti tartománygyűlés a parasztok sérelmeit meg nem szünteti. Erre a becsapott fölkelők nagy része még az este otthagyta a tábort s nyugodtan hazament.

Minthogy a tartománygyűlés magára vállalta a herczeg adósságát, most már a hitelezők sem fukarkodtak és Hutten Lajos

egymaga 10,000 aranyat adott zsoldosok fogadására. A városok is a herczeg segítségére mentek, hogy ne szidja őket többé lázadó ficzkóknak, a kik a parasztokkal tartanak; a tübingeniek egymaguk 500 embert küldtek zászlai alá. Lajos pfalzi választó és Fülöp badeni őrgróf csapatai szintén megérkeztek s a konstanzi püspök hada is közeledett. S mikor már — az egyességben bizva — minden paraszt odahagyta a kappelbergi tábort: julius 31-én a herczeg serege hirtelen *Waiblingenre* rontott, összefogdosta a főbb lázadókat, házaikat kifosztotta, feleségeiket, gyermekeiket megkinozta: s még aznap délután hasonlóan bánt a schorndorfiakkal, majd a többiekkel is. Hans Pregizer házát, a hol a fölkelők gyűléseket tartottak, földig rombolták s augusztus 2-án Schorndorf előtt a hódolni jövő parasztok közül 1600-at elfogták, megkötözték s párosan összelánczolták, börtönbe vetették őket s másfél napon át még egy falat kenyeret, egy korty vizet sem adtak nekik. Azután a forróságban a Rems vizébe állitották őket, de nem engedték meg, hogy igyanak belőle. Így megpuhítva, térdre rogytak, mikor a herczeg megjelent előttük s félórahosszat a földön fetrengve könyörögtek kegyelemért. Ezt meg is kapták oly föltétel alatt, hogy lázadást többé nem indítanak, fegyvert nem hordanak s a tübingeni szerződésre esküt tesznek. Esküt tettek s augusztus 3-án este hazavánszoroghattak. Súlyosabban bűnhődtek azok, kik az ereudő bűn mérges kígyóját, a «Bundschuh»-t rejtegették. Főkapitányukat, Hans *Volmart*, augusztus 7-én s hét társát másnap kivégezték, másokat családjaikkal együtt száműztek a tartományból, néhányat tüzes vassal megbélyegeztek és mindegyiknek esküvel kellett megfogadnia, hogy ezekért nem áll boszút. Augusztus 9 én Stuttgartban, a herczeg jelenlétében fejezték le azokat, kik a fővárost a parasztok kezére akarták juttatni. Az egyik anya könyörgött, adják oda neki fia levágott fejét; megtagadták tőle s ő az Üdvözítő képére akasztotta fel magát; azért azután holttestét a fia mellé dobták, házát pedig lerombolták.

A szomszéd tartományokat, hová néhányan menekültek, a herczeg felszólította, hogy vegyék el az életét és a vagyonát a bűnösöknek, kik fellázadtak a szent hit és a keresztény egyház ellen, megvetették a hatóságot és a törvényeket s megzavarták

a békét. Irtsák ki ezeket az átkozott, áruló, elítélt ficzkókat, kiknek kárhozatos öröksége a mérges kígyó, mely azt sugalja nekik, hogy a szent hitet és a kereszténységet gyalázzák, megvessék és eltöröljék, a császárságot, királyságot, herczegséget, grófi és egyéb uraságokat, a városokat és falvakat megmérgezzék, a jobbágyságot megszüntessék s minden vagyont közössé tegyenek.

A császár a menekülteket birodalmi átok alá vette és száműzte s a pápát is megkérte az egyházi átok kimondására. Otthon pedig kínpadra vontak néhány ezret, mert a legszelidebb büntetés, a 24 forintnyi fejváltság jól jövedelmezett a herczegnek. Menedéklevelében bizva, *Beutelhans* hazatért s a törvényszék előtt is megjelent. «Ülj ide, mellém!» riadt reá az egyik vádlott. «Nem ülök áruló mellé!» felelt büszkén a kapitány. «Az ördög és a pokolbeli tűz árult el téged!» «Nem — viszonzá Beutelhans — nem az ördögök, hanem az emberek tették...».[1]

Valóban az emberek, a kik ugyanazon időtájban a Krajna vidékén lakó *gottscheeiket: a kucsébereket* is lázadásra ingerelték. Ezek a vendek közt lakó német parasztok Rainban, ott, a hol a Gurk a Szávába szakad, gyűlést tartottak, hogy a császári hivatalnokokat régi jogaiknak, a sztára pravdának visszaadására kérjék. A hivatalnokok hamarosan elfogtak és lefejeztek néhány lázadó parasztot, mit a kucséberek azzal toroltak meg, hogy agyonverték földesurokat és vogtjukat, *Thurn* Györgyöt és *Stersen* Gergely tiszttartót. Hiszen Thurn már beszedte tőlük, de magának tartotta meg az állami adókat s a mellett más urak jobbágyait is folytonosan háborgatta, zsarolta. Például a karthauziak három falvát feldúlta, száz marháját elhajtotta, jobbágyait pedig földönfutókká tette és átkergette Magyarországba. Még a császár gottscheei vámszedőjét is elfogta.[2] Nem féltek tehát, hogy a császár nagyon megharagudnék azért, a mit tettek; de most már az egész Krajnát fellázították s a hogy a hír rebesgette, csak-

[1] *Zimmermann*, Gesch. des grossen Bauernkriegs, I. 77—111. l. *Eccardus*, 462—465. *Weil* Der Bauernkrieg, 53—64. l.

[2] *Molitoris*, A belsőausztriai paraszthábորú 1515-ben. 19—20. l.

hamar 80—90,000-en álltak fegyverben, hogy ősi jogaikat visszaköveteljék.

A rendszövetség föllépésétől az urak és a hivatalnokok most már megijedtek s maguk is azt kivánták, hogy Miksa császár döntsön a dologban. A parasztok irásba foglalták panaszaikat és kivánságaikat s Augsburgba, melynek környékén a parasztok szintén lázongtak,[1] követeket küldtek a császárhoz. De követeket küldtek az urak is, hogy a vakmerő, gőgös, lázadó «parasztcsordák» ellen segitséget kérjenek. A császár mind a két követséget egyszerre fogadta. Leczkét akart adni a fenhéjázó, engedetlen, daczos uraknak s jelenlétében nagy részvéttel hallgatta meg a jobbágyok panaszait. Fülük hallatára kifakadt az urak szivtelensége ellen, őket pedig szeliden intette, hogy csak térjenek haza nyugodtan, a táborban levőket is oszlassák szét; mert ha még igazságtalanság történik velök, a hivatalnokokat példásan megbünteti, régi jogaikat pedig épségben tartja s új terhekkel nem engedi őket zaklatni.

Erre az örvendetes hirre a krajnaiak szépen le is tették a fegyvert s hazaoszoltak.[2] Biztak császáruknak szép szavaiban, melyeket nemcsak igazságérzete és a nép iránt sokszor megmutatott szeretete, hanem politikai bölcseség is sugallt; mert nem akarta, hogy egyfelől a Szegény Konrád württembergi s másfelől Dósa György magyarországi lázadásának lángjai az ő örökös tartományai fölött is összecsapjanak. El sem lehet képzelni, mi történik a hűbéri intézményekkel, ha a Duna forrásától egészen a Vaskapu-szorosig német, szláv és magyar parasztoknak majdnem 200,000 főnyi hada egyszerre és közösen követeli azt, a mit most tartományonként elszigetelve, egymásról alig, vagy talán nem is tudva kivánt.

Ha — talán néhány Zeitung-hirt kivéve — tudnak egymásról, a württembergiek rettenetes csalódása után a krajnaiak nem biznak olyan föltétlenül a császári igéretben s nem sodródnak bele abba a véres parasztháborúba, melyet Belső-Ausztriá-

[1] *Bensen* Geschichte des Bauernkrieges in Ostfranken, 50. l.
[2] *Zimmermann*, I. 114—117. l.

ban 1515-ben mégis csak meg kellett vívniok.[1] Lehet, hogy erre a második lázadásra Dósa fölkelésének leverése után magyar parasztmenekültek is izgatták őket; de valószínűbb, hogy inkább a velenczeiek alkalmatlankodtak vele az ellenök harczoló császárnak.[2]

Vogt Gábor császári tanácsos és kamarai titkár most már levélben nyugtatta meg Kövendi *Székely* Miklóst, hogy a császár a legjobb indulattal viseltetik Magyarország iránt és kész segítséget nyujtani a népzavargás lecsillapítására; de tudni szeretné, a lázadás ügye most hogyan áll, történt-e valami annak elnyomására, hol gyülekeztek össze a parasztok és mennyien vannak? A király julius 24-én már csak azt felelte,[3] hogy julius 15-én a lázadás indítóját, Székely Györgyöt már le is győzték és kivégezték, de maga a lázadás ezzel nem ért véget. Kéri tehát a császárt, hogy továbbra is őrizze meg jóindulatát iránta és az ország iránt; azonban a nyujtani szándékozott segítséget tartsa függőben olyképen, hogy ha szükség lesz reá, azt késedelem nélkül beküldhesse. Mert még nem lehet tudni, mit hoz a jövendő.

Miksa császár magában Németországban sem föltétlenül a parasztokat okozta a történtekért; fölkelésökben — olyanformán, mint 270 esztendő mulva II. József császár a Hora-fölkelésben — megérdemelt leczkét látott a vele annyiszor daczoló nemesség részére. S attól, a ki Augsburgban maga is épen a parasztok jelenlétében leczkéztette meg a német nemeseket, valóban alig lehetett várni, hogy a szintén segítségét kérő magyar

[1] Erről szól egy becses kézirat a Nemzeti Múzeumban. Czíme: «Die Paurn Aufruer. Herr Georgius Herberstain Veldt-Hauptman, Steir. Kärtn. Crain. 1515. (4-r. 130 lap, 116. «Folio Germ.» jegy alatt.) Ezt Mayer (Der innerösterr. Bauernkrieg des Jahres 1515. Archiv für österr. Gesch. LXV. kötet, 55—136.) nem ösmerte, de — óhajtásomat követve, — Molitoris Károly feldolgozta. (A belsőausztriai parasztháború 1515-ben. Kolozsvár, 1911. 8-r. 66 l.)

[2] *Molitoris* 15. l.

[3] II. Ulászló Székely Miklóshoz. Datum Bude in vigilia festi beati Jacobi Apostoli. A Pongrácz-család nedeczi levéltárából közli *Karácsonyi:* Tört.-Tár, 1891. 337—338. l.

nemesek segítségére valami feltünő módon siessen. Hiszen bennök látta a Habsburgok magyarországi törekvéseinek legfőbb ellenségét; s mikor Ulászló király a magyar nemesek megmentését mostan épen a Habsburg-ellenes párt vezetőjére, az erdélyi vajdára bizta, a Habsburg-császár nem találhatta túlságosan sürgősnek, hogy a mentés munkájában mindenáron résztvegyen.

A császár csak augusztus 15-én értesült Dósa György haláláról.[1] Annyit tehát meg lehet állapítani, hogy Dósa életében semmiféle segítséget sem adott a fölkelés elnyomására.

MÁRKI SÁNDOR.

[1] Levele augusztus 5-ről Kázmér brandenburgi őrgrófhoz a nürnbergi Kreisarchivban, AA 716. Prod. 72. *Thallóczy Lajos* szives közlése.

FELSŐMAGYARORSZÁGI VÁRAK ÉS VÁRBIRTOKOK A XVI. SZÁZADBAN.

(Harmadik közlemény.)

Nyitra vármegyében.

1. *Sasvár vár.* A Czobor-család ősi birtoka, a XVI. sz.-ban a Czobor-Pilsberger-család tulajdona. Tartozékai voltak: (A porták 1596-ból, a házak 1498-ból.)

Broczkó	3	p.	29	ház	3,579 k, h.
Dojcs	5½	«	101	«	3,551 « «
Egbell	4	«	128	«	15,069 « «
Holics	17	«	140	«	6,191 « «
Kopcsány	13¼	«	55	«	3,720 « «
Kutti	6	«	59	«	4,682 « «
Letenőcz	10	«	41	«	1,146 « «
Lopassó	9½	«	41	«	916 « «
Maniga	7	«	49	«	2,581 « «
Merőcze	5	«	46	«	858 « «
Morvaőr	6	«	59	«	2,942 « «
Nagykovalló	14	«	79	«	2,358 « «
Oreszkó	1½	«	24	«	651 « «
Péterfalu	16	«	79	«	2,522 « «
Radimó	10	«	70	«	2,237 « «
Sasvár	24	«	113	«	4,371 « «
Stepano	10	«	122	«	3,805 « «
Szmolinszkó	3	«	40	«	2,690 « «
Tövisfalu	7	«	29	«	439 « «
Unin	10	«	118	«	3,982 « «
Vészka	7	«	35	«	1,520 « «
Vlcskován	3¼	«	38	«	905 « «
22 község	205	p.	1395	ház	70,729 k. h.

2. *Berencs vár.* A Korláthkeőy-családé 1526-ig, a mikor az utolsó férfinak, Korláthkeőy Péternek leányával Erzsébettel Nyáry Ferenczre, majd utódaira szállott át. Tartozékai voltak:

Büdöskő	7½ p.	37 ház	819 k. h.
Chropó	15½ «	43 «	3,067 « «
Csicsó	3 «	43 «	2,310 « «
Császtkó	3½ «	46 «	3,163 « «
Kunó	2 «	31 «	3,316 « «
Nagy- és Kis-Pritrzsd	18 «	110 «	5,055 « «
Ribek	3 «	31 «	972 « «
Rohó	3 «	45 «	792 « «
Rovenszkó	8½ «	65 «	1,806 « «
Szenicz	16 «	118 «	3,998 « «
Szobotist	12 «	86 «	5,587 « «
Turoluka	6 «	108 «	9,167 « «
Verbó	7 «	91 «	6,663 « «
Berencsváralja jobbágyok			2,430 « «
14 község,	105 p.	854 ház	44,284 k. h.

3. *Korlátkő vár.* A Korláthkeőyeké, majd Nyáry Ferenczé. Tartozékai voltak:

Aszós	5½ p.	25 ház	2,029 k. h.
Hluboka	20 «	55 «	7,560 « «
Korlátkő zsellérek a várhoz			3,213 « «
Rozbehi	4 «	20 «	1,533 « «
Sándorfa	1¼ «	69 «	5,897 « «
Lyzko		26 «	ma nincs
Pozsony vármegyében:			
Nádas	22 «	ismeretl.	4,550 « «
7 község,	52½ p.	195 ház	24,782 k. h.

4. *Jókő vár.* A güthi Ország-családé volt. A család kihalta után 1582-ben Ungnad Kristóf vette zálogba a királytól. Tartozékai voltak:

Jókő	4	p.	52	ház	5,965 k. h.
Kocsesin	1½	«	13	«	1,124 « «
Lancsér	6	«	25	«	1,200 « «
Lapassó	28	«	115	«	4,102 « «
Radosócz	26	«	36	«	1,260 « «
Sterusz	5	«	30	«	2,461 « «
Vittencz	18	«	152	«	5,716 « «
Pozsony vármegyében:					
Dejte	6	p.			3,382 k. h.
Jaszlócz	1	«			1,287 « «
Kátlócz	11	«			2,034 « «
Nahács	7	«			3,419 « «
Pagyerócz	5	«			688 « «
12 község,	118½	p.			32,558 k. h.

Nyitra vármegyében 423 ház. Pozsony vármegyében a házak számáról nincs adat.

5. *Sempte vár.* Az Újlaky-családnak 1524-ben történt kihalása után Thurzó Eleké, majd örököseié (2 veje: Báthorié, Pernsteiné). Tartozékai voltak:

Patta	9½	p.	53	ház	3,062 k. h.
Sempte	20	«	133	«	4,083 « «
Sopornya	15	«	69	«	5,425 « «
Pozsony vármegyében (1596-ban):					
Ábrahám	13	p.	nincs adat		2,742 k. h.
Cseklész	6	«	«	«	5,298 « «
Eperjes	1½	«	«	«	2,819 « «
Farkashida	5½	«	«	«	2,236 « «
Felsőszeli	14	«	«	«	6,881 « «
Hidaskürt	23	«	«	«	4,087 « «
Keresztúr	6	«	«	«	1,783 « «
Majtény	4½	«	«	«	3,162 « «
Nagymácséd	15	«	«	«	2,574 « «
Nagysúr	6	«	«	«	1,561 « «
Nyék	8	«	«	«	2,324 « «
Szempcz	60	«	«	«	8,015 « «
Szered	13	«	«	«	3,253 « «

Taksony	19 p.	nincs adat		3,163 k. h.
Tallós	7¾ «	«	«	4,823 « «
Valtasúr	4 «	«	«	845 « «
Varrasúr	2¼ «	«	«	769 « «
Vezekény	4 «	«	«	2,241 « «
Vízkelet	14 «	«	«	3,352 « «
Középcsöpöny, zsellérek				895 « «
23 község,	291 p.			75,393 k. h.

6. *Galgócz vár,* Újlaki Lőrincz halála után Thurzó Eleké, a kitől veje Báthori András örökölte. Tartozékai voltak:

Banka	4½ p.	48 ház		1,691 k. h.
Bajmócska	2 «	39 «		1,610 « «
Drahócz	6 «	43 «		4,163 « «
Galgócz	82½ «	414 «		5,869 « «
Jalsó	2½ «	30 «		1,621 « «
Kelecsény	5 «	41 «		1,756 « «
Nyitrabajom	15 «	107 «		4,588 « «
Nyitraszerdahely	13 «	78 «		2,424 « «
Nyitraújlak	8½ «	117 «		5,579 « «
Pásztó	10 «	86 «		2,647 « «
Pöstyén	24 «	180 «		6,721 « «
Pöstyénfürdő	— «	12 «		
Pusztakürt	4 «	23 «		1,396 « «
Rátkócz	2½ «	20 «		774 « «
Szentpéter	leégve	74 «		2,282 « «
Tököld	3 p.	13 «		451 « «
Udvarnok	15½ «	101 «		4,388 « «
Újváros	6 «	37 «		338 « «
Vörösvár	3 «	39 «		2.055 « «
19 község,	286 p.	1512 ház		50,343 k. h.

7. *Temetvény vár.* Az Újlakyaké, majd Thurzó Eleké, később Báthori Andrásé. Tartozékai voltak:

Duczó	2 p.	11 ház	462 k. h.
Hradek	5 «	41 «	4,147 « «
Hubina	6½ «	34 «	4,654 « «
Huorka	6 «	39 «	3,230 « «
Kismodró	2 «	17 «	534 « «
Moraván	5½ «	49 «	1,843 « «
Luka	6¼ «	33 «	3,047 « «
Nagymodró	5¾ «	41 «	2,083 « «
Ólehota	3½ «	28 «	2,927 « «
Újlehota	3½ «	20 «	3,093 « «
10 község,	46 p.	312 ház	25,980 k. h,

8. *Csejte vár.* A gúthi Országhoké, ezen család kihalta után Nádasdy Ferenczé és utódaié volt. Tartozékai voltak:

Botfalu (Alsó és Felső)	1 p.	27 ház	3,306 k. h.
Brezova	8 «	111 «	11,118 « «
Császtkócz	2¼ «	31 «	1,293 « «
Csejte	18 «	151 «	4,635 « «
Hrachovistye	2½ «	25 «	1.608 « «
Hrussó	3 «	14 «	1,169 « «
Komárnó	¾ «	18 «	229 « «
Koritnó	9 «	69 «	1,195 « «
Kosztolna	3 «	44 «	3,321 « «
Krajna	4 «	60 «	5,023 « «
A Nyitra völgyében:			
Leszéte	9 «	100 «	1.789 « «
Lubina	3½ «	73 «	4,954 « «
Miava	4 «	99 «	14,329 « «
Vagyócz	5½ «	101 «	2,007 « «
Verbó	12 «	185 «	6,663 « «
Visnyó	2 «	20 «	963 « «
Zsolnafalu	3 «	24 «	827 « «
17 község,	88½ p.	1153 ház	64,438 k. h.

9. *Érsekújvár vár.* Az esztergomi érseké. Az érsekség birtokai Nyitra vármegyében:

Chinorán	20	p.	62	ház	1,794	k.	h.
Csehi	4	«	21	«	1,001	«	«
Gyarak	1	«	6	«	903	«	«
Hosszúfalú	10	«	33	«	1,575	«	«
Kisczétény Nagyczétény	$8^1/_2$	«	32	«	3,827	«	«
Nagykér	$11^1/_2$	«	37	«	3,812	«	«
Negyed	15	«	nincs	adat	6,256	«	«
Nyitraegerszeg	11	«	67	«	1,815	«	«
Pográny	1	«	19	«	2,270	«	«
Üzbég	8	«	62	«	2,888	«	«
Vágkirályfa	6	«	44	«	1,619	«	«
Vágsellye	37	«	176	«	5,646	«	«
13 község,	133	p.	549	ház	33,406	k.	h.

Ezeken kivül volt még az esztergomi érsekségnek: Trencsén, Turócz, Bars, Hont, Nógrád, Gömör vármegyékben 82 községe 229,117 kat. holddal, melyeknek jobbágyai rendszerint Érsekújvárnál végezték az ingyenmunkát.

10. *Nagysurány castellum.* A ghimesi Forgách-családé. Tartozékai voltak:

Bánkeszi	3	p.	17	ház	3,108	k.	h.
Egyháznagyszeg	$12^1/_4$	«	61	«	1,017	«	«
Kiskeszi	5	«	19	«	326	«	«
Kiskér	1	«	16	«			
Kisvárad	3	«	17	«	1,542	«	«
Nagysurány	$2^1/_2$	«	38	«	8,206	«	«
Özdöge	1	«	20	«	1,302	«	«
7 község,	$27^3/_4$	p.	188	ház	15,501	k.	h.

11. *Nyitra vár.* A nyitrai püspöké. Tartozékai voltak:

Alsóvesztenicz	7	p.	42	ház	2,434	k.	h.
Apátlévna	$4^3/_4$	«	35	«	847	«	«
Ardanócz	$2^1/_2$	«	13	«	1,168	«	«
Bélaudvarnok	9	«	43	«	2,007	«	«
Bellesz	$4^1{}_2$	«	30	«	884	«	«
Chudólehota	4	«	10	«	645	«	«

Csabb	5	p.	19	ház	1,417 k. h.
Csápor	3	«	28	«	1,943 « «
Csekaj	4½	«	35	«	1,007 « «
Darázs	3½	«	37	«	2,336 « «
Felsővesztenicz	8	«	36	«	1.701 « «
Hradist	4½	«	38	«	4,375 « «
Királyi	6¼	«	58	«	3,311 « «
Krakován	9	«	55	«	1,131 « «
Lakács	6	«	53	«	2,926 « «
Mocsonok	9	«	90	«	8,072 « «
Nyitra	—	«	105	«	7,095 « «
Nyitraszucsány	9½	«	76	«	3,098 « «
Osztró	10	«	60	«	1,390 « «
Püspökfalu	3	«	16	«	574 « «
Racsicz	8	«	39	«	2,127 « «
Radosna	10	«	109	«	4,395 « «
Szill	3½	«	16	«	653 « «
Szkacsány	16½	«	73	«	2,675 « «
Tormos	4	«	38	«	1,556 « «
Trebete	14½	«	72	«	1,320 « «
26 község,	167½	p.	1176	ház	57,057 k. h.

12. *Appony vár.* Az Apponyi-családé. Tartozékai voltak:

Appony	7	p.	50	ház	2,136 k. h.
Sipkó	6½	«	48	«	1,428 « «
Vágőr	9½	«	18	«	654 « «
3 község,	23	p.	116	ház	4,218 k. h.

13. *Tapolcsány vár.* A gúthi Országhé, majd a Balassáké. Tartozékai voltak:

Alsóhelbény	¾	p.	9	ház	225 k. h.
Aranyosd	2½	«	31	«	8,717 « «
Belincz	2½	«	18	«	884 « «
Bzincz	2¼	«	16	«	453 « «
Falkasdovorán	1½	«	15	«	780 « «
Kisvendég	1½	«	16	«	1,142 « «
Kuzmicz	1¾	«	8	«	831 « «

Nagyjácz	2 p.	35 ház	1,027 k. h.	
Nagytapolcsány	leégve	124 «	3,145 « «	
Nagyvendég	1½ «	18 «	1,412 « «	
Nemecske	3 «	127 «	1,081 « «	
Podhragy	zsellérek	41 «	5,180 « «	
Pohába	¼ «	7 «	726 « «	
Prasicz	4 «	60 «	4,149 « «	
Tavarnok	1 «	16 «	960 « «	
Teszér	1¾ «	19 «	1,918 « «	
Vámosújfalu	2½ «	17 «	767 « «	
Velusócz	2½ «	23 «	990 « «	
Závada	1½ «	31 «	1,609 « «	
19 község,	32¾ p.	881 ház	36,796 k. h.	

14. *Bajmócz vár.* A század elején Zápolya Jánosé, 1527-től Thurzó Eleké, majd Thurzó Ferenczé. Tartozékai voltak:

Bajmócz	12½ p.	117 ház	3,460 k. h.	
Berzeny	5 «	47 «	2,708 « «	
Brusznó	2½ «	17 «	870 « «	
Chrenócz	3 «	21 «	1,270 « «	
Czah	4½ «	31 «	2,235 « «	
Dubnicza	felmentve	13 «	510 « «	
Gajdel	21 «	109 «	8,463 « «	
Handlova	50 «	182 «	8,687 « «	
Hradecz	1½ «	13 «	778 « «	
Jalovecz	2½ «	19 «	1,133 « «	
Kanyánka	3 «	19 «	1,389 « «	
Kiscsausa	4 «	24 «	2,571 « «	
Kislehota	1 «	4 «	1,436 « «	
Kós	16½ «	45 «	2,080 « «	
Lazén	9 «	38 «	1,730 « «	
Morovnó	2 «	14 «	676 « «	
Nádasér	8 «	31 «	1.463 « «	
Nagycsausa	3 «	22 «	1,381 « «	
Nagylehota	1 «	14 «	3,105 « «	
Neczpál	2 «	14 «	850 « «	
Németpróna	25 «	121 «	3,726 « «	

Pollusz	2	p.	8	ház	366 k. h.
Poruba	8	«	28	«	2,672 « «
Privigye	30½	«	169	«	4,500 « «
Rásztocsnó	5½	«	62	«	3,014 « «
Tuzsina	17	«	77	«	8,433 « «
26 község,	240	p.	1259	ház	69,506 k. h.

15. *Ghymes vár.* A Forgách-család ősi birtoka. Tartozékai voltak:

Csitár	1½	p.	33	ház	1,302 k. h.
Csornok	3	«	37	«	2,327 « «
Ghymes	1½	«	58	«	4,724 « «
Ghymeskosztolány	3	«	14	«	3,844 « «
Kalász	nincs adat				2,125 « «
Kisbélicz	«		«		674 « «
Kislehotka	«		«		254 « «
Kismány	«		«		694 « «
Komját (castellum)	8	p.	100	ház	9,539 k. h.
Lapásgyarmat	1	«	41	«	1,860 « «
Menyhe	6	«	51	«	2,216 « «
Nagybélicz	nincs adat				1,138 « «
Nagylehotka	«		«		310 « «
Nagyszulany	«		«		667 « «
Vajk	1	p.	18	ház	1,313 « «
Zsitvafödémes	1	«	21	«	2,705 « «
16 község,	pontos adat nincs				35,692 k. h.

Ghymes várhoz tartoztak *Bars vármegyében* (a porták 1534-ből):

	adózó.	más porta	
Aranyosmaróth	12	18	1,939 k. h.
Brogyán	10	28	3,190 « «
Csárad	8	10	3,102 « «
Ény	—	—	1,020 « «
Feketekelecsény	10	8	1,907 « «
Gesztőcz	11	15	2,822 « «

	adózó	más porta	
Hecse	—	—	764 k. h.
Hizér	11	14	1,381 « «
Kisfalud	3	4	941 « «
Kiskoszmály	—	—	1,653 « «
Kisszelezseny	8	11	749 « «
Nagyherestény	7	19	1,087 « «
Nagykoszmály	—	—	1,030 « «
Nagylülle	5	4	1.457 « «
Nagymánya	8	15	3,058 « «
Nagyvalkház	12	13	1,164 « «
Nemeskosztolány	4	1	1.351 « «
Szencse	5	4	1,408 « «
Szentmárton	7	6	753 « «
Vörösvár	6	12	956 « «
Zsitvaújfalu	8	14	1,765 « «
21 község	155	219	34,061 k. h.

Együtt 36 község 70,661 k. h.

16. *Kesseleökő vár.* A Majthényi-családé. Tartozékai voltak:

Keselőkőpodhragy	18 p.	— ház	2,195 k. h.
Bars vármegyében (1534-ben):			
Alsókamenecz		7 p.	2,375 k. h.
Bisztricsény		30 »	5,039 « «
Cserenye		32 «	3,341 « «
Felfalu		17 «	3,134 « «
Felsőkamenecz		12 «	1,918 « «
Kisugrócz		8 «	1,205 « «
Nyitraszeg		9 «	1,089 « «
8 község,		133 p.	20,296 k. h.

Nyitra vármegye 16 várához 214 község tartozott 575,273 kat. holddal. Hozzá véve a Trencsén megyében lévő Beczkó várhoz tartozott 3 községet 6,482 k. holddal, a vármegye összesen 430 községéből 218, az összesen 957,647 k. h. területből 573,642 k. h. volt várbirtok.

Trencsén vármegyében.

1. *Beczkó* (másképp Bolondos) *vár.* Stibor unokájával annak férjéhez alsólindvai Bánffy Pálhoz került, ettől kezdve a XVI. századon át a Bánffyak birták. Tartozékai voltak: (A porták 1557-ből, a házak 1598-ból.)

Beczkó (Bolondos)	37	p.	218	ház	5,167	k.	h.
Bossácz	11	«	107	«	9.153	«	«
Csütörtök	6	«	29	«	859	«	«
Felsőszrnye	11	«	64	«	4,611	«	«
Haluzicz	4	«	30	«	695	«	«
Ivanócz	26	«	71	«	2,508	«	«
Kálnicz	10	«	23	«	4,462	«	«
Kocsócz	6	«	24	«	1,127	«	«
Krivoszudbodovka	6	«	32	«	1,331	«	«
Melcsicz	25	«	58	«	2,352	«	«
Morvalieszkó	27	«	137	«	7,244	«	«
Révfalu	5	«	35	«	1,419	«	«
Vágújfalu	6	«	44	«	2,091	«	«
Vieszka	6	«	24	«	1,066	«	«
Nyitra vármegyében:							
Koczuricz	1	«	9	«	170	«	«
Vágújhely	37	«	200	«	4,145	«	«
Vígvár	$2^1/_2$	«	60	«	2,167	«	«
17 község,	$226^1/_2$	p.	1165	ház	50,617	k.	h.

2. *Trencsén vár.* Zápolya Jánosé, Ferdinand elfoglalta, 1534-ben Pápáért cserébe adta Thurzó Eleknek, utána Ab Arco Pyrhus özvegye, Széchy Margit vette zálogba, a ki azt 1576-ban Lobkoviczi Poppel Lászlónak hagyományozta. 1582-ben ghymesi Forgách Imre, 1596-ban Illésházy István vette zálogba. A királyoknak 1564-től a század végéig 118,046 rajnai frt tiszta hasznuk volt Trencsénen. Tartozékai voltak:

Alsószúcs	5	p.	35	ház	4,585	k.	h.
Barátlehota	11	«	26	«	2,766	«	«
Bán (castellum)	20	«	111	«	2,276	«	«

Bobotlehota	6	p.	17	ház	1,192 k. h.
Brezolub (Bánhoz)	3	«	13	«	764 « «
Cserne	5	«	32	«	3,594 « «
Czimenna	jobbágyok				568 « «
Dobra	7	«	19	«	913 « «
Drietoma	4	«	22	«	6,336 « «
Dubnicz	29	«	82	«	5,243 « «
Dubodjel	11	«	41	«	3,480 « «
Felsőszúcs	8	«	62	«	8,994 « «
Hlivény (Kis és Nagy)	7	«	23	«	1,634 « «
Hornyan	16	«	24	«	1,153 « «
Hrabovka	5	«	15	«	697 « «
Kisgradna	5	«	11	«	1,376 « «
Kiskubra	3	«	8	«	1,008 « «
Kochanócz	4	«	5	«	793 « «
Kolacsin (Kis és Nagy)	7	«	16	«	1,425 « «
Láz (Bánhoz)	3	«	20	«	7,315 « «
Nagybirócz	10	«	23	«	779 « «
Nagygradna	5	«	21	«	2,024 « «
Nagykubra	6	«	23	«	1,327 « «
Nemsova	13	«	59	«	1,481 « «
Orechó	4	«	12	«	627 « «
Pecsenyéd	7	«	17	«	1,145 « «
Pravoticz	6	«	16	«	1,101 « «
Rozvadz	10	«	20	«	901 « «
Ruszkócz	5	«	72	«	514 « «
Szelecz	10	«	37	«	4,257 « «
Szoblahó	23	«	56	«	2,852 « «
Sztankócz (Kis és Nagy)	14	«	34	«	2,973 « «
Szyinna	11	«	26	«	1,086 « «
Trencsénteplа	26	«	62	«	2.026 « «
Trencsénteplicz	—	«	10	«	1,791 « «
Turna	27	«	59	«	2,852 « «
Závada	2	«	74	«	1,246 « «
Zlatécz	5½	«	8	«	113 « «
38 község	343½	p.	1091	ház	85.987 k. h.

3. *Illava vár.* Zápolya Jánosé volt. 1527-ben I. Ferdinandtól Macedoniai László és fivérei kapták. A nagyváradi békében (1538) visszakerült Zápolya János, majd fia kezére, 1571-ben Ferdinand az Osztrosith testvéreknek adta. Tartozékai voltak:

Bellus	20 p.	153 ház	6,167 k. h.
Illava	15 «	104 «	2,717 « «
Illavka	5 «	9 «	362 « «
Klobusicz	1 «	7 «	1,427 « «
Lieszkovecz	10 «	27 «	1,350 « «
Prejta	10 «	32 «	1,865 « «
Tunezsicz	4 «	26 «	764 « «
7 község,	65 p.	358 ház	14,652 k. h.

4. *Kasza vár.* A század elején Zápolya Jánosé, a ki azt 1516-ban mythiczi Rosen Jánosnak zálogosította el. Ettől elvette Ferdinand király és Petrőczy Pálnak adományozta. Tartozékai voltak:

Alsókocskócz	7 p.	29 ház	1,063 k. h.
Alsóporuba	5 «	27 «	4,015 « «
Felsőkoskócz	6 «	36 «	1,316 « «
Felsőporuba	4 «	33 «	2,334 « «
Hlozsa	7 «	24 «	1,372 « «
Kasza	9 «	58 «	3,269 « «
Kasza (Kis és Nagy) podhrágy várőrök		21 «	4,024 « «
Kaszarovne	5 «	14 «	2,683 « «
Kopecz	2 «	12 «	2,307 « «
Lédecz	7 «	35 «	1,936 « «
Noszicz	7 «	21 «	1,387 « «
Podhor	3 «	20 «	1,058 « «
13 község,	62 p.	329 ház	26,754 k. h.

5. *Végbeszterecze vár.* A podmanini Podmaniczkyaké 1558-ig, a mikor a király örökölte. 1560-ban ifj. Serédy Gáspár, 1571-ben Serédy özvegyének, Mérei Annának férje, Balassa András vette birtokába. Tartozékai voltak:

Bogyina	6	p.	—	ház	1,277	k.	h.
Cselkólehota	5	«	—	«	596	«	«
Domanizs	12	«	—	«	3,599	«	«
Facskó	15	«	35	«	6,645	«	«
Farkasd	—	«	2	«	201	«	«
Hatine	4	«	—	«	889	«	«
Kisugyics	2	«	—	«	528	«	«
Klicstina	8	«	—	«	886	«	«
Kosztelecz	2	«	7	«	601	«	«
Lednicz	10	«	28	«	2.643	«	«
Marikó	7	«	27	«	12,114	«	«
Milochó	6	«	27	«	1,444	«	«
Nagycserna	5	«	—	«	1,016	«	«
Nagyugyics	3	«	30	«	1,433	«	«
Nemeskvassó	5	«	—	«	610	«	«
Orlové	2	«	16	«	986	«	«
Pelyvás	10	«	27	«	1,308	«	«
Podmanin	3	«	8	«	642	«	«
Podvázs	2	«	—	«	463	«	«
Praznó	5	«	26	«	1,516	«	«
Precsin	9	«	19	«	2,183	«	«
Predmér	12	«	52	«	1,875	«	«
Prosznó	6	«	13	«	1,040	«	«
Rassómarsó-faluurbanó	5½	«	—	«	1,649	«	«
Riecsnicza	2	«	—	«	1,625	«	«
Sebestyénfalu	4	«	14	«	572	«	«
Somfalu	10	«	—	«	893	«	«
Styávnik	19	«	—	«	9,711	«	«
Vágbesztercze	25	«	106	«	4,254	«	«
Vágpodhrány	zsellér		27	«	927	«	«
Vághéve	2	«	—	«	1,465	«	«
Vrchtepla	7	«	18	«	843	«	«
Zászkal	2	«	6	«	369	«	«
33 község,	209½	p.	488[1]	ház	66,823	k.	h.

[1] A házak összeírása hiányos.

6. *Hricsó vár.* A Podmaniczkyaké, 1558—60-ig a királyé, a ki azt ideiglenesen vingárthi Horváth Gáspár özvegyének, 1565-ben Thurzó Ferencznek zálogosította el, utóbb Thurzó Györgyé volt. Tartozékai voltak:

Alsóhricsó	3 p.	3 ház	1,513 k. h.
Bitselehota	1 «	7 «	359 « «
Brovnistye	4 «	30 «	1,185 « «
Dlhepole	5 «	26 «	9,182 « «
Felsőhricsó	4 «	18 «	967 « «
Hricsóváralja	zsellérek	7 «	347 « «
Jeszenicz (ma Kis és Nagy)	5 p.	13 «	1,173 « «
Kisbittse	5 «	14 «	998 « «
Kollarovicz	5 «	38 «	4,664 « «
Mélyesd (Alsó, Felső)	3 «	11 «	826 « «
Nagy Bittse *(castellum)*	15 «	112 «	2,726 « «
Nagykotessó	6 «	29 «	1,438 « «
Ovcsarskó	4 «	12 «	836 « «
Papradnó	4 «	39 «	9,774 « «
Peklina	2 «	7 «	594 « «
Petrovicz	zsellérek	13 «	4,865 « «
Psurnovicz	2 p.	12 «	913 « «
Rovne	3 «	16 «	8.804 « «
Szetyechó	2 «	8 «	786 « «
Sztupne	7 «	24 «	1,289 « «
20 község,	80 p.	433 ház	53,239 k. h.

7. *Budatin vár.* A Szúnyogh-családé. Tartozékai voltak:

Brodnó	7 p.	25 ház	1,283 k. h.
Budatin	2 «	7 «	759 « «
Budatinlehota	2 «	10 «	1,346 « «
Budatinváralja	zsellérek	13 «	— « «
Chumetz	8½ «	20 «	1,072 « «
Csacza	4 «	3 «	7,413 « «
Kisdivina	3 «	9 «	582 « «

Kisrudina	zsellérek	11	ház	541 k. h.
Kiszuczaújhely	20 p.	76	«	2,918 « «
Lopusna	zsellérek	7	«	529 « «
Luki	6 «	13	«	834 « «
Nagydivina	3 «	32	«	3,801 « «
Nagyrudina	4 «	17	«	1,123 « «
Neszlusa	6 «	26	«	4,620 « «
Ochodnicza	zsellérek	9	«	3,098 « «
Povina	6 «	10	«	3,327 « «
Radola	6½ «	10	«	1,142 « «
Szvedernik	7½ «	16	«	934 « «
Szverepecz	6 «	21	«	1,074 « «
Viszolaj	7 «	35	«	1,594 « «
Vránje	3 «	8	«	438 « «
Zádubnje	zsellérek	8	«	632 « «
22 község,	101½ p.	386	ház	36,251 k. h.

8. *Sztrecsnó vár.* 1512—1560-ig Kosztka Miklósé, aztán vejéé, Dersffy Istváné és utódaié. Tartozékai voltak:

Felsőtizsina	3 p.	33	ház	3,333 k. h.
Alsóvadicsó Felsővadicsó	2 «	24	«	4,435 « «
Ghellan	8 «	25	«	1,238 « «
Illove	2½ «	6	«	415 « «
Kunfalva	4 «	20	«	1,602 « «
Oskerda	2 «	7	«	294 « «
Poluszje	3 «	20	«	1,241 « «
Porubka	1½ «	7	«	573 « «
Roszina	3 «	28	«	1,364 « «
Sztranyava	zsellérek	22	«	1,900 « «
Sztrecsnó	10 p.	38	«	2,266 « «
Teplicska	12 «	55	«	1,868 « «
Turótridvori	2 «	31	«	4,776 « «
Závodje (Zsolnáé)		29	«	1,012 « «
Zsolna	19 «	258	«	2,396 « «
15 község,	72 p.	603	ház	28,613 k. h.

9. *Óvár vár.* A szentmiklósi és óvári Pongráczoké. Tartozékai voltak:

Alsótizsina	4 p.	20 ház	2,075	k. h.
Bella	4 «	34 «	7,497	« «
Huorki	2 «	6 «	412	« «
Kotreslucska	3 «	11 «	711	« «
Krasznyan	zsellérek	14 «	2,625	« «
Liszicza	3 p.	23 «	2,704	« «
Moys	3 «	7 «	474	« «
Moyslucska	2 «	14 «	520	« «
Nezbudlucska	zsellérek	34 «	1,466	« «
Sznazsnicza	4 «	10 «	967	« «
Sztrázsa	2 «	6 «	646	« «
Várna	15 «	137 «	3,293	« «
Zasztranje	2 «	8 «	1,029	« «
13 község,	44 p.	324 ház	24,419	k. h.

10. *Oroszlánkő vár.* Az Oroszlánkői-családé, majd annak kihalta után a Jakusithoké. Tartozékai voltak:

Bohunicz	12 p.	48 ház	1,289	k. h.
Krivoklad	3 «	12 «	1,935	« «
Mikusócz	8 «	44 «	1,487	« «
Oroszlánkőpodhragy	a vár szabadosai	9 «	2,259	« «
Pruszka	2½ p.	53 «	1,621	« «
Tuchina	7 «	32 «	1,913	« «
Vöröskő	4 «	19 «	5,646	« «
7 község,	36½ p.	217 ház	16,150	k. h.

11. *Lednicze vár.* A Podmaniczkyaké. 1559-ben Thelekessy Imre főkapitány vette a királytól zálogba. Utódai bírták a század végéig. Tartozékai voltak:

Alsóbreznicz	7 p.	31 ház	1,439	k. h.
Dohnan	8 «	33 «	2,041	« «
Dubkova	4 «	12 «	1,258	« «
Felsőbreznicz	12 «	27 «	2,165	« «

Horenicz	1	p.	12	ház	828 k. h.
Hostina	5	«	14	«	1,877 « «
Hrabovka	2	«	7	«	302 « «
Ihristye	5	«	11	«	681 « «
Kvassó	12	«	28	«	1,292 « «
Lednicz	17	«	44	«	1,149 « «
Ledniczrovnye	zsellérek		15	«	466 « «
Lehotaváralja	2	p.	24	«	2,707 « «
Lieszkovecz	3	«	10	«	2,156 « «
Lissza	4	«	14	«	5,599 « «
Lúki	5	«	11	«	1,328 « «
Mesztecskó	4½	«	21	«	986 « «
Mosztistye	2	«	8	«	693 « «
Nimnicz	5	«	39	«	1,266 « «
Puchó	8½	«	51	«	1,373 « «
Sztrezsenicz	8	«	34	«	1,425 « «
Upohláv	3	«	11	«	421 « «
Veszkabezdedó	1	«	16	«	536 « «
Vidrna	4	«	13	«	2,309 « «
Zárjecs	3½	«	21	«	1,623 « «
Zbora	3	«	18	«	2,150 « «
Zubák	4	«	12	«	4,440 « «
26 község,	103½	p.	537	ház	42,510 k. h.

12. *Ljetava vár.* Kosztka Miklósé, majd vejéé, Thurzó Ferenczé, azután ennek fiáé, Thurzó Györgyé. Tartozékai voltak:

Babkó	3	p.	17	ház	1,445 k. h,
Bánova	3	«	16	«	1,431 « «
Bittarova	1	«	10	«	603 « «
Bittsicza	5	«	14	«	987 « «
Brezani	1	«	3	«	627 « «
Gyurcsina	4	«	26	«	2,084 « «
Jaszenó	3	«	21	«	1,084 « «
Kiscserna	1	«	9	«	802 « «
Kunyerad	2	«	27	«	3,963 « «
Ljetava	várőrök		21	«	1,465 « «

Ljetavalucska	2 p.	14 ház	712 k. h.	
Plébánlehota	1 «	4 «	322 « «	
Podhorje	2 «	12 «	1,079 « «	
Rajecz	11 «	138 «	5,319 « «	
Suja	2 «	11 «	336 « «	
Sztranszke	5 «	30 «	3,580 « «	
Sztracsó	3 «	12 «	463 « «	
Szvinna	várőrök	20 «	1,356 « «	
Trnove	3 p.	23 «	1,534 « «	
Trsztyennafrivald	3 «	30 «	6,518 « «	
Visnyó	3 «	24 «	2,615 « «	
Zbinyó	2 «	19 «	1,098 « «	
22 község,	60 p.	501 ház	39,423 k. h.	

13. *Zayugrócz vár.* A XVI. sz. elején a Zilágyi-családé. 1547-ben I. Ferdinandtól Zay Ferencz örökbirtokul kapta Ugróczot, a melyik tőle kapta a Zay előnevet. Utódai az egész századon át birták. Tartozékai voltak:

Csernolehota	10 p.	34 ház	2,656 k. h.	
Dubnicska	2 «	14 «	1,399 « «	
Kisszlatina	1½ «	8 «	1,684 « «	
Kraszna	8 «	38 «	1,736 « «	
Ksinna	7 «	34 «	4,415 « «	
Luttó	1 «	15 «	1,319 « «	
Mjezgócz	1 «	21 «	1,504 « «	
Nagyszlatina	8 «	45 «	2,058 « «	
Omesztina	várőrök	11 «	2,123 « «	
Podluzsány	7 p.	51 «	2,671 « «	
Radissa	2 «	17 «	1,200 « «	
Sipkó	3 «	23 «	1,960 « «	
Timorháza	4 «	25 «	1,818 « «	
Trebichava	3 «	13 «	2,071 « «	
Závada	10 «	22 «	2,713 « «	
Zaypodhragy	újtelep	4 «	2,293 « «	
Zayugrócz	3 p.	48 «	2,962 « «	
Zsitna	3 «	37 «	1,854 « «	
18 község,	73½ p.	465 ház	38,435 k. h.	

Trencsén vármegye összesen 772,203 k. holddal biró 390 községéből várbirtok volt 251 község, 523,773 kat. holddal.

Árva vármegyében.

1. *Árva vár.* A XVI. sz. elején Zápolya Jánosé volt. 1527-ben Ferdinand király Thurzó Eleknek adományozta. Ennek halála után Ferdinand Árvát a hűségére tért Lengyel Dubovecz Jánosnak adta. Ez elzálogosította azt cholticzi Szedlinczky Venczelnek, sógorának, a kitől Árvát 1556-ban Thurzó Ferencz kiváltotta s ettől kezdve a Thurzóké volt.

Tartozéka volt: a nemesek által birt 23 községben 49,411 holdat kivéve, az egész vármegye. 1547-ben volt a várhoz 40 község. Thurzó Ferencz alapított 29 községet, a ma létező 97 községből még 5 keletkezett a XVII. században. A várhoz 301,347 k. hold tartozott 1598-ban 1025 házzal 69 községben.

Liptó vármegyében.

1. *Likava vár.* Zápolya Jánosé volt, 1527-ben Thurzó Elek kapta, tőle a királyra szállott, a ki azt 1553-ban Mérey Mihálynak, majd 1556-ban Báthory Andrásnak zálogosította el és azt ennek utódai is birták. Tartozekai voltak: (Porták 1596, házak 1598.)

Besenyőfalú	3 p.	10	ház	717	k. h.
Gombás	3 «	12	«	22,459	« «
Háromszlecs	18 «	81	«	3,399	« «
Hrboltó	2 «	8	«	2,127	« «
Királylubella	1 «	16	«	2,373	« «
Kisbobrócz	2 «	10	«	934	« «
Likavka	3 «	29	«	3,137	« «
Liptótepla	5½ p.	36	»	1,313	« «
Liszkófalu	3 p.	50	«	2,853	« «
Lucski	2 «	30	«	4,115	« «
Nagybobrócz	5 «	40	«	4,576	« «
Németlipcse	19 «	100	«	16,260	« «
Pálfalu	1 «	8	«	824	« «

Rózsahegy	26 p.	262 ház	20,648 k. h.	
Sósó	2 «	8 «	743 « «	
Szentmária	1 «	6 «	391 « «	
Szielnicz	5 «	23 «	1,955 « «	
Szokolcs	2 «	7 «	713 « «	
Sztankován	5 «	20 «	3,338 « «	
Tarnócz	13 «	60 «	4,446 « «	
20 község,	120½ p.	815 ház	96,321 k. h.	

2. *Liptóújvár vár.* Zápolya Jánosé volt. 1527-ben Katzianer tábornok Ferdinand részére elfoglalta. 1533-tól 1551-ig Pekry Lajosnál volt zálogban, ennek halála után Malatesta Frigyes, majd 1554-ben Balassa János vette zálogba s ő és utódai birták. Tartozékai voltak:

Dovalló	6 p.	33 ház	2,389 k. h.	
Hybbe	16 «	60 «	9,201 « «	
Illanó	5 «	12 «	1,068 « «	
Kokava	1 «	14 «	17,823 « «	
Liptóújvár	várőrök	8 «	790 « «	
Plostin	2 p.	8 «	724 « «	
Szentpéter	2 «	10 «	1,056 « «	
Verbicz	11 «	50 «	1,684 « «	
Vichodna	4½ p.	32 «	33,702 « «	
9 község,	47½ p.	227 ház	68,437 k. h.	

A vármegye 390,293 holdnyi, 113 községből álló területéből várbirtok volt 29 község 164,758 k. h.-dal.

Turócz vármegyében.

1. *Blatnicza vár.* A koromházi Korom családé volt. Ennek magvaszakadtával 1539-ben kapta Révay Ferencz, utódai birták azt. Tartozékai voltak:

	1557.	1589.		
Bella	22 p.	51 ház	8,372 k. h.	
Blatnicza	15 «	45 «	14,997 « «	
Deánfalu	5 «	22 «	1,340 « «	
Laszkár	5 «	6 «	303 « «	
Kisfalu	4 «	13 «	751 « «	
5 község,	51 p.	117 ház	25,763 k. h.	

2. *Szklabinya vár.* Zápolya Jánosé volt. Révay Ferencz kapta Ferdinandtól. A Révay család birta. Tartozékai voltak:

Bisztricska	3 p.	12 ház	3,336 k. h.
Deákfalu	5 «	9 «	419 « «
Jahodnik	15 «	15 «	904 « «
Klicsin	7 «	21 «	2,043 « «
Mosócz	69 «	109 «	10,149 « »
Prékopa	21 «	35 «	3,538 « «
Stiavnicska	6 «	43 «	2,470 « «
Szklabinya	7 «	36 «	1,919 « «
Trebosztó	5 «	23 «	2,297 « «
Turán	25 «	88 «	8,090 « «
Turóczszentmárton	45 «	81 «	4,998 « «
11 község,	208 p.	472 ház	40,163 k. h.

3. *Znió vár.* Az esztergomi érsekségé volt, a Zápolya pártiak elfoglalták. Nyáry Ferencz és Révay Ferencz saját költségükön visszafoglalták. Révay kifizetvén Nyáryt, 1564-ig birta Zniót, a mikor azt a király visszaadta az érsekségnek, 1598-ban a jezsuiták birták. Tartozékai voltak:

Andrásfalva	4 p.	16 ház	1,292 k. h.
Lazán	5 «	24 «	1,993 « «
Lezsjachó	4 «	15 «	723 « «
Moskócz	5 «	9 «	368 « «
Polerjeka	3 «	6 «	938 « «
Szlován	4 «	15 «	2,391 « «
Suttó	4 «	16 «	2,731 » «
Valcsa	11 «	28 «	5,935 « «
Vriczkó	6 «	24 «	5,293 « «
Znióváralja	20 «	74 «	4,850 « «
10 község,	66 p.	227 ház	26,514 k. h.

A 195,177 k. h. területtel és 95 községgel biró vármegyében várbirtok volt 26 község 92,440 k. h. területtel.

Zólyom vármegyében.

1. *Dobronya vár.* II. Lajos kir. nejének, Máriának, jegyajándéka volt. 1527-ben Révay Ferencz adományt kapott rá, de enyingi Török Bálint Zápolya-párti főúr elfoglalta azt. Ez Ferdinand királyhoz átpártolván, Dobronya-Dobranyiva várra adományt kapott, de ő sem vehette birtokba, mert a Zápolya-pártiak elfoglalták. Később ismét Mária özvegy királyné birtokába került, a ki 1548-ban Ferdinand javára lemondott s azóta a királyok birták. Tartozékai voltak: (1596 és 1598.)

Bábaszék	3 p.	20 ház	3,852 k.	h.
Búcs	4 «	40 «	2,765 «	«
Dobó	3 «	25 «	2,307 «	«
Dobronya Dobróváralja	4 «	26 «	10,632 «	«
Garamberzencze	1 «	10 «	1,650 «	«
Osztroluka	2 «	15 «	3,516 «	«
Szászpelsőcz	8 «	62 «	4,290 «	«
Túr	2 «	14 «	1,210 «	«
Vasberzencze	2 «	16 «	3,314 «	«
10 község,	29 p.	228 ház	33,536 k.	h.

2. *Végles vár.* Szintén Mária királyné jegyajándéka volt és özvegyi ellátására szolgált. 1548-ban lemondott róla Ferdinand javára, a ki a várat 1558-ban elzálogosította Dobó Istvánnak, ennek halála után Balassa András vette azt zálogba 1588-ban és birta a század végéig. Tartozékai voltak: (1535.)

Berezna	8 p.	976 k.	h.
Cserény	— «	1,112 «	«
Csécsény	7 «	907 «	«
Kisszalatna	1 «	1,064 «	«
Nagyszalatna	40 «	6,226 «	«
Ocsova	40 «	17,893 «	«
Szelcse	20 «	3,477 «	«
Szénás	8 «	480 «	«
Végles	— «	10,274 «	«
Zólna	— «	2,298 »	«
10 község,	hiányos 124 p.	44,657 k.	h.

3. *Zólyom vár.* Mária királynéé volt, 1548-ban lemondott róla s azt a király birta. Tartozékai voltak: (1596, 1598.)

Badin	22 p.	96 ház	6,189 k.	h.
Baczúr	4 «	20 «	1,668 «	«
Hajnik	8 «	32 «	4,524 «	«
Halászi	4 «	25 «	1,425 «	»
Keremcse	— «	— «	1,120 «	«
Királyfalva	2 «	11 «	770 «	«
Kovácsfalva	1½ p.	12 «	1,155 «	«
Lakócza	1 p.	6 «	619 »	«
Malakó	— «	— «	677 «	«
Nagyrét	3 «	24 «	1,494 «	«
Perhát	— «	— «	3,882 «	«
Ternye	3 «	20 «	1,618 «	«
Zólyom	— «	— «	5,206 «	«
13 község,	49 p. (hiányos)	246½ ház	30,347 k.	h.

4. *Zólyomlipcse vár.* Mária királyné jegyajándéka volt, 1548-ban Ferdinand király javára lemondott róla. A nagylucsei Dóczyak, a melyik családnak egyik ága Lipcséről Lipcseynek nevezte magát, Ferdinandot perelték ezen ősi várukért, de a király a rézbányák védelmének szempontjából fontos várat megtartotta és a Dóczyaknak más birtokot — Revistye-Zsarnócza várat — adott. Tartozékai voltak: (1535.)

Alsólehota	7 p.	9,656 k.	h.
Borosznó	5 «	2,809 «	«
Cserpatak	7 «	14,535 «	«
Felsőlehota	3 «	8,152 «	«
Garamhidvég	4 «	1,040 «	«
Jeczenye	15 «	15,001 «	«
Lopér	5 «	2,844 «	«
Luczató	8 «	1.890 «	«
Mezőköz	11 «	2,974 «	«
Németfalva	10 «	1,719 «	«
Olaszka	5 «	2,828 «	«

Padkócz	13 p.	4,786 k.	h.
Pallós	8 «	1,295 «	«
Péteri	16 «	4,129 «	«
Pónik	21 «	10,122 «	«
Rásztó	4 «	2,530 «	«
Sálfalva	13 «	1,536 «	«
Szentandrás	9 «	6,184 «	«
Zólyomlipcse	37 «	5,242 «	«
19 község,	101 p.	99,272 k.	h.

A vármegye mai 127 községéből és 455,407 k. h. területéből várbirtok volt (a Hont vármegyében levő Bozókhoz tartozott 3 község 1,644 k. h.-dal együtt) 55 község 207,456 k. holddal.

Bars vármegyében.

1. *Hrussó vár.* A Zápolya-párti zablathi Hrussói Jánosé volt, a kitől azt Ferdinand elvette és 1534-ban enyingi Török Bálintnak adományozta. De már 1534-ben visszaadta azt a hűségére tért Hrussói Jánosnak. Az újra elpártolt úrtól ismét elvette Ferdinand és a várat birtokaival a Zelchen (Szelecsényi) családnak adta. Zelchen Pál magtalan halála után a Pál neje, Tapolcsányi Dorottya révén 1549-ben Kistapolcsányi Tamásnak és Györgynek adta és azt a Tapolcsányiak birták. Tartozékai voltak:

Fenyőkosztolány	4,743 k.	h.
Geletnek	1,948 «	«
Keresztúr	4,895 «	«
Kislócsa	2,497 «	«
Kisülés	3,968 «	«
Maholány	1,636 «	«
Nagyszelezsény	2,036 «	«
Nagyülés	3,235 «	«
Oszlány	4,359 «	«
Szkiczó	4,385 «	«
Zsikva	1,962 «	«
11 község,	35,664 k.	h.

A portákra nincs adat. 1550-ben 40 portája volt.

2. *Revistye-Zarnócza vár.* Zsigmond király kora óta a Lévay-Cseh családé volt a családnak 1553-ban férfiágon magvaszakadtáig. Ekkor Ferdinand király a várat és tartozékait a nagylucsei Dóczyaknak adományozta és ők birták ezt az egész XVI. századon át. Tartozékai voltak: (1557. és 1598-ban.)

Alsóhámor	6 p.	22 ház	2,193 k.	h.
Alsózsadány	10 «	36 «	1,518 «	«
Dóczyfürésze	5 «	11 «	4,471 «	«
Felsőhámor	6 «	68 «	3,462 «	«
Felsőtárnok	5 «	18 «	848 «	«
Felsőzsadány	8 «	29 «	2,734 «	«
Irtványos	4 «	16 «	1,619 «	«
Revistyeváralja	jobbágyok		970 «	«
Rudnó	9 p.	40 ház	3,350 «	«
Zsarnócza	22 «	124 «	4,283 «	«
10 község,	74 p.	364 ház	25,448 k.	h.

3. *Saskó vár.* A kisfaludi Lipthay családé volt. A XVII. sz. második felében a Dóczyak kezére került. Tartozékai voltak: (1557, 1598.)

Alsótárnok	3 p.	16 ház	542 k.	h.
Apáthegyalja	— «	21 «	793 «	«
Bükköskút	— «	— «	929 «	«
Felsőapáti	— «	83 «	2,764 «	«
Garamrév	5 «	36 «	2,969 «	«
Geletnek	13 «	64 «	1,948 «	«
Határkelecsény	— «	— «	1,224 «	«
Jallna	— «	— «	1,844 «	«
Ladomér (és Weszka)	4 «	48 «	1,170 «	«
Lenge	2 «	16 «	2,075 «	«
Magasmart	— «	— «	2,194 «	«
Mocsár	5 «	22 «	3,638 «	«
Orovnicza	— «	— «	2,411 «	«
Repistye	7 «	35 «	1,804 «	«
Saskóváralja	— «	— «	1,559 «	«
Szénásfalu	— «	70 «	2,320 «	«
Vichnyepeszerény	— «	49 «	3,198 «	«
17 község (az összeírás hiányos)			33,382 k.	h.

4. *Kistapolcsány vár.* A Tapolcsányi családé, majd a megyei nemességé volt. Az 1559-iki 28. t.-cz. leromboltatni rendelte, de az 1563-iki 16. t.-cz. fenntartandónak itélte és mint végvárat gondozták. Tartozékai voltak:

Kalacsna	3,688	k.	h.
Kisfalud	949	«	«
Kistapolcsány	4,575	«	«
Kisvalkócz	411	«	«
Malonya	1,177	«	«
Nagyugrócz	4,810	«	«
Zsitvakenéz	1,903	«	«
7 község,	17,513	k.	h.

1550-ben 48 porta tartozott hozzá.

5. *Léva vár.* A Lévay-Cseh családé volt. Lévay János magtalan halála után kis ideig neje révén Balassa Menyhértnél volt. 1558-ban Ferdinand király hiveinek, Dobó Istvánnak és fivéreinek, Miklósnak és Domonkosnak adományozta s a Dobók birták azt a XVI. sz. végén is. Tartozékai voltak:

Alsógyöröd	1,893	k.	h.
Alsópél	2,506	«	«
Alsóvárad	751	«	«
Belleg	524	«	«
Felsőgyöröd	1,242	«	«
Felsőpél	1,029	«	«
Garamkelecsény	1,368	«	«
Garamkeszi	1,232	«	«
Garamlök	2,988	«	«
Garammikola	1,846	«	«
Hull	2,194	«	«
Kisszecse	1,445	«	«
Kisvezekény	1,019	«	«
Lekér	1,615	«	«
Léva	4,955	«	«
Lócz	1,770	«	«
Mohi	2,968	«	«

Nagyod	1,129	k.	h.
Nagysáró	1,292	«	«
Nagyszecse	1,514	«	«
Néver	2,143	«	«
Óbars	1,839	«	«
Óvár	1,141	«	«
Solymos	1,653	«	«
Töhöl	3,318	«	«
Újbars	4,316	«	«
Újlót	4,494	«	«
Vámosladány	3,068	«	«
Zseliz	6,390	«	«
29 község,	63,648	k.	h.

1550-ben Léva várához Bars várm.-ben 227 porta tartozott. *Hont vármegyében* Lévához tartoztak : [1]

	1541.	1597.	1598.			
Alsófegyvernek	10 p.	4 p.	38 ház	1,538	k.	h.
Bagonya	10 «	2 «	29 «	2,230	«	«
Baka (Alsó, Felső)	16 «	$9^1{}_2$ «	54 «	5,659	«	«
Bát	37 «	$16^1/_2$ «	97 «	5,121	«	«
Csank	7 «	$1^1/_4$ «	16 «	1,835	«	«
Darázsi	10 «	$3^1/_4$ «	31 «	1,395	«	«
Derzsenye	8 «	$2^1/_4$ «	15 «	1,574	«	«
Élesfalu	7 «	$3^1/_2$ «	33 «	1,036	«	«
Felsőalmás	9 «	5 «	41 «	3,089	«	«
Gyekés	6 «	$1^3/_4$ «	16 «	3,097	«	«
Ipolypásztó	15 «	3 «	17 «	3,145	«	«
Ipolyszakállas	14 «	$1^7/_8$ «	30 «	3,302	«	«
Kiskér	3 «	$1^1/_2$ «	27 «	1,274	«	«
Lisó	14 «	$3^3/_4$ «	40 «	3,370	«	«
Magaslak	4 «	$1^1/_4$ «	9 «	2,512	«	«
Perőcsény	10 «	$^5/_8$ «	31 «	7,040	«	«
Szokolya	11 «	$1^3/_4$ «	19 «	10,976	«	«

[1] A porták számának a török hódoltság idejében leapadását igen jól feltüntetik az itt felsorolt községek, azért közlöm a portáknak számát egymás mellett 1541-ből és 1597-ből. És l. Hontmegyében Drégely várat.

	1541.	1597.	1598.	
Tergenye	2 «	— «	25 «	2,249 k. h.
Vámosmikola	10 «	2½ «	37 «	3,696 « «
Zalaba	3 «	½ «	5 «	1,278 « «
20 község,	206 p.	65¾ p.	610 ház	63,415 k. h.

Léva vár összes tartozéka volt a két vármegyében 49 község 127,063 k. holddal.

Bars vármegye 209 községe és 473,344 kat. hold területéből várbirtok volt 102 község 227,817 k. h.-dal.

Hont vármegye.

1. *Drégely vár.* Az esztergomi érsekségé volt. 1546-ban végvárrá lett. 1552-ben elfoglalta a török és birta 1593-ig, a mikor a királyi hadak visszafoglalták. Tartozékai voltak:

	1541.	1597.	1598.	
Bajta	5 p.	⅝ p.	14 ház	1.621 k. h.
Bernecze	17 «	1⅛ «	23 «	5,262 « «
Börzsöny	16 «	4 «	81 «	8,815 « «
Drégelypalánk	25 «	1¼ «	20 «	3,752 « «
Füzesgyarmat	26 «	9 «	74 «	4,079 « «
Felsősipek	10 «	2¼ «	14 «	758 « «
Garamkövesd	6 «	— «	5 «	3,225 « «
Hidvég	24 «	1⅛ «	26 «	2,509 « «
Hont	7 «	— «	— «	2,842 « «
Kemencze	20 «	1¾ «	32 «	6,842 « «
Kistúr	2 «	— «	— «	736 « «
Kisölyved	7 «	1 «	21 «	1,182 « «
Kóspallag	6 «	— «	— «	2,220 « «
Leléd	6 «	1 «	4 «	1,464 « «
Nagymaros	18 «	9 «	53 «	5,975 « «
Szalka	32 «	2⅜ «	36 «	4,615 « «
Szete	24 «	— «	19 «	2,683 « «
Tölgyes	7 «	— «	13 «	2,280 « «
18 község,	258 p.	34⅝ p.	435 ház	60,860 k. h.

Nógrád vármegyében Drégelyhez:

Csesztve	2,252	k. h.
Dejtár	2,812	« «
Fülekpüspöki	1,378	« «
Hugyag	1,826	« «
Patak	2,831	« «
Vadkert	9,643	« «
Zellő	2,833	« «
7 község,	23,575	k. h.

Együtt: 25 község, 84,435 k. h.

2. *Csábrág vár.* Bakócz Tamás esztergomi érsek 1511-ben megvette. Tőle örökölték a családjából származott Erdődyek. Balassa Menyhért elfoglalta tőlük és csak 1549-ben helyeztettek vissza birtokába az Erdődyek. Erdődy Péter eladta Pálffy Péternek s a Pálffy család birta azt. Tartozékai voltak: (1549, 1598.)

Apafalva	3 p.	12	ház	2,085 k. h.
Csábrágvarbók	8 «	14	«	4,055 « «
Csall	4 «	37	«	6,398 « «
Garamkissalló	9 «	52	«	3,274 « «
Kisgyarmat	6 «	21	«	2,418 « «
Középtúr	1 «	5	«	861 « «
Méznevelő	3 «	21	«	2,184 « «
Nagypeszek	12 «	20	«	2,191 « «
Palást	9 «	50	«	8,781 « «
Szalatnya	3 «	12	«	1,671 « «
10 község,	57 p.	244	ház	29,937 k. h.

3. *Bozók vár.* A bozóki prépostságé volt. Egy ideig Balassa Menyhért, a ki azt erőszakkal foglalta el, birtokolta. Tőle visszavették a királyi hadak s 1567-től mint királyi őrséggel ellátott végvár szerepelt. Tartozékai voltak: (1549.)

Alsóalsók	2 p.	521	k. h.
Alsóbágyon	4 «	1,067	« «
Alsólegénd	2 «	1,109	« «
Bozók	8 «	2,259	« «

Csákócz	5 p.	2,727 k.	h.
Felsőalsók	3 «	513 «	«
Felsőbágyon	4 «	963 «	«
Felsőlegénd	3 «	2,027 «	«
Felsődacsólam	4 «	2,973 «	«
Kecskevarbók	2 «	935 «	«
Lászlód	2 «	1,154 «	«
Litva	2 «	3,820 «	«
Szelencz	1 «	891 «	«
Szénavár	7 «	6,015 «	«
Terpény	2 «	1,108 «	«
Unyad	5 «	2,697 «	«
16 község,	56 p.	30,779 «	«

4. *Szitnya vár.* A Balassáké, majd a Pálffyaké volt. Tartozékai voltak: (1549.)

Berencsfalu	14 p.	4,259 k.	h.
Bél	8 «	1,766 «	«
Devicse	8 «	2,173 «	«
Illés	4 «	1,846 «	«
Kormosó	8 «	2,490 «	«
Szentantal	12 «	3,928 «	«
Szitnyalehotka	3 «	1,005 «	«
Zsibritó	8 «	1,736 «	«
8 község,	65 p.	19,203 k.	h.

A vármegye 186 községéből és 457,846 k. h. területéből várbirtok volt 72 község 204,194 k. h.-dal.

Nógrád vármegye.

Felsőmagyarországon legjobban ki volt téve a török dúlásának és a hódoltságnak. Nógrád várat a török már 1544-ben elfoglalta és alapította a nógrádi szandzsákot. Gyarmat, Hollókő castellumok szintén török kézre kerültek. Itt csak a nagyobb várak tartozékairól szólunk.

Buják vár. Királyi birtok volt. A török 1552-től 1593-ig birta. Ezután Nádasdy Ferenczé lett. Tartozékai voltak:

Bér	2,743	k.	h.
Buják	9,465	«	«
Héhalom	2,942	«	«
Jobbágyi	3,100	«	«
Palotás	2,969	«	«
Szanda	3,719	«	«
6 község,	24,938	k.	h.

Salgó vár. Zápolya Jánosé, a ki hivének, Ráskay Istvánnak adta, — Lengyel Tóthy János, a kinek Ferdinand adta, nem szerezhetetett érvényt jogának, — ez birta 1542-ben történt magtalan haláláig. Ekkor nővérének férjére, Bebek Ferenczre szállt át, a ki a királynak ezért 30,000 frtot fizetett. 1548-ban királyi engedélylyel eladta azt Derencsényi Farkasnak. A török 1554-től 1593-ig birta. Birtokai ezután több család közt oszlottak meg. Tartozékai voltak: (1542.)

Baglyasalja	4	p.	1,592	k. h.
Hidegkút	3	«	1,672	« «
Ipolybolyk	7	«	1,955	« «
Karancsalja	16	«	2,177	« «
Málnapatak	4	«	16,696	« «
Mátraszőlős	12	«	7,074	« «
Mulyadka	2	«	577	« «
Salgótarján	19	«	5,025	« «
Tereske	12	«	2,948	« «
Vecseklő	6	«	1,886	« «
10 község,	85	p.	41,602	k. h.

Somoskő vár. A Ráskayaké volt. A családnak 1542-ben férfiutód nélkül kihalása után Losonczy István kapta, mikor ez 1552-ben Temesváron hősi halált halt, fiúsított leányai révén a vár birtokaival együtt Országh Kristófé lett. 1573-tól 1593-ig a törökök tartották megszállva. Ezután Losonczi István Anna nevű leányának harmadik férje, Forgách Zsigmond lett tulajdonosává. Tartozékai voltak:

	1545.	1596.	1598.[1]	
Abelova	7 p.	1 p.	7 ház	4,921 k. h.
Borosznok	1 «	1 «	6 «	1,349 « «
Gácsfalva	16 «	— «	7 «	3,064 « «
Jelsőcz	6 «	2 «	6 «	1,082 « «
Losonczapátfalva	13 «	2½ «	6 «	2,194 « «
Lupacs	8 «	2 «	10 «	1,623 « «
Miksi	14 «	1½ «	14 «	870 « «
Polichno	8 «	2 «	8 «	1,927 « «
Praga	8 «	1 «	8 «	1,615 « «
Rimócz	11 «	— «	11 «	5,222 « «
Rózsalehota	8 «	1½ «	7 «	1,886 « «
Somoskő		várszolgák		277 « «
Somosujfalu	2 «	3 «	7 «	6,193 « «
Sóslehota	2 «	— «	10 «	645 « «
Szakál	10 «	2 «	19 «	3,137 « «
Varbó	12 «	4½ «	14 «	1,896 « «
Vilke	16 «	1½ «	9 «	4,078 « «
17 község,	142 p.	25½ p.	149 ház	44,480 k. h.

Fülek vár. A Ráskayaké volt, majd a Bebekekre szállt át. 1554-től 1593-ig török kézen volt. Tartozékai voltak: (1548.)

Csákányháza	2 p.	3,491 k. h.
Fülek	10 «	2,809 « «
Fülekkelecsény	3 «	400 « «
Fülekkovácsi	4 «	1,438 « «
Galábocs	4 «	783 « «
Garáb	6 «	1,425 « «
Keszeg	hódolt	1,728 « «
Kislibercse	3 p.	1,771 « «
Korna	3 «	2,433 « «
Kökényes	9 «	3,004 « «
Lentvora	6 «	2,353 « «
Nagyfalu	2 «	1,711 « «

[1] Összehasonlításul a hódoltság által okozott hanyatlásra.

Nagylibercse	8 p.	5,503 k.	h.
Parócza	1 «	1,579 «	«
Szalmatercs	2 «	1,320 «	«
Uhorszka	10 «	4,255 «	«
Turicska	3 «	829 «	«
Vizslás	hódolt	1,780 «	«
Závada	5 p.	1,670 «	«
19 község,	81 p.	40,362 k.	h.

Széchény vár. A Ráskayaké volt. A családnak kihalta után (1542) Losonczy István kapta, ennek halála után Országh Kristóf, ennek 1567-ben történt magtalan halála után nővérének, Borbálának férje, enyingi Török Ferencz kapott rá adományt. Utána Losonczy István leányának, Annának harmadik férjéé, Forgách Zsigmondé lett. A török 1552-től 1593-ig tartotta megszállva. Tartozékai voltak: (1542.)

Dolány	3 p.	1,494 k.	h.
Csitér	6 «	2,916 «	«
Endrefalva	5 «	2,307 «	«
Keresztúr (Nagy és Kis)	6 «	2,893 «	«
Nagyszécsény	26 «	5,596 «	«
Nógrádsipek	3 «	3,505 «	«
Patvarcz	3 «	1,338 «	«
Szécsénykovácsi	6 «	2,452 «	«
Trázs	12 «	2,995 «	«
Varbó	14 «	1,896 «	«
Varsány	20 «	4,447 «	«
11 község,	104 p.	31,839 k.	h.

Kékkő vár. A Balassa családé. A török 1573-tól 1593-ig birta. Tartozékai voltak: (1542.)

Alsóesztergály	7 p.	2,494 k.	h.
Alsótiszovnyik	5 «	1,397 «	«
Felsőesztergály	7 «	2,913 «	«
Felsősztregova	12 «	1,357 «	«
Felsőtiszovnyik	6 «	5,807 «	«

Kékkő	várőrök	2,467	k. h.
Kishartyán	3 p.	1,549	« «
Kissztraczen	5 «	992	« «
Kürtösujfalu	10 «	1,375	« «
Lest	14 «	7,791	« «
Madacska	5 «	3,051	« «
Nagylam	23 «	3,046	« «
Óvár	11 «	2,367	« «
Sóshartyán	7 «	3,433	« «
Sülye	5 «	1,459	« «
Szaraznyirjes	2 «	2,500	« «
Szelcz	4 «	517	« «
Szenna	6 «	2,031	« «
Szentpéter	5 «	2,325	« «
Szklabonya	18 «	1,717	« «
Sztregova	12 «	1,357	« «
Túrmező	6 «	7,965	« «
Veres	4 «	1,170	« «
Zsély	6 «	3,260	« «
24 község,	184 p.	64,772	k. h.

Divény vár. A Balassa családé. A török elfoglalva tartotta 1573-tól 1593-ig. Tartozékai voltak: (1542.)

Budalehota	6 p.	3,265	k. h.
Divény	9 «	4,222	« «
Divényorosz	9 «	4,229	« «
Dobrocsán	9 «	3,287	« «
Fűrész	11 «	1,318	« «
Gergelyfalva	2 «	833	« «
Kotmanlehota	7 «	2,443	« «
Lónyabánya	9 «	2,895	« «
Losoncz	33 «	6,059	« «
Nagysztraczin	2 «	1,874	« «
Podrecsány	7 «	2,019	« «
Poltár	7 «	4,433	« «
Priboj	2 «	712	« «
Tamási	13 «	2,450	« «

Tosoncza	4 p.	2,066 k.	h.
Udornya	3 «	1,118 «	«
Vámosfalva	6 «	3,518 «	«
17 község,	139 p.	46,742 k.	h.

A vármegyének 267 községéből, a melyiknek területe 716,560 k. h. várbirtok volt 116 község 319,610 k. h.-dal. Be van itt számítva a gömörmegyei Gedő várhoz tartozott 12 község is. Nincsenek számításba véve a Nógrád, Gyarmat, Hollókő castellumokhoz tartozott községek és területeik.

Gömör és Kishont vármegye.

A mai rimaszombati járás — egypár községet kivéve, — volt a hajdani Kishont vármegye.

Ajnácskő-Hajnácskő vár. A Parlaghy családé volt. A hűtlenségbe esett Parlaghy Lászlótól megvette 1545-ben Feledy Eustach, a kinek leányával, Margittal a Lorántffyakra szállott. Tartozékai voltak : (1549,)

Ajnácskő	12 p.	3,078 k.	h.
Alsópokorágy	8 «	702 «	«
Cserencsény	10 «	881 «	«
Csoma	10 «	2,204 «	«
Felsőpokorágy	6 «	1,567 «	«
Hegymeg (Magyar, Tót)	7 «	1,836 «	«
Jéne	4 «	1,498 «	«
Kerekgede	4 «	1,969 «	«
Klenócz	7 «	17,365 «	«
Likér	6 «	1,628 «	«
Majom	2 «	1,560 «	«
Nyustya	10 «	5,619 «	«
Rimabánya	4 «	2,277 «	«
Rimabrezó	11 «	2,450 «	«
Rimócza	5 «	1,866 «	«
Szelcze	6 «	4,237 «	«
Tiszolcz fele	8 «	8,903 «	«
18 község,	120 p.	59,640 k.	h.

A törökök 1577-ben elfoglalták és tőlük 1593-ban vették vissza a keresztények.

Balog vár. A balogi Balog családdal egy törzsből eredt Derencsényieké, majd a család férfiágának kihalta után a XVI. sz. végétől a Lorántffyaké volt. Az 1569. és 1578-iki törvényekben mint végvár említve. Tartozékai voltak: (1553.)

Alsóbalog	6 p.	1,792	k. h.
Babaluska	2 «	854	« «
Baradna	3 «	1,720	« «
Dobrapatak	2 «	1,549	« «
Esztrény	1½ p.	529	« «
Gesztes	2 p.	1,813	« «
Ispánmező	4 «	1,559	« «
Kietc	3½ p.	1,069	« «
Krokava	2 p.	1,786	« «
Lipócz	3½ p.	712	« «
Lukovistye	4 p.	2,481	« «
Pádér	5 «	2,106	« «
Pápocs	2 «	333	« «
Ploszkó	2 «	1,261	« «
Polom	2 «	1,176	« «
Ratkó	8 «	1,609	« «
Ratkóbisztró	4 «	2,475	« «
Ratkólehota	4 «	972	« «
Ratkószuha	4 «	1,009	« «
Ratkózdihava	1 «	722	« «
Rónapatak	1½ p.	841	« «
Sztris	3 p.	774	« «
Újvásár	3 «	2,077	« «
23 község,	72½ p.	31,815	k. h.

Gedő-Várgede vár. A Kubinyiak ősi vára volt, Feledy Eustách csellel elfoglalta tőlük. Feledy halála után 1552-ben már a gersei Pethők kezén találjuk. 1590-ben a Lorántffyak a Kubinyiakkal kiegyeztek, ezeknek más birtokokat adván, ők megmaradtak a török által 1577-ben lerombolt vár tartozékainak birtokában. Tartozékai voltak: (1552.)

Balogfala	4 p.	3,243 k.	h.
Bugyikfalu	3 «	580 «	«
Csoma	10 «	2,204 «	«
Dúsa	1 «	670 «	«
Gedeallya-Várgede	13 «	4,022 «	«
Guszona	10 «	3,930 «	«
6 község,	41 p.	14,849 k.	h.

Nógrád vármegyében: (1548.)

Bolgárom	9 p.	1,652 k.	h.
Csehbrezó	10 «	4,995 «	«
Hradistye	6 «	2,526 «	«
Ipolybeszterce	1 «	525 «	«
Ipolynitra	11 «	1,385 «	«
Nagydarócz	7 «	2,909 «	«
Nógrádkisludány	2 «	2,159 «	«
Ózdin	8 «	2,346 «	«
Rapp	20 «	1,533 «	«
Rónagarab	6 «	1,666 «	«
Sávoly	8 «	1,888 «	«
Szente	9 «	1,311 «	«
12 község,	97 p.	24,895 k.	h.

Együtt: 18 község 39,744 k. h.

Kraszna-Horka vár. Zápolya Jánosé volt. 1527-ben Ferdidinand király azt Bebek Imre és Ferencz testvéreknek adományozta. A Bebek családé volt a családnak 1567-ben történt kihalásáig, a mikor a királyra szállott át. Rudolf király 1585-ben Andrássy Péternek zálogosította el. Tartozékai voltak: (1519.)

Alsósajó	7 p.	3,282 k.	h.
Berzéte	23 «	3,589 «	«
Betlér	12 «	4,224 «	«
Felsősajó	4 «	2,703 «	«
Gencs (fele)	2 «	702 «	«
Gócs	6 «	2,546 «	«
Hankova	2 «	1,866 «	«
Henczkó	2 «	1,744 «	«

Henszlova	3 p.	2,149 k.	h.
Jólész	6 «	1,750 «	«
Kisveszverés	3 «	3,616 «	«
Krasznahorkahosszúrét	4 «	2,439 «	«
Krasznahorkaváralja	13 «	4,026 «	«
Markuska (részbirtok)	— «	— «	«
Nagyveszverés	8 «	6,370 «	«
Oláhpataka	8 «	3,932 «	«
Páskaháza	7 «	1,026 «	«
Rédova (részbirtok)	— «	— «	«
Restér	5 «	1,497 «	«
Sebespatak	2 «	1,360 «	«
20 község,	117 p.	48,822 k.	h.

Murány vár. Zápolya Jánosé volt. 1527-ben Ferdinand király vingárti Horváth Gáspárnak adományozta. Egy időre Bebekék elfoglalták. Horváth Gáspár halála után a királyra szállott vissza s a század végéig az övé maradt. Tartozékai voltak: (Porták összeírása nincs.)

Helpa	7,245 k.	h.
Hisnyó	3,393 «	«
Jolsva	8,133 «	«
Jolsvataplócza	1,581 «	«
Kisrőcze	2,402 «	«
Koprás	1,147 «	«
Lubenyik	1,011 «	«
Miglécz	631 «	«
Mnisány	1,493 «	«
Murány	17,928 «	«
Murányhosszúrét	3,241 «	«
Murányhutta	1,469 «	«
Muránylehota	1.307 «	«
Murányzdichava	4,967 «	«
Nagyrőcze	4,340 «	«
Nandrás	1.843 «	«
Perlász	791 «	«
Polonka	16,314 «	«

Rochfalva	1,428	k. h.
Sumjácz	16,721	« «
Süvéte	1,427	« «
Telgárt	9,747	« «
Umralehota	1,188	« «
Vernár	7,862	« «
Vizesrét	2,643	« «
25 község,	120,239	k. h.

Pelsőcz vár. A Bebekek ősi birtoka. A családnak fiágon kihalta után (1567.) a királyé lett és birtokai a Borsod vármegyében levő Szendrő várhoz tartoztak. Tartozékai voltak: (1549.)

Csoltó (fele)[1]	2 p.	1,340	k. h.
Gacsalk	3 «	1,855	« «
Gencs (fele)[1]	2 «	702	« «
Kecső (fele)[1]	7 «	2,838	« «
Kúntaplócza (fele)[1]	1 «	732	« «
Nasztraj	3 «	1,123	« «
Pelsücz	24 «	10,803	« «
Pelsőczardó (fele)[1]	5 «	979	« «
Sajógömör	8 «	3,126	« «
Szirk	8 «	3,204	« «
Turcsok	2 «	2,552	« «
11 község,	65 p.	29,254	k. h.

Putnok vár. A Putnoky családé volt. 1556-ban a Bebekkel tartott Putnoky Gáspár és Menyhért hűtlensége folytán Ferdinand király birtokaikat Szegedy Bertalannak adta. 1578-ban végbely volt, aztán a törökök lerombolták. A XVI. sz. végén a birtokokat Pethő László kezén látjuk. Tartozékai voltak: (1549 és 1596.)

[1] A másik felerész a Bebekekkel közös törzsből eredt Csetneky családé volt.

	1549.	1596.	
Dénes	12 p.	— p.	1,534 k. h.
Máté	14 «	2½ «	2,877 « «
Melléte	10 «	1 «	2,518 « «
Oldalfalu	3 «	— «	878 « «
Putnok	13 «	4¼ «	5,921 « «
5 község,	52 p.	— p.	14,728 k. h.

Rákos vár. Zápolya Jánosé volt. 1527-ben Ferdinand vingárti Horváth Gáspárnak adományozta. Bebekék elfoglalták tőle és hosszabb időn át birták. Horváth és a Bebekek kihalta után a királyra szállott és Szendrőhöz tartozott. Tartozékai voltak: (1549.)

Deresk	13 p.	3,592 k. h.	
Kövi	14 «	5,453 « «	
Licze	11 «	3,180 « «	
Rákos	4 «	2,263 « «	
4 község,	42 p.	14,488 k. h.	

Rimaszécs vár. A Széchyek ősi birtoka. 1579-ben István fiutód nélkül halván meg, a birtokokat Rudolf király lobkoviczi Poppel Lászlónak adományozta, 1596-ban ismét Széchy Tamás kezén látjuk. Tartozékai voltak: (1552.)

Bátka (Alsó és Felső)	5½ p.	2,041 k. h.	
Czakó	3 «	1,130 « «	
Dobócza	16 «	3,278 « «	
Felsőbalog	8 «	3,950 « «	
Hrussó	4 «	1,448 « «	
Jeszte	2 «	1,320 « «	
Meleghegy	3 «	1,027 « «	
Perjese	7½ «	2,009 « «	
Rimaszécs	18 «	3,965 « «	
Szentsimon	6 «	2,257 « «	
Szútor	10 «	2,304 « «	
Tamási	3 «	1,118 « «	
Újfalú	3½ «	678 « «	
Zsip	11 «	1,205 « «	
14 község,	99½ p.	27,710 k. h.	

A vármegyének ma 745,295 k. h.-ra terjedő 280 községéből várbirtok volt a tornamegyei Szádvárhoz és Tornához tartozottakkal 133 község 383,831 k. holddal.

Heves vármegye.

Hatvant a törökök már 1544-ben elfoglalták, ettől kezdve Heves déli részén, a mi akkor mélyebben leterjedt mint ma, állandó volt a hódoltság úgy, hogy 1555-ben már 914½ hódolt és csak 68 szabad porta volt. 1552-ben a hódolt porták száma 966-ra, 1553-ban 1068-ra, 1554-ben 1116-ra emelkedett. Egernek a török által 1559-ben történt elfoglalása után az egész vármegye behódolt.

Eger vár. Az egri püspöké volt, de mint fontos végvárban az egész XVI. századon át állandóan királyi őrség volt benne. Tartozékai voltak:

Kenderes (ma Jász-N.-K.-Szolnok)	19,361	k. h.
Tarnaszentmária	1,915	« «
2 község,	21,276	k. h.

és az egri püspökség birtokai: (1546.)

Abádszalók (ma Jász-N.-K.-Sz. m.)	20,125	k. h.
Czegléd (ma Pest-P.-S.-K.-K. m.)	42,264	« «
Demjén	4,360	« «
Eger (Olaszvég, Sztmiklós és Theatrum	10,760	« «
Egerbakta	5,628	« «
Egercsehi	2,094	« «
Fedémes	1.501	« «
Felnémet	5,248	« «
Felsőtárkány	13,436	« «
Füzesabony	7,440	« «
Gyöngyöshalász	4,360	« «
Gyöngyöspüspöki	1,802	« «
Gyöngyössolymos	11,776	« «
Kápolna	3,744	« «
Kerecsend	9,271	« «
Kiskőre	11,244	« «

Kunmadaras (ma Jász-N.-K.-Sz.)	26,736	k. h.
Maklár	5,559	« «
Mezőtárkány	6,800	« «
Nagytálya	2,288	« «
Sarud	10,365	« «
Tiszanána	15,118	« «
22 község,	216,919	k. h.

Együtt: 24 község 238,195 k. h. Ebből más vármegyékben van ma 4 község 108,486 k. holddal.

Nána, Oroszlánkő, Sirok várak — mind a Mátrában — a Kompolthy családéi voltak. 1512-ben Kompolthy János és gúthi Országh János és Imre kölcsönös örökösödési szerződést kötöttek. A Kompolthy család fiágon kihalt 1527-ben, ekkor a birtokokat részben Lossonczy István, részben Országh Imre kapta. 1552 után mind az Országh családé. A családnak 1567-ben fiágon kihalta után Országh Borbála férje, enyingi Török Ferencz kapott rájok adományt, de már csak Sirokra és Oroszlánkőre. A Török család birta azokat az egész századon át. A többi török kézen volt.

Nánához tartoztak:

Atkár	5,851	k. h.
Átány	9,171	« «
Detk	4,881	« «
Dévaványa (ma J.-N.-K.-Sz. m.)	54.551	« «
Domoszló	7,378	« «
Fegyvernek (ma J.-N.-K.-Sz. m.)	16,069	« «
Heves	17,240	« «
Karácsond	5,477	« «
Kisnána	3,923	« «
Markaz	4,493	« «
Nagykörű (ma J.-N.-K.-Sz. m.)	9,356	« «
Pély	11,494	« «
Tiszaeörs	6,435	« «
Tiszaroff (ma J.-N.-K.-Sz. m.)	19,695	« «
Visonta	4,218	« «
Zaránk	2,526	« «
16 község,	182,758	k. h.

Oroszlánkőhöz tartoztak:

Hevesugra	2,152	k. h.
Kőtelek (ma J.-N.-K.-Sz. m.)	8,886	« «
Tar (castellum)	4,745	« «
Vámosgyörk	3,790	« «
Visznek	3,796	« «
Zagyvaszentjakab	2,700	« «
6 község,	26,571	k. h.

Sirokhoz tartoztak:

Dorogháza	3,110	k. h.
Nagybatony	7,189	« «
Renk	7,496	« «
Sirok	11,013	« «
Szajla	1,519	« «
Terpes	379	« «
Verpelét	9,238	« «
7 község,	39,944	k. h.

A három vár birtokaiból ma Jász-Nagy-Kún-Szolnok vármegyében van négy község 90,510 k. holddal.

Szarvaskő vár. Az egri püspökségé volt, de a XVI. század zavaros viszonyai közt olykor más világi urak is elfoglalták. Tartozékai voltak:

Szarvaskő		2,163	k. h.
Borsod vármegyében: (1549.)			
Apátfalva	6 p.	6,216	k. h.
Balaton	2 «	2,293	« «
Bánhorvát	7 «	1,761	« «
Királd	5 «	1,032	« «
Merse	5 «	1,940	« «
Uppony	5 «	2,227	« «
6 község,	31 p.	14,869	« «

Együtt: 7 község, 17,032 k. h.

A vármegye mai 653,542 k. holdat kitevő 117 községéből a fenti négy várhoz tartozott 46 község 290,635 k. holddal.

Borsod vármegye.

Dédes vár. A pálóczi Pálóczyaké volt. A család kihalta után 1527-ben Perényi Péter kapta, utódai birták 1572-ig. 1567-ben a várat a törökök elpusztították. A király és Perényi Gábor közt 1568-ban kötött szerződés szerint a királyra ment át, a ki a vár birtokait többeknek szétosztotta. Tartozékai voltak: (1549.)

Dédes	15 p.	3,076 k.	h.
Mályinka	2 «	4,205 «	«
Sajószentpéter	15 «	6,681 «	«
Szilvás	13 «	6,574 «	«
Tapolcsány	8 «	2,042 «	«
Tardona	9 «	3,750 «	«
Visnyó	8 «	7,470 «	«
7 község,	70 p.	33,798 k.	h.

Diósgyőr vár. II. Lajos király neje, Mária birta. 1540-ben Ferdinand királytól Balassa Zsigmond vette zálogba. Ennek fiutód nélkül 1559-ben történt halála után Perényi Gábor, utána enyingi Török István birta, a ki azt mostoha atyjának, Geszthy Ferenczneknek adta át. Tartozékai voltak: (1549.)

Aranyos	10 p.	4,535 k.	h.
Bábony	9 «	2,333 «	«
Diósgyőr	30 «	29,846 «	«
Hejőcsaba	2 «	2,020 «	«
Kápolna	13 «	1,842 «	«
Kisgyőr	30 «	12,104 «	«
Mályi	1 «	2,027 «	«
Mezőkeresztes	30 «	12,251 «	«
Mezőkövesd	35 «	16,937 «	«
Miskolcz	55 «	9,189 «	«
Parasznya	8 «	2,912 «	«
Radistyán	9 «	1,423 «	«
Sajópetri	3 «	1,740 «	«
Szakáld (Mohi)	1 «	2,065 «	«
Tiszavalk	2 «	2,008 «	«
Verbó	12 «	4,488 «	«
16 község,	250 p.	107,620 k.	h.

Cserép vár. Báthori Andrásé és utódaié. Tartozékai voltak:

Cserépfalu	7,757 k. h.
Cserépváralja	2,547 « «
Tard	7,541 « «
3 község,	17,845 k. h.

Ónód vár. Királyi vár volt. A XVI. sz. első felében a Perényieké lett. Perényi Gábornak 1561-ben történt halála után a királyra szállott és azt Rákóczi Zsigmond szerezte meg. Tartozékai voltak:

Borsod vármegyében:

Emőd	8,575 k. h.
Gelej	5,581 « «
Ónod	3,173 « «
Szederkény	8,288 « «
4 község,	25,617 k. h.

Zemplén vármegyében:

Belsőböcs (ma Borsod m.)	2,362 k. h.
Külsőböcs « « «	1,970 « «
Sajókesznyéte	5,617 « «
Tiszalúcz	7,867 « «
Megyaszón részbirtok 4 porta	
4 község,	17,816 k. h.

Együtt: 8 község, 43,433 k. h.

Szendrő vár. A Bebek család birtoka 1566-ig, a mikor az állhatatlan családnak ismét Zápolyához pártolt tagjától, Györgytől Miksa király elvette. Ettől kezdve királyi és fontos végvár. Tartozékai voltak: (1549.)

Abod	7 p.	5,414 k. h.
Borsod	8 «	1,464 « «
Csehi	6 «	ma puszta Szendrő határában
Edelény	37 «	6,094 k. h.
Felsőkelecsény	4 «	1,371 « «
Felsőnyárad	8 «	2,218 « «

Galvács	6 p.	2,605 k.	h.
Kurittyán	3 «	1,193 «	«
Ládbesenyő	11 «	1,807 «	«
Rudóbánya	15 «	2,933 «	«
Sajóarnót	5 «	2,575 «	«
Sajóecseg	3 «	1,373 «	«
Sajóivánka	3 «	1,782 «	«
Sajókeresztúr	16 «	2,834 «	«
Sajópálfala	2 «	12,45 «	«
Sajóvámos	30 «	5,425 «	«
Szendrő	45 «	9,330 «	«
Szendrőlád	8 «	3,077 «	«
Szirmabesenyő	3 «	1,624 «	«
Szuhogy	5 «	2,962 «	«
20 község,	225 p.	57,326 k.	h.

1567-től Szendrőhöz tartozott a Gömör vármegyében volt Pelsőcz összes tartozékaival, 11 község 29,254 k. holddal és Rákos 4 község 14,488 k. h. Együtt összesen 34 község 91,068 kat. holddal.

A vármegyének 177 községéből és 630,755 k. h. területéből a Tokajhoz tartozottakkal együtt várbirtok volt 50 község 249,235 kat. holddal.

Abaúj-Torna vármegye.

a) *a régi Torna vármegyében:*

Szádvár vár. Bebekéké, 1567-től a királyé, a ki azt 1596-ban Dersffy Ferencznek adta zálogba. Tartozékai voltak: (1543.)

Almás adózó	18 p.	4,254 k.	h.
Bódvavendégi	17 «	1,673 «	«
Derenk	3 «	2,549 «	«
Görgő	25 «	6,244 «	«
Hígvégardó	21 «	2,125 «	«
Jabloncza	25 «	4,517 «	«
Körtvélyes	11 «	2,921 «	«
Méhész	1 «	705 «	«
Perkupa	1 «	2,836 «	«

Szentandrás	8 p.	2,728 k.	h.
Szilas	12 «	3,327 «	«
Szin	2 «	3,132 «	«
Szögliget	14 «	3,266 «	«
Szőllősardó	18 «	1,854 «	«
Varbócz	1 «	1,756 «	«
15 község,	177 p.	43,887 k.	h.

Gömör megyében:

Dernő	8 p.	4,677 k.	h.
Hárskút	6 «	2,214 «	«
Kovácsvágás	5 «	2,401 «	«
Tornalja	2 «	6,486 «	«
4 község,	21 p.	15,778 k.	h.

Együtt: 19 község 59,665 k. h.

Torna vár. Zápolya Jánosé volt. 1527-ben vingárti Horváth Gáspár kapta adományba. Ennek özvegyétől Magóchy Gáspár vette meg s családja birta. Tartozékai voltak: (1543.)

Áj	12 p.	3,711 k.	h.
Horváti	3 «	885 «	«
Rákó	6 «	1,604 «	«
Torna	31 «	4,034 «	«
Tornaújfalu	21 «	1,746 «	«
Udvarnok	14 «	1,666 «	«
6 község,	87 p.	12,646 k.	h.

Gömör vármegyében:

Barka	11 p.	4,125 k.	h.
Lucska	12 «	2,596 «	«
2 község,	23 p.	6,721 k.	h.

Együtt: 8 község 19,367 k. h.

b) *Abaúj vármegyében:*

Nagyida vár. A Perényi család ősi birtoka. 1556-ban a várat Ferdinand hadai lerombolták, 1558-ban Perényi Mihály leányai præficiáltatván, a birtokokat örökölték. Perényi Ferencz visszatérvén Ferdinand király hűségére, 1563-ban a várhoz tar-

tozott jószágokat is visszakapta s azokat utódai birták. Tartozékai voltak: (1552.)

Abaújvár	6 p.	1,919 k.	h.
Bodolló	5 «	1,348 «	«
Csécs	8 «	4,262 «	«
Hidasnémeti	7 «	1,448 «	«
Makrancz	6 «	4,068 «	«
Miglécz	4 «	1,043 «	«
Nagyida	16 «	7,240 «	«
Pányok	3 «	1,466 «	«
Perény	4 «	5,794 «	«
Szeszta	14 «	2,263 «	«
Szigetbölzse	1 «	981 «	«
Tornyosnémeti	9 «	2,968 «	»
Zsadány	1 «	967 «	«
13 község,	84 p.	35,467 k.	h.

Boldogkő vár. Zápolya Jánosé volt. 1527-ben Báthori István kapta adományba s fivéreire ment át. 1578-ban Serényi Mihály és Gábor vették meg. Tartozékai voltak:

Árka	1,591 k.	h.
Bodókőújfalu	2,092 «	«
Bodókőváralja	4,005 «	«
3 község,	7,688 k.	h.

Regécz vár. Zápolya Jánosé volt. 1527-ben Báthori István kapta, 1541-ben Serédy Gáspár és György örökbirtokul kapták. 1560-ban Ferdinand király a Serédyek nővére fiának, Alaghy Jánosnak adta, a kitől 1571-ben Alaghy András leányának, Judithnak fiáé, Magóchy Ferenczé lett, a kitől Rákóczi Zsigmond szerezte meg. Tartozékai voltak: (1552.)

Alsónovaj	1,315 k.	h.
Baskó	5,150 «	«
Felsőnovaj	810 «	«
Garadna	2,032 «	«
Fony	7,339 «	«

Forró		3,423	k. h.
Hernádszentandrás		1,187	« «
Kér		3,366	« «
Regéczke		4,719	« «
Abaúj-Szántó		7,724	« «
Vilmány		2,147	« «
11 község,		38,212	k. h.

Füzér vár. A Perényieké. Perényi Gábor végrendelete szerint a királyé lett, a ki azt 1569-ben Báthori Mihálynak örökáron eladta, ennek 1585-ben történt halála után fivéreire szállott át. Tartozékai voltak: (1552.)

Detek	7 p.	1,748	k. h.
Füzér	25 «	10,212	« «
Hollóháza	1 «	401	« «
Kajata	2 «	1,538	« «
Kápolna (ma puszta)		—	« «
Komlós	1 «	946	« «
Nyíri	8 «	2,900	« «
Pálháza	2 «	1,163	« «
Radvány	2 «	1,392	« «
Vilmány	5 «	2,147	« «
9 község,	53 p.	22,448	k. h.

Zemplén vármegyében:

Alsóregmecz	3 p.	2,509	k. h.
Biste	2 «	1,875	« «
Felsőregmecz	2 «	861	« «
Mátyásháza	2 «	1,251	« «
Mikóháza	8 «	2,834	« «
és 5 községben részbirtok			
5 község,	17 p.	9,330	k. h.

Együtt: 14 község 71,878 k. h.

Szalánc vár. A Perényieké volt. Hűtlenség czímén a királyra szállott, a ki azt Lossonczy Istvánnak adta, ettől præficiált leányaira, majd Lossonczy Anna harmadik férjére, Forgách Zsigmondra ment át. Tartozékai voltak: (1552.)

Alsócsáj		512	k. h.
Alsókemencze		2,316	« «
Bátyok		707	« «
Bőd		1,705	« «
Csákány		1,671	« «
Felsőkemencze		1,966	« «
Kelecsenyborda		2,329	« «
Nagyszaláncz		3,555	« «
Nádaska		1,146	« «
Petőszinye		4,715	« «
Pusztafalu		3,034	« «
Rákos		1,837	« «
Rank		3,545	« «
Regeteruszka		3,491	« «
Újszállás		1,917	« «
Újváros		5,233	« «
Zír		710	« «
17 község,		40,387	k. h.

A vármegyében levő 264 község és 577,341 k. holdból várbirtok volt 74 község 200,735 k. h.

Szepes vármegye.

Gölnicz, Richnó, Szepesvár várak birtokaikkal együtt a Zápolya Jánoséi voltak. 1527-ben Ferdinand király azokat Thurzó Eleknek adományozta. Ennek 1543-ban történt halála után leánya Anna s férje, Báthori András Bonaventura országbiró kapták. Ennek gyermektelen halála után (1566) Thurzó Elek fivérének, Györgynek unokájáé, Thurzó Szaniszlóéi lettek, a kinek utódai birták azokat.

Gölnicz vár. Tartozékai voltak: (1538.)

Gölnicz	16 p.	10,121	k. h.
Nagykunchfalu	7 «	3,921	« «
Szepesremete	6 «	6,853	« «
Svedlér	13 «	15,413	« «
Szomolnok	15 «	5,976	« «
5 község,	57 p.	42,284	k. h.

Richnó vár. Tartozékai voltak: (1549.)

Folkmár	12 p.	4,320 k.	h.
Hrisócz	3 «	1,585 «	«
Kalyava	3 «	771 «	«
Kluknó	11 «	6,125 «	«
Kojsó	8 «	6,954 «	«
Richnó	3 «	1,242 «	«
Zakárfalu	3 «	1,075 «	«
7 község,	43 p.	21,872 k.	h.

Szepesvár vár. Tartozékai voltak: (1538.)

Alsósunyava	6 p.	3,233 k.	h.
Alsószlovinka	4 «	3,104 «	«
Baldócz	4 «	386 «	«
Beharócz	4 «	865 «	«
Dénesfalu	4 «	747 «	«
Domán	15 «	2,230 «	«
Dubrava	3 «	1,599 «	«
Felsőszlovinka	4 «	4,912 «	«
Hotkócz	5 «	várszolgák	
Kisfolkmár	1 «	399 k.	h.
Kolbach	7 «	1,185 «	«
Kolcsó	10 «	993 «	«
Korompa	14 «	3,938 «	«
Olysavka	3 «	594 «	«
Szepesnádasd	2 «	346 «	«
Szepesmindszent	12 «	2,885 «	«
Szepessümeg	17 «	8,142 «	«
Szlatvin	4 «	768 «	«
Voikfalva	3 «	1,308 «	«
Zsegra	3 «	1,684 «	«
20 község,	125 p.	38,918 k.	h.

Késmárk vár. Zápolya Jánosé volt, a ki azt hivének, Laszkó Jeromosnak adta. Ennek fia, Albert, előbb Rueber Jánosnak elzálogosította, majd 1579-ben eladta azt Thököli Sebestyénnek. Tartozékai voltak (a mit Laszkó Jeromos birt 1538-ban):

Felsőszunyava	3 p.	1,353 k.	h.
Forberg	6 «	2,227 «	«
Hodermark	4 «	2,991 «	«
Kravján	6 «	4,247 «	«
Kubach	9 «	7,311 «	«
Lucsivna	6 «	3,355 «	«
Menguszfalu	3 «	5,308 «	«
Rokusz	10 «	2,297 «	«
Schavnik	9 «	3,191 «	«
Szepesvéghely	19 «	4,946 «	«
Vikartócz	8 «	8,715 «	«
11 község,	83 p.	45,941 k.	h.

Dunajecz-Nedecz vár. Zápolyáé, majd a Laszkóéké, Laszkó Albert 1599-ben eladta azt palocsai Horváth Györgynek. Tartozékai voltak:

Fridmann	3,495 k. h.
Jurgó	2,831 « «
Nagylipnik	3,784 « «
Mátyásfalu	3,042 « «
Nedecz	4,506 « «
Trips	2,045 « «
Újbéla	3,017 « «

községek. Ezeken kívül 67 dűlő név van az eladó levélben felsorolva. Ezek közül ma megállapítható a dűlőkkel azonos nevű 32 község 87,373 k. holddal.

A vármegye mai, összesen 215 községe 637,383 k. h. Ebből a XVI. században Lengyelországnak el volt zálogosítva Lubló várral együtt 16 város 89,787 k. holddal. A többiből várbirtok volt 75 község 236,388 k. holddal.

Sáros vármegye.

Hertnek vár. Tárczay Györgyé volt. A zápolyapárti úrtól elvette Ferdinand király és 1556-ban Forgách Simonnak adta. Tartozékai voltak: (1567)

Bartosfalva	3	p.	1,913	k. h.
Boglyárka	1½	«	1,631	« «
Hertnek	6½	«	3,125	« «
Krive	2	«	2,596	« «
Kruzslyó	2	«	1,762	« «
Livó	4	«	4,587	« «
Lukó	3½	«	3,960	« «
Ossikó	8	«	2,412	« «
8 község	30½	p.	21,885	k. h.

Hönig-Újvár-vár. Tárczay Györgyé volt. Ferdinand király 1555-ben híveinek Péchy Gáspár és Márton testvéreknek adományozta. Tartozékai voltak: (1567)

Hönig	2½	p.	3,000	k. h.
Jakabvolya	1	«	1,009	« «
Litinye	2	«	1,038	« «
Olejnok	1	«	7,730	« «
Péchujfalu	7	«	2,365	« «
5 község	13½	p.	15,142	k. h.

Tarkó vár. Tárczay Györgyé volt. 1558-ban Ferdinand híve Dessewffy János kapta. Tartozékai voltak: (1567)

Décső	5	p.	1,642	k. h.
Harcsárlucska	3	«	644	« «
Héthárs	22	«	1,639	« «
Jesztreb	10	«	3,886	« «
Kijó	8	«	2,683	« «
Krivány	7	«	4,009	« «
Lubotin	4½	«	1,793	« «
Nyírjes	7	«	1,197	« «
Oroszvolya	2	«	1,035	« «
Tárcza	2½	«	1,783	« «
Tarkó	7	«	3,584	« «
Viszoka	1½	«	1,183	« «
Vörösalma	3½	«	1,328	« «
13 község	73	p.	26,106	k. h.

Palocsa vár. A palocsai Horváth családé. Tartozékai voltak: (1567)

Orló	2 p.	3,314 k.	h.
Palocsa	6 «	3,822 «	«
Schönvíz	3 «	1,921 «	«
Sztarina	2 «	1,571 «	«
Ujak	2 «	1,098 «	«
5 község	15 p.	11,726 k.	h.

Sáros vár. A Perényiek ősi vára volt. Ferdinand király elvette Perényi Pétertől és utódainak se adta vissza, de királyi várnak tartotta meg. Előbb Rueber Jánosnak, majd Dersffy Ferencznek zálogosította el, akitől a vár 1604-ben Csáky Istvánhoz került. Tartozékai voltak: (1567)

Hankócz	5½ p.	1,523 k.	h.
Kozsan	3 «	881 «	«
Kucsin	5 «	1,214 «	«
Nagysáros	10 «	5,112 «	«
Németjakabvágás	7 «	2,456 «	«
Porubka	6 «	476 «	«
Radács	3½ «	2,594 «	«
Sebes	2½ «	1,850 «	«
8 község	42½ p.	15,506 k.	h.

Sóvár vár. A sóvári Soós családé. 1528-tól Eperjes város elfoglalva tartotta, de 1550-ben visszaadta a Soós családnak. Tartozékai voltak: (1567)

Gulyvész	4 p.	1,058 k.	h.
Janó	2 «	804 «	«
Keczerpálvágás	1½ «	2,120 «	«
Német- és Tótsóvár	8 «	2,336 «	«
Tapolybisztra	2½ «	2,253 «	«
5 község	18 p.	8,571 k.	h.

Kissároson, Komlóskeresztesen, Medgyesen, Sebesfalun és Tapolyhermányban részbirtokok.

Kapi vár. A kapivári Kapyaké. A Zápolya pártján volt Kapy (I.) Györgytől Ferdinand király 1537-ben elfoglaltatta, de a hozzá állott II. Györgynek visszaadta. Tartozékai voltak: (1567)

Fulyán	leégve	655	k.	h.
Geralt	4 p.	1,844	«	«
Gerlachó	2½ «	1,521	«	«
Kapi	7 «	2,067	«	«
Kapipálvágása	3 «	1,363	«	«
Kökény	1 «	305	«	«
Láda	2 «	472	«	«
Lenartó	2 «	2,560	«	«
Malczó	2 «	3,271	«	«
Mátévágás	3 «	695	«	«
Szentgyörgy	1 «	242	«	«
Sznakó	2 «	2,036	«	«
Taplinémetfalu	2 «	909	«	«
Töltszék	2 «	2,211	«	«
Veneczia	2½ «	1,006	«	«
15 község	36 p.	21,157	k.	h.

Makovicza-Zboró-vár. A Tárczay családé volt. 1540-ben Ferdinand király elfoglaltatta Tárczay Györgytől és Serédy Gáspárnak zálogosította el. Utána fivére György, ettől Serédy Miklósnak fia II. Gáspár örökölte. Ennek leánya Zsuzsanna, Ostrogh János lengyel herczeg neje, anyjának, Mérey Annának adta át, akitől második férje, Balassa András vette át. A XVII. század elején Rákóczy Zsigmond kezére került. Tartozékai voltak: (1567)

A mai makoviczai járásból:	46	község,	68,903	kat.	holddal,
a « szekcsői «	12	«	22,604	«	«
a « tapolyi «	17	«	24,262	«	«
Összesen:	75	község,	114,769	kat.	holddal,

a várhoz tartozott porták száma 200¾.[1]

[1] Az egyes községek felsorolása sok helyet venne igénybe.

A vármegye mai 380 községe és 634,014 kat. hold területéből várbirtok volt 136 község, 281,862 kat. holddal.

Zemplén vármegye.

Tálya vár. 1541-ben már le volt rombolva. A XVI. század elején Zápolya Jánosé volt. 1527-ben Báthori István kapta adományba. 1535-ben Serédy Gáspár kapta meg, utána fivére György, majd ennek veje Alaghy János, ez után meg fia András és leánya Judit örökölték. Judith előbb Magóchy Gáspárné, majd Rákóczy Zsigmondné volt és Tálya ez utóbbié lett. Tartozékai voltak: (1570)

Mád	5,525	k. h.
Rátka	2,012	« «
Tálya	6,623	« «
3 község	14,160	k. h.

Tokaj vár. Zápolya Jánosé volt. 1527-ben Báthori István kapta. 1536-ban Ferdinand király Serédy Gáspárnak 40,000 frtért elzálogosította. Ettől örökölte fivére Benedek, a Benedek fiának Jánosnak fiutód nélküli halála után 1558-ban II. Serédy Gáspár kapott rá adományt. Később Rákóczi Zsigmond előbb részletekben, majd egészen megszerezte a birtokokat. Tartozékai voltak: (1567)

Bekecs	4,455	k, h.
Berzék	1,429	« «
Bodrogkeresztúr	5,192	« «
Bodrogzsadány	800	« «
Hernádnémet	5,842	« «
Ond	1,322	« «
Szerencs	3,647	« «
Tarczal	9,311	« «
Tokaj	4,805	« «
Mezőzombor	6,803	« «
10 község	43,606	k. h.

Borsod vármegyében.

Tiszatarján	7,029 k. h.
Együtt 11 község	50,635 « «

Sárospatak vár. Pálóczy Antal magvaszakadtával 1527-ben Perényi Péter kapta adományba. 1573-ban Miksa király Dobó István özvegyének és utódainak 100,000 r. frtért elzálogosította. 1592-ben Dobó Ferencz javára megújította Rudolf király a zálogjogot. Tartozékai voltak: (1567)

Borsi	6	p.	1,092 k. h.
Csernahó	6½	«	1,069 « «
Erdőbénye	10	«	7,954 « «
Karád	12	«	11,631 « «
Karos	4	«	2,312 « «
Királyhelmecz	7½	«	4,137 « «
Kisgéres	7	«	3,337 « «
Kistoronya	8	«	1,703 « «
Kisújlak	3	«	513 « «
Nagygéres	7½	«	3,109 « «
Nagytoronya	7	«	2,659 « «
Ricse	5	«	4,454 « «
Rudabányácska	4	«	2,086 « «
Sárospatak	85	«	26,919 « «
Sátoraljaújhely	16	«	12,434 « «
Semjén	2	«	1,403 « «
Szegi	5	«	2,809 « «
Tolcsva	4	«	3,049 « «
Vámosújfalu	5	«	1,850 « «
Végardó	2½	«	2,001 « «
20 község	205	p.	96,521 k. h.

Kövesd vár. Pálóczy Antal magvaszakadtával 1528-ban Serédy Gáspár kapta, ennek halála után fivére Benedek örökölte. Ennek és fiának, Jánosnak magtalan halála után Serédy Miklós fia II. Gáspár kapott rá 1558-ban adományt. 1571-ben Balassa

Andrásra, mint Serédy II. Gáspár özvegyének Mérey Annának második férjére ment át. Tartozékai voltak: (1567)

Bodrogszerdahely	5½ p.	4,291 k.	h.
Felsőbereczki	1 «	598 «	«
Kisczigánd	5½ «	5,236 «	«
Kiskövesd	5½ «	1,163 «	«
Nagyczigánd	6 «	4,652 «	«
Nagykövesd	2½ «	2,209 «	«
Vajdácska	3 «	2,857 «	«
7 község	29 p.	21,006 k.	h.

Terebes vár. A Perényiek ősi birtoka. 1568-ban Perényi Gábor magtalan halála után nővérének, Erzsébetnek férjére, Homonnay Ferenczre ment át. Tartozékai voltak: (1567)

Dargó	2½ p.	2,545 k.	h.
Egres	6 «	974 «	«
Gálszécs	6 «	4,905 «	«
Gercsely	3 «	1,733 «	«
Gerenda	2 «	576 «	«
Hardicsa	3 «	4,146 «	«
Kereplye	1 «	1,114 «	«
Kohány	6 «	1'496 «	«
Miglész	3 «	1,399 «	«
Nagyazar	5 «	2,393 «	«
Nagyruszka	6 «	1,227 «	«
Pelejte	3 «	2,248 «	«
Szécskeresztúr	19 «	4,660 «	«
Tarnóka	2 «	636 «	«
Tőketerebes	30 «	10,800 «	«
Upor	1 «	1,160 «	«
Vécse	5 «	3,067 «	«
Zebegnyő	1 «	874 «	«
18 község	104½ «	45,893 k.	h.

Csicsva vár. Báthori I. Andrásé volt. Utódának Györgynek hűtlensége miatt, fivére Báthori II. András kapta 1557-ben.

A XVI. század végéig Báthori Györgynek fia, István országbíró birta. Tartozékai voltak: (1567) a mai varannói járásban 23 község, 47,359 k. holddal.[1] 67¾ porta.

Barkó, Jeszenő várak. A Homonnay-Drugethek birták. Ezekhez tartoztak 1567-ben:

a mai homonnai járásban	59	község	124,628	k.	holddal,
a « szinnai «	29	«	105,663	«	«
a « varannói «	13	«	29,208	«	«
a « sztropkói «	3	«	3,679	«	«
a « nagymihályi «	1	«	3,600	«	«
Összesen	105	község	266,778	k.	holddal, 568¾ p.

Sztropkó vár. A Perényiek ősi birtoka volt. Perényi Gábor halála után 1568-ban a királyra szállott, aki azt gersei Pethő Jánosnak és örököseinek örökáron eladta 22,000 r. frtért. Tartozékai voltak a mai sztropkói járásban 47 község, 69,339 kat. holddal, 122½ portával. (1567.)

Nagymihály castrum-castellum.[2] Az ungvármegyei Vinna várral együtt birták az Eödönffyek, a kik Nagymihályi, Vinnay, nagymihályi Pongrácz, nagymihályi Bánffy neveken is előfordulnak. Tartozékai voltak (1567):

Abara	3,319	k.	h.
Márkcsemernye	1,171	«	«
Csörgő	1,196	«	«
Gercsely	1,733	«	«
Krivostyán	703	«	«
Leszna	1,179	«	«
Nagymihály	3,728	«	«
Oreszka	1,720	«	«
Petrócz	1,600	«	«
Sztára	3,127	«	«
Topolyán	835	«	«
11 község	20,301	«	«

[1] Ezt és a következőket a hely kimélése végett csak így említem.
[2] Mindkét elnevezés alatt előfordul.

A vármegye 447 községéből és 1.089,405 kat. hold területéből az Ónodhoz és Füzérhez tartozottakkal várbirtok volt 253 község, 672,109 kat. holddal.

Ung vármegye.

Vinna vár. Az Eödönffy családé volt. Tartozékai voltak:

Alsóribnyicze	1,436	k. h.
Bunkócz	1,201	« «
Csecehó	1,314	« «
Felsőremete	1,723	« «
Felsőremete (ma) vasgyár	3,493	« «
Felsőribnyicze	6,972	« «
Gézsény	2,310	« «
Hunkócz	3,171	« «
Kalusa	2,369	« «
Klokocsó	2,288	« «
Németporuba	3,570	« «
Osztró	1,044	« «
Szobráncz	2,001	« «
Sztrajnyán	2,577	« «
Tarna	3,003	« «
Váralja	2,885	« «
Vinnabanka	5,240	« «
17 község	46,597	k. h.

Az Eödönffyek azonban olykor az egész mai szobránczi járást birtokukban tartották és adóztatták.

Pálócz castrum, castellum. A Pálóczy családé volt. Ennek magvaszakadtával 1527-ben Perényi Péter, 1546-ban Dobó Ferencz és Domonkos kaptak rá adományt és a XVI. századon át ők birták. Tartozékai voltak:

Császlócz	1,769	k. h.
Kelecseny	1.277	« «
Kisrát	2,195	« «
Nagygöcz	2,676	« «

Palágykomorócz	1,030 k. h.
Pálócz	5,975 « «
Rebrin	1,794 « «
Solymos	3,083 « «
Szenna	3,269 « «
Tasolya	1,066 « «
10 község	23,134 k. h.

Ungvár, Neviczke várak. A Homonnay-Drugeth családéi voltak. Hozzájok tartoztak:

a) a mai ungvári járásban	19	község,	56,481	k.	holddal,
b) a « perecsenyi «	16	«	96,876	«	«
c) a « bereznai «	15	«	99,082	«	«
d) a' « kaposi «	9	«	11,457	«	«
Összesen	59	község,	263,896	k.	holddal.

1543-ban a Homonnayak birtokában volt községek száma csak 42 volt. A többi 17 községet később ők alapították.

Szerednye vár. A Dobó családé volt. Tartozékai voltak:

Andrasócz	989 k. h.
Bacsava	901 « «
Bező	5,035 « «
Budaháza	338 « «
Csertész	938 « «
Dobóruszka	2,099 « «
Dubróka	1,922 « «
Homok	1,012 « «
Horlyó	3,443 « «
Iglincz	2,011 « «
Köblér	5,530 « «
Lehócz	960 « «
Mocsár	1,702 « «
Orlyava	1,070 « «
Pálvin	2,035 « «
Szerednye	4,007 « «
Valkája	2,749 « «

Zahar	1,307	k. h.
Závadka	849	« «
19 község	38,897	k. h.

A vármegye mai 561,208 k. holdat kitevő 209 községéből várbirtok volt 105 község, 372,521 k. holddal.

Bereg vármegye.

Munkács vár. 1484-ben Corvin János hg. kapta adományba. Az 1514-iki III. t.-c. 8. §-a és az 1518-iki II. decr. 14. t.-czikke a királyi udvar ellátására rendelte. Az ellenkirályok idejében hol Zápolya, hol Ferdinand foglalták el, 1562-ben Ferdinand a hűségére visszatért Balassa Menyhértnek 20,000 magyar aranyért úgy adta át, hogy a várat és birtokait foglalja el az ellenféltől, ha tudja. Balassa a várnak magának soha sem jutott birtokába. 1573-ban Magóchy Gáspár vette zálogba Miksa királytól, 1588-ban meg Rákóczi Zsigmond, mint Magóchy András özvegyének Alaghy Judithnak második férje, mostoha fiait kielégítve, megszerezte rá a zálogjogot. Tartozékai voltak:

Az 1484-iki adománylevélben csak 30 község van említve, mint a várhoz tartozó. 1550-ben a községek száma már 43. A XVI. század utolsó éveiben a várhoz tartozott:

a) a mai felvidéki járásban	11	község,	18,142	kat.	holddal,
b) a « latorczai «	28	«	31,033	«	«
c) a « munkácsi «	24	«	62,534	«	«
d) a « szolyvai «	16	«	49,171	«	«
e) a « tiszaháti «	12	«	50,087	«	«
Összesen	91	község	210,967	kat.	holddal,

1600-ban összesen 955 házzal.

1550 után a községek száma 48-al szaporodott. Ezek mind új telepítések voltak. A várhoz tartozott összesen 316,524 kat. hold területen ma 158 község van, a melyek közől 67-et a tulajdonosok a XVII. század folyamán telepítettek.

Szentmiklós castrum-castellum. A Perényi család ősi birtoka. Tartozékai voltak: (1548)

Alsóvereczke	9 p.	3,123 k.	h.
Beregszentmiklós	2 «	6,030 «	«
Csonkapapi	8 «	3,045 «	«
Duszina	4 «	4,827 «	«
Felsővereczke	7 «	3,533 «	«
Gelénes	8 «	3,512 «	«
Hársfalva	8 «	4,003 «	«
Holubina	3 «	3,274 «	«
Kölesér	3 «	566 «	«
Mártonka és Nagytibava	2 «	4,467 «	«
Pálos	6 «	3,209 «	«
Papfalva	2 «	1,155 «	«
Podhering	2 «	813 «	«
Polena	2 «	8,379 «	«
Repede	11 «	1,678 «	«
Szolyva	13 «	3,571 «	«
Szuszkóújfalu	3 «	28 «	«
Volócz	5 «	26,185 «	«
19 község	96 p.	81,398 k.	h.

A vármegye mai 245 községből és 657,392 k. hold területéből várbirtok volt 448,009 k. hold, melyen a XVI. század végén 109 község volt. Ma 176 község van azon.

Ugocsa vármegye.

Szőllős vár. A Perényiek ősi birtoka. Tartozékai voltak:

Alsósárad	1,226 k.	h.
Egres	1,620 «	«
Felsősárad	1,347 «	«
Kiscsongova	719 «	«
Nagycsongova	1,875 «	«
Nagyszőllős	18,164 «	«
Ölyvös	2,032 «	«

Tiszaújlak	1,376	k. h.
Veresmart	2,536	« «
9 község	30,895	k. h.

Nyaláb vár. A Perényiek ősi birtoka. Hozzá tartozott: Királyházatölgyesfalva 2670 k. hold.

A vármegye 70 községe és 209,994 k. hold területéből várbirtok volt 10 község, 30,895 k. holddal.

Máramaros vármegye.

Huszt vár. Az 1514 és 1518-iki országgyűlések Munkáccsal együtt a királyi udvar ellátására rendelték. A XVI. század pártháborúi közben a magyar királyok és az erdélyi fejedelmek közt folytonos vita tárgya volt a máramarosi sóbányák miatt fontos vár. Azt hol a magyar királyok foglalták el, hol az erdélyi fejedelmek. 1570-től állandóan az utóbbiak birtokában volt. Tartozékai voltak:

Bustyaháza	3,559	k. h.
Dulfalva	8,448	« «
Iza	7,706	« «
Rónaszék	5,375	« «
Száldobos	2,794	« «
Talabor	4.622	« «
6 község	26,504	k. h.

és *a koronavárosok:*

Hosszúmező	7,732	k. h.
Huszt	16,598	« «
Máramarossziget	17,439	« «
Técső	22,398	« «
Visk	24,071	« «
5 község	88,238	k. h.

A vármegye 1.689,139 k. holdja és 147 községéből várbirtok volt: 11 község, 114,742 k. holddal.

A felsorolt várbirtokok a XIII. század folyamán imitt-amott némi módosulásokon is mentek át, amennyiben a királyok egyik-másik várnak egyik-másik birtokát külön is el-elzálogosították vagy eladományozták. A birtok megmaradt és rendesen más várhoz csatoltatott. Ezek a változások azonban egészben véve csekélyek voltak, úgy hogy a felhozott adatok csaknem teljes hűséggel tüntetik fel a XVI-ik század várbirtokainak állapotát.

Összefoglalva az elmondottakat: a felsorolt 21 vármegyében levő összesen 4763 községből és 12.614,104 kat. holdból a Felsőmagyarországon volt 122 várhoz összesen 2112 község, 6.279.087 kat. holddal tartozott és így a községeknek 44·33%-ja, a területnek 49·69%-ja volt várbirtok.

Dr. Demkó Kálmán.

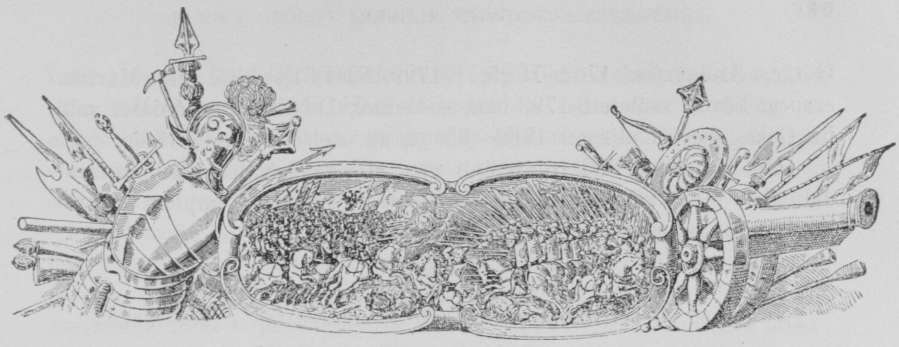

TÁRCZA.

GÖRGEY GYÖRGY KAPITÁNY JELENTÉSE EZREDÉHEZ TÖRÖK FOGSÁGÁBÓL.

1787-ben II. József császár szerződésben megigérte II. Katalin orosz czárnénak, hogy a török elleni háborúban segítségére lesz s így, midőn 1788-ban az oroszok megtámadták Törökországot, II. József 200,000 emberrel sietett II. Katalin segítségére. E háborúban esett török fogságba *Görgey György* 1788 szeptember 21-én Karánsebes mellett, mint a Nádasdy-gyalogezred főhadnagya.

Görgey György 1754-ben született. Apja Vilmos (sz. 1704 II 11, † 1789), anyja Porubszky Éva. 1772-ben, 18 éves korában, a hadseregbe lépett s 1778-ban, hat évi szolgálat után, főhadnagy lett. Mint ilyen vesz részt 1788-ban a Nádasdy-gyalogezredben a török hadjáratban s esik fogságba szeptember 21-én, a melyben két évig és hét hónapig, tehát 1791 áprilisáig sínylődik.

Börtönéből több levelet írt ezredéhez és rokonságához, de hasztalan, mindaddig, míg saját emberségéből ki nem szabadult, t. i. börtönének csatornáján keresztül meg nem szökött. Miként került haza, feljegyzések hiányában, sajnos, nem tudom.

1791 október 28-án felségfolyamodványt nyujt be, melyben vázolja szolgálati érdemeit és a fogságban elviselt szenvedéseit. Ezen kérvény eredménye, hogy 1793 május 21-én megkapja a kapitányi rangot és évi 600 forint nyugdíjat. Ugyanez év augusztus 25-én nőül veszi

Görgey Annát (sz. 1762 II 25, † 1799 VIII 31), kitől fia, Márton, szepesi követ, született 1793-ban, — ennek Doxner Apollóniától való fia Géza, szepesi alispán 1862—65, ez ág utolsó tagja († 1885).

György 1834 VIII/16-án halt meg 80 éves korában; a hadi fáradalmakat tehát kiheverte. Porai a kissárosi r. kath. templom kriptájában nyugosznak.[1]

*

Jelentése az ezredéhez, a melyet fogságából írt, a következő:

Kelt, Konstantinápoly, 1789 III 16.

Ez már a harmadik jelentés, melyet Konstantinápolyba érkezésem óta, a rabszolgaházból, ezredemnek küldök.

Az első, mult évi deczember 16-iki kelettel idegen kéz által volt írva betegségem okozta gyengeségem miatt. Folyó évi márczius 4-ikén írtam második jelentésemet; de mert a foglyokhoz intézett és általuk írott levelek legtöbbje el szokott veszni, biztonság kedvéért, a hazájukba távozó kiváltott foglyokkal küldöm jelenlegi harmadik jelentésemet.

Hogy mily szerencsétlenül s mily körülmények közt kerültem mult évi szeptember 21-ikén fogságba, kell, hogy ezredem előtt is ismeretes legyen, mert annak szemeláttára történt. Midőn az ezred, mint utóvéd, Karánsebes felé visszavonult, hogy a hadsereghez csatlakozzék, Karánsebes előtt az ellenséges lovasság és gyalogság által megtámadtatott.

Én ekkor, miután a jobbszárnyon levő 3-ik század parancsnokától, Pongrácz századostól, a támadás iránya felől értesültem, félszázadomat egy udvarból, a hová az menekült, kivonulásra kényszerítettem és egy ágyúval az ellenségre lövettem, hogy Browne altábornagy előrenyomulását a lehetőség szerint támogassam. Ezután saját osztagomhoz siettem.

Láttam, hogy az ellenséges lovasság teljes vágtatásban utolsó szakaszunkra készül támadni és hogy a fiatal Vécsey zászlós nem lesz képes a rohamot felfogni; magam siettem tehát oda és Vécseyt saját első szakaszomhoz küldtem.

A szakaszhoz érve, szembe fordultunk az ellenséggel és a fegyvereket vállhoz vétettem, a nélkül azonban, hogy tüzet vezényeltem

[1] *Görgey Albert* A topporci és görgői Görgey-nemzetség és a svábóci és tótfalvi Sváby-nemzetség történetéből czímű és kézirat gyanánt kiadott mű adatai alapján. 2. javított és bővített kiadás. Igló, 1910.

volna; erre a lovasság visszafordult, én pedig a szakaszszal a zászlóalj után indultam; a midőn újból támadott az ellenséges lovasság, az előbbi cselt megismételtem, még pedig eredménynyel. Már majdnem elértem a zászlóaljat, a midőn egy ágyúval előtörő lovakat vettem észre, a melyekről azonban hiányzottak a lovasok.

«Mentsük meg az ágyút!» kiáltottam legényeimnek és az ágyúhoz siettem; a lovakat néhány laposan ejtett kardvágással saját csapatunk felé tereltem s így az ágyút megmentettem; de ez okozta vesztemet, mert e pillanatban a házak mögé rejtőzött ellenséges lovasság reám rontott. Miután kardommal néhány vágást felfogtam, egy basa sietett felénk, a ki nyugalmat parancsolván embereinek, azt kérdezte tőlem, van-e pénzem? Erre odanyújtottam 16 forinttal és húsz darab huszassal terhelt tárczámat, a mely pénzből a basa két támadómnak két-két forintot adott és megparancsolta, hogy ereszszék el a galléromat. Erre mindketten leszállottak a lóról, káromkodva eleresztették galléromat és az egyik handzsárjával lábamat az ujjak közelében átszúrta, afeletti boszúságában, hogy nem vihet magával eladni. A basa két gyalogosra bízott, hogy vigyenek a táborba. Ezek a turbánjukról leszedett szalagot a kezemhez kötötték és teljes iramban a már égő házak közt kifelé vezettek. Hogy a hőség le ne pörkölje arczunkról a bőrt, ők a turbánjukkal, én meg félkezemmel védekeztem. A mint a szabadba értünk, a harangokat kongani hallottam estükben, a mint a lángok martalékává lettek. A törökök ugyanis az épületek szalmafedeleit pisztolylövésekkel meggyújtják; így cselekedtek Karánsebesen is, honnét utolsó csapataink már égő utczákon át vonultak vissza, hogy a város mögött gyülekezzenek.

Két kísérőmmel egy folyóhoz értünk, a hol ők leültek s engem maguk közé vettek. Mivel lábam erősen vérzett, megparancsolták, vessem le csizmámat, mossam meg lábamat és kössem be; mivel azonban zsebkendőmet elvették, egy a folyó partján fej nélkül fekvő német katonához küldtek, hogy annak ingéből szakítsak egy darabot; de mert számtalan tetűt láttam a testén, rongy nélkül tértem vissza és a csizmámat kértem. Helyette azonban ütleget kaptam, a mi közben másik kísérőm hozzám ugrott s a másik csizmámat is lerántotta a lábamról.

Körülöttem sok janicsár állott, a kik nemtetszésüknek adtak kifejezést e bánásmód felett, de hiába követelték, hogy adassanak vissza csizmáim, helyettük csak durvaságokban volt részem.

Ezután gyorslépésben táboruk felé vittek; sok bosnyák kísért bennünket, kik horvát nyelven is értettek. Ezek védelmeztek azok

ellen, kik puskatussal lökdöstek és köpönyegjeiket reám rakták, hogy vigyem ezeket.

Hogy mily nehezemre esett mezitláb két mértföldet gyalogolnom a rögös és köves talajon, mindenkinek képzeletére bízom.

Említett bosnyákok azt tanácsolták, valljam magamat lengyelnek, mert a jelenlegi tolmács is hitehagyott lengyel.

Ily irányú vallomásom tényleg megnyerte részvétét s ha porkolábjaim durván bántak velem, rendreutasította őket, mondván, hogy lengyel nemes ember vagyok; így több fiatal tiszt rokonszenvét is megnyertem, a kik hozzám jöttek, pipára gyújtva körülültek s különféle kérdéseket intéztek hozzám a fogságba esett törököket illetőleg; e kérdésekre természetesen a legkedvezőbb feleleteket adtam. Ezután azt kérdezték, mit tegyenek, ha veszélybe kerülnek és meg akarják magukat adni? Erre azt feleltem: dobják el fegyvereiket és kiabáljanak pardont!

Két napig nem kaptunk kenyeret; nekem a tisztek néhány szilvát hoztak, mire arra kértem őket, adassanak a többi fogolynak is (számszerint 822); ez meg is történt, de fejenkint csak 15 darabot kaptak.

A tolmács, kit felcsernek csúfoltak, bekötözte a sebesülteket, kiszedett egynéhány golyót és bekente a sebeket balzsammal, a mitől ezek felületesen egyhamar begyógyultak, de belül a geny összegyülemlett, a mi a nagyobb sebeket igen fájdalmassá tette.

A 822 fogoly közt 41 sebesült volt; a ki a menetelésben elfáradt és visszamaradt, annak fejét vették, testét pedig az útfélen hagyták. A kísérők közül némelyik négy fejet is mutatott be a vezirnek.

A mint a táborba értünk, rögtön a vezir sátorába vezettek, hol vele a főrangú tisztek összegyültek.

Rámparancsoltak, üljek le a földre török módra és feleljek a következő kérdésekre.

— Mi a neved?

— Görgey György.

— Milyen honpolgár vagy?

— Galicziai.

— A király a hadseregnél van?

— Igen.

— Mily erős a hadsereg?

— Harminczhatezer ember.

— Hazudsz! Vigyázz, lecsapatom a fejedet! A sereg csak huszonnyolczezer ember erős!

Nekem nincsen okom hamis adatokat bemondani, bár néhány száz emberrel tévedhetek, mert naponta kerülnek kórházba; de 14 nap előtt, mikor az ellenség látkörébe jutottunk, a hadsereg harminczhatezerből állott, még pedig: Wartensleben hadteste tízezer ember, a király huszonkétezer emberrel csatlakozott; a császár és a Hadik-huszárezred négy órányira a sereg mögött tartalékban maradt!

Hány ágyú van a seregnél?

— A mint hallottam 300!

— Ha a sereg oly erős, miért hátrál, mihelyt bennünket lát?

A visszavonulás okát és szándékát nem ismerem, de azt hallottam a táborban, hogy a visszavonulás tervszerű.

Bölcs dolog az: területet és katonát veszteni?

— Sokat áldoz az ember, hogy többet nyerjen! A parancsnok visszavonja seregeit oly állásba, hol az ellenséget megverheti.

Tehát reméli, hogy megverhet?

— Minden bizonynyal! Ha excellenciád előrenyomul, könnyen megeshetik, hogy serege vereséget szenved.

— Miként képzeled azt, hogy engem megverjenek, feltéve, hogy az ellenség serege harminczhatezer, az enyém pedig százezer ember?

— A király harminczhatezer emberrel megáll Lugosnál kedvező állásban; ha excellenciád a király seregét követi, ez Almás felől, hátban megtámadható; nem messze Fehértemplomtól áll Brezsanvil tábornok tiz-tizenkétezer emberrel, ki oldalba támad és ha Pancsováról is vagy nyolczezer jön, könnyen megverik excellenciádat.

— Ha Pancsovát az őrsereg elhagyja, megszállják azt a törökök!

— Nem! mert oda jön a zemléni őrség, ide pedig Laudon küld csapatokat, ki eddig a bosnyák várakat már be is vette, tehát seregének egy részét nélkülözheti.

Mit csinál Coburg tábornok?

— Chotimot tartja körülzárolva és hir szerint be is vette.

— Ez hazugság!

E párbeszéd után kiküldtek és a basák tanácskozásra ültek össze.

Félóra mulva újból a vezir elé vezettek és előbbi kijelentéseimet meg kellett ismételnem.

Chotim eleste hihetetlennek látszott előttük; mindazonáltal csapataiknak megállást rendeltek, a mi saját szétzüllött menekülő csapatainknak nagy előnyére volt, mert seregünk tényleg csak huszonnyolczezer emberből állott szemben nyolczvanezer törökkel.

Éjszakára két janicsár vett maga közé. Alig aludtam el csizma

és kalap nélkül a hideg éjben, midőn álmomból felránczigáltak, a vezir elé vittek s megkérdeztek, milyen parancsai vannak Coburgnak, ha Chotimot bevette?

— Ezután Jassy és Bukarest felé nyomul előre.

— Talán, hogy bennünket a Dunától elvágjon?

— Azt nem tudom; de bizonynyal igyekezni fog az ellenségnek lehetőség szerint ártani.

— Milyen erős a csapata?

— Huszonötezer emberén kívül még néhány ezer orosz.

Később megtudtam, hogy éjjel futár jelentette Chotim elestét és ez adott okot újabb kihallgatásomra és növelte hitelemet.

Elképzelhető lelkiállapotom, a midőn éjjel felvertek; azt hittem, rájöttek hazugságaimra s ütött utolsó órám!

Kihallgatásom után visszavittek a foglyokhoz, de lelki felindulásom és a hajnal kiverték az álmot szemeimből (IX 22).

A fiatalabb tisztek közül sokan jöttek hozzám és megkínáltak dohánynyal; alig szívtam el az egyiket, már a másodikat tömették meg velem s mire négyet elszívtam, egy katona lépett hozzám, kézen fogott és a vezir sátora felé vonszolt. Itt egész halom levágott emberfejet láttam sok katonától körülállva s most már igazán azt hittem, hogy az enyém is oda kerül hamarosan, annyival is inkább, mert e pillanatban öt ember feje hullott a porba. Oldalt odaállítottak s az a két katona, ki elfogott, mögém állott. Egy nagy sátor, a vezir sátora mellett, szétnyílt, nagy rakás újveretű aranypénz lett látható, a melyből mindenki foglyáért, illetve ennek fejéért négy piasztert kapott. Az enyimért 8—8-at kapott a kettő fejenként. Azok, kik élve hozták be foglyukat, a pénzen kívül érmeket is kaptak. A térségen körülbelül kétezer fogoly volt, legtöbbje a német zászlóaljból. A foglyok közt egy vértes is volt, a ki borzalmasan össze volt kaszabolva; könyörgött, vágjam el a torkát éjjel, mert rettenetesen szenved; ha késem lett volna, meg is teszem; így azonban kénytelen volt napokig kínlódni, míg a halál megváltotta.

A pénzkiosztás után nemsokára az alvezérhez vittek, ki ezt kérdezte:

— Miért nem lázonganak a magyarok?

— Mert nincs rá okuk, — volt a válaszom.

— Miért hagyja el a lakosság falvait?

— Mert nem óhajt fogságba jutni!

Nemsokára ezután útnak indítottak bennünket Cornia (t. i. Kornya) felé; a puszta vidéken alig láttunk egyebet néhány fejetlen, bűzös hullánál, a melyek az út szélén hevertek.

Cornián (IX. 24-ikén), melyet szintén fölégettek, egy basa elé vezettek, a ki előtt a már egyszer tett kijelentéseimet meg kellett ismételnem. A basa jóindulattal volt irántunk és kétszersültet adatott nekünk; ez azonban oly kemény volt, hogy alig lehetett megrágni.

Innen három óra mulva folytattuk útunkat s igen sok oly csapattal találkoztunk, a melyek útban voltak Karánsebes felé.

Corniában egy török hitre tért lengyel figyelmeztetett, hogy ne térjek át a török hitre, mert igen sokat ígérnek, de semmit sem adnak!

Útközben egy tengeriföldhöz értünk, mely mellett egy csőszkunyhó állott. Itt kísérőink megállapodtak, lovaikat kikötötték, a foglyoknak tengerit kellett törni a lovak részére s ha a kedvük tartotta, maguk is ehettek belőle; e kedvezményt sietve ki is használták. A vezetők előkelőbbjei bementek a kunyhóba, mi pedig kint maradtunk egész éjjel. Még hajnalhasadás előtt folytattuk útunkat szakadó esőben. Schupanek (t. i. Zupanek) előtt jobbra az egyik vezetőnk egy szőlőt mutatott, mondván, hogy ott három osztrák kapitányt gyilkoltak meg a törökök.

Sötét éjjel, egész átázottan értünk Schupanekbe, hol egy lisztraktárba csuktak bennünket; valóságos jótétemény volt ez számunkra, mivel csupa víz volt mindegyikünk az esőtől és az izzadtságtól, mert még versenyt is kellett futnunk lovas kísérőinkkel.

Alig telepedtünk le, megjelent a parancsnok és tisztek után kérdezősködött. Én ekkor, holtfáradtan, már a padlón szétszórt lisztben feküdtem. Kijelentettem, hogy a szomjúságtól leragadt a nyelvem s míg vizet nem adnak, nem beszélek. Egy kupa vizet hoztak, melynek tartalmát nagyrészt hirtelen szinte magamba öntöttem, remélvén, hogy megüt a guta. Ezután röviden válaszoltam a parancsnok kérdéseire, miközben ismét a földre vetettem magamat, mert a mezitelen talpam borzalmasan fájt. A parancsnok egy pár viseltes papucsot adatott, mely a köves utakon jó szolgálatot tett. Kenyeret aznap sem kaptunk, kivévén engem, kinek a basa egy negyedet adatott. *25-ikén* fáradtan, étlen és szomjan folytatni kellett útunkat; közülünk egyikmásik mégis elnevette magát, a midőn reggel tetőtől-talpig lisztesen jelentünk meg. Útunk Ó-Orsován vezetett keresztül. Új-Orsován túl, mintegy félmértföldre, egy sor kétöles karót láttunk, melyekről parancsnokunk azt mondta, hogy ezekbe húzták 14 nap előtt Kotschu rablóvezért embereivel együtt; a hol a sor véget ér, úgy mondá, folytatják velünk! Nem hittem neki, de azért azt feleltem: inkább egyszerre gyorsan, mint két-három évi kínzás után halok meg.

E beszélgetés közben elértük a karósort; fogolytársaim nagy részén halálos rémület vett erőt, látván a kéthetes mezitelen hullákat feketén a naptól, különféle helyzetekben a szerint, a mint a karó hegye hol jött ki az emberi testből. Társaim közül huszan elájultak s mert nem bírtak tovább menni, levágták a fejüket, testüket pedig ott hagyták az útszélen.

Ezután a Duna partján haladtunk, hol megmutatták Traján hídját. Estefelé egy háromezer emberből álló török táborhoz értünk, mely a hajókat fedezte. Itt egy félórát pihentünk s mindenki egy fél kenyeret kapott. Ezután hajókra szálltunk, melyeken reggel folytattuk útunkat Gladováig, hol a basa elé vezettek. Ennek kérdéseire felelnem kellett. Jelentettem neki, hogy hatodnapja vagyunk fogságban (IX/26) és még csak egy kenyeret kaptunk, mire megparancsolta, adjanak nekünk kétszersültet. Ez azonban oly kemény volt, hogy kövekkel kellett megtörni és minden likacsában pókháló volt. Úgy mondták, négy éves volt.

Innen a várba vittek bennünket; mindnyájan izzadtak és fáradtak voltunk; a kik útközben elgyengültek és elmaradtak, azoknak fejét vették.

A várban egy piszkos tehénólba csuktak bennünket és kérésünk ellenére nem adtak szalmát. Vízhez is csak véletlenül jutottunk egy régebben elfogott magyar szakaszvezető utján, a ki most a vár körül napszámos munkát végzett. Az ő révén jutottam ki az istállóból is az ő szobájába negyedmagammal. Igen boldog voltam, hogy a kandallóban égett a tűz és nedves ruháimat megszáríthattam. Alig vetkőztem le azonban, midőn a basához hivattak. Mivel nem volt időm felöltözni, ingben és gatyában mentem fel. Leültettek az ajtó közelébe, pipát adattak nekem és kérdezősködtek. Háromnegyed óra mulva elbocsátottak s én örömmel siettem a meleg kandallóhoz, mert dideregtem a hidegtől. Ezalatt társaim és házigazdám megszárították ruháimat.

Reggel egy tál levest adtak be nekünk, mely azonban csak mosogatólé volt, melyben mindenféle ételmaradékok úszkáltak.

Én nyolcz kanállal ettem csupán, a többiek többet. Házigazdámtól megtudtam, hogy az előbb említett szőlőben Szentiványi, Pető és Mattyassovszky Dénes kapitányokat gyilkolták meg. Délután négy órakor Widdinbe értünk; vele szemben van Kalafa erőssége, melynek ostrománál Doloviczányi kapitány esett el.

Widdinben hatvan török polgár vett át bennünket. Egy udvarba vezettek, mely magas falakkal volt körülvéve; az egyik oldalon egy

ház állott, a másikon ellenben négy sor zsindelylyel fedett félszerfödél húzódott, a mely alatt ötven ember fért el egymás mellé szorúltan. Az udvar közepén négy orosz ágyú állt, az egyik sarokban egy halomban mintegy hatvan ágyúkerék feküdt. Az udvar 7 öl széles és 9 hosszú volt. Ide zártak bennünket, számszerint 822 foglyot szept. 27-én.

Nemsokára egyesek szükségre kívánkoztak, de mert árnyékszék nem volt, e czélra az ágyúk közti helyet jelölték ki, hogy az udvar többi része tisztán maradjon.

Öt órakor megjelent a felügyelő és kétszersültet hozott és egy üres hordót a víznek. A kétszersült kemény és pókhálós volt. A felügyelőt kértük, csináltasson a falba egy lyukat, hogy az udvar szennyvizének lefolyása legyen; erre ő ezt a feleletet adta: ne faljatok annyit. Majd becsukta a kaput s eltávozott a nélkül, hogy vizet kaptunk volna.

Az éjszaka hideg volt s a ki nem fért el a tető alá, az egész éjjel ugrált s karjaival csapkodott, hogy megmelegedjen.

Tíz órakor reggel (IX 28) megjelent a 70 éves felügyelőnk és közibénk dobta a kenyeret és vizet hozatott a hordóba; de mivel mindenki szomjazott, a hordó körül verekedés támadt, melynek a vége az lett, hogy felborult s a többség szomjas maradt. A második éjjel még hidegebb volt. Én egy huszár és egy gránátos közt feküdtem meztelen fejjel és lábbal; hogy lábaim le ne fagyjanak, nadrágomat húztam le rájuk és czombjaimat két kezemmel takartam be. Sokkal szomorúbb volt a sebesültek helyzete, főleg azoké, kik nem mozoghattak és saját ürülékükben fetrengtek. Ez éjjel még nem halt meg senki, de huszonhat igen rosszul lett.

Reggel (IX 29.) ismét kenyeret és vizet hoztak; utóbbit ismét felborították. A kenyerek közül harmincz érintetlen maradt, mert az emberek egy része már nagyon gyenge volt. A nap melegen sütött s mindenki el volt foglalva férgeinek pusztításával. A sebesültek szünet nélkül jajgattak. Estére kettő meg is halt. Az éjszaka igen hideg volt, az erősebbek, kik folyton mozogtak, a földön fetrengő gyengéken gázoltak és káromkodtak. Mindenki víz után kiabált, mert vagy háromszázan vérhasban szenvedtek. Ez éjjel négyen haltak meg.

Október 12-én egy kávés jött hozzánk és engem más négy általam választott emberrel magával vitt kávéházába, hol kávézúzásra és kiszolgálásra használt bennünket. Jól ment dolgunk, mert elegendő és jó ételt kaptunk, sőt kávét is ihattunk; ennek túlságos élvezetétől az egyik társunkat a guta megütötte.

A mohamedán hitre akartak téríteni bennünket, de eredménytelenül.

Előzőleg október 2-ikán egy csapat fiú jött börtönünkhöz és azt kérdezték, akarunk-e sült birkafejeket. Azt feleltük, hogy igen, de pénzünk nincs. Ennek ellenére a fiúk tizenhat sült fejet hoztak, mi ismét csak veszekedésre adott okot; ennek következtében közülünk az öt legerősebbet biztuk meg a fejek átvételével és elosztásával.

Délután, a mikor húsz birkafejet dobtak be, az elosztás már rendben ment.

Így volt ez 3-ikán és 4-ikén is, de 5-ikén már lehetetlen volt rendet tartani annyival is inkább, mert egyesek egy-egy parát kezdtek minden birkafejért fizetni a fiúknak s ezek ingyen nem akartak több fejet hozni.

Hogy pedig a parákat kijuttassák, a halottak ingeiből kötelet csavartak s a végébe kötötték a pénzt egy kővel együtt; ugyanezen kötélen húzták be a fejeket. Így tartott ez hét napig; midőn a parák elfogytak s az egyenruhák ólomgombjaiba kalapálták a para lenyomatát, a fiúk ezt észrevették s birkafejek helyett egy döglött kandurt kötöttek a kötél végére. Ez mindkét részen nagy nevetést okozott.

Október 10-ikén huszonhat ember halt meg.

Tizenegyedikén hideg eső esett, a melyet kezeinkbe felfogtunk és így oltottuk szomjunkat. Az eső az ürüléket is szétmosta az udvarban, a tiszta hely igen kevés maradt úgy, hogy az erősebbek a gyengéket belelökték a piszokba. Ez éjjel hatan haltak meg.

Tizenkettedikén az emberek annyira el voltak gyengülve, hogy alig ment valaki a kenyérért. Ez gondolkozóba ejtette felügyelőnket, mert Konstantinápolyban nagy csapat fogoly érkezését jelezték, mi pedig napról-napra fogytunk. Könnyíteni akart tehát sorsunkon, magával vitt engem a városba, lakására, hol a neje kendert töretett velem egy nagy mozsárban és szőlőt adott ennem. Eközben megjelent ő maga egy nagy vászonzsákkal, ezt a nyakamba akasztotta s elindult velem a városba dohányt és bagót koldulni. A házaik előtt pipázgató törökök adtak is hol dohányt, hol meg a pipa alját. A mint egy szűcs boltja előtt haladtunk el, ennek tulajdonosa, egy zsidó, megszólította kísérőmet, hogy miért nincsen nekem kalapom. «Add a tiédet neki», szólt a felügyelő s hirtelen lekapta és a fejembe nyomta a zsidó bárányból süvegét, a káromkodó zsidót pedig a fakép-nál hagytuk a körülállók nagy hahotája között.

Ez a sapka, a mely különben igen jó szolgálatokat tett nekem, okozta, hogy a kávémérést, a melybe a mai napon jutottam, már

pár nap mulva el kellett hagynom, mert a zsidók sapkámból következtetve azt hitték rólam, hogy zsidó vagyok s így mindent elkövettek, hogy a fogságból kiszabadítsanak. Ezt a kávémérés tulajdonosa észrevette és valamennyiünket börtönünkbe visszaküldött és fejenként naponta hat garast adatott mindegyiknek, nekem pedig azonfelül még $2^1{}_2$ font megzúzott kávét és egy bádogbögrét.

Visszatérve a koldulásra, a mikor végigjártuk a város egy részét s a megtelt zsákkal visszatértünk az udvarhoz, a felügyelő odahívta a foglyokat, hogy vegyenek maguknak dohányt. Csak huszonnégyen jelentkeztek, a többi azonban így kiabált felénk: Fütyülünk a bagódra, inkább eressz el bennünket e trágyadombról, vagy lövess agyon!

Ez éjjel heten haltak meg.

Másnap (X 13) eső esett; a piszok már oly nagy volt, hogy a tető alatt is csak a fél terület volt száraz. Ez az állapot napról-napra rosszabbodott.

A foglyok kétségbeesésükben valami mentő gondolaton törték a fejüket. A basához akartak menni panaszra, de a felügyelőnk nem engedte el őket és hatszáz fej hagymát osztott ki közöttünk.

Október 22-én végre elhatároztuk, hogy felgyújtjuk a házat s vele együtt inkább elpusztulunk valamennyien. Az orosz ágyúkban mintegy diónagyságú el nem égett puskaport találtunk, a melylyel bedörzsöltünk egy foszlányaira tépett inget s kovakővel az ágyú kerekéről tüzet csiholtunk reája; midőn ezután az ing égni kezdett, beleraktuk az udvar sarkában felhalmozott ágyúkerekek közé. Alig kezdtek a kerekek füstölni, midőn őreink észrevették a füstöt és berontottak. Nagy dulakodás támadt, míg a tüzet eloltották; közben öt foglyot, kik ellenszegültek, leütöttek. Az eset hamarosan a basa tudomására jutott, a ki hármat közülünk, egy franciát, egy németet és engem maga elé rendelt. A német fejéből csorgott a vér, teste ürülékkel tele kent rongyokba volt burkolva; én török nadrágban és a zsidó süvegével állottam a basa elé; a franczia is rongyos volt, a basa mezítelen, czipő pedig csak az egyik lábán volt s mivel 32 nap óta nem fésülködött, feje tele volt féreggel. A mint a német a basa elé lépett, a jelenlévők befogták orrukat és kiküldték őt. Én elmondottam helyzetünket és kínoztatásunkat. Erre a basa két tisztet megbízott, hogy győződjenek meg, igazat beszélek-e? Ezek igazolták szavaimat. Ezután elrendelte a basa, hogy bennünket egy kazamatába zárjanak; nekem 70 parát adott. Eközben a többiek már odaértek. E hely a bűzös udvar után jótétemény lett volna számunkra, de oly szűken voltunk, hogy csak állni lehetett; a gyengék ezt nem bírván,

összeestek és lábaink alá kerültek. A vérhasban szenvedők sem tudtak szükségre menni s így állapotunk ismét förtelmessé lett. Az egész éjszaka verekedéssel és veszekedéssel telt el. A kétszáz év óta lakatlan kazamaták nyirkos, penészszagú levegővel voltak teli, a falakról pedig csurgott a víz.

Végre beköszöntött a reggel (X. 23-ika).

A felügyelő egy hordó vízzel jelent meg s megengedte, hogy félórára kimenjünk az udvarra; ezután ismét visszazárt valamennyiünket. A vizet egynegyed óra alatt megittuk. A kenyeret a kapunál egy rakásra dobták, de alig néhányan nyultak hozzá.

Közülünk hatot, a kik igen gyengék voltak, visszavittek előbbi börtönünkbe, hol huszonheten maradtak; ezek mind meghaltak.

Itt sorsunk annyiból volt jobb, hogy nem esett ránk az eső és nem ért a hideg, de súlyosbította helyzetünket az, hogy az emberek kétharmada vérhasban szenvedett s a sötétségben nem irthattuk férgeinket. Este egy órára ismét kibocsátottak bennünket az udvarra, a hol valamennyien vizet ittunk. Mikor vissza kellett volna mennünk, igen sokan ellenszegültek s kétszázan inkább visszamentek régi börtönünkbe.

A második éjszaka csendesebben múlt el, mert kevesebben voltunk. Reggel két órát az udvaron töltöttünk.

A basától kapott hetven paráért czérnát és tűket vétettem, a környörületes emberek pedig viselt fehérneműeket és néhány sült birkafejet adtak.

Arczunk olyannyira megdagadt a rossz levegőtől, hogy alig ismertünk egymásra.

Már október hava is elmult és nem volt remény, hogy sorsunk kedvezőbbre forduljon.

A november másodikáról harmadikára való éjszaka csendesebb volt, mert este elegendő vizet kaptunk. Ez éjjel, az udvarban, tizenegyen, a következő napon pedig még kilenczen haltak meg.

November 4-ikén reggel igen sokan késsel a bőrig levágták hajukat, hogy megszabaduljanak férgeiktől. Délután három óra tájban megjelent tolmácsunk, kit a táborból ismertünk s tudtunkra adta, hogy még ma elindulunk Konstantinápoly felé. Háromnegyed óra mulva 80 bivalyfogat állott elő. Utravalónak fejenként egy forintot kaptunk. Összesen 690-en voltunk, tehát eddig meghalt 132 emberünk. Éjfélkor érkeztünk meg első állomáshelyünkre, a hol egy korcsma melletti pajtában kaptunk helyet. Mivel bort is hozattunk, a legtöbben berúgtak és reggel holtrészegen kellett őket a szekerekre rakni, a hol a létrákhoz és egymáshoz ütötték fejüket.

Útközben és még aznap tizenöten meghaltak, a kiknek fülét levágták, testüket pedig ledobták az út szélére.

A második és harmadik éjszakát a szabad ég alatt töltöttük.

A negyedik éjszakán egy kertilakba zártak bennünket, és pedig a közembereket egy istállóba, a tiszteket egy szobába. Itt megint felgyújtották az épületet, úgy, hogy alig volt idő a foglyoknak erőszakos kikergetésére, a midőn az épület bedőlt. Mi, tisztek, az ablakon át ugráltunk ki.

November 8-án hideg, szeles idő mellett havazott is. Éjjel tizenhatan, másnap pedig tizennyolczan haltak meg.

November 10-én egy hegy alá értünk, a hol keskeny ösvényen haladtunk. Hogy egyesek el ne szökhessenek, négyesével és hatosával egymáshoz kötöttek bennünket. Későn éjjel egy faluba értünk, a hol engem a felügyelő magához vett és arakot itatott velem. Musztafapasán a tető nélküli várba zártak el bennünket. Kora reggel (XI/12-én) tüzet raktunk, a mi mellett kávét főztünk; én kissé megkéstem, már mindenki kint volt s csak én bibelődtem a kávém forralásával; ekkor egy fiatal katona lépett hozzám s szitkok között korbácsával végigvágott rajtam. Méregbe jőve, a forró kávét az arczába öntöttem s kirohantam az emberek közé, a hol bár nagyon keresett, de nem ismert fel.

Vezetőnk, kinek fejfájásról panaszkodtam, előre lovagolt s egy házban kávét főzetett nekem, mely után jobban éreztem magamat.

November 13-án reggel megszámláltak bennünket s már csak 327-en voltunk, vagyis 495-en haltak meg eddigelé. E napon még 18 ember halt meg.

Két napon át erős szél fújt és havazott. A hideg oly nagy volt, hogy egy pihenés alkalmával csupán egy félóra alatt heten fagytak meg, nem sokkal később pedig 17-en.

November 16-ikán egy faluban végre meleg ételt és pálinkát kaptunk.

November 17-ikén igen gyorsan, szinte hajtottak bennünket a részeg törökök; e miatt 21 fogoly halt meg. Most már csak 256-an voltunk. Estére az idő szerencsére megenyhült és hat napig elég tűrhető is maradt.

November 21-én Sophiába értünk a hajszolás miatt igen fáradtan s így nem volt csoda, ha mindenki a kúthoz rohant. Végre rám is került a sor; de a mikor a kávéscsészémet ajkaimhoz emeltem, egy török kiütötte azt kezemből és elrohant; én utána vetettem magamat, de nem érhettem el, mert feltartóztattak. Kétségbeesésem leírhatatlan

volt. Fejfájásom és haragom folyvást növekedett s bár szomjúságom elmult, egész testemet rázta a hideg. Egy sarokba vetettem magamat, a hol nemsokára fölkeresett felügyelőnk, a bajom felől kérdezősködött, sőt arakot és czitromlevet is itatott velem, a mitől éjjel oly erősen izzadtam, hogy 22-én reggel csuron-vizesen kellett útamat folytatnom.

Az éjt egy rombadőlt várban töltöttük. Egész éjjel járkáltam, hogy fájó tagjaim miatt némi enyhülést találjak.

Reggel (nov. 23.) felügyelőnk egy csésze forró fekete kávét itatott meg velem, a mi részben helyrehozott.

November 26-án Philippopolba értünk. Itt a tisztek tengerészköpenyeket kaptak, mert igen hideg volt és havazott. A hideg miatt többen meghaltak.

Adrianopolba késő este, hóviharban értünk be. Itt egy épülőfélben lévő házba szállásoltak el bennünket. A gyengék mindjárt a földszinti szobákban fekve maradtak, az erősebbek az emeletre jutottak. Vacsorára savanyított káposztát és kenyeret kaptunk, a mit az emberek mohón ettek meg. A görögök titokban tejet, túrót és bort is hoztak. Nekem még egy zsebkendőt és egy pár régi papucsot is adtak, sőt mivel az élősdiek miatt is panaszkodtam, 42 fésűt osztottak el közöttünk.

Az éjszaka igen hideg volt, úgy, hogy az emberek alig aludtak valamit. Reggel kenyeret és pálinkát kaptunk és csak kilencz órakor indultunk útnak. Mikor az emeletről a földszintre értünk, borzalmas kép tárult szemünk elé: 52 társunk félig betakarva, megfagyva feküdt, helyenként három-négy is egymáson a vérhastól piszkos rongyokba burkoltan.

Hogy kísérőink a foglyokról elszámolhassanak, a halottak fülét levágták!

Már csak 193-an indultunk útnak, kiknek legnagyobb része beteg volt. E napon és a következő éjjelen még 35-en haltak meg. Új szállásunkra éjféltájban értünk be, folytonos havazásban. Ezután Rodopéig folytonosan hidegben utaztunk s útközben 31-en haltak meg, a mi által számunk 127-re apadt.

Midőn a Konstantinápoly előtti utolsó állomáshelyünkre értünk, mindenki egy meszely bort kapott, hogy gyalog járhasson. Későn reggel indultunk meg, hogy a sötétben érjünk be Konstantinápolyba, mivel a bemondott 4266 fogoly helyett már csak 125-en voltunk.

Hogy a kormány (t. i. a török) a lakosságot félrevezesse, elibénk küldött háromszáz lovast és hatvan vászonfedelű nagy társzekeret, a

mely utóbbiakról azt hiresztelték, hogy tele vannak foglyokkal. Hogy ezt valószínűvé tegyék, az első húsz szekérnél két-két, a többi negyvennél pedig egy-egy foglyot kergettek; a fenmaradottak a szekérsor végén haladtak. Végül pedig, hogy elterelj ék a közönség figyelmét a kocsikról, a menet élén 13 ágyú haladt.

Így értünk a kajmakám lakására, hol addig, a míg beesteledett, egy kis kertben gyüjtöttek össze bennünket. Innen hajón Pérába vittek a rabszolgaházba, hol páronként 80-fontos bilincseket akasztottak reánk. Társam a 62 éves, nős Valachis főhadnagy volt. Én vérhastól elgyengülve, fél fülemre süket voltam, nyelvem fele pedig érzéketlen volt. A börtönben találtuk Weinert kapitányt és másokat is, a kik hat hónap előtt kerültek fogságba. Weinert hamarosan kenyérlevest főzött számunkra, a mi alatt főbb vonásokban elmondtam élményeinket. Ezalatt a többiek elrongyolódott ingeiket cserélték fel frissekkel s meg is fésülködtek. Megtudtam, hogy róluk eddigelé a franczia követ gondoskodott; ennek közbenjárására másnap levették bilincseinket és ruhát is kaptunk. Ezután lefeküdtem s egyhuzamban másnap tíz óráig aludtam. Hetven nap óta ez volt első nyugodt alvásom.

Harmadnap (decz. 3.) oly gyenge lettem a vérhas miatt, hogy négykézláb kellett szükségre mennem.

A rabszolgaházba 125-en kerültünk. Ezek közül éjjel 37, reggel tíz óráig 9, másnap pedig 52 halt meg. A 822 fogolyból tehát életben maradt: 27!

A rabszolgaház nagyméretű falai feketék és az ablakok helyett csak szelelőlyukak voltak; egér, patkány és poloska tengernyi számban lepett el bennünket s így alvásról csak ritkán lehetett szó.[1]

Kár, hogy Görgey György nem írta le további viszontagságainak és szökésének eseményeit, bár így is élénk világot vet korára s az akkori török világra.

GÖRGEY ALBERT.

[1] Német eredetije a Görgeyek levéltárában van Topporczon.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Széchenyi Jenő gróf följegyzései az 1859. évi olasz hadjáratból. Szolgálatot vélek tenni a hadtörténelmi tudománynak, a mikor közreadom az 1859. évi olasz hadjárat egyik magasrangú résztvevőjének eddigelé ismeretlen följegyzéseit, a melyek sok tekintetben érdekes fényt vetnek a magentai és solferinói ütközetekre. A följegyzéseket a két évvel ezelőtt a Vasvörösvárott elhúnyt *gróf Széchenyi Jenő*, gróf Edelsheim-Gyulay parancsőrtisztje, gróf Széchenyi Miklós nagyváradi püspök édesatyja, vetett papirra halálát röviddel megelőzően. Az eredeti följegyzést gróf Széchenyi Rezső gyöngyösapáti földesúr bocsátotta rendelkezésemre, a mely így hangzik:

«1859-ben, mint főhadnagy, az akkori császár-huszár ezredben (ma 1. sz. cs. és k. huszárezred) szolgáltam. A császári huszárok Verona, Pádua, Vicenza stb. városokban táboroztak, a midőn a háború kitört. Mindjárt a hadjárat elején herczeg Schwarzenberg Ede mellé osztottak be parancsőrtisztnek s mint ilyen, vezéremmel és seregével meneteltem Turin vidékére. Alessandria vára az olaszok birtokában volt. A műszaki ezredes nyilatkozata szerint az odavezető hidat délután két órakor kellett volna felrobbantanunk, ez azonban nem történvén meg, Schwarzenberg engem küldött ki az utászokhoz, megtudakolandó a robbantás elmaradásának okát. Ütegeink a vár körüli rizsföldek között, két kilométernyire az erődtől, elsánczolva ostromolták az alagutat, mely egyszersmind a vár bejárata volt. A hídon keresztül szintén erős ellentüzet kaptunk az alagútból. A parancsot végrehajtandó, ütegeinkig lóháton tettem meg az útat, onnan kezdve pedig gyalog kúsztam tovább. Mielőtt elhagytam volna az üteget, annak őrnagy parancsnoka figyelmeztetett, hogy a mint az alagútból füstfelhőt látok felszállani, azonnal vessem magam földre, nehogy az

ellenség golyói érjenek. T. i. csakis a jelzett töltésen lehetett haladnom és pedig egyenesen az ellenséges ágyúk torkának. A legóvatosabban kúsztam előre, azonban az ellenség észrevett és rövidesen hét-nyolcz ágyúgolyó süvített el mellettem; ezek egyike mintegy két arasznyira csapott le a földbe. Oly szerencsésen ugrottam át, mielőtt felpattant volna, hogy szilánkjai nem értek, csak az erős légnyomás sujtott a földre és néhány perczre elállott a lélegzésem. A két kilométernyi út végén, a melyet szerencsésen megtettem, a híd előtt fiatal nyíres erdő terült el. Ezen a nyíresen kellett keresztülvágnom, hogy a híd alá kerülhessek. A feladatot gyorsan kellett megoldanom, mert itt már valóságos golyózápor fogadott. Az utászezredestől megtudtam, hogy munkálataikat a vízáradás tette tönkre s a késedelem csak egy óra mulva hozható helyre. Visszatérésemkor még hevesebb puska-, majd ágyútűz kísért s különösen veszélyessé tette visszavonulásomat azon körülmény, hogy nem láthattam az ágyúlövéseket jelző füstfelhőket. Ütegeinket elérve, ismét lovamra ültem és átadtam jelentésemet Schwarzenbergnek».

«Magenta felé menetelve, Edelsheim — daczára annak, hogy időközben a Haller-huszárokhoz osztottak be, — kapitánynyá nevezett ki maga mellé a Porosz-huszárezredbe. Magenta előtt sokáig táboroztunk s Edelsheim-Gyulayval és Hunyady Kálmánnal hosszadalmas terepszemléket végeztünk».

«A magentai ütközet napján reggeli négy órakor szállottam nyeregbe s ekkor már eldördültek az első ágyúlövések. Schwarzenberg kiséretében voltam, hol az ütközet elején egyik parancsőrtiszttársam, a Porosz-huszárok egyik kapitánya, az ellenség golyójától találva, lebukott lováról. Azonnal engedelmet kértem, hogy megsebesült társamat kimenthessem a tűzvonalból. Hol fölemelve, hol vonszolva, megmentettem bajtársamat és átadtam az egészségügyi csapatnak. Ezalatt történt, hogy Rózsa nevű telivér kanczám, a melyet az egész hadjárat alatt lovagoltam és a háború végén haza is hoztam, czombján megsebesült. Rózsa a golyózáporban megriadt és megsérülése után alig tudtam megfékezni és nyeregbe szállni. Ilyformán nehezen tudtam Schwarzenberg kiséretéhez csatlakozni s ott is mindvégig ki voltunk téve az ellenség tüzének. Közben folyton parancsokat vittem, a mi igen megerőltető volt, mert megsebesült bajtársam szolgálatát is nékem kellett ellátnom. Megnehezítette feladatomat, hogy az erőltetett lovaglás nagyon kifárasztotta lovamat is. Egyik küldetésemkor a golyózáporban egy golyó a jobb kengyelemet leszakította és úgy meggörbítette, hogy használhatatlanná vált, — egy másik golyó pedig

a bal lábszáramon a nadrág bőrbetétjét fúrta át; szerencsére azonban nem sebesültem meg».

«Délután három órakor a Porosz-huszárokhoz küldöttek, azzal a parancscsal, hogy az ellenség mely pontja ellen intézzenek rohamot. Ekkor így szólott hozzám Edelsheim-Gyulay:

— Te, látod, nekem el kell vonulnom. (Ezt később tanusítanom kellett, a mikor Gyulay a Mária-Terézia-rendet megkapta.) Ezután négy fényes rohamot intézett hadtestünk az ellenség ellen; e rohamokban azonban — sajnos — nem vehettem részt, mert a további parancsok átvétele végett vissza kellett térnem felsőbbségemhez. Az ütközet esti félnyolcz óráig tartott; ekkor beszüntettük a tüzelést és seregünk — sajnos — kénytelen volt visszavonulni. A magentai ütközet napján reggel négy órától esti féltizenegy óráig sem én, sem lovam nem ettünk».

«A magentai ütközet után öt-hat napig felderítő szolgálatokon vettem részt és parancsokat kézbesitettem. Ekkor vonult be Pálffy Andor, mint másodparancsőrtiszt. Hadtestünk Magentától jobbra vonult, Solferinó felé, s mi alkottuk a balszárnyat».

«A parancsőrtiszteknek küldönczszolgálatok alkalmával rendes körülmények között egy-egy embert adnak. Én azonban soha nem vettem igénybe embereket, mert rendesen rosszabb lovaikkal csak akadályoztak erős lovaglásaimban».

«Két nappal a solferinói csata előtt, este tizenegy órakor, zuhogó esőben és viharban, Benedekhez küldtek, azzal az utasítással, hogy hadtestünk a jobbravonulás miatt csak másnap este csatlakozhatik Benedek hadtestéhez s kértem, hogy a jelzett időre csináljon nekünk helyet. Elindulásom előtt figyelmeztettek, hogy mindig csak jobbra tartsak, nehogy az ellenség, mely tőlünk balra feküdt, észrevegyen, a mi súlyos következményekkel járt volna hadtestünkre, melyet az ellenség könnyen elvághatott volna a főcsapattól. Daczára a szuroksötétségnek, sikerült Benedekhez jutnom, a kit ágyából költöttem fel. Átadva az üzenetet, Benedek megölelt, s virradatra szerencsésen visszaérkeztem hadtestemhez».

«Elkövetkezett a solferinói ütközet napja. Ekkorra Rózsa lovam is kipihente a magentai fáradalmakat, tehát vállalkozhattam a legnehezebb feladatok teljesítésére. Reggel négy órakor indult meg kölcsönösen a tüzelés. Rózsa lovam ekkor már annyira megszokta a hadilármát és lövéseket, hogy szobormereven állt, csak a fejét kapdosta. Délután öt óráig ide s tova lovagoltam parancsokkal. Négy óra tájban egyik megriadt *olasz gyalogezredünk* közé kerültem, a melyet

fel akartam tartóztatni. A rémült olaszok ütötték-verték lovam fejét s hiába volt minden törekvésem, Rózsa nem akart előre menni. Nem volt mást mit tennem, mint hogy egy tartalékban álló vadász-zászlóaljat vezényeltem a támadt résbe, az olasz gyalogosokat pedig egy elhagyott dombra vezettettem. Midőn később erről jelentést tettem, intézkedésemet helyeslőleg tudomásul vették».

«Délután öt órakor irtózatos vihar támadt, majd jégeső hullott. A jég arczban ért bennünket, a franczia̋knak pedig a hátát paskolta s emiatt gyakran szünetelnünk kellett a tüzeléssel. Egy félóra mulva ismét megújult a küzdelem. Hat órakor Feigel táborszernagy leváltotta hadtestünket és mi a legszebb rendben visszavonultunk. Schwarzenberg herczeg kíséretével Feigel környezetéhez csatlakozott, a hol még mindig erősen hullott az ellenség golyózápora. Hét órakor a herczeg Villafranca felé indult, hogy hadtestéhez csatlakozzék, mely mintegy félórányira táborozott a csatatértől. Villafranca felé lovagolva, a második hadtest vonalához értünk, a hol Clam-Gallas és Lichtenstein igen erős tűzben voltak. Megrémült emberek egymást ide-oda taszigálták, hogy minél előbb kijuthassanak a tűzvonalból, noha az egészségügyi szekerek és árkok akadályul szolgáltak. Sokan a fákhoz vagdosták fegyvereiket, másik egyenruhájuktól igyekeztek megszabadulni, nehogy az ellenség felismerje őket. Ezen a fékevesztett tömegen kellett keresztülhatolni a herczegnek, a kit hátulról az akkoriban még alezredes Catty, Pálffy Andor kapitány és Puls vezérkari alezredes fedeztek. Az emberek jobbról és balról vonultak el mellettünk, mert Rózsa lovam senkit nem engedett hátunk mögé kerülni s ha csak érintést kapott is, erősen kirugott. Így jutottunk a legközelebbi helységbe; ennek nevét azonban elfeledtem, a hol a tábornoki kar a vendéglőben gyülekezett. A tábornokok felmentek az emeletre, mi parancsőrtisztek pedig a földszinten maradtunk. Közel a vendéglőhöz folyt egy patakocska, levittem lovam megitatni. Engem is kínozott az éhség, mert az előző nap estéjétől kezdve egy falatot nem ettem, se nem ittam, de legnehezebbemre esett, hogy nem volt szivarom. Nem telt el annyi idő, a míg ezeket elmondom, lejött hozzám Catty alezredes és tányéron egy falat risottót és egy fél zsemlyét nyujtott át a következő szavakkal:

— A herczeg küldi önnek vacsorája maradványát, én pedig megkínálom önt egy virginiával!

«Catty különben parancsot kézbesített, melyet a seregvezérletnek kellett átadnom. Elfogyasztottam a risottót, rágyújtottam a szivarra és lovamhoz siettem. Sajnáltam szegény állatot, nem tudtam neki

enni adni semmit. Megveregettem, aztán nyeregbe kaptam és este nyolcz órakor indultam. Két óra mulva Villafrancába értem, a hol Zichy Rezső és Lamberg Fülöp fogadtak, a kiknek átadtam a parancsot, mely úgy szólott, hogy Feigel és Schwarzenberg hadteste: fedezzék a visszavonulást. Zichy egy darab sonkát, egy kiflit, egy pohárka sherryt, Lamberg pedig egy szivart adott. Ezek elköltése után visszalovagoltam hadtestemhez, a hová éjjel 12 óra tájban értem vissza. Schwarzenberg herczeg átvévén a jelentést, Pálffyt föl akarta költeni, hogy parancsait Feigelhez s Schönfeld és Ramberg tábornokokhoz küldje. Én ajánlkoztam a herczegnek, hagyja Pálffyt pihenni, lovam még bírja, én körülhordom parancsait. Feigel táborszernagy még a csatatéren volt, szemben az ellenséggel, azon poziczióban, melyben az est folyamán volt. Hogy Feigellel érintkezhessem, az egész csatateret meg kellett kerülnöm, vagy keresztül lovagolnom. Ez volt a legborzasztóbb látvány, a mit életemben láttam. Holdvilágos éjszaka volt, a harczter minden borzalmával tárult szemeim elé. Emberi holttestek és lovak hulláinak ezrei hevertek összetört ágyúk, fegyverek, csákók, szekérrészek tömkelegében. Lovam minduntalan felhorkant, a mint egy-egy holttestbe ütközött. Egyszer csak lódobogást hallok mögöttem. Hátrafordultam, de szinte megdöbbentett a látvány. *Egy gazdátlan ló biczegett utánunk és pedig három lábon, mert szegény párának negyedik lábát bizonyára elvitte egy ágyúgolyó.* Utána pedig egy végső perczeit járó ló vánszorgott, melynek az egész hasürege fel volt metszve, belei kilógtak úgyannyira, hogy léptennyomon saját beleit tapodta. Az óvatosságra való tekintettel nem tudtam szegény párákat egy-egy golyóval megszabadítani szenvedéseiktől.»

«Éjfél volt, a mikor Feigel táborszernagynak kézbesítettem a parancsot, melyet azonnal végre is hajtott. Alig tértem vissza a herczeghez, minden előkészület meg volt téve az ütközet megújítására. Csak annyi időm volt még, hogy vacsorám felét, egy darab száraz kenyeret, a mit vizes borba mártottam, lovamnak adhattam. A tüzelés reggelig tartott, azonban mindinkább gyengült úgy nálunk, mint a francziáknál. Délelőtt tíz órakor eldőlt az ütközet sorsa, Verona felé megkezdettük a visszavonulást. Ez idő alatt is fontos küldönczszolgálatokat kellett teljesítenem. Ezek egyikét soha nem tudtam elfeledni. Hogy útamat megrövidítsem, egy paraszt udvarának sövénykerítésén ugrattam át. A bravur sikerült, de a következő pillanatban lovam felhorkant. Egy hatalmas meszes gödör tátongott előttem, mely telve volt holttestekkel. Ekkor egyfolytában 33 órás nehéz szolgálatot

teljesítettem, anélkül, hogy akár én, akár lovam ehettünk volna. Meg is becsültem ezt a derék állatot, melyet, midőn 1860-ban a szolgálatból kiléptem, még sokáig lovagoltam. Megjegyzem még, hogy a magentai csatában megsebesült parancsőrtiszt társamat később fölkerestem a veronai kórházban. Borzasztó volt; szegény bajtársam ing nélkül fetrengett ágyában. Nyeregtáskámban volt egy felesleges ingem, odaajándékoztam halotti ingnek, mert szegény rövidesen meghalt!»

PALATINUS JÓZSEF.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

ISMERTETÉS.

Czímer Károly dr.: Az Árpádházi királyok apródjai. Hadtörténelmi tanulmány. Szeged, 1912. 22 lap. — *A magyar királyok udvari katonái a XI—XIV. században.* Hadtörténeti tanulmány. Szeged, 1913. 53 l. — *Az Árpádházi királyok várjobbágyai.* Hadtörténelmi tanulmány. Szeged, 1914. 54 l.

A középkori magyar társadalomtörténet irodalma örvendetes fellendülést mutat az utolsó években. E társadalomtörténeti kutatások hadtörténeti jelentősége nyilvánvaló, hisz tudjuk, hogy a középkori államok katonai védelme egyes társadalmi osztályok vállára nehezedett s haderejük nagyságát e katonáskodó osztályok szervezetének minősége határozta meg. A legújabb kutatásoknak köszönhető, hogy ma már nem vagyunk kénytelenek teljes sötétségben tapogatódzni az Árpád- és Anjou-királyok hadseregének legértékesebb, mert katonailag leginkább képzett s legkönnyebben fegyelmezhető részei, a várkatonaság és a királylyal familiáris viszonyban álló, udvari katonaság szervezetét, kialakulását s helyzetét illetőleg.

Czímer Károly három «hadtörténelmi tanulmány»-ában a középkori magyar társadalomnak e katonáskodó népelemeit vonta vizsgálata körébe.

A szerző kétségkívül megbecsülendő szorgalommal kutatta fel kiadott oklevéltárainkban a tárgyára vonatkozó forráshelyeket, a feldolgozás és az adatok kritikai megrostálása azonban sok kívánni valót hagy hátra. Jegyzeteiben csupán oklevéltárakat idéz, a tárgyára vonatkozó feldolgozásokat, így az utolsó évek irodalmát is látszólag teljesen figyelmen kívül hagyja. Szinte tüntet azzal, hogy *kizárólag* okleveles alapon dolgozik.

Nem tekintve azt, hogy a külföldi, de különösen a hazai szak-

irodalom mellőzése ily bonyolult társadalomtörténeti kérdésekben rendszerint nagyon megboszulja magát, Címer művei klasszikus példái a «*látszólag*» okleveles alapon álló, tényleg más kutatók eredményeit kritikátlanul felhasználó tudományos értekezéseknek.

*

A királyi apródokról és udvari katonákról írt dolgozatok pozitiv ismereteinket vajmi kevéssel gyarapítják. A mi lényeges van bennük, azt megtaláljuk Szekfűnek a serviensekről és familiarisokról 1911-ben felolvasott s 1912-ben megjelent akadémiai értekezésében. Szekfű, — habár a királyi familia XI—XII. századi eredetét illetőleg még tág teret hagyott a további kutatásnak s az intézmény közjogi jelentőségét túlzottan fogja fel (v. ö. megjegyzéseimet: Századok. 1913. 540—5. l.) — alaposan s a lényeges forrásadatok kellő kiaknázásával helyesen világította meg a XIII—XIV. századi familiaritás intézményét, a «királyi familiá»-t, a keretébe tartozó főtisztviselők, közigazgatási és gazdasági tisztek, udvari katonák, apródok, futárok stb. helyzetével s hadtörténeti jelentőségével egyetemben. Címer szorgalmas adatgyüjtő munkával újabb forráshelyeket gyüjtött össze Szekfű tételeinek bizonyítására, de új eredményeket nem tud felmutatni. A mi új és önálló nála, az nagyon kétes értékű.

Az apródokról írt értekezés regestaszerű összegyüjtése az oklevéltárak apródokról, királyi ifjakról stb. szóló adatainak. A bevezető fejezet, a hol az Árpádokat, mint «*a magyar apródi nevelés és lovagkor megalkotóit*» (*?!*) aposztrofálja, részben közismert tények reczitálása, részben szóvirág.

Az udvari katonákról írt tanulmány, a melyben szerző a magyar udvari katonaság «kifejlődésének, szolgálati viszonyainak és hadi értékének ismertetését» tűzte czélul, egyrészt Szekfű eredményeinek újból való feltálalása, másrészt a familiarisok szolgálatát és vagyoni viszonyait megvilágító adatok szorgalmas regesta-szerű felsorolása, végül a «királyi familia» keretén belül feltételezett «udvari katonaságnak» önállóan (?), de nagyon zavarosan s gyakorta önmagának is ellentmondóan megrajzolt képe.

Előadása alapján egyáltalában nem jöhetünk tisztába azzal, kik voltak ezek az udvari katonák. A *királyi famílián* (tagjai a familiares) belül, mint külön *zárt testületet*, másutt meg éppen mint külön rendet (??) véli megkülönböztethetni az udvari katonaságot (4—6. l.). Később viszont azt vitatja, hogy az *udvarnokok* (zavaró kifejezés az Árpádházi udvarnokszolgák, udvornici mellett az *aulici, familiares*

fordítására!) fogalma teljesen fedi az *udvari katonákét* (aule miles, servientes nobiles regales stb.) s ezekkel együtt alkották az «*egységes zártkörű udvari katonai* **rendet** (??)». — Szerzőnk, úgy látszik, a «*rend*» szó fogalmával s közjogi jelentőségével sem ismerős. A familiarisok osztályáról is elég homályos képünk van, de a legvérmesebb fantáziával sem beszélhetünk a magyar familiarisok vagy udvari katonák rendjéről.

Avval sem jövünk tisztába, vajjon szerzőnk az egész köznemességet nem tartja-e udvari katonának? A XII—XIV. századi oklevelekben a nemesség megjelölésére használt *nobiles servientes regales*-t ugyanis szintén ott találjuk az udvari katonák elnevezései közt felsorolva. Pedig Szekfű igen helyesen emelte ki, hogy ezek a kir. serviensek nem tekinthetők a familia tagjainak. Általában, a mit az udvari katonaság különleges helyzetéről, birtoklásukról, kiváltságaikról megtudunk, nagyon elasztikus s nagyrészben éppen oly jól volna az egész XIII. századi hadbanálló nemességre vagy az alacsonyabbrangú familiaris szolgákra, mint rájuk alkalmazható.

Megbocsáthatatlan hiba, hogy későkori adatokból von következtetést korábbi viszonyokra. Így azt állítja, hogy az udvari katonák *rendes fizetést* húztak az Anjou-korban (20. l.), holott Szekfű csak a XV. századról mondja ezt s az ő általa is átvett adatai legfeljebb a XIV. század utolsó tizedére vonatkoznak. Ilyen, mikor az udvari katonák kapitányáról szól egy 1485-iki adat alapján (14. lap), vagy a mikor az udvari katonai bíróságot (curia militaris), melyet másutt Mátyás idején keletkezettnek mond (12. l.), felsorolja a XI—XIV. századi udvari katonaság különös jogállását bizonyító intézmények közt (50. lap).

*

A várjobbágyság kifejlődését, életét, szolgálati viszonyait és elenyészését tárgyaló dolgozata időrendben az utolsó. Sajnos, a szerző itt nem támaszkodhatott a Szekfűéhez hasonló összefoglaló dolgozat eredményeire s így feldolgozása még zavarosabb.

Az okleveles adatok buzgó gyüjtését itt is dícsérettel kell kiemelnünk s a várjobbágyok ellátásáról és katonai szolgálatáról szóló fejezetben sok értékes adatot találhatunk. Az egész művet azonban sajnálatos fogalomzavar jellemzi. A várjobbágyság kialakulását, helyzetét és osztályait tárgyaló 18 lapos első fejezet kritika nélkül olvasztja egybe mindazt, a mi az utolsó három év társadalomtörténeti tanulmányaiban megjelent.

Legalaposabban Erdélyi László dolgozatait használta ki a szerző,

átvéve minden Erdélyitől alkotott s csak általa használt kifejezést, a minő pl. a *várőr*, vagy a XI. századi *bérlő*. Arra azonban már nem vigyázott, hogy e neveket ne más értelemben használja. Erdélyi szabados *várőrei* (cives, civiles) nála a szabad magyar, nemzetségekből származó «várban lakó várőrökké (cives)» változtak át, a kiktől nemcsak — a mások által is külön osztálynak tartott — várszolgák vagy várnépek (civiles, castrenses) különböznek, hanem a *várkatonák* is (!?).

Szekfűnek egy közbevetett megjegyzése szerint (id. ért. 15. l.) a harczosok (milites) deczentralizáltan éltek a várföldeken; vagyis a *várkatonák* — a későbbi várjobbágyok — (cives, milites castri) nem tartoztak a szűkebb kir. udvarhoz, hanem a kir. várakhoz. Czímer ezt értette, úgy látszik, félre, mikor megkülönbözteti a «*várakban lakó várőröket vagy várőrző katonákat* (cives) és a «*várakon kívül, várföldekre telepített várkatonákat* (milites castri)» !! De tovább is megy és Szent István törvénye alapján (?) megállapítja e «**két várkatonaság** (??) *közös gyüjtőnevét is*: **ispán katonái**-ban (milites comitum)» !! Ehhez, azt hiszem, nem kell kommentár.

A *civiles, castrenses*-t Pauler, Tagányi s mások nyomán *várszolgáknak* nevezi. Ez ellen nem is tehető kifogás. Furcsa azonban, hogy a forrásokban s irodalmi feldolgozásokban ugyanez úrbéres szolgálatokkal tartozó népelem megjelölésére használt «*várnépek* (populi castris)» elnevezést lefoglalja a *bérlőknek* **is** nevezett vendégek (hospites) és telepesek (coloni) számára, noha ugyanő elfogadja Erdélyi felfogását ezek *bérlő* voltára nézve, a mi eleve kizárja, hogy ezek várnépek lehettek volna! *Vagy bérlők, vagy (urbéres) várnépek, de a kettő együtt semmi esetre sem lehettek.*

Különös, hogy *várföld-bérlők osztályáról* szól bővebb indokolás nélkül s nem idézi Erdélyit, holott ezt *csakis tőle vehette át*. A Czímertől idézett törvényczikkek (Kálmán I. 35., 45., 81. t. cz.) ez elnevezésre kellő támpontot nem nyujtanak, *de ezeket idézte Erdélyi is*, mikor elméletét felállította (Az első áll. egyenes adó elmélete. 345. s k. l.). Az írói tulajdon tisztelete megkövetelte volna, hogy e helyen czitálja Erdélyi művét.

A hetes várszolgák szolgálatáról azt írja le, a mit Eckhart állapított meg a csatári alapítólevél nyomán s idézi hozzá — nem Eckhartot, sem az eredeti forrást, — hanem Kálmán törvényeit, a melyekben e szolgálatról nincs, csupán a hetes várszolgákról (civiles hebdomadarii) van szó!

A Kálmán törvényeiben egy helyen s a zobori egyik oklevélben előforduló *castellani szót két lapon (6—7. l.) háromféleképen ma-*

gyarázza!!, persze öntudatlanul. Először «várnagyokat (castellani)», másodszor «várszolgákat» (jegyzetben: civiles = castellani), harmadszor Erdélyi nyomán «várföld bérlőket, vendégeket» (jegyzetben Kálmán I. 81. t.-cz. idézve, a melyben csupán castellani-ról van szó!) vél bennük felfedezni!

A várjobbágyok egyes osztályainak jellemzésénél hasonló fogalomzavarokkal küzd.

A várjobbágyok gazdasági helyzetéről is hamis képet nyerünk Czímer művéből. A várjobbágyokat az ő előadása nyomán állandó hadseregnek, egészen a katonáskodásnak élő, földjeiket rabszolgákkal dolgoztató kisbirtokos-osztálynak kellene elképzelnünk. A valóság ezzel szemben az, hogy a várjobbágyok (a korábbi várkatonák) épp úgy várföldön élő *földmüvesek* voltak, mint a terményekkel, iparos s más szolgáltatásokkal tartozó várnépek vagy várszolgák. Azoktól nagyobb szabadságuk (magántulajdonul is szerezhettek földet stb.), szolgálatuk előkelőbbsége (háború esetén hadi, béke idején hetes vagy hónapos várőrző, gazdatiszti, futári stb. szolgálat) s tehetősebb voltuk különböztette meg őket. Kitűnik ez a Czímertől felhozott adatokból is (pl. 32—33. l.) s nem változtat rajta az sem, hogy a tehetősebb várkatonák rabszolgákat tartottak s földjeik művelésénél ezeket felhasználták.

Nem folytatom azonban hosszúra nyúlt ismertetésemet. Ez is elegendő annak megállapítására, hogy a szerző «hadtörténeti» dolgozatai nélkülözik a kritikai alapot s nem felelnek meg a tudomány mai színvonalának. A szakemberek mindamellett — kellő óvatossággal — felhasználhatják adatait, illetve az oklevéltárakra való hivatkozásait.

Ha a szerző — mint sűrű egymásutánban kiadott tanulmányaiból látható — a középkori magyar hadtörténettel kíván foglalkozni, előbb a hazai és külföldi szakirodalmat kell alaposan tanulmányoznia, nehogy szorgalmas adatgyüjtése mellett továbbra is ily meddő munkát végezzen.

Dr. Hóman Bálint.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

ADATOK AZ EPERJESI ÁGYÚÖNTŐHÁZ ÉS PUSKAPORMALOM KÖZÉPKORI TÖRTÉNETÉHEZ.

(Harmadik közlemény.)

1518.

PRO tribus talentis pulverum den. XXXVII$^{1}/_{2}$.

Die saturni ante Thome apostoli.

Magistro Johanni pixidario — den. XXV.

Sabbato post Agnetis virginis (1519.).

Thome pixidario pro medio centenario pulverum pixidarum manualium solvimus fl. VII$^{1}/_{2}$.

Circa rationem infranotata exposita sunt.

Pro x pixidibus barbatis — fl. XXVI$^{1}/_{2}$.

Pro pulveribus Gallo tubicinatori fl. XII.

Pro una pixide denariorum den. XIII.

(U. o. 76., 77., 81., 83—86. ll.)

1518.

Három talentum puskaporért — 37$^{1}/_{2}$ den.

Tamás apostol előtti szombaton (deczember 18.).

János tűzmesternek — 25 den.

Ágnes szűz utáni szombaton (1519.) (február 12.).

Tamás puskamesternek $^{1}/_{2}$ mázsa kézilőfegyverhez való puskaporért fizettünk — 7$^{1}/_{2}$ frtot.

Évzáró számadások ideje körül az alábbi kiadások merültek fel.

Tíz szakállas puskáért — 26$^{1}/_{2}$ frt.

Gál trombitásnak puskaporért — 12 frt.

Egy lőfegyverért — 13 den.

1519.	1519.
In vigilia pentecosten exposita.	Pünkösd előestéjén kiadások (június 11.).
Pro salittaro pixidum Michaeli lictori — fl. II.	Mihály lictornak puskaporért — 2 frt.
Die saturni post Nativitatis Marie.	Kisasszonynap utáni szombaton (szeptember 10.).
Pro una pixide pecuniarum — den. XIIII.	Egy lőfegyverért — 14 den.
In die festo sancte Hedvigis.	Szent Hedvig napján (október 15.).
Magistro Georgio pulverum scilicet reformatori ad rationem fl. VI.	*György mesternek* a puskapor megjavítójának járandósága — 6 frt.
Eidem iterum fl. quatvor magistro pulverum ad rationem.	Ugyanennek négy frt. a puskapormester járandósága fejében.
Sabbato post Simonis et Jude.	Simon és Juda utáni szombaton (október 29.).
Pro una tunella ad pulveres — den. VI.	Puskaporhoz való hordócskáért — 6 den.
Die solutionis post Martini.	Márton utáni fizető napon (november 12.).
Magistro pulverum ad rationem fl. II.	A puskapormesternek járandósága — 2 frt.
Die solutionis post Katherine.	Katalin utáni fizető napon (november 26.).
Magistro Johanni pixidario pro bibalibus den. XII.	*János mester* puskásnak borravaló — 12 den.
Magistro Georgio ad rationem pulverum fl. I.	György mesternek puskapor fejében — 1 frt.
(A lap szélén: Magistro pulverum iam tenetur fl. XXIII.).	
Sabbato ante Barbara virginis.	Borbála szűz napja előtti szombaton (deczember 3.).
Reformatori pulverum ad rationem fl. I.	A puskapor megjavítójának (helyesen: gyártójának) járandósága 1 frt.
Die saturni post conceptionis Marie.	Mária fogantatása utáni szombaton.

Pro una pixide longa wulgariter schlang fl. LIII.

Pixidariis de Nova Villa pro expensis den. LXVIII.

Reformatori pulverum Georgio fl. III.

Circa calculationem infranotata ad civitatis huius necessitates exposita sunt: que animadverte.

Pro pulveribus pixidum manualium fl. VII den. LXXXX minus den. II.

Pro pulveribus magistro Georgio fl. VIII$^{1}/_{2}$.

Egy lőfegyverért, melyet közönségesen schlang-(csatakígyó)*nak neveznek* — 53 frt.

Az iglói puskaműveseknek kiadásaikért — 68 den.

Györgynek, a puskapor megjavítójának — 3 fl.

Az évzáró számadás körül a város szükségletére kiadattak:

Kézi lőfegyverekhez való puskaporért — 7 frt. 90 den. levonva két dénár.

György mesternek puskaporért $8^{1}/_{2}$ frt.

(U. o. 99., 101., 103—5., 107. ll.).

1520.

Sabbato ante Anthonii confessoris.

Pro una *ladula ad lapillos* pixidum den. XVIII.

Pro pulveribus pixidum den. XLII.

Pro ferreis globulis — den. VIII.

Cantrifusori ex eo quod lapillos fudit — den. XXV.

Sabbato ante dominicam Reminiscere.

Magistro pulverum ad rationem laboris — fl. XII. (az összeg áthúzva és utánna írva: *Nihil*).

Die solutionis ante dominica Oculi.

Reformatori pulverum pro LXI talentis fl. VIII den. LXX.

Reformatoribus pixidis schlang ad rationem fl. XIIII.

1520.

Antal hitvalló előtti szombaton (január 14.).

Egy a puskagolyókhoz való ládáért — 18 den.

Puskaporért — 42 dénár.

Vasgolyókért — 8 dénár.

A kannaöntőnek a golyó öntéseért — 25 den.

Reminiscere vasárnap előtti szombaton (márczius 3.).

A puskapormesternek munkája fejében — 12 frt.

Oculi vasárnap előtti fizető napon (márczius 10.).

61 talentum puskapor megjavításáért — 8 frt. 70 dénár.

A Schlang nevű lőfegyver megjavítóinak — 14 frt.

Portatoribus pulverum ad turrim den. VIII.

Sabbato ante Philippi et Jacobi.

Pro pulveribus pixidum ad viam den. V.

In vigilia divi Johannis baptiste.

Magistro Georgio ad rationem pulverum fl. IIIII.

In vigilia Simonis et Jude apostolorum.

Magistro pulverum ad rationem unieis centenarii pulverum — fl. X.

Die saturni post Andree appostoli.

Ad rationem pixidis schlang — fl. XIX, pro vectura fl. I.

Sabbato post Innocentum.

Magistri pixidum aput dominum Malcher consumpserunt den. XXV.

A puskaport a toronyba szállítóknak — 8 dénár.

Fülöp és Jakab előtti szombaton (április 28.).

Puskaporért az útra — 5 den.

Keresztelő Szent János előestéjén (június 23.).

György mesternek puskapor fejében — 5 frt.

Simon és Juda apostolok előestéjén (október 27.).

A puskamesternek egy mázsa puskapor fejében — 10 frt.

András apostol utáni szombaton (deczember 1.).

A Schlang nevű lőfegyverért — 19 frt., a szállításért 1 frt.

Aprószentek utáni szombaton (deczember 29.).

A tűzmesterek Malcher úrnál elfogyasztottak 25 dénár árát.

(U. o. 119., 121., 123—4., 129., 130., 131. ll.).

1521.

Die saturni ante dominicam Reminiscere.

Pro quatvordecim talentis pulverum — fl. II den. II.

Sabbato post Petronelle virginis.

Pro melioratione unius pixidis manualis — den. XVII.

Sabbato ante Nativitatis S. Joannis.

Tubicinatori Gallo ad rationem pulverum fl. II. — In hoc iterum fl III.

1521.

Reminiscere vasárnap előtti szombaton.

Tizennégy talentum puskaporért — 2 frt. 2 dénár.

Petronella szűz utáni szombaton (június 1.).

Egy kézi lőfegyver megjavításáért — 17 dénár.

Szent János születése előtti szombaton (június 22.).

Gál trombitásnak puskapor fejében — 2 frt. — Ugyanerre újra — 3 frt.

Sabbato post Visitationis Marie virginis.

Pro pulveribus pixidum manualium fl. II[1]/2. — In hoc iterum fl. 1/2.

Domine waywode in subsidium contra Thurcos quatvor centenarii de blombo-dati sunt pro — fl. IX.

Eidem etiam unus centenarius pulverum pro fl. VIII.

Die festo beate Margarethe virginis.

Michaeli Calnay pro tribus equis ad pixides fl. — Quere in speciali (t. i. registro).

Pro oleo ad bombardam novam — den. VI.

Sabbato ante Marie Magdalene.

Pro melioratione unius pixidis manualis den. XV.

Die solutionis ante Marie Nivis.

Pro asseribus ad molam pulverum den. XL.

Die saturni post assumptionis Marie.

Uni carpentario circa *molam pulverum* — den. X.

Pro una pixide barbata — den. XXV.

In die sancti Bartholomei appostoli.

In profesto divi Egidii abbatis.

Lapicide pro sectione lapidum bombardarum den. LXXXII[1]/2.

In vigilia Nativitatis gloriosissime virginis.

Sarlós Boldogasszony utáni szombaton (július 6.).

Kézi lőfegyverekhez való puskaporért — 2[1]/2 frt. — Ugyanerre ismét — 1/2 frt.

A vajda úrnak a török elleni segélyképpen adatott négy mázsa ólom — ára 9 frt.

Ugyanannak ismét egy mázsa puskaporért — 8 frt.

Boldog Margit szűz napján (július 13.).

Kálnay Mihálynak három ágyú elé való lóért — frt. Keresd a speciális jegyzékben.

Az új ágyúhoz olajért — 6 dénár.

Mária Magdolna előtti szombaton (július 20.).

Egy kézi lőfegyver megjavításáért — 25 dénár.

Havi Boldogasszony előtti fizető napon (augusztus 3.).

A puskapormalomhoz való deszkákért — 40 dénár.

Nagy Boldogasszony előtti szombaton (augusztus 10.).

Egy a *puskapormalomnál* dolgozó ácsnak — 10 dénár.

Egy szakállas puskáért — 25 dénár.

Szent Bertalan apostol napján (augusztus 24.).

Egyed apát ünnepének előestéjén (augusztus 31.).

A kőfaragónak az ágyúkhoz való kőgolyók faragásáért — 82[1]/2 dénár.

Kisasszony napja előestéjén (szeptember 7.).

Magistro Georgio pro duodecim talentis pulverum fl. II. — Ad hoc tenetur II talenta. — Solvit.

In die festo exaltationis S. Crucis.

Pro asseribus ad molam pulverum — den. XXV.

In profesto divi Michaeli archangeli.

Lapicide pro sectione lapidum ad pixides — den. XXVI$^{1}/_{2}$.

Sabbato post Francisci confessoris.

Pro duobus vasculis cum pulveribus pixidum — fl. IIII.

Sabbato post Omnium Sanctorum.

Pro tribus pixidibus manualibus fl. I den. XXXVII$^{1}/_{2}$.

Cristoforo lapicide pro sectione lapidum den. LXXIII$^{1}/_{2}$.

Magistro pulverum pro pulveribus fl. V$^{1}/_{2}$.

Sabbato ante Martini presulis.

Pro quinque pixidibus manualibus fl. V.

Sabbato ante Elizabet vidue.

Pro sectione lapidum bombardarum — den. XIX.

In die sancti Clementis.

Pro vectura terre ad salitrum — fl. I.

Die festo sanctorum Innocentum.

Pro coloratione pixidis — den. L.

György mesternek 12 talentum puskaporért — 2 frt. — Tartozik még 2 talentummal. — Megfizette.

Szent kereszt felmagasztalása ünnepén (szeptember 14.).

A puskapormalomhoz deszkákért — 25 dénár.

Szent Mihály arkangyal előtti napon (szeptember 28.).

A kőfaragónak a lőfegyverekhez való kőgolyók faragásáért — 26$^{1}/_{2}$ dénár.

Ferencz hitvalló utáni szombaton (október 5.).

Két hordócska puskaporért — 4 frt.

Mindenszentek utáni szombaton (november 2.).

Három kézi lőfegyverért 1 frt. 37$^{1}/_{2}$ dénár.

Kristóf kőfaragónak kőfaragásért — 73$^{1}/_{2}$ dénár.

A puskapormesternek, puskaporért 5$^{1}/_{2}$ frt.

Márton nap előtti szombaton (november 9.).

Öt kézi lőfegyverért — 5 frt.

Erzsébet előtti szombaton (november 16.).

Kőágyúgolyók faragásáért — 19 dénár.

Szent Kelemen napján (november 23.).

Salétromhoz való föld szállításáért — 1 frt.

Aprószentek ünnepén (deczember 28.).

Lőfegyver festéséért — 50 dénár.

Registrum speciale exercituantium civitatis contra sevissimos thurcos anno 1521.

Michael Breszler magister pixidum recepit ad duos menses fl. VI.

Eidem propinati sunt duo grossi facientes — den. X.

Eidem etiam vendita est una pixis manualis fl. I, quem solvere tenetur.

Idem etiam recepit pro veste dolman ulnas V½.

(Melléje volt adva egy János nevű kovács).

Eidem etiam (t. i. Jánosnak) propina est una pixis manualis valens fl. I.

Jacobus Lukaczke *auriga bombarde*, cui ad unum mensem dari debent den. LXXV, qui deinde ad duos menses recepit fl. I½, et pro veste dolman ulnas V½.

Michaeli Calnay pro tribus equis *ad currum bombarde* fl. XI.

Pro laminibus ferri ad rotas currus bombarde den. LXXI.

Pro pulveribus pixidarum stipendiariis den. XLV.

Pro duobus cribris, item pro uno libro papiri *et pro una mensura ad repletionem bombarde cum pulveribus* — den. XVIII.

Mensatori pro reformatione lade similiter tecture ad bombardam den. XXII.

Külön jegyzéke a városnak 1521-ben a török ellen hadba állított seregének költségeiről.

Breszler Mihály tűzmester két havi zsoldot kapott — 6 frt.

Ugyanennek borravalóképen adatott két garas — 10 dénár értékben.

Ugyanennek eladatott egy kézi lőfegyver 1 frtért, melyet megfizetni tartozik.

Ugyanaz egy dolmány ruhára kapott 5½ ulna (posztót).

Ugyanennek borravalóképen adatott egy kézi lőfegyver 1 frt. értékben.

Lukaczke Jakab *az ágyú kocsisa*, kinek egy hónapra adatni szokott 75 dénár, a ki ennélfogva két hónapra kapott 1½ forintot és dolmány ruhára 5½ ulna (posztót).

Kálnay Mihálynak az *ágyúkocsi* elé való három lóért — 11 frt.

Az ágyúkocsi kerekéhez való vaslemezekért — 71 dénár.

A zsoldosoknak puskaporért — 65 dénár.

Két rostáért, továbbá egy könyv papirért és *az ágyúk puskaporral való megtöltéséhez szolgáló mértékért* — 18 dénár.

Az asztalosnak az ágyúhoz való láda és tető megjavításáért — 22 den.

(U. o. 138., 141—149., 151—153. ll.).

1522.

Die saturni ante Oculi.

Pro uno quartali pulverum unius centenarii fl. IIII den. XVIII.

Sabbato ante dominica Palmarum.

Pro uno quartali pulverum — fl. IIII den. 28.

Die festo inventionis S. Crucis.

Magistro Georgio pro pulveribus — fl. II.

Die saturni ante Urbani pape.

Fusori globulorum pro pixidibus — den. X.

Pro XXX talentis pulverum fl. IIII den. XXVIII.

In die divi Francisci confessoris.

Pro XXIIII talentis pulverum fl. IIII den. XXXXIII.

Pro pulveribus tubicinatori Gallo fl. III den. XXXVII½.

Sabbato post Dionisii episcopi et confessoris.

Cum pulveribus ad dominum palatinum missis fl. III.

Pro salitro — fl. XXVII.

Die festo sancti Luce ewangeliste.

Pro vectura salitri de Cassovia — den. XIII.

Sabbato post Martini episcopi.

Magistro Georgio pro pulveribus — fl. IIII den. LVI.

1522.

Oculi előtti szombaton (márczius 22.).

Egy negyed mázsa puskaporért — 4 frt. — 18 dénár.

Virágvasárnap előtti szombaton (április 12.).

Egy negyed mázsa puskaporért — 4 frt. 28 dénár.

Szent Kereszt feltalálásának ünnepén (május 3.).

György mesternek puskaporért — 2 frt.

Orbán pápa előtti szombaton (május 24.).

A puskákhoz való *golyók öntőjének* — 10 den.

30 talentum puskaporért — 4 frt. 28 dénár.

Szent Ferencz hitvalló napján (október 4.).

24 talentum puskaporért — 4 frt. 43 dénár.

Gál trombitásnak puskaporért — 3 frt. 37½ dénár.

Dénes püspök és hitvalló utáni szombaton.

A nádor úrhoz puskaporral küldötteknek — 3 frt.

Salétromért — 27 frt.

Lukács evangelista napján (október 18.).

A salétromnak Kassáról való szállításáért — 13 den.

Márton püspök utáni szombaton (november 15.).

György mesternek puskaporért 4 frt. 56 dénár.

In die dive Lucie virginis et martiris.

Pro una pixide manuali den. LXXXVIII.

(U. o. 162—64., 169—71. ll.).

Lucza szűz és vértanú napján (november 15.).

Egy kézilőfegyverért — 88 dénár.

1523.

Sabbato ante dominicam Quasimodo geniti.

Pro uno robore *ad molam pulverium* — den. XX.

In vigilia Omnium Sanctorum.

Pro machinis aut pixidibus — den. L.

Sabbato post Circumcisionem (1524).

Pro pixide manuali a precone — fl. 1.

Pro pulveribus pixidum — fl. XI den. LXXII.

(U. o. 182., 192., 194. ll.).

1523.

Virágvasárnap előtti szombaton (április 11.).

A puskapormalomhoz való gerendáért — 20 den.

Mindenszentek előestéjén (október 31.).

A gépekért vagy puskákért — 50 dénár.

Ujév napja után szombaton (1524 január 2.).

A városi szolgától (vett) kézilőfegyverért — 1 frt.

Puskaporért — 11 frt. 72 dénár.

1524.

Die solutionis ante dominicam palmarum.

Domino Alberto pro pixide Agrie sub tracto — fl. I.

Sabatho infra octavas Pasche.

Pro sale nitri — den. LXXXXVI.

In vigilia circumcisionis Domini.

Pro pulvere bombardarum fl. VIII den. VI.

(U. o. 204., 215. ll.).

1524.

Virágvasárnap előtti fizetőnapon (márczius 19.).

Albert úrnak az Egerbe vitt lőfegyverért — 1 frt.

Húsvét nyolczada alatti szombaton (márczius 26.).

Salétromért — 96 denár.

Újév előestéjén (deczember 31.).

Puskaporért — 8 frt. 6 denár.

1525.

Ad expeditionem bellicam regie maiestatis contra Thurcos factam, anno 1525.

Pro introligatione pixidis bombarde, que missa est Budam versus fabro fl. 1.

Vectori bombarde pro panno — fl. 1 den. XI.

Pro robore ad intro ligandam bombardam den. XIII.

Pro equo conducto ad deductionem bombarde den. LXXX$^{1}/_{2}$.

(U. o. 226. l.).

1525.

A király őfelségének a török elleni hadjáratához hozzájárulás, 1525-ben.

A Budára küldött ágyúnak beágyazása fejében a kovácsnak — 1 frt.

Az ágyú szállítójának posztóra — 1 frt. 11 dénár.

A beágyazandó ágyúhoz gerendáért — 13 dénár.

Az ágyú vontatásához való lóért — 80$^{1}/_{2}$ dénár.

1526.

Pridie Judica me Deus.

Pro reparatione bombarde *viatorie* den. VIII.

Pridie Johannis ante portam latinam.

Vectori bombarde de Buda a regia maiestate recuperate et impetrate fl. V minus II$^{1}/_{2}$ den.

Postridie divi Bartholomei.

Pro 14 libris pulverum bombardarum — fl. 4.

Sabbato post Francisci.

Carbonario pro carbonibus ad pulveres den. XXXIIII.

Pro *cusione* unius pixidis barbate — fl. II.

Pridie Undecim Millium Virginum.

1526.

Judica me Deus vasárnap előtt (március 17.).

Az *uti* ágyú megjavításáért — 8 den.

Olajbafőtt János előtti napon (május 5.).

A Budáról a király őfelségétől visszaszerzett ágyú szállítójának 5 frt., levonva 2$^{1}/_{2}$ den.

Szent Bertalan utáni napon (augusztus 25.).

14 font puskaporért — 4 frt.

Ferencz nap utáni szombaton (október 6.).

A szénégetőnek a puskaporhoz való szénért — 34 den.

Egy szakállas lőfegyver kovácsolásáért — 2 frt.

A 11 ezer szűz előtti napon (október 20.).

Pro trunco ad molam pulverum -- den. XL.

Postridie divi Thome.

Pro plaustro lignorum ad siccandum pulveres den. X.

Pro sepo et cribro *ad molam* pulverum den. XXIIII.

Diebus calculationis.

Simoni pulveres bombardarios tundenti fl. VIII den. XXXV.

Cantrifusori pro fusione fundorum in molam pulverum fl. 1.

Fabris pixidum pro barbatis aliquot fl. XLV.

(U. o. 246., 248., 252., 254—55., 257—58. ll.).

Exposita in expeditionem a regia maiestate et universo regno contra Thurcas susceptam, anno 1526 in estate.

Fabro pro introligatione bombarde et aliis ferramentis ad currus fl. IIII den. 14.

Anno (Domini) M. D. XXVI.

Ratio in expensi in usum expeditionis post amissum regem susceptae contra Thurcas.

Cum aurigis tribus qui currum victualium et bombardam ducent facta conventio ad singulas hepdomadas singulis den. 33, et unam vestem.

Qui bombardam ducit percepit ad rationem fl. 1 antiquum et $^1/_2$ novum et pro veste fl. 1. antique monete.

Leonardo pixidario dati sunt fl. II antiqui et 1 fl. novus et una pixis pro fl. I.

A puskapormalomhoz való fatörzsért — den. 40.

Tamás utáni napon (deczember 22. vagy deczember 29.).

Egy szekér fáért a puskaporszárításhoz — 10 dénár.

A puskapormalomhoz való fagygyúért és rostáért — 24 dénár.

Évzáró számadási napokon.

A puskaport törő Simonnak — 8 frt. 35 dénár.

A kannaöntőnek a puskapormalomban a talpak öntéséért — 1 frt.

A fegyverkovácsnak bizonyos számú szakállasért — 45 frt.

Az 1526. nyarán a király őfelsége és az egész ország által a török ellen indított hadjárat (részvételi) költségei.

A kovácsnak az ágyú beágyazásáért s más a kocsihoz való vasalásért 4 frt. 14 dénár.

Az Úrnak 1526. esztendejében.

Számadás azon kiadásokról, melyek a király eleste után a török ellen indított hadjáratkor felmerültek.

Három kocsissal, a kik az élelmiszerek kocsiját és az ágyút szállítják egyezség köttetett, minden hétre 33 dénár és egy ruha erejéig.

A ki az ágyút szállítja, kapott 1 frtot régi és $^1/_2$ frtot az új pénzből s ruhára 1 frt. régi pénzt.

Lénárd puskaművesnek adatott 2 frt. régi és 1 frt. új pénzben és 1 frt. értékű puska.

Exposita in currus.

Pro ladula ad servandos globos den. XX.

Pro una axe ad bombardam — den. XII.

Pro introligatione duarum barbatarum ad bombardam maiorem den. XXV.

Pro reformatione pyxidum manuariarum que militibus ad rationem stipendii date sunt etc. fl. II den. XXVIII. Item den. XVI.

Kiadások a kocsira.

A golyók tartására szolgáló ládáért — 20 dénár.

Az ágyúhoz való tengelyért — 12 dénárt.

A nagy ágyúhoz két szakállas beágyazásáért — 25 dénár.

A zsoldos katonáknak zsold fejében adott kézilőfegyverek javításáért 2 frt. 28 den. Ugyancsak 16 den.

(Eperjes város ltára 846 a. sz. 34—38. ll.).

1527.

Infra octavas Epiphanie.

Reparanti tectum *mole pulverum* den. XXV.

Juliana virgo martyr.

Pro ollis et lignis ad molam pulverum den. XVIII.

Cantrifusori pro pistillis ad eam molam den. XL.

Oculi mei semper ad Dominum.

Pro lignis ad exiccandos pulveres den. XVII.

Pro 1 centenario pulverum et II½ centenariis salis nitri fl. XLI.

Quasimodo geniti infantes.

Carbones pro pulveribus cremati constant fl. III½.

Sabato post Stanislai episcopi.

Pro vasculis ad pulveres bombardicos den. XXVII.

1527.

Vízkereszt nyolczadán belül.

A puskapormalom tetejének javítója 25 den.

Juliána szűz és martyr (február 16.).

A puskapormalomhoz fazekakért és fákért 18 dénár.

A kannaöntőnek a puskapormalomhoz való mozsártörőkért — 40 den.

Oculi mei semper ad Dominum vasárnapján (márczius 24.).

A puskaporszárításhoz való fáért — 17 dénár.

Egy mázsa puskaporért és 2½ mázsa salétromért — 41 frt.

Virágvasárnapján (április 14.).

A puskaporhoz égetett szénért 3½ frt.

Szaniszló püspök utáni szombaton (május 11.).

A puskaporhoz való hordócskákért — 27 dénár.

Pro lignis ad molam pixidum — fl. 1 2.

Pro introligatione bombarde den. XXV.

Sabato post Sophie.

Pro mola pulverum expositi — den. VIII.

Urbani pape.

Pro cista ad pulveres in turri servandos den. XXVIII.

Sabato post ascensionem Domini.

Pro lignis ad molam pixidum — den. XXXII.

Ad molam pulverum pro pistillis den. LVIII.

Pro barbatis tredecim soluti fl. XXXVIII.

Spiritus Domini replevit.

Pro laboribus in mola pulverum den. X.

Postridie dive Anne.

Simoni tundenti pulveres bombardicos soluti fl. XXVI den. 5.

Sabato a Vinculis Petri.

Pro introligatione unius bombarde fl. 1 den. XXV.

Pro flascis pulverum fl. 1 den. VIII.

A puska (!) malomhoz való gerendákért — 1/2 frt.

Az ágyú beágyazásáért — 25 dénár.

Zsófia utáni szombaton (május 18.).

A puskapormalomra kiadatott — 8 dénár.

Orbán pápa napján (május 25.).

A toronyban tartandó puskaporhoz való ládáért — 28 dénár.

Áldozócsütörtök utáni szombaton (június 1.).

A puskapormalomhoz való gerendákért — 32 dénár.

A puskapormalomhoz való mozsártörőért — 58 dénár.

Tizenhárom szakállasért kifizettetett — 38 frt.

Pünkösd vasárnapján (június 9.).

Munkálatokért a puskapormalomban — 10 dénár.

Anna nap után (július 27.).

Simonnak puskaportörésért kifizettetett 26 frt. 5 dénár.

Vasas Szent Péter utáni szombaton (augusztus 3.).

Egy ágyú beágyazásáért 1 frt. 25 dénár.

Puskaporos flaskókért — 1 frt. 8 dénár.

(Eperjes v. ltára 890/a. 266., 268 72., 274. ll.).

1533.

Domus fusionis bombardarum circa claustrum erecte.

Carpentariis in domuncula laborantibus dati den. LXVII.

(Ugyanezek kapnak még 52 dénárt).

1533.

A kolostor körül emelt ágyúöntőház.

A házacskában dolgozó ácsoknak adatott — 67 dénár.

Fodentibus ibidem foveam diebus 4 per den. 6. — den. XXXVIII.

Fabro pro ferramentis variis et clavibus den. LVI.

Trabes quatvor a Steffano Czebner den. LX.

Mercenario diebus 2 laboranti den. XII.

Tegule ad fornacem fusioriam empte fl. II den. LXV.

Muratori Paulo circa eandem laboranti den. XXXII.

Administratoribus circa fornacem den. XXXVI.

Laterum 500 singulum per den. 12, facit den. LX.

Plaustrum lignorum et capisteria tria den. XXVI.

Muratori diebus tribus laboranti den. XXX.

Mercenariis administrantibus den XXIIII.

Ittem muratori diebus 5 laboranti fl. $^1/_2$.

Administratoribus eius — fl. $^1/_2$.

Carpentario laboranti dati — den. XVIII.

Pro ligno ad formam den. IIII.

Summa huius tempore calculationis supportati facit fl. VIII den. LXXXX.

Anno autem sequenti 1534 in edificationem prefate domus erogata.

Carpentario circa officinam laboranti den. 40.

Eius sociis den. 32.

Ugyanitt a gödröt ásóknak négy napon át 6 dénárjával — 38 dénár.

A kovácsnak különféle vasalá sokért és zárakért — 56 den.

Czebner Istvántól vett négy gerendáért — 60 den.

A két napon át dolgozó napszámosnak — 12 dénár.

Az ágyiöntő kemenczéhez vett téglákért — 2 frt. 65 dénár.

Pál kőművesnek ugyanakkörüli munkákért — 32 dénár.

A kemencze körüli segédmunkásoknak — 36 dénár.

500 tégláért (százát) 12 dénárjával számítva — 60 dénár.

Egy kocsi fáért és három lapátért — 26 dénár.

A kőművesnek három napi munkáért — 30 dénár.

A segédkező napszámosoknak 24 dénár.

Ugyancsak a kőművesnek 5 napi munkáért — $^1/_2$ frt.

Segédmunkásainak $^1/_2$ frt.

Az ácsnak munkájáért adatott — 18 dénár.

A formához való fáért — 4 dénár.

A számadás idején mindennek összege kitesz 8 frt. 90 dénárt.

A következő 1534. évben a nevezett ház építésére kiadatott.

A műhely körül dolgozó ácsnak — 40 dénár.

Társainak — 32 dénár.

Foveam fodienti circa fornacem ad gradum den. 24.

Carpentario trahenti *terebrum pro terebratione bombardarum* den. 36.

A kemencze körül lépcsőhöz gödröt ásónak — 24 dénár.

Az ácsnak, a ki az *ágyúk fúrásához való fúrót* hozta - 36 dénár.

(Eperjes város levéltára: 758/b. szám, 61. lap.).

Dr. Iványi Béla.

MAGYAR HADISZABÁLYZATOK GYÜJTEMÉNYE.

I.

A MAGYAR LOVASSÁG REGULAMENTUMA 1722.

Az Regiment Oeconomiájárul.

ár fölljül az Oberster és Quartéljmester numerussiban attingáltatot, ennek formalitassa bővebben, melly is proprie ezen utolsónak incumbentiájában vagyon és számodásában, ugy hogy minden sub qvocunqve titulo bejüvendő pénze az Regimentnek egy ládában három kulcs alatt, egyike azok közül az Obersternél, másik az Oberstvachtmaisternél és az harmadik az Qvartéljmesternél lévin, az elsőnek absentiájában pedigh az Regiment Comendansánál, vagy ha Ordinarius nem volna az Regimentnél, az Oberstlaidinantnál, az másikának ell távozásával ellemben az üdősb kapitányal,[1] következendő képpen valahányszor mi Regiment pénze az Cassában tétetik, emlitet három személj, mellyeknél az kulcsok vannak, jelen legyenek szükséges, és ha toties qvoties mi kivitetik mindenkor beiratván az Prothocollumban mind az perceptiót, cum declaratione honnend s mire mind pedigh az erogatiót specifice miért, és kinek ugy, hogy fél esztendőrül, fél esztendőre az Regiment Qvartéljmester által számat vettettvén az Commissariatussággal s az szerint az Compagniákkal, midőn az Prothocollum per deputatos Regiminis, melly mindenkor az cassában conserváltassék, ugyan azon zár alatt az számadássokkal Comportáltatik s heljesnek találtatik az is futuram in cautelam ratificáltathassék. Ezen deputatio áll az Regiment deputatiójan és dispositiójan, miminő Tiszteket kéván ahoz értőket applicálni, de az Auditor mindenkor jelen legyen.

[1] kapitánynál.

Minden némő Qvartéljmesterséget illetŏ acták s documentumok keze alat tartassanak, hanem azoknak prothocollumja hasomlóképpen emlitet Regiment cassájában maradgyon s de tempore in tempus, ut proxime superius ad videndum producáltassék.

Ha uj káplán fogattatik az Regimenthez, az káplánt cum reqvisitis az Adjutor consignállja néki, és Specificatióját subscriptioja s maga attestatiója alatt, mibül állyon, az Regiment cassájához tanqvam ad conservatorium szolgáltassa; nem külömben az Regiment borbéljának is eő adgya kezében cum condeputatis duobus Officialibus az medicinális ládát cum instrumentis chyrurgicis és tőle recognoscáltassa az perceptiót, maga pedigh azon deputatusokkal attestálya; azt is az Regiment cassájában tévin.

Valamelj Qvartéljmester Auditor vagy Profuntmester fogattatván az Regimenthez megh héteztessenek per deputationem, melly nélkül ezen három személy ne tartassék.

Minden némő megh maradot s ki nem osztatot, vagyis osztot uj, vagy az Compagniáktul bé szolgáltatot viselt mundér vagy fegyver az Qvartéljmester inspectiója alat vagyon s applicálya mind[1] legh jobban lehet pro Commodo Regiminis; valamint hogy minden más gazdálkodásokat is attendál, superiorinak megh jelentvin, miben augmentáltathatik az Regimentnek jüvedelme, mindezekben azoknak parancsolatihoz és consensussához alkalmaztatván magát.

Régenten minden Compagniának volt cassája de mivel az heti pénzek már az Regimentül adatnak az Compagniaknak s annak az Commissariátusságh subministrállya, azok is deficiáltak cum reservatione tamen, ha jövendőben isként az előbbeni fizető modalitas elővitetődnék, restituáltassék.

Ezen periodus is azonban mégh az privilégiumok közé való, mely is és minden fönt emlitettek, nem más okbul conferáltattak eö Fölségitül, hanem hogy az Oberster és Commendans az alatta valój előtt annyival nagyob tekéntetben és respectusban tartassék, s azokhoz kiki functiójahoz képest való tartozó obedientiáját s paritióját contestállya, holott ellemben az Oberster is tartozik mindenekrül helyt állani és annak illendő helyein szükséghes képpen bé felelni.

Az Tiszteknek Installátiójárul.

Az actualis Oberster a midőn Regimentet obtineált, ennek előte egy feö Commissarius által installáltatot s onnend az generalis Com-

[1] mint

missariusnak ajándékul 100 : arany praesentáltatot, az feö Commissariusnak pedigh fáradságáért mi kevesseb recompensa adatot : most ellemben ezt az installatiót vagy maga viszi vighez az comendérozó Generalis, ki nyomakodtatván az egész Regimentet és circulusban formáltatván, az zászlók megh eresztése, dob s trombita szó alatt tudtára adván eö Fölséghe kegyelmes resolutioját s parancsolattyát, vagy ezen functiót valamely Feld-Marchal Leidinantra bíza : Az installatort pedigh egy paripa nyergestül szerszámostul illeti.

Egy titularis Oberster ellemben az parolának kiadásával publicáltatik az egész Regimentnél, de eo facto mégh sem Commendans az Regimentnél, a holl áll, hanem annak actualis Oberstere installálya a parte in eadem qvalitate Commendantiae, vévén az eránt az Föllséges Bellicum intimatióját, de ugyancsak eö respectáltatik magánnyossan annak mint actualis Oberster.

Noha pedigh illy formán az Generalis Commissariust az 100. arany már nem illetni,[1] mind azon által e maj napig is megh adatik neki.

Sokszor amint az idő s alkalmatosságh hoza magával az actualis Oberster is csak az Commendérozó Generalis parancsolattya mellet installáltatik az conferáló Regimentjénél, mely az onnat lévő Comendérozó tisztnek küldetik s arra mint magha annak agnoscállya mint pedigh az compagniáknak s comenderozottaknak a holl statiojuk vagyon megh irattatik s comunicaltatik általa, es akor is az Comendérozó Generalisnak ugyan csak megh küldetik az paripa nyergestül szerszámostul.

Az Oberstlaidinantot az Oberster s az Oberstvachtmajstert az Oberstlaidinant installálya az Regiment előt (vagy amint az alkalmatosság engedi) ugy mint az Oberster installáltatott. Az kapitány, hadnagy és zászlótartó pedigh az Oberstvachtmaister által az Compagnia előt. mely hasonlóképpen az zászlóját megh ereszti de circulust nem formál, hanem valamint kinyomakodik a front előt két rendben meg áll ; ezektül az Oberstvachtmaisternek vagy aki helyette az functiót vészi, egy pár puskája jár.

Ezen installatio pedigh igy migyen vighez hogy az Oberstvachtmaister az installandó érant való parancsolattyát oretenus proponálja, mely után az installatus tiszt, mind az Oberstvachmaisternek megh köszöni fárodsághát, mind az Compagniának s fogadgya, hitves köte-

[1] illetné.

lessegiben minden hévséggel el fogh járni: A többi stabbeli személek s PP-ak (prima planák) az parolánál publicáltatnak.

Ha valamely aggregatus tiszt akár stabális s akár más az Feöllséges Bellicumtul az regimenthez küldetik, (mellyek is prima appertura accomodáltatnak magok gradussában) azok is az parolánál publieáltatnak s vagy az staab, vagy az compagniák mellyet feöl osztatnak, de az Comandó állapottyában semmi activitások nincsen, ha csak az regiment megh nem engedi, azon kívül hogy ki ki maga szemelye szerint caracterihez képpest in immediatis servitijs Comandóját vighez vinni tartozik, praevie mind azon által megh visgáltatik capacitássa s hacsak más honnénd is mi defectussa miat tolatot ki, in tempore az Föllséges Bellicumnak representáltatik, más réghen s hasznyossan szolgálló tisztnek helye általa ne praeoccupáltassék; Az elsőnek ezek közül az adjutant, vagy impeditus (lévin) valamelj strásamester, amazoknak pedigh vagy strásamester, vagyis kapral vészi megh az parolát.

Közli: Dr. Tóth Zoltán.

II.

A KHEVENHÜLLER FÉLE HADI UTASÍTÁS.

(Nyolczadik közlemény.)

* Battaillon Quarrèe avagy a' Battalliomot négy ſzegleteſſen formálnyi.

N. Comandó ſzó.

1 Az első és máſodik Diviſio jobbra és ballra fordullnak és az első Linea utánn hátra felé fordulnak 's artzal állonak, ugy hogy, a' kűlső két nyilás avagy mindenik ſzárnynak fél Diviſiójja, a' hátusó Fronte avagy előzettyét tſinállya, és igyeneſſen az első és kőzepső Diviſió ellenében háttal ál.

2 A' belső két Nyilás avagy fél Diviſió mind addig hellben maradgyon, meddig a' hátusó 4. Nyilás bé zároltatott, az után mind a' két **

* Battaillon-Quarrèe azt teſzi, midőnn a' nép negy ſzegleteſſen áll, ugy hogy mindenike egymásnak a' hatát fordittya.

** vid. pag. 16.

Flankennel marchiroz az első és hátusó Fronte kőzé, ugy hogy annak első Ize a' kűlső ſorokkal igyeneſſen állyon.

3 A' Záſzlók jobbra fordulnak, és a' kőzepire marchiroznak, ottan ballra fordulván Artzul állanak, a' jobb és ball ſzárnyrul mind a' két Kapitányok a' két Flanquen kőzepire állonak, a' leg őregjebb Hadnagy penig bé Zárja a' Comandót.

4 Azon kőzben Chargiroz avagy Tſatáz a' kőzépső Diviſió fél-Izzel, jobb és ballrul egymás után, a' mint kővetkezik; a' Negyedik Iz, a' kőzépső-Diviſiórul jobbrul és balrul Pofájjához fogja és Tűzet ád, és ugy lűvőldőztetik a' harmadik és máſodik izbűl-is, ha kivántotik.

5 *Battallion Frontet tſinály.* A' Dobos hármot űt, erre a' 3. ellső Iz térdre eſik,

6 *A' negiedik Iz.* *jobbra / ballra / hátul.* *pofádhoz, Tüzet.* Az után Forgó (Würbl) avagy lárma veretik, és a' mel felűl a' Dobos a' lármát veri, a' felé fordulnak minden Izek, erre March veretik és ha a' Dobos kettőt űt, meg-áll a' Battalliom, ballra ſzemkőzben all és a' két ellső Iz térdre eſik, mivel a' harmadik Iz már tűzelt.

Kell-föl, march, viſza, meg álly.

7 *A' harmadik Iz* *hátul elől* *pofádhoz tüzet.* Elől által értetik a' kőzépső Diviſio, mell hellben állott.

8 *Föl, march, jobbra, ballra* ✶ *Defilirt.* A' kőzépső jobb Nyilás, ezenn négy ſzegletes Battaliombul Killeb ál, és a' harmadik Izzel a Deffilin, által-megy tſatázván, ezután mingyárt a' kőzépső hátusó-nyilás, ugy mind a' két felűl lévő, nem külőmben az utólsó Nyiláſok nyomakodnak, és hogy ha ezenn Defile ſzoros volna, tehát dupplázzák az Izeket Nyilásokat, ugy

✶ Defilirt annyit téſzen mint egy jó rendel előre nyomakodnyi; némelkor azt is jelenti, midőn ſzoros utoñ, a' ſeregnek marchiroznyi kőlletik. Más-kűlőmben Defile ſzoros utat jegyez, mellen egyike a' máſika után, vagy igen keskennyen kevesen mehetnek.

Záſzlókat, vezéreket és Dobósokat, egy nyiláſt a' maſika utánn, de nem előbb, hanem ha a' Defiléhez vagy ſzoroſsághoz érnek, és miheleſt ázonn által-mentek, a' Duppláztottak ſzemben állonak, a' Négy-ſzegletes Battallion penig még a' menéskor magát formállya.

9 *A' harmadik Iz* | *jobbrul balrul* | *poſádhoz tüzet.*

Ez ugy ſzokott lennyi, a' mint főlleb mondatott.

10 *Föl, march, elöl, hátul.*

Haſonló-képpen, a főllebb tanittatott mód ſzerint, ſzokott ez meg-lenni.

A' máſodik Iz. | *elöl hátul* | *poſád hoztüzet.*

11 *Marche, ballrul, meg-álly.*

Ez is az előbbi mód-ſzerint ſzokott végbenvitettni.

a' máſodik Iz. | *ballrul jobbrul* | *poſádhoz tüzet.*

12 *Battallion elö ally.*

A' Dobos Truppot-vér, mind a' két ſzárnyal a' Kapitányok jobbra és balra lódulnak, a' kőzép Diviziók és Záſzlok az Izekben lépnek, a Fő-Tiſztek, Záſzlók és Doboſok megént előbbre állonak.

13

Ezen Battallion Quarrèe valamint kűlőmb féle Comandóval hátul, ugy haſonlóképpen előreis formáltatik.

Ha ſzűkséges, March alatt négy ſzegletű Battalliom kaptſoltaſsék, leg-előbb ha a' Battallion Diviſiójſan marchiroz, az első Diviſió megállapodik, a' kőzépső ſzokott 2. Diviſiová válik, mellek kőzűl, egyike jobb, máſika penig ballra marchiroz, és a' két Flankent formallyák olly móddal, hogy annak Izei magokat a' két ſzárnynak harmadik és negyedik ſorjával az első Diviſiónak, eſzve kaptſollyák, hogy igy jobbra és

ballra a' harmadik és negyedik ſor, az Izeket érje; a' harmadik Diviſió ſzaporán Marchiroz, eſzve ragaſzkodik a' kőzépső Diviſióbul tſinált két Flanquennal, és meg-fordul, igy a' négy ſzeglet eſzve vagyon ragaſztva, ugy hogy minden felűl artzal áll, ezen idő alatt a' Fő és kőz tiſztek a' kerittésben mennyenek a' 4. Hadnagyokon, vagy azokon kivűl, kik helettek a' ſzolgálatott véghez viſzik, ſzegleteken az izekben állanak, a' Tizedeſek-is mindenike, a' kűlső Izekben tulajdon nyiláſinak lépnek, hogy a' rendetlenség eltávoztaſsék; a' tőbbi Fő és kőz- Tiſztek a' Dobolokkal együtt Diviſiójjokban a' kerűletben állonak, valamint fől- oſztattak; mell négy ſzeglet, módgyára ſzintén ugy egéſz Regementel ha három vagy negy Battalliomban marchiroz kőll bé zárolnyi.

11 Mindenike a' két Granadiros Companianak két réſzre oſztatik, fél jobb, és fél ballra, negy ſzegletire a' Battaillon Quarréenek marchiroz, a' hol-is megént a' fél Compagnia két felé váloſztatik, hogy annyi ſor, és ſzeglet a' Flanquenre marchirozhaſſon.

12 Valamint az itt meg-nevezett Quarrèe-Battallion formáltatott, ugy haſonlóképpen azon Comandó ſzókkal el-oſzoltatik.

Közli: Dr. Szendrei János.

Sárói SZABÓ LAJOS.
1870—1914.

Megsemmisítésünkre törekvő ellenségeinkkel szemben folyó nagy küzdelmünkben, a melyben nemzetünk és hazánk szine-virága már eddigelé is vérét hullatta, dicsőséggel esett el a harcz mezején Galicziában, Jaroslau közelében a Pelkine melletti Lacynál: *Sárói Szabó Lajos 31-ik honvéd gyalogezredbeli m. kir. honvéd alezredes* a Magyar Tudományos Akadémia hadtörténelmi bizottságának segédtagja.

Szabadkán született 1870 márczius 21-én. Középiskolai tanulmányait félbeszakítva, a magy. kir. honvéd Ludovika Akadémiának lett növendéke 1885. év őszén. Jeles tanulója volt az akkor még ifjú magyar katonai tiszti iskolának. Mint gyalogsági hadapród-tiszthelyettes hagyta el az akadémiát 1889 augusztus hó 18-án. Már 1890 november 1-én hadnagygyá neveztetett ki. Törekvő lelke 1892 őszén a honvéd tiszteknek magasabb katonai képzettséget nyujtó honvéd felsőbbtiszti tanfolyamba vezérelte, melyet oly eredménnyel végzett el, hogy később a cs. és kir. hadiiskola hallgatására Bécsbe rendelték. Közben és ezután is, nemcsak a m. kir. honvédségnél, hanem a cs. és kir. közös hadsereg magasabb parancsnokságainál teljesített vezérkari szolgálatot. 1898 október 1-étől egy éven át a magy. kir. honvéd felsőbbtiszti tanfolyamon is tanár volt.

1894 január hó 1-én főhadnagygyá, 1900 november hó 1-én pedig századossá lépett elő.

Életének érdemekben leggazdagabb időszaka az, melyben a honvédelmi miniszterium 11-ik osztályában működött sok éven át. E minőségében előadója volt azon ügyeknek, melyek a magyar katonai irodalomra és ennek fejlesztésére, — a magyar katonai szótár szerkesztésére, kiadására és kiegészítésére, — az Ő felségéhez és a felséges uralkodóház tagjaihoz intézett felajánlásokra, — a honvéd

tiszti könyvtárakra és a katonai tudományos egyesületekre, — a legénység általános ismereteinek bővítésére szolgáló előadásokra, — az altiszti kaszinókra, — a legénységi könyvtárak szervezési ügyeire, — a tisztek és legénység sportüzésének fejlesztésére, — a polgári iskolákban, egyesületekben és testületekben folyó testi nevelésre a sportüzésnek katonai nézőpontból való tanulmányozására, — a polgári ifjúságnak a katonai hivatásra való előkészítésére stb. vonatkoztak.

Igaz benső szeretettel viseltetett a katona nemes, szép és hasznos hivatása iránt. Némileg közömbös társadalmunkkal szemben, közel másfél évtizeden át, mindenütt, élő szóval és irásban kardoskodott a honvédelem és a fegyveres erő magasztos hivatása, ennek szervezése és a béke éveiben folytatott nehéz népnevelő és népoktató tevékenysége mellett.

Önálló nagyobb dolgozatai voltak:

Áttekintés valamely háború lefolyásáról napjainkban (Budapest, 1904.),

A hadsereg és vöröskereszt-egylet. A vöröskereszt-egylet nyitrai fiók-egyletében 1904 január hó 23-án tartott felolvasás (Budapest, 1904.),

Tervezet a magyar ifjuság katonai szolgálatra való előkészitésének szervezésére (Budapest),

Honvédő polgárok. Népszerű ismertető fegyveres hatalmunkról (Budapest, Uránia Magyar Tudományos Egyesület),

Az osztrák-magyar monarchia katonai térképei. Német nyelven is megjelent (Budapest) és

Honvédelem. 5 ismeretterjesztő előadás. Tartotta a budapesti népszerű főiskolai tanfolyamon (Szabad Egyetem) 1912 13. telén. (Budapest, 1913.)

Munkatársa volt az összes magyar katonai szaklapoknak és folyóiratoknak. Számtalan czikke látott napvilágot *A Hadsereg* czimű folyóiratban, melynek belső munkatársa is volt, a *Katonás Nevelés*-ben, mely a polgári ifjúságnak a katonai hivatásra való előkészítés érdekében alakult egyesületeknek volt a hivatalos lapja és a *Magyar Katonai Közlöny* czimű katonai szaklapban. Német katonai szaklapokban is megjelentek értekezései.

A *Hadtörténelmi Közlemények*-ben Hadik altábornagy berlini portyázásáról irt 1910-ben.

Alezredessé a háború kitörése után 1914 augusztus hó 1-én neveztetett ki.

Czéltudatosan és tervszerűen, nagy kedvvel és csodálatos kitartással, a sikerben bizva, nemcsak szóval és irásban, hanem tet-

tekkel is dolgozott a szépnek, nemesnek és hasznosnak érzett eszméi érdekében.

Legfelsőbb hadura elismerésben is részesítette azzal, hogy 1908-ban a katonai érdeméremmel, 1912-ben a katonai érdemkereszttel tüntette ki, — legutóbb pedig a harcz mezején tanusított vitézségéért a katonai érdemkereszthez a hadidiszítményt adományozta neki.

1910 február hó 6-án a honvédelmi miniszter okirati dicséretben részesítette a honvédelmi miniszteriumban teljesített szolgálatainak elismeréséül.

Tevékenységével az egész honvédség tisztelettel teljes elismerését és örökké tartó nagyrabecsülését vivta ki a maga számára.

Áldás lebegjen porai felett az idegen föld hantjai alatt!

Nosziczi THURZÓ KÁLMÁN.
1876—1914.

Fájdalommal adjuk hirül, hogy 1914 október hó 13-án, Galicziában, a choholniczei ütközetben, hazánk védelmében elesett: *Nosziczi Thurzó Kálmán m. kir. debreczeni 3-ik honvéd gyalogezredbeli százados.*

Ő a második, kit elvesztettünk e háborúban a magyar hadtörténelmi irók gárdájából.

Született Tarnóczon, Nyitra vármegyében 1876-ban. Középiskolát végzett, a mi után egyévi önkéntes volt a cs. és kir. 71-ik számú közös gyalogezredben. Előszeretettel viseltetvén a katonai pálya iránt, 1897 május 1-én a m. kir. honvédséghez lépett át, hogy itt, a tisztikar tényleges állományába jusson. 1898 augusztus 18-án átvétetett a honvédség tisztikarának tényleges állományába, a hol 1904 május 1-én főhadnagygyá, 1912 május 1-én pedig századossá lépett elő.

Ifjabb fitestvéreivel korán árvaságra jutván, küzdött, nélkülözött, hogy azokat és önmagát is fenntarthassa. Több-kevesebb szerencsével kisérletet tett kisebb katonai munkáival. Képzettségének és törekvésének köszönhette, hogy a honvédelmi miniszter 1911 őszén, előbb két, majd négy évre a budapesti kir. magy. tudomány egyetem bölcsészeti facultása történelmi szakának hallgatására vezényelte azért, hogy elsajátitsa mindazon ismereteket, melyek a hadtörténelmi kutatói

és irói pályán nélkülözhetetlenek. Köztörvényhatósági fő- és allevéltárnoki képesítést is nyert.

Tanulmányait dicséretes szorgalommal szép reményekre biztatóan végezte. E mellett lelkesedéssel támogatta mindazon vállalkozásokat, melyek a honvédelem érdekében keletkeztek. Az összes magyar katonai szaklapoknak ernyedetlen munkatársa volt. Hadtörténelmi vonatkozású önálló dolgozatai közül kiemeljük:

Gróf Széchenyi István szerepe a lipcsei csatában 1813 október 16—19-ig (Hadtörténelmi Közlemények, 1914 szeptemberi füzet), a melylyel a szakférfiak elismerését vivta ki és

Fogarasi Nádasdy Ferencz tábornagy, a Mária Terézia-rend nagykeresztes vitézének élet és jellemrajza, katonai pályafutásának beható részletes ismertetése. E dolgozatáért a Magy. Tud. Akadémia hadtörténelmi bizottsága 500 K jutalomban részesítette a honvédelmi miniszter által a magyar hadi történetírás fejlesztésére adományozott összegből. Ez a körülmény igazolja, hogy nemzetéért mindenkor lelkesedni tudó és fáradságot nem ismerő lelkének elszálltával nagy veszteség érte zsenge korát élő hadtörténelmi irodalmunkat.

Nyugodjon békén babérral koszoruzott sirjában!

A MAGY. TUD. AKADÉMIA HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A Hadtörténelmi bizottság f. é. november hó 19-én az Akadémiában ülést tartott. A bizottság elnöke, *Rónai Horváth Jenő* altábornagy a harctéren távol levén, *Dr. Fejérpataky László* r. tag elnökölt, aki az ülést megnyitván első sorban jelentette, hogy a bizottság buzgó segédtagja *Sárói Szabó Lajos* alezredes, az ismert nevű katonai iró és *Nosziczi Thurzó Kálmán* százados, folyóiratunk buzgó munkatársa, a harctéren hősi halált haltak. Emléküket a bizottság megilletődött kegyelettel örökíti meg jegyzőkönyvében.

Ezután *Dr. Szendrei János* előadó terjesztette elő a jövő 1915-ik évre szóló költségvetést, amelyet a bizottság elfogadott.

Majd *Pilch Jenő* őrnagy, a folyóirat szerkesztője tett jelentést a pályázatok eredményéről, mely szerint a kaszárnyák számára szánt, hadtörténelmi tárgyu faliképek tervezetére beérkezett két pályamű egyikét sem tartották a bírálók érdemesnek a palyadíjra, miért is a bizottság elhatározta, hogy a pályadíjat ezuttal nem adja ki, hanem a most folyó háború befejezése után, — annak már addig is számos dicső haditénye közül fog egyeseket megörökíttetni.

A Nádasdy Ferencz altábornagy életrajzára beérkezett három pályamű közül a pályadíjat, 500 koronát, az «Et dedit Dominus stb» jeligéjünek ítélte oda, melynek jeligés levélkéje felbontatván, a bizottság mély megilletődéssel vette tudomásul, hogy a pályanyertes mű szerzője, a hősi halált halt *Nosziczi Thurzó Kálmán* százados. A pályadíj és a közlés után járó írói tiszteletdíj, az elhunyt örökösének adatik ki.

Elhatározta végül a bizottság, hogy a jelenleg folyó háborúra vonatkozó adatok és nyomtatványok gyűjtésében a Magy. Nemzeti Muzeum támogatására lesz és erre vonatkozólag felhívást tesz közzé.

KÉPEK JEGYZÉKE.

I. Önálló képek.

Lap

II. Rákóczi György, Erdély fejedelme. Eredetije a Szépművészeti Múzeum metszetgyüjteményében — — — — — — — — — — — — 1

Dósa György, Madarász V. festménye a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulat temesvári múzeumában — — — 167

Bianchi Frigyes báró, az 1812. és 1813. években magyar csapatokból alakított gyalog hadosztály parancsnoka. Friedrich Freiherr v. Bianchi stb. Wien, 1857 című műből — — — — — — — 335

Palota vára 1593-ban. Eredetije a Szépművészeti Múzeum metszetgyüjteményében — — — — — — — — — — — — — 502

II. Szövegképek.

Az évfolyam *czímlapján:* Zrinyi Miklós sisakja. A bécsi udvari fegyvermúzeumban

Pápa vára és ostroma 1597 augusztus hó 19-én. Metszet. Eredetije a Szépműv. Múz. metszetgyüjteményében — — — — — — — 13

A szászfenesi ütközet 1660 május 22. Rajzolta *Gyalokay Jenő* h. tüzérszázados — — — — — — — — — — — — — — — 39

Általános katonai helyzet az 1813. évi drezdai csatát megelőzőleg. Tervezte *Dormándy Géza,* vezérkari testületbeli százados — — 104

A főseregek helyzete 1813 augusztus 21-én este. Tervezte *Dormándy Géza,* vezérkari testületbeli százados — — — — — — — 110

A fősereg előnyomulása 1813. évi augusztus hó 21—25-éig. Tervezte *Dormándy Géza,* vez. test. százados — — — — — — — — 266

Drezda város és környékének vázlata. Tervezte *Dormándy Géza,* vez. test. százados — — — — — — — — — — — — 274

A főseregek helyzete 1813 augusztus hó 26-án. Tervezte *Dormándy Géza,* vez. test. százados — — — — — — — — — — 280

Vázlat Széchenyi lipcsei lovaglásához. Tervezte *Nosziczi Thurzó Kálmán,* m. kir. honv. százados — — — — — — — — — — 350

Helyzet 1813. évi augusztus hó 26-án éjfélkor. Tervezte *Dormándy Géza,* vez. test. százados — — — — — — — — — — 454

III. Fejléczek.

Lap

Csatajelenet és fegyvertropheák Visegrád ostromának látképéről. *Le Clerk Sebestyén* XVII. századbeli rézmetszete után. Dr. Szendrei János gyüjteményéből ... 1

Csatajelenet és fegyvertropheák gróf Thurzó György 1607-iki armalisáról az Országos Levéltárban ... 114, 282, 458, 639

Athene Pallas és Mars fegyvertropheák között. *Folard,* Geschichte des Polyb. Wien, 1759. I. k. 77. l. ... 167

Arkangyalok fegyvertropheákkal. Rézmetszet. *Le Clerk Sebestyén* rajza után metszette Kräusin Johanna Sybilla. A Les Actions Glorieuses de S. A. S. Charles Duc de Lorraine etc. en Hongrie, Transylvanie etc. című mű czímlapjáról ... 335

Harczoló Ausztria. *Folard,* Geschichte des Polyb. I. k. 7. l. Wien, 1759. 503

IV. Kezdőbetűk.

1. *A* kezdőbetű. A. Kaltschmid rézmetszete után. *Mathias Bel* Notitia Hungariæ novæ Historico etc. Bécs, 1735. cz. művéből ... 1

2. *A* « *Antonii Bonfini* Rerum Ungaricarum decades etc. Basiliæ, 1543. cz. művéből ... 114

3. *A* « *Corpus Juris* 1696. nagyszombati kiadásából 131

4. *M* « ... 143

5. *A* « ... 148

6. *G* « a XVI. századból ... 160

7. *A* « ... 167

8. *E* « *Prosempronii Octavianus Petrus* 1513 ... 282

9. *J* « Wittemberg 1532 ... 297

10. *G* « mint a 6. alatti ... 304

11. *A* « ... 311

12. *H* « *Ambrosii Calepini* Dictionarium undecim lingvam, Basiliæ, 1598. cz. művéből ... 329

13. *A* « ... 335

14. *E* « Wittemberg 1532 ... 458

15. *K* « ... 478

16. *D* « *Bvonaivto Lorini* Le fortificatione. Venetia, 1609. cz. művéből ... 484

17. *M* « Mint az előbbi ... 496

18. *S* « ... 503

19. *J* « Wittemberg 1532 ... 639

20. *S* « Mint az előbbi ... 654

21. *C* « A XVII. századból ... 660

22. *P* « *Gilbert de Villierstől.* Lugdunum, 1529 — — — — 665
23. *M* « *Georgii Pray.* Annales Regum Hungariæ cz. művéből. Vindobonæ, 1763 — — — — — — — — 680

A 4., 5., 7., 11., 13. és 18. szám alattiak *Bel* idézett művéből valók.

A 6., 9., 14., 15., 19., 20. és 21. szám alattiak *dr. Szendrei János* könyvornamentikai gyüjteményében vannak.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

A

Aba falu 550.
Abauj vm. 159, 223.
Abele Ferencz br. 93.
Abensberg 53.
Ablanch Herbordus 200.
Acsády Ignácz 38.
Adhemar puyi püspök 391.
Adorján ezredes 127.
Aga Imre vajda 237, 241.
Agneaui ütközet 468.
Ahmed Geraj 459.
Aichleuten (Alsó-Ausztria) 54.
Ajnácskő vára 218. — tulajdonosai és tartozékai 608.
Alapy Gáspár 236, 241, 242, 413.
Albert erdélyi kapitány 174, 183, 307. — hg., Frigyes császár testvére 515, 517, 519. — magyar király 385, 505, 506, 508, 510. — osztrák herczeg 197, 198, 378, 380.
Aldenhóven 126, 468.
Alega aga 16.
Alegres 548.
Alessandria 127, 654.
Ali budai pasa 481.
Ali pasa 290, 556. — a szendrei lovas szpáhik vezére 171. — temesvári pasa 283.
Almáspatak 36, 643.
Alsófehér vm. 183.
Alsó-Magyarország 220.
Alsómagyarországi szabad királyi és bányavárosok 220.
Alsó-Őrs 15, 17.
Alsóőrsi csata 4, 14, 16, 17.
Altenberg 263.
Altenburg 302.
Altenkirchen 469.
Altona major 444, 450.
Alvinczy József (borbereki) 125—126.
Amade fiak 201.
Amade János 155.
Amberg 127, 294, 468.
Amberg-ursensolleni csata 469.
Ambrus deák 490.
Ambrus pap 176.
Amhát aga 16, 18.
Ampfing 295.
Amstedt 295.
And kastély 235, 420.
Andóts János közhuszár 302.
András bodnár 487.
András kőfaragó 324. — kőműves 328.
Andrásháza 22.
Andrássy Dávid 93.
Andrássy Márton 175, 186.
Anghiari 127.
Anglo-német csapat 86.
Angyal Dávid 482.
Anjouk 202.
Annabergi postamester 277.
Anyavára (Tolna vm.) 182. 184.
Apa Benedek fia a Pázmány nemből 196.
Apafi Mihály fejedelem 290.
Apáthi biró 249.
Apáti (Apatin) 187.
Apátfalva 308.
Apátfalvi rév 177.
Aponyi Balásné 156.
Apor a Pécz nemzetségből 197.
Appel kapitány 342.
Appony vár tartozékai 579.
Aquilejai patriarchaság 374.
Arad vára 179.
Arad vm. 184.
Arbesau 296.
Armenis 294.
Armer Konrad 563.
Arnauta 120.
Arnsdorf 293.
Arx jelentése 213.
Aschaffenburgi ütközet 295.
Aspern 51, 57, 60, 64, 479.
Asperni csata 72, 306, 469.

Aszalai l. Kecskés Tamás.
Attaque 334.
Atyusz veszprémi ispán 195.
Augereau hadteste 92.
Augsburg 52, 570. 571.
Austerlitz 295.
Ausztria 76—113, 123, 145, 191, 194—195, 222, 417, 469, 514, 531.
Ausztria (alsó) 24.
Ausztria-Magyarország 77—113, 275. — hadilétszáma 84.
Auxonne 470.
Ábránfy-család 310.
Agost (II.) lengyel kir. 123.
Ágoston puskamester 485.
Ágyi biró 249.
Állomáshelyei a 19. cs. és kir. gyalogezrednek 124.
Állya Mátyás 7.
Ártándy Pál 183.
Árva folyó 149.
Árva vm. 157, 222.
Árva vára 148, 149, 151, 154, 155, 213, 377, 383, 384. — tulajdonosai és tartozékai 592.

B

Babenberg-család 190.
Babicsháza castellum 226.
Babolcsa 9, 238.
Baden 386, 562.
Badeni hg. 564.
Bagol Ferencz 174.
Bajcsa 539.
Bajmócz vára 199, 213. — tulajdonosai és tartozékai 580.
Bajom 474.
Bajor Lajos 201.
Bajorok 561.
Bajország 293.
Bajor választófejedelem 187.
Bakabánya város 133, 134, 158, 224, 229.
Bakony erdő 15, 182.
Bakócz Tamás bibornok 168—171, 179, 307, 386, 388—391, 393, 397, 559.
Baksafalvi (ujvidéki) tábor 181.
Bakyth Pál 424.
Bal Jeromos 480.
Balassák 192, 211.
Balassa András 215. — Bálint 156. — Ferencz 155. — Imréné 156. — János 219. — Menyhért 215. — Simon 155. — Zsigmond 219, 431.
Balaton 15, 18, 23.
Balkán 209.
Balogh-család 214.
Balog István deák 174, 177, 188.
Balogh Istvánné 157.
Balogh őrnagy 470.
Balog vára 224, 228, 229. — tulajdonosai és tartozékai 609.
Banjaluka 467.
Barabás pap 187.
Baranya vm. 6.
Baranyay János báró 465, 467.
Barclay de Tolly gr. 78, 100, 263, 270.
Barcsay Ákos 34, 36.
Bardius István 132.
Bardus István hadvezér 131.
Barkó vár tartozékai 632.
Barkóczy István (Szalay) 299, 300.
Barlabásy Lénárt 170, 187.
Barlabásy Loránd alvajda 175.
Barleus a Divéki nemzetségből 199.
Barnabási Miklós 204, 205.
Barócz György (Németi) 174.
Barrois hadosztály 449.
Bars vm. 157, 159, 222, 223.
Bar-sur-Aube 361.
Bartal Antal 472.
Bartholémy Péter százados 127, 128.
Baseli zsinat 390.
Bassuyan 468.
Batthyány Boldizsár 14, 17, 237, 247, 405, 537—542, 544, 545.
Batthyány Farkas 530.
Batthyány Ferencz horvát bán 175, 213, 460.
Batthyány István 256, 421, 422, 530.
Battus Parmensis 130.
Bavay 468.
Baumkircher 515.
Bautzen (Bauzen) 78. 111.
Bautzeni csata 81, 91.
Bayreuth 66, 71.
Bazin vár 191, 202. — tulajdonosai és tartozékai 439. — város 157.
Bazini-Szentgyörgyi grófok 204, 506, 514, 521—523, 526, 527.
Bazini és Szentgyörgyi György gróf 505, 510, 512, 513. — Imre 512. — István 512. — János gr. 513, 515—517, 518—520, 525. — László gr. 512, 513. — Péter gr. 512. — Zsigmond gróf 513—520, 525.

Bács vára 181, 184, 187, 394.
Bács vm. 181, 187.
Bácsi egyházmegye 395.
Bálint bognár 322.
Báljemez ágyú 291.
Bálványos vár 183, 184.
Bánfalu 548.
Bánffy gróf 69.
Bánffy Bálint 236.
Bánffy Dénes 475.
Bánffy Ferencz (Tallóczi) 12.
Bánffy Jakab (Alsólindvai) 175, 185, 187.
Bánffy János 175.
Bánfi Pál (Alsólindvai) 504.
Bánmonostora 184.
Bányaváros (felsőmagyarországi hét) 220.
Bányaváros (hét alsó) 133.
Bártfa 313, 315, 317, 373.
Báthori-család 522.
Báthory András 215, 220.
Báthory István temesi gróf 170, 175—178, 183, 185, 186, 308, 395, 398. — erd. vajda 518. — nádor 3, 213.
Báthori Miklós 219.
Beatrix királynő 523.
Bebek-család 211.
Bebek Detre nádor 367, 375.
Bebek Ferencz 218.
Bebek György 227.
Bebek János 170, 175.
Beck hadteste 293.
Beczkó vára 207, 209, 380, 383, 384, 504. — tulajdonosai és tartozékai 583.
Becsehely 251.
Becse vár 184.
Becskerek 184, 185.
Begnatói sánczok 125.
Beinette 127.
Bekovics András 237.
Belfort 128.
Belgrád 130, 131, 141, 283.
Bellanti András 389.
Bellegard tábornagy 84.
Benedek fia Apa l. Apa.
Benedek fiai: János, Péter és Pál okoli nemesek 195.
Benedek késes 313, 318.
Benedek vezér 656.
Benningsen 340, 341, 349.
Beran Bernát (barfisi) 213.
Berbir 294.
Bercsényi Miklós 135, 140.
Bereg vm. 159, 180, 223.
Berekrét 38.
Berencs vára 209, 226, 370. — birtokosai és tartozékai 574.
Berettyó 36, 176.
Berényi József 454.
Berggiesshübel 262.
Bergnanó Pietro 395.
Beriszló Péter 168, 170, 175, 391, 392, 400.
Berlaimont 468.
Berlin 278.
Berlini hadi levéltár 355.
Bern 560.
Bernadotte svéd trónörökös 56, 336, 346, 352—355, 357—361.
Bernát bodnár 486. — egri éneklőkanonok 395. — nevű kalóz 389.
Berrus 130, 131.
Bertalan münsterbergi hg. 187, 561.
Berthezéne hadosztály 278.
Bertham aga 16.
Berwensky János 384.
Berzencze 533.
Bess l. Rohowi Bess.
Best Albrecht 97.
Beszterczebánya 134, 224, 229.
Besztercze város 158, 184.
Bethlen Gábor fejedelem 50, 283, 482.
Bethlen János 35—38, 40—42, 44, 45, 47.
Bethlen József gr. 68.
Beutelhans (Zacskó Jankó) 563, 566, 569.
Beutelspachi korcsma 567.
Bevilacqua 127.
Bezy Mihály 159.
Bécs 4, 5, 17, 20, 27, 62, 65, 71, 123, 144, 191, 240, 249, 252, 253, 255, 256, 258, 259, 409, 410, 412, 414, 420, 459, 460, 463, 523, 533, 536, 537, 546, 547, 550, 560.
Bécsujhely 62, 517.
Béga folyó 185, 186.
Békés 176, 308.
Béla király (IV.) 190, 191, 309.
Béla herczeg 194.
Bélabánya 134, 158.
Bélay Barnabás 556.
Bés, Benedek fia a Bés nemből 196.
Biala 57, 128.
Bianchi Frigyes altábornagy 94, 109, 281, 445, 447, 451.

Bianchi-hadosztály 99, 443, 444, 446, 450, 452, 453.
Biberachi csata 469.
Bicse 251.
Bietigheimi ütközet 469.
Bihan 293.
Bihar vm. 36, 37, 181, 188.
Biharvármegyei lovasság 44.
Bikádfalva 548.
Binbási 119.
Biringuccio 471.
Biró Márton 299.
Bisamberg 67.
Bisenz vára 378.
Bisztra folyó 185.
Blankenstein Ernő gróf 465.
Blasewitz 281.
Blatnitz vára 378. — tulajdonosai és tartozékai 593.
Blauberen 563.
Blumenthal 351.
Blücher altábornagy, hadseregparancsnok 78, 111, 269, 273, 336, 340, 341, 343—347, 349, 350, 352—355, 358—361, 455.
Bochetta 127.
Bocskay Ferencz 7.
Bocskay István fejedelem 473. — hadjárata 481.
Bodó Ferencz 175, 182.
Bodrog vm. 181.
Boldogkő vára 213. — tulajdonosai és tartozékai 621.
Boldvai Márton alispán 36, 43.
Bonifácz pápa (VIII.) 389.
Bonzagno de Reggio 175, 180.
Borbála királyné (Cillei) 377, 517.
Borbás pap 174, 181, 307.
Bornemissza budai várnagy 170.
Bornemissza Ádám 542, 543.
Bornemissza Benedek 11.
Bornemissza István 551, 553.
Bornemissza János—Thengöldi 1, 3, 4, 6—12, 14—20, 175, 176, 179, 180, 187, 243—245, 247, 250—253, 255—259, 261, 308, 403—406, 408—410, 412, 413, 415—417, 419—421, 528, 529, 531, 535, 537, 541—555. — leánya 421.
Borosjenő 474.
Borostyánkő vára l. Stomfa alatt is 216.
Borostyánkői várnagy 204.
Boroszló 125, 523.
Borsod vm. 159, 222, 223.
Borsvay Péter (Himi) 180.
Bosco St. Giuliano 127.
Bossány (Kis-) 204, 205.
Bossányi család 214.
Bossányi Simon 381.
Bosznia 117.
Boszniai hadjárat 372.
Bouillon Gottfried 391.
Bourg-en-Bresse 296.
Boussières 71, 72.
Bozók vára 224, 229. — tulajdonosai és tartozékai 602.
Bozóky Gyula százados (Pilismaróthi) 305.
Bögötey János 240, 241.
Bökény (a Cseklészy ág egyik ivadéka) 506.
Böhm őrnagy 338.
Brandenburg 206.
Brandenburgi választó 187.
Brandwein Mátyás 453.
Brassó 117, 183, 184.
Braun Rézmán 403, 404, 405, 543.
Braunschweigi hg. 66.
Breche 334.
Breitenau 262.
Breitenfeld 352, 354, 358—360.
Brescia 127. — ostroma 471.
Breslau 293. l. Boroszló alatt is.
Breszler Mihály tűzmester 671.
Breznóbánya 158, 224, 229.
Brezsanvill tábornok 643.
Briccius 375.
Britisch-Múzeum 130.
Deutsch-Bród 467.
Browne altábornagy 640.
Bruchsal 295.
Bruck (a Lajta mellett) 515.
Bruck (a Mura mellett) 59.
Bruz Mátyás 175, 186.
Brünn 73, 74.
Brüx vára 107, 263, 380.
Bubna Ferdinánd gr. altábornagy 93.
Bubna-hadosztály 356, 470.
Buchlau vára 378.
Buda 57, 66, 132, 179, 181, 182, 222, 237, 364, 369, 399—401, 560.
Budai basa 252, 261, 547. — vezér 35.
Budapest 304.
Budatin vár tartozékai 587.
Morva-Budwitz 56.
Budweiss 55, 380.
Bugar fia Márton 201.
Bugar fiai Aladár és Márton 200.

Buják vára 223. — tulajdonosai és tartozékai 603.
Bukarest 644.
Buken fia Miklós 200.
Bukovina 67, 147.
Bulgária 364.
«Bundschuh» 568.
Bunyitay Vincze 36.
Burgebrach 294.
Burgio báró pápai követ 130.
Buzád nemzetség l. Atyusz.
Bühl 563.
Bühlerthal 563.
Bühli korcsma 562.

C

Cadiz 58.
Calmasina 129.
Calliano 127.
Cambach (Limburg) 295.
Cambraii liga 168.
Campofreddó 293.
Camposantói csata 293.
Capistrano 169, 388.
Carpi 128.
Castaldo tábornok 215.
Castelettó 127.
Castelnuovó 293.
Castiglione 126, 338.
Castiglione lovaskapitány 342.
Castrum 213.
Catty alezredes 657.
Cerbottana 471.
Cerea 126.
—ch. Kordás Mihály huszár zászlóvivő vitézi tettei 301—303.
—ch.: Vitéz járőr 141—142.
Chalcocondylas 299, 471, 472.
Cham (a Cseh erdő közelében) 54.
Charenton 128.
Chargiren szó értelme 164.
Chasteler János Ágost altábornagy 57, 59, 60, 65, 66, 71, 94. — hadosztály 281, 443, 445.
Chemnitz 108, 262.
Chevaulegers 100.
Chiesa Ferencz gróf 93.
Chisio l. Mariano.
Chméry 351.
Choiseul Gouffrier gróf 122.
Choron (uram) 21.
Chotek gróf 52, 63.
Chotim 643.
Chrudim 75.
Civalart Károly gróf altábornagy 94
Clam-Gallas 657.
Claparède-hadosztály 265, 278, 449.
Coburg tábornok 643.
le Cocq 468.
Colmar 296.
Colloredo Mannsfeld gróf altábornagy 52, 56, 93, 281, 340.
Colloredo-hadosztály 443—446, 449, 450—452.
Comarnicu 118, 119.
Comenius 299, 472.
Condé 468.
Connevitz 338, 347, 348.
Constantin orosz nagyherczeg 362.
Corioulei ütközet 468.
Corpona 159.
Cotta helység 279, 447, 452.
Cöllni ütközet 293.
Creneville gróf altábornagy 95.
Crenneville hadosztály 271, 277, 279—281, 442—446.
Criste Oszkár 145.
Cuspinianus János 560.
Custozza 129, 479.
Custozzai csata 306.
Czakó János 454.
Czebner István 678.
Czegléd 176, 308.
Czeike őrnagy 144.
Czenk 356.
Czerwenka József 97.
Czétány 548.
Czillei-örökség 515.
Czimer K. 661, 664.
Czobor-család 522.
Czobor Bálint 155.
Czobor Imre 155.
Czobor Márton 556.
Czoborszentmihály (Zombor) 181, 184.
Časlau 125.
Cs.: Tankönyv a hadtörténelem tanulmányozásához a cs. és kir. hadapródiskolák részére 305—307.
Csallóköz 70.
Csallóközcsütörtök 511.
Csanád vára 177, 178, 184, 308.
Csanád (mai Szászcsanád Alsófehér vm.-ben) 184.
Csanádi várkastély 183.
Csaszlau 75. l. Časlau alatt is.
Csata = csapat 16, 32.
Csábrág vára 218. — tulajdonosai és tartozékai 602.

Csák Máté 194, 198—202.
Csák Péter 198, 506.
Csák vára 184.
Csákán vigyázóház 235, 418, 421.
Csáki László gróf 155.
Csáki Miklós vajda 374.
Csáky Miklós csanádi püspök 175, 177, 178, 308.
Csálavár 179.
Cseh Anna (Lévai) 377.
Cseh István 202.
Cseh Péter (Lévai) 377, 381, 382.
Cseh bástya 91.
Csehország 54, 55, 64, 72, 81, 106, 147, 262, 267, 268, 272, 273, 293, 294, 367, 368, 378, 385, 386, 389, 390, 456, 467, 469, 561, 562.
Csehországi megfigyelő hadtest 83,
Csejthe vára 208, 234, 380, 430. 504. — tulajdonosai és tartozékai 577.
Cseklészi Lőkös fia Miklós, detrekői várnagy 205.
Cseklészi vár 199.
Csempesz Bertalan 539.
Csensztochau 74.
Cserép vár tartozékai 618.
Csermeni Ellős fia Miklós, fia Tamás 204.
Csernelházy Ambrus 7.
Csernenszky testvérek (Csernai) 525.
Cserők (Szerém vm.) 184.
Csesznek (Veszprém vm.) 212.
Csesztei János detrekői várnagy 525.
Csetnekyek 211.
Csicsva vár tulajdonosai és tartozékai 631.
Csik-szék 287.
Csiki székelyek 40.
Csollich Márton 95.
Csupor l. Monoszlai Csupor.
Csurgó 250.
Csurgóiak 248.
Csürüllyei oláh pap 41.

D

D'Alton Richárd gr. tábornok 125.
Dalmáczia 116, 168, 169, 172, 392, 398, 399, 507.
Davidovich őrnagy 126. — ezred 445.
Dauba 468.
Dálnok falu (Háromszék vm.) 170.
Dánia 81, 386.
Dännewald-ezred 134.
Deák vicecollonellus 140.
Debreczen 36, 180, 212, 465.
Debrő 308.
Decouz hadosztály 449.
Deés 183, 184.
Deggendorfi ütközet 293.
Degó 126.
Deli Huszein pasa 285.
Dembicza 68.
Dr. Demkó Kálmán: Felsőmagyarországi várak és várbirtokok a XVI. században 210—233, 423—441; 573—638.
Dengelegi Pongrácz János erdélyi vajda 516, 518—521.
Dengelegy Miklós 434.
Derecske 36.
Derencsényiek 211.
Derencsényi Farkas 218.
Dersffy Ferencz 423, 424.
Desewffy József báró 293.
Desfours Ferencz gr. 96.
Detrehely falu 365.
Detrekő 190—193, 195, 197, 198, 202, 203, 205, 206, 209, 363, 365, 370, 375, 380, 504, 505, 507, 511, 518, 519, 525—527. — tulajdonosai és tartozékai 437.
Detrekői várnagy 204.
Detrekőcsütörtök 204.
Dettingi várhegy 566.
Deutsch-Bród (Csehország) 74.
Devin l. Divény.
Dezső nádor 195.
Dédes vára 223. — tulajdonosai és tartozékai 617.
Déva 182.
Dévaványa 176, 308.
Dévény vára 190, 191, 202, 213. — tulajdonosai és tartozékai 436.
Dillingen 469.
Diósgyőr vára 216, 431. — tulajdonosai és tartozékai 617.
Diósi Domonkos detrekői várnagy 375.
Dippoldswalde 263, 268, 269, 271.
Dippoldswaldi sorompó 446, 449.
Divéki István fia István 199.
Divékujfalu (Nyitra vm.) 214.
Divény vára (Devin) 128, 223. 224, 228, 426, 427. — tartozékai 607.
Divisio 164.
Dobó-család 211.
Dobó Ferencz 423.

Dobronya vár tulajdonosai és tartozékai 595.
Dodun 66.
Dohna 262, 296, 443.
Dohnai sorompó 447.
Dolce 126.
Doloviczányi kapitány 646.
Dombovicza vára 364.
Dombó (Szerém vm.) 184.
Don Carlos sp. infans 123.
Dongó Gyárfás Géza: Wesselényi Ferencz nádornak futólevele 1663-ból 158—159.
Dopszai biró 248.
Dormándy Géza: Magyar csapatok az 1813. évi drezdai csatában 76—113, 262—281, 442—457.
Dornberg János 416.
Doxner Apollónia 640.
Dóczy-család 156, 214.
Dóczy György (Nagylucsei) 178.
Dóczy Mihályné 157.
Dósa Gergely 173, 174, 176, 185, 186.
Dósa György 167, 170, 171, 173, 174, 176—182, 184—188, 210, 307, 308, 386, 391, 395, 396, 398, 399, 556—558, 560, 562, 564, 570, 572. — czeglédi beszéde 171.
Dőry József kapitány 296.
Drabant 29.
Dragonyosok 100.
Drais 468.
Drág, máramarosi vajda 374.
Drágffy János 175, 180, 187.
Dráva 476.
Drezda 70, 112, 128, 262—265, 267—281, 296, 447, 448, 450, 452, 454—457.
Drezdai csata 76—113.
Dreyling 526.
Dreyssiger 322.
Drégely 223, 430. — vár tulajdonosai és tartozékai 601.
Drouet János Baptist 468.
Drősing 197.
Drugeth l. Homonnay.
Dub falu 200, 296.
Dubicza 168, 294.
Dubi Kraczen fia András 206.
Ducange 472.
Duka osztr. vezérőrnagy 90.
Dumuster-hadosztály 449.
Duna folyam 130, 141, 169, 176, 180, 220, 288, 305, 364, 367, 369, 646.
Dunajecz-Nedecz vár tulajdonosai és tartozékai 625.
Dunáninneni kerület 220.
Dunántúli főkapitányság 12, 242.
Durosnal tábornok 276.
Dux 263.
Düben 353.
Dürnkrut 194, 197.
Dürrenberg 265.

E.

Ebed a Ják nemzetségből 195.
Eberhard vár tulajdonosai és tartozékai 440.
Eberhard zágrábi püspök 364, 368, 369.
Ebersdorf 262.
Eckartsau német család 508.
Eckartsaui Ágnes 511.
Eckhart F. 663.
Eckmühl 53.
Edelsheim-Gyulay 654—656.
Ege falu 176, 308.
Eger vára 180, 221, 223, 224, 228, 229, 309, 465, 673. — tulajdonosai és tartozékai 614.
Egermann tbnok. 68.
Egervár 10.
Eggmühl 479.
Egregy 36.
Egri János 237.
Egri egyházmegye 395. — püspök 21, 22.
«Egy darab papiros» 20.
Egyed mester (Upocs fia) 194, 195.
Egyeduta falu 250.
Ekel 22.
Elba szigete 123.
Elbe folyó 79, 91, 106, 267—269, 273—275, 277, 278, 280, 353, 561. — híd 108, 276.
Elderbach Bertold (Monyorokeréki) 517, 521.
Elderbach János 526, 527.
Ellbogen város 380.
Ellenburg 354.
Elster folyó 347.
Emelcsű 26.
Endre (II.) 506.
Endre (III.) 198, 199.
Endrőd 176.
Engelberg 564.
Engelsdorf 350.
Enns folyó 295.

Ens város 54.
Enyed 182.
Enyingi l. Török.
Eötvös János őrmester 454.
Eperjes 311, 312, 465.
Erdély 35, 116, 117, 126, 135, 138, 170, 176, 179, 182, 183, 187, 220, 364, 366, 463, 474, 519, 520, 557.
Erdélyi Múzeum-Egylet 285.
Erdélyi László 662, 664.
Erdélyi Miklós vicecolonellus 140.
Erdődi Gábor gr. 155.
Erdődy Ignácz 476.
Erdődy Péter 218.
Ernő főherczeg 22, 406, 407, 409, 410, 412—417, 421, 530, 531, 533, 534, 539—541, 544, 545, 548, 549, 552, 553.
Ernraiter uram 156.
Erquelin 126.
Erzsébet királyné 205, 206, 207, 370, 385, 504, 505, 510, 512.
Erzsébet, Wask leánya 205.
Erzsébet templom (Kassán) 139.
Escadre 164.
Eskeles udvari bankár 54.
Essling 60.
Esze Tamás 139.
Esztergom 222, 367, 369, 430, 463.
Esztergomi érsek 18. — káptalan 157. — -tatai országgyűlés 168. — vármegye 157.
Eszterhas Ferencz 156.
Esztrehas László gr. 155.
Eszterhás Pálné 157.
Esztrehaz Daniel 155.
Esztreházy Farkas 155.
Eszterházy-ezred 445.
Esztregnye 241.
Etsch folyó 55.
Ettinghausen Konstantin őrnagy 295.
Eugén alkirály 62.
Európa 168.
Evlia cselebi 282—292, 458—465.
Éger város 380.
Éleskő királyi vár 206, 209, 504, 505, 525. — tulajdonosai és tartozékai 438.
Ér 36.
Érczhegység 107, 262, 272.
Érmellék 36.
Érsekujvár vára 3, 223, 228, 229, 290, 426, 430, 482. — tartozékai 577. — ostroma 288.
Érsekujvári kapitányság 32, 155, 545.

F.

Fabris altbnagy. 116.
Fad helység 549.
Falkenschlag 442.
Familiares 1.
Farkas István 8, 454.
Farnosi Veres Benedek 520.
la Favorita 126.
Fábián várnagy (Zádorlaki) 179.
Fehértemplom 643.
Feigel tbszernagy. 657, 658.
Fejér vm. 182.
Fejérvár 17.
Fejérvári bég 10, 16, 541.
Fekete Máté veszprémi hajduvajda 549.
Fekete tenger 364.
Feldegg főhadnagy 446.
Feledy Eustách 218.
Felhévvizi prépostság 228.
Felső-Ausztria 125.
Felső Lindva 542.
Felsőmagyarországi öt szab. kir. város 220.
Fenes (Oláh-) 46.
Fenes patak 38, 40, 45, 47, 48.
Fenyvesy százados 128, 450.
Ferdinand fhg. 61, 67, 68, 73.
Ferdinánd király (I.) 211, 212, 215, 217—220, 523.
Ferdinánd (III.) 498.
Ferdinánd spanyol király 392.
Ferencz császár 52, 267, 270, 341, 447. — háborúi 144.
Ferencz fhg. 57, 67.
Ferencz Ferdinánd (estei) 124.
Ferhád pasa 132.
Ferrara 471.
Fez 393.
Ficsor Mihály kapitány 240, 241.
Finkenstein 351.
Finnország 68.
Fintheim 468.
Firenzeiek 397.
Firlej, a szandomiri palatinus fia 559.
Fitzey őrmester 453.
Fiume 74.
Fizető mester 20, 21, 534, 535.
Flandria 389.
Fleuru 126.
Florennes 126.
Folkus fia Miklós gr. 196.
Folthy Gábor 546.

Fonód 246, 247.
Forchtenstein-Mattersdorf-család 508.
Forgách-család tagjai 226. — jobbágyai 224.
Forgách Ádám gr. 155.
Forgách Ferencz 30, 31, 219, 429, 465. — László 155. — Miklósné 156. — Simon 233. — kapitány 288.
Fossanó 127.
Fóky hadnagy 469.
Földvár 10.
«Fölválasztás» 21, 31.
Fönlaki tábor 35, 44.
Főkapitányság (Balaton-Dráva-Mura közti) 235.
Főlegény 7.
Főszállító-præfectus 434.
Franczia lovasság 88.
Francziaország 123, 296.
Frangepani-család 400, 402.
Frangepani Gergely 175, 181.
Frangepani Kristóf 401.
Frangepán Ferencz 221, 461.
Frauenstein 263.
Frankenburgi ütközet 293.
Frankenthal 126, 294.
Frankfurt 339.
Freiberg 108, 263, 271, 294, 445.
Freiburg 563.
Fresnel gr. altbnagy. 356.
Friaul 374.
Friederich 271.
Friedland 108, 113.
Friedrichstadt 280, 447, 449, 451.
Frigyes császár 513—520, 523. — Hessen-Homburg hg. 96. — ligniczi hg. 523.
Fronaui Bamrét 519, 525.
Fronauer Konrád rablólovag 515.
Fröhlich Ferencz 451.
Fuggerek 388.
Fultus fia Miklós 200.
Futak 181, 184.
Futaki tábor 141.
Fülek vára 221, 223.
— tulajdonosai és tartozékai 605.
Fülöp ágyúmester 317—328. — badeni őrgróf 568. — Hessen-Homburg hg. 94. — puskaműves 322.
Fülöp (Szép) 201.
Fürstenwalde 262.
Füzér vára 216, 219, 431. — tulajdonosai és tartozékai 622.

G.

Gabányi János 501.
Gabel 106, 108, 112. — -i ütközet 470.
Gabrieli szdos. 126.
Galambok (Zala vm.) 543.
Galambócz 484, 505, 508, 509.
Galeria 334.
Galgócz vára 430. — birtokosai és tartozékai 576.
Galhau 467.
Galiczia 61, 70, 116, 147, 294.
Galizin altb. 102.
Gall Ádám győri generális 9, 10.
Gallneukirchen 296.
Garai testvérek 369. — János 369. — László 510. — Miklós nádor 367, 368, 373.
Garam folyó 191.
Gaudi András 37.
Gaunersdorf 64, 67.
Gál Ispán 175.
Gál trombitás 490, 493, 494, 665, 668, 672.
Gáspár ágyúmester 311, 324.
Gedő (Várgede) vára 224, 228. — tulajdonosai és tartozékai 609.
Geicz főhadnagy 115, 116, 118, 122, 123.
Geletnek (Bars vm.) 214.
Genola 127.
Genovaiak 397.
Gentilis 201.
Genua 125, 127, 293.
Gerencher falu 200.
Gergely 539. — kovács 486.
Gersdorf szász altbnagy. 82.
Geszty Ferencz (veszprémi kapitány) 247, 541.
Geth fia Márton 200.
Ghymes vára 226. — tartozékai 581.
Giessen 295, 469.
Giffing Samu 94.
Giletta 127.
Giovanni del Rio 393.
Giskra 309, 385, 513.
Gitka herczegnő 511.
Giudecca sziget 401.
Giustiniani dr. portai követ 399.
Gladova 646.
Goldenelse 468.
Goltz gr. ezredes 340, 341, 346, 347, 352.
Gombos György 465.

Gonzaga Ferencz 363.
Gorcsakoff hg. altbnagy. 100.
Gorondiak 216.
Gossa 338. — -i lovas csata 339, 341.
Gosztonyi János ezredes 279. — győri püspök 175, 188.
Gottscheei-kucséber 569.
Góré 538.
Gölnicz vára 213. — tartozékai 623.
Gömör vm. 159, 223, 228. — várai 221.
Göncz 474.
Gönczi gyűlés 221.
Göppersdorf 262.
Görgey Albert: Görgey György kapitány jelentése ezredéhez török fogságából 639—65.
Görgey Anna 640.
Görgey Géza 640.
Görgey György 639—640, 642, 653.
Görgey Márton 640.
Görgey Vilmos 639.
Görlitz 111.
Görlitzi ütközet 125.
Görzi János gr. 515.
Göding 74.
Gradistje 126.
Graef Ede lovag tábornok (Liblói) 305.
Graeven Márton báró 294.
Gramont nyug. százados 477.
Gravenegger 515.
Grebischau 468.
Greth Károly 95.
Grimma 341.
Grimmer Antal 95.
Groczka 467.
Grosa hadélelmezési biztos 134.
Gross főhadnagy 451.
Gross-Fischlingen 126.
Gross-Görschen 78.
Gross-Obringen 470.
Grosser Garten (Drezdától délre) 270, 271, 274, 277—279, 281.
Grumberg Frigyes 504.
Grumberg Timon 307.
Grünbergi ütközet 293.
Grüningen 469.
Grünwald 263.
Grzesicki Viktor ezredes 479.
Gubacs 176. — -i csata 308.
Gugelbastian nevű jobbágy 562.
Gura Piatrei arsa patak 117.
Gurk folyó 569.
Gusztáv Hessen-Homburg hg. 96.
Gúmann Miklós 325.
Gúthi Országh l. Országh.
Gútori János 367.
Güdsi pasa 461.
Günther Antal tizedes 453.
Günzburg 469.
Gyalokay Jenő: A szászfenesi ütközet 34—50, 310, 501.
Gyalu 37, 49.
Gyarmat 223.
Gyepü v. bevágás 538.
Gyergyói székelyek 40.
Gyos falu 200.
György brand. őrgróf 177. — csürüllyei oláh pap 37. — kannaöntő 485, 486. — mester 666—668, 670, 672.
Gyórke Zsigmond 174.
Győr 8—10, 24, 28, 51, 124, 127, 182, 194, 239, 369, 545, 551, 552, 554. — -i egyezség 207. — -i vitézek 260.
Gyula pápa (II.) 168, 170, 393.
Gyula város 177, 184, 308.
Gyulaffy László 10.
Gyulaffy Mihály 12, 17.
Gyulai Ferencz 35, 37.
Gyulay Ignácz gr. táborszernagy 71, 95, 263, 271, 277, 280, 353, 442, 447, 451, 453, 454, 457.

H.

Habelswerti rajtaütés 126.
Habinay János alezredes 99.
Habsburgok 197, 211, 527, 572.
Habsburg királyok 425.
Habsburg Rudolf 196.
Hadik András gróf 465.
Hadik Károly gr. ezredes 466, 468.
Hadik huszárezred 643.
Haditanács 21, 24, 31.
Hadjárat, török elleni 517.
Hadtörténelmi bizottság 166, 501.
Hadtörténelmi Közlemények 166.
Haecht József 95.
Hahót nemzetség l. Atyusz.
Haimburgi béke 198.
Hajnal István (Simándi) 174.
Hajnácskő 223.
Halas György 504.
Halábory János 174, 180.
Halászi 405.
Halebi pasa 461.

Halek Vitus szlavoniai főkapitány 413.
Halleck 528.
Haller Gábor gróf 465. — huszárok 655.
Hamburg 112.
Hammerstein báró ezredes 269.
Hamza aga 16.
Hanau 128.
Hangács erősített kastély 226.
Haschendorf Wolfing várnagy 202.
Hardegg Ignácz vezérőrn. 66, 93.
Hardegg vára 523, 524.
Hardenberg 58.
Harminczad 24.
Hartberg (Mainz előtt) 294.
Hathalmy István 21.
Hathalmy Mátyás 21.
Hathalmy Miklós 21—23.
Hathalmy Pál 21. — testvérek 12.
Hatvan 222, 223.
Haugwitz Jenő gr. 97.
Hausdorf 262.
Hauswald 293.
Havasalföld 364.
Hájszentlőrincz 187.
Háromszék vm. 117, 287.
Háromszéki székelyek 41.
Hávor János Miklós gróf 123.
Hávor Miksa gróf 292.
Házi Jenő: Detrekő vára a középkorban 190—209, 363—385, 503—527.
Hegyalja 139.
Hegyi Mihály 7.
Heiterer Blick 360.
Hellendorf 265.
Henczhida 181.
Hengersbergi ütközet 293.
Henrik VIII. angol király 392.
Henrik bán 191.
Henrikfiak l. Németujvári alatt.
Heritier hadoszt. tbnk. 104.
Hernád vize 138.
Hertnek vára 213. — tulajdonosai és tartozékai 625.
Hessen-Homburg Frigyes herczeg. 296.
Hessen-Homburg Fülöp hg. 128. — gyalogezred 444. — trónörökös 362.
Heves vm. 157, 175, 222, 223.
Heves város 180.
Hevesi tábor 179.
Heteley Mihály 180.
Hédervváriak 509.
Héderváry Ferencz 175, 182, 308. — Imre macsói bán 175, 512, 522. — István 175. — Lőrincz fölovászmester 381. — nádor 512. — Miklós 522, 524.
Hétéves háború 293.
Hídközi vár 36.
Hildburghausen 467.
Hiller 53, 55, 56, 476. — gyalogezred 444. — hadteste 54.
Hippolit egri ppk. 175, 180.
Hirschmann Hans 567.
Hochkirch 293.
Hochkirchi csata 467.
Hochspeieri magaslat 294.
Hoditz gróf alezredes 452.
Hodonin vára 378.
Hoen 349—351.
Hoffmann 155.
Hohenau 63.
Hohenfriedberg 293.
Hohenlinden 295.
Hohenlohe-Bartenstein Lajos hg. 98. 294.
Hohenthurm 358.
Hohenzollern 74.
Holics vára 201, 384, 504, 505.
Holitz 293.
Hollabrun 60, 469.
Hollandusok 79.
Hollókő 223.
Holstein 129.
Homolics falu 142.
Homonnay-Drugeth-család 211, 220.
Homonnay Drugeth István 14, 16.
Hondschooten 468.
Hont-Pázmány nemzetség 506.
Hont vm. 157, 175, 222, 223.
Hopfengarten 442.
Hora-fölkelés 571.
Horatius 51.
Horeczky Gábor 156.
Horsetzky 271.
E. G. v. Horstenau 271.
Hortobágy folyó 36.
Horváth Antal kapitány 295.
Horváth Gáspár (vingárthi) főkamarásmester 12, 17, 213. — özvegye 218.
Horváth Jenő l. Rónai Horváth.
Horváth Zsigmond 156.
Horváti János 207.
Horvátország 116, 168, 169, 400.
Hoszszúthóthi György 148, 546.

Hosszúthothy János 241.
Hosszúzúgi vár 36.
Hómann Bálint dr., Czimer Károly dr.: Az Árpádházi királyok apródjai. — A magyar királyok udvari katonái a XI—XIV. században. — Az Árpádházi királyok várjobbágyai 660—664.
Hópénz 22.
Hőnig-Ujvár vár tulajdonosai és tartozékai 626.
Hricsó vár tulajdonosai és tartozékai 587.
Hrussó vár tulajdonosai és tartozékai 597.
Hunyady Kálmán 655.
Hussein basa 43—46.
Husz János 381.
Huszárfőlegény 6.
Huszár Péter pápai kapitány 546—549.
Huszein l. Deli.
Huszíták 505.
Huszt vára 221. — tulajdonosai és és tartozékai 637.
Hutten Lajos 567.

I.

Ibn Batuta arab utazó 282.
Ibrahim pasa 288.
Iglau 73, 74.
Illava vára 213. — tulajdonosai és tartozékai 585.
Illésházi Gábor gr. 155.
Illésházi György gr. 155.
Illésházy István 156, 424, 429, 545.
Illéssy huszárezredes 279, 302, 451.
Imre magyar király 506.
Ingolstadt 125.
Installátio (tiszti) 681.
Insurrectio (magyar) 57.
Ipern 468.
Iroszló a Divéki nemzetségből 199.
Isonzo 476.
István király (V.) 191, 192, 194, 309.
István bártfai ágyúmester 317.
István herczeg 203.
Istvándi biró 249.
Istvánfi László (Anarcsi) 204.
Istvánffy István kapitány 240—242, 545, 548. — Miklós 132, 236, 430. — Pál 7.
Iszmail alaj bég 461.
Iszmail pasa 461, 462.
Itália 123, 124, 127, 128, 144, 293, 470.
Iványi Béla dr.: Adatok az eperjesi ágyúöntőház és puskapor-malom középkori történetéhez 311—328, 484—495, 665—679.
Izmael Szofi (Izmail) perzsa sah 397, 557.

J.

Jablonai Pasko 382.
Jablunka 73.
Jachma bánné 383.
Jagelló Ulászló 366.
Jagow alezredes 447.
Jakab késes 318.
Jaksicsok 177.
Jaksics Péter 175.
Jargaló szolgák 1.
Jassy 644.
Ják Ebed fia a Ják nemből 196.
János cseh király 201.
János magyar király 481.
János főherczeg 55, 59, 62, 66, 69, 73, 127.
János sagani hg. 523.
János mester 485, 489, 666. — ágyúmester 488, 491. — kannaöntő 485. — kovács 320. — kőfaragó 321, 322. — tűzmester 665.
János és Miklós testvérek 198.
Jármy József 36, 40—42, 47.
Járó ló 8.
Jászberény 135.
Jászó 227.
Jägerndorf 468.
Jeleky százados 122.
Jellasich 53, 57.
Jellsitz őrmester 451.
Jemappe 468.
Jenő alkirály 476.
Jermoloff altbgy. 101.
Jeromos kántor 174.
Jeromos király 59.
Jeszenő vár tartozékai 632.
Jetzelsdorf (Alsó-Ausztria) 73.
Jicin 351.
Joakhim 196.
Jobbágyülés 29.
Jodok kőfaragó 316, 323, 324. — kőműves 314, 315, 320, 321, 325.
Johnsdorf 263.
Jork, a porosz segélyhadak parancsnoka 77.

Jotz Fritz 563.
Jókő vára 202, 209, 504. — birtokosai és tartozékai 574.
Joó János királyi személynök 434.
Józsa morva őrgróf 206, 366, 368, 507.
József (II.) 51, 115, 116, 126, 129, 294, 639.
József főherczeg 62, 305.
József bodnár 327. — kocsigyártó 323.
Jörg Tiegel 567.
Just dr. százados 143, 144.
Jünger Vincze kapitány 295.

K

Kaaden 107, 263.
Kaba 36.
Kahlenberg 67.
Kaiser-Ebersdorf 64, 71.
Kaiserslautern 294.
Kaitz 281.
Kakat Pál vajda 244, 245.
Kalafa 646.
Kalocsai egyházmegye 395.
Kalocsai Estók 155.
Kamancz 181, 184.
Kanisay János főkapitány 175, 182.
Kanisay Orsika (Nádasdy Tamásné) 234.
Kanizsa vára 4, 9, 25, 33, 235—240, 242, 244—248, 250—257, 259, 291, 403—406, 409—418, 420—422, 459, 528—538, 540, 541, 544, 547, 554, 555.
Kanizsai János eszterg. érsek 308, 365, 368, 369.
Kanizsaiak 508.
Kanizsai gyalogság vajdái 240. — kapitányság 25, 33, 543. — őrség 239. — száma 240. — zsoldja 260. — palánkok 234, 240. — tó 235. — zendülés 27.
Kapi vár tulajdonosai és tartozékai 628.
Kapitányffy István 238, 248, 250.
Kaplitz 55.
Kapornok 418.
Kapos (Ung vm.) 180, 250.
Kappelbergi tábor 567. 568.
Karácson Imre 287, 291, 459, 461, 462.
Karánsebes 639—641, 645.
Kardos testvérek lovagrendje 396.
Karinthia 560.
Karlovics Torquát János 392.
Karlsbad 107.
Karom (Karlócza) 184.
Karthauziak 569.
Kartuzskaja-Bereza 296.
Kassa 57, 124, 135, 137—139, 180, 184, 224, 227—229, 311, 465, 473, 474. — i Erzsébet templom 140. l. Erzsébet templom alatt is.
Kastély (várkastély) 26.
Kasza vár tulajdonosai és tartozékai 585.
Kaszum pasa 10.
II. Katalin orosz czárnő 116, 639.
Kathona Imre 241.
Kathona Máté 237.
Katonai zendülés 26.
Kattalek Ferdinánd 98.
Kazza vára 371, 383, 384.
Káldy Miklós 481.
Kálló vára 36.
Kálnay Mihály 669, 671.
Kálnoky huszárezred 468.
Káplán pasa 289.
Kápra Ferencz 530, 532.
Kárffy Ödön dr. megbizottak jelentése Árva vára állapotáról 148—155.
Károly m. király (III.) 123, 467.
Károly spanyol király (I.) 168.
Károly fhg. 17, 52, 62, 99, 127, 253, 254, 257, 306, 405, 405, 528.
Károly svéd hg. 67.
Károly Albert szárd király 306.
Károly Róbert király 196, 201, 202.
Károlyi Ferencz gróf 465.
Károlyi Sándor gróf 123, 135—137, 139, 465, 466.
Kárpátok 16, 69, 190, 193, 194, 201.
Kecskés vára 183, 184.
Kecskés Tamás (Aszalai) 174, 307.
Keglevich gr. őrnagy 468.
Keglevich Ferencz 156.
Kehl 127, 469.
Kehlheimi ütközet 293.
Kemény, Ebed fia a Ják nemből 195
Kemény János 44, 45, 48, 50, 286, 482.
Kemény Lajos: Adalékok Kassa 1706-iki ostromához 135—141. — Lippay Balázs, Bocskay főkapitánya Kassa városához 473—74. — Zoltay István szendrői kapitány levele 1566, 297.

Kemle falu 403—405, 542, 545.
Kemmelbach 66.
Kenderessy István 11.
Kerecsén 235.
Kerekes Tamás 321.
Kerekhegy 40.
Keresszeg vára 181, 184.
Keresztes konvent (székesfehérvári) 525.
Keresztély puskaműves 484.
Kerületi főkapitányság 30.
Kesselőkő vára 381. — tartozékai 582.
Keszi István 241.
Keszi (Kis-) 22.
Keszi (Nagy-) 22.
Keteji Székely Tamás 556.
Kékkő vára 223, 224, 228, 426. — tartozékai 606.
Kéménd 542.
Késmárk vára 213. — tulajdonosai és tartozékai 624.
Kéthely 418.
Khel 127.
Khevenhiller-Metsch herczegnő 51.
Kielmann András komáromi főkapitány 532, 536—540, 543.
Kienmayer hadteste 54.
Kimle l. Kemle
Kinizsy Pál 169.
«Királyi familia» 661.
Kircheim 468.
Kircheip 468.
Kisbossány l. Bossány.
Kisfaludy Sándor 222.
Kis-Kárpátok l. Kárpátok.
Kiskomár vára 25, 246, 260, 413, 420, 459, 530. — i őrség 535.
Kislévár 205, 507.
Kismarjay Jakab 185.
Kismarjay Lukács 175.
Kisserényi Gábor kapitány 246, 420.
Kis Szamos l. Szamos.
Kis-Tapolcsány vára 214, 224, 226, 228, 430. — tulajdonosai és tartozékai 579, 599.
Kizeffer aga 16.
Klapka légiója 305.
Gr. Klebelsberg 93.
Klein-Hamburg 444, 447.
Klein-Pöszna 348, 350.
Kleist altbnagy 59, 101, 263, 279, 281, 442, 443, 446, 452.
Kleist hadtest 457.
Klenau János gr. lov. tbnok. 97, 107, 281, 341.
Klenau hadteste 99, 147, 263, 271, 448, 456.
Klux-dandár 449.
Knin 169, 556.
Knackfusz százados 347.
Kobrin 296, 469.
Koburg hg. 116.
Kochlács katonai biztos 136.
Kohári István 156.
Kolin 293, 479.
Kolonich urak 156.
Koller Ferencz lovag 94.
Kollowrath hadteste 53, 57, 60, 63, 67.
Kolos János győri vitéz 22.
Kolosnéma 22.
Kolowrath-Krakowsky Károly ezredes 126.
Kolozsmonostori konvent 520.
Kolozsvár 36, 37, 183, 184, 187, 188, 475.
Komár l. Kiskomár.
Komárom 70, 71, 202, 288, 289, 528, 532, 534, 536, 543. — i főkapitány 7. — megye 22.
Komjáti 223, 224, 226, 228, 229, 426.
Komotau 107, 262, 263, 268.
Kompoltyak 211.
Kondé család (pókatelki) 509.
Konstantin nagyhg. 101.
Konstantinápoly 241, 422, 543, 549, 556, 640, 648, 650, 652.
Konstanz 168, 377. — i püspök 568. — i zsinat 390.
Konyár 36.
Koppány 239. — i bég 546. — i török 251.
Kordás Mihály 301, 302.
Koritoi ütközet 305.
Korláthkövyek 211.
Korlátkő vár 202, 209, 504, 505. — birtokosai és tartozékai 574.
Korneuburg 64.
Korniai harczok 467.
Kornis János 175, 182.
Kornya (Cornia) 645.
Korokna 9.
Korompa 367.
Korompai Pál 505.
Korpona város 133, 134, 158, 224, 228, 229, 426. l. Corpona alatt is.
Korybut Zsigmond 384.
Kostka Albert 520.
Kotschu rablóvezér 645.
Kovács Gergely 40, 42, 45—50.

Kovács Tamás 454.
Kozolnik (ma Kecskés) 224, 229.
Köbölkut 430.
Kölesd 548.
Kölsa 353.
Köpcsény 466.
Körmend 71. — i csata 513, 514.
Körmöczbánya 134, 158, 380.
Körmös hadnagy 307.
Kösély 36.
Kötzing 467.
Kövesd vár tulajdonosai és tartozékai 630.
Kövesdy százados 128.
Kőágyúgolyó 316.
Königgrätz 296, 470. — i csata 305, 306.
Königinhof 351.
Königsberg 67.
Königstein 112, 264, 265, 268, 269, 273, 274, 456.
Körös (Fehér-) 179.
Körös (Hármas-) 176.
Kősen 342.
Krajna 127, 560, 569, 570.
Krakován 367.
Krakó 57, 68, 71, 75, 304, 305, 374.
Krasznahorka vára 216, 219. — tulajdonosai és tartozékai 610.
Kraszna 188. — vármegye 36.
Kraus: Siebenbürg. Kronik 36, 38, 40—42, 45, 47.
Krause János 317.
Kray Pál br. táborszernagy 143, 144, 305. — hadteste 294.
Krbava 392.
Kreisenau (Gneisenau) 344.
Krems 63, 295.
Kreuznach 468.
Krim félsziget 399.
Kroissenbrunni csata 190.
Kropf Lajos: Adalék az 1523. évi török portyázás történetéhez 130—132. — A régi magyar szekérvár 297—299. — Zarobotana 471—473.
Krossau 293.
Kroyher Károly 96.
Krussitt János 423.
Krümpersystem 85.
Kubin (temes?) 141.
Kudaseff 271.
Kudelnik Velek huszita vezér 379.
Kulmi csata 296.
Kun Lukács 174. 179.
Kunersdorfi csata 125.
Kunigunda 190.
Kuttenbergi országgyűlés 561.
Künisch solymosi káplán 179.
Küprili Ahmed nagyvezér 458.
Kyrian-féle ezred 133.
Kyrunguerth német gróf 195.

L.

Laa 194.
Laczkfi István 507.
Laczkfi Jakab 373.
Ladenberg 265.
Laibach 80, 476.
Lajos király (I.) 205, 207, 370, 507.
Lajos király (II.) 210, 558.
Lajos franczia kir. (XII.) 168, 397.
Lajos fr. király (XVI.) 468.
Lajos fhg. 53. — hadteste 54. — orleansi hg. 205. — pfalzi választó 568.
Lajta folyó 144.
Lamberg Fülöp 658.
Landau (Alsó-Bajorországban) 53.
Landrecie 126, 468.
Landsberg 353.
Landshut 53, 125, 296, 468. — i útközet 295.
Landstuhl-Trippstadt 294.
Landwehr (honvédség) 60.
Langenau tbnok 90, 356.
Laterani zsinat 390.
Latour ezredes 341, 349.
Latour-Maubourg hadoszt. tábornok 104. — lovashadosztály 448, 449, 451.
Laucken gróf 351.
Laudon 643.
Laun-Budin 106.
Lausitz 108, 267.
Lawfeld 467.
Laxenburg 62.
Lazu Mare 126, 294.
László (IV.) 196, 197.
László király (V.) 511.
László küldöncz 317, 320.
Lämmchen major 442.
Le Fèvre 65.
Leányvár 36.
Lebenye falu 138.
Lech folyó 53.
Lederer br. 96. — lovashadosztály 281.

Lednicze vár tulajdonosai és tartozékai 589.
Lehoczky Tivadar 192.
Leipzig 128, 296.
Lemberg 64, 67, 68.
Lengyel Ferencz 135. — István l. Thoti Lengyel. — Lőrincz kapitány 260, 420.
Lengyel király 558.
Lengyelország 129, 149, 153, 165, 188, 221, 370, 384, 386, 388—390. — i hadjárat 34.
Lengyel-Tóthy János asztalnok mester 213.
Leonberg 564, 565. — i tábor 566.
Leopold (I.) 498.
Leopold (II.) 51.
Leó pápa (X.) 168, 171, 187, 386, 393, 394, 399.
Letenye 251.
Leuthen 125, 293.
Légrád 418.
Léhenpénz 257, 260, 535.
Lénárd puskaműves 675.
Lénárt salzburgi érsek 393.
Létha vára 215, 474. —
Létszáma — magyar ezredek 83.
Léva vár 133, 159, 216, 224, 228, 229, 426, 427, 431. — tulajdonosai és tartozékai 599.
Lévayak 211.
Lévár l. Kislévár.
Lhéritier hadoszt. tbnok 113. — lovassága 278.
Libetbánya 134, 158, 224, 229.
Libochowitz 294.
Lichtemann kapitány 134.
Lichtenstein Alajos hg. altábnagy. 73, 74, 95, 448, 449, 657. — Móricz hg. altbnagy. 93, 116, 281, 443, 446.
Liebertwolkvitz 338, 359.
Liegnitz 125.
Lienhartt Martin 407.
De Ligne hg. 121.
Lika vm. 392.
Likava vára 213, 215, 423. — tulajdonosai és tartozékai 592.
Lilienstein 112, 273.
Lindenau 338, 347, 348, 353, 356.
Linz város 53, 55, 57. — i hídfő 60.
Lipcse vár (Magyarországon Zólyom vm.) 427.
Lipcse 70, 78, 106, 262, 267, 268, 338—340, 344, 346—348, 352—354, 470. — i csata 76, 335, 345, 355.
Lipneki Kerek Tamásfi Péter 381.
Lipót király (I.) 463.
Lippa vára 172, 173, 179, 182, 184, 187, 212, 308.
Lippay Balázs 473, 474.
Lipthay (dandára) 126.
Liptó vm. 157, 222.
Liptó-Ujvár 213, 219. — tulajdonosai és tartozékai 593.
Lischka 318.
Listiusné 156.
Littau 112. — i ütközet 467.
Livornó 123.
Ljetava vár tulajdonosai és tartozékai 590.
Ljuboml 467.
Loanó 126.
Lobau szigete 59, 60, 62, 69, 73.
Lohmeni ütközet 470.
Londsát vilájet 463.
Loránt nádor 190, 197.
Losdorf 293.
Losoncz 465.
Lotharingiai Károly hg. 134.
Lovasság l. Tóth Z.
Lóna 41.
Löbta falu 279, 281, 443, 447, 451. — i hid 277, 280, 444.
Löbta-cottai állás 451.
Lőcse 314, 322.
Lőrincz békési pap 174, 188. — szörényi bán 132.
Lőrinczi 179
Lőwen 126, 468.
Lublin 68.
Lucska 216.
Ludány vára 369.
Luee-Stephani dicti 200.
Lugos 643.
Luka János 7.
Lukaczke Jakab ágyúkocsis 671.
Lukinich Imre dr., katonai eskűminták 1677-ből 474—76.
Luvansky krakói kapitány 68.
Luzem Jakab 95.
Luzern 560, 561.
Lüttich 126.
Lyon 128, 296.

M

Maçon 128.
Maczedoniai László pécsi prépost 213.

Maczedoniai Miklós 483.
Madarasmező 187.
Magdeburg 111, 353, 354.
Magenta 479. — i ütközet 654—656, 659.
Magnanó 127.
Magra 293.
Magyar Bálint 7, 9, 22, 23.
Magyarfenes 46.
Magyar kamara 21, 23, 24.
Magyarnagysombor 36.
Magyarok szokásai 464.
Magyarország 169, 187, 190, 374, 379, 384, 386, 388—390, 393, 396, 397, 400, 473, 474, 478, 559, 561, 562, 569.
Magyar Történelmi Társulat 166.
Mainz 294.
Majláth István 183.
Majna folyó 91.
Majnolt fia l. Vörös Ábrahám.
Majthényi Gergely 381.
Majthényi László főkapitány 236, 544.
Makárius erdélyi püspök 365.
Makfalva 170.
Maklár 180.
Makovicza-Zboró vár tulajdonosai és tartozékai 628.
Malaczka 377, 504.
Malatesta Frigyes 219.
Malipiero Gasparo 401.
Malta 58.
Mannheim 295.
Manswörth 62.
Mantua 127.
Manuel portugál király 393.
Marbot tábornok 54.
Marco Paulo utazó 282.
Marczali Henrik dr. Gr. Zichy Károly levelezése 1809-ben O'Donell József pénzügyminiszterrel 51—75.
Marczali Henrik 459, 460.
Marczali Imre országbiró 504. — somogyi főispán 511.
Marczali Miklós temesi gróf 367.
Marczelfia Sándor ispán 191.
Marengo 127.
Margit briegi hgnő. 366.
Mariano di Chisio 389.
Marienberg 108, 262, 263.
Marienschein 262.
Markgrafen-Neusiedel 63.
Markleeberg 128, 338, 347.
Marmont tbnagy. 71, 72, 104, 273. — hadosztály 348, 360.
Marokkó 393.
Maros folyó 177—179.
Marosszék 287. — i székelyek 41.
Maróthi Mátyás macsói bán 522.
Martin János 407.
Martini Francesco di Giorgio 471, 472.
Martini György 156.
Martonosi Pöstyéni Gergely 175.
Mathe István 454.
Matik János 379.
Matuschka András 453.
Mattyasovszky Dénes 646.
Maubeuge 126, 468.
Maulbronn 567.
Mauthausen 55.
Mavrojeni hg. 120.
Maxen 262.
Maydburgi gróf 523, 524.
Mayer Antal lovag 97.
Mayerhoffer Eberhard vezérkari alezredes 305.
Mayersheimb ezredes 119—121.
Maynz 468.
Mágóchy Gáspár 218, 219. 233, 423, 431.
Máramaros vm. 180, 222, 307.
Mária Antónia 468.
Mária királynő 205, 207, 370.
Mária Terézia rend 125—128, 294, 303, 446, 468, 469, 656.
Máriavölgyi várkastély 214.
Máriássy A. vezérőrnagy 94, 444, 453.
Márki Sándor: A magyar parasztháboru 1514-ben 167—189, 386—402, 556—572.
Márki Sándor 307, 308, 501.
Máté pap 174, 180, 307.
Mátyás király 169, 513, 515—518, 520—525, 527, 558.
Mátyás kovács 313.
Mátyusfölde 202, 206.
Mecklenburgi csapat 86.
Mecséry Károly br. 95.
Medgyes 182.
Mednyánszky Alajos br. 192.
Megfigyelő hadtest (csehországi) 83.
Megyeri Imre 539.
Mehádiai harczok 467.
Mehemet nagyvezér 420.
Mehrveldt dzsidásezred 337.
Meissau német család 508.
Meissen 70, 278, 279, 452, 468.
Melchior őrmester 445.

Melek Ahmed nagyvezir 282.
Melniki Elbe hidak 108. — haditanács 106, 262.
Mensdorf-Pouilly 296.
Menyői kastély 181.
Meskó József altbnagy 97, 277, 279, 301, 302, 452. — hadosztálya 280, 442, 447, 451.
Meszes hegység 36.
Metternich hg. 66, 80, 146, 267, 269, 357.
Mezei katona 40.
Mezőberény 176, 308.
Mezőtur (Nagytur) 176, 308.
Mérey Mihály 233.
Mészáros Lőrincz 174, 181, 185—188, 307, 308.
Mihály barát 173, 174. — köleséri pap 174, 307. — lictor 666.
Mikes gr. guberniumi tanácsos 69.
Mikes Mihály és Kelemen 37.
Miklós deák 307. — fiai Tamás és János 205. — ispán fiai László és Miklós 195. — molnár 486.
Mikola Ferencz 179.
Miksa császár 168, 186, 400, 525, 559—561, 570, 571. — király 4, 217, 239, 256, 392, 405, 415, 417, 419, 420, 429.
Mildenau 263.
Militär Wochenblatt 479.
Mina 334.
Minció 126.
Mindszent 251.
Minsk 559.
Miszlóka falu 137.
Mittelsaida 108.
Mittrovsky altbnagy. 116.
Mockau 350, 359.
Modor város 158, 383, 384.
Mœscroen 468.
Moga serege 144.
Mohács 288, 558. — i csata 287. — török 251.
Mohr br. altbnagy. 98, 295.
Moldvaiak 290.
Molnár alezredes 293.
Monkos János 490.
Monoszlai Csupor Miklós erd. vajda 521.
Monsterbergi Lukács 320, 325.
Montaigne 297—299.
Montebaldó 124, 126, 129.
Montecuccoli 460—462, 464, 482.
Montenotte 126.
Montfart Borbála grófnő 526.
Moré Fülöp magyarkövet 400—402.— László 175.
Moreau 127.
Moret 296.
Moro Giovanni 401.
Mortier tbnagy. 103, 348, 449.
Morva folyó 62, 190, 191, 193, 194, 561.
Morvaország 70, 72, 195, 293, 378, 390, 562.
Moskona 296.
Moson város 64, 191, 194.
Moson vm. 190.
Moszticz poseni úr 225.
Mouton-Duvernet hadosztály 265.
Mouzon 351.
Moys 293.
Mozurowi Jakus 382.
Mókridoli forrás 305.
Móriczhegy 235, 251.
Möckerni győzelem 340, 346, 353, 354.
Mulde folyó 353.
Mumb Ferencz 95.
Munkács vára 188, 216, 219, 224, 228, 229, 423. — tulajdonosai és tartozékai 635.
Murat aga 16. — bég 7. — fehérvári fővajda 16.
Murat 273, 338, 449, 451, 452.
Murány vára 159, 213, 219, 427, 431, 435. — tulajdonosai és tartozékai 611.
Murray de Melgum gr. 94.
Mustra mester 534.
Musztafa alaj-bég 16. — basa 242, 541. — budai basa 533.
Musztafapasa 65*.
München 53, 92.
Mürau 293.

N

Nachod 293.
Nadabi László alvajda 374.
Nagy Antal (Fajszi) 174, 181, 307
Nagy (Krupczy) Gergely 175.
Nagy György 174, 180, 307.
Nagy János 174, 183.
Nagy Lajos 309.
Nagy Radoszláv 174, 181, 185, 307.
Nagybajom 181.
Nagybossány (Nyitra vm.) 214.
Nagyekemező 34.

Nagyfalu 36.
Nagyida vár 227. — tulajdonosai és tartozékai 620.
Nagykapus 37.
Nagylak 177, 184, 308. — i csata 177. — i diadal 179.
Nagymihály castrum-castellum tulajdonosai és tartozékai 632.
Nagy-Nikápoly 364.
Nagypalánk 184.
Nagysurány castellum tartozékai 578.
Nagyszarván, a várkastély 214.
Nagyszeben 34—36, 182.
Nagyszombat 63, 191, 195, 379, 380, 384, 504, 505. — i béke 135.
Nagyvárad l. Várad alatt is 135, 181, 184, 283, 292, 465, 474, 482. — i egyházmegye 395.
Nagyváthy Ferencz 434.
Nagyvölgyi biró 249.
Nahe folyó 294.
Nangis 128.
Napoleon 53, 56, 76—113, 264, 266—269, 273—278, 280, 302, 338, 348, 354, 447—449, 452, 454—456, 470. — seregének látszáma 86. — szövetségesei 86.
Nassau 263.
Nasutus Nicolaus 200.
Nádasdy Ferencz 25, 32, 247, 261, 460, 538—541, 544—545. — tábornagy 501.
Nádasdy Kristóf 7—10, 19.
Nádasdy Tamás nádor 7—9, 215, 405. — gyalogezred 639.
Nádori méltóság 51.
Nádudvar 539.
Nána vára (Heves vm.) 224, 228. — tulajdonosai és tartozékai 615.
Nánássy Gáspár főhadnagy 470.
Nádorfehérvár 117, 126, 141, 142, 168, 294. — i őrség 170.
Nápoly 293, 523.
Nápolyi László 366, 368, 369.
Nebojszán vára 214.
Neckarhausen 295.
Nedeczky József százados 469.
Neerwinden 468.
Nehem tábornok 135.
Neidel másodkapitány 119.
Neipperg tbnok. 93, 268, 269, 343.
Neisse 468. — ostroma 125.
Nemesi felkelés (erdélyi) 67.
Neumark 368.
Neumarkt 127, 295.
Neustadt ostroma 125.
Neustädter hadnagy 118.
Neutsch 360.
Neviczke vár tartozékai 634.
Ney tábornagy 449—451. — hadteste 348.
Neydeck János 518, 519.
Németalföld 126, 467.
Németi vára 212.
Németország 55, 65, 380, 386, 388, 469, 571.
Német-Ujvár 460, 461.
Németujváry Henrik 194, 197, 198.
Nieder-Olm 467.
Niederspeuger János 206.
Nikápoly 484.
Niklasberg 263.
Nikolsburg 61.
Nollendorf 262.
Norvégország 386.
Nostitz gr. altbnagy. 96. — hadosztály 281, 445.
Novarai csata 129.
Novi 127, 294.
Nógrád vm. 157, 175, 202, 222, 223. — i várjobbágyok 195.
Nürnberg 72.
N. T. K.: Eger vár-város története, hadi és műleirása 309.
Nyaláb vára (Ugocsa) 180, 184.
Nyári Mihályné 157.
Nyáry Ferencz 226.
Nyáry János 226.
Nyáry László 156.
Nyelv = kém-et fogni 136, 159, 289.
Nyelvtörténeti szótár 299.
Nyiregyháza 465.
Nyitra 191, 206, 228, 229, 289, 367.
Nyitra vm. 157, 198, 199, 573. — vár tartozékai 578. — i káptalan 157. — i várjobbágyok 195.

O

Oberkappel 469.
Oberkirch 469.
Obstructio viarum et passuum 538.
O'Donell József pénzügyminiszter 51—75.
Offenburg 467.
Ogorelicza zászlós 142.
Okicsvár 195.
Olaszország 55, 99, 125, 129, 293, 389, 397, 399. —i hadjárat 306.
Oláh Balázs 175, 181.

Oláh csapat 40, 42. — pap 46. —ok 290. —ország 364. —i hadjárat 170.
Olchova (ma: Ocsova) 224, 229.
Olgyai András fia Péter 196.
Olmütz 73, 75, 561. —i összejövetel 515.
Olt folyó 117.
Ondród castellum 226.
Opatov 67.
Orbán kovács 328, 485.
Ormándy Dénes 25.
Ormándy Péter 546, 551, 552.
Ormea 127.
Orosz András 178.
Oroszlánkő vára 224, 228, 363. — tulajdonosai és tartozékai 589, 615.
Oroszország 389. — létszáma 85.
Oroszvégiek 216.
Orsa (Szmolenszktől nyugatra) 559.
Orsini, Orso degli — 471.
Orsova 176, 184, 645. — ostroma 126.
Orsych István kapitány 254.
Országbirói méltóság 51.
Országh Borbála (Gúthi) 14, 18, 30, 31, 243. — Imre 211, 212, 215, 220. — Kristóf 215, 220. — jobbágyai 224, 228. — Mihály kir. kincstárnok, nádor 503, 510, 516.
Ortemburg Frigyes 374.
Orth 64.
Orzinóvi 127.
Oszlop vára 507, 508.
Oszlopi Trochman 507.
Ostra vára 378.
Ostrach 295.
Osztrák örökösödési háború 125, 467.
Osztrosich Urak 156.
Otakár (II.) 190, 191, 193—197.
Ottocsáczi püspökség 389.
Ottó ezredes 294. — m. király 201.
Oudinot marsall 111, 278.
Ozorai Pipó 374, 483.
Ó-Becse 129.
Óbudai prépostság 228.
Ónod vár tulajdonosai és tartozékai 618. —iak 41. —i lovasság 42, 47, 48.
Onody János városi (kassai) főkapitány 136.
Ó-Sánczi szoros 117.
Óvár vára 511, 526. — tartozékai 589.
Ölyvesi regimentje 140.
Öregyháza 205, 507.
Őrlőcz-nem 170.
—ő: Biharvárad 309—310. — Évfordulót ünneplő magyar ezredek 123—129, 292—296, 465—470. — Streffleurs Militärblatt 479—480.
Ősi 3.

P

Paar gróf alezredes 338.
Paczot Ferencz 434.
Padua 654.
Pahlen gr. altábornagy 100, 106.
Pajol lovassága 451, 452.
Paksy János főkapitány 7, 176, 546. — Mihály 177.
Palatinus József. Széchenyi Jenő gróf följegyzései az 1859. évi olasz hadjáratból 654—659.
Palánka 141, 294.
Palchÿan Péter volt budai biró 148.
Paldus József őrnagy 145.
Palisnai János vránai perjel 207.
Palocsa vár tartozékai 627.
Palota vára, 4, 16, 17, 546—552, 554, 555. —i kapitány 237. — —ság 545.
Palócziak 211.
Panaró 128.
Pancsova 141, 643.
parancsőrtiszt 337.
Parasztszékhely 548.
Parlaghy László 218.
Parma 123.
Parthe folyó 349, 353—355, 360.
Pataky Ferencz 454, 539.
Pathócsy Ferencz 175. — Péter 175.
Pattin Gergely 314.
Paumgarten Miksa lovag 97.
Pauler Gyula 663.
Pauli kapitány 467.
Pässverhackung 538.
Pádua 293.
Pákozdy Mihály 454.
Pál kőfaragó 322. — kőműves 678. — mészégető 321. — molnár 484. — salétromkészítő 314.
Pálffy Andor 656—658. — Lipót gróf 123. — Miklós 155, 233, 546. — Péter 218. —né 157. — Rezső gróf 465, 467. — Tamás 541.
Pálócz castrum, castellum tulajdonosai és tartozékai 633.
Pálóczi György esztergomi érsek 504. — Máté nádor 382, 507.
Pápa város 4, 8, 9, 12, 22, 28, 61, 71, 127, 128, 212, 239, 243, 245,

261, 406, 554, 555. —i vitézek 14, 20, 21, 23, 27, 260.—i uradalom 18.
Pásztó 179, 308.
Pegau 78.
Pekry Lajos 6.
Peleske 251, 418, 538.
Pelsőcz vára 221, 224, 227. — tulajdonosai és tartozékai 612.
Perath pasa, Ferhád — 132.
Perchtoldsdorf erősség 519.
Peréni Pál 156.
Perényiek 211.
Perényi Gábor 175. — Imre nádor 170, 175, 560. — István 175. — Péter 215.
Pergen gr. miniszter 52, 66.
Perlek tiszai rév 181, 184.
Pest vármegye 157, 173, 175.
Pest 63, 135, 169, 176, 179, 184. —i tábor 175.
Pesthyéni Gergely (Marthonosi) 308.
Peszeki Ferencz 309.
Petánczy Félix 556.
Pethő Gergely 213. — János országos főkapitány 544. — Zsigmond gr. főispán 159.
Pető Péter 481, 646.
Petronell 62.
Petrovics Péter 175, 186.
Petrovszky Imre 454.
Petróczy úr 156.
Pettes András nagyprépost 140.
Pécz nemzetség 197.
Pécs 6, 7, 239, 249, 292. —i szandsákbég 237.
Pécsvármegyei György 7.
Pénzosztó, hadi fizetőmester 21.
Pénzverési jog 515.
Péra 653.
Péter nyitrai püspök 367.
Péterfia János 197.
Pétervárad 116, 135, 181, 184, 187.
Pfalzi választó 564, 567.
Pfeffer Rudolf 304.
Pfennigmandel György 504.
Philippopol 652.
Philippsburg 295. —i ütközet 469.
Piacenza 123. —i csata 293.
Piave folyó 127.
Piazze 127.
Piccolomini ezrede 134.
Pilch Jenő: A sinaiai kolostor védelmezése a 2. székely határőrezred által 1788 márczius 24-én 114—123. — őrnagy 166, 501.
Pilicza folyó 68.
Pilsen város 380.
Pirna 80, 108, 262, 264, 265. —i előváros 449. —i országút 277, 278, 456.
Pisky István tihanyi kapitány 549.
Pisztoly (pyschczal) 320.
Pisztraháziak 216.
Pj. Ismertetések 143—147, 480.
Plasdorf 467.
Platoff gróf 302.
Plauen helység 271, 281, 443, 445, 451. —i szakadék 448.
Pleisse folyó 338, 347.
Ploschwitz 262.
Plunquet Lukács gróf főhadnagy 126.
Pocsaj 181. —i vár 36, 44.
Poddubniei csata 128.
Podharatszky őrmester 451.
Podjebrád György cseh király 515, 518, 520, 561.
Podmanini-Podmaniczkyak 211.
Pogány Benedek 174, 181, 187, 307.
Pográni Ferencz 156.
Polheim család 508.
Politzka 74.
Pongrácz János l. Dengelegi. — Jánosné 157. — János és Dániel 156. — százados 640.
Pongstelcz Konrád 504.
Poniatowsky 113, 273.
Poperinghen 468.
Poppendorf 539.
Porczy János 174, 188.
Porkoláb Dénesné 226.
Porosz diplomáczia 58. — huszárezred 655, 656.
Poroszország 389. — hadilétszáma 85.
Porubszky Éva 639.
Pottendorf család 508.
Pozzoló-Valeggio 127.
Pozsgay Tamás 237, 241.
Pozsony 22, 69, 71, 127, 135, 148, 154, 157, 190, 191, 194, 197, 198, 375, 379, 380, 385, 429, 430, 465, 467, 503, 509, 513. — vár tulajdonosai és tartozékai 438. — város tanácsa 206. — vármegye 157, 222. —i béke 194. —i káptalan 157, 205, 209. —i sziget 69. —i templom 197. —i töltés 63. —i vár 192, 193. —i várjobbágyok 195.
Pókai Márton 475.
Pósa szegfalvi nemes 195.

Pöstyéni l. Martonosi.
Pöszna l. Klein-Pöszna.
pragmatica sanctio 123.
Prahova patak 117, 118, 122.
Prantner György solymosi alvárnagy 179.
Prága 19, 71, 72, 245, 267, 417, 460, 463, 467, 534, 561. — ostroma 125. —i csata 125.
Práznóczi nemesek 199.
Pregizer Gáspár 567. — Hans 568.
Pretschendorf 294.
Preuner hadélelmez. biztos 134.
Pribék Gáspár renegát 413. — Imre 17.
Prini Ferencz 156.
Prokóp huszita vezér 379. — morva őrgróf 206.
Prokupek huszita vezér 379.
Promis Carlo 471.
Provence 125.
Provera 127.
Pruszany 469.
Przemko tesseni hg. 382, 383.
Puchaimb hadi tanácsos 238, 239.
Puchló vára 378.
Puls vezérkari alezredes 657.
Putnok vára 223, 224, 229. — tulajdonosai és tartozékai 612.
Püspökszékhely 548, 549.

Q

Quallenberg Károly 94. — dandár 445.
Quistalló 293.
Quosdanovich Károly 94.

R

Rabutin generális 135, 138.
Radetzky vezérkari főnök 88, 90, 306, 362. — huszárezred 476.
Radics András parancsnok 139.
Radnót Ebed fia a Ják nemzetségből 196.
Ragecourt Károly gr. 96.
Ragusa 393.
Rain 569.
Rajk 235, 418.
Rajna 294, 296, 466. —i szövetség 80.
Ramberg tábornok 658.
Ramftel Márton 504.
Rampisch sorompó 280.
Rastatt 470.
Rauber br. 114—116, 120.
Rauhenborter Ulrik 375.
Ravazdy Péter alispán 175, 178.
Raveni Mihály 383.
Razout-hadosztály 278, 449.
Rába folyó 459—462. — gyepüje 538. - köz 7.
Rábcza folyó 191, 194.
Rácz Iván vajda 241.
Ráczkeve 236.
Rákos vára 213. — tulajdonosai és tartozékai 613. —i tábor 174.
Rákóczi Ferencz (II.) 135, 137. — György (I.) 35, 36, 283. — György (II.) 34, 36, 37, 41, 42, 44, 45, 47—49, 50. — Zsigmond 219, 220, 233, 435.
Rásid effendi 459.
Ráskay Gáspár 175.
Rátky Boldizsár 241.
Rátóti Gyulaffy László 481.
räcknitzi magaslatok 281, 443.
Rebrovich dandár 476.
Rechenberg 263.
Reckendorf falu 517.
Regensburg 53, 405.
Regécz vára 213. — tulajdonosai és tartozékai 621.
Regiment borbélya (orvos) 681.
Regnitz folyó 80.
Regulamentum l. Tóth Z.
Reichlin Meldegg br. 94.
Relković Néda dr.: Bakabánya hadi költségei 1683—1696-ig 132 - 135.
Rems vize 568.
Remsthali uradalom 566.
Renó 128.
Resecatio 538.
Retrenchement 333.
Reuss hg. 83.
Revere 293.
Reviczky János 465.
Revistye vára 226. — -Zarnócza vár tulajdonosai és tartozékai 598.
Reynier hadteste 348.
réteg vonal 41.
Révay András 156. — Ferencz 156. — Pálné 156.
Rheimsthal 565.
Rhédey Ferencz 475.
Rhodus szigete 131, 132.
Richnó vára 213. — tartozékai 624.
Richter György 453.
Rigómezei csata 471, 482.

Rimaszécs vár tulajdonosai és tartozékai 613.
Rio l. Giovanni del Rio.
Ritopek falu 141, 142.
Riva 129.
Rivoli 127.
Rocour 467.
Rodopé 652.
Rogniat hadmérnöki főnök 275.
Roguet hadosztály 449.
Rohowi Bess Ádám 382.
Román, szegfalvi nemes 195.
Ronchi 127.
Roschbir 324.
Rosenberg hg. 73.
Rostás Pál 476.
Rotgisser (Rézöntő) Fülöp 317.
Roth tábornok 270, 443, 449, 457.
Rothkirch Lipót br. 96.
Rothschloss 467.
Rothuet Joachim 422.
Rottal Andrásné 157.
Rottofreno 125.
Rovás (rovatal) 21.
Rozgonyi ütközet 201.
Rozgonyiak 211, 505.
Rozgonyi György pozsonyi főispán 504, 510. — István főispán 483, 504, 508, 510. — János tárnokmester 516. — Simon egri püspök 510, 512. — Simon veszprémi püspök 504.
Rókapatak 38.
Róma 168.
Rónai-Horváth Jenő 45, 118, 283, 501.
Rudelsdorf 296.
Rudnay-család 214.
Rudolf (Habsburgi) 197. — főherczeg 239. — király 17, 217, 230, 417—419, 421, 534, 544. — trónörökös 129.
Rumburg 108, 113.
Ruszt falu 511.

S

Saale folyó 91.
Sabionetta 293.
Sacile 127.
Sajószentpéteri gyűlés 221.
Salamon Ferencz 283, 464.
Salamonfölde nevű szántóföld 403, 404.
Salgó vára 213, 218, 223. — tulajdonosai és tartozékai 604.
Salius Jeromos 130.
Salm generális 17—21, 23, 238, 242.
Salmis Gyula 216, 217.
Salza 295.
Salzburg gr. alezredes 133.
Salzburgi érsek 66.
Samaria Ferdinánd (Speciacasai) 481.
Sandhubel 470.
Sandomir 57, 74.
Santini Paolo 471.
Sarau 539.
Sardinia 123.
Sarmassy kastély 248.
Saskő vár tulajdonosai és tartozékai 598.
Sasvár vár birtokosai és tartozékai 573.
Savar helység (Pozsony vm.) 207, 366.
Sax törzsorvos 84.
Sayda 263.
Ság 8, 223. —i prépostság 228.
Sághy János közhuszár 452.
Sándor pápa (VI.) 393. — czár 68, 90, 267, 268, 278, 281, 352. — Leopold főherczeg 51.
Sárfenék 511. —i vár 523.
Sárkány-rend 372.
Sárkány szigete 235.
Sármás 241.
Sáros vára 424. — tulajdonosai és tartozékai 627. — vármegye 159, 222.
Sárospatak 221, 224, 228, 423. — vár tulajdonosai és tartozékai 630.
Schaffgotsche 129.
Schaffhausen 295, 377.
Scharfeneck Hermann 375.
Schauroth tábornok 67, 68.
Schäffer József 98.
Schärding 53, 54.
Scheither Henrik br. 93.
Schellendorf Konrád 382.
Schifferstadt 294.
Schildberg 296.
Schill 66.
Schkeuditz 346.
Schlang (csatakigyó) 667.
Schlechtlins-Klaus 566.
Schlesisch-Neustadt 468.
Schlick Ferencz Henrik gr. 340.
Schmerling József táborszernagy 305.
Schmiedeberg 467.
Schneider alezredes 446.
Schneller András 96, 281. — hadosztály 445.
Schnitzenpaumer György 558.

Schorndorf 563, 568. —i tábor 566.
Schönau 338.
Schönbrunn 57. —i béke 82, 145.
Schönfeld tábornok 658.
Schöngrabern 295, 469.
Schreter Tamás 487.
Schrott Kálmán 257, 258, 535.
Schusterhäuser 447.
Schwarzenberg Károly hg. 71, 73, 76—113, 128, 129, 147, 263, 264, 266—268, 270, 271, 278, 279, 281, 296, 306, 337, 338, 340, 341, 343—346, 349, 352, 357, 359—362, 443, 444, 447, 451—453, 456, 457, 469, 654, 655, 657, 658.
Schwarzwald 563.
Schwechâti vereség 144.
Schwegenheim 294.
Schweidnitz 293. — ostroma 125.
Schweinfurt 127.
Schweinschädeli ütközet 304.
Schwerin 125.
Scudier 129.
Sdezlaus de Stribeng comes 200.
Sebes (Pápócz mellett) 369.
Sebestyén József, Wesselényi Ferencz nádor patens levele Barkóczy István katonáihoz 299—301.
Sebestyén l. Barnabási Miklós.
Sebestyén detrekői várnagy 204. — tornai ispán 195.
Sebős (a Bazini és Szentgyörgyi családból) 506.
Segesd 8, 539. —i török 251.
Segonzánó 127.
Selmeczbánya 134, 158, 159.
Semenye 418.
Sempte vára 25, 430. — birtokosai és tartozékai 575.
Sennyey Imre báró 465.
Seregbontó ágyú 299.
Serédy Gáspár 215, 220, 226, 233. — György 220.
Sessel tábornok 293.
Sestevitz 340, 347, 350, 351. —i haditanács 349.
Severinum — Szörény vára 130.
Seydwitz 262.
Siebenbrunn (Ober-) 63.
Sielo-Wielikoje 296.
Signiewiczi 469.
Silkó Menyhárt 407, 409, 411—414.
Silyánovics István 173, 174, 181, 187.
Simbschen gyalogezred 444.
Simon modrusi püspök 170. — puskaportörő 675, 677.
Simoni 25.
Simonyi alezredes 296.
Singer Jakab dr. 483.
Sirok vára (Heves vm.) 224, 228. — tulajdonosai és tartozékai 615.
Sitkay Gotthárd 188, 308.
Skatsán várkastély 367.
Smitkovszky Henrik 518, 519.
Soklyós (Siklós) 249.
Solferino 129. —i ütközet 654, 656.
Solothurn 561.
Soltész György őrmester 450.
Soltészek (pozsonyvármegyei érseki —) 385.
Solymos vára 172, 173, 179.
Somlyai vár 44.
Somlyó 475.
Sommacampagna 293.
Sommerfeld 359. — -Mockau 349.
Somogyi Bálint 533. — Gergely hadnagy 21.
Somogy vármegye 6.
Somoskő vára 223, 224, 228. — tulajdonosai és tartozékai 604.
Sophia 651.
Soponya 550.
Sopkon 194, 356, 465.
Sopron vm. 175, 182, 190, 238.
Souches 461.
Souhan hadteste 348.
Soult 64.
Sólymos (Arad vm.) 184, 187, 212, 308.
Sós Benedek (Harmathi) 174. — Demeter 174, 182, 188, 307.
Sóvár vár tulajdonosai és tartozékai 627.
spahi 121.
spanyolok 293.
Spanyolország 80, 389.
Spáczai Tamás 381.
Spiegelberg ezredes 294.
Spizza 129.
Splényi Ferencz 98.
Stadion gr. külügyminiszter 52, 53, 62, 64, 68, 74.
Stara-Wizwa 469.
Starhemberg Guidó tábornok 135.
Starosz 165.
Steierország 33, 56, 234, 252, 254, 414, 417, 531, 532, 538, 539.
Steigentesch ezredes 358.
Steigentese 67.

Stein tábornok 467.
Stenocó 129.
Stersen Gergely 569.
Stewart, Sir Charles 358.
Stibor egri püspök 376. — erdélyi vajda 363—376, 384. — pozsonyi főispán 207—209. — testvérei 207, 208, 366, 371. — leánya 382. ifjabb — 376—380, 382, 383, 503, 510. ifj. — gazdagsága 381. ifj. — leánya 504.
Stiboriczi Miklós 383. — Bydgowski Miklós 375. — Nikolajko 382, 383, 385.
Sticzl József kommisszárius 409, 528, 529, 535, 547.
Stieger János 504.
Stiller János tanár 309.
Stipsics tábornok 60, 66, 71.
Stiria l. Steierország alatt is 194.
Stockach 295.
Stokel Miklós kovács 323.
Stokholmi svéd hadi levéltár 355.
Stolpen (Drezdától keletre) 273. —i ütközet 470.
Stomfa vára 190, 191, 202, 216. — tulajdonosai és tartozékai 436—437.
Storó 129.
Strassburg 470.
Streffleurs Militärische Zeitschrift 479.
Striesen 281, 449.
Stutterheim 128.
Stuttgart 555—568. —i tartománygyülés 564.
Suvarow hadvezér 144.
Sulzbach 294.
Surány vára 223, 228, 229, 367, 426.
Svájcz 560. —iak 564. —i tizenhárom kanton 397.
Svendi Lázár 297.
Svéd csapat 86. — ország 67, 77, 81, 386. — trónörökös 267.

Sz

Szabad hajduk 424.
Szabolcs vm. 159, 180.
Szabor 235.
Szabó Jakab 237.
Szakolcza 158, 380, 383, 384, 506.
Szalay, Nádasdyné kanizsai kapitánya 234. — István tizedes 454.
Szalánczi vár tulajdonosai és tartozékai 622.
Szalánkemén 181, 184.
Szalárdi J. 35, 44, 46, 47. — krónikája 309.
Szalik pasa 461.
Szalonta 474.
Szamos folyó 38, 40, 43, 47.
Szamosfalva 37.
Szamos-Ujvár 285.
Szaniszló pécsi püspök 6, 7.
Szapolyai J. erd. vajda l. Zápolya alatt is 168, 170, 175, 176, 182, 183, 185—188, 308, 558.
Szatmár 285, 465.
Szatmár vm. 159.
Szatmár-Németi 212.
Szádvár vára 423. — tulajdonosai és tartozékai 619.
Szálereai Ambrus 171, 174, 176, 180, 307.
Szászfenes 34, 38, 44. — gyalui országut 43. — i ütközet 34.
Szászi (ma Szászfalu) 224.
Szászlóna 38, 43, 45—48.
Szászok 56, 519.
Szászország 66, 107, 262, 264—266, 269, 273, 275, 294.
Szászvárosi gvardián 183.
Száva 129, 131, 132, 467, 476, 560 569.
Százados (II. oszt.) 337.
Százy (ma Szászfalu) 229.
Szecse Ferdinánd vezérőrnagy 97, 302.
Sedán 306.
Szeged 181, 184, 304.
Szegény Konrád 564, 567, 570.
Szejdi 35, 36, 40, 43—45, 50. — Achmed budai basa 34.
Szekfü Gyula 661—663.
Szelim szultán 168, 389, 397, 399, 556, 557.
Szendrei János dr., Az érsekujvári kapitányságban 1620-ban összeirt hadak 155—158. — A Khevenhüller-féle hadi utasitás 164—165, 333—334, 498—500, 683—686.
Szendrei János dr., 166, 501.
Szendrő vára 224, 228, 229. — tulajdonosai és tartozékai 618. — i udvarbiró 3.
Szendrőd 221.
Szent-Balázs 235, 250, 251.

Szentbenedek (Bars vm.) 224. — i apátság 228.
S. Benedettó 293.
Saint Cyr marsall 82, 92, 104—113, 265, 267—269, 271, 273, 276, 280.
Szentes 135.
Szentfalva 176.
St. Georges 128.
St. Giacomo 126, 127.
St. Giorgio 127.
Szent-Gotthárd 292, 460. — i ütközet 458, 459, 463, 482.
Szentgyörgy város 157, 191, 202, 235, 251. — tulajdonosai és tartozékai 439. — rend 303.
Szentgyörgyi-Bazini család 170, 204, 211, 508, 510.
Szentgyörgyi Ábrahám fiai 202. — Czeczilia 508. — György gróf 377. Márton 509. — Péter 375, 376, 508, 509. — Sebös 205. — fia Péter 205. — Tamás, a zsidók országos birája 507.
Szent-István falu 137.
Szent-Iványi ezredes 128.
Szentiványi kapitány 646.
Szent Jakab góré 235, 420.
Gr. St. Julien 65.
Szent-Kereszt falu 159.
Szent-Kereszty Zsigmond báró 466.
Szentlászló vár 509.
S. Lorenzó 293.
St.-menehuldi postamester 468.
S. Michaele 293.
Szentmihály 251.
Szent-Miklós 235.
Szentmiklós castrum-castellum tartozékai 635.
Szentpéter l. Sajó-Szentpéter.
Szentvid falu 206.
Szepes vára 213. — tartozékai 624.
Szepes vm. 159, 221, 222.
Szepetnek 241.
Szer («maga szerével») 553.
Szerbia 168.
Szerbországi hadjárat 170.
Szerdahelyi György 554.
Szerednye 224, 228. — vár tartozékai 634.
Szerelem József 466.
Szerémség 181.
Szerződés (Angliával kötött-) 58.
Széchenyi Frank vajda 363, 367, 376.
Széchenyi István gr. 335—339, 341, 343, 345—352, 355—362. — Jenő gr. 654. — Miklós nagyváradi püspök 654. — Rezső 654.
Szécsény vára 223. — tulajdonosai és tartozékai 606.
Szécsi Dénes eszterg. érsek 516.
Szécsi vigyázóház 235.
Székely Tamás l. Keteji.
Székely (Dósa) György 188. — Miklós (Kövendi) 560, 571.
Székelyhid 36, 181, 184, 463, 474.
Székelyek 519. — föld 170. — katonaság 40. — tábor 286.
Székesfehérvár 124, 201, 222, 369, 462, 463.
Széleskut helység 519.
Széplaky Balázs 7.
Szidi Ahmed budai pasa 283.
Szigeti bég 237, 248, 261, 533. — török 251.
Szigetvár 9, 25, 234, 236, 239, 250, 290, 420. — i küzdelem 10.
Szikra András 454.
Szikszó 180.
Szil 10.
Szilágyi Lajos 478.
Szilágyi Sándor 35, 287.
Szilágyság 36, 181.
Szilágysomlyó 36.
Szilézia 91, 106, 125, 149, 153, 467.
Szilvás (Alsó-, Közép-) 374.
Szilvási Iván 374.
Szily Márton 31, 32.
Szinán basa 481, 543.
Szitnya vár tulajdonosai és tartozékai 603.
Szklabinya vár tulajdonosai és tartozékai 594.
Szlavónia 116. — i bán 196.
Szluha György gróf 465.
Szmolenszk 559.
Szoboszló 35, 36.
Szokoly János 175.
Szolgáló atyafi (familiaris) 253.
Szolnok 135.
Szombath (Nagyszombat) város 157.
Szombathely 540.
Szomolány vára 505. — tulajdonosai és tartozékai 440.
Szomolnok 320.
Szovátága 170.
Szörénytornya 184, 185.
Szörény vára 176. — i bánság 168, 182.
Szőllős vár tartozékai 636.
Sztára pravda 569.

Sztrecsnó vár tartozékai 588.
Sztropkó kastély 226. — tulajdonosai és tartozékai 632.
Szucsán vára 208.
Szulejmán khán 463. — szultán 290.
Szunyog Gáspár 155. — né 156.
Szunyogh János 156. — Miklós 156.
Szűz Mária-rend 523.

T

Tagányi K. 663.
Tagliamento 128.
Tahy Ferencz 234. — Gábor 240.
Takarás (aratás) 5.
Takaró Mihály kapitány 237, 481.
Takáts Sándor 33, 42, 472.
Takáts Sándor: Thengöldi Bornemissza János 1—33, 234—261, 403—422, 528-555.
Taksa 24.
Tallián Ignácz (Vizeki) 293.
Tamás ágyúmester 324. — a Baziniak és Szentgyörgyiek őse 506.— egri püspök 369. — puskamester 665. — László fia 204. — Miklós fia 204. — szlavoniai bán 196.
Tamási János 373.
Tamási biró 249.
Tapolcsány l. Kistapolcsány.
Tarkő vár 227. — tulajdonosai és tartozékai 626.
Tarnow 74.
Tarnóczy András naszádos főkapitány 543. — Farkas 543.
Tarpay Miklós 178.
Tartalea v. Tartaglia — Nicolo 472.
Tata 10, 222.
Tatai kapitányság 32.
Tatárok 290.
Taucha 349, 352—354, 360.
Taurinus 561.
Tausi vereség 380.
Tábor 291.
Tálya 213. — vár tulajdonosai és tartozékai 629.
Tegetthoff 306.
Tehány falu 137.
Telegdy István kincstartó 178, 308, 309.
Tellesbrunni Ottó 202.
Tellesbrunni Ruger 202.
Temes (Béga) 184.
Temes folyó 185.
Temesköz 179, 185.
Temesi bánság 116.
Temesvár 34, 167, 172, 173, 176, 178, 179, 183—185, 188, 292, 308, 364, 395, 557. — ostroma 184. — i csata 185. — i országgyűlés 364—366, 368. — i zsidók 483.
Temetvény vár tulajdonosai és tartozékai 576.
Templomok (köritett-) 214.
Teplitz 107, 112, 262, 263.
Terebes vár tulajdonosai és tartozékai 631.
Ternyei János 465.
Teste-hadosztály 449.
Teuffl András győri generális 534, 542, 551. — György báró 404, 412, 531.
Teuffenbach 539.
Tevalle őrnagy 294.
Tharandt 263, 281.
Thengöld 3.
Theresienfeld 262.
Thielemann különitménye 302.
Thielen 341, 345, 349, 350, 355—357.
Thomory érsek 132.
Thornallyay János 175. — Mihály 178, 187.
Thoti Lengyel István 421.
Thót Ferencz 452.
Thököly Imre 309.
Thugut 51.
Thumb udvarnagy 566.
Thurn György 569.
Thuróczy Miklós alvajda 175, 182.
Thury Farkas 546. — György 5, 10, 17, 25, 235, 236, 541, 547, 549. — Márton 15, 546.
Thurzó Elek tárnokmester 213, 215, 220, 423. — Ferencz 148, 150, 152. — György 432. — Kálmán N.: gr. Széchenyi István szerepe a lipcsei csatában 335—362. — Kálmán (Nosziczi) 166. — Mihályné 157
Thuzel János 484.
Tiegel l. Jörg Tiegel.
Tientistai ütközet 305.
Tihanyi főlegény 3. — kapitány 237.
Tikos (tyukos) kocsi 28.
Tirol 55, 59, 124, 127, 129. — i felkelők 53.
Tisza folyó 176.
T.-Varsány 176, 308.
Tiszavárkony 176, 308.
Tiszáninneni kerület 220.

Titel 181, 184.
Tokaj 180, 184, 213, 221, 224, 228, 229, 429. — vár tulajdonosai és tartozékai 629. — i kapitány 3, 237.
Toldi Ferencz 210.
Toldy Gáspár 226.
Tolna falu 236.
Tomory Pál 170, 175, 179, 180, 188, 287. l. Thomory alatt is.
Tonpeck János 375.
Torbágy (Fehér vm.) 207.
Torda vm 37, 183.
Tordaaranyos vármegye 37.
Torgau 111, 354.
Torna vára 213, 218, 227. — tulajdonosai és tartozékai 620.
Torna vm. 159, 223.
Tornalyaiak 211.
Tornócz castellum 226.
Toroczkó városa 183.
Toroczkószentgyörgy vára 183.
Tortona 127.
Toscána 123.
Tournay 468.
Tóth temesi táblabiró 62.
Tóth Zoltán dr.: A magyar lovasság regulamentuma 1722. 160—164, 329—332, 496—498, 680—683.
Tömös 116. — i szoros 115, 117, 119.
Törcsvári szoros 117. — i uradalom 182, 183.
Török Bálint (Enyingi) 12. — Ferencz 9, 10, 12, 14, 15, 17—19, 21. — Imre nándorfehérvári bán 175, 187.
Törökország 179, 556. — zászló 16.
Törös János 156.
Tőkés (Alsó- Felső-) 137.
Trachenbergi terv 88.
Traun folyó 55.
Trautenberg 74.
Trautson Brigitta 30.
Trautson János 242.
Trebbia folyó 127.
Trebinjica 305.
Trencsén 73, 199, 423. — vár tulajdonosai és tartozékai 583. — vm. 157, 222. — város 158.
Trenchèen 334.
Trient 55.
Triest 129, 476.
Trochman l. Oszlopi.
Troppaui ütközet 467.
Troyes 296, 361.
Trun Luca 401.
Tuilleriák 81.
Turin 654.
Turkevei Ambrus dévaványai p. 174.
Turtsek tizedes 444.
Turzófalva 305.
Túr vize 176.
Túrócz vm. 157, 202, 222. — i prépostság 228.
Túróczi Benedek 367.
Tübingen 565, 568. — i szerződés 565.
Tvartkó bosnyák király 208, 507.
Tyle Máté 319.
T. K.: Geschichte des k. u. k. Infanterieregiments Freiherr Kray Nr. 67, 304.
T. K. A wippachi huszáremlék 476—477.

U

Udvarhely vm. 117.
Udvarhelyi székelyek 41.
Udvari csapat (turma) 42, 43, 661. — kamara 21, 24.
Ugarte miniszter 52, 56.
Ugocsa vm. 159, 222.
Ugod (Veszprém vm.) 212.
Ugrócz vár 207.
Ujbánya 134.
Ujlak (Ilok) 212.
Ujlaki Miklós erdélyi vajda 511, 518. — Sebestyén 261, 420.
Uj-Palánka l. Palánka.
Újudvar 543.
Ujvár (Holics) 198.
Ujvár l. Érsekujvár.
Ulanusok 100.
Ulászló király (I.) 510—512, 515, 525.
Ulászló király (II.) 168—171, 186, 390, 392, 393, 395—397, 559—562, 572.
Ulicsi mező 184.
Ulm 469, 470.
Uloki ütközet 305.
Ulrik hg. 563, 564, 566.
Ung vm. 159, 222.
Ungvár vára 224, 228, 465. — tartozékai 634.
Unna folyó 294.
Untertürkheim 563.
Upocs l. Egyed mester.
Uraim (familiares) 9.

Urfahr-Linz 296.
Usedom huszárjai 468.
Utraquisták 561.

V

Vajticzky Emánuel dr.: Evlia cselebi feljegyzései a magyarok harczmodoráról és katonai jelleméről 282—292, 458—465.
Valachis főhadnagy 653.
Valencienne 468.
Valkó vára 188.
Vandamme hadoszt. tábornok 103, 456. — hadteste 273.
Vaprió 127.
Var folyó 127.
Varennei nemzetőrség 468.
Varga Ferencz 454.
Varsány l. Tiszavarsány.
Vas vm. 175, 182, 190, 239. — i várjobbágyok 195.
Vaskapu 185.
Vasvári béke 482.
Vasvörösvár 654.
Vaszily nagy fejedelem 558.
Vág folyó 194, 366.
Vámbéry Ármin 283.
Vámos Gergely (Ivánházi) 174.
Vámos vára 213.
Várad 34—37, 50, 284, 285, 463. — i csapat 37, 47. — i hévvizek 188. — i püspök 18.
Várady Gáspár 434.
Várbirtok Nyitra megyében 441. — Pozsony megyében 441.
Várday Ferencz erdélyi ppk. 175, 183.
Várkonyi sereg 179.
Vármegyék (felsőmagyarországi —) 124.
Várnai csata 512.
Város l. felsőmagyarországi.
Városok (bástyás —) 214.
Vecse castellum 226.
Veglia 401.
Veit (buochi) 566.
Velencze 168, 374, 392, 399, 402.
Velletri 293.
Venczel cseh király 206, 374. — m. király 199, 201.
Verbőczy Imre 6.
Veres Benedek l, Farnosi.
Verona 127, 654, 658.
Versenyös 536.
Vescovate 293.
Vessey György 237.
Veszprém 10, 16, 182, 480, 481. — vármegye 21. — i huszárok 16. — i kapitány 237, 548.
Vetkovics András 241.
Vécsey zászlós 640. — Ágoston br. 295, 296. — Péter tbnok. 60. — Siegbert báró (Hajnácskői) 294.
Végbeszterczevár tulajdonosai és tartozékai 585.
Végles vára 224, 229. — tulajdonosai és tartozékai 595.
Végvárak 221, 233, 534.
Vér Mihály 475.
Vértesek 100.
Vicenza 654.
Victor tbnagy. 103, 113, 273.
Viczei varga kapitány 174, 183, 307.
Viddin 117.
de Vigenere (Blaise) 299.
Vigo-Miola 127.
Vigvár (Nyitra vm.) 207, 370.
Világos vára 179, 184.
Vilmos osztrák hg. 366. — porosz herczeg 358. — troppaui herczeg 511. — württembergi trónörökös 465.
Villafranca 657, 658.
Villey Pierre 299.
Vinna vár tartozékai 633.
De Vins József százados 125.
Visegrád 202, 222. 224, 510.
Visztula 67.
Vitán 10.
Vitéz János váradi ppk. 516.
Vitézlő atyafi (familiaris) 1, 6, 7. — nép 29, 31.
Vitovecz János szlavoniai bán 515.
Vizkeleti Mihályné 156.
Vladimir rend 336.
Vlád, beszarábiai vajda 364.
Vogl Antal 466.
Vogt Gábor 571.
Vojvoda 165.
Volmart Hans 568.
Vorarlberg 469.
Voreppe 128.
Voyszkóné 156.
Vörös Ábrahám 198.
Vöröskő vára 191, 199, 202, 435, 511, 512, 522, 524, 526. 527. — tulajdonosai és tartozékai 440.
Vöröstorony-szoros 126.
Vulkán szoros 115, 126.

Wachau 338, 340, 357, 359, 360.
Wagram 51, 72. — i csata 296, 306, 469.
Waiblingen 568.
Walpó 7.
Waltersdorf gr. 271.
Wallis 74.
Wallmoden Lajos gróf 58, 295.
Wartberg 338.
Wartensleben ezredes 116, 469, 643.— hadteste 468.
Wask mester 205.
de Waux gy.-ezred 446.
Wecker Márton 407.
Weesensteni kastély 277.
Wehr 295.
Weinert kapitány 653.
Weingarten 294.
Weinsberg 563.
Weiss János főhadnagy 296.
Weissenwolf Miklós gr. altbnagy 95, 443. — hadosztály 442, 444, 447, 451, 452.
Weisseritz folyó 275—277, 443—445, 457.
Werbőczy 183.
Weres Gergely (Sárvári) 174.
Wesentius Ferencz 235.
Wesselényi Ferencz nádor 158, 299, 300. — gróf 159.
Wesselényi Pál 309.
Wessely vára 378.
Westfália 59, 354. — iak 70.
Wetzlár 294.
Widderitsch 350, 351, 358—360, 646.
Widdin 646.
Wieland György alezredes 469.
Wien 296.
Winiczai kastély 74.
Winter István őrmester 453.
Wintzingerode 354.
Wippach 476, 477.
Wirnheim 295.
Wittenberg 111.
Wittgenstein gr. tbnok. 100, 107, 263—268, 270, 271, 277, 279, 281, 442, 443, 449, 457.
Wladimir-rend 342, 343, 346, 361.
Wlaschütz Vilmos ezredes 145.
Wojtsek százados 451.
Wolfart Pál 511
Wolfart Ulrik 377.
Wolframskirchen (Morvaorsz.) 73.
Wolkendorf 63.
Wolsey biboros 132.
Woyadecz 74.
Wranna 108.
Wrede hadteste 92.
Wurfelsdorf 62, 63.
Wurmser 57, 61, 67, 68, 71.
Württemberg hg. 100, 456.
Württemberg 386, 563, 564, 567, 570.
Würzburg 92, 127, 468. — i hg. 564.

Z

Zabolai gyülés 519.
Zajewski altb. 101.
Zakariás molnár 314, 318, 323.
Zala-Egerszeg 292. — gyepüje 538. — vár 418. — vm. 175, 182, 238, 239. — i várjobbágyok 195.
Zanovics 75.
Zarobotana 471.
Zay famila 156.
Zayugrócz vár tulajdonosai és tartozékai 591.
Zádorlak vára 179, 184.
Zágorjei portyázás 305.
Zágráb 70. — i püspök 18.
Zápolya György 212. — István 212, 521. — János 211—213, 220. — birtokai 212. — i Imre kincstartó 516, 521.
Zára 507.
Zárd 213.
Zászlóalj 40.
Zeble (Zsebely) 184.
Zechmeister Teophil br. 96.
Zedlaczko 485.
Zeffer aga 16.
Zeits városa 302.
Zelting generális 534.
Zemplén vm. 159, 223.
Zeng 401. — i püspökség 389.
Zerinvár 290, 291, 458, 460.
Zettek János ágyumester 491.
Zeuldvar — Johannes de 200.
Zichy Antal 355. — Bernát 226. — Ferdinánd 343, 349, 355—357. — Károly gr. 51—75. — Rezső 658.— gr. család zsélyi levéltára 51.
Ziethen tábornok 277, 279, 443, 449.
Zilah 36.
Zimony 116, 126. — i tábor 141.
Zittau 106.
Zlatin (ma Nagyszalatna) 224, 229.
Znaim 56, 57, 59, 72, 74, 296, 469.
Znió vár tulajdonosai és tartozékai 594.

Zoltay István 297.
Zolthay János 556.
Zongor János 21. — Zsigmond 155.
Zólyom vára 158, 159, 202, 224, 227, 229. — tulajdonosai és tartozékai 596. — vm. 157.
Zólyomlipcse vár tulajdonosai és tartozékai 596.
Zöblitzi haditanács 267.
Zrinyi György 237, 238, 242—245, 247—257, 261, 411, 412, 416, 528, 532, 541, 544. — Miklós szigetvári hős 10, 290, 291, 392. — Miklós a költő 292, 460, 461, 482.
Zupanek (Schupanek) 645.
Zsarnócza (Bars vm.) 214.
Zsember (Alsó-) (Hont vm.) 214.
Zsemberi család 214.
Zsernitzi magaslatok 443.
Zsigmond király 205—209, 363, 365—375, 377—381, 503, 505, 507, 508, 510, 524. — lengy. király 168, 187, 396, 560.
Zsinka Ferencz Erdélyi Gyula: Veszprém város története a török idők alatt 480—482.
Zsoldos János 381.
Zsoldos lovasság 41.
Zs. F. Mihóczi R. Zrinyi és Montecuccoli polemiája; Történelmi és Régészeti Értesítő 482—83.
Yl: Márki Sándor: Dósa György 307—308.

TARTALOM.

Lap

TAKÁTS SÁNDOR. Thengöldi Bornemissza János. I. ... 1
GYALOKAY JENŐ. A szászfenesi ütközet ... 34
MARCZALI HENRIK dr. Gróf Zichy Károly levelezése 1809-ben O'Donnel József pénzügyminiszterrel ... 51
DORMÁNDY GÉZA. Magyar csapatok az 1813. évi drezdai csatában. I. ... 76

Tárcza.

PILCH JENŐ. A sinaiai kolostor védelmezése a 2. székely határőrezred által 1788. márczius 24-én ... 114
— ő. Évfordulót ünneplő magyar ezredek. I. ... 123

Hadtörténelmi apróságok.

KROPF LAJOS. Adalék az 1523. évi török portyázás történetéhez ... 130
RELKOVIĆ NÉDA dr. Bakabánya hadi költségei 1683—1696-ig ... 132
KEMÉNY LAJOS. Adalékok Kassa 1706-iki ostromához ... 135
—CH. Vitéz járőr ... 141

Hadtörténelmi irodalom.

Ismertetések.

PJ. 1. Mitteilungen des k. u. k. Kriegsarchivs ... 143
2. K. u. k. Kriegsarchiv: Befreiungskriege 1813—1814. I—II. Band 144

Hadtörténelmi okmánytár.

KÁRFFY ÖDÖN dr. Megbizottak jelentése Árva vára állapotáról (1557.) ... 148
SZENDREI JÁNOS dr. Az érsekujvári kapitányságban 1620-ban összeírt hadak 155
DONGÓ GYÁRFÁS GÉZA. Wesselényi Ferencz nádor futólevele 1663-ból ... 158

Magyar hadiszabályzatok gyüjteménye.

TÓTH ZOLTÁN dr. A magyar lovasság regulamentuma 1722-ből ... 160
SZENDREI JÁNOS dr. A Khevenhüller-féle hadi utasítás. V. ... 164

Vegyesek.

A Magy. Tud. Akad. hadtörténelmi bizottságából ... 166
A boritók lapon pályázat.

Franczia tartalomjegyzék a belső oldalon.
Sommaire français à la page intérieure.

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE.

SOMMAIRE.

Page

ALEXANDRE TAKÁTS. Jean Bornemissza de Thengöld. I. — 1
EUGÈNE GYALOKAY. Le combat de Szászsebes — 34
HENRI MARCZALI dr. Correspondence du comte Charles Zichy en 1809 avec le ministre des finances O'Donnel — 51
GÉZA DORMÁNDY. Troupes hongroises en 1813 dans la bataille de Dresde. I. 76

Feuilleton.

EUGÈNE PILCH. La défense du cloître de Sinaïa par le régiment des Siculiens Nro 2., le 24. Mars, 1788 — 114
— ő. Régiments hongrois qui fêtent un anuiversaire. I. — 123

Détails d'histoire militaire.

LOUIS KROPF. Données à l'histoire des combats turcs en 1523 — 130
NÉDA RELKOVIĆ dr. Les dépenses de guerre de la ville de Bakabánya depuis 1683 à 1696 — 132
LOUIS KEMÉNY. Données au siège de Cassovie en 1706 — 135
— CH. Patrouille héroique — 141

Littérature d'histoire militaire.

Renseignements.

PJ. 1. Publication des Archives de Guerre Imperiales et Royales — 143
2. Archives de Guerre Imperiales et Royales: Luttes d'indépendance en 1813 - 1814. Tome I. et II. — 144

Documents sur l'histoire militaire.

EDMOND KÁRFFY dr. Rapport de l'état de la forteresse d'Árva par les délégués (1557) — 148
JEAN SZENDREI dr. Les troupes conscrites dans le commandement d'Érsekujvár en 1620 — 155
GÉZA DONGÓ GYÁRFÁS. Sauf conduit du palatin François Wesselényi en 1663 — 158

Recueil des règlements militaires hongrois.

ZOLTAN TÓTH dr. Règlement de la cavalerie hongroise 1722 — 160
JEAN SZENDREI dr. Règlement militaire par Khevenhüller. V. — 164

Divers.

Du Comité d'histoire militaire de l'Académie des Sciences Hongroises — 166
Concours.

TARTALOM.

Lap

Márki Sándor. A magyar parasztháború 1514-ben. I. — — — — — — 167
Házi Jenő. Detrekő vára a középkorban. I. — — — — — — — — — 190
Demkó Kálmán dr. Felsőmagyarországi várak és várbirtokok a XVI. században. I. — — — — — — — — — — — — — — — — 210
Takáts Sándor. Thengöldi Bornemissza János. II. — — — — — — 234
Dormándy Géza. Magyar csapatok az 1813. évi drezdai csatában. II. — 262

Tárcza.

Vajticzky Emánuel dr. Evlia Cselebi feljegyzései a magyarok harczmodoráról és katonai jelleméről. I. — — — — — — — — — — — 282
—ő. Évfordulót ünneplő magyar ezredek. II. — — — — — — — — 292

Hadtörténelmi apróságok.

Kemény Lajos. 1566. Zoltay István szendrői kapitány levele — — — — 297
Kropf Lajos. A régi magyar szekérvár — — — — — — — — — — 297
Sebestyén József. Wesselényi Ferencz nádor patens levele Barkóczy István katonáihoz — — — — — — — — — — — — — — — 299
—ch. Kordás Mihály huszár zászlóvivő vitézi tettei — — — — — — 301

Hadtörténelmi irodalom.

Ismertetések.

T. K. Geschichte des k. u. k. Infanterieregiments Freiherr Kray Nr. 67 — 304
Cs. Tankönyv a hadtörténelem tanulmányozásához a cs. és k. hadapródiskolák számára — — — — — — — — — — — — — — — — 305
yl. Márki Sándor: Dósa György — — — — — — — — — — — — 307
N. T. K. Soós Elemér: Eger vár-város története, hadi és műleírása — — 309
—ő. Biharvárad folyóirat — — — — — — — — — — — — — — 309

Hadtörténelmi okmánytár.

Iványi Béla dr. Adatok az eperjesi ágyúöntőház és puskapormalom középkori történetéhez. I. — — — — — — — — — — — — — — — 311

Magyar hadiszabályzatok gyüjteménye.

Tóth Zoltán dr. A magyar lovasság regulamentuma 1722-ből — — — 329
Szendrei János dr. A Khevenhüller-féle hadi utasítás. VI. — — — — 333

Vegyesek.

A borítéklapon: hivatalos értesítő.

Franczia tartalomjegyzék a belső oldalon.
Sommaire français à la page intérieure.

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE.

SOMMAIRE.

Page

ALEXANDRE MÁRKI. L'émente des paysans en Hongrie en 1514. I. — — 167
EUGÈNE HÁZI. La forteresse de Detrekő an moyen âge. I. — — — — 190
COLOMAN DEMKÓ dr. Forteresses et leurs domains de la Hongrie Septentrionale au XVIe siècle. I. — — — — — — — — — 210
ALEXANDRE TAKÁTS. Jean Bornemissza de Thengöld. II. — — — — 234
GÉZA DORMÁNDY. Troupes hongroises en 1813 dans la bataille de Dresde. II. 262

Feuilleton.

EMANUEL VAJTICZKY dr. Les notes d'Evlia Cselebi des coutumes guerrières des Hongrois et de leur caractère militaire. I. — — — — — — 282
—ő. Régiments hongrois qui fêtent un anniversaire. II. — — — — 292

Détails d'histoire militaire.

LOUIS KEMÉNY. 1566. Lettre d'Etienne Zoltay capitaine de Szendrő — — 297
LOUIS KROPF. Le clos hongrois formé de charrues — — — — — — 297
JOSEF SEBESTYÉN. Lettre patente du gouverneur François Wesselényi aux soldats d'Etienne Barkóczy — — — — — — — — — — — 299
— CH. Les hauts faits du porte-étandard Michæl Kordás — — 301

Littérature d'histoire militaire.

Renseignements.

T. K. Historique de Regiment d'infanterie Nro. 67., Baron Kray — — 304
Cs. Livre de classe pour l'étude de l'histoire mil. destiné aux Ecoles de Cadets Imp. et Royales — — — — — — — — — — — 305
YL. Alexandre Márki: Georges Dósa — — — — — — — — — 307
N. T. K. Elemér Soós. Historique de la ville d'Eger, en fait de guerre et d'autres — — — — — — — — — — — — — — — 309
—ő. Revue Biharvárad — — — — — — — — — — — — — 309

Documents sur l'histoire militaire.

BÉLA IVÁNYI dr.: Données a l'historique de l'atelier des canons et de la poudrerie d'Eperjes au moyen âge. I. — — — — — — — — 311

Recueil des règlements militaires hongrois.

ZOLTÁN TÓTH dr. Réglement de la cavalerie hongroise 1722 — — — 329
JEAN SZENDREI dr. Réglement militaires par Khevenhüller. VI. — — — 333

Sur la page extérieure: Renseignement officiel.

TARTALOM.

Lap

N. Thurzó Kálmán. Gróf Széchenyi István szerepe a lipcsei csatában — 335
Házi Jenő. Detrekő vára a középkorban. II. — — — — — — — — 363
Márki Sándor. A magyar parasztháború 1514-ben. II. — — — — — — 386
Takáts Sándor. Thengöldi Bornemissza János. III. — — — — — — 403
Demkó Kálmán dr. Felsőmagyarországi várak és várbirtokok a XVI. században. II. — — — — — — — — — — — — — — — — 423
Dormándy Géza. Magyar csapatok az 1813. évi drezdai csatában. III. — 442

Tárcza.

Vajticzky Emánuel dr. Evlia Cselebi feljegyzései a magyarok harczmodoráról és katonai jelleméről. II. — — — — — — — — — — — 458
—ő. Évfordulót ünneplő magyar ezredek. III. — — — — — — — — 465

Hadtörténelmi apróságok.

Kropf Lajos. Zarobotana — — — — — — — — — — — — — — 471
Kemény Lajos. Lippay Balázs, Bocskay főkapitánya Kassa városához — 473
Lukinich Imre dr. Katonai esküminták 1667-ből — — — — — — — 474
T. K. A wippachi huszáremlék — — — — — — — — — — — — — 476

Hadtörténelmi irodalom.

Ismertetések.

Pj. Külügy-Hadügy. Streffleurs Militärblatt. Bal Jeromos: Szepes vára története — — — — — — — — — — — — — — — — — 478
Zsinka Ferencz. Erdélyi Gyula: Veszprém város története a török idők alatt — — — — — — — — — — — — — — — — — — 480
Zs. F. Mihóczi Rezső: Zrinyi és Montecuccoli polemiája. Történelmi és Régészeti Értesítő XXIX. évf. III—IV. füzet — — — — — — 482

Hadtörténelmi okmánytár.

Iványi Béla dr. Adatok az eperjesi ágyúöntőház és puskapormalom középkori történetéhez. II. — — — — — — — — — — — — — — 484

Magyar hadiszabályzatok gyüjteménye.

Tóth Zoltán dr. A magyar lovasság regulamentuma 1722-ből — — — 496
Szendrei János dr. A Khevenhüller-féle hadi utasítás. VII. — — — — 498

Vegyesek.

Hivatalos értesítő — — — — — — — — — — — — — — — — — 501

Franczia tartalomjegyzék a belső oldalon.
Sommaire français à la page intérieure.

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE.

SOMMAIRE.

Page

N. Coloman Thurzó. Le rôle du comte Etienne Széchenyi dans la bataille de Leipsic. — — — — — — — — — — — — — — — — 335

Eugène Házi. La forteresse de Detrekő an moyen âge. II. — — — — 363

Alexandre Márki. L'émente des paysans en Hongrie en 1514. II. — — 386

Alexandre Takáts. Jean Bornemissza de Thengöld. III. — — — — 403

Coloman Demkó dr. Forteresses et leurs domaines de la Hongrie Septentrionale au XVIe siècle. II. — — — — — — — — — — — — 423

Géza Dormándy. Troupes hongroises en 1813 dans la bataille de Dresde. III. 442

Feuilleton.

Emanuel Vajticzky dr. Les notes d'Evlia Cselebi des coutumes guerrières des Hongrois et de leur caractère militaire. II. — — — — — — 458

—ő. Régiments hongrois qui fêtent un anuiversaire. III. — — — — 465

Détails d'histoire militaire.

Louis Kropf. Zarobotana. — — — — — — — — — — — — — — — 471

Louis Keményi. Blasius Lippay, sous-chef de Bocskay à la ville de Cassovie. 473

Emeric Lukinich dr. Modéles de serments militaires de 1667 — — — 474

T. K. Monument de hussards à Wippach — — — — — — — — — 476

Littérature d'histoire militaire.

Renseignements.

Pj. Külügy-Hadügy. Revue mil. de Streffleur. Jerome Bal: L'histoire de la forteresse de Szepes — — — — — — — — — — — — — — 478

Francois Zsinka. Jules Erdélyi: L'histoire de la ville de Veszprém sous le règne des Turcs. — — — — — — — — — — — — — — — 480

Za. F. Rudolph Mihóczi: Le polémique entre Zrinyi et Montecuccoli. Renseignements historiques et archéologiques. XXIX. année, tomes III—IV. 482

Documents sur l'histoire militaire.

Béla Iványi dr.: Données à l'histoire de l'atelier des canons et de la poudrerie d'Eperjes au moyen âge. II. — — — — — — — — — 484

Recueil des règlements militaires hongrois.

Zoltán Tóth dr. Réglement de la cavalerie hongroise 1722. — — — — 496

Jean Szendrei dr. Réglement militaire par Khevenhüller. VII. — — — 498

Divers.

Renseignement officiel — — — — — — — — — — — — — — — 501

TARTALOM.

Lap

Házi Jenő. Detrekő vára a középkorban. III. ... 503
Takáts Sándor. Thengöldi Bornemissza János. IV. ... 528
Márki Sándor. A magyar parasztháború 1514-ben. III. ... 556
Demkó Kálmán dr. Felsőmagyarországi várak és várbirtokok a XVI. században. III. ... 573

Tárcza.

Görgey Albert. Görgey György kapitány jelentése ezredéhez török fogságából. ... 639

Hadtörténelmi apróságok.

Palatinus József. Széchenyi Jenő gróf följegyzései az 1859. évi olasz hadjáratból. ... 654

Hadtörténelmi irodalom.

Ismertetések.

Hóman Bálint dr.: Czimer Károly dr.: Az Árpádházi királyok apródjai. A magyar királyok udvari katonái a XI—XIV. században. Az Árpádházi királyok várjobbágyai. ... 660

Hadtörténelmi okmánytár.

Iványi Béla dr. Adatok az eperjesi ágyúöntőház és puskapormalom középkori történetéhez. III. ... 665

Magyar hadiszabályzatok gyüjteménye.

Tóth Zoltán dr. A magyar lovasság regulamentuma 1722-ből ... 680
Szendrei János dr. A Khevenhüller-féle hadi utasítás. VIII. ... 683

Vegyesek.

Nekrolog: Sárói Szabó Lajos ... 687
Nosziczi Thurzó Kálmán ... 689
A Magy. Tud. Akad. hadtörténelmi bizottságából ... 691

Franczia tartalomjegyzék a belső oldalon.
Sommaire français à la page intérieure.

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE.

SOMMAIRE.

Page

EUGÈNE HÁZI. La forteresse de Detrekő au moyen âge. III. ... 503
ALEXANDRE TAKÁTS. Jean Bornemissza de Thengöld. IV. ... 528
ALEXANDRE MÁRKI. L'émeute des paysans en Hongrie en 1514. III. ... 556
COLOMAN DEMKÓ dr. Forteresses et leurs domaines de la Hongrie Septentrionale au XVIe siècle. III. ... 573

Feuilleton.

ADALBERT GÖRGEY. Compte rendu du capitaine Georges Görgey à son régiment de sa captivité turque ... 639

Détails d'histoire militaire.

JOSEPH PALATINUS. Notes du comte Eugène Széchényi faites pendant la campagne d'Italie en 1859 ... 654

Littérature d'histoire militaire.

Renseignements.

VALENTIN HÓMAN dr.: Charles Czimer dr.: Les pages des rois de la dynasthie d'Árpád. Les soldats de la cour hongroise dans les siècles XI—XIV. Les serfs des rois Árpádiens ... 660

Documents sur l'histoire militaire.

BÉLA IVÁNYI dr.: Données à l'histoire de l'atelier des canons et de la poudrerie d'Eperjes au moyen âge. III. ... 665

Recueil des règlements militaires hongrois.

ZOLTÁN TÓTH dr. Réglement de la cavalerie hongroise 1722 ... 680
JEAN SZENDREI dr. Réglement militaire par Khevenhüller. VIII. ... 683

Divers.

Nécrologe: Louis Szabó de Sáró ... 687
Coloman Thurzó de Noszicz ... 689
Du Comité d'histoire de l'Académie des Sciences Hongroisès ... 691